This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

LSoc 630.10.2

Harvard College Library

FROM THE FUND OF

CHARLES MINOT

(Class of 1828).

Received 21 April, 1893.

L Soc 630.10.2

Harvard College Library

FROM THE FUND OF

CHARLES MINOT

(Class of 1828).

Received 21 April, 1893.

L Soc 630.10.2

Harvard College Library

FROM THE FUND OF

CHARLES MINOT

(Class of 1828).

Received 21 April, 1893.

LSoc 630.10.2

Harvard College Library

FROM THE FUND OF

CHARLES MINOT

(Class of 1828).

Received 21 April, 1893.

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

УРЕЖДА СЕ ОТЪ ДѢЛОВОДИТЕЛЯ НА ДРУЖЕСТВОТО.

ГОДИНА ПЕТА.

КНИЖКА XIX И XX.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1886.

~~IX .229~~
~~Slav 18 5.2~~
~~Slav 9097.69.2~~
LSoc 630.10.2

HARVARD COLLEGE
APR 21 1893
LIBRARY.

Minot fund.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стран.

I. **Споменъ за Ивана Сергѣевича Аксакова († 27 януарий 1886 г.).** Отъ М. Дриновъ. 1

II. **Материяли по геологията и минералогията на България.** Отъ Георги Н. Златарски. 16

III. **Пѫтуванье прѣзъ Българско въ 1635 год.** Съобщава Х. Кесяковъ. . . 63

IV. **Александровската болница въ София.** Отъ Д-ръ Ораховацъ. 70

V. **Чиновнишкий пролетариятъ.** Отъ Ив. Ев. Гешовъ. 118

VI. **Още нѣколко бѣлѣжки за Паисия и за неговата история.** Отъ М. Дриновъ. 134

VII. **Западнитѣ Български говори.** Отъ А. Теодоровъ. 146

VIII. **И археологията небива да занемаряме.** Отъ Д-ръ К. Ш. 214

IX. **Особноститѣ на езика въ Марийнския паметникъ.** Отъ Л. Милетичъ. . 219

X. **Български народни умотворения:**

I. Народни пѣсни (Пиротски). Записалъ С. Вацовъ. 253

II. Обяснения на нѣкои думи. 256

XI. **Книжнина:**

I. Книжовна бѣлѣжка. *1. Двѣ думи върху носовното произношение на ѧ и ѫ въ българското нарѣчие.* Отъ К. А. Шапкаревъ. 257

II. Рецензия. *2. Що е човѣкъ и народъ?* Побългарилъ И. А. Богоровъ. София 1886 год. Отъ П. П—въ. 258

XII. **Отъ Управителния Съвѣтъ на Българското Книж. Дружество. Явна благодарность.** 262

XIII. **Извѣстие отъ Българското Книжовно Дружество.** 263

XIV. **Печатни погрѣшки.** 265

СПОМЕНЪ ЗА ИВАНА СЕРГѢЕВИЧА АКСАКОВА
(† 27 Януарий 1886 год.).

ОТЪ М. ДРИНОВЪ.

Повопрѣставений почетенъ членъ на Българското Книжовно Дружество Иванъ Сергѣевичъ Аксаковъ е направилъ на Българский народъ голѣми добрини, поради които неговий животъ и неговитѣ дѣяния трѣбва да зазематъ не малко страници въ историята на българското духовно и политическо възражданье, ако, разумѣва се, тая история се напише нѣкога съ потрѣбната пълнота, вѣщина и безпристрастие. Сега, додето е още ровка пърстьта, която *покрива* неговитѣ бренни останъци, ние осѣщаме душевна потрѣбность да споменемъ поне вкратцѣ за нѣкои отъ неговитѣ услуги народу ни.

Кой отъ сегашното българско поколѣние не знае, не е слушалъ отъ бащи, дѣди и прадѣди, какъ наший народъ прѣзъ тежкитѣ и усилни години на турското робство се е утѣшавалъ съ една твърда вѣра, че рано или късно той ще бѫде освободенъ чрѣзъ Русия, чрѣзъ руския царь, когото по насъ сѫ наричали, та и до сега още наричатъ *Дѣдо Иванъ?* Тая всенародна българска вѣра, на която ние се сподобихме да видимъ испълнението, е много отдавнашна: тя се е породила още прѣди четире вѣка, когато Турцитѣ така се утвърдихѫ на Балканский полуостровъ, дѣто на тамошнитѣ християнски народи не остаяше вече никаква надѣжда, че ще могѫтъ съ свои сили да се отървѫтъ отъ турското иго. При това отчаяно положение Българский народъ обърнѫ надѣждитѣ си къмъ Москва, толко по-скоро, че тъкмо по онова врѣме московското господарство бѣ захванѫло да се усилва вѫтрѣшно и да расте чрѣзъ цѣлъ редъ славни побѣди надъ Татаретѣ, които сѫ отъ едно

порекло съ Турцитѣ и които до тогава се считахѫ за непобѣдима сгань. Московский господарь Иванъ Васильевичъ III (1462—1505) съвсѣмъ строши татарското иго, подъ което се намира́ по́-голѣмата часть отъ руский народъ прѣзъ двѣстѣ и по́-вече години. А неговий внукъ царь Иванъ Грозний (1533—1584) сполучи да завладѣе и двѣ татарски царства — Казанското и Астраханското. Па и на Кримскитѣ Татаре, които Турцитѣ, отъ врѣмето на Султана Мухамета II, бѣхѫ взели подъ своя върховна власть и покровителство, царь Иванъ Грозний зададе голѣмъ страхъ. Тие Московски *Ивановци,* които царувахѫ въ 15-й и 16-й вѣкъ твърдѣ дълго врѣме (единъ 43 години, другий 51), сѫ вдѫхнѫли въ Българскитѣ сърдца речената вѣра и надѣжда, че отъ *Дѣда Ивана* ще дойде българското освобождение. Отъ това и отъ тогава още името *Иванъ* е станѫло по насъ синонимъ на рускитѣ царье. На рускитѣ царье отдавна сѫ били познати българскитѣ надѣжди, къмъ които они сѫ се отнасяли съчувствено: освѣнъ нѣкои нашенски извѣстия, въ това ни увѣрява и единъ Венецийски дипломатъ, Яковъ Соранцо, който е живѣлъ въ врѣмето на царя Иванъ Грозний. Но въ 16-ий и 17-ий вѣкъ Русия неможаше да подаде ржка на Българетѣ, едно, защото бѣше много улисана съ своята сѫдба, друго, защото ѭ отдѣляхѫ отъ българската земя широки пространства, които се намирахѫ въ ржцѣ на Поляцитѣ, на Кримскитѣ Татаре и на Турцитѣ. Токо въ 18-ий вѣкъ Руситѣ се поприблизихѫ до българската земя и побѣдоносно влазихѫ въ неѭ въ врѣмето на войнитѣ, които Екатерина Велика има съ Турция. По него врѣме, обаче, руската дипломатия бѣше взела такава посока, при която не можаше да има мѣсто за нѣкакво съчувствие къмъ Словѣнетѣ, особно къмъ Българетѣ. Тогашната руска политика по источний въпросъ се държаше на религиозни основи, водѣше се само по интереситѣ на православната вѣра, която отождествяваше съ еллинизма и поради това мислѣше и работѣше наймного за Гърцитѣ, поддържаше гърцкитѣ стръмения и голѣми идеи. Причинитѣ на тая пагубна за южното словѣнство, особно за Българетѣ посока на руската дипломатия сѫ различни, но най-главната отъ тѣхъ е онова положение, което Гърцитѣ заемахѫ тогава въ турското царство

и съ което сегашнитѣ гърцки историци (Паппаригопуло и други) се голѣмѫтъ като съ едно главно доказателство на гърцкитѣ дарби и способности. Една часть отъ гърцкий народъ бѣше сполучила да вземе въ рѫцѣтѣ си вънкашнитѣ работи на Портата и бѣше добила пълна власть въ Турскитѣ вассални княжества — Влашко и Молдава, а пакъ гърцкото духовенство подъ високата игемония на Вселенский патриархъ управляваше не само духовнитѣ, но и свѣтскитѣ работи на всичката християнска рая въ европейска и азиятска Турция. Не е чудно, че при това положение, което заимахѫ Гърцитѣ въ Турско, изникнѫ *гърцкий проектъ* на Екатерина Велика, който мѣрѣше да замѣсти турското царство съ една гърцка империя. Измежду българский народъ и тогава не сѫ умирали надѣждитѣ на еднокръвнитѣ Руси, но за тия надѣжди нѣмаше вече кой да напомня на рускитѣ дипломати, защото вситѣ пó-първи хора въ България бѣхѫ или природни гърци или пакъ погърчени Българе, които не само се срамувахѫ отъ българското име, но и съ особно усърдие, свойствено изобщо на ренегатитѣ, залѣгахѫ за интереситѣ на гърцизма. Доста е да напомнимъ, че възродителтъ на гърцката писменость и най-горѣщий ходатай прѣдъ Екатерина Велика за въздиганьето на гърцката империя бѣше македонский Българинъ. Евгений Вулгарисъ.

Войната, която Александъръ I отвори на Турция по врѣмето на сърбското възстание и прѣзъ която Руситѣ пакъ влазихѫ въ България (между 1806—1812 год.), малко измѣни горѣописаното положение на Българетѣ, макаръ че они бѣхѫ захванѫли вече да се свѣстяватъ и въ лицето на Софрония Врачанскаго бѣхѫ се вече сдобили съ единъ горещъ народенъ ходатай прѣдъ нѣкои руски голѣмци. И слѣдъ тая война, както въ рускитѣ крѫгове, така и между руский народъ изобщо, гърцкитѣ симпатии и гърцкото влияние бѣхѫ толкова силни, дѣто и малкото български търговци, които около това врѣме захванѫхѫ да се заселятъ въ Русия, намрахѫ за пó-износно да се наричатъ гърци. Така, напримѣръ, приснопаметний Априловъ, който бѣ се прѣселилъ въ Русия още въ началото на сегашний вѣкъ, до кѫдѣ 1830 година се наричаше Габровски гъркъ и усърдно подкрѣпяше гърцката велика идея.

*

Слѣдъ въцаряваньето на Николая Павловича, малко нѣщо прѣди руско-турската война на 1828—1829 г., въ Москва се появихѫ нѣколко писателье и учени лица, които захванѫхѫ задружно да се трудѭтъ за прокарваньето въ рускитѣ умове народна словѣнска посока. Между тия лица, които се събирахѫ около рускій историкъ Погодинъ, е билъ и Сергѣй Т. Аксаковъ, баща на покойний Иванъ Сергѣевичъ, единъ много даровитъ и високо образуванъ писатель. Тоя испърво малоброенъ московски кржгъ полекалека се е уголѣмявалъ съ нови дѣятелье, както: учений философъ-богословъ — поетъ Хомяковъ, братия Кирѣевски, Чертковъ, Елагини, Велтманъ, Чижовъ, Самаринъ и др. Съ любовьта си къмъ руската народность тия лица сѫ свързували любовь къмъ другитѣ словѣнски племена и сѫ се стараяли да възбуждатъ къмъ тѣхъ съчувствие между просвѣтенитѣ руски кржгове. На 1830 год. Погодинъ въ едно тържествено събрание на Московскій университетъ каза съчувствена за словѣнството рѣчь, въ която говорѣше, че Русия е дължна да се грижи за Словѣнскитѣ племена и да ги покровителствува. На́скоро слѣдъ това, въ 1832 г. Хомяковъ написа своята прочута пѣсень, въ която се обърща къмъ рускій *Орелъ* съ такиви думи:

Высоко ты гнѣздо поставилъ,
Славянъ полунощныхъ Орелъ,
Широко крылья ты расправилъ
Глубоко въ небо ты ушелъ!
Лети, но въ горнемъ морѣ свѣта,
Гдѣ силой дышащая грудь
Разгуломъ вольности согрѣта,
О младшихъ братьяхъ незабудь! . .
Ихъ много тамъ, гдѣ гнѣвъ Дуная,
Гдѣ Альпы тучей обвились,
Въ ущельяхъ скалъ, въ Карпатахъ темныхъ,
Въ Балканскихъ дебряхъ и лѣсахъ . . .
И ждутъ окованные братья,
Когда же зовъ услышатъ твой,
Когда ты крылья, какъ объятья,
Простретъ надъ слабой ихъ главой? . . .
О вспомни ихъ, орелъ полночи!
Пошли имъ звонкій свой привѣтъ,
Да ихъ утѣшитъ въ рабской ночи
Твоей свободы яркій свѣтъ! и пр.

Тие московски патриоти отъ рано обърнѫхѫ особно внимание къмъ Българский народъ и не само по това, защото онъ отъ вситѣ словѣне бѣше най-потъпканъ, но и защото имъ се видѣше особно любопитенъ поради своитѣ стари духовнонравствени свързки съ руский народъ, поради своето минѫло, което по него врѣме бѣхѫ захванѫли да издирятъ нѣкои руски специялисти — Калайдовичъ, Венелинъ и др. Венелинъ, който бѣше страстно залюбенъ въ Българетѣ, посрѣщнѫ голѣма поддържка и насърдчанье отъ страна на Погодина и Сергѣя Т. Аксакова, безъ помощьта на които той нá да ли ще заемнѣше таково почетно мѣсто въ историята на Българското възражданье. Доста е да напомнимъ, че първото си съчинение за Българетѣ Венелинъ написа и напечата (въ 1829 г.) съ спомаганьето на Погодина, и че Сергѣй Аксаковъ склони руската академия да даде Венелину помощь за пѫтуваньето му въ България и въ Румѫния..... Двѣ три години слѣдъ Венелиновото пѫтуванье, около 1834 год., захванѫхѫ вече да дохаждатъ Български младежи за учение въ Русия (Одесса, Киевъ и Москва), дѣто ги привличаше съчувствието, което реченитѣ Московски патриоти исказвахѫ къмъ Българетѣ. За това ясно свидѣтелствуватъ нѣкои отъ тие младежи, които въ писмата си сѫ наричали Погодина „Отецъ всѣхъ Болгаръ“, „попечитель и отецъ бѣдной Болгаріи“ и т. п. Чрѣзъ ходатайството на Погодина и на нѣкои отъ неговитѣ познайници руский св. Синодъ въ 1844 г. разрѣши да се приматъ на правителствено иждивение въ рускитѣ духовни училища и Българе, — отъ тогава захванѫ да се испраща изъ Русия помощь на Български училища, църкви и манастире. Така наченѫ да се распространява въ Русия познанство съ забравенитѣ отъ свѣта Българе и съчувствие къмъ тѣхъ. Но това съчувствие до врѣмето на Кримската война бѣше още много слабо и се ограничаваше само въ тѣсний крѫгъ на московскитѣ *патриоти* и на тѣхнитѣ почитателье и лични познайници въ Москва и въ други руски градове. Помощьта, която руский св. Синодъ и нѣкои други руски крѫгове давахѫ на Българетѣ до Кримската война, произлизаше отъ личното познанство на нѣколко Българолюбци съ нѣкои влиятелни руски голѣмци и имаше пó-вечето характеръ на едно просто человѣколюбие. До това

български надѣжди на *дѣда Ивана,* кога прѣзъ пролѣтьта на 1876 г. се вдигнж българското възстание, Аксаковъ се намираше въ чело на вситѣ славянски благотворителни дружества, които по него врѣме бѣхж се твърдѣ размножили въ Русия поради херцеговинското възстание. Пламеннитѣ рѣчи, които той произнасяше тогази въ събранията на Московский централенъ комитетъ и въ които призоваваше руский народъ да испълни единъ най-голѣмъ свой нравственъ дългъ, една най-свещена историческа задача, летѣхж по всичката широка руска земя и дълбоко покржщахж вситѣ ѝ краища. Това бѣше едно чудно движение, едно отъ ония движения, които сж обхващали руский народъ само въ най-великитѣ моменти отъ неговий исторически животъ. Въ отговоръ на това всенародно руско движение, което Аксаковъ подгрѣваше и ржководѣше, изъ Московский кремъль се обади приснопаметний царь освободитель съ своето царско слово отъ 29 Октомврий 1876 год. Слѣдъ два деня излѣзе указъ за мобилизацията на руската войска и за граждански устроитель на България се прѣдназначи Князь В. А. Черкаски, единъ отъ най-близкитѣ приятелье на Аксакова.

Войната за освобождението на България бѣше рѣшена, но по извѣстнитѣ политически обстоятелства нейното отварянье трѣбаше да се замае нѣколко мѣсеца. Прѣзъ тия мѣсеци Аксаковъ развиваше трѣскава дѣятелность и чрѣзъ нѣкои влиятелни свои почитателье, както графъ Д. А. Милютинъ и др., работѣше да се свърши войната съ пълно освобождение на всичкитѣ български земи, а не само съ освобождението на крайдунавска България. . . . . Тука ние трѣба да споменемъ пò-подробно за едно дѣло, което Иванъ Сергѣевичъ извърши прѣди отваряньето на войната за българското освобождение. Между високитѣ руски кржгове бѣше се вкоренило мнѣние, че Българетѣ не сж храбъръ народъ, та и нá да ли ще може да се очаква отъ тѣхъ нѣкаква подпомога въ тая война. Иванъ Сергѣевичъ никакъ не пристаяше на това мнѣние, което той явно наричаше погрѣшно, доказващи, че отъ Българетѣ може да излѣзе такава редовна войска, която нѣма да бжде пó-долна отъ руската, и че тѣ ако не сж се показвали добри *гверилясци,* причината на това е характерътъ на тѣхната земя

и географическото имъ положение, поради което они се намиратъ въ самото гърло на турский звѣрь. За да докаже нагледно, че отъ Българина може да излѣзе добъръ солдатинъ, той захванж да се труди за съставяньето на добрѣ организувано и обучено Българско опълчение въ Бессарабия, за което нѣщо, освѣнъ сумитѣ, що имаше готови въ Московский славянски комитетъ, употрѣбихж се още и нѣколко стотинъ хиляди рубли, които по приканата на Аксакова побързахж да пожертвуватъ Московскитѣ търговци. Съ тия голѣми суми се приготвихж за Българскитѣ опълченци нѣколко десетки хиляди пушки, дванадесеть круповски топа заедно съ потрѣбното количество патрони, гранати и пр. Аксаковъ не само даде мисъль за Българското опълчение, не само изнамѣри потрѣбнитѣ за него материялни срѣдства, но още и взе най-живо участие въ съставяньето, устройството, дори и въ изработваньето формата на българскитѣ опълченски дружини: сгодната опълченска „болгарка“ и исторический калпакъ съ осмоконечний кърстъ — и тѣ се явихж на свѣтъ по мисъльта, по кроежа и съ старанията на И. С. Аксакова. Да, Българското опълчение, което легнж въ основата на Българската войска и внесе въ неж славни прѣдания и воинственъ духъ, това опълчение, може да се каже, е Аксаково дѣте.

Прѣзъ врѣмето на войната Иванъ Сергѣевичъ не малко се е трудилъ за събиранье помощьта, съ която рускій народъ се притече да посрѣщне нуждитѣ на пострадалото отъ турската войска българско население, особно на бѣжанцитѣ изъ долинитѣ на Гьопса, Тунджа и пр. — Прѣзъ това врѣме той горещо защищаваше Българский народъ отъ ония нападения и хули, които нѣкои лекомислени или злобни хора бѣхж захванжли да сипжтъ върху него и да проповѣдатъ, че Българетѣ не били такъвъ злочестъ народъ, за какъвто ги описвали славянофилитѣ, че тѣ не заслужвали да се правижтъ за тѣхъ такиви тежки жъртви, да се пролива толковъ руска кървь и пр. До колко Аксаковъ се е възмжщавалъ отъ тия проповѣди, които мѣрѣхж да повредижтъ работата за нашето освобождение, това ни показва неговото слово, което той каза въ Московското славянско общество наскоро слѣдъ втората Плѣвенска несполука, когато реченитѣ български неприятелье бѣхж за-

хванжли да распространяватъ своитѣ проповѣди и между най-високитѣ руски кржгове. Тукъ Аксаковъ смѣло изобличи тие проповѣдници, като ги нарече *народни прѣдателье* или *людье маловѣрни* и пр.

Слѣдъ С.-Стефанский договоръ тържеството на Ивана Сергѣвича бѣше безкрайно, макаръ че той имаше да оплаква много близки свои приятелье, които погинжхж прѣзъ войната и между които бѣше князь В. А. Черкаски. Работата дойде обаче до Берлинский конгресъ, на който руската дипломатия се яви отстжпчива, защото освѣнъ Англия, Австрия и Франция, противъ Санъ-Стефанский договоръ силно възстанжхж и малкитѣ държавици — Гърция, Румжния и Сърбия, и явно исказвахж готовность да се присъединжтъ къмъ коалицията, съ която Биконсфилдъ, Андраши и други заплашвахж Русия. Аксаковъ, обаче, не искаше и да знае за тия спънки, прѣдъ които рускитѣ дипломати трѣбаше да наведжтъ глава, и щомъ се пърснж слухъ, чо Берлинский ареопагъ осакатилъ Санъ-Стефанска България, онъ на 22 юний, още прѣди свършъка на конгреса, произнесе въ събранието на Московското славянско общество една гърмоносна рѣчь, слѣдъ която руското правителство се принуди да растури това общество, а неговий опасенъ прѣдсѣдатель да отдалечи изъ Москва за нѣколко мѣсеца.

На 1880 год. Иванъ Сергѣевичъ захванж да издава газета „Русь“, която продължаваше до самата си смърть. Първитѣ години отъ политический животъ на Българското Княжество не бѣхж яко утѣшителни за покойния: при високото мнѣние, което онъ имаше за положителнитѣ основи на българский характеръ, за здравий разумъ на Българетѣ, онъ никакъ не е очаквалъ да види въ княжеството такиви партизански увличания, такава „язва политическаго честолюбія, борьбы изъ-за власти“ и проч., които силно го смжщавахж и обезпокояваxж. „Основной народный характеръ Болгаръ, казваше той въ едно тогавашно свое частно писмо, представляетъ хорошіе задатки для образованія: а) людей научнаго труда, б) регулярнаго стойкаго войска, в) дисциплинированныхъ гражданъ. Вотъ почему струя того *интеллигентнаго* верхоглядства, которая губитъ Сербію и губитъ наше общество, мнѣ кажется способною извра-

тить именно то, что есть въ Болгарахъ добраго; а изъ всѣхъ славянскихъ племенъ я на Болгаръ надѣюсь болѣе всего". Ето защо газета „Русь" по нѣкога силно укоряваше и осѫждаше българскитѣ *либерали и консерватори* съ различнитѣ имъ подраздѣления. . . При всичко това Аксаковъ не прѣстаяше да мисли, да се грижи и да работи за постиганьето на народний български идеалъ. За доказателство на това могѫтъ да служѫтъ многобройнитѣ му члѣнове по Българското съединение, които онъ обнародува въ своята „Русь" слѣдъ 6 Септемврия. Тия бурни члѣнове, послѣдний отъ които Аксаковъ е написалъ два деня прѣди смъртьта си, безъ съмнѣние сѫ причината или поне една отъ главнитѣ причини, които така внезапно прѣкѫснѫхѫ неговий скѫпоцѣненъ за Русия и за словѣнството изобщо, особно за българетѣ животъ. Смъртьта на И. С. Аксакова е толкова по̀-тежка за насъ, че се приключи при сегашнитѣ *неразбории*, за благополучното отстраняванье на които, до колкото они, разумѣва се, не произлизатъ отъ български страни, той можаше много да помогне, защото гласътъ му имаше въ Русия голѣма сила. Доста е да напомниме потресението, *което* повдигнѫ неговата смърть по вситѣ краища на руската земя, въ царското семейство и между вситѣ пластове на руский народъ.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

Геологически изслѣдвания на сѣверъ отъ Балкана между рѣкитѣ Искъръ и Янтра.[1])

ОТЪ ГЕОРГИ Н. ЗЛАТАРСКИ.

Уводъ.

Прѣзъ лѣтнитѣ и есенски мѣсеци на 1884 год. имахъ за задача да се запознаѭ съ геологическото устройство на срѣдня България. Когато бѣхъ получилъ разрѣшение отъ моето началство, че могѫ да употрѣбѭ врѣмето си въ изслѣдване на онази часть отъ Българското Княжество, която се заключава между Искъръ и Янтра, когато се приготвяхъ вече на пѫть, получихъ извѣстие отъ проф. *Fr. Toula* изъ Виена, че той е рѣшенъ пакъ да дойде, прѣзъ мѣсецъ Августъ, въ България за да продължи своитѣ геологически изслѣдвания въ централната часть на Балканитѣ, но съ условие да пѫтуваме заедно, както и прѣзъ 1880 год. Зарадванъ отъ това извѣстие, азъ му явихъ на часа цѣлия планъ на изслѣдванията, които бѣхъ намислилъ да направѭ. Съ незначителни измѣнения моятъ проектуванъ маршрутъ се прие и ний скоро се сговорихме въ задружното изучване централна България.

Въ мѣсецъ и полвина врѣме, докѫдъ пристигне проф. Тоула въ България, азъ имахъ възможность да пропѫту-

---

[1]) Настоящата статия, малко скратена прѣдложена е на 1 Априлъ 1886 г. въ засѣданието на Виенската академия на наукитѣ за разглеждание; тя е одобрена и приета отъ сѫщото засѣдание и сега се вече печата на нѣмски въ 93 томъ отъ Sitzb. der kais. Akad. der Wissensch. I Abth. April-Heft. Jahrg. 1886.

Тѣзи ми научни изслѣдвания се печататъ съ прѣдварителното разрѣшение на г-на Министра на Финансить.

тамъ цѣлата прѣдбалканска страна съ крайдунавското равнище и да изучѫ сравнително цѣлото пространство между Искъръ и Янтра, Дунава и сѣвернитѣ поли на Балкана. На 5 Августъ пристигнѫ въ Търново и Тоула и съ него заедно въ три недѣли врѣме ние сполучихме да прѣминемъ деветь пѫти Балкана и два пѫти Срѣдня Гора, начинайки отъ Твърдишкий до Рибарский проходъ[1]).

Въ слѣднитѣ страници азъ ще съобщѫ собственитѣ свои наблюдения и изслѣдвания само за прѣдбалканскитѣ земи[2]). Ние ще заминемъ отъ София прѣзъ Иелешница и Чурякъ за Орхание и отъ тамъ покрай Лакавица и Искъръ ще слеземъ до Дунава. Отъ Гигенъ прѣзъ Брѣстъ, Злокучане и Кацамуница ще споходиме Плѣвенъ. Откакъ се запознаемъ съ срѣдоземнитѣ слойове и Туронскитѣ пластове въ околноститѣ на Плѣвенъ, ще тръгнемъ да изучимъ и Сенонскитѣ около Никополи, и покрай Осъмъ ще възлеземъ до Ловечъ. Отъ тозъ градъ ще направимъ една екскурзия къмъ Ново-село, Троянъ и Шипково, отъ дѣто прѣзъ Команъ, Дълбоки-долъ и Врабию ще заминемъ за Севлиево, и отъ тамъ покрай Базалтнитѣ могили ще слеземъ за Свищовъ. Отъ Новградъ при устието на Янтра ще възлеземъ къмъ Търновскитѣ величествени скали, къмъ прѣддверията на Балканитѣ. Съ помощьта на извънредното богатство на вкаменелоститѣ, които се намиратъ при Търново, ние ще можемъ изучи основно Цургонскитѣ наслаги и да ги сравнимъ съ креднитѣ пластове при *Sainte-Croix* въ Швейцарскитѣ алпи. Особно поучителни сѫ распукванията на земната кора и размѣщанията (dislocations) на пластоветѣ около Търново. Откакъ изобиколимъ на западъ къмъ Росица и прѣцѣпиме при Добромирка севлиевското шосе, ще се завърнемъ прѣзъ Малкочево, Пушево и Чолакова-махала въ Търново, дѣто и ще сключимъ настоящитѣ изслѣдвания.

Геологията на прѣдбалканскитѣ прѣдѣли и на крайдунавската равнина може да се сведе въ слѣднитѣ формации.

---

[1]) Кратки извѣстия, за пропѫтуванитѣ мѣста въ централнитѣ Балкани е написалъ проф. Тоула въ Sitzb. d. k. Akad., 1884, XC. Bd., p. 274—317.

[2]) Въ особна статия ще излѣзѫтъ наскоро и изслѣдванията ни за високитѣ части на Балкана.

Алувиумъ (Alluvium) въ видъ на наплавъ (lehm) испълня коритата и долинитѣ на всичкитѣ речи наши рѣки, както на Искъръ, Видъ, Осъмъ, Янтра и пр.

Дилувиумъ (Diluvium). Тукъ искамъ да приброѭ *löss-а*, който покрива голѣма часть отъ крайдунавското равнище, както и грамудака (Schotter), който намираме въ нѣкои езерски котловини.

Сарматската етажа (Sarmatische Stufe) прѣкрасно развита се вижда въ долното течение на Искъръ отъ Дѣвенци до Гигенска махала и въ видъ на острови (инсуларно) на западъ отъ Искъръ, както и срѣщо Моселиево, недалечъ отъ Осъмъ къмъ Никополи.

Морски Тегель отъ втората срѣдоземна етажа (Marinen-Tegel der zweiten Mediteranstufe) развитъ както и при Баденъ въ Виенската котловина, намираме около Видъ на западъ отъ Плѣвенъ.

Еоценъ (Eocaen) съ Нумулити (Nummulites) има единъ малъкъ поясъ на югъ отъ Търново.

Кредни пластове покриватъ най-голѣмата часть отъ цѣлото изслѣдвано пространство. Горня креда *Сенонъ* (Sénon) и *Туронъ* (Touron) развити сѫ въ България както и въ сѣверна Европа съ чиста хубава креда и кредни варовити скали. Сенонъ е прѣдставенъ достойно около Никополи, а Туронъ около Плѣвенъ. Въ *Ценоманъ* (Cénoman) и *Голтъ* (Gault) забѣлѣзваме варовикъ и пѣсчаникъ, а въ долня кредна формация, освѣнъ *Аптиенско-Ургонски* варовикъ (Aptien-Urgonien), пѣсчаници и пѣсчани мергели, намираме още варовитъ мергель, който е много богатъ на вкаменелости (особно амонити отъ долний Неокомъ).

На западъ отъ Троянъ, около Шипково, забѣлѣзахъ *Юрска формация* (Lias?), която къмъ Тетевенъ достига свой максимумъ.

Такива сѫ, слѣдователно, формациитѣ въ централна България, отъ политѣ на Балкана до Дунава. Освѣнъ Палеозойската група всички остали сѫ прѣдставени тука достойно.

Въ отношение на еруптивнитѣ камъни, тая изслѣдвана часть се показа твърдѣ бѣдна, защото освѣнъ *Андезитъ-Порфиритъ съ амфиболъ* (Porphyrite Andésitique à Amphibol) и *Базалтъ* други немогохъ да видѭ.

Въ Чуряшкий Балканъ, прѣзъ дѣто минжхъ отъ София за Орхание, азъ намѣрихъ кредни пѣсчаници и мергелни варовити скали подобни на Лозенскитѣ (на ЮИ. отъ София), които лежжтъ непосрѣдно върху червенитѣ пѣсчаници и конгломерати; послѣднитѣ почиватъ конкордантно върху палеозойскитѣ филити. Въ тоя профиль на Балкана досущь липсуватъ диоритнитѣ жилки (Gänge), каквито ги има по́-на истокъ въ Орханийский Балканъ, на сѣверъ отъ Араба-конакъ.

I. Отъ София прѣзъ Чурякъ покрай Искъръ до Дунава.

1. Софийската котловина. Софийската котловина, която лежи на югъ отъ Стара планина, се простира отъ ССЗ.—ЮЮИ. въ дължина не по̀-малко отъ 55 до 60 и ширина отъ 20 до 30 километра. Заобиколена е отъ сѣверъ съ Софийский и Мургашкий Балканъ, а на югъ съ Лилинъ, Витоша и Ихтиманскитѣ планини. Източнитѣ и западнитѣ бърда сж незначителни.

Тая пространна котловина, чиято срѣдна височина достига 566 метра надъ морето е испълнена съ Плиоценски (Pliocen) сладководенъ пѣсъкъ, глина и пѣсчанъ мергель, а припокрита съ дилувияленъ грамудакъ (Geröllmassen) и алувиялна тиня (Lehmmassen).

Дилувиялний на́носъ (Ablagerung) простира се въ терраси, около политѣ на горскитѣ стръмнини и прѣобладава на западъ и на югъ; алувиялний наплавъ виждаме по̀вечето около Искърското корито и неговитѣ по́-забѣлѣжителни притоци. Материялътъ на кватернарната формация въ тази котловина не е на всѣко мѣсто единъ и сжщий; той зависи отъ естеството на скалитѣ, около чиито поли се простира. Така на пр. на юго-западъ и на югъ на́носътъ е съставенъ отъ кристалинни еруптивни откъслеци (парчета), а на сѣверъ и на истокъ отъ кварцитъ, червенъ пѣсчаникъ и филитни скали; на сѣверо-западъ по̀-вечето е пѣсчанъ. Точна граница между еднитѣ и другитѣ нѣма, защото се измѣнятъ често и се смисатъ едни съ други.

За да видиме по́-нагледно какъвъ е тъкмо съставътъ на Софийската котловина, азъ ще си позволж да приведж тука единъ интересенъ профилъ, отъ дълбочина не по̀-малка отъ 21 метъръ, който снехъ вѣрно на 1883 г., когато копахж кладенецъ при лагеря, отдѣсно на пжтя отъ

София за Княжево и 3 килом. на юго-западъ отъ българската столица. Отъ горѣ на долу намираме:

1) Около 1 метръ черноземъ.

2) До 3 м. грамудакъ (бленки, чакълъ) като лукова глава и пó-едъръ; откъслецитѣ състоѭтъ най-вече отъ еруптивни скали, но има още кварцитъ и червенъ пѣсчаникъ. Жълто-чърна глина слѣпява бленкитѣ. Въ долнитѣ части на тоя пластъ и въ горнитѣ на слѣдующий се намиратъ фелдспатни заоблени парчета.

3) До 2.70 м. синкъва, клисава, влажна мергелна глина, въ която виждаме само дребни частици отъ горнитѣ скали.

4) 3 м. сипъкъ пѣсъкъ, богатъ на бѣла слюда и съставенъ отъ бѣли кварцитни дребни зрънца.

5) 2 м. твърдъ мергель съ пѣсчани слойеве, дѣто се намѣрихѫ рибени кости[1]), а въ мергеля видѣхъ, ако се не лъжѫ, и единъ малъкъ *Helix*.

6) 1 м. чистъ, сипъкъ пѣсъкъ.

7) 1.50 м. пѣсъкъ съ глина.

8) 1 м. сиво-пепелива бѣла глина.

9) 0.15 м. ситенъ бѣлъ пѣсъкъ съ слюда; въ тънкия този слой се намира и жълтъ окъръ.

10) До 1.50 м. пѣсчанъ глиненъ мергель съ бѣла слюда, въ който намѣрихъ отпечатъци отъ плиоценски растения, като *Quercus* и други. Пò-долу този слой прѣминува въ глинено-синкавъ мергель.

11) 0.30 м. ситенъ бѣлъ кварцитенъ пѣсъкъ.

12) 2.20 м. пó-едъръ отъ послѣдния пѣсъкъ, въ който намираме заоблени и ѫглести парчета отъ кварцитъ, андезитъ, кремъкъ и пр.

13) Пѣсъчива глина, въ която се показа вода.

Ако сравнимъ настоящия профилъ съ други нѣкой отъ сѫщата котловина, ще намѣримъ токо-речи сѫщото распрѣдѣление, което е различно само въ дебелината на материяла. Въ Перловския долъ при Цариградското шосе зеленикъвата мергелна глина се показва въ дълбочина само на единъ метъръ[2]), при споменѫтия лагеръ на 4 метра, а на Гория баня едвамъ на 12 метра.

---

[1]) Проф. Тоула мисли, че тѣзи кости сѫ отъ *Silurus*.

[2]) *Златарски* — геологически профилъ отъ София прѣзъ Саранци (Ташкесенъ), Орхание и Етрополе до върха на Златишкия Балканъ. Пер. Спис. кн. IV, г. 1883, стр. 2.

При Доброславци (Искрецка околия), Германъ (Софийска околия), както и на други мѣста въ Софийската котловина, освѣнъ грамудакъ, глина и пѣсъкъ, показва се въ неогенскитѣ пластове и лигнитъ, но като отъ долно качество и въ слаба дебелина, този лигнитъ остая, поне за сега, неразработенъ.

За подробности върху този басейнъ и брѣговетѣ, що го обикалятъ, нѣка се сравнѭтъ статиитѣ ми напечатани въ списанието на Българското Кн. Дружество [1]).

2. Отъ София прѣзъ Чурякъ за Орхание. — Дилувиялнитѣ терраси, които се спущатъ отъ сѣвернитѣ поли на Витоша (2290 м.), достигатъ до първий мостъ на Орханийското шосе. Равнището, що настѫпя къмъ истокъ, е испълнено отъ двѣтѣ страни на Искъръ съ алувияленъ наплавъ, който, макаръ и да мѣни състава си, — ту пѣсчанъ, ту глиненъ — непрѣкѫснѫто се простира до Ново село.

Недалекъ отъ Слатинската терраса, издига се първата могила (tumulus), която е раскопана и отворена прѣзъ срѣдата. Останѫлитѣ се нанизватъ къмъ истокъ и само 4 се виждатъ до Долний Богровъ. Отъ лѣво на пѫтя или на срѣщната страна ги има около 12, едни по-голѣми, други по-малки. Послѣднитѣ могили се отдалечаватъ отъ главното шосе и безъ никакъвъ редъ се примичатъ къмъ южнитѣ поли на Балкана.

Около коритото на Искъръ алувиумътъ бива пѣсъчивъ и малко плоденъ, за това и по-слабо е изработенъ тука, отколкото между Подуяне и Враждебна. Сѫщото е и отвѫдъ Искъръ, дѣто е покрито равнището съ дребенъ и едъръ пѣсъкъ. Освѣнъ нѣкои сухи трѣви друго токо-речи нищо не успѣва. Прѣдъ Долний Богровъ алувиялната почва е пѣсъчиво-глинена и доста добра.

За да неотегчавамъ читателя само съ монотонното равнище, което се простира къмъ истокъ отъ София, ще си позволѭ тука да направѭ въ отношение на конфигурацията едно малко сравнение между Стара-Планина и подбалканскитѣ рътлини, що се простиратъ на югъ отъ неѭ (Лилинъ, Витоша, Лозенскитѣ и Ихтиманскитѣ планини). Както Стара-Планина, така и останѫлитѣ иматъ посоката си отъ

[1]) а) Периодическо Списание кн. IV. стр. 1—32. б) Петрографски изслѣдвания върху еруптивнитѣ и метаморфнитѣ скали на България. Кн. IX, г. 1884, стр. 52—82.

СЗ.—ЮИ., като текжтъ речи успоредно. Тѣзи подбалкански планини много приличатъ на Срѣдня Гора при Сопотъ и Текия, около тъй наречената „Райска долина“ и състоѫтъ както тука, така и тамъ, отъ една само верига (по исключение двѣ); Стара-Планина наопаки е съставена отъ нѣколко, токо-речи паралелни вериги, между които се простиратъ отъ истокъ къмъ западъ дълбоки долини. Първитѣ или подбалканскитѣ планини се показватъ като нѣщо цѣло и само слаби сѣдла виждаме по тѣхъ; а Балканътъ като разсѣченъ съ много успоредни долини и съ дълбоки сѣдла, които се спущатъ отъ сѣверъ къмъ югъ, прѣдставя единъ комплексъ, съставенъ пò-вечето отъ сѣдла и рътлини. При такива разнообразия въ конфигурацията на планинитѣ, които опасватъ отъ сѣверъ и югъ нашата котловина, едно немогж да прѣмълчж, съ което тѣ се приближаватъ. И двѣтѣ планински вериги сж изсѣчени и лишени отъ гора отъ къмъ Софийското равнище.

При 16½ килом. отъ София оставихъ шосето и се отбихъ на лѣво къмъ Иелешница. Този пжть води по южното подножие на една дилувиялна терраса, върху която щомъ се възлезе, исчезва алувиялний наплавъ и отстжпя мѣсто на дилувиума; този послѣдний е съставенъ най-много отъ филитни изглодени (огложденн) и истрити откъслеци, но не и подпълно заоблени; при нѣкои ржбоветѣ сж още цѣли. Въ дилувиялния грамудакъ пó-рѣдко се виждатъ пѣсчани и кварцитни парчета. Почвата е тука извънредно бѣдна на вегетация и за това населението е принудено да тори нивитѣ си; но при всичко туй класътъ на житнитѣ растения само въ извънредни случаи достига до 0.50 м.

Селото Горний Богровъ лежи на една третя, но вдълбена терраса, на лѣво отъ пжтя.

На лѣвия брѣгъ на Буовския долъ, издига се единъ доста високъ хълмъ — вѣроятно могила (tumulus), и не далеко отъ неж други хълмъ. Коритото на долътъ дълбоко е ископано отъ буйнитѣ балкански води и дава възможность на геолога пó-добрѣ да се запознае съ състава на дилувиялния насипъ. Най-отгорѣ виждаме сиво-бѣлизнява пръхка пръстъ, пò-вечето глинена и бѣдна на варовити и пѣсчани вещества, дѣто се лъщжтъ бѣли ситни слюдни луспици; подъ неж се показватъ бленки отъ ре-

ченитѣ филити, които сѫ смѣсени съ глина; пó-долу има пепелива глина и най-долу пакъ грамудакъ отъ сиво-черни филитни скали.

Пѫтьтъ води най-първо въ коритото на рѣката къмъ сѣверъ и послѣ се откланя къмъ СИ., като възлиза върху нова, доста висока терраса, която постъпено, но бързо се издига къмъ Желявската рѣкичка. Въ тази терраса, филитнитѣ откъслеци се изгубятъ, най-първо, подъ хубавия черноземъ и послѣ се показватъ пакъ на югъ отъ Желява.

Въ дълбокий долъ на Желявската рѣкичка четемъ отъ горѣ на долу слѣдното: 0.5 м. пръхка червеникава почва, подъ неѭ два пласта (0.1—0.3 м.) съ ситни филитни бленки; подъ тѣзи 1—1 м. 20 пакъ филитни синкъво-зелени, пòедри отъ първитѣ бленки; между послѣднитѣ виждатъ се заоблени парчета червенъ и бѣлъ пѣсчаникъ, послѣ кварцитъ и диоритно-гранитни скали. Около единъ метъръ пакъ бленки, дѣто преобладаватъ бѣло-червеникъвитѣ кварцитни и пѣсчани откъслеци надъ филитнитѣ. Въ послѣдний слой, между каменнитѣ парчета, виждаме и доста хубава червеникаво-възжълта глина (хума); най-отдолу прѣобладава глината, въ която се намиратъ сиво-зеленикъви филитни бленки, каквито се виждатъ при Араба-конакъ, а послѣ бѣлъ и червенъ пѣсчаникъ, както и кварцитъ.

Отъ изложения профиль лесно ще можемъ да си съставимъ понятие за геологическия (нѣкогашни) съставъ на онази часть отъ Стара-Планина, която лежи на сѣверъ отъ Желява. Най-горнитѣ или най-младитѣ сѫ били бѣли и червени пѣсчаници и подъ тѣхъ се простирали зеленикъви пластеници, които се завършвали съ сиво-черни филити. Прѣзъ послѣднитѣ палеозойски скали показали се и вулканически гранитно-диоритни камъни. Да ли не намираме на мѣстото имъ още и днесъ горнитѣ скали, запазени отъ растрошение и ерозия, — това остая въпросъ, защото между бленкитѣ, които носи днесъ тази рѣкичка най-много се виждатъ чернитѣ филити и само тукъ тамъ се забѣлѣзватъ пѣсчанитѣ откъслеци.

Единъ километъръ на югъ отъ Иелешница, вижда се единъ скалистъ поясъ, който отива отъ ЮИ. къмъ СЗ. Той се вижда най-първо отъ лѣвата страна на Иелешничката рѣка, върху една висока терраса, а послѣ се забѣлѣзва

и отъ дѣсната страна на рѣката, покрай нѫтя. Материялътъ на този скалистъ поясъ е пѣсчано-кварцитенъ и дрѣбнитѣ зърна сѫ гѫсто сложени; пó-вечето сѫ сиво-бѣли и червеникъви, но на мѣста съвсѣмъ сѫ червени и богато импрегнирани съ желѣзни водни съединения. Пó-многото отъ тѣзи скали се цѣпѭтъ доста хубаво, но има ги и масивни като прави кварцити. Въ тѣхъ се намиратъ хубави, но почърнѣли пиритни кристали ($\infty 0 \infty$, $\frac{\infty 0 2}{2}$), пó-вечето растропени и прѣобърнѫти въ червена боя; пиритътъ е, слѣдователно, главната причина за раздробяването на камъка.

До колкото може да се види, пѣсчано-кварцитний поясъ нѣма голѣма дебелина (30—40 метра) и не отива далеко на западъ; изгубя се къмъ Желява, като се показва само въ низкитѣ могили. Колкото не ясна да е стратификацията, колкото масивна да е скалата, всé пакъ се вижда, че слойеветѣ ѝ не сѫ пó-дебели отъ 0.30—0.40 м. и че тѣ падатъ подъ ѫгълъ отъ 30° къмъ СЗ.

Въ южната половина на Иелешница сѫщитѣ скали. Селото е направено край рѣката, и се простира въ каменития проходъ отъ сѣверъ къмъ югъ. Кѫщитѣ сѫ покрити съ керемиди и съ филитни плочи, а зидоветѣ сѫ градени отъ глиненъ варовикъ и мергеленъ пѣсчаникъ.

Къмъ срѣдата на Иелешница излизатъ мергелно-пѣсчани скали съ пепеливъ цвѣтъ, въ които се забѣлѣзватъ изобилно бѣли слюдни люспици. Съ лупа се съглеждатъ въ тѣхъ и синкъви калцитни жилчици, а съ просто око виждаме познатитѣ хиероглифни испъкнѫли фигури, свойствени на карпатския пѣсчаникъ. Нашитѣ пѣсчаници се измѣнуватъ съ глинено-варовити и мергелни тънки слойеве, като се отличатъ съ тъмно-червенъ, пепелѣно-сивъ, зеленикъвъ и пр. цвѣтъ. Червенитѣ варовити мергели твърдѣ много приличатъ на ония, които се намиратъ въ бърдото надъ Лозенъ и които покойний *V. Hochstetter* счита за кредни (Gault)[1]). Скалитѣ които сега описахме, се цѣпѭтъ хубаво въ тънки плочи и падатъ къмъ югъ (h. 14), като затварѭтъ ѫгълъ отъ 74°.

---

(1) Die geologischen Verhältnisse des östlichen Theiles der europ. Türkei, I. Theil 1880. — Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt, 20 Bd., s. 439.

Кредните пластове, които начеватъ въ Иелешница, простиратъ се и извънъ селото на сѣверъ. Рѣката ги разцѣпя напрѣчно и образува отъ тѣхъ два скалисти брѣга, дѣто е запазена най-голѣма конкорданция. Най-отгорѣ се показватъ слюдни пѣсчаници съ хиероглифни фигури, между които се вижда пѣсчана глина; тѣ се завършатъ най-долу съ глиненъ варовикъ и варовитъ мергель изъ Gault. Къмъ срѣдата на наслагания комплексъ се вижда не много дебелъ конгломератенъ пластъ, който освѣнъ другитѣ съдържа още глиненъ и пѣсчанъ материялъ; конгломератътъ има зеленикъвъ цвѣтъ. Колкото бѣдна да е тази формация на вкаменелости, въ най долнитѣ части се забѣлѣзватъ чърни голѣми *Ostreæ*, които не успѣхъ да извадѫ изъ камъка.

Кредните тѣзи пластове, които до сега, за пръвъ пѫть констатираме тука, простиратъ се на истокъ и западъ отъ Иелешница; като южна граница трѣба да поставимъ селото, а като сѣверна Чуряшката рѣка, която тече тукъ отъ истокъ къмъ западъ. Додѣ се простира кредната система, къмъ истокъ и западъ, това е неизвѣстно. Не се знае сѫщо, да ли тая система не е заимала нѣкога по̀-голѣми размѣри въ южнитѣ части на Балкана[1]).

Прѣди още да се обърне пѫтътъ на истокъ[2]), край рѣката за Потопъ, подъ глинено-варовититѣ кредни пластове излизатъ глинени черни пластеници (Schiefer), които се цѣпѫтъ като листове, но твърдѣ неправилно дробѫтъ. Цѣлата имъ дебелина ненадминува 10 метра, като лежѫтъ конкордантно подъ пѣсчанитѣ и варовито-глиненитѣ слойеве. Тѣ приличатъ много на ония черни пластеници, които намираме по Черний Видъ на югъ отъ Троянский манастирь и които както и Dr. V. Fritsch[3]) съмъ опрѣдѣлилъ[4]) като неокомски; затова, нещѫ ни тука да ги дѣлѫ отъ по̀-горнитѣ и ще ги приброѫ въ кредний периодъ.

Подъ глиненитѣ пластеници излизатъ първитѣ пѣсчани кварцити, които видѣхме прѣдъ Иелешница, безъ да

---

[1]) Проблематичнитѣ глинени мергели на Тоула при Долня Ронча, на сѣверъ отъ Курило, трѣба навѣрно тука да приброимъ. Сравни Sitzb. der k. Akad. der Wissensch. Bd. LXXVII, 1878, p. 67.

[2]) Картата на Австрийский генераленъ щабъ е тука съвсѣмъ погрѣшна.

[3]) Beitrag zur Geognosie des Balkan, S. 3.

[4]) Геологически и палеонтологически бѣлѣжки между Плѣвенъ и Троянский Балканъ. Пер. Спис. кн. X, год. 1884, стр. 72.

иматъ значителна дебелина, и подъ тѣхъ се вижда червенъ конгломератъ и червенъ твърдъ пѣсчаникъ, подобенъ на кварцитъ. Всичкитѣ тия сѫ въ голѣма конкорданция къмъ първитѣ.

Пѫтьтъ се обръща къмъ истокъ, отъ дѣсната страна на Чуряшката рѣкичка, въ една малка долинка испълнена съ дилувиумъ. Тази рѣкичка може да се вземе тука като граница между диясъ и кредна система; на сѣверъ отъ неѭ се простира диясъ, а на югъ креда. Само при Потопъ се вижда, че преминува глинения варовикъ и отъ дѣсната страна на рѣкичката, но понеже е твърдѣ малко, то не трѣба да се взима въ внимание при колоруванието на геологическата карта.

Къмъ Потопъ виждаме само бѣли пѣсчаници и кварцити; нѣкои отъ тѣхъ сѫ боядисани чървено отъ растрошения пиритъ, който тѣ съдържатъ. Тѣзи скали стърчѫтъ въ видъ на развалини по голитѣ стърмини на дѣсния брѣгъ, дѣто дѣйствието на атмосферилитѣ най-силно се отразява. Въ дълбокитѣ ровини, които сѫ ископали силнитѣ порои, се виждатъ на нѣкои мѣста подъ чървения конгломератъ и филитни палеозойски скали.

Отъ Потопъ къмъ Чурякъ само филитни скали, но при това пакъ се явяватъ тукъ тамъ край пѫтя разсѣяни кварцитни скали; това се забѣлѣзва поне въ срѣдата на пѫтя между горнитѣ селца. Горнитѣ филити по̀-вечето сѫ черни, но на мѣста биватъ пепелѣно-сиви или пепелѣно-зеленикъви, дори и бѣлизнѣви. Околното население добрѣ съумѣло да ги употрѣби; съ тѣхъ сѫ покрити кѫщитѣ въ Чурякъ, Потопъ и една часть отъ Иелешница.

Чурякъ е послѣдното селце въ тази часть на Балкана. Отличава се съ прѣкрасно положение. Да бѣше заобиколено съ по̀-високи брѣгове, щѣше да има живописното положение на Рилский манастирь. Прѣзъ срѣдъ селото тече Чуряшката рѣкичка, дѣто се излива Метликовица, която има изворитѣ си въ Зла поляна.

Три пѫтеки водѭтъ отъ Чурякъ за Орхание. Първата край Баба, Свадбарникъ низъ Чуряпкий рътъ по рѣката Орла до Клисурското шосе; втората прѣзъ Камъка (пльочата), Радинъ кладенецъ, Осеновъ преслопъ, по р. Осеница до Врачешъ; и третята край Райово, Любена, Иоцова ли-

вада, край Мургашъ, Зла поляна, Новоселъ гръбъ, по р. Осеница прѣзъ Врачешъ до Орхание.

Избрахъ си третята пѫтека; тя отива най-първо по Метликовица и послѣ се отдѣля отъ дѣсната страна прѣзъ Побитъ камъкъ за Мургашъ. Пѫтьтъ е каменитъ, стърмъ и твърдѣ отегчителенъ, особенно прѣзъ дъждовно врѣме, но затова мѫката се възнаграждава съ красотата на прѣдѣла.

Палеозойскитѣ пластеници които затварятъ при Чурякъ жгълъ отъ 65—75°, падатъ къмъ югъ и юго-западъ, токо речи подъ сѫщий жгълъ и въ сѫщата посока както и червенитѣ пѣсчаници и пѣсчано-слюднитѣ пластеници при Малинска рѣка, или пакъ сѫщитѣ пластеници между Араба и Баба конакъ[1]). Отвѫдъ Чурякъ филититѣ сѫ тъмно-сиви или черни и речи въ нищо не различаватъ отъ Карбонскитѣ при Лютидолъ въ Искърската долина[2]). Тѣзи сиво-черни плочи сѫ глинени пластеници, сѫщи филити. Иматъ доста истънена структура, цѣпѭтъ се на тънки листове, съдържатъ ситни луспици бѣла слюда; доста сѫ тежки, звонки и твърди. Не попиватъ вода, а киселинитѣ слабо и речи никакъ имъ не дѣйствуватъ; въ голѣма жара вмѣсто да се напукатъ, както другитѣ, тѣ стаятъ пó-твърди и пó-яки. Твърдѣ рѣдко въ тѣхъ се виждатъ кварцови бѣли жилки.

Къмъ върха на Балкана филититѣ прѣминуватъ въ Thonschiefer; послѣднитѣ се отличаватъ съ пепелѣно-сиво-зеленикъвъ цвѣтъ и падатъ къмъ С. (h. 13), като затварятъ жгълъ само отъ 45°. По стърминитѣ стърчѫтъ и кварцитни бѣли и пѣсчани скали, които като раздробени пó-вечето испълнятъ пѫтекитѣ, по които едвамъ може да се ходи.

Въ Чуряшкий Балканъ, както и близо до Потопъ, се забѣлѣзватъ купища съ желѣзна сгория, за които нищо не знае да прикаже мѣстното население. Неотричамъ, че тука може да се намѣри желѣзна руда, но възможно е още, че поради горивото да сѫ носили тука желѣзна руда отъ политѣ на Витоша. Въпросътъ обаче за сгорията остая нерѣшенъ.

---

[1]) Пер. Сп. кн. IV, стр. 11 и 15. *Fr. Toula.* Grundlinien der Geologie des Westlichen Balkan, p. 15.

[2]) Fr. Toula. — Grundlinien etc. etc., p. 16.

На сѣверо-западъ отъ селото Чурякъ се намира въ Мургашката планина мѣстото Любенъ, дѣто Thonschiefer е пепеливо-сивъ, цѣпи се въ тънки люспи и пó-богатъ се вижда на бѣла слюда отъ колкото чернитѣ филити. Подобни пластеници видѣхме и пó-прѣди, които сравнихме на Арабаконашкитѣ.

Прѣкрасенъ е изгледътъ отъ Любенъ, стига само врѣмето да допуща. Изъ срѣдата на гжститѣ мъгли, които отъ всѣка страна ме опасвахж, пакъ могохъ да разгледамъ хубаво Рила, която ако и въ края на Май, бѣше още прѣкрита съ зимната си бѣла дрѣха. Слабитѣ слънчеви зари, които допирахж до нейната повърхность, разсвѣтявахж една часть отъ неж и давахж на тази планина червеникъво-оранжовъ колоритъ. Освѣнъ Рила съ високий Еленинъ върхъ другитѣ планини, както Витоша, Лилинъ, послѣ Етрополский и Златишкий Балканъ, като обгърнжти съ мъгли, неможахж да се виджтъ; отъ Софийската котловина само една часть могохъ да разгледамъ.

Къмъ Иоцова ливада глинéнитѣ пластеници (Thonschifer) биватъ пó-синкъви; сжщото и на Зла поляна. Въ послѣдното мѣсто, надъ палеозойскитѣ шифери, излизатъ въ видъ на развалени кварцитно-пѣсчани грамадни скали.

Филититѣ се цѣпжтъ отъ ЮИ—СЗ. и падатъ подъ 17° къмъ Ю. (h. 16). Въ тѣхъ се намиратъ тука сивкъви твърди пластеници, истински Kieselschiefer, въ които се блѣщука и слюда. Понеже послѣднитѣ пó-добрѣ се удържали срѣщу атмосферилитѣ, затова и останжли да стърчжтъ изъ земята заедно съ бѣлитѣ кварцитни жилки, които се намиратъ по между имъ[1]).

Отъ Зла поляна пжтеката се спуща къмъ СИ, между р. Чешковица и единъ притокъ на р. Осеница, дѣто найпослѣ се достига самата Осеница. Ние сме вече на сѣвернатa страна на Балкана, но и тукъ намираме сжщитѣ филити съ познатитѣ синкъви Kieselschiefer-и. Нийдѣ обаче се не виждатъ еруптивни скали, както и нито къмъ Врачешъ, и прѣдполаганата еруптивна зона, която проф. Тоула поставя въ геологическата карта на западна България, излиза

---

[1]) Подобни нѣща се забѣлѣзватъ и пó-на западъ между Осеновлакъ и Осоя (Toula, Grundlinien etc. p. 19), както и на сѣверъ отъ Ронча въ Искърския проходъ (Sitzb. d. k. ak. d. Wiss. 1878).

невѣрна. Това доказва най-ясно, че еруптивнитѣ скали въ видъ на ходници (Gänge) пробиватъ въ Етрополский проходъ филититѣ, и че тѣ се не простиратъ безъ прѣкжсване на истокъ и западъ отъ прохода.

И тъй на сѣверната страна на Балкана владѣе по́голѣма монотония отъ колкото на южната, дѣто между другитѣ намѣрихме остатки отъ диясъ и кредна система, а на сѣверъ исключѝтелно палеозойски филити, които падатъ къмъ Ю. и ЮЗ., като мѣнятъ само жгъла, що затварятъ съ хоризонта. Едвамъ въ р. Осеница се промѣня наслаганието на пластоветѣ; тукъ тѣ вмѣсто на югъ падатъ на сѣверъ, но това се непродължава много, защото недалекъ отъ Врачешъ пластоветѣ завзиматъ първобитната си посока.

Рѣката Осеница, която прѣсича филитнитѣ скали, дава възможность да разгледаме по́-ясно естеството на скалитѣ. Филититѣ сж тука тъмно-сиви, цѣпжтъ се неправилно и показватъ единъ видъ испъкнжли фигури, каквито се съглеждатъ въ карпатския пѣсчаникъ; бѣлата слюда не е распрѣдѣлена еднакво въ нашитѣ пластеници: на нѣкои мѣста се вижда струпана и сбрана, а на други мѣста ѭ нѣма.

Прѣдъ Врачешъ, щомъ завземжтъ пластоветѣ първобитната си посока (юго-западна), тѣ затварятъ жгъла само отъ 20°—30°; тукъ биватъ филититѣ импрегнирани съ желѣзенъ хидроксидъ и малко манганов окисъ (Wad); нѣкои слойеве до толкова сж импрегнирани съ горнитѣ руди, че биватъ съвсѣмъ черни или пепелѣно-черни, и изглеждатъ като намазани съ графитъ. Сжщото нѣщо се забѣлѣзва и къмъ сѣверното устие на Клисурата, която води отъ Араба конакъ за Орхание.

Около Врачешъ и на югъ отъ Орхание се показватъ само филитни скали, които опасватъ отъ южната страна Орханийската котловина.

3. Отъ Орхание прѣзъ Хубавена, Карлуково за Луковитъ. Орхание лежи въ срѣдата на южната половина отъ едноименната малка котловина, която въ много отношения прилича на Софийската. Тя е заобиколена както и тая съ доста високи планини, които сѐ стѣсняватъ къмъ истокъ, дѣто при Правецъ се сливатъ въ единъ вѣнецъ. Тази малка,

сѫщо сладководна котловина е испълнена съ твърдѣ плоденъ материялъ. Като напоена съ постоянна влага, а при това и грижливо обработена, тя е прикрита речи прѣзъ цѣлото лѣто съ тъмна зеленина.

Орханийското равнище е испълнено въ горнитѣ части съ хубава пепелѣно-бѣлизнява пръхка пръсть (lehm), отъ която тукъ правѭтъ прѣвъсходни грънци. Дилувиялний грамудакъ (Schotter) ограниченъ е само на терраситѣ, които се спущатъ отъ околнитѣ брѣгове. Такивато терраси хубаво се виждатъ отъ дѣсната страна на шосето, което води за Абланица.

При правешкитѣ ханове се виждатъ най-първо филитни слюдни пластеници, които споредъ слога и състава си приличатъ отчасти на micaschiste. Скалата е зеленикъва и богата на слюда, фелдспадъ и кремъкъ (Quartz). При това въ тѣзи пластеници се намиратъ въ жили и жилки чистъ бѣлъ ситно-зърнесть кристализуванъ варовикъ, който споредъ синкъвостьта и твърдината си, може на първъ погледъ да се замѣни съ кварцитъ: калцитътъ (Calcit) се намира и въ нодули (nodules).

Горнитѣ скали бързо изчезватъ и вмѣсто тѣхъ край Лакавица се показватъ единъ видъ полукристализувани скали, въ които не забѣлѣзваме токо речи никакво наслагание, никаква цѣпивость. Тѣ приличатъ по́-вече на криптокристализувани скали. Истрити въ тънки плочици и изучвани подъ микроскопа, въ тѣхъ виждаме, освѣнъ кремънни и фелдспатни зърна, още желѣзенъ воденъ окисъ въ парцалчета и неправилни мрѣжи. Кремъкътъ е чистъ и бистъръ, а фелдспатътъ мѫтенъ и нечистъ. Между кръстосанитѣ Николи, освѣнъ силното поларизувание на кремъка, нѣкои зърна отъ сѫщата руда показватъ ситно брѣздение и тънки успоредни линии, — явление, което твърдѣ рѣдко се забѣлѣзва въ кремъка.

Тия скали биватъ ту бѣлизняви и грапави, ту зеленикъви и мазни. Тѣ сѫ навѣрно филитни, които отъ дѣйствието на съсѣднитѣ еруптивни жилки сѫ промѣнени въ полукристализувани скали. Подобни на тия твърдѣ често срѣщаме въ западна България и особено въ Кюстендилското краище (Изворска околия).

Пѫтьтъ за село Лакавица се отдѣля отъ Абланския при Дръвнишкия мостъ. Близо до тука се простиратъ филититѣ и полукристализуванитѣ скали, дѣто се замѣстятъ съ креденъ доста твърдъ пѣсчаникъ, който е съставенъ отъ кременни ситни зърна, пó-вечето слѣпени съ варовица отъ колкото съ глина. Пѣсчанитѣ пластове се измѣнятъ съ мергелни и глинени слойеве, както и съ варовити спинкъви. Цѣлий този комплексъ е наклоненъ къмъ ЮИ, като затваря ѫгълъ отъ 45°. За стратиграфско-тектоничното отношение на креднитѣ тука пѣсчаници съмъ писалъ доста обширно на друго мѣсто[1]), за това не ще споменувамъ нищо.

Прѣдъ първия главенъ притокъ на Лакавица, който се спуща отъ Осиковскитѣ колиби, се вижда първата андезитна жилка, която, откакъ достига дебелината 7—10 метра, пробива всичкитѣ пѣсчани и мергелни кредни скали и излиза надъ тѣхъ. Наслаганитѣ камъни, около вулканската жилка, претърпѣли важни измѣнения; тѣ сѫ черни, напластени (шиферни) и твърдѣ много приличатъ на черни филити. Стратификацията не е ясна на всѣко мѣсто; тамъ, дѣто тя се вижда, слойеветѣ биватъ токо речи вертикални и се цѣпѭтъ отъ ЮИ—СЗ. Втора андезитна жилка, дебела колкото първата се показва на растояние 3—4 метра отъ първата край рѣката, но непробива всичкитѣ пластове и не излиза до повърхностьта; тя се вижда само въ вертикалния разрѣзъ на дѣсния брѣгъ на Лакавица; 2 метра пó-на сѣверъ се спуща отъ истокъ главний притокъ на р. Лакавица.

Къмъ село Лакавица прѣминуваме третя, четвърта и пета доста широка еруптивна жилка; послѣ слѣдва шеста и седма. Прѣдъ селото излизатъ край рѣката фелдспатни зърнѣсти скали, размѣсени съ марказитъ; отъ растворението на послѣднята руда и отъ дѣйствието на симпурната киселина твърдата скала начева отъ повърхностьта да се раздробява, като образува на една страна червенъ окъръ, а на друга симпурно-кисели съединения, които въспиратъ и унищожаватъ всѣкакъвъ растителенъ животъ; за това и

[1]) Геологически профилъ отъ Орхание, прѣзъ Абланица, около Драговица, Панега, Голѣма Брѣсница, Дерманци, до Плѣвенъ. Периодическо Списание книж. VII, год. 1883.

тия скали биватъ голи, кисело стипчъви и покрити съ червено-възжълтъ цвѣтъ. Подобни скали съ растворенъ марказитъ виждаме и около Челопечъ въ Златишка околия[1]).

Еруптивнитѣ скали, които намѣрихме въ жилки и ходдници (ганги), могжтъ споредъ величината на елементитѣ си и по цвѣта на основата си да се раздѣлжтъ микроскопически така:

а) съ бѣло-пепелива основа въ която се свѣтжтъ тъмнозелени до черни, дребни амфиболитни и едри бѣли фелдспатни кристали;

б) съ тъмно пепеливо-зелена основа, въ която се вижда противното; малки фелдспатни и едри кристали амфиболъ. Тукъ има и прѣходни форми, които ний искаме да опишемъ микроскопически.

По външность тия камъни носжтъ главнитѣ бѣлѣзи на порфирнитѣ скали; въ сивкъвата или зеленикъва основа се виждатъ прѣкрасни бѣли фелдспатни кристали и амфиболни зелени и черни призми. Другитѣ елементи не могжтъ да се распознаважтъ съ просто око. Подъ микроскопа, минералътъ що прѣобладава е фелдспатътъ; намира се пò-вечето въ кристали и пò-малко въ зърна, които съставятъ главно основната масса. Фелдспатътъ е мжтенъ и нечистъ, на мѣста до толкова каолинизуванъ, че едвамъ може да се распознае плагиоклаза отъ ортоклаза (Plagioclase, Orthoclase). Едритѣ кристали прѣобладаватъ надъ микролититѣ. Въ тънки плочици имаме разновидни прорѣзи, пó-вечето полигонални (паралелограми), отъ колкото правожгълни. Зоналното градение на нѣкои кристали се вижда даже и съ проста лупа. Плагиоклаза е пó-вече отъ ортоклаза; втория минералъ е въ осамотени кристали или пакъ въ сраслеци по Карлсбадский законъ; ясна е полисинтетичната структура на плагиоклаза, дѣто исключително се виждатъ сраслеци по закона на Albit-а. Нашитѣ фелдспатни кристали затварятъ въ себе си частици токо речи отъ всичкитѣ минерали, които се намиратъ въ камъка, както: магнетитни зрънца, амфиболни откъслеци (парчета отъ амфиболъ) и апатитни (Apatit) иглички. Другий главенъ минералъ е амфиболитътъ. Намира се пó-вечето въ кристални призми, при които растворението

[1]) Нѣка се сравни Toula, Grundlinien etc. p. 22 и 26.

(декомпозицията) доста дълбоко е напрѣднжла; отъ голѣмитѣ кристали често се вижда само скелетътъ или контурата на кристала съ нѣколко зелени прѣмрѣжени петна, около които се виждатъ групирани магнетитни зрънца. Цвѣтътъ на амфибола е травѣсто-зеленъ или суръ; твърдѣ е слабъ неговътъ дихроизъмъ; въ основата се вижда разсѣянъ и въ неправилни парчета. Освѣнъ горнитѣ намираме още: магнетитъ (Magnetit) разхвърленъ въ ситни зрънца въ основата и по́-малко въ кристалитѣ; голѣмитѣ зърна сж рѣдкость. Освѣнъ въ микролити, апатитътъ се вижда въ призматични кристали. Отъ второстъпеннитѣ руди срѣщаме Кварцъ, Калцитъ, Хлоритъ и Лимонитъ. Кварцътъ е въ зърна и въ хубави кристали, на които ржбоветѣ сж слабо заоблени или пакъ остри. Този минералъ се намира заедно съ калцита, отъ който твърдѣ лесно може да се распознае; кварцовитѣ зърна и кристали се отличаватъ съ обикновената си бистрота и чистота. По́-вечето амфиболъ е прѣобърнжтъ въ хлоритъ, а магнетитътъ въ лимонитъ. Микрофелзитната основа се показва въ тънкитѣ плочици безбойна; въ неж се виждатъ най-вече магнетитни зрънца и парцалчета отъ амфиболъ, хлоритъ и лимонитъ, които даватъ единъ особенъ изгледъ на тая основа.

Споредъ вжтрѣшний съставъ на тия скали и споредъ рудитѣ, които въ тѣхъ намираме, ние дохождаме до убѣждение, че тѣ трѣба да се приброжтъ или между андезититѣ (Andesite) или между порфирититѣ (Porphyrite). Ерупцията не е била по́-стара отъ кредната формация, понеже нашитѣ скали се провиратъ прѣзъ Неокомскитѣ мергели и варовити пѣсчаници; но колко по млада може да бжде, това е неизвѣстно; ще ми се да вѣрвамъ, че ерупцията е била въ кредний периодъ и затова споредъ класификацията на *Fouqué* и *Lévy* [1]), наименувамъ тая скала *Андезитенъ Порфиритъ съ Амфиболъ* (Porphyrite Andésitique à Amphibole).

Плагиокласнитѣ амфиболни скали, които до тука разгледахме, се явяватъ както къмъ Осиковица [2]), така и между Осиковица и Видрари; [3]) но понеже елементитѣ на камъка

---

[1]) Mineralogie micrographique. Roches éruptives françaises Paris 1879 p. 156, 166.

[2]) *Toula* — Grundlinien etc. etc. p. 26. — *Златарски*, Периодическо Списание кн. IX, стр. 59.

[3]) Периодическо Списание кн. IX, стр. 6 .

сѫ прѣтърпѣли силно растворение и растрошаванье, недозволяватъ никакъ да могѫтъ се опрѣдѣли. Между туй при описанието на еруптивнитѣ скали изъ Българско азъ ги описахъ като трахитни, безъ друго по́-близко опрѣдѣление.

Отъ Дръвнишкий мостъ до село Лакавица и по́-на сѣверъ до дѣто достигатъ еруптивнитѣ жилки, седиментарнитѣ скали прѣтърпѣли важни промѣни. Тѣ сѫ черни, напластени, пѣсчани, глинѣни и пѣсчано-варовити и въ нищо се не различаватъ отъ ония, които се намиратъ при моста прѣдъ Осиковица. Не трѣба да забравяме, че нашитѣ скали сѫ отворени само на дѣсния брѣгъ край рѣката; другата или лѣвата страна е цѣла, а като покрита съ храсталакъ и младъ лѣсъ, скрива подъ пръста и зеленината естеството на скалитѣ.

При село Лакавица въ дола, който се спуща отъ лѣвия брѣгъ на селото, се виждатъ конгломератни и червенопѣсчани откъслеци, които навѣрно сѫ донесени отъ върховетѣ на планината; съ тѣхъ заедно се намира и единъ сиво-черпъ мергеленъ варовикъ, съ бѣли калцитни жилки, който е промѣненъ креденъ-пѣсчанъ варовикъ. Въ срѣдъ селото се вижда нова еруптивна жилка отъ сѫщитѣ описани вече скали, която прѣминува и прѣзъ рѣката.

Съ исчезванието на вулканскитѣ скали исчезватъ и промѣненитѣ черни скали, които се намиратъ около тѣхъ. При сѣверний край на с. Лакавица се виждатъ пепелѣносиви мергелни пластеници, които къмъ сѣверъ прѣминуватъ въ синкавъ мергель, твърдѣ характеристиченъ за нашия Неокомъ. Както еднитѣ така и другитѣ затварятъ жгълъ отъ 30° и падатъ къмъ югъ (h. 8).

Недалекъ отъ Лакавица, на пѫтя къмъ Калугерово, тамъ именно, дѣто рѣката се обръща съвсѣмъ къмъ сѣверъ, надъ синкъвитѣ мергели захващатъ варовито-пѣсчани, пѣсчано-варовити и глинѣни пластове, които постоянно се измѣнуватъ и въ които намираме доста вкаменелости. Тия скали се цѣпѫтъ приблизително отъ И—З и падатъ найпърво доста стърмно къмъ сѣверъ (h. 23), подъ жгълъ 72—78°.

Мислѭ, че добрѣ ще направѭ, ако опишѭ тука подробно отъ долу на горѣ реда на пластоветѣ. Надъ синкъвия мергель лежи:

1) Единъ метъръ съ пѣсчанъ варовикъ, който кога е прѣсенъ има синкъвъ цвѣтъ и въ него се виждатъ множество малки неопрѣдѣливи *Ostreæ* и други.

2) Слѣдватъ до 2·5 м. глинѣни, пѣсчано-мергелни пластове и надъ тѣзи

3) Варовикъ, въ който се намиратъ тънки пластове мергелни пѣсчаници.

4) Пепелѣно-червеникъвъ набитъ пѣсчанъ варовикъ, извънредно твърдъ и богатъ на вкаменелости, които не могжтъ да се распознажтъ. Ясни сж само *Ostreæ* и *Lima;* този варовикъ много прилича на описания подъ (1).

5) Сиво-пепелѣни, варовити и пѣсчани твърди мергели,

6) Червеникъвъ варовикъ съ *Ostreæ* подобенъ на (4), но не е пѣсчанъ.

7) Синкъво-червеникъвъ варовикъ, по свѣтливъ отъ прѣдидущитѣ.

8) Пѣсъчиво-глинѣнъ, пепеливъ варовикъ, въ който се виждатъ *Ostreæ* и други животински остатки. Тукъ се намира единъ видъ *Eugyra,* който прилича много на *Eugyra interrupta* E. de From. (Paléont. française, Terrain crétacé, T. VIII, p. 444, pl. 115, fig. 3). Този коралъ намѣрилъ е S. Gras при Sault (Vaucluse) въ Франция, но неизвѣстно въ коя етажа на Neocomien[1]). Заедно намираме и дръжки отъ *Cidarites.*

9) Пепеливо-червеникъвъ твърдъ варовикъ съ тънки хубави калцитни жилки. Богатъ е на вкаменелости, но твърдѣ неясни сж и не могжтъ да се распознажтъ. Има *Корали, Бивалви* и други. Надъ този

10) Мергелно-глинѣнъ пепеливъ слой съ изобилие на *Gastropoden* и *Bivalven (Cyprina*, възможно *Cyprina*, *rostrata* Fitton, *Natica [Ampullina?]* и пр.).

11) Синкъвъ твърдъ мергеленъ варовикъ, богатъ на *Остриги* и други *Бивалви,* чиито видове немогжтъ да се отлжчжтъ. Между това тукъ намѣрихъ хубавъ екземпляръ отъ *Cidaris* cf. *Lardyi* Desor, който е зарасълъ въ камъка и единъ цѣлъ екземпляръ *Rhynchonella lata* D'orb.

---

[1]) Измежду тѣзи корални парчета, проф. Тоула мисли да се намиратъ и частици отъ *Macandrina Pirotensis* Toula, новъ видъ коралъ, който той събра за пръвъ пжть год. 1875. при Пиротъ (Sitz. Ber. 88. Bd. p. 1317, Taf. VI, fig. 1—3). Понеже тази Macandrina е намѣрена съ *Orbitolina lenticularis,* Тоула е на мнѣние да приброимъ тъзи стеля въ Горний Неокомъ.

*

12) Глинѣнъ, дребнозърнѣстъ пѣсчаникъ съ неясни *Бивалви.*

13) Пепелѣно-сивъ варовитъ пѣсчаникъ, който безъ лупа неможе да се отлѫчи отъ варовититѣ твърди камъни. Въ него се виждатъ дръжки отъ *Cidarites.*

14) Мергеленъ пепелѣнъ набитъ варовикъ.

15) Гѫстъ варовикъ съ тъменъ цвѣтъ и прѣпълненъ съ разни фосили: *Bryozoa*, *Gastropoda* и *Bivalvæ*. Варовикътъ много прилича на (6).

Въ такъвъ редъ слѣдватъ пластоветѣ и къмъ сѣверъ; описанитѣ до тука скали съ вкаменелоститѣ, които въ тѣхъ се намиратъ, сѫ доста да покажѫтъ какъвъ е съставътъ на тоя прѣдѣлъ и къмъ коя етажа отъ кредна периода могѫтъ да се приброѭтъ тѣ. Потрѣбно е при това да сравнимъ и профиля на сѣдлото между Оряше и Бѣленци, което се намира на сѣверо-истокъ, недалекъ отъ това мѣсто[1]).

Къмъ Калугерово, между горнитѣ скали има мергель, глина, дори и разновидни пѣсчаници. Слойеветѣ биватъ по́-сложни отколкото около Лакавица и вмѣсто да затварятъ ѫгълъ отъ 78°, тѣ иматъ къмъ сѣверъ само 15°.

Цѣлий прѣдѣлъ отъ Лакавица до Калугерово е величественъ; долината се стѣснява между високитѣ планини, покрити съ хубава зеленина и едвамъ въ дола може да се наблюдава съставътъ на скалитѣ.

Прѣдъ Калугерово се вижда синкъвъ мергеленъ варовикъ, богатъ на фосили. Освѣнъ *Gasteropoda* и *Bryozoa* има и много Бивалви. Между всичкитѣ най-хубаво се виждатъ малки *Astarte,* хубави *Nerineæ,* които най-много приличатъ на *N. aptiensis* Pictet et Campicte (Matér. p. l. Paleont. Suisse, III série, p. 244, pl. 119, fig. 3), но при всичко това нашата Nerinea не ще бѫде N. aptiensis, но нѣкой съвсѣмъ новъ видъ. Заедно намираме и *Neaera*, твърдѣ подобна на *N. sabaudiana* Pict. et Comp. (Pal. Suisse IV s. p. 40 pl. 100, fig. 5—7), но различава се отъ неѭ само по това, че устната часть (région buccale) на нашата не е толкова продължена както при N. sabaudiana. При това нашата Neaera е и по́-малка отъ другата. Въ скалата се намира и *Марказитъ (Marcasite),* разреденъ въ ситни зрънца.

---

[1]) Fr. Toula — Grundlinien etc. etc. p. 28 и слѣд.

Надъ горний варовикъ слѣдва до 4 метра дебелъ пластъ съ глина и мергель, въ който има и тънки (до 2 с. м.) легла съ сури въглища (Braunkohle), а надъ него твърдъ синкъвъ и зеленикъвъ варовикъ, подобенъ на пѣсчаникъ. Прѣдъ селото се показватъ само пѣсчаници съ познатитѣ хиероглифни скали и съ извънредно изобилие на бѣла слюда. Немогж да помнж добрѣ, но ми се чини, че въ синкъвия варовикъ съзрѣхъ и *Orbitolinen;* за истината обаче немогж да гарантирамъ.

Село Калугерово лежи тъкмо тамъ, дѣто Лакавица се излива въ Малкий Искъръ, който извира отъ височинитѣ на Етрополский и Златишкий Балканъ. Селото е построено на сѣверната страна на послѣднята рѣка и е обърнжто къмъ прѣкраснитѣ балкански височини.

Отъ Калугерово до Свода има само $^3/_4$ часа. Долината на Малкий Искъръ се разширочава пó-вечко, отколкото Лакавишката, и отъ дѣсната страна на рѣката се намира хубава пжтека. Скалитѣ биватъ тукъ скрити подъ почвата и само на нѣкои мѣста се виждатъ отъ лѣвата страна на Искъръ, дѣто жгълътъ на пластоветѣ съ хоризонта не надминува 5—10°. Има мѣста, дѣто стелитѣ биватъ съвсѣмъ хоризонтални или вълнообразно прѣвити отъ хоризонталния нáтискъ. Освѣнъ Flyschsandsteine съ глинѣни тънки слойеве друго се не вижда.

Сивий и пепеливий пѣсчаникъ се простира и на сѣверъ отъ Свода. На 4 килом. растояние отъ селото пластоветѣ падатъ подъ 6° къмъ ЮЗ., но тѣ варииратъ прѣмного; биватъ ту дебели, ту тънки, ту мергелни, ту чисти пѣсчаници; на нѣкои мѣста има и глинѣни пластове, на други само чисти пѣсчаници и пр. При това и посоката за паданието на пластоветѣ не е еднаква; тѣ клонжтъ веднжжъ къмъ сѣверъ, други пжть къмъ югъ, като запазватъ вълнообразно настроение, както ще видимъ пó-долу.

При първий долъ отъ дѣсно на Малкий Искъръ само $^3/_4$ часа растояние отъ Свода, намира се дребнозърнѣстъ пепеливъ пѣсчаникъ, циментиранъ съ варовита глина; въ прѣцѣпнитѣ плочи се лъщи слюдата и се виждатъ черни растителни остатки. Но въ дола се намиратъ и отъ горѣ натъркалени откъселци отъ синкъвъ пѣсъчивъ мергель, испълненъ съ *Орбитолини, Корали, Неринеи, Остриги* и др.

Бивалви. Донесенитѣ отъ источнитѣ височини синкъви мергели приличатъ най-много на ония, които видѣхме по̀-горѣ прѣдъ Калугерово, недалеко отъ суритѣ въглища, само че въ Калугеровскитѣ прѣобладава варовикътъ, а при тѣзи мергелтъ.

Отъ вкаменелоститѣ опрѣдѣлихъ слѣднитѣ:

Orbitolina bulgarica Desh., която до сега съмъ намѣрилъ на много мѣста въ България. Най-изобилно се намира при Луковица (недалеко отъ Царибродъ), при Ловечъ, послѣ при Хубавена, както ще видимъ по̀-долу и пр.

Orbitolina lenticularis Blum., сѫщо изобилна като най-вѣрний другарь на прѣдидущата.

Trochosmilia sp.

Trigonia longa Agass. (Mater. p. l. pal. Suisse I, p. 102, pl. XIV, fig. 3). Отъ тая скойка само дѣсната чурупка имамъ, но е запазена токо-речи цѣла. Въ нищо се неразличава отъ ония, които намираме въ жълтия и синкъвия мергель изъ Aptien inférieur, при Pêrte du Rhône.

Turbo sp.

Nerinea n. sp. Съвсѣмъ прилича на оная Nerinea, която споменѫхме въ Лакавишката долина[1]). Нѣма съмнение, че тази Неринеа е съвсѣмъ новъ видъ.

Пѣсчаницитѣ се продължаватъ къмъ Карашкитѣ колиби, дѣто пластоветѣ имъ падатъ къмъ Ю. h. 17 (∠ 8°). Конкордантно подъ тѣхъ лежѫтъ тука пѣсчани синкъви и пепелѣно-сиви мергели, а въ тѣхъ зарасли се виждатъ:

Orbitolina lenticularis Blum.

Разни *Корали.*

Pecten, вѣроятно *P. Cottaldinus* d'Orb.

Panopaea cfr. plicata Sow. (Pal. Suisse I, Fossiles du terrain aptien, p. 57, pl. 6, fig. 4, 5). Отъ тритѣ екземпляри които имамъ, само въ едина се вижда формата и концентричнитѣ брѣздни. Тази Panopaea е една отъ най-характеристичнитѣ за Aptien[2]).

---

[1]) Сѫщитѣ скали съ Неринеи се намиратъ въ Орбитолинскитѣ пластове при Враца (Sitz. Ber. 77. Bd. p. 30, слой 9) и недалеко отъ караула при Калния (Sitz. Ber. 75 Bd. p. 70).

[2]) Споредъ проф. Тоула тая Panopea по̀-вече прилича на *P. neocomiensis* d'Orb. отколкото на *P. plicata* Sow.

Turritella cf. helvetica Pict. et Comp. (Pal. Suisse I, foss. d. terr. aptien, p. 28, pl. 3, fig. 2 a, b, c.). Само два, но съвсѣмъ хубави екземпляри.

Нѣколко *Нерипеи* съвсѣмъ приличатъ на горѣспоменжтитѣ форми. Споредъ проф. Тоула нѣкои отъ тѣхъ могжтъ отчасти да се уподобжтъ на *Nerinea palmata* P. et Comp. (Pal. Suisse III, Terr. crétacé de S-te Croix, p. 243, pl. 69, fig. 2), а други по́-вече на *N. essertensis* P. et C. (l. c. III, p. 242, pl. 69, fig. 1). Обаче на всѣкий начинъ имаме работа съ единъ съвсѣмъ новъ видъ *Nerinea*.

Въ пѣсчания мергель се намиратъ тънки слойеве съ синкъвъ пѣсчаникъ, богатъ на бѣла слюда. Къмъ Карашъ въ послѣднята скала се виждатъ нѣкои отъ горнитѣ вкаменелости. Пластоветѣ изново захващатъ тукъ да падатъ къмъ СЗ., но подъ различенъ жгълъ.

Оставихъ рѣката Искъръ и прѣзъ единъ високъ и стърмъ брѣгъ се прѣхвърлихъ въ Карашъ. По височинитѣ и днесь още се виждатъ остаткитѣ на една крѣпость „*Кривъградъ*“, която споредъ положението си е била на вѣрно, най-важната въ тая часть на отечеството ни. Отъ Кривъградъ виждаме всичкитѣ всевъзможни завои и лакатушки на Искъръ; отъ тукъ иматъ прѣкрасенъ изгледъ селцата Карашъ, Хубавене и Романъ. По лѣвитѣ стърми брѣгове на Искъръ се виждатъ завититѣ пластове на пѣсчаницитѣ и мергелитѣ, които накланятъ ту къмъ сѣверъ ту къмъ югъ.

Сжщитѣ мергели и слюдни пѣсчаници, съ познатитѣ вече вкаменелости се намиратъ и въ Карашъ, дѣто пластоветѣ падатъ подъ 12° къмъ СИ.

На $^1/_4$ часъ далеко отъ Карашъ се намира Хубавене, а недалеко отъ послѣдното село, на пжтя къмъ Чифлика, излиза пѣсчанъ и варовитъ мергель въ извънредно изобилие

Orbitolina bulgarica Desh.
Orbitolina lenticularis d'Orb.
Orbitolina concava var.
Ostrea sp.

Въ дола, който минува край Чифлика, мергелнитѣ и пѣсчанитѣ пластове сж сжщо Орбитолинни, но не съдържатъ много вкаменелости; падатъ къмъ С. (h. 1—2°), както и по́-горѣ, но тукъ стожтъ много стърмо (∠ 50°). Подъ

тѣхъ, на истокъ, въ сѫщий долъ се показва синкъвъ мергель, сѫщо конкордантенъ съ горнитѣ пластове.

Между Чифлика и Карлуково е покрито съ черноземъ и съ млади хубави лѣсове, затова и съставътъ на скалитѣ само въ долищата можемъ да разгледаме. Така напр. въ вторий долъ ние намираме пѣсчаника конгломератенъ, но подъ него пакъ се показватъ пѣсчанитѣ синкъви мергели. Orbitolinen, както и други вкаменелости, не виждаме вече.

Отъ височинитѣ се виждатъ възжълто-бѣлитѣ варовити, стърмо-прѣрѣзани Искърски скали надъ Кунино. Тѣ прѣдставятъ зидоветѣ на нѣкоя твърдина, като се простиратъ отъ СИ—ЮЗ.

Единъ километъръ на югъ отъ Карлуково исчезватъ пѣсчаницитѣ и надъ тѣхъ се показватъ глинѣно-варовити скали, въ които има изобилие тъмно-сиви или пепелѣни истински кремъци (Feuerstein). Варовититѣ скали се отличатъ съ пепелѣно-бѣлата си или възжълта боя, съ твърдината и скойчастия си изломъ; тѣ сѫ звонки и прави кредни слойеве (Горня-Креда). Варовитий поясъ иде отъ истокъ и минува на западъ. Тука се открива още и бѣла, хубава, пръхка креда, която по-дълбоко бива синкъва или червеникъва. Слойеветѣ се цѣпѭтъ неправилно и едва дѣ можешъ да забѣлѣжишъ, че тѣ падатъ твърдѣ стърмо къмъ Сѣверъ (Ih. 23—24).

Границата между пѣсчано-мергелнитѣ и варовититѣ скали е ясна. Тамъ, до дѣто се простиратъ първитѣ, бива зелено, плодно и весело, а откакъ настане варовитий терренъ настая пустота и неплодность. Да вземемъ за примѣръ само високий брѣгъ, който се простира на юго-западъ отъ Карлуково и да сравнимъ неговитѣ двѣ страни, обърнѫти въ разни посоки. На юго-западъ виждаме хубави лозя, разновидни плодни дървета и прѣкрасни млади гори, а на сѣверо-истокъ — голъ камъкъ, пустошъ, каквато се намира въ далматинскитѣ прѣдѣли; сѫщи Карстъ (Karst).

Прѣдъ Карлуково излиза полукристализуванъ, не до тамъ бѣлъ, едрозърнѣстъ варовикъ, безъ вкаменелости; цѣпи се отъ истокъ къмъ западъ и пада къмъ сѣверъ (∠ 10°). Тоя варовикъ, който къмъ истокъ бива по-гѫстъ и по-твърдъ, изобилува и на вкаменелости. Послѣдний се вижда единъ километъръ на истокъ отъ Карлуково, дѣто

бива бѣло-пепеливъ или възжълтъ и до толкова добрѣ се виждатъ въ него зарасли фосилитѣ, че едвамъ могжтъ да се распознаютъ, а камо ли и да се извадютъ. Но при всичко туй *Exogyr*-итѣ, които прѣобладаватъ надъ другитѣ, допущатъ лесно да се различютъ отъ другитѣ. Отъ нѣколкото екземпляра, които събрахъ, идж да се увѣрж, че най-распространеният видъ е тука *Exogyra columba* Desh.; отъ тоя видъ имамъ както малки, тъй и голѣми екземляри. Сжщитѣ скали, намѣрихме год. 1880 съ проф. Тоула при Кунино и на сѣверъ отъ Враца, недалеко отъ Марморене[1]). Когато изслѣдвахъ на 1882 долината на р. Видъ, азъ констатувахъ сжщий камъкъ при Агленъ, както и при Мировецъ, близо до Свинаръ; въ варовика на послѣдний локалитетъ, се намира една хлоритна зелена материя, подобна на глауконитъ, както и сжщитѣ речи вкаменелости[2]).

Ако обърнемъ внимание върху стратиграфското расположение на тоя варовикъ, който се простира на истокъ и западъ отъ Карлуково, лесно ще можемъ си състави понятие и за неговата старость. По-горѣ видѣхме, че подъ неговитѣ пластове лежютъ пѣсчаници и мергели съ Orbitolinen, а надъ него, както по-долу ще се увѣримъ, се простиратъ глинѣни варовити скали, които споредъ вкаменелоститѣ се доказватъ за Туронски (Touron). Проф. Тоула сматря тѣзи варовити скали отъ сжщата старость отъ която сж и Капротинскитѣ[3]).

Къмъ Луковитъ сж сжщитѣ камъни; прѣдѣлътъ е скалистъ и токо-речи оголенъ; на много мѣста се намиратъ прохълмени дупки въ видъ на кладенци, отъ които едни сж испълнени съ пръсть, а други съ вода; нѣкои отъ тѣхъ сж куфи и отиватъ дълбоко. Подобни на Оазиси, тукъ тамъ се виждатъ малки и млади горици, които сж задържали и запазили пръста отъ измиване. Край Искъръ скалитѣ сж измити вертикално и величествено се издигатъ надъ рѣчното корито; тѣ се спущатъ постжпено къмъ сѣверъ, като се изгубятъ подъ плодната пръсть. Много пещери и разновидни дупки се намиратъ въ тѣзи наши варовити скали; едни отъ тѣхъ сж праздни, други испълнени

---

[1]) Toula — loc. c. p. 37.
[2]) Период. Списание кн. VII, стр. 88.
[3]) *Toula*. Grundlinien etc. p. 42.

съ кости и зжби. Такава една доста пространна пещера се намира при манастиря св. Григорий, три километра на сѣверъ отъ Карлуковский манастирь отъ лѣвата страна на Искъръ, дѣто коститѣ сж станжли твърдѣ шупливи и лесно раздробливи; тѣ сж цементирани съ варовица, отъ която мжчно могжтъ да се извадѫтъ. Повечето кости и зжби сж конски, и то или отъ *Equus Stenonis affinis* Woldr., или пакъ отъ *E. caballus fossilis* Rütimeyer. Най-хубаво сж запазени зжбитѣ; имамъ горни и долни молари (Moler) отъ лѣвата и дѣсната челюсть, и една часть отъ прѣднята долня челюсть заедно съ нѣколко зжба. Отъ коститѣ имамъ не пълни парчета отъ *Femur, Humerus, Tibia, Radius* и *Cubitus.*

Прѣди да се изгуби варовикътъ подъ тънката покривка на черноземa и младата горица, която лежи между Карлуково и Луковитъ, нашиий варовикъ стая безъ вкаменелости, но той се неразличава петрографски отъ първия.

Отвѫдъ гората се явяватъ сжщитѣ варовити скали, каквито и прѣдъ Карлуково; бѣли сж като снѣгъ и сж захарѣсто полукристализувани. Въ тѣхъ, ако и твърдѣ рѣдко, се виждатъ отпечатъци отъ *Inoceramus* и други, които немогжтъ да се опрѣдѣлятъ. Азъ сравнихъ тия камъни съ събранитѣ изъ околноститѣ на Марморени (Врачанско) и не намѣрихъ никаква разлика. Това направихъ нарочно, за да се увѣриж имали разлика между Купинския варовикъ и другия, който намираме при Марморени и по́на сѣверъ. Истина, има една малка петрографска разлика между първия и втория, но тя неможе да бѫде сжществена[1]).

Прѣдъ Луковитъ бѣлитѣ кредни скали подъ слабъ жгълъ падатъ къмъ СИ (h. $7^1/_2$). Въ тѣхъ се намиратъ тука много вкаменелости, но тѣ сж твърдѣ неясни. Распознаватъ се само *Бивалви,* и между тѣхъ малки и голѣми екземпляри разни *Exogyra* spac.

4. Отъ Луковитъ за Глава Панега. Ще се повърнемъ малко къмъ Балкана, до изворитѣ на Панега, за да повто-

---

[1]) При Марморени подъ варовика се намира и сжщински Капротински варовикъ съ *Caprotina ammonia* Gldf. и голѣми Орбитолини *(Orbitolina concava* Df.); [сравни F. Toula, Grundlinien etc. p. 37]. Така сжщо тамъ се намира още оолитиченъ варовикъ, много подобенъ на онзи отъ Искърския проходъ при Лютибродъ. [Sitz. Ber. d. k. Akad. d. Wiss. 1877, Bd. 77, p. 42 и 43]. Споредъ проф. Тоула Иноцераменскитѣ пластове на ЮЗ. отъ Враца, както и Кунинскитѣ, сж гжсти мергелни варовити скали.

риме въ кратко една часть отъ онова, което видѣхме въ прѣдидущий профиль.

Щомъ излезешъ отъ Луковитъ, горнитѣ бѣли варовити скали съ вкаменелости биватъ по̀-грамадни отъ колкото прѣдъ селото и падатъ къмъ ЮИ., (h. 9), като затварятъ жгълъ отъ 9°. Ний ще слѣдимъ главното шосе. Слѣдъ $2^1/_2$ килом. отъ Луковитъ се стига най-високата точка, отъ дѣто начева пжтьтъ бърже да пада къмъ коритото на Панега. Тукъ скалитѣ се цѣпжтъ въ тънки слойеве, но твърдѣ неправилно; тѣ сж бѣли, отчасти само захаровидни и лесно се дробжтъ; гонжтъ сжщата посока, както и по̀-горѣ. Терренътъ не е толковъ оголенъ, както на истокъ отъ Карлуково.

Нашитѣ варовити скали най-хубаво се виждатъ край брѣговетѣ на р. Панега, на западъ отъ шосето, дѣто като зидове до 10 м. се издигатъ отъ двѣтѣ страни на рѣката. Тукъ едвамъ подъ 3° се спущатъ къмъ ЮИ.

На единъ километъръ прѣдъ Петровене се свършуватъ варовититѣ скали и подъ тѣхъ излизатъ мергелни пепеливо-бѣлизнѣви пластове, които сж твърдѣ дробливи и се распадатъ въ бѣлизнъвъ мергель и глина. Между мекитѣ пластове има и твърди пепеливо-синкъви, съставени отъ дребенъ пѣсчаникъ, а слѣпени съ варовитъ циментъ.

По̀-на югъ се виждатъ мергелни пѣсчани пластове, които сж отдолу пѣсчани, а отгорѣ варовити. Въ пѣсчанитѣ слойеве се намиратъ много хиероглифни фигури, па дори и растителни, прѣобърнжти въ вжгленъ неясни слѣди. Прѣдъ Петровене забѣлѣзахъ единъ доста хубавъ растителенъ отпечатъкъ, който прилича най-много на *Caulinites*. Варовито-пѣсчанитѣ камъне вадѫтъ тука въ отворени камеполоми и возѫтъ въ Луковитъ и наоколо за правенье мостове. Всички тѣзи пластове падатъ конкордантно подъ варовика къмъ ЮИ. (h. 9), като затварѫтъ както и по̀-горѣ, жгълъ отъ 3°.

При Блъсничево мергело-пѣсчанитѣ пластове падатъ въ противна посока (С, h. 1°, ∠ 11). На южний край на селото излиза пакъ Луковитский варовикъ, но безъ фосилии; неговитѣ пластове стаятъ къмъ югъ по̀-стърми.

Два километра на югъ отъ Блъсничево, подъ стърмитѣ варовити скали, що падатъ къмъ сѣверъ, явява се пакъ

прѣдишний мергель, заедно съ варовитъ пѣсчаникъ; но тукъ падатъ пластоветѣ пакъ къмъ ЮИ. (h. 10). Най-първо стърмо подъ 40°, а послѣ полегато. Между пѣсчаницитѣ и мергелитѣ тукъ виждаме и единъ оолитенъ камъкъ.

Тъкмо при воденицата на Дѣда Марка въ мергелнитѣ и пѣсчанитѣ скали се намиратъ изобилно вкаменелости, отъ които тъй хубаво се виждатъ: *Orbitolina lenticularis* d'Orb. Остатъци отъ *Cidaris,* и *Ostrea* sp. Скалитѣ стоѫтъ токоречи вертикално (∠ 79°) и падатъ къмъ С. (h. 2)[1].

Варовикътъ, който се издига по височинитѣ къмъ Бресницитѣ, трѣба да бѫде Капротински. Надъ него видѣхме орбитолинскитѣ пластове (Orbitolinen Schichten), а подъ него само пѣсчаници и мергели безъ вкаменелости, които бързо прѣминуватъ въ Неокомска варовита мергель. Тукъ падатъ пакъ къмъ С, (h. 2 1/2), но затварятъ по-малъкъ жгълъ (18—20°).

Малката котловина при Глава Панега е испълнена съ плоденъ алувиумъ; едвамъ къмъ южнитѣ части на котловината, при самитѣ извори на тая рѣка, намираме неокомскитѣ скали. Тѣзи сѫ синкъви варовити мергели, цѣпѫтъ се въ тънки плочи и пластоветѣ имъ падатъ къмъ сѣверъ h. 3, ∠ 10°). Малкото число вкаменелости, които събрахъ е достатъчно да ознаменува старостьта на неокомскитѣ скали. Освѣнъ *Ammonites, Aptychus. Belemnites* и *Scaphites* други ненамѣрихъ.

Въ самата стърмина, при изворитѣ на Панега, подъ мергелнитѣ пластеници излизатъ гѫсти, набити, маслѣни, глинѣни, варовити, сѫщо неокомски скали, които твърдѣ често биватъ прѣмрѣжени съ калцитни жилки. Къмъ Абланица въ тѣзи скали най-често се вижда *Spirophyton;* другитѣ вкаменелости сѫ рѣдкость. Много пещери се намиратъ въ масивния варовикъ, а най главната и най голѣмата отъ тѣхъ, е отдалечена само нѣколко метра отъ изворитѣ на Панега. Тази пещера, която се простира къмъ истокъ, е широка при отвора си, 1, 5 м. и висока до 2, 5 м. Населението расказва че тя отива много на далеко.

[1]) Тия пластове могѫтъ напълно да се сравнѫтъ, съ ония. които намираме въ профила между Ореше и Бѣлинци. *Toula,* Grundlinien etc. p. 27.

За изворитѣ на Панега, както и за геологическото устройство на околнитѣ мѣста, доста обширно съмъ писалъ въ свое врѣме[1]) за което и нещ да се повръщамъ тука.

5. *Отъ Луковитъ прѣзъ Червени-брѣгъ, Чомаковци, покрай Искъръ до Дунава.* Въ Луковитъ и наоколо се вижда бѣлий креденъ варовикъ, но къмъ Радомирци никакви твърди скали се незабѣлѣзватъ; плодната пръсть, размѣсена съ варовити бленки (Schotter) прѣкрива токо-речи всичко и е засѣяна съ жито и кукурузъ, а по стърминитѣ и височинитѣ, отдалечени отъ пжтя, се виждатъ хубави млади зелени горици.

При третий километъръ на сѣверъ отъ Луковитъ, въ единъ сухъ долъ, се намира доста дълбокъ разрѣзъ (4—5 метра), който дава ясно понятие за петрографския характеръ на тая страна. Подъ обработената почва слѣдва пѣсчано-възжълта глина (до 1 м.) и подъ неж тънъкъ слой (0·20 м.) отъ варовита глина, смѣсена съ пѣсъкъ. По-долу се показва мергеленъ ронливъ пѣсчаникъ (0·35—0·40 м.), глина (0·10—0·15 м.), слюденъ мергеленъ пѣсчаникъ (0·60—0·70 м.), синкъвъ мергель (0·05—0·10 м.), пакъ мергеленъ пѣсчаникъ (0·80 м.) и тъй нататъкъ до една дълбочина не по-малка отъ 4 метра, додѣто бѣше измила водата пластоветѣ. Трѣба да споменж още, че въ мергелнитѣ тънки пластове, които раздѣлятъ пѣсчаника на катове, се намиратъ тънки слойчета съ бѣла като брашно креда, а въ самия пѣсчаникъ парчета съ окрозна глина. Всички тѣзи пластове падатъ подъ 6° къмъ С. h. $2^1/_2$.

Само кратъкъ погледъ наоколо, и ний ще се увѣримъ, че около коритото на рѣка Панега къмъ Радомирци съществуватъ само мергелни и пѣсчани скали; за варовититѣ твърди скали, нито може да стане въпросъ, понеже тѣ отсжтствуватъ тука.

Долината на Панега е испълнена съ аливиумъ; само по брѣговетѣ се откриватъ мергелни и пѣсчани скали. Отъ лѣво и отъ дѣсно на Панега лежжтъ хубавитѣ селца Рубци и Червени-Брѣгъ. Стърминитѣ се отмичатъ на сѣверъ и на югъ отъ рѣката и къмъ най високитѣ тѣхни точки се издигатъ варовити скали, както н.пр. на сѣверъ въ Мар-

---

[1]) Периодическо Списание кн. VII, стр. 84, 85.

кова и Дѣвенска могила, а на югъ отъ границата, която можемъ да потеглимъ отъ Луковитъ къмъ СЗ. прѣзъ Искъръ между Роселецъ и Горникъ, и отъ тамъ къмъ Габъръ, Тлачене, Буковецъ и пр.

Въ Червени-Брѣгъ сѫщия мергель и мергеленъ пѣсчаникъ, които видѣхме по-горѣ въ долината на Панега и при сухия долъ. На сѣверъ въ Маркова могила и въ нейното продължение на истокъ се издигатъ бѣли или синкъво-бѣли варовити скали, които лежѫтъ напълно конкордантно надъ мергелния пѣсчаникъ. Варовикътъ е глинѣнъ, прилича отчасти на Kreide tuff и съдържа въ себе си възжълтъ кремъкъ. Тука се виждатъ и полукристализувани зърнѣсти скали, но както въ еднитѣ, тъй и въ другитѣ никакви вкаменелости се ненамѣрихѫ.

Ако погледнемъ отъ Маркова могила на искърското корито, ние ще видимъ, че отъ двѣ страни на рѣката се простира широка долина, покрита съ алувияленъ на́носъ, която е заобиколена, отъ истокъ и западъ съ високи и стърми варовити скали.

За южната граница на варовититѣ скали, както и за сѣверната при Маркова могила, се каза по́-горѣ. Тука искамъ да допълнѭ нѣщо за сѣверния варовитъ поясъ. Този прѣминува отъ Маркова могила на лѣвия брѣгъ на Искъръ и отива къмъ западъ, но тукъ се неотличава съ оная височина и онази ясность, както на истокъ отъ Искъръ. Нетрѣба да забравяме и това, че тѣзи варовити скали сѫ послѣднитѣ прѣдставителье отъ кредна формация и че на сѣверъ отъ Маркова могила, около искърското корито, се намиратъ само терциярни и кварцитни пластове, както ще видиме по̀-долу.

Въ Маркова могила подъ варовититѣ скали се показватъ мергелнитѣ пѣсчаници, които се виждатъ както отъ сѣверната, така и отъ южната страна, като се спущатъ тука подъ 14° къмъ сѣверъ (h. 2—3).

Чумаковци лежи около 80 метра надъ морската повърхность. Това село е построено върху горнитѣ варовити скали, които толкова низко се спущатъ, че едвамъ могѫтъ да се видѭтъ покрай Искъръ.

Тъкмо на истокъ отъ Чумаковци се намира селото Дѣвенци, а на лѣвия брѣгъ на Искъръ, срѣщу послѣдното

село се въздига с. Койнаре. Дѣвенци не лежи край рѣката, но подъ Миова могила, 3—3½ килом. далеко отъ главния ѝ ржкавъ. Тука се раздѣля Искъръ въ два ржкава, отъ които пó-малкий се приближава къмъ Дѣвенци, а пò-голѣмий или главний тече край Койнаре; между двата ржкава се намира единъ голъ, доста пространенъ островъ.

Хубавъ алувиумъ се распростира около Искъръ; къмъ вжтрѣшностьта той прѣминува въ същински *löss*. Пърхъкъ е и пепеливо-сивъ; въ него намираме гранитни, диоритни и андезитни откъслеци, както и парчета отъ червенъ пѣсчаникъ и кварцитъ, които сж търкаляни отъ височинитѣ на Балкана. Въ този алувиумъ или *löss* сж направени жилищата на Дѣвенци, — сжщи троглодити, както въ Ломско, Раховско, Никополско и изобщо въ край-дунавското равнище. Отъ послѣднята руско-турска война се виждатъ и нѣколко кжщи, зидани по новия вкусъ и покрити съ керамиди.

Всичкитѣ речи наши рѣки, които се спущатъ отъ Балкана къмъ Дунава, держтъ дѣсния си брѣгъ и насипватъ лѣвия; това може твърдѣ хубаво да се види при Искъръ, въ долнето течение на рѣката, дѣто източний брѣгъ постоянно се кърти, събаря и разнася, а западний наопаки се насипва и изравня. Слѣдователно Искъръ постепенно се примича къмъ истокъ безъ да се забѣлѣжжтъ нѣкакви осцилации (oscillation).

Пò-горѣ казахме, че при Дѣвенска и Маркова могила се свършатъ кредитѣ скали, като се простиратъ само на истокъ и западъ отъ тия могили. Миова могила, която се държи съ Дѣвенската, не е съставена отъ кредни варовити скали, а наопаки отъ мекъ мергеленъ, глинѣнъ и пѣсчанъ материялъ, който, както ще видимъ, принадлежи исключително на терциярния периодъ, resp. Миоценска формация (Miocen). И тъй границата между кредния и терциярния периодъ е тука съвсѣмъ ясна; тя е Миова могила, на югоистокъ отъ Дѣвенци.

Два килом. на сѣверъ отъ послѣдното село, на дѣсния брѣгъ край Искъръ, се издигатъ доста високи възжълти брѣгове, които сж неправилно разровени и нашарени отъ дъждоветѣ и пороитѣ. Водитѣ, които сж съдѣйствували за раздробението на скалитѣ, сж изнесли остатъцитѣ на

[illegible] и [illegible] животни отъ сарматската етажа Sarmatische [illegible]. *Modiola*. *Cerithium*. *Cardium*. *Mactra* etc., както ще видимъ подолу.

1 Обработена плодна почва.

2 Рыжавата глина, която съдържа въ долнитѣ си части *Cerithien*.

3 Синкавъ мергель, на чието дъно се намиратъ извънредно много вкаменелости.

4 Пѣсчани оолитни (oolithische) слойеве, извънредно богати на вкаменелости. Пѣсчаникътъ е едрозърнѣстъ и съставенъ отъ бѣли и черни кременни зърна, слепени съ малко варовитъ цементъ. Нѣкои отѣ тѣзи пѣсчани зърна сѫ покрити съ тънки лусници варовица, тъй че скалата може да се назове оолитенъ пѣсчаникъ. Въ този пѣсчаникъ виждаме прирасли кѫщичкитѣ на много животни, отъ които най-хубаво се виждатъ *Modiola Volhynica* Eichw., *Mactra Podolica* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Buccinum*, *Cerithium* etc. Вкаменелоститѣ не сѫ безразлично распрѣдѣлени въ пѣсчано-оолитната скала; тѣ се намиратъ най-вече въ тънкитѣ слойеве (само 5—10 с.-м.), дѣто съставятъ единъ видъ конгломератъ отъ пѣскови зърна и разновидни животни остатки. Дебелината на тѣзи пластове достига до 30 метра.

5) Най-отдолу има синкавъ мазенъ мергель безъ вкаменелости, който морфологически токо речи въ нищо се не различава отъ онзи мергель, който се отваря покрай рѣката Видъ недалеко отъ Плѣвненския мостъ. Това като имамъ прѣдъ видъ, иска ми се да вѣрвамъ, че Искърский мергель е продължение на Видския и че распространението на морската срѣдоземна етажа не е ограничена само на Плѣвненската котловина, но тя отива — ако и скрито — и къмъ западъ, дѣто се вижда и въ долината на Искъръ при Дѣвенци.

По-на сѣверъ (3 кил. далеко отъ Дѣвенци) се виждатъ пакъ сѫщитѣ пѣсчани оолитни скали, които сѫ тука порозни. Ималъ по-вече варовитъ циментъ отъ колкото първитѣ и сѫ доста твърди. Най-изобилни сѫ въ тѣхъ *Mactra*, *Cardium* и *Cerithium*. Никакви мергелни слойеве подъ пѣсчанитѣ се невиждатъ.

Отъ горнитѣ два локалитета събрахъ:

Retepora pusilla Eichw. (Eichwald, Lethaea Rossica, III, 33, pl. II, fig. 21, 22, a, b, c.). Само една малка стъблика имамъ отъ този полипъ, която е дълга 4·5 м. м.; тя се расклонява само на едно мѣсто, има гладка повърхность, но е покрита съ малки пори, които острото око може лесно да распознае. Намира се въ пѣсчаника при втория километъръ отъ Дѣвенци.

Modiola Volhynica Eichw. (Eichwald, op. cit. III, p. 67, pl. IV, fig. 16, a, b.) Напълно развита скойка; намира се заедно съ първата въ пѣсчаница.

Cardium obsoletum Eichw. (Eichwald, op. cit. III. p. 97, pl. IV, fig. 19). Изобилно се намира въ първия пѣсчаникъ, отъ дѣто твърдѣ мѫчно може да се извади изъ твърдата скала. По-рѣдко се срѣща на третия километъръ.

Mactra Podolica Eichw. (Hörnes, Die Fossilen Mollusken des Tertiär-beckens von Wien. II, p. 62, taf. 7, fig. 1—8). Повечето сѫ млади и тънкостѣнни; доста много се намиратъ и въ двѣтѣ мѣстности.

Bulla Lajonkaireana Bast. (Hörnes, op. cit. I, p. 624, taf. 50, fig. 9, a, b, c, d.). Само три малки екземпляра отъ втория локалитетъ; досущъ приличатъ на исписанитѣ отъ *Hörnes-a* въ фиг. 9, c.

Helix sp. Доста голѣми, бѣли и хубави екземпляри, но като не пълни немогѫтъ да се опрѣдѣлѭтъ.

Rissoa inflata Andrz. (Hörnes, op. cit. I, p. 576, taf. 48, fig. 22). Споредъ *Hörnes-a,* този видъ се намира въ найдолнитѣ пластове на горния или брахическия тегель, заедно съ *Cerithium,* а сѫщо и въ брахическия пѣсъкъ (brakische Sande) при Gaya. Въ Искърската долина се намира въ втория локалитетъ или на третия километъръ на сѣверъ отъ Дѣвенци.

Nerita picta Fer. (Eichw. sp.) (Hörnes, op. cit. I, p. 535, taf. 47, fig. 14). Това малко охлювче има овална форма; повърхностьта му е описана съ разновидни криви, но заоблени чърти, които даватъ прѣкрасенъ изгледъ на нашата Nerita. Слабо прилича на Ebersdorf-ската у Hörnes-a и много на исписаната въ *Lethaea Rossica* изъ *Кремиона* въ Подолия (Eichwald, op. cit. III, tab. 10, fig. 40). Само единчъкъ екземпляръ имамъ отъ втория локалитетъ.

Natica helicina Brocc. (Hörnes. op. cit. I. p. 525. taf. 47. fig. 6—7). Досущъ прилича на Баденскитѣ и Видскитѣ при Плѣвненския мостъ; намира се съ прѣдидущата вкаменелость; единъ само екземпляръ.

Trochus sp., които немогжтъ да се опредѣлжтъ.

Monodonta angulata Eichw. (Hörnes. op. cit I. p. 439. taf. 44, fig. 9, 10). И двата варнетета на този видъ, каквото се срѣщатъ при *Steinabrun*, намиратъ се въ Искърската долина.

Monodonta mamilla Andrz. (Hörnes. op. cit. I. p. 438. taf. 44, fig. 8). Изобилно се намира заедно съ прѣдидущата *Monodonta*, на 3-й килом. надъ Дѣвенци. *Cerithium nodosoplicatum* Hörn. (Hörnes, op. cit. I. p. 397. taf. 41. fig. 19. 20) твърдѣ е характеристиченъ както и

Cerithium pictum Bast. (Hörnes. op. cit. I. p. 394. taf. 41. fig. 15—17). които се виждатъ изобилно въ втория локалитетъ.

Murex sublavatus Bast. (Hörnes. op. cit. I. p. 236. taf. 24. fig. 14—16). Никаква разлика несжществува между нашитѣ и онѣзи, които *Eichwald* е намѣрилъ при *Zukowce* (L. R. III. p. 176, tab. 8. fig. 2). Освѣнъ голѣми, у насъ се намиратъ и млади екземпляри, които приличатъ на първитѣ. Това е първото мѣсто въ България, дѣто за първъ пжть е намѣренъ *Murex sublavatus*. Въ Видинско се несрѣща.

Buccinum sp. Намира се зарасълъ въ твърдия пѣсчаникъ; неизвѣстно какъвъ е.

До Писаровската Махала се намиратъ пѣсчано-оолитнитѣ скали, които се измѣнятъ съ глинѣни пластове; но тѣ се невиждатъ на всѣко мѣсто, защото по̀-вечето сж обрасли съ дървета. Тамъ, дѣто е оголено вижда се бѣла, въжжълта глина. Отъ дѣсната страна на Искъръ стърмнитѣ се издигатъ 60 и по̀-вече метра надъ рѣчното корито, но тѣ не сж на всѣко мѣсто еднакво високи; виждатъ се по̀-вечето въ могили и терраси, които се спущатъ постъпено къмъ алувиялното равнище, безъ да може това да се забѣлѣжи. Въ плодната, пепеливо-сива почва, която пепълня долината на Искъръ, намиратъ се остаткитѣ на горнитѣ фосили, които сж разнесени отъ съсѣднитѣ брѣгове.

Лѣвата страна на рѣката е сложна, равна и пространна; терраситѣ начеватъ нѣколко километра далечъ отъ Искъръ.

Въ по́-високитѣ терраси, както въ Браница, Струпенъ, Еница, Кнежа, Долний Луковитъ и пр. откриватъ се сарматскитѣ скали, а къмъ Искъръ се распростира само алувияленъ наносъ.

Откъмъ сѣверната страна на Писаровската Махала начеватъ церитски (Cerithien) варовити скали, конто могжтъ да се раздѣлжтъ така: а) въ бѣло-сиви набити съ малко вкаменелости (*Cardium* и *Cerithium*) b) въ пепелѣно-възжълти, сжщо набити но испълнени съ Cerithium и др.; и с) въ червеникъво-възжълти, богати исключително на Cerithium.

Сарматскитѣ скали не се ограничаватъ само на дѣсния брѣгъ на Искъръ; тѣ се простиратъ на истокъ и западъ отъ нашата рѣка, но се невиждатъ на всѣко мѣсто, понеже пепеливий *löss* ги прѣкрива като плащаница. Само тамъ търчжтъ церитскитѣ пластове, дѣто рѣкитѣ или атмосферитѣ води сж измили *löss*-а, както по́-горѣ споменжхме при Струпенъ, Браница, Еница и пр., или пакъ по коритото на рѣкитѣ Гостилица, Скитъ, Огостъ, Ломъ или Тимокъ, на западъ отъ Искъръ[1]).

Отъ Махалата край рѣката, при Пещерата, срѣщу малкия островъ ($1^1/_2$ килом. на сѣверъ отъ селото) се вижда доста хубавъ разрѣзъ 7—8 метра. Искъръ се примича до самия брѣгъ и пжтеката води по стърмината, дѣто отъ брѣга е останжло само съборенъ и натрупанъ материялъ; скалитѣ, ако и да се не виждатъ на мѣстото си, все пакъ по нѣкои мѣста може да се види нормалний слѣдъ на пластоветѣ.

Надъ коритото, край рѣката, или най-долу, намира се една мазна хума (мергель), съставена отъ варовита глина, зрънца пѣсъкъ, които нити съ опипъ не се осѣщатъ, и ситни луспици слюда. Мергелтъ е синкъвъ докждъ е още влаженъ, и пепеливо-бѣлъ, когато изсъхне; пърхъкъ е и лесно се дроби. Въ него се намиратъ тънки слойеве съ пепеливо-бѣла глина и неранченъ тъмно-червенъ мазенъ окъръ (Ocre). Гипсови кристали и кристални групи безъ

---

[1]) *Fr. Toula*, Grundlinien etc. p. 3.

Fr. Toula, Die Sarmatischen Ablagerungen zwischen Donau und Timok.

Г. Н. Златарски — Геологически профилъ прѣзъ Бойница, Вършка-Чука, Макрешъ, Бѣлоградчикъ до Горний Ломъ и отъ долний Ломъ, прѣзъ Превала, Чипаровци, Иеловца до Берковица. стр. 13—14 (Прѣпечатано отъ VI кн. на Период. Спис. 1883).

*

редъ се намиратъ въ този мергель, дѣто постоянно се творѣтъ отъ симорнитѣ растворения, съ които е импрегнирана хумата (мергеля). Колкото по-дълбоко, по-пѣсъчливъ и по-синкавъ бива мергелтъ, а колкото по-горѣ, повече глинѣнъ и съ по-свѣтливъ цвѣтъ. Вкаменелости има само въ горнитѣ слоѣве.

Къмъ сѣверния край на хубавото островче явява се пакъ горний мергель и надъ него другъ варовитъ възжълтъ мергель съ извънредно много вкаменелости, по-вечето като Steinkerne (*Cardium obsoletum, Cardium plicatum. Tapes gregaria. Trochus, Cerithium*). Отъ първий мергель за кратко врѣме събрахъ:

Modiola Volhynica Eichw.

Cardium obsoletum Eichw. Твърдѣ распространенъ и характеристиченъ: нѣкои екземпляри приличатъ на *C. Timoki* Toula (Die Sarmatischen Ablagerungen zwischen Donau und Timok. p. 10), но като мислѣ че тѣ сѫ само варпетети на *C. obsoletum*, оставямъ ги подъ сѫщото име.

Cardium cfr. *plicatum* Eichw. (Hörnes. op. cit. II. p. 202. taf. 30. fig. 1). Само нѣколко нецѣли парчета отъ чурупки и една каменна ядка.

Tapes gregaria Partsch. (Hörnes. op. cit. II. p. 115. taf. 11, fig. 2). Намира се въ еднакъвъ размѣръ съ *Cardium obsoletum*, събрани имамъ млади и стари, тънко и дебѣлостѣнни екземпляри.

Donax lucida Eichw. (Hörnes. op. cit. II. p. 103. taf. 10. fig. 2) малка разлика сѫществува между нашитѣ и онѣзи, които сѫ намѣрени въ Виенското и Волинското корито; тѣзи сѫ прозрачни (durchsichtig), а Искърскитѣ не сѫ; послѣднитѣ не сѫ дебелостѣнни, но тѣ сѫ доста дебели и непропущатъ свѣтлината.

Bulla Lajonkaireana Bast. достига тука най-голѣмата дължина; изобилна.

Helix sp. Отъ направенитѣ сравнения у Hörnes-а ненамѣрихъ подобни *Helix;* имамъ непълни екземпляри.

Trochus quadristriatus Dub. (Hörnes, op. cit. I, p. 456, taf. 45, fig. 11) само единъ единчъкъ екземпляръ.

Monodonta angulata Eihw. Измежду 6-тѣ парчета, които имамъ въ сбирката си, едни сѫ дългнѣсти, други сплощени; при много сѫ запазени основнитѣ бои.

Phasianella cfr. *Bayerni* R. Hörnes (Jahrb d. k. k. d. Reichsanstalt 1874, p. 37, taf. II, fig. 8). Единъ, и то не цѣлъ екземпляръ, който прилича най-много на *Ph. Bayerni*.

Cerithium disjunctum Sow. (Hörnes, op. cit. I, p. 406, taf. 42. fig. 10, 11). Отъ тоя видъ имаме малъкъ брой.

Cerithium plicatum Brug. (Hörnes, op. cit. I, p. 400, taf. 42. fig. 6). Единъ, и то непълненъ екземпляръ.

Cerithium nodoso-plicatum Hörnes. Нѣколко млади екземпляра.

Cerithium rubiginosum Eichw. (Hörnes, op. cit. I, p. 396, taf. 41. fig. 16. 18). Лесно се распознаватъ по своята форма и червенкъва боя. Напълно приличатъ на Макрешкитѣ изъ западна България, само че Искърскитѣ биватъ по́-чисти и по́-изобилни отъ колкото къмъ Тимокъ.

Murex sublaevatus Bast. И тритѣ екземпляра които имамъ, сѫ дебелостѣнни.

Buccinum Verneuilii d'Orb. (Hörnes, op. cit. I, p. 158, taf. 13. fig. 10). Слага се най-вече съ Gaudenzdorf-скитѣ при Виена.

Buccinum dupplicatum Sow. (Hörnes, op. cit. I, p. 156, taf. 13. fig. 6—9). Добрѣ спазенъ и въ голѣмъ брой се намира съ прѣдидущитѣ; съвсѣмъ прилича на Видинскитѣ и Кишиновскитѣ.

И тъй на сѣверъ отъ Писаровската Махала най-изобилно се намиратъ *Cerithium rubiginosum* Eichw.; има много *Cardium obsoletum* Eichw. и *Tapes gregaria* Partsch; доста се намиратъ *Bulla Lajonkaireana* Bast. *Buccinum dupplicatum* Sow., а най-малко *Trochus quadristriatus* Dub., *Phesianella Bayerni* R. Hörner, *Cerithium plicatum* Brug.

Мергелтъ отъ който събрахме тѣзи вкаменелости, прилича отчасти на Бойнишкия[1]); той бива по́-вече или по́-малко пѣсъчливъ, глинѣнъ и мергелно глинѣнъ, бѣлизнявъ, възжълтъ, пепеливо-сивъ и проч., съ малко вкаменелости. Тука сѫ ясни пластоветѣ и прѣвъсходно се цѣпѭтъ въ посоката на наслагването; тѣ падатъ подъ 15° къмъ сѣверъ. По́-на сѣверъ въ пепеливия мергель намѣрихъ много *Bulla*, голѣми и дебело-стѣнни *Tapes*, послѣ *Buccinum*, *Cardium* и *Helix*.

---

[1]) Период. Списание кн. VI, стр. 63. *Fr. Toula*, Sarm. Abl. zw. Donau und Timok. Sitzber. 1877, Bd. 75, p. 17.

Въ най-високия брѣгъ, който се издига тука до 100 метра, въ бѣлия или пепеливо-бѣлия, пърхъкъ, варовитъ и малко пѣсчанъ мергель, съглеждатъ се тънки слойеве съ *Cerithium*, *Buccinum*, *Bulla*, *Tapes* и *Cardium*. Послѣ се забѣлѣзватъ слойеве отъ твърда синкъва глина, въ която намираме отпечатъцитѣ на *Modiola Volhynica* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Bulla Lajonkaireana* Bast. *Trochus* и пр. Пò-долу въ пръхкия мергель се виждатъ червени окрозни ивици (тънки слойеве), а подъ тѣхъ и между тѣхъ въ синкъвия мергель се намиратъ три слоя съ гипсъ, които сѫ распрѣдѣлени така: между най-горния и втория дебелината на мергеля е единъ метъръ, а между втория и третия 2·5 м. Гипсови слойеве трѣба да има и пò-долу, но тѣ се невиждатъ; тука въ глинѣния мергель има доста животински чурупки.

Къмъ Брѣстъ-чешма надъ мергелитѣ пластове излизатъ варовити сарматски скали. Послѣднитѣ сѫ възжълти, слабо наклонени къмъ сѣверъ и дълбоко измити отъ текущитѣ води. Сѫщото се вижда и при Пукалница — равнина срѣщу Долний Луковитъ — отъ дѣто вадѭтъ найхубавитѣ варовити терциярни скали за зиданье. Тукъ сарматскитѣ скали сѫ расположени въ терраси и пластоветѣ имъ подъ слабъ жгълъ (5—8°) падатъ къмъ сѣверъ. Найгорѣ тѣ сѫ шупли и не до тамъ твърди; подъ тѣхъ слѣдватъ тънки, а пò-долу дебели пластове; между горнитѣ често се виждатъ пѣсъчиви мергели.

Къмъ Староселци варовикътъ се губи подъ почвата: той се вижда само по височинитѣ край Искъръ, дѣто бива пò-набитъ и пó-гѫстъ, но затова пó-мекъ и пó-лекъ отъ първия. И тукъ, както при Брѣстъ-чешма, варовикътъ е боядисанъ възжълто, но съдържа *Cerithium rubiginosum* Eichw. и други вкаменелости. Пó-на сѣверъ пластоветѣ се измѣнуватъ съ единъ видъ оолитенъ шупливъ варовикъ въ който има *Cardium*, *Modiola* и *Trochus*. Тоя псевдо-оолитъ, ако смѣѭ така да го нарекѫ, е направенъ пò-вечето отъ чурупкитѣ на завити и дългнѣсти фораминифери (Foraminifera), и прѣдставя особенна структура, твърдѣ обикновенна за Унгария, Истрия, както и за Кримъ, Волиния и Подолия[1]).

[1]) Verhandlungen d. k. k. g. Reichsanstalt, 1867, p. 3. — *E. Favre*, Etude stratigraphique de la partie sud-ouest de la Crimée, 1877, p. 39.

Варовити терраси се забѣлѣзватъ и отъ лѣвата страна на Искъръ къмъ Долний Луковитъ, но тѣ стоѫтъ много пó-низко отъ ония, които се простиратъ отъ дѣсния брѣгъ; но колкото и малко да испъкнуватъ, това доказва, че варовититѣ Сарматски скали се простиратъ и на западъ отъ Искъръ.

Около Староселци Сарматскитѣ скали стоѫтъ токо речи хоризонтално. Варовикътъ е порозенъ и доста мекъ; скалитѣ се невиждатъ на всѣко мѣсто, но само тамъ, дѣто има стръмни мѣста. Къмъ истокъ се отдалечаватъ 3—4 километра отъ Искъръ и послѣ исчезватъ подъ пепеливо-сивия *löss*, както видѣхме това и при Дѣвенци. Въ Староселци пó-вечето кѫщи сѫ направени въ *lössa* — сѫщи троглодитни жилища; наоколо се издигатъ псевдо-оолитни скали, съставени отъ мириади животни, между които съ лупа се распознаватъ форемениферитѣ: *Nodosaria, Rosalina, Polystomella;* отъ пò-голѣмитѣ виждатъ се *Cerithium rubiginosum* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Trochus* и пр.

На юго-западъ отъ селото покрай пѫтя, що води за Плѣвенъ, се намира едно малко езерце, отъ което извира водата и тече непрѣстайно на вънъ безъ да се свърши. Расказвахѫ ми, че прѣди 15 години това езеро се образувало самó, като произвело въ начало голѣмо наводнение въ селото. Отъ тогава и до сега то сѫществува и постоянно тече отъ него вода; доста риба ловѭтъ отъ него.

Отъ Староселци слѣдихъ самия брѣгъ на Искъръ, но при Свирча възлѣзохъ пó-долѣ до единъ изворъ, отъ дѣто по височината прѣзъ Ченгене-Сарай (сега въ развалини) се спуснѫхъ къмъ Орѣховица. При извора сарматскитѣ скали биватъ пó-вече оолитни, отколкото прѣдишнитѣ; въ тѣхъ се виждатъ най-много *Tapes, Cardia* и съвсѣмъ малко *Cerithium;* пластоветѣ сѫ токо речи хоризонтални.

При Свирча се намира възжълто-червеникавъ твърдъ варовикъ, съставенъ исключително отъ малки животинки, най-вече фораминифери, които толкова сѫ набити и стиснѫти, че едвамъ съ лупа могѫтъ да се распознаѭтъ. Този варовикъ съставя горнята часть на оолитнитѣ скали, а и самъ той може до нейдѣ да се счита оолитенъ; излиза въ хубави плочи.

Отъ Свирча до Орѣовица има четире върхища и четире падини, тъй че височината бива вълнообразна. Скалитѣ се губѣтъ подъ плодната почва, измѣсена съ пърхъкъ löss. Отъ послѣднето и най-високото върхище се вижда устието на Искъръ, както и срѣщнитѣ влашки брѣгове. И тукъ сѫ сѫщитѣ варовити скали както и при Свирча, и тукъ има извънредно изобилие *Cardium*, *Tapes* и по-малко *Cerithium*.

Сарматски скали въ плочи вадѣтъ и около Орѣовица.

Прѣдъ Славовица срѣщу Крушевенъ ний ще се позапремъ малко при брѣга, който допира до Искъръ, за да видимъ единъ профиль, въ който се намиратъ кѫщичкитѣ на толкова животни.

1) Най-отгорѣ дебелъ löss.

2) Мазенъ глинѣнъ мергель (7—8 м.), който е разно боядисанъ: синкъво, зеленикъво, червеникъво и възжълто. Къмъ срѣдата има тънъкъ слой (до 10 с. м.) съ вкаменелости и надъ него въ една дебелина отъ 1 м. се намира гипсъ, който населението събира за свои нужди. Подъ тънкия съ вкаменелости слой, се вижда другъ по-тънъкъ (2—3 с. м.) съ кафѣва глина и подъ него синкъвъ глинѣнъ мергель.

3) 0·40 м. пѣсчанъ слой.

4) 4—5 м. глина и глинѣнъ мергель съ гипсъ; въ долнитѣ части изобилие фосилии.

5) 1—2 м. оолитенъ варовикъ, който е тука двовиденъ: единътъ както прѣдишний, съставенъ отъ кѫщичкитѣ на разни форамиифери, а другий пизолитенъ-оолитъ, чито зърна сѫ токо речи еднакви и голѣми като просѣни зрънца. Както въ послѣднята скала, така и въ първата или псевдооолита, намиратъ се зарасли много вкаменелости, отъ които по-забѣлѣжителни сѫ: *Modiola Volhynica* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Bulla Lajenkaireana* Bast., *Trochus quadristriatus* Dub. Най-изобилна е обаче втората ухлитка.

6) Най-отдолу слѣдва дебелъ пластъ съ синкъва мазна хума, която се губи въ коритото на Искъръ. Венчкитѣ тѣзи пластове сѫ конкордантни и почти хоризонтални; тѣ се спущатъ подъ жгълъ 3—5° къмъ сѣверъ (h. $1^1/_2$).

Да разгледаме на кратко фосилитѣ, които имамъ отъ описания тука брѣгъ.

Modiola Volhynica Eichw., твърдѣ много.

Cardium obsoletum Eichw., много.

Cardium plicatum Eichw. Само единъ, и той не пъленъ екземпляръ.

Tapes gregaria Partsch. Всевъзможни форми, но само дебелостѣнни ухлитки; по́-вечето се отличаватъ съ характеристичнитѣ интензивни чърти (zuvachsschreifen), но има и съвсѣмъ гладки. Изобилно се намиратъ.

Mactra Podolica Eichw. Тъзи распространена mactra се намира и при Славовица. Токо речи всичкитѣ сѫ голѣми и дебелостѣнни и иматъ заоблена трижгълна форма. Приличатъ на Бесарабскитѣ, но по́-вече на Виенскитѣ. Изобилни сѫ.

Solen subfragilis Eichw. (Hörnes, op. cit. II, p. 14, taf. 1, fig. 12. 13). Имамъ два не цѣли екземпляра.

Trochus quadristriatus Dub. Нито въ единъ отъ тритѣ екземпляра се не виждатъ цвѣтни рисунки.

Trochus pictus Eichw. (Hörnes, op. cit. I, p. 456, taf. 45, fig. 10, 12). Токо речи въ нищо се неразличаватъ нашитѣ отъ Бесарабскитѣ и Виенскитѣ. Намиратъ се въ изобилие.

Trochus Poppelacki Partsch. (Hörnes, op. cit. I, p. 449, taf. 45, fig. 3). Този видъ неволно раздѣлямъ отъ *T. quadristriatus;* азъ не намирамъ между едина и другия сѫществена разлика, тъй като *T. Poppelacki* може да бѫде само варнететъ отъ *T. quadristriatus;* но понеже се придържамъ строго о *Hörnes*-овото дѣло „*Die Fossil. Mollusken* etc.“, намѣрихъ за нуждно да направѭ и азъ сѫщото раздѣление. Нѣкои екземпляри сѫ запазили червеникъво-суритѣ си рисунки (Farbenzeichnungen).

Trochus Podolicus Dubois (Hörnes, op. cit. I, p. 447, taf. 45, fig. 2). При Славовци въ Искърската долина намираме разни варнетети отъ това охлювче. Едни отъ тѣхъ сѫ дългнѣсти, други стиснѫти; при едни въ избоченитѣ напрѣчни кржгове (querreifen) виждаме токо-речи всичкитѣ туберкули (Knoten) еднакви, при други само въ крайнитѣ редове сѫ по́-голѣми, а въ онѣзи между тѣхъ тѣ сѫ малки и речи незначителни; въ нѣкои дори срѣднитѣ редове сѫ равни и гладки. Има и такива екземпляри, при които едвамъ можешъ да забѣлѣжишъ гърбушки (Knoten), тъй че неможешъ лесно да се рѣшишъ да ли трѣба да ги при-

хиляди и хиляди животни отъ сарматската етажа (Sarmatische Stufe), (*Buccinum, Cerithium*, *Cardium, Mactra* etc.), както ще видимъ пò-долу.

1) Обработена плодна почва.

2) Възжълта глина, която съдържа въ долнитѣ си части *Cerithien.*

3) Синкъвъ мергель, на чието дъно се намиратъ извънредно много вкаменелости.

4) Пѣсчани оолитни (oolithische) слойеве, извънредно богати на вкаменелости. Пѣсчаникътъ е едрозърнѣстъ и съставенъ отъ бѣли и черни кременни зърна, слепени съ малко варовитъ цементъ. Нѣкои отѣ тѣзи пѣсчани зърна сѫ покрити съ тънки лусници варовица, тъй че скалата може да се назове оолитенъ пѣсчаникъ. Въ този пѣсчаникъ виждаме прирасли кѫщичкитѣ на много животни, отъ които най-хубаво се виждатъ *Modiola Volhynica* Eichw., *Mactra Podolica* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Buccinum, Cerithium* etc. Вкаменелоститѣ не сѫ безразлично распрѣдѣлени въ пѣсчано-оолитната скала; тѣ се намиратъ най-вече въ тънкитѣ слойеве (само 5—10 с.-м.), дѣто съставятъ единъ видъ конгломератъ отъ пѣскови зърна и разновидни животни остатки. Дебелината на тѣзи пластове достига до 30 метра.

5) Най-отдолу има синкъвъ мазенъ мергель безъ вкаменелости, който морфологически токо речи въ нищо се не различава отъ онзи мергель, който се отваря покрай рѣката Видъ недалеко отъ Плѣвненския мостъ. Това като имамъ прѣдъ видъ, иска ми се да вѣрвамъ, че Искърский мергель е продължение на Видския и че распространението на морската срѣдоземна етажа не е ограничена само на Плѣвненската котловина, но тя отива — ако и скрито — и къмъ западъ, дѣто се вижда и въ долината на Искъръ при Дѣвенци.

Пó-на сѣверъ (3 кил. далеко отъ Дѣвенци) се виждатъ пакъ сѫщитѣ пѣсчани оолитни скали, които сѫ тука порозни. Иматъ пó-вече варовитъ циментъ отъ колкото първитѣ и сѫ доста твърди. Най-изобилни сѫ въ тѣхъ *Mactra, Cardium* и *Cerithium.* Никакви мергелни слойеве подъ пѣсчанитѣ се невиждатъ.

Отъ горнитѣ два локалитета събрахъ:

Retepora pusilla Eichw. (Eichwald, Lethaea Rossica, III, 33, pl. II, fig. 21, 22, a, b, c.). Само една малка стъблика имамъ отъ този полипъ, която е дълга 4·5 м. м.; тя се расклонява само на едно мѣсто, има гладка повърхность, но е покрита съ малки пори, които острото око може лесно да распознае. Намира се въ пѣсчаника при втория километъръ отъ Дѣвенци.

Modiola Volhynica Eichw. (Eichwald, op. cit. III, p. 67, pl. IV, fig. 16, a, b.) Напълно развита скойка; намира се заедно съ първата въ пѣсчаница.

Cardium obsoletum Eichw. (Eichwald, op. cit. III. p. 97, pl. IV, fig. 19). Изобилно се намира въ първия пѣсчаникъ, отъ дѣто твърдѣ мѫчно може да се извади изъ твърдата скала. По̀-рѣдко се срѣща на третия километъръ.

Mactra Podolica Eichw. (Hörnes, Die Fossilen Mollusken des Tertiär-beckens von Wien. II, p. 62, taf. 7, fig. 1—8). Повечето сѫ млади и тънкостѣнни; доста много се намиратъ и въ двѣтѣ мѣстности.

Bulla Lajonkaireana Bast. (Hörnes, op. cit. I, p. 624, taf. 50, fig. 9, a, b, c, d.). Само три малки екземпляра отъ втория локалитетъ; досущъ приличатъ на исписанитѣ отъ *Hörnes-a* въ фиг. 9, c.

Helix sp. Доста голѣми, бѣли и хубави екземпляри, но като не пълни немогѫтъ да се опрѣдѣлѭтъ.

Rissoa inflata Andrz. (Hörnes, op. cit. I, p. 576, taf. 48, fig. 22). Споредъ *Hörnes-a,* този видъ се намира въ найдолнитѣ пластове на горния или брахическия тегель, заедно съ *Cerithium,* а сѫщо и въ брахическия пѣсъкъ (brakische Sande) при Gaya. Въ Искърската долина се намира въ втория локалитетъ или на третия километъръ на сѣверъ отъ Дѣвенци.

Nerita picta Fer. (Eichw. sp.) (Hörnes, op. cit. I, p. 535, taf. 47, fig. 14). Това малко охлювче има овална форма; повърхностьта му е описана съ разновидни криви, но заоблени чърти, които даватъ прѣкрасенъ изгледъ на нашата Nerita. Слабо прилича на Ebersdorf-ската у Hörnes-a и много на исписаната въ *Lethaea Rossica* изъ *Кремиона* въ Подолия (Eichwald, op. cit. III, tab. 10, fig. 40). Само едничъкъ екземпляръ имамъ отъ втория локалитетъ.

Natica helicina Brocc. (Hörnes, op. cit. I, p. 525, taf. 47, fig. 6—7). Досущь прилича на Баденскитѣ и Видскитѣ при Плѣвненския мостъ; намира се съ прѣдидущата вкаменелость; единъ само екземпляръ.

Trochus sp., които немогжтъ да се опредѣлжтъ.

Monodonta angulata Eichw. (Hörnes, op. cit I, p. 439, taf. 44, fig. 9, 10). И двата варнетета на този видъ, каквото се срѣщатъ при *Steinabrun*, намиратъ се въ Искърската долина.

Monodonta mamilla Andrz. (Hörnes, op. cit. I, p. 438, taf. 44, fig. 8). Изобилно се намира заедно съ прѣдидущата *Monodonta*, на 3-й килом. надъ Дѣвенци. *Cerithium nodosoplicatum* Hörn. (Hörnes, op. cit. I, p. 397, taf. 41, fig. 19, 20) твърдѣ е характеристиченъ както и

Cerithium pictum Bast. (Hörnes, op. cit. I, p. 394, taf. 41, fig. 15—17), които се виждатъ изобилно въ втория локалитетъ.

Murex sublavatus Bast. (Hörnes, op. cit. I, p. 236, taf. 24, fig. 14—16). Никаква разлика несжществува между нашитѣ и онѣзи, които *Eichwald* е намѣрилъ при *Zukowce* (L. R. III, p. 176, tab. 8, fig. 2). Освѣнъ голѣми, у насъ се намиратъ и млади екземпляри, които приличатъ на първитѣ. Това е първото мѣсто въ България, дѣто за първъ пжть е намѣренъ *Murex sublavatus*. Въ Видинско се несрѣща.

Buccinum sp. Намира се зарасълъ въ твърдия пѣсчаникъ; неизвѣстно какъвъ е.

До Писаровската Махала се намиратъ пѣсчано-оолитнитѣ скали, които се измѣнятъ съ глинѣни пластове; но тѣ се невиждатъ на всѣко мѣсто, защото по̀-вечето сж обрасли съ дървета. Тамъ, дѣто е оголено вижда се бѣла, възжълта глина. Отъ дѣсната страна на Искъръ стърмнитѣ се издигатъ 60 и по̀-вече метра надъ рѣчното корито, но тѣ не сж на всѣко мѣсто еднакво високи; виждатъ се по̀-вечето въ могили и терраси, които се спущатъ постъпено къмъ алувиялното равнище, безъ да може това да се забѣлѣжи. Въ плодната, пепеливо-сива почва, която испълня долината на Искъръ, намиратъ се остаткитѣ на горнитѣ фосили, които сж разнесени отъ съсѣднитѣ брѣгове.

Лѣвата страна на рѣката е сложна, равна и пространна: терраситѣ начеватъ нѣколко километра далечъ отъ Искъръ.

Въ пó-високитѣ терраси, както въ Браница, Струпенъ, Еница, Кнежа, Долний Луковитъ и пр. откриватъ се сарматскитѣ скали, а къмъ Искъръ се распростира само алувияленъ наносъ.

Откъмъ сѣверната страна на Писаровската Махала начеватъ церитски (Cerithien) варовити скали, контó могжтъ да се раздѣлжтъ така: а) въ бѣло-сиви набити съ малко вкаменелости (*Cardium* и *Cerithium*) b) въ пепелѣно-възжълти, сжщо набити но испълнени съ Cerithium и др.; и с) въ червеникъво-възжълти, богати исключително на Cerithium.

Сарматскитѣ скали не се ограничаватъ само на дѣсния брѣгъ на Искъръ; тѣ се простиратъ на истокъ и западъ отъ нашата рѣка, но се невиждатъ на всѣко мѣсто, понеже пепеливий *löss* ги прѣкрива като плащаница. Само тамъ стърчжтъ церитскитѣ пластове, дѣто рѣкитѣ или атмосфернитѣ води сж измили *löss*-а, както пò-горѣ споменжхме при Струпенъ, Браница, Еница и пр., или пакъ по коритото на рѣкитѣ Гостилица, Скитъ, Огостъ, Ломъ или Тимокъ, на западъ отъ Искъръ[1]).

Отъ Махалата край рѣката, при Пещерата, срѣщу малкия островъ ($1^1/_2$ килом. на сѣверъ отъ селото) се вижда доста хубавъ разрѣзъ 7—8 метра. Искъръ се примича до самия брѣгъ и пжтеката води по стърмината, дѣто отъ брѣга е останжло само съборенъ и натрупанъ материялъ; скалитѣ, ако и да се не виждатъ на мѣстото си, все пакъ по нѣкои мѣста може да се види нормалний слѣдъ на пластоветѣ.

Надъ коритото, край рѣката, или най-долу, намира се една мазна хума (мергель), съставена отъ варовита глина, зрънца пѣсъкъ, които нити съ опипъ не се осѣщатъ, и ситни лъскици слюда. Мергелтъ е синкъвъ докждъ е още влаженъ, и пепеливо-бѣлъ, когато изсъхне; пърхъкъ е и лесно се дроби. Въ него се намиратъ тънки слойеве съ пепеливо-бѣла глина и нерaнченъ тъмно-червенъ мазенъ окъръ (Ocre). Гипсови кристали и кристални групи безъ

---

[1]) *Fr. Toula,* Grundlinien etc. p. 3.

Fr. Toula, Die Sarmatischen Ablagerungen zwischen Donau und Timok.

Г. Н. Златарски — Геологически профилъ прѣзъ Бойница, Вършка-Чука, Макрешъ, Бѣлоградчикъ до Горний Ломъ и отъ долний Ломъ, прѣзъ Превала, Чипровци, Иеловца до Берковица. стр. 13—14 (Прѣпечатано отъ VI кн. на Период. Спис. 1883).

*

редъ се намиратъ въ този мергель, дѣто постоянно се творѣтъ отъ симпорнитѣ растворения, съ които е импрегнирана хумата (мергеля). Колкото пó-дълбоко, пó-пѣсъчивъ и пó-сивкавъ бива мергелътъ, а колкото пó-горѣ, повече глинѣнъ и съ пó-свѣтливъ цвѣтъ. Вкаменелости има само въ горнитѣ слойеве.

Къмъ сѣверния край на хубавото островче явява се пакъ горний мергель и надъ него другъ варовитъ възжълтъ мергель съ извънредно много вкаменелости, пó-вечето като Steinkerne (*Cardium obsoletum, Cardium plicatum, Tapes gregaria, Trochus, Cerithium*). Отъ първий мергель за кратко врѣме събрахъ:

Modiola Volhynica Eichw.

Cardium obsoletum Eichw. Твърдѣ распространенъ и характеристиченъ; нѣкои екземпляри приличатъ на *C. Timoki* Toula (Die Sarmatischen Ablagerungen zwischen Donau und Timok, p. 10), но като мислѭ че тѣ сѫ само варнетети на *C. obsoletum,* оставямъ ги подъ сѫщото име.

Cardium cfr. *plicatum* Eichw. (Hörnes, op. cit. II, p. 202. taf. 30, fig. 1). Само нѣколко нецѣли парчета отъ чурупки и една каменна ядка.

Tapes gregaria Partsch. (Hörnes, op. cit. II, p. 115, taf. 11, fig. 2). Намира се въ еднакъвъ размѣръ съ *Cardium obsoletum,* събрани имамъ млади и стари, тънко и дебѣлостѣнни екземпляри.

Donax lucida Eichw. (Hörnes, op. cit. II, p. 103, taf. 10, fig. 2) малка разлика сѫществува между нашитѣ и онѣзи, които сѫ намѣрени въ Виенското и Волинското корито; тѣзи сѫ прозрачни (durchsichtig), а Искърскитѣ не сѫ; послѣднитѣ не сѫ дебелостѣнни, но тѣ сѫ доста дебели и непропущатъ свѣтлината.

Bulla Lajonkaireana Bast. достига тука най-голѣмата дължина; изобилна.

Helix sp. Отъ направенитѣ сравнения у Hörnes-а ненамѣрихъ подобни *Helix;* имамъ непълни екземпляри.

Trochus quadristriatus Dub. (Hörnes, op. cit. I, p. 456, taf. 45, fig. 11) само единъ единчъкъ екземпляръ.

Monodonta angulata Eihw. Измежду 6-тѣ парчета, които имамъ въ сбирката си, едни сѫ дългнѣсти, други сплощени; при много сѫ запазени основнитѣ бои.

Phasianella cfr. *Bayerni* R. Hörnes (Jahrb d. k. k. d. Reichsanstalt 1874, p. 37, taf. II, fig. 8). Единъ, и то не цѣлъ екземпляръ, който прилича най-много на *Ph. Bayerni*.

Cerithium disjunctum Sow. (Hörnes, op. cit. I, p. 406, taf. 42. fig. 10, 11). Отъ тоя видъ имаме малъкъ брой.

Cerithium plicatum Brug. (Hörnes, op. cit. I, p. 400, taf. 42, fig. 6). Единъ, и то непълненъ екземпляръ.

Cerithium nodoso-plicatum Hörnes. Нѣколко млади екземпляра.

Cerithium rubiginosum Eichw. (Hörnes, op. cit. I, p. 396, taf. 41. fig. 16. 18). Лесно се распознаватъ по своята форма и червенкъва боя. Напълно приличатъ на Макрешкитѣ изъ западна България, само че Искърскитѣ биватъ по́-чисти и по́-изобилни отъ колкото къмъ Тимокъ.

Murex sublavatus Bast. И тритѣ екземпляра които имамъ, сѫ дебелостѣнни.

Buccinum Verneuilii d'Orb. (Hörnes, op. cit. I, p. 158. taf. 13. fig. 10). Слага се най-вече съ Gaudenzdorf-скитѣ при Виена.

Buccinum dupplicatum Sow. (Hörnes, op. cit. I, p. 156, taf. 13. fig. 6—9). Добрѣ спазенъ и въ голѣмъ брой се намира съ прѣдидущитѣ; съвсѣмъ прилича на Видинскитѣ и Кипиновскитѣ.

И тъй на сѣверъ отъ Писаровската Махала най-изобилно се намиратъ *Cerithium rubiginosum* Eichw.; има много *Cardium obsoletum* Eichw. и *Tapes gregaria* Partsch; доста се намиратъ *Bulla Lajonkaireana* Bast. *Buccinum dupplicatum* Sow., а най-малко *Trochus quadristriatus* Dub., *Phesianella Bayerni* R. Hörner. *Cerithium plicatum* Brug.

Мергелтъ отъ който събрахме тѣзи вкаменелости, прилича отчасти на Бойнишкия[1]); той бива по́-вече или по́-малко пѣсъчливъ, глинѣнъ и мергелно глинѣнъ, бѣлизнявъ, възжълтъ, пепеливо-сивъ и проч., съ малко вкаменелости. Тука сѫ ясни пластоветѣ и прѣвъсходно се цѣпѭтъ въ посоката на наслагването; тѣ падатъ подъ 15° къмъ сѣверъ. По́-на сѣверъ въ пепеливия мергель намѣрихъ много *Bulla*, голѣми и дебело-стѣнни *Tapes*, послѣ *Buccinum*, *Cardium* и *Helix*.

---

[1]) Период. Списание кн. VI, стр. 63. *Fr. Toula*, Sarm. Abl. zw. Donau und Timok. Sitzber. 1877, Bd. 75, p. 17.

Въ най-високия брѣгъ, който се издига тука до 100 метра, въ бѣлия или пепеливо-бѣлия, пърхъкъ, варовитъ и малко пѣсчанъ мергель, съглеждатъ се тънки слойеве съ *Cerithium, Buccinum, Bulla, Tapes* и *Cardium*. Послѣ се забѣлѣзватъ слойеве отъ твърда синкъва глина, въ която намираме отпечатъцитѣ на *Modiola Volhynica* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Bulla Lajonkaireana* Bast. *Trochus* и пр. Пóдолу въ пръхкия мергель се виждатъ червени окрозни нишки (тънки слойеве), а подъ тѣхъ и между тѣхъ въ синкъвия мергель се намиратъ три слоя съ гипсъ, които сѫ распрѣдѣлени така: между най-горния и вторія дебелината на мергеля е единъ метъръ, а между вторія и третия 2·5 м. Гипсови слойеве трѣба да има и пò-долу, но тѣ се невиждатъ; тука въ глинѣния мергель има доста животински чурупки.

Къмъ Брѣстъ-чешма надъ мергелнитѣ пластове излизатъ варовити сарматски скали. Послѣднитѣ сѫ възжълти, слабо наклонени къмъ сѣверъ и дълбоко измити отъ текущитѣ води. Сѫщото се вижда и при Пукалница — равнина срѣщу Долний Луковитъ — отъ дѣто вадѭтъ найхубавитѣ варовити терциярни скали за зиданье. Тукъ сарматскитѣ скали сѫ расположени въ терраси и пластоветѣ имъ подъ слабъ жгълъ (5—8°) падатъ къмъ сѣверъ. Найгорѣ тѣ сѫ шупли и не до тамъ твърди; подъ тѣхъ слѣдватъ тънки, а пò-долу дебели пластове; между горнитѣ често се виждатъ пѣсъчиви мергели.

Къмъ Староселци варовикътъ се губи подъ почвата: той се вижда само по височинитѣ край Искъръ, дѣто бива пò-набитъ и пó-гѫстъ, но затова пó-мекъ и пó-лекъ отъ първия. И тукъ, както при Брѣстъ-чешма, варовикътъ е боядисанъ възжълто, но съдържа *Cerithium rubiginosum* Eichw. и други вкаменелости. Пó-на сѣверъ пластоветѣ се измѣнуватъ съ единъ видъ оолитенъ шупливъ варовикъ въ който има *Cardium, Modiola* и *Trochus*. Тоя псевдо-оолитъ, ако смѣѭ така да го нарекѫ, е направенъ пò-вечето отъ чурупкитѣ на завити и длъгнѣсти фораминифери (Foraminifera), и прѣдставя особенна структура, твърдѣ обикновенна за Унгария, Истрия, както и за Кримъ, Волиния и Подолия[1]).

---

[1]) Verhandlungen d. k. k. g. Reichsanstalt, 1867, p. 3. — *E. Favre,* Etude stratigraphique de la partie sud-ouest de la Crimée, 1877, p. 39.

Варовити терраси се забѣлѣзватъ и отъ лѣвата страна на Искъръ къмъ Долний Луковитъ, но тѣ стоѫтъ много пó-низко отъ онія, които се простиратъ отъ дѣсния брѣгъ; но колкото и малко да испъкнуватъ, това доказва, че варовититѣ Сарматски скали се простиратъ и на западъ отъ Искъръ.

Около Староселци Сарматскитѣ скали стоѫтъ токо речи хоризонтално. Варовикътъ е порозенъ и доста мекъ; скалитѣ се невиждатъ на всѣко мѣсто, но само тамъ, дѣто има стръмни мѣста. Къмъ истокъ се отдалечаватъ 3—4 километра отъ Искъръ и послѣ исчезватъ подъ пепеливо-сивия *löss,* както видѣхме това и при Дѣвенци. Въ Староселци пó-вечето кѫщи сѫ направени въ *lössa* — сѫщи троглодитни жилища; наоколо се издигатъ псевдо-оолитни скали, съставени отъ мирияди животни, между които съ лупа се распознаватъ форемини́ферите: *Nodosaria, Rosalina, Polystomella;* отъ пò-голѣмитѣ виждатъ се *Cerithium rubiginosum* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Trochus* и пр.

На юго-западъ отъ селото покрай пѫтя, що води за Плѣвенъ, се намира едно малко езерце, отъ което извира водата и тече непрѣстайно на вънъ безъ да се свърши. Расказвахѫ ми, че прѣди 15 години това езеро се образувало самó, като произвело въ начало голѣмо наводнение въ селото. Отъ тогава и до сега то сѫществува и постоянно тече отъ него вода; доста риба ловѭтъ отъ него.

Отъ Староселци слѣдихъ самия брѣгъ на Искъръ, но при Свирча възлѣзохъ пó-долѣ до единъ изворъ, отъ дѣто по височината прѣзъ Ченгене-Сарай (сега въ развалини) се спуснѫхъ къмъ Орѣховица. При извора сарматскитѣ скали биватъ пó-вече оолитни, отколкото прѣдишнитѣ; въ тѣхъ се виждатъ най-много *Tapes, Cardia* и съвсѣмъ малко *Cerithium;* пластоветѣ сѫ токо речи хоризонтални.

При Свирча се намира възжълто-червеникавъ твърдъ варовикъ, съставенъ исключително отъ малки животинки, най-вече форамини́фери, които толкова сѫ набити и стиснѫти, че едвамъ съ лупа могѫтъ да се распознаѭтъ. Този варовикъ съставя горнята часть на оолитнитѣ скали, а и самъ той може до нейдѣ да се счита оолитенъ; излиза въ хубави плочи.

Отъ Свирча до Орѣовица има четире върхища и четире падини, тъй че височината бива вълнообразна. Скалитѣ се губѣтъ подъ плодната почва, измѣсена съ пърхъкъ löss. Отъ послѣднето и най-високото връхище се вижда устието на Искъръ, както и срѣщнитѣ влашки брѣгове. И тукъ сѫ сѫщитѣ варовити скали както и при Свирча, и тукъ има извънредно изобилие *Cardium, Tapes* и по́-малко *Cerithium*.

Сарматски скали въ плочи вадѣтъ и около Орѣовица.

Прѣдъ Славовица срѣщу Крушевенъ ний ще се позапремъ малко при брѣга, който допира до Искъръ, за да видимъ единъ профиль, въ който се намиратъ кѫщичкитѣ на толкова животни.

1) Най-отгорѣ дебелъ löss.

2) Мазенъ глинѣнъ мергель (7—8 м.), който е разно боядисанъ: синкъво, зеленикъво, червеникъво и възжълто. Къмъ срѣдата има тънъкъ слой (до 10 с. м.) съ вкаменелости и надъ него въ една дебелина отъ 1 м. се намира гипсъ, който населението събира за свои нужди. Подъ тънкия съ вкаменелости слой, се вижда другъ по́-тънъкъ (2—3 с. м.) съ кафѣва глина и подъ него синкъвъ глинѣнъ мергель.

3) 0·40 м. пѣсчанъ слой.

4) 4—5 м. глина и глинѣнъ мергель съ гипсъ: въ долнитѣ части изобилие фосилии.

5) 1—2 м. оолитенъ варовикъ, който е тука двовиденъ: единътъ както прѣдишний, съставенъ отъ кѫщичкитѣ на разни фораминифери, а другий пизолитенъ-оолитъ, чито зърна сѫ токо речи еднакви и голѣми като просѣни зрънца. Както въ послѣднята скала, така и въ първата или псевдооолита, намиратъ се зарасли много вкаменелости, отъ които по́-забѣлѣжителни сѫ: *Modiola Volhynica* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Bulla Lajenkaireana* Bast., *Trochus quadristriatus* Dub. Най-изобилна е обаче втората ухлитка.

6) Най-отдолу слѣдва дебелъ пластъ съ синкъва мазна хума, която се губи въ коритото на Искъръ. Всичкитѣ тѣзи пластове сѫ конкордантни и почти хоризонтални; тѣ се спущатъ подъ жгълъ 3—5° къмъ сѣверъ (h. $1^1/_2$).

Да разгледаме на кратко фосилитѣ, които имамъ отъ описания тука брѣгъ.

Modiola Volhynica Eichw., твърдѣ много.

Cardium obsoletum Eichw., много.

Cardium plicatum Eichw. Само единъ, и той не пъленъ екземпляръ.

Tapes gregaria Partsch. Всевъзможни форми, но само дебелостѣнни ухлитки; по́-вечето се отличаватъ съ характеристичнитѣ интензивни чърти (zuvachsschreifen), но има и съвсѣмъ гладки. Изобилно се намиратъ.

Mactra Podolica Eichw. Тъзи распространена mactra се намира и при Славовица. Токо речи всичкитѣ сѫ голѣми и дебелостѣнни и иматъ заоблена трижгълна форма. Приличатъ на Бесарабскитѣ, но по́-вече на Виенскитѣ. Изобилни сѫ.

Solen subfragilis Eichw. (Hörnes, op. cit. II, p. 14, taf. 1, fig. 12. 13). Имамъ два не цѣли екземпляра.

Trochus quadristriatus Dub. Нито въ единъ отъ тритѣ екземпляра се не виждатъ цвѣтни рисунки.

Trochus pictus Eichw. (Hörnes, op. cit. I, p. 456, taf. 45, fig. 10, 12). Токо речи въ нищо се неразличаватъ нашитѣ отъ Бесарабскитѣ и Виенскитѣ. Намиратъ се въ изобилие.

Trochus Poppelacki Partsch. (Hörnes, op. cit. I, p. 449, taf. 45, fig. 3). Този видъ неволно раздѣлямъ отъ *T. quadristriatus:* азъ не намирамъ между едина и другия сѫществена разлика, тъй като *T. Poppelacki* може да бѫде само вариететъ отъ *T. quadristriatus;* но понеже се придържамъ строго о *Hörnes*-овото дѣло „*Die Fossil. Mollusken* etc.“, намѣрихъ за нуждно да направѭ и азъ сѫщото раздѣление. Нѣкои екземпляри сѫ запазили червеникъво-суритѣ си рисунки (Farbenzeichnungen).

Trochus Podolicus Dubois (Hörnes, op. cit. I, p. 447, taf. 45, fig. 2). При Славовци въ Искърската долина намираме разни вариетети отъ това охлювче. Едни отъ тѣхъ сѫ дългнѣсти, други стиснѫти; при едни въ изоченитѣ напрѣчни кржгове (querreifen) виждаме токо-речи всичкитѣ туберкули (Knoten) еднакви, при други само въ крайнитѣ редове сѫ по́-голѣми, а въ онѣзи между тѣхъ тѣ сѫ малки и речи незначителни; въ нѣкои дори срѣднитѣ редове сѫ равни и гладки. Има и такива екземпляри, при които едвамъ можешъ да забѣлѣжишъ гърбунки (Knoten), тъй че неможешъ лесно да се рѣшишъ да ли трѣба да ги при-

бронитъ въ *T. Podolicus* или въ *T. Poppelacki*. Такивато форми трѣба да се считатъ като прѣходни между послѣднитѣ два вида. Ни единъ отъ нашитѣ не прилича на описания *T. Podolicus* изъ Виенското корито; по́-вечето отъ тѣхъ се приближаватъ къмъ Бесарабскитѣ.

Cerithium disjunctum Sow. Въ извънредно изобилие и съвършенно прилича на Австрийскитѣ, Бесарабскитѣ и Волинскитѣ.

Cerithium plicatum Brug. Нѣколко хубави екземпляра.

Cerithium Duboisi Hörnes (Hörnes, op. cit. I, p. 399, taf. 42, fig. 4, 5). Малъкъ наистина брой, но прѣкрасно сѫ запазени индивидуитѣ.

Cerithium nodoso-plicatum Hörnes. Намира се по́вече отъ колкото прѣдидущий Cerithium.

Cerithium rubiginosum Eichw. Единичъкъ екземпляръ.

Cerithium pictum Bast. Характеристиченъ но въ малъкъ брой.

Buccinum dupplicatum Sow. var. Доста много се намира прѣдидущитѣ; мѫчно може да се распознае отъ Видинскитѣ.

Въ тази мѣстность, слѣдователно, най-изобилно се намира *Cerithium disjunctum* и най малко *Cardium plicatum*, *Solen subfragilis* и *Cerithium rubiginosum*.

Тука ще опишѫ и послѣдния бргъ прѣдъ Дунава на юго-западъ отъ Гигенската Махала, който сѫщо допира до коритото на Искъръ. Съставенъ е най-горѣ отъ löss, дебелъ 5—7 метра, въ който се виждатъ варовити, неправилни конкреции; той прѣминува постъпенно въ пѣсчаникъ, дѣто най-горѣ се намира грамудакъ (чакълъ, бленки, Schotter), а подъ този едрозърнѣстъ слабо-слѣпенъ пѣсчаникъ, въ който има най-вече бѣли кварцови зърна, а най малко червенъ пѣсчаникъ и еруптивни скали. Въ начало пѣсчаникътъ е конгломератенъ, а по́-долу псамитенъ (psamitisch); най-долу е синкъвъ и мергеленъ. Подъ пѣсчаника, край рѣката излизатъ варовити оолитни скали.

Сѫщий редъ виждаме и на лѣвия брѣгъ на Искъръ. Малко по на сѣверъ прѣдъ Гигенската Махала виждаме сѫщий löss съ конкрециитѣ и подъ него 5—10 с. м. варовити кредни откъслеци като грамудакъ. Слѣдва 25—30 с. м. зеленикъвъ пѣсчанъ мергель, въ който се забѣлѣзватъ сѫщо варовити парчета. Най-долу оолитенъ варовикъ,

който може да се раздѣли така: а) набитъ оолитъ, на който зърната едвамъ съ лупа могжтъ да се распознаежтъ; много прилича на Свирчовския; b) сжщо оолитенъ, но пò-вече прилича на ухлитчастъ (muschelige) конгломератъ, отъ колкото на оолитъ; съставенъ е исключително отъ кжщичкитѣ на животни, а при това съдържа и малко глина; цвѣтъ има пепелѣно-възжълтъ. Въ него се намиратъ най-често: *Trochus pictum, T. quadristriatus, Tapes gregaria, Cardium obsoletum* и *Modiola Volhynica.*

Ний сме вече на сѣверната граница на терциярната формация и добрѣ ще бжде ако кажемъ нѣколко рѣчи изобщо.

Сарматската етажа, която разгледахме до тука, начева на югъ близо до Дѣвенци, съ единъ синкъвъ мергель, който, почти въ нищо неможе да се развлжчи отъ Плѣвненския при моста на р. Видъ. Надъ мергеля почиватъ пѣсчани, надъ тѣзи пѣсчано-мергелни и най-горѣ варовити пластове. Всичкитѣ лежжтъ конкордантно върху горна кредна формация, като падатъ подъ малъкъ жгълъ къмъ сѣверъ. Подобно петрографско распрѣдѣление намираме въ западна България около рѣката Тимокъ[1]) и на истокъ отъ тази рѣка къмъ св. Петъръ, Бойница и пр.[2]) Обаче строга паралела въ минералогическо отношение неможе да се направи, защото, както знаеме, минералний характеръ се измѣня не само въ вертикална, но и въ хоризонтална посока.

Споредъ намѣренитѣ вкаменелости, сарматската етажа е прѣдставена въ Искърската долина, съ най-долнитѣ слойеве на тази формация; тя е обѣлѣзана както и въ виенската котловина съ *Murex sublavatus, Cerithium pictum, C. rubiginosum* и *C. nodoso-plicatum.* Тѣзи слоеве отсжтствуватъ досущъ въ источнитѣ части на нашето отечество, както и въ Добруджа, а послѣ и въ Южна Росия, въ Кримъ[3]), но за това добрѣ развити се виждатъ въ Западна България. Неискамъ да отказвамъ, че сарматската етажа отсжтствува въ Силистренско при Тропчиларъ, Байрамъ-бунаръ, между Соякли и Сърнебе-Киой и други, послѣ въ Варненско около брѣговетѣ на Черно море при Балчикъ и Варна, но тѣзи, като принадлежжтъ на по-горнитѣ пластове отъ тази формация,

---

[1]) *Toula* — Die sarm. Ablager. zw. Donau und Timok. p. 3.
[2]) Период. Списание кн. VI, p. 63.
[3]) *Favre* — Op. cit. p. 40.

различаватъ се доста много по между си. При Балчикъ подъ варовититѣ слойеве съ *Mactra Podolica* и *Ervilia Podolica,* вмѣсто церитски наслаги, явяватъ се бѣли кредни мергелни пластове съ извънредно богатство на дебелостѣнни *Mactra* и *Helix*[1]), каквито още нийдѣ не сж намѣрени въ Западна Европа, но които би могли да се считатъ като еквивалентни съ долнитѣ части на сарматскитѣ наслаги[2]). E. Favre споменува сжщитѣ условия въ Добруджа и Кримъ[3]).

За да се види по-нагледно палеонтологический характеръ на Сарматската етажа въ Искърската долина и изобщо въ край-дунавска България, както и въ съсѣднитѣ. държави, прилагамъ тука слѣдната таблица: (Вижъ стр. 61).

Отъ Махалата долината на Искъръ се отваря въ пространно равнище, покрито съ дебелъ löss. То се простира на сѣверъ до брѣговетѣ на Дунава, на западъ до сарматскитѣ стърмини, които се издигатъ между Крушевенъ и Бешлий, а на истокъ до дѣсния брѣгъ на р. Видъ. Рѣката Искъръ, която тукъ особенно тихо и мирно тече прѣзъ Дунавското равнище, прѣди да стигне Дунава, прави още нѣколко доста забѣлѣжителни завои. Понеже това равнище стои доста низко, за това и по́-голѣмата му часть е блатиста и нездрава; нѣкои отъ тѣзи блата сж сухи прѣзъ годината, но при все това тѣ распръсватъ твърдѣ вредителни миризми. Въ източната часть на това равнище се виждатъ голѣми езера испълнени съ риба. Само около Искъръ и на сѣверъ отъ Гигенъ има малки зелени върбови горици; останжлото е голо, покрито съ трѣва, или съ тръстика. Брѣгътъ на Дунава е низъкъ отъ българска и високъ отъ влашка страна, дѣто се намиратъ малкитѣ, но хубавитѣ паланки Чилей, Корабия и пр. Отъ Бешлий на западъ дѣсний брѣгъ на Дунава се издига, дѣто подъ дебелий löss се показватъ на много мѣста твърди терциярни—сарматски скали.

Въ Гигенъ се намиратъ много старини; токо-речи въ всѣка кжща има събрани римски издѣлия, плочи съ надписи, каменни саркофази. стълбове или пиедестали, хубави

---

[1]) Този *Helix* е *Helix cincta* Müll., който живѣй още и днесь на Балканский Полуостровъ.

[2]) *Златарски* — геолог. профилъ отъ Видинъ прѣзъ Бойница и пр. стр. 14.

[3]) *Favre,* op. cit. p. 40.

Прѣгледна таблица на Сарматскитѣ вкаменелости изъ Искърската долина, въ сравнение съ други страни.

	2—3 килом. на сѣверъ отъ Дъвница	Между Пиперевската махала и Староселци	Славовица	Бойница	Между Макрешъ и Алексан-дрово	Койлово	Черномашница	Реброво	Прѣдъ Куля	Османие	Флоровтинъ	Байрамъ-бунаръ	Варна	Балчикъ	Добруджа	Кишинов и Бесарабия	Кримъ	Подолия и Волиния	Банатъ	Виенска котловина
Buccinum dupplicatum Sow.	.	+	+	.	+	.	.	.	+	+	.	.	.	.	+	+	+	+	+	+
Buccinum Verneuilii d'Orb.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	+	.	.	+
Murex sublavatus Bast.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Cerithium pictum Bast.	+	.	+	.	.	.	.	.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	+	+	+
Cerithium rubiginosum Eichw.	.	+	+	.	+	+	.	.	+	+	.	.	.	.	.	+	.	+	+	+
Cerithium nodoso-plicatum Hörnes	+	+	+	.	+	.	.	+	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+
Cerithium Duboisi Hörnes	.	.	+	.	.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Cerithium plicatum Brug.	.	+	+	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+
Cerithium disjunctum Sow.	.	+	+	.	.	+	.	+	+	+	.	.	.	.	.	+	.	+	.	+
Phasianella Bayerni R. Hörnes	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	.	.	.
Monodonta mammilla Andrz.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Monodonta angulata Eichw.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Trochus Podolicus Dub.	.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+	+	.	+
Trochus Poppelacki Partsch.	.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+
Trochus pictus Eichw.	.	.	+	.	+	.	+	.	.	+	.	.	.	.	.	.	+	+	.	+
Trochus quadristriatus Dub.	.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Natica helicina Brocc.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	.
Nerita picta Fer.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Rissoa inflata Andrz.	+	.	.	.	.	.	.	.	?	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	.
Helix sp.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	.	.	.	.	.
Bulla Lajonkaireana Bast.	+	+	.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+	.	+
Solen subfragilis Eichw.	.	.	+	.	.	+	.	.	+	+	.	.	.	.	.	.	+	+	.	+
Mactra Podolica Eichw.	+	.	+	+	.	+	.	+	.	+	.	.	+	+	.	+	+	+	.	+
Donax lucida Eichw.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	+	+	.	+
Tapes gregaria Partsch.	.	+	+	+	+	+	+	.	.	+	+	.	+	+	+	+	+	+	+	+
Cardium plicatum Eichw.	.	+	+	+	+	+	+	.	.	.	.	+	.	.	+	+	+	+	+	+
Cardium obsoletum Eichw.	+	+	+	.	+	+	.	.	?	+	+	+	+	.	+	+	+	+	+	+
Modiola Volhynica Eichw.	+	+	+	.	+	+	+	.	.	+	+	.	.	.	.	+	.	+	.	+
Retepora pusila Eichw.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	?
Polystomella sp.	.	+	.	.	+	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Rosalina sp.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	+
Nodosaria sp.	.	+	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	+	.	?
	14	20	17																	

статуи и пр. Старий римски градъ Ulpia Oescus билъ е на сѣверъ отъ селото, дѣто днесь се откриватъ огромни здания подъ земята. Най-голѣмо впечатление ми направи тука водопроводътъ който иде отъ Искърската долина, минува край Махаленската могила и послѣ прѣзъ самий Гигенъ. Този водопроводъ, е продъненъ вече на нѣкои мѣста — при Махалата и въ селото — и вижда се да е доста широкъ; въ Гигенъ широчината му износя 2 метра, а височината му само 1·5 м.; зиданъ е съ терциярни камъни отъ Искърската долина. Въ направата на старий градъ, освѣнъ Сарматски, забѣлѣзватъ се кредни скали и бѣлъ хубавъ мрѣморъ; първитѣ сж носени тука отъ долината на р. Видъ и околноститѣ на Плѣвенъ, а мермерътъ отъ твърдѣ далечни мѣста.

ПЖТУВАНЬЕ ПРѢЗЪ БЪЛГАРСКО ВЪ 1636 ГОД.

СЪОБЩАВА Х. КЕСЯКОВЪ.

Въ „Лъвовската публична библиотека (Ossolineum, biblioteka Ossolińskich), помежду многото ржкописи, намиратъ се и такива, които могжтъ и насъ да заинтересуватъ; а именно: отчети и доложения на полскитѣ пратеници въ Стамбулъ, описи на турското царство, писма взаимни на полскитѣ кралье съ султанитѣ и др. т.

Единъ такъвъ ржкописъ е издалъ прѣди 10 години умрѣлиятъ вече скрипторъ при сжщата библиотека, подъ насловъ „Z podróży Oswięcima do Turcyi, Francyi, Włoch, wydał z rękopisu Klemens Kantecki, Lwów, 1875“.

Явно е, че първата само часть на тоя издаденъ ржкописъ може да ни заинтересува, имено пжтуванието по Турция. Понеже прѣводътъ на това пжтуване ще е въ състояние да разясни повечко пжтя отъ Полша и Влашко, прѣзъ Българско за Стамбулъ, заради туй вѣрвамъ, че долнитѣ нѣколко реда ще найджтъ у читательетѣ на „Периодическо Списание“ доброслоненъ приемъ. Прѣводътъ е направенъ дума въ дума безъ никакви притурки; испуснжто е токо пжтуванието прѣзъ Влашко, а нѣкои мѣста, забѣлѣжени съ скоби и точици, скратени сж поради своята маловажность. —

Освйецимъ, дворянинъ на Владислава 4-ий, полскій краль, пристжпилъ къмъ дружината на пратеника Георги Красински, тръгнжлъ съ него прѣзъ марта 1636 год. за Стамбулъ, и описва отчасти своето пжтуване. Най-първо описва своето тръгнуванье и пжтя прѣзъ Влашко (Яшъ, Бузей, ... слѣдва описътъ на Букурещъ, столица, дѣто господарувалъ Матея Бесарабе), сѐтнѣ какъ се отправилъ на враница за Силистрия.

„Този градъ Силистрия, на италиянски го думатъ Дерцоръ, лежи при самия брѣгъ на Дунава, хубаво и весело расположенъ, нѣма друга отбрана, освѣнъ откъмъ рѣката. Твърдинята (кале) е отъ зидъ, но не е пазена: откъмъ полето се нахожда нѣкакъвъ си само разваленъ трапъ.

По-вечето кѫщи дървени, Гръци тамъ живѣѭтъ, па има и много турски дворове, градени съ неиспечени тухли, рѣдко има кѫща, на която да нѣма двѣ-три гнѣзда, въ които се въдѭтъ щъркели. Джамии има седемь, хубаво сградени, при всѣка и висока кула, кѫглѣста, съ викало извънка, отъ което вика ходжата, кога дойде врѣме за молитва. Турцитѣ извършатъ катадневно шесть моления: въ ранина́ (сабахъ намази), при изгрѣвание на слънцето (евле намази), на пладнѣ (икинди намази), на южина (акшамъ намази), прѣди да зайде слънце (яци намази) и въ нощь (чума намази)“... (Слѣдва описътъ на турскитѣ молитви, праздници, рамазанъ .....)

Въ града има и хубава публична баня; градѭтъ ги кѫглѣсти, както и джамиитѣ, безъ прозорци на стѣнитѣ; свѣтлина влиза прѣзъ стъклени отворки, извъртени въ кубето отгорѣ на кѫгъ“.... (Уредбата вѫтрѣ, ... публични гостилници, ... шербети ....)

„Извънъ града нѣма нищо за вижданье: планини се простиратъ, а по тѣхъ на нѣколко мили гѫсти лозья. На Дунава има нѣколко десетки воденици, сградени яко и въ редъ, на силни враници... Понеже рекохѫ на пратеника, че Силистренский паша се намиралъ въ Пазарджикъ, тамъ се упѫтихме... Слѣдъ три мили пѫть нощувахме въ село Афратаръ, село съ 500 челяди. Цѣлото село населяватъ Българе, както и цѣлия речи брѣгъ надъ Дунава. Ималъ тоя български народъ прѣди врѣме свое отдѣлно кралство и кралье, но сега пѫшка подъ тежко турско иго. Всинца държѫтъ гръцка вѣра, езикътъ български прилича на славянски. Простиятъ народъ и отъ двата пола е грубъ въ нъравитѣ и въ живота си, което произлиза и отъ това, че иматъ духовници попове простаци, неучени, та и въ това село заварихме у попа св. Причастие (sacramentum Eucharistiae) — тамъ го думатъ проскура — вече посветено въ дървена кутия подъ възглавницата при главата му, въ леглото, дѣто спалъ съ жена си; та отъ тукъ се види

каква е била почетьта (reverentia) къмъ това тайнство;[1]) па и оттука се познава тѣхната варварщина (barbariem):[2]) ако попътъ не се е исповѣдалъ откакъ е опопенъ, а попъ е отъ 30 години насамъ, тогазъ и народътъ навѣрно не мисли за това . . . Тръгнжхме отъ това село и слѣдъ 4 мили нощувахме въ село Корозмаръ, всички турци, малцина християне". (. . . Прѣзъ Гйокчедолукъ, Хасарджикъ стигнжли въ село Кадикуя, дѣто ги чакалъ пашата).

„Силистренский паша се вика Алелъ паша, родомъ Гръкъ, отъ висока фамилия. Богатствата му могжтъ се сравни съ Иововитѣ. Расказвахж ни, че държалъ въ Гръция или пó-право въ Македония, села съ градовце 300, 60000 овце, биволе 30 хиляди, конье, кобили, говеда, камили и други добитъци безчетъ; казватъ че ималъ само и само 10000 кучета за варденье стадата. При таквозъ иманье е дошълъ до такъво достойнство, та го цесарьтъ турски сторилъ Силистренски паша и му далъ цѣлото това Силистренско господарство, което се простира отъ Дунава до Стамбулъ.

Ала сега го малзулували, то ще рече, изъ царството го исхвърлили, а то по тая причина, че колчимъ царьтъ Турски, като знаялъ, че има голѣми имоти, често истеглювалъ отъ него голѣма сума пари, той все съ пó-присърдце, ако и на свой ущърбъ, плащалъ; когато и сега, прѣди да стигнемъ ние, искалъ отъ него пари, рѣшилъ се да не даде. Цесарьтъ, докаченъ отъ това, пратилъ хора да го удавжтъ, но пашата щомъ се осмѣлилъ на едно, да не дава пари, лесно се осмѣлилъ и на друго, та не само че не далъ да го удавжтъ, но ги заплашилъ съ смърть, ако смѣжтъ втори пжть да се явжтъ съ такъво пратеништво, и казалъ да кажжтъ цесарю, че вѣрва въ своята мощь и неще да го слуша, та за туй, като билъ малзулуванъ, нѣмалъ постояно сѣдалище, да не би царски хора да го прѣдържжтъ, и отъ село на село ходи съ 4 хиляди свои войници.

„Слѣдъ 4 мили нощувахме въ Правадия; този градъ е пó-малъкъ отъ Силистрия, ала много пó-хубавъ, понеже има тамъ яко малко дървени кжщья, всички речи сарае или палати камънни, па и улици и мостове постлани съ

[1]) Добро свидѣтелство за фанариотитѣ.

[2]) Латинскитѣ цитати бѣхж дълго врѣме на мода въ полския езикъ. Пр.

камъкъ. Голѣмичъкъ безестенъ, всѣкакви занаятчии, хора отъ всѣкакъвъ народъ. Между другитѣ тамъ има и Рагузанци, които ги думатъ и Словаци и Латинци.

Тѣхната область Рагуза лежи при Адриатическо море (ad mare Adriaticum); хора все търговци; търговии голѣми, както по всички голѣми турски градища, така и въ Правадия вътрѣшъ. Въ града има 6 джамии, три покрити гиздаво съ тенекия, три съ керемиди и седма има откъмъ Силистрия, но пуста; откъмъ сѫщата страна се нахождатъ и чешми камънни, като фонтани; турци навсѫдѣ край градоветѣ и по полята ги градѭтъ съ мѫка зарадъ пѫтницитѣ. Тоя градъ лежи въ хубава поляна, но тѣсна, между много скалисти и високи върхове, по които на дѣсно, като влизашъ въ града, се простиратъ на далечъ гѫсти лозья, а на лѣво замъкъ на висока и страшно голѣма скала, наоколо сѣкашъ нарочно отсѣчена; природата сама дала на това мѣсто отбрана.

Влиза се въ тоя замъкъ (кула) прѣзъ тѣсна пѫтека по стръмна планина, сетнѣ прѣзъ стъпала или стълби, тѣсно издълбани въ стѣната . . . пѣшь мѫчно се влиза, единъ по единъ едвамъ се върви, на двамина заедно невъзможно. Има и порти голѣми отъ къмъ полето, но сега сѫ заградени и затворени; а знакъ на този входъ е мостътъ прѣзъ ямата, отсѣченъ въ скалака, и сега още здравъ. Мѣсто или мегданъ има въ тоя голѣмъ замъкъ градъ да се засели, има и двѣ чешми, едната стара съ развалена вода, другата недавно взехѫ да копаѭтъ въ скалата, ала вода нѣма, ако и да сѫ прокопали повече отъ 90 лактя (30 sažni). Стѣнитѣ около тази скала били, познава се, дебели, а сградитѣ извѫтрѣ хубави, ала сега всичко съборено, сградитѣ съсипани. Само една кула мазана, камънна, стърчи още на срѣдата, а въ неѭ лежѫтъ десетина петнадесетъ затворника; имало и черква прѣди врѣме за Гърцитѣ, но расхвърлена; само една цѣла стѣна стои, на която се познаватъ още исписи. И на другата страна отъ скалата имало портичка, както и портитѣ, за които горѣ споменѫхъ, сега замазана, но се видѭтъ още и стѫпалата отдолу на планината въ скалака ковани, но тѣсни толкова, че се чини невъзможно нѣщо човѣкъ прѣзъ тамъ да мине. А пакъ такъво прѣдание ни расказвахѫ за това мѣсто: Че ужъ когато

грамадни турски войски прѣзъ 7 години прѣвзимали тоя градъ отъ Гърцитѣ, нѣкой си Българинъ осмѣлилъ се (дали било въ врѣме на прѣговоритѣ, или пъкъ искалъ като християнинъ на християнска страна да мине) прѣпускомъ да тича на конь по такива тѣсни стжпала — дѣто и да погледнешъ сега е страшно, — прѣзъ тази портичка влѣзълъ въ замъка, ала тъй и себе си и коня си наранилъ и поврѣдилъ, че коньтъ, щомъ се спрѣлъ, паднжлъ мъртъвъ, а пъкъ той, щомъ си свършилъ молитвата въ черквата, дошълъ при коня и изджхнжлъ. За споменъ има камъкъ, околчасто издълбанъ, високъ, турнжтъ на сжщото мѣсто, дѣто конникътъ умрѣлъ и дѣто е заровенъ.

Слѣдъ 2 мили нощувахме въ село Йеникьой, надъ рѣка Тича. Отъ всички села, прѣзъ които минжхме, това е най-хубаво, и речи най-голѣмо; има тамъ стотина турски дворища измазани и една джамия. . . Въ другитѣ малко дворища живѣжтъ Българе, иматъ си и черква, понеже сж християне отъ гръцка вѣра. Езикътъ имъ е като Славянский, или по-добрѣ руский, лесенъ намъ за разбиранье. Тѣ били отдѣлно кралство, и царье си имали, но сега сж подчинени на турцитѣ, въ тежко подданство, даватъ имъ не само имотитѣ си, но и дѣцата си, които събиратъ като десетъкъ за турския царь, а сетнѣ ги турчжтъ, защото не ги вѣрватъ. Тръгнжхме рано, и веднага минжхме по мостъ рѣка Тича, а оттамъ слѣдъ миля ядохме въ село Тенга (Ченга), което лежи подъ Балкана.

Двоенъ е пжтьтъ прѣзъ Балканитѣ за Стамбулъ: единъ прѣзъ споменжтитѣ планини, които, както казахъ, много сж стръмни . . . пжтницитѣ наематъ въ горѣказаното село биволски кола, на тѣхъ дрѣхитѣ си турятъ, прѣвозватъ се на тѣхъ прѣзъ планината, а тѣхнитѣ кола праздни иджтъ слѣдъ колата. Другиятъ прѣходъ е по лесенъ и по безопасенъ (ала не всѣкога бива) между планинитѣ, прѣзъ рѣка, наричана по български Ичера, на турски Канджисую. Тая рѣка кривуличи между Балканитѣ, 17 пжти се гази.

Тогава рѣката бѣше прѣсъхнжла, та ж прѣгазихме (ала дигахме и вещи, и сандъци, да се не намокрѣтъ, защото водата надъ колелата стигаше); пустнжхме се прѣзъ тоя пжть, а не прѣзъ стръмнитѣ планини, па нощувахме въ село Дескотни, между Балкана, двѣ мили отъ Ченга. . . .

*

Тръгнжхме отъ това село и пакъ влѣзохме въ Балканитѣ; срѣщахме и друга рѣка, не по-дълбока, ала камениста, и неж 17 пжти газихме съ додѣвка прѣзъ 2 мили, ядохме въ Хирсово, българско село веднага задъ Балкана, а слѣдъ миля спахме въ градецъ Хайдосъ, населенъ на половина съ Турци и Българе, близу при Черно-море; за забѣлѣжвание нѣма друго, освѣнъ една измазана джамия. И отбрана нѣма, та Запорожскитѣ казаци често нападатъ и чинжтъ пакости; сега прѣсно, прѣди нѣколко години, 2 пжти го обрали, и хората исклали. Слѣдъ 3 мили ядохме вѣ село Сокастре, инакъ Русокисера; слѣдъ 2 мили послѣ въ Карабонаръ. . . . И тука казаци нападатъ. . . Слѣдъ 4 мили спахме въ село Яки. Тамъ пристигнж кехаята (най старий слуга) на Кинанъ-паша, за да прибере и вземе силистренското господарство зарадъ своя господарь. Слѣдъ като отхвърлилъ Алелъ-паша, турский цесарь нему прѣдалъ това господарство. Отъ тукъ се пуснжхме къмъ Ескиполесъ, прѣзъ пжть мжченъ, каменистъ, прѣзъ гори и планини; Римски войници нѣкогажъ го били градили, но сега е развален. . . (Описва едно туреко суевѣрие (superstitio), видено въ гората: закачени парцали и дрѣшки като оброкъ и др. т.).

„Питахме, отъ дѣ иматъ тая набожность, но незнаяхж да кажатъ. По тия гори Турцитѣ, за безопасность, държжтъ стражи, то е селски хора, чиято цѣла длъжность е по горитѣ и по планинитѣ тжпани да биижтъ, та разбойницитѣ, ако има, да знаижтъ, че се варди.

Прѣзъ тия гори, по мжченъ пжть, слѣдъ 5 мили отъ нощуваньето, стигнжхме въ Ескиполесъ. Това село, сега малко, е населено съ Гърци; но види се и отъ прѣданията, и отъ положението на мѣстото, че въ Гръцко врѣме е било поредъчно мѣсто; на всѣка кжща, на всѣко дърво и гнѣздо за щъркели; надъ селото скалиста и висока планина. Замъкъ въ гръцко врѣме тамъ имало якъ; познава се по стѣнитѣ, отъ които повечето още стоижтъ.

Наоколо 25 прѣгради, освѣнъ вратата, дворъ съ петь кули, и още една стѣна, за по-здрава отбрана.

Извжтрѣ се познава по стѣнитѣ, че е имало хубава черква, и много измазани сгради, ала Турцитѣ съ земята всичко уравнили; 2 чешми въ замъка, третя на двора, но сега съборена; а извънъ стѣнитѣ (extra murum) много

дюгени, всички измазани. Въ онуй врѣме билъ замъкъ голѣмъ и укрѣпенъ; веселъ изгледъ отъ тая кула се простира на нѣколко мили.

Тукашнитѣ жителье расказватъ, че слѣдъ завладѣванието на Ендринополисъ, турцитѣ нѣколко години прѣвзимали тоя замъкъ, ала нищо не сторили; най-сѣтнѣ прѣзъ сговоръ (ала дума не държали) града добили, исклали 3500 хора, а старцитѣ токо пуснѫли.

Слѣдъ двѣ мили ядохме въ градецъ Кирклиси. Билъ, види се, за Гърцитѣ голѣмъ градъ, понеже имало 40 черкви, Турцитѣ отъ тамъ му взели името. Сега е малъкъ градецъ, черква нѣма, токо 5 джамии, 2 бани . . и много щъркели.

Слѣдъ 2 мили спахме въ село Яни, село хубаво, цѣло измазано. Има хубави сараи, черква, и керванъ сарай, прѣзъ срѣдъ селото тече рѣка. Слѣдъ половинъ миля, минѫхме прѣзъ хубаво село Бонархисаръ, тамъ се познава, че е имало голѣмъ замъкъ, съсипнитѣ му стоѭтъ; на лѣво подъ планината имало е градецъ Вяза съ замъчецъ, но сега е разваленъ". . . . . .

(Прѣзъ Сарай, Галата, Чаталдже, въ Кучукчекмедже стигнѫли, тамъ се спрѣли, и тукъ се прѣкъсва пѫтниятъ Освѣецимовъ дневникъ)[1].

Лъвовъ, 27 Мартъ, 1886.

---

[1]) Напослѣдъкъ узнахме, че има още нѣколко такива рѫкописни пѫтни бѣлѣжки издадени, много по кратки, но съ нѣкои важни подробности. Три пѫтувания прѣзъ 1577, 1568, 1569 год. е издалъ Крашевски въ 1860 год.; а двѣ се нахождатъ въ спомнитѣ на Нѣмцевича, томъ II и V. Ако тойзи ни прѣводъ що годѣ послужи, ще се потрудимъ и другитѣ да прѣведемъ.

АЛЕКСАНДРОВСКАТА БОЛНИЦА ВЪ СОФИЯ

отъ 12 ноемврий 1885 до 1 февруарий 1886 година.

ОТЪ Д-РА ОРАХОВАЦЪ.[1])

Александровската болница въ София служаше прѣзъ врѣме на минжлата война като главенъ центъръ за всички тежко ранени и нуждаещи се отъ сериозни операции. Пъленъ отчетъ за състоянието на тая болница прѣдставя, разбира се, голѣмъ интересъ, както въ чисто медицинско, тъй и въ санитарно-административно отношение. Такъвъ отчетъ би могълъ до нѣйдѣ да послужи като илустрация изобщо за състоянието на раненитѣ и като поучителенъ урокъ за въ бѫджще. Но азъ въ своитѣ бѣлѣжки нѣмамъ претенция да дамъ такъвъ пъленъ отчетъ, понеже липсува нуждний за това материялъ. Въ скръбнитѣ листове на Александровската болница често липсува дори названието на болестьта, съ каквато болний или ранений е постжпилъ въ болницата, или пакъ диягнозата е написана тъй общо, че отъ неѭ нищо не може да се разбере. Напр. често diagnosis гласи: *Vulnus sclopetarium*, но въ кое мѣсто, да ли сѫ поврѣдени коститѣ, или не, нищо не е извѣстно. Срѣщатъ

---

[1]) Като помѣстяме тая статия за Александровската болница, надѣваме се, че и другитѣ лѣкарье, които вѣроятно сѫ правили бѣлѣжки, или иматъ наблюдения отъ бойноно поле, ще имъ даджтъ гласность. По́-добро отъ това срѣдство нѣма: съ него могжтъ да се прѣмахнжтъ безосновнитѣ обвинения върху санитарното състояние на войската ни, а въ сѫщо врѣме да се поправѭтъ и недостатъцитѣ, които сѫ неизбѣжни на всѣкждѣ. Споредъ направенитѣ справки въ Военното Министерство, прѣзъ минжлата война българската войска е имала ранени: 4353 въ западния корпусъ, които сѫ прѣминжли и сѫ се лѣкували въ Софийскитѣ военновръменни болници. Отъ нихъ сѫ умрѣли отъ рани 94. Всичко 2. 14%. Сърбски ранени въ Софийскитѣ болници е имало 217; отъ нихъ сѫ умрѣли 13, слѣд. 6%. Такъвъ голѣмъ % на сърбскитѣ ранени при еднакви условия на лѣкуваньето се обяснява, както справедливо забѣлѣзва и авторътъ на тая статия, съ това, че всички сѫ били тежко ранени; леко раненитѣ сѫ си отивали, а тежко раненитѣ сѫ остаяли на бойното поле и били евакуирани въ нашитѣ болници. Въ Видинския гарнизонъ е имало ранени 298; отъ тѣхъ умрѣли 4. *Refer.*

се и още пó-голѣми куриози въ скръбнитѣ листове на раненитѣ: тъй на пр. подъ обикновеното заглавие de cursu morbi стои: „при болния се намиратъ три рубли сребърни и шесть гологана“! . . . Относително количеството и качеството на извършенитѣ операции въ болничната контора, нѣма положително никакви свѣдѣния. За поменѫтитѣ нередовности азъ немогѫ да обвинявамъ докторитѣ, които работихѫ въ болницата прѣзъ врѣме на войната: тѣ имахѫ, особито въ началото на войната, толкова работа съ болнитѣ, че не остаяше никакъ врѣме за точно водение „история на болеститѣ“. При всичко това, прѣдлаганата въ гл. V. статистична таблица е приблизително вѣрна. Азъ могохъ да съставѭ тая таблица благодарение на това, че познавахъ лично повечето отъ раненитѣ и послѣ при съставяньето на таблицата ми помагаше д-рка Берова, която се е намирала въ Александровската болница и е приимала всичкитѣ ранени още отъ първия день на военнитѣ дѣйствия. Оная часть отъ таблицата, която се отнася до извършенитѣ операции, е пó-вѣрна отколкото първата часть, която досѣга количеството и качеството на ранитѣ, общия % на смъртностьта и пр. Приблизително вѣрна таблица за операциитѣ могохъ да съставѭ за това, че 1) своитѣ операции и нѣкои на другарьетѣ си бѣлѣзахъ самъ и 2) нѣкои отъ другарьетѣ ми доктори дадохѫ ми списъкъ на извършенитѣ отъ тѣхъ операции. Такъвъ списъкъ за операции нѣмамъ само отъ професора Глюке и д-ра Тюриковъ; но при операциитѣ на послѣдния азъ речи винѫги присѫтствувахъ. Присѫтствувахъ сѫщо и при операциитѣ на професора Глюке, но понеже той е направилъ доста много операции, за то всичкитѣ азъ не можахъ да си припомнѭ, нито пакъ послѣ можахъ лично да ги провѣрѭ въ отдѣлението му, защото много оперувани отъ него измрѣхѫ. За туй азъ помолихъ едного отъ фелдшеритѣ, който е отначало работилъ въ неговото отдѣление, да състави списъкъ за числото и исхода на операциитѣ му. Съставеният отъ него списъкъ, провѣренъ послѣ отъ мень, е тъй сѫщо приблизително вѣренъ. Ако има обаче погрѣшки въ него, тѣ въ всѣкой случай сѫ въ полза на оператора, защото бѣше лесно да се провѣрѭтъ живитѣ останѫли слѣдъ операциитѣ му, — но мъртвитѣ?

I.

Четире деня слѣдъ обявяваньето на войната получихъ телеграма отъ главния лѣкарь, да тръгнѫ незабавно съ болничния персоналъ, съ прѣвързния материялъ и хирургичнитѣ инструменти за София. По независещи отъ мене причини азъ могохъ да тръгнѫ отъ Ловечъ едвамъ на 9 ноемврий слѣдъ пладнѣ. Откакъ пристигнѫхъ въ Плѣвенъ, тамошний окр. управитель ми съобщи телеграмата отъ Министерството, въ която се казваше, да се неспирамъ нийдѣ, а да вървѭ незабавно въ София. Сѫщия день се опѫтихъ за Орхание, дѣто и стигнѫхъ едвамъ на втория день и нощемъ. Азъ нѣма да описвамъ своето пѫтуванье, понеже то е интересно само за мене и ще остане като неприятенъ и мѫчителенъ споменъ. Ще споменѫ само, че кальта и хиляди коля ме спирахѫ на всѣкой раскрачъ. По пѫтя непрѣстайно срѣщахъ ранени войници, по-вече въ ржцѣтѣ; нѣкои тѣхъ вървѣхѫ пѣши, а нѣкои съ кола. Въ Орхание ми съобщихѫ, че въ мѣстната болница имало много ранени, пристигнѫли прѣди два деня. Полюбопитствувахъ да се научѫ, въ какво състояние се намиратъ тия ранени и отидохъ да ги споходѭ заедно съ г-на Тома Василевъ, началникъ на отдѣлението при Министерството на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла, който врѣменно се намираше въ Орхание. Всичкитѣ речи бѣхѫ леко ранени или контузени; прѣвързувахѫ ги нѣколко мѣстни господжи и единъ фелдшеръ. Като влѣзохъ въ болницата, тоя фелдшеръ спираше ничтожното кръвотечение съ обичното фелдшерско срѣдство liquor ferri sesquichlorati. Попитахъ го, има ли въ болницата всичко необходимо за прѣвързуванье, и той ми отговори, че има само liquor ferri и oleum carbolicum. Телеграфувахъ тутакси въ Ловечъ, да испратѭтъ необходимия поне за първо врѣме прѣвързни материялъ. Понеже непрѣстайно пристигахѫ нови ранени и единъ фелдшеръ не бѣше въ състояние да извършва всичка работа, за то помолихъ г-на Тома Василевъ, да остави въ Орхание Тетевенския околийски фелдшеръ, комуто бѣхъ телеграфувалъ още отъ Ловечъ да тръгва за София. По пѫтя къмъ София, дѣто пристигнѫхъ сѫщия день прѣзъ нощьта, срѣщахъ много партии ранени войници и заробени Сърбе. Изобщо трѣба да забѣлѣжѫ, че раненитѣ, които срѣщахъ по пѫтя къмъ София, бѣхѫ

лошо прѣвързани и гледани. Обаче то не бѣше чудно: прѣвързнитѣ пунктове още не бѣхѫ правилно уредени. Послѣ, както се научавамъ, тия пунктове по цѣлия пѫть София — Плѣвенъ — Ловечъ били отлично устроени. И евакуацията на раненитѣ, вижда се, е правена безъ задължителна въ такива случаи обзорливость: азъ видѣхъ много ранени, които по характера на поврѣжданьето трѣбаше да се отнесѫтъ къмъ тежко раненитѣ и слѣдователно да се не евакуиратъ безъ особена нужда; отъ друга пакъ страна видѣхъ и такива, които смѣло би могли да остаятъ въ полковетѣ си.

Рано сутрината на 12 ноемврий излѣзохъ изъ гостилницата да се прѣдставѭ на своето началство. Улицитѣ низъ града бѣхѫ силно оживени; народъ, пайтони и войници непрѣстайно търчахѫ на горѣ на долу. Азъ бѣхъ крайно очуденъ, но не отъ многобройностьта на народа по улицитѣ, а отъ това, че между тоя народъ рѣдко се намираше лице да не е украсено съ червенъ кръстъ. Съ тоя благороденъ знакъ особито бѣхѫ украсени женитѣ: на нѣкоя отъ тѣхъ можаше да наброишъ по нѣколко червени кръста — и на рѫцѣтѣ, и на прѣстилката, и на медалиона дори. Азъ крайно се зарадвахъ отъ такова многобройно доказателство на человѣколюбие изобщо, а въ частность се радувахъ за раненитѣ, които несъмнѣно — мислѣхъ си азъ — трѣба да блаженствуватъ подъ това многобройно попечителство. Но отъ пó-сетнѣшното ми запознаванье съ тая часть, азъ се скоро убѣдихъ, че то сѫ само илузии.

Началството си азъ дълго врѣме не можахъ да намѣрѭ. Ходихъ отъ една болница въ друга, гледахъ злочеститѣ ранени и не пò-малко злочеститѣ доктори, които се трудѣхѫ да поправятъ онова, което други сѫ разрушили, и въ благодарность за това съ страхъ и трепетъ да чакатъ, кога ще дойде сѫщий разрушитель да попита: защо тъй бавно оправяте онова, което азъ тъй бързо разрушихъ?

Едва къмъ пладнѣ намѣрихъ д-ра Брадель и д-ра Мирковъ въ Военното Министерство. Началството намѣри за добро да ме прати съ Ловчанския персоналъ въ Александровската болница.

Отправихъ се веднага въ болницата и попитахъ има ли нѣкой отъ докторитѣ; отговорихѫ ми, че сѫ въ пави-

лиона „В.“ Отидохъ тамъ и при входа си въ него бѣхъ крайно очуденъ отъ страшния смрадъ, що владѣяше въ коридора и въ стаитѣ. За докторитѣ ми казахж, че сж въ оперативната стая. Влѣзохъ и вонята тукъ бѣше пó-силна. Колезитѣ правѣхж нѣкакви операции, и азъ бѣхъ приятно въздивенъ, когато съгледахъ помежду имъ своя старъ приятель д-ра Модестовъ. Обаче и другитѣ двоица присжтствуещи доктори бѣхж ми познати още отъ пó-прѣди: тѣ бѣхж Тюриковъ и д-рка Берова. Слѣдъ свършъка на операциитѣ д-ръ Модестовъ ми прѣдложи, да прѣгледамъ раненитѣ, които лежахж въ стаитѣ. Азъ казахъ, че съмъ вече обиколилъ палатитѣ и че нечистотията и вонята, които владѣжтъ въ тѣхъ, произвеждатъ крайно лошо впечатление. Той ми отговори, че още не е могълъ, разбира се, да направи всичкото, което трѣба за подобрение състоянието въ павилиона, понеже и той, и д-ръ Тюриковъ сж пристигнжли въ болницата само прѣди единъ день, но въ сравнение съ другитѣ павилиони и съ онова, което бѣше въ сжщия павилионъ още вчера, това е пакъ рай, добави той. Отъ разговора съ колезитѣ и послѣ отъ директора на болницата разбрахъ, че отъ 6 ноемврий и до 10 въ болницата е работила само д-рка Берова, че първитѣ дни е работилъ и д-ръ Молловъ, но послѣ той, неизвѣстно по какви причини, оставилъ болницата и заминжлъ на позициитѣ[1]), че началството наистина било назначило нѣколцина доктори за Александровската болница, но тѣ или съвсѣмъ не сж дохаждали, или пъкъ дохаждали на половина часъ, както е това обичай въ мирно врѣме. Съ една дума виждаше се, че въ болницата въ първитѣ дни слѣдъ обявяваньето на войната е билъ пъленъ хаосъ. Но всичко онова, което бѣхъ

---

[1]) За мене и до сега остая още необяснено, по какви причини токо речи едничкитѣ двама опитни (както казуватъ) хирурги въ България, д-ръ Молловъ и д-ръ Вълковичъ, не сж присли речи никакво участие въ операциитѣ прѣзъ врѣме на минжлата война (Молловъ направилъ нѣколко операции). И двоицата сж занимавали такиви длъжности, истина „почетни“, но които лесно сж могли да се испълнятъ и отъ всѣки други докторъ. По санитарната часть прѣзъ минжлата война имаше изобщо пó-вече генерали отколкото солдати.

Бѣлѣжка. Д-ръ Молловъ и д-ръ Вълковичъ бѣхж главни военни лѣкари, първий на западния, а вторий на източния корпусъ. Тѣ трѣбаше да бждатъ съ войската, а не въ София. Слѣдъ прѣминуваньето на източния корпусъ на бойното поле, д-ръ Вълковичъ останж въ София директоръ на военно-врѣменнитѣ болници. Тия доктори не сж имали възможность да оперуватъ по простата причина, че двѣ работи едноврѣменно се невършжтъ.

Refer.

видѣлъ този день, бѣше нищо въ сравнение съ онова, което ме очакваше въ моя павилионъ, който ми се повѣри на 13 ноемврий.

Поменѫтитѣ по-горѣ колези бѣхѫ работили цѣлъ день и ми прѣдложихѫ да ги придружѫ въ операции, но азъ не бѣхъ способенъ този день за никаква работа, понеже дългото пѫтуванье и безсъница прѣзъ три деня бѣхѫ ме съвсѣмъ обезсилили. Тѣ се пакъ заловихѫ за операциитѣ, а азъ излѣзохъ да намѣрѭ и. д. директора на болницата д-ра Калевичъ за да го попитамъ, въ кой павилионъ ще работѭ съ своитѣ фелдшери и слуги. Той ми порѫча павилиона „Д“, въ който се намирали, по неговитѣ думи, около 72 души тежко ранени безъ всѣка помощь. Азъ исказахъ на г-на Калевича съмнѣние, че азъ самичъкъ не ще могѫ както трѣба да извършѫ всичката работа и че за 70 души би трѣбало да се опрѣдѣлѭтъ поне два доктора.

Бѣше вече късно да се захванѫ за работа прѣзъ нежѫ вечерь въ своя павилионъ, та се завърнѫхъ при колезитѣ, що оперувахѫ въ павилиона „В“. Операциитѣ правѣхѫ по редъ единъ слѣдъ други д-ръ Модестовъ и д-ръ Тюриковъ, а хлороформуваше д-рка Берова. Часътъ на 9 операциитѣ се свършихѫ за тоя день и ние тръгнѫхме пѣши за града. По пѫтя другарьетѣ ми расказвахѫ таквизи ужаси за състоянието на моя бѫдѫщи павилионъ, че ме обзе още тогава страхъ да влизамъ въ него. Договорихме се да се захванемъ за работа на сутриньта часътъ на 7 и д-ръ Тюриковъ се обѣща, че ще работи цѣлъ день наедно съ мене въ павилиона „Д“.

II.

Александровската болница състои отъ 5 павилиона, които носѭтъ названия на първитѣ петь букви отъ азбукето. Павилионътъ „А“, или административенъ корпусъ, е назначенъ за помѣщение болничната аптека, склада, канцеларията, приемната стая, лѣкарската стая, химичната лаборатория и квартиритѣ на докторитѣ. Въ павилиона „Б“ се помѣщатъ готварнята, служащитѣ фелдшери, надзорницитѣ и др. Слѣдователно, тия два павилиона по своето назначение не сѫ собствено болнични павилони. Сградата на павилиона „Д“ още не е довършена и е отворена за

болнитѣ пръвъ пѫть прѣзъ врѣмето на войната по нѣмание други помѣщения. Остаятъ инди напълно приспособени за болни само два павилиона „В“ и „Г“. Прѣзъ мирно врѣме въ първия се помѣщаваше терапевтичното отдѣление, а въ втория хирургичното и сифилитичното. Разстоянието отъ единия павилионъ до другия не е повече отъ 100—150 разкрача. Една отъ най-голѣмитѣ несгоди за служащитѣ въ болницата е голѣмото разстояние отъ града, — близу три километра. Освѣнъ тая несгода има и друга, която лесно можаше да се избѣгне; то е голѣмата влажность, благодарение на туй, че болницата е, по непонятни причини, построена близу до Витоша въ блатисто мѣсто. За вѫтрѣшното распрѣдѣление на стаитѣ въ павилионитѣ може да се каже, че само „В“ и „Г“ сѫ сгодно распрѣдѣлени; другитѣ съвсѣмъ не отговарятъ на своето назначение.

Когато азъ пристигнѫхъ въ болницата, ранени (повече отъ 200 души) имаше въ всичкитѣ павилиони (дори въ готварнята), освѣнъ павилиона „Д“, и когато другитѣ павилони бѣхѫ прѣпълнени съ ранени, този павилионъ, непонятно защо, стоѣше токо-речи празенъ (въ него се помѣщахѫ 10—15 болни отъ вѫтрѣшни болести).

Павилионътъ „Д“ (лудницата) е расположенъ задъ другитѣ павилиони и е прѣдназначенъ за душевно болни, ако и неговото вѫтрѣшно устройство съвсѣмъ не съотвѣтствува на своето назначение. Павилионътъ е раздѣленъ на стаички отъ различна величина; нѣкои стаи сѫ до толкова малки, че повече отъ два одъра не е възможно да се помѣстѭтъ въ тѣхъ. Най-голѣмитѣ стаи сѫ за осемъ кревета и таквизи има само двѣ. Сградата на павилиона, която се раздѣля на двѣ половини, задня и прѣдня, съединени съ коридоръ, — както казахъ по-горѣ, още не е довършена. За приманье болни бѣше готова само прѣднята половина съ 16 стаи; въ заднята половина имаше приготвени три или четире стаи, ако и въ тѣхъ нѣмаше соби. Около 70 души ранени се помѣщахѫ въ първата половина, а заднята стоѣше праздна. Когато пръвъ пѫть влѣзохъ въ това отдѣление (13 ноемврий) наедно съ д-ра Тюриковъ, азъ насмалко не паднѫхъ въ несвѣсть, — такава бѣше страшна миризмата въ отдѣлението, — и мене ми неволно дойдохѫ на умъ справедливитѣ думи на д-ра Модестовъ, че него-

вото отдѣление, сравнително съ другитѣ, е още рай. Въ павилиона имаше мѣсто само за 50 души, а въ него лѣжахѫ около 70. Въ стаичкитѣ, устроени за двама, се помѣщахѫ по четворица и петима ранени, турени единъ до други на дъскитѣ, на които имаше само сламени дюшеци. Одъри речи нѣмаше, вѣроятно за туй, че да би турили одъри, не би могли да помѣстѭтъ толкова ранени, колкото лежахѫ тамъ тогава. Всичкитѣ безъ исключение бѣхѫ тежко ранени: между тѣхъ нѣмаше нито едного безъ фрактура. Дори ранени въ горнитѣ краища (рѫцѣтѣ) имаше малко; по-вечето ранени въ главата, гѫрдитѣ, гръбняка и долнитѣ краища (краката). Между послѣднитѣ имаше 10—12 души гангренозни[1]). Речи всичкитѣ ранени извършахѫ всичкитѣ си нужди на мѣстото си; а не само дюшецитѣ, чаршавитѣ и пр. не бѣхѫ нито веднѫжъ промѣняни, но повечето отъ раненитѣ не бѣхѫ прѣвързани отъ прѣвързния пунктъ, сир. прѣзъ 7—10 деня. Мнозина ранени лѣжахѫ безъ съзнание; нѣкои пъкъ лежахѫ или седѣхѫ спокойно, безъ да съзнаватъ въ каква опасность се намиратъ. Приближаваме напр. къмъ нѣкого и го питаме, въ кое мѣсто е раненъ. Той спокойно отговаря, че е „малко нѣщо одрасканъ въ краката“, че прѣди го много болѣло, а сега нѣма вече болки и се осѣща много добрѣ, и за доказателство, че наистина го не боли, той бута съ рѫката си ранения кракъ. Отвързваме раната и намираме пълна гангрена. Казваме на нещастния, че кракътъ му е мъртъвъ, че трѣба да се отрѣже, инакъ и той ще умрѣ. Отъ такива извѣстия мнозина ранени падахѫ въ несвѣсть.

Ние съ д-ра Тюриковъ бѣхме намислили да дезинфектуваме него день помѣщението, понеже при горѣпоменѫ-

[1]) Голѣмъ процентъ тежко ранени въ Александровската болница съставяхѫ заробенитѣ сърбе. Азъ обяснявамъ това тъй, че въ врѣме на отстѫпания на сърбскитѣ войски леко раненитѣ или сѫ откарвани, или сѫ избѣгвали сами, а тежко раненитѣ сѫ остаяли на полето. Ранени сърбе въ болницата, мислѭ, е имало около 40 души. Тѣ гледахѫ на докторитѣ дълго време подозрително, ако и самитѣ доктори не само неправѣхѫ разлика по националность, но дори често незнаяхѫ кой отъ раненитѣ е сърбинъ и кой българинъ. Помнѭ веднѫжъ единъ раненъ сърбинъ въ отдѣлението на д-ра Хакановъ не искаше да приеме назначеното му лѣкарство; слѣдъ дълги настоявания той се призна на фелдшера, че се боялъ да не би да го отровѭтъ, „понеже на докторитѣ било заповѣдано, да тровѭтъ заробенитѣ сърбе“, казалъ той. Кой знае, може би този раненъ ще отиде въ Бѣлградъ и ще проповѣдва на лѣво и на дѣсно, че българскитѣ доктори искали да го отровѭтъ, — както това казватъ, съ сѫщото основание, разбира се, за сърбскитѣ доктори българскитѣ ранени, които сѫ били заробени отъ сърбетѣ.

титѣ условия лесно можаше да се развие нѣкаква епидемия, — да распрѣдѣлиме раненитѣ по стаитѣ, да промѣниме всички дюшеци, чаршави и пр., и най-послѣ да прѣвържеме раненитѣ, които толкова врѣме не бѣхѫ прѣвързвани. Но най-първото нѣщо, дезинфекцията, неможаше да се извърши, нито епидемия да се прѣдвари, докѫдъ имаше въ отдѣлението много гангренозни. Поради туй рѣшихме да правиме него день операции на всичкитѣ гангренозни, а на втория день да приведемъ въ редъ отдѣлението.

Като нѣмаше въ павилиона „Д“ оперативна стая, завърнѫхме се пакъ въ отдѣлението „В“, като забѣлѣжихме, кои ранени ще донесѫтъ за операции. Цѣлъ день, до 10 часътъ вечерь, азъ, Тюриковъ, Модестовъ и Берова — извършвахме една операция слѣдъ друга. Сѫщия день пристигнѫ въ болницата Търновский болниченъ отредъ, състоещи отъ цѣлъ персоналъ на Търновската болница (доктори: Христовъ, Антоновъ и Пенчевъ, четворица фелдшери, надзорникъ и 5 слугини), които бѣхѫ по щастие сѫщо така прикомандирувани при Александровската болница. Въ распорежданието на Търновскитѣ доктори се даде помѣщение на павилиона „Г“, който, както споменѫхъ пó-горѣ, стоѣше речи празенъ. Търновцитѣ бѣхѫ донесли съ себе си значителенъ запасъ отъ прѣвързни материялъ, който тогава липсуваше не само въ нашата болница, а и въ цѣла София. Първото впечатление, което направи състоянието на болницата на Търновскитѣ ми колези, бѣше таквози, че тѣ изказвахѫ помисьлъ, да се откажѫтъ отъ работата, понеже по тѣхното мнѣние, при таквози лошо състояние на болницата, нѣмаше никаква възможность да се направи нѣщо. Д-ръ Христовъ исказа дори съмнѣние, че въ болницата върлува епидемична „гангрена дифуза“ и по тая причина всичкитѣ ранени сѫ вече изгубени. За добра честь думитѣ на почитаемия колегъ се оказахѫ невѣрни, но че той имаше основание да прѣдполага епидемичното развитие на гангрената, и че наистина таквази гангрена можаше да се появи всѣкой день, то бѣше несъмнѣно.

Съ пристиганьето на Търновскитѣ доктори имаше вече възможность да се распрѣдѣлѭтъ раненитѣ пó-правилно въ павилионитѣ, а сѫщо и докторитѣ да вземѫтъ толкова болни, колкото сѫ въ състояние да прѣглеждатъ. Азъ на пр.

нѣмахъ никаква възможность да прѣглеждамъ 70 души тежко ранени, особито кога се вземе прѣдъ видъ, че поне на половината отъ тѣхъ трѣбаше да се правѫтъ операции и неостаяше инди врѣме за прѣвързкитѣ. Рѣшихме така, че докторитѣ Христовъ и Антоновъ да останѫтъ въ павилиона „Г“, азъ и д-ръ Пенчевъ въ „Д“, Модестовъ, Тюриковъ и Берова въ павилиона „В“. Рѣшихме още, каквото раненитѣ за павилиона „Г“ да се вземѫтъ отъ ония, които се помѣщахѫ безъ всѣкой надзоръ въ готварнята, и отъ моя павилионъ[1]).

За да се турѫтъ болнитѣ въ какъвъ-годе редъ, трѣбаше да се работи и денемъ и нощемъ, тъй че за докторитѣ нѣмаше възможность, да отиватъ нощемъ въ града и да се връщатъ зарань. По нѣманье свободни помѣщения, всички се намѣстихме въ четиретѣ стаи въ административното отдѣление и помѣщението ни бѣше до толкова хубаво, че често завиждахме на раненитѣ.

На 14 ноемврий азъ неправихъ никакви операции. Заедно съ д-ра Пенчевъ цѣлъ день дезинфектувахме помѣщението, размѣщахме раненитѣ по стаитѣ, туряхме желѣзни одъри, които бѣхѫ донесли по наше искание, промѣняхме дюшецитѣ, чаршавитѣ и пр., и най-сетнѣ захванѫхме да прѣвързуваме раненитѣ. Речи всичко трѣбаше да правимъ сами, понеже въ първитѣ дни опитни слуги нѣмаше. За помощь бѣхѫ ни пратили милиционери отъ опълчението, които докждъ да те разберѫтъ, трѣбаше да измине цѣлъ день. Благодарение на четворица добри фелдшери (особенно на двама Ловчански, Дрѣнковъ и Йотовъ), които работихѫ съ насъ въ отдѣлението, това послѣдно още въ сѫщия день имаше съвсѣмъ другъ изгледъ.

Още отъ първото прѣглежданье раненитѣ азъ се убѣдихъ, че въ много случаи гангрената зависѣше просто отъ отсѫтствието въ първитѣ дни слѣдъ раняваньето на пра-

---

[1]) Въ слѣднитѣ дни д-ръ Христовъ наистина взе около 15 души отъ павилиона „Д“, но при това трѣба да забѣлѣжѫ, че той се съгласяваше да вземе само такива, които не бѣхѫ съвсѣмъ безнадѣжни. И въ този и въ нѣкои други случаи д-ръ Христовъ се показа, истина да се каже, голѣмъ егоистъ, разбира се, въ благороденъ смисълъ на думата. Той напр. не искаше да даде нито кѫсъ отъ своя прѣвърнат материялъ за другитѣ павилиони, ако и ние крайно се нуждаяхме отъ него, особито въ първитѣ дни. Мене ми се чини, че почитаемий колегъ забравяше, какъ въ нашитѣ павилиони не лежѫтъ самоеди, а сѫщо такива ранени, както и въ неговия павилионъ.

вилна медицинска помощь. Прѣдставѣте си, напр. vulnus sclopetarium въ ржката или крака съ послѣдователна гангрена, ако и нито коститѣ, нито влажнитѣ сждове не сж поврѣдени. Такава гангрена може да зависи или отъ неправилна повръзка, или отъ флегмонозно въспаление (механична гангрена); но самото флегмонозно въспаление може да се спре, да не доведе до гангрена, ако не съ антифлогосъ, а то токо-речи винжги съ дадена во врѣме оперативна помощь.

Съ повръзкитѣ, които правихме въ първитѣ два три деня въ отдѣлението си, не можеме да се похвалимъ, понеже липсуваше всичко онова, което е по съврѣменни понятия необходимо за добра повръзка: нѣмаше не само антисептична вата, но нито хигроскопична, нито пъкъ добри бинтове, марли, необходимо количество йодофоромъ, и пр. Въ тия първитѣ дни трѣбаше да се ограничаваме само съ употрѣбение на сублиматъ, или растворъ отъ карболова вода съ проста марли, взета отъ Софийскитѣ дюкени и неочистена вата. Такъвъ материялъ въ първитѣ дни употрѣбяхж въ всичкитѣ павилиони, освѣнъ павилиона „Г“, дѣто имаше възможность, благодарение на донесенитѣ отъ Търново срѣдства, да се употрѣбя най-добра *Листова* (листерова) повръзка. Както споменжхъ по́-горѣ, нуждний прѣвръзни материялъ липсуваше не само въ Александровската болница, а и изобщо въ София. Това азъ обяснявамъ отъ една страна съ неочакваната война, а отъ друга пъкъ и онзи незначителенъ материялъ, който билъ въ разпорежданието на санитарното управление, се е намиралъ въ Румелия, която, както се прѣдполагаше до 2 ноемврий, е по́скоро могла да стане театъръ на военнитѣ дѣйствия. Но ако ние, докторитѣ, които работихме въ павилонитѣ, се намирахме въ затруднително положение безъ нуждния прѣвръзни материялъ, д-ръ Калевичъ, като административенъ началникъ на болницата, се намираше още въ по́-лошо положение: ние не искахме да знаемъ, че еди-какво си не е възможно да се намѣри; за насъ бѣше ясно само, че това е необходимо, и че слѣдователно трѣба да се намѣри. Добрий д-ръ Калевичъ бѣгаше отъ една частна аптека въ друга и отъ тамъ въ медицинското управление да намѣри онова, което искахме, и азъ само сега по достойнство могж да

оцѣнѭ неговия трудъ. Обаче ние се обръщахме къмъ д-ра Калевичъ за всички многочислени потрѣбности и трѣбаше да види човѣкъ, съ какво търпѣние изслушваше и испълняше той всичкитѣ, по нѣкога твърдѣ неделикатно исказани, претенции на десетина доктора.

Отсѫтствието на необходимия прѣвързни материялъ се продължаваше само първитѣ четире петь деня. Къмъ 18—20 ноемврий захванѫхѫ да пристигатъ нуждитѣ срѣдства отъ Виена въ частнитѣ аптеки, и нашата болница като имаше неограниченъ кредитъ, ние получихме възможность да лѣкуваме въ всичкитѣ павилиони съ Листова повързка. Обаче, за да бѫдѫ пó-точенъ, трѣба да споменѫ, че повързкитѣ, които ние употрѣбяхме, пó-скоро бѣхѫ строго антисептични отколкото Листерови, понеже употрѣбяхме и сублиматъ, и йодоформъ, и карболова вода. Но повече се употрѣбяхѫ смѣсени повързки: измиванье съ сублиматъ или карболова вода и посипванье съ йодоформъ. Въ своето отдѣление азъ употрѣбяхъ и често Листерови и пó-горѣ поменѫтитѣ смѣсени повързки. По моето мнѣние, разлика между еднитѣ и другитѣ токо-речи нѣма. Искамъ само да забѣлѣжѫ слѣдното: чиста Листерова повързка достига цѣльта си най-главно съ своя херметизъмъ, но за херметичното туряние повързката необходимо е голѣмо количество материялъ, който често липсува особито въ военно врѣме. Заради туй и особно тогава, когато желаѭтъ да оставѭтъ повързката на 5—6 деня, и при това въ голѣмитѣ и дълбоки рани (напр. слѣдъ операции секвестротомия, резекция, и т. н.) азъ прѣдпочитамъ йодоформната повързка прѣдъ всички други за туй, че прахътъ на йодоформа, туренъ въ достатъчно количество, продължава постоянно да дезинфектува раната прѣзъ всичкото врѣме колкото трае самата повързка.

Относително промѣната на повързкитѣ азъ се рѫководѣхъ по слѣднитѣ принципи: повързката трѣба да се промѣни, щомъ температурата надминува $37^1/_2{}^0$ (освѣнъ първия день слѣдъ туряньето на повързката, понеже самата промѣна по нѣкога повишава температурата); но температурата ако и да остая нормална, азъ пакъ недържѫ никога повързката пòвече отъ 3—5 деня. Ще забѣлѣжѫ, че прѣзъ врѣме на войната азъ видѣхъ колези въ сѫщата

Александровска болница, които оставяхѫ повързкитѣ по 10—12 деня. Съ таквази продължителность азъ не могѫ да се съгласѭ отъ една страна за това, че нормална температура рѣдко остая въ таквозъ продължително врѣме, и отъ друга пъкъ азъ съмъ убѣденъ, че отдѣляната за десеть деня отъ раната материя ще донесе само врѣда[1]).

Гипсовата повързка въ моето отдѣление се употрѣбяше доста често. Освѣнъ общеприетитѣ принципи за туряньето на тая повързка, азъ се ржководѭ още и съ слѣднитѣ правила: 1) повързкитѣ турямъ само тогава, кога ранений има нормална температура; 2) тогава, когато отдѣляньето на материята отъ раната и въспалителната реакция не сѫ значителни. Ако има висока температура и е турена гипсовата повързка, не е възможно да се опрѣдѣли точно причината на febris; ако пъкъ има голѣма суперация, тъй сѫщо не е възможно да се държи чисто самата повързка и освѣнъ това дадена е възможность да се образуватъ отоци, безъ да се знае за тѣхъ. Въ послѣдно врѣме много доктори токо-речи съвсѣмъ игноруватъ гипсовата повързка при сложни фрактури; тъй напр. освѣнъ отдѣленията „Д“ и „Г“ въ Александровската болница рѣдко се употрѣбяхѫ тия повързки (въ павилиона „В“ турени сѫ само 4 или 5 повързки, а въ административния корпусъ, отдѣление на нѣмскитѣ доктори, нито една); а между това азъ се убѣдихъ, че при еднакви речи ранени, ония отъ тѣхъ, на които бѣше турена гипсова повързка, отдавна оздравихѫ, а ония, които се лѣкувахѫ съ обикновени повързки, още до днесь лежѫтъ въ болницата.

III.

Както въ първитѣ дни, така и въ слѣднитѣ, усилната дѣятелность речи на всичкитѣ доктори, които бѣхѫ прикомандировани при Александровската болница, се продължаваше непрѣстайно. Работата се захващаше обикновено часътъ на 7 сутриньта и се свършаше едвамъ часътъ на 9 вечерьта. Едната половина отъ деня отиваше за прѣвързвание раненитѣ, а втората половина за операции. Азъ пра-

[1]) Споредъ наблюденията на мнозина лѣкарье антисептичната прѣвръзка не докарва никаква врѣда; напаки, ранитѣ много по-скоро заздравятъ подъ антисептичната атмосфера, тъй че често мѣняньe прѣвръзката ползува само апотекарьетѣ.
Refer.

вѣхъ всичкитѣ си операции въ павилиона „В“, понеже въ моя павилионъ, както казахъ по́-горѣ, нѣмаше оперативна стая. Прѣди операцията всѣки случай се обсѫждаше отъ колезитѣ и само слѣдъ строга оцѣнка се пристѫпяше къмъ самата операция. Въ това отношение азъ работѣхъ наедно съ докторитѣ Модестовъ, Тюриковъ, Берова и Пенчевъ. Нито една операция не се извършаше безъ присѫтствието поне на трима доктори. Къмъ 20—25 ноемврий болницата бѣше доведена въ единъ такъвъ редъ, който безъ прѣувеличение можаше да се нарѣче образцовъ[1]). Особено се отличаваше въ това отношение павилионътъ „Г“, благодарение отъ една страна на неуморна дѣятелность на докторитѣ му и отъ друга на голѣмъ повързни материялъ и добъръ болниченъ персоналъ (фелдшери и слуги), които Търновчане бѣхѫ довели съ себе си. Този павилионъ съ своята чистота и повързкитѣ свободно можаше да конкурува съ много извѣстни мене хирургични клиники. Само административното отдѣление още не бѣше доведено въ дължното състояние, по причина, че ония доктори, които бѣхѫ въ началото опрѣдѣлени за това отдѣление, рѣдко или токо речи съвсѣмъ не дохаждахѫ въ болницата; а други още не бѣхѫ назначени. Но и това отдѣление не останѫ дълго безъ свои особени доктори: ако се не лъжѫ, на 21 ноемврий пристигнѫхѫ въ нашата болница Берлинский професоръ Глюке съ единъ английски, чието име забравихъ, и който испослѣ биде замѣненъ съ д-ра Гриммъ. Тие доктори бѣхѫ назначени за павилиона „А“.

Пристиганието на професора Глюке произведе помежду насъ оживление. Името „професоръ“ произвожда, разбира се, на всѣкого особно впечатление: той е прѣдставитель на „послѣдното слово на науката“ и ние всинца съ голѣмо нетърпение очаквахме първитѣ дѣйствия на почитаемия професоръ, за да се поучиме при него, да подновимъ много заборавено отъ университетский чинъ и да видиме много ново, отъ насъ още невидѣно. Въ това послѣдно отношение ние наистина не се излъгахме, както ще види читате-

[1]) Когато говорѫ за образцовия редъ въ болницата, азъ разбирамъ не редътъ по външния изгледъ, но въ обширния медицински смисълъ. Доброто състояние на болницата най-добрѣ се потвърждава съ отсѫтствие прѣзъ цѣлото врѣме на епидемически болести (имало е само 3—4 случая Frismus и fetanus, и нѣколко съмнителни, поне за мене, случая erysebelas).

лътъ отъ пó-нататъшното ми описание. Ние имахме право да очакваме много отъ професора Глюке, толкова пó-вече, че той ни бѣше донѣйдѣ вече познатъ по своитѣ крайно смѣли прѣдложения въ хирургията, както на пр. sutura aortae abdominalis, при травматичнитѣ поврѣди.

Освѣнъ поменѫтия английски докторъ, професорътъ доведе съ себе си въ болницата и нѣколко сестри милосердия съ значителенъ повързачни материялъ. Най-напрѣдъ ние се запознахме съ г. Глюке въ отдѣленията си, дѣто бѣше дошълъ на 21 ноемврий, сподирянъ отъ д-ра Брадель, да се запознае съ болницата. Въ моето отдѣление мене ме малко очуди начинътъ, съ който се той запознаваше съ раненитѣ: Глюке прѣминуваше отъ единъ раненъ къмъ други, като распитваше само за мѣстото на поврѣдата безъ да се поинтересува отъ особностьта на случая на операциитѣ или на повързкитѣ.

Професорътъ захванѫ работа въ административния корпусъ още на втория день откакъ пристигнѫ. При първитѣ му операции присѫтствувахѫ речи всичкитѣ болнични доктори. Почитаемий професоръ се отнасяше къмъ насъ изобщо любезно, но въ сѫщо врѣме и съ дължното професорско достойнство, а по неговия разговоръ съ насъ и неговитѣ нѣкои обяснения въ врѣме на първитѣ му операции можаше да се мисли, че той има не особно високо прѣдставление за нашитѣ научни познания. Поне нѣкои негови обяснения принуждавахѫ ни да прѣдполагаме или това, или пъкъ нѣщо обратно, сир. че самий г. професоръ придава голѣмо значение на фактове, които се смѣтатъ като елементарно знание дори на фелдшеритѣ. Прѣдставѣте си, напр. слѣдното: въ врѣме на операцията туря се лигатура на arteria femoralis, появява се, разбира се, тутакси пулсация на прѣвързания край, професорътъ се обръща къмъ насъ и тържествено ни заявява, че това е „пулсация на arteria femoralis!“ Не е ли то пулсация на os femoris? ми се искаше да попитамъ почитаемия професоръ за пó-голѣмъ куриозъ. Въ слѣднитѣ дни професорътъ останѫ къмъ насъ все тъй любезенъ, но поучителний тонъ станѫ пó-мекъ, пó-прѣдпазливъ и до нѣйдѣ дори съвѣщателенъ, вѣроятно защото нѣкои отъ другаритѣ ми имахѫ голѣма дързость да об-

сѫждатъ съ професора неговитѣ операции, indicatio, методи и проч.

Самитѣ операции на професора Глюке прѣдставяхѫ толкова особности, че азъ се рѣщавамъ да дамъ една малка характеристика за тѣхъ, като се надѣвамъ, че тя неще бѫде безинтересна за читателя[1]). За пó-точно запознавание азъ ще се потрудѭ, да запознаѭ читателя съ особноститѣ, които забѣлѣжихъ у професора Глюке кога обсѫждаше показания (indicatio) за операциитѣ, хлороформирование, самитѣ операции и послѣдователното лѣчение.

Показание (indicatio) *за операциитѣ*. Правилното оцѣняване за показание на прѣдстоящата операция, както е извѣстно, често е пó-важно и пó-трудно отъ самото извършване на операцията. Отъ таково прѣцѣняване често зависи животътъ, или члѣнътъ на оперувания. Нѣколко случая въ павилиона „А“ ме убѣдихѫ, че проф. Глюке при своитѣ операции или съвсѣмъ, или крайно мало е обръщалъ внимание върху това важно обстоятелство. Азъ знаѭ на пр. такива случаи: Глюке опрѣдѣля при прѣглеждание ранения, че раната е лека и отпуска ранения изъ болницата. Раненият тръгва къмъ дома си и по пѫтя умира, а автопсията, произведена въ Абланица (Ловчанско), показва, че покойний билъ тежко раненъ въ гѫрдитѣ и въ корема. Или на пр. другъ случай: въ павилиона „А“ постѫпи единъ фелдшеръ, раненъ въ ґолѣмия пръстъ на лѣвия кракъ. Първата повързка му направи д-ръ Модестовъ и той, помнѭ, казваше, че не само нѣма опасность за живота, но нито дори за поврѣдения пръстъ. Слѣдъ нѣколко дена влизамъ въ оперативната стая на професора Глюке и съ голѣмо очудване виждамъ на оперативната маса нещастния фелдшеръ, комуто бѣше вече направена ампутация femoris въ горната $^1/_3$![2]) Помолихъ г-на професора, да ми обясни casus, причината за високата ампутация на femor при ранявание на пръста и да ми покаже, ако е възможно, ампутувания кракъ. Той ми отговори, че кракътъ не може да ми покаже, понеже е вече исхвърленъ, а причина за

---

[1]) Вѣрностьта на съобщенитѣ фактове могѫтъ да потвърдѭтъ г-да докторитѣ Модестовъ, Христовъ, Тюриковъ, Антоновъ, Пенчовъ, Берова и отчасти Хакановъ (той прие послѣ отдѣлението на професора Глюке).

[2]) Тоя сиромахъ умрѣ на втория день слѣдъ операцията.

висока ампутация била голѣмата флегмона и phlebitis. Да прѣдположиме, че наистина се били развили у нещастния фелдшеръ реченитѣ осложнения, т. е. флегмона и phlebitis; но не трѣба да забравяме, че тия болести не се развиватъ въ продължение на единъ часъ, или дори на единъ день, и че слѣдов. г-нъ професоръ е ималъ врѣме, ако не да въспре въспалителния процесъ, а то поне да направи по́-безопасна на 50% ампутация на crus.

Хлороформуването е единъ толкова по́-важенъ актъ при извършание операции, че е прието въ медицината самото хлороформувание да прави добрѣ запознатъ съ тая работа докторъ. При операциитѣ на професора Глюке съ хлороформуванис се занимаваше нѣкакъвъ господинъ, за когото азъ испърво мислѣхъ, че е билъ фелдшеръ, но послѣ се научихъ, че е прѣводачъ на иностранитѣ ни гости! Азъ прѣстанѫхъ тогава да се очудвамъ, че въ врѣме на операциитѣ мнозина оставахѫ мъртви на оперативната маса.

Но най-интересното нѣщо — то сѫ самитѣ операции на професора Глюке. Прието е като елементарно правило изобщо, че оная метода на операция е най-добра, при която при еднакви други условия хирургътъ нанася съ своята операция най-малко наранявание. Професоръ Глюке не само, че съвсѣмъ игноруваше това основно правило, но сѣкашъ се рѫководѣше съ абсолютно противоположното — колкото е възможно по́-вече нови повреждания. Азъ не съмъ отъ ония доктори, които се боѭтъ отъ всѣкакъвъ разрѣзъ: наопаки мислѭ, че умѣрений разрѣзъ при огнестрѣлнитѣ поврѣди, никога нѣма да донесе лоши послѣдици: но всѣкакъвъ разрѣзъ трѣба да е строго обмисленъ, да има своя особна, опрѣдѣлена цѣль. Онова пъкъ, което наблюдавахъ у професора Глюке въ това отношение, нито бѣхъ прѣди чулъ, нито видѣлъ. Той наистина правѣше навредъ „километрични разрѣзи“, както справедливо ги наричаше д-ръ Тюриковъ. Когато азъ първъ пѫть гледахъ на многочисленитѣ разрѣзи, които Глюке правѣше при своитѣ операции, азъ неволно се прѣнасяхъ мислено въ анатомичния театъръ и ми дохаждахѫ на ума студентскитѣ упражения върху трупове, когато по нѣмание послѣднитѣ, студентътъ е принуденъ да направи на единъ и сѫщи кракъ всичкитѣ лигатури на артериитѣ, резекции, ампутации и пр. Обяснѣте

ми, на пр., има ли таково болѣзнено състояние, при което да има нужда да се направѭтъ осемъ разрѣза (и при това най-малкий отъ 8 сантиметра) отъ срѣдата на crus и до пръститѣ? А такива разрѣзи, направени отъ проф. Глюке, азъ видѣхъ не еднѫжъ, а много пѫти.

Почитаемий професоръ игноруваше не само величината и количеството на разрѣзитѣ, но и анатомичната область, въ която трѣбаше да оперува. Еднѫжъ професорътъ направи секвестротомия[1]) на единъ раненъ въ черепа; въ врѣме на операцията се извлѣкохѫ нѣколко парчета отъ fornix cranii. Операцията се свърши благополучно и болний се осѣщаше нѣколко деня добрѣ. Слѣдъ други нѣколко деня висока температура, индиферентно състояние и флуктуация подъ откритата часть отъ dura mater показахѫ, че се образува abscessus.

Професорътъ се рѣши да извлѣче гной, но не чрѣзъ разрѣзъ, понеже бѣше опасно да не би да се поврѣди sinus longitudinalis (abscessus бѣше около него), но съ правацовия гаприцъ. Всичко отиваше добрѣ, извлѣче се около 100 грама вонещи гной, но отеднѫжъ на професора дойде фантазия да опита съ пръста си, какво стая въ черепа; едвамъ той успѣ да тури пръста си, веднага кръвотечение показа, че поменѫтий пȍ-горѣ sinus longitudinalis е скѫсанъ и болний останѫ мъртъвъ на оперативната маса. Другъ случай: на единъ раненъ въ гѫрдитѣ войникъ Глюке направи, по моето мнѣние безъ нужда и безъ всѣкаква разумна надѣжда на успѣхъ, резекция на ребрата въ единъ такъвъ размѣръ, че въ гѫрдитѣ се образува единъ прозорецъ, голѣмъ около 10 сантиметра на длъжъ и толкова на ширъ. Професорътъ приглашаваше присѫтствуещитѣ да погледатъ вѫтрѣ въ гѫрдитѣ плеврата и дихателнитѣ движения на бѣлия дробъ: картината бѣше наистина много любопитна, но за съжаление и много кратковрѣмена, — оперуваний умрѣ въ единъ отъ слѣднитѣ дни.

Единъ день влѣзохъ азъ въ оперативната стая на професора, когато той правѣше екзартикулация на femor, и ме очуди една прѣсна полуциркуларна рана, която отиваше

---

[1]) Нѣколко подобни операции Глюке наричаше trepanatia, — по моето мнѣние съвсѣмъ неоснователно, понеже не само не е употрѣбянъ инструментъ, отъ който взима названието си самата операция (трепанъ), но нито длато или трионъ.

около spina anterior superior ossis ilei. Попитахъ едного отъ присѫтствуещитѣ колези, какво значение има тая рана; той ми отговори, че професорътъ билъ отъ тамъ захванѫлъ екзартикулацията, но послѣ му дошло на умъ, че е много високо, и се спустнѫлъ малко пó-надолу. . .

Азъ бихъ могълъ да приведѫ много примѣри, подобни на горѣпоменѫтитѣ, но мислѭ че стигатъ и тия, за да може читательтъ да си прѣдстави оперативнитѣ особности на професора Глюке. Мене ми остая само да кажѫ още нѣколко думи върху начина за кръвоспираньето и повързкитѣ, които той употрѣбяше въ Александровската болница.

Относително кръвоспираньето въ врѣме на операцията си професорътъ туряше лигатури само на голѣмитѣ съсѫди; върху пò-малкитѣ той не обръщаше внимание. За прѣдваряние отъ кръвотечение професорътъ туряше въ раната tompon отъ голѣмо количество йодоформена марли, отгорѣ слой памукъ и яка повързка. Благодарение на такъвъ способъ въ отдѣлението „А“ често се наблюдаваше послѣдователно кръвоистечение, когато въ другитѣ павилиони таквози кръвотечение не е имало нито еднѫжъ.

Професоръ Глюке, както споменѫхъ вече, бѣше донесълъ съ себе си доста богатъ повързни материялъ. Въ отдѣлението си той употрѣбяше прѣвъсходни антисептични повързки. Едно нѣщо искамъ само да забѣлѣжѭ: професорътъ речи не обръщаше внимание върху чистотата и въздуха въ отдѣлението си, а при това мене ми се чини, че добриятъ въздухъ и абсолутната чистота прѣдставятъ необходимо условие при антисептичното лѣкувание.

Както вижда читательтъ отъ описанието на оперативнитѣ особности на професора Глюке, тоя послѣдний може да се отнесе къмъ оная школа, която туря на първо мѣсто въ хирургията смѣлостьта и на послѣдне анатомичнитѣ познания. Но все пакъ азъ съмъ убѣденъ, че своята смѣлость професоръ Глюке по-нарѣдко е показвалъ въ Берлинъ, отколкото ѭ показваше въ София. Въ Берлинъ има колези, има строга и разумна публика и преса, прѣдъ които трѣба да се отговаря за всѣкое дѣйствие. А въ България? Въ България сѫществува само единъ добъръ словѣнский Menschenmaterial, както откровено се признава единъ отъ нѣм-

скитѣ колези, който е билъ въ София, д-ръ Бумъ[1]). (Вж. Allgemeine Wiener Medicinische Zeitung).

IV.

Многочисленитѣ червени кръстове, които забѣлѣжихъ първия день, слѣдъ своето пристигванье въ София, давахѫ ми поводъ, както казахъ пó-горѣ, да се надѣвамъ, че раненитѣ ще иматъ добъръ уходъ отъ страна на сестри милосердия, и онзи, който е ималъ възможность да се запознае само съ числеността на послѣднитѣ по Софийскитѣ улици, ще проповѣдва, вѣроятно, прѣдъ потомството патриотизма на Софийскитѣ гражданки. Но азъ още щомъ постѫпихъ въ Александровската болница, бѣхъ принуденъ да се разочарувамъ въ тоя патриотизъмъ: въ поменѫтата болница, дѣто лѣжахѫ най-тежки и слѣдов. най-нуждаещитѣ се ранени, „мили сестри“, както ги наричахѫ солдатитѣ, токо речи съвсѣмъ отсѫтствувахѫ. Прѣзъ мѣсецитѣ ноемврий и декемврий въ цѣлата болница имаше само двѣ милосердни сестри г-жи Д. и Б., и най-голѣмата похвала, която имамъ право да кажѫ за дѣятелностьта и на тия двѣ господжи, е тая, че тѣ, до колкото ми е извѣстно, въ болницата не сѫ направили нищо лошо. Прѣзъ мѣсецъ януарий тия г-жи оставихѫ болницата и на тѣхното мѣсто дойдохѫ три господжици: Т., М. и Николова. За дѣятелностьта на първата най-сгодното е благоразумното мълчание; относително другитѣ двѣ трѣба да признаѭ, че сѫ донесли значителна полза, особно г-жица Николова, която работѣше при д-ра Хакановъ въ отдѣлението „А“. Прѣзъ януарий, когато особна работа вече нѣмаше, захванѫхѫ да дохаждатъ въ болницата много милосердни сестри, да „искатъ работа“. Когато дохаждахѫ въ моето отдѣление, азъ ги распитвахъ каква работа тѣ могѫтъ да извършатъ. Милосерднитѣ ми заявяваха, че знаяли да правѭтъ повързки на раненитѣ; но щомъ имъ обаждахъ, че повързкитѣ правѭ азъ самичъкъ съ фелдшеритѣ, и като имъ прѣдлагахъ, че ако искатъ да останѫтъ въ болницата и да бѫдѫтъ полезни, трѣба да гледатъ само за чистотата въ отдѣлението, за храната, за редовно давание лѣкарствата и т. н., тѣ горделиво ми от-

[1]) Справедливостьта изисква да забѣлѣжѫ, че между многото операции, извършени отъ професора Глюке, имало е и крайно интересни и сполучливи. Една такава операция азъ ще опишѫ съ голѣмо удоволствие въ слѣднитѣ глави.

говаряхѫ, че такава работа е за слугитѣ, а не за милосердни сестри. И така ние не можахме да се спогодимъ. Казватъ, че въ градскитѣ болници имало голѣмо поприще за дѣятелность на милосердни сестри, че тѣ правѣли повързки на раненитѣ и че нѣкои между специялисткитѣ дори сондирали рани, и пр. Съжалѣвамъ злочеститѣ ранени, ако това е истина. Обаче азъ съмъ компетентенъ да дамъ мнѣнието си само за дѣятелностьта на милосерднитѣ сестри въ Александровската болница, а за другитѣ болници азъ съ положителность немогѫ да кажѫ нищо.

Гостье въ болницата ни, както специялисти доктори, така и отъ „проста публика", имахме всѣкой день много. Както първитѣ така и вторитѣ дохаждахѫ въ болницата по-вече за расходка, отколкото да се запознаѭтъ съ работата. Едни отъ посѣтительетѣ се връщахѫ въ града и проповѣдвахѫ за бѣлѣжития редъ въ Александровската болница, безъ да знаѭтъ, разбира се, въ какво се състои този редъ; други пъкъ съ сѫщото основание пропагандирахѫ досущь противоположното.

Помнѭ, еднѫжъ билъ споходилъ болницата единъ голѣмецъ — градоначалникъ ли, командантинъ ли, такъвъ нѣкакъвъ. Влѣзълъ той въ единъ отъ павилионитѣ „инкогнито" и попиталъ едного раненъ, комуто била турена образцова листерова повързка, кога е прѣвързанъ? Раненият отговорилъ, че е прѣвързанъ прѣди петь деня. Голѣмецътъ тутакси избѣгва изъ болницата и съ ужасъ захваща да расказва на дѣсно и на лѣво, че безобразието, което господствува въ Александровската болница, е неописуемо, тамъ имало ранени, които „дори по петь деня не сѫ прѣвързвани"! Поради таково авторитетно заявление на втория день екстрено дойде въ болницата цѣла комисия да провѣри, до колко е вѣрно съобщението на високоучения голѣмецъ. Въ тая комисия влизахѫ г-жа Каравелова, г-да Грековъ, Славейковъ и нѣкои други, които азъ непознавахъ. Благодарение, че тия г-да нѣмахѫ еполети и че бѣхѫ чули какъ въ хирургията се употрѣбятъ и такива повързки, които за полза на ранения не се промѣнятъ по 10—12 дни; инакъ за насъ бѣше лошо.

Въ врѣме на тая случка мене неволно ми дохаждахѫ на умъ думитѣ на една руска пословица: „лошо е, когато

чизмаринъ захване да пече хлѣбъ, а хлѣбаринъ да прави чизми". Всичкото това е смѣшно, разбира се, но отъ друга страна и „печално"; тъй ли глупавото мнѣние на нѣкакъвъ профанъ е въ състояние да развали цѣлото дѣло, създадено съ неуморния трудъ на 10—12 доктора?!

Медицинското началство показваше, че много се интересува съ състоянието на Александровската болница; това началство ни спохаждаше доста често, а д-ръ Брадель речи всѣкидневно, особно прѣзъ ноемврий и декемврий. Тия чести спохаждания донасяхѫ и добъръ резултатъ: ние докторитѣ имахме възможность да исказваме своитѣ нужди всѣкой часъ, и трѣба да се признае, че неполучвахме никога отказъ въ онова, което искахме за болницата. Съ д-ра Брадель обикновено дохаждаше по нѣкой докторъ отъ иностраннитѣ амбуланции въ София, съ цѣль, да се запознае съ реда, какъвто имаше въ болницата. Но това познанство винѫги биваше много оригинално: гостьтъ хвъркаше отъ една стая въ друга, безъ да се интересува нито отъ повързкитѣ, нито отъ операциитѣ, нито пъкъ отъ прѣобладаещия характеръ на поврѣдитѣ. Азъ не знаѭ случай, иностранний докторъ да се е поинтересувалъ да присѫтствува поне при една операция, или да прѣгледа поне една повързка. А при това сѫщитѣ господа пишахѫ голѣми кореспонденции за неудовлетворителното санитарно състояние на раненитѣ въ България, за невѣжеството на българскитѣ доктори и т. н. Такива кореспонденции отъ день на день стаяхѫ по̀-безобразни, невѣжествени и не справедливи. Както всѣкога, когато е работата за нѣщо словѣнско, съ своитѣ безосновни псувни особно се отличаваха нѣмцитѣ, а между тѣхъ най-вече члѣноветѣ отъ австрийската амбуланция. Ако и писаното отъ тѣхъ не се отнасяше до Александровската болница специялно и самитѣ кореспонденции по̀-вече компромитуваха ония, които пишахѫ, отколкото ония, за които се пишаше; но за освѣтление на истината, особно прѣдъ иностранната публика, моитѣ другари ме опълномощихѫ да испратѭ въ нѣкой нѣмски вѣстникъ една отговорна бѣлѣжка[1]).

---

[1]) Напечатана е въ Allgemeine Wiener medicinische Zeitung, No. 7, и въ „Търновска Конституция".

При свършъка на декемврий станжхж голѣми измѣнения въ болничния персоналъ на Александровската болница: на 20 заминжхж нѣмскитѣ доктори Глюке и Гриммъ, а въ послѣднитѣ числа оставихж болницата докторитѣ Христовъ, Антоновъ, Пенчевъ, Модестовъ и Тюриковъ. На тѣхно мѣсто бѣхж командирувани докторитѣ Г. Золотовичъ, Хакановъ и Петровичъ. Новитѣ колези работѣхж сжщо тъй неуморно, както и тѣхнитѣ прѣдшественици и поддържахж онзи редъ, който първитѣ бѣхж оставили въ болницата. Административното отдѣление взе дори да цъвти въ ржцѣтѣ на българския докторъ и на помощницата му госпожица Николова.

V.

Въ тая глава азъ ще съобщж статистичнитѣ свѣдѣния за раненитѣ, що сж постжпили въ Александровската болница отъ 4 ноемврий 1885 до 1 февруарий 1886 год. Азъ споменжхъ вече, при какви условия съмъ съставялъ прѣдлаганата пò-долу таблица, и слѣдов. азъ не могж да гарантирамъ за абсолутната вѣрность на цифритѣ, особно въ първата часть на таблицата. Свѣдѣнията за извършенитѣ операции и за исхода имъ съмъ увѣренъ, че сж точни. Ще оставж цифритѣ безъ всѣкакво обяснение: за разбрания читатель тѣ ще говоржтъ сами по себе. Чатательтъ ще се убѣди отъ тѣхъ, че ако и въ болницата е имало голѣмъ брой тежко ранени и оперувани, но както общий $^0/_0$ на смъртностьта, така и $^0/_0$ на смъртностьта слѣдъ операциитѣ е, сравнително съ процентитѣ отъ други войни, благоприятенъ.

Азъ раздѣлямъ всичкитѣ операции [1]) на голѣми и малки: къмъ първитѣ отнасямъ само ампутации, или екзартикулации, а сжщо и пълнитѣ резекции на голѣмитѣ стави; къмъ вторитѣ отнасямъ частични резекции (дори и резекциитѣ на ребрата), секвестротомии (ако и на черепнитѣ кости), лигатури на артериитѣ, кастрация, енуклеация, и т. н. Азъ съзнавамъ, че дѣлението на голѣми и малки операции е произволно и често ония операции, които отнасямъ къмъ „малкитѣ“, сж пò-важни и пò-трудни за извършанье

[1]) Въ общото число на операциитѣ не влизатъ незначителни разрѣзи, извличания куршуми, дребни секвестри, и др. т.

отколкото нѣкои „голѣми“. Но да не се придържахъ о това дѣление, билъ бихъ принуденъ да турѫ всичкитѣ операции наедно, а то би било още по̀-несгодно. (Виж. табл. на стр. 94 и 95).

VI.

Всѣкаква операция, колко и да е била на първъ погледъ проста или незначителна, прѣдставя при своето извършание свои особности и слѣдователно особенъ интересъ. Азъ съ голѣмо удоволствие бихъ прѣдставилъ тукъ описание на всичкитѣ операции, извършени въ Александровската болница, толкова повече, че между тѣхъ е имало и твърдѣ интересни; за съжаление обаче нѣмамъ нуждния за това материялъ. Ще се ограничѫ само да опишѫ нѣкои свои операции, за които на врѣме още взехъ бѣлѣжки, и 5—6 по-интересни операции на другитѣ доктори[1]).

1) Хасанъ Салиевъ, 26 годишенъ, отъ Разградъ, раненъ въ сражението при Брѣзникъ. Куршумътъ влѣзълъ въ срѣдината на лѣвата fibula и излѣзълъ отъ вѫтрѣшната страна на глѣзеня, близо до вѫтрѣшния край на tibia. Тая послѣднята не бѣше счупена. Входното отвърстие нормално, исходното има въ окрѫжностьта си около 15 сант. Когато първъ пѫть видѣхъ ранения (на 19 ноемврий), кракътъ му бѣше студенъ и по нѣкои мѣста черенъ, а прѣзъ исходното отвърстие се отдѣляхѫ въ голѣмо количество вонещи газове. Признаци на септицемия, температура 39°—39,3°. На 20 ноемврий направихъ ампутация въ горната $^1/_3$ часть на глѣзеня. Първитѣ дни слѣдъ операцията температурата се повиши, послѣ спаднѫ и останѫ нормална. Краищата на раната първото врѣме силно въспалени и отечени; отрѣзаний край на tibiae произвожда голѣмо напъвание на кожата, която го покрива и, за да не стане перфорация, на 4 день слѣдъ операцията снехъ шева, но перфорацията пакъ станѫ и се показа отрѣзаний край на tibiae. Къмъ 20 декемврий ампутационната рана съвсѣмъ нездрава, а чрѣзъ перфоруваната кожа извлѣкохъ единъ малъкъ секвестъръ отъ отрѣзаната повърхность на tibiae.

---

[1]) Обръщамъ особито внимание върху случаитѣ, описани въ края на тѣзи бѣлѣжки.

Статистична таблица.

Общи свѣдѣния за движението на раненитѣ отъ 4 ноемврий 1885 до 1 февруарий 1886 год.

Число на постжпилитѣ ранени	Оздравѣли	Останжли въ болницата за 1 февр.	Умрѣли до и слѣдъ операцията	Общий % на смъртностьта
446	268	123	55	12,33%

Раздѣление по вида на повредата:

Прости рани безъ фрактури		Рани съ фрактури												Осложнение на ранитѣ
					Повредѣ на горнитѣ краища			Повредѣ на долнитѣ краища						
Contusio	Рани въ мекитѣ тъкани	Fractura os. cranii	Faciei	Pectoris	brachii	antibrach.		femoris	cruris	pedis	Рани въ корема	Въ легеня (pelvis)	Organum uro-genitalium	Гангрена
40	180	14	13	18	19	18	23	56	45	14	11	6	2	19

Общи свѣдѣния на операциитѣ:

До 1 февруарий направени операции	Отъ тѣхъ голѣми	Малки	Умрѣли слѣдъ операциитѣ	Общий % на смъртностьта слѣдъ операциитѣ	Български доктори направихъ операции	% на смъртностьта слѣдъ операции отъ български доктори	Нѣмскитѣ доктори направихъ операции	% на смъртностьта слѣдъ операции отъ нѣмскитѣ доктори
124	40	84	26	21,4	83	19,2	41	24,3

Название, число и исходъ на голѣмитѣ операции:

	Брой на операциитѣ	Смъртни случаи слѣдъ операциитѣ	% на смъртностьта
Ампутация на бедрото (Femor)	24	12	50%
Екзартикулация на бедрото (Femor) . . .	2	1	50%
Ампутация на глѣзеня (crus)	10	4	40%
Остеопластична операция Пирогова	1	Поради послѣдователна гангрена послѣ е направена ампутация на crus (глезенъ).	
Екзартикулация на мишницата (brachius) .	1	—	0%
Ампутация на мишницата (brachius) . . .	1	—	0%
Ампутация на совалкитѣ (antibrachius) . .	2	—	0%

Направили операции:	Голѣми	Малки
Д-ръ Георги Золотовичъ	—	1
„ Антоновъ	1	1
„ Молловъ	1	2
„ Хакановъ	2	1
„ Модестовъ	7	2
„ Тюриковъ	7	4
„ А. Христовъ	4	9
„ Проф. Глюке	8	33
„ Ораховацъ	11	31

Сега[1]) болний е здравъ, но често се оплаква отъ силни невралгични болки въ отрѣзания кракъ.

Въ тоя случай гангрената, по мое мнѣние, е зависѣла отъ чисто механични причини, — силно въспаление и прѣкратяване нормалната храна поради напъване въ тъканитѣ. Вѣрвамъ, че единъ добъръ разрѣзъ въ първитѣ дни слѣдъ раняваньето би билъ достатъченъ въ дадения случай да унищожи напъванието и слѣдователно да спаси крака. Описаний и нѣкои други аналогични случаи ме убѣдихѫ, че когато се прави ампутация въ горнята $^1/_3$ на глѣзеня, необходимо е а) да се оставѭтъ до колкото се може пóвече меки тъкани за покриване ампутационната рана и б) да се напрáви вторичeнъ косвенъ распилъ на tibiae. Ако не се вземѫтъ въ внимание тия правила, речи́ винѫги ще стане перфорация, както и въ моя случай. Слѣдъ ампутацията въ горнята $^1/_3$ на глѣзеня кракътъ се силно свива въ колѣнния ставъ поради скратяванието на мускулитѣ semitendynosus, semimembranosus и biceps, — това е именно причината, дѣто се усиля напъванието на кожата отъ края на tibiae.

2) Петко Геновъ, 24 годишенъ, отъ Ловчанско. Раненъ съ граната при Сливница. Гранатата се пръснѫла между краката му и му направила 9 наранявания; нѣкои отъ тѣхъ бѣхѫ ужасни, кожата и мускулатурата на вѫтрѣшната повърхность и на двѣтѣ бедра бѣхѫ речи съвсѣмъ унищожени, sphyncter ani и една часть recti скѫсана. Коститѣ на двата глѣзеня повредени. Дѣсната рѫка малко пó надолу отъ articulatio brachiocarpea висѣше, понеже всичкитѣ кости бѣхѫ счупени. Тоя сиромахъ бѣше сѫщи мѫченикъ, но никога не се оплакваше. Всѣко прѣвързване му причиняваше силни болки, а за да се прѣвърже трѣбаше цѣлъ 1—1$^1/_2$ часъ. Азъ нѣмахъ никаква надѣжда, че ще оздравѣе, но той постоянно молѣше, да му се отсѣче повредената рѫка. На 21 ноемврий направихъ ампутация на antibrachium. За очудване ампутационната рана отиваше прѣвъсходно, речи цѣлата рана заздрави per primam intentionem, но силнитѣ наранения всѣкой день отпадахѫ, ако и употрѣбяхме всевъзможни укрѣпляещи срѣдства. Къмъ

[1]) Бѣлѣжкитѣ сѫ довършени къмъ 1 Февруарий.

10 декемврий той до толкова бѣше ослабнжлъ, че не можаше вече да говори; ранитѣ изгубили всѣкаква реакция на живия организъмъ: тѣ приличахж като да бѣхж направени на трупъ; температурата взе да пада до 36°, 35° С. и ранений умрѣ на 20 декемврий отъ маразъмъ.

3) Петко Иоцовъ, 24 годишенъ, отъ С. Берковица, Видинско. Раненъ при Брѣзникъ. Куршумътъ влѣзълъ по срѣдата на tibia, която бѣше счупена; исходното отвърстие нѣма. Чрѣзъ отвърстието на раната д-ръ Пенчевъ извадилъ нѣколко кжса счупена кость, но отъ сондуванието се виждаше, че такива кжсове има още много. На 29 ноемврий направихъ разрѣзъ паралелно съ осьта на tibia, — разрѣзътъ дългъ 10 сант.; но за да могж свободно да дѣйствувамъ, бѣхъ принуденъ да направиж още единъ такъвъ разрѣзъ, перпердикуларенъ къмъ първия. Прѣзъ тия разрѣзи извадихъ нѣколко кжса кость и куршума.

Слѣдъ операцията температурата нормална и ранитѣ захванжхж скоро да зарастатъ. Къмъ януарий, тѣ бѣхж съвсѣмъ вече затворени, но къмъ 15 януарий висока температура и болки въ оперувания кракъ показвахж, че се пакъ захваща нѣкакъвъ възпалителенъ процесъ. Наистина, като отворихъ чрѣзъ разрѣзъ раната, истече много гной и извлѣкохъ единъ доста голѣмъ секвестъръ, който е и билъ причина на станжлата supuratio. Слѣдъ това болний скоро се поправи.

4) Иванъ Аксентиевичъ, 24 годишенъ, Сърбинъ. Раненъ въ дѣсния кракъ въ сражението при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ въ долната $^1/_3$ на глѣзеня отъ вжтрѣшната страна и като счупилъ fibula и tibia, излѣзълъ близо до вжтрѣшния край на послѣднята. И двѣтѣ кости на пространство около 10 сантиметра бѣхж направени на мръвки, а tibia освѣнъ това, бѣше счупена по̀-нагорѣ още на двѣ мѣста. Таково голѣмо разрушение на коститѣ, азъ могж да обяснж само съ опитвание на болния да ходи слѣдъ наранявание, понеже единътъ куршумъ не е въ състояние да направи толкова голѣми разрушения[1]).

---

[1]) Куршумитѣ отъ кринка правѣхъ такива разрушения, че на първо врѣме човѣкъ би помислилъ, че ранението споредъ голѣмитѣ разрушения е отъ кжсъ граната; но на дѣло се оказва, че е отъ дебелия и тежъкъ кринковъ куршумъ. Раненій и строшенъ доленъ краищникъ не можа да се помърдне, а камо ли и да се

За консервативния способъ на лѣчението въ дадения случай не можаше да става нито дума, понеже би трѣбало да се дигне цѣлата речи tibia и по̀-голѣмата часть отъ fibulla. Дори за ампутация въ горнята часть на глѣзеня нѣмаше мѣсто. На 30 ноемврий направихъ на тоя раненъ по общитѣ правила операция Gritti. Трѣба да забѣлѣжѫ само, че распила на femur направихъ много високо, тъй че patella не само свободно можеше да се наложи на него, но още се спускаше на долу. За да се наложѫтъ по̀-добрѣ двѣтѣ кости една на друга, направихъ, по съвѣтъ на д-ра Тюриковъ, една гѫнка на кожата отъ прѣдната повърхность на бедрото и тая гѫнка укрѣпихъ съ шевъ отъ валяци. До операцията ранений бѣше много слабъ и температурата му висока (38°, 39°); слѣдъ операцията тя се държа на сѫщата височина само два три деня, а послѣ спаднѫ до нормална. Шевътъ на раната се прорѣза на третия день и кожнитѣ краища на раната се гангренизувахѫ. На 9 день слѣдъ операцията паднѫхѫ всичкитѣ лигатури и азъ се много бояхъ да не би да се появи кръвотечение, понеже такава рана и отпадване на лигатуритѣ обяснявахъ съ частична гангрена. Азъ бѣхъ научилъ самия раненъ да прави натискания на arteria femoralis, ако би да се появи кръвотечението и това правило мислѭ изобщо не е излишно, особно ако се вземе прѣдъ видъ, че често докѫдъ пристигне докторътъ или фелдшерътъ, болний може да умре отъ кръвотечение. Въ тоя случай кръвотечението не се появи нито веднѫжъ. Къмъ 14 декемврий раната се покри съ хубави гранулации, и за да може да се покрие съ кожата (една часть отъ която, както казахъ, бѣше се гангренизувала), распустнѫхъ направената на прѣднята повърхность на бедрото кожаста гѫнка. Пателлата се измѣсти малко на вънъ и азъ никакъ не можахъ да ѭ турѭ на мѣстото ѝ. Около 1 януарий се появи единъ малъкъ затекъ отъ вѫтрѣшната страна на бедрото и характерътъ (синовиялни) на отдѣляемото показваше, че источникъ за поддържанието на въспалителенъ процесъ е остатъкътъ отъ синовиялната ципа. Сега раната е съвсѣмъ заздравѣла, има

ходи; такива нещастници ранени могѫтъ да се влачѫтъ по коремъ, но да ходѭтъ е немислимо. По-голѣмата часть отъ нашата войска бѣше оборѫжена съ кринки.

Refer.

само незначителна супурация отъ бившия затекъ. Пателата остая подвижна.

5) Пуно Георгиевъ, 25 годишенъ, отъ Бѣлоградчикъ, раненъ при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ отъ задъ въ горнята $^1/_3$ на глѣзеня и излѣзълъ прѣзъ os tibiae, по срѣдата на глѣзеня отпрѣдъ. Изслѣдвание съ сонда показва, че има много кѫсове кость и че tibia е унищожена на дължина отъ 5 сант. На 1 декемврий направихъ разрѣзъ отпрѣдь по дължината на tibia и извлѣкохъ поменѫтитѣ кѫсове, а счупенитѣ краища резектувахъ. Слѣдъ нѣколко деня, когато се унищожи въспалителната реакция, слѣдъ операцията, турихъ гипсова повързка, която промѣняхъ послѣ нѣколко пѫти. Температурата слѣдъ операцията прѣзъ цѣлото врѣме нормална. Раната скоро съвсѣмъ се затвори. Сега консолидацията е станѫла пълна и ранений ходи вече по стаята.

6) Живко Иовановичъ, 22 годишенъ, Сърбинъ, раненъ при Сливница въ лѣвия кракъ. Куршумътъ влѣзълъ въ срѣдната часть на глѣзеня отъ задне-външната страна и излѣзълъ отпрѣдь прѣзъ tibia. Сондътъ съвсѣмъ свободно отиваше по всичкитѣ посоки, като откриваше голѣмо количество дребни и голѣми секвестри. Ранений много слабъ, температурата всѣкидневно 38,5, 39°, силна супурация. На 1 декемврий болний се донесе въ оперативната стая съ помисьлъ да го изслѣдвамъ и, ако друга операция бѫде невъзможна, да направѭ ампутация. Отъ изслѣдвание подъ хлороформъ лесно можаше човѣкъ да се убѣди, че по цѣлото пространство отъ tuberositas tibiae до долнята $^1/_3$ на глѣзеня коститѣ бѣхѫ на нѣколко мѣста счупени. Азъ направихъ разрѣзъ отъ tuberositas tibiae надолу, паралелно съ хода на послѣднята кость и го свършихъ на 6—7 сант. по̀-нагорѣ отъ articulatio pedis. Разрушенията както на коститѣ, тъй и на мекитѣ части бѣхѫ до толкова голѣми, че всичкитѣ присѫтствуещи при операцията доктори бѣхме убѣдени, че рано или късно, но ампутацията е необходима. Разрушенията бѣхѫ не само на глѣзеня, но нѣколко фостулозни рода се распространяваха и на съотвѣтното бедро. Едничкото, което ме спрѣ, да не правѭ тутакси ампутацията, бѣше слѣдното: забѣлѣжихъ, че една тънка пластинка, остатъкъ отъ тѣлото (corpus) на tibia, отиваше отъ

долния счупенъ край на костьта и се продължаваше на горѣ речи до срѣдата на глѣзеня. Тая пластинка бѣше покрита съ *периостиумъ*. Ако и бѣше малко вѣроятно да се възстанови цѣлата речи кость отъ тая пластинка, ноази се рѣшихъ да се ограничѫ тоя пѫть само да извадѭ секвестритѣ, да очистѭ раната и да дренажувамъ фистулознитѣ ходове, като си мислѣхъ, че ампутацията не ще бѫде кѫсна и пò-послѣ. Още на втория день слѣдъ операцията температурата спаднѫ до нормална и останѫ такава прѣзъ цѣлото сетно врѣме: отдѣление на материята станѫ незначително и болний скоро захванѫ да яде. Отъ день на день както мѣстнитѣ явления, така и общото състояние на ранения ставахѫ пò-добри. Пространството освободено отъ коститѣ постъпенно взе да затвърдѣва. Сега раната е речи съвсѣмъ зарасла (оставихъ само единъ дренажъ да се прѣдупрѣди затекъ) и възстановлението на костьта е пълно.

Единъ подобенъ примѣръ за сполучливо консервативно лѣчение дори и тогава, когато токо речи нѣма никаква надѣжда за това, имаше и въ отдѣлението на д-ра Христовъ.

7) Георги Димитровъ, 23 годишенъ, отъ Видинско, раненъ въ сражението при Сливница въ дѣсния кракъ на 8 сант. пò-нагорѣ отъ articulatio pedis. Пълна фрактура ossis tibiae fibullae. Куршумътъ влѣзълъ отъ вѫтрѣшната страна на глѣзеня и излѣзълъ отъ външната. На 1 декемврий направихъ разрѣзъ, съеденяещъ двѣтѣ отвърстия; разрѣзътъ правихъ по сонда да не би да поврѣдѭ мускулнитѣ сухи жили. Извадихъ нѣколко кѫса кость и слѣдъ нѣколко деня турихъ гипсова повързка. Раната скоро заздрави, но останѫ едно фистулозно отвърстие, чрѣзъ което се отдѣляваше много гной. Отъ една страна тая фистула, а отъ друга и сондътъ показвахѫ, че има още секвестри. На 15 януарий направихъ разрѣзъ дългъ около 10 сант. по дължината на tibia, извлѣкохъ единъ голѣмъ и нѣколко дребни секвестра. До моето заминуванье изъ болницата температурата остаяше нормална, раната се покри съ хубави гранулации и супурацията бѣше незначителна, тъй че по всичкитѣ признаци оздравяването е несъмнѣно.

8) Евтимия Петровичъ, 18 годишенъ, Сърбинъ, раненъ въ лѣвия кракъ въ сражението при Сливница. Куршумътъ

влѣзълъ въ горнята $^1/_3$ на глѣзеня отъ вѫтрѣшната страна и излѣзълъ на сѫщата височина отъ външната страна. Свиркитѣ унищожени на доста голѣмо разстояние. На 2 декемврий направихъ по дължината на голѣмата свирка единъ разрѣзъ, дългъ около 8 сант.; отъ долния край на тоя разрѣзъ прѣкарахъ други перпендикуларно къмъ първия. Чрѣзъ тия разрѣзи извлѣкохъ нѣколко доста голѣми секвестра. До операцията, температурата 38·5°, 39·5°, слѣдъ операцията още пò-висока — 39·5°—40°. На втория день окрѫжностьта на раната се зачърви, а въ слѣднитѣ дни тая червенина се распространи по стѫпалото и горѣ на съотвѣтното колѣно. Ранений тутакси изолирахме поради тия признаци отъ erysipelas. Червенината въ слѣднитѣ дни взе да намалява; температурата, която се качаше до 40·5° на 6 день слѣдъ операцията постъпенно захванѫ да пада до нормална. Прѣди моето тръгване изъ болницата раната бѣше заздравила и консолидация станѫ токо речи пълна.

9) Пенко Иотовъ, 28-годишенъ, отъ с. Шишница, Кулска околия. Раненъ въ сражението при Сливница въ лѣвата рѫка и лѣвото рамо. 1) Куршумътъ бѣше влѣзълъ по срѣдата на рамото (brachium) отъ прѣдната повърхность и излѣзълъ на сѫщата височина отъ задната страна. Входното отвърстие на куршума нормално, но исходното имаше въ окрѫжностьта си около 15 сант. Отъ тая рана се отдѣляваше голѣмо количество гной. Изслѣдванието съ сонда и съ пръста показахѫ, че речи цѣлия *диафизисъ* на os humeri е направенъ на мървки. 2) При второто повреждание куршумътъ бѣше влѣзълъ in fossa infra clavicularis и, като минѫлъ прѣзъ ключицата излѣзълъ надъ послѣднята около рамото. И въ тая рана исходното отвърстие бѣше много голѣмо, около 8 сант. въ окрѫжностьта. Цѣлата рѫка силно отечена, флегмонозна, температурата 38°, 39°; прѣзъ заднята рана на brachium се отдѣляше много вонещъ гной. Общото състояние на ранения до толкова лошо, че при всѣко прѣвързвание на ранитѣ изгубваше съзнанието си. Описанитѣ поврѣди въ коститѣ и мекитѣ тъкани бѣхѫ дотолкова значителни, че неволно дохождахѫ на умъ ампутация или екзартикуляция, но сега могѫ да кажѫ, по щастие, че нито едното, нито другото не можаше да се испълни, понеже

раната на brachium не оставяше мѣсто за ампутация, а горнята рана на рамото — за екзартикулация. Бѣхъ принуденъ да направѭ само слѣдното на 2 декемврий: по заднята страна на brachium по дължината ossis humeri — направихъ разрѣзъ чрѣзъ всичкитѣ меки части на дължина около 10—12 сант. Чрѣзъ този разрѣзъ извадихъ многочислени секвестри. Краищата на os humeri бѣхѫ остри и не покрити съ периостнумъ. Резектувахъ и двата края. По тоя начинъ разстоянието между резектуванитѣ краища на os humeri бѣше по̀малко отъ 10 сант. и азъ бѣхъ токо речи увѣренъ, че пълното възстановение на костьта на таково голѣмо разстояние не ще може да стане. Гипсова повързка не бѣше възможно да се тури и, за да се не клати рѫката, употрѣбяхъ прости дървени шини. За очудвание, раната взе скоро да зарастя, общото състояние на ранения съвсѣмъ се поправи, пространството особенно отъ костьта взе да затвърдѣва и рѫката вече не се клати, тъй че нѣмаше нужда отъ шинитѣ.

Секвестритѣ, които се намирахѫ въ горната рана, извлѣкохѫ се лесно безъ особенъ разрѣзъ. Прѣди моето заминавание изъ болницата ранитѣ на рамото и задната на brachium бѣхѫ зарасли; остаяше отворена само входната рана на brachium и отъ неѭ се отдѣляваше незначително количество гной, която показваше, че въспалителний процесъ (а слѣдв. и регенерация на коститѣ) още не е свършено. Както и да е, но азъ не се съмнѣвамъ, че при правилно лѣчение ранений ще може съвсѣмъ да владѣе съ рѫката, само ако не сѫ нервитѣ унищожени на голѣмо пространство.

10) Стоянъ Тосичъ, Сърбинъ, раненъ въ сражението при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ около tuberositas на V отъ metatarsum и излѣзълъ прѣзъ съчлѣнението, що съединява голѣмия пърстъ съ metatarsum. Ранений е слабъ, крайно чувствителенъ, температура висока, стѫпалото синьо, отечено и студено; всѣкидневно се отдѣля голѣмо количество вонеща гной. Сондътъ показва, че всичкитѣ кости отъ metatarsum сѫ раздробени. На 3 декемврий направихъ голѣмъ разрѣзъ прѣзъ стѫпалото и извлѣкохъ много дребни секвестри и нѣколко кѫсове отъ куршума. Слѣдъ нѣколко дни появихѫ се затеци около articulatio pedis и на стѫпката; пакъ направихъ два разрѣза, извлѣкохъ още нѣколко се-

квестра и дренажувахъ раната. Въ слѣднитѣ дни общото състояние на болния все пò-лошо, температýрата висока (39°. 39,5°), чувствителность до толкова голѣма, че не е възможно да се прѣвърже; на 9 декемврий забѣлѣжихъ кашлица и haemophtroe, признаци на пиемията. На 10 направихъ ампутация въ долната $^1/_3$ на crus[1]). Слѣдъ операцията температурата нормална, кашлицата прѣстанж, общото състояние скоро се поправи, и раната заздрави, per primam intentionem.

11) Стоянъ Топаловъ, 24-годишенъ, отъ Ловечъ, раненъ въ дѣсния кракъ въ сражението при Брѣзникъ. Куршумътъ, който влѣзълъ около trochanter е изваденъ близо до колѣнния ставъ, още на позициитѣ. Fractura femoris multiplex. Температурата 30°, 39°. Чрѣзъ сонда се осѣщатъ, лишени отъ периостиумъ, кжсове отъ счупения femor. На 6 декемврий направихъ разрѣзъ отъ trochanter на долу на дължина около 10—12 сант. Изслѣдването чрѣзъ тая рана показа, че има нѣколко секвестра, които послѣ леко се извадихж; и двата края на счупената бедрена кость захождахж единъ задъ други. Тия краища бѣхж удебелени, каналътъ на костния мозъкъ празденъ и разширенъ до толкова, че лесно можаше да се пъхне въ него пърстъ. Отъ заднята и вжтрѣшната страна имаше огроменъ затекъ. Раната се очисти и се дренажува. Слѣдъ операцията висока температура останж, както и до операцията, вѣроятно въ зависимость отъ osteomyelitidis. Скоро се появихж нови затеци единъ слѣдъ други, които пакъ изискваxж оперативна намѣса. Сега болний се намира въ сжщото положение; истъщението на организма е значително и вѣроятно е, че безъ exarticulatio femoris не ще може да се направи нищо.

12) Вълчо Лиловъ, 24-годишенъ, отъ Кула, раненъ въ сражението при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ въ горната часть на дѣсното бедро, малко пò-надолу отъ trochanter и излѣзълъ на сжщата височина отъ прѣдне-вжтрѣшната страна. Изслѣдването съ сонда показа, че костьта е счупена и че има много подвижни и неподвижни секвестри. Температурата висока, общото състояние лошо. На 8 декемврий направихъ единъ разрѣзъ дългъ около 8 сант.;

[1]) Изслѣдването на отрѣзаната часть показа, че бѣхж поврѣдени повечето кости на стжпалото, а въ articulatio pedis имаше остра гной на infiltratia.

срѣдината на разрѣза падаше на исходното отвърстие. Секвестритѣ се извлѣкохѫ лесно прѣзъ тоя разрѣзъ и се резектувахѫ счупенитѣ краища на бедрената кость. Изслѣдването съ пърста чрѣзъ раната показваше, че счупенитѣ краища на femor захождатъ единъ задъ други и че каналътъ на костьта, както и въ горния случай, е празденъ и разширенъ. Рекомандувахъ extensio (болний лежѣше въ отдѣлението на д-ра Пенчевъ, а послѣ на д-ра Петровичъ). Слѣдъ операцията температурата останѫ висока и дори нѣколко дена се качи още по̀-високо — до 40°. Високата температура и лошото общо състояние азъ обяснявахъ съ osteomyeilitis. Слѣдъ 15—20 деня температурата ако и да спаднѫ до нормална, но не само че нѣмаше консолидация, а резектуванитѣ краища пакъ се секвеструвахѫ. Въ такъво състояние азъ оставихъ ранения въ болницата; какво е станѫло послѣ съ него — не знаѭ.

13) Кръстю Димитровъ, 23-годишенъ, отъ Врачанско, раненъ съ куршумъ въ дѣсната рѫка. Куршумътъ влѣзълъ малко по̀-надолу и по̀-навѫтрѣ отъ мѣстото, дѣто се прикрѣпява musculus deltoideus. Сондътъ, който свободно отиваше отъ раната надолу на пространство около 7 сант., показваше, че има много кѫсове кость, лишени отъ перностиумъ. На 8 декемврий направихъ разрѣзъ паралелно съ осьта на humerus по вѫтрѣшната страна на brachium и извлѣкохъ нѣколко голѣми секвестра и куршума. До операцията температурата висока (38°, 39°), слѣдъ операцията нормална. Къмъ началото на януарий раната бѣше съвсѣмъ заздравила, но кѫдѣ 10 сѫщий бѣхъ принуденъ да ѭ отворѭ, понеже изново високата температура показваше нѣкакъвъ въспалителенъ процесъ вѫтрѣ. Наистина, слѣдъ като отворихъ раната, истече много гной, но друго нищо не намѣрихъ. Температурата още на слѣдния день спаднѫ до нормална и раната захванѫ скоро да зараства.

14) Христо Станчевъ, 22-годишенъ, отъ Ловчанско, раненъ при Сливница въ лѣвата рѫка. Куршумътъ влѣзълъ малко по̀-надолу отъ olecranon и излѣзълъ по срѣдата на antibrachium отъ флексорната страна. Болний много слабъ, температурата висока, flegmona brachii et antibrachii. Изслѣдването показа, че има много некротизувани кости и многочислени фистулозни ходове. На 8 декемврий направихъ раз-

рѣзъ въ пространството между хода на arteria radialis et ulnaris извлѣкохъ нѣколко секвестра, и дренажувахъ фистулознитѣ ходове. Ранитѣ скоро заздравихѫ, останѫ само едно фистулозно отвърстие около olecranon; но въ края на януарий се появи пакъ висока температура, която можаше да се обясни само съ вторични въспалителенъ процесъ въ ранената часть. Бѣхъ принуденъ да отворѭ раната и тогава се оказа, че имало още нѣколко секвестра, които сѫ и поддържали въспалението. Слѣдъ извличанието на тия секвестри всичкитѣ рани скоро зарастнѫхѫ и болний скоро оздравѣ.

15) Христо Петковъ, 25-годишенъ, отъ Троянъ. Входното отвърстие на куршума въ долнятата $^1/_3$ на дѣсното бедро отъ външната страна, исходното отъ вѫтрѣшната страна, на 12 сант. по̀-нагорѣ отъ колѣнния ставъ. Os femoris счупена, но кѫсоветѣ не се осѣщахѫ. На 20 ноемврий турихъ гипсова повързка. Поради високата температура бѣхъ принуденъ да снемѫ тая повързка на 29 сѫщий за по̀-добро изслѣдвание. Ако и секвестритѣ пакъ не се осѣщахѫ, но голѣмата супурация караше да прѣдполагамъ тѣхното присѫтствие; заради туй направихъ на 9 декемврий разрѣзъ чрѣзъ всичкитѣ меки тъкани на разстояние около 8 сант. Оказа се, че нѣколко остри и голѣми секвестра се намирахѫ между мускулатурата и краищата на счупената бедрена кость. Извлѣкохъ тия секвестри и слѣдъ нѣколко деня, когато въспалителний процесъ, поради операцията, взе да прѣминува, турихъ втора гипсова повързка, която послѣ промѣняхъ всѣкои 8—10 деня. Къмъ 15 януарий консолидация бѣше станѫла и болний ходѣше вече по стаята.

16) Иванъ Кръстювъ, 24 годишенъ, отъ Орѣховско, раненъ въ лѣвата рѫка въ сражението при Сливница. Входното отвърстие на куршума се намира на brachium малко по̀-нагорѣ отъ дѣто се прикрѣпява m. deltoideus. Исходно отвърстие нѣма. Голѣма супурация и висока температура (38°, 39°). Сондътъ отива отъ раната на долу къмъ olecranon. На 9 декемврий направихъ разрѣзъ по посоката на хода на сонда, разрѣзъ дълъгъ около 10 сант. Секвестритѣ извадихъ доста лесно, а куршума намѣрихъ между влакната отъ m. triceps. По̀-нагорѣ отъ olecranon направихъ единъ малъкъ разрѣзъ и прѣзъ него прѣведохъ дренажъ

отъ горнята рана. Два деня слѣдъ операцията температурата паднж до нормална, раната отиваше добрѣ и ранений къмъ 1 февруарий бѣше речи здравъ.

17) Никола Иванчовъ, 26 годишенъ, отъ София, раненъ въ гжрдитѣ въ сражението при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ отъ лѣвата страна на гръбняка (по linea scapularis) на височина отъ 8-то ребро и като минжлъ подъ columna vertebralis излѣзълъ между 9-то и 10-то ребро отъ дѣсната страна. При перкусията тжпъ звукъ; аускултация: branchial-но дише; висока температура и кашлица. Изслѣдването съ сонда прѣзъ входното отвърстие показва, че има кжсове отъ счупеното ребро. На 13 декемврий по жлабатия сондъ направихъ разрѣзъ въ посока на хода на 8-то ребро, извлѣкохъ нѣколко дребни секвестра отъ реброто и продължихъ разрѣза до плеврата. Съ сонда чрѣзъ плеврата неможаше да се проникне въ гжрдната куфина. Направихъ пробния прободъ въ гжрдитѣ, но освѣнъ червеникъва течность не извлѣкохъ нищо. Турихъ малъкъ дренажъ и оставихъ ранения въ таково положение. Слѣдъ два деня д-ръ Модестовъ сондировалъ раната и въ това врѣме станжла перфорация на плеврата и истекло голѣмо количество гной. Въ гжрдната куфина билъ туренъ дренажъ дълъгъ около 15 сант. Раната отъ разрѣза захванж скоро да зарастя, тъй че слѣдъ 19 деня останж само отвърстието на дренажа. Подиръ 20 деня турихъ пò-малъкъ и пò-кжсъ дренажъ, а къмъ 10 януарий извадихъ го съвсѣмъ, понеже материя вече не се отдѣляше. Болний се съвсѣмъ поправи, температурата прѣзъ цѣлото врѣме отъ операцията нормална, дишането нормално, тъй че ранений можаше да се счита за оздравѣлъ.

18) Колю Ивановъ, 23 годишенъ, отъ 4 полкъ, раненъ въ дѣсния кракъ въ сражението при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ in fossa poplitea (близо до m. biceps femoris) и като минжлъ прѣзъ феморъ, спрѣлъ се подъ кожата надъ колѣнния ставъ, отъ дѣто билъ извлеченъ чрѣзъ разрѣзъ отъ д-рка Берова. Силнитѣ болки, отекътъ на колѣнния ставъ и постоянната висока температура (39°, 40°) караше ни да се прѣдполага fissura въ долнята $^1/_3$ на os. femoris и, поради това и гнойно въспаление на колѣнния ставъ. Отъ день на день болний ослабваше все пó-вече и не позво-

ляваше да се приближи човѣкъ до него. На 20 декемврий направихъ единъ разрѣзъ на раната in fossa poplitea, съ цѣль, да изслѣдвамъ положението на коститѣ и на става и да направѭ, ако бѫде нуждно и позволи състоянието на коститѣ, резекция на става чрѣзъ сѫщия разрѣзъ. Отъ изслѣдването чрѣзъ тоя разрѣзъ се убѣдихъ 1) че ставътъ е откритъ и спифизътъ обнаженъ отъ cartilago, и 2) че има fissura на бедрената кость, която се продължава до срѣднята ѝ часть. За резекцията на колѣнния ставъ, слѣдов., не можаше да стая дума, понеже тогава би трѣбало да се резектува цѣлата долня $^1/_3$ на femor. Направихъ ампутация въ срѣднята часть на бедрото. Първитѣ 3 деня температурата остаяше висока, но послѣ паднѫ и останѫ нормална. Раната заздрави per primam intertionem.

19) Иванъ Николовъ, 21 годишенъ, отъ Бѣлоградчикъ, раненъ въ дѣсния кракъ въ сражението при Брѣзникъ. Входното отвърстие на куршума се намира около самия вънкашенъ край на patella, исходното in fossa poplitea. Силни болки, висока температура и голѣма супурация. Въ първо врѣме съ сонда не се осѣщаше кость, но послѣ при изслѣдването той се спираше въ candydus externus. Скоро се появихѫ затеци отъ външната и вѫтрѣшната страна тамъ, дѣто се осѣщаше най-голѣмата флуктуация, направихъ разрѣзъ, чрѣзъ който течѣше много гной нѣколко деня. Но слѣдъ 5—6 деня супурацията бѣше твърдѣ незначителна, ако и отекътъ и флуктуацията остаяхѫ отъ прѣднята и вѫтрѣшната страна на femor. На 1 декемврий направихъ втория разрѣзъ отъ прѣднята страна и чрѣзъ него се отдѣляше всѣкидневно по 100—150 грама гной. Но болкитѣ и високата температура остаяхѫ безъ измѣнение. Появихѫ се decubitus на гръбняка и на кръста. Болний отъ день на день все пó-вече слабѣеше и бѣше ясно, че ако се продължи още такова състояние, ще настѫпи exitus letalis. На 3 януарий направихъ ампутация въ горнята часть на бедрото. Температурата слѣдъ операцията нормална, още на втория день се появи отсѫтствовавшия до тогава апетитъ и, когато подиръ нѣколко деня снехъ първата повързка, убѣдихъ се, че е станѫла пълна prima intentia. На 7 день снехъ шева, а на 15 извадихъ дренажа. Изслѣдването на отрѣзания кракъ показа, че е била малко закачена съ кур-

шумъ синовиялната ципа и че то е било причината на гнойното въспаление въ колѣнния ставъ.

Описания случай може да служи като добъръ примѣръ за доказателство, че ослабѣлий и истъщений до извѣстенъ прѣдѣлъ организъмъ по́-лесно прѣнася операцията отколкото организми, които се намиратъ въ противоположното състояние.

20) Името на оперуваний не ми е извѣстно; знаѭ само, че бѣше музикантъ и че бѣше донесенъ отъ полка, който квартируваше въ Княжево. Тоя сиромахъ бѣше раненъ не на бойното поле, но отъ другаря си съ ножъ въ дѣсното бедро въ сѫщото онова мѣсто, дѣто arteria femoralis минува прѣзъ m. aductor magnus. Самата arteria повреждена. Първоначалната рана бѣше перпендикуларна съ осьта на femor и не по̀-дълга отъ 3 сант. Полковий лѣкарь, по думитѣ на пострадалия, билъ направилъ разрѣзъ дългъ около 12 сант. по посока на хода на arteria femoralis, очевидно съ помисъль, да тури лигатура на послѣднята. Но види се, не могълъ да намѣри артерията, взелъ liquor ferri sesquichlorati, облѣлъ съ него раната и турилъ единъ томпонъ, та испроводилъ ранения въ болницата. Прѣгледахъ болния наедно съ д-ра Золотовичъ. Раната бѣше черна, отечена и вонеща; изъ неѭ течѣше венозна и артериялна кръвь. Ако и се трудихме дълго врѣме, но пакъ не могохме да намѣримъ повреждената артерия въ самата рана, понеже мускулитѣ бѣхѫ скѫсани и измѣнени отъ дѣйствието на liquor ferri. Бѣше необходимо да се тури лигатура на arteria femoralis по̀-нагорѣ. Азъ извършихъ тая операция in triangulum scarpi. На втория день слѣдъ операцията кожата отъ вѫтрѣшната страна на съотвѣтното колѣно почърнѣ, а по цѣлия кракъ на долу се разви подкожната енфизема. Появихѫ се признаци на септицемия. На слѣдния день гангрената се распространи още по̀-вече, болний се намираше въ кометозно състояние и се испразняваше подъ себе си непроизволно. Смърть сѫщия день, часътъ на 8 вечеръ. Отъ каква причина се е развила въ дадения случай гангрена, да ли отъ liquor ferri sesquichlorati, или отъ лигатурата — навѣрно немогѫ да рѣшѫ; знаѭ само това, че примѣнение liquoris ferri като haimostaticum често влѣче нещастни случаи.

21) Яникие Милойковичъ, 20 годишенъ, Сърбинъ, раненъ при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ на 10 сант. приблизително пó-горѣ отъ лѣвото колѣно отъ външната страна, и като минжлъ прѣзъ os femoris, излѣзълъ отъ вжтрѣшната страна. Чрѣзъ отвърстисто на раната д-ръ Модестовъ извлѣкълъ много кжсове кость. Когато азъ приехъ ранения неходното отвърстие бѣше вече зарасло, но прѣзъ входното отвърстие постоянно се отдѣляше гной. Температурата понѣкога повишена, сондътъ отива до костьта и се опира въ откритата повърхность на послѣднята. На 15 януарий направихъ разрѣзъ на раната на дължина около 12 сант. чрѣзъ всичкитѣ меки тъкани. Нѣколко доста голѣми кжса извлѣкохъ лесно. Остаяхж да се извлѣкжтъ нѣкои секвестри, които, както се виждаше, бѣхж внѣдрени въ костьта. Слѣдъ дълги усилия едвамъ извлѣкохме съ д-ра Хакановъ два кжса дълги по 7 сант., които наедно образувахж правиленъ цилиндъръ. Поради голѣмата травма температурата слѣдъ операцията двѣ вечери бѣше висока, но послѣ паднж и останж нормална. Тоя болникъ бѣше раненъ още и въ лицето и имаше голѣмъ decubitus на петáта отъ ранения кракъ поради продължително лежание и опирание петата въ постелята. Decubitus на петата азъ наблюдавахъ не еднжжъ въ болницата, а при това такъвъ декубитъ лесно може да се прѣдвари, стига само да се тури малка възглавница, малко пò-надолу отъ колѣното: петата не може тогава да се досѣга до постилката. И въ дадения случай, щомъ турихъ възглавницата, ако и цѣлата пета имаше гангренизувана повърхность, decubitus скоро се очисти и сега е вече заздравилъ.

22) Ерменко Петковъ, 23 годишенъ, отъ Ломско, раненъ въ лѣвия кракъ при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ отъ външната страна на границата между долната и срѣдната $^1/_3$ на crus и излѣзълъ отпрѣдъ чрѣзъ tibia. Счупени и двѣтѣ свирки. Въ свършъка на мѣсецъ ноемврий д-ръ Тюриковъ е правилъ секвестротомия и резекция tibiae. Но къмъ 1 януарий, когато азъ приехъ ранения, възстановлението на коститѣ не само че не бѣше станжло, но и резектуваннтѣ краища на tibia бѣхж на значително разстояние некротизувани: тѣ стояхж въ раната като вжглища. Температура висока и болний много слабъ. На 16 януарий

направихъ разрѣзъ по посока на tibiae отпрѣдѣ, съ цѣль, да изслѣдвамъ до колко е распространенъ некротичний процесъ и, ако би имало надѣжда за регенерация на коститѣ, да се ограничѫ само съ отдалечение на секвеструванитѣ части. Но некрозътъ бѣше до толкова распространенъ, че не остаяше речи никаква надѣжда за регенерация, а пакъ отъ друга страна за такъвъ процесъ би трѣбало врѣме отъ нѣколко мѣсеца и слабий организъмъ, безъ съмнѣние, не би могълъ да издържи продължителенъ супуративенъ процесъ. Възъ основа на тия съображения, одобрени и отъ присѫтствуещитѣ при операцията колези, направихъ ампутация въ горнята $^1/_3$ на глѣзеня. Температурата 3 деня слѣдъ операцията бѣше висока, но послѣ паднѫ и останѫ нормална. Раната заздрави per prima intentione; шева снехъ на 6 и 8 день, и прѣдишното лошо състояние скоро се поправи.

23) Ерменко Герговъ, 25 годишенъ, отъ Ломско, раненъ въ дѣсната рѫка въ сражението при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ пó-надолу отъ мѣстото, дѣто се прикрѣпя m. deltoideus, и като минѫлъ прѣзъ костьта, излѣзълъ отъ вѫтрѣшната страна въ срѣднята часть на brachium, до самата arteria brachialis. Входното отвърстие зарастло, прѣзъ исходното постоянно се отдѣля гной. Сондътъ показва, че това нагноение се поддържа отъ присѫтствието на секвестритѣ. На 23 януарий направихъ разрѣзъ паралелно съ хода на arteria brachialis, дълъгъ около 7 сант. и достигаещъ до костьта що лежи отдолу. Чрѣзъ разрѣза извлѣкохъ секвестритѣ, отворихъ горнята рана около m. deltoideus и прокарахъ дренажъ отъ едната рана къмъ другата. Тоя раненъ не лежѣше въ моето отдѣление, тъй че не съмъ слѣдилъ за пó-нататъшното течение на раната. Неотдавна се научихъ, че оздравѣлъ.

24) Генчо Трифоновъ, 30 годишенъ, отъ Свищовъ, раненъ при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ въ срѣднята часть на brachium отъ заднята страна и, като счупилъ os humeri на многочислени кѫсове, останѫлъ вѫтрѣ. Д-ръ Модестовъ му извлѣкълъ куршума и нѣколко кѫса кость. При моето изслѣдване сондътъ отиваше на горѣ, влизаше въ една костна капсула, въ която имаше секвестри. На 23 януарий направихъ по жлабатия сондъ разрѣзъ около 10

сант. дългъ, и достигаше до капсулата, извлѣкохъ секвестритѣ, които се намирахѫ вънъ отъ послѣднята, но за извличанието на ония, които бѣхѫ вѫтрѣ въ капсулата, трѣбаше най-първо да се отвори съ длато самата капсула. До моето заминуванье отъ София раната отиваше добрѣ.

25) Христо Симовъ, 28 годишенъ, отъ Никополско, раненъ при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ близо до жгъла на дѣсната maxila inferior. Чрезъ отвърстието на раната д-ръ Модестовъ бѣше извлѣкълъ нѣколко кѫса отъ счупената челюсть и куршума. Сондътъ при изслѣдванието отива дълбоко и показва единъ голѣмъ и нѣколко дребни секвестра. Но на 23 януарий направихъ на раната операция, но съ голѣма прѣдпазливость, понеже се бояхъ да не поврѣдѭ arteria maxilaris externa или interna. Слѣдъ извличанието на секвестритѣ се убѣдихъ, че жгълътъ и часть отъ corpus на челюстьта сѫ подвижни. Понеже надкостницата бѣше цѣла, резекция направихъ, въ надѣжда на зарастяние. Какво е послѣ станѫло съ тоя раненъ, незнаѭ, защото скоро заминѫхъ отъ София.

26) Опро Стояновъ, 22 годишенъ, отъ Орѣховско, раненъ въ лѣвия кракъ. Входното отвърстие въ горнята часть отъ задната страна на crus, исходното малко пó-надолу отъ tuberositas tibiae. Консолидацията къмъ врѣмето, когато азъ приехъ болния (1 януарий) отиваше добрѣ, но единъ день той поискалъ да испита силитѣ си, станѫлъ на болния кракъ и тутакси паднѫлъ. Яви се доста голѣмо кръвотечение, консолидацията се развалила, а сондътъ показваше присѫтствие на значителни кѫсове кость. На 24 януарий направихъ два разрѣза, единъ отпрѣдь по посока на tibia, други отъ заднята страна (на мѣстото, дѣто бѣше влѣзълъ куршумътъ). Съ единъ разрѣзъ не могохъ да се ограничѫ, понеже нѣмаше възможность да се извлѣкѫтъ всичкитѣ кѫсове. До моето заминуванье изъ болницата болний бѣше добрѣ.

27) Димитъръ Колевъ, 22-годишенъ, отъ Троянъ. Входното отвърстие на раната се намираше въ долната часть на crus и отъ външната страна, исходното отвѫтрѣ. Когато азъ приехъ болния (1 януарий), раната се намираше въ слѣдното състояние: входното отвърстие зарастло, исходното покрито съ лоши гранулации; при сондированието сондътъ

влизаше въ костна капсула, въ която имаше нѣколко подвижни секвестра. На 24 януарий направихъ разрѣзъ паралелно съ tibia на дължина около 8 сант. Срѣдината на разрѣза падаше на поменжтата рана. За да могж да отворж капсулата (отвърстието на неж бѣше много малко), оказа се нужда отъ допълнителенъ разрѣзъ перпендикуларно къмъ първия. Слѣдъ операцията ранений бѣше добрѣ.

28) Ангелъ Христовъ, 26-годишенъ, отъ Орѣховско, раненъ при Брѣзникъ въ дѣсната кълка. Куршумътъ влѣзълъ надъ колѣнния ставъ, минжлъ прѣзъ os femoris и излѣзълъ надъ горния жгълъ отъ fossa poplitea, къмъ 1 януарий входното отвърстие зарастло, чрѣзъ исходното се отдѣляше голѣмо количество гной. Долнята часть на femor удебелена два пжти срѣщу нормалната. При изслѣдването съ сонда той отива: 1) на 15 сантиметра нагорѣ по фистулозния ходъ между мускулитѣ, къмъ regio glutea; 2) по посока къмъ бедрената кость, влиза въ голѣма костна капсула, и минува прѣзъ тая капсула и прѣзъ отвърстието на отсрѣщната стѣна излиза изъ капсулата и може да се напипа подъ кожата надъ колѣното. Въ капсулата се осѣщатъ голѣмъ брой, подвижни и неподвижни секвестри. На 25 януарий отворихъ фистулозния ходъ между мускулитѣ, и слѣдъ това извлѣкохъ чрѣзъ отвърстието въ капсулата нѣколко по-малки секвестра, но голѣмитѣ не могохж да се извлѣкжтъ чрѣзъ това отвърстие. Сондътъ показваше, че второто отвърстие на капсулата е по голѣмо отъ първото. Надъ това второ отвърстие направихъ другъ разрѣзъ, отдѣлихъ неподвижнитѣ секвестри и ги извлѣкохъ. Дренажа прокарахъ чрѣзъ капсулата отъ едната рана къмъ другата. До моето замиинаванье изъ болницата болний бѣше добрѣ.

Точни свѣдѣния за други извършени отъ мене операции нѣмамъ. Помнж само, че въ първитѣ дни слѣдъ моето пристигване въ Александровската болница направихъ 4 ампутации, 3 на femor и 1 на crus. Indicatio и въ 4-тѣ случая бѣше гангрена слѣдъ огнестрѣлни поврѣди.

Всички тия измрѣхж още на втория и третия день слѣдъ операцията. Трима отъ оперуванитѣ бѣхж яки хора, не истъщени, четвъртий бѣше съвсѣмъ слабъ. Всичкитѣ умрѣхж при явления на септицемия. И другитѣ оперувани

въ първитѣ дни отъ моитѣ колеги, речи всички измрѣхж. Д-ръ Модестовъ, на пр., бѣше направилъ 7 ампутации и екзартикулации и отъ тѣхъ останжхж само двоица. Изобщо тъй нареченитѣ ранни (primaria) операции давахж — поне въ Александровската болница — много лошъ резултатъ, а наопаки секундарни операции — отличенъ. Дори ослабѣли до крайна стъпень отъ продължителенъ супуративенъ процесъ отлично прѣнасяхж операциитѣ. И азъ възъ основа на ония, наистина, не особно многобройни случаи, които видѣхъ, могж да кажж, че колкото е по-слабъ ранений въ зависимость отъ продължителни хронични страдания, толкова полесно прѣнася операцията. Намира ли се то въ зависимость отъ онова, че организмътъ е навикнжлъ вече къмъ страданията и операцията не произвожда у него ония нервни потресения, които тя прави въ прѣсни случаи, — не знаж; но всѣкакъ нервната система трѣба да има важна роля въ резултата отъ операциитѣ изобщо, а отъ примѣрни операции особито. Тая роля на нервната система не може да бжде тъй значителна при вторичнитѣ операции, понеже организмътъ е навикнжлъ малко по малко къмъ страданията. Отъ друга страна добрий резултатъ, що се получава слѣдъ вторични операции, може би не по-малко зависи и отъ слѣдната причина: прѣдставѣте си раненъ съ обширни разрушения на мекитѣ части и на костната система. Такъвъ боленъ постъпенно се истъщава отъ постоянно нагноение, отъ нервни потресения, отъ болки и пр. Ако ранений издържи тия явления въ първото врѣме и, ако послѣ му се направи ампутация на поразената часть, организмътъ отеднжжъ се освобождава отъ голѣли нечисти рани, отъ изгубване питателенъ материялъ чрѣзъ нагноение, отъ високата температура и пр., и направената чиста рана стая за него, тъй да кажж, благодѣяние. Че слаби и истъщени отъ хронично страдание хора по-добрѣ прѣнасятъ голѣми операции, отколкото хора пълнокръвни и яки, това е забѣлѣзано още отдавна, ако и до днесь още сжществува прѣпирня pro и contra примарни и секундарни операции. Овариотомиститѣ, на пр., доказватъ, че раната овариотомия дава по-лошъ резултатъ, отколкото късната. Трѣба да забѣлѣжж, че когато говоржж за слаби и истъщени хора, азъ говоржж това, разбира се, относително: не може да се очаква

добъръ резултатъ отъ операция върху човѣкъ, който не е вече въ състояние да издържа нито анестизувание. Но и въ това отношение има случаи, дѣто положително трѣба да се чудишъ на издържливостьта на организмитѣ, истъщени отъ дълго боледувание. Като потвърждение на това ще опишж слѣднитѣ три операции, извършени отъ д-ра Хакановъ (ампутация и екзартикулация) и д-ра Тюриковъ (ампутация).

1) Стоянъ Петровъ, 22-годишенъ, отъ Ново-Село (Русенско), раненъ въ дѣсния кракъ въ срѣднята часть на глѣзеня, os tibiæ et fibullae закачени, но не съвсѣмъ счупени. Азъ видѣхъ първъ пжть ранения на 3 януарий: той бѣше донесенъ въ оперативната стая, въ отдѣлението на д-ра Хакановъ (бивше Глюке) за прѣвързвание. Ранений прѣдставяше просто единъ скелетъ, отъ слабость той не можаше дори да говори. Paralisis на сфинктеритѣ и diarrhœa; температурата висока. Отъ мѣстото на наряванието (граница на срѣднята и горнята $^1/_3$ на crus) и до пърститѣ имаше *осемь* рѣзани рани, отъ които най-малката бѣше отъ 8 сант. въ дължина. Тия разрѣзи, направени отъ професора Глюке, бѣхж расположени отпрѣдь по посоката на хода arteriae tibialis anticæ и отвжтрѣ по посока arteriæ tibialis pasticæ. Освѣнъ това на стжпалото имаше три голѣми разрѣза, расположени отъ горнята и вжтрѣшната страна на стжпалото. Стжпалото до срѣдината бѣше гангренизувано и отъ ранитѣ се отдѣляше смърдлива гной. Прѣдъ видъ на поменжтитѣ поврѣди въпросътъ за причината на гангрената въ дадения случай — за мене поне — бѣше съвсѣмъ ясенъ. Какъвъ смисьлъ е имало въ тия многочислени разрѣзи, азъ не могж и до днесь да разберж, ако и не се съмнѣвамъ, че почитаемий професоръ е ималъ свои резони. Д-ръ Хакановъ направи ампутация въ срѣднята часть на бедрото, ако и безъ всѣка надѣжда за успѣхъ. Но за общото ни очудвание, на втория день слѣдъ операцията на болния станж пò-добрѣ; той взе да яде и спи, температурата паднж до нормална, а слѣдъ три деня прѣкрати се и diarrhœa. На 6 день промѣни се първата повързка, супурация съвсѣмъ незначителна. Раната зарастнж напълно токо речи per primam intentionem. Въ слѣднитѣ дни състоянието на болния все повече се подобряваше. Той ядѣше, тъй да се

каже, и денно и нощно. Сега е изминжлъ вече единъ мѣсецъ слѣдъ операцията; раната е заздравила, шевътъ и лигатуритѣ сж давно снети и болний изобщо може да се смѣта за оздравѣлъ.

2) Стаменъ Стояновъ, отъ Кюстендилъ, 23-годишенъ, раненъ при Сливница въ дѣсното бедро. Куршумътъ влѣзълъ въ долнята $^1/_3$ на бедрото отъ външната страна и излѣзълъ отъ вжтрѣшната страна, като минжлъ чрѣзъ os femoris. Явления отъ въспаление на колѣнния ставъ нѣма. Тоя раненъ бѣше още пò-слабъ отъ горѣпоменжтия. Той издаваше викове, които напомняхж дѣтский плачъ. Ранений, освѣнъ повредитѣ отъ куршума, имаше многочислени порѣзни рани, направени сжщо отъ професора Глюке; тия разрѣзи бѣхж и горѣ около articulatio coxœ, и около колѣното, и на crus. Стжпалото бѣше черно, а глѣзеньтъ до срѣдината имаше тъмно-зелена боя. Гангрената, както въ тоя случай, така и въ прѣдишния зависѣше отъ недостатъкъ на питанието поради километрическитѣ разрѣзи. На 22 януарий д-ръ Хакановъ направи екзартикулация на femor (за ампутация не остаяше мѣсто отъ поменжтитѣ разрѣзи). Въ врѣме на анестизуванието болний нѣколко пжти паднж въ дълбокъ colapsus, така че имаше голѣма опасность да не би да остане мъртъвъ на оперативната маса. Операцията се извърши доста скоро и благодарение на едноврѣменното натисквание на arteria femoralis и aorta abdominalis, haemorrhagia-та бѣше незначителна. Поради крайно истъщение на болния натискванието на aorta abdominalis не бѣше пò-затруднително, отколкото натискванието на arteria femoralis. И тукъ, както и въ прѣдишния случай, станж общо очудвание, когато слѣдъ два три деня послѣ операцията болний захванж да яде и при това пó-вече, отколкото здравъ човѣкъ; температурата паднж до нормална и общото състояние отъ день на день стаяше пó-добро. Когато азъ свършвахъ тия бѣлѣжки, раната бѣше речи съвсѣмъ зарастла: болний е, истина, още слабъ, но тая слабость зависи не отъ раната, а отъ единъ голѣмъ decubitus, който той има отъ прѣди единъ мѣсецъ. Азъ вѣрвамъ, че болний ще оздравѣе, но и ако умрѣ, ще умрѣ не отъ операцията (да не бѣше оперуванъ той отдавна би вече умрѣлъ), но отъ поменжтия decubitus.

*

3) Юсуфъ Абдуловъ, 20-годишенъ, турчинъ отъ Търново, раненъ съ куршумъ въ срѣдината на лѣвия глѣзень, гангрена; болний крайно слабъ. На 18 ноемврий вечерьта, когато първъ пѫть видѣхъ ранения (той лежѣше въ отдѣлението на д-ра Тюриковъ), азъ исказахъ своето мнѣние на другаритѣ, че трѣба да се направи ампутация въ горнята часть на глѣзеня. По причина на голѣмата слабость на болния д-ръ Тюриковъ се отказа отъ операцията, като прѣдложи, да ѭ извършѫ азъ. Азъ се съгласихъ и на втория день казахъ, да донесѫтъ болния въ оперативната стая; но когато го донесохѫ, забѣлѣжихъ, че болний се намира въ състояние на делириумъ и при такива условия бѣхъ принуденъ да се откажѫ отъ операцията. На 20 ноемврий болний бѣше пó-добрѣ и д-ръ Тюриковъ му направи ампутация въ горнята $^1/_3$ на глѣзеня. Температурата слѣдъ операцията нормална, отъ раната не се отдѣляше нито капка гной. Пълно отсѫтствие на реакция около раната въ слѣднитѣ дни. Това отсѫтствие на реакцията ние обяснявахме съ слабость на организма, че той не е въ състояние нито да произведе реакция слѣдъ такава голѣма травма и се бояхме отъ послѣдователна гангрена. Но въ слѣднитѣ дни се убѣдихме, че е станѫла пълна prima intentio. Тоя болникъ слѣдъ 20 дни можаше вече да ходи съ тояга по стаята.

Прѣди да свършѫ тия бѣлѣжки, ще споменѫ още за два интересни случая, — единий на д-ра Модестовъ, а другий на професора Глюке.

1) Велко Неѣковъ, 30-годишенъ, отъ 3 полкъ, раненъ при Сливница in regio hypogastrica sinistra, съ голѣма поврѣда на мекитѣ тъкани. Куршумътъ, както се види, останѫлъ вѫтрѣ. Силни prolapsus intestinalis. Д-ръ Модестовъ разширилъ раната, репозицировалъ вѫтрѣшноститѣ и турилъ шевъ. Температурата само въ първитѣ дни висока, послѣ нормална. Раната зарастнѫ per granulationem. На мѣсто бившата рана се образува haernea за туй, че вѫтрѣ коремното напъвание не намира вече нормално съпротивление на коремнитѣ стѣнки, по причина на уничтожена мускулатура, която, както е извѣстно, съставя главенъ факторъ въ коремния пресъ. Признаци на peritonitis прѣзъ цѣлото врѣме не е имало. По нѣкога болний се оплакваше само отъ болки въ крака, които, до колкото могохъ да забѣлѣжѫ, имахѫ

нервиченъ характеръ. Болний е вече излѣзълъ изъ болницата.

2) Мирославъ Доброславлевичъ, 22-годишенъ сърбинъ, раненъ при Сливница. Куршумътъ влѣзълъ по срѣдата osis parietalis sinistrae, и като пробилъ костьта, закачилъ мозъка и, както се види, излѣзълъ на 5—6 сант. пó-нагорѣ около съотвѣтния tuber parietalis. Тамъ поне се намираше второто отвърстие. Пълна hæmiplegia dextra, психическата сфера нормална, болний яде, спи и говори добрѣ. Температурата нормална. На 1 декемврий професоръ Глюке направи разрѣзъ отъ входното отвърстие къмъ прѣдполаганото исходно и отъ тамъ чрѣзъ tuber parietalis до sutura lambdoidea; отъ края на тоя разрѣзъ се прокарахѫ два латерални разрѣза (по посока на хода на sutura lambdoidea), дълги около 8 сант. всѣкий. Посоката на разрѣза отговаряше съ посоката на fissura, образувана отъ куршумъ въ черепнитѣ кости. Въ края на лѣвия латераленъ разрѣзъ въ една fissura на костьта се намѣри куршумътъ за очудване както на оператора, така и на присѫтствуещитѣ. Второто отвърстие е било, слѣдователно, направено отъ кѫсче счупена кость. Слѣдъ операцията температурата нормална, и слѣдъ 5—6 деня оперуваний захванѫ да владѣе по малко съ рѫката и съ крака. Paralisis на дѣснитѣ краища постъпенно ослабѣваше, но съвсѣмъ не минѫ, понеже до сега още остая значителенъ paresis и болний не може да ходи безъ чужда помощь. Забѣлѣжителенъ е слѣдний фактъ, който азъ недавно съгледахъ у тоя оперуванъ: той постоянно и безъ всѣка причина се смѣе. Захванете ли да разговаряте съ него за най-сериозни работи, псувате ли го, той не може да се удържи отъ смѣхъ. Интересно е, че той самъ се чуди на своя смѣхъ. Лицето има малко отъ изражение свойството на тъй нарѣчения risus sardonicus. Психичната дѣятелность съвсѣмъ нормална. Не е ли повреденъ нѣкакъвъ „задържащи центъръ на смѣха“, ако такъвъ сѫществува?

София, 1 февруарий 1886 г.

ЧИНОВНИШКИЙ ПРОЛЕТАРИЯТЪ.

ОТЪ ИВ. ЕВ. ГЕШОВЪ.

Всичко почива у насъ, всичко е въ мъртвило. Погледнѣте около София, и вие ще видите поля неразработени, богатства неексплоатирани, фабрики, както оная за спиртъ въ Княжево, заключени. Споходѣте другитѣ градове, и вие ще намѣрите дюкяни затворени, занаяти пропаднжли, търговия заспала. Всичко почива, само едно неспира. Огромни здания, издигнжти съ милиони народни пари, сж събрали подъ стрѣхитѣ си хиляди млади сили, и постоянно работѣтъ. Лѣтно врѣме, въ голѣмитѣ жеги, тѣ наистина празднуватъ; зимѣ и пролѣть, по нѣколко дни, тѣ наистина бездѣйствуватъ; но то е само за да сбержтъ нови сили, та по-чевръсто да подкачатъ отпослѣ своята трѣскава дѣятелность. Заводи колоссални, въ тѣхъ се слуша глъчь и шумъ, когато всичко на около спи. Фабрики раскошни, тѣ пръскатъ стотина хиляди лева, когато всичко на около бѣднѣе. Тѣ харчжтъ, тѣ шумѣтъ, тѣ работѣтъ, и всичко това за да вадѣтъ — пролетарии.

Читательетѣ ни сж се сѣтили, вѣрваме. Тия фабрики сж нашитѣ гимназии. Сурова материя, въ видъ на хиляди млади момци, всѣка година влиза въ тия заводи, за да се обработи. Това обработвание не трае малко. Цѣли седемь години — дали числото седемь не е единъ споменъ отъ седемьтѣ мършави крави? — цѣли седемь години тая сурова материя се мачка, тласка се насамъ, тласка се нататъкъ, ту се блъска и ту се глади, минува прѣзъ дърмони, чесалки и стѣгалки, докждъ най-подирѣ ѝ се даде послѣдното лустро, и тя се прогласи за обработена. Неодѣланитѣ млади, испратени за учение, излизатъ „учени“.

И за какво сж способни тия „учени?“ Попитайте ги, и тѣ почти съ единъ гласъ ще ви отговорѣтъ — за чиновници. Поговорѣте съ кой да е директоръ на гимназия, и вие всжду ще срѣщнете все сжщото убѣждение, че съ-

нѣтъ, че лямтението, че амбицията речи на всички тия млади, които сѫ минѫли прѣзъ гимназията, е чиновнишки постъ. И тъй като има много пóвече гимназисти отколкото чиновнишки постове, и тъй като гимназиитѣ създаватъ много пóвече „учени“ отколкото Народното Събрание постове, то слѣдствието лесно може да се прѣдвиди. Борбата за постъ става тъй свирѣпа, както борбата за сѫществуванье. Грозний характеръ на тая борба е намъ познатъ и отъ други страни. Въ неѭ всичкитѣ срѣдства сѫ свети. Ако подлизурството, унижението и клеветата не могѫтъ да имъ отворѭтъ вратата на нѣкое министерство, изгладнѣлитѣ службогонци се присъединяватъ къмъ противната партия, и залѣгатъ чрѣзъ неумѣстна ревность да добиѭтъ право на единъ кокалъ при първия министерски прѣвратъ. И колкото пó-бездарни сѫ като личности, толкозъ пó-върли ставатъ като партизани. Безсъвѣстни, когато сѫ сити, тѣ ставатъ отчаяни, когато сѫ гладни. Като срѣдневѣковнитѣ кондотиери, тѣ се групиратъ около политическитѣ водителье, и подъ знамето на нѣкоя народна идея, тѣ се биѭтъ за народната парà. Тѣ се располагатъ съ сѫдбинитѣ на партията, често съ участьта на самото отечество, тъй като рѣдки сѫ ония водителье на партия, които могѫтъ да мислѭтъ за пó-възвишени интереси, когато иматъ толкозъ гърла да наситѭтъ, толкозъ охоти да удовлетворѭтъ. Като орли на трупъ тѣ се спущатъ щомъ намѣрѭтъ полето свободно. И трупътъ въ такива случаи бива държавата. Чуйте, какво расказва единъ очевидецъ за тая пасмина хищни птици въ Испания:

„Въ испанското министерство на вѫтрѣшнитѣ дѣла има около 1500 службаши, и едно министерско промѣнение испѫжда най-малко 900 отъ тѣхъ, които чакатъ докѫдъ имъ се върнѫтъ пакъ господарьетѣ, и тогава викътъ „стани ти, да сѣднѫ азъ“ се раздава отъ ново. Сѫщото става и въ другитѣ министерства. Тоя пѫть (декемврий 1885) работата е да се удовлетворѭтъ разнитѣ групи отъ либералната коалиция, всѣкоя отъ които има единъ многоброенъ щабъ. Не може человѣкъ да си въобрази безчисленото множество кандидати, които се прѣдставятъ, и всичкитѣ отъ които увѣряватъ, че сѫ стари съмишленици“.

Прочетѣте сега и това, що пише единъ французинъ отъ Атина въ парижския вѣстникъ „Temps“ (12 юний 1886):

„Гръцитѣ иматъ като насъ страстьта на чиновництвото. За тѣхъ правителственитѣ пари сѫ най-сладкитѣ на свѣта. Отъ тукъ слѣдва, че всѣко министерско промѣнение влѣче слѣдъ себе си едно съвършено подновяване на чиновницитѣ. Тукъ не прѣчистватъ само; отъ горѣ до долу по иерархичната стълба изваденитѣ се броѭтъ съ хиляди. Когато г. Делиянисъ дойде на власть, вѣстникъ „Акрополисъ“ бѣше прѣсмѣтнѫтъ че на 7.300 възлизаше броятъ на пожъртвуванитѣ чиновници. Г. Делиянисъ тия дни паднѫ, и стълповетѣ на вѣстницитѣ почватъ да се пълнѭтъ съ отчисления и назначения. Бѣдни хорица, които ужъ сѫ на зáвѣтъ отъ трѣскавицата, падатъ и тѣ. Гледамъ въ вѣстницитѣ, че заведнѫжъ сѫ испѫдени и деветьтѣ вардача на атинската древность, Акрополисъ. Какво обще иматъ съ политиката тия клети, полувдѣтенени, старци? — Нищо. Но има други деветь души, които чакахѫ паданието на тѣхния патронъ, за да имъ вземѫтъ мѣстата.“

Тая ужасна болесть скоро ще се развие и у насъ. Никакви промѣнения въ Конституцията не ще ни избавѭтъ, тъй като и държави съ ограничена конституция, както Испания, и страни съ либерални форми на управление, както Гърция, страдатъ отъ неѭ. Ние трѣба да вземемъ други мѣрки. Ако оставимъ нашитѣ гимназии да вадѭтъ „учени“ безъ да размислимъ, като какво ще правимъ съ тѣхъ, то скоро ще се убѣдимъ, че тия „учени“ ще бѫдѫтъ найпагубний даръ, който едно разсърдено божество може да направи на безпомощна България. Безъ уздравенъ поминъкъ и съ доста образование за да правѭтъ пакости — тѣ ще бѫдѫтъ най-опаснитѣ пролетарии, които могѫтъ да сполѣтѭтъ едно общество. И за развъжданьето на тия пролетарии отговорни ще бѫдѫтъ заводитѣ, които днесь ги приготвятъ, — нашитѣ гимназии. Отговорни ще бѫдѫтъ още ония наши народни водителье, които не употрѣбѭтъ нуждитѣ цѣрове, докѫдъ живиницата е още въ своя зародишъ.

Какви трѣба да бѫдѫтъ тия лѣкове?

I.

Далечъ отъ насъ мисъльта да искаме затварянието на всички държавни училища. Като разискаме единъ такъвъ важенъ обществено-економиченъ въпросъ, ние неможемъ

наистина да заборавимъ, че има економисти, които сѫ противъ поддържанието на училища отъ държавата. Тезата на тия економисти отъ врѣме на врѣме духовито се защищава отъ г. Arthur Mangin въ стълповетѣ на изредното френско економическо списание, l'Economiste français. Защо, пита той, държавата да дава даромъ учението, а да не дава даромъ храната и дрѣхитѣ, кѫщитѣ и лѣковетѣ. Тия послѣднитѣ сѫ необходимости; лишѣте една държава отъ тѣхъ, и вие ѭ лишавате отъ граждане. Срѣдното и по́горното образование е раскошъ; гражданетѣ и безъ него могѫтъ да бѫдѫтъ доста полезни члѣнове на обществото. А ако държавата не е длъжна да доставя даромъ необходимоститѣ, още по́-малко е тя длъжна да дава безплатно раскошитѣ. Както нѣма държавни хлѣбарници и месарници, шивачници и лѣчебници, тъй не трѣба да има и държавни училища. Уничтожѣте ги, и намѣсто тѣхъ свободната конкуренция ще създаде гимназии и университети добри както държавнитѣ, може-би и по́-добри отъ тѣхъ. Тѣ ще бѫдѫтъ скѫпи, наистина. Само оня, който може да располага съ извѣстно състояние, ще може да праща дѣцата си въ тѣхъ. Но какво зло ще произлѣзе отъ това? Цивилизацията нѣма да пострада. Въ днешния вѣкъ на всеобщо първоначално образование, на общодостѫпни книги и вѣстници, на публични библиотеки, ни единъ гений не заглъхва. Ще се смали само числото на ученитѣ недоучени млади, които, като сѫ свършили гимназия или унуверситетъ, считатъ го за срамъ да орѫтъ земята или да шиѭтъ обуща, и които съ своитѣ неоправдани претенции и постоянно недоволство, съставятъ най-опасний елементъ отъ днешното общество.

„Държавнитѣ училища единъ пѫть уничтожени, ще може да се уничтожи и Министерството на Народното Просвѣщение. Обаче неговата потрѣбность и тъй не е много очевидна. Защо наистина да има Министерство на Народното Просвѣщение, а да нѣма Министерство на Народното Здравие? Здравието на жительетѣ на една държава не е ли тъй скѫпоцѣнно, като производителенъ елементъ, каквото и тѣхното просвѣщение? Надзорътъ на народното здравие не подразумѣва само гриженьето да нѣма болести; той трѣба да разбира още гриженьето за храната, за облѣклото, за кѫщитѣ на населението. И ако всичкий тоя над-

зоръ може да се води отъ едно отдѣление на нѣкое Министерство, защо и надзорътъ на училищата да не може да се води тъй сѫщо отъ едно само отдѣление?“

Тъй проповѣдва една извѣстна економическа школа, но нѣма кой да ѭ слуша. Напусто тя трупа аргументи връзъ аргументи, за да докаже, че държавата не е провидѣние, за да промишлява за всичкитѣ нужди на человѣчеството. Тъй наречената православна политическа економия се намира въ затмѣние. Науката на Рикардо и Джона Стюарта Милла, на Бастиа и Жана Батиста Сейя, нѣма първото си обаяние. Расковничетата на манчестерската школа — laissez faire, laissez aller — загубихѫ своето дѣйствие, не се считатъ вече, че могѫтъ да откриватъ съкровища. Кумирътъ стои още, но стои развѣнчанъ, до нѣйдѣ отъ самитѣ му бивши поклонници. Принципи, които прѣди четиредесетъ години се уважавахѫ като евангелски правила, днесь се оспоряватъ отъ учени хора и се тъпчѫтъ отъ държавни мѫжье. Сиджуикъ, въ Англия, ученитѣ сътрудници на д-ръ Густафъ Шенберговий Handbuch der Politischen Oekonomie, въ Германия, професоръ Лавле, въ Белгия, не разбиратъ вече политическата економия тъй, както ѭ разбирахѫ прѣди половина вѣкъ ония, които мислѣхѫ, че нейнитѣ закони сѫ тъй непрѣложни, както и законитѣ на естественитѣ науки. Бисмаркъ, съ своитѣ протекционистични и социалистични мѣрки, Гладстонъ, съ своитѣ ирландски землевладѣтелни законопроекти, Фрейсине, съ своя планъ за държавни желѣзници, сѫ дълбоко оскърбили православнитѣ политико-економисти. Науката на тия послѣднитѣ, отъ православни, е почнѫла да се прѣобръща въ практика на кривославна. Нейнитѣ догми сѫ захванѫли да миришѫтъ на ересь. Тя е заприличала на школа безъ ученици, на лѣкарь, отъ когото болнитѣ бѣгатъ.

Когато нѣкои отъ първитѣ съврѣменни умове, когато държавници, на които сѫ повѣрени сѫдбинитѣ на найнапрѣднѫлитѣ днесь народи, се намиратъ въ невъзможность да слѣдватъ всѣкога правилата на дедуктивната политическа економия, трѣба ли ние слѣпо да се водимъ по тѣхъ? Отговорътъ не е мѫченъ за ония, които знаѭтъ огромната разлика, която сѫществува между частната инициятива у напрѣднѫлитѣ народи и частната инициятива у насъ, между

срѣдствата, съ които частнитѣ личности у първитѣ располагатъ, и ония, които частнитѣ личности у насъ иматъ. Ако при всичкото развитие и богатство на Нѣмци, Френци и Англичане, тѣхнитѣ държавни мжжье пакъ намиратъ за нуждно, да се поддържатъ отъ правителството учреждения, които политико-економиститѣ искатъ да оставѭтъ исключително на частната инициятива, колко повече трѣба ние да намираме за необходима тая поддържка, ние, които нѣмаме нито оная развита прѣдприимчивость, нито ония материялни срѣдства, съ които располагатъ напрѣднжлитѣ народи? При всичкото ни уважение, слѣдователно, къмъ много отъ принципитѣ на економическата наука, ние неможемъ безъ критика и безъ съображение на условията, въ които сме поставени, да приемемъ всичкитѣ заключения на нейнитѣ крайни послѣдователье, и това правило ние трѣба да приспособяваме не само при обсжжданьето въпроси на народно просвѣщение, но и при рѣшението още на всички ония специялни и економични питания, които, при отсжтствието у насъ на единъ якъ индивидуализъмъ, иматъ нужда отъ държавна поддържка.

Ние рѣшително отхвърляме, слѣдователно, идеята за уничтожението на нашитѣ държавни училища. При нѣмание хора, които да ги създаджтъ, и хора, които да ги поддържатъ, самоубийство би било да освободимъ държавата отъ поддържката на нашитѣ срѣдни учебни заведения. Но това никакъ не ни прѣчи да се попитаме, да ли тия срѣдни училища, които за сега държавата поддържа у насъ, не сж много, и да ли тѣ не ще бждѫтъ пó-полезни, ако намѣсто гимназии се прѣобърнѣхж въ други специялни училища.

Нѣка прѣсмѣтнемъ, както училищата, за които плаща днесь у насъ държавата, тъй и количествата, които тя издивява по тѣхъ. Независимо отъ женскитѣ гимназии, за които не е въпросъ въ настоящата статия, въ Сѣверна и Южна България днесь има седемь гимназии: Софийската классическа, Ломската реална, Габровската реална, Варненската реална, Пловдивската реална, Сливенската реална и най-послѣ, ако съ свѣтското е дозволено да се смѣси и духовното, Петропавловската духовна семинария. При това има шестъ второстъпенни срѣдни училища: Кюстендилското, Царибродското и Силистренското трикласни училища, Сви-

щовското търговско, Самоковското духовно и Казанлжшкото педагогическо. За всичкитѣ тия училища, които на брой се въскачатъ на злополучното число 13, двѣтѣ Българии прѣзъ 1886 трѣба да иждивѣтъ около 775,000 л. Освѣнъ това, държавата плаща още ежегодно 20,000 л. на Русенската реална гимназия, други 20,000 л. на Търновската и 15,000 л. на Видинската. И на панагонъ, Българетѣ данъкоплатци поддържатъ още 250 стипендияти при сѣверо-българскитѣ държавни гимназии и 175 при южно-българскитѣ. За първитѣ тѣ трошжтъ 121,000 л. ежегодно, а за вторитѣ 84,720 лева.

Всичко това ни се види намъ малко раскошно. Да имахме развитъ народенъ поминъкъ, напрѣдничаво земледѣлие, широка промишленость и търговия, които да абсорбиратъ, да попиватъ всичкитѣ млади, които излизатъ изъ всичкитѣ тия срѣдни учебни заведения, ние не бихме правили никакво възражение. Но при нѣманьето подобни условия, поддържанието отъ страна на правителството 13 мжжки учебни заведения е прѣкалена щедрость. Въ началото на настоящата учебна година въ тѣхъ е имало записани около 3800 ученици. Научени днесь да получаватъ даромъ отъ държавата своето образование, тѣ утрѣ отъ неж ще поискатъ и своя хлѣбъ.

Тѣ ще го поискатъ толковъ пóвече, че многобройни отъ тѣхнитѣ съученици го получаватъ и днесь още отъ неж. Основанието на стипендиитѣ при държавнитѣ училища е едно отъ най-злочеститѣ вдъхновения на нашитѣ законодателье и отъ двѣтѣ страни на Балкана. При отсжтствието на университетъ, при нѣманьето пó-горни специялни учебни заведения, ние разбираме да се отпущатъ стипендии за странство, и то на момци само, които прѣкаратъ единъ строгъ конкурсъ. Разбираме тъй сжщо да се дава даромъ срѣдното образование въ нѣкои извѣстни центрове отъ страната ни, но да се доставя безплатно, освѣнъ образованието, и жилището, и облѣклото, и храната на нѣколко привилегировани момчета, то ни се види вече да съставя безумѣстно великодушие. Тия момчета трѣба, по теория, да бжджтъ най-събуденитѣ, и не сж всѣкога най-събуденитѣ, тѣ трѣба да бжджтъ най-бѣднитѣ, и не сж никога най-бѣднитѣ. Нѣма полза, слѣдователно, за общото образование

на страната, а има врѣда за справедливостьта. Самоподдържанитѣ ученици отъ срѣднитѣ учебни заведения сѫ тъй многобройни, че държавата не само не може да очаква облага, но и си приготвя опасности още, като фабрикува на свои разноски кандидати за чиновнишки постове. Отъ друга страна и характеръть на тия държавни храненици се ужасно исхабява, като *отъ нѣжни години* още имъ се счупи всѣка вилушка на лично самоупование, и имъ се вдъхне мисьльта, че тѣ за всичко трѣба да се облѣгатъ на държавата.

Уничтожението на двѣ-три държавни срѣдни учебни заведения и заличението отъ бюджета на четире пети, ако не и на цѣлото число отъ стипендиитѣ при държавнитѣ училища, съставятъ, слѣдователно, първитѣ лѣкове, които ние бихме прѣпоръчили за прѣваряние това наводнение отъ пролетарии, отъ което ние се заплашваме. Економнитѣ, които тъй ще се явѭтъ, могѫтъ твърдѣ полезно да се употрѣбѭтъ за цѣлесъобразното прилагание ония мѣрки, къмъ разискванието на които ние сега пристѫпяме.

II.

Отъ съкратяваньето на държавнитѣ училища и отъ заличението на срѣдне-образователнитѣ стипендии ние не очакваме нѣкое значително намаление въ числото на нашитѣ срѣдни ученици. Такъва е жаждата за учение, такъва е привлекателната сила на чиновнишкитѣ блага за сега у насъ, че приливътъ отъ срѣдне-образовани юноши ще тече въ страната ни голѣмъ и буенъ, както и до сега. Необходима нужда става, слѣдователно, и за държавата и за обществото, да се дирѭтъ канали, прѣзъ които тоя приливъ да се истича. Другояче, задръстени и пристиснѫти, нашитѣ народни органи не ще могѫтъ да понесѫтъ натиска, който имъ се налага.

Напрѣднѫлитѣ народи сѫ намѣрили до нѣйдѣ подобни канали въ далечни прѣдприятия, въ прѣзморски колонии. Ако Англия милѣе толкова за Индия и за другитѣ си владѣния, то не е само защото промишлеността и търговията ѝ жънѫтъ озобилни печалби въ тѣхъ; тя не оставя тия владѣния да се исчепкатъ изъ рѫката ѝ още и по това, че тѣ ѝ служѫтъ като отверстия, прѣзъ които нейнитѣ кипещи млади сили издишатъ. Отсѫтствието въ британ-

ската империя на военната повинность дозволява на младитѣ Англичане да дирѫтъ своето щастие далечъ отъ родния си край щомъ като свършѫтъ образованието си. По тоя начинъ Индия и много отъ колониитѣ оползотворяватъ излишнитѣ синове на Англия, които другояче бихѫ съставили една цѣла армия учени пролетарии въ страната. И съ свойствената си практичность, тия млади чеда на Албиона приимать каквито постове имъ се прѣдставѭтъ, колкото скромни и да сѫ тѣ. Менѣ още е на умъ, какъ въ мое присѫтствие единъ Лондонски професоръ на музиката се молѣше на единъ мой познайникъ Англичанинъ, да издѣйствува, каквото неговий нѣжно въспитанъ и грижливо образуванъ синъ да се приеме за *конни жандармъ* въ Капската колония. „Подѣйствувайте, молѭ Ви, настояваше професорътъ; не защото ми е синъ, та Ви го хвалѭ, но увѣрявамъ Ви, че той е единъ кротъкъ, хрисимъ, образуванъ момъкъ. Ако Ви трѣбатъ прѣпоръчителни, азъ съмъ готовъ да Ви донесѫ отъ Херцогиня еди-коя си и графиня еди-каква си, които бѣхѫ мои ученички“. Подиръ излизаньето на тоя чедолюбивъ баща, моятъ познайникъ ме увѣдоми, че не само професори, но и лордове и рицари го молили, да подѣйствува за приманието на тѣхнитѣ по̀-млади синове въ тоя полкъ отъ конни жандарми, който се формируваше тогава, подъ командата на полковника Уоррена, въ Южна Африка. И азъ неволно се попитахъ, да ли не ще дойде врѣме, когато и нашитѣ гимназисти да бѫдѫтъ твърдѣ доволни, ако могѫтъ сполучи да станѫтъ поне жандарми.

Таково бѫдѫще за нѣкои отъ нашитѣ гимназисти е толкозъ по̀-вѣроятно, че у насъ за всѣкога ще отсѫтствуватъ канали подобни на ония, които напрѣднѫлитѣ европейци сѫ си намѣрили въ далечни земи. Намъ ни липсуватъ още и богати търговски кѫщи, както ония, които Гръцитѣ иматъ распръснѫти по тритѣ материка, Европа, Азия и Африка, и които не малко млади момци теглѭтъ всѣка година изъ населенитѣ съ Гръци страни. Намъ не остая, слѣдователно, друго, освѣнъ да диримъ канали за истичанието на притекаещата масса срѣдне-образовани момци въ разработванието на нашитѣ естествени богатства, въ развитието на нашето земледѣлие и на нашата промишленость.

Врѣме е вече да обърнемъ сериозно внимание върху тоя жизненъ за насъ въпросъ. Стига сме употрѣбяли всичкитѣ си мисли, стига сме изнурявали всичкитѣ си сили въ яловата политика. Нашитѣ водителье, нашитѣ законодателье, нашитѣ вѣстникарье трѣба мжжки да се завземжтъ съ самата плодотворна задача — задача за повдиганьето на нашия народенъ поминъкъ. Нашата държава трѣба да шавне и тя, трѣба да направи и тя нѣщо отъ това, което всичкитѣ съврѣменни образовани държави правжтъ за економическото възраждание на страната. Безъ да взима ролята на една État-Providence, безъ да стая второ провидѣние, да спасява на погибель осждени занаяти, да създава негодни за страната ни промишлености, тя може да извърши много, тя може да вземе твърдѣ цѣлесъобразни мѣрки за да вджхне новъ животъ и да влѣе нова кръвь въ нашето прѣмрѣло земледѣлие и въ нашитѣ издихаещи, при всичко че твърдѣ жизнеспособни, индустрии.

Три подобни мѣрки сж отъ най-належаща нужда.

Ние трѣба сериозно да се занимаемъ съ прѣустройството на нашето срѣдно, специялно, земледѣлческо и индустриялно образувание. Въпросътъ, като какви специялни училища трѣба да имаме, дѣ и какъ, трѣба да се подложи на едно всестранно изучвание отъ страна на всички ония що годѣ вѣщи лица, които имаме. Трѣба да се обсжди прилежно питаньето, защо нѣкои отъ тия специялни училища, които имаме, както земледѣлческитѣ, не можахж да принесжтъ до сега плодоветѣ, които се очакваxж отъ тѣхъ. Трѣба да се намѣржтъ и срѣдствата и хората, за да се устроижтъ въ страната ни добри практически училища за всичкитѣ ония отрасли на человѣшката производителность, за развитието на които сжществуватъ особно благоприятни условия въ нашата страна. Практическото занаятчийско училище при Сливенската правителствена фабрика извади нѣкои ученици, които ни насърдчватъ въ убѣждението, че тоя типъ практически училища е най-сгодний за нашата страна. Но ние не трѣба да имаме прѣдъ очи само нашата кратковрѣменна практика. Ние трѣба да се ползуваме и отъ практиката на другитѣ народи. Филоматическото дружество въ Бордо ще има тая есень конгресъ отъ прѣдставителье на всичкитѣ образовани народи върху техническото обра-

зуване по цѣлъ свѣтъ. Защо да не пратимъ и ние въ тоя конгресъ двама наши техници българе, за да чуѫтъ отъ близо това, що има да се каже тамъ върху тоя толкозъ интересенъ и за насъ въпросъ? Никакви жъртви не трѣба да ни се свидѫтъ. Економиитѣ, които ще произлѣзѫтъ отъ съкратяванието на другитѣ срѣдни държавни училища и отъ намалението на стипендиитѣ, ние можемъ смѣло да посветимъ на развитието на нашето техническо образование. Съ напрѣдванието на нашитѣ специялни училища ще порасне и числото на тѣхнитѣ ученици. Тия послѣднитѣ не ще до тамъ да ламтѭтъ за чиновнишки постове; опитътъ ни е доказалъ, че при всичко, че нѣкои наши замледѣлци и техници сѫ ставали сѫдии и финансисти, тѣ съ удоволствие се еманципиратъ отъ чиновнишкитѣ окови и прибѣгватъ пакъ къмъ своитѣ специялни занятия. Любовьта къмъ практическия животъ на тия въспитаници не ще остане безъ влияние и върху характера на другитѣ ни срѣдно-образовани момци; тѣхната вѣщина силно ще съдѣйствува за развитието на народния ни поминъкъ, който отъ своя страна ще отвори нови канали на нашитѣ гимназисти.

Но това развитие ние неможемъ да очакваме само отъ добрѣ наредени технически училища. Ние трѣба да вземемъ и други мѣрки за насърдчанието на нашето земледѣлие и нашата промишленость. Нашето земледѣлие и сродното съ него скотовъдство трѣба да станѫтъ прѣдметъ на особнитѣ грижи на всичкитѣ наши рѫководещи крѫгове. Тѣхната главна задача трѣба да бѫде да доставѭтъ всевъзможни улеснения, всевъзможни насърдчания на ония скромни труженици, на ония непретенциозни производителье на богатство, които ще създадѫтъ единъ день величието на България чрѣзъ оранье и копанье земята и чрѣзъ въдение добитъкъ. Прѣди години още, знаменитий историкъ на Византия, покойний Финлей, пишаше отъ Атина въ Лондонский *Таймсъ,* че балканский полуостровъ ще принадлежи на оня отъ неговитѣ народи, който залегне да го завладѣе чрѣзъ земледѣлието. Ни единъ отъ балканскитѣ народи нѣма такива блѣстещи шансове въ това отношение както наший. Българинътъ има трудолюбие, има способность за ассимилирвание, радва се на изреденъ климатъ, радва се

най-послѣ и най-главно на плодородна земя, която не принадлежи другиму. Какви пó-благоприятни условия искате за едно цвѣтуще земледѣлие и едно развито скотовъдство? Дайте му необходимото подкрѣпение сега, когато почева новий си економически животъ, и вие ще видите, какъ той ще напрѣдне. Доставѣте му нови сѣмена, нови породи животни, покажѣте му пó-усъвършенствувани способи за работенье земята и въденье добитъка, улеснѣте му купуваньето нѣкои необходими машини, не го прѣтоваряйте съ данъци, дайте му срѣдства за съобщения, отворѣте му пѫтища за изнасяние неговитѣ храни, неговитѣ вина и неговий добитъкъ, и вие ще се почудите, какъ той ще наякне и се развие и обогати. Устройте земледѣлчески изложения, и награждавайте ония, които сѫ се отличили въ тѣхъ. Възстановѣте честьта на тия два западнѫли, но прѣлестни, близнака, земледѣлието и скотовъдството, и вие ще видите, какъ много отъ нашитѣ образовани млади ще имъ прострѫтъ рѫцѣ и ще попросѭтъ отъ тѣхъ своя поминъкъ и напрѣдъкъ.

Успоредно съ насърдчанието на нашето земледѣлие, трѣба да върви и насърдчанието на нашата индустрия. Ние не разбираме голѣмата индустрия, за която почва у насъ не сѫществува. Ние вече казахме, че споредъ насъ грѣшка ще бѫде, ако правителството се помѫчи искуствено да създаде негодни за страната ни промишлености. Но като исключимъ тия промишлености, намъ остаятъ разни отрасли отъ индустриялната дѣятелность, които твърдѣ успѣшно могѫтъ да се развиѭтъ у насъ, и които трѣба да се развиѭтъ, защото другояче често произведенията на нашитѣ земледѣлци и нашитѣ скотовъдци не ще има дѣ да се дѣватъ. Нашитѣ храни ще гниѭтъ, нашитѣ вълни ще плуѭтъ, нашитѣ крави ще се продаватъ по 20 лева едната, ако ние не се научимъ да правимъ сами своя спиртъ, своитѣ сукна, своитѣ пó-усъвършени масла и сиренье. За обработванието на тия и тѣмъ подобни *наши* сурови материи, пó-прѣдприимчивитѣ духове у насъ трѣба да могѫтъ да расчитатъ на едно всестрано подкрѣпение отъ страна на нашитѣ власти. У насъ трѣба скоро да се гласува единъ законъ, по подражание на оня, който тая година се разисква въ ромѫнската камара. Споредъ тоя ромѫнски законъ, всѣкой, който съ-

здаде единъ заводъ съ капиталъ, отъ 25,000 л., има право да иска безплатно 5 хектара (около 60 уврата) правителствена земя, съ водна двигателна сила въ неѫ. Той се радва при това на слѣднитѣ привилегии: а) не плаща прѣзъ 15 години никакъвъ държавенъ или общински данъкъ; б) внася отъ странство, *безъ мито*, всичкитѣ нуждни машини; в) внася *безъ мито* и сурови материи, ако сѫществуещитѣ въ страната не сѫ достатъчни за неговата фабрика; г) прѣкарва съ намалени цѣни всичкитѣ си стоки по държавнитѣ желѣзници; д) когато изнася вънъ отъ страната своитѣ фабрикати, връщатъ му се каквито мита е билъ платилъ при внасяньето суровитѣ материи и е) неговитѣ произведения задължително се прѣдпочитатъ за всичкитѣ държавни или общински доставки, дори и ако сѫ съ 5 на сто по́-скѫпи отъ чуждитѣ. Послѣднята привилегия сѫществува и у насъ сега, и благодарение ней можà тая година да вземе часть отъ доставката на сукна и нашето сливенско индустрияло дружество. Но ние трѣба да обсѫдимъ да ли не е дошло врѣме да доставимъ и други улеснения на нашата млада индустрия, за да ободримъ слабия ѝ духъ и укрѣпимъ нѣжнитѣ ѝ мишци срѣдъ жестоката борба за сѫществувание, за економическо завоевание — der Kampf um die Absatzgebiete е послѣднето ѝ нѣмско име — която е обзела цѣлия промишленъ свѣтъ.

Една капитална важность въ това отношение има и третята мѣрка, която ние ще прѣпоръчимъ. Ние трѣба да изучимъ внимателно и основателно въпроса на митнишкитѣ си тарифи съ другитѣ държави. Тарифната война, която отъ 1 юлия насамъ е избухнѫла между Австрия и Ромѫния ни показва, каква важность другитѣ съсѣдни намъ държавици отдаватъ на тия економически питания. Ромѫния, при всичката си слабость, при всичката си нужда отъ благоволението на нѣкои сили, и въ дунавския и въ митнишкия въпросъ показа, че тя притежава онова сърдце, което прави, било политически, било економически народитѣ самостоятелни. Чрѣзъ новитѣ си спогодби съ Швейцария и Франция тя отвори единъ новъ пѫть за економическата самобитность на балканскитѣ народи. Ние трѣба да тръгнемъ по тоя пѫть. Изъ новитѣ митнишки тарифи, които рано или кѫсно ще сключимъ, ние трѣба да извадимъ всичкитѣ ония про-

изведения, които могжтъ да ставатъ у насъ. Ние трѣба да си запазимъ правото да ги облагаме съ такова мито, каквото нашитѣ интереси, интересите на производительетѣ ни и ония на потрѣбительетѣ ни, ни посочжтъ. Да се задължимъ да пропущаме съ 8% мито нѣкои произведения, които можемъ и ние да фабрикуваме, както спирта, напримѣръ, ще бжде прѣстжпление. Ние трѣба да исключимъ подобни стоки, като направимъ устжпки върху такива фабрикати, които не ставатъ у насъ. И въ замѣна на тия устжпки ние трѣба да поискаме подобенъ свободенъ пропускъ за нѣкои наши произведения. Прѣдъ Австрия, напримѣръ, ние трѣба да настоимъ да пуща въ държавата си нашия добитъкъ, както го е пущала прѣди година. Прѣдъ Сърбия трѣба да налегнемъ да пуща съ умѣрено мито нашитѣ гайтани, нашитѣ шаяци и нашитѣ берковски и чипровски килими. И ако сполучимъ, ние ще насърдчимъ не само скотовъдството си и индустрията си, но ще насърдчимъ още и търговията си. Съ тия мѣрки ние ще очистимъ и расхубавимъ три буренѣсали днесь пжтя за да конкуриратъ съ оная тѣсна и крива пжтека, по която за сега толковъ образовани млади се тласкатъ и бутатъ съ цѣль да добижтъ едно чиновнишко кресло.

Като едно второстжпенно срѣдство за намалението на кандидатитѣ за чиновници не би било злѣ да се прѣпоржчи и уменшението на самитѣ чиновнишки кресла. Колкото пó-малко постове има, толковъ пó-малко искушения сжществуватъ за младитѣ службогонци. Г-нъ де Лавле съвѣтва Сърбетѣ да намалжтъ числото на своитѣ окржзи. Неговиятъ съвѣтъ заслужва да се чуе и отъ насъ. Защо ни трѣбатъ 17 окржга въ Сѣверна България и 6 въ Южна? Белгия, съ своитѣ 5,800,000 жителье не върши ли си работата само съ 9 окржга? Ако младитѣ Англичане сравнително малко ламтжтъ за държавни постове, една отъ причинитѣ не е ли и тая, че человѣкъ въ Англия токо-речи не вижда чиновникъ? Понамалѣте случаитѣ, въ които единъ младъ вижда, какъ се располага единъ префектъ, и вие ще понамалите и охотницитѣ за попрището, което води къмъ префектурата.

*

III.

До тукъ ние разисквахме цѣроветѣ, които нашитѣ управителье и нашитѣ законодателье могжтъ да употрѣбѭтъ за оборването на угрожаещий и насъ чиновнишки пролетариятъ. Послѣднитѣ си редове ние отправяме къмъ ония, изъ чиито ржцѣ излизатъ тия бѫдѫщи пролетарии, къмъ нашитѣ учителье.

Тѣмъ е въвѣрено образованието не само на ума, но и на волята на хиляди млади. Нѣка тѣ залегнжтъ тъй да испълнѭтъ това свое възвишено послание, каквото да създадѫтъ една силна воля у своитѣ ученици: силна за да може да устои на всичкитѣ искушения на чиновнишкия животъ, силна за да умѣе да си пробие пжть и въ други поприща. Забѣлѣжено е, че речи всичкитѣ момци съ слаба воля, слѣдъ излизанието си изъ училището, се мжчжтъ да стаятъ чиновници. Тѣмъ това поприще прѣдставя наймалко случаи, въ които волята трѣба да се бори съ дѣйствителноститѣ на живота, една ничтожна доза отъ самостоятелно усилие, едно сладко самозаличение. Тѣ блаженствуватъ въ него, когато могжтъ да постигнжтъ чиновнишката *нирвана* — максимумъ възнаграждение съ минимумъ прѣчки за оборване. Противъ тая наклонность къмъ слабоволие нашитѣ учителье могжтъ много и много да направѭтъ. Нѣка насочватъ волята на своитѣ ученици къмъ мжжки идеяли; нѣка имъ вдъхватъ идеята, че учението налага на человѣка свещения дългъ да се бори за своя хлѣбъ не само съ конкурентитѣ за единъ и сжщи постъ, но и съ дѣйствителнитѣ задачи, които животътъ прѣдставя. Въ гимназията, въ училището още нашитѣ млади трѣба да се проникнжтъ съ убѣждението, че човѣшкий напрѣдъкъ не е нищо при блаженството, което единъ самостоятеленъ труженикъ по развитието на народното вещественo и умствено богатство черпи въ съзнанието на едно честно и успѣшно работение. Надъхайте всичкитѣ момци, които излизатъ изъ училищата ни, съ това понятие, и внемалко ще има да се боите отъ оня „ученъ“ пролетариятъ, който е станжлъ такъвъ бичь и такава египетска рана за нѣкои други страни. Опълчѣте ги и умствено и нравствено за голѣмата борба на сжществованието, отворѣте имъ нови

пѫтища и нови канали, и въпросътъ, който ние зададохме въ началото на статията си — какво ще правиме нашитѣ „учени“? — не ще бѫде вече въпросъ. Тѣ ще бѫдѫтъ сольта на нашата земя, квасътъ, чрѣзъ който ще се подигнѫтъ всичкитѣ ония отрасли на народната дѣятелность, които единъ день ще направѭтъ България богата и блажена.

Още нѣколко бѣлѣжки за Паисия и за неговата история.

ОТЪ М. ДРИНОВЪ.

Докждъ ние се наканимъ да обнародваме книгата, отъ която захващаме историята на своето възражданье, руситѣ ни прѣдварихж. Прѣди нѣколко мѣсеца А. В. Лонгиновъ е напечатилъ въ *Люблинъ* Паисиевата история по Тошковичевий прѣписъ[1]), съ който ние още прѣди 15 години, запознахме читательетѣ на нашето Периодическо Списание въ статията си: „Отецъ Паисий, неговото врѣме, неговата история и ученицитѣ му“[2]).

Тошковичевий прѣписъ е единъ отъ най-пълнитѣ, които намъ се е случвало да виждаме, но той не е яко старъ, та се види, че въ него сж се вмъкнжли нѣкакви измѣнения на Паисиевий трудъ, ако и не твърдѣ важни. Но освѣнъ това, г-нъ Лонгиновъ не е могълъ да прочете добрѣ доста много думи въ Тошковичевий ржкописъ, та ги е напечаталъ погрѣшно. Ето защо това издание намъ се види не до тамъ добро. Ние обаче сме благодарни г-ну Лонгинову, че се е потрулъ да напечата, ако и въ такъвъ видъ, тая книга, която е написана още прѣди 124 години, и да нж направи достжпна за всѣкого.

Изданието на г-на Лонгинова ни подбужда да допълнимъ горѣречената своя статия още съ нѣколко бѣлѣжки, да поговоримъ за нѣкои такъви чърти въ Паисиевата книга,

---

[1]) „Исторія Славено-Болгарская о народахъ и о царѣхъ и святыхъ Болгарскихъ и о всѣхъ дѣянія и бытія Болгарская. Собрано и нареждено Паисіемъ іеромонахомъ бывшаго во святѣй гори Афонскія отъ епархіи Самоковскія. Во лѣто 1762, на полву роду Болгарскому. — Изд. А. В. Лонгиновымъ по списку, принадлежащему потомственному почетному гражданину Н. С. Тошковичу“. Люблинъ 1885. — 80 страници, цѣна 60 коп.

[2]) Кн. VI (Браила, 1871), стр. 3—26.

за които тамъ не сме споменжли, но които на сегашно врѣме стаятъ особно любопитни. Освѣнъ изданието на г-на Лонгинова ние тука ще се ползуваме и съ единъ доста старъ прѣписъ отъ Паисиевата история, който е писанъ на 1772 год. и който сега се намира у насъ.

Паисий е билъ родомъ отъ *Самоковската епархия* и, както се види отъ езика му, онъ се е родилъ и порастнжлъ въ западната или Македонска часть на тая епархия, именно: въ Дупнишкитѣ, Разложкитѣ или Джумайскитѣ мѣста. Съ други думи да кажемъ, Паисий е билъ Македонецъ. Нѣка припомнимъ при това, че по врѣмето, когато онъ е писалъ своята история (въ 1762 г.), Самоковската епархия зависѣше отъ Сърбското (Печското) патриаршество, подъ властьта на което е оставала до самото му унищожение въ 1766 г.

Отъ нѣкое врѣме на самъ, особно прѣзъ послѣднитѣ десетина годинъ, въ сърбскитѣ официялни издания често се е писало и доказвало, че Македония, заедно съ цѣлата Самоковска епархия, е сърбска земя, часть отъ така наречената *Стара Сърбия,* че тамошнитѣ жителье сж *Старосрбиянци* и признавали сж се за такъви до началото на сегашний вѣкъ, именно до освобождението на сърбското княжество. Отъ това врѣме сърбското име станжло ужъ много *ненавистно* и *страшно* за Турцитѣ, които поради това захванжли много злѣ да притѣсняватъ и мжчжтъ сърбската си рая. За да се отърватъ отъ тия злини реченитѣ *старосрбиянци* захванжли да крижтъ славното си народно име и да го замѣнятъ съ различни мѣстни названия, или пакъ съ името Българинъ, което било особно приятно на Турцитѣ, защото Българетѣ имъ били всѣкога покорни и послушни въ всичко. При такъво едно положение на работитѣ въ Турско нѣкакви си български чорбаджии, па и българскитѣ владици, откакъ се появи българската екзархия, лесно сполучили да побългарижтъ старо-сърбиянцитѣ въ Македония, та и въ Самоковската епархия, и по други мѣста. Самото Турско правителство поддържало тая българска пропаганда, защото мислило, че откакъ старо-сърбиянцитѣ забравижтъ народното си име и захванжтъ да се наричатъ Българе, тѣ ще загубижтъ храбростьта си, ще омекнжтъ и станжтъ такава мирна и послушна рая, каквато били Българетѣ.

Изложената тукъ теория ние взимаме изъ официялнитѣ „Српске Новине“ (No. No. 15, 101 за 1878 г.), изъ познатата брошура („Стара Сърбия“), която е напечатана въ сърбската държавна печатница два-три мѣсеца прѣди отваряньето на Берлинский конгресъ, и изъ нѣколко статии, които по това врѣме обнародвахѫ въ рускитѣ вѣстници нѣкои „изъ выдающихся сербскихъ политическихъ дѣятелей“ и обнародвахѫ „не помимо желанія высшихъ правительственныхъ сферъ Сербскаго княжества“[1]). Че високитѣ Сърбски правителствени сфери и до сега продължаватъ да развиватъ тая теория, затова има доста много прѣсни фактове, за които е излишно да споменуваме.

Паиспевата история е едно най-остро оружие противъ речената теория, която она подрѣзва и унищожава до коренъ. Както рекохме по́-горѣ, Паисий е македонецъ, па е живѣлъ и писалъ тогава, когато Сърбетѣ не бѣхѫ още наплашвали Турчина съ храбростьта си, която показахѫ при освобождението на Сърбското княжество, когато българскитѣ първенци сѫ се гърчѣяли, „водили сѫ се по гърчка политика“, когато нѣмаше Българска екзархия, па сѣверна Македония, заедно съ родното Паисиево мѣсто, се е намирала подъ властьта на Сърбското патриаршество. Споредъ речената сърбска теория, той безъ никакво съмнѣние трѣбало да е билъ *старо-сърбиянецъ* и да се е гордѣялъ, че е Сърбинъ. А какво излази? Но по́-първо нѣка припомнимъ още, че Паисий, както е вече познато изъ неговото съчинение, много врѣме е пѫтувалъ по Балканский полуостровъ, както по българскитѣ, така и по сърбскитѣ тамошни области. Той е минувалъ и прѣзъ австрийскитѣ сърбски земи, дѣто се е срѣщалъ и разговарялъ съ нѣкои отъ тамошнитѣ сърбски родолюбци. Па и на света Гора е ималъ, види се, дълги и широки разговори и прѣпирни съ тамошнитѣ сърбски иноци. Не иска казванье, че свидѣтелствата на такъвъ единъ человѣкъ за съврѣменнитѣ нему сърбско-български отношения иматъ голѣма важность. А пакъ тия свидѣтелства съвсѣмъ се непосрѣщатъ съ горѣизложенитѣ сърбски доказвания и

---

[1]) Така се изказва редакцията на Московската газета „Современныя извѣстія“, за една подобна статия, обнародвана на 1878, въ No. 22 на тая газета, въ която прѣзъ мѣсецъ Априлий сѫщата 1878 е напечатанъ и прѣводъ отъ речената брошура за „Стара Сърбия“.

увѣрявания по тоя въпросъ. Отъ думитѣ на Паисия ясно се види, че нито той, нито пакъ другъ нѣкой отъ съврѣменнитѣ нему Македонски Словѣне се е наричалъ Сърбинъ, а сѫ признавали, че сѫ Българе отъ дѣди и прадѣди, отъ памтивѣка, още отъ тогава, отъ когато, както се изрича Паисий, „преишли Болгари Дунавъ и населилися въ Тракію и Македонію и Илирикъ некою часть“[1]). Но освѣнъ това, отъ думитѣ на Паисия се види такожде, че на съврѣменнитѣ нему Сърбе и прѣзъ умъ не е минувало да тръсѭтъ въ Македония нѣкакви старо-сърбиянци или да доказватъ, че македонцитѣ били Сърбе, а не Българе. И между съврѣменнитѣ Паисию Сърбе сѫ се намирали мнозина, които сѫ хулили и укорявали Българщината, — това нѣщо било една отъ главнитѣ причини, които накарали Паисия да се потруди и напише Българска история. Но тогавашнитѣ сърбски хули и укорявания, както по прѣдмета си, така и по цѣльта си съвсѣмъ се отличавали отъ сегашнитѣ. Сега Сърбетѣ хулѭтъ и укоряватъ най-много българскитѣ владици, първенци, учителье, защото они ужъ научили македонцитѣ да се наричатъ Българе. А пакъ тогава тѣ укорявали изобщо Българский народъ, заедно съ македонцитѣ, че билъ много бѣденъ и простъ, че нѣмалъ нито владици отъ своя родъ, нито първенци, нито учителье, па билъ съвсѣмъ безкниженъ, нѣмалъ си дори история. Никждѣ Паисий не казва, че съ такъви едни укорявания тогавашнитѣ Сърбе искали да посърбятъ Българетѣ било въ Македония, било другждѣ, но на много мѣста той забѣлѣжва, че тѣ си дозволяватъ такъви укори, защото мислили и искали да докажѫтъ, че тѣхний народъ, както въ старитѣ врѣмена, така и тогава билъ много пó-горенъ, пóславенъ отъ Българетѣ. Ние ще подтвърдимъ исказанитѣ тука общи мисли и заключения съ нѣколко извода изъ Паисиевата история.

За сърбскитѣ хули и укорявания Паисий се исказва така: „и до днесь Сербіе порицаютъ Болгаровъ отъ безуміе: мнится имъ, да су выше были они исперва славни съ кралевство и войска и земля отъ Болгари“[2])... „Некои

[1]) Вижъ въ изданието на г. Лонгинова, стр. 53.

[2]) Въ Лонгиновото издание стр. 46. Подъ думата *земля* тука се разумѣва завладана земля или политически владѣния.

отъ нихъ и ругаются Болгаромъ, защо су прости и не кныжны въ писаніе"[1]). Че тия хули и укорявания били една отъ главнитѣ причини, които накарали Македонеца Паисия да се потруди и напише Българска история, за това той ясно говори въ послѣсловието си: „укараху насъ многожды Сербіе и Греци защо немѣямо своя історія; азъ зрѣхъ по многихъ книгахъ и історіяхъ ради Болгари много извѣстіе написано, того ради воспріяхъ трудъ"[2]).

Като се взелъ да пише по такъви подбуждания, Паисий въ своя трудъ говори и за сърбското минжло, което сравнява съ българското и доказва, че въ прѣднитѣ врѣмена Българетѣ всѣкога и въ всичко били много пó-горни отъ Сърбетѣ. Па ако въ послѣднитѣ врѣмена българщината испаднжла до една много долна стъпень, това станжло, защото „Болгария е посредѣ Турчиномъ, близу Цариградъ; за то су весма озлоблены и попраны Болгари отъ Турковъ, якоже водится, за то немогутъ никакова хитрость или мудрость книжною воспріяти" (стр. 66). Българетѣ, доказва Паисий, още въ 9-й вѣкъ били православни християне и имали вече книжнина[3]), па въ 10-й вѣкъ имали вече и свои патриярси. „А Сербіе были подъ папа, и Римска вѣра держали; никако нема ни у Латински, ни у Греческы лѣтописи за Сербіе писано, въ кое время крестили ихъ Римляне, но въ лѣто 1130 Неманіе жупанъ Сербски пріялъ св. крещеніе, но не весъ народъ Сербски, но мало народъ. Послѣжде св. Сава архіепископъ, сынъ Неманіевъ въ лѣто 1190 обратилъ весъ народъ Сербски въ православную вѣру. Тако и Сербіе послѣ Болгаровъ за 345 лѣтъ пріяли вѣру православную. Тако Болгари отъ словенски вси народи прежде пріяли православіе, прежде имеяли себѣ патріарха и цари и по своему языку читати почели"[4]).

За Стефана Неманя, отъ когото „ся почела лоза кралевская въ Сербію", Паисий споредъ старитѣ сърбски ска-

---

[1]) Все тамъ, стр. 67.

[2]) Все тамъ, стр. 80.

[3]) Паисий доказва, че словѣнскитѣ първоучителье прѣдали своитѣ книги „перво Болгаромъ и наречени были книгы болгарски; како и до нынѣ Греци то знаютъ, и четиры патріарси, и Иерусалимъ, Синая, Света Гора, и весь народъ кажатъ книга болгарска, а не сербска, или словенска". На това мѣсто Лонгиновото издание (стр. 65) е поубъркано: на мѣсто *Иерусолимъ и Синая*, напечатано е: Іерусалимскія. Ние оправяме тая грѣшка по нашій прѣписъ на Паисиевата история.

[4]) Въ Лонгиновото издание, (стр. 66).

зания забѣлѣжва, че онъ „не былъ отъ рода Сербска, но отъ рода Латинска, отъ плѣмя царя Ликанія мучителя". Съ тая си забѣлѣжка той иска да каже, че на Сърбетѣ неправило голѣма честь това, дѣто нихнитѣ кралове „отъ Латины влачили свое плѣмя, а жены зимали отъ други кралевства и конечно не имеяли отъ рода Сербскаго никако племя ни женско ни мужско"[1]). Съврѣменнитѣ Паисию Сърбе много се хвалили и прѣкаряли Българетѣ съ побѣдата, която Стефанъ Дечански и неговий синъ Душанъ спечалили въ 1330 г. надъ Българския царь Михаилъ Шишмановъ. „Написали, казва Паисий, за царя Константина Шишмана[2]) щампа и укораютъ его и сына его Михаила царя, нарекли го: всезлобнаго Шишмана сынъ Михаилъ. Той Костантинъ и сынъ его имеяли жени отъ дома Сербскихъ крали и отгнали ихъ послѣди отъ себе, — за то востала ненависть между Сербіе и Болгаровъ, и убіенъ былъ царь Михаилъ сынъ Костантиновъ отъ краля Дечанскаго на брани. За то ся величаютъ Сербіе и укораютъ домъ Шишмановъ и Болгаровъ"[3]). Противъ тия Сърбски *величания* Паисий говори: „За толико лѣта Сербіе единаго царя побѣдили и убили на брань и хвалятся и притчи написали, како су силни, — а Болгари за толико лѣта царствовали и толико цари убили, и покорували кесари себѣ много пути даники; никакову причту ни похвала не писали имъ Сербіе отъ зависти, но еще хулятъ вси и до нынѣ на Шишмана и на домъ его болгарски"[4]).

Особно подробно Паисий говори за Стефана Душана. Той челъ, какво писали за Душана старитѣ Сърбе въ „*Родослова*"[5]) и пр., па като слушалъ похвалбитѣ на своитѣ сърбски съврѣменници съ Душановитѣ дѣла, много се лютилъ. „Сербіе некои, каже, подобни ему (Душану) по своему високоумію покриваютъ дѣла его и насилство, нарекли го

---

[1]) Все тамъ, 41.

[2]) Тукъ трѣба да забѣлѣжимъ, че Паисий погрѣшно счита за едно лице Видинский князь Шишманъ и съврѣменний нему Български царь Константинъ Тѣхъ.

[3]) Все тамъ, 43.

[4]) Това мѣсто изъ Паисиевата история ние привождаме по наший прѣписъ. Сравни въ изданието на г-на Лонгинова стр. 43 и 44.

[5]) Тоя сърбски *Родословъ* е написанъ въ 14-й вѣкъ, но е напечатанъ токо прѣди двадесетъ години. Напечаталъ го е Даничичъ подъ такъво заглавие: „Животи краљева и архиепископа српскихъ. Написао архиепископ Данило и други" Загреб 1866. Паисий го е челъ въ ржкописъ. Трѣба да кажемъ, че „Родословътъ" наистина не хвали Душана. (Визж. стр. 381, 382 и пр.).

силни Стефанъ, и имеютъ его за святаго. Защо убилъ отца своего и умрелъ подъ проклетіе и отлученіе, и на него ся скончало племя и родъ Неманя Симеона, то никако не смотрили и до нынѣ не смотраютъ, но го фалятъ вече (пóвече) отъ они нихни святы крали: паче Милутина, деда его превознесли Стефана (Душана) и вся сербска слава и причти ему приписали. Некой философъ Латински написалъ причти народнія, по Европа колико народи были, и имена местамъ и пределомъ изобразилъ причтію. То Сербіе нашли и преписали Стефану *насилному*, и изобразили его на щампи, и показуютъ, како да естъ они места и народи покорилъ и имеялъ подъ своя власть Стефанъ. Тако самомнено написали, или отъ баби, или кой що чулъ за Стефана, то писалъ, не смотрили въ „Родословъ", како написали перви за него и за дело его, и колико земля держалъ, то не смотрили и не смотраютъ, но Стефана нарицаютъ Силна. Кратка была сила его и на зло ему произшла"[1]).

На едно мѣсто, като говори, какъ Сърбетѣ се хвалили, че тѣхното минжло било пó-славно отъ българското, Паисий казва: „нестъ тако! Болгари вси языци знаютъ и у всаки исторіи свидетельствуютъ, а за Сербіе нигде нема никако писано, ни свидетелство въ исторіи латинскы и греческы. Но они отъ Симеона Неманя почели писати и отъ то время имеютъ писано Родословъ и жития на крали ихъ и святыхъ. Но то никако несогласно: колико книгы нихни има за кралеви ихъ, и у всака различно и несогласно написали, кой како хотелъ и како слишалъ отъ прости человѣцы, тако и писалъ. За то не може да се разумеетъ и то що е право и истина отъ несогласнаго известія ихъ. И до нынѣ некои отъ нихъ вадатъ *новесмá* и китатъ исторіи и речи празни, но не имеютъ исперво никако свидетелство за своего рода, како що имеютъ Болгари отъ греческы и латинскы исторіи"[2]).

За Влъкашина и за неговий синъ Марко Паисий доказва, че били Българе. Влъкашиновий баща билъ български *самовластенъ краль* въ Охридъ, — „были Болгари на двое раздѣлени: въ Терново царъ називалъся, въ Охридъ

---

[1]) По нашиѝ прѣписъ. Сравни въ Лонгиновото издание стр. 43.
[2]) По нашиѝ прѣписъ срв. Лонгиново издание 46.

краль"[1]). Послѣ, когато Стефанъ Душанъ покорилъ Охридъ, той „зелъ оно плѣмя кралевско при себѣ, отца Вукашинова и Вукашина отца Маркова. Той Вукашинъ и сынъ его Марко Кралевичъ были человѣцы мудри и храбри, и красни; за то се почудилъ Стефанъ на нихна персона и хитрость и храбрость, и извелъ ихъ съ себѣ въ Сербію, и имеялъ Вукашина перваго по себе, и кнеза Лазара втора: то были Стефану перви велможи[2]) . . . „Стефанъ насилни (Душанъ), егда былъ при смерти, поставилъ на домъ свой и на царство Вукашина, отца Маркова. Но той Вукашинъ не хотелъ титла Стефанова царская насилная, писатися царъ Грекомъ и Болгаромъ. Понеже былъ отъ племя болгарскихъ царей, желалъ по свое кралевство и царство болгарское. . . Той Вукашинъ убилъ насилному Стефану сына Уроша и сталъ краль Сербски и Охридски, вратился въ Охридъ и Прилепъ, и заповедалъ Сербомъ, и много места держалъ. А кнезъ Лазаръ осталъ покрай Дунавъ, въ Шумадна и Морава, и противился Вукашину"[3]).

Краткий свой прѣгледъ на сърбската история Паисий свършва съ слѣднята обща бѣлѣжка: „Отъ Симеона перваго краля Немана, или жупана Сербскаго, стояло кралество сербское двесте и педесетъ лѣта до Уроша сына Стефанова (Душанова), седмаго рода отъ Неманя, и на того седмаго рода скончало се кралевство сербское. И не имѣяли градове, нити се знаетъ, кой дека е седелъ отъ нихъ, но съсъ то были добри: монастири правили и церкви красни, и ревность велику имеяли по благочестіе, — съсъ то ся прославили на земли и предъ Бога. Кралевство ихъ мало было весма тесно и за мало время пребило. Последи той *насилни* Стефанъ (Душанъ) узелъ неколико земля отъ Грецы и отъ Болгари, но весма за кратко было то негово царство. Онъ покорилъ Охридскаго краля и оны тамошни Болгари, и писался *царъ Болгаромъ*, но паки они болгарски крали по мало время искоренили и скончали домъ его, и узели паки свою землю, и Стефанову державу на Болгарія пренели. А последи узели Турци отъ Болгари, якоже рече се, отъ Вукашина: „онъ, последни краль былъ Болгарскый и Сербскый въ Охридъ [4]).

[1]) Лонгиновото издание стр. 40.
[2]) По наший прѣписъ. Срв. Лонгиново издание 42.
[3]) По наший прѣписъ. Срв. Лонгиново издание 44.
[4]) По наший прѣписъ. Срв. Лонгиново издание 45, 46.

Ето, повтаряме, какво е мислилъ, какво е чувствувалъ и какво говори Паисий, който споредъ сегашната старосърбска теория трѣбало би да е Сърбинъ, защото е билъ родомъ македонецъ, та че изъ подвластната на сърбското патриаршество македонска часть, па е живѣлъ въ такъво едно тежко за българщината врѣме, когато Сърбетѣ не само не сѫ имали нѣкаква нужда да се криѭтъ задъ български гърбъ, но явно сѫ се гордѣяли и надносили съ народното си име и съ народната си история. Както сѫ забѣлѣжили читательетѣ, горещата Паисиева полемика съ съврѣменнитѣ нему Сърбе се върти все покрай исторични прѣдмети и съвсѣмъ не закача никакви етнографични въпроси, каквито тогавашнитѣ Сърбе не сѫ повдигали, защото прѣзъ умъ не имъ е минувало, че македонцитѣ били ужъ Сърбе, а не Българе. Ние имаме за това нѣколко любопитни сърбски извѣстия отъ 15, 16, 17 и 18 вѣкъ, но нѣма да се спираме върху тѣхъ, защото и Паисиевитѣ думи доста ясно показватъ, до колко сѫ фантастични основитѣ на сегашната старосърбска теория. Откъмъ тая страна, горѣизложенитѣ изводи отъ Паисиевата история сѫ много любопитни. Ние не мислимъ да отдаваме нѣкакво научно значение на това, що Паисий говори за нѣкои фактове отъ сърбската история, защото и другъ пѫть сме казвали, че въ Паисиевата история не трѣба да търсимъ нѣкаква строга историческа критика. Но и откъмъ тая страна нѣкои отъ горѣприведенитѣ Паисиеви мисли сѫ любопитни.

Особно внимание заслужватъ думитѣ на Паисия за причината, по която Душанъ се титулувалъ и *царь блъгаромъ*. Едни отъ сегашнитѣ историци си обясняватъ тоя титулъ съ прѣдположение, че Душанъ е ималъ нѣкаква върховна власть надъ българското (Търновското) царство. (Познатий сърбски историкъ г-нъ Сретковичъ въ най-новото си съчинение [1]) отива чакъ до тамъ, че счита българский царь Иоанъ Александъръ за единъ простъ Душановъ *владалац*, какъвто е билъ, напримѣръ, Севастократоръ Дѣянъ, владѣтельтъ на Жеглиговската и Велбѫждската области). Други пакъ, като взиматъ прѣдъ видъ нѣкои достовѣрни исторични извѣстия и фактове, по които се види, че Иоанъ Алаксандъръ

[1]) „Гласник Српског Ученог Друштва," кн. 64 (1885 г.), стр. 363.

е билъ съвсѣмъ самовластенъ, независимъ отъ никого царь, мислѣтъ, че Душанъ само по едно тщеславие се е наричалъ и царь Блъгаромъ [1]). Но и на това обяснение ние не можемъ да пристанемъ, защото е мѫчно да допустнемъ, че Душанъ би си дозволилъ една тщестлавна постѫпка, толко оскърбителна за Български царь, съ когото онъ всѣкога се е старалъ да се отнася приятелски. Нѣка припомнимъ още, че Душановата жена бѣше сестра на Българский царь и е имала голѣмо влияние върху мъжа си. Паисиевото мнѣние за тоя въпросъ види се да е най-вѣрно. Отъ неговитѣ думи излиза, че Душанъ се е наричалъ царь Български по това, защото е владалъ надъ „*Охридскитѣ Българе*“ [2]), сирѣчь надъ Македонскитѣ. Това Паисиево мнѣние до нѣйде се подтвърждава, между друго, и отъ едно Душаново писмо до Венетишкий (Венециянский) дожъ Андрей Дандоло, писано въ Сересъ на 1345, когато Душанъ се намираше на върха на своето могѫщество и се готвѣше вече да си даде царски титулъ. Въ това писмо, което е издирилъ академикъ Любичъ въ Венетишкитѣ архиви, Душанъ се *не нарича* владѣтель на Българетѣ изобщо, а се титулува: Bulgarie imperii partis non modice particeps, сирѣчь: владѣтель на не малка часть отъ Българското царство [3]).

Заслужва внимание и увѣряваньето на Паисия, че Вукашинъ билъ Българинъ и, като владѣтель на „Охридскитѣ Българе“, сирѣчь на Македонскитѣ, наричалъ се Български краль. Сѫщо и за Вукашиновий синъ Марко Кралевичъ Паисий казва, че билъ Българинъ и Български владѣтель въ Прилепъ и Охридъ [4]). Не е само Паисий, който мисли така за Вукашина и Марка. Познатий Албански князь Иванъ

---

[1]) Флоринскій, Южные славяне и Византія во второй четверти XIV вѣка. С.-Петербургъ 1882, стр. 223.

[2]) Исторично невѣрното Паисиево увѣряванье, че Душанъ прѣвзелъ „Охридскитѣ Българе“ отъ нѣкакъвъ си Български краль, тука не прѣчи.

[3]) *Любичъ*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, II, 278, 279.

[4]) Намираме за неизлишно да приведемъ слѣдниитѣ Паисиеви думи за Марка. „Марко, каже, согрешилъ нечто исперво Вукашину отцу своему и хотелъ убити отецъ его, а онъ побеглъ при царя турскаго во Едрене. По убиеніе Вукашина (въ битвата на р. Марица) постави царь Баязитъ Марка паша малаго въ Прилепъ и Охридъ. Той Баязитъ сынъ Марінъ, дщи царя Александра, . . . любилъ Марка Кралевича по сародство: якоже речеся, Вукашинъ и Марко были отъ рода Шишманова . . . Марко сынъ Вукашиновъ за много время седелъ въ Прилепъ и много церкви зградилъ, и имеялъ бранъ со Арнаути много. И была страна Охридска подъ Турци, но Марко заповедалъ“. По нашиий прѣписъ (у Лонгин. 43).

Музаки, който е живѣлъ въ 15-й вѣкъ, нáскоро слѣдъ Вукашина и Марка, нарича ги въ своитѣ мемуари (записки) Български кралове: Re Vucasino ch'era Rè de Bulgaria e dominava quasi insino ad Andrianopoli . . . Marco Rè di Bulgaria[1]). Трѣба още да забѣлѣжимъ, че тоя Албански князь, който е билъ съврѣменникъ на знаменитий Скандербелъ и е участвувалъ въ неговитѣ войни съ Турцитѣ, нѣколко пѫти нарича сегашна Македония Българска земя. На едно мѣсто той изрично казва, че България отдѣля отъ Албанската земя планината *Перистери* [2]), сирѣчь оня високъ върхъ, който се протѣга на юго-западъ отъ Битоля [3]).

Па и единъ Сърбинъ отъ онова врѣме, сирѣчь отъ 15-й вѣкъ, нарича Вукащина Български владѣтель. Той е многострадалний Сърбски яничаринъ Михаилъ Константиновичъ изъ Островица, който испърво е билъ войникъ въ войската на сърбския деспотъ Юрий Бранковичъ, а въ 1455 г. билъ заробенъ отъ Турцитѣ и станѫлъ яничаринъ. Въ своитѣ мемуари, които сѫ писани на полски езикъ, той говори, по прѣдание, че Душановий синъ, царь Урошъ, далъ на двама братия българското царство за да владатъ тамъ като негови намѣстници (вассали). Но тѣ, като се утвърдили въ Българската земя, не рачили вече да се покоряватъ на Уроша и му станѫли противници. Пò-надолѣ Михаилъ Константиновичъ расказва, че реченитѣ двама братия били погубени отъ Турския царь Мурадъ I, който слѣдъ това лесно покорилъ всичката българска земя [4]). Че подъ *тия двама братия* се разбиратъ Вукашинъ и Углѣша, въ това не се съмнѣватъ и такъви историци, какъвто е, на примѣръ, г-нъ Сретковичъ.

Най-послѣ ние трѣба да се поспрѣмъ и върху Паисиевата бѣлѣжка, че *старитѣ* Сърбе не сѫ прѣвъзносили Душана така, както правили въ 18-й вѣкъ нихнитѣ потомци, които сѫ китили Душановата история съ различни

---

[1]) *Hopf:* Chroniques gréco-romanes. Berlin 1873, p.p. 2 1, 273.

[2]) La montagna de Peristeri, o li v'e una fontana Dobrida, e là se devide l'Albania dalla Bulgaria. У *Хопфа*, 281.

[3]) Константинъ Музаки, синътъ на споменѫтий Иванъ Музаки, е допълнилъ мемуаритѣ на баща си съ нѣколко бѣлѣжки, въ които и онъ нарича Македония — Българска земя. Въ бѣлѣжкитѣ на Константина Музаки се намиратъ и нѣколко извѣстия за Вукашина, които до нѣйдѣ се посрѣщатъ съ Паисиевитѣ извѣстия. Виж. у *Хопфа*, 306.

[4]) Zbiór pisarzów polskich, 2, V (Варшава 1828) стр. 57—61.

притчи и *новесма*. Тая Паисиева бѣлѣжка се подтвърждава, между друго, и съ нѣкои любопитни извѣстия, които намираме въ запискитѣ на горѣспоменѫтий Сърбски яничаринъ Михаилъ Константиновичъ. Константиновичъ, който се е родилъ тогава, когато сѫ били още живи нѣкои отъ Душановитѣ съврѣменници, не само не се хвали и гордѣе съ Душана, но и гледа на него като на единъ не почтенъ и безразсѫденъ владѣтель, комуто работитѣ докарали злочести сѣтнини както за Българетѣ, така и за Сърбетѣ. На оная глава, въ която говори за Душановитѣ работи, Константиновичъ е далъ такъво заглавие: „Какво нѣщо се случило въ Сърбското, или Руско кралство по Божие попущение заради нашитѣ грѣхове“[1]). Тая глава се захваща съ доста подробенъ разсказъ за злочестата сърбско-българска война въ 1330 г. Тукъ Константиновичъ разсказва, че Душанъ прѣдателски взелъ въ плѣнъ Българский царь (Михаилъ Шишмановъ), когото послѣ и убилъ по единъ още пó-неблагороденъ начинъ. Константиновичъ гледа на това непочтено Душаново дѣло (tak nieszlachetny uczynek), като на единъ много тежъкъ грѣхъ, който онъ счита за начало и источникъ на злочестинитѣ, които погубихѫ Сърбското кралство и докарахѫ Турското иго.

Ние ще свършимъ тия си бѣлѣжки, като искажемъ едно искрено желание да видимъ Паисиевата история обнародвана въ едно такъво издание, въ което она да се яви на свѣтъ така, както е излѣзла изъ рѫката на Паисия. За такъво критично издание на тая книга вече е настанѫло врѣме, защото вече сѫ познати отъ неѭ нѣколко прѣписи, между които има и твърдѣ стари, какъвто е Котелский, отъ 1765 г., и други нѣкои.

Харьковъ, априль, 1886.

---

[1]) Все тамъ, глава XV, стр. 49—61.

ЗАПАДНИТѢ БЪЛГАРСКИ ГОВОРИ.

Бѣлѣжки отъ А. Теодоровъ.

При една прилѣжь да идж за единъ-два деня до Трънъ, по служебна работа съвсѣмъ отъ особно качество и во врѣме, когато на краснитѣ уста на прѣдмета, що ме блазнѣше, бихъ намѣрилъ само горчивъ присмѣхъ на специялния си интересъ за него, пътемъ ази се опитахъ да подслушамъ у нашитѣ селяне къмъ западъ отъ София поне крадишкомъ нѣщо, което да ми подадѣше за сега божемъ нѣкои бѣлѣзи за освѣта върху единъ отистина немаловаженъ въпросъ.

Извънъ България свѣтътъ е изобщо на мнѣние, че оставимъ ли исцѣло Македония, западната часть на днешното Българско Княжество, съ областитѣ (прѣдишлитѣ санджаци, губернии) Видинска и Софийска, носи въ говора си характеръ въ същность сърбски, ала отъ дълготрайното съсѣдство съ българетѣ подмѣненъ въ нѣкои нетегловити точки въ посока къмъ българския. Това мнѣние и досега още, както и отнапрѣжь, се подържа главно отъ свѣдѣния, черпани изъ источници сърбски, които въ най-голѣмия си брой иматъ за подкладъ оная чемерна тенденциозность, що играе първата роля дори и въ самата школска отхрана на сърбската младежь, та стая пагубенъ зародишъ на таквизь явления, каквито бидохме осъдени да гледаме въ подирно врѣме. Колкото и да твърдѣтъ сърбетѣ, като въ противиположность на българетѣ, че у тѣхъ нѣма въ литературата издания, които тъй шовинистично да лъготѣтъ человѣчеството за етничнитѣ отношения на Балканския полуостровъ, все пакъ слабиятъ български печатъ е сполучилъ да отбѣлѣжи една купчина подобни сърбски „творения“ [1]), които несъмнѣно неще сж всичкото по тази часть отъ сърбската книжнина; у насъ обаче, наопаки, гласътъ на истината по неволя се е оставялъ винъги самъ естествено да бликне на яво, като не е имало, освѣнъ по крайна рѣдкость, дори и прости отговори на съсѣдовитѣ пакостни проповѣди, а камо ли още да се пишътъ цѣли расправи

[1]) Отъ писателье — Деспотъ Баджовичъ, Милойко Веселиновичъ, Йованъ Живановичъ, Стефанъ Петрановичъ, и мн. др.

за същината на работата. Сърбскитѣ „творения“ навѣхж така доста мъгла върху едно питанье, за което науката въ дадени случаи трѣбаше да се притича къмъ какви-годе наръчни извори, — а тѣ се намѣрихж у по́-ближнитѣ до културнитѣ врата и по̀-отрано познати татъкъ южни словѣне въ количество не дотамъ оскъдно. И създаде се реченото мнѣние, че същинскитѣ българе и българскиятъ говоръ между Дунава и Балкана се зачинатъ тепърва далече на истокъ отъ Искъръ и София.

Откъмъ историята на словѣнскитѣ побалкански народности днесь вече наистина никой не би се помамилъ съ „издиранията“ на члѣна отъ Српското Учено Друштво Милојевића, както и съ сърбската „повесница“ на Срећковића; ала откъмъ тѣхната езиковна характеристика струва човѣкъ съ респективна прѣдпазливость да поима и трудове положително оцѣнявани, както що е „Кнежевина Србија“ отъ Милићевића: тамъ ще ни се удаде негли съ едного урожденеца отъ Зайчаръ да поправимъ много изопачени мѣста въ съобщенитѣ пѣсни и думи изъ тоя градецъ; расположението на тогова писателя къмъ фактове отъ наша страна осѣтно прозира, на примѣръ, и въ онуй мимоходно съпоставянье на признаваната у насъ разлика между „български“ (мислено провинциялно) и „шопски“, което е истъкнъто на стр. 182 отъ неговата „Краљевина Србија, Ђ. Нови Крајеви“. Недостатъкътъ въ издържано до край безпристрастие на подобни производи, както и изобщо нѣмането истински научни публикации за въпросния прѣдметъ отъ надѣжни наблюдателье, много допринася да се крѣпятъ и усилятъ още за дълго врѣме невѣрнитѣ свѣдѣния за фактичнитѣ прѣдѣли между сърбскитѣ и български го́вори, което поражда всѣкакъ разнородни послѣдици отъ неизгледенъ досѣгъ; затуй во върховенъ интересъ на обѣтѣ съсѣдски народности, а че и на самата наука, е да се испитатъ еднъжъ обстоятелно и да се изложътъ съ пълна достовѣрность всички особности на говоритѣ, за които до нинѣ липсуватъ непрѣложнитѣ дати за една общопризната прѣсъда. Въ тоя смисьлъ трудътъ на В. Качановски въ „Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсенъ“, прѣко своята филологична самомнивость, нѣма досущь очаквания у́чинъ, като сгатанъ безъ критична основа, и неможе да си особува

*

гласъ за рѣшение въ дадения случай; а обнародуванитѣ въ книжкитѣ на „Пер. Списание“ (въ Срѣдецъ) народни пѣсни отъ Трънско, ако и струва по̀-вече отъ всичко да се прѣдпочитатъ за речената цѣль, се нуждаѭтъ отъ доста формални поправки. Важноста́ на прѣдмета и деликатното му естество налѣгатъ неотклонно да се заемътъ съ нихъ лица непрѣдузети, съ свободни отъ школарство възгледи, чието умѣние да ги проникне и схване въ цѣлата имъ същина; а рационалнитѣ жертви на отдѣлни любителье, дори непомалко и на правителствата на заинтересуванитѣ народности, ободряващицъ всѣка доказана вѣщина, сѫ едничката гаранция за безкористенъ успѣхъ въ присъщето не леко и заплетено дѣло.

Имащицъ на гледъ наличената неприязнена обставка съ нашитѣ западни го́вори, менѣ се прѣдстави възможность на минувката си прѣзъ Трънъ да подбѣлѣжѫ отъ негова говоръ колкото сполучѫ онѣзи главни чъртп, които го отличатъ отъ говора въ Софийско и отъ обиходната българска рѣчь книжовна, та че съ тѣхъ насоки послѣ, като съ добъръ водачъ, да провѣрѭ на първо мѣсто материялитѣ отъ Трънско, съобщени отъ П. Байкушевъ въ „Периодическо Списание“, а пакъ сетнѣ да прѣтресѫ досѣжнитѣ пѣсни у В. Качановски наравно съ Пиротскитѣ все у него и да сличѫ напоконъ всичко добито въ резултата си съ пѣснитѣ на Пиротчане и Зайчарци у М. Милићевић. По такъвъ начинъ се надѣѭ да постигнѫ за нѣкои отъ българскитѣ западни го́вори дадени чърти, въ които ясно да се гледа характеръ̀тъ на говоритѣ и тѣхното народностно потекло; — исподъ моитѣ бѣлѣжки за тѣхъ не ще се дири една цѣлотна и съразмѣрно развита расправа, най-просто извѣстни съображения, чиято цѣль е да побудѭтъ къмъ по́скорошно расчистяние пътя на правдата.

I.

На излизанье изъ Софийското поле прѣзъ Кня́жево, задъ пролуката между Витоша и Лилинската планина, човѣкъ настая вече друга го́ворна область, която е пакъ еднаква съ Софийската (шопска), ала има нѣкоя мъничка отлика, що ѭ споява съ го́воритѣ на югъ къмъ Македония: още въ първото село задъ Княжево, во Влада́я, за-

хващатъ особнитѣ глаголни форми *берá, гúна,*[1]) *прáва, купýіа*[2]) за 3 мн. сег. отъ I—IV. спрежение [по Leskien-a[3])]. Немогж да покажж какъвъ разлогъ обнима тази характеристика и да ли се растила широко и къмъ западъ отъ Владая; обаче щомъ се наближи крайната наричана Грá(х)ово, чиято ядка е Брѣзнишката околия, гóворътъ взима съвсѣмъ инакъвъ очъртъ и пътувачътъ распознава тука въ българска рѣчь много бѣлѣзи, несрѣщани до сега другъде низъ България. Този видъ говоръ слѣдува непрѣкъснъто и нататъкъ въ Знéполската крайна, съ Трънъ като срѣдище, па се прѣмѣта дори отвъдъ българската граница, въ сърбскитѣ прѣдѣли. Неговитѣ найбѣлѣжити особности менѣ се удаде да опознаж срѣди селянетѣ въ кръчмата на село Ребрó[4]), между Остри връхъ и Любашъ планина, и тѣхъ ази си дотвърждахъ повсъде изъ слушанитѣ думи на тъдѣвашни людье.

а) 1. Откъмъ звуковна страна се забѣлѣзва прѣди всичко, че ѣ въ срѣдословието е упазенъ съ истия свой изговоръ, знаенъ и въ цѣлия български езикъ изобщо: *тъгáі, снъхá, гъ́та* (**гаъта-**), *съдрá;* само намѣстѣ се прѣобърнълъ въ *о*: *собрали́* се, *сóпни* се.

Съ гласежа на ъ се изравнилъ и ь: *дън, съгá, опъ́нци*; той ни прѣваря най-вече въ приставкитѣ **-ьць**, които инакъ у насъ по правило се срѣщатъ во форма на *ец*: *конóпец, покровъ́ц, листъ́ц.*

2. Носовката ѧ се явява замѣнена редомъ съ *е*, както е и въ случаитѣ отъ 3. мн. свър., дето вмѣсто неж погрѣшно бива репродукувано отъ нѣкои любителье *а*: *упадóше, спрегóше, писáше, купи́ше*;

---

[1]) Тлъститѣ и пóедри букви въ думитѣ, които подавамъ за примѣри къмъ нѣкои граматични явления, показватъ, че означенитѣ отъ тѣхъ съгласки сж меки, както е меко на пр. сърбското љ. Поради нѣманье въ печатницата особни букви за такива меки съгласки, пристанъхъ на тоя способъ за означение.

[2]) Формитѣ *пýкая, трéская* въ сПС. XVII. 320 б., записани отъ г-на С. Вацовъ въ пѣсень отъ Княжево, не сж и особность на Княжевския говоръ. Пѣснопойката Стана Спасева Митрева сама обяснила г-ну Вацову, че рецитува „по отвъдното", сир. по говора отъ Владая и нататъкъ къмъ юго-западъ.

[3]) Системата, по която проф. Лескинъ е раздѣлилъ старобългарския глаголъ по спрежения, е ж за новобългарския езикъ много пó-рационална отъ Миклошичовата (вж. сПС. V. 36. зб. 1; тамъ има вмъкнъти нѣколко важни печатни погрѣшки). Въ друга статия ще изложж това пó-широко подъ наслѣвъ „спрежение на българскитѣ глаголи".

[4]) На австрийската карта отъ Генералния щабъ (посърбено) *Rebrovac,* а на руската (невѣрно) *Реброво.*

Колкото за **ж**, тя е накръзъ промѣнена въ *у*: *скуп*, *истину́л*, *врбу́*, *седу́* (3 мн. сег.), *іу*—**ну** (вин. ед. ж.). Случаитѣ на подобна промѣна, колкото съществуватъ и въ македонскитѣ го́вори, сж доста рѣдки, ала нелипсуватъ досущь и въ источнитѣ български краини, дето се чуѭтъ въ *су́мрак*, *су́кръвица, ру́га се, дубра́ва*, *пону́да* (макед. *понади*, стб, **пожда**) и други.

3. **ѣ**=*е*.

4. Двоегласковитѣ купове **жд** и **шт** отъ *ді, *ті въ размѣра на правото си нестоѭтъ наравно: докъдъ **жд** си удържа мѣстото еднакво съ остатнитѣ български го́вори, **шт** намираме токо-речи навсъде измѣнено въ *ч*, което въ реда **шт**, *шт* (въ Тракия и България) — *шч* (въ по́вечето македонски го́вори) — *ч* е несъмнѣно послѣднята брънка отъ веригата на него звуковни прѣходъ. Така се казва *пре́жда*, *наре́ждамо*, *гра́ждане*, ала — *сре́ча*, *ноч*, *пра́чам*.

5. Въ *дзид* и *дзъд*, *помо́дзи* имаме звука s, що владѣе въ повече такива думи отъ македонскитѣ го́вори, както и въ нѣкои отъ источнитѣ български.

6. Отъ думитѣ *іъзи́***к**, **г***а́ду* (дѣдо) на Котленския го́воръ и отъ **к***е́рка*, *цве́***к***е*, **г***а́вол*, *ро́***г***ен* и подобни на македонското нарѣчие ухото на наблюдателя констатува въ българския езикъ мекитѣ гърлени звукове **г** и **к**, които е най-погрѣшно да се смисатъ съ гласкитѣ ѣ и ѣ въ сърбския езикъ, както що сж сторили вече мнозина записувачи на западно-български езиковни материяли, безъ изятие и на самаго В. Караджича; учлѣнението на **г** и **к**, ако и е поднебно, ала въ основата си остая все пакъ гърлено, а не шипещо (езично), каквото ѣ и h. Го́воритѣ, които ни занимаватъ сега, исто така учлѣняватъ **г** и **к**, що се пораждатъ, освѣнъ подъ у̀чина на слѣдишно *і* [(**н**)**ꙗ**, (**н**)**ѥ** — *іа*('*а*), *іе*('*е*)], още въ извѣстни други пологи:

а. прѣдъ засловната самогласка *е*(отъ**ы**?) на имена отъ жен. мн. и прѣдъ *и* отъ мъж. мн. тамъ, дето нестая промѣна въ зъбни (инди пакъ дето *и* сочи къмъ **ы**), *г* и *к* правилно се обръщатъ въ **г** и **к**: *но́***г***е*, *ру́***к***е*, *бла́***г***е*, *сла́д***к***е*, *ра́***к***и*, *дра́***к***и*;

б. и срѣдословни *е* и *и* (било отъ **ы**) мѣнѭтъ *г* въ **г**, *к* въ **к**: **г***и́нем*, **г***е́га*, **к***или́м*, **к***и́іак*.

в. *к* е **к** въ приставката —**ька** у съществителни имена: *прашу́л***ка**, а наравно и *ма́(і)***ка**, *дево́(і)***ка**. Влиянието на **ь**

(причина и на секундарното *і* въ подирния първи примѣръ) се отразило, покрай *к*, намѣстѣ и върху прѣдходната си съгласка: *бáнка* *банька, (село на С. И. отъ Трънъ), *свúнка*.

7. Въ *грóзе* намира свой отгласъ з отъ македонски говоръ.

8. За смегчението на *н*, *р*, *л* придобихъ тѣзи примѣри: *кон*, мн. *конú*; *дън*, мн. *дни*; *нúва* (така во Владая и въ Софийско); — *л* и *р* чух меки (л и р) въ *крал* — *кралé*, въ мн. отъ имена на —арь; въ ед. говорътъ спрѣмо р, а нерѣдко и спрѣмо л, ми се видѣ колебливъ.

9. Сгл. + ръ или лъ + сгл. е измѣнена въ сгл. + смгл. *р* или *л* + сгл.: *врбá*, *клнéм*. Нарѣчието на книжовния езикъ неиспуща ъ изъ тия гласкови купове, даващицъ му мѣсто кога прѣдъ, кога слѣдъ *р* или *л*. Ако се иска уричаньето на нѣкое правило за това, то ще е, че въ куповетѣ сгл. + ръ, лъ + сгл. ъ стои прѣдъ *р* и *л*, кога въ самитѣ купове подирнята съгласка бива засловно *г*, *к* и *л*, или кога слѣдъ нихъ тутакси иде самогласка [1]): *търг*, *вълк*, *върл*, *бъ́рка*, *въ́лна от въ́рха*, *на гърбá*, *гърмéж*, *жълтúца*, *лутопъ́лто*, *мърсъ́* [2]), *Тъ́рново*, *пъ́рль* [2]); а въ същитѣ купове ъ дохажда слѣдъ *р* и *л*, кога подирнята съгласка на купа бива засловна всѣка друга съгласка, освѣнъ *г*, *к* и *л*, или кога слѣдъ нихъ тутакси иде съгласка [3]): *връх*, *плъх*, *гръб*, *грълм*, *трън*, *стръв*, *плът*, *глъ́тка*, *въ́ръштам*, *дрéжка*, *млъзнúца*, *пръвнúна*, *сръбкúна*. Това правило е създадено безъ друго отъ условията на лесния изговоръ на съгласкитѣ, що се грамадѣтъ така въ разнитѣ видове на приведенитѣ думи, и то е най-доброто доказателство, че тамъ *р* и *л* немогътъ да бъдътъ *самогласки*, щомъ ролята за образувание лесно изговаряни срички се пада въ дѣлъ на други звуковни елементъ — на ъ. Обаче и въ источнитѣ български краини, отдето потича и книжовната рѣчь, правилото за пологата на ъ въ куповетѣ сгл. + ръ, лъ + сгл. невсѣкъде има власть, като е ту замѣщано съ друго за употрѣба на ъ винъги слѣдъ *л* и *р* (*влък*, *тръгóвец*), ту пакъ исключено отъ развитието изъ —ръ—, —лъ— самоглоскови *р* и *л*. Западнитѣ български гóвори, заедно съ македонскитѣ, може да се каже, че познаватъ за даде-

[1]) Същото биде опрѣдѣлено малко инакъ въ сПС. XVIII. 406; § 19. 1. а).

[2]) Да напишахъ вмѣсто ь буквата ѣж, както се употрѣбя въ днешния нашъ обиходни правописъ, тя освѣнъ че неби изразила гласежа на ь, а причинила би и противорѣчие съ правилото, понеже съставниятъ ѝ елементъ *і* е съгласка.

[3]) Срв. пакъ опрѣдѣленото за тоя случай въ сПС. XVIII. 407; § 19. 1. б).

нитѣ купове токо самогласкови *р* и *л*, каквито съгледахме въ го́вора на Ребърчанье и Трънчанье.

10. **еднинъ** редомъ се изговаря *іедъ́н*.

б) 1. Им. ед. мъж. отъ съществителнитѣ имена бива употрѣбянъ безъ членъ и опрѣдѣлянъ по́близу во вситѣ падежни отношения съ членъ: *град*, *градъ́т*, *у́град*, *у градъ́т*. Подобно на источнитѣ български го́вори, и тука срѣщаме въ приложението на члѣна една по́граничена мѣра въ поезията, а въ прозаичната рѣчь донѣйде по́строги условия отколкото сѫ приетитѣ въ езиковната практика на отхранената далечъ отъ домашната строитва или възъ основа на чуждински образци българска младежь и на печатнитѣ нейни трудове [1]). Тъкмо въ това обстоятелство лежи обяснението на забѣлѣзаната отъ мнозина по́умѣрена обхода съ члѣноветѣ при имената у българския селянинъ на западъ както и на истокъ, нежели у българския книжовенъ човѣкъ, който по тази причина нетрѣба да се взима отъ никого за надѣженъ примѣръ на чиста българска рѣчь. За мъжки родъ съществителни имена члѣнътъ въ косвенитѣ падежни отношения споредъ българскитѣ нарѣчия на истокъ и югъ кое остая наравно съ името неизмѣнянъ (*по́път*, *зад сто́борзт*), кое вмѣсто него съ името заедно се явява съща падежна форма на *–а*(*–'а*) (*бра́та*, *с ла́къта*), нѣкога опрѣдѣляна още и съ члѣнъ (*под о́дърат*); а тукъ-тамѣ въ Македония и низъ Родопитѣ члѣнътъ при одушевенитѣ съществителни се скланя съ тѣхъ наравно (*рата́іе-то́го*, *зме́у-то́му*; въ Шуменско, въ Сърт-кйойлеръ, *чилѣ́ка-тъ́го*), или минува съ члѣна прѣзъ вситѣ падежни отношения неизмѣняно (затвори́ли *човѣ́кот*), както за неодушевенитѣ имена (со *ста́пот*). Въ Софийско падежнитѣ косвени отношения за мъж. р. се изражаватъ за извѣстна категория имена съ вин. форма на *а* (*сина*, *кума*), или пакъ другояче съ помощá на осталата именна трупина откакъ билъ смъкнътъ члѣнътъ (*луко́*, *човѣ́ко*; така и въ Русенско, Разградско и др.), безъ разлика за одушевени и неодушевени прѣдмети; а въ най-западнитѣ български краини се забѣлѣзва тука сход-

---

[1]) И чужденцитѣ, като чули еднъжъ, че българскиятъ езикъ има члѣнове, удрятъ напрѣдъ по български съ члѣнъ по начинъ, какъвто нашитѣ пущачи ще сѫ видѣли върху корицитѣ на едни цигареви книжки: „Първа-*та* фабрика-*та* у Парижъ-*тъ*. Пазите да това папиръ-*тъ* не бѫде падѣланъ-*тъ*“.

ство съ употрѣбата на члѣна въ Македония, като за одушевенитѣ мъж. сѫществителни въ косвенитѣ надежни отношения се склоня заедно съ името, а за неодушевенитѣ остая съ него неизмѣнянъ: *цáрът пише*, *úзведи конá-тога*. Подаденитѣ български начини за изразъ на косвени падежни отношения при мъж. съществителни въ ед. ч. сѫ вземени изобщо, понеже при всѣко отдѣлно нарѣчие има особити случаи, дето се постъпя и инакъ нежели е речено, а пакъ менѣ тука не е цѣлтá и избраното мѣсто да изложѫ наредъ още и тѣхъ обстоятелства. Едно обаче стои като правило, именно, че при израза на всичкитѣ косвени падежни отношения, които отъ българскитѣ гóвори иматъ за тая цѣль форми различни отъ им. ед. съ члѣнъ или безъ члѣнъ, тѣ си служътъ — освѣнъ съ дателна форма на мъж. им. въ извѣстни специялни случаи — винъги съ формитѣ на вин. ед. прости (сáмо на имената, рѣдко и съ пригуденъ члѣнъ въ им. п.), или сложни (съ имената заедно съ члѣна); и на западъ отъ София прѣзъ Грахово и Знеполье човѣкъ по правило нѣма да чуе въ разговорната рѣчь флектувани форми на други нѣкои падежи, освѣнъ на вин.

Мн. ч. на мъж. съществителни се завърша на *и*, дори и за такива имена, каквото е *кон* (мн. *конú*), което въ Софийско прави мн. конié; на *'е* образуватъ мн. ч. имена както *господáр*, *бýгарин* (*бýгаре*). Косвени падежни форми въ систематична употрѣба нѣма никакви. Члѣнътъ за им. мн. е *те*: *конúте*.

2. За источнитѣ български гóвори е знайно, че безназвучното засловно *а* въ им. ед. на женскитѣ съществителни гласи *ъ*: *ýлицъ*, *стрúнъ*; въ много отъ тѣхъ гóвори намираме въ им. ед. жен. това *ъ* и за *а* подъ назвукъ: *женъ́*, *главъ́*. Причината на това явление, както може да се дотвърди съ подобни примѣри и изъ други езици, лежи въ прѣхода на формата за вин. жен ед. во функция на им. ед.[1]); инди *ъ* е отъ *ѫ*, вмѣсто което въ ахъчелебийския говоръ имаме *оъ*. Македонското нарѣчие и въ Софийско им. и вин. ед. жен. иматъ една и сѫща форма на чисто *а*, а въ Брѣзнишко и Трънско женскитѣ съществителни на *а*, изговаряно въ им. п. чисто, дохождатъ и въ вин. форма

[1]) Така трѣба да се тълкува и изговорътъ *ѫ* на *а* отъ „члѣна *та* при женскитѣ сѫществителни имена, завършени на съгласна“, за които се бѣлѣжи въ сПС. XVIII. 395; § 3. 1.

съ *у* вм. ѫ както въ името, така и въ члѣна: *во́да, вода́та — воду́, водуту.* Освѣнъ формата за вин. ед. и при женскитѣ имена, както при мъжкитѣ, други косвени падежни форми се несрѣщатъ.

Мн. ч. на жен. съществителни има форма само за им. п. — на *е: врбе́, ру́ке,* съ члѣнъ *врбе́те, ру́кете.*

3. Не ми се паднѫ да чуѭ, какъ се сливатъ мъжкитѣ прилагателни имена въ им. п. съ члѣна *-т*(ъ), и какъвъ е вин. мъж.; ала въ остатното и тѣ заедно съ женскитѣ (*белу́, белу́ту*) ще образуватъ същитѣ форми и съ същитѣ окраи, що изложихме вече при съществителнитѣ. Срѣдниятъ родъ мн. ч. на прилагателнитѣ се завършува не на *и,* както въ другитѣ български го́вори, а на *а: ску́па гове́да.*

4. *Ти́ıа, они́ıа* = тоя, оня: *ти́ıа пут; та́ıа, онаıа*, вин. п. *ту́ıа, ону́ıа: ту́ıа реку́.* Вин. отъ *он* и *оно́* е **не́га**, *га: при* **не́га**, *ıа га у́зех;* отъ *она́* е **ну**, *ıу:* **ну** *съм ви́дел, уби́ше ıу.* Вин. отъ *они, оне́, она́ е* **них**, **ги**: *у* **ни́х** **ги** *но́симо.*

5. Първо лице мн. въ глаголнитѣ форми се завършува на *-мо: смо, че́мо, седи́мо.* Въ Софийско се казва *сме, че́ме, седѝме,* дето *е* сочи къмъ происходъ отъ **ы**; така и въ Македония. Говоритѣ на книжовния езикъ иматъ въ тия случаи по прѣдимство форми на *-м* (*итем, седим*), и нарѣдко срѣщаме окрая *-ми* (*сми, спѝми*), който въ книжнината, съгласно и съ нѣкои отъ источнитѣ и южни го̀вори, се пише *-ме.* Обяснението на *и* съвмѣстно съ *е* се изважда изъ **ы**, било направо, било чрѣзъ посрѣдството на *е,* което безъ назвукъ гласи *и;* питаньето е само, да ли това **ы** за 1 мн. трѣба да се вземе като първично, защото западната половина на българското землище показва навсѣде *е,* или за вторично, понеже источната половина знае на него мѣсто -(**ъ**). Същиятъ тойзи -(**ъ**) може би да има за подкладъ и *о* отъ *смо, о́димо* итн.

6. Причастия: *легъ́л, улете́л, застану́л.*

7. Най-отлична чърта въ говора на Брѣзнишко и Трънско, чужда и за населението по Софийско, подаватъ формитѣ на мн. отъ сврп. врѣме: *несо́мо, несо́сте, несо́ше* — **несохомъ, несосте, несоша.**

в. 1. Всѣкой прѣдлогъ въ строитвата води слѣдъ себе винъги оная вин. форма на името, съ каквато тъкмо говорътъ располага; само по остатъци отъ старина може да

се посочи и на форми отъ други падежи, нежели е вин. За дат. споменъхме, че е употрѣбянъ въ извѣстни специялни случаи. Откъмъ тая страна характеристиката е еднаква за всички български гóвори скупомъ.

2. Прѣдлогътъ *в* не ми се счу самъ нийде, а вмѣсто него редомъ дохажда *у;* а *с* прѣдъ извѣстни съгласки стая *със,* както въ источнитѣ гòвори. Подъ влиянието на пологата се намиратъ и *оди, поди, нади, зади* вм. *од, под, над, зад.*

3. Въ службата на съюзитѣ *та* и *че* не се съглежда разлика отъ книжовната имъ употрѣба.

Изреденитѣ бѣлѣзи на говора, заслѣденъ въ българскитѣ краини задъ Владая на западъ, не ме напущахѫ послѣ и прѣзъ Царибродъ до нѣкое мѣсто по друма къмъ Сливница. Точката, дето зачина говорътъ на Софийско, останѫ потаена за моето наблюдение, както и просторътъ на сѣверъ отъ тоя друмъ, дето вѣроятно ще се найдѣше нѣщо да допълни присъщитѣ ми бѣлѣжки. Нищожното врѣме, което прѣкарахъ по пътя отъ София до Трънъ, и тѣсниятъ кръгъ на разговора ми съ селянетѣ въ кръчмата на Ребро нерастворихѫ на толкова съкровището на говора, колкото се изискуваше за негова обстоятеленъ и доводенъ очъртъ; ала и малкото, що подбѣлѣжихъ за тогава, залегнъхъ да схванѫ вѣрно, и основаващемъ се възъ него, могѫ да пристъпѭ къмъ сравнението съ бѣлѣзитѣ на истия говоръ въ материялитѣ на Байкушева въ „Пер. Списание“.

II.

Книжка XI. 131—139 и кн. XII. 104—113, 121—124 отъ сПС. ни съобщаватъ за първи пътъ въ българско издание по една пѣсьнь и една прикаска отъ Трънски говоръ, които събирачътъ имъ П. Байкушевъ е записалъ каже „тъй, както тѣ се изговарятъ отъ народа“. Пѣсьнтá отъ XI кн. „Къко су се побунили бугаритѣ“ и отъ XII кн. „Паданье на градъ Сталакъ“ е испѣлъ Киро Станковъ отъ село Баба, Трънско окръжие (сПС. XII. 109, зб. 2), а „Дете Дукадинче и Коруна Делия“ отъ XII кн. билъ испѣлъ Димитрия Войновъ отъ село Долньо Романци, Брѣзнишко (вст. 113). Ако и тѣзи двѣтѣ села спадатъ подъ различни двѣ срѣдища, говорътъ въ пѣснитѣ имъ носи досущь еднакъвъ образъ, който се подържа отъ недалечното разстояние по-

между самитѣ села, па съединява и тѣхнитѣ околини. Селото Баба се намира на половината пътъ между Трънъ и Брѣзникъ, отъ сѣверна страна на друма, а нѣщо къмъ югоистокъ отъ Баба лежи Долньо Романци, близу четире километра на сѣверъ отъ Брѣзникъ; заедно пъкъ Долньо Романци съ Баба не сѫ много отстранени отъ Ребро, което е разложено едвамъ петь километра на югъ отъ Баба и употрѣбя същия говоръ. Съ него тъкмо говоръ се сгажда и рѣчтá отъ прикаската въ XI кн. „Златната ябука“ и въ XII кн. „Един бекяр“. Понеже за послѣднята прикаска има на стр. 124 споменъто само, че е „расказана отъ Дѣда Милош Дзипа, терзията“, безъ да се добави още декашенъ е той приказувачъ, а прѣдъ обѣтѣ прикаски се бѣлѣжи, че сѫ „по Трънски говоръ“, ние смѣеме да приемемъ, че тѣ ще сѫ приказани по говора въ самия градъ Трънъ, отдето происхожда и записувачътъ имъ П. Байкушевъ, който по тази причина види се несъгледалъ нуждата да припомни нѣщо за родното мѣсто и на „терзията“ дѣда Милоша.

Така изъ материялитѣ на Байкушева, дето едночниятъ говоръ на пѣснитѣ и прикаскитѣ по същность се изрáвня откъмъ бѣлѣзитѣ съ говора въ Ребро, за насъ излиза още единъ приносъ, който би могълъ съ нови негли бѣлѣзи да допълни онова, що съставя нашия очъртъ на Трънския говоръ исцѣло. За него очъртъ нататъкъ е потрѣбно да се взиматъ, разбира се, едничко такива елементи, каквито по своята особность отличатъ изобщо всѣкой говоръ на една область; — всѣкакви други пóмалки различия, които естествено се срѣщатъ дорѝ въ рѣчтá на двѣ съсѣдни села съ едностройно население, служътъ токо да расширяватъ *обема* на говорната характеристика на областá. Приносътъ на Байкушева наистина съдържа за Трънския говоръ още нѣкои лични бѣлѣзи, каквито не бидохѫ споменъти или раскрити отъ насъ въ първия дѣлъ пóгорѣ, и тъкмо тѣхъ ние ще употрѣбимъ сега за да допълниме своя очъртъ на този говоръ; ала въ същия приносъ намираме намѣстѣ и такива нѣща, които човѣкъ неможе си истълкува другояче, освѣнъ че сѫ погрѣшки, сторени отъ самия неопитенъ записувачъ. Понеже значението на много отъ подобни божемъ характеристични бѣлѣзи е доста голѣмо въ диялектично отношение, затуй, да неби тѣхната необорена битность да

отклони истинското съждение за говора въ Трънско на друга страна, погрѣшкитѣ на записувача би трѣбало да се уличътъ като такива и да се отдѣлжтъ отъ достовѣрнитѣ негови съобщения. Провѣрящицъ особноститѣ на записаното въ сПС. по Трънски говоръ сравнително съ нашитѣ изведени за него насоки, ние ще пробираме найпърво щото е нему и щото може да му бъде същински свойствено, та че послѣ тепърва ще гледаме колкото се може и да отстраняваме щото остая тамъ още за нѣкоя особность да се подозира като несъмнѣна погрѣшка на записувача Байкушева.

Казахме пóпрѣди за българската рѣчь на западъ отъ София прѣзъ Грахово и Знеполье, че нейната флексия (flexio, мѣнитва) на имената се ограничa по правило токо въ опрѣдѣлени форми за вин. ед. (и мн. у мѣстоименията), и че други нѣкои косвени падежни форми въ систематична употрѣба се несрѣщатъ. Истото се потвържда нинѣ и отъ материялитѣ на Байкушева, ако и нахождаме въ тѣхъ понѣйде извѣстни форми отъ инакъвъ родъ за изразъ на косвени отношения между прѣдметитѣ. Обаче и въ такъвъ случай западнитѣ наши говори държътъ същински еднаква посока съ останълитѣ ни говори на югъ и истокъ, отстъпящицъ отъ нихъ само въ приманьето за правило на товъ или онзи отъ българскитѣ способи на именната мѣнитва (флексия). Споредъ нашитѣ бѣлѣжки говорътъ къмто Трънско и въ самото него се придържа въ това отношение главно о началото, че вситѣ косвени падежи на съществителни, па и на прилагателни имена, числителни и мѣстоимения, отъ тритѣ рода въ обѣтѣ числа се изразяватъ съ помощта на формата за вин. падежъ; а вин. падежъ по форма е всъде равенъ съ им., освѣнъ у съществителнитѣ и прилагателни мъж. за одушевени прѣдмети въ ед. ч., дето името неопрѣдѣлено отъ члѣнъ се завършува на *а(ˈа)*, а опрѣдѣлено отъ члѣнъ приема слѣдъ *-а(-ˈа)* още на члѣна *-т(ъ)* мѣстоименната форма (+)*тога*, — сетнѣ у съществителнитѣ и прилагателни (па и у числителнитѣ) жен. въ ед. ч., дето безъ члѣнъ се завършува на *-у*, а съ члѣнъ на*-у-ту*, — напоконъ пакъ и у нѣкои отъ мѣстоименията. А споредъ записаното отъ Байкушева мѣнитвата на имената прѣдставя слѣдната схема, сбрана отъ примѣри, които застъпятъ най-голѣмитѣ групи имена отъ говора въ Трънско:

А. Съществителни имена.

I. мъж. родъ.

Одушевени.

а. им. п.

1. ед. число.		2. мн. число.	
а. безъ членъ.	**б.** съ членъ.	**а.** безъ членъ.	**б.** съ членъ.
цар XI. 135. 27.	царът XI. 138. 14.	свещевни́ци XI. 133. 14.	коньите XII. 110. 24.
старъц XII. 121. 33.	ста́ръцът XII. 121. 40.	орло́ве XI. 138. 28.	орло́вете XI. 138. 32.
брат XII. 123. 4.	братът XI. 137. 17.	циганье XII. 109. 23.	

б. вин. п.

α. безъ прѣдлогъ	юнака XII. 105. 17.			риджа́лите XII. 122. 15.
	тала́лина XII. 122. 17.			
	цара XI. 135. 11.			
	коня XII. 104 7.			
	овна́ XI. 138. 6.	шатка́тога XII. 124. 12—13.	Турци XI. 132. 16.	
	чове́ка XII. 104. 7.			
β. съ прѣдлогъ	од Бога XI. 135. 39.			на орловете XII. 123. 32.
	на Турчина XI. 131. 11.			
	с'цара XI. 135. 4.			
	за народъ XI. 131. 21.		над юнаци XII. 111. 30.	
	од бробиняк XII. 123. 9.	при ста́рцатога XII. 122. 9.	с'Турци XI. 131. 13.	на доброволците XI. 134. 2.
	йот ца́ар XI. 133. 18.			на бробинците XII. 123. 2.
	под кон XII. 110. 13.		на госье XII. 124. 72.	със коньите XII. 108. 27.

Неодушевени.

а. им. п.

	1 ед. число. а. безъ членъ.	1 ед. число. б. съ членъ.	2. мн. число. а. безъ членъ.	2. мн. число. б. съ членъ.
	вѐтър XII. 122. 43.	ветърът XII. 124 10.	нòжье XII. 111. 20.	
	град XI. 138. 15.	законо XI. 133. 4.	дзъдове XII. 111. 27.	
	óгънь XII. 121. 23.		снегове XII. 106. 15.	

б. вин. п.

α. безъ прѣдлогъ	нож XI. 137. 3.	ножът XI. 137. 8.	топе XII. 105. 35.	
	благóсов XI. 135. 39.	'лебът XI. 138. 10.	топóве XI. 132. 12.	
	пóрод XI. 138. 29.	дóмът XII. 121. 7.	покрóве XII. 104. 8.	
	пърстен XI. 137. 42.	законо XI. 134. 17.	камéнье XII. 104. 11.	синджирете XI. 138. 41.
	сандък XI. 138. 39.	конóпъцпт XI. 137. 20.	закóне XII. 105. 32.	
	камик XII. 105. 4.	ключът XII. 39.	кьи́яци XI. 133. 35.	
	óгън XI. 133. 10.	огънът XII. 121. 22.	орáси XI. 137. 3.	орасите XI. 137. 5.
			дньи XI. 132. 27.	
ʒ. съ прѣдлогъ.	съ зайтин XI. 131. 9.	(с?) зайтинът XI. 133. 10.	до пояси XII. 111. 32.	по обрàзите XI. 134. 22.
	на скут XI. 138. 19.	по свéтът XI. 138. 7.		
	под нож XII. 112. 11.	със сремни́кът XII. 122. 8.	със маждраци XII. 108. 31.	
	у земник XII. 106. 2.	у сандъкът XI. 138. 40.	на земници XII. 106. 37.	на доброволците XI. 134. 2.
	под вър' XI. 138. 43.	у пръстенът XI. 139. 7.	със синджире XI. 138. 39.	
	безъ огън XII. 121. 22.	при огънът XII. 121. 32.	од кантаре XI. 133. 35.	
	од грáда XI. 134. 32.	по грáдът XI. 138. 27.		од длáновете XI. 138. 44.
	на жи́вота XII. 107. 6.			
	у дома XI. 137. 6.	на дóмът XI. 137 25.		

II. женски родъ.

а. им. п.

1. ед. число.		2. мн. число.	
а. безъ члѣнъ.	*б.* съ члѣнъ.	*а.* безъ члѣнъ.	*б.* съ члѣнъ.
жена́ XI. 137. 1.	жена́та XII. 124. 17.	годи́не XI. 131. 4.	
ала́ XI. 137. 2-	ала́та XI. 137. 5.	во́йне XI. 136. 26.	сестре́те XII. 124. 26.
девокя XI. 137. 31.	макята XII. 121. 5.	старешѝне XI. 136. 23.	
измекярка XII. 107. 7.	паша́та XI. 132. 29.	комите XI. 134. 4.	кумитете XI. 133. 22.
сабля XI. 133. 24.	раята XI. 133. 22.	девóкье XI. 137. 26.	девóкьете XII. 121. 7.
ра́дос XI. 136. 28.	баща́та XII. 121. 5.	майкье XI. 136. 8.	
		слъзе XI. 138. 21.	

б. вин. п.

а. безъ прѣдлогъ.	думу XI. 132. 3.		главе XI. 133. 2.	комите́те XII. 134. 33.
	скупщину XI. 131. 7.		па́ре XI. 136. 19.	
	правдину XI. 133. 6.		бабе XII. 108. 28.	
	ябуку XI. 137. 1.	ябукуту XI. 137. 4.	войскье XI. 136. 24.	'ижéте XI. 132. 8.
	саблю XII. 104. 19.		старешине XI. 135. 32.	кочиете XI. 138. 19.
	църкву XI. 133. 9.	църквуту XI. 133. 8.	кърви XI. 132. 21.	църквите XI. 132. 3.
	кавга XI. 132. 35.			жени́те XI. 134. 18.
	летургѝя XII. 106. 21.			
	сабля XII. 104. 10.			

β. съ прѣдлогъ	със войску XI. 133. 38.	у моглуту XI. 137 13.	смóгло XII. 105. 22.	од ногьóте XI. 138. 44.
	на годи́ну XI. 137. 3.	при женýту XII. 124. 15.		на му'óте XII. 123. 17.
	у срéчу XII. 105. 26.			на шатицете XII. 124. 10-11.
	у Русию XI. 131. 14.		у кочи́е XI. 138. 17.	
	за вечеру XI. 138. 9.			
	на смотру XI. 136. 18.		със... главе XII. 111. 29.	
	между Сава и Морава XII. 105. 2.			
	под земня XI. 131. 6.	на земнюту XI. 138. 7.		
	на макя XI. 132. 5.	на девокюту XI. 137. 38.	с'плюнкье XI. 138. 10.	с'плюнкьете XI. 138. 9.
	у църква XII. 106 19.	преко ночьтý XII. 124. 22.		
	у кърв XI. 134. 28.	по кръвтý XI. 137. 16.		
	на рекье Ситнице XII. 111. 3.	(в?) черквата XI. 132 28.		

III. ср. родъ.

а. б. имен. и винит.

	1. единствено число.		2. множествено число.	
	а. безъ члѣнъ	б. съ члѣнъ.	а. безъ члѣнъ.	б. съ члѣнъ.
а.	пи́смо XI. 134. 12.	момчето XI. 138. 23.	писма XI. 135. 1.	
	сърце XII. 124. 8.	сърцéто XII. 124. 14.		
	дървье XII. 104. 11.			орлети́ята XI. 138. 33.

б.	α. безъ прѣдл.	писмо XI. 134. 14. вино XII. 106. 28. царство XI. 131. 8. иманье XI. 136. 17.	сърцѐто XII. 124. 20.	дѐца XI. 134. 23. момчѐта XI. 132. 5. мазета XI. 131. 6. окружьѐта XI. 136. 6.	децáта XI. 131. 14. селата XI. 132. 17.
	β. съ прѣдлогъ	од дърво XI. 132. 29. на рамо XI. 138. 41. със юнацтво XII. 108. 36. од лице XI. 134. 27. от пóлье XI. 132. 29.	поди дървóто XI. 134. 29. на момчето XI. 138. 21. на калето XII. 109. 19. бес'ърцето XII. 124. 24. при морѐто XII. 124. 10.	&	&

Б. Прилагателни имена.

I. мъжки родъ.

а. именителенъ падежъ.

1. единствено число.		2. множествено число.	
А. безъ члѣнъ.	**Б.** съ члѣнъ.	**А.** безъ члѣнъ.	**Б.** съ члѣнъ.
бел, църн XI. 138. 3. зъл XII. 124. 6. мил XI. 131. 11. свети XII. 108. 16. честити XI. 136. 35. безцѐни XII. 121. 24.	стáриът XI. 137. 3. срѐгньиът XI 137. 7. най-младиът XI. 137. 10. пó-младиът XII. 121. 18.	млади, зелени XI. 133. 20. ядни XI. 133. 40. бугарски XI. 132. 4.	&

б. вин. п.

α. безъ прѣдл.	братньова XII. 110. 34. живога XII. 106. 11. братньовога XII. 110. 31.	
рнотога XI. 138. 6. ждрелятóга XII. 104. 7.	сребърни XII. 106. 26. дървени XI. 132. 12. цареви XI. 134. 39.	&
β. съ прѣдлогъ	при честита XI. 133. 16. на сува XII. 109. 27. за страшнога XII. 123. 1. од злóга XII. 123. 1. със златнога XI. 137. 29. на бел XI. 138. 4. у Вельи (четвър.) XII. 106. 5.	 на среднятога XI. 137. 21. на察рнотога XI. 138. 6. нá белотога XI. 138. 4. у цáрскиът XII. 122. 6.	з дървéни XI. 133. 34.	&

II. жен. родъ.

а. им. п.

1. ед. число.		2. мн. число.	
а. безъ члѣнъ.	б. съ члѣчъ.	а. безъ члѣнъ.	б. съ члѣнъ.
голема XII. 107. 13. болна XI. 137. 32.	старáта XII. 121. 8. наймладата XI. 137. 28.	миле XII. 113. 17.	&

б. вин. п.

β. съ прѣдл. α. безъ прѣдл.	&	златнуту XI. 137. 7. срéиюту XI. 137. 36. наймладуту XII. 123. 28.	пусте XI. 132. 8. силне XI. 136. 24. слушкьúнине XII. 106. 34.	&
β. съ прѣдл.	од дúву XI. 132. 13. със златну XI. 137. 27. у росúска XI. 134. 5.	с младуту XI. 137. 37. за срéгьнюту XII. 121. 9.	 съ юначкье XII. 111. 29.	на дúвете XII. 124. 9.

III. ср. родъ.

а. б. им. и вин. падежъ.

		1. ед. число.		2. мн. число.	
		А. безъ членъ.	*Б.* съ членъ.	*А.* безъ членъ.	*Б.* съ членъ.
а.		проклето XI. 131. 8. дубово XII. 105. 13.	&	жива XI. 138. 35.	&
б.	α. безъ пр.	златно XI. 137. 2. турско XI. 131. 8. лоше XI. 132. 31.	&	мушка XII. 121. 5. руска XI. 136. 6. мали XII. 108. 29.	&
	β. съ прѣд.	&	&	под небесá XII. 123. 34.	&

В. Числителни имена.

	I. мъжки родъ.		II. женски родъ.		III. срѣденъ родъ.	
			а. им. п.			
	А. безъ членъ.	*Б.* съ членъ.	*А.* безъ членъ.	*Б.* съ членъ.	*А.* безъ членъ.	*Б.* съ членъ.
	двойца XII. 108. 4. тройца XI. 137. 1.	двоицата XII. 121.19.	две XI. 137. 31. едне XI.136.29.	другáта XI.137.27. трéкята XI. 137. 8. едната XI. 137. 31.	първо XII. 104. 6. трекьó XII.104.7.	&
			б. вин. п.			
α. безъ пр.	еднóга XI. 137. 18. един XI. 131. 9. други XI. 131. 9.	&	еднý XI. 132. 3. дрýгу XI. 137. 7.	трите XI. 138. 32. трéкюту XI. 137.10.	&	&
β. съ прѣд.	одеднóга XII. 108.4. по един XI. 132. 5. о'троица XII 108.14.	&	с'три XI. 178.32.	&	поеднó XI. 137.2.	&

Г. Мѣстоимения.

а. лични.

I лице.

1. ед. число.	2. мн. число.
я XI. 137. 40.	ние XI. 138. 36.
мене XI. 137. 19.	ни nom. XI. 131. 3.
ме XI. 137. 24.	нас XI. 134. 31.
за мене XI. 137. 41.	насъ XI. 138. 34.
със мене XII. 109. 12.	на нас XI. 133. 24.
по мене XII. 122. 1.	
ми dat. XI. 133. 21.	намо dat. XII. 108. 36.

II лице.

1. ед. число.	2. мн. число.
ти XI. 137. 39.	вие XI. 137. 15.
те XI. 137. 33.	ви ак. XI. 133. 34.
за тебе XI. 137. 39.	
на тéбе XII. 107. 27.	
у теб XI. 133. 24.	
ти dat. XI. 137. 32.	ви dat. XI. 133. 27.

III лице.

1. ед. число.	2. мн. число.
он XI. 137. 20.	они XI. 137. 25.
она XI. 137. 17.	онé XII. 111. 17.
онó XII. 111. 14.	
га ак. msc. XII. 122.22.	ги XII. 122. 4.
ю ак. fem. XI. 137. 35.	
кю » » XII. 122.28.	ньи XII. 122. 36.
га ак. ntr. XII. 104. 2.	ги XI. 138. 13.
със ньега msc. XI. 137. 16.	
по ньега msc. XI. 132. 24.	
при ню XI. 138. 18.	уньи XII. 124. 27.
ньéму дат. XII. 112. 5.	
му dat. msc. XI. 137. 30.	ни XI. 131. 2.
ой dat. fem. XI. 138. 12.	
йой » » XI. 138. 19.	

б. притежателни.

I. мъжки родъ.

1. ед. число.	2. мн. число.
наш XI. 138. 35.	със нашите XI. 136. 13.
своя ак. XI. 111. 1.	при ньегови XI. 139. 4.

II. женски родъ.

1. ед. число.	2. мн. число.
нашуту ак. XI. 134. 21.	мое ак. XII. 113. 14.
ньóйнуту XII. 106. 32.	
на мóюту XI. 138. 25.	у ньйни XII. 106. 36.

III. срѣденъ родъ.

1. ед. число.	2. мн. число.
моето XII. 124. 8.	
нашето XII. 107. 20.	наша ак. XI. 134. 23.
твое ак. XI. 133. 37.	

в. други мѣстоимения.

I. мѫжки родъ (resp. общи).		II. женски родъ.		III. срѣдни родъ.	
1. един. число.	2. множ. число.	1. един. число.	2. множ. число.	1. един. число.	2. множ. число.
тия nom. XI. 137. 3.	тия nom. XII. 122. 23.				
тиа nom. XII. 121. 19.				той ак. XII. 106. 2.	
тия ак. XII. 108. 18.		туя ак. XI. 137. 35.	тея XI. 136. 24.	това ак. XII. 107. 24.	&
на тия (ти^я) XII. 12[illegible]. 9.					
то́вому dat. XII. 107. 37.					
овия ак. XI. 137. 42.		ова́я XII. 122. 15.			
на овия XI. 138. 24.					
ония nom. XII. 127. 37.					онае nom. XII. 121. 6.
до оно́га XII. 104. 3.			у она́е XII. 107. 17.		
кой XII. 107. 25.					
никой XI. 131. 10.					
некой XII. 123. 7.		'са́ку ак. XI. 137. 2.			
неки XII. 123. 39.					
ни́кога XI. 138. 8.					
кому XII. 107. 37.					
никому XI. 131. 10.	вси nom. XII. 139. 5.				
за къквóга XII. 121. 9.	сви nom. XII. 107. 38.	сва nom. XII. 123. 8.	све nom. XII. 113. 10.		
за тъквога XII. 123. 33.	сви́те ак. XII. 122. 4.			сво ак. XII. 134. 20.	
съв nom. XII. 138. 15.				се́ nom. XII. 105. 12.	

Въ тая схема формитѣ сѫ подадени въ истия правописъ, какъвто е приелъ самъ тѣхниятъ записувачъ. Ако и биваше веднага тука да се направѭтъ потрѣбнитѣ възражения противъ означението на отдѣлни окраи или и на нѣкои срѣдословни звукове въ имената, каквото да останѣше токо чистиятъ изгледъ на склонението, ние все пакъ можемъ утвърди и прѣко тѣхъ, че въ неѭ схема ония страни отъ именната мѣнитва, които истъкнъхме за българскитѣ западни говори като лично подбѣлѣзани, иматъ напълно еднакво облѣкло. Разликата е само, че въ по́голѣмия брой на примѣритѣ отъ схемата срѣщаме тукъ-тамъ и отклонни форми, които ще е нуждно да се обяснѭтъ изъ остатнитѣ български нарѣчия. Тѣ именно форми ще допълнѭтъ нашия очъртъ за българскитѣ западни говори, като бъдътъ придадени къмъ тѣхъ и други подобни форми, каквито единично се намиратъ още пръснъти въ приноса на Байкушева. Като пробираме едно по друго тѣхъ допълнителни елементи, мислѭ, ще е съвсѣмъ цѣлесходно да уличаме съвмѣстно съ тѣхъ дето се пада и всичко онова, що бихме се принудили да прогласиме за чия-годе погрѣшка.

I. 1. *Съществителнитѣ имена отъ мъж. родъ,* кога състоѭтъ отъ една сричка, образуватъ наравно съ книжния езикъ мн. ч. им. п. по правило на *-ове*; също и нѣкои отъ имената, които въ реченото число и падежъ измѣтатъ замѣстния звукъ за ь отъ края на трупината въ ед. ч. (*орьлъ* — *орл* XII. 124. 15 — *орл-о́ве;* въ книжния езикъ *орли́*). Обаче срѣщатъ се наврѣмени имена отъ тази категория, чиито форми минуватъ подъ образеца на друга категория, на пр. *топ*, мн. число *топе* XII. 105. 9, покрай *топове* XI. 133. 34. Тая форма за мн. ч. на *-е* у имена, които по своята трупина не ѭ изискуватъ, е наложена тѣмъ отъ силата на онази форма на *-е,* която съ окраитѣ *(-ове), (-иіе)-'е, -іане, -аре, -теле* обзима голѣмъ купъ съществителни, както еднострични и многострични, така и съ твърда и мека трупина. Като има подъ себе по такъвъ начинъ имена смаль не отъ всички категории за българската мѣнитва, па ги завърша въ мн. ч. вситѣ на *-е* (*Бу́гарье* XI. 135.37, *Черкьезье* XI. 133.3, *русиянье* XI. 136.25, *учите́лье* XI. 132.6), тя е достигнъла да увлѣче подирѣ си, съ помощта на своя смисьлъ за сборность, и мн. ч. на повече имена отъ инакъвъ трупински характеръ.

Въ Копривщица, Панагюрище и наоколо тя се практикува речи всеобщо за мъжки съществителни имена, па дори и за причастия дѣйствителни отъ минъло врѣме (тъй наречени *елови,* завършени на *л*); у Байкушева ние ѭ срѣщаме освѣнъ въ горѣуведеното *топе* още въ *ножье* XII. 111. 20, *камéнье* XII. 104. 11, *тобóшье* XI. 136. 27, *кантáре* вин. XI. 133. 35, *кронди̇̀ре* вин. XII. 106. 26, *синджире* вин. XI. 138. 39, *закóне* вин. XII. 105. 32; ала за *конiié* въ Търновско, другъде *конiié -конé,* тамъ е *коньи,* съ което се срáвня и *дньи* XI. 132. 27.

2. Случаитѣ съ форми на *-е* за мн. ч. на съществителни отъ мъж. родъ у Байкушева неотбиватъ правилото за образуванье мн. ч. на *-и,* което истъкнъхме за българскитѣ западни гòвори като еднакво съ источнитѣ, и което е същото и за прилагателнитѣ мъжки имена въ мн. ч. Формитѣ на *-и* прѣвладатъ надъ формитѣ на *-е,* и въ схемата на склонението на мъжкитѣ съществителни тѣ създаватъ главния, а на прилагателнитѣ едничкия, образецъ. Други второстъпенни образци за мн. ч. на съществителнитѣ мъжки ще създадътъ формитѣ изобщо на *-е,* именно които иматъ за окрай *-ове,* (*-иіе*)*-'е, -іане, -аре, -теле.* Ала покрай тѣзи форми за мн. ч., приети за мъжкитѣ съществителни во вситѣ имъ падежни отношения, има усвоена още една *форма, която дѣйствува при съчетаванье същитѣ имена съ числителни отъ два нагорѣ, или съ нѣкои количествени прилагателни.* То е формата на *-а* за дв. ч., която е знайна въ подобни съчетания по цѣлия разлогъ на българската рѣчь; неѭ ни показватъ у Байкушева слѣднитѣ примѣри: три *драма* XI. 135. 37, два *овнá* вин. XI. 137. 3, девет *сина* XII. 110. 6, троица *сина* вин. XI. 137. 1, шес *аршина* XII. 105. 12, три *месеца* XI. 134. 7. Обаче, докъдъ въ источното нарѣчие въ реченитѣ съчетания тя се дава речи̇́ само на съществителнитѣ, въ Трънско бива прокарвана и надъ прилагателнитѣ, що се гуждатъ за опрѣдѣлянье реченитѣ съществителни: два *студна* кладенца XII. 112. 16, девет *мѝла* си̇́на XII. 109. 32; освѣнъ това тамъ бива замѣщана по нѣйде съ формата за род. п. мн. ч., — девет *аршин* XII. 113. 4, — както ще видиме пòдолу че стая и при женскитѣ имена. Съгласно съ това респективнитѣ форми въ девет гóдин *дъна* XII. 110. 20, до три годи̇́н *дъна* XII. 105. 3, за не-

де́лю (вземено въ смисьлъ на числително) *дъна* XII. 122. 18; XI. 133. 41, три месеца *дана* XI. 135. 34 би могли да се тълкуватъ като род. мн. и по́вечето като сърбизми, — което, при гледъ на источнитѣ и южни български форми три *де́на* (покрай три́ ‿*дня*, три́ ‿*дни* въ пѣснитѣ, три *дньи* XI. 132. 27, 133. 7), три ‿*дни де́на*, азъ яко се двоумѭ да приемѫ за истина, и то толковъ по́вече, че смѣтамъ и *дана* посрѣдь остатнитѣ *дъна* за важна погрѣшка на записувача.

3. *Гласката* ь въ го̀воритѣ къмъ Трънско споредъ нашитѣ бѣлѣжки е редомъ замѣстена *въ срѣдословието* съ *ъ*, а *въ засловиешо*, съдейки по оная споменъта (стр. 151) колебливость между твърдъ и мекъ изговоръ на *р* и *л* отъ съгласкитѣ въ края на думитѣ, тя неще е оставила слѣдъ себе въ прѣдходната съгласка една постояна диря отъ своето нѣкогашно битие. Думитѣ *кон* XII. 108. 1, XII 110. 13, *о́гън* XII. 121. 24, 30, *цар* XI. 136. 35, *господ* XI. 136. 17. XII. 106. 17, *зет* XII. 122. 37, изгла́шатъ въ записаното отъ Байкушева тъй, както въ по̀голѣмата часть отъ българскитѣ нарѣчия — сир. на твърда съгласка, — и ако отъ една страна не сѫ увардили тукъ за Трънския говоръ поне толкъва засловна мекость, колкъто е заключена за българския езикъ да речемъ въ *ко*н, *пъ*т, *госпо*д, *зе*т отъ говора въ Елена и др., тѣ отъ друга страна, поради замѣната на ь съ *ъ*, немогътъ да проявѭтъ билото съществувание на ь и прѣдъ члѣна си *-т*(ъ), както го има това въ источното, па и въ южното нарѣчие: спроти источнитѣ (и южни:) *ко́ньт, ца́рьт, огъ́ньт,* намираме въ западнитѣ говори *царьт* вин. XI. 138. 8, *зе́тьт* XII. 123. 9; а успоредно съ това и у прилагателнитѣ мъжки въ западнитѣ говори прѣдъ члѣна *-т*(ъ) стои пакъ *ъ* срѣщу ь (*іь*) въ источното (и южно) нарѣчие: *ца́рскиьт* вин. XII. 124. 29, *мла́диьт* XII. 121. 13, 18, *старьт* XI. 137. 19. Инди ь по ония мѣста, дето въ нарѣчието на книжния езикъ се явява като ь (*іь*), въ Трънско е замѣстено съ *ъ*; истата замѣстница ни посрѣща вмѣсто него и въ срѣдословието на *дънъ* XII. 121. 27, *старъц* XII. 121. 24, *оръл* XII. 124. 15, *трошък* XII. 122. 26, *коно́пъцът* XII. 122. 5, *болън* XII. 124. 16, *стра́шън* XII. 123. 3, *си́лън* XII. 111. 19, XI. 135. 13, *съвну́ло* (**свьнѫ**-) XII. 122. 11, *лъсно* XII. 105. 37, 107. 10, *съга́* XI. 137. 1, XII. 106. 15, *съв* (**вьсь**) XI. 138. 15, па и на *о́гън* XI. 133. 10,

XII. 121. 24, 30, 121. 17, 22, *съм* XII. 107. 7, 108. 15, 123. 1, 2; *издзъдани* XII. 111. 29; само въ едно *с'моглу* XI. 137. 5, *с мо́гле* XII. 105. 22, **ь** е замѣнено съ *о,* произлѣзло пакъ отъ *ъ,* както на пр. въ *собра́ше* XI. 132. 9, *собле́че* XII. 106. 33, и въ *су́га* XII. 107. 28, 29 е замѣнено съ *у;* а за *я* въ *коняк* XII. 112. 31, 36, *бробиняк* XII. 123. 9, е виновница по всичко вѣроятие трупинската приставка *-ак.* Когато инди **ь** въ толкови примѣра у Байкушева и тъй правилно и споредъ нашитѣ бѣлѣжки има въ говора отъ Трънско за своя замѣна *ъ,* намъ е нѣкакъ чудно да четеме *дънаска* XII. 106. 29. *силан* XI. 132. 23 и уведеното вече *дана.* За **ь** въ *огънь* XII. 121. 23, *огъньт* XII. 121. 22, 32 може съ голѣма вѣроятность да се каже, че сѫ по̀-скоро погрѣшки на записувача, или напоконъ и на печатаря, допуснъти отъ едногото отъ нихъ по несъгледность и подъ влиянието на усвоенитѣ правила на книжовната рѣчь, отколкото да се приеме, че сѫ отгласъ на нѣкое съсѣдно нарѣчие; също така трѣба да се истълкува и *силен* XI. 133. 1, 31, а *Великден* XII. 106. 5, 17, 29, 107. 8, като постоянъ изразъ, непрѣдставя откъмъ тая страна значителни прѣчки да се подведе и заедно съ *честити* XI. 136. 35 подъ общата българска форма съ *е* за **ь**. Ала зато горнитѣ три случая съ *а* вмѣсто *ъ* възбуждатъ противъ себе основателно съмнѣние, че сѫ непо̀малко отъ съществени погрѣшки на записувача Байкушева: двата отъ нихъ, имено *силан* и *дана,* освѣнъ че сѫ единични отъ своя родъ съ необикновената замѣна *а* за **ь**, но и въ сѫщия текстъ, изъ едни уста излѣзълъ, иматъ редомъ до себе *си́лън,* или сгрѣшеното *си́лен,* и *дъна;* а въ текста, дето е *дънаска,* стои недалечъ отъ него правилното *дънъска* XII. 107. 9. Явно е, че това *а* вмѣсто *ъ* за **ь** е сърбска чърта (безъ да се гледа, че то замѣня *ъ* и **ь** у българетѣ и другъде къмъ югоистокъ); ала нейната възможность въ такива текстове, дето тя е лишена отъ всѣка аналогична подпорка, се обяснява само по такъвъ начинъ, че или записувачътъ е нѣмалъ ухо за тъкмо распознаванье *а* отъ *ъ,* ако не че самъ неволно е вмъкнълъ въ народнитѣ производи нѣщо отъ своята личность, или пакъ че накваренията изворъ на съобщенията отъ Байкушева билъ несполучливо избранъ за таквази висока цѣль. Чиято и да е вината въ дадения случай, ние

неможемъ да се въздържимъ отъ забѣлѣжката, че между нази се е вкоренилъ пагубниятъ обичай, да зачинаме всѣка своя книжовна дѣйность съ обнародуванье народни пѣсни, които сме събирали безъ всѣка сериозна подготовка къмъ подобна работа; а естествено е, че такива първичета само намножаватъ грамадата на погрѣшкитѣ, които послѣдично излизатъ отъ всѣка неподготвена, инди и невѣща ръка. Поради неподготвеность ние твърдѣ често несме въ състояние да угадимъ и доброто съкровище, изъ което да си отберемъ и най-доброто иманье. Не е ли самъ Байкушевъ кривъ за уличенитѣ отъ насъ погрѣшки, той подпада подъ нашата забѣлѣжка за неумѣнье да угажда своето съкровище, както въ своята надута неподготвеность е станълъ жертва на същото неумѣнье и В. Качановски, комуто скиталото Таско Петруновъ Моавски отъ Радомиръ знае да пѣе и пѣсни отъ Берковско.

4. Въ критичнитѣ бѣлѣжки, що обнародувахъ въ сПС. VI. 153 и слд. по поводъ на една граматика за български езикъ, мислѭ, че дотвърдихъ по начало, какъ българското склонение на мъжкитѣ съществителни и прилагателни имена въ езика на книжнината може фактично да познава за косвенитѣ падежни отношения скупомъ токо една форма за вин. п. ед. число; въ мн. ч. и тая цѣлата служба се извърша все отъ формата за им. п. Сега и въ записаното отъ Байкушева съглеждаме, че *освѣнъ формата за вин. п. ед. ч.*, която въ същината си различава за съществителнитѣ и прилагателни имена съ члѣнъ и безъ члѣнъ, *друга нѣкоя за косвено падежно отношение систематично употрѣбяна не се намира*; — остатъцитѣ *ре́дом* XI. 132. 17, XII. 107. 5, *вредом* XI. 132. 14, 133. 14, 134. 16—19, 136. 7, *крием* XI. 131. 7, *страхом* XII. 111. 36, наравно съ *чу́дом* XII. 111. 35, сѫ знайнитѣ общобългарски спомени за изчезнъли нинѣ падежи отъ старо врѣме. Схемата ни показува, че одушевенитѣ съществителни имена, и прилагателнитѣ, що имъ служътъ за опрѣдѣлянье, въ вин. п. съ члѣнъ иматъ сложната форма на вин. п. отъ името и отъ члѣна заедно; а неодушевенитѣ съществителни имена, и прилагателнитѣ за тѣхъ, еднакво гласѭтъ за вин. п. както и за им. съ члѣнъ и безъ члѣнъ; обаче има извѣстни постоянни изрази, въ които неодушевени съществителни безъ члѣнъ минуватъ во вин. п. подъ фор-

мата обикнъта за одушевенитѣ (*жи́вота* ти *твойга* XI. 136. 16, *на жи́вота* XII. 107. 6, *ни роди* XII. 121. 2, *на гра́да* Сталака XII. 104. 2, *под* Будима *града* XII. 111. 2, *у бела Дунава* XII. 111. 34, *на сува песъка* XII. 109. 27, *със веса* XII. 107. 2), и наопаки въ извѣстни синтактични случаи, за каквито споменувамъ и въ сПС. VI. 158, одушевенитѣ съществителни имена безъ члѣнъ въ косвено отношение слѣдѫтъ формата за неодушевенитѣ (Сталакьинин *Тодор* вин. XII. 107. 10, *на кре́вет* XII. 122. 7, *човѐк* вин. XI. 138. 12). Члѣнътъ, що опрѣдѣля и въ вин. п. по́близу имената, се пригужда къмъ съществителнитѣ мъжки тутакси до трупината, при което прѣдъ него всѣкогажъ се появява стариятъ трупинни окрай *ъ* (въ книжното нарѣчие слѣдъ мека съгласка *ь*), а къмъ прилагателни се пригужда само слѣдъ онази форма на *-и* (*светиь*, *безцѐни*), която е останъла отъ слаганьето прилагателно м. р. + мѣстоимението **и**, като се появява и тука прѣдъ члѣна винъги звукътъ *ъ* (въ книжовното нарѣчие *ь*, слѣдъ самогласка *іь*) отъ изговора *іъ—іь* на мѣстоимението **и**. Срв. сПС. XIV. 268—269, V. 23—24. Вин. п. на члѣнуваното съществително име е образуванъ отъ формата за вин. п. на името само́ + формата *-тога* на члѣна *-т*: *старца* + *тога*; а вин. п. на члѣнуваното прилагателно име е образуванъ все съ помощта́ на формата *-тога*, ала въ таково слияние съ името, че неговата очаквана форма за вин. п. се види вече доста промѣнена: вмѣсто *църнога* + *тога* съзираме *църнотога*. Послѣднята форма е длъжно да се произвожда именно отъ *църнога* + *тога*, а не можеби отъ *църна* + *тога*, защото члѣнуваното прилагателно отъ мъж. родъ състои отъ своята начална форма съ гласката *и*, подъ която се крие старото мѣстоимѣние **и**, + члѣнътъ *[злат(ъ)н + и* $\overset{ъ}{\vee}$ *+ т]*, и неговътъ вин. п. трѣба да съдържа формата за вин. п. на сложно прилагателно + формата за вин. п. на члѣна *[злат(ъ)-н-ога + тога]*; — безъ члѣнъ прилагателно отъ мъж. родъ образува вин. п. или отъ началната си форма, както на пр. *добра коня* XII. 111. 1, и тогава се изравня съ вин. п. на съществителнитѣ, или отъ формата на *-и*, и тогава се получва на пр. *златн-ога* отъ *златна* + **ого**. Съ подобна мѣнитва прилагателни имена живѣѭтъ спорадично и по другитѣ български нарѣчия, ала нийде неизгла́шатъ въ подирната часть на косвената си форма на *-ога*, или *-тога*,

най редомъ сѫ упазили *-ого* (*светóго*, Панагюрище), или *-тъго*, *-того* (*чилѣка-тъго* въ Шуменско, *ратаетого* въ Македония); въ тая точка Трънскиятъ говоръ безъ друго ще е подлегнълъ на сърбско влияние. Зачалото е подадено въ мѣстоименнитѣ форми *га*, *ньега*, *нѝкога* XII. 121. 4, срѣщу остатнитѣ български *го*, *нéго*, *нѝкого* и др. Самичка е въ цѣлия обнародуванъ отъ Байкушева материялъ формата за им. и вин. п. *законо*, която владѣе въ съсѣдната Софийска и въ други области отъ българската рѣчь; крайното *о* е онази трупинна самогласка отъ *законот* вм. *законът*, която е останъла въ засловието откакъ билъ смъкнътъ члѣнътъ. Нерѣшавамъ, какъ се е взела тя форма въ пѣсьнтá на Киро Станковъ отъ Баба; всѣкакъ обаче и немогѫ да ѭ прѣсъдѭ въ ущърбъ на записувача. Много пóясно стои рѣдкиятъ изобщо остатъкъ отъ дат. п. *цару честитоме* XII. 104. 14, и во втората си часть той е същи сърбизъмъ, — лична репродукция негли на своя притежатель прѣди Байкушева; но първата му часть се повтаря въ *цару Сулиману* XII. 104. 23, *свети Илию* XII. 107. 20, па въ *Коруну Делию* XII. 113. 22 извърша и genitiv-на служба, — съвсѣмъ по свойщинитѣ на българския езикъ.

5. *Мѣнитвата на мѣстоимѣнията*, на колкото не сме говорили до тука за тѣхъ, се ограничa за Трънския говоръ токо въ прѣдѣлитѣ на онова, което е общо достояние на цѣлия български езикъ. Тѣхното склонение донѣйде е пóбогато на падежни форми, отъ които формата на *-ога* е заета и на другитѣ имена; ала отъ косвенитѣ падежи и тѣ иматъ не пóвече отъ вин. и дат. ед. и мн. число. За личнитѣ мѣстоимения тия падежи се употрѣбятъ доста послѣдовно, а за остатнитѣ нетолковъ редовно, като се срѣща вмѣсто дателния падежъ формата на винителния съ прѣдлогъ. Отъ источното и южно нарѣчие ги отличатъ въ мъж. родъ *тия* (*тиа* XII. 121. 18) ед. и мн., *овия*, *ония*, *тóвому*, които лесно се обясняватъ съ обиходнитѣ български *тоя*, *оня*, *томуви*; за *къквога*, *тъквога* незнамъ тъждествени застъпници, а *намо* намира своето тълкуване чрѣзъ посрѣдството на окрая *ме* за 1л. мн. ч. отъ глаголнитѣ форми. Колкото за *вси*, *сви*, *'сáку* небихме излѣзли на лъжа, ако речахме, че между тѣхъ ще да борави нѣкоя грѣшка.

II. 1. *Женскитѣ съществителни имена* по окрая си *-е* за *мн. число им. и вин. п.* се дѣлжтъ отъ всички намъ познати български го́вори. Допуснемъ ли дори, че това *е* нее произлѣзло непосрѣдствено отъ *ѧ, най отъ ы, ние пакъ неще бъдемъ въ сила да докажеме съ ония нѣколко пръснъти по нашитѣ го́вори примѣра, дето ы се замѣня съ *е*, че такъвъ окрай, систематично прокаранъ и въ прилагателнитѣ имена, както и въ числителното *едне*, и въ мѣстоименията *оне́*, *мое*, *онае*, *све*, е свойственъ за българската рѣчь. Очевидно е, че въ Трънския говоръ той е прѣнесенъ изъ нѣкоя съсѣдна область, дето живѣе като бѣлѣгъ на сърбски характеръ. Това прѣдположение освѣнъ че е несравнено по́достовѣрно, но се подава и отъ по́първа ръка, отколкото може-би прѣсилениятъ доводъ, че виновникътъ на *е* въ женскитѣ форми за мн. ч. трѣба да се дири въ окрая ѧ на им. или вин. п. отъ мекитѣ женски *а-* трупини. Правилната мѣнитва на имената отъ женски родъ съ члѣнъ и безъ члѣнъ въ мн. ч. все съ окрая *е* истъкнува за необикновени формитѣ *кърви* XI. 134. 27, XII. 108. 1, *църквите* XI. 134. 16, 135. 14, *жените*. Нѣма основа да се брани *жените* вм. *женете* противъ мисьлта́, че е още единъ бѣлѣгъ на измамка у записувача или печатаря съ книжния езикъ; таково нѣщо е навѣрно и *църквите*, защото и да потича първоначално отъ еднаква трупина съ *кърви*, подирнята е минъла, както всъде по Българско, подъ *и-* трупинитѣ, па живѣе така и въ видъ на постоянъ изразъ, а първата въ ед. число им. п. по правило има *църква*, инди мн. ч. *църкве*. Струва да се попитаме тука и кой отговаря за *ч* вмѣсто *ц* въ *черквата* XI. 132. 28. Дето въ *руски старешине* им. XI. 136. 23, вин. XI. 135. 32 прилагателното носи формата на мъжки родъ, срѣщу *ру́скье* XI. 136. 31 за женски родъ, причината може да лежи въ естествения родъ на съществителното *старешина*; а защо видиме и *жълти жълтици* XII. 110. 17. въ мъжка форма, не ми е лесно да отговорѭ.

2. Замѣната *у* за стб. ѫ прави да се завърша *вин. п. ед. число безъ члѣнъ* на *-у*, *и съ члѣнъ* на *-уту*. За женскитѣ съществителни, прилагателни и числителни имена книжниятъ езикъ вече и на писмо нераспознава вин. п. отъ им., както чинѣше това прѣди увода на днешния обиходенъ

правописъ. Голѣма часть отъ българетѣ, която стои въ надвѣсъ спроти другата пóмалка часть, употрѣбя за тѣхъ двата падежа все същата форма, която изглáша на чисто *а*; между туй въ осталата пóмалка часть им. и вин. п. еднакво се завършатъ на *ъ* (чети *â*), което застъпя старобългарското ѫ. Възъ основа на явнитѣ винителни падежи на *-оъ* въ единъ отъ българскитѣ югоисточни гóвори, дето оъ стои вмѣсто ѫ и *ъ*, и на извѣстни случаи въ самата оная пóмалка часть отъ разлога на българската рѣчь, дето покрай формитѣ на *ъ (â)* въ служба на вин. п. се редѫтъ форми на *á* въ служба на им. п., ние съдиме, че *ъ* (*â*) въ реченàта пóмалка половина отъ българския езикъ е докарано като окрай на едночна форма за им. и вин. падежъ поради прѣхода на същинската форма за вин. п. въ служба и на им. падежъ. На такъвъ прѣходъ на формитѣ отъ една служба съвмѣстно и въ друга се длъжи знайната у насъ, както и въ другитѣ нови езици, редукувана система на именната мѣнитва. Окраятъ *ъ* (*â*) за ѫ въ имената отъ жен. родъ е съотвѣтенъ съ окрая *у* за ѫ въ сѫщитѣ имена отъ Трънския говоръ. Инди вин. п. *стару майкю* XII. 110. 13, *ни мáкю ни бащý* XII. 121. 2, *с'чижму* XII. 112. 6, *у висóку йелý* XII. 110. 19, *змиюту* XII. 122. 8, *ябукуту златну* XI. 137. 12, *по горуту* XII. 121. 2 въ отношение на мѣнитвата не е чуждъ за българския езикъ, само че тукъ неговото употрѣбение върви съ пóвече послѣдовность; влиянието на сърбскитѣ форми за женски вин. п. бива да се признае наймного натолкозъ, наколкото съсѣдството на сърбетѣ е наистина допринесло да се замѣни правилно повсъде *ѫ* съ *у*. Покрай винителнитѣ форми на *-у*, *-уту*, или каквито сѫ *ноч* XII. 121. 27, *ночьтý*, *у зéм* XI. 137. 17, срѣщатъ се въ истата служба, ако и рѣдко, именителнитѣ на *-а*, *-ата*(*-'а*, *-'ата*), както на пр. *земня* XI. 131. 6, 135. 10, *свéта летургúя* XII. 106. 21, (в?) *цѫрква* XII. 107. 27, *у честита цѫрква* XII. 106. 19, *със еменúя* XII. 107. 2, *на кула висока* XII. 109. 7, (в?) *черквата* XI. 132. 28. Тѣхното обяснение ми се види нѣкакъ за сега не напълно уловливо, понеже тѣ немогътъ се взе нито за постояни изрази, нито за особни сантактични пунктове, та да се ползуватъ подобно на извѣстни съществителни имена отъ мъжки родъ съ форма въ дадена служба различна отъ приетата, нито пакъ може

срѣди броя на нормалнитѣ случаи да имъ се отвори здраво мѣсто чрѣзъ едно правилно влияние отъ страна на съсѣднитѣ български го́вори. Че недопущаме никоя отъ уведенитѣ възможности, дори и да скланяме по́вече въ полза на послѣднята, кривъ е именно записувачътъ Байкушевъ, защото не се чувствуваме обеспечени отъ негова страна съ чистота на го́вора и точность на означението въ обнародувания материялъ. Къмъ таково държанье спрѣмо негова трудъ ни понуждатъ и двата примѣра — *у роси́ска зе́мня честитоме* XI. 134. 5 и *на рекье Ситни́це.* XII. 111. 3.

3. Видѣхме при мъжкитѣ имена, че отъ косвенитѣ падежи и да се явяватъ по случай нѣкои други освѣнъ вин. падежъ ед. число, все пакъ послѣдниятъ е едничката косвена форма, която показва схемата на склонението имъ. По истия начинъ и женскитѣ имена притежаватъ отъ косвенитѣ падежи по правило само вин. ед. число. При все това случватъ се и у тѣхъ намѣстѣ форми, както *майкьи си* дат. XI. 137. 8, *свéем стáри мáти* дат. XII. 110. 29 и *баби* дат. XII. 110. 6, *Коруни* дат. XII. 111. 25 въ genitiv-на служба; тѣ сѫ обикнъти най-вече въ поезията, дето сѫ свойствени въ тоя видъ и на цѣлия български езикъ. Особита е формата за род. п. мн. число, която приимат извѣстни имена, кога дохаждатъ въ съчетание съ нѣкои отъ числителнитѣ. Въ нарѣчието на книжния езикъ сѫ знайни такива род. падежи за имената *стоти́на*, *годи́на*, *главá*, *душá;* изъ височкия говоръ имаме съобщени примѣри, дето женскитѣ имена въ мн. ч. се завършатъ наистина както старобългарскитѣ род. падежи на ъ (*â*), сПС. XV. 408—409, ала при замѣната и на ы съ ъ трудно е да се рѣши, да ли не сѫ пакъ и им. падежи, сПС. XVII. 321—322. Но у Байкушева формата на род. падежъ е несъмнѣна: че́три *душ* XII. 108. 4, дванаесе *душ* XII. 122. 29, деве́десе *'иляд* XI. 133. 33, четирес пет *'иляд* XI. 134. 3 (покрай педесé *'и́ля́да* XI. 132. 9, сто *'иляда* XII. 104. 26, 105. 25, 35, 38, 107. 41), толко *годин* XI. 135. 27, 36 (покрай неколко *годи́не* XII. 121. 6), девет *годин* XI. 138. 38 (пкр. три́есе *годи́не* XI. 131. 4), две *го́дин* XI. 137. 31, па сетнѣ и *едну годин* XI. 138. 13, XII. 121. 12, на *тре́кюту го́дин* XI. 137. 10.

4. Колкото за мѣстоименията, книжовнитѣ вин. падежи *ѭ*, *не́ѭ* (*іь*, *не́іь*) въ Трънско се посрѣщатъ съ *ю*, *ню* (*іу*, ну),

поради замѣната на ѫ (ъ-ь) съ *у;* а вмѣсто дат. п. *ѝ, нéй* (*іи, нéіи*) намираме тамъ *ой, йой* (*ої, іої*). Подирнитѣ форми сѫ породени отъ (і)єн подъ дѣйствието за аналогия отъ страна на мѣстоименнитѣ твърди трупини. Формата на им. падежъ *овáя* ни дава право да прѣдположиме и единъ им. п. *тая;* къмъ него тъкмо прилѣга и вин. п. *туя* съ *у*, което застъпя ѫ отъ тѫ; — крайната сложна гласка *я* = *іа* у *она-я*, *та-я* също така е приставена и въ *те-я,* вин. п. мн. число. Други падежни форми освѣнъ приведенитѣ, и освѣнъ общитѣ за тритѣ рода въ мн. ч. *ги, ньи, им,* за женски родъ мѣстоимения нѣма никакви.

III. Отъ *срѣденъ родъ* имената скупомъ прѣдставятъ най-голѣмата ограниченость откъмъ своитѣ падежни форми. Изразътъ на всѣкакви падежни отношения се извърша у тѣхъ главно съ помощтá на прѣдлозитѣ при едничкитѣ имъ форми за им. ед. и мн. число. Разликата на Трънския говоръ отъ остатнитѣ български гóвори се заключава само въ това, че мн. ч. на прилагателнитѣ имена се завърша на *-а,* както мн. ч. на съществителнитѣ отъ срѣденъ родъ. Изключителната форма *мали* вм. *мала,* чини ми се, трѣба да се разглежда съвсѣмъ отдѣлно и независимо отъ всѣкои говорни особности, като погрѣшка. Съществителнитѣ имена *бракя* XI. 122. 37, *врáта* XII. 106. 3 и *девойчетия* XII. 121. 7, *орлетия,* понеже се държътъ въ смисьлъ на мн. число, минуватъ поради окрая си *-а* на редъ съ имената отъ ср. родъ и като такива неприиматъ никаква друга падежна форма; съ членъ тѣ правѣтъ *бракята* XI. 137. 39, *вратата* XI. 137. 30, *момчетията* XII. 121. 7, *орлетията,* по правилото за срѣднитѣ имена изобщо. Отъ формитѣ на мѣстоименията въ ед. ч. *га* вин. ср. е изравненъ съ *га* вин. мъж., както въ Шуменско *и* служи за вин. п. мъж. и ср. родъ; въ множ. ч. *онае* е същата форма за жен. родъ, а какъ да се обясни вин. ср. *той* покрай *това,* за сега недоумѣвамъ.

Метнемъ ли сега единъ общъ погледъ върху характера на цѣлата именна мѣнитва на Трънския говоръ, както ѭ намираме споредъ материяла на Байкушева, ние ще сме длъжни да обявиме, че тоя говоръ въ прѣдѣлитѣ на всички ония мѣста, дето споредъ нашитѣ бѣлѣжки и съображения го съглеждаме все еднакъвъ, въ основнитѣ свои чърти не

се дѣли никакъ отъ гòворитѣ на българския езикъ, а само въ частности прѣдставя нѣкои специфични отклонения. Едни отъ тѣхъ трѣба да му се припишътъ като свойщини на *отдѣленъ български* говоръ, други сѫ прѣдизвикани отъ съсѣдското влияние на сърбския езикъ, а трети напоконъ има такива, за които се повдига съмнѣние да сѫ истински бѣлѣзи отъ Трънския говоръ. Ако съ врѣме нататъшнитѣ достовѣрни *научни* съобщения за тоя говоръ неотбиѭтъ пашитѣ доводи противъ реченитѣ съмнителни бѣлѣзи, тогава тѣ ще си прѣбъдътъ и за винъги или като чужда примѣсь въ единъ лъжовно приетъ за чистъ изворъ, или като погрѣшки на своя записувачъ или може би и печатарь. Съ това ние свършаме прѣгледа на именната мѣнитва отъ Трънския говоръ у Байкушева и можемъ вече да пристъпимъ къмъ прѣгледа у него и на глаголната мѣнитва.

Българскиятъ глаголъ въ нашитѣ нарѣчия откъмъ броя и каквината на своитѣ форми се явява редомъ токоречи все еднакъвъ, освѣнъ ония разлики, що той съдържа съотвѣтно съ нарѣчията въ звуково отношение или въ отношение на пó-широкото или пó-ограничено дѣйствие на формитѣ му въ рѣчта. Глаголътъ отъ Трънския говоръ също така непоказва никаква форма пó-вече или пò-малко отъ остатнитѣ български нарѣчия, но зато различа отъ нихъ съ нѣкои звуковни или практични отклонения. Аористовнитѣ форми у него изглеждатъ съ пó-староврѣмски характеръ и, както се чини, ползуватъ се съ пó-голѣмъ просторъ на своята употрѣба: тѣ сѫ въ много случаи застъпили и служба на несвършеното врѣме (imperfectum), — което небива съвсѣмъ да се откаже и на други български гòвори. Образуването на глаголнитѣ форми исцѣло непрѣдставя нищо особно, ако и въ извѣстни окраи на формитѣ клони къмъ значителни отстъпки; обаче тѣ всички безъ изятие не сѫ чуждински, най има едни усвоени подъ съсѣдско влияние, а други послѣдично развити като бѣлѣзи на специяленъ говоръ. Поради несъществената разлика между цѣлия формаленъ съставъ на глагола у Трънчанье и у остатнитѣ българе изобщо, не би имало нужда да уваждаме тука схематично отдѣлнитѣ негови образци; ала за да се разясни пó-добрѣ взаимното отношение на Трънския и на другитѣ български говори, ние ще изредиме тѣхъ

образци, дето всѣкакъ се намиратъ какви годе диялектични отклонения. Примѣритѣ, що иставяме въ образцитѣ, сж, както бѣхж и въ схемата на склоненията, застъпници на най-голѣмитѣ групи отъ своя родъ и сж раздѣлени по спрежения споредъ системата на Лескина въ Handbuch der altbulgarischen (kirchenslavischen) Sprache, Weimar, 1875. (Виж. стр. 180—183).

Приведенитѣ образци заключаватъ въ себе наистина доста форми, каквито ние не споменуваме въ своитѣ бѣлѣжки, или каквито несъзираме другъде по днешнитѣ български нарѣчия; ала съ това тѣ образци още никакъ неотлъчатъ говора въ Трънско изъ челядта́ на българскитѣ говори, понеже основната имъ характеристика се опира о характера на българския езикъ изобщо, а другитѣ имъ по́малки особности или се отгла́шатъ въ единичнитѣ наши го́вори, или пакъ се длъжътъ на едно прѣко влияние отъ съсѣдна страна. Тия особности, които ние ще се опитаме да обяснимъ откъмъ тѣхната същина, ще допълнѭтъ нашия очъртъ на българскитѣ го́вори на западъ отъ София още отъ страна на глаголната мѣнитва, та заедно съ обяснената вече мѣнитва на имената ще ни дадътъ оня цѣлотенъ ликъ, по който наздраво ще можемъ опрѣдѣли, какво мѣсто завзиматъ прѣдметнитѣ наши го́вори срѣди околнитѣ свои съсѣди. Важна роля въ това опрѣдѣление се пада тъкмо и на звукословнитѣ явления, които ако и неизлизатъ вѣрно наявѣ исподъ погрѣшния правописъ на записувача, все пакъ въ най-характеристичнитѣ случаи притежаватъ достатни качества на доказателна мощь. Затуй, безъ да се спираме при глаголнитѣ форми — както сторихме и при именнитѣ — върху грѣшки въ правописно отношение, ние наопаки неще испущаме отъ внимание съмнителнитѣ нѣща въ мѣнитвено отношение, понеже инакъ и тѣмъ остая на дѣлъ нѣкоя дума въ полза или во врѣда на реченото опрѣдѣление.

А. 1. *Сегашното врѣме* (praesens) на глаголитѣ отъ българския езикъ се завърша въ първо лице ед. число по нарѣчия така, че на истокъ и въ книжнината прѣвлада окраятъ *-ж (-ѫ)*, като бива замѣстенъ само въ III в. спрежение наравно съ V съ *-м;* въ Македония обратно е въ надвѣсъ окраятъ *-м,* който пъкъ въ Софийската область и къмъ

А. Сегашно врѣме, изяв.

спрежения.	I лице. 1. ед. число.	I лице. 2. мн. число.	II лице. 1. ед. число.	II лице. 2. мн. число.	III лице. 1. ед. число.	III лице. 2. мн. число.
I *а.*	могу XII. 108. 34.	плетéмо XII. 111. 13. изнесемо XI. 128. 37.	&	&	може XII. 105. 4.	мóже XI. 133. 8.
II.	застанем XI. 137. 24. излéзпем XI. 138. 25.	ýзнемо XII. 121. 3.	&	&	ръгне XI. 137. 13. 'вáне XI. 138. 9. откьине XI. 137. 14.	излéзну XI. 132. 4. преюзпу XI. 133. 37.
III. *а.*		знаемо XI. 133. 26.			плюе XI. 138. 9.	знаю XI. 135. 25. пию XII. 107. 1. смею се XI. 135. 26.
б.		кажем' XI. 133. 26.	пéчеш XI. 135. 3.	'очете XI. 137. 15.		пишу XI. 134. 9. пищу XI. 138. 33.
в.	давам XI. 137. 42. проливам XII. 107. 29.	давамо XI. 133. 2. предавáмо XI. 133. 5. сакамо XI. 135. 19.		сакате XI. 133. 27. радувáте XI. 136. 33.	играе XI. 137 32. вáча XII. 104. 9. пúта XI. 138. 15. излáва XI. 132. 11. поразýва XI. 133. 4. царува XI. 135. 27. зборýва XII. 106. 13.	гледаю XI. 132. 19. пúтаю XII. 122. 23. сакаю XI. 139. 5.
г.						жалéю XI. 132. 20.
д.	поверýем XI. 135. 2. прекáруем XII. 121. 27.		задируеш XI. 133. 25. ократýеш XI. 136. 20. указýеш XI. 136. 9.		укоруе XI. 136. 20. премотуе XII. 121. 27. казуе XII. 106. 10. под'окýе XII. 112. 26. писýе XII. 104. 13. верýе XII. 134. 13. зборýе XI. 132. 29.	писую XI. 134. 26. станюю XII. 108. 14.

IV. *а.*	вардим XI. 137. 4. отворим XI. 137. 32. видим XI. 135. 3.	направимо XI. 138. 36.	'раниш XI. 138. 38. точиш XII. 106. 28.	&	&	изводе XI. 138. 28. оде XII. 121. 16. под'ва́те XII. 105. 41. уче XI. 131. 14. не'те XI. 138. 2. оче XI. 137. 40. прату XI. 134. 9. пору́шу XI. 131. 8. клеве́ту XI. 131. 12. седу́ XI. 137. 26.
IV. *б.*						
V.	съм XII. 109. 14. 107. 7.	смо XI. 133. 29, 134. 22. дамо XI. 133. 2. продаде́мо XII. 121 15. идемо XI. 137. 16.	си XI. 135. 13.	&	&	су XII. 111.28,26,136.39,40. даду́ XI. 138. 12. отиду XI. 134. 8.

Б. Несвършено врѣме (imperfectum).

I лице.		II лице.		III лице.	
1. ед. число.	2. мн. число.	1. ед. число.	2. мн. число.	1. ед. число.	2. мн. число.
нейте'е XI. 135. 2. и́мае XI. 138. 11.	'те'мо XI. 139. 3.	&	бесте XII. 108. 26. ода'а́сте XI. 132. 32.	бе́ше XII. 121. 21.	бе'а XI. 131. 13.

В. Свършено врѣме (аористъ).

спрежения.		I лице. 1. ед. число.	I лице. 2. мн. число.	II лице. 1. ед. число.	II лице. 2. мн. число.	III лице. 1. ед. число.	III лице. 2. мн. число.
I.	*а.*	могó' XI. 137. 6.				пропáде XI. 138. 6.	пáдоше XII. 109. 27.
						пробóде XI. 138. 22.	накладóше XI. 135. 10.
			&	&	&	узе XI. 137. 5.	заведоше XI. 135. 30.
	б.					протéче XI. 138. 32.	
II.						прозвá XII. 110. 10.	собрáше XI. 132. 9.
						закóвá XII. 122. 8.	обряше XI. 133. 3.
			остáмо XII. 121. 14.			дúже XI. 137. 34.	дигóше XI. 137. 16.
						сéде XI. 137. 12.	остáше XII. 121. 7.
		&		&	улезосте XII. 108. 27.	мърче XII. 123. 47.	замъркоше XII. 121. 7.
						леже XII. 123. 19.	залежáше XII. 121. 18.
						провúче XII. 105. 7.	
						уя'ну XII. 107. 34.	здигнуше XI. 131. 15.
						обърну XII. 108. 2.	
III.	*а.*				узóсте XII. 108. 31.		узóше XII. 121. 4.
	б.	одрéза' XI. 139. 1.					бише XII. 121. 8.
							потъпкáше XII. 134. 17.
							усипаше XI. 133. 9.
	в.	дава' XI. 138. 13.				&	забу'áше XI. 136. 27.
							спущáше XII. 122. 3.
							заигра'а XI. 135. 29.
	г.		прежалéмо XI. 134. 20.				прежалéше XI. 132. 7.
IV.	*а.*					скупи XI. 136. 22.	оставúше XI. 132. 8.
						ýкачи XI. 137. 12.	судúше 3. sg. XI. 133. 16.
		&	&	&	&	'върльи XII. 110. 34.	до'óдише XI. 135. 1.
						пущи XII. 106. 32.	засвири'а XI. 135. 29.
	б.					пóстои XI. 138. 5--6.	

V.	дойдо' XII. 121. 29. дадо' XI. 139. 2.	&	&	видóсте XI. 133. 18.	дойде XI. 137. 6. остáде XII. 122. 5. би XI. 137. 7.	дойдоше XI. 132. 25. отóше XI. 135. 7.

Г. Причастия.

	I. мъжки родъ.		II. женски родъ.		III. срѣдни родъ.	
	1. ед. число.	2. мн. число.	1. ед. число.	2. мн. число.	1. ед. число.	2. мн. число.
I.	рекъл XI. 137. 3. отишъл XII. 123. 27. нашъл XII. 123. 28.	падли XII. 109. 28. ошли XI. 133. 11. исподпрéни XII. 111. 28.	извела XII. 110. 34.	плеле XII. 113. 20. прале XII. 113. 19.	&	рекла XI. 138. 34.
II.	истъргал XI. 137. 20. улéзъл XII. 122. 12. замъркъл XII. 123. 12. замъркнýл XII. 123. 44. дúгъл XII. 122. 11. etc.	станýли XII. 108. 4. побегнули XI. 134. 4. подигли XI. 131. 5.	&	'ванýле XII. 107. 3. остáле XII. 124. 26.	лéгло XII. 112. 24. стáло XI. 138. 43. дигло XII. 112. 24.	&
III.	заспал XI. 138. 19. казáл XII. 121. 31. повéлал XII. 108. 23. питал XII. 121. 1. пигледáл XII. 121. 30.	турали XI. 132. 14.	&	&	&	&
IV.	разбудил XI. 138. 46. пружúл XI. 112. 36. видéл XII. 123. 27. сéдел XI. 138. 19.	&	&	зачудúле XII. 111. 36. застрашúле ibid. улетéле XII. 112. 7. затворене XII. 122. 38.	&	&
V.	бил XI. 138. 8.	&	&	&	&	&

III. { плакаечи XI. 135. 11, 136. 8.
певаéчи XI. 136. 26.

югъ и сѣверъ отъ неѭ токо речи нѣма свой съперникъ. Образцитѣ ни за сег. врѣме на глагола въ Трънско показватъ въ тоя случай по̀-вечето форми съ *-м* и токо за I а. спрежение намираме *могу,* дето *у* стои вмѣсто ѫ; така Трънчанье отъ града и наоколо прѣдставятъ въ говора си едно продължение отъ западното българско нарѣчие заедно съ македонското. Особито съ подирното ги свързува 3 л. мн. ч., което само тамъ се срѣща и безъ гласката *-т,* както споменъхме, че го чуеме вече въ Владая задъ Княжево (стр. 148). Които форми би трѣбало да изглáшатъ на на -(ı-)ѫ*т*, въ Трънско тѣ биватъ завършени на *-у* (*у* = *ю*), а дето трѣба да иматъ -ѧ*т*, у тѣхъ ги видиме съ просто *-е*. Тая двоякость на окрая за 3. мн. сег., чиято причина лежи въ разликата на глаголнитѣ трупини, въ източното нарѣчие днесь е токо речи затрита съвсѣмъ, като въ борбата за аналогизация -(ı-)ѫ*т* е надѣлѣло надъ -ѧ*т*; истата борба въ македонското нарѣчие води къмъ такъвъ край, че наопаки -ѧ(*т*) одържа първенство надъ -(ı-)ѫ(*т*), замѣнено най-вече съ *-а*(*т*). Отъ своя страна и Трънскиятъ говоръ образува едни форми за 3. мн. сег. подобно на формитѣ отъ други трупини, и съ това подава примѣри отъ аналогия, въ която промѣнитѣ се теглѭтъ къмъ окрая *-у:* вмѣсто **седé* той образува *седу*, *даду, отиду*, покрай *гледаю* — *гледу* XII. 106. 8; само *мóже* минъло подъ формитѣ на *-е* за -ѧ(*т*), ако и неговото тълкуванье навожда още на други съображения. Обаче Трънскитѣ окраи *-у* и *-е* все пакъ правилно расподѣлятъ помежду си глаголитѣ спроти каквината на трупинитѣ имъ и държътъ въ това отношение срѣдá между източното и македонското нарѣчие. Потеклото на тия *-у* и *-е,* колкото и да се крѣпи като българско самó по себе, именно, че първото е послѣдица отъ повсемѣстната замѣна на ѫ съ *у* въ българския говоръ отъ Трънско, а второто въ цѣлия български езикъ стои въ замѣна на ѧ, тò, при нинѣшнитѣ условия съ неговитѣ потомци, пакъ докарува да е всѣкакъ единъ видъ сърбизъмъ; защото, откакъ признахме еднъжъ, че само съсѣдството на сърбетѣ е допринесло да се замѣни правилно повсъде ѫ съ *у*, ние гледаме нататъкъ, че окраитѣ *-у* и *-е* въ глаголнитѣ форми за 3. мн. сег. хармонуватъ по такъвъ начинъ напълно съ сърбския езикъ и едничко тамъ се употрѣбятъ така систе-

матично и безъ съгласката *т* въ засловието, както видиме това и въ нашитѣ подадени образци. Ала дето намираме такива форми безъ *т* и съ *-е* и въ гòвори отъ македонското нарѣчие, то е самóто още обстоятелство, което недопуща на сърбизъма отъ 3. мн. сег. да отцѣпи въ тоя смисълъ Трънския говоръ отъ българския езикъ. Още пó-малко могътъ го отцѣпи еднаквитѣ съ сърбскитѣ негови форми за 3. ед. сег. отъ III д. спрежение, понеже тѣ, ако и се срѣщатъ отъ вситѣ български нарѣчия токо въ гòвори отъ македонското и тукъ-тамѣ въ западното, но вече и въ Трънския глаголъ прѣхождатъ подъ образеца на III в. спрежение, както сѫ извършили това до край въ глагола на източното нарѣчие. Колкото за съотвѣтнитѣ форми на 1. ед. сег. отъ III д. спрежение, и тѣхъ трѣба да цѣниме по отношение къмъ сърбския и къмъ българския езикъ също тъй, както сегичка оцѣнихме и формитѣ на 3. мн. сег., сирѣчь, че поради иманата своя опора въ говоритѣ на македонското нарѣчие и тукъ-тамѣ въ западното, тѣ у Трънчанье не сѫ исключително сърбска чърта, ако и да сѫ стояли може би подъ сърбско влияние.

2. *Въ 1. мн. сег.* глаголнитѣ форми иматъ за окрай *-мо*, което се повтаря и въ 1. мн. отъ свършеното и несвършено врѣме. Това *-мо* стои въ говора отъ Трънско досущь уединено, понеже нийде въ цѣлия разлогъ на българската рѣчь не се намира отъ него и наймалка диря. Окраятъ *-ме* или *-ми*, или просто *-м* отъ остатнитѣ български нарѣчия може се свърза съ *-мо* само по такъвъ начинъ, когато вземемъ за първоначално *-мо*, което се срѣща и въ извѣстни несъмнѣни старобългарски паметници, та по Миклошича изведемъ отъ него *-м(ъ)*, и послѣ *-ми*, *-ме* за *-мы*; ала тая свързка, ако служи за обяснение происхода на тия различни окраи отъ едно общо начало, тя нее нагодена да утвърди днесь и битието на *-мо* въ единъ отъ нашитѣ говори като същинско българско. Въ близкия до сърбетѣ Трънски говоръ ние отбѣлѣзахме до сега нѣколко такива точки, дето неговата рѣчь е опитала въ пóсилна или пóслаба мѣра сърбско влияние; дѣйствието на подирното се съзира дори и въ случаи, които нелипсуватъ съвсѣмъ и изъ областá на българскитѣ гòвори. А толкозъ пóвече трѣба да се допусне това влияние отъ сърбска страна

въ глаголнитѣ форми на *-мо* за 1. мн. сег., защото и да речемъ, че у Трънчанье е билъ запазенъ тука единъ остатъкъ отъ рѣдкитѣ форми на *-мо* въ извѣстни старобългарски паметници, все пакъ той остатъкъ не ще можаше достигнѫ сегашната своя систематична употрѣба безъ дѣйствието на сърбския езикъ, който едничъкъ отъ словѣнскитѣ нарѣчия го владѣе. Тоя окрай *-мо* се е исказалъ и въ мѣстоименната форма за дат. п. мн. число *намо*, която бѣхме увели при обясненията на имената.

3. Приложението на формитѣ отъ *сегашното врѣме за образувание бъдещето* поражда въ Трънския говоръ ония същитѣ особности, каквито изобщо прѣдставя бъдещето врѣме въ нашия езикъ. Въ сПС. VI. 164 ние отличихме въ развоя на сегашния нашъ изразъ за бъдеще врѣме четире фази, но не ги съобщихме въ числото и по реда, които сега ни се чинѭтъ пóвече оправдани генетично. *Първата* и начална *фаза* състои отъ формитѣ на глагола *щѫ*, *щешъ* итн. въ сег. врѣме + закърнѣлия остатъкъ безъ **-ти** отъ неопрѣдѣлено наклонение отъ глагола на дѣйствието; прѣметнъти тия съставни части измѣнятъ изявителния смисьлъ на израза. Во *втората фаза* остатъкътъ отъ неопрѣдѣленото наклонение отъ глагола на дѣйствието се разлага при *щѫ*, *щешъ* итн. въ частитѣ на описателната си форма, която състои отъ частицата *да* + глаголътъ на дѣйствието въ форми отъ сегашно врѣме за всѣко лице и число; при това *щѫ*, *щешъ* итн. всички се свождатъ и въ едничката замѣстна форма *ще*, чийто смисьлъ за 3. ед. въ цѣлата сложна форма на бъдещето врѣме се залича, понеже главното означение на лицето и числото остая при формитѣ за сег. врѣме отъ самия глаголъ на дѣйствието. *Третята* и послѣдня *фаза* е същата втора фаза, но вече безъ частицата *да*. Така вмѣсто четиретѣ фази отъ сПС. VI. 164 сега распознаваме три, отъ които всѣка се употрѣбя и до днесь въ своя мѣра както въ говорния езикъ, така и въ писмения. Примѣритѣ, що извадихме изъ обнародванитѣ отъ Байкушева пѣсни и приказки, спадатъ откъмъ образуваньето сложната форма на бъдещето врѣме къмъ втората и третята отъ различенитѣ отъ насъ фази; къмъ първата се отнасятъ: *я чу да преузнем* XII. 105. 37, *чу да 'върлям* XII. 112. 41, *че да узнем* XII. 105. 19, *че да ѝдем* XII. 110. 33, *че да збéреш* XI. 136. 6, *че да из-*

бавиш XI. 134. 23, *че да* ме *узне* XI. 138. 1, *че да дойде* XII. 124. 16, *че да лию* XI. 132. 21; а къмъ втората: *я чу* га *посрѣтнем* XII. 123. 3, *чу разбием* XI. 137. 33, *чу* му *кажем* XII. 123. 4, *чу сакам* XI. 137. 43, *че облечем* XII. 105. 16, *че останем* XII. 122. 41, *че уя'нем* XII. 105. 21, *че вржем* XI. 137. 40, *че* ви *исчистим* XI. 136. 2, *че в'избавим* XI. 136. 1, *че слазим* XI. 137. 23, *че идем* XI. 137. 4, *ч'идем* XI. 136. 10, *че гьинемо* XI. 133. 5, *че избавимо* XI. 133. 6, *че* ги *одиримо* XII. 121. 6, *че идемо* XI. 136. 34, *че гьинете* XI. 133. 20, *че 'ванете* XII. 107. 11, *че царуе* XII. 108. 24, *че* се *скараю* XI. 137. 39, *че заночуваю* XII. 122. 24. И въ еднитѣ и въ другитѣ примѣри *чу*, което отговаря на обиходното българско *щѫ*, старобългарско **хоштѫ**, бива намѣстѣ и найчесто замѣнено съ *че*=*ще*, както рекохме, че стая во втората фаза на образуваньето бъдеще врѣме, па слѣдува и въ третята фаза. Това *че* дѣйствува въ истата служба и въ говора въ Софийско, а въ Македония на негово мѣсто е *ке*.

Б. 1. Образецътъ ни за форми отъ *несвършено врѣме* imperfectum) у Байкушева е доста бѣденъ на примѣри. Да ли въ самитѣ текстове нее имало за тѣхъ мѣсто, или че самата употрѣба на несвършеното врѣме е пóограничена въ Трънско, отколкото е въ остатнитѣ български нарѣчия, за сега навѣрно неможемъ опрѣдѣли, защото зарадъ първото обстоятелство немогохме да наберемъ никакви показания при своитѣ кратковрѣменни наблюдения лично надъ самия говоръ, а зарадъ второто нѣмаме още нийде приведени въ редъ и изложени подробно синтактичнитѣ свойщини на езика си. Всѣкакъ обаче ние мислимъ, че съвпадежътъ въ Трънския говоръ на извѣстни форми отъ несвършено врѣме съ такива отъ свършено врѣме, каквото видиме въ трупинскитѣ елементи на *бесте*, *ода'áсте*, ще е собствено причината на привидната ограниченость въ употрѣбата на несвършеното врѣме спроти аориста; тая привидность стая пóвѣроятна още, като вземемъ во внимание и обратния съвпадежъ въ остатнитѣ български нарѣчия на форми отъ аориста съ такива отъ несвършено врѣме, което и се чини така да се употрѣбя въ пóширокъ размѣръ; но послѣднята дума за освѣта на това явление трѣба да се прѣдостави на синтактичния разборъ. Трън-

ското несвършено врѣме въ 2. мн. е запазило формитѣ отъ старобългарския езикъ, и то напълно подъ влиянието на сърбския езикъ, защото за други български го́вори тѣ сѫ необикновени, а въ Трънския вирѣѭтъ съвършено и въ аориста; 1. ед. и мн. и 3. мн. сѫ лишени отъ звука *х*, който липсува и всѣкъде въ тамошната рѣчь. Отсътствието на *х*, което очевидно за леснота на читателя записувачътъ е забѣлѣзалъ (както и отсътствието на *в* между двѣ самогласки) съ', е произвело въ 1. ед. отъ **нехтѣіах* — *нейтее*, отъ **имаіах* — *имае*, откакъ крайната самогласка, слѣдъ отпаданьето на засловното *х*, се е прѣобърнъла подъ дѣйствието на *і*=*й* въ *е*; у Байкушева присъщиятъ звукъ *і* не е означенъ, поради погрѣшния неговъ правописъ, който безъ нужда и за бърканица турилъ и бѣлѣга' въ *нейте'е*. Вмѣсто 3 мн. **бѣіаху* въ образеца стои *бе'а* отъ *беха*; на това мѣсто имаме едничъкъ случай, дето *ѫ* е замѣнено съ *а*, безъ друго по причина на афекцията отъ испаднълото *х*, понеже за инакво тълкуванье тука нѣма почва.

2. Покрай формитѣ отъ сегашно и несвършено врѣме, що разгледахме дотука отъ говора въ Трънско, нѣка споменемъ нѣщо и за неговитѣ форми отъ *повелително наклонение*, които се образуватъ също така отъ презенциялни трупини. Прѣди всичко да си вземеме слѣднитѣ примѣри: *помо́дзи* XII. 111. 6, *диг се* XII. 112. 27, *изле́зни* XI. 134. 32, *казуй* XI. 136. 11, *излаз* XII. 112. 2, *гьине́те* XI. 132. 34, *остане́те* XII. 123. 25, *упре́гнете* XI. 134. 39, *каже́те* XII. 111. 24, *чине́те* XI. 132. 25, *жа́лете* XI. 136. 32, *засвирете* XI. 135. 23. Гласката *и*, която въ *помодзи*, софийско *помо̀зи*, и др. завърша 2. повел., трѣба да се истънчава до *ь*, прѣдавано въ мекость на прѣдходната съгласка, и послѣ съвсѣмъ да исчезнува, за да произлѣзътъ напоконъ форми, както *излаз*, на която въ источното нарѣчие отговарятъ *излѣз*, *беж*, *дрьж*, провинциялното *оста́в*, и др.; *казуй* въ книжовния езикъ несъществува, защото въ неговата основа глаголитѣ отъ III. д. спрежение сѫ минъли всички подъ III. в., а *диг се* ще е свойствено само на Трънския говоръ, понеже единъ той може да различа въ II. спрежение инфинитивна трупина и безъ *н*, на да произвожда и отъ неѭ форми, които по правило се образуватъ отъ презенциялната. Въ формитѣ отъ 2. мн. трупинската гласка *ѣ* е замѣстена

съ *е*; така е и въ остатнитѣ български нарѣчия, освѣнъ единъ отъ источнитѣ говори (въ Шуменско) дето *ѣ*=*е͡и* още редовно се употрѣбя.

В. Формитѣ отъ *свършено врѣме* (аористъ) въ нашитѣ образци заключаватъ въ себе най-много точки, дето се съзира непосрѣдственото досѣганье на сърбския езикъ до българскитѣ го̀вори въ Трънско и наоколо. На първо мѣсто въ това отношение стои 3. мн., което въ никоя наша говорна область нѣма подобна на себе си форма. Старобългарскитѣ образувания на 3. мн. отъ свършеното врѣме сѫ се изгладили отъ нашитѣ нарѣчия по начинъ такъвъ, че въ окрая си -ша сѫ се изравнили съ 3. мн. отъ несвършеното врѣме; а елементътъ х отъ това изравнено 3. мн. за свършеното и несвършено врѣме, както и отъ 1. мн. на сѫщитѣ врѣмена, е проникнълъ въ тѣхъ и вмѣсто с отъ 2. мн. Между туй въ Трънския говоръ е устоялъ по надлежнитѣ мѣста и окраятъ -ша, и покрай него елементътъ с: така въ него се явяватъ изеднъжъ двѣ нѣща, които свѣдочътъ наистина за увардената по̀-голѣма негова близость къмъ старобългарския езикъ, ала не го държътъ въ съотвѣтната свръзка и съ говоритѣ отъ новобългарския езикъ, защото въ подирнитѣ той ненамира досущь опора за своитѣ особности. Да не бѣше съсѣдството съ сърбския езикъ, тия особности бихѫ могли още да се приемътъ като рѣдки староврѣменни остатъци, каквито немалко се намиратъ осамотени тукъ-тамъ по го̀воритѣ отъ разлога на българската рѣчь; но тъкмо присъщието на такъвъ единъ съсѣдъ, у когото тѣ сѫ правилни явления отъ глаголната мѣнитва на езика му, поставя въ зависимость отъ себе и тѣхното тълкуванье. Битието на окрая *-ше* и на аористовия елементъ *-с-* въ примѣритѣ отъ нашитѣ образци трѣба право да се припише на постояното влияние отъ сърбска страна върху западнитѣ български говори. Това е толкозъ по̀-вече за приманье, че освѣнъ дето неможе да се уведе нищо противъ него отъ българскитѣ го̀вори, но то се подкрѣпя още отъ случаитѣ, въ които ние вече по̀прѣди признахме влиянието на сърбското съсѣдство върху говора отъ Трънско. Въ полза на него тълкуванье говори напоконъ и оная особность, която нататъкъ срѣщаме въ Трънското свършено врѣме. Глаголитѣ отъ II. спрежение образуватъ

въ старобългарския езикъ свършеното врѣме отъ втората си трупина въ два вида: съ -нѫ-, или безъ -нѫ-; — всичтѣ днешни български гòвори, като извадимъ изъ тѣхъ нѣкои не многочетни остатъци, служътъ си въ тая работа съ трупината въ първи видъ, а само Трънскиятъ ѭ употрѣбя ту въ едина, ту въ другия видъ, подобно на сърбския езикъ. Така въ свършеното врѣме отъ говора въ Трънско сърбското влияние се отразило въ окрая *-ше* отъ 3 мн., въ елемента *-с-* отъ 2. мн., въ формитѣ на II. спрежение отъ трупини безъ *-ну-,* па и въ окрая *-мо* отъ 1. мн.; то е съдѣйствувало да се развиѭтъ и форми, както *остаде;* — *заигра'а, засвири'а* вм. *заиграше, засвиришe* ми се видѭтъ изъ устата на Кира Станковъ отъ с. Баба подозрителни. Съ тия именно бѣлѣзи прѣдметниятъ нашъ говоръ прилича най-много на сърбския езикъ, и мислѭ, че тѣ ще сѫ дали на „великосърбскитѣ патриоти" и на мнозина повърхни наблюдателье нàй-мощния поводъ, упорно да твърдѭтъ на отсѣкъ, че Трънскиятъ окръгъ билъ заселенъ отъ Сърбе. Обаче безосновностá на таково увѣрение ще излѣзе доста ясно дори изъ бѣлѣжкитѣ на тая ни статия, кога дойде редъ да искараме отъ нихъ едно общо заключение.

Г. 1. *Причастията* отъ *свършено врѣме* (participia perfecti) дѣйствителни (елови) и страдателни сподѣлятъ съ прилагателнитѣ имена това свойство, че въ мѣнитвата си приматъ еднакви съ тѣхъ окраи за различнитѣ родове и числа: мъжкитѣ причастия въ мн. ч. се завършатъ на *-и,* женскитѣ на *-е,* а срѣднитѣ на *а.* Развитието на такива форми въ Трънския говоръ е послѣдувало вѣроятно вътрѣ въ самия него, възъ основа на сходството откъмъ смисьла между причастията и прилагателнитѣ имена; другъде въ българскитѣ гòвори, като не се прави въ мн. ч. формална разлика за родоветѣ на прилагателнитѣ, нее имало поводъ да се прокарва тя и въ причастията. Сърбскиятъ езикъ распознава въ своитѣ причастия същитѣ родовни окраи за мн. ч., каквито иматъ у него прилагателнитѣ имена, и които съвпадатъ съ окраитѣ отъ причастията въ Трънско. Пò-горѣ, при разглежданьето окраитѣ на имената изобщо, ние бѣхме забѣлѣжили, че въ Трънския говоръ *-е* отъ мн. ч. жен. родъ трѣба да се вземе като прѣнесенъ изъ нѣкоя съсѣдна область, понеже нийде не се подържа въ българ-

ската рѣчь, а *-а* отъ мн. ч. срѣд. родъ истълкувахме като останъло съ пó-широко приложение, понеже въ остатнитѣ български гóвори е редукувано само върху съществителнитѣ имена. Завардено еднъжъ въ мн. ч. на всички имена, това *-а* послѣдично се удържало и въ причастията, както отъ друга страна съ истата послѣдичность било домѣстено въ тѣхъ и заетото *-е*. Неще дума, че въ двѣтѣ тия особности на говора отъ Трънско се исказва съсѣдското влияние на сърбския езикъ; ала ако въ подирната отъ нихъ то се е вмъкнъло пóвече като сърбска чърта, въ първата то е само спомогнъло на едно редукувано днесь другъде въ българскитѣ нарѣчия явление да остане въ първоначалната си сила и да образува отъ себе специялна чърта на отдѣленъ говоръ. Нашата прѣсъда за подобни явления се основава изобщо върху това начало, че заченъта една езиковна промѣна въ извѣстна посока, тя слѣдува да се развива и обхваща редомъ по вътрѣшна или вънкашна свръзка всѣкоя изгодна полога, стига само да не ѝ въспрѣчи и да не ѭ кръстоса друга нѣкоя промѣна съ различна посока. Завършъкътъ на женскитѣ имена въ мн. ч. на *-е* се датува у сърбетѣ отъ старо врѣме; у българетѣ замѣната на **ы** съ *и* изравнила формитѣ за мн. ч. на имената отъ жен. родъ съ ония отъ мъжки родъ, което послѣ подмѣнило въ своя посока и цѣлия срѣденъ родъ, като го пощедило токо у съществителнитѣ имена; въ такъвъ случай окраятъ *-е* на мн. ч. отъ женскитѣ имена у Трънчанье трѣба да бъде сърбски заемъ; а окраятъ *-а* на мн. ч. отъ срѣднитѣ имена, като е знаенъ и за българския езикъ отъ старо врѣме, па се намира още въ съществителнитѣ имена на днешнитѣ наши гóвори, затуй и у Трънчанье неможе да бѫде чужди заемъ, ала при своята широка употрѣба наравно съ съсѣдния сърбски езикъ, той трѣба да се признае за устоялъ подъ дѣйствието на чуждо влияние. По същото начало излиза, че и вситѣ образувания отъ глаголната трупина на II. спрежение безъ **-нѫ-**, щомъ донинѣ се лишаватъ отъ познати подпорни примѣри въ другитѣ български гóвори, въ говора отъ Трънско ще сѫ закрѣпени отъ влиянието на сърбския езикъ, ако ще би и върху старобългарска основа. Подъ това заключение именно спадатъ и дѣйствителнитѣ причастия за свършено врѣме отъ трупината на

II. спрежение безъ *-ну-* отъ нашитѣ образци. А формитѣ на причастията дѣйствителни отъ мъж. родъ ед. съ окрая си *л* свѣдочътъ въ нихъ противъ сърбското влияние, ако и срѣщаме *вуну* XII. 111. 7, 113. 19, *бугаринъ,* за които въ Калково (Самоковско) на пр. имаме *бугарин, муна*, и *въна.*

2. Дѣйствителни *причастия* отъ *сегашно врѣме* (participia praesentis) има спазени въ българския езикъ въ единъ остатъкъ, който за говора въ Трънско е прѣдставенъ отъ примѣритѣ *плакаечи, певаечи* въ нашитѣ образци. Той по формата си е различенъ въ източното нарѣчие, дето слѣдъ глаголната презенцияла трупина се завърша на *-штиц* (въ Шуменско), и въ Македония, дето слѣдъ истата трупина бива завършенъ ту на *-шти* [или *-(й)ки*], ту на *-штем* [или-*(е)кюм*]. Първата форма сочи по происходъ къмъ старобългарския вин. ед. мъж. отъ причастията сегашни дѣйствителни, като съдържа и единъ неясенъ за мене краенъ елементъ *ц;* втората произлиза просто отъ стб. вин. ед. мъж., а третята отъ стб. дат. мн., който е извършалъ служба на dativus absolutus. Тъкмо на тоя происходъ се длъжи и абсолутивниятъ смисьлъ на причастия. Формата на Трънскитѣ примѣри у насъ е произведена отъ презенцияла трупина за III в. спрежение възъ основа на съотвѣтния старобългарски вин. ед. мъж., като се огласувало, както въ македонското нарѣчие, ѭ отъ -ѭшть въ *іе,* писано отъ Байкушева *е.*

Съ това свършаме бѣлѣжкитѣ си по поводъ на намѣренитѣ диялектични отклонения въ образцитѣ отъ глаголната мѣнитва на говора отъ Трънско. Ако направимъ сега и тука, както при мѣнитвата на имената, единъ общъ прѣгледъ на чъртитѣ, които носи глаголътъ въ записанитѣ отъ Байкушева пѣсни и приказки, ние ще видимъ, че по́вечето отъ тѣхъ чърти, като сѫ основани направо върху старобългарския езикъ, останѫли сѫ до него на стъпень по́близка въ Трънския говоръ, отколкото въ другитѣ български го́вори, дето изобщо аналогизацията на формитѣ е вървѣла много по́бързо и систематично. Съсѣдниятъ сърбски езикъ, дето е също така заварденъ по́-староврѣмскиятъ характеръ на глаголната мѣнитва, е проявилъ своето влиятелно дѣйствие въ тая посока върху говора отъ Трънско, та го е задържалъ еднакво съ себе си на много формални

точки. Едни отъ тия точки намиратъ отгласъ и опора въ единични го́ворни особности отъ българскитѣ нарѣчия, и затуй въ систематичната си употрѣба въ Трънско се смѣтатъ отъ насъ просто като сърбско влияние, а други се лишаватъ отъ подобна опора въ нашитѣ нарѣчия, поради което и бидохѫ иставени като сърбски за́еми или чисти сърбизми. Въ тия резултати колкото и да се е исказала силата на влиянието отъ страна на чъртитѣ въ сърбския езикъ, каквито и старобългарскиятъ езикъ притежава, тѣ пакъ не сѫ заличили отъ говора въ Трънско ония съществени нѣща, които го характеризуватъ като български, и които, при успоредното сходство и на остатнитѣ нови образувания въ глаголната мѣнитва отъ двата съсѣдни езика, иматъ сила само съвмѣстно съ други доводи отъ подобно естество.

Слѣдъ тия общи прѣгледи на чъртитѣ отъ именната и глаголната мѣнитва на Трънския говоръ, нѣка пристъпимъ възъ основа на тѣхъ и на езиковнитѣ особности, които подбѣлѣзахме въ него сами и намираме същитѣ и въ приноса на Байкушева, да извадимъ едно сумарно заключение за негова характеръ и да опрѣдѣлимъ народностната принадлежность (Angehörigkeit) и на всички западни отъ София го́вори, които сѫ горѣ-долу еднакви съ говора отъ Трънско. За да се присъди единъ отдѣленъ говоръ на извѣстно нарѣчие или езикъ, трѣба помежду имъ да има подобие въ етимологията на словнитѣ звукове, въ граматичната мѣнитва на думитѣ и въ синтактичния способъ за съставянье рѣчитѣ (прѣдложенията); нерѣдко се взима на гледъ и лексичниятъ материялъ. Неще дума, че таково присъжданье се опитва и тогава, когато прѣдлежи да се уречe, на кой отъ два сродни езика или едноплеменни нарѣчия се пада и единъ сроденъ тѣмъ говоръ; а въ такъвъ случай тоя говоръ се разглежда по отношение къмъ ония качества, които отличатъ нееднаквитѣ сродни нему едноплеменни езици или нарѣчия, та се присъжда на оня отъ нихъ, съ чиито съществени особности найвече се сгажда; при това, като отдѣленъ говоръ, и той ще си носи нѣкои собствени признаци, до каквито го бъде довело частното негово развитие срѣди особити нѣкои обстоятелства. Въ науката на словѣнскитѣ езици е установена тъкмо съществената разлика

между българския и сърбския езикъ, и за едного тѣхънъ научни познавача не е никакъ мъчно да отсъди, да ли носительстѣ на извѣстенъ тѣмъ сроденъ говоръ спадатъ къмъ българската народность или къмъ сърбската; — а съ Трънския говоръ, за който у сърбетѣ се съзира страстно затичанье да си го присвояватъ и да го отниматъ отъ българетѣ, които пакъ настояватъ да го сматрятъ за свой, на словѣнската наука е дадена задача, да разрѣши именно такова едно свадно питанье. Книжовниятъ свѣтъ отколѣ би знаялъ, какъ стои въ същность тая работа, да бѣше говорътъ отъ Трънско заедно съ западнитѣ български го́вори и съ македонското нарѣчие научно издиренъ и критично обсъденъ отъ людье призвани и компетентни; тогава не би имало мѣсто да се развие и заблужденето, що погълнѫ въ напрасна жертва — може да се каже — една отъ найблагороднитѣ мечти на южното словѣнство. Ала за зла честь, вмѣсто людье призвани и компетентни, на сърбска страна се явихѫ отчаяни проповѣдници, които, завзети съ една политична химера, въ суровъ егоизъмъ испълнихѫ гледай-си печатни трудове съ лъжливи и безконтролни свѣдѣния за го́воритѣ въ западна България до Тимокъ и до притоцитѣ на българска Морава и въ Македония; тия трудове, като бѣхѫ токо-речи едничкитѣ семена за запознаванье съ прѣдмета, поникнъхѫ въ буйни плевели, които замрѣжахѫ погледа всѣкому, що назърнѣше да се поучи за характера на обземенитѣ въ тѣхъ го́вори. Свѣдѣнията на сърбскитѣ проповѣдници и до днесь още невинно се взиматъ за честно оръжие отъ писателье, особито чуждински, незасветени въ секрета на потеклото имъ. А отъ българска страна за говоритѣ въ Македония и въ рѣченитѣ български прѣдѣли до Сърбия нѣма писано положително нищо въ смисълъ на нѣкакво тѣхно обсебянье и отниманье отъ сърбетѣ: за македонското нарѣчие у насъ съществува само нѣщо изложено на него и два сборника народни пѣсни, покрай нѣколко още обнародувани въ периодическитѣ ни списания; а пакъ отъ западнитѣ го́вори едвамъ отъ нѣкои притежаваме записани пѣсни и приказки, като неброиме сборника отъ западнобългарски пѣсни отъ Качановски, понеже е стъкменъ въ руско издание. За говора въ Трънско и наоколо ние първи расправяме тука въ тия си бѣлѣжки, дето,

застанъли върху почвата на собственитѣ наблюдения и на материялитѣ отъ Байкушева, полагаме отнапрѣдъ, че той е говоръ български, та го сличаме съ остатнитѣ свои го́вори на югъ и истокъ. Цѣлта́ на това сличанье бѣ да се изведе по единъ по́згоденъ начинъ, наколко е говорътъ отъ Трънско въ основата си сходенъ съ общобългарския езикъ и въ що състои неговата разлика отъ послѣдния. Обаче, между точкитѣ на разликата се оказахѫ доста отклонения въ полза на влиянието на сърбския езикъ, и поради тѣхъ отъ негова страна би било за очакванье възражението, че да не се обсъждаше Трънскиятъ говоръ отнапрѣжъ като български, той би могълъ негли съ истото право да се разглежда отнапрѣжъ като сърбски, и тогава сходствата му съ българския езикъ да се прогласѭтъ за отклонения отъ сърбския въ полза на едно съсѣдско влияние. И наистина, сърбетѣ тъкмо така аргументуватъ по поводъ на несърбскитѣ чърти, които боравѭтъ во всички наши западни и македонски го́вори, и които дори и въ самитѣ сърбски умишлено изопачени съобщения личътъ ясно, че сѫ български. Ето по коя причина и ние сега, откакъ уяснихме отношението на говора отъ Трънско и наоколо къмъ българския езикъ изобщо, трѣба за окончателно парализуванье сърбската аргументация да опрѣдѣлиме и значението на това отношение въ лицето на бѣлѣзитѣ, що отличатъ българския езикъ отъ сърбския. Тепърва така ще излѣзне на явѣ, да ли сходнитѣ съ сърбския езикъ чърти на Трънския говоръ сѫ съществени, и въ панагонъ, да ли и македонскитѣ говори, дето несъществуватъ и толкова сърбски чърти, колкото у Знеполци и Граховчанье, могътъ да се смѣтатъ за сърбски. Зарадъ пълна здравина на нашитѣ изводи, за насъ бѣше много желателно, да бѣхѫ текстоветѣ на Байкушева свободни отъ всѣко подозиранье за погрѣшки на записувача или на печатаря, или и за ненадѣжна чистота на извора имъ; Байкушевъ неумѣлъ и правописно да ни избави отъ неволни може би прѣхвати или несъгледности, па и въ означението на на́звуцитѣ у него човѣкъ може да съзре голѣма непослѣдовность; ала погрѣшкитѣ и съмнителнитѣ случаи, що имахме прилежъ да посочиме на извѣстни мѣста въ бѣлѣжкитѣ си, бѣхѫ отсъдени по́вече въ полза на сърбетѣ, и то ни завардя откъмъ тѣхъ отъ стра-

хове прѣдъ нѣкаква неустойчивость и на нашето заключение въ полза на българетѣ. Изводитѣ си (дедукции) ще направиме отъ страна на подобието и различието, които щемъ констатува между българския езикъ, Трънския говоръ и сърбския езикъ въ отношение на постулатитѣ за едноплеменна принадлежность (Zusammengehörigket) на два отдѣлни говора.

1. Откъмъ *етимологията на звуковетѣ* българскиятъ езикъ се отлича отъ сърбския въ слѣднитѣ точки:

*а. Съгласковитѣ купове *ті* и **ді* въ първия пораждатъ *шт* и *жд*, както въ старобългарския езикъ, а у втория даватъ въ резултатъ ѣ и ђ. *Въ Трънския говоръ тѣ сѫ замѣстени съ ч и жд*: *ч* е у него продуктъ, какъвто диялектично срѣщаме въ нашитѣ думи *чужди*, *вече*, въ Софийскитѣ *чем*, *чеш* и пóраспространено подъ видъ на *шч* въ нѣкои гóвори отъ Македония, а *жд* е българска чърта. Инди *сърбско нѣма нищо*. Вмѣсто *шт* и *жд* въ македонски гóвори имаме **к** и **г**, ала тѣ по своята физиология не сѫ сърбскитѣ ѣ и ђ, а се отглáшатъ у насъ и на истокъ.

б. Старобългарскитѣ звукове **ъ** *и* **ь** се сливатъ у насъ по правило подъ звука *ъ*, а у сърбетѣ подъ звука *а*. *Въ Трънския говоръ тѣ сѫ замѣстени съ ъ*, инди *сърбско нѣма нѝщо*. Подобна на българската замѣна *ъ* иматъ и Черногорцитѣ: ала то неможе да служи на сърбетѣ за доводъ, че Трънскиятъ говоръ принадлежи тѣмъ, както неможе да служи за доводъ и намъ, че черногорскиятъ говоръ е нашъ. Тука има други езиковни и инакви условия, поради които и българскитѣ източни и македонски гóвори, що замѣнятъ **ъ** и **ь** съ *а*, небива никакъ да се мислѭтъ за сърбски. Замѣната *а* за **ъ** и **ь** у сърбетѣ е правилната, а *ъ* е диялектична; у българетѣ наопаки, правилната е *ъ*, а *а* диялектична. Трънска замѣна за **ъ** и **ь** е повсъде правилната *ъ*, и ако наврѣмени за **ъ** стои *о*, и то се сгажда съ подобни явления въ българския езикъ.

в. Носовката **ѫ** въ българска замѣна гласи *ъ*, а въ сърбска *у*. Подирната гласка срѣщаме за **ѫ** и въ случаи отъ българскитѣ гóвори, ала *въ Трънския тя е вдомена подъ непосрѣдственото влияние на сърбския езикъ*; тамъ тя е *сърбска чърта*, но развита послѣдовно и по граматични мѣста, каквито сърбскиятъ езикъ непритежава.

г. Дето *въ българския езикъ стои въ заслови* *-ъл* (старобългарски -ълъ, -ьлъ, -лъ), сърбскиятъ езикъ има *-ао. Въ Трънския говоръ е също -ъл.* Срѣдословното *-ъл-* между двѣ съгласки се срѣща нѣйде въ Софийско и другъде прѣобърнято въ просто *ъ* или *у*; въ македонски го́вори и *въ Трънско вмѣсто него също така намираме спорадично у, както въ сърбския езикъ.* Бѣлѣжито е, че въ говора отъ Трънско *-ъл* правилно дохожда въ форми отъ глаголната мѣнитва, въ която истъкнъхме изобщо найефективното влияние на сърбското съсѣдство. Чъртитѣ съ *ъл* у българетѣ сѫ правилнитѣ, а съ *у* твърдѣ рѣдки диялектични; у сърбетѣ наопаки, правилнитѣ и едничкитѣ сѫ *ао* и *у*. Инди въ говора отъ Трънско, както и въ македонскитѣ го́вори, *сходството съ сърбския езикъ е токо по рѣдко исключение.*

2. Откъмъ *граматичната мѣнитви ни думитѣ* българскиятъ езикъ се отлича отъ сърбския въ слѣднитѣ точки:

а. Първиятъ опрѣдѣля по́близко имената си во всички родове и числа съ члѣнъ, а вториятъ непознава досущь подобно дѣйствие (приемъ). *Трънскиятъ говоръ се съгласува напълно съ българския езикъ*; наравно съ нѣкои македонски и съ единъ отъ южнитѣ го́вори, той дори и скланя члѣна заедно съ името въ мъжки и женски родъ, поне за вин. ед. число. *Сърбско тука нѣма нищо*; само *Трънската форма на члѣна отъ мъж. родъ — + тога* има завършъкъ, приравненъ къмъ сърбския езикъ наедно съ завършъка на мѣстоименнитѣ форми *га*, *њега* и др.; то е *сърбско влияние.* Колкото за женската форма на члѣна за вин. ед. — + *ту* и за мѣстоимѣнитѣ форми *іу*, **Ну**, въ тѣхъ *у* е приетата еднъжъ замѣна за ѫ, която вече споменъхме като сърбска чърта.

б. Отъ *косвенитѣ падежни форми на имената* въ българския езикъ дѣйствува само формата за вин. ед. мъжки родъ; изятие правѣтъ личнитѣ и относителни мѣстоимѣния, дето се употрѣбятъ останъли форми и за вин. мн. и за дат. ед. и мн. число; такива остатъци се намиратъ още и при извѣстни съществителни, прилагателни и числителни имена, както и при нѣкои особити съчетания и постояни изрази. Всички други косвени падежни отношения се изражаватъ чрѣзъ формитѣ за им. п., въ чиято функция сѫ влизали и вин. форми при помощта на различнитѣ прѣдлози. Сърбскиятъ езикъ обладава съ пълна и систематична

мѣнитва на имената. *Говорътъ въ Трънско слѣди съвършено способитѣ за изразъ на косвенитѣ падежни отношения въ българския езикъ*, като си служи въ ед. число съ вин. за мъж. (при одушевенитѣ съществителни имена; а при неодушевенитѣ съ им.) и жен. родъ безъ члѣнъ и съ члѣнъ, който бива скланянъ и нескланянъ; а въ това *нѣма нищо сърбско.*

в. Прилагателнитѣ имена и причастията, като отглаголни прилагателни, у българетѣ *въ мн. число* образуватъ еднакви форми на *-и* за тритѣ рода; съ тѣхъ се сгаждатъ и ония числителни имена съ нѣкои отъ мѣстоименията, които изобщо могътъ да допущатъ подобно мѣняванье по родове и числа. Само у съществителнитѣ имена въ мн. ч. срѣдниятъ родъ се завърша на *-а*; така изглáша при тѣхъ и надлежниятъ неговъ члѣнъ за мн. ч. *-та*, докъдъ при остатнитѣ имена скупомъ той е същиятъ *-тѣ*, що се пригужда за мн. мъж. и жен. родъ и при самитѣ съществителни имена. Сърбскитѣ имена располагатъ въ мн. ч. за тритѣ рода съ различни окраи: за мъж. родъ *-и*, за жен. *-е* и за срѣд. *-а*. *Трънскиятъ говоръ има за мн. ч. на всички имена отъ мъж. родъ окрай -и, за имената отъ жен. родъ -е и отъ срѣд. р. -а.* Съ окрая си *-и* той изглежда като безразличенъ за сърбския или за българския езикъ, ала образуваньето у него мн. ч. на *-ове* отъ мъжкитѣ едносрични съществителни, мн. ч. мъж. р. на *-іане*, *-аре*, *-теле* и на *-ье* се противи на сърбскитѣ образувания на *-ови*, *-јани*, *-ари*, *-тельи*, *-и*, и *съгласува тоя говоръ съ българския езикъ*; инди *въ тоя случай сърбско нѣма нищо. Съ окрая си -е* за мн. ч. жен. родъ говорътъ отъ Трънско е взелъ върху себе една *сърбска чърта*; а *съ окрая -а* за мн. ч. срѣд. родъ е подлегнълъ на *сърбско влияние*, като е расширилъ (задържалъ пóшироко) неговото българско употрѣбение отъ мн. ч. на съществителнитѣ и върху мн. ч. и на другитѣ имена заедно съ отглаголнитѣ прилагателни (причастията). При гледъ на съотношението, което прѣдставятъ взаимно първиятъ и послѣднитѣ два случая, за една сърбска аргументация сѣкашъ се отваря приязнено поприще да утвърждa, че Трънскиятъ говоръ въ окраитѣ на формитѣ за мн. ч. отъ жен. и ср. родъ нѣма нищо българско, а само въ формитѣ на *-ове*, *-іане* итп. е подлегнълъ на българско влияние. Ала такова утвърждaнье по поводъ на единични сърбски чърти

отъ именната мѣнитва срѣщу цѣлия неинъ несърбски характеръ, който прѣвлада и въ звуковната етимология на думитѣ, ще бъде доста некритично.

г. Въ глаголната си мѣнитва *българскиятъ езикъ се лишава отъ неопрѣдѣлено наклонение и отъ причастия за сегашно врѣме* дѣйствителни и страдателни: отъ първото у него има спазени токо накърнѣли форми въ извѣстни синтактични строежи и въ образуваньето на бъдещето врѣме отъ първата фаза на неговото развитие; а отъ подирнитѣ дѣйствителното причастие е прието диялектично въ формата на вин. ед. мъж. родъ (или и на дат. мн.) да служи въ герундивни изрази и съ абсолутенъ смисьлъ. Исчезнъли сѫ досущь и страдателнитѣ причастия за сегашно врѣме, отъ които единъ остатъкъ запознахъ въ словото „*незнатимо*“ отъ Болградъ. Сърбскиятъ езикъ владѣе систематично съ всички тия глаголни форми, освѣнъ страдателнитѣ причастия сегашни, като прилага неопрѣдѣленото наклонение на *-ти* и въ образуваньето на бъдещето врѣме. *Трънскиятъ говоръ е лишенъ отъ тѣхъ въ същата мѣра, въ каквато и българскиятъ езикъ, и вмѣсто нихъ се ползува съ същитѣ остатъци или замѣстни обрати, които употрѣбяме и ние.* Инди *сърбско нѣма нищо.*

д. Трупинската самогласка прѣдъ личнитѣ приставки въ 2 л. мн. отъ *повелително наклонение* въ българския езикъ е винъги ѣ = *е* или диялектично *ea* (старобългарски ѣ). Въ сърбския езикъ тая форма показва прѣдъ личнитѣ приставки винъги *и*. *Трънскиятъ говоръ се съгласува напълно съ българския езикъ;* подобно нему той непритежава и форма за 1. мн., която у сърбетѣ е задържана; инди *сърбско* въ него отъ повелителното наклонение *нѣма нищо.*

е. Въ *свършеното врѣме (аориста)* българскиятъ езикъ различава отъ сърбския по това, че у него -ше за стрб. -ша въ 3. мн. е прѣминъло въ *-хѫ* аналогично съ 3. мн. отъ *несвършеното врѣме* (старобългарски -хѫ), и елементътъ -с- отъ 2. мн. *въ двѣтѣ врѣмена* се замѣнилъ съ *х*. *Трънскиятъ говоръ съ -ше и съ елемента -с- се съгласува съ сърбския езикъ;* подъ *негово влияние* той е останълъ така по́-близу отъ насъ до старобългарскитѣ форми; о тѣхъ именно се държи той още и съ това, че *непрокаралъ елемента -с- и въ 1. мн. отъ свършеното и несвършено врѣме,* както е по пра-

вило у сърбетѣ. *То е увардено въ българския езикъ, съ който въ остатното се съгласува и Трънското несвършено врѣме.*

ж. Личнитѣ приставки (слѣни и съ трупинни елементи) отъ българскитѣ глаголни форми различатъ отъ приставкитѣ отъ сърбскитѣ форми главно въ 1. мн. отъ сегашно. свършено и несвършено врѣме и въ 3. мн. отъ сегашно врѣме. Откъмъ тия приставки *Трънскиятъ говоръ носи въ 1. мн. отъ сегашно, свършено и несвършено врѣме* (приставка *-мо*) *сърбска чърта, а въ 3. мн. отъ сегашно врѣме е опиталъ да нѣйде сърбско влияние,* понеже систематично напуснълъ засловнитѣ *-т* прѣдъ *-у-* за **-ж-(-жть)** и прѣдъ *-е-* за **-а-(-ать)**. както се практикува въ нѣкои отъ македонскитѣ го́вори. Това *сърбско влияние още помалко е боравило върху Трънскитѣ окраи -у* и *-м отъ 1. ед. сег.*, защото първиятъ послѣдично замѣня българския окрай *ѫ*, а вториятъ живѣе широко въ българскитѣ нарѣчия и въ III в. спрежение отъ самия книжовенъ езикъ.

з. Втората (инфинитивна) *трупина отъ глаголитѣ отъ II. спрежение въ българския езикъ се изравнила съ първата* (презенциялната), а *глаголитѣ отъ III д. спрежение минъли подъ образеца на III в.* Въ смисьлъ на подирния прѣходъ се съглежда затичанье и въ Трънския говоръ, ако и несмѣѭ да дамъ на досѣжнитѣ примѣри у Байкушева нѣкакво значение, въ резерва прѣдъ възможни погрѣшки на записувача. Инакъ обаче *Трънскитѣ производства на глаголни форми по III д. спрежение и отъ инфинитивната трупина на II. спрежение* (както въ старобългарския езикъ) *показватъ въ своята спазеность извѣстно сърбско влияние,* понеже отгласътъ имъ въ българскитѣ говори нее бѣлѣжитъ.

3[1]. Откъмъ *синтактичния способъ за съставянье рѣчитѣ* (прѣдложенията) разликата между българския и сърбския езикъ се основава на първо мѣсто върху мѣнитвата на имената, когато ги склопяваме за опрѣдѣлянье отношението между понятията отъ нашата мисьль. Ако тая мѣнитва. наблюдавана въ единични, откъснъти отъ състава на рѣчта́ думи, небие толковъ на очи съ несходството между Трънския говоръ и сърбския езикъ, тя същата ни поразява съ голѣма пропасть помежду имъ, когато ѭ гледаме жива въ цѣла съставена рѣчь. И тъкмо при подобно дѣйствие на Трънската именна мѣнитва въ рѣчта́ познаваме, че гово-

ръть отъ Трънско неможе да бъде сърбски, но рѣшително български. Това познание-се усиля още и отъ дѣйствието въ рѣчтá на глаголната мѣнитва, върху която на второ мѣсто се основава разликата между българския и сърбския езикъ. Въ живата рѣчь всѣка и най-малка може би особность на единъ говоръ придобива видно значение въ особната своя роля, каквато ѝ е присъдена въ реда на думитѣ, и съ това на рѣчтá се дава особенъ колоритъ, по който тя се характеризува. Особноститѣ, които най-много допринасятъ за специялния изразъ на тоя колоритъ, сѫ съществениттѣ точки, по които отличаме единъ говоръ отъ други, или два езика помежду имъ. Познавачътъ на българския и на сърбския езикъ, щомъ поеме въ ръка нѣкой текстъ по говоръ отъ Трънско, ще съгледа тутакси по употрѣбата на члѣновете, по аналитичната именна мѣнитва, по отсътсвието на глаголни форми отъ неопрѣдѣлено наклонение, по звуковнитѣ купове *жд* и *ч* (вмѣсто *шт*) и др. т. бѣлѣзи, отъ какъвъ колоритъ е Трънскиятъ говоръ, и безъ двоумие ще го припише на българското племе; той неще заглежда, разбира се, и ония признаци, които сочътъ къмъ сърбски характеръ, ала неще ги и надцѣнява спроти първитѣ, понеже не тѣ създаватъ характеристичния колоритъ и на сърбския езикъ. Да бихме имали нѣкое изложение на правилата на българския синтаксисъ, ние щѣхме да уведемъ и нѣкои отъ особититѣ способи за взаимното свързуванье рѣчитѣ чрѣзъ съюзи и други слова, отъ дето да се види още въ подробности синтактичното сходство на говора отъ Трънско съ българския езикъ; обаче досега като несме стигнъли до таково ръководство, па и като не намираме за сгодно тука да излизаме съ опити по тая часть отъ българската граматика, прѣстаяме на това, което вече истъкнъхме, и самó има достатна сила да се опре срѣщу сърбскитѣ аргументации за Трънския говоръ.

3². Нее излишно да се споменътъ веднага слѣдъ това отъ лексичния материялъ на Трънския говоръ словата *че, та, защото, къга, сега, тъгае,* и др., които свързуватъ различни рѣчи, и у сърбетѣ не се чуѫтъ никакъ.

Така, цѣлата строитва изобщо отъ Трънско токо-речи *нѣма нищо Сърбско.*

Отъ сключеното разглежданье точкитѣ, въ които българскиятъ езикъ се отлича отъ сърбския и въ които Трънскиятъ говоръ се съгласува пóвече съ единия или съ другия отъ подирнитѣ, излиза въ резултатъ, че 1) *въ осемъ отъ тѣхъ точки* (1.а, б, г, 2.а, б, г, д, 3.) *и въ два случая* (2.в, е) *Трънскиятъ говоръ нѣма нищо сърбско;* 2) *въ една точка* (1.в) *и въ два случая* (2.в, ж) *носи сърбски чърти*; и 3) *въ една точка* (2.е) *и въ петь случая* (1.г, 2.а, в, ж, з) *се намиралъ малко или много подъ сърбско влияние. Сѫществениитѣ точки, въ които почива колóритътъ на българския езикъ срѣщу колорита на сърбския, сѫ* 1.а, б, г (по правило), 2.а, б, г, 3.; *а именно въ тѣхъ точки Трънскиятъ говоръ нѣма нищо сърбско.* Безъ тѣхъ той неби могълъ да бъде сърбски дори и тогава, когато вситѣ му остатни точки и случаи би били чисто сърбски; а ние видѣхме, че и тамъ дори невсѣкъде и нееднакво бива да се подържа битието на сърбски чърти, или на сърбско влияние. Между туй сърбетѣ се запущатъ съ едно безпримѣрно лакомство несамо върху говора отъ Трънско, за който положително се доказва, че *нее сърбски,* но и върху цѣли говорни области къмъ истокъ отъ него навътрѣ въ България, та че и върху цѣла Македония. Който обича да сравни езика на истински материяли отъ тия области споредъ нашитѣ точки за разлика между българския езикъ и сърбския, той, вѣрваме, ще се убѣди нагледно въ непочтеното пóведение на ония сърбе, които съ лъжи и клевети посѣгатъ върху гòвори, които сѫ много пòмалко сърбски и отъ самия Трънски говоръ.

III.

Като говорѭ въ тия бѣлѣжки за говора отъ Трънско, азъ неопрѣдѣлямъ поименно границитѣ на простора му, и често вмѣсто него споменувамъ говоритѣ на западъ отъ София, въ Граховско и Знеполско. Ала, както нерѣдко се случва у насъ, че въ нѣкоя пóголѣма область единъ говоръ бива закитенъ и съ други пòдребни гóворци, така е възможно и въ областá, която фигурува подъ имената Грахово и Знеполье, или се разбира подъ опрѣдѣлението „на западъ отъ София“, да има и нѣкой други говоръ освѣнъ очъртания и оцѣненъ вече говоръ отъ Трънско

и наоколо. Затуй, да неизлѣзътъ недоразумѣния, трѣба да обясня, че подъ неедното име, съ което въ бѣлѣжкитѣ си означавамъ говора отъ Трънско, азъ съмъ искалъ да обземж всички ония наши западни говори, които прѣдставятъ едно цѣло съ Трънския, и тѣхъ само съмъ мислилъ, безъ го́ворцитѣ, които може да се шаркатъ помежду имъ. Тия го́ворци се примичатъ по́вече къмъ говора отъ Софийско и къмъ македонското нарѣчие и нѣматъ сърбскитѣ бѣлѣзи, които констатувахме въ Трънско. Прѣсъдата, която изведохме за народностната принадлежность (Nationalangehörigkeit) на говора отъ Трънско, ще се простира несъмнѣно и върху реченитѣ западни говори, които напълно се сгаждатъ съ него; само че азъ нѣмамъ срѣдство да ги посочж, кои сж тѣ, каквото да се види, доде́ стига Трънскиятъ характеръ на българската рѣчь. Обаче, за да се увѣриме, че той засѣга на западъ и прѣзъ днешнитѣ граници на българската земя, ази ще сравнж само Пиротския говоръ съ Трънския; материялитѣ за тая цѣль ще вземж отъ сборника на Качановски и отъ списанието на Българското Книжовно Дружество. Ала понеже Качановски е записувалъ всичко твърдѣ погрѣшно, затуй прѣдварително ще провѣрж записаното у него изъ Трънския говоръ споредъ своитѣ бѣлѣжки и изводи, та откакъ опознаеме неговитѣ погрѣшки, ще абстрахуваме отъ нихъ при материялитѣ отъ Пиротско, и така ще ни остане за Пиротския говоръ една по́-вѣрна характеристика. При абстракцията ще ни служи за опорна точка и обнародуваното по Пиротски говоръ въ „Периодическо Списание“.

Сборникътъ отъ западно-български пѣсни отъ В. Качановски съдържа 35 пѣсни отъ Трънския окръгъ, отъ които 2 сж записани въ селото Баба, 1 въ Брѣзникъ, 30 въ селото Бабица, смаль не четире километра на истокъ отъ Брѣзникъ, и 2 въ селото Божица, което по картата отстои близу до 35 километра на югозападъ отъ Трънъ, къмъ границата на Вранския окръгъ. Когато съставялъ тоя сборникъ отъ български пѣсни, събирачътъ му Качановски „главнымъ образомъ имѣлъ въ виду его филологическое значеніе“ (стр. IV), та приелъ въ своето издание „филологическое правописаніе, отличающееся отъ принятаго въ новоболгарской литературѣ“ (стр. II). Въ тия важни

прѣдговорни думи единъ руски ученецъ ни дава увѣрение, че записаниятъ у него материялъ е тъкмо прѣдставенъ откъмъ своята звуковна страна. Обаче спроти тѣхъ думи пóсетното извинение на същия ученецъ, че „при неустановившемся болгарскомъ правописаніи,[1]) составитель сборника не могъ избѣжать непослѣдовательности“ (стр. 557), ни се види малко недостойно, и изобщо нелѣпо извъртѣно. Какъ може да бъде кривъ зарадъ неговата непослѣдователность днешниятъ български правописъ, когато пóпрѣди той утвържда, че въ сборника си билъ приелъ правописъ чисто филологиченъ, защото „филологическое изданіе народныхъ памятниковъ требуетъ вѣрной передачи всѣхъ оттѣнковъ говора, чему неудовлетворяетъ современное новоболгарское правописаніе“ (стр. II.)? Нема́ такъвъ филологиченъ правописъ е длъженъ да се придържа и о единъ обиходенъ, ненаучни правописъ, за да впадне въ непослѣдователность? И може ли въ това да го оправдае писмото на професора М. Дриновъ, дето се казвало, че българскиятъ правописъ небилъ още установенъ? Качановски е написалъ прѣдговора си, въ който високо заявява за научното достоинство на своя приетъ правописъ, още въ юний 1880 г., когато ще е билъ вече облѣкълъ сборника си въ тоя правописъ; а писмото на Дринова, възъ основа на което се извинява за непослѣдователности въ сѫщия правописъ, е датувано отъ априлий 1882 година. Както и да съди човѣкъ, но изъ приведенитѣ обстоятелства прозира празната самомнивость на едного автора, който въ своята недостатна подготовка се задалъ съ трудове по единъ отдалеченъ отъ науката прѣдметъ. И ако се вгледашъ наистина добрѣ въ сборника на Качановски, ще видишъ ясно, каква страхота е въ него откъмъ погрѣшкитѣ на записувача: като незнаялъ българския езикъ, той при записуваньето пѣснитѣ сливалъ по двѣ думи въ една и наопаки раздѣлялъ едната на двѣ; испущалъ цѣли думи отъ текста, понеже недосѣщалъ тѣхното отсътствие, и немогълъ да отличи и да отбѣлѣжи доста звукове, несвойствени на руския езикъ; пѣснитѣ записувалъ пòвече отъ расказъ, та побъркалъ до крайность ритъма и самъ себе си мистификувалъ, като

[1]) Какъ объ этомъ пишетъ (14 апр.) мнѣ проф. *М. С. Дриновъ*.

подчъртавалъ нѣкои сходни божемъ съ руския езикъ форми, които случайниятъ пѣсноказецъ прѣдпочелъ да скове и употрѣби прѣдъ руската братушка, за да бъде разбранъ по́лесно. При такива условия довѣрието къмъ материялната страна на пѣснитѣ отъ сборника на Качановски силно се подрива, и човѣкъ несмѣе токо тъй да се облѣга върху заявението на автора, че ималъ на гледъ главно филологичното значение на пѣснитѣ, та и безъ прѣдпазливость да се ползува отъ нихъ съ всѣкой звуковни бѣлѣгъ. Пѣснитѣ у Качановски отъ Трънския окръгъ непрѣдставятъ говора си такъвъ, какъвто трѣба да е въ същность; ала погрѣшкитѣ на записувача въ главното могътъ да се отлъчътъ съ помощта на говора отъ Трънско, въ каквито характерни бѣлѣзи вече сме го опознали. Понеже пъкъ същитѣ погрѣшки ще сѫ повторени у Качановски и въ пѣснитѣ отъ Пиротско, тогава ще може при помощта и на материяла отъ Периодическо Списание да се опрѣдѣли допѣйде несъмнѣниятъ характеръ на Пиротския говоръ и безъ страхъ да се сличи съ Трънския.

Говорътъ на пѣснитѣ у Качановски, които е той записалъ въ Брѣзникъ, Баба, Бабица и Божица, е същински еднакъвъ съ говора отъ Трънско, очъртанъ въ тия бѣлѣжки, понеже Брѣзникъ и уведенитѣ села речи всички (освѣнъ Божица) лежътъ въ същата краина съ Ребро, Трънъ и Долньо-Романци, изъ които потичатъ и материялитѣ за нашия очъртъ. Между тѣхъ материяли се намира единъ приносъ и отъ самото село Баба, ангажувано и въ сборника на Качановски, и за говора въ негова приносъ неможе да се каже нищо различно отъ характера на общия Трънски говоръ: поне азъ за своитѣ бѣлѣжки ненайдохъ никаква по́друга особность въ пѣснитѣ, що испѣлъ Байкушеву Киро Станковъ отъ Баба, освѣнъ два подозрителни случая отъ мѣнитвата, които и споменъхъ при имената (I. 4.) и при глаголитѣ (В.). А у Качановски също не се види характерна разлика въ говора на пѣснитѣ изъ посоченитѣ мѣста на Трънския окръгъ. Инди за откриванье погрѣшкитѣ на записувача въ Трънския говоръ на пѣснитѣ отъ Брѣзникъ, Баба, Бабица и Божица ще сѫ напълно достатни гарантуванитѣ чърти на истия говоръ въ разгледанитѣ у насъ материяли отъ Трънъ, Ребро, Баба и Долньо-Романци. То

би могло и пòлесно да се извърши, като се сравнѭтъ просто пѣснитѣ отъ Баба въ „Период. Списание“ (XI. 131—136 и XII. 104—109) съ пѣснитѣ отъ същото село у Качановски (стр. 403—404 и 547—548) отъ формална страна; ала отъ това ме въздържа обстоятелството, че Качановски си записалъ едната, па и другата пѣсень отъ Баба въ селото Василевци (по думитѣ на Гига Тричковъ Вирьяновъ), около 25 километра далечъ на сѣверо-истокъ отъ самата Баба: затуй ще слѣдѭ погрѣшкитѣ на тоя записувачъ изобщо въ пѣснитѣ му отъ Трънския окръгъ възъ основа на своитѣ дати за общия Трънски говоръ.

Прѣди всичко нѣка отстраниме отъ филологичния правописъ на Качановски ненуждитѣ буквени отличия — *ъ* въ засловието на думитѣ и *і* въ срѣдословието вмѣсто *и*. Така трѣба да сториме и съ *ь* отъ *питаль* 207, *свадьба* 164, *вьрле* 133 и безъ четъ подобни примѣри, защото въ тѣхъ е той безъ всѣко оправдание; записувачътъ сгрѣшилъ противъ „филологията“, че покрай дадената на *ь* роля да означава мекитѣ съгласки, поставилъ го още и на други безплатни служби: читательтъ незнае сетнѣ за какъвъ да го мисли. Качановски иска да покаже наврѣмени и *ѣ* за *е* съ прѣдходна мека съгласка, ала пòвечето го пише по съображение съ етимологията, която пъкъ излиза смѣшна въ думата *вѣнеръ* 164, за *фенеръ*. Буквата *ы* се види, че неедннакво гласи повсѣде, когато се пише въ *неженеты* мъж. мн. срѣщу *неженете* мъж. мн. 264, въ *ныштo* 345 срѣщу *ништа* 274, въ *излыжи* 387 срѣщу *сѫндыци* 518. Ако е намѣрилъ Качановски, че прѣдъ *и* съгласкитѣ въ Трънско нѣматъ руската мекость, и за туй да е избралъ тамъ знака *ы*, за да напомня, че прѣдходната съгласка е нѣкакъ твърда, както и наистина е, тогава защо пише *погубити* и *растуриты* 435? Защо послѣ вмиса *ы* и за *ъ*? Обаче и звукътъ на *ъ* е бѣлѣзанъ съ различни букви: *кумъкъ* 278, 433, *кумекъ* и *кумокъ* 435, *тъга* 345, *тега* 507, *тога* 207 и *тага* 346, *жълте желтице* 434 и *жьлте* 276, 451, *дьна* 485, *дена* 309 и *данъ* 456, *бъчве* и *бочве* 185, *писъкъ* 388 и *писакъ* 389, *доберъ* 432 и *добаръ* 434, *пристигълъ* 435 и *дигалъ* 185, *ситьнъ* и *ситанъ* 434, *боленъ* и *боланъ* 459. Не е възможно да се чуе той дори въ говоръ отъ едно и също село и въ една и съща пѣсень толкова разновидно и досущъ безъ правилность:

за неговъ гласежъ е длъжно да се приеме същиятъ оня, който знаеме въ Трънския говоръ, а *ь, е, о* и *а* вмѣсто него да се припишътъ като фикции на единъ руски слухъ, който нѣмалъ способностá да угади единъ особитъ български звукъ. Мекитѣ съгласки **г** и **к** Качановски също несмогълъ да улови и да означи както се пада; той ги бѣлѣжи съ *д* и *т* прѣдъ меки и прѣйотувани (сложни) самогласки: *брайтя* 248, *девойтю* 264, *девойтё* 186, *Нейтины* 185, *Дёко* 547, *Дюрь-Елена* 130. А по свойството на руския правописъ, дето *е* и *и* смекчаватъ прѣдходнитѣ съгласки, па се изговарятъ и прѣйотувано, той помѣстилъ тия букви съ таково значение и въ българскитѣ пѣсни, та заличилъ както истинския тѣхънъ гласежъ, така и гласежа на съгласкитѣ прѣдъ нихъ. Отъ изреденитѣ важни и на всѣка стъпка повтаряни погрѣшки въ приетия отъ Качановски правописъ за пѣснитѣ въ сборника му произлизатъ немалко лъжовни форми, които лесно могътъ да измамѭтъ всѣкого читателя за чъртитѣ на досѣжния говоръ. Благодарение на това, че имаме положително установени чъртитѣ на говора отъ Трънско, правописътъ на Качановски наопаки ни отваря очитѣ да му хващаме грѣшкитѣ. Исподъ тѣхъ въ записаното у него изъ Трънско ние назираме все същия знаенъ намъ отъ нашитѣ бѣлѣжки Трънски говоръ, само че съ много пóограничено употрѣбяние вин. ед. жен. на *-у* и аористовни форми отъ II. спрежение съ *-ну-* покрай -на-; срѣщаме при това и неопрѣдѣлено наклонение на *-ти* въ съчетания такива, дето изобщо българскиятъ езикъ употрѣбя накърнѣлата форма безъ *-ти*.

Пиротскитѣ пѣсни у Качановски сѫ записани — 5 отъ града (едната е приказъ) и 1 отъ селото Нова Ма(х)ла; отъ с. Суково Качановски съобщава и едно прѣдание, ала въ руски текстъ! Като абстрахуваме отъ погрѣшкитѣ, каквито уличихме въ манисрата на записувача при пѣснитѣ отъ Трънския говоръ, и като ги оправиме споредъ чъртитѣ на образцовитѣ примѣри по говоръ въ Пиротъ отъ С. Вацовъ въ сПС. XVI. 165—166 и XVIII. 452—453, прѣдъ нази се издига единъ *български говоръ, подобенъ на Трънския*. Съ помощта на съобщенията отъ Вацова ние смѣло можемъ да свалимъ върху личностá на Качановски и много форми въ записанитѣ отъ него пѣсни изъ Пиротско, по-

неже въ тѣхното яко непослѣдовно приложение невидиме здравината на истинска говорна чърта. Формитѣ *са соколемъ* 194, *съ душомъ* 194, *по грáдама* 69 и *отъ люте росе* 135 (пóвече ненамѣрихъ) може и да боравѭтъ като сърбизми въ Нова Мала и въ Пиротъ, ала записувачътъ ни е обиколилъ съ толкова съмнителни и подозрителни нѣща, че нѣмаме вѣра и въ онуй „ограничено“ вмѣсто правилно употрѣбяние вин. ед. жен. на *-у*, което забѣлѣжихме въ пѣснитѣ му изъ Трънския окръгъ, па и сега видиме въ Пиротскитѣ пѣсни, както невѣрваме твърдѣ и въ аористовнитѣ форми съ *-на-* вмѣсто *-ну-*, и въ инфинитивнитѣ на *-ти*. За истински чърти на говора отъ Пиротско остая да имаме онѣзи, които правилно и въ пълно съгласие съ чъртитѣ отъ Трънския говоръ срѣщаме въ материялитѣ на Вацова.

IV.

Образцитѣ на говоръ отъ Пиротско, подадени отъ Вацова въ обяснителни текстове къмъ отдѣлни думи отъ Пиротъ, откъмъ примѣрния способъ на звуковното означение и откъмъ правилния слѣдежъ на граматичнитѣ форми, както и на цѣлата си строитва, заслужватъ пълно довѣрие, особито че въ тѣхъ се срѣщатъ всички съществени случаи, въ които Пиротскиятъ говоръ и споредъ други съобщения се отлича отъ общия български езикъ. Ако повторимъ споредъ точкитѣ за отлика между българския езикъ и сърбския съществеитѣ чърти на говора отъ Пиротско възъ основа на текстоветѣ отъ Вацова, ние ще констатуваме въ него едно по едно онова, което характеризува и говора отъ Трънско като *същи български*. Една разлика между Трънския и Пиротския говоръ се явява въ това, че въ подирния членътъ за мъж. родъ мн. число е *ти* (срв. сПС. XVIII. 452 зб.) вмѣсто *те*, че I. мн. отъ личното мѣстоимение е *ми* вм. *ние*, че дат. ед. отъ личното мѣстоимение за жен. родъ е *вої* вм. *ої* или *іої*, и че несвършеното врѣме прѣтърпѣло една промѣна подъ влиянието на свършеното: *писéвоше* вм. *пасе'и;* вин. ед. срд. *го* (сПС. XVI. 166) вм. *га* вѣроятно ще е погрѣшка прѣдъ правилния вин. *когá* (вст. XVIII. 453). Ала както видиме, тая разлика между Трънския и Пиротския говоръ е *несъществена* и подобието между

тѣхъ ги държи като двѣ срастени вѣйки отъ единъ езиковни клонъ.

Докъдъ обаче говорътъ отъ Пиротско по достовѣрнитѣ образци отъ Вацова и по записаното отъ Качановски, слѣдъ абстракцията отъ неговитѣ погрѣшки, излиза същински еднакъвъ съ говора отъ Трънско, и съ него наравно стои като *български* западни говоръ съ извѣстни чърти отъ сърбско влияние, по материялитѣ въ „Краљевина Србија“ отъ Милићевића той се стръми съ характера си колкото се може пóвече къмъ инаква посока и иска да бъде *сърбски* източни говоръ съ извѣстни чърти отъ българско влияние. При таково разнорѣчие въ резултатитѣ отъ езиковни съобщения на различни записувачи изъ една и съща мѣстность, човѣку неволно пада на мисьль, че едни та едни отъ тѣхъ съобщения безъ друго трѣба да сѫ невѣрни, или досущь подправени. За съобщенията отъ Байкушева азъ отистина залегнъхъ строго да ги прѣтресѫ както въ сравнение на самитѣ тѣхни дати взаимно, така и въ сличанье съ моитѣ бѣлѣжки за говора отъ Трънско, та немогѫ по никой начинъ да допуснѫ, че тѣ криѭтъ въ себе каква-годе подложна цѣль, или че зарадъ показаното нѣйде записувачко неумѣние на Байкушева трѣба исцѣло да ги отхвърляме. Наопаки, тъкмо съ помощá на съобщенията отъ Байкушева азъ сполучихъ да систематизувамъ непрѣложнитѣ дати на говора отъ Трънско и да посочѫ невѣрнитѣ страни въ съобщенията изъ Трънския окръгъ на Качановски. Че тия съобщения на Байкушева въ същность сѫ вѣрни, и изискуванитѣ възъ основа на тѣхъ поправки въ съобщенията на Качановски справедливи, то се явява напоконъ и отъ това, че и въ съобщенията на Вацова дохаждатъ също такива говорни чърти, та потвърждатъ нататъкъ и еднаквостá на Трънския и Пиротския говоръ, и необходимостá на посачанитѣ поправки за съобщенията на Качановски. Когато инди на съобщенията отъ Байкушева и отъ Вацова трѣба да се вѣрва, и когато споредъ тѣхъ говоритѣ отъ Трънско и отъ Пиротско сѫ еднакви, и по съществениитѣ свои чърти, които имъ се присъждатъ и отъ съобщенията на Качановски, принадлежътъ на българския езикъ, тогава съобщенията на Миличевича, дето Пиротскиятъ говоръ непоказва същитѣ чърти, а пóвече клони къмъ сърбския езикъ, остая

да се смѣтатъ за невѣрни и подправени. Миличевичъ съобщава 42 пѣсни (249—267), които у него сѫ длъжни да засвѣдочътъ, че говорътъ отъ Пиротско по своитѣ съществени чърти е сърбски и „мало се разликује од говора нишевљана и сврљижана“ (248). Безъ да питаме, какъвъ е говорътъ въ Свърлижко, или въ Нишко, дето „се разликује у нечем од говора у Шумадији *и граматиком и речником*“ (137), намъ бѣше яко потрѣбно да знаемъ, отъ кои мѣста сѫ записани тия Пиротски пѣсни, понеже на 249 стр. четеме, че „членови се чују ретко, и то у вароши, а по селима много ређе“, ако и ние сме увѣрени пóвече въ противното; при това голѣмъ недостатъкъ е изобщо при подобни покази отъ народна рѣчь, дето съвсѣмъ се изоставя означението на нáзвуцитѣ, които за характеристика на говора, особито въ поезията, сѫ неизбѣжни. Ала какъ и да е, Миличевичъ поднася въ своитѣ „бездомни и безгласни“ пѣсни отъ Пиротско диялектични покази отъ сърбска рѣчь. Разгледаме ли, какво взаимно отношение съществува между езиковнитѣ дати вътрѣ въ самитѣ пѣсни, ние неще имаме да забѣлѣжиме друго, освѣнъ една непостояна, често неправилна и крайно бѣдна мѣнитва на имената въ косвени падежи, при насилена поява и на неопрѣдѣлено наклонение въ нѣкои глаголни образувания или синтактични съчетания; члѣнътъ ни се пада твърдѣ рѣдко насрѣща, и то графично доста закритъ (262, 264), а за купа **гл* стоиме въ недоумѣние прѣдъ *дошал* и *сто* въ същата пѣсень (257). А това сѫ всѣкакъ горѣ-долу непослѣдовности на езика, които въ материяли отъ народна рѣчь побуждатъ къмъ придирка за причинитѣ на своето потекло, понеже е необоримо дотвърдено, че единъ какъвъ да билъ говоръ се води въ рѣчтá си винъги по опрѣдѣлени и постояни типове както въ производството на словата, така и въ мѣнитвата на думитѣ и въ наредата имъ въ рѣчи. Да ли тия подбѣлѣзани непослѣдовности у Миличевича трѣба да се тълкуватъ въ ущърбъ на самаго него, или на другиго нѣкого, то е безразлично прѣдъ онуй заключение, което независимо отъ тѣхъ искарахме вече пóгорѣ, именно, че съобщенитѣ отъ Миличевича пѣсни по говоръ отъ Пиротско сѫ невѣрни, или подправени. Едното или другото би могло лесно да се открие по всѣко отдѣлно мѣсто въ пѣснитѣ възъ основа

на говорнитѣ Пиротски чърти отъ съобщенията на Вацова и на еднаквитѣ Трънски чърти отъ съобщенията на Байкушева; ала ние ще прѣдоставимъ тоя трудъ на охотата на други любителье, като се погрижиме сами да уличимъ още пóздраво невѣрноститѣ или подправкитѣ въ съобщения на Миличевича такива, дето има да се отсъжда за българския или сърбския характеръ на извѣстенъ свадни за сърбетѣ говоръ.

Въ своята „Кнежевина Србија“, къмъ която е допълнителенъ дѣлъ „Краљевина Србија“, Миличевичъ съобщава (931—937) отъ Зайчарско пѣсни, за чийто говоръ казва, че „је, као што се види, бугарски, али има много србизама, којих је сада тешко истерати“; споредъ него „бугарски се говори само у В. Извору, у Грљану и *нешто у самом Зајечару*“ (923). Срѣщу това урожденецътъ отъ Зайчаръ С. Ж. Д-въ, който е описалъ родното си мѣсто и неговото население въ сПС. VIII. 95—108 и IX. 83—105 утвърждa, че „българския езикъ тамъ (въ Зайчаръ) се говори изъ улицитѣ, дюгенитѣ, кръчмитѣ, домоветѣ, даже и въ училището и въ общинския сѫдъ“ (VIII. 103), и ми посочи въ Зайчарскитѣ пѣсни у Миличевича слѣднитѣ *направени прѣправки* въ смисълъ на чъртитѣ на сърбскитѣ гóвори: (931) *във* направено *у*, *със — сас*, *съ — са*, *тие штъ — они штат*, *ноло*, *али — него*; (932) *новѝ — нове*, *ас шта ви вази испратъ — ја штем вазе испратим*, *Димитра жив да фанете — Димитра живог фанете*, *тої ма — он ме*, *къде — куде*, *забѐши — забаши*, *ами го — него го*, *конѐ — коњи*; (933) *кугá ги — кад их је*, *кафѐ — кафу*, *тънки — тинки*, *ръцѐ — руке*, *парѝ — паре*, *грошóве — грошеви*; (934) *кѐ тъ ас тебе — како ја тебе*; (935) *него — њега*; *гори зелени — горе зелене*, Гергев ден — Ђурђовден, *секи — сваки*, итн. Разбира се, че слѣдъ такива умишлени изопачения въ пѣснитѣ на Зайчарския говоръ, въ него навѣрно ще има „много србизама, којих је Милићевићу тешко истерати“. Самъ Д-въ знае нѣкои отъ тѣхъ пѣсни, и една е обнародувалъ чиста въ сПС. IX. 90; струва само човѣкъ да ѭ сличи съ портрета ѝ у Миличевича, та да съди послѣ, да ли толкозъ тоя почитанъ списатель нее ималъ възможность да се освѣсти нѣкакъ, че приима за помѣщанье въ своето съчинение непростителни фалсификати, или и нему самому е било драго, посрѣдъ оскудията отъ материяли за познание народност-

нитѣ отношения на Балканския полуостровъ, да дава гласность на подобни безочливи пропагандистски съобщения. Но докъдъ Миличевичъ мълкомъ расширява подъ маската на своя заслуженъ авторитетъ невѣрни и подправени съобщения за такъвъ говоръ, какъвто ноторично е знаенъ въ Сърбия и извънъ неж за чистъ български, тогава какво остая за други български го̀вори, които сж изобщо по̀малко познати и неносжтъ оная българска чистота на чъртитѣ, а сж прѣтърпѣли по̀силно или по̀слабо сърбско влияние. Ето затуй и съобщенията на Миличевича за Пиротския говоръ основателно бива да се подозиратъ въ невѣрности и подправки, понеже ще сж приимани съ истата мълчаливость изъ ръцѣ на съобщителье, каквито сж били и Зайчарскитѣ. Теориитѣ на нѣкои сърбски учени за простора на сърбската народность и на сърбскитѣ го̀вори е зародила въ сърбското общество таково пристрастие, че подозираньето на всичко, исказано отъ сърбетѣ особито за нашитѣ западни говори, се издига до постоянството на единъ навикъ.

Възъ основа на посоченитѣ подправки въ Зайчарскитѣ пѣсни у Миличевича ние съ право подозираме и него въ подобно пристрастие, което му вземаме въ смѣтка и тамъ, дето въ „Краљевина Србија“ стр. 182 се задиря въ думитѣ на единъ български чиновникъ отъ Разградъ, който му билъ казувалъ за дѣцата си въ София, че неразбирали мѣстния езикъ и трѣбало да се учътъ да говоржтъ „шопски“. Въ тоя пасусъ явно се види самодоволството на автора отъ собственото негово невѣрно заключение за *езиковна*, а не *го̀ворна,* разлика между „български“ и „шопски“. По тия същитѣ теории на сърбскитѣ учени за простора на тѣхната народность се доказва още, че сърбе сж и всички ония, които познаватъ и практикуватъ въ домашния си култъ обреда, у сърбетѣ извѣстенъ подъ името „слава“. Ала и Зайчарци иматъ същия обредъ, знаенъ у тѣхъ подъ името „светéц“ („ка̀диш ли си светéц“?), ако и по езикъ сж чисти българе; такъвъ обредъ намираме и у българетѣ на истокъ. Инди голѣма заслѣпеность е отъ страна на сърбетѣ да съдржтъ едничко споредъ тоя обредъ („Ђе се слава слави, тамо србин живи“!) и у македонцитѣ, че тѣ били сърбе, или „старосрбијанци“.

Това е шовинизъмъ и враговщина, които съ науката нѣматъ нищо общо. Ако прѣди нѣколко години при една инспекция Милошъ Милоевичъ е казалъ и рѣчь къмъ ученицитѣ отъ Зайчарското училище, които съ позволение му испѣли една пѣсьнь „по майчинъ езикъ“, че трѣба да прѣзиратъ бащитѣ и майкитѣ си, що сѫ ги учили на тоя разваленъ и варварски езикъ, тогава ние нѣма какво да се опираме пóвече срѣщу похтата на сърбетѣ за нашитѣ Зайчарци, а само ще приемемъ, че на сърбетѣ е до висша стъпень неприятно да срѣщатъ фактове, които силно противорѣчътъ на тѣхнитѣ великосърбски теории. Отъ това може се обясни и изопачението на съобщенията за езика въ Зайчарско, та и въ Пиротско, у Миличевича.

И АРХЕОЛОГИЯТА НЕБИВА ДА ЗАНЕМАРЯМЕ![1])

ОТЪ Д-РЪ К. Ш.

Прѣдисторичната археология е единъ отъ най-новитѣ клонове на науката. Ней длъжиме вече освѣтлението на нѣкои отношения, както сѫ били въ извѣстни страни съ стотини годинъ по́-рано отъ онуй врѣме, когато историята захваща да споменува що-годе за тѣхъ.

Още прѣди нѣколко десетки годинъ археологията бѣше само едно любителство. Единъ събиралъ като особность каменни орѫдия (сѣчива): сѣкири, чукове (млатове), ножове, пили́, — безъ да се грижи, дѣ сѫ тѣ намѣрени и съ какви други остатъци заедно, да ли въ гробове костнишки (скелетни), или въ делви (връчви), безъ да взима во внимание, отъ какъвъ сѫ камень били, да ли отъ мѣстенъ, или отъ камень, що се намира токо на стотини мили на далечь. Други любитель събиралъ, все като особность, прѣдмети бронзови: мечове (кинжали), сулици, сърпове, староврѣмски на̀низи и други орѫдия и накити, — сѫщо така безъ да се грижи, дѣ ги намиралъ и съ какви други прѣдмети заедно.

Съ врѣме обаче взело да се обръща внимание при *каменнитѣ орѫдия (сѣчива)* върху материяла, отъ какъвто сѫ бивали направени, и се съгледало, че нѣкога бивали отъ камень, що наблизу съвсѣмъ се ненамиралъ, ала често се срѣщалъ едничко на растояние отъ нѣколко или по́-вече стотинъ мили. При орѫдията бронзови наченѫлъ да бие на очи тѣхниятъ различенъ видъ, който нееднъжъ се измѣнялъ въ една и сѫща провинция, а най-вече въ различни краини. Така захванѫли да правѣтъ различни до́мисли, на̀й-често произволни, заради причинитѣ на тѣзи явления; при все това доста цѣлокупно сѫ се сгаждали въ мисъльта, че каменнитѣ орѫдия трѣба да происхождатъ отъ врѣме, когато не сѫ се знаяли още минералитѣ, и че бронзово орѫжие и все такива сѣчива сѫ се работили тогазъ, когато не се е знаяло още, че желѣзото, а най-вече стоманата, много по́-прилѣга за такъвъ родъ издѣлия.

Напоконъ отъ прѣди нѣколко десетки годинъ взели да се уреждатъ публични сбирки и музеи отъ археологични прѣдмети, сборове отъ единични

---

[1]) Господинъ д-ръ Казимиръ Шулцъ, родомъ отъ Познань, извѣстенъ въ полската литература по своитѣ археологични трудове, като е дошълъ сега въ България съ научна цѣль, благоволи да напише по проса̀ отъ редакцията подъ тоя насловъ горния членъ, който помѣщаме въ тая книжка на „Периодическо Списание“.

Ред.

краини и международни археологични конгреси, а при нихъ изложби отъ археологични прѣдмети, и по тоя начинъ, чрѣзъ взаимна сподѣлба на правенитѣ наблюдения, чрѣзъ тѣхна публична критика, и особито чрѣзъ сравнение на изложенитѣ единъ до други прѣдмети отъ различни страни, взели да дохаждатъ до твърди заключения, — създали методата на археологичната наука.

И така биде дотвърдено, че на сѣверъ отъ Алпитѣ въ Европа сѫ распространени *бронзови издѣлия* етруски, като най стародавни, сетнѣ издѣлия, носещи Халштадски типъ[1]): въ Солноградско (Salzkammergut) въ Австрия се открихѫ гробове на поселица (колония), която работѣла такива бронзови прѣдмети, каквито най-много сѫ распространени въ странитѣ между Дунава и Балтийско море, и то между годинитѣ 500—100 пр. Хр.

Послѣ яко сѫ распространени издѣлията наречени *наколнишки* (полски *mielizowe, la tène),* изработвани по прѣдимство въ западна Швейцария, дѣто сѫ нахождани тъкмо исключително въ мѣстата на жилища надводни (серв. *„наколци“)*. Тѣ си водѭтъ потеклото горѣ-долу отъ 200—300 годинъ пр. Хр.

Поради недостатъкъ отъ финикийски и гръцки издѣлия отъ бронзовата епоха, които да сѫ били найдени въ Гръция и Финикия, до сега не е потвърдено, да ли се намиратъ издѣлия такива и отъ дохристиянски врѣмена въ странитѣ на западна, срѣдна и сѣверна Европа. Вмѣсто тѣхъ се срѣщатъ бронзови сѣчива отъ *маджарски типъ*. Да ли сѫ то всѣкакъ прѣдмети, изработвани въ краинитѣ на днешното кралство Маджарско, или нѣйдѣ по-нататъкъ на югъ, не се знае, защото странитѣ на Балканския полуостровъ скупомъ сѫ непознати въ археологично отношение.

Много по-вече сѫ знайни откъмъ тая страна дори кавказскитѣ краини, защото тамо въ Тифлисъ има вече и международенъ археологиченъ конгресъ. И въ него биде потвърдено, че бронзови издѣлия отъ *кавказски типъ* сѫ распространени въ Европа, именно въ горнодунавскитѣ околини, а особито въ источна Франция.

Благодарение на *троянскитѣ* ископки отъ *Шлимана* се показа сѫщо, че въ западнитѣ словѣнски земи се срѣщатъ издѣлия бронзови и глинѣни досущь подобни на троянскитѣ и малоазийски, а да ли и на южнословѣнскитѣ, — него незнаемъ поради нѣмание свѣдѣния за археологичнитѣ вещи въ тѣхъ околности.

---

[1]) *Халштадъ* (Hallstadt) въ Горня Австрия, солнотържна паланка, въ чиято околия често били намирани старини отъ римско и доримско врѣме. Въ 1846 г. въ планината надъ *X.* се открили келтийски гробове и близу до сегашната „Рудолфова Кула“ забѣлѣжителни прѣстари гробища (до 1000 гроба), които споредъ найденитѣ въ нихъ прѣдмети принадлежѫтъ на прѣходната доба между бронзовия и желѣзния вѣкъ. *Ред.*

Археологичнитѣ издиряния показахж наравно, че нийдѣ не е уварденъ тъй постоянно, трайно и всеобщо обичаятъ да се горѫтъ тѣлата на умрѣлитѣ и да се спазя пепелътъ, недогоренитѣ кости на мъртвеца и неговитѣ орѫдия (сѣчива) и накити въ *пепелници*, както въ южнобалтийскитѣ краини, както у тамошнитѣ Словѣне отъ нѣколко стотинъ годинъ пр. Хр. дори до края на езичеството. Свидѣтелствата на светого Бонифация[1]), апостолъ на нѣмцитѣ, въ писмата му до тогавашния краль английски, хрониката на Дитмара[2]), на Алъ-Бакри, на Нестора[3]), на Ибнъ-Фослана[4]) доказуватъ най-несъмнѣно, че западнитѣ и сѣверни Словѣне горили тѣлата на мъртвитѣ дори до приетието на християнството. Едвамъ единъ процентъ гробове, що се намиратъ по югъ на Балтийско море, заключава тамъ костници, които нѣкои полски археолози приписуватъ на Германцитѣ, що сѫ населяли тѣхъ мѣста нѣколко стотинъ годинъ прѣди прѣселението на народитѣ, както напр. Лонгобардитѣ, Рузитѣ, Вандалитѣ, Бургундитѣ, Готитѣ, Гепидитѣ, Херулитѣ и т. п. Гръцитѣ и Римлянетѣ сѫщо горили тѣлата на умрѣлитѣ, ала тъкмо въ еднаква стъпень закопавали и костници. Други европейски народи сѫ горили тѣлата на умрѣлитѣ само въ края на бронзовия периодъ.

Обаче той исключителенъ или прѣдпочитанъ обичай за горѣнье тѣлата на мъртвъцитѣ се протака отъ Балтийско море до Адриатишко и дори до Апенинитѣ, и то отъ найдавни врѣмена. Покъсно на югъ на Дунава сѫ копали костници. Въ Хомеровска Троя и въ двѣ колонии прѣдъ нея, споредъ Шлимановитѣ издиряния, сѫщо сѫ горили исключително трупове. Исто така на западъ на Мала Азия и на тракийския Херсонесъ. Ала да ли е стаяло това и въ сама Тракия, Македония, Мизия и Дакия, както въ западна Мала Азия, заселена първоначално отъ тракийско племе, пакъ не е извѣстно, по нѣмание археологични издиряния въ тѣхъ страни[5]).

И Маджаретѣ, ако и притежаватъ много богатъ археологиченъ музей въ Пеща, малко сѫ се интересували до нинѣ за доримскитѣ врѣмена. При все това тѣ иматъ нѣколко пепелни връчви (делви), прости, безъ никакви украшения, испълнени съ пепелъ и остатъци отъ человѣшки кости отъ първобитни врѣ-

---

[1]) *Винфридъ*, въ епископство именуванъ *Бонифацій* (Bonifacius), *680 г. † убитъ 753 г. сл. Хр.; основалъ Фулденския манастирь въ Фулда, Срѣдно Нѣмско.

[2]) *Ditmar*, Diethmar, Thietmar (Мерзебурски), нѣмски лѣтописецъ отъ саксонски родъ, † 976 г.; важна е неговата хроника за историята на полабскитѣ Словѣне.

[3]) *Несторъ*, * 1066 несъмнѣно въ Киевъ, † около 1146, е най-стариятъ знаенъ лѣтописецъ руски и словѣнски изобщо; писалъ на езикъ прѣходенъ между старобългарския и староруския.

[4]) *Ибнъ-Фосланъ* описалъ своята срѣща съ Руситѣ на Волга, дошли тамъ да търгуватъ, като отивалъ на 921 г. пратеникъ отъ Багдадския халифъ до „владѣтеля на Волжкитѣ Българе", или до „словѣнския царь". (Ibn Fozlan's und anderer Araben Berichte über die Russen älterer Zeit. C. M. Frähne, Spb. 1823).

[5]) Наскоро видѣхме издадена отъ *Вл. и Кар. Шкорпилъ* книга „Нѣкои бѣлѣжки върху археологическитѣ и историческитѣ изслѣдвания въ Тракия". Пловдивъ, Обл. печатница, 1885 г. 8°. 103. *Ред.*

мена. Въ музея въ Бѣлградъ иматъ една едничка таквази връчва, подобна на Маджарскитѣ. Найсетнѣ въ Маджарско трѣба строго да се различатъ източната и западна часть, прѣдѣлени отъ Дунава. Първата е населявало изначало, както и България, племе тракийско; другата, въ Панония, племе илирско, чинто нотомци сѫ днешнитѣ Албанци. А пакъ гробоветѣ отъ врѣме прѣди да завземѫтъ Римлянетѣ Илирия и днешна Албания сѫ въ състояние да покажѫтъ, да ли първобитното население на Илирия е било илирско.

Видътъ на гробоветѣ, имани̇тѣ въ нихъ остатъци и други археологични вещи отъ врѣме прѣди да бѫдѫтъ завзети странитѣ между Халисъ (днешни Къзълъ-Ирмакъ) и Тирасъ (днешни Днестъръ) сѫ еднички въ състояние да покажѫтъ *отъ каква народность е било тракийското племе* (състоещо отъ Фригийци, сѫщи Тракийци, Македонци, Мизийци и Дакийци или Гети), както добрѣ поддържа Луи Леже, професоръ по словѣнскитѣ езици въ Парижъ, и други.

За найпригодно срѣдство да покаже, дѣ сѫ се намирали първоначално селищата на Словѣнетѣ, смѣташе Зориянъ Ходаковски, — покрай графа Потоцки, който успѣшно се занимаваше съ археологични издиряния въ началото на сегашния вѣкъ, още прѣди да се образува напълно археологичната прѣдисторична наука, — смѣташе, казвамъ, Ходаковски тъй наричанитѣ *градѝща* сир. кръгли окопи, обиколени съ трапъ, или дълбокъ и широкъ ровъ, а отвътрѣ заключаващи вглъбнѫтъ просторъ, дѣто могли да се побержтъ нѣколко десетици, нѣколко стотинъ, или двѣ-три хиляди души. Твърдѣше Ходаковски, който обиходи полскитѣ краини и рускитѣ около 1820 г., че таквизъ окопи се намирали вѫдѣ у западнитѣ и южни Словѣне, и че тѣхъ ги нѣма нийдѣ другдѣ въ свѣта.

Сетнѣшни прѣдиряния подтвърдихѫ това мнѣние на Ходаковски. Лѣтописецътъ Саксо Граматикъ, що приказува, какъ се прѣвзела Аркона и цѣла *Руяна* (о-въ Рюгенъ), описува изобщо прѣвзиманието на нѣкои руянски градове, дѣто до сега сѫщо се намиратъ *градѝща*. Ибрахимъ Ибнъ-Якубъ, евреинъ, който въ половината на X вѣкъ навѣстилъ южнобалтийскитѣ краини, та ги описалъ, па негова описъ намираме въ неотколѣ откритата кроника арабска на Алъ-Бакри, говори за градежа на градѝщата, като свойство на Словѣнетѣ, и подробно го описува.

Окопитѣ (валоветѣ) на градѝщата биватъ възваляни найчесто посрѣдъ блатата, или въ тинята на рѣкитѣ, по островитѣ на езерата, а нѣкога и по върховетѣ на бърдата, и то наврѣмени, както се види, несамо отъ пръсть, но и отъ камъне. На пограничието между южно Седмиградско (Трансилвания) и Румъния се намиратъ съсипни отъ римски замъци, съградени въ недостѫпни планински мѣста върху съсипни на стародавни укрѣпления, издигнѫти по начинъ циклопски, сир. отъ натрупани камъне безъ варъ, или какво-годѣ друго лѣпилно срѣдство. Околното румънско население нарича тѣхъ остатъци отъ

найстароврѣмски градежи «gradiste», което очевидно има да означава словѣнското «*градище*», име толкозь пóвече достойно за вниманье, че думата gradiste въ живия румънски езикъ исцѣло не се намира. Народътъ поддържа, че тѣхъ градища сѫ градили нѣкога си Евреитѣ; а пакъ Поляцитѣ често наричатъ градищата *шведски окопи*, ако и да е ясно, че Шведитѣ во врѣме на своитѣ континентални войни въ найнови врѣмена не сѫ издигали подобни исполински и трудни за изгражданье окопи, и че остатъцитѣ отъ оржжия и сѣчива, не само бронзови, но и камънни, намирани въ градищата, сѫ доводъ, че тѣ происхождатъ отъ найстари врѣмена.

Питаньето сега е да ли такива *градища*, както въ западнитѣ и сѣверни словѣнски земи, или такива „*gradiste*", както въ Седмиградско, се намиратъ сѫщо и на Балканския полуостровъ, а аменно въ България.

Почитаемитѣ читателье видѫтъ, колко важно нѣщо би било за уяснение минѫлото на България и на цѣлата словѣнска земя, особито на първоначалната нейна история, да можахѫ се подири и обнародува на горнитѣ питания яки и основни отговори. За това не сѫ потрѣбни специялни познания, а само живъ интересъ къмъ дѣлото. Мѫчно е да се иска отъ народъ, който слѣдъ много вѣкове робство едвамъ доби своята свобода и има грижа за толкозь важни работи и нуждни за тѣхъ разноски, та неговото правителство, или частни члѣнове, не могѫтъ да полагатъ значителни фондове за раскопки на гробове, могили, или градища за археологични издиряния; ала честь би било за народа, ако веднага слѣдъ добиванье на своята свобода покаже интересъ къмъ научни трудове и къмъ познание минѫлото на своята страна, па извѣсти на пр. и на Книжовното си Дружество, да ли и дѣ се намиратъ описанитѣ пóгорѣ градища, дѣ се открие или раскопае случайно, на пр. при градежъ на кѫщи, кладенци, друмове, нѣкой староврѣмски гробъ, и горѣ-долу какво е намѣрено въ него. Особито могѫтъ начесто подобни случаи да се срѣщатъ изобщо при направата на желѣзницата отъ Бѣлово до Цариброцъ, и то е собствено поводътъ, поради който наличихме горнитѣ нѣколко думи, да не се изоставятъ споменѫтитѣ работи, да се обръща върху нихъ бодро внимание и да се ползуваме отъ случая, що се прѣдставя, въ интереса на науката и на народната история. Съ класичнитѣ древности сѫ се занимавали вече отъ врѣмето на Павзания и пóрано. И ние трѣба да се занимаваме съ тѣхъ толкова пóвече, че тѣ могѫтъ да уяснѫтъ не само историята на Гръцитѣ и на Римлянетѣ, но и нашата история и условия въ много отношения. Ако слѣдв. се найдътъ гръцки или римски надписи, монети, гробове, развалини, ние молиме да се съобщи за това на нашето Книжовно Дружество, както и за срѣдневѣковни монети, били тѣ останки български или други.

София, Августъ 1885.

Особноститѣ на езика въ Марийнския паметникъ.[1])

ОТЪ Л. МИЛЕТИЧЪ.

Езикословна критическа студия.

I.

Старобългарскитѣ паметници, кирилски и глаголски, сѫ безъ съмнѣние темелътъ, възъ който се подигнѫ хубавото здание на словѣнската езикословна наука. Отъ началото на туй столѣтие и до днесъ тѣ не прѣстаятъ да бѫдѫтъ неизчерпаемъ изворъ, изъ който постояно се допълня лексикалното богатство на старобългарския езикъ и се разясняватъ сѫществуѭщитѣ езиковни форми въ всичкитѣ слов. езици. Съ откритието на сѫщитѣ старобългарски паметници се откри въпросътъ за тѣхното първобитно потекло, за татковината на езика, по който сѫ писани. Докѫдъ славниятъ Востоковъ неясно и нерѣшително се изказваше въ полза на южно-македонско потекло излѣзе най-компетентниятъ слѣдъ него Б. Копитаръ съ изданието си на Клоцияновия паметникъ и постави старо-словенската теория, която сетнѣ намѣри върлъ защитникъ и реформаторъ въ великия Фр. Миклошичъ. Съ това не се рѣши въпросътъ, а наопаки противното мнѣние, което подържа старо-българското потекло на паметницитѣ, се усиляше: и двѣтѣ страни чакахѫ нови доказателства, нови паметници. Значението на старо-българския или старо-словенския езикъ получава висока цѣна; мнозина велики словѣнски мѫжие посвѣтихѫ живота си на негото изучвание и издиряние нови паметници. Благород-

[1]) „Памятникъ Глаголической письменности. Марійское четвероевангеліе, съ примѣчаніями и приложеніями. Трудъ И. В. Ягича. Изданіе Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. Санктпетербургъ, Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1883, 4° 607 стр.

нитѣ усилия на много работници по словѣнската наука, а особенно на Шафарика, Копитара, Востокова, Миклошича, Срезневски, Григоровича, Хилфердинга, Рачки, Ягича, Гайтлера, Новаковича, Ламански и др. увѣнчахѫ се съ успѣхъ, тъй че днесъ можемъ се гордѣ съ резултатитѣ на слов. наука прѣдъ цѣлия образованъ свѣтъ. Въпросътъ за татковината и народностьта на езика въ най-старитѣ паметници, ако и да е още откритъ, при все това той е добрѣ разгледанъ и не е далечъ послѣднята дума, която ще го закрие. Нѣма съмнѣние, че поменѫтиятъ въпросъ скоро ще се разрѣши, ако се залегне върху критическия анализъ и най-подробно изучвание на всичкитѣ езиковни особности въ главнитѣ старо-бълг. паметници, по̀-вечето отъ които ще трѣба да се издаджтъ въ форма, достойна за тѣхната важность. Отъ друга страна потрѣбно е добросъвѣстно и подробно изслѣдвание на слов. диялектология. Постигнѫто веднѫжъ това, сравнителната метода ще каже, коя теория е истинска, старо-словенската или старо-българската.

Рѣшението на въпроса въ полза на послѣднята теория има и голѣмъ, специяленъ интересъ за българското езикословие: само въ този случай ще можемъ се сдоби съ история на българскитѣ езиковни форми. Дѣ е запазенъ най-стариятъ български езикъ, ако се допусне че езикътъ въ старитѣ кирилски и глаголски паметници е езикъ на теоретическитѣ панонски словене около Блатното езеро? Въ този случай — нийдѣ; защото оскѫднитѣ паметници на народния езикъ отъ 14. в. насамъ неподаватъ достатенъ материялъ за историческо обяснение на всичкитѣ новобълг. език. форми. Като гледаме отъ тази страна на старо-бълг. паметници и като стоимъ на становището на старо-българската теория наехме се да разгледаме главнитѣ особности на езика въ издадения отъ Ягича Марийски паметникъ съ цѣль, да подадемъ малъкъ приносъ къмъ българското езикословие. Избрахме Мар. пам. за това, защото е единъ отъ рѣдкитѣ ст.-бълг. паметници, които ни прѣдставятъ живия ст.-бълг. езикъ съ многочислени диялектически особности, специялно въ звукословно отношение, освѣнъ това, защото Мар. пам. е първъ ст.-бълг. паметникъ издаденъ тъй критически, както го изискватъ съврѣменнитѣ

потрѣби на слав. езикознание, и най-сетнѣ, защото е вече произнесено едно авторитетно мнѣние за особноститѣ въ езика му.

Историята на издадения паметникъ въ кратко е тази:

Покойний Викторъ Григоровичъ споходилъ въ врѣме на знаменитото си пѫтуване по Европейска Турция (1844—1845) между другитѣ и „скиты Благовѣщенія и Богородицы“ въ св. Гора, съ цѣль, да намѣри и, ако бѫде възможно, откупи отъ калугеритѣ нѣкой старъ паметникъ. Въ скита на св. Богородица намѣрилъ и взелъ съ себе си едно четвероевангелие писано на пергаменъ съ глаголски букви. Това билъ нашиѝ паметникъ. До смъртьта си той се стараялъ да издаде своето „пріобрѣтеніе,“ но желанието не можа да си испълни поради нѣмание пар. срѣдства. Той е толкозъ високо цѣнилъ своя паметникъ, щото особно въ послѣдно врѣме на живота си никому отъ компетентнитѣ лица не се осмѣлявалъ да го покаже. Въ 1853 г. напечаталъ въ II. томъ на Извѣстията отъ Петерб. Акад. Наукъ кратко описание на паметника и малка характеристика на езика му. Въ 1850 г. пратилъ Миклошичу единъ листъ изъ сѫщия паметникъ, който излѣзе печатанъ въ Миклошичовата „Slavische Bibliothek“ (стр. 262—263), а въ 1852 г. отстѫпилъ и Шафарику тъй сѫщо кратъкъ изводъ за неговото съчинение „Památky glagolského písemnictví“. Въ „Древніе глаголическіе памятники“ (Спб. 1866 стр. 91—915) напечата И. И. Срезнески изводи изъ Григоровичовия паметникъ. Въ 1871 рѣшилъ Григоровичъ да издаде поне евангелието на Лука фотографически, но изданието не успѣло (снети всичко 22 стр.). Григоровичъ умрѣ въ 1876 г. 19 Дек. и не дочака изданието на евангелието отъ Лука, което Обществото Любителей Древней Письменности издаде тепърва въ 1880 г.

Слѣдъ смъртьта на Григоровича минѫлъ паметникътъ въ собственность на московскій публичный и Румянцовскій музей. Въ 1880 г. склонилъ г. Ягичъ да се завземе за мѫчната работа и да издаде критически цѣлия паметникъ въ кирилска транскрипция подъ покровителството на отдѣлението русскаго языка и словесности, а Румянцовскій музей охотно се отзовалъ на просбата му и доставилъ рѫкописа на Имп. Акад. Наукъ. Въ 1883 г. излѣзе печа-

танъ цѣлий паметникъ въ форма достойна и за самия паметникъ и за издателя му г. Ягичъ. Названието „Марійнско четвероевангелие дадено е на паметника, защото е намѣренъ, както споменжхме, въ скитътъ на св. Богородица на св. Гора. Съ издаванието на Мар. пам. г. Ягичъ си е набралъ нови заслуги за слов. езикословие като издатель, който малко прѣди това обогати слов. наука и съ изданието на Зографското евангелие[1]), за да не споменуваме другитѣ му многочислени изслѣдвания и издания[2]).

Слѣдъ подробно изучвание нѣкои фонетич. особности въ езика на паметника отъ всѣкоя страна, г. Ягичъ е дошълъ до слѣдното заключение: Паметникътъ е първобитно писанъ въ Панония на Панонско-словенски езикъ. Той е билъ прѣписанъ въ 11. в. нейдѣ въ Босна или изобщо въ страна, дѣто сж живѣли Хървато-Сърбе. До това заключение дошълъ г. Ягичъ поради нѣкой фонетични особности на езика, които той може да си разтълкува чрѣзъ влиянието само на Сърбско-Хърватския езикъ. Тъй като въ паметника се намиратъ други езиковни особности, който никакъ не могжтъ се прѣписа на сърб.-хърв. езикъ, а не сж свойствени нито на теоретическия панонско-словенски езикъ, г. Ягичъ допуска възможностьта, наший паметникъ да е прѣписванъ въ сърбо-хърватска страна не направо отъ панонския оригиналъ, а отъ другъ прѣписъ, направенъ въ Македония.

Ние сторихме трудъ добросъвѣстно, споредъ силитѣ си, да проучимъ изтъкнжтитѣ отъ г. Ягича фонетич. особности въ езика на паметника и дойдохме до убѣждение, че паметникътъ е писанъ въ Македония и че въпроснитѣ особности нѣматъ свързка съ сърб.-хърв. езикъ.

Като взехме въ помощь подобни езиковни явления и въ другитѣ старо-бълг. паметници, настояхме да ги доведемъ въ свързка съ звуковнитѣ закони на българския езикъ, както и да разтълкуваме чрѣзъ тѣхъ нѣкой фонетични особности въ днешнитѣ живи ново-бълг. нарѣчия.

---

[1]) Quatuor Evangeliorum Codex Glagoliticus olim zographiensis nunc Petropolitanus, characteribus cyrillicis transcriptum notis criticis prolegomenis, appendicibus auctum. Adiuvanti summi ministerii barossici liberalitate edidit. V. Jagić, Berolini apud Weidmannos 1879.

[2]) Вж. разнитѣ изслѣдвания на Ягича въ „Archiv für slavische Philologie", „Književnik," „Rad jugoslavenske Akademije." „Starine," „Historija Književnosti," „Prilozi k historiji Književnosti," итн. итн.

Като имаме прѣдъ себе си великолѣпното Ягичово издание на Мар. паметникъ съ интересния разказъ въ прѣдговора върху доскорошната му сѫдба въ рѫцѣтѣ на пок. Григоровичъ (I—XVI), точното описание на оригинала (XVI—XX), до очудвание богатитѣ „критическія примѣчанія“, които търпѣливо слѣдѭтъ отъ страница до страница цѣлия текстъ (1—403), = сетнѣ подробнитѣ притурки, що съдържатъ „отмѣтки при текстѣ“ (407—415), „о палеографическихъ особенностяхъ памятника“ (415—423), „о грамматическихъ особенностяхъ нашего памятника“ (423—476), и най-послѣ „словоуказатель“ (476—607), който е unicum sui generis поради прѣкалената точность и подробность[1]), — всичко трудъ на неуморимия г. Ягичъ, пòвече се боимъ отъ евентуаленъ приговоръ, че сме били твърдѣ нетърпѣливи и кратки въ разбора на въпроснитѣ езиковни явления, отколкото че сме се впуснѫли много пространо за нѣкои на гледъ маловажни въпроси.

II.

Съ помощьта на историческитѣ данни, кой̀то имаме за св. Кирилъ и Методия, не е възможно да се рѣши, да ли езикътъ въ старитѣ паметници е български или панонски. Въпросътъ за татковината на езика се рѣшава и ще се рѣши съ помощьтà на езикознанието. Филологътъ търси свой̀тѣ доказателства въ граматиката и въ рѣчника, ала найважното, което на филолога може послужи е *звукословието* (Фонетика, Lautlehre). Законитѣ, по кой̀то се измѣнятъ звуковетѣ въ езика сѫ трайни и послѣдователни. Отъ промѣнението станѫло въ звуковетѣ, зависи всичката външна форма(лицето) на езика. Разтълкувалъ ли си звуковнитѣ промѣнения, разтълкувалъ си езиковнитѣ форми. Звукословието е найсигурното опорище на филолога изобщо и на етимо лога особито.

За това сѫ звукословнитѣ явления въ езика на найстаритѣ паметници били найважний отдѣлъ въ цѣлата прѣпирня, която се води ето вече 50 години между защитницитѣ на старо-словенската и старо-българска теория отно-

[1]) За да не бѫдемъ укорени поради изражението „прѣкалена“, привождаме изъ словоуказателя най-обикновената рѣчь въ старитѣ паметници, тъй, както е тя въ словоуказателя изложена: *азъ* ἐγώ, ego: 7.$_{5,17}$. 11.$_{23}$, 12.$_{13,28}$, 13.$_{4,15}$, 22.$_{7,11}$, 30.$_{26}$, 31.$_{19}$, 32.$_{23}$, 34.$_{22,23}$, 36.$_{21}$, 39.$_{14,18}$, 50.$_{14}$, 65.$_{11}$, 71.$_{3,26,28,31}$, 75.$_{29}$, 76.$_{1,10,19}$, 81.$_{8}$, 86.$_{1}$, итн. итн. Така се изчисляватъ 103, сир. всичкитѣ мѣста, дѣто въ паметника се срѣща думата *азъ*. Тъй сѫ изложени и другитѣ рѣчи, който се намиратъ въ Мар. п.

сително татковината на езика. Звуковнитѣ особности, слѣдователно, и въ езика на Мар. пам. прѣдставятъ за насъ найголѣмъ интересъ.

Главний критериумъ, по който се опрѣдѣля старостьта на ст. бълг. паметници е правилното употрѣбение на носовкитѣ. Въ Мар. пам. се срѣщатъ случаи, въ които се отстжпя отъ правилото, а именно намираме много пжти написано оу вм. ѫ и наопаки ѫ вм. оу. Тъй се срѣща: мѫжіѫ мѫдроу дат. ед. ч., мѫжѫ боуіѫ дат. ед. ч., къ немѫ съвѫзанѫ сѫщю все дат. ед., къ грѣшънѫ мѫжю лѫдъе (вм. люд-), лѫбъве вм. люб-, бѫрѣ вм. боу-, итн. Тъй сѫщо оу вм. ѫ: ишедъшю вин. ед. ч. ж. р., дроугоуіѫ, вин. ед., люблю, въ коупѣли оусоумьнѣ итн., всичко 13 примѣра. На г. Ягича „это отступленіе отъ правильнаго употрѣбленія становится многознаменательнымъ“. Той не допуска мисьльта, че тѣзи многочислени случаи би могли да се считатъ за случайни погрѣшки на писеца и заключава по тѣзи замѣнявания на ѫ съ оу, че татковината на писеца „могла быть только въ предѣлахъ сербо-хорватскаго племени“ (стр. 424).

Между туй, ѫ се замѣнява въ Мар. пам. често пжти и съ о тъй че стои написано: бодетъ, бодѫтъ, събодетъ сѧ, содитъ прикосно сѧ, рѫгахо, радовахо сѧ, сѫмѣахо, собота, въ едино. Г. Ягичъ счита тѣзи примѣри съ о вм. ѫ за прости погрѣшки и не имъ придава никакво значение: = „Иногда вм. ѫ встрѣчается о, но это несомнѣнно только описки; по разсѣянности или невнимательности писца осталась буква недописанной, а какъ извѣстно, въ глаголическомъ письмѣ о представляетъ первую половину полной буквы ѫ“ (стр. 424).

Ние се напълно съгласяваме съ г. Ягича, че замѣняванията на ѫ съ оу не сѫ случайни погрѣшки но толкозъ пòвече не можемъ да одобримъ заключението му относително замѣняванията на ѫ съ о; сѫщо тъй не считаме за „описки“ и онѣзи случаи въ Мар. п., дѣто намираме о вм. оу: бѣсѫноетъ. помилои, трождьше, оченикь, охо; и наопаки оу вм. о: гроубоу вм. гробоу, поуоучати, — а гледаме на всички тѣзи „отступленія“ като на живи доказателства, че езикътъ въ найстаритѣ ни паметници не е мъртъвъ литературенъ езикъ, прѣнесенъ отъ незнамъ кой кѫтъ на Панония и по приетъ шаблонъ вѣрно или съ погрѣшки прѣписванъ въ чужда нему страна (Македония), а на опаки, че е живъ народенъ

говоримъ езикъ, писменно фиксиранъ съ всичкитѣ му пъстри диялектически особности[1]).

Ние дохождаме до противно заключение, именно, че споменѫтитѣ отстѫпления отъ правилното сѫ признаци на българскитѣ македонски нарѣчия въ който и день днешенъ срѣщаме подобни фонетични явления. Толкозъ повече не можемъ допуснѫ сърб. хърв. влияние въ тѣзи случаи, защото тѣ се срѣщатъ въ много други стари паметници, за които нѣма ни сѣнка отъ съмнѣние, че не сѫ писани въ страна, дѣто се говорило сърб. хърв. езикъ. Тъй четемъ въ Супр. п.[2]) наоучи дѫшѫ 289. 29, сланѫт' ком' 30 кажоуштоу 448, миноувъшоу 442, гонезноути, соугоубити покрай сѫмьнѣниіе 40, 16 и соумнѣниіе 73. 20; гноушати сѧ, ноудити, лоучити сѧ покрай гнѫшати сѧ, нѫдити, лѫчити сѧ; моудити покрай мѫдити и др. — Въ Клоц. п.[3]) разлючаетъ сѧ 133, мѫкоу вин. ед. 617, оусоуждаѭште 954, и др. — Въ Синайския псал.[4]) рѫкѫ своіею тв. ед. 210, искрънѭмоу дат. ед. 85, паоучина 239, пищю вин. ед. 155, възгнѫша 282, рѫкѫ твоеѭ род. дв. ч, 242, на ню вм. на нѭ 35, итн. — Въ Син. евхол.[5]) въ лоуцѣ 54а. — Въ Зогр. ев. иноудоу, отъ ноудоуже, тоудоу, въ българската часть: боудетъ.

Въ много стар. бълг. паметници се срѣща ноужда вм. нѫжда, а почти въ всѣки паметникъ се мѣси прѣдл. междоу съ междѫ. оу вм. ѫ и наопаки ѫ вм. оу много пѫти намираме и въ тъй нар. срѣдно-бълг. паметници, и то въ такива, които сѫ съвсѣмъ чисти отъ сърбизми или русизми. Тъй нпр. четемъ въ Берлин. збор.[6]) въ водоу или звѣроіадинѫ или мрьтвьчиноу. Откри еи кожоу личнѫѫ, роудоу имѣхѫ, отъ

---

[1]) Г. Ягичъ тълкува и чисто българското смѣсвание на о съ оу ето какъ: Вѣроятно той же небрежностію писца объясняется нѣсколько случаевъ предачи оу черезъ о т. е. писецъ просто забылъ дописатъ вторую часть буквы". (стр. 424). Въ зографското евангелие наопаки г. Ягичъ тълкува оу вм. о въ тъкмоу чрѣзъ българско влияние. Срв. оуко вм. оуко въ Синайския псалтирь стр. 218.

[2]) Супр. п. = Супрасалски паметникъ отъ XI. ст. Кирил. „Monumenta linguae palaeoslovenicae e codice suprasaliensi, ed. Miklosich. Vindobonae 1851".

[3]) Клоц. п. = Клоцияновъ паметникъ отъ X. ст. „Glagolita Clozianus etc. ed. B. Kopitar, 1836. Изданието на Копитара допълни Миклошичъ въ Denkschrift. der phil. — hist. Classe der kais. Akad. d. Wissensch. Wien Vol. X. 195—214".

[4]) Синайски пс. „Psalterium glagolski, Spomenik manastira Sinaj brda. Jzdao Dr. Lavoslav Geitler u Zagrebu 1883".

[5]) Синайски евх. „Euchlogium, Glagolski Spomenik manastira Sinaj brda. Jzdao Dr. Lavoslav Geitler". Zagreb, 1882.

[6]) Берл. збор. „Bugarski zbornik kraljevske biblioteke" u Berlinu. Spomenik XIII. stoljeća, olim Vuk Karadžić. V. Jagić, Starine, V.

ржкоу егупетьскжж вм. — скоую, кто отъ сеіж, междж[1]); — въ бълг. Петерсб. збор.[2]) ва соуботж и въ неделж, отъ соуботта 168, голоубъ 168; — въ Троянската повѣсть:[3]) глаголющи 164, III; — въ бълг. алекс.[4]) нж ꙗко къ хжсарю. а сжщото мѣсто въ сърб. руд. алекс.[5]) на ка гусару.

Въ паметницитѣ, които трѣба вече да се нарекжтъ ново-български, сир. тѣзи, който сж писани въ минжлото и поминжлото стол., намираме сжщо такива примѣри: „или сѣкате оти тія думи и светіе апостоли и пророци не цьть да оусьдѣть нась вь дьнь соудни (вм. сьдни = сждьни). ако оупазимъ и сторимъ каквото зарачатъ (а вм. ж) нам' 170; преступжватъ 151[6])“.

Такива замѣни на ж съ оу могли сж да се появжтъ въ писменностьта само тамъ, дѣто и въ живия езикъ се срѣщатъ подобни *спорадически* замѣни на ж съ оу; само таково състояние въ езика може да разтълкува споменжтитѣ исключителни случаи въ Мар. п., а никакъ не правилното употрѣбение на оу вм. стб. ж, както е въ сърб.-хърв. или русския езикъ. За доказателство ни служжтъ сжщитѣ спорадически замѣни на стб. ж съ оу въ днешнитѣ нб. нарѣчия.

Тъй като всѣкой примѣръ съ оу вм. ж въ по-вечето отъ новобългарскитѣ паметници отъ 17 и 18 ст. би могълъ да се подозира за влияние на руско-българский езикъ въ черковнитѣ ни книги, зато ще прѣминемъ тутакси къмъ примѣри, заети отъ живия днешенъ езикъ, достовѣрностьта на които неможе никакъ да се оспорява.

Познато е, че има много думи въ македонскитѣ и сѣверо-западнитѣ български нарѣчия, въ които се чува оу вм. стб. ж. Стига да споменемъ общо познатата дума *кук'я* въ Македония, стб. кжша, или *врукина* стб. вржшть и т. н. Многобройни подобни примѣри намираме освѣнъ въ Миладиновския сборникъ и въ сборника на Верковича[7]): *Или*

---

[1]) Тука г. Ягичъ никакъ не тълкува тая замѣна съ сърб.-хърв. влияние, както въ Мар. п.

[2]) Петерсб. збор. „Bugarski zbornik u carskoj Petersburgskoj biblioteci“. V. Jagić, Starine, VI.

[3]) Троянска пов. Trojanska priča“. Dr. F. Miklošić, Starine, III.

[4]) Бълг. алекс. „Bugarska alexandrida“. V. Jagić, V.

[5]) Сърб. руд. алекс. „Rudnička alexandrida“. Starine III 253.

[6]) „Kako se pisalo bugarski prije dviesti godina“. V. Jagić. Starine, IX.

[7]) П. М. = Народне песме македонскихъ Бугара. Скупио Стефанъ И. Верковић. Књига I. женске. 1860. У Београду.

суди какъ да судишъ 19, *ди отсудишъ* 19, *рубове руби* (стб. ржбъ) 50, *голубъ гука* 103, *хайде лучи стадото* 199 (стб. лѫчити separare, словенски ločiti, польски łączyć), *мушко дете* покрай *машкото дете* (говори се въ Дебърско) 2, *че ке нази туга падне* 31, *путъ* 32, *три путника* 32, *мудро* 40, *пударето* 40 = [стб. пѫдарь custos Lex. Mikl.[1])], *че е вуже винзальиво* 33 = (ѫ = у, ѫ = ан. стб. ѫже), *да не те ступна на грло* покрай *да не те стопнамъ саята* 278. 256, *та сурони бело грозде* 19 (*су* = стб. сѫ) и т. н. Въ Веда Словена II.[2]) *Краска и на рука* 534, *ясенъ гусликъ* I. 563. (стб. гѫсль cithara) и т. н. У Качановски[3]): *вито прутье* 81 = (Кюстенд. окр.) покрай *вито пракье* 82 = (Дупн. окр.), *су маниста* (су = стб. сѫ) 123 = (Берк. окр.), *душу* 120 (Берк. окр.) и т. н.

Милад. сборникъ: *нужба* 87, *кусо мече* 532. Пер. Спис. V. 1883: *речу, обришу* (1. л. н. вр. ед. ч.), говори се въ Кратово; сѫщо тамъ се чува: *и ву дума* (у = ѭ вм. іей), *ѭжето* 118, *и я да иду курбан да биду, пути, руки* 119, *кукьи, мушна* 120, и т н. Пер. Спис. XVI 1885: *я Павелъ ю* (= стб. ѭ) *потио говори* (с. Княжево Соф. окр.). Въ Пер. Спис. VIII. 1884, помашки пѣсни отъ Чепино д-ръ К. Иречекъ 9., 33: „*ако си буди жинено*". Да забѣлѣжимъ и едничкия примѣръ съ оу вм. ѫ въ запазения ни паметникъ отъ езика на Дакийскитѣ Българе[4]): *растегнуха* (rastegnuha). Къмъ сѫщата категория принадлежѫтъ и общоупотрѣбителнитѣ думи въ новобългарския езикъ *лукавъ* и *грубъ* вм. стб. лѫкавъ и гржбъ (imperitus супр. п. 280, днесь въ значението rudis), о вм. ѫ и о вм. ѫ намираме:

Въ Супр. П.: владъыко 388, 392 (вин. п. ед. ч.). Миклошичъ никакъ не счита тоя случай за погрѣшка и ето какъ сѫди за него въ прѣдговора, XI: „Ex accusativo владъыко pro владъыкѫ conjicere licebit vocales о et ѫ similes exprimere sonos"; дрѫхло и сухо 253. Въ Син. Псалт.: оскодѣ = 71, добровѣ 195, гослехъ 49, порогашѭ 49, можемъ 38, локъ (род. п. мн. ч.) 191, поть 215, роками 255, на молитво 260,

[1]) Lex. Mikl = Lexicon palaeo-slovenico-graecolatinum. Edidit Fr. Miklosics. Vindobonae 1862—1865.

[2]) Веда Сл. = а) Веда Словѣна. Български народни пѣсни. Издалъ Стефанъ И. Верковичъ I. Београдъ 1874. — б) Веда Словѣнахъ. Обрядни пѣсни отъ язическо врѣмя. II. Ст. Верковичъ. Санпетербургъ 1881.

[3]) Влад. Качановскій. Памятники болгар. народ. творчества. Спб. 1882.

[4]) Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen. Von Dr. F. Miklosich. Denkschriften der philos. hist. Classe der kais. Akad. der Wissenschaft. Band. VII.

*

288, 280, и т. н.; ѫ вм. о: мнѫѭ 114, жтрѫба 71, тобѫѭ 108, правдѫѭ 70, 154, жрѫжъемъ 116, 33, и т. н. Въ Син. Евх.: озоѭ 10в, отробѫ 83а, противо 11в; ѫ вм. о: жрѫжие 29а, нѫжѧ 96а. Въ Бълг. сбор.[1]): *междо мене и междо тебе* 35, *да ти боде.* Други примѣри изъ Клоц. П., Ассемановото евангелия, Савината книга и т. н. Вижъ въ „Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen". I. 89 стр. (Wien 1879).

И да нѣмаше въ другитѣ стбълг. паметници примѣри подобни на онѣзи въ Мар. П. сир. съ о вм. ѫ и обратно, пакъ не бихме смѣяли да считаме досежнитѣ примѣри въ Мар. пам. за обикновени, случайни погрѣшки на прѣписвача, понеже днесъ се вече знае, че въ македонскитѣ нарѣчия, особно въ Дебърско, въ Мървашкитѣ поднарѣчия и въ Родопитѣ се говори дори и правилно *о* вм. стб. ѫ[2]). Тъй четемъ: Въ песм. Мак.: *лудо стои отъ спротиво* 33 = (стб. съпротивѫ), *подарето отъ лозето* 18, *затродилъ се, язе нейко* 98 = (вм. обикновено *нейк'ю* = стб. не хъıрѫ), *утре ми е собота.* Въ Веда Слов. I: *мока да мочи* 1250, *рока да цалуе* 1350, *зоби кърцнала* 7820, и т. н. Въ Пер. Спис. XI—XII: *рока, мошко дете, потем идет, йозикъ* (отъ ıѫзъıкъ = ıѧзъıкъ). Въ езика на дакийскитѣ Българе говорило се е покрай *санденіе* (стб. сѫждение), *банди, манка* и т. н., и *поронченіе, поронча, тромбение*[3]). Тука е мѣстото, дѣто трѣба да разяснимъ въпроса за старобългарскитѣ насовки и за тѣхнитѣ застѫпници въ новобългарския езикъ.

---

[1]) Бълг. сбор. = Bugurski Zbornik prošloga vieka. Stojan Novaković. Starine, VI.

[2]) Вижъ статията на П. Р. Славейкова: Рупското и рупаланското българско население и нарѣчие. Наука 1882, 469, и по поводъ на неѭ бѣлѣжкитѣ на Пол. Сырку, съобщени въ Воронежскитѣ филолог. записки 1883 г. Интересни сѫ въ това отношение съобщенитѣ отъ Д-ръ К. Иречекъ „Помашки пѣсни отъ Чепиво" Период. Списание VIII. 1884, както и пѣснитѣ и приказкитѣ отъ Неврокопско и Ахъръ-Челебийско въ Бълг. нар. сборникъ, В. Чолаковъ, Болградъ 1872. Добри образци изъ нарѣчието на Дебърско виж. Пер. Спис. XI—XII, „Български нар. пѣсни отъ Дебъръ" М. Дриновъ, Браила; „Български Книжици" I. (1858), и въ хърват. в. „Kolo", 1847. св. 4 и 5.

[3]) Както въ нарѣчието на Дак. Българе, тъй сѫщо и въ нѣкои македонски поднарѣчия запазило се е носовото произношение, което, вижда се, е било до толковъ обикнѫто, че се е вмъкнѫло и тамъ, дѣто нѣма етимологическо мѣсто. Такива неорганически носовки намираме въ *гландни знантие* (стб. гладьнъ, *знатие вм. знание), *небенцка поченс* (стб. небесьскъ, почьсть), Die Sprache der Bulg. in Siebenbürgen; *Мѫнгедония, лъмжливъ, изенвихме* (сир. изявихме), Književnik II. M. Hattala; *громбове, грмнда, мъгела, лъмджица* П. С. III. 1882, II. С. XV. 1885, А. Теодоровъ. Срв. още Пер. Спис. XVII. 1885 стр. 321. Офейковъ (приноси изъ нарѣч. въ селата Висока, Сохо и Зарва).

Въ днешнитѣ български нарѣчия има на мѣстото на стб. ѫ тѣзи гласни: *ъ*,[1]) *а, о, у*. Отъ носовитѣ остатъци срѣщаме *ън* (мъндро, зъмбъ и т. н.), *ан* (ванзаливо, званти, Верков. пес. Мак. банда, ранце, пант, език. на Дак. Бълг.), *он* (Конкаливо Милад., порончение и т. н., Дак. Българе), *ун* (буюнт отъ *бонѫт стб. бонѫтъ Дак. Българе) и *оа* (въ Ахъръ-Челеби)[2]). За да можемъ си разясни, какъ е било възможно, да се развиѭтъ толковъ различни застѫпници на староб. ѫ, трѣба да ни бѫде ясно, какъвъ е билъ гласежътъ на стб. звуковенъ знакъ ѫ. По мнѣнието на Миклошича трѣба да се счита *он* за прасловѣнско изговаряние на ѫ изобщо и старо-словенско (старобългарско) особито: „Das altslov. und zum Theil das poln. hat den dem urslav. *on* nahestehenden Laut *ą* (ѫ). Das neusl. besitzt in dem altslov. ѫ entsprechenden *ô* einen dem nasalem *a* verwandten Laut.“ Lautlehre I. 93. Съ други думи: въ старословенския (ст. бълг.) и новословен. езикъ се изговаряло ѫ като *он*, а тъй сѫщо е било отчасти и въ полския езикъ. Какъ се е развило *у* отъ прасловѣн. *он* въ чешкия, руския, хърватския, сърбския и въ двата сърбско-лужички езика, не е ясно на Миклошича: да ли отъ *он* е станѫло *ун* или *о* е минѫло въ *у* слѣдъ узгубването на *н*. Дакийско-българскитѣ *ranka, manka. poroncsenie, ssa* (сѫтъ), *digna, bihent* (биѭтъ) доказватъ на Миклошича, че ѫ се изговаряло въ тѣзи думи като *ън*. Доказателството се състои въ това, че стб. ѫ тука е застѫпено чрѣзъ три гласни *а(н), о(н)* и *е(н)*, а това не е възможно споредъ Миклошича въ единъ и сѫщи езикъ[3]). Отъ Дакийското *рънка*, казва Микл. (Lautlehre 93), различава се бълг. *ръка* само въ туй, че въ бълг. езикъ *н* из-

---

[1]) Изговарянието на ъ не е на всѣкъдѣ еднакво, негдѣ е по-ясно, негдѣ по́-тъмно вижъ статията на М. Дрипова „Zur Kunde der neubulgarischen Sprache, Archiv für slavische Philologie, V. 370—377. Относително изговарянието на стб. ѫ като ъ, я, о и у различава Дриновъ четире главни групи въ българскитѣ нарѣчия A, B, C и D.

[2]) Изговарянието на *о* като *оа* вм. стб. ѫ въ Рупаланското нарѣчие не е нищо друго освѣнъ продължение на гласа *о* въ награда на изгубения носовни консонантъ *н* (Ersatzdehnung). Къмъ сѫщата категория принадлежи и примѣрътъ въ езика на Дакийск. Българе *kloitva* отъ клѫтва стб. клѧтва. Примѣритѣ като *zaginele, звенти* Веда II. 563, македонското *сет* вм. стбълг. сѫтъ тълкувамъ си чрѣзъ срѣд.-българ. смѣсване на ѫ съ ѧ.

[3]) „Die Silben *an, on, en,* sind wohl *ън* gesprochen, worden. Dafür ist die schwankende Schreibweise anzuführen“. Geschichte der Lautbezeichnung im bulgarischen Von Dr. F. Miklosich Wien 1883. 4° 45. Тукъ исповѣда Миклошичъ мнѣние, че Дакийскитѣ словѣне не сѫ сѫщото, което и Българ. словѣне и си противорѣчи на мнѣнието изказано въ статията „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen“.

чезнжло изъ *ън*. Нѣмало съмнѣние, че *ън* се развило отъ *ѡн*, за което *(ѡн)* нѣмало никаква диря въ българския езикъ (Es ist selbstverständlich, dass *rъnka* auf einem älteren *ronka* beruht, von dem im bulg. keine Spur nachweisbar ist. Lautl. 93).

Както е видѣть, явленията въ новобългарскитѣ нарѣчия и цитуванитѣ примѣри изъ старобълг. паметници не само че не могжтъ се растълкува съ теорията на Миклошича, но дори очивѣсто ѝ противорѣчжтъ. Нѣма много примѣри въ българския езикъ съ *ъ* вм. стб. *о*. Това признава самъ Миклошичъ въ Gesch. der Lautbezeichnung, стр. 44: *ъ* entspricht selten dem altslov. *о*: *гълъб* asl. голꙋбъ. По мое мнѣние въ този примѣръ трѣба да считаме *ъ* като регресивна асимилация съ *ъ*, сир. *ж*. Слѣдователно, какъ да изведемъ правилния застжпникъ на *ж* въ източ. български нарѣчия *ъ* отъ *о*, сир. *ръка* отъ *рока*, или *рънка* отъ *ронка?* Леко ще бждѣше още, да имахме само *рока*, *рънка* и *ръка* сир. да нѣмахме *рака* и *рука* въ сжщия новобългарски езикъ. Това единъ пжть прието, ніе не смѣемъ да четемъ дакийско-български *ранка* и *поронченіе* като *рънка* и *порънчение*, а тъй, както сж си написани. Да бѣхж гласили еднакво, еднакво би били написани. Днесъ вече неможе да има съмнѣние, че е *рака* отъ *ранка*, а *рока* отъ *ронка*. Общопознато е свойството на българ. езикъ, особно въ източнитѣ му нарѣчия, да потъмнѣва всѣкое речи *а* (но не и *о*) въ *ъ*; това обстоятелство стига, за да се приеме мнѣнието, че *рънка* и *ргка* сж произлѣзли отъ *ранка*. Само отъ *ан* може да се разясни *а* и *ъ* въ 1 л. ед. наст. вр. при глаголитѣ: *пиша* и *пишж* (сир. *пишъ*), 3 л. мн. ч.: *ведатъ* и *ведътъ (отведът* стб. веджтъ) *паднахъ* и *паднаха* стб. паднжхъ и -жхж. Потъмнѣванието на *ан* въ *ъ* въ българ. езикъ е наченжло още въ най-старитѣ врѣмена. Като начало на този процесъ трѣба да се считатъ стб. *въ* отъ *ж (= ап)* прѣко *ън, вън — въ*. Срав. примѣра въ Мар. П. въ ноꙋшию сир. вжн оꙋшию = вж оꙋшию. Лук. I. 44; съ отъ сж *(сан)* прѣко *сън*. Сетнѣ е захванжлъ да потъмнѣва и чистиятъ звукъ *а*. Примѣри за това имаме достатъчно въ срѣд.-бълг. паметници. Тъй намираме въ една редакция на Шестоднева на Иоана Екзарха отъ 15 стол. (Синод. библиотека, No. 57), ръжданіи вм. раждании. Отъ *ан* става *ън* или пакъ испада носовото *н* и остава *а*, което може, но нетрѣба непрѣменно да

потъмнѣе въ *з:* тъй отъ стб. ранка имаме *рънка, ръка* и *рака.* Слѣдователно, *рака* не е минжло прѣко *рънка,* а на право се образувало изъ *ранка,* като изчезнжло на залното *н.* Така трѣба да се тълкува и онова *а*, което г-нъ Ягичъ намира въ многобройни примѣри въ Михановичовия октоихъ отъ 13 ст.[1]): **оканна ми дшж просвѣтите** покрай **оканнж ми дшж просвѣтите; въшедъ бо въ жтроба твож; овь же кжпина ѡгнемь горѧщж: тѣмъ и моѧ ѡмрачена дшж** (вин. пад. ед. ч.) **не прѣзри мене трѣбоуѧща твоа помощь; тѣлеса вашж** и т. н.

Но не само българскиять езикъ доказва, че е сжществувала носовка съ гласежь *ан:* сжщата носовка сжществува и въ полскитѣ диялекти, за да не поменуваме литевскитѣ. Така намираме да се говори *rânka, prândko, dâmba, o nian* (de ea), *kuadan* (pono), *sandomierz.* Кашубското нар. тъй сжщо познава *ан* покрай обикновенота *ен, он* така: *stampic, zamb, kwitnanc, resnanc* etc. (Miklosich, Lautlehre 528). Споредъ Миклошича това *ан* „steht für *ę* altslov. *ą*, älter *ŏн*". Противъ мнѣнието на Миклошича исказа се A. Kryński и доказва възъ основа на полския езикъ, че първобитниятъ гласежь на *ж* е билъ *он* и *ан*[2]). Нему не останжло незабѣлѣжено и прѣважното явление въ маджарския езикъ, въ който старобългарскитѣ носовки се прѣдаватъ чрѣзъ *он — ом* и *ан — ам*, както и носовкитѣ *ан — он* въ езика на Дакийскитѣ Българе. Проф. Ягичъ не се съгласява съ заключенията на Kryński и въ Rad jugoslavenske akademije, XVII. стр. 173 – 175 казва, че маджарскиятъ езикъ не можалъ да служи тука за доказателство, понеже и чисто чуждо *о* въ мадж. езикъ се прѣдавало ту чрѣзъ *а*, ту чрѣзъ *о*. Но като вземемъ въ вниманне, че звуковнитѣ закони въ единъ езикъ сж трайни и че не се измѣняватъ произволно, и като си напомнимъ, че въ мадж. езикъ е законъ, чуждото *о* да се прѣдава чрѣзъ *а*, и наопаки чужд. *а* чрѣзъ *о*. (Виж. Miklosich, Die slavischen Elemente im magyarischen), тогава не можемъ допуснж, че Ягичъ по казания начинъ е оборилъ заключението, което само отъ себе си всѣкиму се подава, сир., че както мадж. *oblak, akna, kas, kasza* сж станжли отъ словен. *облок, окно,*

---

[1]) Octoëchus, cod. membr. saec. uti videtur XIII. fol. 112 in fol. bulg. olim A. de Mihanović. Archiv für slav. Philologie II. 336.

[2]) A. Kryński: О носовыхъ звукахъ въ словянскихъ языкахъ. Варшавскія университетск. извѣстія, г. 1870. бр. 3 и 4. Rad. XVII.

кош, *коса*. и мадж. *borozda borona* отъ словен. *бразда, брана*, така и мадж. *parancsol* е станжло отъ словен. *порончо* (въ фризинскитѣ фрагменти), а *donga konkoly* отъ стб. **дѫга, кѫколь** итн., понеже *о*: *а* = *он*: *ан*. Отъ споменжтото правило въ мадж. езикъ има твърдѣ малко исключения, тъй чо ние трѣба да тълкуваме по правилото всѣко заето мадж. *он* отъ *ан* и всѣко *ан* — отъ *он*. Пóнататъкъ Ягичъ казва, че дакийското *ан* ще да е погрѣшно писано вмѣсто *он*, или пакъ ако е и било *ан*, не слѣдвало отъ това, че и стб. **ѫ** се произнасяло като *ан*. Найсетнѣ ето какъ рѣшава Ягичъ цѣлия въпросъ: старо-българската (а нѣкогажъ безъ съмнѣние общословѣнската) носовка **ѫ** найнапрѣдъ се изговаряла като дълго *ō* съ носовъ призвукъ, сир. като *он*; слѣдъ това една половина на слов. езици, откакъ отхвърлила носовия призвукъ, или е останжла при *ō* (словенския езикъ), или е измѣнила *ō* въ *у* (сърб., чешки и руски ез); втората половина отъ слов. езици, като не отхвърли носовия призвукъ, измѣнила е *ō* въ *ŏ*, *ă* и *ĕ*, поради което въ полския и средно-българския езикъ леко се смѣсили **ѫ** и **ѧ**. (Rad. XVII. 175).

Не се минж много врѣме и Ягичъ се убѣди въ противното, сир. че стб. носовка е гласила *ан* (wie lautete **ѫ** bei den alten Bulgaren? Archiv für slav. Philolog. III. 356). Споредъ това негово послѣдно мнѣние, основенъ гласежъ на стб. **ѫ** е *ан*; слѣдователно прави разлика между стб. **ѫ**(=*ан*) и стсл. **ѫ** = он.

Днесь е вече въпросътъ разбистренъ и мислж, че никой вече неможе отказа сѫществуванието въ стб. езикъ на носовка **ѫ** съ два гласежа *ан* и *он*. Дѣлението на Ягича на стб. **ѫ** = *ан* и ст. словен. **ѫ** = *он* не може да се одържи. Отъ становище на стб. теория то си нѣма никакъвъ смисъль, понеже тя счита както езика въ старитѣ тъй нареч. панонско-словенски паметници, тъй и езика на старитѣ Българе за единъ и сѫщи. Отстѫпката на Ягича, сир. признаванието носовка *ан* въ стб. езикъ е направена, както се вижда, за да се изглади противурѣчието, което се явява между самия езикъ въ паметницитѣ и старо-словенската теория, споредъ която не сѫществува *ан*: Ergo, всѣкое *ан* нѣка се счита за пòмладо явление — влияние на българския езикъ! Таково тълкувание можаше нѣкое врѣме и да се одържи,

да не живѣяхѫ въ днешния български езикъ форми досущь каквито сѫ ново-словенскитѣ, сир. *пот*, *мока*, *мож*, *молитво* (вин. пад. ед. ч.), *жено* (вин. пад. ед. ч.) итн. Приеманието, слѣдователно и на втора носовка *он* въ сѫщия стб. езикъ е неизбѣжно.

Изчезнуванието на носовия призвукъ *н* е станѫло въ нѣкои български нарѣчия твърдѣ рано, но не изеднѫжъ, а постепено въ течение на 2—3 столѣтия. За това срѣщаме вече въ Мар. пам. споменѫтитѣ нѣколко случая съ *о* вм. ѫ. Сѫщия случай имаме и въ ново.славенския езикъ. Въ фризинскитѣ фрагменти[1]) намираме ново-словенския езикъ въ сѫщия стадиумъ относително ѫ, понеже има само петь случая въ който носовото *н* е запазено; въ всички други случаи пише се чисто *о*: *водо*, (I. л. ед. ч.), *zemlo* (вин. пад. ед. ч.), *igetodoki* итн.

Случаитѣ, слѣдователно, съ о вм. ѫ въ Марийнския паметникъ не могѫтъ по никой начинъ се счита за „описки“, станѫли „небрѣжностію“ на нѣкакъвъ си Хървато-Сърбинъ прѣписвачъ, а си иматъ етимологическа цѣна и сѫ важни свидѣтелье за тогавашното състояние на носовката ѫ(=он) въ макед. бълг. нарѣчия.

Остая още да си разяснимъ онѣзи случаи, дѣто срѣщаме ѹ вм. ѫ, както въ стб. паметници, тъй и въ живия говоръ на ново-българскитѣ нарѣчия.

Нѣма съмнѣние че ѹ(=ѫ) се развило непосрѣдствено отъ *ун*, това пакъ отъ *ан*. Въпросъ е само, кога е минѫло *а* въ *у*? Азъ мислѭ, че днесь не може вече никой да се съмнѣва, че този процесъ е захванѫлъ още въ *литевско-славянския* периодъ, и че се е билъ вече завършилъ, когато днешнитѣ словенски езици сѫ поченѫли да се отдѣлятъ и да се развиватъ като отдѣлни, самостоятелни идиоми. Найсяйно доказателство за тъкмо исказаното мнѣние имаме въ литевскитѣ нарѣчия. Като оставимъ на страна явлението въ високо-литевското нарѣчие (hochlitanisch) отъ една страна наст. вр. I. л. ед. ч. *týliu* стб. люблѭ, *verčiu* — стб. врѫщѫ, и отъ друга страна вин. пад. ед. ч. *ranką*, *varną* (*ą*=*an*) стб. рѫкѫ, вранѫ, което не отъ малка важность за въпроса, който ни занимава, нѣка обърнемъ внимание върху интереснитѣ

[1]) Monumenta frisingensia, edita a B. Kopitar in Glagolita Cloziano Vindobonae 1836.

явления въ езика на юго-западнитѣ литевци около Вилна, както ни ги подава книгата на Sazyrwidas[1]). Тамъ намираме правилно замѣняване на *an, am* съ *un, um, u: untis, dungus, runka* итн. Всичкитѣ винит. падежи ед. ч. мѫж. и жен. родъ окончаватъ на *u* вм. вис. лит. *ą*: *waydu, kialu, mokslu,* сетнѣ *garbu, wietu, knigu,* сѫщо тъй и твор. пад. мѫж. и жен. р. *mokslu, ranku* итн.[2]) Винѫги намираме *u* въ *tadu, niekadu, wisadu* вм. вис. лит. *a*[3]). Забѣлѣжително е, че въ срѣд. родъ не е минѫло първобитното *am* въ *um* — *u*, но се запазило *a* (нпр. anas žino wisa итн.), както и въ стб. *am* не е станѫло ѫ въ добро отъ първобитното *добром — добрѫм. На опаки суфиксътъ за род. пад. множ. ч. (при *a* — основитѣ) = въ литев. ез. е минѫлъ въ *ūm, ū*, (отъ *ām*), въ стб. ез. пакъ отъ *ām* — *ăm* станѫло *ŭm* — ъ. Слѣдователно, отъ литев. *būtas* (кѫща, чес. byt) *wilkas* (стб. влъкъ) род. пад. мн. ч. гласи *būtū, wilkū* стб. влъкъ, рабъ отъ *влъкоу, *рабоу = влъкун, рабун. Отъ суфикса *ąs* за прич. наст. вр. дѣйст. з. *(Particip. act.)* станѫло въ нарѣчието на *Szyrwidas us,* тъй че вис. литевскитѣ причастия *žinąs, smirdąs, essas* гласѭтъ *žinus, smirdus, essus.* Това *us* се развило отъ *uns* — *unts* и отговаря на стб. суфиксъ за сѫщото прич. ы: веры, несы. (Въ много случай става ы отъ ун, срав. лит. *lūnkas* стб. лыко)[1]).

Сѫщата промѣна на *am-s* въ *un-s* имаме въ вин. пад. мн. ч. при а — основ. отъ мѫж. и жен. р. лит. *wilkus* стб. влъкы итн. Отъ първоначалнитѣ назални комбинаций *an, am*, става въ лит. нарѣчия много пѫти *ou*. Тъй намираме въ Budas[5]) *žousis* вм. *žąsis, glousnis* и *glunsnis, ouszas* покрай *ąnszas* лит. *ūsaí* (мустаци) поредъ *ūstaí*, въ Budas 34 *oustai* отъ **uns, *ans,* тъй като стб. вѫсъ брада е отъ ѫсъ[6]). *Изобщо,*

---

[1]) „Punktay Sakimu nu adweuta iki gawienes" отъ Kastantinas Szyrwidas 1879, тая книга е отъ ново издадена 1845 год. отъ Leonas Montvidas, Teologios Magistras въ Вилна. (Вж. Beiträge zur litauischen Dialectologie von Dr. Leopold Geitler, Wien 1885. [S. Ab. aus den sitzgsb. d. phil. hist. cl. d. k. Akad. d. Wissensch. (CVIII. Bd. I. Hfs. S. 399)].

[2]) Вж. Geitler, L. Dr. Beiträge zur litauisch. Dialectologie, стр. 5.

[3]) Срав. сѫщото явление въ Марийнск. Евангелие, дѣто често се мѣсѭтъ кѫдоу, кѫдѫ, коудѫ, тѫдѫ, тоудѫ, тоудоу; сѫдѫ, въсѫдѫ, соудоу, итн.

[4]) Вж. Geitler, Beiträge etc. стр. 6.

[5]) Budą senowęs Lëtuwiû Kalnienû ir Žamajtiû, iszraszę pagał senowęs rastû Jokybs Laukus, Petropolie, spaudinie pas C. Hintze 1845 (252. pag.) Срв. Geitler, Beiträge etc. стр. 15. Budas е писано въ нарѣчието на окрѫга на Telszei въ сѣверна Жемлайтая.

[6]) Сѫщото протѣгание въ *оу* отъ *ун* (= *ан, ам*) намираме и въ чешкия езикъ, къмъ тая категория „Ersatzdehnung" отнасяме и бълг. рупаланското *оа* вм. стб. ѫ (= *он*).

всѣка промѣна на зв. а въ зв. у е въ свързка съ нѣкогашно носово произношение[1]). Отъ всичко горѣказано заключаваме 1) че още въ литевско-словенската епоха сѫ почеѭли назалнитѣ комбинациѝ *ан*, *ам*, да минуватъ въ *ун*, *ум* и *у*; 2) че въ врѣме на отцѣпването на днешнитѣ словенски езици отъ задружния езикъ е билъ този процесъ конзеквентно и всеобщо проведенъ въ онѣзи слов. нарѣчия (езици), които сетнѣ въ историч. епоха пакъ и днесь иматъ *у(оу)* вм. първобит. *ан*, *ам* стб. ѫ, и 3) че въ стб. езикъ този звукослов. процесъ *е намѣрилъ мѣсто само въ нѣкой нарѣчия и се е ограничилъ само на нѣкой думи и грамат. форми безъ дѫ е могълъ да вземе въ цѣлокупния езикъ по́голѣми размѣри. Слѣдователно, въ найстарата епоха на стб. езикъ трѣба да приемемъ, че е спорадически сѫществувала и третя носовка ун, на която имаме да благодаримъ всички онѣзи примѣри съ у вм. ѫ, както въ старо и срѣднебългарскитѣ наметници, тъй и въ днешнитѣ юго и сѣверо-западни български нарѣчия.*

Тъй тълкувамъ азъ и досежнитѣ случаи въ Мар. пам. и немогѫ допуснѫ, че всѣко ѹ вм. стб. ѫ е признакъ на сърбско-хърватско или кое да е чуждо влияние. Днешнитѣ бълг.-македонски и сѣверо-западни нарѣчия подържатъ моето мнѣние.

Често ижти се прилепва неорганически назални конзонантъ къмъ вокали, които могѫтъ да иматъ органич. н при себе си сир. къмъ ѧ, ѻ, ѹ. Тъй се е случило, щото въ много думи въ словѣнскитѣ езици да имаме днесь застѫпници на стб. зв. ѫ при всичко че изъ сравнит. езикословие се вижда, какъ тука назалитета нѣма никакво етимолог. мѣсто. Сѫщо това видѣхме и въ бълг. езикъ. (Срав. *громбове, лънджица, znantie* итн. сир. *ом*, *ан* вм. *о, а*). Не е никакъ чудно, че и етимологическото *у* много пѫти е гласило *ун* въ слѣдствие на таково едно неорганич. *н*, прилепено отъ силата на аналогията (сир. споредъ другитѣ, етимолог. *ун*). Ето на такъвъ начинъ могло е да се случи и ѫ вм. ѹ сир. неорг. ѹн. (Глед. примѣритѣ въ Мар. п.: мѫжіѫ мѫдроѹ итн.). Не отказвамъ, че много пѫти ѫ вм. ѹ може да бѫде и проста

---

[1]) Вж. за това още „Litauische Studien" von Dr. L. Geitler. Prag 1875. стр. 56. Срв. полск. *gunś, gunska;* кашубск. *zumb cignunl* etc. Споредъ Хилфердинга. (Остатки словянъ на южномъ берегу балт. моря, Спб. 1862) сѫществуѭ въ Кашубск. нар. покрай *ан, ен, он, ун — а, е, о, у, оу.* Mikl., Lautlehre 528.

погрѣшка станала пакъ поради гореказанитѣ смѣсвания на ѹ съ ѹн и обратно.

Безъ всѣко съмнѣние, стб. ѧ правилно се е изговаряло като ен. При всичко това, въ старитѣ паметници сѫщо тъй и въ Мар. п. срѣщаме много пѫти на мѣстото на ѧ не само є но и ѣ и а. Първото се обяснява съвсѣмъ просто: изчезнала е въ нѣкои думи вече въ найстария периодъ носов. съгласна н и е останало чисто є, както е станало и отъ он — чисто о (бодетъ, содитъ итн. Мар. п.).

Какъ да се обясни замѣната на ѧ съ ѣ? Г. Ягичъ обяснява пакъ съ влиянието на сърб.-хърв. езикъ: „Замѣна звука ѧ звукомъ ѣ, объяснимая выше упомянутымъ влияніемъ, замѣчается рѣдко“ стр. 424. Това е цѣлото обяснение. Ние не можемъ да се съгласимъ съ това обяснение вече поради туй обстоятелство, понеже такава замѣна не срещаме тепърве въ Марийнския п. а ѭ намираме и въ много други стб. паметници, при· който ни дума не може да става за влияние на сърб.-хърв. езикъ. Въ тъзи замѣна ние виждаме просто удлъжнение на зв. є въ награда за изгубения назаленъ консонантъ (Ersatzdehnung). Ето какъ сѫди Миклошичъ за това явление въ стб. езикъ: . . . . „До гдѣто въ ново-словенския езикъ ѣ и ѧ строго се различяватъ въ сричкитѣ, който иматъ ударение, въ старо-словенския ез. не рѣдко се срѣща замѣна на сѫщитѣ звукове даже и въ найстаритѣ паметници, тъй нпр. сѧетъ Марк. 4. 15. Зограф. болѣщиихъ, видѣще, облѣзи, ассем. грѣдехъ слѣпч.“ итн. Всички тѣзи случаи съ ѣ вм. ѧ счита Миклошичъ за Ersatzdehnung сѫщо тъй, както и въ жага отъ жег — е станало удлъжнение на є и ѣ (=ꙗ: жꙗга — жага)[1]).

Замѣната на ѧ съ ѣ въ стб. езикъ е много стара. Въ много стб. думи стои ѣ вм. първобитно ѧ. Това ни доказва сравнителното езикословие. Отъ єн извежда Johann Schmidt[2]) ѣ-тъ въ тѣзи стб. думи: бѣда, блѣскъ, брѣздь. лѣто, мѣсѧць рѣт въ обрѣсти, наст. вр. обрѧщѫ, сѣд въ сѣдѣти — сѣсти наст. вр. сѧдѫ; жас изъ жѣс въ оужаснѫти сѫ итн.[3]).

---

[1]) Ueber die Steigerung und Dehnung der Vocale in den slavischen Sprachen. Von Dr. Fr. Miklosich Denkschriften der philos.-hist. Classe der kais. Akad. d. Wiss. Bd. XXVIII.

[2]) Zur Geschichte des indogermanischen Vocalismus. Weimar 1871, 1875 срав. Denkschriften XXVIII. op. cit.

[3]) Върху замѣната на зв. ѧ съ ѣ и є гледай още: Leskien, A. Bemerkungen über den Vocalismus der mittelbulgarischen Denkmäler въ Archiv für slav. Phil. II. 269. IV. 565.

Нъ и да нѣмахме сѫщото явление сир. замѣната на ѧ съ ѣ и въ другитѣ ст. б. паметници, пакъ не би могли да тълкуваме споменѫтитѣ примѣри въ Мар. п. съ влиянието сърб.-харв. езикъ, тъй като и въ днешния ново-български езикъ имаме много случаи, въ които старо-българското ѧ се застѫпва не по правилото отъ ѥ, а до сѫщъ тъй, както и въ ст. б. паметници сир. отъ ѣ като н. пр. въ думитѣ: *стягамъ* покрай *стегамъ*, *впрягамъ* покр. *впрегамъ, тяжко — тежко, врѣме — врѣмя, деветъ — девятъ, тряска — треска, посрящамъ — посрещамъ, чадо — чедо, колада — коледа,* и т. н. мѣстоим. *ма, та, са (мя, тя, ся)* и *ме, те, се,* ст. б. мѧ, тѧ, сѧ и т. н.[1]).

Отъ гореказаното слѣдва, че въ старо-българския езикъ е почналъ зв. ѥ станалъ отъ зв. ѧ компензаторно да се удължява въ ѣ и че този процессъ и въ ново-българския езикъ още не е довършенъ, при всичко че е взелъ по голѣми размѣри, отъ колкото въ старо-бълг. езикъ, до колкото може да угадимъ по паметницитѣ. Правилния застѫпникъ на ст. б. ѧ въ ново-бълг. езикъ слѣдователно е зв. *е* но въ думитѣ гдѣто се чува и зв. *я(а)* тамъ е *ѣ*.

Като едно отъ доказателствата за сърбско-хърв. потекло на М. п. служи на Ягича и смѣсването на зв. ъı съ и, което се намира въ нѣколко примѣри и ето какъ го тълкува:

„Если смѣшеніе ѫ съ оу свидѣтелствуетъ о вліяніи сербо-хърватскаго нарѣчія, то и замѣну ъı гласною и можно приписать участію той же среди. Примѣровъ не очень много, но все таки столько, что и какъ описки выдаютъ національность писца“. Замѣната на ъı съ и и обратно особено въ толкозъ малобройни случай, ние не можемъ тълкува тъй, както г. Ягичъ, понеже споменѫтитѣ случаи не считаме за описки, а за чисто отражение на народния езикъ и заключаваме, че вече въ XI. в. звукътъ ъı поченѫлъ въ старо-бълг. езикъ да преминава въ зв. и. Мало-

---

[1]) За горе наведенитѣ примѣри може да приведемъ многобройни цитати изъ народ. български пѣсни и въобще изъ всички достовѣрни източници. Въ всичкитѣ случай трѣба да разбираме подъ ѧ-то и ы-то новобългарския ѣ, който се изговаря, като ы(а) и ѥ. Никакъ не е русизмъ *начало, чадо,* а трѣба да се тълкува, както цалувамъ ст. б. цѣлов. Сѫщо тъй трѣба да се гледа на мѣстоимен. ма, та, са, ст. б. мѧ, тѧ, сѧ. Слѣдователно не е вѣрно че „въ ново-бълг. езикъ нѣма примѣръ, гдѣто ст. б. ѧ да се замѣнува съ *я*“. Гледа М. Дриновъ. За азбукето П. С. 1870 кн. II. стр. 12.

численостьта на примѣритѣ съ зв. и вм. ъı и обратно въ Мар. п. доказва ни, че процессътъ на замѣната е билъ още въ началото си. Таково състояние на ъı-то въ XI. в. е могло да сѫществува само въ бълг. езикъ тъй като знаемъ, че зв. ъı въ сърб.-хърв. нарѣчие се изравнилъ съ зв. и най-късно въ XI. в. Най-сетнѣ, смѣсването въ Мар. пам. на ъı съ и не е нищо ново. Ето що говори Миклошичъ въ Lautlehre 156: „Вече въ най-старитѣ паметници намираме крити, риба, вм. крыти. рыба, несъмысльни клоц. п. 1. 17. ликуйми супр. п. 236. Наопаки ъı вм. и намираме въ давыдовъ, съзыдана зогр. п. фарысѣи клоц. I. 389. Тъзи замѣна е въ старитѣ паметници твърдѣ рѣдка. Колкото се отнася до по-младитѣ паметници държи се разликата между ъı и и въ българско-словенскитѣ паметници дълго врѣме, което трѣба да се припише на ортографическата традиция, тъй като разликата между двѣтѣ гласни много рано изчезна. Сърбитѣ не зачитатъ разликата между ъı и и вече въ най-старитѣ врѣмена.“ Следователно и споредъ панонската теория замѣната на ъı съ и могла е да има причинитѣ си въ българския говоренъ езикъ.

Звукътъ ъı не е нищо други освѣнъ по енергически изговоренъ зв. ъ скоро съединенъ съ кратко и сир. ъ̆и Миклошичъ даже не признава двогласково етимологическо свойство на ъı-то и го счита просто за втора стѫпка на праезичната *у*-гласна, първата стъпка на която е ъ. — Звукътъ ъı е въ сѫщность енергически изговорено ъ[1]).

Слѣдъ като е констатирана физиологическата близкость въ произнасянето на ъı и ъ не ще ни бъде чудно, когато срещнемъ въ паметницитѣ много пѫти ъ вм. ъı и обратно ъı вм. ъ. Тъй на пр. намираме въ нашия Мар. п. слъшати. оуслъшати, слъшавъ и т. н. срав. 425 стр. вм. обикновеното слышати и т. н. нънѣ вм. ınынѣ, прѣлюбъ дѣи вм. прѣлюбы дѣи, врагъ твоѭ вм. врагы твоѭ въ, вм. вы и наопаки ѩзыкы вм. ѩзыкъ лук. XVI. 24.

---

[1]) „Nach meiner Ansicht ist von ъ auszugehen und man wird den Laut ъı hervorbringen, wenn man ъ mit grösserer Energie ausspricht, eine Energie, die, wie es scheint, notwendig ist, um die Stimmbänder einander zu nähern.“ 149. „Die vorstellung ъı sei ein aus ъ und i zusammengesetzter Laut, ist nach meinem dafürhalten physiologisch unrichtig“ 151 „Hat slov. ъı den normalen Laut des poln. y, russ. ы, so kann dasselbe nicht als diphtong angesehen werden. 151. Lautlehre der slav. Sprachen. Wien 1879.

При всичко, че това явление се повтаря почти въ всичкитѣ старо-бълг. паметници, тъй н. пр. въ Синайския псалтиръ намираме оуслъши (псалмъ 25, 31, 32, 63, 65, 122 и т. н.); въ Синайск. еухологиумъ: любь вм. любы 96, мъ вм. мы 166. тъ вм. ты 51 а, къзни вм. къзни (къзна, τέχνη, ars).[1]) И Миклошичъ привежда примѣри съ ъ вм. ы изъ заграфския, ассеманования, супрасалския и др. паметници. Lautlehre 152.4. и ги тълкува съ тѣзи думи: „Dass ы und ъ in der aussprache einander nahe standen, ergibt sich daraus, *dass nicht selten* das eine an der stelle des anderen steht.“ — При всичко това г. Ягичъ ето какъ коментира споменатитѣ случаи на ъ вм. ы въ Мар. пам.: „Очень можетъ быть, что вслѣдствиіе неумѣнія вѣрно произносить зв. ы, (Сир. Писеца, сърбо-хърватинъ, не умѣялъ), появился въ нашемъ памятникѣ еще рядъ *описокъ* другого рода, передача звука ы черезъ едно ъ. Конечно всѣ эти описки могутъ быть объяснены также *разсѣянностью* или *невниманіемъ* писца, забывшаго къ ъ прибавить букву ї, и. Но мнѣ кажется болѣе правоподобнымъ, что и за ними кроется противуположность двухъ стихій: живой рѣчи писца и книжнаго языка“.

Отъ наша страна е достаточно гореказаното противъ мнѣнието на г. Ягича а ще прибавимъ само, че сме много любопитни да знаемъ, какъ тълкува г. Ягичъ подобнитѣ примѣри въ другитѣ стари паметници, за езикътъ на който никой още не е казалъ, че има нѣщо общо съ сърб.-хърватския езикъ, като н. пр. зографския, супрасалския, ассемоновия и т. н. И да нѣмахме доказателствата на фонетическата физиология и примѣритѣ въ другитѣ стари паметници, намъ би били достатъчни примѣритѣ изъ днешния говоримъ ново-бълг. езикъ, за да докажемъ мнѣнието си, именно, че случаитѣ съ ъ вм. ы не трѣба да се считатъ за „*описки*“ а напротивъ за живи органически форми на тогавашния народенъ — български езикъ въ Македония. Не сж ли примѣритѣ, който ни подава г. Офейковъ въ Период. Списание XVII. 1885 изъ селата Висока, Сохо, Зарва Солун. окр., гдѣто се говори *сън* ст. б. сынъ *мъшка*

---

[1]) Срав. Миклошичъ, Vergleichende Wortbildungslehre der slav. Sprachen стр. 60. „Der ursprüngliche auslaut für y (ы) ist ъ d-i ŭ(ŷ): *аште любъ не сътвориши* iac. 2. 11.“

ст. б. мышь, *мъшница* ст. б. мышьца (musculus brachii) и т. н. сяйно потвърждение на мнѣнието ни?!

До колко е езикътъ въ Мар. п. чистъ тогавашенъ народенъ езикъ, доказватъ ни многобройнитѣ случяи на тъй нареч. ἀφαίρεσις безъ да се гледа на граматическата самостоятелность на думитѣ напр. единоготъ вм. единого отъ, ѣжестъ вм. ѣже естъ и т. н. Особенно сѫ интересни случяйтѣ, не рѣдки и въ другитѣ стари паметници, гдѣто ъ-то въ края на думата се ассимилира съ и-то на слѣдующата дума въ ы. За насъ е важна ассимилацията на прѣдл. въ когато стои прѣдъ думата истина и става въ истинѫ — въистинѫ вм. въ истинѫ. Днесь се казва въ Македония *вистина* когато се потвърдява нѣщо, че е тъй, а не инакъ. *Ели вистина джейнкъ се сторило?* Милад. 508. сърбски *ваистина:* слуга *Ваистина* Вук Караджич народ. песме. I. 298.47. Формата *ваистина* отговаря на пълно на теорията, споредъ която въ сърб. езикъ трѣба тука съ сигурность да очакваме а вм. ъ.

Тука се поставя едно питание само отъ себе си, именно, какъ е възможно, щото въ Мар. п., въ който споредъ мнѣнието на г. Ягича сѫществуватъ толковъ признаци, който доказватъ влиянието на майчиния, сърбско-хърватския, езикъ на писеца, да нѣма ни единъ примѣръ на замѣна ъ съ а. Познато е, че още въ 10—11 столѣтие въ сърбско-хърв. езикъ іероветѣ се смѣсили и поченали да се застѫпватъ отъ пълната гласна а, тъй щото ст. б. отьць, сътьникъ днесь гласятъ *отац*, *сатник*. Не само, че не срещаме зв. а като застѫпникъ на ъ и ь, а напротивъ намираме застѫпано ъ съ о и а съ е правилно и по фонетическитѣ закони на българския а противно и чуждо на сърбския езикъ. Това явно противурѣчие не е останало незабѣлѣжено и отъ самаго г. Ягича и ето какъ го тълкува: „Если наше предположеніяе вѣрно — въ чемъ трудно сомнѣваться — что памятникъ написанъ въ предѣлахъ сербо-хорватскаго нарѣчія, то замѣна гласныхъ ъ-ь гласными о-е сзначаетъ лишь условное произношеніе етихъ звуковъ на почвѣ ненародной, т. е. ъ замѣнялось знакомъ о, ь знаконъ е *вовсе не по тому*, что въ живой рѣчи народа (Сербовъ и Хорватовъ X. XI. вѣка) въ подходящихъ словахъ ъ-ь слышны были какъ о и е, а только потому, что ь въ отьць, ъ въ

сѫтьникъ, въ церковнославянскихъ формахъ етихъ словъ, въ противоположность народнымъ формамъ произносились тогда у нихъ (Сербовъ и Хорватовъ) какъ **є** и **о** въ **отець** и **сотникъ**.“ 427 стр. По нататъкъ разяснява г. Ягичъ това чудно тълкувание тъй: „И такъ чистая замѣна глухихъ **ъ-ь** гласными **о-є** *иллюстрируетъ только произношеніе книжное, господствовавшее въ извѣстную епоху времени* лишь въ церковномъ, какъ книжномъ языкѣ. Это произношеніе попало къ Сербамъ и Хърватамъ несомнѣнно вмѣстѣ съ книгами изъ Панноніи и т. н.“.

Това тълкувание е съвсемъ произволно не подкрѣпено съ никакви доказателства. Това е просто догадвание, което има много малка стойность именно за туй, защото произнасянието на **ъ** като **о**, и **ь** като **є** е било, а и днесь е въ българскитѣ — особено македонскитѣ нарѣчия не книжовно, теоретическо, а народно, живо изговаряние на споменѫтитѣ „глухіе звуки“. Замѣната на **ъ**, **ь** съ гласни **о**, **є** е поченала още въ първитѣ вѣкове на българската писменность. Ние нѣмаме днесь ст. б. паметникъ, въ който никакъ да не се срѣщаше заменено **ъ** съ **о** или **ь** съ **є** [1]). Както намираме въ Мар. п. **вонъ**, **во тъ часъ**, **дождъ**, **золъ лакотъ**, **крѣпокъ**, **кротокъ**, **родось**, **образось** и т. н. тъй сѫщо намираме и въ Глаголита Клоциянъ **начѧтокъ**, 625, **доволъ** 655, **четвръткокъ** I. а 25; въ Зогр. п. **родось**, **домохъ**, **во градъ**; въ Ассем. ев. **крѣпокъ** 57. **кротокъ** 167. **лакотъ** 208. **работъ** 60 и т. н. Сѫщитѣ форми живѣятъ и днесь въ българския езикъ, за доказателство на което мислѭ, не трѣба примѣри [2]).

Сѫщо така и замѣната на **ь** съ **є** въ Мар. п. не е рѣдка и въ другитѣ паметници: и въ тѣхъ има **день**, **въземъ**, **въшедъ**, **вѣренъ**, **грѣшенъ**, **миренъ**, **дьнесь** и т. н. и така се и днесь говори въ всичкитѣ български нарѣчия.

Примѣритѣ **образось**, **работъ** не сѫ друго освѣнъ начало на появяванието на члена при сѫществителнитѣ въ българския езикъ и стига само да ги сличимъ съ слѣднитѣ примѣри изъ Миладиновци, за да се увѣримъ, че замѣната на **ъ** съ **о** въ тѣзи случяй не е могла да бѫде само теоре-

---

[1]) Срав. A. Leskien, Die Vocale ъ und ь in den sogenannten alt-slovenischen Denkmälern des Kirchenslavischen; Berichte der Verhandl. der königl. sächs. Gesellschaft der Wissensch. zu Leipzig Philol.-Hist. Classe. I. 1875. 35—137.

[2]) Гледъ. Бълг. народ. пѣсни собрани отъ Братия Миладиновци etc. Въ Загребъ 1861. Бълг. нар. пѣсни Женски. Ст. Верковичъ и др.

тическа — книжовна: *на орото*, *на танецотъ* 21. *посвжрши желюрокотъ* 27. *Господъ го допрати ангелотъ* 29. и т. н.

Интересно е, да се разтълкува, какъ писеца на Мар. п. (Сърбо-хърватина), който е знаялъ тъй коректно да замѣнява ѫ само съ о и ѣ само съ е, не е умѣялъ винаги да напише гдѣто трѣба ѫ или ѣ, а произволно смѣсва полугласнитѣ, както и въ другитѣ ст. б. паметници, и пише ѫ вм. ѣ и ѣ вм. ѫ?! Тъй намираме **тьмѫно** стр. 17.$_{3}$ **тѫма** стр. 17.$_{5}$. но винаги, когато е замѣнена полугласната съ пълна гласна, намираме само е никогашъ о: само **темьница** никогашъ **томьница**; **вѣнѫ** 295.$_{4}$. **вьнѫ** 146.$_{23}$. и **вонѫ** 47.$_{10}$ и т. н. но никогашъ **венѫ** и т. н.

Ако да не е била тази замѣна въ живия езикъ, никакъ не би било възможно на писеца правилно да замѣнява по нѣкакви си „традиции“ ѫ съ о и ѣ съ е, когато самичъкъ много пѫти не знае гдѣ е зв. ѫ а гдѣ зв. ѣ. Само една vis latens на езика е могла писеца да упѫтва, а никакви правописни правила слѣдоват. той трѣба да е билъ Българинъ, тъй като само на българ. езикъ тѣзи фонетически особености и днесь сѫ свойствени. При всичко това, ето какъ, тълкува г. Ягичъ казаната замѣна;“ . . . . . ѫ и ѣ смѣшиваются довольно часто, только этому смѣшенію *не слѣдуетъ придавать смыслъ значенія физиологическаго; было бы крайне ошибочно на основаніи его судить о физіологіи звуковъ самого языка*. Отступленія, замѣчаемыя въ текстѣ, свидѣтелствуютъ *только о частномъ характерѣ правописанія* нашего памятника, сохранившаго только обломки прежней болѣе вѣрной передачи“ стр. 430.$_{8}$. До колко е неумѣстно да се говори за това явление, като за прости отстѫпления въ правоисанието, като че това явление нѣмало нищо общо съ езика, доказватъ ни, всичкитѣ други паметници пакъ и самия ново-български езикъ, въ който смѣсванието на ѣ съ ѫ до извѣстна степень се е вече извършило[1]).

---

[1]) Относително замѣната на ъ и ь междуособно въ най-старитѣ ст. б. паметници срав. A. Leskien op. c. На 42—43. Изказва A. Leskien слѣдното мнѣние „Da man nicht annehmen kann, dass dieselben Worte von denselben Lesern an verschiedenen Stellen verschieden ausgesprochen seien, muss man hinzufügen, dass auch da, wo in der Wurzelsilbe zu B. richtig ь geschrieben steht und lem Consonante in alter Weise ъ, ь folgt, doch jenes *e* gesprochen wurde und diese stumm waren: **льгъко** sup. Cod. 73.$_{25}$. **легъко** 52.$_{15}$. beide in der aussprache *legko* uud *lehko*“. Това тълкуване на г. Лескина се опровергава отъ самия ново-българ. езикъ. Ако въ старитѣ паметници

Прѣдъ зв. оу въ стб. езикъ твърдѣ често се вмъква едно еуфоническо, да кажемъ паразитно *j*; особено това става, когато прѣдъ оу се намира палатална (небна) съгласка. Паразитно *j* тъй сѫщо намираме, нъ порѣдко, слѣдъ палаталнитѣ съгласки и въ други случаи, дѣто нѣма оу, а друга нѣкоя гласка. Сѫщата наклоность къмъ подобно еуфоническо *j* слѣдъ палаталитѣ виждаме запазена и въ ново-бълг. нарѣчия. Таково едно съвпадение считамъ за немаловажно, тъй като неможе се допусна, че между споменѫтото фонетич. явление въ езика на старитѣ паметници и въ ново-българския говоримъ езикъ е възможно да нѣма историческа свързка. И Мар. пам. изобилствува на примѣри съ паразитно *j:* чюхъ, чюдесъ, іо. IV. 48, чюждаахѫ сѧ лук. I. 21 мѫжю марк. X. шюмъ лук. IV. междю матѳ. XVIII. съкровищю матѳ. XII.

По́-малко има примѣри съ параз. *j* прѣдъ зв. а: въ чѣсѣ лук. IV. тачѣе іо. II. мъножѣишѧ мат. XXI. и т. н.

Въ новобълг. нарѣчия покрай обикнов. *чудо, шумъ, чужд̥ъ, чаша, жаба, пишѫ, жално* и т. н. чува се и изговоръ *ч'удо, ш'умъ, ж'аба, ж'ално, пиш'ѫ* и т. н., което не е нищо друго, освѣнъ *чюдо, шюмъ* и т. н. както и въ старитѣ паметници. Подобни примѣри може да укажемъ въ голѣмо количество. Интересенъ е сѫщо и случая *чужя* вѣра Милад. 246. 156.[1])

Познато е, че т. нар. лабиялно (устно) *л*, като по́-младо явление въ слав. езици, не е могло да завладѣе въ всичкитѣ слав. нарѣчия. Ческия, полския и др. западни словѣнски езици непознаватъ устното л, до когато напро-

---

намираме написано покрай етимологически вѣрното тъмьно още и темьно, не слѣдва отъ това, че тъмьно трѣбва да се изговаряло темно, понеже зв. ь не ще да е билъ тогава съвсѣмъ изчезналъ; освѣнъ това, покрай тъмьно и темьно пише се и тъмано, слѣдователно тъмьно е могло да се изговаря и тъмно, както е и въ днешния езикъ, гдѣто имаме темно и тъмно. По мое мнѣние трѣба да се приематъ три произношения за тритѣ форми въ старитѣ паметници; лькъ, лъкъ и лекъ. Та и въ днешнитѣ бълг. нарѣчия се намѣри запазенъ изговоръ *львъ* покрай обикновеното *лгвъ* и *левъ*. Срав. Д-ръ А. Теодоровъ. „Къмъ звука ь въ ново-българския езикъ. П. С. XV. 1885.

[1]) Паразитическото *j* въ тѣзи случаи е сравнително младо явление въ езика. Както въ бълг. езикъ, тъй сѫщо намираме и въ литевския езикъ подобно паразитно *j* слѣдъ палаталнитѣ съгл. *ч, ж, ш, жд* и пр. Въ лит. verčju изъ vertšju — vertju; meldžju изъ meldju, čju, džju сѫ по-млади и се развили изъ ču, džu чрѣзъ вмъкването прѣдъ у на пар. j. Срав. Miklosich Vergl. Gramm. I. 224. 4. За паразит. j. гледповече въ Dr. Leop. Geitler Starobulharská fonologie, se stálým zřetelem k jazyku litevskému. V Praze 1873. стр. 31.

*

тивъ всичкитѣ руски нарѣчия, словенския и сърбско-хърватския езикъ иматъ лаб. *л* отъ когато за тѣхъ знаемъ.

Ст. бълг. езикъ, споредъ паметницитѣ, завзема чудно положение спрямо устното л. Изъ паметницитѣ въ 10. и 11. вѣкъ виждаме, че лаб. л въ стб. езикъ само отчасти е развито; то не е обладало съ цѣлия езикъ и въ всичкитѣ случаи, дѣто го очакваме. Стб. езикъ относително лаб. л се колебае; ние съглеждаме даже, че сѫществува въ езика струя, противна на лаб. л, която сочи да го истика и изъ онѣзи позиции, който то е успѣло да заеме. Най-добрѣ може да се слѣди този процесъ въ нѣкои паметници, а особенно въ Супр. пам. Покрай формата землꙗ дохажда и земьꙗ 237. 16; землѧ и земьѧ даже и земѧ въ ассем. ев. изд. Рас. 218. капля и капьѧ; ослабленъ и ослабыенъ. Още по интересни сѫ примѣритѣ, въ които дохажда само е: оставенъ 160. 2, отравенъ 156. 5, блогословенъ, оуꙗзвенъ, възлюбенъ и т. н.

Въ Мар. пам. отсѫтствието на лаб. л се забѣлѣзва въ ограничено число случаи — при извѣстни форми и думи. Забѣлѣжително е, че землꙗ въ дат. и прѣдл. пад. ед. ч. постояно се пише безъ л тъй щото формата земи е правилна вм. земли. Думата корабль се пише и безъ л: корабь; покрай корабли дохажда и кораби, кораби ꙗ и т. н.

Въ ново-бълг. езикъ лабиялното л твърдѣ рѣдко се срѣща: противната на него струя одържала е побѣда. Особенно въ думата землꙗ лаб. л почти на всѣкъдѣ изчезнало. При всичко това срѣщатъ се и случаи съ л срав. *земля* Мил. 214. *землата* Верк. Ж. п. 355. Сѫщо така *сабля* Милад. 86. 216, покрай обикновенно *сабя* срав. *остра сабя* Милад. 246.

Отъ всичко се вижда, че българския езикъ въ първо врѣме е допусналъ лаб. л, нъ не е могълъ изведнѫжъ да се рѣши въ негова полза, както най-сетнѣ и не се е рѣшилъ; живо доказателство на това е новобълг. езикъ. Исчезнуването на лаб. л е въ свързка съ омеквание то на съгласнитѣ въ новобълг. езикъ, а въ този случай, съ омеквание то на устнитѣ съгл. *б, п, в, м.* И това явление заслужва подробно и отдѣлно изслѣдване.

Историята на развитието на лаб. л въ старо и новобълг. езикъ е единъ силенъ аргументъ въ полза на старобългарската теория.

Г-нъ Ягичъ минава прѣко примѣритѣ въ Мар. памет. въ който лаб. л отсѫтствува безъ всѣкакви коментарии.

Защитницитѣ на старо-словенската теория обичатъ да виждатъ въ нѣкои чисто български и невинни форми признаци на панонско-моравско влияние. Тъй вече Копитаръ въсклицава въ Glagolita Clozianus надъ формитѣ земи вм. земли клоц. 361. и розьство вм. рождьство клоц. 877. порозьствоу 878: „Nota formam земи pro земли moravicam?“ „Nota formas moravicas et russicam рожъство!“ Сѫщо това прави и г. Ягичъ поради два случая съ з вм. жд, които се срѣщатъ въ Мар. п. и то въ думата розьство мат. XIV. 6. вм. правилното рождъство и рождьстьво, и визжь іо. XX. 27. вм. вижд, като ги счита „отголоскомъ моравско-панонскаго говора“ „намекомъ на участіе западно-славянской стихіи въ дѣлѣ церковно-славянской письменности“ и пр. стр. 439 и се ссилва на Киевскитѣ и Пражскитѣ фрагменти, въ които сѫщото явление се срѣща. Нъ вече Миклошичъ въ Vergl. Gramm. I. 219—220 оборва подобно тълкувание на споменѫтитѣ случаи въ Киевскитѣ фрагменти и не допуска по това да се заключава за тѣхъ, че сѫ отъ ческо потекло при всичко, че тамъ се срѣщатъ твърдѣ често и форми съ ц вм. щ: „Die Lautneigung geht dahin kein *tj, dj* zu dulden, nicht etwa dahin an die Stelle von *tj, dj* bestimmte Laute zu setzen...“ „... So kann *pišta* neben *pica* aus *pitja,* so *daždь* neben *dazь* aus *dadjь* bestehen. Unrichtig wäre es die Doppelformen stets aus dem Einflusse einer anderen Sprache erklären zu wollen, da ein solcher Einfluss sich nie auf einen Punkt beschränkt[1]). Напълно съмъ съгласенъ съ г. Миклошича и притурямъ, че розьство трѣба да се тълкува тъй както и *чузда* вм. *чужда* Верк. Ж. п. 69. *чуздъ чуздинакъ* Верк. 111. вм. *чуждъ*. Срав. още невѣзество вм. невѣждьство Синайски псалтирь стр. 57. зюпелѫ вм. жоупелѫ Син. пс. 23. и т. н.

Стб. езикъ не само поднася hiatus (зѣяние), нъ даже и въ много случаи нарочно го причинява. Отъ друга страна

---

[1]) Звуковата наклонность сочи къмъ това, щото да махне *tj, dj*, а не да постави извѣстни звукове на мѣстото на *tj* и *dj*... „Така може да се развие и да сѫществува пишта покрай пица изъ питъ, така даждь покрай дазь изъ дадіъ. Не би било истинско да се тълкуватъ такивато двовидни форми винаги чрѣзъ влиянието на нѣкой другъ езикъ, понеже едно таково влияние никогажъ не се ограничава само на една точка“.

забѣлѣжваме и наклонность, да се унищожава зѣянието чрѣзъ *j* или в. И въ това отношение новобълг. езикъ се показва исторически наслѣдникъ на стбъл. езикъ, какъвто го намираме въ стар. паметници. И двѣтѣ фонет. явления намираме въ езика и на Мар. пам. Покрай **азъ** пише се и **ѣзъ** (= **ıазъ**) Марк. XI. покр. **авитн** — **ѣвнти** іо. XXI; **оутро** — **ютро**, **оуже** — **юже**. Въ Супр. п. **ароу** — **ıароу** 155. **аблъко** — **ıаблъко** и т. н.

Въ ново-бълг. живи нарѣчия срав. въ Верк. Ж. п.: *йочи* 30, *юста* 30, *йовенъ* 38. Въ Милад.: *йогань*, *ягнета* 46, *йутрѣжьет* П. С. (2 изд.) I. *вочи іеленъ, іезеро,* и т. н. покрай обикн. *очи, уста, овенъ, огънъ, агнета* и пр.[1]).

Зеянне нарочно се причинява тамъ, дѣто не е било. Такива случаи сѫ въ Мар. пам. както и въ всички други паметници ассимилированитѣ форми на **лаго** вм. **іего**: **бывшлаго**, **вѣчѫнлаго**, **крѣпѫклаго** и т. н. Въ Супр. пам. пише се **небесное** 369 стр. **достойное** 379, **зълое** 297, **глаголанла** 65, **великѫѫ** покрай **небесьноіе**, **зълоіе**, **глаголанаıа** и т. н. Въ тѣзи, както и въ новобългарскитѣ форми Милад. *излегоа* вм. *излегоха* 150, *цареа* вм. *царева* 87, *'убо'а неества* 88, *свато'и, зето'и, чинеетъ* 232, *търче'е* 234, *пойдое* 83, *кинисае* и т. н. очевидно се съглежда една и сѫща наклоность на езика къмъ зеянието.

Не е чудно, че и въ Мар. пам. намираме форми като **тайнла** 425, **дроугла** 425, **кла польза** 57 и т. н.

Въ стб. паметници **л** + *j*, **н** + *j* и **р** + *j* често пѫти (въ Супр. п. почти правилно) се означаватъ чрѣзъ **л'** **н'** и **р'** или чрѣзъ прейотация на слѣдуѭщата гласка. Нъ не малко пѫти срѣщаме както въ другитѣ стб. паметници тъй и

---

[1]) Миклошичъ не допуска, щото Словѣнитѣ въ Панония (сир. старитѣ Българе споредъ старо-слов. теория) да сѫ изговаряли **еленъ**, **езеро**, **ежь**, **агнець**, **авѣ**, **агода**, **айца** и т. н. Ето какъ мисли той за това въ Lautlehre 294, D.: „**Є** въ началото на думата е почти съвсемъ неповнато на славянскитѣ езици; сѫщото струва и за въ срѣдата на думата слѣдъ гласни. Когато се привеждатъ примѣри изъ литевския езикъ като *elnis, ežeras, ežis* за доказателство противъ прейотованото начално е, безъ съмнѣние отъ това слѣдва, че **іелень**, **іезеро**, **іежь** проистичатъ отъ първобитни нейотовани форми, но никакъ не слѣдва отъ това, че и Панонскитѣ Славяне въ IX. в. сѫ говорили **елень**, **езеро**, **ежь**. Изъ **агнець** Клоц. II. I. 850 покрай **ѣгньць** 324, слѣдва, че се е говорило само **ıагньць**; и ако въ Зогр. II. намираме **авѣ**, **авили**, сав. кн. **агода** 19. **айца** 54, то пакъ ние трѣба да считаме **ıавѣ**, **ıавили**, **ıагода**, **ıайца** за сѫщински говорими форми. Сѫщо мисля и за **оу** вм. **ю** въ **оуха** и **юха**“. Новобългарския езикъ най-блѣскаво провъргава всичко това и най-добрѣ уцѫтва, гдѣ трѣба да се търсятъ онѣзи Славяне, които могѫтъ сѫщеврѣмено да говорятъ и да пишатъ *еленъ, езеро, агне, оутро* покрай *іеленъ, іезеро, ягне, ютро* и т. н.

въ Мар. пам. случаи, дѣто мекостьта не е отбѣлѣзана нето съ знакътъ ' нето съ *j*. Забѣлѣжително е вече въ Супр. пам., че знакътъ ' надъ *р* само нѣколко пжти е написанъ. Причината на това ще да е тази: Старо-бълг. езикъ особенно слѣдъ ρ не търпи j и поради това писецътъ на Супр. пам. се е въздържалъ да пише ρ'. Вече въ най-старитѣ паметници забѣлѣзва се сжщата антипатия спрѣмо *рj*. Така намираме вм. боурꙗ и боура; покрай горіе, моріе цѣсарю, цѣсарꙗ, и горе, море, цѣсароу, цѣсара. Сжщо тъй творж, вечержь, творена.

Случаи на твърдость при л и н сж по́-рѣдки възлюблж, волж, глаголж, недѣлж, волж, оумолж, огнемь, книга, и т. н.

Въ Мар. пам. сж застжпени всичкитѣ случаи: коуплж лука XIX. 13. сѣлж io. XX. 21. волж io. V. 30. землж маѳ. XII. 40. рабынж лук. XII. 45. творж io. VI. 38. и т. н.

Тази фонетическа особенность до сега се тълкуваше като проста неточность въ писаньето — невнимание на прѣписвача. Миклошичъ нарича това „ungenaue Schreibung" гл. Vergl. Gramm. d. sl. Spr. I. 205. Споредъ г-на Ягича „примѣры въ родѣ коуплж etc. принадлежать къ числу рѣдкихъ неточностей въ передачѣ іж черезъ ж" стр. 436. Въ примѣритѣ като землж, рабынж и т. н. Г-нъ Ягичъ вижда просто една „графическа" особность на Мар. п., която е до толкозъ интересна, до колкото и въ това отношение се съглежда „удивительное сходство орѳографическихъ пріемовъ нашего текста (Мар. П.) съ зографскимъ евангеліемъ".

По наше мнѣние тази особеность най-точно ни прѣдставява въ това отношение живия езикъ, а всичкитѣ обстоятелства говорѣтъ въ полза на това мнѣние. Нъ и да нѣмахме ни едно друго доказателство освѣнъ днешния говоримъ новобълг. езикъ, би било достатно доказано, че въпросното явление е явление въ живия езикъ, а не само въ книгитѣ. Въ днешния езикъ не е рѣдко произнасянието: *отворж, сторж, говорж, орж, учитель, конь* и т. н. покрай *отворѣж, говорѣж* и т. н. Срав. още: *робинж* 82. Дов.[1]) *кошула* Кач. 128[2]), *нидѣла* Чолак. Зб. 32, *мола ви се* П. С. XIII. 1885. етроп. г. *луди* вм. *людиіе* велеш. *луг'е* Верк. Ж. П. 301, *лути* Верк. 31 аман ти се *клана* 119, *луба, босилокъ*

[1]) Auguste Dozon, Chanson populaires Bulgares. Paris 1875.
[2]) Влад. Качановски. Памятники болгарскаго народнаго творчества Сп. 1882.

321, *кралова*, *кралотъ* 317. *царотъ* Милад. 96. *цару* 96. *книга* 448. и т. н.[1]).

Познати сѫ отъ друга страна и многочисленитѣ случаи на неорганическа мекость въ новобълг. нарѣчия срав. *майкя* Мил. 193. *войскя* Верк. и т. н. Това явление на паразитно *j* въ новобълг. езикъ заслужва по подробно разглеждание, на което тука не му е мѣстото.

Отъ граматическитѣ форми въ Мар. П. особенъ интересъ прѣдставляватъ многочисленитѣ примѣри на прогрессивна ассимилация при глаголитѣ, които се окончаватъ въ 3 л. ед. ч. на аетъ. Като особеность на нашия паметникъ се явява това. че ассимилация се срѣща само въ 3 л. ед. ч. и 2 л. мн. ч. Така бѣгаатъ, бываатъ, дѣлаатъ, подобаатъ. послоушаате, гнѣваате сѧ и т. т.

Подобни примѣри се срѣщатъ и въ другитѣ стб. паметници нъ по-рѣдко. Тъй напр. намираме въ Супр. П. гнѣвааши 251. оумираaши и т. н. Този случай на ассимилация е сѫщия, който и при прилагателнитѣ съ пълно окончание като новааго вм. новаего. Въ Мар. П. мѣст. п. (local.) вм. новѣѣмъ често пѫти ѣ се измѣнява на а или ꙗ: новѣамъ.

Забѣлѣжителни сѫ примѣритѣ на ассимилация, който за сега само въ Мар. П. се срѣщатъ, именно примѣри съ оконч. за 3 л. ед. ч. ѣатъ вм. ѣетъ и за 2 л. мн. ч. ѣате вм. ѣете като напр. оумѣатъ, оумѣате, дѣатъ, дѣата, оуспѣатъ. сѣатъ, пролѣатъ и т. н. гл. 445 стр.

Формитѣ ѣатъ, могли сѫ да се образуватъ твърдѣ лесно чрѣзъ прогрессивна ассимилация, като вземемъ прѣдъ видъ, че ѣ-тъ въ тѣзи случаи има стойностьта на *ja* а не на *ê* = *je*, както г. Ягичъ (стр. 445) утвърждава. Нетрѣба да забравяме, че Мар. П. ни прѣдставява едно старобълг., по наше мнѣние, македонско нарѣчие съ всичкитѣ му диялектически особности. И днесъ има български поднарѣчия, въ които ѣ-тъ има исключително звуково значение на ꙗ пакъ и въ въпроснитѣ случаи. Така въ западна Тракия въ мървашкия диялектъ на р. Струма и днесъ изключително се говори *дяте, бяли, лято, ряка, дряво* и др. Срав. *гряетъ* 3 pl. Верк. Веда I. 10, 120, *пяе тая пясна* 9. 235. Отъ *гряетъ*, *пяе* = *грѣетъ*, *пѣе* могло е чрѣзъ прогрес. ассимилация да се обра-

---

[1]) Срав. недѣлѫ. Bug. Zbornik u car. Peterb. bibl. Starine VI. V. Jagić.

зува *грѣатъ, пѣя* и не е слѣдователно вѣрно, че „по законамъ нынѣшнаго произношенія и въ болгарскомъ языкѣ неожидали бы въ данныхъ формахъ окончанія ѣа, а только ѣе. както казва г-нъ Ягичъ, който привежда примѣри изъ пѣснитѣ на бр. Мплад.“ *„да имъ излее“* 113, *конь му вее, слнце грее“* 116. *„въ среща иде, песень пее“* 166 и т. н. Пакъ не трѣба да забравяме, че споменжтото явление, като рѣдъкъ случай, намиражщецъ се само въ Мар. П., ни прѣдставява диялектическа особность, и че за нейно обяснение трѣба да търсимъ примѣри въ българ. нарѣчия, които още не сѫ изслѣдвани. Добрѣ е забѣлѣжилъ и г. Ягичъ сѫщото явление въ доброѣа Мар. П. 61. 26, както и въ сѣати и нѣма защо слѣдъ всичко това да допуска само, че „нашъ памятникъ „заразился“ такого рода болгаризмами уже въ томъ спискѣ, который былъ непосредственнымъ подлинникомъ для нашего памятника“. 445 стр.

Вторъ интересенъ и важенъ случай на ассимилация, който срѣщаме по първъ пжть и то въ голѣмо число примѣри въ Мар. П. е при глаголитѣ отъ VI. разр. сир. които въ ностоящий вр. иматъ: оуіж, оуіеши, оуіетъ. До сега не познавахме ассимилировани форми, като трѣбоуоутъ марк. XI. 3. трѣбоуоуте лук. XII. 30. сѫвѣдѣтелствоуоутъ іо. II. 25. радоуоутъ сѧ іо. III. 29 и т. н. Много на мѣсто забѣлѣзва г. Ягичъ, че това явление трѣба да е въ свързка съ единствения въ историята на словѣнското спряжение фактъ, именно, че само българското нарѣчие е изгубило формитѣ на сег. вр. оуіж, оуіеши, оуіетъ и ги замѣнило съ уѫа — ъѫа, като взело основата на неопрѣдѣлител. наклон. и за основа на сег. вр. Изъ твърдѣ малко изслѣдваната история на ново-бълг. езикъ незнаемъ още, кога се е случила тази замѣна; казанитѣ случаи въ Мар. п. хвърлятъ не малко свѣтло върху този тъменъ въпросъ. Сега можемъ каза, че вече въ X—XI в., когато захващатъ да се появяватъ ассимилированитѣ форми е почналъ бълг. езикъ въ нѣкой нарѣчия да се освобождава отъ формитѣ — оуіж — оуіеши. Станалото промѣнение въ едно нарѣчие леко е могло чрѣзъ силата на аналогията да се генарализира въ цѣлия езикъ.

Г. Ягичъ се впуска и въ рѣчника, гдѣто тъй сѫщо намира много думи, който той се старае да се признаѫтъ

за панонски или хърватски, при всичко, че и едно повърхностно познавание па бълг. езикъ е достатно, за да се узнае подпълната неоснователность на подобни тълкувания. Тъй нпр. въ Мар. п. панонски думи сѫ: **миса** покрай южнослов. (?!) **блюдо**, **тети** — **тепѫ** вм. обик. **бити**, **пьсано** вм. **писано**. **заклепе сѧ** вм. обик. **затворити** итн. Въ нашия пам. постояно се среща **стоуденецъ** до когато нпр. въ Зогр. ев. се намира и **кладѧзь**. Г. Ягичъ е наклоненъ да провъзгласи **стоуденецъ** за панонска дума но нѣма достатно число доказателства и за това оставя въпроса не рѣшенъ: „не берусь пока рѣшить“ 470.

Особена важность полага г. Ягичъ на думата **кокотъ** вм. обикн. **коуръ** „я не сомнѣваюсь въ томъ, что ето слово занесено въ нашъ памятникъ въ то врѣмя, когда его списывали на югѣ, въ предѣлахъ языка сербо-хорватскаго“. Тъй като въ хърватското приморіе и Далмация сѫщата птица днесь се нарича *petèx*, г. Ягичъ мисли че паметника трѣба да е писанъ „гдѣ нибудь восточнѣе или южнѣе“ защото В. Кашичъ, родомъ изъ Далмация, въ 1638 г. пише „*što glas od kokota ne biaše učinio*“ „*tiem pitoma kokot ptica*“.

Българскитѣ диялекти, особенно въ лексикално отношение, тъй малко сѫ познати, щото е смѣлость сега да се утвърждава, че дум. *кокотъ* не е и не е била позната на бълг. езикъ толкозъ повече, че *кокошка* се говори на всѣкъдѣ. Въ хърв.-сърб. езикъ *кокотъ* е такава рѣдкость, както и въ бълг. езикъ, обикновеното име е както и стб, **пѣтлъ**, **пѣтель**. нб. *пѣтелъ*, хърв.-сърб. *петао*, *пиетао*, чак. *питао*, *пивац*. русс. *пѣтух*, *пѣтун*, *пивак*, *питун* итн. до когато израженето *кокотъ* повече е собственость на занаднитѣ слав. нарѣчия. Срв. ческ. *kohout*, пол. *kogut*, словашки *kokot* итн. Изъ тази разлика именно вади V. Hehn въ прѣвъсходното си съчинение: „Kulturpflanzen und Hausthiere in ihrem Uebergang aus Asien nach Griechenland und Italien etc. Berlin 1870“ заключение, че още въ V ст. славян. племена трѣба да сѫ биле раздѣлени; 1) отъ Литевцитѣ, който на *пѣтела* казватъ *gaidys* и 2) по между си въ двѣ групи: югоисточна и западна.

Независимо отъ горнитѣ съображения, ние можемъ съ прями доказателства да утвърдимъ мнѣнието си относително думата **кокотъ**, а имено да докажемъ, че и въ нѣкои

старо-български нарѣчия кокотъ се е употрѣбявало въ значението, gallus.

Познато е, че въ първата вече половина на 8-то столѣтие почти всичкия Пелопонезъ бѣше заселенъ отъ Славяни, които и Миклошичъ признава за сѫщи онѣзи, които бѣхѫ заселили и Македония и Тракия сир. за български Славяне. Пелопонезъ се считалъ тогава отъ европейскитѣ мореплаватели за славянска земя; така се споменува на едно мѣсто въ Acta sanctorum ad 8. iulii pag. 504: „Et inde (сир. е Sicilia) navigantes venerunt (въ год. 723) ultra mare adriaticum ad urbem Manafasiam in *slavinica* terra. Съ това се съгласува и познатото свидѣтелство на Порфирогенета ἐσθλαβώθη πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος. De thematibus 53.[1])

Че заселенитѣ Славяни въ Пелопонезъ сѫ били именно *Словени* доказватъ, заетитѣ отъ тѣхъ думи въ новогърцкитѣ нарѣчия съ носовки: λόγγος, γρέντα. Между многото думи, който Пелопонезкитѣ Гърци сѫ заели отъ споменѫтитѣ български Словени намира се и думата кокотѫ, която гласи κόκκοτας gallus; κοκκόσιον gallina (Οἰκονομος Δοκίμον ect. 2.198) κόκοτας, въ Атика (Diefenbach Zeitschrift 11. 287). Струва още да се сравни съ това и македонско-ромънското (цинцарското) кукоту gallus.

На споменѫтитѣ български Словени е позната и думата коуръ малко измѣнена и не въ значението *gallus,* а *Coq d'Inde,* Truthahn понеже споредъ Οἰκόνομος ect. заетата българска дума κοῦρκος значи ὁ αἰγύπτιος ταώς. Срав. новобългар. *куркой,* сърб. *hypak*, ромънски *куркâ* (глед. Miklosich, die slavischen Elemente im neugriechischen).

Слѣдователно не е истина, че думата кокотѫ вм. коуръ въ Марийнския паметникъ е доказателство за сърб.-хърватската татковина на послѣдния, защото въ противенъ случай би трѣбало да се докаже, че и Пелопонезкитѣ Гърци сѫ заели κόκοτας негдѣ въ татковината на В. Кашича. Както и да е, явно е, че въпросътъ за татковината на езика въ

---

[1]) Срав. Die slavischen Elemente im neugriechischen von Dr. Fr. Miklosich. Sitzungsberichte LXIII Band. der kais. Akad. d. Wissensch. Phil.-Hist. Classe 529—567. Jahrgang 1 69. Wien 1870. Още въ първата четвъртъ на 15 в. сѫществуватъ българ. Славяне въ Пелопонезъ; Мазарисъ като наброява жителитѣ въ Пелопонезъ споменува и тѣхъ: Λακεδαίμονες, Ἰταλοί, Πελοποννήσιοι, Σθλαβῖνοι, Ἰλυριοί, (Албанци) Αἰγύπτιοι (Цигани) καὶ Ἰουδαῖοι.

най-старитѣ паметници нѣма и неможе да се разрѣши съ помощьта на подобни отдѣлни думи, при всичко че съ това никакъ не се отричя голѣмата спомагателна важность на лексикона при рѣшаванието въпроса за потеклото на езика.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

I.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

(ПИРОТСКИ).

Записалъ С. Вацовъ.

1. Воинъ Стоянъ и неговото любе.

(Слушана на 15 септем. 1885 г. въ София отъ 90-годишната баба Мария дедин-Кърстовица, Пиротчанка).

Дошлà іе кн'ѝга Стояну,
Стоя'н да ѝде нà-войску.
Остàвля любе вѐнчано,
Вѐнчано, а *не прòстено.*
Мàти му мѐси погàчу,
И дрòбне сѣлзе рòнеше;
Баштà му коня спрàвляше,
И дробне сълзе ронеше;
Брат си му порта отвàра,
И дробне сълзе ронеше;
Сестрà му перчѝн чѐшляше,
И дробне сълзе ронеше;
Любе му кѝтку вѝіеше,
И дробне сълзе ронеше;
И на вòйна си говòри:
„Вòйно, Стояне, Стояне,
Дор ти іе кѝтка вѐсела,
До тъг че тебе да чекам:
Ни че іе млого, ни малко,
Че мѝну девет гòдине,
Че ти іе китка вѐсела;
Ка си постýпи десѐта,
Китка че да ти повѐне,
Я чу се войно зажѐним“.
Ни билò млòго, ни мàлко,
Минýле девет гòдине,
Пòступи годин десѐта,
Стояну китка повѐла.
И он іе станýл уіилън [1]),
Дружѝна си га питýіе:
„Море, Стояне, другàре,
Што ли си толко уіилън,
Уіилън толко жàлосън?“
„Море, дружѝна, дружѝна,
Какò ме право пѝтате,
Я право да ви одкàжем:
�га̀ си пойдò да дойдем,
Остави̇ любе вѐнчано,
Вѐнчано а *непрòстено* . . . .
И кѝтку ми іе извѝло
За девет гòдин нарѐкло:
„Че мину девет године,
Че ти іе китка весела,
Ка си поступи десета,
Китка че да ти повене,
Я чу се, войно, заженим“.
И китка си іе повѐла“.
„Мòре, Стояне, другàре,
Улѐзни нòви яжріе,
Избѐри коня нàй-боліе,
Та айде търчи да видиш,
Іегà [2]) си любе затечѐш“.
Улѐзе нови яжріе
Избрà си коня нàй-боліе.

Пойде си Стоян до́-дома,
Ми́ну си го́ре зелене́,
Мину си поліе широко́;
Башта му искочи́л да о́ре,
Да оре църно́ ора́ніе
Със тия църни́ би́воліе
У свету́ мла́ду не́делю.
„Бог ти помàгай, старе́йо!“
„Дал ти бо́г-добро, путниче!“
„Тако-ти-бо́га, старейо,
Що ореш у свету неделю
Със тия църни́ биволіе?“
„Тако-ти-бо́га, путниче,
Како́ ме право питу́іеш,
Я право да ти одка́жем:
Има́ си сина іедно́га,
Па ми отиде́ на́-войску,
Остави́ любе венчано,
Венчано а непростено;
Чека́ га девет године,
Дойде си годин десе́та,
Па му се любе за́жени;
Я па од му́ку не мо́гу,
Та съм изле́зъл да о̀рем.“

Баба Мария не искаше да доискара пѣсеньта, но, слѣдъ много молби, тя склони да ми доискаже *на́-двѣ на́-три* съдържанието така:

Стоян зате́къл мàтер си (она га непознала) у свету не́делю преде́
ърну́ куде́лю:, Тако-ти-бо́га, стари́це, има ли негде води́ца?“ „Улезни́ тука; свадба, те че ти винце́ даду́.“ Неве́стата му дала́ винце́ у ча́шу, и он си испи́л винце́то и дал вой пъ'рстен у ча́шуту, и она га узе́ла и рекла́: „Іеште и пите сва́тове, ти куме и ти старойко, па си се надза́д върчайте; мой си се Стоян по́върну.“

2. Давина, Тодора и Стоянъ.

(Слушана отъ баба Мария дедин-Кърстовица).

Седи́ Дови́на гле́дана;
Седе́ла девет го́дине,
Наста́ла годин десе́та.
Че́сто вой че́сти свекъ'рва,
На дъ'н по китку доно́си,
На ки́тку по две́ жълти́це.
Дави́на си вой гово́ри:
Доста ми чести́ свекъ'рво,
Доста ми китке доноси́,
На китку по две жълтице;
Нел' ми допрàчай сва́тове;
Лош съм си си сънъ'к гледа́ла,
Му́тна ми во́да дotéче,
Башти́ ми дво́ри по́топи,
На и́жу ба́лван и́скрути.
Свекъ'рва си вой гово́ри:
Снао Давино, Давино,
Млого си, снао, чека́ла,
Иош малко, снао, поче́кай;
Ошъ'л іе Стоя'н за вино́,
Да до́йде Стоян од вино,
Іеднъ'г[3]) че сва́ти да сбе́ре,
Іеднъг че за теб да дойде.
Не било млого ни малко,
Мину́ла іедна́ не́деля.
Дойде си Стоян од вино́
На́бра си много сватове
Пойде за лепу Давину.
Давина лежи́ уми́ра
У тея нове гради́не.
Сестра́ на бра́та гово́ри:
Брате Йоване, Йоване,
Я ме уве́ди, уне́си
У ти́я лàдни зевни́ци,
Да си не слушам свире́н'е
И това тужно поя̀н'е.
Он гю[4]) уве́де, уне́се
У тия ладни зевници.
Сти́гоше млого сва́таве;
Три́-дни вой на дом седе́ше;
Они́ гю не изве́доше.
Стоя'н Йовàну гово́ри:
Море́ Йовàне, Йова́не,
Да ли сте много джеле́п'е,
Или сте ̀яко у́бави:
Три́-дни ви на дом седи́мо,
Девойкю не изве́досте. —
Йова́н Дави́ни гово́ри:

Се́стро, Дави́но, Дави́но,
Можеш ли *деян* да чи́ниш,
На во́йно дива́н да стои́ш,
Със ру́йно вино́ да слу́жиш,
Сватове редом да лю'биш[5])?
„Давина брату говори:
„Брате, Иоване, Иоване,
Не могу деян да чиним,
На война диван да стоим,
Със ру́йно вино да служим,
Сватове редом да любим;
Окне́те гюзе́л Тодо́ру,
Да вой опро́стим лака́тник,
И тия църве́н перяник,
И мои бели да́рове,
На война диван да стои,
Със ру́йно вино да служи,
Сватове редом да люби.“
Окну́ли гюзе́л Тодо́ру;
Простѝла вой е лака́тник,
И тия църве́н перяник,
И тия бели дарове, —
И іеднъ'г си гю одве́ли.
Па къга́ било́ пре́з-поліе
Стоян на ку́ма гово́ри,
На ку́ма и на старо́йк'у:
Прости ми куме, старойк'о,
Да дигнем църве́н перяник,
Да видим лепу Давину,
Да ли іе яко убава,
Да ли іе яко джелепка.
Ди́гъл іе църве́н перяник.
Гюзел Тодора говори:
„Я несъ'м лепа Давина;
Нело́ съм гюзел Тодора:
Давина лежи умира
У тия ладни зевни́ци....“
Прости́ ми куме, старойк'о,
Надзада да се повърнем,
Със тъ'шту пеклю'[6]) да ки́нем.

Баба Мария, Богъ да ѭ прости, продължи така:

И повърну́л се; ошъ'л; Давина била умърла́. Пълн двор дунґе́ріе: на Давину ко́вчег праіе, и он проговори́л: Тако ви бога дунґе́ріе. По́-широк ко́вчег праіе́те и я у н'е́га да станем. О'бе ни майк'е іеднъ'г роди́ле, о́бе ни іеднъ'г чува́ле, обе іеднъ'г да ни жале́ю. Изваді́л о́стри ножéве; убол се — айде!

II.

СВАДБАРСКИ.

(Слушани отъ Симионка П. Мишако́ва).

1. Славей и Миля.

Чува́ла Ми́ля славе́я.
По́че се Миля ода́ва[7]),
Славе́й си пи́ле прода́ва.
Славей гю жа́лно питу́іе:
Къда́ се, Мил'о, ода́ваш,
Защо ме с'тебе не водиш?
Ка' дойде вечер да легаш,
Кой че те, Мил'о, успи́ва?
Ка' буде ю'тром у́-зору,
Кой че те, Мил'о, разбу́ди?

2. Кога се отива за момата.

Бре́ у́дри ва́рди девойк'о,
Славе́й ти у двор уле́зе,
Сво́то ти цвек'е опа́се,
Най-више бе́ли боси́л'ък
— Бре ако, ако, друга́чк'е,[8])
Я съм га за тов' сади́ла,
Сбурмали́ пъ'рстен праши́ла,
Със *вилджи́н* посипува́ла.

3. Кога поведжтъ момата.

Іела́[9]) се сви́ва преви́ва,
Мома́ се с'роду́ прошта́ва:
— Прошта́вай, ро́до голе́ма,
И ти майчице роджéна:

Цвéк'ето да ми пол'и́ваш,
На свàко ю'тро със рóсу,
На плáдне, майк'о със вóду,
На вечер майк'о със сълзе.
— Не жали́ черко, не плáчи:
И тамо мати и баштá,
И тамо брайкя и сéстре.
— Тая іе мати, майчице,
Немилости́вна мáйчице;
Тия су брайкя, майчице,
Нежалостиви, майчице;
Тея су сéстре, майчице,
Немилостивне, майчице.

III.
ОБЯСНЕНИЯ НА НѢКОИ ДУМИ.

1) уи́лън = нажаленъ. — 2) іегá = дано. — 3) іеднъ'г = веднага. 4) гю = ѭ. — 5) любиш = цѣлувашъ. Срѣща се само въ пѣснитѣ, а инакъ се дума *целиваш*. — 6) *пекля'*, свързанитѣ два конци на якá отъ риза, които служѫтъ вмѣсто копче и *иликъ*. Обичай е въ Пиротъ, кога поведѫтъ невѣстата въ черква за вѣнчанье, младоженецътъ да се повърне при тъщата, раскѫса *пеклята* на ризата ѝ и пусне въ пазухата ѝ обикновено по една жълтица, а тя даде на зетя си *яглък* или пешкирче. — 7) *Пóче се Миля одава* = Миля се сгоди. — 8) *другáчк'е* = другарки. — 9) *іелá* — елха.

КНИЖНИНА.

КНИЖОВНА БѢЛѢЖКА.

1. Двѣ думи върху носовното произношение на ѧ и ѫ въ българското нарѣчие.

Случайно едно прочетванье на статията „единъ приносъ къмъ Височкия говоръ“ отъ г-на А. Теодоровъ въ „Периодич. Списание“ 1885, кн. XV, даде ми поводъ да помислѭ малко върху мѫчнотиитѣ, съ които нашитѣ млади филолози често принудени сѫ да се борѭтъ, когато прѣдстои да рѣшѭтъ нѣкоя езиковна задача, и съжалихъ ги, кутритѣ, че тѣ много пѫти изнуряватъ драгоцѣннитѣ си сили въ разрѣшение на задачи мѫчни, не толко по сѫщность, колкото отъ неточното схващание привежданитѣ доводи, или пóправо, отъ нетолко вѣрното и неясно съобщение отъ страна на тѣхнитѣ съобщителье.

Такви обстоятелства нееднѫжъ съмъ ималъ случай да забѣлѣжѫ въ нашитѣ филологични или езикословни публикации. Подобно едно обстоятелство се срѣща и въ горѣприведената статия на трудолюбивий нашъ филологъ г-на А. Теодоровъ.

Въ неѭ се говори и дълго се расправя по носовното произношение на старитѣ наши букви ѧ и ѫ. Нищо пóпросто и пóлесно отъ разрѣшението на този въпросъ за единъ, що поживѣлъ нѣколко врѣме въ южна Македония, или поне който би ималъ точни свѣдѣния за говора на тамошното българско население. Той въпросъ се рѣшава така лесно, както и 2+2=4. По сѫщия въпросъ забѣлѣзалъ съмъ нѣщо и азъ въ сборника си, часть IV, въ отдѣла за македонското нарѣчие. Могълъ бихъ и сега да напишѫ нѣщо пóобширно, ако небихъ билъ заетъ съ други пóнуждни по настоящемъ за мене занятия. При всичко това, не ще се облѣнѭ да увѣрѭ интересующитѣ се въ изучението на българския езикъ, че, докѫдъ сѫществува горѣказаното население въ Македония, отъ Костуръ та и дори близу до Сѣръ по южната областна ивица, нѣмаме нужда отъ никакви литературни свидѣтелства и потвърждения, и че не само г. Миклошичъ да отрича и да обчеква други аргументи, пóдостовѣрни отъ Верковичовитѣ и особито отъ Миладиновитѣ, но, ако и всичкитѣ слависти бивши и бѫдѫщи би се събрали наедно и ни разубѣждавали, ние, прѣдъ очевидностьта ни, нетрѣба и не ще се поколебаемъ ни най-малко отъ увѣрението, че старитѣ български букви ѧ и ѫ изговарятъ се въ тая часть на отечеството ни *носовно* кѫдѣто и да се срѣщнѫтъ въ българската

рѣчь, — първата като *ен*, а втората негдѣ като *жн*, другждѣ като *жм*; и не само въ показаната ивица, а отчасти и въ сѫщий г. Охридъ, дѣто казватъ „*пендесеть, девендесеть, кжндро, кжнгъл, ходжм*(!) *велжм*(!) и прочее.

Но най-голѣмата мѫчнотия, която г. А. Теодорову се испрѣчва като плашило за разрѣшение задачата, и която най-силно привлѣче вниманието ми, е, че какъ въ множ. число се казвало „*парѣ, овцѣ, женѣ, рибѣ*“ и пр., вмѣсто *пари, овци, жени, риби* и пр., и като прави нѣкои недотамъ сполучливи прѣдположения, най-сетнѣ негова милость, отчаянъ, види се, отъ непрѣодолимостьта на мѫчнотията, принуждава се да отстѫпи услугата за разрѣшението пакъ на сѫщий съобщитель, на чиито съобщения и билъ основалъ статията си, и казва: Дето Кръстовъ споменува, че височане отъ пара и под. „множествено число никакъ неупотрѣбяватъ“ а „намѣсто множ. единствено“, то има да се остави за смѣтка на едно собствено негово тълкуване! . . . .

Споредъ мене, тая непрѣодолима повидимому мѫчнотия би се надвила и би се прѣскокнѫла най-лесно, безъ да „се остави на смѣтката на Кръстовото собствено тълкование“, щомъ като незабравяме, че Българетѣ въ Висока, Зарово, Сухо (а не Зарва и Сухо) и Негованъ изговарятъ *ы* на *ж*, а не *и*, като напр. *быхъ, былъ, сынъ, вый, ный* и пр. изговарятъ се: *бѫх, бѫл, сѫн, вѫй, нѫй* и пр. Така сѫщо и *овца, пара, жена, риба*, множ. ч. *овцы=овцѫ*, или *овцѣ, пары=парѫ* или *парѣ, жены=женѫ — женѣ, рыбы=рѫбѫ — рѫбѣ*; и пр., което не е никакъ единствено число, а сѫщо множествено.

Надѣѭ се, тия ми кратки бѣлѣжки, основани на непосрѣдственни и многоврѣменни наблюдения, не ще останѫтъ съвсѣмъ безъ внимание отъ страна на които трѣба, нито ще бѫдѫтъ досущь безъ никаква полза за изучението езика ни.

Самоковъ, августъ 1886. **К. А. Шапкаревъ.**

Бѣлѣжка. — Г-нъ Шапкаревъ „случайно“ прочелъ статията „Единъ приносъ къмъ Височкия говоръ“, и намѣрилъ тамъ едно обстоятелство, надъ което кутриятъ авторъ на статията, колкото и да се мѫчилъ да го истълкува, пакъ неможилъ самъ нищо да стори; а то обстоятелство, споредъ г-на Шапкарева, било най-просто и най-лесно за истълкуванье: *парѣ, овцѣ* у височане значало *парі, овці* вмѣсто мн. число *пары, овцы*, защото тѣ изговарятъ *ы* като *ъ*. Понеже г-нъ Шапкаревъ иска да оправи съ това свое тълкуванье едно мое искавано мнѣние за граматичната форма на *парѣ, овцѣ* като род. мн., азъ се осмѣлявамъ да обявѭ, че, слѣдъ обнародуванитѣ подиръ мене отъ Офейкова въ сПС. „думи и рѣчи“ по говоръ въ Висока, азъ немогѫ да отричамъ г-ну Шапкареву сполуката въ неговото тълкуванье; но забѣлѣзвамъ при това, че той недобрѣ е разбралъ, какво азъ оставямъ за смѣтка на едно тълкуванье на самаго Кръстева, — който казва, че височане „отъ *парі* и др. *множествено число никакъ неупотрѣбяватъ*“, — и затуй несправедливо ми приписва слабодушно отстѫпянье прѣдъ нѣкакво плашило.

А. Теодоровъ.

РЕЦЕНЗИИ.

2) Що е човѣкъ и народъ? Побългарилъ И. А. Богоровъ. София 1886 година.

Побратимъ И. Богоровъ непрѣкъснѫто чука врѣхъ наковалнята си за изработванье новъ чистъ български езикъ. Съ побъгареното

си книжле, което тукъ разглеждаме, ковачътъ дѣдо Богоровъ е искалъ да прѣдстави образецъ отъ новия си искованъ езикъ, съ особенъ тъкмежъ и кроежъ, който той мисли, че е чистъ народенъ. Ние се помжчихме да прочетемъ книжлето и сега искаме да покажемъ на читательетѣ мислитѣ си отъ прочита.

При четеньето книжката ние срѣщнжхме голѣми мжчнотии въ разбираньето, каквото никога не сме срѣщали въ други книги най-калпаво и най-безграмотно написани, и при това не съ такова интересно съдържание, съ каквото личи да е книжката „Що е човѣкъ и народъ", на която авторътъ не е показанъ отъ прѣводача. При четеньето книгата, мисъльта ни напрѣгнжто бѣше заета само съ разгатванье и разбиранье отдѣлнитѣ Богоровски думи и фрази, отъ което общото съдържание на книгата неможахме напълно да схванемъ, да проникнемъ и да усвоимъ. По този начинъ побългарената книга отъ г. Богорова прие за насъ характеръ на христоматия или сбирка отъ образци за изучванье единъ новъ езикъ — Богоровския, само за ония, които би желали да изучватъ езика на г. Богорова, но не и да се ползуватъ отъ прѣкраснитѣ мисли. До колко Богоровий езикъ е разбранъ, могжтъ да послужжтъ слѣднитѣ изводи:

„Нека кажемъ само, че има за непосредствена сетнина онова, що Дарвинъ нарича биенье за животъ, сирѣчь едно непрестайно боренье съ буйщата отъ обыколчивата саморасть, едно боренье, което става отистина, изворъ азарски самободи, а пакъ вършеньето му е първото траянье животъ отъ човѣшката дѣйность, спорѣдъ истащяваньето" (стр. 6).

„Разставяньето племената, които не сж быле засилени съ вджхновеньето сж исказали намъ двѣ сили въ вьрвежа у човѣшкыа животъ; едната за съсипванье докарана отъ потребитѣ за сѣкоя дыха, другата за варденье да отговаря къмъ потребитѣ отъ рода" (стр. 15).

„Отъ какъ растребимъ размысляка отъ неговыа словнични у́редъ, за да имаме едно начало за уприличаванье, ще кажемъ, че добытака дохажда до простыя размыслякъ, единъ размыслякъ непипа́тни и бѣгливъ, който не може бжди основа за добждно размыслевание" (стр. 45).

Ние бихме могли да направимъ още много подобни изводи, ако искахме само да отегчаваме читательетѣ

Богоровъ всѣкакъ се е трудилъ да измѣни вече приетата конструкция и сглоба на рѣчьта и да ж замѣни съ своя особенна, оригинална, лишена отъ съюзитѣ(?), на които той е голѣмъ врагъ. Всѣка чужда дума, турска или общоприета за терминъ наученъ или технически, г. Богоровъ исхвърля и ж замѣня съ нова, която никой неразбира и не употрѣбя. Въ книгата изобилуватъ много сковани думи, както: самободъ, самобързъ, саморастъ, самосвой, размислякъ, махалкарство, буй (елементъ), реклословие, либиучность, воданъ (океанъ), живинарственни оцирь, азарски, бывалица, лжчидбна свойщина, сцѣлени-държави (съединени штати), обрѣзда и други, съ които г. Богоровъ замѣня омразнитѣ нему чужди общоприети у насъ думи. За изучванье значението на Богоровитѣ думи изисква се цѣлъ рѣчникъ, изисква се знанисто на правила и токо речи цѣла граматика.

*

Но пита се: имаме ли нужда отъ новия езикъ, когато вече си имаме свой, по който пишемъ и говоримъ? Чудно е туй питанье, но то е необходимо да си зададемъ, за да оцѣнимъ, до колко е безплодно усилието на г. Богорова да създаде новъ единъ езикъ. На езика ний гледаме като на срѣдство за по̀-лесно споразумѣванье съ говоръ и писмо; думитѣ сѫ условнитѣ знаци за туй споразумѣванье. Щомъ тѣзи знаци сѫ извѣстни и усвоени отъ хората, щомъ послѣднитѣ се споразумѣватъ добрѣ съ тѣхъ, тогава естествено нѣма нужда да се правѭтъ нови усилия за изнамѣрванье други знаци и за запознаванье отново хората съ тѣхъ. Каква врѣда има, ако общоприетитѣ думи не сѫ български? Като знаци общоизвѣстни и общодостѫпни, тѣ сѫ вече наши и за туй трѣба да се спазватъ, а не да се замѣняватъ съ нови, исковани, за усвояваньето на които се изисква и трудъ и врѣме. Ние не настояваме, че нашия писменъ, книжовенъ езикъ е чистъ народенъ, но ние сме противъ всѣкакво искуствено кованье на езикъ. Живата рѣчь измежду простия народъ, народната поезия и философия, която непрѣкъснѫто работи, сѫ най-богатитѣ источници за разчистянье езика, за углажданьето му. Къмъ този источникъ ний трѣба да се обръщаме, а не да ковемъ нови, неразбрани думи. Нѣкои наши даровити писателье, както П. Славейковъ, З. Стояновъ, Вазовъ, често употрѣбятъ нови думи, но като взети изъ народа, тѣ сѫ разбрани за всѣкого. Ако почнемъ да ковемъ новъ езикъ, ние съвсѣмъ ще се забъркаме; ще се явѭтъ нѣколко нови езици и нарѣчия Богоровски, Петковски, Стояновски и пр., понеже всѣкой може да мисли, че най-добрѣ е могълъ да скове думи съ чисто български корени и окончания. Тогазъ питаме, кѫдѣ ще му излѣзе краятъ? И тъй вече ние не сме прокопсали съ книжовностьта си, а щомъ захванемъ да съчиняваме и учимъ нови езици, ще трѣба сегашнитѣ ни малко читателье да се изоставѭтъ отъ севдата за четенье, понеже не ще могѫтъ да разбиратъ четеното. Неразбираньето книжката, която г. Богоровъ е побългарилъ, трѣба да го убѣди, че езикъ не се кове, защото той не е желѣзо, на което може да се дава всѣкаква форма, каквато се иска на ковача. Езикътъ си има законитѣ, по които се образува постъпено, полека и незабѣлѣзано отъ страна на народа, заедно съ развитието на живота, а не се съчинява отъ книжовницитѣ. Съвсѣмъ друго нѣщо е, да се изучва народний, съществуещий езикъ, и съгласно съ него да се строи писмената рѣчь. Народнитѣ пѣсни, поговорки и приказки сѫ христоматиитѣ за изучванье езика въ неговата чистота. Който иска и умѣе, нека извлича отъ тѣхъ за сглажданье и уладяванье грапавината на писмената ни рѣчь. Четѣте пѣснитѣ на Хр. Ботевъ, четѣте поемата на Козлова „Хайдутъ Сидеръ“, Богданъ юнакъ“ на г. К., приказката на г. П. Славейкова за „Рибаря и рибката“ и вие ще видите, че нѣма нужда да ковемъ езикъ, когато съществуещий е тъй сладъкъ, гладъкъ и хубавъ изъ устата на хора, които сѫ изучвали народа, порастнѫли сѫ между него, слушали сѫ и сѫ обикнѫли езика му, та умѣѭтъ да искажѫтъ на него чувствата и мислитѣ си приятно и разбрано. За подобни писания никога нѣма да се каже, че не се разбиратъ, както може да се говори за книжката на побратима Богоровъ,

който отъ голѣмо старание да прѣфини езика достигнжлъ е до неразбранщина, до прѣвзетость.

Не можемъ, наистина, съвсѣмъ да отричаме заслугитѣ на Богорова за езика ни. Той доста е спомогнжлъ за изхвърлянье неумѣстното употрѣбяние, дѣто трѣба и не трѣба, съюза (!) *на*, който тъй често прави голѣми грапавини въ рѣчьта; заслуга има г. Богоровъ и въ пробужданье стръмение и съзнанье за исхвърлянье чуждитѣ думи, когато послѣднитѣ могжтъ да бжджтъ напълно замѣнявани съ свои, но не сковани. Но грѣшка и крайность е отъ страна на г. Богорова, дѣто той прѣслѣдва всичкитѣ чужди думи, макаръ повечето отъ послѣднитѣ да сж станжли чисто български; г. Богоровъ замѣня чуждитѣ съ свои, които за народа сж по-чужди, понеже не сж били въ употрѣбение, па и често не обниматъ тѣзи понятия, които сж обнимали замѣняванитѣ. Сжщо тъй е грѣшка и тъкмежътъ на рѣчьта му, която безъ надлежнитѣ свръзки и прѣдлози бива саката.

Надѣваме се, че г. Богоровъ, като сѣти, че неговий езикъ не се разбира, че наопаки служи само за зевзеклици и подигравки по кафенетата, ще се остави отъ голѣмата си севда да кове и измислюва думи и съ това да прави дѣятелностьта и трудоветѣ си ялови.

П. П—въ.

Бѣлѣжка отъ редактора. — Въ усилията на Богорова да „поправя" българския езикъ трѣба да се гледа единъ естественъ протестъ срѣщу ония главно синтактични чудосии, които изобилно се сѣжтъ у насъ найвече отъ дневния печатъ и подкупятъ навика на обществото да гледа съ чуждо око на всѣка чистобългарска конструкция, която дневниятъ печатъ непознава. За да се избавиме отъ Богоровци, трѣба яко да се заловимъ за научно запознаванье съ своя езикъ. Тука е нуждна и помощьта на държавата. Въ разработката на българския езикъ българскиятъ духъ ще прилага и развива, покрай друго, и своитѣ естетични понятия. Задачата е една отъ найвъзвишенитѣ, но хората, които ще ж рѣшаватъ, иматъ потрѣба отъ позитивни познания. Богоровъ ги нѣма. Българската школа е призована да ги дарува на нашето общество, само нѣка обърне върху това строго внимание правителството.

Явна благодарность.

Нашитѣ многоуважаеми единородци: Г-да Ст. Р. Беронъ живущъ въ Браила (Ромжния) и А. Цвѣтановъ живущъ въ Парижъ (Франция), благоволихж да подаржтъ на Българското Книжовно Дружество: първия — единъ астрономически телескопъ, заедно съ приборитѣ му, и два санджка съ книги френски, — съчинения на покойния Д-ръ П. Беронъ; а втория — 2000 лева златни, които да се употрѣбжтъ за направата зданието за Българското Книжовно Дружество.

За това тъй щедро пожъртвование Управителний Съвѣтъ, отъ името на Бълг. Кн. Дружество, счита за своя особенна честь да изрази явно нàй-сърдечна благодарность на поменжтитѣ наши еднородци, съ които се гордѣе народътъ и отечеството ни поради тѣхното примѣрно родолюбие.

При тоя многоприятенъ случай членоветѣ на Българското Книж. Дружество такожде бързатъ съ пълна душевна радость да поблагодарятъ явно г. Д-ру Д. Моллову за прекрасната му идея — да се състави историята на възпитанието на Българетѣ въ Русия презъ годинитѣ 1835—1880 во вѣчна спомень на покойний великъ Словѣнинъ и българофилъ **Иванъ Сергѣевича Аксакова** — както и за великодушното му пожъртвование 2000 лева за испълнение на казанната му идея. Всичка честь и слава на подобни родолюбци.

ИЗВѢСТИЕ

ОТЪ БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО.

Въ тържественото засѣдание на Книжовното Дружество поради горестния случай на смъртьта на почетния членъ на Дружеството **Иванъ Сергѣевича Аксакова**, подпрѣдсѣдательтъ на Дружеството прочете слѣдното писмо, внесено на име на прѣдсѣдателя на Дружеството.

«Г-не Прѣдсѣдателю!

*Съ името на покойния **Иванъ Сергѣевича Аксакова**, е тѣсно свързано въспитанието на много български младежи, които споредъ силитѣ си сѫ работили послѣ за възраждането и освобождението на нашето отечество. За вѣчни споменъ на покойния великъ словѣнинъ и българофилъ, внасямъ въ Дружеството двѣ **хиляди лева**, които да послужѫтъ за премия на най-доброто съчинение върху **«Историята на въспитанието на българетѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—80»**. Въ това съчинение трѣба въ кратко да се изложи и дѣятелностьта на по-видниттѣ руски въспитаници. Съчинението трѣба да се напечата на руски и български и остава собственость на Дружеството. Премията носи името **Аксаковска**.*

София 2 февруарий 1886 год.

Съ почитание членъ на Дружеството:

Д-ръ Молловъ».

Съчинения върху означения прѣдмѣтъ трѣба да се доставѭтъ въ настоятелството на Дружеството на единъ отъ словѣнскитѣ езици съ девизъ или номеръ.

Името на автора се прилага въ запечатанъ пликъ, върху който е записанъ номеръть или девизъть.

Съвѣтътъ докладва въ общото годишно събрание за най-доброто съчинение, и въ него събрание се отваря пликътъ съ девиза, слѣдъ което се прѣдава премията на автора.

Срокътъ, прѣзъ който ще трае премията и ще могжтъ да се доставятъ съчинения върху означение прѣдметъ, се опрѣдѣля отъ три години. Слѣдъ свършъка на третята година отъ датата на това извѣстие, ако непостжпи въ Настоятелството на Дружеството никакво съчинение за тая премия, тя се сключва и остая въ Дружеството, а Настоятелството само́ поима върху себе грижата да се напише едно съчинение върху темата на премията.

София, 1 Декемврий 1886 год.

Печатни погрѣшки.

Стр.	17	*редъ*	11	отъ долу	*на мѣсто*	Църгонскитѣ . . .	*чети:*	Ургонскитѣ
„	17	„	9	„	„	алпи	„	Алпи
„	18	„	6	отъ горѣ	„	грамудака	„	грамадака *)
„	29	„	6	отъ долу	„	Хубавена	„	Хубавене
„	35	„	въ цитатитѣ	рѣдъ 2 и 4		Macandrina etc. . .	„	Maeandrina etc.
„	37	„	15 и 26	отъ горѣ	*на мѣсто*	Свода	„	Своде
„	38	„	9	„	„	Луковица	„	Лукавица
„	38	„	10	„	„	Хубавена	„	Хубавене
„	42	„	11	отъ долу	„	Купинския . . .	„	Кунинския
„	44	„	10	„	„	маслѣни	„	масивни
„	46	„	12	„	„	кварцитни . . .	„	кватернарни
„	49	„	10	отъ горѣ	„	пѣсчаница	„	пѣсчаника
„	55	„	16	„	„	фореминиферитѣ .	„	фораминиферитѣ
„	58	„	19	„	„	намира предидущитѣ	„	намира съ предидущитѣ
„	62	„	отъ долу испуснѫта думата (слѣдва).					
„	72	„	16	отъ горѣ	*на мѣсто*	нѣкои тѣхъ и пр.	„	нѣкои отъ тѣхъ и пр.
„	80	„	3	„	„	влажнитѣ	„	важнитѣ
„	82	„	14	отъ долу	„	турени сѫ . . .	„	турени сѫ
„	83	„	въ цитатитѣ		„	Frismus и fetanus, и crysebelas	„	Prismus и tetanus, и erysedelas
„	119	„	1	отъ горѣ	„	речи	„	токо-речи
„	121	„	9	отъ долу	„	Обаче	„	Впрочемъ
„	123	„	18	отъ горѣ	„	специални . . .	„	социални
„	123	„	13	отъ долу	„	на мѣсто	„	отъ
„	129	„	7	„	„	усъвършени . .	„	усъвършенствувани
„	132	„	10	„	„	човѣшкий . . .	„	чиновнишкий
„	169	„	11	отъ горѣ	„	*засловишо* . . .	„	засловието
„	187	„	10	отъ долу	„	несъвършено . .	„	несвършено
„	194	„	18	„	„	семена	„	сѣмена
„	221	„	24	отъ горѣ	„	glagolského . . .	„	hlaholského
„	229	„	1	„	„	има	„	имаме
„	234	„	2	„	„	Sazyrwidas . . .	„	Szyrwidas
„	234	„	3	отъ долу	„	Жемаитая . . .	„	Жемаития
„	238	„	8	„	„	тѩѭ	„	тѩѭ
„	240	„	29	отъ горѣ	„	ѧ	„	ѣ
„	264	„	5	„	„	означение . . .	„	означения

*) На всѣкждѣ гдѣто е печатано: „грамудакъ“ да се поправи на „*грамадакъ*“.

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА В. Д. СТОЯНОВА.

КНИЖКА XXI и XXII.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1887.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стр.

I. Български старъ, ржкописенъ паметникъ отъ XIV. вѣкъ. Съобщава В. Д. Стояновъ 267
II. Приносъ за познаване българската флора. Отъ Анания Ив. Явашовъ. 279
III. Членътъ въ българския езикъ. Отъ Л. Милетичъ 305
IV. Нѣколко свѣдѣния за изтурчването на Родопскитѣ Българе. Съобщава В. Добруски 332
V. Стари пѫтувания прѣзъ България. Съобщава Х. Кесяковъ 339
VI. Лагеръ и хигиеническитѣ му условия. Отъ Д-ра Бочаровъ 348
VII. Константинъ епископъ Българский и неговото поучително Евангелие. Отъ Архимандрита Антония. Прѣводъ отъ Д. Цукленъ 373
VIII. Задругата въ западна България. Отъ Ив. Ев. Гешовъ 426
IX. Материяли по геологията и минералогията на България. Отъ Г. Н. Златарски 450
X. Българе подъ стѣнитѣ на Цариградъ. Отъ Офейкова 480
XI. Неуспѣхъ по български езикъ въ нашитѣ училища. Отъ А. Теодоровъ. 500
XII. Матарияли по археологията и античната география на България. Отъ братия Шкорпилови 523
XIII. Нашитѣ филолози. Отъ Д-ра Ара д'Абулъ 526
XIV. Стихотворения:
а) Душа и сърце; Дай ми Боже; България. Отъ П. Р. Славейковъ. 534
б) Идеалъ; Абаджийче. Отъ Ив. П. Плачковъ 535
XV. Български народни умотворения
Народни пѣсни: *1) Богдановъ Лютица.* Отъ П. Р. Славейковъ . 540
2) Марко и базирганъ; 3) Коледни пѣсни. Записалъ С. Ватйовъ . 544
XVI. Книжнина:
I. Книжовни бѣлѣжки. Отъ К. А. Шапкаровъ 561
II. Рецензии:
а) Caritides Redivivus. Отъ Ив. Ев. Гешовъ 571
б) Родопски страни — Н. Шишковъ. Отъ Л. Милетичъ 574
III. Споменъ за братия Д. и К. Миладинови. Отъ В. Д. Стояновъ. 578
XVII. Премия за споменъ на Ив. С. Аксаковъ 603
XVIII. Премия за споменъ на Ал. Ѳ. Гильфердинга 604
XIX. Покана за подписка на Журналъ „Странникъ" 605
XX. Нѣкои отъ по-забѣлѣжителнитѣ печатни погрѣшки 606

Български старъ, ржкописенъ паметникъ отъ XIV. вѣкъ.

СЪОБЩАВА В. Д. СТОЯНОВЪ.

Прѣди нѣколко врѣме, съ грижата и настояванието на високопреосвященний търновски митрополитъ, Климентъ Браницский, Българ. Книжовно Дружество бѣ честито да придобие за своята библиотека единъ български старъ, ржкописенъ паметникъ отъ XIV. вѣкъ подъ име „пѣснивець". Тойзи паметникъ е особенъ *Псалтирь съ тълкувание* на всичкитѣ му стихове, написанъ въ год. 1337 (влть ѕ. ѿ. ѝв) съ помоща, одобрението и „повелѣниемь прѣвысокаго цр҃ѣ нашего бг҃омь избран'наго и бг҃омь вѣн'чѣнаго. іѡанна алеѯандра". Паметникътъ е отъ хубава кожа, написанъ отъ край до край съ писмо (шрифтъ) уставно, твърдѣ правилно и хубаво, и защото се е запазилъ доста добрѣ, може да се чете скоро и безъ всѣкакво затруднение. Форматътъ му е току речи четвъртитъ: 22 сантиметра има дължина $16^1/_2$ см. ширина. Въобще цѣлия ржкописъ се вижда да е билъ написанъ съ голѣмо внимание и присърце. При всичко, че сме имали случай не веднъжъ да видимъ стари, чисто български паметници ржкописни въ България и другадѣ, но, тъй хубаво написани и тъй добрѣ упазени, както е тойзи „пѣснивець", не сме виждали до нинѣ други такива наши паметници.

Надѣваме се, че до-пжти, когато ще имаме по́-вече възможность, ще се повърнемъ да поговоримъ по̀-обстоятелно за тойзи драгоцѣненъ паметникъ, който е оставенъ намъ тъкмо прѣди 550 години отъ благочестивейшаго българскаго царя Иоана Александра, като смѣтаме при това да споменемъ вкратцѣ за царуването на тойзи знаменитъ български господарь, за неговото отлично книголюбие и особенна ревность къмъ народното просвѣщение и къмъ запазването на прадѣдната наша *православна*, християнска вѣра.

А за сега, до колкото ни е възможно, прѣдставяме на читателитѣ си, тъй да кажемъ, само вънкашната страна на тойзи паметникъ, като прилагаме въ края на изложонието си и цѣлата похвала къмъ царъ-Александра отъ писеца на Пѣснивецътъ, що се намѣрва въ края на паметникътъ, за да могжтъ и отъ тойзи отломъкъ да си съставятъ читателитѣ ни какво-годѣ понятие между друго и за това, какъвъ е билъ писменния езикъ на нашитѣ прадѣди прѣди 5—6 столѣтия.

„Пѣснивецьтъ“ е, както казахме, истълкуванъ псалтирь, ржкописъ на кожа въ стара подвързия съ дебели дъсчени кори, покрити съ доста ягка кожа. Той състои отъ 309 листа или 618 страници. Първия листъ е празенъ, но на първата му страница има написано съ черно мастило и нѣкакъ съ завързани на половина букви, които приблизително личатъ така:

сдефзріи
ръ сродимъ
противитъсе
асмеренимъ дѧетъ ѧродетъ
горе того оумрѣтъ

Слѣдъ това иджтъ и други драсканици на сжщата страница, които се повтарятъ, но безъ значение. А на другата страница на тойзи пръвъ листъ има написано:

пандазилѡфеть
сиꙗ книга купи
пїса азъ Хри
стофоръ

По формата на писмото и по мастилото, което е било доста воднясто, се вижда, че писаното и върху двѣтѣ страници на първия листъ е станжло много отпослѣ.

Слѣдъ тойзи листъ се начева вече *самата книга* „Пѣсновець“. Захваща се съ *лоза*, исписана съ червено и зелено мастило. Посрѣдъ лозата. която има ликъ на продълговатъ четверожгълникъ, написано е съ едри букви и съ червено мастило:

ПѢТИ КРАСЕ ПОУНЕ

(т. е. Псалтирь красенъ поучениемъ). Отъ това заглавие се вижда, какво е съдържанието на книгата. Тя е наистина

псалтирь, но не просто псалтирь, ами съ тълкование. Слѣдъ всѣки стихъ има и тълкованието му. Подирь горньото оглавление захваща се изложение вкратцѣ смисълътъ на всѣки Псаломъ, направено отъ Св. Атанасия. Това изложение завзема цѣли три листа или 6 страници, но, вижда се, трѣба да е имало още листове, защото псалмитѣ сѫ докарани само до 141 — псаломъ. Писано е съ черно мастило; само числата на псалмитѣ и начелнитѣ имъ букви сѫ писани съ червено мастило.

На четвъртия листь се захваща вече самия Псалтирь заедно съ тълкуванията на стиховетѣ му. Тукъ лоза нѣма изписана, а само:

СЕ̑ЖЕ ДѢДЪ НА̑ЧИНАЕ̑ ПА̑МЪ ПРЬВІ

и отъ двѣтѣ страни на тойзи редъ има съ червено и зелено мастило изписана по една малка лозичка.

Подирь това се начева вече Блажѐнъ мѫжь ѝже нейдѐ на совѣтъ нечьстивыихъ и пр. Тукъ начелната буква Б е голѣма, на дължъ $6^1/_4$ сантиметра и на ширъ $2^1/_4$ с.; напъстрена е съ червено и зелено мастило така, като да е изплетена отъ дебели, осукани конци. Всѣки стихъ се начева отъ буква, писана съ червено мастило, а тълкованието отъ буква съ зелено мастило. И отъ двѣтѣ страни на всѣки редъ има поставени такива ковички, съ каквито е снабдена и долуизложената похвална рѣчь къмъ царя Ивана Александра, и всѣка ковичка е писана съ такова мастило, съ каквото е писана първата буква на всѣки стихъ или на тълкованието му. Отъ начело на текста въ Псалтиря първитѣ букви на стиховетѣ сѫ писани съ червено мастило, а ониe на тълкованията имъ — съ зелено, и така върви току речи по всичкитѣ листове до 49 — листъ, отъ дѣто обаче нататъкъ, намѣсто зелено мастило, употрѣбено е синьо. Съ други думи, текстътъ на псалмитѣ се захващатъ съ букви, писани все съ червено мастило, а начелнитѣ букви на тълкованията на псалмитѣ сѫ написани съ зелено или съ синьо мастило; тъй сѫщо и съотвѣтствуѭщитѣ ковички на псалмитѣ и на тълкованията имъ сѫ писани или съ едно или друго мастило.

Между 6-й и 7-й листъ има два листа праздни отъ проста бѣла книга (хартия, каквато се употрѣбяваше до прѣзъ

*

години-си въ България за мѣсто стжкло на прозърцитѣ). Тази притурена хартия показва, че Псалтирьтъ се е подвързалъ доста отпослѣ, защото такъва хартия, поне по нашитѣ страни, още не е имало въ XIV вѣкъ, когато е билъ написанъ тойзи Псалтирь. Но тие праздни листове трѣба да сж биле на брой по̀-вече, защото оние листове, на които би трѣбало да бждѫтъ написани псалмитѣ отъ 4-ий до 9-ий, нѣма ги.

На 71-ий листъ на втора страница, отдѣсно въ срѣдата между ржбътъ на листа и текста му, има малко изображение, отъ прости само чърти съ черно мастило, което представлява ликътъ на Пресвятия Богородици, държаща на лѣвата си ржка сина Божия, отроче, което съ дѣсницата си благославя, а въ лѣвата си ржка държи нѣщо като цвѣте. На 74-ий листъ и отъ двѣтѣ му страни на сжщитѣ мѣста има пакъ такъво изображение, начъртано все съ черно мастило.

Слѣдъ 145-й листъ, съ който се свършва 76-й псаломъ, захващатъ се листове, въ които се излага и тълкува „вѣроѹѧ“ и „ѿче нашь“, т. е. символътъ на вѣрата: ѝстлъкованиѣ сѵ̃го ѝзѡ̃браженїѧ вѣры. ѥже ѥсть вѣроѹѧ въ ѥдиного бг̃а . . . . и молитвата Господня:

ѝстлъкованиѣ ма̃твѣ. ѥже наоѹ
чи гь̃ ї̃с х̃с оученикы своѧ. ѝ тѣми нась наоучи.
ѝ оучить мл̃итисѧ ѝ гл̃ати. ѿче нашь
ѝже ѥси на нѣсехъ. . . .

Това всичко завзема цѣли 5 листа. И тука текстътъ се захваща отъ буква, писана съ червено мастило, а тълкованието му съ синьо. Но тука нѣма ковички отъ страна на редоветѣ. За „вѣроѹѧ“ не се казва, отъ кого е тълкуванието му, но за „ѿче нашь“ се бѣлѣжи: тлъкованиѣ Златооустаа̃го.

Слѣдъ това се начева пакъ самия Псалтирь, а именно псаломъ 77-ий. Но по голѣмата часть на тая страница е завзета отъ една великолѣпна, четвъртита лоза, на длъжъ и наширъ тъкмо по $12^1/_2$ сантиметра. Тя е изписана съ мастило синьо, на мѣсти по̀-тъмно и на мѣсти по̀-ясно, и съ злато. Въ срѣдата на тази лоза има единъ кржгъ, на който ржбътъ е начъртанъ съ червено мастило, а въ срѣдата му изображенъ е Спасителтъ. Изображението ако и да е вече доста изтрито, но самия ликъ на Спасителтъ не е тъй много

изхабенъ и поврѣденъ. Надписътъ за Спасителя, както бива обикновенно, стои отъ двѣтѣ страни на ликътъ и е отъ златни букви: ї҃с х҃с ветхыи деньми. Отъ горнята страна надъ лозата има единъ малъкъ кръстъ, отъ златно мастило изписанъ, сѫщо и надписътъ на около му: ic|xc ni|ka Отъ десна страна на тойзи кръстъ е написано съ пó-едри златни букви: іѡанъ ѧ҃лександръ, отъ лѣва страна цр҃ъ бл҃гаромь, а на едната крайна страна отъ лѣво има съ червено мастило написано: † сірѣчь, сиѣ сътворено бысть, въ помѭщь и҃ оутвръжденіѣ, и҃ѡаноу алеѯ҃андроу цр҃ю бл҃гарѡм. и на отдолнята страна върху сѫщий листъ слѣдва свършъкътъ на тая бѣлѣжка: пачеже и҃ грѣкомь. и҃ бѫди въсегда. а҃минь., или, несъкратено, всичко на редъ гласи така: сірѣчь, сиѣ сътворено бысть, въ помощь и҃ оутвръжденіѣ, и҃ѡаноу алеѯ҃андроу царю блъгарѡмъ пачеже грѣкомь, и҃ бѫди въсегда. аминь.

Въобще цѣлото изображение, както лозата така и самия ликъ, така отдѣлно и всичкитѣ части на това изображение сѫ направени доста правилно, доста хармонически помежду си, защото не сѫ лишени отъ симетрия и пропорция, и защото тѣ, като разгледваме чертежитѣ имъ заедно съ краскитѣ, представляватъ такожде едно доста хубаво, хармоническо дѣло. Съ една дума, всичко е испълнено твърдѣ искусно. А нѣмаме причина ни най-малко да се съмнѣваме, че така искусно ако не и много пó-искусно ще сѫ направени и оние 67 старобългарски изображения, за които споменува г. М. Дриновъ (на стр. 111—112) въ своятъ „Исторически прегледъ на Българска-та църква“ (1869. Прага). За пóвече улѣснение на читателитѣ си, ние имъ прѣдставяме тукъ самитѣ думи на г. Дринова отъ поменѫтото му съчинение за реченнитѣ изображения. — „Освѣнь този списъкъ на Манасіевата лѣтопись извѣстенъ е още единъ писанъ такожде во врѣме-то на царъ Іоанна Александра, и се намира въ Ватиканска-та библіотека, въ Римъ. Ватиканскіи списъкъ е още пó-важенъ, защото той е писанъ твърдѣ искусно и листе-то му сѫ изукрасени съсъ 67 изображения. Въ Ватиканска-та библіотека, това искусно Българско произведение отъ 14-тіи вѣкъ се показва като единъ драгоцѣненъ паметникъ на Българската писменность и Българско-то искуство въ 14-тіи вѣкъ. Между многото-то исторически и

библейски лица, които сѫ изобразени тамъ, намиратъ се и нѣколко Блъгарски царье, а такожде и нѣколко происшествія изъ Блъгарска-та исторія: тѣ сѫ: *Іоаннъ Александръ* съсъ домочадіе-то си: сыноветѣ му *Іоаннъ Асѣнъ, Іоаннъ Страшимiръ* и *Михаилъ, майка имъ, царица-та* Іоаннъ Александрова; тогавашній *Търновскии патріархъ* съ единъ епископъ, съ свещенници и діакони; *Крумъ,* една негова побѣда; *крьщеніето на Блъгаретѣ, крьщеніе-то на Руси-тѣ; Побѣда на царя Симеона, негова една война, неговата смрьть; войната на Руси-тѣ съ Блъгаре-тѣ; Іоаннъ Цимисхіи въ Прѣслава...* Има изобразени още нѣколко събитія отъ войната на *Василія Болгароктона* съ *Самуила, Гаврійла Романа и Іонна Владислава*"[1]).

Както тия изображения така и онова въ „Пѣснивецътъ" даватъ ни необорими доказателства, свидѣтелствуватъ найосязателно, че и въ второто българско старо царство народното просвѣщение е процъвтявало, че нашитѣ прѣдци и прѣди петь-шесть стотинъ годинъ, когато още не бѣхѫ подпаднѫли подъ властьта на Османцитѣ, доста сѫ били напрѣдвали, и въ искуствата и въ всичко друго, което вкратцѣ се казва значителна култура, и по което народитѣ ставатъ исторически, като си придобиватъ за винѫги едно почетно мѣсто въ историята на човѣшкия родъ.

Като разгледваме отъ една страна такивато многобройни разни, умствени творения на славнитѣ наши прѣдци, биле тѣ само прѣводи или първообразни произведения, отъ минѫлитѣ далечни вѣкове, когато нашата мила татковина още се е радвала съ пълна своя черковна и политическа самостоятелность, които творения, за доброчестината на България, все сѫ могли да се запазятъ въ течение на толкова дълго врѣме при дебелата суровина на турското петивѣковно, политическо и на фанариотското черковно владичество надъ насъ, каквито творения се надѣваме да се откриѭтъ още пó-вече, отъ колкото до нинѣ; като разгледваме, казвамъ, и изучваме съ подобающе внимание тия тъй драгоцѣнни наши достояния, тия прѣдраги наши старини: ний осѣщаме въ себе си една неисказанна

---

[1]) За Манасиовий лѣтописъ както и за тия изображения въ него, любопитний читатель ще намѣри пó-обстоятелно описание отъ сѫщаго г. Дринова въ „Пер. Списание" кн. II. стр. 56—64, Браила 1870 год.

радость, защото чрезъ тѣхъ видимъ на́й-вѣрно като въ огледало истинский ликъ на езика, живота и въобще сждбинитѣ на своитѣ прѣдци отъ толкова вѣка насамъ, и защото, само чрезъ тие паметници и чрезъ подобни тѣмъ, можемъ съгради на́й-здрави основи за дълготрайно, честито и славно бждще на своя народъ, посрѣдъ другитѣ културни народи на свѣта.

На 304-ий листъ се свършва „Пѣснивецьтъ". Той се свършва съ едно изображение на Спасительтъ, направено съ черно мастило, и отъ четире-тѣхъ страни украсено съ лова — пакъ отъ черно мастило. На лѣвата и долнята пола на тази страница има написано: Великый ѿ цр҃ю ї҃ѡане алеѯандре незабѫди писавшаго книгѫ сиѧ. вѫт (тукъ има капка отъ мастило и подъ неѭ думата отъ три-четире букви заличена) ѫ помощь и похвалѫ и застѫплениѥ твоѥмоу цр҃твоїю въ вѣкы аминь. † Това е написано всичко съ черно мастило.

Подирь това се начева похвалната рѣчь отъ писецътъ на „Пѣснивецьтъ" или неговата похвала къмъ царя Ивана Алексанера, която завзема два листа или 4 страници. Една лоза има въ челото ѝ, писана съ черно и червено мастило. Самата похвала е написана съ двояко мастило, — два реда съ червено, два реда съ синьо мастило.

Слѣдъ похвалата, която излагаме по̀-долу, слѣдва тутакси една приписка, въ която се бѣлѣжи, кога (Етлѣ ѕцѧе = 6965 или, по новото лѣточисление въ г. 1457 е умрѣлъ блаґочстивы и хр҃любивы господинь срьблем деспотъ кр҃ѣ Ґе́ѡргїе (Бранковичъ). Тази приписка е писана съ черно мастило и съвсѣмъ отъ друта ржка, както може да се види отъ нѣкои букви на пр. т, оу, ѕ, които въ текста на „Пѣснивецьтъ" сѫ начьртани съвършенно инакъ (т, оу.). Писмото (шрифътъ) на приписката трѣба да е прочее отъ по̀сетнешно врѣме отъ колкото на „Пѣснивецьтъ", сирѣчь приписката, както се види, трѣба да е притурена въ края на „Пѣснивецьтъ" тъкмо по онова врѣме, когато е починѫлъ Сръбский деспотъ Георгий, смъртта на когото е послѣдвала наистина въ гореозначената 1457 год. Ще каже, че „Пѣснивецьтъ", като е написанъ въ г. 1337, по̀-старъ е тъкмо 120 години отъ приписката.

Ето похвалата къмъ царя Ивана Александра:

Прѣнаѵал'ноѡмоу наѵалѡ. и бѣз'наѵа «
л'ноѡмоу божествоу рекж же прѣсвятѣй «
» тройцѣ. слава ѡтцоу и сыноу и святомоу дѵхоу «
» поспѣвающѡмоу въ наѵалѣ. и съвръ «
» шажщомоу въ скорѣ полезнаа. раз'вѣ «
» бо того ни слово, ни дѣло съвръшаеться. «
» ныже того благодатна и помощна по «
» ѵаса и съвръшиса сие молое дѣло. зо «
» вомое пѣсниѣець. съ всѣкымь оуста «
» вомь. и съ ѿвѣты. въ лѣтѣ ѕ҃. ѿ҃. ѧе҃. «
» ен'днхтѡ. ѕ҃. повелѣниемь прѣвысо «
» кааго царѣ нашего. богомь избран'нааго «
» и богомь вѣн'ѵѣнааго. ѡанна, алеѯандра. «

Тѣмьже оубо съшидьшеса, и прослави «
мь бога и сълнкъствоунымь истиноа «
» пѣснь въслѣмь Христоу царю въсѣѵъскым'. «
» вѣнцодателю, и їздателю, въседръж'цоу. «
» дав'шааго намь великааго воеводж. и «
» царѣ царемь. великааго їѡанна, алеѯандра. «
» православнѣнша въвъсѣѵъскыхь. «
» старѣншинѣ же, и воннонаѵал'ника. «
» и въ бранехь крѣп'кааго. раѵител'наже «
» и благооуѣтлика роумѣн'нодоброзра «
» ѵнаго, и краснаго видомь. колѣно съ «
» жжта, и правоход'ца. зраслад'ко ѡуесына «
» въсѣхь. неизреуен'наго сждна правед' «
» наго. сырымь же и вдовамь. ны оубо «
» рекж въ насъ, коего царѣ видѣвь, скръ «
» бень въ свой домь въз'вратитьса. дроу «
» гаго же мъна алеѯандра древнѣаго въ «

„ силахь еже въ воеванн. такожде же и сын из' «
„ начала многы грады прѣать крѣпости «
„ а и мѫжествомь. сын въ насъ ѩвлейса «
„ великы Їоаннъ, алеѯандръ въсѣмь блъгаромь, «
„ царствоуай. иже брани показа велна и крѣ «
„ пкыа. и гръц'каго царѣ низ'ложи въдръ «
„ жаб'но. и шѫтаа са его ать рѫкама. и «
„ градовы прѣать крѣпостна. несабръ «
„ и въсе поморне съ романна. таже коупно «
„ бъдинь и въсе подоунавне. даже и до мо «
„ рава. проини же градове, и весн, страны «
„ же и села. текѫще валѣахѫса къ ногама «
„ того царѣ. и врагы своа въса емь рѫкама «
„ под'нозѣ под'ложи и твръдѫа тишинѫ «
„ въ селенѣн показа м'нить же ми са ѩ «
„ ко сын царъ, дроугы ѩвиса еже въ царехъ ко «
„ станд'динь въроа и благоуъстнемь, и срьдце «
„ мь и м'равомь и скифтронмы въ себѣ, «
„ крьста побѣдонос'ца. сеа хорѫг'воа, показа «
„ ниемь и ѩвленнемь въса съпротив'ны «
„ а и грьдыа силы прог'навъ растоуи. ѩ «
„ коже и въсрѧтохь помѣнѫхомь. еже въ нихъ «
„ воеванна. егда съражаахѫ-са съ съпроти «
„ в'нымн. тако и сын царъ блъгаромь оупова «
„ ѣь на таковое побѣдоносное дрѣво. въса «
„ силы поправъ дръжавно. и раз'гнавь нхь «
„ кръстнымь пособнемь. никыже ми са мь «
„ нить таковы царъ еже въ прѣвыхь царехь. «
„ ѩкоже сын великый царь Їоаннъ алеѯандръ. «
„ похвала и слава блъгарѡмь. оузрите нынѣ «

« мали и велиціи. и съставите знаменіа и «
« воеканіа. къ побѣдоносномоу царю блъга «
« рскомоу придѣте нынѣ патриар'си и свати «
« телне. мнисн же и иноци. сѫдна и болѣ «
« ре. и весь приѹть цръковны. простыхь ра «
« би и свободи. вельмѫже и въсе воин'ство. «
« и сърадоуитеса радостна неиз'глаголан'ноа. «
« и славѫ въсліте великоѡмоу царю Христоу богоу. «
« вѣн'цодателю. и къ немоу възъпите пѣ «
« сни побѣд'ныа. тронце сватаа съхранѣй царѣ «
« блъгарскааго. покрыван, и оутвръди є «
« го. побѣдѫ даждъ емоу на съпостаты «
« и врагы его въса низложи до кон'ца, и длъ «
« га лѣта дароуи емоу боже въсеѹъскымь. «
« азъ же радост'ныа похвалы съплеты є «
« моу рекы. радоуйса блъгарски царю. ра «
« доуйса царю царемь. радоуйса богомь изь «
« бран'не. радоуйса милостивы. радоуйса «
« богомь вѣн'ѹѣне. радоуйса вышъши. «
« радоуйса богомь хранимы. радоуйса «
« войноводьѹе. радоуйса вѣр'нымь застѫ «
« п'нѹе. радоуйса блъгарскаа славо и по «
« хвало. радоуйса царю алеѯандре. радоу «
« йса їѡане. радоуйса съ благоуьсти «
« вымь своимь съпрѫгомь. съ царицеа «
« ѳеѡдорѫ. радоуйтиса съ слад'ким' ѹады «
« вашимн. михайломь царемь асѣне «
« мь. и срацимиромь. и асѣнень. ра «
« доуйса трънове граде. радоуйтеса его «
« вы гради и страны. радоуйтеса, и па «

кы сърадѡнтеса. ꙗко имаще цара тако «
благо. богъ же въ дръжавѣ нхъ да оукрѣпї «
тъ нхь. и да подастъ имъ царство не «
бесное. и да въселить нхь въ «
урътогь села своего, въ вѣ «
кы безконеу'ныа. «
въсегда и нынѣ «
и присно и въ «
вѣкы вѣ «
комь «
амї «
нь «
✝ «

(Приписка или добавка:)

Бълѣтѣ ѕ҃цѧ҃е, кругоу слн҃цꙋ, ка҃ ѹ҃н, аї
прѣстависе благочестивьі и христолюби
вы господинь сръблемь деспотъ
кѵ̃ръ геѡргїе по ги бꙋѣ ѥго̂
кьседрьжителà. ѥ̂мꙋ же слáва
вь вѣки а̂минь. —

Похвалата тукъ излагаме така, както си е тя въ първообразието си — дума по дума, буква по буква — съ пълна вѣрность и точность. Само съкращенията ѝ отъ титли се принудихме да ги разложимъ почти всичкитѣ, защото печатницата се лишава отъ потрѣбнитѣ знакове за съкратени старобългарски думи.

Отъ тая похвала къмъ българския царь Иванъ-Александра нѣка видятъ днесъ всички наши еднородци, какъвъ достоинъ вѣнцоносецъ е сѣдѣлъ на български прѣстолъ още прѣди шестьстотинъ години и каква почеть и любовь сѫ имали тогава нашитѣ прадѣди къмъ своитѣ достойни господари [1]).

---

[1]) Когато вече бѣхме свършили настоящата си статия, извѣстихме се, отъ *кого, кога, какъ* и *дѣ* е билъ намѣренъ тойзи старобългарски рѫкописанъ паметникъ, „Пѣснивецъ". Подробно ще изложимъ това извѣстие, когато ще се повърнемъ по-обстоятелно да разгледаме тойзи драгоцѣненъ нашъ паметникъ и отъ къмъ вѫтрѣшната му страна, както се забѣлѣжи въ началото на тая статия. За сега само толкова ще кажемъ, че лицето, което е намѣрило „Пѣснивецътъ", е родомъ Българинъ, именемъ *Тодоръ Д. Лапаровъ*, отъ с. Катунско Конаре въ Станимашка околия, Пловдивский окрѫгъ, единъ добъръ и родолюбивъ момъкъ, който заслужва отъ всѣкиго честь и похвала за тая негова благородна услуга къмъ българската стара писменность.

ПРИНОСЪ ЗА ПОЗНАВАНИЕ БЪЛГАРСКАТА ФЛОРА.

Съ настоящата статийка искамъ да подамъ на българската публика единъ малъкъ описъ на растенията, които съмъ вече събралъ, изсушилъ и съставилъ въ хербарий. Подобни само приноси, за растителното царство отъ разнитѣ краища на нашето отечество, ще дадѫтъ възможность да се узнае неговото богатство и бѣднота, и по тоя начинъ ще може да се струпа материалъ за съставяние пълна българска флора. Веднага, слѣдъ завръщанието си изъ училилището (1884 год.) се заловихъ съ съставянието хербарий отъ български растения, като направихъ първо начало въ градъ Варна, прѣзъ мѣсецъ Юлий сѫщата година. Въ нѣколко екскурзии въ околностьта на тоя градъ събрахъ повече отъ двѣстѣ разни вида растения. Опрѣдѣлението на повечето отъ тия растения се указа невъзможно съ нѣкой чуждестраненъ ботанически ключь, щото бѣхъ принуденъ да испратя на г-нъ Д-ръ Иосифъ Веленовский, доцентъ при университета въ гр. Прага, ония растения, които неможѣхъ да опрѣдѣлѭ или пакъ ми се показвахѫ за съмнителни. Той слѣдъ като ги изучи и опрѣдѣли, обнародва въ периодическото списание Oester. botan. Zeitschrift. Jahrgang 1884 Nr. 12 въ Виена една забѣлѣжка, дѣто освѣнъ излага по́интересантнитѣ или досега рѣдко събиранитѣ видове въ околностьта на Варна, той още откри два вида нови растения. Сѫщата година прѣзъ есеньта азъ ботанизувахъ и въ околностьта на гр. Разградъ. Съ наближаванието пролѣтьта на 1885 год., до колкото ми допущаше занятието, учитель и директоръ на разградската окрѫжна реалка, правихъ екскурзии само въ околностьта на гр. Разградъ. Прѣзъ Юлий 1885 год. изново посѣтихъ градъ Варна заедно съ г-нъ Д-ръ Веленовский, който, на разноскитѣ на едно ученолюбиво дружество, бѣ дошелъ да се запознае отъ близо

съ българската флора. Отъ Варна прѣзъ Разградъ, Попово, Търново, Сивлиево, Ловечъ, Турски-Изворъ, Ябланица. Орхание, Араба-Конакъ се озовахме въ София, като ботанизувахме, до колкото можехме, по пѫтя. Въ околностьта на София, направихме само двудневна екскурзия на Витоша.

Слѣдъ завръщанието си изъ България, г-нъ Д-ръ Веленовский реферува за своето пѫтешествие въ научното общество въ гр. Прага, като и обнародва прѣзъ Януарий 1886 год. резултата на неговото пѫтувание. Диагнозитѣ на нѣкои растения, уведени въ настоящата статия, сѫ взети изъ съчинението му „Beiträge zur Kentniss der Bulgarischen Flora, Prag 1885“, издание на научното общество.

Успорежданието на видоветѣ на растенията въ настоящата статия е по Nyman-а „Conspectus florae europaeae“.

Анание Ив. Явашовъ.

Ranunculaceae Iuss.

Aconitum Napellus L. По скалитѣ на Витоша надъ с. Драгалевци.

Actaea spicata L. По политѣ на Витоша и по Балкана Араба-Конакъ.

Adonis vernalis L. По сухитѣ полѣни около Разградъ, с. Кочашлии, с. Кобадънъ.

A. aestivalis L. По нивята около Разградъ навредъ.

Anemone nemerosa L. Боаза у Разградъ.

A. silvestris L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ (Голѣмъ Югъ, Чуката), с. Селимъ.

Ceratocephalus ortoceras D. C. Въ околностьта на Разградъ и по шосето при село Овча-Могила.

Clematis recta L. Разградъ (Чуката).

C. vitalba L. Въ околностьта на Разградъ, Варна.

C. integrifolia L. Въ околностьта на Разградъ, с. Коджа-Дуанъ.

Delphinium Ajacis L. Въ околностьта на Разградъ, Варна.

D. Consolida у Разградъ, Варна.

Helleborus viridis L. Това растение е распространено твърдѣ много въ околностьта на Разградъ, Попово, Бѣла, Плѣвенъ.

Helleborus odorus W. K. Распространено само въ нѣкои страни, особно по политѣ на Балкана, у Турски-Изворъ, Орхание, Микре, Ловечъ, Лѣсковецъ, нарѣдко въ околностьта на Разградъ.

Isopyrum thalictroides L. по Чуката у Разградъ.

Nigella arvensis L. Обикновенно по полѣнитѣ въ околностьта на Разградъ, Варна.

Paeonia officinalis Retz. Въ околностьта на Попово, и по върховетѣ у Варна (Франгя).

Pulsatilla patens Mill. Въ околностьта на Разградъ.

Ranunculus serbicus Vis. По изворнитѣ мѣста въ Балкана Араба-Конакъ у Орхание. Това растение достига на височина до $1^1/_2$ м. и се отличава главно по хоризонталнитѣ си като пръстъ дебели коренища (ризоми). Листята му сѫ отъ опакито лъскаво-свилено космати, приземнитѣ дълбоко трицепнъти, гушницитѣ изрѣзани и едро назѫбени; стъбелнитѣ пóдлъжки и тридѣлни съ 3 продълговати, валчести, изрѣзано-назъбени листца. Чашечнитѣ листя сѫ свилено-космати. — Г-нъ Проф. Д-ръ Панчичъ увежда въ своята флора на кралевство Сърбия слѣднитѣ диагнози (стр. 114).

21. Хоризонталенъ коренъ, . . , R. acris L., R. Serbicus Vis. вертикаленъ коренъ . . . R. montanus Will, R. lanuginosus L. коренището обаче на R. acris е късо, равно, угризано, онова на R. Serbicus Vis. съвършенно нему неподобно.

R. polyanthemus L. Изъ храсталацитѣ по рътлинитѣ около Разградъ.

Ranunculus montanus Willd. На Витоша изъ пастбищата.

R. Lingua L. По край Девненското езеро у Варна.

R. arvensis L. Изъ нивята и ливадитѣ около Разградъ.

R. bulbosus L. Изъ ливадитѣ около Разградъ.

R. auricomus L. По нивята и ливадитѣ около Разградъ.

R. tuberosus Schur. По рътлинитѣ около Разградъ.

R. sceleratus L. Въ околностьта на Разградъ.

R. Flammula L. По влажнитѣ мѣста около Варна.

Thalictrum aguilegifolium L. Изъ храсталацитѣ по рътлинитѣ около Разградъ.

Th. angustitolium Iacq. Около Разградъ.

Th. pubescens DC. Около Разградъ и Варна изъ храсталацитѣ по върховетѣ твърдѣ много распространено.

Особно листята му сж богато жлѣзнато-космати. Прѣдставя единъ добъръ родъ, ако не и добъръ видъ.

Berberideae Vent.

Berberis vulgaris L. По върховетѣ на Варна, с. Гебедже.

Papaveraceae DC.

Glaucium phoeniceum Cr. Изъ нивята около Разградъ обикновенно.

G. luteum Scp. Около Варна, Разградъ.

Papaver rhoeas L. Около Разградъ, Варна навредъ.

Chelidonium majus L. Навредъ около Разградъ.

Fumariaceae DC.

Corydalis cava Schw Koert. Около Разградъ.

C. solida Sw. Около Разградъ (Боаза).

Fumaria Vaillantii Lris. Навредъ около Разградъ.

Cruciferae Juss.

Arabis sagittata DC. Лѣснатитѣ рътлини около Разградъ и Варна.

A. hirsuta Sep. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

Alyssum calycinum L. Въ околностьта на Разградъ Варна.

A. montanum L. По скалитѣ около Луковитъ.

A. tortuosum W. K. По варяститѣ скали у Търново твърдѣ много распространено.

A. rostratum Stev. По сухитѣ, праздни мѣста около Разградъ, Варна твърдѣ много.

Bertroa incana DC. (Alyssum incanum L.) Около Разградъ, Търново.

Barbarea vulgaris Br. Въ околностьта на Разградъ.

Brassica elongata Ehrh. Изъ трѣвнатитѣ върхове на Дунава около Ломъ.

Capsella bursa pastoris Mele. Навредъ около Разградъ.

Cardamine acris Grbs. Трѣвнатитѣ мѣста по височинитѣ на Витоша. Въ Августа първи цвѣтове. Отъ C. pratensis специфически малко се различава.

C. amara L. Въ нискитѣ мѣста по политѣ на Балкана.

Camelina microcarpa Andrz. По полѣнитѣ и нивята около Разградъ.

Cakile maritima Scp. По крайбрѣжието на морето у Варна.

Conringia austriaca C. A. Mey. Изъ нивята около Разградъ.

Coronopus procumbens Gil. Около Разградъ.

Calepina Corvini Dw. Около Разградъ.

Draba verna L. Около Разградъ.

Dentaria bulbifera L. По Чуката у Разградъ.

Diplotaxis muralis DC. Около Варна, Разградъ.

Erysimum crepidifolium Rchb. Твърдѣ много около Разградъ, Варна.

E. Cuspidatum DC. Въ Дели-Орманъ Масаръ-Паша Теке; изъ храсталацитѣ около Варна.

Hesperis matronalis L. Въ околностъта на Разградъ.

Jsatis tinctoria L. По крайбрѣжието на Дунава у Ломъ Паланка.

Lepidium graminifolium L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста у Варна, София.

L. ruderale L. Въ околностъта на Разградъ.

L. Draba L. (Cordaria draba Desv). Около Разградъ.

Matthiola tristis Br. По варѣститѣ скали у Гебедже. Цвѣтътъ му е тъмно зелено-черъ.

Myagrum perfoliatum L. Изъ нивята около Разградъ.

Nasturtium officinale Br. Около Варна, въ единъ потокъ у Турски-Изворъ.

Roripa silvestris Bess. Въ околностъта на Разградъ.

R. austriaca Bess. Изъ трѣвнатитѣ мѣста у София.

R. terrestis Čel. Съ прѣдходящата.

R. prolifera Heuff. sp. Изъ блатата около Гебедже. Това растение идентическо съ онова, което *Уанка* е събиралъ въ Южна България. Познато е сѫщо и изъ Доброджа (Kanitz Fl. Rom.).

R. pyrenaica Rchb. По пѫтя подъ Балкана Араба-конакъ.

Rapistrum perenne Berger. Около Разградъ, Варна.

Syrenia sessiliflora Led. Около Масаръ-Паша Теке.

Sisymbrium orientale L. По нивята около Варна твърдѣ обикновенно.

S. Sophia L. Около Разградъ и Варна.

Sinapis avrensis L. Около Разградъ и Варна.

S. nigra L. Изъ нивята около Разградъ, Варна твърдѣ обикновенно.

Thlaspi arvense L. Изъ нивята около Разградъ.

Th. perfoliatum L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста и лозята около Разградъ.

Resedaceae DC.

Reseda lutea L. У Варна, Разградъ, Ломъ-Паланка.

R. luteola L. Въ околностъта на Разградъ.

Cistineae DC.

Helianthemum canum DC. По варяститѣ скали у Гебедже.

H. procumbens Dun. Съ прѣдходящия у Гебеддже.

H. vulgare G. Една форма съ листя отъ опакито бѣлокосмати, по Витоша; голата форма тука я нѣмаше.

Violarieae DC.

Viola elatior Fr. По Чуката около Разградъ.

V. macedonica B. H. Краси всичкитѣ голи планински върхове на Балкана Араба-конакъ у Орхание; Сѫщо и на Витоша, но пò-нарѣдко.

V. mirabilis L. По Чуката у Разградъ.

V. odorota L. По Чуката у Разградъ.

V. alba L. По Чуката у Разградъ.

V. hirta L. Изъ лозята Гаргаджикъ, у Разградъ.

V. tricolor L. Около Разградъ, Варна твърдѣ обикновенно.

Droseraceae DC.

Parnassia palustris L. Изъ мочурливитѣ мѣста по нáй-високитѣ мѣста на Витоша.

Polygaleae Juss.

Polygala vulgaris (L.) Schk. Чуката у Разградъ.

P. major Jacq. Дава на пасбищата и на слоговетѣ около Разградъ и Варна една прѣкрасна пъстрина.

Silenaceae Lindl.

Agrostemma coronaria L. Изъ храсталацитѣ навредъ по нискитѣ мѣста, както и у Разградъ, Варна.

A. Githago L. Наврѣдъ изъ нивята.

Cúcubalus baccifera L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ и Варна твърдѣ много.

Dianthus superbus L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ (Куртлужа).

D. giganteus D'Urv. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, сѫщо и Варна.

D. leptopetalus W. Изъ трѣвнатитѣ върхове у Разградъ, Варна, както и у Ломъ-Паланка.

D. brachycarpus *sp. n.* [1]). Многолѣтно растение, 30—70 см. високо. Стъблото му е равно, *просто,* надебелняло въ долнитѣ междувъзлия, лисо (голо), *къмъ върха слабо четирижбо.* Листята 7 нервни, ясно-зелени, покрая *дребно жлѣзито-трионясто назжбени,* долѣшнитѣ отъ *широко-сулична основа се постъпенно стесняватъ въ бодъ,* срѣднитѣ сж толкова дълги, колкото между-възлията (интернодиитѣ), горнитѣ пъкъ по̀-къси. Завойтъ е 5-7 мм. дългъ, по́-късъ отъ широчината на долѣшнитѣ листа, малко по́-дългъ отъ широчината на горнитѣ листа. *Цвѣтове 8-20, гжсто струпани въ една само крайна главичка.* Послѣднята на́й-висока двойка листа подъ главичката сж толкова дълги, колкото е главичката. Листята (брактеитѣ) сж линейно-сулични, зелени или бѣлезникаво-зелени, постъпенно продълговато-изострѣни, при основата бѣлѣзникаво-кожнато окраени, по̀дълги или по̀-кжси отъ длъжината на чашката. Обвивнитѣ листчета сж бѣлѣзникаво-кожнати или черникаво-морави, яйчасти дору елептични, съ еднакви дълги, шилясти бодове, *които достигжтъ суличнитѣ, тѣнко изострѣни чашечни зжби или пъкъ сж много по́-кжси.* Бодоветѣ на листчетата (брактеитѣ), на обвивнитѣ листчета и на чашечнитѣ зжби сж дребно-жлѣзито-осилясти. Чашечната тржбица е черникаво-морава, отдолу зелена, *торбичката* (capsula) е *елиптична, кжса* (9—12 мм. дълга), $2^1/_2$—$3^1/_2$ *пжтя дълга, отъ колкото е широка.* Петуркитѣ на вѣнечнитѣ лисчета сж доста дребно, дълбоко назжбени, блѣдо-червени, наполовина така дълги както тѣхнитѣ нокти.

Изъ храсталачнитѣ рътлини распространено отъ Разградъ до с. Калово. Юлий.

На D. trifasciculatus Kit. и още по́вече на D. transilvanicus Schur е сродственна, чрѣзъ простата си, гжста, дребноцвѣтна главичка, но въ сжщото врѣме очевидно се различава отъ послѣднитѣ и по семеннитѣ торбички (capsula).

---

[1]) Тукъ и на вслѣдѣ въ статията „Приносъ за познавание Бълг. флора", дѣто се срѣща „Sp. n." (Species nova), трѣбва да се разбира, че забѣлѣженитѣ така растения сж открити, описани и точно опредѣлени отъ самаго г. Явашова, който, при всичко това казва въ прѣдговора на статията си, че по́вечето отъ тия растения билъ опрѣдѣлялъ Д-ръ Velenovský.

Редакцията.

D. pseudoarmeria M. B. По варяститѣ скали у Гебеже.

D. Armeria L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста навредъ распространена около Разградъ и Варна.

D. microlepis Boiss. Въ гжсти сиво-зелени падушки по Витоша.

D. Pančićii *Sp. n.* Многолѣтно растение, въ твърдѣ гжсти купчини, съ много ялови листни снопци и съ стъбло просто, тънко, слабо четиержбо, 20—25 см. високо, право или малко наклонено. Листята на яловитѣ младочки сж дълги, тѣсно-линейни, 3 нервни, ясно зелени, които въ основата заедно съ долѣшнитѣ стъбелни листя сж красно мораво-боядисани. Стъбелнитѣ листя сж линейни, постъпенно слабо изострѣни, 3 нервни, около 3 пжти пó-дълги отъ горнитѣ листни завои, долѣшнитѣ и срѣднитѣ сж пò-дълги отъ интернодиитѣ (междувъзлията). Цвѣтоветѣ сж около 10—15, струпани въ една гжста, около 2 см. широка главичка. Лисчетата (брактеитѣ) и обвивнитѣ лисчета сж красно черникави, съвършенно кожасти, съ еднакво дълги дрѣбно-осилисти, хоризонтално стоящи бодове; първитѣ сж широко-продълговати, отпрѣдъ заокръглени, послѣднитѣ опачно-яйчасти, отпрѣдъ съ широки, окръгли ушица, между които излизжтъ осилнатитѣ бодове. Чешечната тржбица е тъмно-черникава, около 1 см. дълга, съ тънко-изострени, сулични зжби. Петуркитѣ на вѣнечнитѣ листца сж опачно яйчасти, дребно-плитко назжбени, малко пó-кжси отъ тѣхнитѣ нокти; боя иматъ пембеяна.

Намира се въ гжсти купчини по нáй-високата Витоша, отъ далеко се отличава по пембеянитѣ си, кичести цвѣтни главички. Августъ.

Единъ отличенъ видъ по черникавитѣ си обвивни листчета и по тѣхнитѣ издигнжти бодове, както по тъмно-черникавитѣ чашки и по купчестия си растежъ. Безъ съмнение е онова растение, което Г-нъ Д-ръ *Панчичъ* е описалъ, но не му е далъ име. Неще съмнѣние, че *D. stenopetalus* Grsb. събирано въ Македония е сжщия видъ, ако и да гласи диагнозата на *Grisebach*-а: . . . petali lamina purpurea lineari-oblonga cum ungue conflua vix ipsum latitudine superante integerrima vel apice parcidentata parum ex calyce emersa glabra genitalibus exsertis. Остатнитѣ характеристически знакове на това растение напълно съгласжтъ помежду си. Да-ли тъй

много се мѣнятъ чашечнитѣ листчета на *D. Stenopetalus*, щото да могжтъ да постигнжтъ формата на *D. Pančića*, не ми е извѣстно.

Kohlrauschia prolifera Kunth. (Dianthus prolifer L) около Варна.

Gypsophila muralis L. Около Варна, Разградъ.

G. glomerata Pall. Изъ храсталачнитѣ страмнини у Галата при Варна.

Silene chlorantha Ehrh. По Чуката у Разградъ.

S. inflata L. Около Разградъ и Варна.

S. densiflora D'Urv. У Варна изъ трѣвнаститѣ мѣста, високо до 1 метръ.

S. Armeria L. Навредъ доста распространо около Варна, Разградъ.

S. conica L. По върховетѣ у с. Гебедже.

S. parviflora (Ehrh) P. Около Варна.

S. Supina M. B. Изъ пѣсечнитѣ завѣи у Морето при Варна. Сжщо е познато изъ Доброджа. (Kan. l. c.).

S. dichotoma Ehrh. Изъ храсталацитѣ у Варна, Разградъ твърдѣ обикновенно.

S. Friwaldskyana Hmpe! До сега извѣстно само изъ Македония, но около Варна пó-сухитѣ, празни мѣста въ едри пржчки съ дълги (до 1 м.), шибалчасти стъбла, твърдѣ распространено. Особно отъ Варна по пжтя до Княжеския палатъ у Черно Море. По цвѣторасположението си, което сжщо морфологически е интересно, се твърдѣ различава отъ слѣдующето:

S. longiflora Ehrh. По сухитѣ и скалисти мѣста около Варна, Търново.

S. Sendtneri Boiss. По полѣната у Драгалевци подъ Витоша.

S. otités Sm. По Чуката у Разградъ, Варна.

S. Roemeri Friv. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Варна.

S. viridiflora L. Изъ горитѣ около Разградъ, Орхание.

S. macropoda Vel. Многолѣтно растение, тревисто, съ доста тънки, 20—40 см. високи, *долу лиси* (голи), горѣ лѣпкави, прости *равни или само при основата изъ дрѣвнатитѣ, расклонени коренища* (ризоми) *твърдѣ кжсо въсходящи стъбла.* Има много ялови листни снопци. Листа *шилесто-линейни* (сухи нитчасти), при основата съ кожастъ, косматъ окрай,

нагорѣ нарѣдко дребно назжбени, *отъ лицето остри поради дребнитѣ, испъкнжли ржбове, само при основата иматъ явно видителенъ срѣденъ нервъ,* съ листни снопци въ долѣшнитѣ рамена. Стъблото е едноцвѣтно или съ 1—5 постранни цвѣтове *въ единъ продълговатъ градъ,* който е еднакво дългъ или пó-кжсъ отъ цвѣтнитѣ опашчици. Чашката е дълга около 2 см., отдолу тънка, отпрѣдъ клиновито-широка, *лиса,* бѣло-кожната, съ зелени, мрѣжести, между себе свързани нерви. Чашечнитѣ зжбци сж твърдѣ кжси, широки, тжпи или изострени. Петуркитѣ на вѣнечнитѣ листя сж зеленикъви, цепнъти отъ половината дължина на ноктитѣ, почти въ трѣтята часть на линейни опашчици. *Прашникъ* (anthera) *има моравъ.* Плодоносительтъ е *винжги много подълъгъ* (обикновенно два пжти) *отъ елептичната плодна торбичка.*

Расте по нискитѣ поли на Витоша. Августъ. Едно твърдѣ забѣлѣжително растение отъ плѣмето на *S. multicaulis* Guss. и на *S. Dalmatica Seheele.* Отъ двѣтѣ се различава пó-високото, равно, нѣщо пò-дебело, лисо стъбло и попродълговатото си гроздясто, равно цвѣторасположение. Листя има много тѣсни, *едвамъ 1 м. м. широки,* нитчясти, въ сухо състояние усукани, по лицето ржбесто-бутрачни, сирѣчь не сж космати, яснозелени. Срѣдниятъ нервъ прѣминава навредъ отличително, пó-малко у *S. dalmatica* и още пó-малко у този видъ. Листята сж дълги 3—6 см., сирѣчь много пó-дълги отъ колкото у *S. multicaulis.* Висшитѣ листя на *S. macropoda* сж до 2 см. дълги, когато у послѣдния сж обикновенно много пó-кжси; сжщо висшитѣ листя на *S. dalmatica* сж пó-кжси. Чашката на тоя новъ видъ е почти лиса, чашката на *S. multicaulis* много или малко бутрачяста. Плодоносительтъ е винжги много пó-дългъ отъ плодната торбичка (capsula), когато на двата сродственни вида не нарѣдко сж равни на дължината на плодната торбичка. Цѣлиятъ плодъ е между това значително пó-голѣмъ, 2 до $2^1/_2$ см. дългъ. Прашницитѣ видително тъмно (морави у S. multicaulis и S. dalmatica жълти). Чашечнитѣ листца сж червено-зелени. *S. clavata* Hpe (S. multicaulis) е сжщо събирана отъ Панчича на Витоша и на Рила.

Saponaria officinalis L. Изъ плетищата на лозята около Варна и Разградъ.

S. glutinosa M. B. По Чуката у Разградъ.

Vaccaria parviflora Meh. Около Разградъ.

Tunica illyrica Boiss. По сухитѣ, варясти върхове у Ловечъ и подъ Петроханъ на южнитѣ поли на Балкана.

Alsinaceae (Bartl).

Alsine glemerata Frl. По сухитѣ, пѣсечливи мѣста у Варна и София.

A. Setacea M. K. *parviflora* Vel. Цвѣтоветѣ му сѫ кѫсоопашати, въ гѫсто струпано цвѣторасположение, почти наполвина така голѣмо както у типическия видъ. Чашечнитѣ листца иматъ испъкнѫлъ видителенъ срѣденъ нервъ. Плодната торбичка (capsula) при основата издута, отпрѣдъ стѣснена, съ изострѣни зѫби. На тоя екземпларь има много ялови листни снопци на листнитѣ рамена.

По варяститѣ скали у Гебедже.

Alsine verna Bartl. По сухитѣ и скалисти мѣста на Витоша.

Arenaria biflora L. По нáй-високата Витоша.

A. serpyllifolia L. Въ околностьта на Разградъ.

Buffonia macrosperma Gay. У Варна заедно съ Alsine glomerata.

Cerastium brachypetalun P. Изъ нивята и храсталацитѣ около Разградъ.

C. trigynum Vill. По пазбищата на върха на Витоша.

Holosteum umbelatum L. Около Разградъ, Варна.

Moenchia mantica Bartl. Трѣвнаститѣ мѣста въ Балкана у Орхание, въ полѣната у София.

Malachium aquaticum Fr. Около Разградъ.

Spergula salina Pr. Пó-пѣсечливото крайбрѣжие у Варна.

Sagina Linnaei Pr. На нáй-високата Витоша.

Stellaria palustris Esr. По брѣговетѣ на Девненското езеро у Гебедже.

Elatineae Dmrt.

Elatine Hydropiper L. (Schk). Изъ мочуритѣ у Гебедже, не далѣко отъ станцията на желѣзницата.

Lineae DC.

Linum Tenuifolium L. Около Разградъ и пó-бѣлитѣ бапри у Гебедже.

L. hirsutum L. Наврѣдъ по топлитѣ ниски мѣста, както и у Разградъ.

L. perenne L. Въ околностьта на Разградъ.

L. tauricum W. По полѣнитѣ, върховетѣ у Разградъ и Варна твърдѣ распространено.

Linum austriacum L. Изъ храсталачнитѣ стрънини у Галата у Черното Море.

L. capitatum Kit. На Балкана у Петроханъ.

Malvaceae Br.

Altaea hirsuta L. Изъ нивята около Разградъ, Варна.

A. cannabina L. Наврѣдъ по нискитѣ мѣста, както и у Разградъ.

Alcea pallida W. K. Украшнието на горитѣ и храсталацитѣ у Разградъ и Варна.

Hibiscus Trionum L. Изъ нивята, на́й-много по черновема; у Попово, София.

Lavatera thuringiaca L. Около Разградъ, Варна.

Malva silvestris L. Около Разградъ.

M. Alcea L. По сухитѣ върхове около Разградъ.

Tiliaceae Iuss.

Tilia argentea Dsf. Извънредно распространена изъ горитѣ въ Дели-Орманъ, сѫщо у Варна, Ломъ-Паланка и почти по цѣлата западна часть на България дору до Желѣзнитѣ врата.

Hypericineae DC.

Hypericum Richeri Vill. На на́й-високата Витоша.

H. perforatum L. Около Разградъ, Варна.

H. montanum L. На Витоша.

H. umbelatum Kerner. По долнитѣ поли на Витоша доста распространено. Много добъръ видъ.

H. pulchrum L. По рътлинитѣ около Разградъ.

Hypericum elegans Steph. Голѣмий Юкъ у Разградъ, у Варна.

H. guadrangulum Г. По балкана у Орхание.

Acerineae DC.

Acer campestre L. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ.

A. tataricum L. Навредъ изъ лѣсоветѣ около Руссе, Варна, Разградъ.

Ampelideae H. B. K.

Vitis vinifera L. Изъ храсталачнитѣ страмнини около Варна, особно твърдѣ распространено пó-морскитѣ склонове и съвършенно въ диво състояние съ множество гроздове. Распростира се отъ Варна до Гебедже, сѫщо е распространо и около Разградъ.

Geraniaceae DC.

Erodium cicutarium L'Her. Около Разградъ.

E. laciniatum W. При брѣга на морето у Варна.

Geranium sanguineum L. Распространено пó-нискитѣ мѣста, както у Разградъ така и у Варна.

G. columbinum L. Около Разградъ.

G. pyrinaicum L. Около Варна, Разградъ изъ трѣвнатитѣ мѣста.

G. silvaticum L. На Витоша, въ Балкана у Орхание.

G. palustre L. Съ прѣдходящия.

G. macrorhizon L. По Витоша въ нискитѣ склонове, особно твърдѣ распростанено по скалитѣ надъ мънастиря Драгалевци. Това растение е твърдѣ любимо у нашия народъ и твърдѣ много се сѣе изъ градинитѣ. Български му се казва *„Здравецъ“*.

Balsamineae A. Rich.

Impatiens noli tangere L. По Балкана у Орхание, Петроханъ.

Oxalideae DC.

Oxalis Acetosella L. По Балкана у Орхание, Петроханъ.

Zyophylleae Br.

Tribulus terrestris L. По пѣсечливитѣ мѣста около Варна.

Rutaceae Iuss.

Dictamnus allus L. Изъ трѣвнатитѣ полѣни около селото Коджа-Дуанъ, Шекере и около станцията Шейтанджикъ.

Haplophyllum corona Grsb. По сухитѣ мѣста у Варна, Гебедже, Разградъ (Голѣмъ Югъ).

Peganum Harmala L. По празднитѣ мѣста особно покрайщата на градищата, Варна Руссе.

Ruta graveolens L. По Турну-Тепе у Варна и въ турскитѣ гробища около Разградъ.

Celastrineae Br.

Evonymus vulgaris Scp. Твърдѣ много распространено около Разградъ, Варна.

E. verrucosus Scp. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, Варна.

Staphylea pinnata L. Около Разградъ, както и въ Дели-Орманскитѣ гори твърдѣ распространено.

Rhamneae Br.

Paliurus australis G. Покрива въ нѣкои страни цѣли рътлини и върхове. Нáй-много е распространено около Варна, Гебедже. Сѫщо покрива голѣмо пространство около Търново и Разградъ (село Садина).

Вегетацията (растителностьта) въ тия мѫчно проходими храсталаци е обикновенно твърдѣ бѣдна.

Rhamnus saxatilis L. По скалитѣ въ Масаръ-Паша Теке и въ околностьта на Разградъ.

R. tinctorius W. K. По припецитѣ около Разградъ, Шуменъ.

R. catharticus L. Распространено около Разградъ, Варна. Zizyphus vulgaris Lam. около Варна.

Terebenthaceae Juss.

Rhus Cotinus L. Обикновенно распространено по нискитѣ топли мѣста. Въ голѣмо множество се намира въ лѣсоветѣ около Руссе, Разградъ, Варна. Липсва въ високитѣ мѣста. Употрѣбява се въ табакарството и служи за нарѣзване. Български се казва смрадлика (тетря).

R. Coriaria L. По склоноветѣ на морето у Варна въ голѣмо множество.

Papilionaceae L.

Anthyllis Vulneraria L. Единъ видъ съ голѣми листя, съ гѫста косматость и съ голѣмъ растъ изъ храсталачнитѣ склонове около Разградъ.

Astragalus Vulfenii K. У Разградъ Голѣмъ-Югъ.

A. Haarbachii Sprun. Голѣмъ Югъ у Разградъ.

A. fruticosus Pall. Голѣмъ Югъ у Разградъ; прилича на растението, което *Janka* е събиралъ вредъ изъ България.

A. glycyphyllus L. Около Разградъ.

A. onobrychis L. Около Разградъ.

A. Cicer L. Около Разградъ.

Colutea arborescens L. По склоноветѣ на морето у Варна.

Coronilla varia L. Около Разградъ и Варна.

C. elegans Panč. Съ обикновенната C. varia L. изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ. Единъ добъръ видъ лѣсно разпознателенъ по голѣмитѣ си листчета и по чашката.

Cytisus pygmaeus W. sp. По върха Голѣмъ Югъ у Разградъ: прѣзъ юлий съ зрѣли плодове, съ една дума много пòрано отъ C. austriacus L.

C. nigricans L. Около Разградъ и Варна.

C. capitatus Scp. Обикновенно на вредъ по ниситѣ мѣста. Единъ много добъръ видъ съ ясно-жълти цвѣтове, съ малки, зелени, почти лиси (голи) листа събиранъ въ Балкана Араба-конакъ.

C. hirsutus L. По храсталачнитѣ склонове около Разградъ и Лѣсковецъ.

C. leucanthus W. K. Това растение може да се смѣта за единъ особенъ видъ отъ C. austriacus. Косъмцата сѫ дълги, рѣдки, отстоящи; цѣлото растение зелено; бѣлезникъвитѣ му цвѣтове сѫ струпани въ къси главички на дълги, прости оси въ китчасто цвѣторасположение.

C. Laburnum Z. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ, Варна.

Dorycnium herbaceum Vill. На вредъ около Разградъ, Варна, Руссе, Вѣтово, Турски-Изворъ.

Galega officinalis L. На вредъ по ниситѣ мѣста около Разградъ, Варна.

Genista scariosa Viv. Въ околностьта на Разградъ.

G. elatior K. По храсталачнитѣ мѣста около Разградъ, въ горитѣ на Дели-Орманъ.

G. ovata W. K. Въ Балкана Араба-конакъ у Орхание.

G. tinctoria L. Въ околностьта на Разградъ, Варна.

G. depressa M. B. Растение 10—20 см. високо, съ ниски, дръвясти, стари вѣтвици и съ възвишени, доста дебели, ребрясто-ржбати, едногодишни, цвѣтоносни и ялови младочки (издънки). Листята на яловитѣ младочки сѫ елиптично-сулични, съ читинясти бодове, къмъ края кожасти, лъскави, съ 2 отличителни по неиздигнѫти пострани нерва, само по края и по главния нервъ сѫ покрити съ дълги

космици. Листята на цвѣтоноснитѣ оси сѫ линейно-сулични, кѫсо изострѣни, по края и по цѣлото опаки сѫ покрити съ дълги космици, които упадватъ при завързването на плода. Прилистницитѣ (stipulae) сѫ читинясти. Кѫсо-опашатитѣ цвѣтове сѫ струпани въ кѫси, яйцовидни, рѣдки гроздове. Долнитѣ чашечни зѫби сѫ осилясти, еднакво дълги съ чашечната тръбица, горнитѣ сѫ пó-кѫси и нѣщо пó-широки. Чашката и цвѣтнитѣ опашчици сѫ коприно-космати, цвѣтната корона, лиса (гола). Линейната, кѫсо-изострена, 2—5 семенна торбичка е гѫсто-копринено космата.

На нáй-високата Витоша въ гѫсти купчини. Августъ. Растението е твърдѣ отличително особно по едритѣ си, ребрясти, ялови младочки и по тъмнозеленитѣ си, кожасти и лъскави листа. Тукъ е уведена цѣлата диагноза на тази Витошска genista, за да може да се сравни съ неясната диагноза на Marsch. Bieberstein (Fl. cauc).

G. sagittalis L. Въ Балкана Араба-конакъ и на Витоша.

Lathyrus sativus L. Въ околностьта на Разградъ.

L. Nissolia L. Въ околностьта на Разградъ твърдѣ распространено.

L. silvestris L. β) *platyphyllus* (Retz). Твърдѣ распространено около Варна.

L. tuberosus L. Около Варна, Разградъ на вредъ по нискитѣ мѣста.

L. latifolia L. Обикновенно около Разградъ.

L. hirsutus L. По полето около София.

L. pratensis L. Въ околностьта на Разградъ (Чуката).

L. Aphaca L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ.

Lotus corniculatus L. Около Разградъ, Варна.

L. tenuis Kit Около Варна.

Melilotus officinalis Desr. Около Разградъ, Варна.

Medicago minima Desr. Около Разградъ.

M. falcata L. Около Варна, Разградъ.

M. marina L. По пѣсечнитѣ насипи по край морето у Варна.

Onobrychis sativa Lam. Въ околностьта на Разградъ.

O. gracilis Bess. По върховетѣ около Варна, Разградъ.

Ononis spinosa L. Около Разградъ, Варна распространено.

O. Columnae All. Распространено около Варна по сухитѣ височини у Гебедже и с. Франга.

Orobus luteus L. По Чуката у Разградъ.

O. pallescens M. B. Распространено по Чуката у Разградъ.

O. pannonicus Jacq. По сухитѣ върхове около Разградъ.

O. niger L. По Чуката у Разградъ и на вредъ распространено.

O. albus L. Въ околностьта на Разградъ.

O. vernus L. На вредъ около Разградъ.

Psoralea bituminosa L. На вредъ около Разградъ, Варна.

Trifolium repens L. Около Разградъ.

T. alpestre L. По Чуката у Разградъ.

T. montanum L. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ.

T. trichopterum Pančić. Покрива всичкитѣ лиси (голи) върхове на Балкана у Орхание.

T. pratense L. Въ околностьта на Разградъ. Една косматa форма.

T. purpureum Lois. Около Варна по трѣвнатитѣ мѣста доста распространено. Единъ прѣкрасенъ видъ.

T. agrarium L. Около Варна.

T. arvense L. Около Варна, Разградъ.

T. hybridum L. Около Разградъ.

T. ochroleucum L. Въ околностьта на Разградъ.

T. badium Schreb. По Витоша.

T. resupinatum L. Въ околностьта на Разградъ, Варна, София.

T. pannonicum Jacq. Твърдѣ распространено около Разградъ.

T. supinum Sav. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ, Варна, Ломъ-Паланка, твърдѣ се мѣни.

T. incarnatum L. Въ околностьта на Варна, Разградъ.

T. pallescens Schreb. Въ Балкана у Петроханъ.

T. Michelianum Sav. Заедно съ предходящия.

T. mesogitanum Boiss.! Въ Балкана у Петроханъ. Отличава се отдалечъ по прѣкрасно жълтата боя на богатитѣ си цвѣтове. Единъ видъ, който се много отличава отъ *T. brutium* Ten. (Виждъ Nyman Consp. Fl. eur.). Прилистницитѣ сѫ съвършенно другояче прѣобразувани.

Trigonella monspeliaca Z. Изъ ливадитѣ около Разградъ.

Vicia villosa Rth. Около Варна, Разградъ.

V. pseudocracca Bert. Изъ нивята и градинитѣ около Разградъ, Варна твърдѣ много.

V. hirta Balb. Около Разградъ.

V. lutea L. Въ околностьта на Разградъ.

V. cracca L. Около Разградъ.

V. cassubica L. Около Варна.

V. narbonensis L. Изъ нивята около Разградъ.

V. tenuifolia Rth. Около Разградъ.

V. pisiformis. По Чуката у Разградъ.

V. pannonica Cr. Около Разградъ, Варна.

Drupaceae L.

Amygdalus nana L. Въ Балкана у Орхание, Бѣла.

Prunus Chamaecerasus Jacq. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, Варна.

P. Mahaleb L. Распространено около Варна.

Senticosae L.

Spiraea ulmifolia Sep. На Витоша.

S. Filipendula L. Чуката у Разградъ.

Rubus caesius L. Галата у Варна.

R. discolor Wh. Чуката, Кованлж-хендекъ у Разградъ.

R. corylifolius Sm. Боаза у Разградъ.

R. amoenus Portsch. По морскитѣ наклонности у Галата при Варна. Яловитѣ младочки сж твърдѣ влѣкати, бѣлизникаво-космати. Цвѣтоветѣ ведно съ прашницитѣ сж красно червени. Трънчетата по листята и въ цвѣторасположението сж твърди и малко нѣщо закривени.

R. glandulosus Rehb. Подъ Витоша надъ селото Драгалевци.

R. idaeus L. Въ стръмната долина надъ Драгалевци.

Fragaria collina Ehrh. По рътлинитѣ около Разградъ.

F. elatior Ehrh. По Чуката, Голѣмъ Югъ у Разградъ.

Potentilla cinerea Chx. По рътлинитѣ около Разградъ.

P. aurea L. На Витоша твърдѣ распрострено по трѣвнатитѣ мѣста.

Petentilla recta L. По рътлинитѣ около Варна и Разградъ.

P. reptans L. Изъ ливадитѣ около Разградъ, Варна.

P. canescens Bess. По Чуката у Разградъ.

P. argentea L. По сухитѣ баири около Варна.

Geum montanum Spr. На нáй-високия върхъ на Витоша.

G. coccineum S. S. По изворнитѣ мѣста на Витоша твърдѣ распространено, ту съ огнено-червени цвѣтове, ту съ жълти.

G. urbanum L. Распространено около Разградъ. Варна.

Rosa gallica L. По Акантовитѣ рътлини около Разградъ*).

Rosa alpina L. На Витоша въ вариация съ голѣми голи плодове.

R. canina L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

R. lutea Mill. Въ градинитѣ въ Разградъ.

R. rubiginosa L. Въ околностьта на Варна.

R. pimpinellifolia L. Около София, Разградъ, село Паламарца.

R. arvensis Huds. Подъ Балкана у Микре (Сивлиево).

R. spinosissima L. sp. По сухитѣ върхове у Разградъ, Варна, Ловечъ, Турски Изворъ.

Agrimonia Eupatoria L. Въ околностъта на Варна.

Alchemilla vulgaris L. Около Разградъ, Варна, София.

Aremonia agrimonioides DC. Въ околностъта на Разградъ.

Sanguisorba officinalis L. β) *montana* Jord sp. По планинскитѣ ливади на нáй-високия врьхъ на Витоша. Една варияция съ елептично-сърцовидни, кожасти листца, съ дебели листни опашчици, съ дебели 1—3 главични стъбла и съ главички, които се стѣсняватъ къмъ основата си.

Poterium muricatum Sp. По върховетѣ и моравитѣ у Варна и Разградъ твърдѣ распространено. Плодоветѣ му сѫ съ тия на чешското растение съвършенно подобни, но главичкитѣ и листята му сѫ пó-малки, щото цѣлото растение не се различава въ всичко отъ обикновенното *P. Sanguisorba L.* Това послѣднето освѣнъ това никога не се е намѣрило нито у Варна, нито у Разградъ, щото твърдѣ е вѣроятно, че *Pot. muricatum* е само едно плѣме (раса) на *P. Sanguisorba,* което замѣстя на югъ формата P. Sanguisorba и е била прѣнесена въ пó-сѣвернитѣ страни.

---

*) Подъ името *Акантови рътлини* трѣба да се разбира Чуката при Разградъ, която се прѣименува отъ Д-ра Веленовски съ казаното име, защото тамъ расте Acanthus.

P. Gaillardoti Boiss. Многолѣтно, трѣвнато растение, съ равни корѣнища. Стъбло *поединно, равно, дългнясто*, 30—70 см. високо, цѣлото растение е лисо, особно горѣ ребрѣсто, просто съ 1—3 постранини по срѣдата. *Долнитѣ листа твърдѣ дълги, съ дълбоко изрѣзани, дълго-опашати листца. Листцата на горнитѣ листа продълговати, съ малко зжби, когато нáй-горнитѣ линейни, цѣлокрайни. Главички малки, топчасти, 3—8 на нагорѣ издигнати упашчици, въ продълговато гроздовито цвѣторасположение.* Чашечнитѣ листца елептични, тжпи, съ бѣли кожасти окраи. Плодове *малки* (дълги около 2 м. м.), *елипсоидни, ямчасто-сбръчкани, съ бѣлѣзникави, крилясти ръбове.*

По травнатитѣ върхове и морави у Варна на много мѣста. Августъ.

Листата сж сиво-зелени, стъблото често червеникаво. Плодоветѣ и главичкитѣ сж много пó-малки отъ колкото у *P. Sanguisorba L.* По равния дългнястъ растежъ, по гроздовитото цвѣторасположение и по листята си, това растение е твърдѣ отличително.

Тоя видъ се опрѣдѣля отъ г. Веленовски като *P. Gaillardoti,* който *Boissier* увежда изъ далеко отстраненитѣ страни на Мала Азия. Но всичкитѣ знакове, които *Boissier* прѣдставя за тоя видъ въ своята Fl. Orient., се сходватъ твърдѣ добрѣ съ тия на това растение. Понеже уведената отъ *Boissier* диагноза е твърдѣ кжса, то, за сравнение на това мѣсто, е подадена цѣлата диагноза на Варненския Poterium. Може би расширочението на *P. Gaill,* да се распростира по Мала Азия и по Балканския полуостровъ.

Pomaceae L.

Pyrus amygdaliformis Vill. Въ България навредъ по върховетѣ, въ лѣсоветѣ и поединно изъ нивята. Това дърво дѣйствително не само като *P. amygdaliformis* Vill. но сжщо P. salviaefolia Peff. и P. salicifolia S. S. въ много знакове се отличава. Листята сж елиптични и яйцовидни, тжпи, цѣлокрайни или твърдѣ незначително назжбени, еднакво дълги или пó-кжси отъ опашката, сжщо като остарѣжтъ ставатъ сиво-космати. Само листята на младитѣ младочки сж елептично-копчасти, при основата клинясто стѣснени

и късо-опашати. Плоднитѣ опашки сж два до четери пжтя по-дълги отколкото самиятъ плодъ.

Тоя южeнъ видъ може би по сжщия начинъ варирува, както *P. communis,* Conspectus fl. eur. е съвършенно справедлива.

Cotenaester vulgaris Lindb. по Витоша.

Crataegus Orgacantba L. Навредъ въ България.

Cucurbitaceae Juss.

Momordica Elaterium L. Покрива припѣчнитѣ стръмнини у Варна въ голѣмо множество. Сжщо въ най-близката околность на града по развалинитѣ.

Bryonia alba L. Около Варна, Разградъ.

B. dioica Jacq. Франгя у Варна.

Onagrarieae Juss.

Epilobium hirsutum L. Навредъ около Разградъ, Варна.

E. angustitalium L. По Балкана, Витоша.

E. palustre L. По Витоша.

E. alsinaefolium Vill. Изъ мочуритѣ по Витоша.

E. virgatum Fr. Около Варна, Разградъ.

Circaea Lutetiana L. Въ лѣса у Ябланица.

Halorageae Br.

Myriophyllum spicatum L. По брѣговетѣ на сладководното езеро у Варна.

Hippuris vulgaris L. Покрай езерото у Гебедже, Варна.

Lythrarieae Juss.

Lythrum Hyssopifolia L. По влажнитѣ мѣста около Разградъ.

L. Salicaria L. Покрай водитѣ у Варна, Разградъ.

L. virgatum L. Въ единъ трапъ у Ломъ-Паланка.

Portulacaceae DC.

Pharnaceum Cerviana L. Въ морския пѣсъкъ у Варна.

Paronychicae St. Hil.

Herniaria hirsuta L. Въ околностьта на Варна.

H. incana Lam. Наврѣдъ изъ моравата около Разградъ, Варна.

Paronychia capitata Lam. По вариститѣ скали у Гебедже.

Scleranthеae Lk.

Scleranthus marginatus Guss. По сухитѣ мѣста на най-високия връхъ на Витоша.

Crassulaceae DC.

Sempervivum soboliferum Sims. По върховетѣ около Гебедже.

S. patens Grsb. По скалитѣ на Витоша.

Sedum album L. У Текето на Махсаръ-Паша.

S. acre L. Въ околностьта на Разградъ.

S. Telephium L. По Чуката у Разградъ.

Grossularieae DC.

Ribes alpinum L. Подъ Витоша на с. Драгалевци.

Saxifragaceae DC.

Saxifraga tridactylites L. По върховетѣ у Гебедже.

S. rotundifolia L. По Витоша.

S. stellaris L. По Витоша.

S. pedemontana All. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по върха на Витоша.

Chrysosplenium alternifolium L. Въ Балкана при Петроханъ.

Umbellatae L.

Lophosciadium meifolium DC. b) *microcarpum* Vel. Отъ растението, което *Janka* е събиралъ у Калофелъ въ Тракия, отличава се тая раса по твърдѣ малкитѣ си плодове. Плодоветѣ на Калоферското растение сѫ 10—12 мм. дълги и 8—10 мм. широки, широко-елептични, отпрѣдъ и при основата закрѫглени, съ единъ твърдѣ широкъ, крилатовидинъ окрай; срѣднитѣ три ребра сѫ силно крилати. Плодоветѣ на това растение, което сѫщо има единъ гиздавъ ръсть, сѫ най-много 7 мм. дълги и 3—1 мм. широки, продълговато-елептични, отпрѣдъ закрѫглени, при основата обикновенно стѣснени. Крилатовидниятъ окрай е тѣсенъ, срѣднитѣ ребра малко крилати. Въ всичко друго и двѣтѣ растения съвършенно си приличатъ, щото нѣма защо да се дѣлѭтъ въ два вида.

Твърдѣ распространено изъ храсталацитѣ около Разградъ и Варна. Августъ.

Orlaya grandiflora Hfn. Обикновенно изъ нивята около Разградъ, Варна.

Daucus Carota L. Около Разградъ, Варна и наврѣдъ обикновенно.

Turgenia latifolia Hfn. Изъ нивята около Разградъ, Варна.

Caucalis daucoides L. Наврѣдъ около Варна, Разградъ.

Torilis helvetica Gm. Твърдѣ распространено около Варна, Разградъ.

T. nodosa G. По развалинитѣ около Варна.

Archangelica officinalis Hfn. Подъ Витоша недалеко надъ манастиря Драгалевски.

Peucedanum alsaticum L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, Ветово, Провадия, Варна.

P. arenarium W. K. По върха Голѣмъ Югъ у Разградъ, върха надъ Дунава у Ломъ-Паланка.

P. officinale L. Наврѣдъ съ прѣдходящето.

P. Carvifolium Vill. Въ Балкана у Орхание.

P. Cervaria Cuss. Около Разградъ.

Pastinaca latifolia DC. Въ чернозема покрай рѣката Ломъ около Разградъ, тукъ-тамѣ въ голѣмо множество. По формата на плодоветѣ си стои близо тоя видъ до *P. sativa L.* не до *P. opaca*). Отъ него различава се обаче: по голѣмитѣ си, широко-яйчести, прости, остро — но малко назъбени, отпрѣдъ закржглени, отъ опакото бѣлезникъво-космати перести листца; по крайнитѣ си листца, които при основата сж яйцовидни, въ обриса закржглени, много или малко тройгушни; по повърхното си само ръбѣсто и хубаво на длъжъ начертано стъбло (онова не е така ръбѣсто); по крайнитѣ си сѣнчици, които биватъ обикновенно безъ опашки, или твърдѣ късоопашати; по малкитѣ си, 3—7 пръчни сѣнници и по плоднитѣ опашчици, който сж толкова дълги, колкото елептичния плодъ.

Цвѣторасположението на *P. latifolia* е забѣлѣжително продължено, съ къси пострани оси, у *P. sativa* е обаче видително равно-китчесто. Цѣлото растение мириши твърдѣ неприятно.

Heracleum sibiricum L. По долнитѣ поли на Витоша.

Meum muttelina G. По върха на Витоша.

Foeniculum officinale All. Съвършенно диво расте по нивята у Търново и Ловечъ.

Silaus virescens Grsb. По Витоша не далеко отъ манастиря у селото Драгалевци.

Libanotis sibirica K. По Витоша по нискитѣ мѣста.

Seseli peucedanifolium Bess. По Голѣмия Югъ и Чуката у Разградъ. Съглася въ всичко съ растението събирано отъ *Janka* въ България и се специфически твърдѣ различава отъ S. rigidum W. K.

Chaerophyllum Gagausorum sp. n. Има стъбло равно, 30—80 см. високо, начъртано, само при основата космато, по срѣдата расклонено. Долнитѣ листа двократно тричисленно расперени; листцата доста опашати, окржгло-елептични, твърдѣ късо изострени, врѣзано-назъбени, при основата яйцовидни или сърцевидни, лиси или отъ опакото рѣдко-космати. Горнитѣ листни завойки сж широки но къси, съ двократно тричисленно-расперени горни листѣ, които както долнитѣ сж прости, кръгло-елептични и късо изострѣни. Закривката е елептична дору кржгла, тжпа или твърдѣ късо изострена, лиса, почти пó-къса отъ листата. Распукливата семенна клѣчица (Stylus), е пó-къса или едвамъ толкова дълга, колкото е кжželовидната пестична подложка. Зрѣлитѣ, окрайни плодове сж винаги пó-дълги отъ своитѣ опашчици.

Въ сѣнчестата лѣсиста долина у Гебедже. Единъ добъръ видъ, който стои близо при *Ch. byzantinum* Boiss. и *Ch. aromaticum,* отъ първото се обаче различава по малкия си растежъ, по кожнатитѣ си листѣ, по малкитѣ си семенни пръчици, а отъ послѣднето по съвършенно особнитѣ си листа, по косматостьта и плода си.

Anthriscus Cerefolium Hfn. Около Разградъ.

Sium angustifolium L. Около Варна у Гебедже, надлъжъ по-край езерото.

Aegopodium Podagraria L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

Pimpinella Saxifraga L. Около София изъ храсталацитѣ въ една много космата вариация.

P. peregrina L. По трѣвнатитѣ мѣста между ловята у Варна.

Trinia Kitaibellii M. B. Около Разградъ и Варна изъ храсталацитѣ.

T. vulgaris DC. Съ прѣдходящето по сжщитѣ мѣста.

Apium graveolens L. Покрива въ голѣмо множество цѣли побрѣжни партии покрай Дѣвненското езеро у Варна.

Bupleurum apiculatum Friv. Около Разградъ и Варна по сухитѣ върхове твърдѣ распростанено.

B. rutundifolium L. Около Варна и Разградъ наврѣдъ распространено.

B. affine Sadl. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ, твърдѣ распространено.

Bupleurum junceum L. Изъ храсталацитѣ у Варна и Разградъ.

Conium maculatum L. Покрай желѣзницата у Каспичанъ.

Physospermum aegopodioides Boiss.!! Едно твърдѣ интересантно растение, безъ съмнѣние сѫщиятъ онзи видъ, който е събиралъ *Orphanides* въ Македония. Събирано е подъ една скална стѣна въ балкана Араба-конакъ при Орхание около 28 Юлий и то само разцъфнѫто. При това още систематически не е доказано неговото мѣсто. Хабитуелно това растение живо припомня на Aegopodium Podagraria, но е по-голѣмо (до 1 м. високо), листата сѫ остро назѫбени и остро изострѣни. Дрѣбната косматость на сѣнничнитѣ пръчици сѫ характеристични. Сѣнничниятъ завой се състои отъ 1—8 листенца.

Physospermum aquilegifolium K. Около Разградъ, въ Балкана у Орхание и Турски Изворъ.

Eryngium maritimum L. По морския брѣгъ у Варна.

E. campestre L. Около Разградъ.

Araliaceae Juss.

Hedera Helix L. Наврѣдъ около Разградъ.

Corneae DC.

Cornus sanguinea L. Въ околностьта на Разградъ.

C. mas. Изъ горитѣ около Разградъ, Варна и изобщо въ нискитѣ мѣста наврѣдъ распространено.

Loranthaceae Don.

Viscum album L. Изъ горитѣ въ Дели-Орманъ твърдѣ распространено.

Caprifoliaciae Rich.

Viburnum Lantana L. Образува вѣдно съ други шубраки нискитѣ лѣснати върхове у Вѣтово, Разградъ, Варна, Провадия.

Sambucus Ebulus L. По полѣнитѣ около Разградъ, Варна, твърдѣ распространено.

Sambucus nigra L. Въ лѣсоветѣ Масаръ-Паша, около Хюсенче и Кривнѣ.

Lonicera xylosteum L. По политѣ на Витоша.

L. coerulea L. По Витоша надъ с. Драгалевци.

Rubiaceae Juss.

Galium mollugo L. Въ околностьта на Разградъ, Варна.

G. Cruciatum With.[1]) Наврѣдъ около Разградъ.

G. verum L. Твърдѣ обикновенно около Разградъ, Варна.

G. aristatum L. sp. По Акантовитѣ рътлини (Чуката) у Разградъ.

G. pedemontanum All. Въ Балкана Араба-конакъ недалеко отъ памятника.

G. rubioides L. По Акантовитѣ рътлини у Разградъ.

G. cruciata Scp. По влажнитѣ мѣста на Витоша.

G. Divaricatum Lam. По Чуката у Разградъ.

G. tricorne With. Около Варна, Разградъ.

G. purpureum L. Въ Балкана у Петроханъ.

Asperula cynanchica L. Въ околностьта на Разградъ.

A. galioides M. B. По скалиститѣ височини у Варна, Разградъ.

A. odorata L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

A. humifusa M. B. Около Руссе, Варна, Гебедже изъ храсталацитѣ твърдѣ распространено.

A. arvensis L. По полѣнитѣ и нивята около Разградъ.

Crucianella angustifolia L. По сухитѣ върхове у Варна и Мосаръ-Паша Теке.

Sherardia arvensis L. Изъ нивята около Разградъ.

(Слѣдва.)

---

[1]) Galium cruciatum With. е синонимъ съ Galium cruciata Scp. Виждъ Nymanovий Conspectus florae europaeae p. 331. *Ред.*

ЧЛЕНЪТЪ ВЪ БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ.

ОТЪ Л. МИЛЕТИЧЪ.

1. Членътъ (articulus) се развива винаги отъ показателнитѣ мѣстоимения. Той съпровожда имената и служи, за да изтъкне понятието или прѣдметътъ като вече извѣстенъ — познатъ. Въ всичкитѣ езици членътъ сравнително е младо явление: Омиръ не познава членътъ; той го употрѣблява въ строго показателно значение. Латинския езикъ нѣма членъ. — Членътъ се развива, когато езикътъ почне да губи богатството на номиналнитѣ (именнитѣ) си форми. Отношенията, който се опрѣдѣляватъ чрѣзъ членътъ, узнаватъ се въ старитѣ езици по свързката на рѣчитѣ въ изрѣчението. Членътъ е, слѣдователно, свойственъ на пó-новитѣ езици. За това не се съгласяватъ арийскитѣ (индо-европейскитѣ) езици относително членътъ така, както относително пра-старитѣ задружни езиковни явления сир. корѣнитѣ, формитѣ въ флексията и т. н. Всѣки езикъ по волята си е употрѣбилъ едно отъ показателнитѣ си мѣстоимения за членъ. Членътъ може да стои прѣдъ или слѣдъ името (nomen). Членъ слѣдъ името се е образувалъ въ: българския, албанския (арнаутския), ромънския, старо-морвийския и арменския езикъ; членъ само подиръ прилагателното иматъ: славянскитѣ, литевскитѣ и скандинавскитѣ езици. Нѣмския езикъ има, освѣнъ самостоятелния членъ прѣдъ имената, още единъ свързанъ съ засловието (крайътъ) на прилагателното: der gute — guter.

Въ тъзи статия ще се разглежда развитието и употрѣблението на членътъ въ българския езикъ.

2. Миклошичъ е на мнѣние, че българския самостоятеленъ членъ се развилъ подъ влиянието на трако-илирийския езикъ, отъ който нѣмаме никакви прями оста-

тъци, освѣнъ днешния арнаутски езикъ; този се счита за родственникъ — потомъкъ на изчезнѫлия трако-илирийски езикъ. (Срав. Miklosich Syntax 127. Die Slavischen Elemente im Rumunischen 7, Denkschriften der Philosoph. Hist. Classe XII 1862. Wien 1—71). Арнаутския езикъ днесь гужда членъ слѣдъ името тъй, както и българския езикъ (*бир*-синъ *бир-и* синътъ). Сѫщото тракийско влияние съглежда Миклошичъ и въ ромънскийятъ членъ [tempul вм. латински temp(us)il(le)]. Това тълкувание е твърдѣ не сигурно. Повече е за вѣрванье, че българския членъ се развилъ изъ най-вѫтрешния организъмъ на самия български езикъ. Въ това мнѣние ни подържа и явлението на суфигиранъ членъ (= членъ подиръ името) и въ пó-горѣ споменѫтитѣ езици. Нъ и безъ това, намъ стига да посочимъ на общо-славянския и литевския суфигиранъ членъ при прилагателнитѣ и да докажемъ, че развитието на българския членъ при сѫществителнитѣ и мѣстоименията може да бѫде продължение на процессътъ, който се почнѫлъ още въ литевско-славянския периодъ. Въ случай, че и слѣдъ това би били принудени да търсимъ чуждо влияние, чрѣзъ което да можемъ си разясни появяването на българския членъ. ние ще посочимъ на русския членъ, който живѣе тукъ тамѣ низъ русскитѣ диялекти и на който никакъ не може се отказа тъждественость съ нашия членъ срав. *паренье-тъ, парене-тъ и парень-то, сватьи-тѣ, сватьи-то, мать-та, мать-ту, людите; сам-отъ: само-тъ говоритъ таково слово; второіе-тъ разъ, тоіе-тъ конь, носотъ написанъ по-змѣйному, вси-ты рыбы, ноги-ты, головата; я поѣду въ домотъ свой; пѣснь-ту поютъ; одино-тъ, другойотъ, криводушнойотъ, богатойо-тъ, бѣсотъ на дворотъ въѣзжаетъ, я и Киевотъ городъ выжгу, сильнотъ хвалитъ ся силою*, и т. н. срав. Миклошичъ Syntax 128. Самъ Миклошичъ признава, че въ тѣзи форми има членъ, подпълно анологиченъ съ българския[1]). Какво трако-илирийско влияние можемъ си помисли при развитието на руския членъ? Понеже на този въпросъ, който самъ по себе си се налага, още не е отговорено, оправдано е мнѣнието, споредъ което

[1]) In der russischen Volkssprache wird *ta* häufig in einer Weise angewandt, dass es, wenn es nicht ganz und gar der Artikel ist, demselben jedenfalls sehr nahe kömmt. Wie die Beispiele zeigen, herrscht in dieser Hinsicht die grösste Analogie zwischen dem Bulgarischen und dem Russischen. Syntax 128.

българскийътъ членъ не се е развилъ подъ влиянието на съсѣднитѣ езици, (трако-илирийски), нъ трѣба да се счита за чисто оригинално езиково явление. Не е невѣроятно, че ромънския членъ е взелъ нероманското си положение („Die unromanische Stellung“ глед. Die Slav. Elemente im Rumanischen) подъ влиянието на българския членъ. Сѫщото може да се каже и за арнаутския членъ. Като гледаме така на българския членъ относително орнигиналностьта на потеклото му — прѣминаваме къмъ специялно разглеждание на развитието му.

3. Казахме, че членътъ сравнително е младо явление въ езицитѣ. При все това, нека да споменемъ и за едно изказано мнѣние, въ слѣдствие на което и относително членътъ се потвърждава изрѣчението, че нищо не било ново подъ небето. Въ Časopis, Mus. Král. Česk. 1857. стр. 227—251. 564—581; 1858: 347—357, 519—533, опита се Hattala въ прѣвъсходната си статия „O ablativě ve slovančině a litvančině“ да вникне въ сѫщностьта на падежнитѣ окончания, специялно на аблативното окончание. Ако и съ помощьта на нѣкой комбинации, между другото, дохожда той и до слѣдуѭщия резултатъ: Окончанията на прямитѣ падежи (casus recti) първобитно сѫ били показателни мѣстоимения; окончанията на косвенитѣ падежи (casus obliqui) сѫ нѣкогашни прѣдлози. Падежнитѣ окончания сѫ били самостоятелни корѣнни срички, които сетнѣ се слѣли съ заслoвието на думата. Първобитнитѣ падежни форми сѫ били тъй сѫщо аналитически, както сѫ и падежнитѣ форми въ модернитѣ езици. Теоретическия индоевропейски езикъ е почнѫлъ съ аналитични форми, достигнѫлъ е върхътъ на развите въ синтетично отношение и слѣдъ това отново се разлага аналитически [1]). Значението на падежнитѣ окончания въ по́-новитѣ езици, до колкото тѣ сѫ се запазили, вече не се чувствува и за това езицитѣ взехѫ да си надомѣстѭтъ загубата чрѣзъ сѫщитѣ срѣдства, сир. мѣстоимения и прѣдлози, само че едни ги гудихѫ пакъ по първобитния способъ слѣдъ името, други прѣдъ него или смѣ-

---

[1]). Да чуемъ и Whitney: In der Geschichte der Spache, soweit es sich um synthetische Bau handelt, ist augenscheinlich in aufsteigender Linie eine Höhe erreicht worden, der eine Bewegung in absteigender Linie folgte срав. Leben und Vachsthum der Sprache. Leipzig c. 223.

сено. Слѣдователно, именителното *с* въ гърц. λύκος лат. lupus литев. *wiłkas*, санскр. *wrkas* ст. бълг. **влъкъ** отъ **влъкъс*, не е нищо друго, освѣнъ остатъкъ отъ едно показателно мѣстоимѣние **са,* което е равно и звуково и пó-значението си на ст. бълг. показ. мѣстоим. **тъ**. Споредъ това лит. *wilkas,* санскр. *wrkas* се образувало отъ **wilka-sa *wrka-sa:* сѫщо така **λύκο-σα *lupo-sa* ст. бълг. **влъкъ** отъ **влъка-са*. Понеже именит. *с* въ слав. езици рано изчезнѫ, бълг. езикъ е надомѣстилъ загубата чрѣзъ **тъ** и **сь**: лит. *wlkas*, санскр. *wrkas* и етимологически и по значението си първобитно сѫ били сѫщото, което сѫ ново-бълг. *влъкас*, *волас* или *влъкат волат* [1]) или ст. бълг. **образось, народось человѣкотъ**. — Прѣдлозитѣ въ бълг. езикъ стоѭтъ прѣдъ името; въ романскитѣ езици не само прѣдлозитѣ, нъ и мѣстоименията сѫ турнѫти прѣдъ името фр. *le monde* = *mundus* сир. *mundu-sa* род. пад. *du monde* = *de le monde*, *de la mère, на майка-та*.

* * *

4. Още въ общославянския периодъ приематъ прилагателнитѣ въ засловието си едно показателно мѣстоимение, за да могѫтъ обѣлѣжи качествата и свойствата на опрѣдѣлявания прѣдметъ като вече познати — извѣстни. За тъзи служба е избрано пок. мѣст. **и, ꙗ, іе**, което живѣе въ ст. бълг. езикъ като самостоятелно мѣстоим. въ косвенитѣ падежи, а въ именит. падежь свързано съ сричката **же** и съ релативно значение: **и-же, ꙗже, іеже**. Така се развило покрай **добръ человѣкъ** ἀγαθός ἄνθρωπος и **добръ и человѣкъ** ἀγαθός ὁ ἄνθρωπος = bonus ille homo. Тъй нареченитѣ прилагателни съ пълно окончание, слѣдователно, не сѫ нищо друго, освѣнъ съединение на простото прилагателно съ показат. **и, ꙗ, іе**; за това е пó-намѣсто да ги наречемъ „прилагателни съ членъ“ или „сложни“ прилагателни. Първобитното **добръ и** се слѣло въ едно: **добръи** отъ което сетнѣ се образувало ст. бълг. **добрыи** сърб.-хърв. *добри*, русски *добрый*, ческ. полск. *dobrý* и т. н. До когато мѣстоим. **и** не е било изгубило самостоятелното си значение сир. до когато не се е съединило съ засловието (крайътъ) на прилагателното, вършило е напълно службата на самостоятеленъ членъ

[1]) Срав. П. Р. Славейковъ: „Рупаланското нарѣчие“, Наука II 1882.

сѫщо така, както и показат. мѣстоимѣния въ днешнитѣ романски езици: доврѣ и человѣкъ = влаш. *dulcele pom* отъ *dulce (il)le pom*. Явно е отъ това, че славянския суфигиранъ членъ при прилагателнитѣ се развилъ самостоятелно. За тракийско влияние тукъ неможе да става ни дума, понеже суфигираниятъ членъ при прилагателнитѣ е познатъ и на нѣмския, литевския и други езици. Срав. gut-er Mensch покрай der gute Mensch както отъ тал. *bella-la-Roma* — *la bella* Roma. Не е ли най-вѣроятно, че подъ влиянието на суфигирания членъ при прилагателнитѣ е могълъ да се развие суфигиранъ членъ и при сѫществителнитѣ и мѣстоименията? Покрай влаш. *dulce-le pom* се появило *pomu-l(e) dulce* както отъ *bella la Roma* — *Roma la bella*. Трѣбало е само да се съедини Roma la bella въ Romala bella и ето влашкийтъ суфиг. членъ и въ талянския езикъ! Членътъ отъ прилагателното леко минѫлъ и при сѫществителното. Съ пълно право би очаквали, да се появи въ бълг. езикъ мѣстоим. и, ꙗ, ѥ, като суфигиранъ членъ и при сѫществителнитѣ сир. да бѣше се образувало человѣкъ + и подъ влиянието на доврѣ + и. Това не се случило, понеже, мѣст. и, ꙗ, ѥ, твърдѣ рано прѣстанѫ да живѣе като самостоятелно мѣстоимение: вече старо-българския езикъ познава и, ꙗ, ѥ само въ косвенитѣ му падежи. Именит. падежъ не се употрѣбява и бива застѫпванъ отъ онъ; въ косв. падежи то означава третото лице: да и би погоубилъ, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν. Срав. Дак. *i ꙗdrobiha* = и *(го) сдробиха*. (Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen. Denkschrift. VII.23). Срав. и днешното Шуменско, *видех и (=го)*, *зех и (=го)* и т. н. До когато мѣстоим. и, ꙗ, ѥ губи значението си и изчезва, сѫществуватъ въ ст. бълг. езикъ други показателни мѣстоим., които сѫ общеизвѣстни и въ пълна сила. Такива сѫ мѣстоим. тъ, та, то и сь, си, се покрай овъ, ова, ово и онъ, она, оно. Езикътъ трѣбаше да избере едно отъ тѣхъ за членъ при сѫществителнитѣ. Вече въ общеславянския периодъ е направенъ подобенъ опитъ съ пок. мѣстоимение сь, си, се. Отъ тогава сѫ останѫли въ всичкитѣ славянски езици сѫществителнитѣ съ суфигиранъ членъ: дьньсь, ново-бълг. *денес(-ка) днес*, *днеска*, сърб.-хърв. *данас*, ческ. полск. dnes и т. н. сѫщо такива сѫ и бълг. *лѣтос* вм. *лѣто-се*, *нощес*, *зимъс* и т. н. Въ най-старитѣ ст. бълг. паметници срѣщаме и други примѣри съ членъ сь.

Срав. годось, градось, домѣсь, мирось, народось, образось, праздьникось, родось, человѣкось, храмось, иноплеменикось и др. Вижда се отъ ст. бълг. паметници, че езикътъ не се е рѣшилъ само въ полза на сь, си, се, поноже има още повече примѣри съ суфигирано тъ, срав. работъ сир. раб+тъ, дьньтъ денетъ, недоуготъ, человѣкотъ, отрокотъ и др. За насъ нѣма никакво съмнѣние, че въ тѣзи примѣри показателнитѣ мѣстоимения сѫ изгубили на половинъ отъ чисто показателното си значение и че служѭтъ почти като членътъ въ ново-бълг. езикъ. Горнитѣ примѣри считаме за начала на ново-бълг. членъ, при всичко че владѣѭщето мнѣние тълкува напр. работъ като просто servus ille, денетъ ἡμέρα ἐκείνη.

5. Самото съединяванье на тъ съ прѣдидѫщето сѫществително ни показва, че тъ е ослабнѫло въ показателното си значение. Кога е взело подобно употребление на тъ въ езика по голѣми размѣри — за сега не може се каза точно, нъ приблизително. Нѣма съмнѣние, че езикътъ е почуствувалъ по голѣма нужда отъ показателнитѣ мѣстоимения при сѫществителнитѣ тогава, когато е почнѫлъ да не схваща и да губи старитѣ флективни форми при имената. Появяванието на членътъ при прилагателнитѣ още въ общо-славянския периодъ, по мое мнѣние, тъй сѫщо е било прѣдизвикано отъ недостатъчната опрѣдѣлителна сила на номиналнитѣ падеж. окончания на прилагателното. Появяванието на членътъ винаги е въ свързка съ изгубванието на флексията при имената. Срав. романскитѣ езици. По език.-стари паметници смѣло заключаваме, че ст.-българскитѣ падежни форми се смѣсватъ помежду си и изчезватъ вече въ 12. ст. Падението на първото българско царство силно е повлияло и върху буйното развивание на езика въ диалектично и аналитично направление: Познато е, какъвъ прѣвратъ станѫ съ ческия езикъ въ врѣме на бурната епоха на хуситскитѣ войни! Въ 13 и 14 ст. виждаме вече голѣми фонетически промѣнения въ българския езикъ, въ слѣдствие на които и флексията бѣше пострадала. Въ паметницитѣ отъ 13. и 14. в. ясно се вижда станѫлото смѣсвание както и замѣняванието съ чисти гласни на носовкитѣ и еровитѣ, особено въ флективнитѣ окончания. Срав. Струмицкия Кодекс. — Понеже нашитѣ стари писатели и прѣписвачи се придържяли о стария ли-

тературенъ езикъ и традиционалната стара ортография, за това не е легко точно исторически да се слѣдѫтъ по новитѣ език.-явления и тѣсно свързаното съ тѣхъ появяванье на членътъ. Въ ржкописитѣ отъ 12—13. ст. срѣщаме обикновено такива примѣри съ суфигирано показат. мѣстоимение, каквито се срѣщатъ и въ най старитѣ глаголич. и кирилски ржкописи. Така напр. не можеть статн домотъ л. 60 не имать прѣкити родось 116 л. ржкоп. отъ XIII. в. въ Бѣлградъ (В. Ломански „Онѣкоторыхъ слав. рукоп. въ Бѣлградѣ, Загребѣ и Вѣнѣ Спб. 1874). Въ 14 в. било е употребленнето на показат. мѣстоимение тъ вмѣсто членъ така распространено, щото не е било възможно да не се вмъкнѫтъ примѣри за членъ и въ литературния езикъ; нъ това е ставало само случайно и поради не вниманието на писеца. Проф. Срезневски съобщава изъ единъ българ. ржкописъ отъ 1348 год. слѣдующитѣ два примѣра съ членъ: роуменаата лѣвѫѫ ржкѫ подложить тн подъ главѫ; шедъ человѣкъ продасть все имѣние и коупи селото (свѣдѣния и замѣтки о мало извѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ No. XXXVI глед. Arch. für Slav. Philologie). Отъ „Троянската повѣсть“ още по на гледно се увѣряваме, че въ 14. в. членътъ се билъ на половинъ развилъ: недаваите аиакшоу оржжието 182. И въ кои дьнь принесено быстъ оржжието 178 Дадите мнѣ то оржжие 184 X. (Starine III). Тѣзи примѣри ни показватъ, че показат. мѣстоимение не е изведнѫжь взело мѣстото си слѣдъ сѫществителното, нъ че дълго врѣме се колебаяло — ту прѣдъ, ту слѣдъ името. Таково колебание относително мѣстото прѣдъ или слѣдъ сѫществителното се забѣлѣзва при мѣст. тъ вече въ най старитѣ паметници и то въ случай, гдѣто чисто показателното му свойство лежи извънъ всѣко съмнѣние. Ще приведѫ само единъ примѣръ изъ Супрасалския паметникъ: бѣахѫ въ горахъ вържштаѫще сѧ въ стѣнахъ вьсь дьнь тъ и тѫ нощь стр. 24.

Езиковния процессъ на распаданието на номиналната флексия и развиванието на членътъ, споредъ всичкитѣ доказателства, който имаме, е траялъ и се завършилъ до половината на 15. в.; отъ тогава почва новобългарския периодъ въ историята на българ. езикъ.

6. Въ всичкитѣ бълг. нарѣчия е употрѣбено за членъ ст. бълг. мѣстоимение **тъ, та, то**. Въ македонскитѣ говори служѫтъ за членъ и ст. бълг. показ. мѣстоимения **овъ, ова, ово**, и **онъ, она, оно** въ съкратенъ видъ *(о)въ, (о)ва, (о)во. (о)нъ, (о)на, (о)но:* Срав. *боздогановъ* 244. *сѫнцено* 4. *кучкана ламя* 80. *момче во, сърце-во, вода-ва, земя-ва; а девойки-не во пазуи-не а дечина-навъ ржчина-на Миладин. 376.* Въ рупаланското бълг. нарѣчие, както ни съобщава П. Р. Славейковъ Наука II. 1882. сѫществува тройни членъ 1) *-с(ъ), -са, -со* (ст. б. **сь, си, се**) срав. *искарай волас, конес, зьоми оглав-са. пресей брашно-со* 2) *-т(ъ), -та, -то* срав. *волат, конет, оглавта, брашното* 3) *н(ъ), на, но*, срав. *волан, конен, оглав-на, брашно но* множ. ч. *волисе, конисе, волите, коните, воли-не, кони-не, брашна-с и, -на- та,* [1]). Много интересенъ е членътъ *-с(ъ), -са,- со,* който ни напомня ст. бълг. **образось, иноплеменикось**: По аналогия на *т(ъ), та, то* и др. измѣнило се ст. бълг. **сь, си, се** въ *с(ъ), са, со.* Рупаланския членъ *съ, са, со,* ни доказва, че при образуването на ново-бълг. членъ сѫ взели участие всичкитѣ ст. б. показат. мѣстоимения. Като си спомнимъ, че на Рупаланското нарѣчие не е съвсѣмъ непознатъ и членътъ *(о)въ, (о)ва, (о)во,* трѣбва да го считаме въ отношение къмъ членътъ за едничко нарѣчие, което днесь прѣдставлява всичкитѣ опити на цѣлокупния бълг. езикъ за създаване на нов. бълг. суфигиранъ членъ. Нѣколко члена въ едно и сѫщо нарѣчие служѫтъ за по тънко означение на близкостьта на опрѣдѣлявания прѣдметъ. Членътъ *с, са, со* служи за опрѣдѣляванье на най близкия, а съ членътъ *н, на, но* се опрѣдѣлява най отдалечения прѣдметъ. Въ сѣв. западнитѣ и источнитѣ бълг. говори е познатъ само членътъ *тъ, та, то* съ нѣкои малки изключения. Въ тѣзи говори показат. мѣст. *тъ* е пропѫдило другитѣ показат. ст. б. мѣстоимения и въ случаи, когато тѣ не служѫтъ като членъ: *онъ, оной (= онъ + й) и овой (= овъ + й)* твърдѣ рѣдко се чуватъ.

Че въ примѣритѣ *конен, водава, брашново, брашноно,* имаме членъ, а не унищоженъ hiatus (зѣянье) чрѣзъ съгласнитѣ *в, н,* е така ясно и обще-познато, щото е съвсѣмъ излишно да се

---

[1]) Срав. още *мурйе-ну* (= морйе-но), 20 земьо-на, небу-ну, конье-нѣ 21. *гробанъ*, сараянъ, 19. главона 24 и т. н. глед. Родопски старини или сборникъ — отъ обичаи и пр. на Родопскитѣ жители. С. Н. Шишковъ Пловдивъ 1887. 30 стр.

опровъргава Миклошичевото тълкувание срав. Vergl. Wortbildungslehre стр. 187. 1876 год. и изказаното съмнѣние още и въ 1879 г. срав. Lautlehre 373—44 „Der Nachweis, dass die Bedeutung von *t, v, n,* die oben angegebene ist, wird aus Puljevski und Miladinovci nicht leicht zu führen sein“.

7. Новия членъ скоро е прѣминжлъ отъ сѫществителнитѣ и къмъ прилагателнитѣ, чийто членъ и, ꙗ. ѥ е ставалъ отъ денъ на денъ все по непонятенъ на езика по причина: 1) че показ. мѣст. и, ꙗ, ѥ бѣше вече неизвѣстно на езика въ прямитѣ падежи, освѣнъ съ релативно значение въ и-же, ꙗ-же, ѥ-же; 2) понеже косвенитѣ му падежи служехѫ за лично мѣстоим. 3-то л. Опрѣдѣлителната сила на формитѣ добръ-и, добра-ꙗ, добро-ѥ почнѫ да слабне и на скоро трѣбваше да се употрѣби другъ по извѣстенъ и съ животна сила членъ. Понеже стария членъ и, ꙗ, ѥ, ако и почти непонятенъ, бѣше съвсѣмъ сраснѫлъ съ прилагателното, не се отклони и не направи мѣсто на новия членъ; въ слѣдствие на това новия членъ се притури като вторъ членъ. По този начинъ се здоби бълг. езикъ съ двойни членъ при прилагателнитѣ, при всичко, че въ значението си тѣ останѫхѫ равни на старитѣ сложни прилаг. (прилаг. съ пълно окончание): по новото добръи + тъ человѣкъ значи сѫщо, което и старото добръи человѣкъ = ἀγαθός ὁ ἄνθρωπος. Слѣдъ появяването на втория членъ старитѣ сложни прилагателни почнѫхѫ да изчезватъ изъ езика. Остатъцитѣ отъ старитѣ слож. прилагателни въ нов. бълг. нарѣчия сѫ доста рѣдки. Формитѣ на ж. и ср. родъ чрѣзъ ассимилация и контракция съвсѣмъ се изравнихѫ съ ж. и ср. родъ на простото прилагателно сир. отъ стара-ꙗ, старо-ѥ слѣдъ като се прѣдизвикалъ hiatus се образувало найнапрѣдъ стара-а, старо-е; а сетнѣ *старā(ă)* и *старō(ŏ)*. Понеже зв. ъı се изравни съ зв. и. добръи станѫ чрѣзъ добрии = *добри*. Ето примѣри на такива прилагателни, взети изъ живия народенъ езикъ: *Сребрени* венец, *сребрени* герданъ 311 (Велесъ); на *чузди* баща, баща ке речемъ 225. Турската вера *големи* рахатъ 324. Димитри *млади* Димитри! 290. Верковичъ Ж. П. Прѣз *бели* Дунав П. С. XIII *светй* Петър, *божи*, гроп, *вишни* Госпуди, царю *честити* П. С. XVIII. (Конопч. говоръ); у *вельи* четвъртъкъ П. С. 2. XII. 106. Сѫщо така и при мѣстоим. и числителнитѣ: вели самъ *едини* Господъ. Мил.

40. И ази съмъ *първи* майци П. С. П. Брайла; но полѣла *сами* Стояна. Дозонъ 12. — мои чердакъ *пусти* не е. Вукъ Додатакъ etc. Та каде е *малкая* мома 42. Верк. Ж. П. майко ле моя, *старая* 11. Доз. Испи първа *(а* вм. *аіа)* чаша за здраве; . . . . *четвъртая* за дяволски работи Starine VI. Bug. zbor. prošl. vieka. На тая *проклетая* земя, Качанов. 53 ржкопись: Карамфиле, *малой (=малоіе)* моме! 276. Верк. На това мѣсто *страшной(ое)*, *бѣдной(ое)* Star. IX. Jagič. стр. 166. — Отъ косвенитѣ падежи на сложното склонение имаме остатъци отъ винител. родителенъ и дател. падежъ мжжки р.: Отпущи ми го мои *мили* брата *(мили* ст. бълг. милыи вин. п.) 7. Го повиле Риста Бога *малего* 32. И си явни коня *доріега* 40. Упопатего *старего* 422. Си сѣ качи на коня *бжрзего* 84. Страдна майка за *келя'его* сина 530. *дробнаго,* 40, *стребренаго* 41. Миладин. Въ Винга се говори *свѐтугу (=свѐ-того) другогу.* Дакийскитѣ Българе: zamete *sventiago* duha. Mikl. Die Sprache der Bulg. in Siebenbürg. Denkschr. VII., *живога*, 106. *злога* 123. П. Сп. (Търнъ) *съ златного.* П. С. XI. 137. *страшнога* П. С. XII. 123. I.; *светóго* (Панагюрище). П. С. XIX—XX. 173; *другиму*, *доброму*, *светему* Мил. 55 и т. н.

Въ мѣсто старитѣ слож. прилагателни сжществуватъ въ ново-бълг. ез. прилагателни съ двоенъ членъ почти въ сжщия размѣръ, както и слож. прилагателни въ старобългарски езикъ. Трѣба да забѣлѣжимъ, че прилагателнитѣ на — ьскъ иматъ въ нов. бълг. езикъ само форма съ членъ и че притежателнитѣ прилагателни могжтъ да иматъ и проста и сложна форма. Въ другитѣ славянски езици проститѣ форми отстжпватъ на сложнитѣ, въ нѣкои даже съвсѣмъ изчезватъ. Срав. и двата лужички, ческия и полския езикъ. Най много се държжтъ проститѣ (номиналнитѣ) форми като сказуеми въ изрѣчението. Ново-българ. езикъ строго се придържя въ това отношение о правилата на ст. б. езикъ.

Ново-българ. форма на сложното прилагателно за м. р. гласи *добри-йъ-тъ*, образувана отъ *добрий + тъ.* За да си растълкуваме тъзи форма, трѣба да споменемъ, че ст. б. показат. мѣстоим. и мжж. род. им. и вин. пад. е измѣнено *йъ(jъ)* въ слѣдствие на фонетич. ст. бълг. законъ, споредъ който неможе зв. ъ да стой слѣдъ j(й) въ края на думата

и поради това отъ *jъ* се образувало *и* чрѣзъ оякване на *j* въ *и*. Нъ има другъ ново-бълг. фонетич. законъ, въ силата на който всѣко изчезнжло ст. б. крайно ъ отново се съживява, щомъ се намѣри въ срѣдата на думата, по поводъ на нѣкое нейно наращение. Слѣдоват. *добрий* (или контрахирано *добри*) става *добрийъ* щомъ се гуди членътъ *тъ*. Това теоретично правило се потвърждава отъ самия езикъ, който не подава ни единъ примѣръ като *добритъ, грубавитъ,* както обичатъ да пишжтъ нѣкои отъ нашитѣ по стари книжовници. Отъ примѣритѣ, който по долу ще приведемъ, ще се убѣдимъ, че формата *добритъ* не се оправдава отъ живия езикъ. Сжщия случай имаме и при сжществителнитѣ отъ мжжки родъ на тъй нар. *я* — склонение, когато имъ се притуря членъ. По законътъ, който гласи: „гласна + йъ въ края на думата става гласна + й“ (сир. *ъ* изчезва) и „съгласна + йъ въ края на думата = съгл + йь (сир. *ъ* се измѣнява на *ь*)“ имаме **край** вм. **крайнъ** и **вождь, конь** сир. **конйь** вм. **водйъ конйъ**: Притуримъ ли членъ на тѣзи думи, крайното *ъ* ще се намѣри въ срѣдословието и всичкитѣ станжли промѣнения съ него отъ по прѣди ще изчезнжтъ; слѣдоват. *край* ще даде *крайътъ, кон'ь — конйътъ,* (ній = хърв. nj, сърб. ньь), *вождь* отъ *водйъ* = *вождьтъ* (жд = дй). Отъ всичко това слѣдва, че формитѣ *крайтъ. ратай-тъ,* който не рѣдко се срѣщатъ въ писмения ни езикъ, сж плодъ на погрешна ортография, произлѣзла отъ неразбирание историческото развитие на езиковитѣ форми. Въ живия езикъ нигдѣ не се чува *крайтъ.* Сжщото струва и за мѣстоим. *мойтъ, твойтъ* и др. п. вм. *мойътъ, твойътъ* и т. н.

Жен. и ср. родъ на нов. бълг. сложни прилагателни би трѣбало да окончава на *—аята —оіето* сир. *добрая-та, доброіе-то,* нъ въ сжщность се срѣщатъ само контрахирани форми *а-та, о-то: добра-та, добро-то.* Въ остатъцитѣ отъ ст. б. сложни прилагателни не се различава дълго *а* и *о,* до когато нпр. сърб.-хърватски езикъ, въ който тъй сжщо се стегнжло *добрая* и *доброіе* въ *добра* и *добро* още и днесь доста ясно запазва дължината на *а* и *о* като ги произнася *добрâ, добрô* за разлика отъ проститѣ *добра, добро.* — Срав. Бога да найде *стара* ти майка; безъ съмнѣние тукъ *стара* е вм. *старая* Веда слов. II. 500.

8. Бързото пропаданье на старитѣ флективни форми принудило е езика, скоро да си помага съ нови срѣдства, съ помощьта на който ясно да изрази косвенитѣ отношения на имената. Едно отъ тѣзи срѣдства е, както вече казахме, и членътъ. Имаме въ днешния езикъ такива диялектически особености, който ни принуждаватъ да заключимъ, че езика се опитвалъ да употрѣби и при сѫществителнитѣ имена ст. б. мѣстоим. и, ꙗ, ѥ, като членъ въ косвенитѣ падежи сир. да образува сложно склонение и при сѫществителнитѣ, тъкмо тогава, когато старитѣ сложни форми на прилагат. почнѫли да се распадатъ и да ставатъ не понятни. Распаданието на старитѣ сложни прилагат. форми въ тѣхнитѣ съставни части е дало поводъ, щото суфигираното (засловното) мѣстоим. и, ꙗ, ѥ, да се прѣхвърля и прѣдъ прилагателното, тъй щото сложната форма станѫла обратна: членътъ е прѣдъ прилагателното, както и въ другитѣ европейски езици, които иматъ членъ.

Сѫщото нѣщо се случило по аналогия и при сѫществителното и мѣстоименията: Срав. На сиромаѳ не даваше, *сиромаго* (sic) не вѣрваше. Мил. 48, сир. *(Сирома(ѳ)* + *(іе)го* = *сиромахъ* + *тъ*. И попо'и *Мар кому* веле'е Мил. 63. сир. *Марко-(іе)му Янкулаго* войска обиколила 141. *му* реко'е *стару* игумену 55. вм. *стару-му* игумену. Сравни нѣмск. *dem* guten Vater и *gutem* Vater. Вмѣтването въ подобни случаи и на други думи между мѣстоимен. и името още повече е способствувало за да изгуби последното характеръ на членъ. Слѣдъ появяването на по новия членъ *тъ, та, то,* и слѣдъ образованието на другитѣ способи за исказване на родит. и дат. пад. самостоят. членъ *и, я, іе* прѣдъ и слѣдъ имената се счита като излишна плеонастична притурка въ изречението: *го* държеше *стара* игумена 55. вм. стара + *(іе)*го ст. б. старааго. И *ѭ* пре'ече Кралю *добра* гла'а 59 вм. *добра-ѭ* ст. б. доброѭ-іѭ главѭ; — Кога сутра *го* видо'а *дете* вм. *дете* + *го* 60 стр. (Въ макед. нарѣчия не рѣдко се смѣсва грамат. родъ, особенно при мѣстоименията): *дете* + *го* = *дете-то*. Кога *книга* Мирче *ѭ* неало вм. *книга* + *ѭ* = *книгата* 75. Сѣ подскочи на скалата и *ѣ* (=*іе* отъ *іа* = ст. б. іѭ) виде *кутра* желка сир. виде *кутра-іа* желка 22 Чи *го* напретъ *конь* Караше 137. стр. *Конь-го* = *конь-тъ*. Види ми *го десно* рамо 196. *Го* прекѫрсти *море,* го отмѫрзна 55.

Тамо *го* найде *Петре* войвода. 14. И ми кани кумотъ, да *го* кърститъ *дете (=дете-то)* 2. Миладиновци. *Поясмо-то-го* придала 48. му *ѭ зеде него'а-та* глава М. 131. И *него-го* белъ Дунав кердоса И. Сп. IX. Браила. 98, стр. ясъ *го* имамъ *него* заключено М. 155. И *нему-му* и т. н. Безсмислено се употрѣбява: И ми *ѣ* дойде самъ *войводата*. Мил. 13. *9*. Изъ тѣзи примѣри виждаме, че езика не е изведнжжь далъ прѣдпочтение на мѣстоимението *тъ*. Имаме други примѣри въ нашитѣ нарѣчия, изъ които можемъ заключи, че въ езика се било показало стремление, за да се развие членъ прѣдъ името. Ако да бѣше това стремление надвило, щѣше езика ни въ отношение на членътъ съвсѣмъ да се изравни съ модернитѣ езици. Борбата между суфигирания и префигирания членъ е траяла още въ 14. в. както ни доказватъ примѣритѣ изъ Троянската повѣсть: **оржжие то** и **то оржжие**. Особенно въ народната ни поезия се срѣщатъ примѣри, въ които чисто показателнитѣ мѣстоимения вършѭтъ службата на членъ. Срав. Распукала *тая* цжрна земя. 28. Тамо иматъ *тая* вода студена; налей ми *она* студна вода 38. Що ми е'убо'о на *висока-на* планина, н' *онаа* рамна рудина 33. Милад. Да не изидетъ *оноя* душа отъ тело. Кочановски ржкоп. N 1. 25. Що минуе *това* ясно слънце Кач. родм. окр. 92. Та ги служи *това* добро вино Кач. с. Бояна. 69. Искочилъ е *тоя* аждеръ *(+аждеро-тъ)* П. Сп. V. когато се 1883.120. Азе сам, царьо, от Турско, отъ *това* село Гложене П. Сп. XIII. 143. И отъ ноженици вадете *тая* си сабья голѣма. П. Р. Славейковъ. I. кн. Илияда. Та си дуна *сова* (=това) тиху ветарче, и зароси *тава* дребна роса. Веда Словена I. В. 455. И плетете *тая* чорапчета. П. Сп. XII. Търнско 111. На *онаа* гора зелена 72. Милад. Написа'е *тая* бела книга 75 Мил. На *той* поле, пот *той* дърво. П. Сп. IX—X. 92. Браила. Да земѣтъ *тóа* мжжко дете 59. Си грабн'а *она* мжжко дете *(=мжшко-но дете)* 60. Изговори *той* Краль Латинъ 41. Го поельвишъ *ова* цжрно море 55. Мил. и т. н. [1]).

---

[1]) Срав. подобни явления на членъ и въ Сърб. Хърв. езикъ: Tere mije dozval *one* svoje vjerne sluge; Tadar kralju svjetlomu — *ta* djevojka odgovaa pjes. 17. Cvilu to mi cviljaše, drobna ptica lastovica — *ona* mala ptica. *Die. Volksepik der Kroaten. Fr. Miklosich.* Denkschriften der k. k. ak. d. Wissen. Hist.-Phil. Classe XIX. Една особность въ старо-френската поезия ни припомнюва сѫщия случай на членъ. Въ стар.-френската поезия често пѫти може показат. мѣстоим. *cel* да вземе мѣстото на

10 Флексията по дълго се задържала, при членътъ отъ колкото при имената. Поради това и развитието на членътъ се ускорява паралелно съ пропадането на флексията при имената: Падежната форма на членътъ надомѣстя и разяснява нащърбената и неясна падежна форма на името. До гдѣто съвсѣмъ неисчезнѫ флексията — членътъ се скланя наедно съ името. Склоняемия членъ още пази самостоятелностъта си, като отдѣлна дума. Слѣдъ изгубването на флексията си, членътъ напълно губи самостоятелния си характеръ и живѣе само съ името. Нъ не само това: той се слива напълно съ основата на името и по причина на фонетична развала — съ врѣме и самъ изчезва. Въ многобройнитѣ български нарѣчия днесъ още живѣѭтъ остатъци отъ склоняванъ членъ. Името, което е свързано съ такъвъ членъ, обикновенно означава одушевенъ прѣдметъ; не рѣдко и самото име е запазило падежна форма — винителенъ респективе родител. падежъ. Срав. Позаспала ми ратаицата съ *ратае-того* (ратае=род. ратая) Милад. 506. А ми *попа-таго* кадѣй, та се не види; не съмъ чулъ единъ пѫть *попá-таго*. Блъскавъ Злоч. Кърстинка 18. Са сдумала съ *хайдутина-ног* (=оного) Чолак. 256. У *попá-тего* старего Милад. 422. Да наранитъ *кумо-тому* конь отъ Мил. 469. *Змео-тому* подъ крилята. Милд. 258. Не гибаи *човéка-того;* не чини лошо *човéко-тому*. Милад. 258. рѣжеши *човѣко-тому* Starine IX. 163. *сичкьем-ньем* даріе мѣтаха Чол. 323. Въ Шуменско, въ Сърт-Кйойлеръ: *човѣка-тъ'го*. П. Сп. XIX-XX. 152. Въ Трънско е упазена и до днесъ флексията на членътъ въ правилно употрѣбление на живия, говорния езикъ. И тукъ струва правилото, споредъ което членътъ се измѣнява само при думитѣ, които означаватъ одушевени прѣдмети. Срав. П. Сп. XIX—XX: 153. А. Тодоровъ: *царът* пише, изведи *конятога;* при *старца-тога*. П. Сп. XII. 122. рекълъ на *средняатога*. П Сп. XI 137. *цѫрно-тога* XI. 138. *Ждреля-тога* XII. 104. на *бело-тога* XI. 138. Добрѣ е забѣлѣжено П. Сп. XIX—XX. 172. че *цѫрно-тога* трѣбва да се тълкува изъ *цѫрнога-тога,* а не изъ *цѫрна-тога*. Членътъ се скланялъ и

опрѣдѣлит. членъ: *cil des trier courent; cil clerc dient, que n'est pas sens. cil duc et cil conte et cil prince chascun s'apareille etc.* Срав. Diez. Vergl. Grammatik der Romanisch. Sprach. 819. стр. 4.

въ ж. род. нъ днесь не се различава вин. пад. ж. р. отъ именит. Въ Търнско и по нѣкждѣ въ Соф.-окр. се говори за вин. пад. ж. р. членъ *ту;* Че му дадемъ *момуту* Кач. Соф. окр. 217. *златнуту* П. Сп. XI. 137. *наймладуту* 123, *ньойнуту* 106. П. Сп. XII. и т. н.

Много интересни сж примѣритѣ съ склоняемъ членъ въ езикътъ на недавно измрѣлитѣ сир. порумъненитѣ Българе въ Дакия (Трансилвания). Езикътъ на тия Българе ни е запазенъ въ прѣписъ отъ единъ Катехизисъ, писанъ на тѣхното нарѣчие и предназначенъ за Българетѣ въ Чергедъ въ минжлото столѣтие. Миклошичъ, който издаде запазения фрегментъ отъ речения Катахизисъ въ Denkschriften der Wiener Akademie Phil.-Hist. Classe VII. призна езикътъ за български. Въ „Slavische Bibliothek II. 140. Zusätze zu meiner Abhandlung. „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen" мисли той, че Българетѣ въ Чергедъ се заселили въ Дакия прѣди XIII. ст. понеже въ тѣхния езикъ не се смѣсватъ носовкитѣ, което вече срѣщаме въ българскитѣ паметници отъ 13 ст. Сетнѣ (срав. Formenlehre 201. Die Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen) измѣни мнѣнието си и нарече Българетѣ отъ Чергедъ „Дакийски Словени". — За насъ не остава ни най-малко съмнѣние, че езика на тѣзи „Дакийски Словени" е сжщъ български езикъ и не ще бжде мжчно това и да се докаже. Като считаме езика на „дакийскитѣ Словени" за български, ще приведемъ примѣри на склоняемъ членъ, които сж отъ голѣма важностъ именно за това, *защото тѣ ни прѣдставляватъ т. нар. „средне-българска" епоха на езика ни отнюсително членътъ.* Покрай членътъ, скланятъ се и имената. Забѣлѣзва се влияние на прономиналното върху номиналното склонение. Така се срѣща *гресим* вм. ст. б. грѣхомъ. Тжждественостъта на дакийский склоняемъ членъ съ горeприведения български явно личи. Ето примѣри:

Da bande na mui-tui smarti pomen (да банде на *муй-туй* смарти помен) Стария дат. е вече непонятенъ та е притурнжто „*на*"; ste bi *na vast-tem* gresim (ще би на ваш-тем гресим); да dobandem *nas-tui* dussi lecsina (да добандем наш-туй души лечина), *a* kaie *postolen-tem* (kaie апостолентем вм. ст. б. апостоломъ тѣмъ; *kaie* вм. *каже*). От *smarta-ta i ot gyaula-tago* (от смарт-та и от г'аула-таго) VI. да *zame gresintem* prostenie

(да (в)заме гресинтем прощение). Prosti ni *nas-tin* grese прости ни наш-ти—(н) гресе); *nasti* вм. ст. б. вин. пад. **нашѧ ты**. sas pomast *tvui-tomu* sventa duha (сас помощ твуй-тому свента духа) сир. съ помощьта на твоя свети духъ. Тукъ е изразенъ родт. падежъ чрѣзъ дателния, както въ Милад. 395. "Ангелина, *краль-Богдану* сестра"; и ми седна *кралю* на столнина 59. Ке ме дадѣтъ Алай-бегъ, *Алай-бегу* за сина: такива дат. падежи сѫ и слѣдуѭщитѣ: faf *Mataee-tomu* kniga = във Матев-тому книга; ti sta da *nebentztii-tui* hori klics = ти ща да небенцти-туй хори клич сир. ст. б. * (хъ) ще (тъ) ти да (ти) не + **бесьстѣй той хорѣ** (**земли**) **ключь**. — Срав. още: Zasto nie dal gospodin bog *dezentaf* poroncsenie (= защо ни е далъ господинъ бог *десент-тáф* порончение сир. *десент-тѣхъ* = *тяхъ* = *тяф*). Срв. от четири-тя (х) кйошета П. Сп. XIII. daj vreveni *mutientem* (дай вревени (е) мутиемтем сир. на мутитѣ da zlobodi gresite *dobricntm* (да слободи гресите добриентем). — Ni mu liptzuva *csliak(u)-tomu*. Geschichte der Lautbez. im Bulg. Cantilenae bulgaricae. 32. III. *Grehovittie-tago* csliaka (греховитие-таго чиляка). Pri tvoja *nebentztii-tago* basta (при твоя небенцтий-таго баща).

Въ русското новогородско нарѣчие тъй сѫщо се срѣщатъ примѣри съ склоняванъ членъ срав. *отца-тово, больной-той женѣ*, *людей-тѣхъ дѣламъ-тѣмъ* и т. н. Miklosich Syntax 128.

11. Фонетиката на българския езикъ е пъстра и игрива: особенно гласнитѣ звукове не се успокояватъ въ една форма, ала постояно се прѣливатъ въ други тѣмъ сродни гласни; нищо не е въ бълг. фонетика зв. *и* да потъмнѣе въ *ъ*, това пъкъ да се замѣни отново съ *а* или *о;* зв. *е* и *о* безъ ударение ставатъ *и—у*; зв. *у* не рѣдко се прѣдава чрѣзъ *о* срав. *оплаши* вм. *уплаши* и др. До гдѣто отъ една страна се унищожава зѣянието (hiatus), отъ друга страна въ нѣкои нарѣчия нарочно се прѣдизвиква и се отваря пѫть на ассилмилацията; нарочно се изхвърля (елидирва) една съгласна, за да се доближѫтъ двѣ гласни срав. *гла'а* вм. *глава*, *малечко'о* вм. *малечкото* и наопаки *язъ* вм. *азъ*, *стребро* вм. *сребро*. Съ силата на единъ, да го кажемъ, новобългарски фонетиченъ законъ, изчезнѫлото *ъ(ь)* въ края на думата тутакси оживѣва, щомъ се случи да бѫде въ срѣдословието. Така отново оживѣлото *ъ* подъ влиянието на новата еуфоническа струя въ бъл. езикъ, която очевидно се стреми

къмъ пълни, ясни гласни, се усилва въ *о* и *а* и така измѣнено си остава и тогава, когато наращението, което го съживи, изчезне и то отново се намѣри въ края на думата. По този начинъ се развихѫ форми, тъждествени на нѣкои форми, останѫли отъ старата номинална флексия: Смѣсихѫ се при имената отъ мѫж. р. форми, образувани чрѣзъ членътъ, съ остатъцитѣ отъ ст. б. родителенъ падежъ, който вече въ XII—XIII. ст. почева при одушевенитѣ прѣдмети да служи и за винителенъ падежъ. —. Отъ друга страна се случи, да мине основата отъ косвеннитѣ падежи, повечето винителния, въ иминителния падежъ по причина на пропаданието на флексията. Да не забравимъ и огласуванието (přehlasování, Umlaut), начала на което забѣлѣзваме вече въ ст. българския езикъ и което въ днешния езикъ взема твърдѣ голѣми размѣри. Срав. *чеше* вм. *чаша*, *зем'е* вм. *земя*, *сарае* вм. *сарая, са́б'е* вм. *сабя* и т. н.

Всички гореказани обстоятелства сѫ причината, гдѣто се развихѫ нѣколко форми отъ членътъ и се смѣсихѫ съ флексията така, щото днесь всѣки книжовенъ Българинъ е въ недоумѣние, да ли да каже и напише пъленъ или непъленъ (нащърбенъ) членъ, и да ли да счете нѣкоя форма съ окончание *а (человѣка, коня)* за членъ, или за старъ родителенъ, распективе винителенъ падежъ. Отъ това произлѣзохѫ нѣкои недоразумѣния относително правописанието на членътъ. — Отъ старата номинална флексия имаме твърдѣ малки остатъци, нъ все толкова, щото да можемъ чрѣзъ ново-бълг. падежни форми отъ различни думи приблизително да рестаурираме въ една схема старо-българското *а (ia)* — склонение. Най малко падежни остатъци имаме отъ женски, а най-много отъ мѫж. родъ; нъ всички тѣзи остатъци или сѫ типични думи, или диялектически рѣдкости, Въ обикновения говоръ се запазилъ покрай именителния най много винителния (родителния) падежъ, като най-главенъ между косвеннитѣ падежи — обиектътъ, върху който пада дѣйствието на прѣходящия глаголъ; поради тѣзи си свойства, винит. падежъ се домогнѫлъ до общо, генерално значение и въ много случаи изъ нарѣчията съвсѣмъ истикалъ именителната форма. Срав. и ми идетъ *коня Огненова*; *Фейска Краля* и др. — Истина е, че въ българский езикъ въ огромно число прѣобладава именителната форма (Miklosich,

Formenlehre 179), до когато въ романскитѣ езици поне въ 3—4 случаи въ генералния падежъ (casus generalis) трѣба да търсимъ основата на косвеннитѣ падежи: итал. *nieve* може да се тълкува само изъ лат. вин. пад. *nivem;* хиспанск. *amigos* изъ лат. вин. пад. мн. ч. *amicos;* френ. *comte* сѫщо тъй отъ лат. вин. пад. *comitem; mon, ton, son* изъ вин. пад. *meum, tuum, suum*; итал. *padre, ladrone* отъ лат. вин. падежъ *patrem, latronem*, и т. н. Твърдѣ добрѣ заключава Diez (Vergl. Grammatik der romanischen Sprachen Bonn. 1882 стр. 407): именит. и винителния падежъ сѫ типичнитѣ падежи възъ които се основаватъ днешнитѣ романски именителни форми: и двата сѫ, гледани отъ страна на тѣхното съдържание, най-важнитѣ падежи на изрѣчението, понеже отъ първия дѣйствието произтичя, а въ втория намира цѣльта си. Именителния падежъ въ българ. езикъ повече е запазилъ мѣстото си, отъ колкото латин. именит. падежъ въ днешнитѣ романски езици, понеже ст. българския винителенъ при мѫж. родъ не се различава отъ именителния, сир. вин. **рабъ** = имен. **рабъ**. Родителния падежъ е минѫлъ за вин. само при въодушевенитѣ прѣдмети. —

Позната е наклонностьта на бълг. *ъ* да се замѣнява съ *о*; поради това се образувахѫ отъ *человѣкътъ, конѣтъ, крѣѣтъ, добрѣѣтъ* формитѣ: *человѣкотъ, конѣотъ, крѣѣотъ, добрѣѣотъ*. Въ ново-българ. езикъ не рѣдко се чува зв. *а* вм. ст. б. **ѣ**. Нов.-бълг. *а* вм. **ѣ** е плодъ на онази езикъ. струя, която се стреми къмъ пълни и ясни гласни. Неможе се каза, че бълг. *а* вм. **ѣ**, е сърбско влияние. Срав. да излѣза *ванка* (вм. *вънка, вонка*) 160. да л'и можемъ да го *излажешъ* (ст. б. **лѫгати**) 160. Отъ то'а море *далбоко* (ст. б. **длъбокъ**) 239. Кога да море *присáхне* 239 (ст. б. **сѫхнѫти**); на *по добаръ* 132. Верков. Ж. П. Въ Западнитѣ български говори, въ Етрополско и др. чува се тъй сѫщо *а* вм. *ъ*. За това се развили и формитѣ съ *а* вм. *ъ* и при членътъ: *человѣкат, конят, краят, добрият.*

Голѣмата разлика, която съзираме между класическитѣ езици и тѣхнитѣ потомци, модернитѣ езици, най-много е причинена отъ звуковото распадание на формитѣ въ крайнитѣ срички; това пакъ произлиза отъ наклонностьта на езицитѣ къмъ удобство, леснина въ произношението: „Der lautliche Verfall der Endsilben rührt hauptsächlich von der

Neigung zur Bequämlichkeit“ Whitney. Leben und Wachstum der Sprache 160. И въ българскиятъ езикъ се забѣлѣзва стремление, което сочи да отстрани всичко, що затруднява произношението: за това и крайното *т* на членътъ често нѫти небрѣжно се произнася, даже въ повечето случаи съвсѣмъ не се чува;[1]) говори се слѣдователно, *человѣкâ (â = ъ), человѣка, человѣко;* сѫщо тъй *крајâ, краја, крајо; конјâ, конја, конјо; добријâ, добрија, добријо.* Формитѣ *человѣка, края, коня,* които се развили по казания начинъ отъ членътъ, съвпадатъ напълно съ запазенитѣ до днесъ остатъци на ст. б. родителни падежи человѣка, коня, края. Смѣсването на тия форми бѣше неизбѣжно, при всичко че езикътъ и днесъ се старае да прави, гдѣто е възможно, разлика между тѣхъ, За форм. *добрия* неможе да има и съмнѣние, че тя е съкратена форма на членътъ, понеже ст. б. вин. пад. отъ добрыи гласи пакъ добрыи. а род. пад. е добраго: формата *добрия* могла е да се развие само отъ *добрий(ъ)тъ* чрѣзъ *добриятъ.* Щомъ сме принудени да приознаемъ *добрия* за форма прѣдизвикана отъ членътъ *тъ,* трѣба по аналогия сѫщото да допуснемъ и за *края, брата* както и за *крајо, брато.*

Като гледамъ така на туку-казанитѣ форми, не могѫ да се съгласѭ съ исказаното мнѣние по този въпросъ въ Периодич. Списание VI. 158. 1883 и XIX—XX 152, споредъ което форм. *брата* може да бѫде само ст. б. винит. родител.) падежъ, а формата *братáтъ, одърáтъ* били ст. б. винит. пад. + *тъ,* както били форм. *братътъ, одъръ̀тъ* именителни падежи + членъ. За форм. *добрия* мислѭ че горѣ доказахъ, че не може се нито помисли за старъ вин. пад. Общо веднѫжъ ще повторѭ: форм. *одъра* не е винаги „сѫща падежна форма, която се явява и опрѣдѣляна още и съ членъ напр. *одърат*“ II. Сп. XIX—XX., сѫщо тъй не могѫ да признаѭ форм. *сина, кума* „съ които въ Софийско се изражяватъ косвенитѣ падежни отношения“ винаги за „винителни падежни форми“ понеже и въ Софийско се замѣнява зв. *ъ* чрѣзъ *а* та сѫ могли тѣзи форми да се развинѫтъ така, както *сино, кумо* сир. направо изъ *синътъ, кумътъ.*

Що сѫ въ сѫщность прѣдизвиканитѣ отъ членътъ форми *человѣка, края?* Тѣ не сѫ нищо друго, освѣнъ име-

[1]) Сѫщото се случва вече и съ крайното *т* въ 3 лице мн. ч. на ст. вр. при глаголитѣ. На пр. въ Радомирско говорѭтъ *иде* (=идат—иджтъ); *чуе, казуе* и т. н.

нителни основи съ оякнѫло крайно ъ въ *а*. Тѣзи форми напълно отговарятъ на ст. българ. именителни форми съ произнасяно крайно ъ, което е потъмнѣло индоевропейско *а* слѣдъ изчезнуването на именителното *с:* ст. бълг. **столъ** се развило отъ ***стола** слѣдъ изчезнуването на *с*. Сравни литевското *stalas*. Пакъ повторение на нѣкогашенъ езиковиц процессъ! Интересни сѫ и примѣритѣ съ оякнѫло крайно ъ въ о, които срѣщаме вече въ нѣкои ст. бълг. паметници. Срав. въ Синайски Псалтиръ: **подо мноѭ, ото всѣхъ** 82. **прѣдо нь: во, со, ко** вм. **въ, съ, къ; благо** вм. **благъ** 57. з. л. **избавито ї** 49. **съмѣрито ї** 20. **имо** вм. **имъ** (въ края на прѣдложението). Въ Кърмчая иловачка Starine VI. четемъ: **и приобрѣтаютъ себѣ прибытько** 34а, **прологo** 18а, **зрещи на вьстоко** 29а **о женахъ творещихъ блоудо**. Срав. още и *Бого: рече единъ Бого небесни* Bugarski Zbornik prošloga vieka. Starine VI. 53.

Отъ долуизложенитѣ примѣри ще се види, до колко е въ състояние езика, да прави разлика между падежни форми и форми съ членъ. Въ повечето случаи такава разлика не се запазва. Обикновенно дохожда членътъ въ подлежащето, а падежната форма въ винителния и др. косвени падежи. Срав. имашъ *сина Михаила*, (пад. фор.) *златокосо, дългоухо* (чл.) Кач. Соф. окр. 79. Кога бутналъ *царо коня* (п. ф.). Кач. Соф. окр. 216. Да не чуе *моіо стрико* 14 Верк. Ж. П. Янка си потънѫ, *венецат* и плувнѫ. Дозон. 96. *коня* (п. ф.) вяхамъ — *коньо* (чл.) аджамія 49. Вер. Ж. П. Паднаха солдзи на *образо* неговъ Милад. 39. Падна слъза на *образа* (чл.) юнака 120 д. П. Сп. 1883. Купи ми *коня хранѣна* (п. ф.) 17. Верк. Ж. П. Те га проговори *постаріот* братъ Кач. Пирот. окр. 194. Дор туй си *змѣя* (чл.) издума Дов. 13. Мечка и расланъ научва *чловека* (чл. вм. *чловекат*). а зла жена не може. Bug. zb. prošloga v. Starine VI. 32. Bog go stori *goliata czaaria* (вин. пад.) Дак. Българ. Denkschrift. VII. 32. Той опаса *свилена пояса* (пад. ф.) Мил. 130. *коня* (п. ф.) явни си, дома одай си Мил. 103. Та са вмятна на вранъ *коня* (п. ф.) 103. Кога рекохъ за *твоята коня* (пад. фор. casusgeneralis). Пакъ ми зборви *Маркой бърза коня* (п. ф. cas. gen.) 206 Мил. *Со твоята вѣрна побратима* (пад. ф. cas. g.) 206 М. Да си спие *тешка сона* (cas. g.) Веда I. 115. *Силна ветра* (cas. g.) Веда I. 260. Си извади *самура калпака* (п. ф.) 159. М. Я прерипа преко *плото* (чл.) П. Сп. XI—XII.

Браила 170. Стоянъ презъ *плета* (чл.) надникна 185. Миладин. Мож'ли позна *мила брата* (п. ф.) П. Сп. XII. Браила 148. Чи юдари *найдобриѭ* юнакъ (чл.) П. Сп. V—VI. Браила 205. Ут' млат *Димитрѫ* войвода П. Сп. IV. Браила сп. 110. Да ходѭ сляпѫ *пу светѫ* (чл.) П. Сп. Бр. 112. Прит *кумѫ* (чл.) П. Сп. III. Бр. 112. На онега *краля* (п. ф.) *Латинего* 41. Мил. *На пѫтю* (чл.) П. Сп. V—VII. Бр. 68. *Нѫ пѫкьѫт, дивикьѫт* П. Сп. Бр. IX. 98. Язе *пѫта* (чл.) не си знаямъ 19 Мил. Замини *пѫте* (чл. *е* вм. *я*, огласуване) Веда П. 15. Коги ти доде некой сиромахъ и *ненавидение* (чл. огласувано отъ *ненавидения*) Starine VI. *Брата* (п. ф.) ми любитъ морска самовила 6. Мил. Отпущи ми го *мои мили брата* (в. п.) 7. Мил. Тукъ е *мили* ст. б. вин. п. милый. Да ли ви се отъ *рода християнска* (п. ф.) 26. Мил. Богъ да биетъ *краля* отъ Трояна (п. ф.) 38. Мил. *Първа* (чл.) носи прикованъ кривакъ, *втори* ми носи мѣдни кавали. 42. М. *Едного мрътовеца* (п. ф.) Starine VI. На *Юния мѣсеца* (п. ф.) П. Сп. Бр. V—VI. 67. *медвѣдѣ* (вин. п.) Star. V. Bug. Alexandrida. *огенят* Star. IX. 169. Твои мили *братотъ* 7. Мил. *Студениотъ* за пиенье, а *топлиотъ* за перенье 6. Мил. *Трекиотъ, четѭртиотъ* 26. Мил. *Kraniot* deal Дак. Бълг. V. stori **tyahot* (= н. б. тѣх-ни-от) tanacs (съвѣтъ) 13. Дак. Бълг. rastegnant na *sventiot* karst. 21. Д. Б. На *моминския* кладенецъ Доз. 9. На край *градо* П. Сп. V—VI. 69. Бр. *вчасо* дойде грешна душа М. 50. Въ *едина* — въ *другия* (чл.) Доз. 18. Пржстено *гуденишкия* (чл.) 146. пржстено *гуденишкио* 146. Милад. Разглобилъ *разбоя* (чл.), разглобилъ *гергевът*, П. Сп. V. 119. Сеймени *комаръ* (ст. б. вин. пад.) погнали, *комаря* (чл.) тръгнѫ да бѣга; *комарат* на вън излѣзе; Господъ *комаря* послуша Доз. 117.

12. Въ женский и срѣд. родъ ед. ч. членътъ не прѣтърпява никакви измѣнения, понеже думитѣ отъ жен. и ср. родъ съ малки исключения се окончаватъ на пълна гласна. Крайното основно ь при имената отъ жен. р. въ *и* — склонение не се съживява слѣдъ притурянието на членътъ, понеже то остава въ отворена сричка и нищо не прѣчи на еуфонията, ако не се съживи, както и въ ст. б. тьмьна второто ь е почнѫло да се изхвърля — тьмна (Срв. Leskien, die Vocale ъ, ь in den sogen. altslov. Denkmälern). Слѣдователно отъ *кость-та* става *кост-та́* = *костá*; *честь-та* = *честá*, *младостá* и т. н.

13. Съвсѣмъ е неосновано мнѣнието, че трѣбало да се прави разлика между имен. и вин. падежъ ед. ч. жен. родъ, както въ формитѣ безъ членъ, тъй и въ онѣзи съ членъ, спр. *жена* — *жената* трѣбало да се счита за имен. пад., а за вин. пад. *женâ, женâ-тâ* (â = ъ). Вин. падежъ при имената отъ ж. р. *а* — склонение твърдѣ рано се смѣси съ имен. пад. по причина на изгубването носовия пазвукъ *н* на носовкитѣ. Отъ ст. б. женѫ (= *женан*), разви се *жена*. Въ нарѣчията, въ които *а* потъмнѣва въ *â(ъ)* получихме им. и вин. пад. *женâ* (Шумненско, Търновско etc.); въ нарѣчията, на които потъмняването на *а* въ *â* е неизвѣстно, останѫ си и въ двата падежа *жена*. Сѫщо това е ставало и съ имен. и вин. пад. на чл. та — тѫ. За това е днесъ невъзможно да се прави разлика между имен. и вин. пад. ед. ч. при думитѣ отъ жен. родъ, били тѣ безъ или съ членъ. Тамъ, гдѣто потъмнява *а* въ *â*, имаме само нѣкои думи, въ които се запазило чисто *а: бáба, баштá, дѣдá, снъхá, уйкá, мáмла, въшла, зъбла, глистия́, змия́, свиня́* и т. н. Назвукътъ (ударението) играе въ въпросния случай твърдѣ голѣма роль. Гласнитѣ съ ударение много пѫти си оставатъ чисти — не потъмнѣли, ала и това не е правило. Срав. идна прикâскâ; нâ удâтâ; и инáтâ, стуя́лâ, мумâ хýбâнкâ нâ светâ и т. н. Фъ âднá горá, моята и т. н.

Не е така тамъ, гдѣто ст. б. ѫ се произнасяло като *ан*; тамъ не е било възможно и леко смѣсването на им. пад. *жена* съ вин. пад. *жено(н)*. За това и днесъ е въ тѣхъ мѣста запазена разлика между имен. пад. *коза* и вин. пад. *козо*. Нъ тъзи разлика не сѫществува и въ членътъ. Въ вин. пад. чува се само *козо-та, бъклицо-та водо-та*, нъ никогажъ *козо-то, водо-то* и др. Глед. П. Р. Славейковъ. Наука II. 559. Пѣсни отъ Широка Лѫка. Срав. оце и Сбор. Чол. *игро-та* 108, *трапезо-та* 111, *земіо-та* 108 и т. н.[1]) Причината на туй ще да е въ стремлението на езика къмъ диференцирание на формитѣ, щомъ има опасность, щото поради тѣхното изравнение да се смѣсва родътъ спр. *водо-то* не би се различавало отъ *село-то*. Така нечезнѫ и по-старото срѣд. р. *то-зи* (срав. *тозѝ* знамение, Bug. zb. prošl. v. Starine VI. *тозѝ* оржжіе Троян. пов.) и се замѣни съ *то-ва*.

[1]) Сѫщо това струва и за рупаланското — ахъчелебийското произношение на ст. бълг. ѫ като оа.

за да се различи отъ мжж. р. *този*, което пъкъ се разви отъ *тъзи*, чрѣзъ измѣн. на *ъ* въ *о*, за да не се смѣсва съ ж. р. *тъзи*, станжло отъ *та-зи* чрѣзъ потъмнѣвание на *а* въ *ъ*. Слѣдъ всичко горѣказано е явно, че не е истинско тълкуванието, което се дава за примѣритѣ като *земiота* и пр. въ Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen Miklosich Wien 1883. S. A. стр. 14. III. гдѣто се казва, че *о* въ *земiота*, не било друго, освѣнъ застжпникъ на по старо *ъ*, като че ли *игрота, земiота* се образували отъ *игрьта, земiьта* чрѣзъ замѣна на *ь* съ *о* „das auf einem älteren *zemjь* beruht“.

14. Аналогично на единств. число, трѣбаше да бжде употрѣбена именителната форма на членътъ и за множ. число сир. очаквали би за множ. число първобитно три форми на членъ за всѣки родъ: м. р. — **ти**, ж. р. **ты**, ср. р. **та**. Такава разлика между м. и ж. родъ могла е да се запази до тогава, до когато ст. бълг. **ы** не е взело гласежътъ на зв. **и**. И наистина, днесь не правимъ разлика въ множ. число между м. и ж. родъ, нъ при все това нѣмаме въ мн. число и за двата тѣзи рода очякваната форма *ти:* Правилната форма на членътъ за м. и ж. родъ при сжществителнитѣ е *тѣ-т'е-те*. Срав. *овцете* Доз. 94. *крилците до раменците, крачката до коленицте* Доз. 58. *ржцѣте* Доз. 59. *мусите, осите, гжбите, чучулешките* и т. н. Доз. 117. Покрай тѣзи форми съ членъ *те* срѣщатъ се тукъ тамѣ и форми съ чл. *ти* срав. зела си е *ключовете*, да отвори *сандуцити* Доз. 69. (Търновско). *Пушкити* 74. *гробовити, маминити, мѣхнити, сиромасити* 83. Търн. *думити* 71; *петлити* 75. Въ Сборникътъ на Бр. Миладиновци още по́-рѣдки сж примѣритѣ съ чл. *ти* срав. *ржцети, очи-ти* 137; *портити*. Периодическо Списание Бр. II. Котелъ. По мое мнѣние, рѣдкитѣ случаи́ съ членъ *ти* вм. обикновеното *тѣ (те)*, не трѣба да се считатъ за остатъци отъ ст. бълг. имен. пад. множ. ч. м. р. **ти**, ж. р. **ты** или отъ вин. пад. м. ж. р. **ты**. Да не забравяме, че въ повечето случаи́ на записано *ти* вм. *те;* трѣба да имаме предъ видъ и ортографическата школа, която бѣше на мнѣние, че трѣбало да се пише *ти* вм. *те*, и по която се водяжтъ мнозина записвачи на народнитѣ умотворения[1]). Въ Сборникътъ на Дозон. срѣщаме най-

[1]) Пловдивската школа на чело съ Н. Геровъ учеше, че трѣбало да се пише ч. м. р. *тъ* множ. ч. *ти (ты)*; Търновската (Н. Михайловска), ед. ч. м. р. — *а*

много примѣри съ *ти* въ пѣснитѣ, записани отъ Кисимова, до когато въ пѣснитѣ, записани почти въ сѫщитѣ крайща отъ П. Р. Славейковъ, нѣма примѣри съ *ти*. *Гдѣто въ живия езикъ се чува чл. ти вм. чл. те, това не е друго, освѣнъ измѣнено безнаввучно е въ и:* Въ Шуменско, Търновско и др. ще се изговори *ти* вм. *те*, ако не пада ударението върху зв. *е*. Че формата *ти* не е стария имен. падежъ, доказватъ ни примѣритѣ *ржце-ти*, *очи-ти* Мил. 137, който, като двойни числа, сѫ имали и членътъ въ двойно число сир. *тѣ (те)*. Срав. още Верк. Ж. П. 174. на *двести-те* вм. *на двесте-те* ст. бълг. *дъвѣ стѣ тѣ.

15. Какъ се образувала формата *те (тѣ)* за членъ въ множ. число м. и ж. родъ? До колкото ми е познато, на този въпросъ още не е отговорено. Мнѣнието, че *те* произтичя отъ двойното число жен. ср. родъ на старо-български тъ, та, то, не би било оправдано: Аналогията въ този случай не е могла да дѣйствува, понеже отъ мѫж. родъ иматъ за двойно число формата та. Не двойно число, а основата на косвенитѣ падежи множественно число трѣба да търсимъ въ формата *те (тѣ)*. Както при имената, тъй и при мѣстоименията, твърдѣ рано почва родителния пад. да служи за винителния падежъ; по този начинъ винит. пад. ты е отсѫпилъ мѣстото на род. пад. тѣхъ. Отъ род. прѣдл. п. тѣхъ, дат. тѣмъ, и творит. тѣми. развилъ се casus generalis за членътъ — *тѣ*. Видѣхме, че по причина на пропаданието на флексията при имената, се употрѣбяватъ косвенитѣ падежи на членътъ за означение на косвенитѣ отношения на рѣчитѣ въ прѣдложението. Срав. изъ езикътъ на дак. Българе: дат. п. мн. ч. *Ангелин-тем*, *бащентем, людиен-тем*, *пастирен-тем,* и т. н. *десен'таф* (=десет-ях), *зарант-теаф*. Както и ново-бълг. *четиритѣхъ, петь-тѣхъ;* че нѫ у *тѣх'* си заведе 8. и *тѣхъ* да проводи 74. Доз. не би *тем* (ст. бълг. тѣмъ) булерство Star. VI. 39. Отъ основата на дателния и родителния пад. мн. ч. леко се е образувало общото *тѣ*. Най-голѣмо значение трѣба да отдадемъ на родителния (винителни) падежъ, който изцѣло е минѫлъ въ

(съ отпущанието на *т*, а въ мн. ч. за третѣ родове — *тѣ*. Хаджи Иоакимъ употрѣбявалъ ед. ч. м. р. *отъ;* Хр. Павловичъ *о;* П. Беровъ и А. Стояновичъ *атъ* и *ятъ*. П. Сапуновъ *а* и *я*. В. Неновъ *етъ* и *е;* мн. ч. сѫ употрѣбявали *ти*, *те* и *тѣ*. Срав. П. Р. Славейковъ „Нѣщо по български езикъ" II-й Годишенъ отчетъ на Обл. Реал. Гимназия въ Пловдивъ 1883 год.

мменит. падежь и който и до днесь се запазилъ при числителнитѣ, когато сѫ съединени съ членъ, както ни доказва горѣприведения примѣръ изъ езикътъ на дак. Българете *десен'таф* и още употрѣбителнитѣ ново-български *четири-тѣхъ, пет-тѣх, щест-тѣх* и т. н. Отъ *четири-тѣхъ* се образувало сетнѣ *читири-тѣ(хъ)*. Срав. *II три-тя*. П. Сп. XI—XII. Брайла 148. Това е станѫло твърдѣ отъ колѣ. II въ езикътъ на дак. Българе се срѣщатъ примѣри на така съкратенъ членъ. Срав. faf *jeskle-te* 17 сир. *въ яслите; gresite* и т. н. Отъ членъ *тѣ* се образувало сетнѣ *те* и както по-горѣ видѣхме *ти. Изъ казаното слѣдва, че членьтъ зі м. и ж. р. множ. число е съкратенъ косвенъ падежь отъ ст. б.* **тъ, та, то**, *мн. ч. и че е исторически оправдано да се пише съ ѣ, както е повечето прието въ нашето правописание сир. — тѣ, а не — те и — ти.*

16. Прилагателнитѣ иматъ въ ново-бълг. езикъ въ множ. число и за тритѣ рода едно и сѫщо окончание — *и: добри* мѫжье, — жени, — дѣца. За това и въ членътъ мн. ч. нѣма разлика между тритѣ рода. Причината на туй сѫ т. на пр. прилагателни съ пълно окончание, който и слѣдъ приеманието на втория членъ *тъ, та, то,* задържахѫ **и, ꙗ, ѥ**. нъ прѣстанѫхѫ да го скланятъ. И самото показ. мѣстоимение *то-й, та-я, ту-й* (отъ *то̆-ѥ*) изгуби въ мн. ч. формата си за ср. родъ, която споредъ ст. бълг. езикъ би трѣбало да бѫде *та-я*. Поводъ на това е дало стремлението на езика къмъ диференцирание на формитѣ, който поради разни фонетически измѣнения случайно се изравнили една съ друга: ср. р. мн. ч. *та-я* = ж. р. ед. ч. *та-я*. — За това и ср. р. мн. ч. на показателното мѣстоимение днесь гласи *ти-я*. Отъ този, тази, това мн. ч. и за тритѣ рода *тѣ-зи* (отъ *тѣхъ—тѣмъ-зи*). Сѫщо така *ови-я, они-я* и *онѣ-зи*. — Въ Търнско още се пази ср. родъ мн. ч. на показателното мѣстоимение срав. И плетение *тая* чорапчета. П. Сп. XII—1884. 111 Търнско..

17. Събирателнитѣ имена отъ срѣд. родъ, пакъ покрай тѣхъ по аналогия и всички сѫществителни въ мн. ч., който могѫтъ да иматъ смисъльта на събирателни, приематъ членъ *то*. Вукъ Караджичъ въ Додатак. Скт. Петербургским сравнительн. рѣчницима и пр. 1822 у Бечу споменава, че членътъ *то* могѫтъ прие всички сѫщест. въ мн.

ч. освѣнъ тѣзи, които окончаватъ на — *ци*. Азъ намирамъ примѣри и противъ това правило, тъй щото могж да кажж, че въ употрѣбяванието на чл. — *то* езикътъ се служи съ пълна свобода. Само се забѣлѣзва старание, да се даде на множественото число форма на събирателно име, като се измѣнява окончанието за имен. пад. мн. ч. — *и* съ по́-рѣдкото окончание *(і)е* и въ такива думи, който споредъ ст. б. граматика никакъ не могжтъ да иматъ оконч. — *е*. Срав. *арчаріе-то, криліе-то, вдовице-то* 167. *По брежето* 166, *нивето*, 153 *ливаде-то* 154 П. Сп. XI—XII. Брайла. *На портиту* (то) П. Сп. Бр. VI. 113. *червіи-то,* Star. IX. 166. *гвоздие-то* покрай *гвоздие-те,* Star. VI. 44. *люг'іето* Мил. 526. *лицйе-то* 9. дак. бълг. = *люд'ствіе-то; сарае-ту,* Вед. I. 14. *сандуце-то*, Верк. 273 покрай обикн. *сандуци-те; ключове-то* покрай *ключевите,* Мил. 527. *Ергени-то*, *чобанито* 264, *чаири-то* 282. Верк. със *срели-те* и *громове-ту,* Доз. 133. *Евреето*, *грошовето*, Star. VI. 52 покрай: *чифути-те, сарафите,* Мил. 198 и т. н.

Думи отъ м. родъ съ окончание — *о* приематъ членъ *то,* като че ли сж отъ срѣденъ родъ, на пр. *вуйко-то*, ж заде'атъ Мил. 532. Относителнитѣ и неопрѣдѣлителнитѣ мѣстоимения ирнематъ и за три-тѣ рода единств. и мн. число членъ — *то*. Този членъ — *то* прилича на русската честица *то,* която може се притури къмъ всѣка дума и форма срав. русс. *Купили-то*, съ *ярманки-то, какой-то, три-то въ городѣ-то;* за что же *щрафъ-то?* Тотъ вотъ и *дѣло-то;* шла въ *гору-то;* вотъ она *премудрость-то* въ чемъ; а она, *трава-то*, идетъ по *лѣсу-то* и пр. — Подобни сж българскитѣ: *който, коя-то, кое-то, кои-то, какъвто, каква-то; коги-то, когито; егы-то* Троян. Пов. 172 *гдѣто, кждѣ-то, що-то, защо-то*, и т. н. [1]). Срав. още: Койко ле, сину, *мило-то!* Верк. Ж. П. 134. — Членътъ *то* се употрѣбява и енклитично: Покрай *ми-то* белъ Дунавъ: Вер. 253. При собственитѣ имена се притуря честица *те,* която служи като членъ: Отпущила *Марко-те* юнака. Качан. Соф. окр. село Суводолъ 282.

18. Въ българския езикъ не се е развилъ и неопрѣдѣлителенъ членъ, който познаватъ романскитѣ и нѣмскитѣ езици. Нѣма съмнѣние, че неопрѣдѣлителния членъ се развилъ слѣдъ опрѣдѣлителния. Старитѣ римски писатели упо-

[1]) Литевскитѣ мѣстоимения тъй сжщо се съединяватъ съ *tas* (тъ) сравни tatai, toktai (такъв-то) koktai (какъвто) и пр. Kurschat Gramm. der lit. Sprache.

трѣбяватъ *unus*, *a*, *um*, често пжти плеонастично и въ значение на неопрѣдѣлително мѣстоимение. И въ паметницитѣ на срѣдо-вѣчната латинщина така се употрѣбява, само че много по́-често и получава до негдѣ характеръ на членъ, когато стои прѣдъ името напр. dedit nobis *unam* villam; non convenit *uno* episcopo dicere; collecti in *uno* concilio; infra ipsa terrula est *uno* pero etc. Diez 776. Между романскитѣ езици влашкия най-рѣдко употрѣбява неопрѣд. членъ. И ново-гръцкия умѣрено се служи съ него. Въ ново-българския езикъ забѣлѣзваме случаи на унотрѣбено *единъ, една, едно*, който могжтъ да се считатъ за далечни начала на неопрѣд. членъ. Ще ли се развие неопр. членъ и въ ново-българский езикъ, за сега още нищо не може се каза. *Единъ, а, о*, се употрѣбява днесь плеонастично и въ значение на неопрѣдѣлително мѣстоимение; характеръ на членъ още не е придобило срав. Па си слезе самъ *еденъ* Господъ 40. Постигнжла *едно* мжшко дете 59. ме насили *еденъ* силенъ гѐолъ 67. Тамо иматъ *едно* су'о дре'о 70. Мил. Повдигнж се *еденъ* викъ, писъкъ къдански. П. Сп. V—VI. Автобиограф. Софрония. Туку я сумъ *еденъ* ангелъ божи. Миладинов. 41. и т. н.

НѢКОЛКО СВѢДѢНИЯ

за

истурчванието Родопскитѣ Българе.

Съобщава В. Добрански.

За българската история много е важенъ въпросътъ, кога и какъ е станжло истурчванието Родопскитѣ и други Българе. Този въпросъ до сега малко е обясненъ, защото историческитѣ паметници за това питане не сж яко изобилни и народнитѣ прѣдания и пѣсни не сж още напълно събрани. Заради това, мислж, не ще бжде излишно, ако събщж пó-долу нѣкои прѣдания и раскази, които събрахъ въ пжтуванието си низъ Родопскитѣ планини [1]). Положително можемъ да кажемъ, че потурчванието не е станжло въ едно и сжщо врѣме по всѣкждѣ, но че исламътъ постепено се разширявалъ, и тò въ нáй-голѣмъ размѣръ въ врѣмето на султана Мохамеда IV и славнийтъ му везиръ Мохамедъ Кюпрюли год. 1656—1661. Това нѣщо доказалъ е вече г. К. Иречекъ, а тъй сжщо се подтвърждава и отъ прѣданията, които иматъ Родопскитѣ Помаци за това събитие.

Когато попитахъ Помацитѣ въ Тъмръшъ [2]), въ кое врѣме сж живѣли Кавури въ селото имъ, тѣ ми отговорихж:

---

[1]) Вижъ Иречекъ Пжтни бѣлѣжки по Родопскитѣ планини. Период. Списание кн. X. стр. 30 и сл.

Славейковъ П. Р. За истурчванието на Българетѣ. Периодическо Списание кн. XV стр. 364.

Захариевъ. Описание на Т.-Пазарджишка каза стр. 67—69.

[2]) Въ с. Сотиръ, $^1/_2$ ч. на югъ отъ Дермендере, Пловдивска околия, казватъ за Тъмрешкитѣ помаци, че тѣ не сж били сжщи Българе, когато се потурчили, нъ че имало въ тѣхъ „гръцка жилка". Това прѣдание да ли не може да поддържа до нѣкждѣ теорията, че днешнитѣ жители въ Родопа сж пословѣнени Тракийци? Щж спомѣнж нѣщо и за етимологията на името Тжмржшъ или Тъмрешъ. Споредъ мѣстното прѣдание (вижъ вѣстникъ „Борба" на З. Стояновъ брой 13) това село се нарекло *Тъмржшъ* пó-слѣдующитѣ причини: Свинарътъ на старото село Враца, (гдѣто пó-напрежь било днѣшното Тъмрешъ) си изгубилъ единъ день свинетѣ. Търсилъ ги дълго врѣме, нáй-послѣ ги намира въ долината, гдѣто сега е расположено Тъмръшъ.

„Може да има ики-юсъ сене отъ тугава, че кой го повни“. Освѣнъ това, показвахѫ на сѣверъ отъ селото имъ една „бáрчина“, рѫтъ, гдѣто се намирали развалини на „кáвурска свѣта Богородица“; казахѫ още, че въ землището имъ имало и „кавурско гробье“. Въ врѣме на потурчванието, мнозина Българе сѫ побѣгнѫли отъ Тъмръшъ, та сѫ се заселили въ съсѣднитѣ села. Примѣри за това намираме въ с. *Дедевó*, Рупчоска околия. Тамъ живѣе дѣдо Калафиръ Тъмрешки. Той приказва, че дѣдо му билъ побѣгнѫлъ отъ Тъмръшъ, когато сѫ се турчили тамошнитѣ Българе и се заселилъ въ Дедевó. Кѫщата имъ за това се казва „Тъмръшка“. Мимоходомъ ще споменѫ, че Дедевó е било едно отъ войнишкитѣ села; имало и ферманъ за това, който обаче изгорѣлъ въ въстанието на 1876 год., когато цѣлото село било разорено отъ фанатическитѣ помаци. А другъ единъ 80 год. старецъ въ Дедевó, дѣдо Илия, ми каза, че родътъ му произлизалъ отъ помашко село Брѣзовица, отъ гдѣто билъ побѣгнѫлъ дѣдо му въ врѣме на потурчванието.

Въ с. *Брѣстовúца,* Пловдивска околия, и до днесъ има махала, нарѣчена „Войничка“ отъ тогава, отъ когато забѣгнѫли тамъ нѣкои Българе отъ съсѣдното войнишко село *Чуренъ,* за да се избавятъ отъ потурчение. Заради това, нѣкои кѫщи се наричатъ „Чуренски“. Въ помашкото село *Черéшово* едно отъ бившитѣ непрѣдадени села въ коритото на р. Въча, 5 ч. на югъ отъ с. *Кричимъ*, помнятъ по-старитѣ помаци, кога е станѫло тамъ потурчванието. Тѣ казватъ, че си имали и въдили пчели още отъ българско врѣме. Въ това село чухъ, че имало и гробища християнски съ кръстове и надписи, нъ неможахъ да идѫ такъкъ да ги видѭ.

Понеже тая долина, по причина на своята гѫста гора и дълбочина, е била много *тъмна*, та, като попитали свинаря, гдѣ си е намѣрилъ свинетѣ, той отговорилъ: „Хе, е тамъ въ дола *„въ тъмнаша“*. Отъ тъмнашъ на тѫвнашъ селото ввело название Тъмръшъ. На основание на това прѣдание, ние осмѣляваме се да мислимъ, че това название е старо, Тракийско. Споредъ Fligies Ettymologische Entdeckungen auf der Balkanhalbinsel Mittheilung: der anthropol. gesellsch. Wien Band X., старото название на р. Тиберъ въ Италия е било Thymbirs (Nicepharus in geogr. graec. min. II p. 460) и произлизало е отъ прастарото Илирийско население. У Пелазгитѣ (Илирийцитѣ, еднородни съ Тракийцитѣ) въ Мала Азия срѣща се често това название. Thymbrios е била рѣка въ Траада; Thymbra градъ на р. Пактолъ, а Thymbra въ Кария и другадѣ. Това име *тъмна,* означава мѫтна боя на рѣката. Подобно на Тъмръшъ название споменува Иречекъ (Пер. Спис. кн. X стр. 7). Тъмбра, високъ единъ Родопски върхъ въ околностьта на Брацигово.

*

Въ с. *Осеново,* Пещерска околия, което се намира 2 ч. на югоистокъ отъ Брацѝгово, тамошнитѣ помаци иматъ си роднини въ Брацигово. Въ врѣме на въстанието 1876 год. дошелъ отъ поменѫтото село Осенъ (?) единъ помакъ въ Брацигово, да каже на своитѣ братовчеди *Кърпаловци*, да избѣгатъ съ дѣцата си въ Осенъ, (?) за да не ги исколятъ Тъмрешкитѣ и Доспатскитѣ помаци. Това село, преди потурчването си е било чисто българско. Въ врѣме на потурчването, прадѣдитѣ на казанитѣ Кърпаловци избѣгнѫли и дошли въ Брацигово, гдѣто си упазили вѣрата [1]).

Въ с: *Михалково,* въ коритото на р. Въча, показахѫ ми помацитѣ кавурско гробье и мѣстото, гдѣто се е намирала нѣкога черква; по гробищата видѣхъ испочупени кръстове, нъ напраздно търсихъ кръстъ съ надписъ, да узнаѭ до кога тамъ се погрѣбявали Българе-християне.

Въ *Широ́ка Ло́ка* каза ми старъ единъ помакъ, че първата джамия въ селото е била съградена прѣди 150—160 годинъ; развалинитѣ ѝ виждатъ се и днесъ срѣщу новата джамия. Види се, че тамъ е станѫло потурчването малко по́-рано, около прѣди 180—200 год. Съ това се съгласява и прѣданието, което ни съобщи г-нъ Хр. Господиновъ. Прѣданието е слѣдующето:

„Въ Широ́ка Ло́ка прѣди 130—140 год. сѫ се потурчили 2 момичета свеволно, именемъ *Вида* и *Сула*: първата се нарѣкла *Алия*, а другата *Фатма.* Слѣдъ потурчването си, тѣ привлѣкли повече отъ 10—15 „*момаре*“ (т. е. момци, които искали да се уженятъ за тѣхъ). Двѣтѣ оставили по 4—5 синове и много внуци. Понеже се потурчили много възрастни, за това не били ни Мохамеданки ни истински Християнки. Носили въ черква восъкъ, масло, турмили (кадили) у дома съ тамянъ, и въ сѫббота поменъ правяли. Дѣдо на помакинята, баба Пашалийка, отъ която е слушалъ тъзи приказка, е билъ „ка́вуринъ“, и служилъ като овчарь у Арденския Аспинъ *Чекмакътъ.* Нему подражала (= драга станѫла) мусулманската вѣра; за това обадилъ на господаря си, че желае да се потурчи. Този го потучилъ и нагудилъ (накаралъ), да се скрие на едно мѣсто, гдѣто събралъ „межа́“ отъ всичкитѣ Арденски момичета, помакини, и му казалъ,

[1]) Вижъ Мишевъ Ат. Боятъ около Брацигово стр. 19.

която отъ тѣхъ ареса, да я улови и да си ѭ заведе у тѣхъ. Уловената взела да се брани съ чекийче, нъ, по принуждението на Чекмакътъ, била вѣнчана.

За истурчванието въ с. *Арда,* при изворитѣ на рѣка Арда, Ахѫ-Челеби, се приказва слѣдующето: „Понеже Българете по онова врѣме не били проникнѫти отъ християнската вѣра, за да могѫтъ „да продаватъ сербезликъ", и, подмамени инакъ отъ Турцитѣ, взели да се турчатъ и тó нощѣ, та излазѣли всѣка сутрина по нѣколко души съ бѣли съръци (чалми). Нѣкой си Коста въ сѫббота вечерь се върнѫлъ у дома си обърснѫтъ, и нашелъ жена си, че „пекла фурнитѣ", и тамамъ била насукала свѣщи за сутриньта; мѫжътъ ѝ влѣзълъ съ бѣла чалма, взелъ свѣщитѣ и ги фукналъ (фвърлилъ) въ пещъта. Тогава, тя му се всопила и рукнала (извикала): „Куче и кучето, и ти ли си се попсетилъ"? Това и до сега си казватъ помацитѣ, като найлошо проклятие.

Горньото е приказвано на Василия Ангеловъ отъ Масуръ-Кехая, помакъ 110 годишенъ, умрѣлъ въ Арда около 1871 год. Той е билъ внукъ на Коста, които тоже умрѣлъ на 100 години, а бащата на Мусуръ-Кехая е билъ на 15 години, когато Коста билъ се потурчилъ. Отъ тѣзи данни ясно излиза, кога е станѫло потурчванието въ Арда. Въ това село има една махала *Гудовска* наречена тъй отъ това: Българитѣ, ако и да се потурчили, все имъ било драго, да си хранятъ свине, и за това си ги въдили. Веднъжъ, когато да влѣзатъ на кланяние въ новосъградената джамия, единъ излѣзълъ и се разрукалъ като въ истѫпление: „Абе комшуларъ, чули ли сте, кина (= какво) станѫло? Хассанъ башанѫнъ пущинкаса гитмишъ мечитъ, та е родила онъ пки шарели мерела. Воллахи, гелиръ са кадията, та харапъ едеръ кюлерията".

Още приказватъ, че въ Арда се истурчило цѣлото село, освѣнъ двама братя, синове на нѣкой си Радоилъ, които отказали да приематъ ислама, и се скривали дълго врѣме низъ горитѣ, за да си запазятъ вѣрата. Отъ тѣхъ сѫ се наплодили днешнитѣ Българе въ Арда, което е смѣсено село, като има 170 кѫщи помашки и 50 християнски. Отъ тогава има пословица: Остави го, и той Радойлевъ синъ (упоритъ, своеглавъ человѣкъ).

Въ *Горно Райково* на *Черна* рѣка, село съ 400 кѫщи християнски и 50 помашки, помнятъ пò-стари хора, кога нѣкой тѣхни съотечественици приели мохамеданската вѣра и казватъ, че това е било много скоро прѣди 70—80 години въ врѣмето на завѣрата.

Въ *Пятково,* което лежи въ сѣвероисточния кѫтъ на Ахѫ-Челебийската каза, на р. *Малка Арда,* съ 250 кѫщи християнски и 30 помашки, тъй сѫщо помацитѣ наскоро сѫ били потурчени. [1])

Споредъ прѣсмѣтването на родоветѣ, то е станѫло около прѣди 100 и 120 години. Прадѣдитѣ на днешнитѣ Помаци сѫ били потурчени на сила. Въ Пятково има Помаци, които откровенно казватъ, че бащитѣ имъ сѫ били Християни. Въ това село, както и въ много други села, има ближни роднини и даже първи и втори братовчеди между Християнитѣ и Помацитѣ. Забѣлѣжителенъ фактъ е, че колкото се върви пò-на югъ низъ Родопитѣ, толкозъ пò-скорошно е врѣмето на истурчването, а напротивъ, колкото се върви по къмъ сѣверозападъ, толкозъ поотдавна е станѫло тò.

Въ село *Богу́тево*, Рупчоска околия, истурчила се е на́й-напрѣдъ само една часть отъ селото прѣди 150 год.

Нѣколко години, подиръ това, дошелъ билъ въ Богутево турски бирникъ придруженъ отъ войска, да събира вергията. Въ това врѣме мѫжетѣ ги нѣмало въ селото, биле по нивята си.

Въ отсѫтствието имъ, Турцитѣ изловили женитѣ и ги изнасилили, та се потурчили всички останѫли Българе въ селото, освѣнъ едно момиче, което си живѣло като християнка до прѣди 20 години и умрѣло въ дълбока старость.

Спорѣдъ раскази и прѣдания, потурчването на Българетѣ принадлежи къмъ на́й-ужаснитѣ събития въ българската история.

Които неискали да се потурчѫтъ, едни ги избили, а други се разбѣгали по горитѣ, и тамъ се хранили съ трѣви и корени, като незагинѫли отъ хищни звѣрове; а които били страшливи или искали да добиѫтъ нѣкаква права,

---

[1]) Вижъ Хр. Константиновъ. Спомѣни за страшната пролѣтъ въ Ахѫ-Челеби. стр. 7. и 21.

приели мохамеданска вѣра, като казали на Султана, да имъ остави езика, да си думатъ на него[1]). —

Въ *Устово* единъ отъ Деребейовцитѣ искалъ да се ожени за една мома, Българка, и да я потурчи, нъ тя прѣдпочела смърть и се хвърлила отъ едно стръмно бърдо, наречено *„Корвава стѣна“*. Въ Дйовленъ прочули се двѣ момн сестри съ постоянство въ вѣрата си: Цѣло село вече е било потурчено; само тѣ сж осмѣлили да се противятъ. Съ тази неустрашимость тѣ обмѣкчили турския паша и тъй увардили вѣрата си. За тази милость едната отъ тѣхъ построила джамия въ Дйовленъ, а другата мостъ на онова мѣсто на рѣката, което се казва „Зáбралъ“ защото тамъ се събиратъ рѣкитѣ отъ села *Найпли*, *Грохотна*, *Карабулакъ*, *Ширóка Лóка*, които образуватъ р. Въча (Кръчма). По тъзи причина селото се нарекло Дйовленъ[2]) (т. е. Дѣвино село; *ѣ* се произнася въ мѣстното нарѣчие като *йо*), джамията се нарича *Кжсъ-джамиси* и мостътъ *Кжсъ-Кюпрусу*.

Макаръ че отъ потурчванието на Родопскитѣ Българе не сж се изминжли пòвече отъ 200—250 год., тѣ пакъ сж могли да завардятъ не само българския езикъ чистъ и неразваленъ, нъ и много обичаи български, както по свадбитѣ, така и на погребенията и др. Помацитѣ и до сега сж увардили добрѣ понятията си за християнската вѣра, и въ нѣкои мѣста испълняватъ нейнитѣ обичаи. Черешовскитѣ Помаци и до днесъ колятъ курбанъ „черенъ бравъ“ на пó-голѣми Християнски праздници. Въ *Шейтанкйой*, село въ Рупчоска околия, което, прѣди потурчванието, се казвало Кóсово, до скоро явно правяли одушь въ кжщитѣ си, та си равдавали хлѣбъ, месо и др. Нъ послѣ съсѣдитѣ имъ Българе имъ се смѣяли за това, та го правяли скришно. Въ с. *Чепеларе* приказваше ми стара една баба *Широклóчанка*, че когато има сипка, стари Помакини отиватъ въ черква или при стари черковища, палятъ свѣщи и се молятъ да спре баба Шарка.

[1]) Вижъ Шишковъ Ст. Н. Животъ на Българитѣ въ Срѣдня Родопа. Стр. 44.

[2]) Не е ли въ това название *Дйовленъ* вм. *Диовляне* запазено името на старитѣ Бесси, които споредъ Тукидида се казвахж Διοὶ μαχαιρόφορον т. е. *Диове меченосци?* Това нѣщо можемъ да прѣдполагаме толковъ пòвече, защото, споредъ Захариева и показанията на Дринова, въ тази мѣстность трѣбва да се търси славната Бесска светиня, храмъ на бога *Диониса*, на върха Гиоя-Тепе при село *Найпли* 8 ч. на югъ отъ Батакъ.

Ако нѣкой Помакъ се разболѣе и неможе оздравѣ, принася жъртва на християнска църква, като праща жито, хлѣбъ или другъ подаръкъ, обреченъ въ врѣме на болестьта.

Чухъ тъй сѫщо, че Помацитѣ завиждатъ на съсѣдитѣ си Българе, дѣто иматъ камънни и хубаво исписани църкви. — Когато Българетѣ въ с. *Дере-кѝой*, Ахж-Челеби, построили нова църква, Помацитѣ нажалени, че и тѣ си нѣматъ джамия, прѣселили се въ друго село, чисто Помашко. Освѣнъ това, Помацитѣ все си държатъ старитѣ Български прѣкори Поповци, Стояновци и пр. и си помнятъ роднински свързки съ Българетѣ (братовчеди трети и четвърти, кумовска роднина).

Помацитѣ съзнаватъ, че прадѣдитѣ имъ сѫ били Християне, нъ не искатъ да знаѭтъ че сѫ Българе, ако и да говорятъ чистъ български езикъ. Турски езикъ наричатъ „*свински*". Отъ турски езикъ тѣ незнаѭтъ освѣнъ нѣколко на́й-обикновенни изрѣчения и числителни имена, и поради това немогѫтъ да научатъ свѣстно нито една молитва. Само който служилъ на „аскеръ", разбира турски, нъ такива Помаци не сѫ много, защото тѣ необичатъ да оставятъ прѣлестнитѣ си планини, и бѣгатъ отъ военната повинность.[1])

---

[1]) По́вече подробности за Помацитѣ и за Родопскитѣ планини както и нѣкои материяли по въпроса за Верковичова сборникъ „Веда" ще поговоримъ въ отдѣлна книга.

СТАРИ ПЪТУВАНИЯ ПРѢЗЪ БЪЛГАРИЯ.

Съобщава Х. Несяковъ.

Въ година 1557 и 1569.

I.

Дневницитѣ на тия пътувания съ се упазили въ ръкописъ въ библиотеката на графа Хенрикъ Илински въ градъ Романовъ. Приготвилъ ги е за печатъ извѣстний и най-плодний Поляшкий повѣствователь и книжовникъ Йосифъ Игнатий Крашевски, а издалъ ги е Казимиръ Туровски въ Краковъ, въ 1860 год. подъ насловъ:

Podróze i poselstwa polskie do Turcyi: Otwinowskiego w 1557, Taranowskiego w 1569; Zborowskiego w roku 1568. —

Зборовски съобщава кореспонденцията на Мехметъ-Паша съ Зигмунтъ-Августъ, поляшкий краль, въ която не срѣщаме нищо важно за насъ, та за туй и не ѭ прѣвождаме.

Отвиновски тръгнѫлъ на 7-й Юлий, 1557. (описътъ на пътя прѣзъ Поляшко и Влашко напущаме). — „На 29-й сѫщий мѣсецъ минѫхме Дунавъ подъ Обкурица, митарница; послѣдний день на Юлий потеглихме отъ Дунавъ и нощувахме въ гора, една миля задъ Баба. Въ тоя градецъ Баба има пустовѣрие на Николовий гробъ; 1-й Августъ нощувахме въ село Тангрибреди, 6 мили; 2-й августъ нощувахме въ село Алачапи, подъ малъкъ Базарджикъ; тамъ е съградена стѣна отъ Черно до Бѣло-море, отъ цесара Анастасий, поради честитѣ нахлувания на Татари и Българи въ Гърция, развалини още стърчѫтъ, — 6 мили . . . 3-й Августъ нощувахме въ Алибей; 4-й Авг. спахме въ градецъ Пазарджикъ, 6 мили; 5-й Авг. нощувахме въ Васанчикъ, 3 мили; 6-й авг. нощувахме въ градецъ Правадия, между скалаци, тамъ, думатъ, нѣкога си било море; забѣлѣжително мѣсто, 3 мили ще рѣче припѫтувахме, 7-й

авг. спахме подъ планинитѣ Балхани, въ село Овчая, тамъ *простолюдисто игра хоро прѣдъ братеника, по сърбски;* всички, колкото ги имаше, единъ другий *за поесить се държехѫ,* и съ бѣлоглавитѣ (женитѣ) *на около се въртѣхѫ*; 8-й авг. нощувахме въ село Ришава, задъ планинитѣ, 6 мили; 9-й Авг. спахме въ градецъ Хайдосъ; надъ градеца стои запустѣлъ замъкъ. Тамъ се раздѣля пѫтьтъ за въ Стамбулъ, единъ направо къмъ Едрнеполе, вторий на лѣво къмъ Киркиелеши; 10-й Авг. нощувахме въ село Балабанъ, 3 мили край водата Илиджия; 11-й Авг. спахме задъ Делиурма, което ще рѣче, луда дѫбрава, въ село Якидере. Тази дѫбрава, Турцитѣ ѭ викатъ дървена стѣна, понеже е много голѣма, гѫста и ниска; въ нея Селимъ, турский цесаръ, билъ на ловъ съ 100 хиляди души хора, като искалъ да покаже силата си прѣдъ Перскиятъ братеникъ, който билъ при него. 12-й Авг. нощувахме въ село Орханликъ, 3 мили; 13-й Авг. въ село Винница, 6 мили; 14-й Авг. спахме въ село Ялудере, по̀-лошъ пѫть 6 мили; 15-й Авг. надъ голѣмо езеро, 3 мили; 16-й Авг. нощувахме въ Ендрнополь, 2 мили; 17-й Авг. спахме въ градецъ Хапса, 4 мили; 18-й Авг. въ градецъ Бабаески, подъ италиянски орѣхи; тамъ ги има много; и тамъ се нахожда суевѣрие; първо нощувание отъ Дунава на 4 мили; на 19-й Августъ спахме въ градецъ Каристанъ, то ще рече, побъркване; тъй наричанъ поради това, че тамъ Селимъ, цесарский дѣдо, отъ Баязита, своятъ баща въ побъркване билъ поразенъ, и пропѫденъ чакъ кѫдѣ Чарки, 6 мили; на 20-й Авг. нощувахме въ градецъ Чорлу; тамъ правятъ хубано сиринье и малджѫкъ, (sic) 4 мили; на 21-й Авг. нощувахме въ Силиврия, градецъ; тамъ на вънъ изъ градеца има отбранителни мѣста; тамъ Гърцитѣ дълго врѣме се бранили отъ Турцитѣ слѣдъ взиманието на Стамбулъ; тамъ лѣжи отъ 200 години тѣлото на единъ гръцки тиранинъ, което таквозъ е станѫло, че е изсъхнѫло, и неможе да изгние; и тѣ казватъ, че земята, заради неговитѣ жестокости, не ще да го приеме.

На 22-й Авг. нощувахме въ градецъ Бингесиомеди надъ морето; тамъ стои мостъ надъ заливътъ, голѣмъ, четвъртитъ, много скѫпъ, отъ цесаръ Солиманъ, прѣди смъртъта му съграденъ; битъ съ желѣзо, а заливанъ съ олово; подъ 36

него сгради, на 4 части по 9 раздѣлени; приличатъ на 4 моста, градежъ широкъ, бѣлѣжитъ, какъвто нийдѣ не се е чувалъ, 4 мили; 3 години нѣколко хиляди хора сѫ го градили. На 23-й Авг. нощувахме въ градецъ Кучукчекмедже, 2 мили прѣдъ Стамбулъ; и тамъ има мость надъ заливътъ, нъ по-малъкъ, скѫпъ, отъ сегашний цесаръ Селимъ съграденъ; на краятъ има черкова и карванъ-сарай четвъртитъ, съграденъ отъ канцелерътъ на Селимъ първий, неговото тѣло тамъ лежи. Тамъ е позволено на всѣки гостенинъ да прѣстои 24 ч., даватъ обѣдъ и вечеря, а на сиромаситѣ чакъ до 3-й день. 24-й Августъ пристигнѫхме въ Стамбулъ." —

(Нататъкъ описва Стамбулъ, сараятъ обичаитѣ и др. На връщание минѫлъ пакъ прѣзъ Балкана; случило се карание, та ходили прѣдъ кадиятъ. — „*Кадиятъ е главенъ* Турчинъ *въ всѣко сѫрбско или турско село;* тая служба се дава на́й-често на заслужени войници, на еничери и на други за прѣхрана; въ селото хората на редъ го хранѭтъ". — На 30-й Септ. стигнѫли при Дунава въ Облинчица градецъ, тамъ имало митарница; тамъ взимали мито, сетнѣ въ Стамбулъ, — другадѣ нийдѣ).

II.

„Като минувахъ прѣзъ Влашка земя за въ Конс-поль, прѣзъ Буковина, Сочава, Лари, Сорещо, Лопушно, пристигнѫхъ на́й напрѣдъ въ турский градъ Килия; отъ Килия вървѣхъ на горѣ по рѣка Дунавъ . . . до градецъ Тулча стигнѫхъ въ Баба, отъ Баба въ село Хортмерда. Отъ тамъ въ градецъ Халакани; тамъ на около тоя градецъ видятъ се още окопи и стѣни съборени; тамъ Гърцитѣ сѫ се бранили отъ Поганцитѣ; отъ тамъ съградили стѣна и прѣкопъ чакъ до Дунавъ, на длъжина 30 мили. Тази стѣна още стои съсипана, и много мѣста, отъ дѣто сѫ се бранили Гърцитѣ; отъ тамъ стигнѫхъ въ градецъ Базарджикъ; послѣ въ Правадия, тамъ на висока скала стърчи съборенъ гръцки замъкъ; отъ Правадия въ село Ченга; а отъ тамъ прѣзъ висока планина, която думатъ Балханъ, въ друго гръцко село Хадеръ; тази планина се обикаля въ два деня ѣздение, понеже тъй е висока, щото е мъчно съ кола прѣзъ нея да се мине; отъ това село стигнѫхме

въ градецъ Хайдосъ, и тамъ стърчи на високъ скалакъ съсипанъ замъкъ. Отъ тоя градецъ раздѣля се пѫтьтъ за въ К-полъ, единъ на Ендрнеполе, а другия направо прѣзъ Илиапката дѫбрава до Кирклисе, славенъ гръцки градъ, който се тълкува 40 черкови. — Тамъ и сега още, миля далечъ отъ града, стои замъкъ на висока планина́, съ сѫщото име, а на около по селата и сега Гърци живѣѭтъ и лозя си иматъ; въ тоя замокъ имало 40 черкови християнски, Гръцки, а при тѣхъ живѣяли съ Архимитрополитъ 8 хиляди калугери; тоя замъкъ толкова билъ укрѣпенъ, щото Баязитъ, турский цесаръ, година и половина стоялъ подъ него и неможалъ да го привземе; чакъ догдѣто сами не излѣзнѫли изъ замъка отъ гладъ, па мѫшки нападнѫли на турската войска, много Турци истрѣпали, и сами мѫшки изгинѫли. — Турцитѣ сетнѣ взели тоя замокъ, добрѣ го укрѣпили, всичкитѣ черкови съборили, освѣнъ една, която е градена отъ мряморъ и алабастъръ отъ К-полский цесаръ Константинъ. — Отъ Кирклисе стигнѫхме въ градецъ Бигеразаръ; послѣ въ градецъ Више, тамъ и сега още стърчи замъкъ, съборенъ отъ Турцитѣ, а на около́ него имало 4 стѣни, всѣка дебѣла 9 лакти; Турцитѣ щомъ го прѣвзели съборили тия стѣни. — Отъ Виша въ Чаталдже, тамъ турский цесаръ ходилъ на ловъ 3 мили отъ Кон-поль; отъ Чаталдже, стигнѫхъ въ Константинополь на 14 Юлий: Въ Чаталдже турскиятъ цесаръ има свой дворъ, градина много хубава и скѫпа, а тамъ по лозята и полетата има много птици и дребни животни“ . . . . . .

Послѣ тръгнѫхъ отъ Кон-поль на 14-й Августъ прѣзъ широкъ пѫть, и стигнѫхъ на́й-напрѣдъ въ градецъ Биюкчекмедже, послѣ въ Кичукчекмедже, тамъ има мостъ надъ морский заливъ много скъпъ, 20,000 хора сѫ го градили всѣкидневно прѣзъ 5 години, дордѣ да го свършятъ; Послѣ, безъ да знаѭ градовцетѣ, стигнѫхъ въ Андринополь на 19-й сѫщий мѣсецъ.

Отъ тамъ прѣзъ планина Балханъ въ село Ченга, отъ тамъ въ Правадия, Базарджикъ, Черна-Вода, Баба, и Шахци; отъ тамъ по Дунава на долу стигнѫхъ въ Килия, тамъ 2 мили отъ Килия Дунавъ впада въ морето; отъ Килия прѣзъ Днестъръ въ Бѣлградъ“, и пр. и пр. (ходилъ въ Руссия при Московския князь и др. . . .).

———— ——

Въ година 1640.

III.

Това пѫтувание е запазено въ Лъвовската Оссолинска библиотека въ ржкописъ, който носи No. 224, отъ 298—322 страница. Описалъ го е самичъкъ пратенникътъ Войцѣхъ Мясковски. Ние го прѣписахме вѣрно, и го прѣвождаме точно съ нѣкои забѣлѣжени въ прѣвода съкратения.

(На 28 февруарий тръгнжлъ отъ Каменецъ; минжлъ прѣзъ Яшъ и Букурещъ, ходилъ при Молдавскиятъ господарь.) —

— „1-й Априлъ, недѣля Ваня: деньтъ бѣше веселъ, врѣмето хубаво . . . . . Качихъ се на лодка, която ме чакаше, Турчинъ капитанинъ, на лодката червенъ прѣпорецъ, минжхъ Дунавъ за пò малко врѣме отъ една четвъртина часъ подъ Силистрийскиятъ замъкъ, нѣкогажъ (quondam) отъ Гръцитѣ съграденъ. Колата съ конетѣ вървѣхж слѣдъ мене отъ пладнѣ чакъ до вечерьта; вечерьта пристигнжхж послѣднитѣ въ широкъ Дворецъ, опрѣдѣленъ за мене отъ Замъка, тамъ ми дадохж хубава прѣхрана; тамъ изгубихъ още 2 дни да чинж церемонии на Турцитѣ.

— „4-й Априлъ: Тръгнжхъ отъ Силистрия, врѣмето бѣше хубаво; слѣдъ 3 мили нощувахъ въ Българско село, наречено Афратаръ; храна отъ тука чакъ до Ц-градъ не ми дадохж, всичко трѣбваше съ пари да купувамъ, а на всичко туй причина бѣше моятъ Чаушъ, пияница.

5-й Априлъ: Слѣдъ 6 цѣли мили нощувахъ у единъ Турчинъ въ село Омурфакъ; ни утрѣто, великий петъкъ, слана паднж, студъ, нощувахъ слѣдъ 3 мили въ село Артакой.

7-й Априлъ: Студъ още пò-добъръ; нощувахъ слѣдъ 2 мили въ градецъ Провадия; тамъ прѣкарахъ и утрѣто, великденъ, и ходихъ на литургия великолѣпно извръшвана въ параклиси; минжлата година Халилъ паша повелѣлъ да съборятъ черквицата на Бернардинцитѣ, понеже Рагузанчанетѣ католици не щѣли да даджтъ 100 хиледи аспри за споменъ.

9-й Априлъ: Тръгнжхъ отъ Провадия, минжхъ двѣ голѣми планини и се спрехъ въ село Завикой у единъ веселъ Турчинъ.

„10-й Априлъ: Дойдохъ при село и рѣка Ченга, качихме се на коне, а пъкъ колата теглехѫ наети биволи прѣзъ високи и стръмни планини, наричани Балхани, отъ които се виждаше Черно-море; послѣ, чакъ до захождание на слънцето, минувахъ прѣзъ голѣма гора думана Делиурманъ, и прѣзъ стръмни вертепи. Нощувахме въ село Надеръ . . . До тука броятъ 6 турски мили, ала изминѫхме 10—15 поляшки.

Кога минувахъ прѣзъ Ченга, 2 български дѣвици прѣмѣнени и гиздави хвърлихѫ на каруцата, въ която сѣдѣхъ пшеница и просо, като ми желаяхѫ добъръ пѫть; сѫщото сторихѫ и тамошнитѣ селене Християни.

„11-й Априлъ: Стигнѫхъ вечерьта въ градецъ Хайдосъ, тамъ се карахъ съ кадиятъ и съ чаушътъ; тамъ имаше и страхъ отъ Козацитѣ отвъдъ морето.

12-й Априлъ: Тръгнѫхъ, щомъ се съмнѫ, и вървѣхъ почти до вечерьта прѣзъ планини и храстие, прѣзъ камънливи рѣки и прѣзъ камънни мостове. Расположихъ се край рѣка Деруенна, подъ село Карабунаръ, отъ гдѣто тамошнитѣ Българе Християни ми прѣпрѣчихѫ пѫтя, и молихѫ да прѣнощувамъ въ селото . . . . . ала не позволихъ туй да стане. . . . . .

„13-й Априлъ: Слѣдъ 3 мили нощувахме на полето надъ село Факиръ . . . . .

„14-й Априлъ: День мъглявъ, пѫть лошъ, скалисти планини. Нощувахме край село Кованджикъ надъ бистра и камъниста рѣка, която прѣгазвахме тоя день между скалитѣ 25 пѫти.

„15-й Априлъ: Вървѣхме прѣзъ високи и скалисти планини; петь мили, десеть часа минахме до Кирклиса, не малъкъ градъ; расположихъ се надъ самия градъ. Обѣдвахъ чакъ прѣзъ нощьта. Не само всичко за ядение трѣбваше да купувамъ, нъ и дърва и вода; кадиятъ се скри, и не ми даде водитель; лошиятъ чаушъ на всичко бѣ причина.

16-й Априлъ: Слѣдъ като минѫхъ нѣколко рѣки и села въ 4 мили, спрѣхъ се надъ хубавиятъ градецъ Бургазъ; тамъ имаше и карвансерай, и скѫпоцѣнна джамия съ двѣ кубета, и двѣтѣ съ олово покрити, съ прѣходи, и

съ чешми извѫтрѣ, и прѣзъ цѣлиятъ градъ. Джамията цѣла послана съ килими.

17-й Априлъ: Въ голѣмъ вѣтъръ минѫхъ нѣколко мили, и 12 мостове сводовити отъ дѣланъ камъкъ градени, по отворено равно поле, и стигнѫхъ въ градъ Чотнюба . . . Чешми, щъркели, синигери пълно по джамиитѣ.

„18-й Априлъ: Пристигнѫхъ надъ само Бѣло море, 2 мили, по равнище, а втори 2 мили по самиятъ морски брѣгъ въ Силиврия, градъ обиколенъ съ староврѣмска стѣна, и съ трапища около Замъка. Прѣноцувахъ въ карвансерай при джамията. . . . Подъ града кораби, не малко морски риби.

19-й Априлъ: Въ Буюкъ Чекмеджи, 3 мили отъ Силиврия; тамъ ме посрѣщнѫ новъ чаушъ Османъ, пратенъ отъ Конс-поль по везирска заповѣдь и добрѣ се обхождаше съ мене.

20-й Априлъ: Въ Кучукъ-Чекмеджи, 2 мили отъ Константинополь, нощувахъ въ раскопенъ палатъ, край високи кипариси, чешми, надъ морето.

21-й Априлъ: Въ сѫбота ранинà тръгнѫхъ за Константинополь“. —

(Дълго и широко описва гдѣ ходилъ, у Султана, у Везира . . . .).

— „5-й Юний: Съ помощь Божия живо излѣзохъ изъ Константинополь. Първо нощувание подъ Кючукъ-Чекмеджи, 2 мили, въ поле край морето, подъ чадъри. Османъ чаушъ съ плачъ се раздѣли отъ мене.

6-й Юний: Минахъ Буюкъ-Чекмеджи, и нощувахъ въ Силиврия, 5 мили. Срѣщнѫхъ Татаринъ, пратенъ отъ Инсиръ паша до везиря съ лъжлива новина, че ужъ много наша войска дошла подъ Бѣлградъ.

„7-й Юний: Ядохъ въ Чорлю; нощувахъ въ полето; спрѣхъ се надъ рѣка, при голѣмъ камъненъ мостъ, 5 мили.

8-й Юний: Нощувахъ въ Бургазъ, 6 мили. На утрето тръгнѫхъ ранинà, и минѫхъ градецъ Бабе; прѣспахъ въ градецъ Капса въ хубавъ кервансарай, 6 мили.

10-й Юний: Въ недѣля, стигнѫхъ въ Адрианополь, 2 мили. Голѣмъ градъ, старъ, ... джамия съ мермерни кубета. (Тамъ видѣлъ два слона, та ги описва, такъвъ звѣръ на свѣта нѣмало).

11-й Юний: Имахъ мѫчнотия съ Евреинъ зарадъ една жена християнка, Мѣшка Ярославска; трѣбваше да дамъ на Евреина — злосторникъ зарадъ нея 90 и нѣколко талари. Нощувахъ подъ село Дервентъ, 6 мили.

12-й Юний: Нощувахъ въ село Яникьой, 6 мили; на утрѣто подъ градецъ Карнабазъ, 6 мили.

14-й Юний: Ядохъ въ Хайдосъ; отъ тамъ тръгнѫхъ. та прѣнощувахъ подъ село Надеръ, подъ гората Делиурманъ, 4 мили.

Господарьтъ, синътъ Лупуловъ, който отиваше въ Стамбулъ, срѣщнѫхме при Хайдосъ; баща му пò обичалъ него да прати, отъ колкото самичъкъ да иде, и гърлото си да даде.

„15-й Юний: Закусихъ въ Ченга слѣдъ като минѫхъ Делиурманъ и планини Балкани, скалисти, много стръмни; спущахме по въжа и вериги съ мѫка и трудъ тежки кола отъ стръмнитѣ скали; и биволи ни помогнахѫ, като държахѫ на шиитѣ си за чудение голѣми товари; нощувахъ подъ градецъ Яникьой, 5 мили.

16-й Юний: Въ Провадия, 3 мили, у единъ гостоприеменъ домакинъ Симонъ Рагузанченинъ.

17-й Юний: Цѣлъ день пѫтувахме, 8 цѣли мили пѫть сторихме; нощувахъ въ градецъ Базарджикъ. На зараньта тръгнѫхъ назадъ надъ само Черно-море, миля отъ Варна, зарадъ Силистрийский Ипсиръ паша, който казалъ да ме задържатъ, та при него да идѫ . . . . (ходилъ при Ипсира).

23-й Юний: Тръгнѫхъ отъ Базарджикъ съ изволението на пашата; слѣдъ 2 мили прѣнощувахъ въ Добруждан-ското село Карагачъ . . . .

24-й Юний: Подъ Каванджикъ, миля и половина разстояние отъ войската; пашата нарочно ми показа толкова кратки прѣнощувки за да не пристигнѫ бързо до Дунава.

На утрѣто минахъ Булбука, спрѣхъ се подъ градецъ Карасу, надъ Дунавски заливъ, 5 мили. Дъждъ съ гръмотевици.

26-й Юний: Расположихъ се подъ село Дефлереимъ, 6 мили.

„На утрѣто при другъ Дунавски заливъ, подъ село Яникьой, 4 мили.

28-й Юний: слѣдъ 2 мили минжхъ Мачинъ градецъ, и расположихъ се надъ сами Дунавъ.

30-й Юний: По зора тръгнжхъ къмъ Галачъ." —

Сжщото пжтувание прѣдставено отъ пратенника като релация на Краля (страница на ржкописа 323 и sequen... и томъ V, стр. 52 отъ споменитѣ (паметници) на Нѣмчевичъ):

— „Минжхъ прѣзъ България и Тракия, безъ храна, всичко мжчно и скжпо намирахъ, поради лошиятъ и пиянъ мой чаушъ. По пжтя сипѣхж се не малко Турци въоржжени, и вървѣхж къмъ Дунава подъ Азовъ . . . .

Тръгнжхъ бързо отъ Силистрия къмъ морето, и отъ тамъ по неговий брѣгъ пристигнжхъ въ Бувиенда, ... и тръгнжхъ за Константинополь . . . . . На връщание отъ тази бисурманска столнина, обърнжхъ къмъ Адрианополь по пò-добъръ макаръ и пò-далеченъ пжть, за да видж града, стара столица на Гръцитѣ, джамии и слонове.

Отъ тамъ по поле тръгнжхъ къмъ Българско, на мисляхъ да минж Провадия, и прѣзъ Русчукъ и Дунавъ да стигнж въ Молдавско; нъ понеже искаше да ме види, макаръ и да бѣ съ лошъ замисълъ, Ипсиръ паша, който се бѣше расположилъ съ войскитѣ си подъ Варна, вървѣхъ цѣлъ день чакъ до градецъ Базарджикъ, и ходихъ при него".

Ето какъ се свършва тази релация:

— „Нѣка Татаритѣ си держтъ очитѣ съ Турцитѣ, нѣка съ нашитѣ, а особенно пò-силнитѣ Азиятски, нѣка дѣлжтъ царството помежду си, а ние ще сме отсамъ Дунавъ и отвъдъ Дунавъ, за което Бога молятъ вѣрнитѣ Молдавци, Рагузанчене, България и Македония, дѣто Турцитѣ немогжтъ да въведжтъ редъ.

Толкова наши затворници въ Константинополь и въ Тракия, които самитѣ Турци и извѣстнитѣ Гръци броятъ около 150 хиледи души, тежко въздишатъ къмъ небото, за да видятъ нѣкой си Християнский Господарь, а именно Полский Краль надъ Дунава, а отъ тамъ бързо victorem et triumphatorem на източната столнина". —

ЛАГЕРЪ И ХИГИЕНИЧЕСКИТѢ МУ УСЛОВИЯ.

ОТЪ Д-РЪ БОЧАРОВА.

Лагерътъ, ако и да е билъ нáй-първата форма на человѣческитѣ села, но и до сега има твърдѣ много да се желае и направи, за да се постигне идеята на добрия лагеръ, който да удовлетворява, както на специалнитѣ условия, за които въ настояще врѣме се правятъ лагернитѣ стоянки, тъй сѫщо и на хигиеническитѣ условия, отъ които проистича успѣхътъ на специалнитѣ цѣли. Санитарнитѣ условия трѣба да сѫ много пó-важни, тъй като безъ здравието на войската, лагерътъ става безсиленъ, и историята на войнитѣ ни показватъ твърдѣ печални примѣри. За нѣкой отъ тѣхъ ний ще кажемъ пó-късно, за сега ще упоменемъ само, че на санитарнитѣ условия, въ настояще врѣме, се обръща твърдѣ малко внимание. Ако всички и да говорятъ постоянно за хигиеническитѣ условия на лагерътъ, но и до сега на да ли ще има нѣкой да знае точно, що трѣба да се разумѣва подъ тѣзи условия. Високо, сухо, близо до текуща вода, рѣка и пр. мѣсто, което при това е отдалечено отъ блатата и други врѣдни влияния, сѫ обикновеннитѣ правила, които играѭтъ главната и единственна роль при опрѣдѣлението мѣсто за лагерни стоянки. Защо именно е прието да се рѫководятъ съ тѣзи а не съ други правила при избора мѣсто за лагера, — мѫчно е да се каже. Ако сѫдимъ по нѣкои мѣстности, на които сѫ направени лагерни стоянки, може да удивимъ тѣзи, що сѫ ги избирали, като и забѣлѣжимъ, че не всѣкога високото, сухото, близо до рѣка мѣсто е и нáй-здравото. Колкото странно и да се показва това отъ първи погледъ, но надѣваме се, че ще се съгласятъ, когато разгледаме на какво сѫ основани правилата, които рѫководятъ и съ които би трѣбало да се рѫководятъ при избора мѣсто за лагеръ.

Колкото за грижитѣ, що би трѣбвало да полагаме за народното здравие изобщо, не е злѣ да се обърнемъ на много столѣтия и даже хилядолѣтия назадъ, за да вземемъ отъ бѣлата древность твърдѣ поучителни за това уроци. Да си напомнимъ, че Евреитѣ, въ тѣхнитѣ странствувания и лагерни стоянки, сѫ придавали грамадно значение на игиеническитѣ условия на лагера. Моисей е зорко слѣдилъ за испълнението на даденитѣ отъ него хигиенически прѣдписания, които сѫ начертани въ книгата на второзаконието, и сѫ имали характеръ на религиозни озаконявания. Само при такова ревниво охранявание народното здравие, Моисей е можалъ да прѣведе народа си, съ тогавашнитѣ нищожни срѣдства за борба съ природата, по такива пустини, по които и сега съ голѣми мѫки се пѫтува.

Първи военни лагери, въ пъленъ смислъ на думата, ний срѣщаме у Гърцитѣ, въ описанията на твореца на Илиадата — Хомера. Вънкашната форма на лагера, неговитѣ размѣри, степенътъ на прѣтрупаностьта сѫ условията, на които на́й-първо трѣба да обръщаме внимание, при изучванието историитѣ на лагеритѣ и да си разяснимъ, до колко нѣкои отъ тѣхъ сѫ били непостоянни, що е оставало безъ измѣнение и е дошло до нашето врѣме. Вънкашната форма на лагера се е мѣнявала твърдѣ често: у Лакедемонянетѣ тя е била циркулярна, у Македонскитѣ войски — е била даже окрѫжна съ укрѣпления, нъ както у еднитѣ тъй и у другитѣ, хората сѫ били помѣщавани на твърдѣ ограничено пространство. У Персиянцитѣ, споредъ Ксенофонта, ний срѣщаме сѫщата система, но освѣнъ това се вижда, че лагерното расположение на войската е употрѣбявано при походитѣ, които сѫ били правени въ неприятелската страна, и че е имало обвозъ за палатки. Тази първобитна форма на человѣческото първобитно жилище се е правила отъ клонове на различни дървета, и е приличала на нашенска колиба. Въ течението на послѣдующитѣ вѣкове, видътъ на палаткитѣ сѫ е постоянно измѣнявалъ, догдѣто на́й-сетнѣ е получилъ по́-опрѣдѣленъ видъ. Именно, намѣсто клонове отъ дървета, почнѫли да употрѣбляватъ различни тъкани и на́й-удобната е била, разумѣва се, естественната тъкань, която въ сѫщото врѣме е била готова и се е намирала на всѫдѣ, а именно кожата на различни жи-

вотни, която сж простирали надъ мѣстото, избрано за живѣяние. Самата дума, която означава палатка на романскитѣ нарѣчия, показва способа на направата ѝ — отъ латинската дума, *tendo*, която значи тегли или растѣгай. Отъ тукъ е произлѣзла латинската дума *tentorium* и французската *tente*. Освѣнъ това, палаткитѣ сж били правени още отъ различни дебели тъкани, изработени отъ камилска вълна. Както е извѣстно, палаткитѣ на прѣдводителитѣ. напр. Александра, Дария, сж се отличавали съ изящна направа споредъ съврѣменната гледна точка. За формата и голѣмината на палаткитѣ, презъ врѣмето на стълкновенията на Персиянцитѣ и Гърцитѣ, въ всичката гръцка литература нищо ненамираме. Съ подробноститѣ на вънкашния лагерни видъ на втория древни войнствененъ народъ — Римлянетѣ, можемъ да се запознаемъ пóвече. За палаткитѣ на римскитѣ войски сж упоминува въ 349 год. подиръ основанието на Римъ, по поводъ обсадата на града Веи. Ако Римлянетѣ отъ първо въ похода се укривали въ колиби. направени отъ шума и трѣванъ, послѣ, по примѣра взетъ отъ Гърцитѣ, почнжли да употрѣбляватъ палатки. Макаръ. че този видъ жилища при обсадата на Веи, е билъ въ зачаточна форма и може само да се догаждаме, че тѣ сж били направени отъ кожата на различни животни, за което сждимъ по останжлото тогава отъ тогава изражение: sub pellibus vie, sub pellibus hiemare, тъй като зимнжта обсада на Веи, е накарала първи пжть да се потърси покривъ за спасението на войницитѣ отъ суровитѣ атмосферически условия. Въ послѣднята римска история у писателитѣ Ветрувия, Велеция, Полибия и др. срѣщаме вече подробни описания на лагеритѣ и военнитѣ правила за тѣхното построяване. На колонитѣ на Трояна и Антонина намиратъ се рисунки на всичкитѣ видове палатки, които войскитѣ сж употрѣблявали въ това врѣме.

Римския лагеръ не е ималъ всѣкога еднаква форма, нъ споредъ цѣлитѣ се е правилъ въ форма на castra peregrina, когато е имало походъ, или пъкъ въ форма на постоянни, укрѣпени лагери castra pretoriana, които сж били правени около резиденциитѣ на императоритѣ или префектитѣ. Изобщо историята за формитѣ на лагерното расположение въ римската войска не може да не бжде за насъ

поучителна. Както се вижда, тѣ не сѫ имали такива военни авторитети, като Вобана и Густавъ-Адольфа отъ новата история, а за това не сѫ имали нужда да се приклоняватъ прѣдъ установената веднъжъ за всѣкога форма на вобановскитѣ здания или лагерната форма Густавъ-Адолъфова. Формата на римскитѣ лагери сѫ е мѣнявала често. Презъ врѣмето на республиката, тѣ сѫ употрѣблявали квадратна, презъ врѣмето на империята — трижгѫлна, кржгла и овалъна форма. Всичко е било правено споредъ характера на военнитѣ дѣйствия и мѣстностьта, на която е трѣбало да се расположи лагерътъ. Римлянетѣ имали такива постоянни укрѣпени лагери, които прѣдставлявали видъ на градища и единъ отъ тѣхъ, именно Келнъ е станѫлъ послѣ градъ. При расположението на лагера, всичко е било вършено по извѣстни, изработени отъ практиката, правила. Мѣсто за лагеръ сѫ избирали Авгуритѣ, послѣ съвѣщанието си съ звѣздитѣ. Авгуритѣ, сѫщо като и Моисей за Израилтянетѣ, сѫ играли роль на санитарни законодатели и като хора, които сѫ се занимавали съ изучването на законитѣ на природата, дѣйствително можали да принесѫтъ полза на войската. За всѣки човѣкъ и животно е било опрѣдѣлено извѣстно пространство земя. За двама души е опрѣдѣлено мѣсто въ 10 квадратни фута и 100 квадратни фута за 30 коня. Палаткитѣ сѫ располагали въ редъ по направлението отъ Истокъ къмъ Западъ. Въ всѣки редъ е имало по петь палатки и на́прѣки само три реда. Редоветѣ сѫ били отдѣлени единъ отъ други съ улици. Въ врѣмето на Полибия, единъ легионъ войска е заемалъ пространство отъ 9 до 10 гектара. Всичкото пространство на лагера е било окопано съ валове, полисади и други укрѣпления. Вѫтрѣ въ лагера всѣкога е имало мѣсто за лѣкувание болнитѣ солдати — voletudinarium и лѣкувание болнитѣ коне veterinarium. Очевидно е, че муниципиалния характеръ на Римлянетѣ се е показвалъ и въ правилното устройство на тѣхнитѣ лагери. Нъ, щомъ римската империя почнѫла да се разрушава и слива съ Варваретѣ, заедно съ другитѣ начала на цивилизацията изгубва се забѣлѣжителния типъ на римския лагеренъ животъ. Още при Константина, въ Галлия солдатитѣ, намѣсто да бѫджтъ расположени на лагерни стоянки, тѣ били размѣстени по жилищата на гра-

жданетѣ, слѣдователно по гарнизонни условия на животътъ. Нъ и до сега могжтъ се намѣри въ народнитѣ прѣдания. останки отъ древнитѣ римски лагери, напр: у Канбре на р. Сомма, и пр.

Срѣдневѣковната хроника, като разказва за лагеритѣ, показва ни сжщо, до каква голѣма небрежность е дошло отношението на полководцитѣ къмъ хигиеническитѣ правила на лагернитѣ стоянки. Варварския миръ погълнжлъ сичкитѣ зачатки на Римската цивилизация и примѣрътъ на Атила. който укрѣпявалъ лагеритѣ си съ камари — лешове, споредъ словата на съврѣменницитѣ му, не останжлъ безъ подражатели, които държали сжщо тъй неигиенично лагернитѣ стоянки, и макаръ че тѣ не сж биле завалени съ лешове. нъ съ всевъзможни нечистотии.

Извѣстно е, до каква степень невнимание и отсжтствие на каква годѣ-санитарна прѣдпазливость и грижа за найнеобходимото, сж отличавали кръстоносницитѣ полчища, и какъ тѣ сж се расплащали съ своя животъ, като сж усѣвали пжтътъ си съ мъртви тѣла, паднжли не отъ неприятелско оржжие, нъ отъ странни епидемически болести. За французскитѣ укрѣпени лагери въ врѣме на кръстоносницитѣ походи има указания отъ 1096 година. По-късно, во врѣмето на войната съ Англия при Карла VI. Констекль Кинесонъ направилъ укрѣпенъ лагеръ, който. по свидѣтелството на Мезера, е прѣдставлявалъ цѣлъ градъ, съ диаметръ въ 3000 фута, ограденъ съ дървета. снабденъ съ кули и траншеи, и е билъ сгоденъ да се расположи въ него цѣла армия". Отъ това се вижда. колко малко внимание се обръщали полководцитѣ на пространство, което е необходимо за сѣкиго. Римлянетѣ сж отдѣлявали на сѣки легионъ по 10 гектара, когато тука сж е отвело пространство отъ 3000 квадратни фута за цѣла армия. Въ 1347 год. подобенъ лагеръ е имало при осадата на Куле отъ Эдуарда III. и лагеръ въ Пуату (1372) при Шине, който Фруоссаръ е описалъ въ хроникитѣ си за Дюнексена, като е прѣдставилъ и рисунки, които изображаватъ както самия лагеръ, тъй сжщо и палаткитѣ. Видътъ на срѣдне-вѣковния лагеръ, по тѣзи рисунки, още повече ни увѣрява, че прѣданията на Римлянетѣ сж биле съвсѣмъ забравени, и лагерътъ не е прѣдставлявалъ нищо друго

освѣнъ една на́й-безпорядочна масса палатки, произволно расхвърлени. Людовикъ XI се опиталъ да възстанови старата римска форма на лагера, съ неговитѣ правилни улици, и при това снабденъ съ кантони и дюкенчета. Подобенъ лагеръ е билъ основанъ въ 1480 г. въ Нормандия за обучението на 20,000 солдати. Въ 1489 г. такова лагеръ билъ учреденъ въ Пикардия.

Около това врѣме се възраждатъ въспоминания за забравенитѣ форми на римскитѣ лагери, и Макьевель въ знаменития си трактатъ за искуството, какъ да се води война, съвѣтва, при направата на лагера, да слѣдватъ тѣзи правила, които сж начертани въ лѣтописитѣ на римскитѣ писатели, Витрувия и Вегеция.

Морицъ Насауски въ (1590—1625) дѣйствително възстановилъ квадратната форма на римскитѣ лагери, а Густавъ Адолфъ (1611—1632) слѣдовалъ неговия примѣръ и създалъ струпания типъ на лагернитѣ стоянки, който се джржи и до сега въ по́-многото армии.

Ако лагеритѣ още отъ XVIII. вѣкъ сж приели римската форма, нъ още и до сега не сж испълнили сичкитѣ тѣхни черти, които въ санитарно отношение, сж донасяли на римскитѣ войски не малко полза. Тъй, извѣстно е, че много римски лагери имали не само врѣменно значение, въ сж твжрдѣ често служили на войскитѣ за постоянно мѣстопрѣбивание, и имали характеръ на военни градища съ всичкитѣ приспособления за подобенъ животъ. Въ Франция и Германия, дору и въ XVIII. вѣкъ, лагеритѣ носятъ врѣменни характеръ, като служили за народа, учения на войската, или за походно и военно врѣме.

Въ 1696—1708 г. въ Компъенъ билъ устроенъ учебенъ лагеръ, който послужилъ мѣсто за раскошни паради, даже и при Людовика XV въ 1739, 1764 и 1767 г. Такъвъ сжщи лагеръ е имало у Рошемона на р. Мозель (1727—1732). Въ Суасонъ (1766), Вербери (1769).[1]) Въ Германия въ минжлия вѣкъ сж извѣстни слѣдующитѣ лагери: Пирненский въ Саксония (1756), Пруский Герцога фонъ Беверна (1757) и лагеръ при Бунцелвица.

Въ края на XVIII вѣкъ въ Франция сж опитали да въведжтъ пруската лагерна система, която е твърдѣ ясно

[1]) Traitée d'hygien millitair par Morache 1874 г. p. 438.

начертана въ инструкциитѣ на великия полководецъ Фридрихъ Вторий, който отъ практиката на свойтѣ походи и войни е изработилъ необходимитѣ условия за расположение на лагернитѣ стоянки. Нъ, не гледайки на всичката имъ цѣлесъобразность, която се е признавала отъ военнитѣ хора на онова врѣме, излѣзло, че при учреждението на республиканското управление въ Франция, макаръ, че республиканскитѣ войски исхвърлили лагерната форма на Фридриха Велики, тѣ вървѣли на всѣкждѣ побѣдоносно. Республиканецътъ Гошъ се е даже хвалилъ, че неговитѣ солдати изигравали битката пò-удобно безъ палатки, отъ колкото съ тѣхъ. Даже послѣ, въ врѣмето на империята, голѣмото количество войска се е затруднявала съ обвоза на палаткитѣ. Ето защо войскитѣ често бивакирали. Нъ отъ само себе се разбира, че послѣ, отъ когато сж се възвърнжли къмъ римскитѣ възрѣния за строгото соблюдение на правилата относително пространството, опрѣдѣлено за сѣки чолѣкъ, това възрѣние не се е пущало вече изъ видъ.

Възстановяването на постояннитѣ римски лагери е станжло именно около това врѣме. Въ Бадасоа, въ Дюнкерхенъ республиканскитѣ войски направили нáй-напрѣдъ лагеръ по барачната система. Тѣзи бараки биле покрити съ чимъ (буци) и биле направени отъ самитѣ солдати, безъ правилна система и вжтрешно расположение. Отъ това идеята за устройството на постояннитѣ лагери по барачната система може да се счита, че е въскръснжла.

Отъ постояннитѣ лагери въ началото на настоящето столѣтие, Булонския лагеръ (1803—1805) безспорно трѣба да се счита за нáй-голѣмия. Той е билъ направенъ по барачната система за 160,000 души войска и 9675 коня. На нѣколко мили е била протегнжта линията на барацитѣ, които сж имали еднакви форми и голѣмина — десеть метра дължина, петь метра широчина и три метра височина. При устройството на лагера сж употрѣбили сичкитѣ старания и грижи, за да завардятъ здравието на солдатитѣ. Тѣ никога не сж оставали праздни: освѣнъ учения, маневри и проч., имали сж различни увеселения, игри, празденства и пр. Тѣ сж имали особенни гардини, които ги обра-

ботвали самички. Вода въ лагера е била доставявана въ такова количество, което е удовлетворявало нуждитѣ[1]).

Извѣстно е, казва Морашъ, какви сж биле послѣдствията на тази лагерна стоянка и каква сила и могущество е придобила армията, която справедливо увѣковѣчила името си „Велика армия“ „la grande armée“, която е направила знаменития походъ отъ Булонъ въ Вѣна, безъ остановки и почти безъ болни.

Въ врѣмето на втората империя, вторично е направенъ постояненъ лагеръ въ Булонъ, нъ далечъ не при сжщитѣ условия, които създала армията на първата империя. Въ 1854 въ лагера при Булонъ е имало около два корпуса войска. Солдатитѣ живѣли въ бараки и презъ зимата до това врѣме, когато въ 1856 год. Булонския лагеръ билъ снетъ и замѣненъ съ Шалонския. Въ Шалонския лагеръ живѣло значително количество войска само презъ лѣтото отъ маий до октомврий; презъ зимата оставалъ въ лагера само единъ полкъ да варди лагера. Подиръ войната 1870—71 французското правителство направило още веднъжъ опитъ да помѣсти войскитѣ въ постоянни лагери. За тази цѣль войската е била раздѣлена на шесть главни лагера, расположени около Парижъ — Сатори, Вилневъ детанъ, Роканкуръ, Сенъ-Жерменъ, Сенъ-Моръ и Медонъ. Опитътъ излѣзълъ не удаченъ, и въ 1874 год. билъ подигнжтъ въпросъ за учреждане на учебни лагери само презъ лѣтото, отдѣлно за сѣки единъ отъ 18-тѣхъ корпуси, като ги распрѣдѣлятъ по различни пунктове на французската территория.

Англия въ настояще врѣме има четире постоянни лагера: въ Елдершотъ за 10.000 човѣка, въ Колчестеръ, Шернклифъ и Керрагъ въ Ирландия. Първитѣ два за по 3,000 а послѣдния за 10,000 човѣка.

Останжлитѣ европейски държави съвсѣмъ нѣматъ лагери, като мѣсто за постоянно живѣяне на войската. Нѣкои държави избиратъ за лагеръ едно и сжщото мѣсто всѣка година, ето защо една часть отъ жилищата презъ лагерното врѣме, составляватъ палатки, а другата постоянни бараки. Такъва е напр.: Австрийския лагеръ въ Брука

[1]) Recueil des memoires de medecine et de chirurgie millit. 2 ser. XVIII 1856 г.

на р. Лейта, който е направенъ въ 1867 г. Въ 1869 год. въ този лагеръ е имало четире, въ 1871 двѣ, а 1872 петь сводни части отъ австрийската армия. Въ Италия войската излиза на лагеръ за три мѣсеца въ Соммо, Чиарди, Фойомо и Санъ-Морицио. Постоянно мѣсто за лагерни сборове на белгийската войска служи Баверло.

Въ много отъ малкитѣ германски държави, даже и въ Прусия, лагернитѣ стоянки не съставляватъ постоянно явление, което би се повторяло сѣка година систематически. Лагернитѣ стоянки се правятъ, само кога има да ставатъ голѣми маневри, въ които приематъ участие по-голѣмата часть отъ войската. Тъй до 1843 г. сѣки четире години войската се е събирала на лагерни стоянки за голѣми маневри въ различни мѣста. Въ 1865 въ Локштедската равнина въ Голщиния, е билъ направенъ лагеръ за 9,000 човѣка и т. н. Обаче и въ врѣме на маневритѣ лагерътъ не се счита за крайна необходимость, когато войската може да се расположи по обивателскитѣ квартири.

Подиръ направения кратъкъ исторически погледъ за развитието на лагернитѣ стоянки, виждаме, че дѣлото, което почнжло да се развива въ висока степень рационално къ врѣмето на Римската империя, въ срѣднитѣ вѣкове изгубва главнитѣ характеристични черти и само въ началото на настоящето столѣтие, се срѣщаме съ опитвания, да се развижтъ основитѣ на лагернитѣ стоянки, положени още отъ Римлянетѣ, които гледали на лагера не отъ една тактическа точка, но обръщали внимание и на санитарнитѣ условия за помѣщението на войската. Разумѣва се, че ако срѣднитѣ вѣкове съ своята цивилизация сж стоели много по-ниско отъ Римлянетѣ, то въ настояще врѣме е по-вече отъ колкото странно да се доволиме съ тѣхното наслѣдство, като не се грижимъ да го подобримъ съ срѣдствата на най-новата наука. Що е можало да бжде желателенъ образецъ за срѣднитѣ вѣкове, за Макиевеля и неговитѣ съврѣменници, това още за насъ не съставя идеалъ. Като слѣдваме пжтя на Римлянетѣ за санитарнитѣ грижи на лагера, не сме длъжни да слѣдваме даденитѣ отъ тѣхъ форми. Климатътъ, мѣстностьта, обичаитѣ на народа, способътъ на водение война сж длъжни да видоизмѣняватъ частноститѣ на лагернитѣ устройства, които, както видѣхме вече отъ

историята, не гледайки на твърдѣ силнитѣ авторитети Густавъ Адолфа и Фридриха Велики, биле видоизмѣнявани твърдѣ рационално и, при всичко това, измѣняванието не е имало парализирующе влияние за успѣха на войнитѣ. Напротивъ виждаме съвършенно противнитѣ слѣдствия, напр. рационалното устройство на Булонския лагеръ.

Едно, което виждаме да остава постоянно безъ всѣкакви измѣнения до настояще врѣме, и което съставлява несгодната страна на лагера, е прѣтрупванието голѣмо число хора на пространство съ твърдѣ ограничена площадь.

Може би, континенталнитѣ държави скоро да прѣстанѫтъ съ упоритость да се държатъ за сѫществующата въ настояще врѣме система за размѣщанието на войскитѣ и да обърнѫтъ погледитѣ си къмъ поучителния примѣръ, на упомѣнѫтия постоянни лагеръ на първата французска республика, който е билъ собственно прототипъ отъ постояннитѣ лагери въ съврѣменна Англия и севѣрна Америка. Съврѣменнитѣ способи за бързото прѣмѣстяние на грамадна масса войска, подобреното оржжие, което скоро рѣшава изхода на сраженията и, най-сѣтнѣ, повече отъ колкото понапрѣдъ, съвършенно нагледната, политико-икономическа отчетность, която не оставя никакви съмнѣния, че материялнитѣ срѣдства за водението на войната, почти всѣкога бързо сѫ исчерпватъ отъ съдържанието на грамадни армии, — всичко това прави, както самата война така и сѫществуванието на лагера въ военно врѣме, да бѫдѫтъ по-малко продължителни. Колкото повече живѣеме, толкова повече ще се усъвършенствуватъ срѣдствата за прѣмѣстяние на войската и условията за скория успѣхъ на побѣда, а заедно съ това, ще стане по-ясно съмнителното достоинство на прѣдишнитѣ классически лагерни форми. Твърдѣ вѣроятно е, че съврѣменнитѣ грамадни армии, при скоритѣ движения, повече и повече ще ги стѣсняватъ лагернитѣ обвози, също както и армията на гениалния полководецъ Наполеонъ I, още въ началото на настоящето столѣтие, се е теготила отъ устарѣлитѣ форми. Нъ, ако формата на лагеритѣ може още дълго врѣме да играе роль въ военно врѣме, то въ мирно — надали има какви-годѣ резони да се придръжатъ о установенитѣ за лагернитѣ стоянки военни рамки. Ний виждаме, че французскитѣ, англійскитѣ и сѣвероамерикан-

скитѣ войски намѣрили за възможно да хвърлятъ схоластическитѣ военни окови и радикално да видоизмѣнятъ общеприетитѣ правила за установката на лагера. Здравието на войската отъ това е несъмнѣнно спечелило, специалнитѣ же цѣли на-да-ли ще сѫ изгубили. Да не забравяме, че ний, за щастие, начевваме да влизаме въ този периодъ на цивилизацията, въ който военното врѣме пóвече и пòвече начева да зема въ внимание изводитѣ на мирното врѣме. За туй ний трѣба пòвече да се грижимъ за здравието на войската въ мирно врѣме, и, самитѣ лагери, освѣнъ по значението си да служатъ като мѣсто за обучение на войската, да придобиватъ не пó-малко значенне, като мѣсто, служаще за подобрение силитѣ на солдатитѣ, като срѣдство за подобряване и завардяне тѣхното здравие. Тъй сѫ гледали на лагернитѣ стоянки хигиениститѣ въ Англия и Франция, тъй се почнѫли да гледатъ въ послѣдньо врѣме хигиениститѣ въ Пруссия. „Периодическото изсѣлявание въ добрѣ расположени лѣтни лагерни стоянки, слѣдва рѣшително да се рекомевдува въ интереса на здравието на войската“ — казва генералъ-щабъ докторъ Ротъ [1]), единъ отъ нáй-талантливитѣ въ настояще врѣме германски военни хигиенисти, и това се казва въ Пруссия, гдѣто, както е извѣстно, расположението по обивателски квартири се предпочита на лагерната стоянка, при всичкитѣ случаи, когато войската оставя казармата, било за маневра или прости обучения.

Нъ съ какво, пита се, можемъ потвърди, че лагерътъ има дѣйствително добро влияние за здравието на войската.

При обикновенни мирни условия, лагерътъ вече съ това благодѣтелно влияе на здравието на солдатина, че му дава възможность да не остава въ казармитѣ. За врѣдното влияние на здравието, което почти всичкитѣ, безъ исключение, европейски казарми произвождатъ на обитающитѣ въ тѣхъ войски, ний имахме случай да кажемъ въ статията си за казармата [2]), гдѣто сѫ приведени статистически цифри за смъртноста въ рускитѣ войски отъ охтика. Причината на тая болестъ, официалнитѣ данни обясняватъ съ прѣпълнение на казармата (съ хора) и съ отсѫтствието въ тѣхъ провѣтряние. Тѣзи данни сѫ биле събрани и об-

[1]) Militär Hygien. v. Roth u. Sex. II Boud 63.
[2]) Доброслoвинъ — Военний Сборникъ 1874 год. No. 10.

сѫждавани въ 1862 год. Нъ да видимъ, на колко въпросътъ за прѣпълнението на една ограничена казарменна площадь съ хора и за подобрението на въздуха въ казармитѣ е напрѣднѫлъ въ течението на десять години въ една отъ нáй-цивилизованитѣ европейски страни — въ Франция. Marvaud [1]), като описва французскитѣ казарми, остава крайнѣ недоволенъ отъ съврѣменното имъ положение. Безъ да гледа на съврѣменната имъ архитектура, на грамаднитѣ сумми, издържани за направата на новитѣ казарми въ Парижъ, Лионъ и Марсель, тѣ съвсѣмъ не отговарятъ на съврѣменнитѣ игиенически разумни искания. Въ тѣзи казарми недостига нито въздухъ, нито свѣтлина, и зданията сѫ буквало лишени отъ всѣкаква искуствена вентелация. Да се убѣдимъ още пóвече въ безусловното отклонение на плановетѣ и устройството на французскитѣ казарми отъ тѣзи рационални правила, които сѫ изработени за тази цѣль отъ английскитѣ и американскитѣ казарменни коммисии (въ 1870). Morvaud съвѣтва да сравнимъ само плановетѣ и чертежнитѣ детали въ французскитѣ казарми. Нáй-главния въпросъ, а именно, че солдатитѣ трѣба да се распрѣдѣлятъ на пó-малки групи въ изолировани помѣщения не е обърнѫлъ вниманието на инжинеритѣ. Ако въ 1851 год. отъ всичкитѣ 24 Парижки казарми само 9 сѫ можали да вмѣстятъ по единъ баталионъ всѣка, а въ всичка Франция можало се намѣри едвамъ шесть казарми, въ които е бплъ размѣстянъ по едимъ полкъ, то сега казармата на Наполеона, е построена за 2230 человѣка, казармата на Принца Евгения за 3235 и това се намира въ Парижъ. Въ Марсель казармата на Сенъ-Шарлъ е построена за 2250 души, а новонаправената Лионска казарма за 5000 души.

Такова прѣпълнение на казармитѣ съ хора е еднакво, както въ долнитѣ, тъй сѫщо и въ постоянно умаляющитѣ се въ обьема, горни катове, съ злѣ направени излѣзи, съ зали, които служатъ едноврѣменно за ядене, спане и всѣкидневно прѣбивание. Всичко това пространство е гѫсто населено съ хора, съ тѣхнитѣ нѣща, даже съ кавалерийската сбруня и безъ знакъ на искуствено провѣтряване, при пó-малко отъ 12 — 14 кубически метра въздухъ на всѣки

[1]) Morvaud. Sur les cosernes et les comps permanents. Ann. d'hyg. pobl.

единъ солдатинъ, което количество е прѣдписано да се въведе въ французскитѣ казарми още на 15 Юний 1855 г. Разбира се, че при подобни условия въздухътъ не може да бѫде добъръ и нѣма да е удивително, ако смъртта отъ гръднитѣ болести поражава всѣки солдатинъ. Още отдавна Бенуатонъ де Шатоневъ, Буденъ и Лаверинъ се доказали, че макаръ за войската се избиратъ нáй-здрави хора и въ пълната имъ сила, смъртноста на солдатитѣ е пó-голѣма отъ колкото на гражданското население, което е на еднакъвъ съ тѣхъ възрастъ. Споредъ Валена, ако прибавимъ къмъ числото 9,41 на 1000 смъртни случая, които се даватъ отъ официалната статистика, числото на отпуснатитѣ солдати въ неспособни за военна служба или въ инвалиди, ще получимъ 18,6 на хилядата смъртность, която надминува два пѫти смъртноста между гражданетѣ въ сѫщитѣ години, която е равна на 8,89 на хилядата.

Споредъ Лаверина, въ 1860 г. на 1000 души сѫ умрѣли:

Отъ тифъ въ армията	259	човѣка	въ граж.	население	137
„ сипаница	„	39	„	„	„	6
„ скарлатина	„	7.7	„	„	„	3
„ лещанка	„	27	„	„	„	0,8

Извѣстно е, че подиръ подобряването на казармитѣ въ Индия, смъртноста въ англоиндийскитѣ войски е паднѫла отъ 60 на 32 человѣка на хилядата. Отъ това се вижда, че причината на страшното боледувание и смъртность между солдатитѣ е именно лошото санитарно положение на казармитѣ. Послѣднитѣ страдаѭтъ отъ прѣпълнение отъ население съ крайнѣ ограничено пространство.

Ако сравнимъ смъртностьта на гѫсто населенитѣ градове съ селата, ще видимъ ясно, че не благоприятното влияние на здравето, произлиза отъ препълнението. Въ селата обикновенно смъртноста е много пó-малка. Това ясно се вижда отъ статистическитѣ данни за смъртноста въ градищата, селата и въ островитѣ, събрани отъ Сторка. Забѣлѣжително е това, че прѣпълнението отъ много хора въ едно ограничено пространство влияе врѣдно на здравето тогава, когато се умалява кубическия объемъ на въздуха и кога хората оставатъ въ него пространство пò-голѣмата часть на деня. Но, колко прѣпълнение на населението на една извѣстна площадь да бѫде голѣмо, нѣма да повлияе осо-

бенно врѣдно на здравието имъ, ако само объемътъ на въздуха въ такова жилище е достатъченъ. Тъй напримѣръ, ако сравнимъ населението въ центра на нѣкой голѣмъ градъ съ крайщата му, ще видимъ, че въ центра населението е много по-гѫсто, по-прѣпълнено отъ колкото около града, а не гледайки на това, централното население е много по здраво отъ колкото по крайщата. Причината на това е, че по края на града се сели бѣдния народъ, жилищата на които обладаватъ въздуха въ твърдѣ ограниченъ объемъ. Бѣдноста сама по себе-си тука не играе роль, тъй като и въ центра на града има много работници, които сѫ поставени, въ материално отношение, въ твърдѣ не благоприятни условия за живота. Ако сравнимъ смъртноста на малко населенитѣ градища въ русскитѣ провинции, съ смъртноста на селата, то за Россия ще получимъ обратното. Въ русскитѣ села смъртноста е по-голѣма, защото селянетѣ живѣѭтъ по прѣпълнено въ кѫщята си, отъ колкото градското население. Очевидно е, че макаръ кѫщитѣ въ селата да сѫ расположени на по-голѣма площадь, здравость страда по-вече, тъй като жителитѣ сѫ тѣснятъ въ жилища съ ограничено кубическо пространство. Горѣпоменѫтитѣ цифри на страна обаче отъ това не губятъ значението си. Тѣ показватъ, че въ Шотландия, гдѣто количеството на въздуха, съ който се ползуватъ жителитѣ вѫтрѣ въ жилищата си, се намира въ по-добри условия, и тѣсното засѣляване, ограничената площадь играе голѣма роль. Статистическитѣ изслѣдвания, направени въ това направление въ Германия, Франция и други страни сѫ по-добри отъ колкото въ Россия. Климатически и социални условия за живота въ селското население, показватъ че и тамъ прѣпълнението на ограничена площадь е почнѫло да играе голѣма роль въ здравието на населението. Съ това се обяснява очевидното противорѣчие, че врѣменнитѣ лагерни стоянки въ мирно врѣме иматъ добро влияние за здравието на войската, макаръ, че на лагерната площадь хората се прѣтрупани до такъва степень, каквато не може се срѣщнѫ даже въ центра на най-населенитѣ градища. Разбира се сѫщо и това, че въ лошо врѣме, когато палаткитѣ не се отварятъ и вентилиратъ, кога въ военно врѣме, лагера стои дълго на едно мѣсто, при другитѣ неблагоприятни усло-

вия, здравието на войската почнува да страда по́-вече отъ колкото въ казармитѣ. Въ първия случай лагера дава по́-добри условия за здравието отъ колкото казармитѣ, втория — наопаки. Всѣко явление има само относителна полза или врѣда за здравието на человѣка. За това, разбира се. отъ лагера може се очаква полза само при извѣстни опрѣдѣлени условия.

Като заприказвахме за значителното прѣтрупване на хората, което обикновенно бива въ лагера, този фактъ можемъ потвърди съ нѣколко сравнителни цифри. Да земемъ. за примѣръ, опрѣделѣното за лагеръ пространство по узаконенията на тази нация, която е спечелила въ послѣдньо врѣме военна слава.

Да си напомнимъ, че на всѣки парижки житель се пада площадъ въ 48,7 кв. метра, на Берлинеца — 84,6 к. м. на Лондонския — 133,5 к. м., и тъй като въ лагера по́-голѣмото число войска е пѣхота, то слѣдователно хората сѫ прѣтрупани въ лагера на два и четире пѫти отъ колкото жителя въ Парижъ и Берлинъ.

Като се счита пространство по 450 к. ф. на всѣка палатка, английската санитарна комисия исчислила слѣдующата таблица:

На една палатка пространство квадратна фута.	Числото на палаткитѣ на една квадратна миля.	Чиклености̂ѣта на отряда размѣстенъ на една квадр. м., ако всѣка палатка има 15 человѣка.
450	61952	929280
900	30972	464640
1350	20650	309760
1800	15488	232320
2700	10325	154880
3600	7744	116160
4500	6195	92928
5400	5162	77400
6300	4425	66377
7200	3872	58080
8100	3441	51628
9000	3097	46464

Считатъ, че на една квадратна миля въ Парижъ има 87.256 жители, въ Манчестеръ и Лондонъ — 175.816, слѣдователно, даже и въ Англия солдатитѣ въ лагера сѫ помѣстятъ на толкова пѫти по́-тѣсно отъ колкото лондон-

скитѣ жители, на колкото 175.816 е пó-малко отъ 929.280 или на петь пѫти пó-тѣсно.

Споредъ пруския расчетъ въ лагеръ, който заема пространство единъ квадратенъ километръ, могѫть се помѣсти 19.762 конни артелериста, 23.419 кавалериста, 40.161 пѣши артелериста и 56.497 пѣхотинци.

Въ началото на кримската война прѣтрупванието на английскитѣ войски въ лагери е било 312.080 човѣка на една пруска кватратна миля. Ето защо, кога лагерътъ е врѣмененъ и сѫщестува само презъ лѣтно врѣме, при това палитѣ на палаткитѣ могѫтъ да се държатъ постоянно подигнѫти, отъ което въ тѣхъ се получва свободно движеніе на въздуха, лагерното влияние за здравието на солдатитѣ е пó-добро отъ колкото влиянието на казармитѣ. Нъ щомъ платното се намокри въ лошо, дъждливо врѣме, при спуснѫтитѣ поли и въ палатката сѫ събератъ 12—15 души и д. т., ако лагерътъ при невардение длъжната чистота, остава дълго врѣме на едно и сѫщо мѣсто, послѣдствията отъ прѣтрупванието на много хора на една ограничена площадь не закѫснѣватъ да се искажатъ.

Отъ историята на войнитѣ, които сѫ били водени въ различни врѣмена, и сѫщо отъ мирното врѣме, ний можемъ се убѣди, че лагерния животъ е ималъ единитѣ и другитѣ послѣдствия.

Въ мирно врѣме пó-многото лагери, при цѣлесъобразния изборъ на мѣстоположението при добра чистота, иматъ обикновенно добро влияние върху здравието на солдатитѣ. Това впрочемъ не е и чудно, тъй като нáй-рѣдкото влияние за здравието, зависяще отъ прѣтрупване съ хора единъ кубически жилищенъ объемъ, се отстранява чрезъ помѣщение на солдатитѣ въ добрѣ провѣтрявани въ лѣтно врѣме палатки, и въ мирно врѣме трѣбува да се зематъ потрѣбнитѣ мѣрки за завардванието нуждната чистота на лагерната площадь, отстраняющи опасноста отъ прѣтрупване на извѣстно пространство. Освѣнъ тази чиста полза, която при подобни условия получватъ солдатитѣ, не пó-малка е ползата, гдѣто неживѣѭтъ цѣла година въ казармитѣ. Подиръ излизанието имъ, казармата за лагерния периодъ, може да се очисти и провѣтри т. е. отъ зимното жилище да бѫде удалено всичко, което може, като

остава на стѣнитѣ на пола и даже въ въздуха на казармитѣ, да влияе врѣдно върху здравието на солдатитѣ.

Тука само на кратко ще напомнимъ за отколешнитѣ изслѣдвания на французскитѣ учени, които първи показахж значението за здравието на тази прахъ, която се носи постоянно въ въздуха и пада около насъ въ жилищата ни: по мебела, на стѣнитѣ, проникнува въ тѣхнитѣ пори. Тѣзи именно наблюдения се потвърдяватъ отъ на́й-новитѣ изслѣдвания. Послѣднитѣ анализи на Валфмогела надъ стѣнитѣ въ госпиталнитѣ палати, показватъ, че тѣ събиратъ голѣмо количество способни за гниение азотисти вещества. Послѣднитѣ опити на знаменития английски физикъ Тиндаля още веднъжъ подтвърдяватъ неговитѣ прѣдишни наблюдения и свидѣтелствуватъ, че този на́й-ситенъ микроскопически прахъ, невидимъ съ просто око, който се носи постоянно въ въздуха изъ нашитѣ жилища, гдѣто попада отъ насъ самички, отъ нашитѣ мебели, отъ стѣнитѣ на кжщата и пр., само тогава може да падне и остани въздухъ на жилището ни, когато въ течението на́й-малко на три денонощия не става въ кжщата никакво течение на въздуха. Отъ тѣзи изслѣдвания виждаме, отъ една страна, колко силно може да бжде заразено едно здание, въ което непрѣстанно се помѣщаватъ много и нечистоплътни хора, отъ друга страна, каква голѣма опасность се явява за тѣхъ, когато оставатъ въ такова здание, гдѣто съ всѣко вджхване въвождатъ въ бѣлия си дробъ тази отвратителна въздушна нечистота, която се явява отъ вписанието на солдатитѣ въ жилището всевъзможни нечистотии съ себе си, съ обущата си отъ улицата, отъ нечистосъдържанитѣ казарменни заходи и пр. Съ една дума, при сегашното казармено расположение на войската отъ европейския континентъ, да получи войската възможность да джха чистъ въздукъ въ течението на лѣтнитѣ мѣсеци презъ лагарната стоянка, прави лагеритѣ срѣдство полезно не само за обучението на войската, нъ и на́й-цѣлесъобразенъ способъ за завардване тѣхното здравие, като ги снабдява съ запасъ на силитѣ, изгубени презъ зимата въ градскитѣ казарми въ борбата съ развалений въздухъ. Макаръ, че формата на съврѣменнитѣ лагери не удовлетворява всичкитѣ искания на хигиената, но при вситѣ недостатъци,

лагерътъ остава едно отъ на́й-добритѣ срѣдства за съхранение здравието на войската.

Цифрата за смъртностътa въ Английската армия не може да бѫде зета за сравнение смъртностътa на войската въ другитѣ европейски държави. Англия държи твърдѣ малко войска, има възможность да я туря въ такива условия, които сѫ въ значителна степень по́-добри. Нейната лагерна система е образецъ, къмъ когото трѣба да се стремимъ. Нейнитѣ казарми сѫ по́-добри отъ казармитѣ на другитѣ европейски държави. Въ самата Англия обаче, споредъ отчета въ 1870 г.[1]), се вижда, че тази часть на войската, която е стояла на лагеръ, се е ползувала съ значително по́-добро здравие, отъ колкото тѣзи останѫли въ казармитѣ, що е повлияло по смъртностътa на войската, споредъ размѣщението имъ. За годинитѣ 1860—1869 смъртностьта срѣдньо въ лагера е била 6,88 души на хилядата, тогава когато въ казармитѣ сѫщото врѣме е била 9,51 на хилядата. Очевидно е, че при сѫщитѣ условия относително храната, напр. само разницата въ размѣщението на войската за година въ една армия отъ 100,000 човѣка, 236 души ще останѫтъ завардени отъ смъртта.

Гоффръ, като описва санитарнитѣ условия на Шалонския лагеръ, дава сѫщо такива цифри, които свидѣтелствуватъ за благодѣтелното влияние на лагера за здравието. Събрания отъ него за 1860—64 г. статистически материалъ показва, че въ лагера е умирало 7 души на хилядата, и се е разболѣвало 55, тогава когато въ останѫлата французска армия, за сѫщото врѣме, е имало 18‰ смъртни случая и 312‰ разболѣвания.[2])

Наблюденията въ Алжиръ сѫщо тъй се показвали благодѣтелното влияние на лагера за французскитѣ войски.

Отъ описанието на Красноселския лагеръ на Гейфелдера се вижда, че неговото благоприятно дѣйствие за здравието на войската, стои вънъ отъ всѣкакви съмнѣния.

Нъ, ако солдатитѣ сѫ размѣстени въ лагера не въ палатки, отворени и достѫпни за провѣтряване, а въ бараки или землянки, които даватъ малко въздухъ, тутакси къмъ незгодата на казармитѣ се присъединява още незгодата отъ

[1]) Army medicnl departement raport 1870 p. 3.
[2]) Consideration hystor. hygien. et medic. sub la comp. de Chalons 1865.

прѣтрупване на една ограничена лагерна площадь, и смъртностъта дохожда до крайния прѣдѣлъ. Примѣръ за това виждаме въ историята на втория булонски лагеръ въ врѣмето на втората французска империя. Въ 1854 г. подъ Булонъ били събрани тѣзи войски, които се назначавали да дѣйствуватъ по брѣговетѣ на Балтийското море; къмъ тѣхъ послѣ е била присъединена войската отъ лагеритѣ: Д'Оньо, д'Екилена, де Вимере и д'Амълетёза, тъй щото общото число на войската е достигнжло до два армийски корпуса. Една часть отъ войската е била помѣстена въ палатки, другата въ бараки. Въ бараката за всѣки човѣкъ е имало само два кубически метра въздухъ. Санитарнитѣ условия сж били изобщо лоши. Ето защо отъ холерата, която се появила въ Юлий 1854 год. въ Августъ и Септемврий мѣсецъ, сж се разболѣли 859 души отъ които 262 умрѣли. Но и безъ холерата разболѣванието и смъртностъта е била грамадна. Въ първата половина на годината имало болни солдати 9,293 съ 498 смъртни случая, а втората половина, когато се е появила холерата, 3,251 съ 456 умрѣли. Както виждаме, холерата не особенно е повлияла на смъртностъта, тъй като и безъ нея цифритѣ сж еднакво голѣми. Главната болесть, която опустошавала войската, е била кървавия дрисъкъ и тифътъ. Нъ въ 1855 година, послѣ приетитѣ мѣрки за подобрението санитарнитѣ условия на лагера, болезненностъта и смъртностъта сж се смалили въ значителна степень.

Въ военно врѣме, когато санитарнитѣ грижи за лагера се оставятъ на страна, а това често бива, и смъртностъта дохожда до грамадни размѣри. Историята на всичкитѣ войни показва на ужасни опустошения, които ставатъ отъ кървавий дрисъкъ и тифътъ. Послѣдния до такава степенъ се е впилъ въ войската, щото го наричатъ военни тифъ или лагерна огница. Нáй-силната тифозна епидемия въ военно врѣме, която до сега е извѣстна отъ историята, е епидемията въ французскитѣ войски, които сж стоели на лагеръ въ Кримъ. Отъ Декемврий 1855 г. до есеньта 1856 разболѣло сж е 14% отъ всичката армия и отъ заболѣлитѣ повечето отъ половината 53, 24% сж умрѣли[1]). Освѣнъ това лагерътъ, е билъ опустошаванъ и отъ други заразителни

[1]) De la mortalité dans l'armée et des mayens d'economiser la vie humain 1870 Dr. Chenme.

болести—холера, кървавъ дрисъкъ, различни видове прѣмѣжна треска. Причината на всички тѣзи болести е била именно обуклучената почва на лагера. Сѫщата тази война доказва, че кога се зематъ мѣрки, подобряющи санитарното състояние на войската, отведнъжъ послѣдствията на зетитѣ мѣрки сами по-себе си казватъ. Англичанетѣ, които страдали отъ начало, сѫщо както и французитѣ, пó-рано сѫ обърнѫли внимание на необходимостьта да се подобри игиеническото положение на лагера, и въ това врѣме, когато французската армия носяла горѣказанитѣ загуби, тѣ изгубили само 0,06%.[1]) Въ края на войната смъртностьта на английската армия е даже станѫла пò-малка отъ колкото на тази часть войска, която си останѫла въ Англия. Отъ Януарий 1856 г. до Маий — смъртностьта е била равна на 8‰, тогава когато въ английската пѣхота, останѫла въ отечеството си, смъртностьта е дохождала до 17‰. Не служили това за доказателство, че ако въ лагара се явява прѣкрасенъ способъ за завардване здравието при добритѣ санитарни условия, въ сѫщото врѣме има и противното влияние, когато не щѫтъ или забравятъ да осѫществятъ игиеническитѣ условия. Туй се разбира напълно, ако си напомнимъ, че даже, при нáй-малкото прѣтрупванье населението въ една ограничена градска площадь, се зематъ вѣкои и други санитарни мѣрки за удалението на излишно замърсената почва и въздухъ, лагеритѣ, които се лошо съдържатъ, при отсѫтствие на подобни санитарни грижи, прѣтрупванието е пò-голѣмо и послѣдствията сѫ пò-лоши.

Да съставимъ сборникъ отъ правила, по които бихме се рѫководили въ грижитѣ за санитарнитѣ условия, нáй-много обезпечеваюши здравието въ лагернитѣ стоянки, трѣба да обърнемъ нáй-напрѣдъ внимание на тѣзи болестни форми, които нáй-много поражаватъ войската въ лагера. Ако разгледаме всичкитѣ болести, ний ще додемъ до заключение, че нáй-страшнитѣ форми сѫ заразнитѣ болести. Къмъ числото на заразнитѣ, инфекционнитѣ или тъй наречениитѣ зимотически (бродилни) болести принадлежатъ: тифоветѣ, холерата, кървавия дрисъкъ, треската и сипаницата. Тѣзи групи разболѣвания се наричатъ заразителни болести за

[1]) Ibid отъ 50000 армия 31 тиф. съ 16 смъртта.

това, защото обикновенно отъ тифа или холерата, или отъ всѣка друга отъ тази група болести се разболѣва не единъ, но нѣколко хора на веднъжъ. По нѣкогажъ тѣзи болезненни случаи сж распръснжти въ различни мѣста на населения рейонъ, по нѣкогажъ събрани около нѣкой центръ. Тѣзи болести на медицинския езикъ се наричатъ, както е извѣстно, *епидемии*. Разболѣвания въ коя и да е кжща, се нарича кжщна епидемия; въ градъ, градска епидемия, и т. н. Подобно едноврѣменно разболѣвание, нáй-естественно е могло да възбуди мисълъ, че болезнотворното начало се прѣдава отъ единъ човѣкъ на други, т. е. мисълъ за прѣдавание, прѣносяние на заразитѣ. Това се показва още пóвече вѣроятно, тъй като навѣрно много болести се прѣдаватъ отъ единъ на другиго именно по този пжть. Извѣстно е, че къмъ такива болести принадлежатъ, несъмнѣнно, сипаницата, сифилиса, сибирската язва, бутурача, и пр. Ето защо всичкитѣ такива болести, които пò-горѣ споменжхме, сж ги нарекли — *заразни*. Сжщий смисълъ има и утвърдившето се за тѣхъ название зимотически болести. Туй послѣдньото название показва характера на распространението на епидемическитѣ форми. По характера на распространението си, заразнитѣ форми сж сходни съ характера, по който маята распространява влиянието си на тѣстото въ процеса на шупванието. Тукъ една нáй-малка частичка отъ прѣсното тѣсто дохожда въ съприкосновение съ маята, и шупванието се прѣдава на всичката тѣстена масса. Сжщото става и съ нáй-нищожната частичка отъ течностьта, отдѣлена отъ тѣлото на заразения человѣкъ, която може да прѣдаде заразата на съвършенно здравъ человѣкъ, сжщо тъй както незначителната частичка на шупнжлото тѣсто, смѣсено съ простото, извиква шупване въ него. Освѣнъ сжществуванието на заразата, наблюдението ни показва, че за нейното дѣйствие е необходимо нáй-незначителното ѝ количество. Ако би полюбопитствували да узнаемъ, колко е голѣмо дѣйствующето заразително количество, то ний бихме се убѣдили, че то не може да бжде прѣтеглено съ нáй-чувствителнитѣ везни. Сипаницита може да се привие на человѣка, ако убодемъ кожата му безъ кръвъ съ края на едва намокрения въ сипанична материя ланцетъ. Сжщо тъй можемъ да отровимъ человѣка съ тъй нарече-

ната гнилостна, трупна отрова, като извикаме въ него ужасната и почти винжги убийствена форма на гнилоста и то съ треска, ако го даже съвсѣмъ незамѣтно порежемъ съ ножъ, съ който е рѣзано гнило, мъртво тѣло. Не трѣба да забравяме, че за сипаницата е доказано, че въ тази капка течностъ, която се въвожда въ тѣлото при присажданието на предохранителната сипаница играе роль не всичката масса на течностьта, нъ само твърдѣ незначително количество (еки) вещества, които плаватъ въ нея, слѣдователно абсолютно непретегленото. Но, когато падне въ организма на человѣка туй непретеглено вещество, то е въ състояние да произведе въ него не една, а безчисленно множество сипанични мѣхури (пустули), които покриватъ всичката кожа на человѣка и, ако тогава бѣше възможно да се вземе тѣхното съдържание и се претегли, то ний би получили твърдѣ солидно тегло.

Теорията всѣкога се ражда отъ аналогия, поради това и съврѣменната теория за причинитѣ на епидемическитѣ болести, се е родила отъ сравнението на причинитѣ, които сж на видъ подобни съ дѣйствието на маята въ тѣстото. Въ послѣдния случай, както е извѣстно, маята за това само дѣйствува на голѣмитѣ масси прѣсно тѣсто съ твърдѣ незначителни частички, защото, като падне въ тѣстото, тази частичка развива милиони все нови и нови частички, рождающи се отъ старата. Маята, като тойзи е живъ организмъ отъ микроскопическитѣ клѣтки на нáй-долнитѣ гжбици, разрастява се твърдѣ бързо, и за това, при благоприятни условия, отъ една клѣтка на маята, могжтъ да се развиятъ милиярди и съобразно съ количеството си да дѣйствуватъ по извѣстенъ начинъ на тѣстото. Процессътъ на размножението на маячнитѣ клѣтки, при голѣмото имъ вънкашно сходство съ дѣйствието на заразнитѣ течности, е подалъ поводъ къмъ догаждане за сжществената часть на заразното вещество, не е ли и то нѣкоя микроскопическа гжбица, клѣтка или нѣкоя инфозория, която, като попадне въ организма, ражда хиляди себе подобни, и които, като се развиватъ пó-нататъкъ и пó-нататъкъ, произвождатъ въ организма тѣзи или други измѣнения. Въ настоящето врѣме, тази теория се подтвърдява поне за пó-голѣмата часть на заразителнитѣ болести: сипаницата, холерата и

пр., отъ което става понятно, защо прѣтрупването на хора въ тѣсни по кубичния обѣмъ и площадно съдържание пространство тъй врѣдно влияе върху здравието. Всичкитѣ микроскопически клѣтки на нисшитѣ растения и животни сѫ до такава степень леки, щото твърдѣ лесно се повдигатъ въ въздуха и могѫтъ да се принесѫтъ на нàй-далечнитѣ растояния. Въздухътъ, както сѫ показали многочисленнитѣ изслѣдвания, всѣкога изобилова съ различни форми на тѣзи микроскопически организми и, колкото пò-рѣдко се мѣнява въздухътъ, колкото пòвече жилци има въ обитаемото пространство, толкова пòвече той е пò-богатъ съ този микроскопически прахъ.

Нъ, че на повръхностьта на нашия организмъ, на кожата ни, на косминѣ ни, въ устата, въ стомаха, червата могѫтъ да си живѣѭтъ и плодатъ милиярди микроскопически животни, това вече отдавно знаѭтъ, знаѭтъ даже и тѣзи болести, които происхождатъ отъ тѣхъ. Тъй напр. много накожни пришки, (язви) рани зависятъ отъ размножаването въ кожата на микроскопическитѣ организми. Тъй нареченитѣ общи болести на организма, които поражаватъ не една негова часть, а всичкото тѣло, като го лишаватъ отъ всичкитѣ му части отъ разсѫдъка му, фърлятъ го на дълго врѣме въ огничаво състояние, съ една дума тифоветѣ, сипаницата, холерата и пр., споредъ новитѣ изслѣдвания, зависятъ именно отъ нàй-ситнитѣ микроскопически растителни или животни организми. Този въпросъ не е още напълно рѣшенъ, поне за всичкитѣ видове заразителни болести, нъ за нàй-главнитѣ видове: холерата, сипаницата, тифа и пр. нѣма никакво съмнѣние, че тѣ се прѣдизвикватъ именно отъ микроскопическитѣ организми.

Многото фактове, събрани до настояще врѣме, даватъ право да не отхвърляме тая теория, тъй като микроскопическитѣ организми, които сѫ намѣрени въобще въ кръвьта на человѣка, сѫ намѣрени именно въ това врѣме, когато той е билъ въ болезнено състояние. Около 1870 година сѫ почнѫли да изслѣдватъ сериозно кръвьта на хората, болни отъ тифъ и възвратна огница. Обермайеръ е билъ първия, който открилъ въ кръвьта на такива болни микроскопически паразитъ — спирилла. Тѣ прѣдставляватъ твърдѣ ясновидни подъ микроскопа червейчета, които

сѫ движатъ твърдѣ бързо, като се свиватъ и развиватъ, и разблъскватъ около себе си кървавитѣ тѣлца. Наблюдението на Обермайера е било недавно провѣрено въ клиниката на проф. Ботинка, при което се оказва, че дѣйствително присѫтствието на спирилитѣ въ кръвьта у болнитѣ отъ възвратна огница се намира въ свързска съ болезнения процессъ, тъй като щомъ се появяватъ спирилитѣ въ кръвьта на человѣка, почеква се пристѫпа на болеста, а когато тя се прекрати, спирилитѣ се изгубватъ.

Спирилитѣ се срѣщатъ въ кръвьта на тифознитѣ болни. Може би пó-нататъшнитѣ изслѣдвания и да покажатъ пълна связка на заболеванието съ влизанието на спирилитѣ въ кръвьта.

Да се обърнемъ къмъ другата болесть, — сипаницата. Ако до сега нашитѣ познания за характера на сипаничавия ядъ сѫ не съвсѣмъ пълни, за това ний имаме несъмнѣнни доказателства, че и въ него главната роль принадлежи на форменнитѣ частички, които се виждатъ подъ микроскопа въ видъ на точки или валчета; тѣ ако испаднѫтъ отъ сипаничната материя, която се намира на ландцета, съ когото се произвожда сипаницата, послѣднята се неприсажда.

Нáй-сетнѣ, отдавна е публикуванъ болестния случай, който, по видимому, зависи отъ развитието въ тѣлото ни инфозории. Випкенъ можалъ да види една болна жена, която получила въ Суринамъ, гдѣто живѣла, болесть твърдѣ честа въ тази мѣстность — силна водница въ корема, като промушили корема и испуснѫли всичката течность, която тъй мѫчила болната жена, тази течность изслѣдвали и намѣрили, че тя била мѫтна отъ това, че съдържала масса микроскопически организми. Тѣзи организми били колцеобразни, съ главичка, снабдена съ четире или петь брънки и се двигала въ течность твърдѣ бързо.

Тѣзи указанния сѫ достатъчни, за да се оправдае направеното прѣдположение за зависимостъта на епедимическитѣ болести отъ микроскопическитѣ организми. Нъ, ако този въпросъ и да се рѣшава въ настояще врѣме, положително остава други не пó-малко важенъ — именно, какъ попадатъ тѣзи организми въ кръвьта на человѣка? Отъ туй, което е извѣстно до настояще врѣме, ний можемъ да укажемъ на такива болести, които се прѣдаватъ отъ человѣкъ на чело-

вѣкъ чрѣзъ допирване при извѣстни условия. Тъй можемъ се зарази отъ сифилисъ, сипаница, гнила жаба (дифтеритъ) и пр. Подобни заразителни болести ний наричаме прилѣпчиви (контагиозни). Но въ числото на епидемическитѣ болести има такива, които не се прѣдаватъ отъ допиранье. Извѣстно е, че можемъ да се допираме до болни отъ коремни тифъ, холера, жълта трѣска и заражение нѣма да стане. Лѣкаритѣ отварятъ трупа на умрѣли отъ холера, тифъ и не се заражаватъ, не гледайки, на трупната течность, която изобилно маца ржцетѣ имъ, които често биватъ порѣзани съ малки раници. Бивали сж случаи, че холернитѣ и тифознитѣ непражнения попадвали на слизистата ципа на здравитѣ хора, и тѣ не сж се заражавали. Нъ вѣрно е и това, че холерата и тифътъ, като се появатъ въ нѣкоя мѣстность, не поражаватъ едного или двама, нъ едноврѣменно мнозина отъ което заключаватъ и до сега, че холерата и тифътъ сж заразителни, макаръ и да сж длъжни да признаѭтъ факта, че, ако тифътъ и холерата сж заразителни, обче тази зараза, се прѣдава не чрезъ този пѫтъ, по който се предаватъ прелепчивитѣ болести. Ето защо отъ епидемическитѣ заразни болести се е отдѣлила, втора група болести *миазмастически*, които се прѣдаватъ, както се прѣдполага, само чрѣзъ въздуха. Тѣзи миазми т. е. болезнотворното начало на тѣзи болести, каквито сж треската, холерата, коремния тифъ, трѣбва да плаватъ въ въздуха. Тъй като тѣзи болести често съставятъ язва за лагеритѣ, то ний трѣбва да се запознаемъ, какъ се распространява миазмата и какви мѣрки можемъ да земемъ противъ нея, или какъ да отвърнемъ появението ѝ и въ лагера.

Що се относя до сѫщностьта на миазмитѣ, и тѣ намъ сж извѣстни и, ако сждимъ само по приведенитѣ пó-горѣ фактове, можемъ да мислимъ, че за миазми може да се считатъ тѣзи микроскопически организми, които плаватъ въ въздуха и докарватъ болести.

Константинъ епископъ Българский и неговото поучително Евангелие.*)

(Съчинение на Архимандрита Антония, ректоръ при С. Петерб. Духовна Академия).

Прѣводъ отъ студента при сѫщата Академия Д. Цуклевъ.

I. Биографически свѣдѣния за Константина и историко-библиографически прѣгледъ на литературнитѣ забѣлѣжки и изслѣдвания, които се отнасятъ къмъ неговото поучително Евангелие.

Подиръ св. Климента Велически, въ историята на старобългарската церковна проповѣдь, първо мѣсто заема жившия и трудившия се съ него едноврѣменно за Християнското просвѣщение въ България епископъ Константинъ. Биографически свѣдѣния за него сѫ останѫли твърдѣ малко. Всичкото, което ний знаемъ за врѣмето на неговия животъ и дѣятелность, основава се на слѣдующитѣ кратки извѣстия: *а)* въ хронологическата статия, която се намира въ края на синодалния списъкъ на неговото поучително Евангелие (No. 163) и съставена, както предполагатъ Горски и Невоструевъ [1]), отъ самаго Константина, говори се слѣдующето: „Василь, т. е. Василий Македонски (царствовалъ) 20 лѣтъ. Львъ сынъ его 7 лѣтъ, вьсѣхъ же лѣтъ .... отъ Адама до настоящааго въ 12 индикта есть 6406 (898)"; *б)* въ тази сѫщата рѫкопись въ надписанието на една бесѣда (42-а), Константинъ се нарича *пресвитеръ*; *в)* въ нѣ-

*) Източници за запознаването съ Константина и съ поучителното му Евангелие, сѫ слѣдующитѣ:

1) Горски и Невоструевъ. Описаніе Москов. Синодал. библиотеки II, 2, No. 111 и 163. 2) Nedjeljna propoviedanja Konstantina pr. bugarskoga po starosrpskom rukop. XIII v. v Starine, knj. V, 1873. 3) Ундолский. Объ учительномъ Евангеліи Константина, рѫкописна статия съ библиогр. хар., находяща се въ Румянц. муз. No. 1395. 4) Шафарикъ. Разцвѣтъ слав. письм. въ Болгаріи, помѣстенъ за първий пѫть въ чтен. Импер. Общ. за 1848 година No. 7, а послѣ въ отдѣлна книжка напечатанъ. 5) Ягичъ. Исторія Сербско-Хорватск. литер., въ руски прѣводъ. 6) Палаузовъ. Вѣкъ болгарскаго царя Симеона. С. П. Б. 1852 год. 7) Голубински. Исторія Славянскихъ церквей..... Изъ тѣзи източници, кѫдѣто е нуждно, ще цитираме само автора и страницитѣ на съчинението му, безъ да прѣвождаме самото название на съчинението.

[1]) Описатели на Московската Синодална библиотека. Б. прѣв.

кои редакции на прѣдисловието на неговото поучително Евангелие се говори, че той съставилъ своитѣ бесѣди по просбата на стареца Наума, единъ изъ св. седмочисленници български: „сего ради и азъ оумаленый Константинъ, говори той за себе си, оубѣжденъ бывъ на се твоими прошеніи брате Наоуме“[1]); *г)* въ друга синодална ржкопись (No. 111), която заключава въ себе си словата на св. Атанасия Александрийски противъ Ариянетѣ, на обратната страна на 212-й л. се намира слѣдующата забѣлѣжка: „сіа книги благочестныя; наричемыя Аѳанасіи-повелѣніемъ князя нашего болгарска именомъ Симеонъ преложи ихъ *епископъ* Константинъ; въ словенскъ языкъ; отъ греческа въ лѣто отъ начяла міра 6414 (906) инд. 10, ученикъ сый Меѳодовъ; архиепископа Моравы, написа же ихъ Тоудоръ черноризецъ Дуксовъ[2]), тѣмъ же княземъ повелѣлъ; на устіи Тыча въ лѣто 6415 (907) индикта 14“. Тѣзи сж свѣдѣнията, на основание на които приблизително много или малко вѣрно можемъ да си нарисоваме картината на живота на Константина. Тѣ нищо не говорятъ, ни за мѣстото и врѣмето на неговото рождение, нито пъкъ за неговата народность. Между другото, че той е билъ родомъ Словѣнинъ, — това е ясно само по себе си изъ неговитѣ литературни произведения. Всичкитѣ приведени извѣстия прѣдставляватъ ни Константина за человѣка въ зрѣла възрасть, който работи съ усърдие на попрището за християнското просвѣщение въ България, наедно съ други забѣлѣжителни дѣятели отъ знаменития вѣкъ на царь-Симеона. За по̀-раннитѣ години отъ неговня животъ и дѣятелность тѣ нищо не говорятъ. Нѣкои догадвания впрочемъ относително това може да се направятъ само на основание на това показание, че той е билъ „ученикъ Меѳодовъ, архиепископа Моравы“. Къмъ това трѣба да прибавимъ още свидѣтелството, което се заключава въ алфавитната молитва, и кждѣто Константинъ самъ свидѣтелствува за себе си, като нарича свой учитель даже и Кирилла (Константина), а именно:

---

[1]) Ржкоп. въ Соловедската биб. подъ No. 373 (157), на обр. стр. на 12 л., No. 374 (158). л. 221.

[2]) Подъ Дукса, по общеприетото мнѣние, трѣба да се разбира князь Борисъ, който за монашески подвизи, е оставилъ прѣстола и отишелъ въ мънастиръ.

„Шестькрилатъ силоу въспрнимъ.
„Шьствую нынѣ, по слѣдоу оучителю.
„Имени ею и дѣлоу послѣдоуа“ . . . . .

По този начинъ епископа Константина по указаннитѣ свидѣтелства трѣба да считаме за единъ изъ раннитѣ ученици на св. словѣнски апостоли, Кирилла и Методия. Изъ тъй наречената българска легенда, или пространно житие на св. Климента, български архиепископъ, знаемъ, че всичкитѣ извѣстни въ историята на просвѣщението на България ученици на св. Методия дошле тука послѣ смъртта му (+885 г.) изъ Моравия, по причина на подигнѫтото противъ тѣхъ отъ латино-нѣмцкото духовенство жестоко гонение. На това основание, съгласно съ мнѣнието на нѣкои учени[1]), трѣба да признаемъ, че и епископъ Константинъ е билъ единъ изъ знаменититѣ, но въ житието на упоменѫтъ, бѣженци (изгнаници) изъ Моравия — мѫченици за идеята на религиозно-националното християнско просвѣщение на словѣнскитѣ народности. Като съпоставимъ по̀-нататъкъ Константиновата дѣятелность въ България, кѫдѣто е получилъ и епископски санъ, съ врѣмето на живота на Кирилла и Методия, безъ съмнѣние тъй сѫщо трѣба да допустнемъ, че и той е можалъ да бѫде тѣхенъ непосрѣдственъ ученикъ, толкова по̀вече, че въ прѣдисловието на поучителното си Евангелие къмъ стареца Наума, единъ изъ св. седмочисленници и безпорно непосрѣдственененъ ученикъ на Методия, той се обраща, както видѣхме, не като къмъ старецъ, учитель, или отецъ, а като къмъ равенъ, другарь, братъ: „оубѣжденъ бывъ на се твоими прошеніи *брате* Наоуме“[2]) . . . .

Колкото се касае до дѣятелноста на Константина въ България, то приведенитѣ свидѣтелства прѣдставляватъ ни го тука вече въ пресвитерски санъ. Кѫдѣ и кога е получилъ той този санъ, — въ България ли, или още въ Моравия, подобно на св. Климента, — неизвѣстно. Всичката негова, извѣстна до настояще врѣме, литературна дѣятелность се отнася къмъ врѣмето на царуването на

[1]) Голубински, стр. 167.

[2]) Г-нъ Игичъ причислява Константина къмъ по̀-младо поколѣние, — именно къмъ поколѣнието на продължателитѣ дѣлото на просвѣщението въ България: нарича го младши съврѣменникъ на св. седмочисленници, стр. 82—83. Но съ неговото мнѣние да се съгласимъ е трудно.

Симеона. Като билъ пресвитеръ, той е съставилъ въ 898 г.[1]) своето поучително Евангелие, което сѫ състои изъ 51 бесѣда на недѣлнитѣ дни прѣзъ годината, като начева отъ Пасхалната недѣля. Въ епископски санъ, когото получилъ, подобно на св. Климента, вече въ България, той въ 906 година прѣвелъ, по повелѣнието на царь Симеона, отъ гръцки езикъ на словѣнски четире слова на св. Атанасия Александрийски противъ Ариянетѣ, които, по поржчванието на сѫщия князь, въ 907 година биле прѣписани отъ Тодора, черноризецъ Дуксовъ, при устието на рѣката Тича. На основание на това послѣдньо показание прѣдположително се опрѣдѣля и мѣстото на епископското служение на Константина. Рѣката Тича, по Шафарика, се намира на недалечно растояние отъ г. Варна въ България. Тъй като тука трѣба да търсимъ и Прѣслава, старата столица на българскитѣ князе, а прѣбиванието на епископъ, при устието на Тича и трудивший се, по повелѣнието на княза, съ прѣводъ прѣдставлява се не случайно, но постоянно, — то на това вѣроятно се основава и догадванието, че Константинъ е билъ Прѣславски епископъ[2]). Съ това се довършватъ и всичкитѣ биографически свѣдѣния за епископа Константина. За други нѣкои негови литературни трудове, освѣнъ прѣчисленнитѣ, сѫществуватъ само едни прѣдположения[3]). Годината на неговата смърть тъй сѫщо е неизвѣстна.

Името и литературнитѣ трудове на епископа Константина станѫхѫ извѣстни на ученитѣ въ края на първата четвъртина на настоящето столѣтие. Първо указание на него и на прѣведенитѣ отъ него четире слова на св. Атанасия Александрийски противъ Ариянетѣ направилъ Калайдовичъ въ своя „Иоаннъ Екзархъ“ (стр. 14). Но това указание било — направено нерѣшително. За Константина той се изразява, като за неизвѣстенъ нему епископъ, и за това, може би, тогавашната учено-литературна словѣнска

---

[1]) Горски и Невоструевъ внасятъ поправка въ показанието у ржкописа годината на съставянието поучителното Евангелие. Врѣме на неговото съставяние тѣ считатѣ за по-вѣрна годината 894. — стр. 422. На тази година указватъ Срезневски въ „Пам. пис. и яз. юго-зап. слав.“ стр. 16 и Голубински, стр. 167.

[2]) Горски и Невоструевъ, стр. 33.

[3]) Шафарикъ е склоненъ да му приписва извѣстното: „Исповѣданіе вѣры“. Стр. 51. Нѣкои, освѣнъ това, му присвояватъ прѣдположително тъй наречения: „Прогласъ св. Евангелія“. Срезневски. „Памятн. пис. и яз. юго-зап. слав.“ Стр. 17. Спб., 1865 г. Вороновъ. „Кириллъ Меѳодий“. Стр. 241. Кіевъ, 1877 г.

критика, ржководима отъ извѣстния и твърдѣ остороженъ славистъ Добровски, се отнесла къмъ откритието на Калайдовича съ недовѣренность, и остановила съ това на нѣколко врѣме радоста на другитѣ учени по поводъ на неговото важно научно откритие[1]). Макаръ Калайдовичъ да е направилъ, може би, откритието си, както забѣлѣзва Ундолски,[2]) благодарение само на указанието: „Оглавленія книгъ" на Силивестра Медвѣдева[3]), което му било извѣстно и което той приписвалъ съ увѣренность на Поликарпова, нъ това ни нáй-малко не умалява неговата заслуга. Тъй като въ това врѣме не е било извѣстно ни реченното „Оглавленіе книгъ" съ неговото указание, ни името на българския епископъ Константина, то за Калайдовича, по справедливость, остава първата честь за показанието на учения міръ на Константина, като на единъ изъ дѣятелитѣ на Симеонова вѣкъ. Другия литературенъ трудъ на епископа Константина — поучителното Евангелие, станжлъ извѣстенъ на учения міръ, както и творенията на Климента, въ четирисета година отъ настоящето столѣтие, когато е билъ намѣренъ между ржкописитѣ на Синодалната библиотека въ Москва въ списъци отъ XIII в.[4]). Честа за откритието на този ржкопись, по показанието на Бодянски (въ една изъ забѣлѣжкитѣ къмъ русския прѣводъ за разцвтяване словѣнската писменность въ България отъ Шафарика), принадлежи на В. М. Ундолски, който е открилъ и творенията на Климента. Дѣйствително, до колкото намъ е извѣстно, първото печатно извѣстие за този ржкописъ съ указание въ общи черти и нейното съдържание принадлежи на Ундолски. Въ края на своята статия, подъ заглавие: „Замѣчанія для исторіи церковнаго пѣнія въ Россіи", той говори, че „единъ изъ пергаментнитѣ списъци на Синодалната библиотека съдържа бесѣди на нѣкои евангелски начала, т. е. избранни поучения изъ Иоанна Златоуста, Кирилла Александрийски, Исидора Пилусиотски и други; въ началото на бесѣдитѣ се намира: „Про-

---

[1]) Шафарикъ. Стр. 50.

[2]) Силивестръ Медвѣд. отецъ слав. русск. библ. стр. XIX—XX.

[3]) Ср. оглавл. на кн. No. 23.

[4]) Къмъ този вѣкъ синодалната ржкопись е отнесена отъ Горски и Невоструева. Шафарикъ (въ Разцвѣтъ) ьж отнася къмъ XI в. Срезневски (въ пам. пис. и яз. юго-зап. слав. стр. 15) ьж отнася къмъ XII в.

логъ о Христѣ оумѣренъ сказания святаго Евангелия. сътворенъ Костянтинъмь, имьже и прѣложение бысть. Тогожде съказания евангельскааго". Нему, т. е. на Константина, прибавлява Ундолски, трѣба да принадлежатъ всичкитѣ прѣдисловия и послѣсловия на поученията, а, може би, и цѣлитѣ поучения, които сѫ твърдѣ сходни съ поученията на Климента, „епископа *словѣньска*"[1]). Съ откриването на поучителното Евангелие, съмнѣнията на прѣдпазливата критика, относително личноста на Константина. трѣбали да паднѫтъ сами по себе си, — трѣбало да се разясни, благодарение на новитѣ хронологически данни. и самата негова личность, като единъ изъ дѣятелитѣ въ историята на просвѣщението въ България по врѣмето на царь-Симеона. Но това разяснение се извършило не отведнъжъ.

Тъкмо подирь половина година, послѣ указаната статия на Ундолски[2]) въ засѣданието на „Общества Исторіи и Древностей Росс.", било прочетено извѣстното, въ своето врѣме прѣведено на нѣмский езикъ, съчинение на покойния прѣосвященний Филарета черниговски (въ туй врѣме рижски): „Кириллъ и Методій, славянскія просвятители"[3]). Въ края на това учено съчинение, авторътъ не само че прѣдставлява нóвече пълно и обстоятелно описание на ржкописа, който съдържа поученията на епископа Константина, отъ колкото нó-горѣ приведената забѣлѣжка на Ундолски, нъ и съобщава своитѣ лични съображения за самата личностъ на Константина. Въ тѣзи свои съображения покойния владика, оставенитѣ мимоходомъ заявления на Ундолски за сходството на поученията на Константина съ поученията на Климента, развилъ нó-нататъкъ, като отождествилъ даже тѣзи двѣ отдѣлни личности. „Съ достовѣрность, говори той, този Константинъ — е едно и сѫще лице съ Климента, архиепископъ Български, или Велички който е починѫлъ въ 916 година. Биографътъ на св. Климента пише за него, че той съставилъ голѣмо училище, въ което и самъ по нѣкога училъ, като е желаелъ по този

---

[1]) „Чтен. въ Имп. Общ. Ист. и Древ." за 1846 г. No. 3, стр. 46.

[2]) Статията на Ундолски била прочетена въ засѣданието на Обществото на 1-й Юния 1846. г., проч. на Филарета на 30 ноемвр. сѫщата година.

[3]) Напечатано въ тѣзи сѫщитѣ чтенія за 1846 г. No. 4 и послѣ прѣпечатано въ Кирилло-Меѳодіевскомъ Сборникѣ. М. 1865 г.

начинъ да приготви достойни пастири, а за народа написалъ *годишенъ кржгъ бесѣди*, които, по своята простота и удобовразумителность, били достжпни за всѣкиго". Като зема пó-нататъкъ въ внимание хронологията, която се намира въ края на Поучителното Константиново Евангелие, а тъй сжщо и това, че той билъ съврѣменникъ на Наума, единъ изъ св. седмочисленници, Филаретъ прибавлява „всичкитѣ тѣзи обстоятелства Константинови, — тождеството на съчиненията на Константина и Климента, прѣдставлявать пóвече отъ колкото достовѣрна мисъльта: че Константинъ е едно и сжщото лице съ св. Климента, за когото говори гръцкото жизноописание. Името на Климента-Константинъ е можѣлъ да приеме въ иночество, по примѣра на своя св. учителъ, който макаръ и прѣдъ самата смърть, получилъ името Кириллъ, намѣсто Константинъ, и по паметницитѣ извѣстенъ пóвечето съ името Кириллъ, тъй и неговия ученикъ" [1]). Тѣзи съображения на преосвященний Филарета сж останжли съвършенно единични и даже, до колкото ние знаемъ, печатно отъ никого не сж бивали раздвани и опровергавани. Къмъ тѣхъ се е обръщалъ само въ своята, неизвѣстно защо ненапечатана, статия за Поучителното Евангелие на Константина Ундолски [2]). Между това, по нашето мнѣние, тѣзи съображения не сж тъй маловажни и нищожни, щото да ги оставимъ безъ всѣкакво внимание. За това ний ще направимъ, по поводъ на тѣхъ, нѣколко свои забѣлѣжки, а тъй сжщо, въ видъ на библиографически интересъ, ще приведемъ наедно съ нашитѣ и нѣкои забѣлѣжки по този сжщия прѣдмѣтъ изъ указаната ржкописна статия на Ундолски. Макаръ съображенията на Филарета да иматъ само значение като на остроумни догадвания, които се основаватъ на достовѣрни до извѣстна степень и не толкова силно убѣдително — мотивировани сближения, нъ тѣзи остроумни догадвания могжтъ да станжтъ още пóвече вѣрни, ако прибавимъ къмъ прѣдвиденитѣ доводи на това обстоятелство, че старецътъ Наумъ, по „прошеніямъ" на когото „умоленный Константинъ" съ-

[1]) Чтенія . . . . . за 1849 г. Н-ро. 4, стр. 26—27 и забѣлѣж. 50.

[2]) Въ тази си статия Ундолски, като опровергава прѣосв. Филарета, опровергава въ сжщото врѣме и самъ себе си. Като е призналъ пó-рано, че поученията на Константина сж сходни съ поученията на Климента, той въ настоящата статия всячески се старае да докаже противното, че между тѣхъ нѣма никакво сходство.

ставилъ своитѣ бѣседи на Евангелието, по споменѫтото гръцко жизнооописание на Климента, се прѣдставлява за неразлѫченъ спѫтникъ отъ врѣмето на излизанието имъ изъ Моравия съ послѣдния; слѣдователно, между тѣхъ, т. е. между Климента и Наума, сѫществувала нáй-близска и тѣсна свръзка. Макаръ въ това жизнооописание, отъ расказа за отбиванието на Климента въ Кутмичивица, за Наума пóвече и да не се споменува, нъ изъ сказанията за Наума е извѣстно, че той се е отправилъ съ Климента на туй сѫщо мѣсто, кѫдѣто и прѣкаралъ остатъка отъ своя животъ [1]. Не сѫ ли справедливи по този начинъ догадванията на преосвященний Филарета, че Константинъ, който е съставилъ бесѣдитѣ си „по прошенію брата Наума", е едно и сѫщото лице съ Климента, съ когото Наумъ, повидимому, не се раздѣлявалъ презъ всичкия си животъ, и който въ житието се прѣдставлява да е написалъ много проповѣди? . . . .

Нъ всичкитѣ тѣзи съображения на почтения ученъ иматъ само видима правдоподобность. Сѫщественъ неговъ недостатъкъ и грѣшка се заключава въ това, че нáй-главното и основно негово положение, на което тѣ се основаватъ, страдае пóвечето отъ неточность и даже невѣрность. Преосвященний Филаретъ утвърждава, че, по свидѣтелствуванието на гръцкото жизнооописание, Климентъ „съставилъ *годишенъ кржгъ бесѣди*, и къмъ това отъ себе си прибавлява:" сега сѫ извѣстни *още* нѣкои отъ словата на Климента на празнични дни". Направление на мислитѣ му въ този случай се прѣдставлява въ слѣдующия видъ: „Климентъ е написалъ годишенъ кржгъ бесѣди, т. е. както на недѣлнитѣ дни, тъй и на всичкитѣ праздници презъ цѣлата година. Недѣлнитѣ бесѣди ние ги имаме въ Поучителното Евангелие, което се приписва на Константина, който е неизвѣстенъ на насъ; освѣнъ това, ние знаемъ нѣкои слова на Климента, произнесени на различни празници. По този начинъ, като земемъ въ внимание показанието на Климентовото житие, ние, въ Поучителното Евангелие и въ нѣкои слова на праздничнитѣ дене на Климента видимъ този годишенъ кржгъ бесѣди, за когото говори житието. Слѣдователно, сѫществува пълна достовѣрность да

[1] Руск. бесѣда за 1852 г. т. II, отд. 2, стр. 143.

считаме Константина и Климента за едно и сѫще лице". Между това, когато въ сѫщность, ни въ пространното[1]), ни въ краткото[2]) житие на Климента не се спомѣнава, че той е съставилъ нѣкога годишенъ кржгъ бесѣди. Въ пространното житие се говори: „тъй като на български езикъ не сѫществувало поучителни слова, сѫотвѣтствующи за всѣки праздникъ (πανηγυρικοῦ λόγου—похвални слова), то той съставилъ такива слова за всичкитѣ праздници, съ просто и ясно съдържание". . . . „Той праздницитѣ е разяснилъ съ поучителни чтения" (гл. 22 и 29). По сказанието на краткото житие, той е прѣдалъ писменно тъй сѫщо: „похвални слова и жизнооописания на мѫченицитѣ и прѣподобнитѣ — τοὺς πανυγηρικοὺς τῶν λόγων καὶ μαρτύρων καὶ ὁσίων βίους χρίων" (гл. 14). По този начинъ въ двѣтѣ житиета ясно и опрѣдѣленно се говори, че Климентъ съставилъ и прѣдалъ писменно само похвални слова за праздничнитѣ дене (ἑορτάς). Това е съвсѣмъ друго, нежели *годишния кржгъ бесѣди:* недѣлнитѣ дни тука не се отнасятъ, и за съставяние бесѣди на тѣхъ отъ Климента въ житието не се говори ни слово. Да прѣдполагаме тука нѣкои замълчавания, при тази поразителна точность, съ каквато се отличаватъ показанията на житието, особенно въ пространното, относително поученията на Климента, нѣма никакво основание. И наистина, пространното житие не само че причислява проповѣдитѣ на Климента, като ги раздѣля на классове и указва, че въ тѣхъ се заключаватъ похвали въ честь на преосв. Богородица, въ честь на Иоанна Кръстителя, на пророцитѣ и апостолитѣ, на мѫченицитѣ и прѣподобнитѣ, нъ твърдѣ ясно отбѣлѣжва и вѫтрѣшнитѣ имъ свойства, като говори, че тѣзи похвали сѫ написани: „въ видъ на молитва и благодарственни пѣснопѣния" (гл. 22). При такава точность и ясность не е възможно да се допустне, че авторътъ на житието не би споменѫлъ за бесѣдитѣ на недѣлнитѣ дене, ако такива бѣхѫ дѣйствително съставени отъ Климента. Освѣнъ това, пълното различие между бесѣдитѣ на Константина и извѣстнитѣ до сега похвални слова на Кли-

---

[1]) Напечатано въ Юбилейното изд. на Москов. универ. за 1885 г. и въ Билбасова: „Кириллъ и Методій, ч. 2, Сиб. 1871 г.

[2]) Намѣрено и напечатано отъ Григоровича въ: Журн. М. Н. Прос." ч. LIII и въ Билбасова тамъ сѫщо. Туй и другото указанно издание е напечатано въ гръцки оригиналъ и въ русски прѣводъ.

*

мента и отсѫтствието между тѣхъ всѣкакво сходство — въ слога, въ способа на раскривание мислитѣ, въ ползувание съ источницитѣ, въобще въ литературнитѣ приеми, — наглядно говори, че тѣзи и другитѣ немогѫтъ да принадлежѫтъ на единъ и сѫщи авторъ. Да положимъ, че съобразно съ трѣбованията на теорията на краснорѣчието и въ едного и сѫщия проповѣдникъ разяснителнитѣ бесѣди и похвалнитѣ слова могѫтъ доста да се различаватъ помежду си, нъ при всичко това, въ такъвзи случай всѣкога може да се намѣри между тѣхъ такова или инакво сходство, което зависи отъ особеноститѣ на литературнитѣ приеми на писателя. Въ настоящий случай това ние съвсѣмъ незабѣлѣжваме. Словата на Константина, като принадлѣжѫтъ къмъ типа на гомилитѣ или разяснителни бесѣди, се отличаватъ по своята простота и безискуственность. Самъ той бѣлѣжи за себе си, че: „не хытростіо вышняя (трѣба да се чете вънкашна) [1]) премоудрости и ни съвязаниемь вѣтиискъмъ.ни плотоньскыими словесы сложилъ словеса свои. нъ вышней премоудрости помолышеся“ [2]). Не сѫ такива проповѣдитѣ на Климента. Почти тѣ всичкитѣ носятъ на себе си отличителнитѣ черти на господствующия въ това врѣме въ гръцкитѣ образовани проповѣдници тържественъ родъ проповѣди, които по вѫтрѣшнитѣ си свойства се приближавали къмъ типа на церковнитѣ пѣснопѣния, на каквато особенность въ проповѣдитѣ на Климента, както видѣхме, твърдѣ ясно указва и житието му, като забѣлѣжва, че неговитѣ похвали сѫ написани „въ видъ на молитви и благодарственни пѣснопѣния“ [3]). Като подражатель въ краснорѣчието на образованитѣ проповѣдници въ своето врѣме, Климента не безъ основание, нъ съ точка зрѣние на тогавашното врѣме, по всѣка справедливостъ, го нарича житието: „мѫжь на́й-краснорѣчивъ“ — ἀνὴρ λογώτατος (гл. 12). Житието, по́-нататъкъ,

---

[1]) „Вышняя премоудрусти“ — тъй е написано въ синодал. рѫкописъ. Въ рѫкописа на Импер. публична биб. въ тъй нареченния петербургски, въ отличие отъ синодалния, се чете: „нынѧшнее прѣмоудрости“. Starine. стр. 33. Очевидно, че трѣба да се чете: „вънкашни премудрости“.

[2]) Горски и Невостуевъ. Стр. 426.

[3]) Въ туй пълно съотвѣтствие на показанието на житието съ вѫтрѣшнитѣ свойства на извѣстнитѣ днесъ съ името на Климента проповѣди ние виждамъ на́й-твърдо доказателство за тѣхната подлинность.

повѣствува, че Климентъ съставилъ своитѣ похвални слова въ това врѣме, когато билъ вече епископъ. Дѣйствително, въ надписанието почти на всичкитѣ негови поучения, той постоянно се нарича епископъ: „сътворено отъ епископа Климента“ — е обична надпись надъ поученията му; по нѣкога въ тѣзи надписания той се нарича просто святия или мѫченикъ, нъ никога пресвитеръ [1]). А Константинъ е „преложилъ“ своитѣ бесѣди, когато е билъ въ *пресвитерски санъ* и въ надписитѣ надъ 42 бесѣди, изъ които само една принадлѣжи всецѣло на него [2]), се нарича *пресвитеръ*. Когато нито въ житието, нито въ оглавлението на словата, нито пъкъ въ самитѣ слова на Климента сѫществуватъ показания за това, че той ги е прѣвелъ отъ гръцки езикъ. Поученията на Константина въ основанието на своето съдържание, т. е. въ изяснителната часть, сѫ заимствувани, буквален прѣводъ отъ гръцки источници [3]). По този начинъ, указанията на житието отъ една страна и отсѫтствието на всѣкакво сходство между бесѣдитѣ на Константина и похвалнитѣ слова на Климента, отъ друга, несъмнѣнно ни убѣждаватъ, че Константинъ и Климентъ сѫ биле двѣ различни лица. Нáй-послѣ, другото тъй сѫщо основно прѣдположение на Филарета, че Константинъ е можалъ да приеме името Климентъ въ иночество, се явява чисто произволно. Нѝ въ едно изъ житиетата на Климента, — нито въ пространното, нито пъкъ въ краткото, има нѣйдѣ указания за това, че той нѣкога е носилъ друго име. За това прѣдположенията на Филарета за отождествяванието на лицата: Константина и Климента не могли да се приематъ и удържѫтъ въ литературата, и самъ той въ врѣме на прѣпечатвание своето изслѣдвание: „Кириллъ и Методій“ въ Кирилло-Методиевския сборникъ (1865 г.) е отмахнѫлъ това си прѣдположение, защото въ туй врѣме личностьта на Константина била съвсѣмъ разяснена отъ ученитѣ.

---

[1]) Туй послѣдньо положение е взето изъ Ундолски.

[2]) Напечатана е въ пъленъ видъ по петербургския списъкъ въ Starine кн. 5, стр. 34—35.

[3]) Той не ги надписва и съ името си, нъ или съ името на Златоуста, или — Кирилла Александрийски, като е вземалъ въ внимание, кое тълкование е прѣвеждалъ при съставянието на тази или друга бесѣда.

Историята на въпроса за Поучителното Евангелие Константиново, съ указанитѣ съображения на преосвященний Филарета, е далечъ още да се исчерпи. При пó-нататъшното движение на този въпросъ, ученитѣ сѫ срѣщали съ много други затруднения, които тъй сѫщо изисквали разрѣшение. Главни затруднения въ този случай се прѣдставлявали хронологическитѣ показания, относящи се къмъ Поучителното Константиново Евангелие, на русскитѣ стари библиографи. Силивестръ Медвѣдковъ въ своето: „Оглавленіи книгъ“ два пѫти споменува за Константиновото Евангелие въ слѣдующитѣ изражения: „Евангелія на 50 недѣль, преложенна отъ еллинска въ словенскій діалектъ Константиномъ лѣта 6851, яко въ предсловіи „являетъ“ (N. 69). Въ друго мѣсто: „Константинъ Философъ. Евангеліе на 50 недѣль, дѣло Іоана Хрісостома, понуженъ Наумомъ, лѣта 6851, отъ елинска во словенскій. Молитва по алфавиту“ (No. 128). Всичкитѣ тѣзи подробности — „евангелія на 50 недѣль, понуженъ Наумомъ, молитва по алфавиту“, — несъмнѣнно свидѣтелствуватъ, че тѣ се отнасятъ къмъ Евангелието на Константина, нъ хронологията — 6851 г. — силно бие въ очи съ своята пълна несъобразность. Такава историческа несъобразность, по нашето мнѣние, е произлѣзла отъ слѣдующитѣ обстоятелства. Освѣнъ Поучителното Евангелие на Константина въ старо-русската проповѣдническа писменность, ползувало се съ голѣма извѣстность Поучителното Евангелие на цариградския патриархъ Филофея, което било проповѣдано отъ гръцки на словѣнски езикъ по едни извѣстия (такива сѫ много) въ 6851 (1343 г.), а по други — въ 6915 (1407 г.). Това послѣдньото Евангелие въ старо-русската писменность било твърдѣ распространено, било даже прѣпечатвано нѣколко пѫти, и по тази причина, било добрѣ извѣстно на старорусскитѣ книжовници; евангелието на Константина, по нашето убѣждение, на тѣхъ било съвсѣмъ неизвѣстно, и неможало да имъ бѫде извѣстно, тъй като списъци отъ него за тѣхъ, може да се каже, не е сѫществувало. И въ настоящето врѣме пъленъ списъкъ отъ бесѣдитѣ на Константина, ние знаемъ само единъ — *синодалния*, който е съставлявалъ собственность на патриарха Никона, подаренъ отъ него въ 7169 (1661 г.) на новоиерусалимския Воскресенски

мънастиръ [1]). Другий списъкъ, безъ прологъ (прѣдговоръ) и молитви въ началото, безъ „сказанія церковнаго“ и хронологическа статия въ края, е тъй наречения петербургски, който билъ занесенъ въ Россия неотколѣ отъ Гилфирдинча изъ югъ, изъ Дечанския мънастирь, и когото подарилъ на Императорската Петербургска публична библиотека [2]). Слѣдователно, положително може да се утвърждава, че Поучителното Евангелие на Константина не могло да бѫде извѣстно на старитѣ русски библиографи, На тѣхъ било твърдѣ добрѣ извѣстно прѣдисловието и алфавитната молитва на Константина, които, като се намирали на отдѣлно отъ бесѣдитѣ, биле твърдѣ распространени, срѣщатъ се въ много сборници и, важно е туй, че тѣ често сѫ се приписвали въ началото на Филофеевото Евангелие, като негова принадлежаща часть, а по нѣкога и въ края [3]). Отъ тукъ сѫ можали да произлѣзатъ хронологически несъобразности въ извѣстията на русскитѣ библиографи. За пó-силно подтвърждение, на това положение ще укажемъ на порядъка въ началнитѣ статии на Филофеевото Поучително Евангелие, по единъ рѫкописъ на Соловецката библиотека. На лл. 3—11 въ този рѫкописъ е написано оглавлението на статиитѣ. Прѣдъ оглавлението стои слѣдующето заглавие: Пооученія избранна отъ св. Евангелія . . . . *преложена съ грѣческаго* . . . *въ лѣто 6851*“. На обр. стр. на л. 11: „Прилогъ о Христѣ оумѣренъ. сказаніе святаго Евангелія. сътворено *Константиномъ*, иже и и *преложи сказаніе се. 50. евангелій недѣльныхъ*“. Послѣ това слѣдва алфавитната молитва и прилога съ указание, че това „преложеніе“ е направено по „*прошенію брата Наума*“. — Прологътъ очевидно тука, като че се отнася къмъ Евангелието, което е: „сътворено Константиномъ, иже и преложи сказаніе се (сіе)“. Какво? По този порядъкъ на статиитѣ излѣзва това, че заглавието и оглавлението на статиитѣ, поставени въ началото, сѫ прибавени къмъ туй,

---

[1]) Ако не бѣше се съхранилъ този синодаленъ списъкъ въ пъленъ видъ, съ всичкитѣ прѣдшествующи на текса бесѣди и послѣдующи статии, въ раскриванието на библиографическитѣ показания щѣше да се срѣщне пó-голѣма трудность.

[2]) Starine, кн. 5, 29.

[3]) Гл. рѫк. на Соловецк. библ. N. N. 373 (157) и 374 (158). Библ. на Троиц. лавра No. 103.

което е: „преложено съ греческаго въ лѣто 6851“. По този начинъ за всичкитѣ подробности, които се съдържатъ въ библиографическитѣ извѣстия на Силвестра Медвѣдева намѣратъ се тука пълни данни. По тази именно причина, ние не се съмнѣваме въ това, че всички тие исторически, несъобразни подробности сѫ произлѣзли вслѣдствие незнанието на старитѣ библиографи Поучителното Евангелие на Константина отъ една страна, и вслѣдствие честото помѣщение на пролога и молитвитѣ къмъ подобното нему Евангелие на Филофея — отъ друга. Но, ако по извѣстието на Силивестра Медвѣдкова излизало, че бесѣдитѣ на Константина биле прѣведени отъ грьцки на Словѣнски ѥзикъ въ 6851 год., защото описателно въ него сѫ прѣдставени всичкитѣ признаци на Константиновото Поучително Евангелие, то вслѣдствие на тѣзи сѫщитѣ причини, извѣстията на старитѣ библиографи можели сѫ да приематъ и другъ характеръ, а именно: можали сѫ да приписватъ прѣвода на Филофееовото Поучително Евангелие (неизвѣстно отъ кого прѣведено) на Константина, когото по недоразумѣние наричали философъ. Дѣйствително сѫществуватъ показания и отъ такъвъ родъ. Неизвѣстний авторъ на алфавита, или „лексиса неудобь познаваемыхъ рѣчей, иже обрѣтаются въ святыхъ книгахъ Русскаго языка“ говори, че „Евангеліе толковое воскресное (тъй се наричало Филофеевото Евангелие) прѣложилъ Константинъ философъ въ лѣто 6851“. Въстоковъ по този случай забѣлѣжва: тука събирательтъ не е ли искалъ да каже 851 отъ Р. Х., а погрѣшно е прибивилъ ѕѕ (шесть хиляди)? Или рѣчьта иде за другиго нѣкого Константина Философа, който е прѣвелъ тълковото Евангелие“ [1]). Двата тѣзи, зададени отъ Въстокова, въпроса, старае се да разрѣши въ утвърдителенъ смисълъ Ундолский въ рѫкописната си статия за Поучителното Евангелие на Константина. Макаръ неговитѣ доказателства и да сѫ направени не въ надлежаща страна и самитѣ му доводи да сѫ искуствени и натегнѫти, но, понеже тази негова статия е малко достѫпна и на не мнозина, разбира се, извѣстна, то отъ библиографически интересъ, ние ще изложимъ тука нѣкои части отъ нейното съдържание, а

---

[1]) Описан. ркпс. Румянц. Муз. стр. 8, стълбъ 1.

именно, което се отнася къмъ указанитѣ пунктове. За отвѣтъ на първия, поставенъ отъ Въстокова, въпросъ Ундолски измисли многочисленна цифренна комбинация, като се основава на хроническата статия, която се намира въ края на „евангелскитѣ сказания“ на Константина по Синодалния ржкописъ. Въ тази статия се срѣщатъ слѣдующитѣ численни данни: „вкупѣ отъ Адама до Христова воплощенія 5555 . . . Василь (царувалъ) 20 лѣтъ, Левъ сынъ его 7 лѣтъ. Всѣхъ же лѣтъ отъ пропятія Христова до Лъва царя нынѣшняго девять сотъ 18, а отъ Адама до настоящаго въ 12 индикта есть лѣтъ 6406“ [1]). „Извадѣте изъ тѣхъ, говори Ундолски, (изъ 6406) 5555 — годишнитѣ отъ Адама до Р. Х. и ще се получи 851. Къмъ тѣхъ е прибавено шесть хиледи и се е получила 6851 г. [2]). Но, на нѣкои други екземпляри отъ Поучителното Евангелие на Филофея, както видѣхме, указва се друга година на прѣвода, а именно 6915 (1407). И това послѣдньо указаніе Ундолски се опитва да обясни тъй сжщо изъ тази хронологическа статия: „ако, говори той, къмъ 918 година, която се брои (въ хрон. ст.) отъ распятието на Христа до Лъва Философа прибавимъ 6000 и извадимъ 5508, ще се получи 1410; значи разликата (отъ 1407) ще бжде на 3 години. Тя е произлѣзла или отъ това, че прѣписвачътъ на Евангелието е ималъ при себе си ржкописъ отъ тази статия, въ която е била написана 915 г., или сж е ржководилъ по нѣкакво особенно, неизвѣстно на насъ правило“. [3]) Ние вече указахме причинитѣ на тази неразборчивость въ хронологическитѣ показания на старитѣ библиографи, която тъй мждро и сложно се старае да разъясни Ундолски, а за това трѣбва да бжде ясно, че всичкитѣ негови исчисления не само че не рѣшаватъ въпроса, но още пóвече го затъмняватъ. По тѣзи исчисления излиза, че врѣмето, когато е прѣведено Филофеевото Поучително Евангелие отъ грьцки на Словѣнски езикъ, води своето начало отъ хронологическата статия на Константина, и се намира съ нея въ пълна зависимостъ, — което очевидно е несправедливо. Рѣшението, прочее прѣдположително, на другия, поставенъ

[1]) Горский и Невоструевъ, стр. 422.
[2]) Ундолский, л. 13 на обр. стр.
[3]) Ундолский, л. 14.

отъ Въстокова въпросъ, а именно: не иде ли рѣчьта въ съставителя на алфафита за другиго нѣкого Константина Философа (разумѣва се — освѣнъ просвѣтителя на Словѣнетѣ), който въ 6851 г. е прѣвелъ тълковото Евангелие. прѣдполага се въ Ундолски не безполѣзно по своето послѣдствие. Къмъ показанието на писателя на алфавита, той прибавлява още слѣдующето: въ единъ изъ ржкописитѣ на Филофеевото Евангелие на М. П. Погодиновата (No. 90) библиотека, не пó-късно отъ отъ XVI в., на върха на първата страница съ сѫщия почеркъ, съ какъвто е написана всичката книга, написана е съ червено мастило: „Коньстянтина философа изложенія евангелій недѣльныхъ 50 и два и на Господьскыя праздникы". Тука вече не прѣводчикъ, но даже авторъ на Филофеевото Евангелие се именува Константинъ философъ. Ние изясняваме това неправилно показание изъ тѣзи сѫщитѣ причини, които изложихме пóгорѣ, т. е. отъ смѣсванието Константиновото Евангелие съ Филофеевото, и да търсимъ изяснение за този новъ Константинъ, живота на когото се съвпадалъ съ врѣмето на прѣвода на Филофеевото Евангелие, считаме за излишно. Но Ундолски намѣрва подобенъ. „Кой е този Константинъ философъ?" пита той, и отговаря: „навѣрно Константинъ святогорецъ, който е съчинявалъ въ 1427 година житието на св. Стефана, Сърбский десподъ. Но това догадвание, прибавлява самъ той, *ако и да има всичкитѣ признаци на историческа достовѣрность,* нуждае се въ пó-нататъшно, внимателно изслѣдвание [1]). Този Константинъ, който се именува *Костеньцкий,* дѣйствително е извѣстенъ въ словѣнската литература. На нему се приписва съставението на указанното житие на Стефана Лазаровича и отривъкъ отъ филологическото съчинение за словѣнския езикъ. Освѣнъ това, Шафарикъ му приписва и *бесѣда на Евангелието* [2]). Ето защо ние нарекохме прѣдположителното рѣшение на втория Въстокововъ въпросъ не безполезно. Ние сме склонени да мислимъ, не изъ тѣзи ли догадки, и не изъ прѣведенитѣ ли ржкописни указания, Шафарикъ зелъ основание за да отнесе на този Константинъ Евангелскитѣ бесѣди? Положително да сѫдимъ за това, по недостатъчность на близко

[1]) Ундолский, л. 15.
[2]) Разцвѣтъ слав. пис. въ Чтен. стр. 51.

запознавание съ Костеньцкия писатель, не смѣемъ, но неможемъ да не забѣлѣжемъ, че приписванието на Константина Костеньцкий Евангелскитѣ бесѣди, освѣнъ голословно показание на Шафарика, повидимому, съ нищо не се подтвърждава.

Наредъ съ указаннитѣ въпроси възникнѫли и други, които тъй сѫщо се нуждаяли отъ разрѣшение, а именно: Поучителното Евангелие на Константина не е ли едно и сѫщото съ Евангелието на Филофея? Продогътъ (прѣдисловието), въ който се упоминава за Константина, като съставитель на бесѣдитѣ, не трѣба ли да се счита пóвече принадлежащъ на Филофеевото Евангелие? Тѣзи въпроси въ настояще врѣме могѫтъ да се покажѫтъ твърдѣ незначителни и даже праздни, нъ тѣ не сѫ биле такива мизерни, при първото запознавание и изучавание на Константиновото Поучително Евангелие. Ундолски по тази причина, не е оставилъ безъ рѣшение и тѣзи въпроси. Първия отъ тѣхъ билъ рѣшенъ твърдѣ легко, — съ просто сравнение на епископитѣ на двѣтѣ наречении Евангелия. Недѣлньото Евангелие на Филофея се състои изъ слова на недѣлни и празднични дене: на първитѣ (недѣлнитѣ) 52 и на послѣднитѣ 25. Поучителното Евангелие на Константина съдържа бесѣди само на едни недѣлни дене. Всичкитѣ бесѣди въ него сѫ: 51. Въ първото поученията се захващатъ отъ недѣлята на митаря и фарисея, а въ послѣдньото отъ Пасхалната недѣля. Самитѣ поучения въ едното и другото не сѫ едни и сѫщи. По този начинъ при нáй-повърхностното сравнение на двата сборника отъ поучения се явило и тѣхното пълно различие. За рѣшението на втория въпросъ било нуждно да се опрѣдѣли нáй-близката свръзка между прѣдисловията на едното и другото Евангелие. Указанието въ него на Кирилла философа, като на учитель и съставитель на евангелскитѣ сказания (бесѣди), наричание словѣнското плѣме новопросвѣщенно, упоменанието въ нѣкои редакции името на Наума, единъ отъ българскитѣ седмочисленници, като съврѣменникъ на съставителя, пълно съотвѣтствие въ количеството на поученията въ Константиновото Евангелие съ свидѣтелствата на пролога, че „оумаленый Константинъ“ съ-

ставилъ именно 50 бесѣди [1]) и то само на едни недѣлни дене, нáй-послѣ надписанието на една бесѣда съ името на Константина и отбѣлѣзванието на нѣкои встжпителни и заключителни слова съ неговото име, — всичкото това твърдѣ ясно говори, че този прологъ къмъ Филофеевото Евангелие не има рѣшително никакво отношение, макаръ твърдѣ често, както видѣхме, прѣписвалъ се при него. Ундолски, между другото, не е достигвалъ до тѣзи доводи. Той се ограничилъ само съ указание на непосрѣдствената свръзка (което било и нáй-главно) между съдържанието на самитѣ бесѣди на Константина и съдържанието на написанния отъ него прологъ. Въ пролога Константинъ говори слѣдующето: „оубояхъжеся начати. Стръпътьное словесъ видѣвъ выше недооумѣния и силы моея соуще. нъ пакы съмрьти зьря боудоущая. за ослоушание начахъ не вьсего могы написати. нъ оуставленая недѣльная евангелія и (50). прося молитвы христелюбьць вьсѣхъ. на поспѣшение. да съподобить мя. обьщьи Богъ. и Господь нашъ Іисоусъ Христосъ. до коньца съвьршити обѣщание“ [2]). На пълно съотвѣтствующи на тѣзи слова въ пролога се срѣщатъ мѣста и въ самото Евангелие. Въ встжплението на 41 бесѣда е написано: „выше бо недооумѣния нашего. дѣло се соуще познахомъ. якоже запрьва рѣкомъ. но не лѣтъ есть. начьнъше въспятитися“. Въ прѣдисловието къмъ бесѣдата на недѣлята, подиръ Рождество Христово, Константинъ говори за казанното въ пролога обѣщание да прѣведе евангелскитѣ сказания и за това, че той се молилъ за туй на „вышней мудрости“: „обѣщахомъбося въ начатцѣ недѣльская евангелія преложити. да съ любовію примете. якоже и пріемлете . . . . не хытростію бо нашею преложение се бысть. нъ молитвами вашими. самі бо вы съвѣдѣтельствоуете. яко не хытростію вышняя (вънкашна) премоудрості и ни съвязаниемъ вѣтискъмь. ни плотоньскыими словесы съложихомъ словеса си. нъ выпьнии премоудростии помольшеся“. Като привежда и други нѣкои подобни на това мѣсто, Ундолски прави заключение:

---

[1]) Всичкитѣ бесѣди въ Константина сж 51. Но, тъй като една отъ тѣхъ е била написана всичката отъ него, то той е ималъ пълно право да каже, че той е прѣвелъ (отъ гръцки) само 50 „сказания“ на недѣлнитѣ Евангелия.

[2]) Горски и Невоструевъ, стр. 411.

„ясно е, че прологътъ принадлежи на това Поучително Евангелие, т. е. на Константиновото, а не на другото, т. е. на Филофеевото [1]).

Ржкописната статия на Ундолски, съдържанието на която отчасти прѣдадохме, има по прѣимущество библиографически характеръ, и е била въ русската литература първо критически внимателно изслѣдвание на поучителното Евангелие на Константина. Тя била прочетена въ едно отъ засѣданията на „Общества Исторіи и Древностей россійскихъ“, и щѣла да бжде намѣсто прѣдисловие къмъ прѣдполагаемото издание на бесѣдитѣ на Константина, което било поржчено отъ обществото на Ундолски. Нъ това издание, подобно прѣдполагаемото издание словата на Климента, не е станжло; тъй щото въ настояще врѣме, освѣнъ по ржкописитѣ, съ поученията на Константина, можемъ да се запознаваме и по извлеченията отъ тѣхъ, които се намиратъ въ Описанието на Горски и Невоструева, и въ „Starine“ на Ягича. Въ 1847 година на Чехски езикъ билъ напечатанъ извѣстния „Разцвѣтъ славянской письменности“ отъ Шафарика, който въ слѣдующата година билъ прѣведенъ и напечатанъ на русски езикъ отъ Бодянски. Съ своя авторитетъ Шафарикъ е турилъ край на всичкитѣ недовѣрия, съмнѣния и колебания на ученитѣ, относително личноста на Константина и неговитѣ литературни произведения. Константинъ билъ правилно оцѣненъ и поставенъ на надлежното, достойно заслужено отъ него, мѣсто въ реда на другитѣ знаменити дѣятели въ историята на просвѣщението въ България въ вѣка на царь-Симеона. Но нáй-капитално изслѣдвание на поучителното Евангелие на Константина принадлежи на извѣстнитѣ русски учени, на покойнитѣ Горски и Невоструева. Въ описанието ржкописитѣ на Московската Синодална библиотека съ свойственното на тѣхъ знание работата, тѣ точно сж указали врѣмето, кога е съставено туй Евангелие, опрѣдѣлили се, макаръ и не съ пълна ясность и вѣрность отношението му къмъ грьцкитѣ источници, като се указали подробно, какво е въ него, отъ кждѣ и какъ е заимствано, и какво се съдържа въ него оригинално, т. е.

---

[1]) Ундолски л. 9.

какво принадлежи на самия Константина. Освѣнъ това, къмъ описанието сѫ притурили и кратко литературно очертание на бесѣдитѣ му съ твърдѣ подробни извлечения отъ тѣхъ. Не говоримъ за многото направени отъ тѣхъ учени забѣлѣжки относително езика, които иматъ чистъ филологически интересъ. За това трудътъ на Горски и Невоструева, до като не сѫ издадени самитѣ бесѣди на Константина, служи за главенъ и единственъ на русски езикъ источникъ за сереозно запознавание съ него. Послѣ тѣхния трудъ, важно значение има само указанната отъ насъ статия за проповѣдитѣ на Константина въ Загребското издание „Starine", която е богата тъй сѫщо съ подробни извлечения изъ петербургската рѫкопись на безѣдитѣ на Константина.

II. Съставъ на поучителното Евангелие на Константина. Отношение къмъ грѫцкитѣ источници, съдържащитѣ се въ него бесѣди и тѣхната характеристика въ кратки черти.

Поучителното Евангелие на Константина се състои изъ 51 бесѣда на недѣлнитѣ дене презъ годината, и сѫ распрѣдѣлени по богослужебно-годишния порядъкъ на недѣлитѣ, като захваща отъ Пасхалната недѣля и се завършва съ Връбница [1]). Прѣдъ бесѣдитѣ, по синодалния рѫкописъ, сѫ написани алфа-витна молитва и прологъ, а подиръ бесѣдитѣ „сказаніе церковное", т. е. обяснение на церковното устройство и на литургията по патриярха Германа, и „историкии", — хронологическа статия, която заключава въ себе си единственни, извѣстни въ настоящето врѣме, хронологически данни за опрѣдѣление врѣмето, кога е било написано Константиновото Поучително Евангелие. Молитвата и прѣдисловието (прологътъ) иматъ тъй сѫщо не малко важно значение въ туй отношение, като говорятъ за словѣнското плѣме, като плѣме още непросвѣтено, и споменяватъ името на старица Наума, единъ отъ св. Български седмочисленници, като съврѣменникъ на съставителя на Евангелието. Молитвата и прологътъ биле напечатвани не единъ пѫть, особенно първата [2]). Но, ние въ видъ на малко,

---

[1]) Отъ начало Константинъ е мислялъ да напише изяснение на сичкото Евангелие, но по причина на трудность, — сѫ отказалъ отъ плана си. Гл. въ пролога му.

[2]) Молитвата била напечетана въ двѣ редакции отъ Погодина въ книгата „Кириллъ и Меѳодій", стр. 109 и 151. Молитвата и прологътъ наедно во синодалната

достѫпноста на тѣзи издания, въ които тѣ сѫ напечатани и даже на рѣдкото имъ намиране въ днешно врѣме, ще си позволимъ отъ-ново да ги напечатаме по една отъ рѫкописитѣ на Съловецката библиотека. Прологътъ по този рѫкописъ може да има даже и особенъ интересъ по това, че съдържа въ себе си право указание за стрица Наума, като на лице, по просбата на което Константинъ съставилъ своитѣ бесѣди на Евангелието. До сега този прологъ билъ извѣстенъ въ печата само по синодалната рѫкопись, кѫдѣто Константинъ говори, че той билъ убѣжденъ да прѣведе (преложи) сказанията на св. Евангелие *„вѣрьными стеры человѣкы“*.

„Молитва Константина философа сътворена азбѫкою“.

а. „Азъ словомъ симъ молюсѧ Богѫ
б. Боже всеа твари зижителю
в. Видимыа и невидимыа!
г. Господнѧ Духа посли живоущаго,
д. Да вдохнеть въ сердце мое слово,
е. Єже бѫдеть на оутѣхъ всѣмъ
ж. Живоущимъ въ заповѣдехъ твоихъ.
з. Ѕѣлѡ бо сѫть оуспѣшни къ жизни.
и. Иже ищетъ евангельска слова.
ї. И лѣтьти (летитъ, по син. сп.) бо нынѣ словенскаго племѧ.
к. Къ крещенїю обратишасѧ вси,
л. Людїе твои нарещисѧ хотѧще,
м. Милости твоеа Боже просѧть зѣло.
н. Ѩ мнѣ нынѣ пространно слово даждь,
о. Отче, сыне, и всесвѧтый Душе,
п. Просѧщемоу пищоу оу тебе.
р. Рѫцѣ свои выспрь въздѣю присно
с. Силѫ прїати и моудрость отъ тебе.
т. Ты бо даешї достойнымъ силоу
у. Оупостась же всю цѣлиши.
ф. Фараонѧ мѧ злѡбы избави.
х. Херѫвимскѫ ми мысль и оумъ подаждь
ѡ. О честнаа и всесвѧтаа Троице, печаль мою на радость преложи

рѫкопись отъ Срезневски въ пъленъ видъ въ „Памятн. пис. и яз. юго-зап. слав.“ стр. 191. Въ съкратенъ видъ били напечатани отъ Горски и Невоструева въ описанието си, II, 2, стр. 410 и 411.

ц. Цѣломоудрено начноу писати
ч. Чюдеса твоа предивнаѧ.
ш. Шестокрилѣ сілоу въспріемъ.
щ. Шествіе творѧ послоужь оучителю,
ъ. Имени его и дѣлоу послѣдоуа,
ы. Ѧвѣ сътворю евангельское слово
ѣ. І хвалоу въздаю Троици въ Божествѣ,
ю. Юже поетъ всѧкъ възрастъ
ѧ. Ѧнъ и старъ своимъ разѫмомъ
ꙗ. Ꙗзыкъ новъ хвалоу въздаѧ присно Отцоу
и Сынѫ и всесвѧтомоу Духѫ, емоуже
честь и дръжава и слава отъ всеа твари
и дыханіа, въ всѧ вѣкы и на вѣкы, амінъ".

„Предсловіе тогоже Константина філосѡфа".

„Добрѡ есть оубо братіе всегда отъ Бога начати и до Бога скончѧти. Ѧкоже Григорій Богословъ рече и въ законѣ Господни пооучатисѧ день и нѡщь, ѧкѡже рече пророкь и раздаѧти словеса Господнѧ требоующимъ душамъ. и еже непотаихъ милости твоеа ї истины твоеа отъ сънма мнѡга и пакы възвѣщоу имѧ твое братіи моей. і посреди церькви въсхвалю тѧ. сего ради и азъ оумаленный Константинъ оубѣженъ бывъ на се. твоими прошеніи брате Наоуме, и сіли повелѣнми речеными преже, ко твоемоу съмиренію преклѡнихсѧ. и всѧжъ братіа моа, отци и сынове, хотѧщіи пооучатисѧ. не зазрите ми о семъ дръзающоу. нѡ притежѣте насладитесѧ, готова слоуха ваша имоуща. Име ие мое се по того давшего и бесплоднымъ многь плѡдъ, и неглаголнымъ глаголати, и се ѧвѣ есть отъ сего, обрѣтаю бо и оселъ Каґааль иногда проглаголавшь человѣческимъ гласомъ, и каменъ сѫхъ водоу источающь жаждоущимъ людемъ. възвѣличишабосѧ дѣла Господнѧ въ всѣхъ. тѣмже и азъ оуничижиный, оубѣженъ бывъ ѧкоже рѣхъ. на сказаніе свѧтаго евангеліа, прелѡжити отъ грѣческа ѧзыка въ словенскый, оубоѧвсѧ и трепетенъ бывъ, словесъ видѣвъ выше дѡоумѣніа и силы моеа. нѡ пакы смерти боѧхсѧ бѫдоущіаѧ за ослоушаніѧ, начахъ не могыи все написати. но оуставнаѧ недѣлнаѧ евангеліа просѧ молитвы отъ христолюбець всѣхъ на поспѣшеніе, да сподобить мѧ общій Богъ и Господь нашь Іисусъ Христосъ до конца съвръшіти обѣщаніе. въ славѫ Отца и Сына и Свѧтаго Духа, амінъ" [1]).

[1]) Ркп. на Сълов. библ. No. 373 (157), л. 11 и на обр. ст. на л. 13.

Подиръ пролога по синодалната ржкопись сж помѣстени непосрѣдственно самитѣ поучения на Константина. Ако ги разглеждаме отъ вънкашна страна, то трѣба да ги (проповѣдитѣ) отнесемъ къмъ тъй нареченитѣ гомелии, или разяснителни бесѣди, сжществено-то съдържание на които всѣкога е било изяснението на Евангелието или слово по слово, стихъ по стихъ, или нѣкой отдѣлно зетъ отъ него отривъкъ. Този способъ на церковно-обществено учителствувание въ първитѣ четире вѣка на нашата ера билъ въ мода въ християнската церква и ималъ нáй-широка и плодотворна постановка. Проповѣдницитѣ въ това врѣме въ пóвечето случаи избирали прѣдмѣти за своитѣ поучителни разяснения не малки окъсляци отъ тази или друга часть на Библията, а цѣли голѣми отдѣли, цѣли книги. И прѣдлагали, по този начинъ, на свойтѣ слушатели непрѣкъснжтъ, свързанъ, систематически и послѣдователенъ редъ разяснителни уроци по Священното Писение. Тѣзи уроци по нѣкога сж се придружавали съ разрообразни нравственни наставления, които се явявали слѣдствие или изъ самия текстъ на Библията, или изъ религиозно-нравственното състояние на поучаемитѣ. Подиръ четвъртия вѣкъ, този хубавъ проповѣднически обичай е излѣзълъ изъ употрѣбление. Отъ това врѣме, на мѣсто послѣдователното изяснение на Св. Писание, зело да прѣобладава въ церковнитѣ поучения панегирическия обичай, въ духа на церковни пѣснопения, въ честь на различни християнски тържества, по примущественно въ честь на праздницитѣ на Прѣсвятая Богородица. Ако и подиръ това врѣме да се срѣщатъ разяснителни бесѣди, то тѣ вече стоятъ много делечъ отъ тази широка конструкция, както въ пó-ранно врѣме. Бесѣдитѣ, напр. на Григория Двоеслова на Евангелието не съдържатъ въ себе си пълни обяснения на Евангелиститѣ: — Матея, Иоанна, или на другитѣ, както въ бесѣдитѣ на Оригена и Златоуста, не се състоятъ само изъ разяснения на едни уставни литургийни евангелски чтения. Проповѣдьта относително свободното избирание на сюжетитѣ сж изложила на ограничение съ въвеждането пó-голѣмо разнообразие въ християнското богослужение, и захванжла да се регулирова съ трѣбванията и порядкитѣ на церковния уставъ. Наедно съ това, подъ влиянието на различни не-

благоприятни исторически обстоятелства, изсъхнжлъ е и този рѣшителенъ смѣлъ духъ, да се впущатъ въ областа на Священното Писание за разяснение на неговия смисълъ, който отличава творенията на Оригена, Василия Великий, Иоанна Златоуста и др., — творения, които сж испълнени съ оригиналность, обширна ученость и ширина въ религиозно-философско міросъзорцание. Компилалията застжпила мѣстото на оригиналноста. На мѣсто самостоятелни свободни изслѣдвания, въ които, освѣнъ съ чистота и цѣлоста на вѣрата, не сж ограничавали себе си мислителитѣ, сж явяватъ трудовитѣ на усърдни събиратели — книжници, които сж правили съкращения и извлечения отъ творенията на своитѣ велики учители и се страхували, по съзнавание слабоститѣ на силитѣ си, да изясняватъ Св. Писание безъ тѣхното ржководство, и да изявяватъ въ туй отношение и сѣнка самостоятелность. Ако е билъ такъвъ характерътъ на гомелетико-екзегетическата и въобще на богословската литература въ врѣме на християнското просвѣщение на България у Гърцитѣ, то, разбира се, че тъкъвъ характеръ трѣбало да получи и току що възникнжлата въ България словѣнска писменность, която се е развила подъ влиянието на гръцката. Българскитѣ писатели, които се получавали грьцко-богословско образование, по необходимость въ този случай трѣбвало да присаждатъ грьцкитѣ литературни съкровища между новопросвѣтенитѣ Словѣне посрѣдствомъ прѣводи. И дѣйствително, старата българска писменность почти всичката — исключително е била прѣводъ. По тази причина не е чудно, че основното съдържание на Константиновитѣ бесѣди, т. е. въ изяснението на текста, прѣдставляватъ буквален прѣводъ отъ грьцкитѣ кратки отечески тълкования. Своето обращание къмъ грьцкитѣ источници, като обращение на простъ прѣводчикъ, Константинъ твьрдѣ ясно и точно е указалъ самъ, като е забѣлѣжилъ за себе си въ пролога, че *„сказаніе святаго евангелія* той *приложилъ*, т. е. прѣвелъ, отъ грьцки на словѣнски езикъ“.

Между това, въ русската литература безъ да се гледа на такова ясно заявление, прието е да считатъ Константина не за простъ прѣводчикъ, а за свободенъ компелаторъ, който самъ е скратявалъ обширнитѣ Златоустови тълкова-

ния на Евангелието, и е правилъ извлечения отъ тѣхъ по собственното си усмотрение. Покойния Срезневски, относително неговото поучително Евангелие, е забѣлѣжилъ слѣдующето: „изслѣдованията ясно сѫ показали, че тази книга не е простъ прѣводъ отъ гръцки, а е извлечение, което твърдѣ често е допълнено съ притурки“[1]). Какви сѫ тѣзи изслѣдвания, които сѫ довели Срез. до такова (рѣшително исказано отъ него) заблуждение, — той не указва. Вѣрно е въ всѣкий случай, че той не е правилъ въ това направление никакво изслѣдвание, защото въ противенъ случай, той не би исказалъ такъвъ погрѣшенъ приговоръ; а се е основалъ, може би, на ученитѣ указания на Горски и Невоструева. За първоисточникъ на Константиновитѣ бесѣди, тѣ, въ описанието си, нáй-повечето считатъ, Златоустовитѣ изяснителни бесѣди на Евангелието и отчасти тълкованията на Кирилла Александрийски. Въ първия случай, тѣ (Гор. и Невс.) постоянно се исказатъ така: „избрано изъ тѣзи и онѣзи бесѣди“, „изборъ изъ бесѣдитѣ“, или по просто „изъ таквизито бесѣди“. Въ втория случай, като цитиратъ отъ тълкованията на Кирилла Александрийски, съчиненията на когото сѫ събрани отъ Анжело Маина въ изданието му Classicorum Auctorum, t. X, се изражаватъ така: „взето отъ тълкованията на св. Кирилла Александрийски“, или „между гръцкитѣ источници (отривки) много още не достига“ и др. так. Ясно е, че ако се основемъ на тѣзи указания и да направимъ съ тѣхъ даже провѣрка, то краенъ резултатъ за бесѣдитѣ на Константина трѣба да се получи именно въ такъвъ видъ, въ какъвто е исказанъ отъ Срезневски. Дѣйствително, бесѣдитѣ съставляватъ свободни извлечения и съкращения изъ Златаустовитѣ бесѣди на Евангелието, и тѣзи послѣднитѣ могѫтъ да се разглеждатъ като за първоначаленъ тѣхенъ источникъ, но работата е въ това, че тѣзи съкращения е направилъ не самъ-си Константинъ, но, той се е въсползовалъ отъ готови гръцки съкращения, които и прѣвождалъ буквално. Що се касае за умозаключенията на Горски и Невоструева, относително отношенията на бесѣдитѣ на Константина къмъ гръцкитѣ источници, то тѣ се отличаватъ съ своята нерѣши-

[1]) Памятн. яз. и письм. юго-зап. слав., стр. 16.

телность и неясность. Тѣхния послѣденъ отзивъ по този прѣдмѣтъ е слѣдующия: „Поученията на Пресвитера Константина съдържатъ въ себе си изяснения на недѣлнитѣ Евангелия. Тѣзи изяснения сѫ заимствовани отъ бесѣдитѣ на Иоанна Златоуста на Евангелията отъ Иоанна и Матея. или, *може би, изъ гръцкото съкращение на тѣзи бесѣди,* които се намиратъ въ тъй нареченнитѣ катени, или извлечение отъ отеческитѣ тълкования на Евангелието. Заимствованията отъ бесѣдитѣ на Златоуста сѫ доволно значителни, понѣкога се читатъ буквално въ словата на Константина, напр. въ словата 7, 17, 19, 22 и др. Но въ пóвечето случаи сѫ заимственни мислитѣ и изложени свободно и твърдѣ кратко. Такъвъ родъ съкращения изъ Златоустовитѣ бесѣди на Евангелията отъ Иоанна и Матея прѣдставлява катената, която е издадена отъ Крамера. Прѣводътъ на Константина е доволно близъкъ съ рѫкописа на Бодлеянската библиотека, който се отличава съ своитѣ допълнения. Като заемалъ отъ тълкованията на Златоуста на Евенгелието отъ Матея и Иоанна, въ тѣзи случаи, когато трѣбало да обясни нѣкои мѣста отъ другитѣ Евангелисти, Константинъ е заемалъ или пакъ отъ Златоустовитѣ тълкования, — само че отъ съотвѣтственнитѣ мѣста изъ Матеевото Евангелие, или се е ползовалъ съ тълкованията на св. Кирилла Александрийски на Евангелието отъ Лука. Често такива тълкования сѫ приведени у Константина съ името на Исидора Пилиуста, което, навѣрно, е произлѣзло отъ смѣсването на имената въ тази катена“[1]). Пита се: какво е служило за оргиналъ на Константина: самитѣ бесѣди ли на Златоуста, или гръцкитѣ имъ съкращения? Горски и Невоструевъ, по видимому, допущатъ непосрѣдствена свръзка на бесѣдитѣ на Константина съ тѣзи и съ другитѣ. Но, тъй като обращението му къмъ първитѣ се опрѣдѣля въ Горски и Невоструева положително, а къмъ вторитѣ само прѣдположително, то тѣхния възгледъ на Константина пóвечето се склонява къмъ признанието, че той е билъ пóвече свободенъ Компилаторъ, който се е распореждалъ съ материяла, находящий се въ него, горѣ-долѣ самостоятелно, избралъ е отъ него мѣста, по нѣкога го е измѣнявалъ и др. т., отъ колкото простъ

---

[1]) Горски и Невоструевъ, стр. 423—424.

прѣводчикъ. Той се е ползувалъ нáй-повече отъ бесѣдитѣ на Златоуста, но по нѣкога се е обращалъ, когато е намиралъ за нужно, и къмъ гръцката катена. При 38-то слово, тѣ сѫ направили слѣдующата забѣлѣжка: „на мѣсто отпустнѫтото Златоустово (въ бесѣдитѣ) обяснение, — защо Евангелието въ родословието на Исуса Христа е испуснѫлъ имената на тримата царе, тука се привожда изъ гръцката катена“ [1]). Това — е единственното въ тѣхъ обращание къмъ катената на Крамера. Очевидно е, че Горски и Невоструевъ сѫ търсили първоисточника на бесѣдитѣ на Константина нáй-повече въ Златоустовитѣ бесѣди, а къмъ гръцката катена рѣдко сѫ се обращали; по тази причина, като сѫ намирали сходство въ тѣхъ съ тѣзи и съ другитѣ, тѣ сѫ съставили своето умозаключение за Константина, което се отличава съ своята нерѣшителность и раздвоенность. Когато основателно и точно сѫ сравнили бесѣдитѣ на Константина съ бесѣдитѣ на Златоуста, тѣ и тѣхното отношение помежду имъ опрѣдѣляватъ съ тонъ положителенъ и навѣренъ. Но, понеже не сѫ направили това по отношение къмъ гръцкитѣ съкращения, то тѣ говорятъ за тѣхното сходство прѣдположително. Между това, ние сме се рѣшили да направимъ изслѣдване въ областьта на това послѣдньо направление, т. е. да опрѣдѣлимъ отношението на бесѣдитѣ на Константина къмъ гръцкитѣ съкратени отечески тълкования. За тази работа, ний сравнихме всичкитѣ, които се намирахѫ въ насъ рѫкописни бесѣди на Константина съ катенитѣ на гърцкитѣ отци, които сѫ издадени отъ Крамера, и додохме до исказанното вече отъ насъ мнѣние, т. е., че Константинъ не самичъкъ е скратявалъ бесѣдитѣ на Златоуста, не самъ избиралъ мѣста и отъ съчиненията на Кирилла Александрийски и др., а просто прѣвождалъ отъ готовитѣ гръцки съкращения. Неговитѣ бесѣди, съ твърдѣ малки исключения, се отнасятъ къмъ тѣзи послѣднитѣ, като простъ буквален тѣхенъ прѣводъ [2]). Но, безъ да се гледа на това, Константинъ въ поучителното си Евангелие не е билъ само простъ прѣводчикъ: въ него има доволно значителна часть и отъ неговата самостоятелна литературна работа, която дава

---

[1]) Въ тѣхъ, стр. 417.

[2]) Това авторътъ систематически е доказалъ, като сравнилъ бесѣдитѣ на Константина съ гръцкитѣ имъ подлинници, прѣв.

възможность да го характеризоваме, като писатель и проповѣдникъ.

Сѣка една негова бесѣда се състои отъ три части: встѫпление, изяснение на литургийното евангелско чтение, и заключение. Изяснението на евангелския текстъ, главната и нáй-обширната часть на бесѣдитѣ, всѣкога е прѣводъ. Съдържанието на изяснението обикновенно се състои отъ послѣдователно тълкование на отдѣлни слова и стихове отъ Евангелието, изложено въ пóвечето случаи въ форма на въпроси и отговори. По нѣкога то бива твърдѣ подробно, а по нѣкога твърдѣ кратко, като се ограничава само съ просто прѣдаване на Евангелския разказъ. Границитѣ му се опрѣдѣляватъ не отъ вървежа на мислитѣ на автора, а съ обширноста или краткоста на тълкованието въ гръцкия подлинникъ. Съ една дума, въ тази основна часть на своитѣ бесѣди Константинъ се явява само простъ прѣводчикъ. Колкото се касае до другитѣ части, т. е. встѫплението и заключението, то тѣ сѫ съставени отъ самия проповѣдникъ. Една даже цѣла бесѣда (42) тъй сѫщо принадлѣжи на него, и въ ржкописа се надписва направо съ името на Константина пресвитера. Другитѣ сѫ надписани или съ името на Златоуста, или Кирилла Александрийски, като се гледа по това, кое тълкование е прѣведено. Съ първото надписание (съ името на Златоуста) въ поучителното Евангелие на Константина сѫ исчислени 38 бесѣди, а съ второто — 12. Нѣкои отъ тѣзи послѣднитѣ, по несправедливость, сѫ надписани съ името на Исидора Пилусиота.

Съдържанието на всѫпванието почти всѣкога се състои въ поканване слушателитѣ къмъ внимателно усвояване на високитѣ религиозни истини, които се заключаватъ въ прѣдлагаемото отъ церковната катедра изяснение на Евангелския текстъ. Словото Божие, съгласно съ евангелската терменология, проповѣдникътъ нарича често хлѣбъ небесенъ, който храни сѫществото на нашитѣ души, и неприсушимъ изворъ, който прохлаждава душата и съвѣста. Като употрѣбява тѣзи метафори, той нарича бесѣдитѣ си то пиръ, то духовно угощение, което не тѣлото храни, но душата весели. Търсението смисъла на св. писание уподоблява на ископавание изворъ: „тѣмьже отъкопаимъ, говори се въ една бесѣда, евангельскыихъ оучении. источникъ. да на-

пивъшеся жаднии. и възвратимся въ домы своя“ (32 бес.). Освѣнъ това, въ своитѣ встжпления Константинъ понѣкога се обраща съ молитва къмъ Бога за вразамление (3 бесѣда), или говори за особенното проявление на Божята любовь къмъ человѣка (32 бес.), по нѣкога призовава слушателитѣ си на прославление и въсхваление величието на Бога за благодѣянията му къмъ человѣческия родъ. Въ този послѣдния случай често рѣчьта му приема тържественно — хвалебенъ тонъ на церковни пѣснопѣния. Въ такъвъ тонъ захваща той, напр. бесѣдата си на Връбница. „Се нынѣ Господьскааго праздьника прѣдъсияетъ свѣтлость. се нынѣ Владычьняго трьжьства. прѣдъходить проповѣдание. се нынѣ Христовааго въскрьсения прѣдъваряеть слава. сего ради придѣте въздрадуимъся Господови. въскликнемъ Богу Спасу нашему. варимъ лице его исповѣданіемъ. и въ псалмѣхъ въскликнѣмъ ему. яко изволилъ спасти родъ человѣчьскый. яко градѣть съмьрти разоритъ яко грядеть испразднить адовьныя храмы. изволилъ бо дьнесь на яремьнікъ въсѣсти. да скотьскый оумъ низъвержеть. тѣмьже яко побѣждьшю. мучительство дияволе. съ вашимь незлобивыя дѣти сърѣтоша его въпиюща. осана сирѣчь спаси же благословенъ. гряди въ имя Господне. осана въ вышнихъ. тѣмьже и мы братие възъпиемъ. спаси ны хвалу ти присносяще. днесь бо видѣхомъ величья Божия. днесь наслаждяемъся небесьнаго гласа. сего ради дньсь. и мы възьмъше образы побѣды грѣховьныя. послушаимъ евангелиста чьто глаголеть“ (51 бес.). . . . Подобно на това се захваща и 36-та бесѣда: „Кто възглаголеть силы Господня, оуслышаны сътворить вся хвалы его. или къто исповѣсть вся чоудеса его. якоже бо отьць чадолюбьць. вьсѣми образыи кажеть сынъ свои. да възведеть его на съвръшение добрыхъ дѣтелии“. Тъй се захващатъ и много други бесѣди. На́й-послѣ, въ стжпленията си Константинъ всѣкога указва на тогози св. отца, тълкованието на когото мислялъ да прѣведе. Тъй като почти $^4/_5$ отъ неговото П. Евангелие прѣдставлява прѣводъ отъ съкратенитѣ тълкования на Златоуста, то на този св. Отецъ на́й-много и се е основавалъ. Въ началото на една проповѣдь самичъкъ проповѣдникътъ характерно забѣлѣжва за себе си: „азъ пирьникъ вамъ, аще и не съвършенъ. ни своя раздаваю. нъ отъ источьника евангельскаго

възаимь вьземъ и отъ пира Златоустаго възаимь вьземъ напаяю вы отчасти" (13 бес.). Своето уважение къмъ златословесния учитель той изражава въ различни наименования: нарича го златословесникъ, високолетающи орелъ, благозвученъ езикъ, ластовичино чучуриликание, органъ Христовъ, и др.[1])

Въ заключението на бесѣдитѣ, като указва на височината на прѣдложенитѣ и изясненитѣ отъ него евангелски учения, проповѣдникътъ приглашава своитѣ слушатели да ходятъ достойно, съобразно съ своето християнско звание, и да изявяватъ своята благодарна любовь къмъ Бога за неговитѣ милости, и да испълняватъ неговитѣ заповѣди. Съдържанието на тази часть на бесѣдитѣ се отличаватъ съ пó-голѣмо разнообразие, отъ колкото съдържанието на встжплениото, макаръ и тука кржгътъ на идеитѣ на проповѣдника да се не отличаватъ съ особенно богатство. Моралната страна на бесѣдитѣ е твърдѣ еднообразна и се състои въ пóвечето случаи въ приглашение на слушателитѣ къмъ милосердни дѣла, което се придружава по нѣкога съ собственнитѣ лирически настроения на проповѣдника. Понѣкога той излага нравственнитѣ си наставления въ метафизическа форма, като прѣдава особенъ мораленъ смисълъ на евангелскитѣ раскази. Изяснението на евангелското повѣствование за риболовството (Лук. 5, 1—11) възбужда въ него слѣдующето наставление: „сице по вся недѣля христолюбьци слышаще боудемъ лучьше и глоубины жития сего избѣгъша приимѣмъ Христа въ кораблихъ нашихъ. сирѣчь. въ доушахъ нашихъ. приимемъ же ли его тако аще съхранимъ заповѣди его (28 бес.)." Изяснението на расказа за изцѣрението на разслабления (Мат. 9, 1—8) заключава съ такова нравоучение: „слышавше же братие толико чоуда. Христа Бога нашего. сътворьша пристоупимъ къ немоу. ослаблени бывъше грѣхъми. просимъ съдравия. да и къ намъ речетъ отпоущаютьтися грѣси вамъ. и възми одръ свои. и иди въ домъ свои. можетъ бо елико и хощетъ" (14 бес.). Въ заключението на бѣседата за изцѣрение на иерихонския слѣпецъ (Лук. 18, 35—43) проповѣдникътъ говори: „тѣмже мы молимъся емоу (Богу). да прозьрімъ душевьныима очима. творити заповѣди его. и славити его боголѣпьно" (43 бес,).

[1]) Горски и Новоструевъ, стр. 424.

Но, въ каквато и форма да сж се прѣдлагали тѣзи нравоучителни наставления, тѣ почти всѣкога сж биле искренно напоминание за испълнение на Божиитѣ заповѣди. Такова постоянно обращение около едни и сжщитѣ мисли, които и въ частното си развитие приемали еднообразенъ характеръ, произлизало, разбира се, отъ нравственното състояние на новопокрестенитѣ Българе, въ живота на които въ туй врѣме можело да сжществуватъ още езически навици и въобще езически образъ на живота. По тази причина проповѣдникътъ твърдѣ често, и въ началото и въ края на своитѣ бесѣди, т. е. въ встжплението и въ заключението, говори за добродѣтелта, за добритѣ дѣла, като указва въ тѣхъ цѣльта и назначението на человѣческия животъ; защото добродѣтельта съпровождава человѣка и задъ гроба, като отваря за него вратитѣ на царството небесно. „Того (Бога) бо есмъ сътворение, говори той, съзьдани на дѣла добрая. не на лоукавьство. ни на завистъ. нъ на содѣлание дѣлъ добръ“ (42 бес.). „Усладимъ душя нашя. не словесы тъчьно слоуха. нъ и дѣлы. не дѣлы гибленыими. нъ пребивающими въ жизь вѣчною. яже неслѣдовати имоутъ съхраньшеи заповѣди Господня“ (37 бес.). Особенно хубаво е развита тази обща мисъль за цѣльта на человѣческия животъ на земята въ заключението на бесѣдата му на недѣлята православие: „Тѣмьже и мы святый съборе. проповѣдите Сына Божиаго. истааго Бога суща. изъ естьства Божіяго ишьдъша і тъ бо ны призва къ себѣ. званиемъ освятымь. тѣмьже ходимъ подобо звания. имьже звани быхомъ. не звани быхомъ на трлѣние. и на облѣнение. нъ на обновление оума нашего. отъложимъ оубо дѣла тьмная. и облѣцѣмъся въ ороужие свѣта. дондеже время имамъ тьцѣмъ не стыдящеся. путь бо кратъкъ. и отишье близъ. трудъ врѣменьнъ. а покои вѣчьнъ въжьзѣмъ свѣтилникы своя кыя свѣтильникы. душя нашея глаголю. и мы сами готови будемъ да аще възоветь. ли въ полунощі ли въ коуроглашение. сърящемъ и свѣтли. сънъ отътрясъше. и вънидемъ спимъ въ чьртогъ. веселящеся и царьствующе снимъ“ (49 бес.). Къмъ добродѣтеленъ животъ и къмъ нравственно съвършенствувание въобще направлява человѣкъ и самъ Богъ съ различни срѣдства. „Господь нашь Исоусъ Христосъ, говори проповѣдникътъ

Отьць истиньнъ и Богъ Творьць. вьсѣми образы кажеть ны. да будемъ истии сынове его; съвръшени всякою доброю дѣтелью . . . . да не боудемъ мьздоимници. земьнаго съкровища ищоуще. тьлѣема же и гьбнуща. нъ небескаго" (36 бес.). Въ туй божественно попечение за человѣка открива се Божественната любовь къмъ человѣческия родъ: „Богъ бо любя родъ человѣческый всѣмі образы кажеть ны. и оучениими. и притъчами. мили бо емоу есмъ. како бо не мили. яко насъ ради небеса преклони. и съниде. и въобразися намъ. и въ нищетѣ поживѣ плътьскы. рече бо самъ. лиси язвины имоуть. и птица небескыя обитѣли. а Сынъ человѣческы не имать къде главы подъклонити. и възалкалъ. и въждядалъ. законъмъ естьства намъ творя образъ милостыня" (32 бес.). Но особенно проявление на любовьта Божия къмъ человѣка проповѣдникътъ счита въ обращението въ Християнство язичницитѣ. Като привожда причьта за званнитѣ на вечерьта (Лук. 14, 16—24), той говори: „къто оубо не имать ся дивіти человѣколюбию Божию. яко свѣрѣпи и дивия соуща. и оутоуждены (т. е. язичницитѣ) къ себѣ зоветь. и не зоветь тъчию. нъ и бѣдить" (41 бес.). За любовьта на Бога къмъ человѣческия родъ, человѣкъ отъ своя страна тъй сѫщо е длъженъ да му се отплаща съ любовь, която се открива въ испълнението на неговитѣ заповѣди. Но Константинъ не се ограничава само съ указание на тази обща мисъль — за необходимото испълнение на Божиитѣ заповѣди, но запознава слушателитѣ си и съ основнитѣ правила на християнската нравственность, която се исказва въ двѣ главни заповѣди: въ любовьта къмъ Бога и въ любовьта къмъ ближнитѣ. „Заповѣди Божіи не соутъ тяжькы, говори той, възлюбиши рече Господа Бога своего и искреньяго своего яко самъ ся. а не възненавидиши. како же любити и. аще алчна узьримъ напитѣимъ. аще жадна напоимъ. аще нага одѣжемъ. аще страньна въвѣдѣмъ. аще боляща присѣтимъ. аще въ тьмьници присѣтимъ" (28 бес.). „Кыя заповѣди" (да се запазватъ), пита той въ друго мѣсто, и отговаря: „еже въ напасть застоупати. еже въ бѣдахъ помагати. еже изобиды изимати. еже заблоуждающа обратити кого. всякаго требующаго отъ насъ помощи" (37 бес.). Въобще той почти всѣкога довежда нравоученията си до милосърднитѣ

дѣла. Въ свръзка съ тѣхъ се намира и възгледътъ му на значението на богатството, неправилното употрѣбление на което подхвърля человѣка подъ Божия сѫдъ. „Нѣсть бо зло богатство, говори той, строящимъ е добрѣ. ни пакы нищета есть люта. приемлющимъ ю съ похвалою. нъ богатящеся богатимься якоже Авраамъ. яко Иовъ мимоходъмъ. страньнымъ. въдовицямъ. сиротамъ. вящеже гонимыимъ имене ради Божія. и всѣмъ требоующемъ подавающе“ (36 бес.). „Аще бо бы богатство се пребывало. и съ нами то и тако не достояше намъ. не подативомъ быти. нъ щедромъ .... а понеже тьлѣеть и мимоходить яко тѣхь. не щадимъ его. не свое бо даемъ но Божие. и сами бо себе нѣсмъ. съкрыемъ е въ черево нищихъ. и отъдоудоу на небесьхъ. идеже ни тьля тьмить. ни татие подкопываютъ“ (32 бес.). Съ особенна настойчивость, като прѣпоржчва на своитѣ новопросвѣщенни слушатели милосърднитѣ дѣла, като проявление на високата добродѣтель — любовьта, проповѣдникътъ запира вниманието имъ и на други нравственни правила: осѫжда гордоста и хвали смирението (50 бес.), съвѣтва ги да се въздържатъ отъ чувственни пороци и да пазятъ тѣлесната чистота. „Чювьства своя чиста съхранимъ. ока не напитети зъла видѣния. оухания. не оудебелимъ зълыми вонями. грътани не оусладимъ горькыимь въкушениемъ. слоуха не поставимъ *пѣсньми бѣсовьскыими*[1]). осязание роукъ оудрьжимъ. не иматися за зълыя вѣщи, нъ вси оутрьняго и вьньшьняго (вътрѣшно и вънкашно) человѣка очистимъся“ (38 бесѣда). Но най-много той моли слушателитѣ си да пазятъ чистота на вѣрата, която неотколѣ сѫ приели, да я пазятъ като скѫпоцѣнно съкровище, което трѣбвало да принесе на братския му народъ неисчислими блага. Въ заключение на бесѣдата за изцѣрението на разслабления при овчата кѫпалница, проповѣдникътъ говори: „и мы братие не мозѣмъ благодѣтеля прогънати. сирьчь вѣроу нашю. яже въшьдъши въ ны. многа ны добра принесе“ (4 бес.). Тази вѣра трѣбва свято да пазите и дързостно да исповѣдате „не боящеся царя.

[1]) Това указание, по отношение на устната народна литература, има голѣма важность. Подъ бѣсовки пѣсни, обичаи, писателитѣ отъ това врѣме разбирали въобще язическитѣ народни умотворения, къмъ които християнството се е отнесло и доста враждебно. Тази строгость, може би, да е причината, за дѣто не се е опазилъ до днешно врѣме въ народа язическия култъ. прѣвод.

не стыдящеся князь, не срамляющеся вельможь. но аще и гонение настоить. аще моукы прѣдлежать. аще ноужда належить. не боятися. ни отлоучитися отъ любъве его. нъ съ дръзновениемь проповѣдати. и молитися емоу . . . Въспомянемъ святыя мученикы. не нашего ли рода бѣша вьси. сии. не въдаша ли телеса своя моукамъ. и огневи. и звѣрии. и съмьрти. да не отъпадуть отъ любъве его. ни отврьгуться его. тѣмьже възлюбимъ. не отъвьргоущеся его“ (43 бес.). Има въ бесѣдитѣ на Константина и догматическо учение, но и то се придружава съ нравоучение. Такова е, напр. учението за таинството на евхаристията. „Тряпеза есть видимо. нъ жьртва духовьна разоумьно. аще и хлѣбъ есть видимо. нъ тѣло Сына и агньца Божия. въземлющяго грѣхы вьсего міра. и егда оузьриши роукоу простираемоу. ли епископа ли попа. не мьни яко тъ свящаеть предълежящее. нъ самаго Христа подавъшяаго. и рекъша оученикомъ. и апостоломъ своимъ. приимѣтѣ и ядите и пиите. се есть тѣло и кръвь моя. ломимое и проливаемая за вы. на отъпоущенье грѣховъ. не мозѣмъ братье яко пьси грызающе дроуга. пристоупити къ жрьтвѣ. не мозѣмъ клеветою и завидою и гневодрьжаньемь. и величаньемь ясти другъ дроуга. не мозѣмъ съвѣдоуще грѣхы себе. пристоупити къ тряпезѣ сѣи. да не грѣхъ себе ямъ и пиемъ . . . . не вражьдьниця бо тряпеза есть, но мирьна. съмотри. яко не агня лежить скотье. нъ Сынъ Божии. съмотри яко не овьча закалаемо есть. нъ възьмыи на рамо свое овчя . . . . . не мози гнѣва дрьжя пристоупити къ немоу“ (51 бес.).

За кратка характеристика за Костантина като проповѣдникъ, доволно сѫ приведенитѣ мѣста, които се зети отъ съставенитѣ отъ него встъпления и заключения. По́вече пълно прѣдставление за проповѣдническото му достоинство дава самия текстъ на неговитѣ бесѣди. Всичкитѣ негови наставления, както видѣхме, се отличаватъ по своята ясность, простота и общедостѫпность, и съ тѣзи си качества, разбира се, напълно се отговарѣли на нуждитѣ на новопросвѣщенния български народъ. Тѣ не сѫ богати съ разнообразно съдържание, но сѫ проникнѫти съ горещо чувство, любовь къмъ народа, който е билъ „милъ“ на проповѣдника. Той се стремилъ на́й-вече къмъ подиганието

и прѣобразованието нравственния животъ на поучаемитѣ по духа на Христовата любовь, старалъ се е да възбуди въ тѣхъ благодарно чувство къмъ Бога за обращението имъ въ християнство, което имъ принесло благата на просвѣщението. Въ самия проповѣдникъ силно се отличаватъ неговото необикновенно смирение и ревность да проповѣдва словото Божие. Той не отдѣля себе си отъ разряда на поучаемитѣ и силата на своето разумѣвание и духовно развитие приписва на Бога. „Както нашь оумъ отвьръзлъ. и оуста наша распространилъ. и языкъ нашь оуяснилъ. селико изглаголати къ вашей любовъви. не даяи ли незълобивыимъ премоудрость. отрокоу же юноу чювьство. еи. еи.“ (42 бес.). Цѣльта на своята проповѣдь той съзнателно поставѣлъ въ нравственното съвършенствование на поучаемитѣ. „Речеть же ми нѣкъто отъ васъ. то не любимъ лі Бога. вѣдѣ же и азъ яко любите. нъ поноуждаю вы. да большьми възлюбите. вѣдѣ же яко тяжькъ вы есмь. по вься недѣля къ вамъ бесѣдоуя. нъ не останоуся доньдеже добрѣише боудете“ (43 бес.).

Но, освѣнъ това всичкото, въ епископа Константина, като природенъ словѣнинъ, се е проявило и твьрдѣ силно националното чувство по поводъ на успѣхитѣ на християнското просвѣщение въ България при него. Съ въсторгъ говори той за кръщението на словѣнетѣ. „Летить бо нынѣ словенско племя, къ крещенію обратишася вси“. Широкото развитие на литературната дѣятелность при царь-Симеона възбуждало до нѣкждѣ и чувството на националната гордость въ просвѣтения проповѣдникъ, който е съзнавалъ, че по просвѣщението си е *можела да се сравни словѣнската нация* съ образованитѣ тогавашни народи, т. е. съ грьцкия и съ латинския. Това съзнание отъ една страна, а отъ друга — високомѣрното отнасяние на Гърцитѣ къмъ Словѣнетѣ като къмъ варвари, и гонението на словѣнското просвѣщение въ Моравия отъ Нѣмцитѣ, което е испиталъ може би и самъ проповѣдникътъ, се подигнжли въ неговата душа слѣдующитѣ испълнени съ дълбока любовь къмъ словѣнетѣ и справедливъ укоръ къмъ враговетѣ имъ хубави и забѣлѣжителни слова: „не грьци бо тъчью обогатишася отцемъ симъ (отъ Златоуста). нъ и словеньскыи родъ. мьнимыи попьранъ бысть всѣми“ (47 бес.).

III. Нѣколко бесѣди отъ Поучителното Евангелие на епископа Константина.

Въ тази глава Негово Високо Преподибие Отецъ Архимандритъ Антоний привежда въ печатъ 19 бесѣди (1, 12, 14, 19, 23, 28, 32, 33, 36, 37, 41, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51.) по тритѣ ржкописа: по синодалния (Москва), по Съловецката библиотека[1]) (Казанъ), и по ржкописа на Публичната Императорска библиотека (въ Петербургъ). За по̀голѣма нагледность, проповѣдническата дѣятелность на нашия старъ проповѣдникъ-писатель, и отъ филологически интересъ, ние ще прѣведемъ само нѣколко бесѣди (ако и да се чувства голѣма нужда отъ цѣлото имъ издание за изучението на старата наша литература) на Поучителното Евангелие отъ приведенитѣ 19 бесѣди[2]).

1 Бесѣда.

Во святѫю недѣлю пасхы сказание Іоана Златоустаго евангелие, иже отъ Иоана, глава а҃. (по ржкописа на Съловецката библ. No. 374 (158), л. 221 на обр. стр. и No. 365 (1051), л. 211 на обр. ст. Гръцкия текстъ на тази проповѣдь се намира въ Крамера Cat. Cr. patr. in N. T. Oxonii. 1844, t. II, стр. 178—189).

Вопрошение. Что ради инии евангелисти отъ смотреніа начаша. и сесь вмàлѣ посемъ начатъ рекъ. „и Слово плоть бысть“, а држгое все мимо тече. зачатіе рождество воспитѣніе. възрастѣние. абие о присносѫщнѣмъ рождествѣ намъ бесѣдоуетъ.

Отвѣтъ. Понеже држзии евангелисти. и отъ плотныхъ словеса бесѣдоваша. страхъ бо бѣ многъ низѫ лѣжащимъ. ничтоже выше человѣкъ помыслити. о единочадѣмъ Сынѫ Божии. сего ради она мимотекъи отъ естествования присносѫщаго творитъ повѣсть. Подобаетъ же и се смотрити. яко не сіи на высокое слово ся вергъ о смотрѣнии нероди. ни они о семъ потщашася превѣчнаго оумолчаша. и зело подобно. единъ бѣ Духъ движаи душя всѣхъ.

---

[1]) Библиотеката на Съловецкия мънастиръ, прочута съ богатството си отъ стари ржкописи, била принесена неотколѣ въ библиотеката на Казанската Духовна Академия, кждѣто О. Антоний, професоръ при сѫщата Академия, прѣди 2 год. е ималъ възможность да се ползува направо отъ подлинника. Прѣв.

[2]) Отъ прѣвод.

Почто рече „искони“. понеже вѣсть яко человѣцы старѣишиньствовати начатокъ чтжтъ, сирѣчь Бога Отца же оставль. а о Сынѣ бесѣджетъ. зане бѣ онъ всѣмъ явѣ. аще не яко Отецъ. но яко Богъ, а единочадыи не бѣ явленъ. а еже „бѣ“ ничтоже. ино есть. но еже бысть присно явѣ и безъ свидѣния быти. Слова же ѝ нарече. да не странно рождество его мнимъ. еще же и за не возвѣстилъ намъ Отца. многа же сжть словеса Божия, но ни единъ отъ нихъ словесъ Богъ. но та вся словеса пророчества повелѣния. се же Слово сжщество етеръ изъ самаго исшедшее изо Отца безъ страсти. что се Бога и Бога рекъ. ибо „Богъ бѣ рече Слово“, не являетъ намъ посрѣди божества его. зане не меншии Богъ Сынъ. рече же знаемое истааго его божества. и присносоущее симъ словомъ „искони бѣ“. соприсносжщее же показа намъ симъ „се бѣ (т. е. сей бѣ) искони оу Бога“. сирѣчь не мни рече естество Отча старѣе сжще не бо бѣ николиже Отець безъ Сына. аще ли кто глаголеть. то како есть Сынъ не оунее сы Отца. еже бо отъ кого есть нжжда есть послѣди же быти отъ него же бждетъ. се. речемъ оубо сияние солнечно. отъ самаго естества солнечьнаго исходя. еда послѣ же боуджще речемъ солнечнаго естества никакоже. исповѣсть же и се ослѣпленыи очима. не явибося коли безъ сияния солнце се и отъ сего и не послѣже его. такоже о Отцы и о Сынѣ да не мнимъ, паче же болшими и боголѣпно. сего ради бо и Павелъ сице и нарече.

И понеже и Моуси менше часть отъ твари приимъ, ничтоже изрече намъ о невидимыхъ силахъ. воистиннж евангелистъ единѣмъ краткымъ словомъ. все же приимъ рече „вся тѣмъ быша и безъ негоже не бысть ничтоже еже бысть“. сирѣчь бывшихъ тѣхъ. или видимо есть или разжмно. ничтоже безъ силы Христовы бысть. не подобаетъ бо конечнаго речения поставити в „ничтоже. якоже еретицы. оны бо сице рѣша. „яже бысть внемъ животъ бѣ“. хотяще глаголати Духа Святаго тварь.

Рекъ о сътворнии приложитъ. о промышлении слова. да никтоже да не невѣржетъ. како толика и таковая тѣмъ быша, приреченяко внемъ животъ бѣ. рекше яко о немъ живжтъ вся, и о немъ промышляемъ есть. и о немъ воистиннж речеся, „яко о немъ живемъ и движемся есмы“.

„и животъ бѣ свѣтъ человѣкомъ. не сице бѣ свѣтъ чювъственъ. нъ разжменъ душа просвѣщая. и не рече же свѣтъ июдѣемъ, но „всѣмъ человѣкомъ“. не июдеи бо токмо но и еллини всии разжмъ приидоша.

Сиятъже свѣтъ сеи разжменъ во тлѣ. томж (т. е. тьму) же глаголеть или смерть или лесть, проповѣдании бо посреди льсти всея. и во смерти же бывъ самъ тако ей оудолѣ, яко и дръжимыя исперва возведе. и тма же его не постиже. яко ни смерть емж оудолѣ ни лесть. есть неоудолѣемъ и не вмѣщаетъ же ся внехотящихъ душахъ просвѣтитися. не бѣдою бо ни нжждею приводитъ ны Богъ. но волею и хотѣниемъ.

Бесѣдовавъ снами оугодно о Божии словеси. по пжти и по чиноу предходя. ко Іоанж проповѣдникж словеси грядетъ. слышаще яко отъ Бога посланъ бысть. не мнимъ ничтоже человѣче сжще реченныхъ. не своя бо но пославшаго и вся глаголеть, тѣмъ ангелъ наречется. ангелово бо изволение еже ничтоже свое рещи. а еже „бысть“ не пришествия бытииская являетъ, но истиннаго посольства. яже бо „бысть посланъ“. посланъ есть.

Да послжшествжетъ о свѣте. не да извѣститъ естество Сына Божия, или да приложитъ слово къ чьсти. но за гряджщее. да вси вѣржютъ имъ съ причтоплеменныци. самъ бо Богъ сыи и Сынъ. присно Божии Сынъ и естества блаженнаго и нетлѣюща. не требжетъ послоуха. понеже хощетъ спасению многихъ. сего ради втоликое смирение сниде. яко и человѣкж послжшествовати о немъ. почто рече „не бѣ то“ свѣт. но да послжшествжетъ о свѣте. занеже многажды оу насъ вящьши бждетъ послжхъ опослжшествжемаго. да никтоже о Іоанѣ се мнитъ. лжкавное се непщевание восторгая. сице рече.

Возводя нашь оумъ на безначалное естество рече. „бѣ свѣтъ истинный. иже просвѣщаетъ всякаго человѣка вмиръ грядоуща“. и аще всякаго человѣка просвѣщаетъ. како не просвѣщени осташа толико. свое емж оубо бѣ пришедшж вся просвѣтити. аще ли етери очима совѣсти си волею сомжаша. и не хотѣша прияти лжча свѣта. не естествомъ свѣта мрачение тѣмъ но злобою воля лишающихся спасения. „вмирѣ бѣ“. не яко мирж слѣтенъ. сего ради приреченр „и миръ тѣмъ бысть“. всяко бо и волею и неволею понжжденъ бж-

деть всякъ человѣкъ, аще и противенъ бѫдетъ славѣ Божии. прежде дѣлъ исповѣсть творца. миръ глаголеть сѫщая люди. и пригвожденыя семоу житию, и земная мѫдрствѭющи. а дрѫзи Божии вси познаша и. не по плотнѣмъ пришествии его токмо но прежде; акоже Авраамъ, и Моѵси и Давидъ, и прежде бывшии Самоила пророцы. якоже Петръ рече.

„Во своя си прииде и свои его неприяша". или о июдѣехъ глаголетъ, яко сѫщимъ людемъ *персянъ,* или во всѣхъ человѣцѣхъ сътвореныхъ имъ, человѣколюбець бо сын Богъ. нѫжею бо ни единаго же но самоволно вся влечетъ ксебѣ, тѣмже и прешедша его ови пріаша, ови же ни. во своя си пріиде не своя потребы роди, Богъ бо есть не требѫяи, но благодѣти роди своихъ. откѫдѫ же прииде сын вездѣ и все исполняяи, и кое истощева мѣсто. содрьжа вся. мѣста оубо ни единаго не оставиль. сходяи же къ намъ се сътвори, и явися намъ внашоу плодь облъкъсе. явлене же се и схожение пришествие наричаетъ. и внеиже и жидове вси его нерачиша прияти. чтоже есть „еликоже ихъ прияти" сирѣчь или раби, или свободни, или еллини, или варвари, или немудрии, или мудрии, или жены, или мѫжи, или дѣти или старцы, или богатіи, или оубозіи, или князи, или грѫбии, вси тоиже чести сподобишася. вѣра бо и благодать Духовная, мирное оставление отъимши во единъ образъ потвори вся церкви. не рече же яко сътвори я чада Богѫ, но „дасть имъ область." являя яко длъжни есмы, много тщание показати, да оусынение крещенное цѣло и невредно съхранимъ. помянѫ же плотныя болѣзни рекъ „иже не отъ крови" и прочая. да съпримѣрше малое и смиреное пръваго сирѣчь плотнаго родства на высокое и благородное втораго благодатьнаго, еже есть отъ Бога родитися, великъ разѫмъ о намъ приимемъ. и достоино даръ рожденаго. тѣмже и винѫ неизреченнѣи сеи чьсти полагаетъ глаголя „и Слово плоть бысть." и зракъ робіи приятъ владыка, чада Богѫ быхомъ.

„Бысть же слово плоть." не естествѫ его припадшѫ въ плоть. се бо помышляети послѣдняя его есть безчестия. но пребывая еже есть. и тако зракъ раба приятъ. „бысть" же рече еретическая затыкая оуста глаголюща, яко привидѣние етеро бѣ смотренья, а не плоти истинныя воспри-

ятие. что есть еже „вселися вны.“ вселшееся на то же есть вселшеися, но ино во иномъ вселится. сирѣчь Богъ Слово въплотися. и совокѫпися плоти. иноже по естествѫ глаголемъ. совокѫплениемъ и снитиемъ единъ есть Богъ Слово и плоть. не слитию бывшю. ни потреблению сѫществомъ. а совокѫплению етерѫ неизреченнѫ. якоже самъ исповѣсть. „И видѣхомъ славѫ его.“ со воспитѣннымъ тѣломъ намъ являетъ. аще бо лица Моѵсеова не стерпѣша иже вто время прославлена быти. како божественнаго и свѣтъ непристѫпимыи самимъ вышнимъ саламъ. мы же прьстніи и земніи како возмогли быхомъ сътрьпѣти. и понеже мнози отъ пророкъ прославлени быша. ихже единъ есть Моѵсіи. оудивишажеся аггели человѣкы явльшеся. и херѫвимъ и серафимъ многою славою явися пророкѫ. отъ всѣхъ сихъ отводя ны еѵангелистъ на томъ блазѣмъ поставляетъ на врьсѣ глаголя. „славѫ яко единачадаго отъ Отца, исполнь благодати и истинны“. истиннѫ царю единочадаго Отрока Отча, сами Господа всѣхъ видѣхомъ славѫ.

А еже „яко“ не подобию есть. ни причи но извѣстованию. и глаголяше видѣхомъ славѫ якоже подобаше. и лѣть бѣ имѣти единочадомнѫ соприсносѫщнѫ Сынѫ всецарю Богѫ. ктожъ бѣ слава си. яко съ областия подобною царю и владыцѣ вся творяще. а не яко аггели и пророцы повелѣваеми. самъ благодати и истинны исполнь сыи, и инѣмъ подавая ю.

Что ради многажды еѵангелистъ Іоаново приноситъ послѫшество. яко же и здѣ рече. „Іоанъ послѫшествѫетъ о немъ.“ не просто но и зѣло смыслено. понеже много имяхѫ чюдо мѫжа сего вси іюдеи. имже Иосиѳь за умертвие его. градъ іюдѣискъ бранию погибнѫти помышляаше. и словеса долга похвалы о немъ творяше. сего ради тѣмъ хотя іюдѣя посрамити. часто воспоминаетъ имъ послѫшество прѣдтеча. не тщася рабомъ владыкѫ достоина вѣрна сътворити. но младенцемъ іюдѣомъ немощи смотря.

А еже „возопи“ глаголя дрьзновение его являетъ яко безо всякаго сѫмнѣния. пришествие Сына Божия проповѣдаше.

А еже рече „се есть егоже рѣхъ“ показаетъ. яко и прежде явленіа Христова проповѣда и. сеже творяше. да благоприятно будетъ послѫшество его. а еже „гряды во

слѣдъ мене.“ се есть проповѣдяи по мнѣ. а еже „предо мноя бысть“. Сирѣчь свѣтлѣе и честнѣе. а еже „старѣе менѣ бѣ.“ яко не отъ котораго спѣяния старѣиша мене сѫще. послѣди сътворимѫ быти. но присно старѣе бѣ. аще и послѣди прииде. „и отъ исполнения же его мы вси восприяхомъ.“ яко неприятенъ имать даръ. но и самъ источникъ и корень есть всѣмъ благымъ. самъ животъ, самъ свѣтъ, самъ истинна. не себѣ съдрьжа богатство. но и всѣмъ преисточая, во источении пребываетъ полнъ.

За коую благодать толикѫ благодать восприяхомъ. за ветхѫ новѫ. ибо благодатию июдѣи приято быша тогда. якоже писано есть „якоже бо не оумножитися вамъ. но отъ отца избрахъ васъ.“ и мы пакы благодатию спасени быхомъ но не такоже но болшими. за даръ Духовныи и за дръзновение бывшее съ мирениемъ. а еже прияти законѫ благодати бѣ. якоже прирѣцаетъ. яко „законъ Моѵсеомъ данъ бысть.“ аще бо образъ бѣ законъ тъ̀. но милостиню являетъ Божию и щедроты. яко знаны сотвори пѫти своя Моѵсію.“ якоже рече Давидъ. яко „благодать и истинна Іисусъ Христомъ бысть.“ яко болша блага намъ внесе, явѣ есть. отъ бо слѫжитель сы. меншихъ вещеи слѫга. се же владыка и царь и царевъ Сынъ. лѫчша многыхъ принесе намъ. сыи присно съ Отцемъ, емѫже слава и честь, и поклапяние достоитъ Сынѫ и пресвятомѫ животворящемѫ Дѫхѫ, отъ всего дыханіа и нынѣ и присно и в'вѣкы вѣкомъ аминь. [1])

12 бесѣда.

Тогож. Златооустаго. съказаниіе. д҃ евангелиіа. отъ Матея. (8, 5—13). (По рѫкописа на Синодалната библиотека л. л. 66—68).

Христолюбьци. Господь нашь и Богъ Іисусъ Христосъ рече. иже оубо постыдиться менѣ и моихъ словесъ. постыжоуся сего и азъ прѣдъ Отцьмъ мьимъ. тѣмьже сице тяжько и люто слово слышаще. немоземъ постыдѣтися человѣкъ. ни таланта съкрыіемъ іегоже приіахомъ іакоже

[1]) Тази бесѣда е буквален прѣводъ отъ гръцкитѣ съкратени св. отечески бесѣди, които сѫ издадени отъ Крамера. Рѫкописътъ, по личното опрѣдѣление на О. Антония, се отнася къмъ XVI вѣкъ. По-голѣми подробности за цѣлия рѫкописъ, читателя може да намѣри въ описанието библиотеката на Съловецкия мънастиръ. Прѣвод.

онъ рабъ. нъ подадимъ пьрвѣе. творяще независтьно. ни скждно словеса Господня. и вѣрж покажимъ. приимъшеи благодѣть. іакоже сътьникъ сь. да хвалж приимемъ отъ обьщаго Бога. прѣдъ ангелы и чловѣкы. и разоумѣимъ прилежно. како съказаеть святыи сь святитель [1]) вь се мѣсто. глаголіеть бо сице. съказаіа нашемоу неразоумью [2]).

Прокажены оубо сънь дшоу Исусови съ горы. приступи къ немоу. а сътьникоу вълѣзъшоу въ каперьнаоумъ чьсо ради. ни сь ни онъ на гороу не възидоста. не за оунынніе оубо обою вѣра тепла. нъ да не прѣсечете оучительства. не принесе бо недоужнаго къ Христови. зане велью вѣроу имѣаше. вѣдяше бо въистиноу. іако повѣленіе довълѣемъ тъкъмо. на въстаниіе лежащь. и Господь же сего ради егоже прьвѣе. инъде никъдеже. не сътворилъ сьде творить. вьсьде бо послѣдоуіа. воли молящиихъ. сьде же самъ обѣщаваіеться. прити въ храминоу. и исцѣлити немощнааго. се же творить да оувѣмъ доброволениіе сътьниче. аще бо сего не бы обѣщалъ. нъ реклъ. иди исцѣлѣ отрокъ ти. ничьсоже отъ нихъ видѣли быхомъ. чьто бо рече сътьникъ. „нѣсмь довольнъ. да подъ кровъ мои вънидеши. нъ рци словомъ тъкъмо исцѣлѣеть отрокъ мои“. да оуслышимъ хотящеи Христа приіати. и да рьвноуемъ. и съ толицѣмь тъщаниемъ приимемъ. ибо егда нища приимемъ, алчоуща и нага. того приіахомъ и питѣхомъ.

Въпросъ. Почтоже дивися вѣрѣ его. при толицѣ народѣ. и лоучьша его быти. всего множьства иоудеска издрече. и даниемъ царствиіа чьтеть. възлѣгание еже на патриарсѣхъ даіа.

Отвѣтъ. Да и дроугыимъ подражание дасть. да рьвьноующь емоу и наказани боудемъ. сице вѣровати. тѣмьже по вѣрѣ его исцѣлѣ отрокъ. отъ тогоже часа. подобаать же вѣдѣти іако тъжде есть поминаемыи Лукою. а по минаемыи Иоаномь инъде [3]).

Се слышавъше братие. и съмотряще. іако не соумьняся пристоупилъ сътьникъ сь. потъщимся и мы несоуменьно. вѣроу свою показати. нъ всею силою своею хра-

---

[1]) Т. е. св. Иоаннъ Златоустъ.

[2]) Отъ началото до тука принадлежи на Константина. Прѣв.

[3]) Отъ 2 забѣлѣжка до тука бесѣдата е буквален прѣводъ; глед. въ Cramera Cat. Cr. Patr. in N. Test., t. 1, p. 58.

нимъся. да ны съхранить и на боудоущее съблюдетъ егда правьдьныи соудии сядеть соудя вьсемоу мироу. и въздаіа комужьдо по дѣломъ іего. іемоуже слава чьсть. покланяниіе съ святыимь Духомь нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ[1]).

28 Бесѣда.

Съказаниіе. а҃. Евангелиіе. отъ Лоукы. (по сип. р. лл. 132—134). Братиіе. отъ пища на пищоу прѣходяще хвалимъ и прославимъ Господа Бога нашего. съподобившаго насъ. и святаго сего евангелиста послоушати. тѣмьже вънимаимъ прилѣжьно. и оуслышимъ чьто хощеть глаголати съказаниіе се. да отъидѣмъ обогащьеся. съкровище бо се іесть. не злато, ни сребро. нъ словеса Божия. іесть же слово сице глаголя[2]).

О рыбьнѣи ловитвѣ глаголіеть. святыи Кѵрилъ александрьскыи. ловитвьны къзьми. да симь оувѣдять іако всесильна іесть воля іего. и боголѣпьноу хотению іего. тварь вся послоушаеть. да іасныимь образомъ сътвореномъ. прѣславьно. извѣщениіа приимоуть. іако не бестроуда. и безмьзды. тъщаниіе ихъ боудеть. іеже аще сътворять. евангелска оучениіа. мрѣжа простьрше. нъ тою извьсѣхъ странъ стада іазыкъ съберють. побать же смотрити и се. іако не могоуще Симонъ и иже съ нимь. мрѣжа извлѣщи. поманоуша рече причастьникомъ си. сирѣчь объча имь ловитвьнымъ. поманоуша же страхомь и оужастию. не съмѣюще глаголати рече. да помогоуть имь. и да възберють рыбы. іеже іавляіеть съказаіемо. іако мънози съподвизашася троудоу святыихъ апостолъ. и съподвизаються. прѣжда же инѣхъ изобрѣтъше. и намъ святыихъ евангелии кънигы. и по тѣхъ. ими пастыри же и оучителіе. и святыихъ оучении съвѣстеліе. извлачима бо іесть и нынѣ мрѣжа. Христови насищающоу ю. и призывающю на обращениіе. соущаіа въ глоубинѣ морьстѣеи. псаноуоумоу сирѣчь въ боури и въ влънахъ житиіа сего[3]).

Сице по вся недѣля христолюбьци слышаще боудемъ лоучьше. и глубины житіа сего избѣгъше приимѣмъ Христа

---

[1]) Синодалната ржкопись, по опрѣдѣлението на Горски и Невоструева (въ Опис. II. 2, No. 163), се отнася къмъ XIII в. Въ тази ржкопись първата бесѣда липсува. Прѣв.

[2]) Отъ начало до тука принадлѣжи на Константина. Прѣвод.

[3]) Отъ 1 заб. до тука е заимствувано буквално; глед. Cramer. Cat. Cr. Patr., t. II, p. 40 et. 42.

въ кораблихъ нашихъ. сирчь. въ душахъ нашихъ. приимемъ же ли іего тако аще съхранимъ заповѣди іего. и заповѣди іего соуть тяжькы. възлюбиши рече Господа Бога своіего и искрьняго своіего іако самъ ся. а не възненавидиши. како же любити и. аще алчьна узримъ напитѣимъ. аще жадьна напоимъ. аще нага одѣжемъ. аще страньна въвѣдѣмъ. аще боліаща присѣтимъ. аще въ тьмьници присѣтимъ. къ симъ же чювьства своіа чиста съхранимъ. ака не напитѣти зъла. видѣниіа. оуханаіа не оудебелимъ зълыми вонями. грътани не оусладимъ горькыимь въкушениіемь. слоуха не поставимъ *пѣсньми бѣсовьскыми*. осязаниіе роукъ оудрьжимъ. не иматися за зълыіа вѣщи. нъ вси оутрьняго и вышньяго человѣка очистимъся. да боудоущиихъ благъ насладимъся. благодѣтию хотящаго всѣмъ человѣкомъ спаситися Христа Бога нашего. іемоуже слава чьсть и покланяниіе съ Отцомь и съ Святыимь Духомь. нынѣ и.[1])

37 Бесѣда.

Тогожде Исидора. съказание. ї. ѥ҃ѵ отъ Лоукы (по синод. ржк. лл. 168 на обр. стр.—170 тоже).

Братиіе. възлюбленаіа. прославимъ истоваго Бога нашего. и Господа Ісуса Христа. доведъшаго насъ и въ дьньшьнии день. насладитися словесе и чюдесе его. что бо слажде словесъ Христовъ. іакоже пишеть. іако слаждьша соуть словеса твоіа паче меда и съта. и понеже сладка соуть словеса Господня. оусладимъ душа нашіа. не словесы чъчью слоуха. нъ и дѣлы. не дѣлы гыбленыими. нъ пребывающиими въ жизнь вѣчьною. яже наслѣдовати имоуть съхраньшеи заповѣди Господня. кыя же заповѣди. іеже въ напасть застоупати. іеже въ бѣдахъ помагати. іеже из' обиды изимати. іеже заблоужіающа обратити кого. всякого требующааго отъ насъ помощи. нъ на предълежіащеіе възвратимъся[2]).

Сълоукая си жена. ничимьже инѣмь болѣзнь сию приіать. нъ слѣпьствомь дьіавольмь. іако же рече Владыка. юже съвіаза сотона". сегда презьрима бывъши Богомь. грѣхъ ради своихъ. вина бо человѣчьскыими недоугомъ. заблжждению сотона бысть. зѣло же боголѣпьномъ гласъмь. и властью

[1]) Принадлежи на Константина. Прѣвод.
[2]) До тука принадлежи на Константина.

плъною вышньею. отъ жены ся недугъ изгъна. привъзложить на ню роуцѣ. да оувѣмь. яко Божия словесе. солоу же и дѣиство святаго плъть ношаше. своіа бо емоу бѣ. а не инаго сына паче того соуща. якоже іетери неистовь но мьнять. запрѣщьже архисоунагогъ народоу. подобьно отъвѣщіавъ Христосъ к' немоу глаголя. кыи боудеть васъ человѣкъ. иже имать овчіа. и прочеіе. притъчею сею отемля отъ нихъ мысли. да не имѣють бестоудьно непщеванье. хощяще поимы творити іемоу за чудеса[1]).

Се слышаще и видяше. Христомь Богомь нашимь бываемо. притъчамі (притечемъ) къ Спасоу нашемоу. могоущуумоу исцѣлити душя и тѣлеса нашіа. самъ бо рече. не придъхъ призватъ правьдьныихъ. нъ грѣшьникы на покаіаниіе. и пакы придохъ. възискатъ и спасетъ погыбшаго. того бо ради съ грѣшьникы и мытари. ѣсть и пьеть. тъ бо грѣхы нашіа на тѣлѣ своемь възать. и недоугы понесе. тъи грѣхы наша отпущаеть. аще всѣмь срьдцьмь послоушіаіемъ іего. и ищемъ его. самъ бо глаголеть придѣте къ мънѣ вси троужіающеися и обременении и азъ вы покою. къдели. въ вѣчьныихъ селѣхъ. идеже ликы гласъ праздьноующиихъ іесть. и гласъ веселиіа. и радость неконьчаема. о Христѣ Іисусе Господи нашемь коупьно съ Отьцьмь. и Святымь Духомь. Богу единомоу. ему же слава въ вѣкы вѣкомъ аминь[2]).

42 Бесѣда.

Канонъ. проз. съказаниіе. ѿі. іевангелиу отъ Лоукы[3]). (По синод. ржк. лл. 195—197).

Братиіе. и отьці и сынове. послоушайте умьно. не въ простоу бо хощеть миноути. и дьньшьніи праздникъ. нъ іетеро гощениіе доуховьно хощеть намъ подати. не тѣло напитѣюще. нъ доушю весляще. послоушаимъ и дивімъся. милости и человѣколюбію Божию. како обьходить троуды приіемля. желая съпасенія нашего. насъ бо ради прѣклони небеса и сънидe. и възълкалъ. и възжадалъ. да приобрящеть родъ человѣчьскыи. та не тъчью. доуша наша отъ

---

[1]) Отъ I-та забѣлѣжка (встжплението) до тука е буквално заимствовано; гл. Cramer. . . . t. II, p. 107—108.

[2]) Принадлежи на Константина. Прѣвод.

[3]) Тази бесѣда въ цѣлость принадлежи на Константина, както показва и надписанието ѝ. Прѣвод.

грѣхъ чистить. нъ и телеса наша отъ недоугъ трѣбить. якоже нынѣ оуслышасте. Лоукоу же іевангелиста глаголюща. „въсходящю іемоу въ іетероу вьсь. сърѣтоша іего десять моужь прокаженъ“. милостивъ бо и человѣколюбьць сыи Господь нашь Исусъ Христосъ. ни града ни вьси оставляеть. „моляще отъ лютааго недоуга істрѣбитися“. онъ же милостивъ сы. и да не явиться противьнъ законоу Мосеову. отпоусти іа рекъ. „покажите себе иіереомъ“. бѣше же девять жидове. а іединъ самарянинъ. исцѣлѣвъше же. идоуще іакоже повелѣ имъ показитіся иіереомъ. девять оубо не похвальноу волю въсприимъше. не възвратишася въздати іемоу словоу іако Богоу. іединъ же тъчью иноплѣменьны. възвратися хвалоу іемоу принося. оупьше бо соуть ѭзычьници на вѣроу. паче жестосрьдыихъ жидовъ. тѣмъ же и Владыка рече. „не десять ли ся очістиша“. срамляіа бестоудна ліца жидовьска приимъшиихъ многъ благодѣтиихъ отъ Бога і Отца. и на непохвалениіе оувратящіихъся.

Тѣмь же о дроузи подобимъся иноплѣменьникоу селоу. не тъчію бо телеса наша трѣбить. прѣщедрый. и прѣмилостивый Богъ нашь. нъ и доуша аще съ похвалою пристоупимъ къ немоу. того бо іесмь сътворение съзьдани на дѣла добрая. не на лоукавьство. ни на зависть. нъ на съдѣлание дѣлъ добръ. къто бо нашь оумъ отвьръзлъ. и оуста наша распространилъ. и іазыкъ нашь оуіаснилъ. іелико изглаголати къ вашеи любъви. не даіаи ли незълобивыимъ прѣмоудрость. отрокоу же юноу чювьство. еи еи. тъ бо рече. елико аще просите вѣроующе. приимете. тѣмъже поспѣшьници ми боудете. молюся вамъ братиіе и отьци. молітвами вашими іаже къ Богоу. да достоинъ будоу сконьчати обѣщание ваше. и въкоупѣ прославити прѣсвятоую троицю. Отьца и Сына и Святаго Духа. единаго Бога прѣмилостиваго. іемоуже слава нынѣ и прісно и въ вѣкы вѣкомъ. аминь.

19 Бесѣда.

Исидора Пилоусимскааго. Сказаниіе въ ꙗ҃ ѕ҃. ѯ҃. по всѣхъ святыхъ а ѿ Лоук. і҃.[1])

[1]) Настоящата бесѣда е исписана отъ ржкописа на Петербургската Им. публична библиотека (лл. 158—161).

Братиіе ныня подобно намъ іесть апостольскоіе слово сь сладостию вьпиюще рещи. радуйтесе о Господи всегда. и пакы рекоу радуйтесе. себо варіаіеть іако деньница прѣдьтекоущиіа. свѣтлость сего дне. постьныхъ дней зарю прѣдьвьзвѣщаіе намъ. и святынею ихъ красоуіеться. сърдьчьнѣе очи сьмысломъ просвѣщаіе духовными же словесы и іеѵангелиа сего мракь отгонитъ грѣховны. и поуть приготоваіеть вьводеи на небеса пощеніемь хоте вьсакь сьблазнь нашь потріебити. да ни оустрашаимсе братиіе. постьныихъ днеи слышасте приближениіе бес тѣхъ бо не вьзможьно іесть спасениіе непокавшихься по крьщениі вь тимѣни грѣховьнѣамь. да іакоже трѣбоуіемь водыи на омвениіе скврьни. такожде и постьнаіа очищениіа доуши. тѣмже подобьно расмотриімь. прітчоу сего іеѵангелиа. каци дарове вь ніемь лежеть. творещіімь смощрениіе іего. каковы ли моукы отрекшемься. и непріемшемь своіего спасителіа насъ отъ небесь вь своіа пришьдша. якоже подьлежещеіе писаниіе самоу истиноу. іеѵангелистомь наказаіе изрече[1]).

И іавляіе намь іасно оумь сеіе притче. вькратцѣ сказаіе силоу смощреніа словесе Божиіааго бывшаго на насъ. тайноу бывшоую спрьва до конца іавляіетъ. Бысть бо человѣкь Богь сиі и слово. Тогоже ради и рабь наречесе. нь бѣ и іестествомь доброродьнь и неизрѣченомь рождьствомь іеже отъ отца. оконьчавже сь пльтьскымь смотреніемь тайноу. вь славоу соущоую въ ніемь іестествомь вьзиде. а іакоже отиде вь страноу далече. страна бо ина кромѣ земла іесть небо. вьзиде же приети себѣ царство. какоже царствуіеи всѣми сь отцемь вьзиде к ніемоу приіети себѣ царство. іавѣ іесть. іако вьчлвчьшоусе Сыноу и сé даіеть іемоу Отець. вьшьдбо на небо сѣде одесноую величьствиіа на высокихь. прочааго жьды. дондѣже положеныи боудуть врази іего подь ногама іего. кто соуть же граждане іего ненавидещеи іего. жидове. о нихже соуть. „и іако видѣше и вьзненавидѣше и мене и Отца моіего“. и не хотѣше вьсцаритисе іемоу на нихъ. тѣмже и глаголахоу кь филатоу отмѣтающесе царства іего. „не имамь царя тькьмо кесаря“. ибо Захарии пророку вьпиющоу. „радуисе дьщи сионова. іако сé царь твой гредеть ти праведнь и спасаіе“.

---

[1]) До тука принадлежи на Константина. Прѣвод.

такожде же Исаіа. „се же царь праведникь вьцариться. и кнезы сь соудомь обладаіеть“. іеще и пророка Давида о самомь Христѣ глаголюща. „азь же поставлень іесмь царь имь“. Кыіе же рабы призвавь. раздаіа имь. ї. манась. сьвршениіе правомь. имже подобаіеть и крѣпько брашно. вѣдоущимъ правѣ творити. и на всакоу добродѣтель себе и инѣхь оупремещемь. сиі оубо оучещеи люди соущеіе подъ ними придѣлають даныими. и подобьнѣ святыхъ жрѣби приобрѣщоуть. вьзвращьшоубосе пріемшоу царьство человѣкоу доброродному. іавѣ же іесть іако Христоу Богу нашемоу в' второіе пришьствиіе его. примоутъ тии хвалы и вышни чьсти сподобетьсе. десеторивше бо и петоривше данныіе манаси. заніе приобрѣтоше многы надь. ї. ю или петию градь боудоуть. сирьчь власти вьчноуть пакыи. не имиже владоше прьвѣіе тьчию. нь инѣми іеще многы. безчьстиіе же боудеть облѣншимсе. скривы бо вь оуброусеи мьнасоу вьдань бысть таковомоу соудоу. вѣща бо „боіахьсе тебе іако человѣкь іарь іеси. жьніеші идѣже не сѣіавь. и сьбираіеши іегоже не раздаіавь. тѣмьже ськрихь твою манась. и се имами своіе“. Отвѣщавь іему царь рече. „вѣдѣаше ме іако жьню идѣже не сѣіахь. почто даныіе ти благодѣти іеже іесть манась. не даеть трьжникомъ“. сирьчь. почто не прѣложи на наслѣжденіе. свѣдоущимь добрѣ смотрити глаголіемыхь тобою. азь бо пришьдь сьдѣаль би имь. сирьчь просиль бимь своіего сь лихвою. оучителемь бо іесть іеже сѣати вь послоушающихь. пользно и спасно слово слышещимь іесть. не тчию всака блоусти бескврьни нь и всакоу доброудѣтель придѣлати тѣмь. имже лѣнивь рабь нагь іесть. ходещеи же по лоучьшоумоу поути вь приложениі Божиі даровь боудоуть. не хотѣвьшеи же жидови. вьсцаритисе вь нихь доброродьномоу человѣкоу. побіены быше рече. ибо не пострадше ниніа вси. нь нѣцы отъ нихь о прѣіети и плѣніении іероусалимовѣ пострадавше соуть вь второіе же пришьствиіе Храста и истовааго Бога нашего. вси на оубіениіе бесконьчьнѣи моуцѣ прѣдани боудоуть.

Сльшасте ли колико вьмьздиіе лежитъ. распложьшиімь даны отъ Бога дарь. слышасте ли пакы коліка моука оуготовисе облѣншоумоусе и іакоже въ земли вь зависти скрившоумоу благодать. тѣмъже не отблѣнимсе подати братніе даньноую намь отъ Бога благодѣть. іакоже кьждо отъ

Христа приіель іесть. глаголеть бо самь „тоуніе приіесте тоуніе дадіте". іелико бо аще дамо десеторицею примемо. и аще ли не дамь то истовоіе іеже имамь погоубимь. почто брате не даси іеже іеси приіель не ти скриіеши бо дастьтисе нь да расплодиши. не облада тчиж глаголю. нь и о имѣни. что бо іемоу іеси даль да те обогатить. аще ти би и отъ себе богатьство то было. то и тако не достояше ти не подати іего. нь поніеже все отъ Бога іесть и отъ ніего подано бысть. не мозѣмь неподатіви быти. да не скончаіетьсе на нась вышереченноіе слово. яко „вьзмѣте отъ ніего манасоу. и дадите имоущоумоу. ї. манась" нь да оуслышимь ближныи ть гласа глаголющиі „благы рабе и вѣрныи. о малѣ бысть вѣрнь надъ многими те поставлоу вьниді въ радость Господа твоіего". ктомоу приіпадѣмь и томоу вьспоимь славеще іего сь Отцемь и сь Святыимъ Духомъ нініа и присно и в'вѣкъ вѣкомъ. аминь. [1])

IV. Мѣстото на поучителното Евангелие на епископа Константина въ историята на словѣно-русското църковно проповѣдничество.

Както отъ прѣдложенитѣ, тъй отъ другитѣ бесѣди [2]) на епископа Константина ясно може да се види, че тѣ, за всключение на встжплението и заключението, (което принадлѣжи на Константина), сж буквален прѣводъ отъ гръцки. Но къмъ това трѣба още да прибавимъ, че и въ оригиналнитѣ части на бесѣдитѣ, т. е. въ встжплението и заключението, авторската му самостоятелность е само относителна. Често и тука той повтаря буквално мислитѣ на гръцкитѣ источници, което прочее е било естественно и неизбѣжно. Като се занималъ съ прочитание на гръцкитѣ тълкования и прѣвождалъ отъ тѣхъ за проповѣдитѣ си тѣзи изяснения на Евангелскитѣ сказания, които по устава се читѣли на недѣлнитѣ дни, той се е въодушевлявалъ отъ съдържанието на тѣзи изяснения, неговата мисъль се обращала въ една специялна область и, при своето обективирование, тя трѣбало често да се облича въ едни и сжщитѣ формули. Съ това се обясняватъ и буквалнитѣ по-

---

[1]) Отъ 2 заб. т. е. всичкото заключение на бесѣдата принадлѣжи на Константина. Прѣв.

[2]) Които сж сравнени и провѣрени съ гръцкия имъ текстъ отъ О. Антония. Прѣвод.

вторения, които често се срѣщатъ въ неговитѣ бесѣди прѣведеното на едно мѣсто отъ гръцки — въ друго се прѣ давало като за собственна мисъль на самия проповѣдникъ Пъкъ и примѣри отъ такива повторения не сѫ много, ак сѫдимъ на основание на това количество бесѣди, които ни приведохме. Нека да приведемъ нѣкои примѣри отъ него витѣ бесѣди. Въ изяснителната часть на бесѣдата, произ несенна на месопосната недѣля, се намира слѣдующето на ставление: „подобаетъ же съмотрити и льгости заповѣди не рече бо яко въ тьмьници бѣхъ и не избависте мене боль бѣхъ и не исцѣлисте мене. нъ яко не посѣтисте мене нъ не придосте ко мнѣ“ и пр. (47 бес.). Тази сѫщата мисъль, само че съ други слова, е исказана въ заключението на 33-та бесѣда: ничьсоже бо велика просить Бога отъ насъ. не просить нищаго обогатити. не глаголеть болящаго исцѣлити. не бѣдитъ исъ тьмьниця избавити. нъ напитѣти отъ избытка нашего. напити аще инѣмъ ничимъже неможемъ. поніе водою стоуденою“. Въ прѣводната часть на тази сѫщата бесѣда се говори: че „брата творить крещение. и причастие святыхъ таинъ. Това сѫщото изрѣчение буквално се повтаря въ встѫплението на 48-та бесѣда. Въ изяснителната — прѣводната часть на 33-та бесѣда се чете: „свои градъ в'се мѣсто нарече Каперьнаоума глаголеть. Вифлеомъ бо роди. а Назарефъ въскърми. Капернаоумъ же имѣаша живоуща въ себѣ. подобашеть же смотрити и кротость Владычьня. и невеличьства. яко же въ корабль вълѣзъ прехдяше. могыи пѣшь преити. и гадаряньми отгънанъ бывъ не противися. отъиде же оубо. инъде далече“. Всичкото това мѣсто буквално е повторено въ встѫплението на 4-та бесѣда. По този начинъ и въ встѫпленията и въ заключията на своитѣ бесѣди епископъ Константинъ не на всѣкждѣ и не всѣкога е бивалъ самостоятеленъ и свободенъ отъ влиянието на гръцкитѣ источници.

Но, ако въ бесѣдитѣ му, зети отдѣлно, има малко самостоятеленъ трудъ, авторски елементъ, — за това пъкъ съставътъ на поучителното Евангелие, разглежданъ въ цѣлия му видъ, плана му, цѣльта и самата мисъль за удовлетворение сѫществениитѣ потрѣбности на паството си да състави сборникъ отъ поучения за всичкитѣ недѣли прѣзъ годината, сѫ безсъмнѣние самостоятелни, лични възрѣния

на нашия проповѣдникъ на задачата и цѣльта на церковното събесѣдвание. По просбата на нѣкои просвѣтени хора, въ особенность на стареца Наума, единъ отъ българскитѣ седмочисленници, епископъ Константинъ, както и той самъ говори въ прѣдисловието на сборника си, намиралъ се въ принуждение да прѣведе отъ гръцки на словѣнски езикъ тълкование на всичкото Евангелие, — въ такъвъ, разбира се видъ, въ какъвто било съставено (тълкование) въ по̀-послѣдньо врѣме въ България отъ архиепископа Теофилакта. Такъва обширна работа му се видѣла доволно трудна, и той намѣсто нея, се остановилъ на твърдѣ похвалната мисъль да прѣведе само краткитѣ уставни тълкования на недѣлнитѣ Евангелия, които тълкования той и прѣдлагалъ на новопросвѣщеннитѣ си слушатели отъ църковната катедра въ форма на бесѣди, като е снабдявалъ текста на гръцкитѣ евангелски тълкования съ свои встжвления и заключения, и понеже тази си работа е захванѫлъ отъ св. пасха, то за туй се е получило и кржгъ бесѣди на всичкитѣ недѣли, които се завършватъ съ Върбница. Така се е съставило и поучителното Евангелие на Константина.

За да оцѣнимъ, както трѣба, значението на този първи на старобългарския езикъ систематически съставенъ проповѣднически сборникъ, трѣба да земемъ въ внимание общото направление на гръцската църковна проповѣдь, въ това врѣме, религиознитѣ потрѣбности на новопросвѣщения Български народъ и на́й-послѣ направлението и общия ходъ на развитието на старото словѣно-Българско, Чехско-Моравско, Сърбско и Русско церковно проповѣдничество въобще.

По̀-горѣ (стр. 22 и 44) бѣше говорено, че въ съврѣменната на епископъ Константина гръцка проповѣдь господствувалъ тъй наречения похвално-тържественъ родъ краснорѣчие, който се отличавалъ съ риторство, или както сполучливо се изразилъ нашия проповѣдникъ „съвязаниемь вѣтинскъмь и плотоньскыими словесы“ [1]). Изяснителната форма на церковното събесѣдвание (гомилията), която се основавала исключително на разбирането на св. Писание, била въ това врѣме оставена, — била не въ употрѣбление

[1]) Горски и Невоструевъ. Описание . . . стр. 426.

и не въ мода. Образци за такова събесѣдвание епископъ Константинъ е ималъ само въ произвѣденията на великитѣ отци-проповѣдници отъ третия и четвъртия вѣкъ, гомилетическата метода на които той усвоилъ за своето църковно-обществено учителствувание, безъ съмнѣние, съ ясно съзнание въ нейната нáй-голѣма полезность и цѣлесъобразность. На сѣкиму е извѣстно, колко е силна, тъй сѫщо и литературната мода, какъ тя подчинява подъ себе си даже и добритѣ писатели. За да върви съ тази работа по обичния си пѫть, безъ да гледа на модата, писателю необходими сѫ — мѫжество и смѣлость, потрѣбни сѫ голѣми напрежения и сили. Ясно е, че ако епископъ Константинъ, макаръ и въ ограничени размѣри, се рѣшилъ да въстанови за своето врѣме и за своя народъ излѣзнѫлия вече изъ употрѣбление старъ проповѣднически методъ, като не е ималъ за себе си рѫководство съ такова направление въ съврѣменната нему гръцка гомилетическа литература, че такъва негова рѣшителность свидѣтелствува, разбира се, за високото развитие и твърдость на неговитѣ мисли; и благодарение на което, той е съумѣлъ да избѣгне съврѣменната му случайна литературна мода при пастирско-поучителната си дѣятелность за въ полза на неокрѣпнѫлата още въ България Христова църква, и да разбере религиознитѣ нужди и потрѣбности на своя народъ. Знанието на Евангелието, правилното разбирание на неговия смисълъ и направлението на самия животъ по указанието на основнитѣ евангелски заповѣди, трѣба да съставлява алфа и омега, начало и край на религиозно-нравственното просвѣщение на Християнина. За това изучванието на св. Писание и изяснението му посрѣдствомъ проповѣдническа дѣятелность на пастиритѣ на Христовата церква за неговото приложение въ живота, трѣба всѣкога да заема нáй-видно положение. Епископъ Константинъ ясно съзнавалъ това; разбиралъ, че новопросвѣщенния Български народъ не е ималъ нужда отъ ораторски рѣчи, а отъ прости уроци и отъ наставления въ истинитѣ на вѣрата, която цѣль и трѣбало да удовлетворя съставеното отъ него поучително Евангелие. То служило като за естественно допълнение на проповѣдническитѣ трудове на знаменития съврѣменникъ на Константина — епископъ Климента. Този послѣдния, по достовѣрното сказание на

неговото житие, съставилъ прости и ясни поучителни слова за всичкитѣ праздници прѣзъ годината, а тъй сѫщо и похвални слова на прѣчиста Божия Майка, въ честь на Иоанна Кръстителя и на много святии (гл. 22). Знанието на по̀важнитѣ събития отъ историята на Християнската церква, което давали съставенитѣ отъ Климента похвални слова за апостолитѣ и пророцитѣ, мѫченицитѣ и святиитѣ, несъмнѣнно съставлява тъй сѫщо важенъ прѣдмѣтъ въ религиозното назидание и християнското просвѣщение на народа. По този начинъ проповѣдническото церковно дѣло въ младата България отъ самото още начало било правилно поставено. То било така цѣлесъобразно и широко основано, щото за по̀-хубаво нетрѣбало да се желае и иска. Достойнитѣ ученици на Методия, просвѣтили на Българския народъ, трудили сѫ се да му даватъ духовна храна съ на́й-разнообразно и питателно съдържание. Тѣ наставлявали слушателитѣ си и съ изяснения на Евангелието и съ поучителни слова, назначени за различни праздници. Въ туй отношение България била по́вече щастлива отъ Россия, въ която самостоятелната, живата церковна проповѣдь не е имала такова широко развитие. Първий оригиналенъ систематически сборникъ отъ поучения за всичкитѣ недѣлни дни прѣзъ годината въ Россия се появилъ едвамъ въ XVII вѣкъ.

По този начинъ, ако не по съдържанието, то по зачислението и по формата, поучителното Евангелие на епископа Константина било работа напълно оригинална, и въ историята на словѣно-руссата проповѣдническа литература трѣба да бѫде призната за епископа Константина честьта, като за първий съставитель систематически проповѣдническа сборникъ на старо-български езикъ.*)

---

*) Тукъ въ печатницата защото не се намѣрватъ доста нито отъ стария нито съ по̀-новия видъ старобългарски букви, принудихме се да напечатаме по̀-дългитѣ старобългарски, въ тая статия цитирани, текстове съ обикновенни граждански букви, дато и замѣнихме Ѩ, Ѥ, Ꙑ, Ꙋ, Ѧ съ іа, іе, ы, ч, я.

Забѣл. Ред.

ЗАДРУГАТА ВЪ ЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ.

ОТЪ ИВ. ЕВ. ГЕШОВЪ.

Задруга! Колко отъ читателитѣ на тия редове знаѭтъ значението на тая дума? Колко отъ българскитѣ списатели сѫ намѣрили врѣме, отъ политика и отъ критика, да се занимаѭтъ и съ изучването на това българско семейно учреждение, на българский животъ въобще? „Господа Българетѣ, казва единъ южнословѣнский етнологъ [1]), като рецензира една нова българска книга върху живота на Българетѣ въ Срѣдня Родопа, Господа Българетѣ на́й-много обичатъ да се занимаватъ, както въ политиката, тъй и въ науката, съ на́й-високитѣ задачи на человѣчеството. То е тъй евтино и тъй хубаво изгледва!“

Подигравката е жестока, тя може да бѫде прѣкалена, нъ не е и незаслужена. Ние често сами се чудимъ на нѣкои отъ проявленията на наший новъ умственъ животъ: сами се питаме, каква е тая наша слабость, да прѣдпочитаме отвлеченното отъ конкретното, далечното отъ ближното. Земѣте, напримѣръ, въпроса на собственостьта. Каква трѣбва да бѫде собственостьта, лична или не? — Не лична, а обща, коллективна, отговаря западно-европейский коммунистъ-теоретикъ. — За насъ е доста ако бѫде семейна, родова, отвръща българский селенинъ-задругарь. Първото възврѣние нийдѣ не се е трайно въплотило; сѫществува, и то на книга само, далечь отъ насъ, въ страни, дѣто економическитѣ условия сѫ съвършенно различни отъ нашитѣ. Второто живѣе и вирѣе между насъ, на половинъ часъ разстояние отъ столицата ни, отъ София. Кое отъ тия двѣ възврѣния мислите, че наший младъ, интилегентенъ, дипломиранъ економистъ ще прѣдпочете да опише за насъ

[1]) Dr. F. S. Krauss, въ Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, XVII Band, 1887.

Българетѣ? Естественно онова, което е пó-отдалечено отъ нашето народно мировъззрѣние, което има пó-малко значение за всякидневнитѣ задачи на нашиѝ практически животъ. И ето, че единъ прѣкрасенъ день, ние имаме вече прѣведена на български Шефлевата Квинтессенция на Социализма, когато нѣмаме ни една дума писана за нашата задруга. Ние изучаваме западноевропейски въпроси, които никъкъ не се досѣгатъ до нашата черга, а оставаме на Западноевропейцитѣ да изучаватъ нашитѣ, които сѫ пълни съ животрепещущъ интересъ за насъ.

I.

Единъ отъ тия учени Западноевропейци, които нарочно сѫ обикаляли южно-словѣнскитѣ земи за изучвание задругата, е и отличний лиежский профессоръ, познатий българолюбецъ, Г. де Лавле. „Азъ тръгвамъ, казва той въ послѣдната си книга[1]), за да посѣтѭ отново дунавскитѣ и балкански Югословѣне. Азъ бихъ желалъ да констатирамъ промѣненията, които прѣзъ послѣднитѣ петнадесеть години станѫхѫ въ патриархалний режимъ на коллективната собственность на задругата и на семейнитѣ общества (Hauskommunionen). Тия семейни дружества бѣхѫ ми вдъхнѫли едно архаическо и поетическо въсхищение, което Г.г. Льроа-Болие и Морисъ Блокъ ми натекнѫхѫ, нъ което сподѣлѝ Джонъ Стюартъ Миллъ и разбра Сѫръ Хенри Мейнъ. Ще видѭ нáй-напрѣдъ задругитѣ на Славония, въ околноститѣ на Дяково, подъ рѫководството на епископа Стросмайера; послѣ тъкмѭ да продължѫ издирванията си въ Босна, въ Сърбия и България“.

Резултатътъ на тия издирвания Г. Лавле съобщава на своитѣ читатели. Той ги запознава нáй-напрѣдъ съ значението на думата задруга. Plures familiae in eadem domo — нѣколко челяди въ сѫщий домъ — е опрѣдѣлението, което Вукъ Караджичь бѣше ѝ далъ въ своятъ сърбский рѣчникъ. Чл. 57 на Сърбския Кодексъ отъ 1844 дефинира задругата тъй: „подъ задруга се разбиратъ нѣколко пълнолѣтни лица, които живѣѭтъ сами или съ дѣцата си, въ общество.“ Пó-ясенъ е чл. 1) отъ хърватския законъ върху

[1]) La Peninsule des Balkans, Par Emile de Laveleye. 2 volumes. Bruxelles, 1886.

сѫщия прѣдмѣтъ: „нѣколко челяди или членове, които живѣѭтъ въ сѫщий домъ, подъ управлението на единъ началникъ, които съставляватъ едно стопанство, работятъ заедно нераздѣлни имоти, ползуватъ се заедно отъ приходитѣ, съставляватъ патриархалното общество, което се нарича задруга.“ Тукъ сѫ ясно означени двѣтѣ сѫществени чърти на задругата: 1 коллективно владѣние на имотитѣ и общо ползование отъ тѣхнятъ приходъ; 2) съжителство на нѣколко стопанства подъ властьта на семейния началникъ.

Тия особенности на задругата докарватъ въ въсторгъ Г. Лавле. Той съ видимо удоволствие описва хърватскитѣ задруги на Широко Поле. Ето що казва той за тѣхъ:

„Тия селски дружества сѫ патриархални челяди, които живѣѭтъ връзъ едно общо и нераздѣлно имѣние. Задругата съставлява едно гражданско лице, като едно учреждение. Тя вѣчно трае. Тя може да тегли или да отговаря на сѫдъ. Нейнитѣ съдружени членове нѣматъ правото да искатъ подѣляванието на наслѣдството, нито пъкъ да продаватъ или ипотекиратъ нѣкоя часть. Въ тия семейни общества наслѣдственното право не сѫществува, както то не сѫществува въ мънастиритѣ. Като умре бащата или майката, дѣцата не наслѣдватъ, освѣнъ нѣкои парчета покѫщнина. Тѣ слѣдватъ да получаватъ своята часть отъ произведенията на общото имѣние, нъ по сила на своето лично право и като членове на вѣчната челядь. По́-прѣди, нищо неможеше да развали задругата, освѣнъ смьртта на всички ония, които съставляваха часть отъ нея. Момата, която се ожени, получава зестра; нъ тя не може да иска часть отъ общия имотъ. Оня, който остави безъ намѣрение да се върне, загубва правата си. Управлението, както на вѫтрѣшнитѣ дѣла, тѫй и на външнитѣ сношения, се повѣрява на единъ избранъ началникъ, който обикновенно е на́й-стария и на́й-способния. Нарича се *господарь* или *старшина*. Кѫщната работа се върти отъ една стопанка, облечена съ една деспотическа власть въ всичко, що се касае до нея: тя е *домачицата*. Старшината нарежда полскитѣ работи, продава и купува; той испълнява точно ролята на директоръ на едно акционерно дружество.“ . . .

Г. Лавле се въсхищава отъ задругата не само по причина на економическитѣ прѣимущества, които тя прѣдста-

влява. Той се интересува въ нея и отъ историческа точка на зрѣние. Прѣди години още, той е написалъ една твърдѣ позната книга [1]) за да докаже, че въ своето развитие прѣзъ вѣковетѣ, собственостьта е прѣкарала три фази. Въ началото тя е била коллективна, общинна: каквото въ Германия едно врѣме и каквото въ русский міръ днесь, земята принадлѣжала на плѣмето, на селото, а се подѣлявала периодически между челядитѣ, споредъ едни опрѣдѣлени правила. Прѣзъ тоя първий периодъ, споредъ Г. Лавле, били прѣминжли всичкитѣ народи въ доисторическитѣ врѣмена. Когато римската история се явява, общинната собственость била вече замѣстена отъ коллективната собственость на челядьта, на рода, на gens. Прѣзъ тоя втори периодъ, земята принадлѣжала на патриархалната челядь, както това може да се види въ срѣдневѣкова Франция и у днешнитѣ Югословѣне. Въ третия периодъ се явява вече личната собственость, която, благодарение на римското право и на освятената отъ него квиритарна собственость, завладѣва постъпенно почти цѣлъ образованъ свѣтъ. Казваме *почти*, защото сжществуватъ исключения. Геологията ни учи, че нѣкои материци сж запазили една флора и една фауна, които другадѣ отколѣ сж изчезли. Тжй, напримѣръ, казватъ, че въ Австралия се намиратъ животни и растения, които принадлѣжатъ на първитѣ периоди отъ геологическото развитие на нашата планета. По сжщия начинъ, все споредъ Г. Лавле, отъ първий периодъ на развитието на собственостьта сж се запазили и до днесъ *мірътъ* въ Россия и общинното землевладѣние въ о. Ява, а отъ вторий периодъ и до день днешенъ била останжла задругата у оние Югословѣне, които не били подпаднжли подъ влиянието на римското право.

Такъва е теорията на Г. Лавле. До сжщитѣ резултати и почти сжщеврѣменно е стигнжлъ и единъ французски исторически изслѣдователь, Г. Paul Viollet [2]). Тая теория обаче не е приета отъ всички. Нейний нáй-знаменитъ противникъ е Г. Fustel des Coulanges, авторътъ на хубавата

---

[1]) De la Propriété et de ses Formes Primitives. Par Émile de Laveleye. Отъ тая книга има вече третъо издание и прѣводи на разни европейски езици.

[2]) Caractère collectif des premières propriétés immobilières, обнародвано въ Bibliothèque de l'École des Chartes.

книга, La Cité Antique, който, заедно съ Lange (Römische Alterthümer) и други историци, поддържа, че у Гърцитѣ и Римлянетѣ земята никога не се е притѣжавала отъ плѣмето или селото. Той признава обаче, че тя въ началото е принадлѣжала на челядьта, на рода, на гърцкия γένος и римската gens. Колкото за русский *міръ,* доста е да се спомене името на Чичерина, за да се напомни, че има въ Россия автори, които поддържатъ, че мірътъ не е остатъкъ отъ нѣкоя първобитна система на землевладѣние, а плодъ на крѣпостничеството, въведено въ Россия въ XVI. вѣкъ.

Наша задача не е да влизаме въ тая прѣпирня. Ние я споменахме само за да покажемъ, какво значение има изучванието на задругата не само за юриста и економиста, нъ още и за историка. За жалость, върху българската задруга до сега, както рекохме вече, нищо нѣма писано отъ Българе[1]), а много малко отъ чужденци. Г. Утѣшеновичъ[2]) споменува само, че и въ България има задруга, и нищо пóвече. Първъ Г. Богишичъ се е занималъ, въ своитѣ Pravni Običaji и въ своятъ Zbornik, и съ българската задруга, като е привелъ бѣлѣжкитѣ на Гг. Оджакова и Захариева. Подиръ него и Г. Каницъ е полюбопитствовалъ да узнае нѣщо за нея, нъ оскуднитѣ му свѣдѣния върху тоя прѣдмѣтъ не ни освѣтляватъ много. Той описва едно семейство въ познатата Върбовка (Севлиевска околия), състояща отъ единъ домакинъ, той погрѣшно го нарича по сърбското име *старшина,* отъ неговата стара майка, отъ неговата жена, отъ двата му женени сина и отъ три унука, всичко десеть душь. Всичкитѣ тия живѣяли въ сѫщия дворъ, въ двѣ кѫщи. Въ Мусина (Търновка околия) той видѣлъ едно пóмногобройно семейство, състояще отъ стария и старата.

---

[1]) Слѣдующата бѣлѣжка на Г. С. С. Бобчева, която азъ намирамъ въ *Наука* (година III, стр. 29), показва, че нашитѣ юристи считатъ задругата за едно твърдѣ рѣдко явление у насъ, и за това, види се, не сѫ се занимали съ нея. „Въ България, казва Г. Бобчевъ, голѣмото домакинство е рѣдкость, и положително се мами твърдѣ много оня, който приема него за общо правило. Напротивъ, голѣмото домакинство е рѣдко исключение. То трѣбва да е сѫществувало въ старитѣ врѣмена, защото отъ нѣкои пѣсни и приказки се вижда, че съ голѣмо домакинство се е хвалилъ домакиньтъ (Качановский, Пам. Б. Народнаго Творчества, Сѣб. Пѣс. 199). Споредъ казванието на Г. Жинзифова, въ неговый разсказъ Прошетба, въ Прилѣпско имало голѣми домакинства. Ние се съмнѣваме въ достовѣрностьта на свѣдѣнията на Г. Богишича за Лѣсковецъ, Шопитѣ и Поляцитѣ относително голѣмата челядь (Bogišić, Zbornik, стр. 6).“ Както ще видятъ читателитѣ на настоящий трудъ, обобщението на Г. Бобчева е много прибървано, поне колкото се касае до Шопитѣ.

[2]) Die Hauskommunionen der Südslaven. Von Og. M. Utiešenović. Wien. 1859.

трима женени сина, една неженена дъщеря и седемь унука, всичко шестнадесеть душь. Мусинския кметъ казалъ Г. Каницу, че на кѫща въ тѣхното село трѣбвало да се броятъ по десеть душь, едно връзъ друго. На Югъ отъ Стара-Планина една Hauskommunion намѣрилъ Г. Каницъ, въ Карахисарлий (Стрѣмско), състояща отъ четирнадесеть душь. Г. Каницъ не дава обаче подробности върху нейния съставъ. На три други мѣста Г. Каницъ споменува българската задруга: въ Сухинъ-долъ (Севлиевска околия), въ Маданъ (Кутловишка околия) и Насрединъ (Балбунарска). За послѣдньото село той казва, че българскитѣ му кѫщи брояли едно връзъ друго по 12—17 душь, нъ и тоя пѫть безъ да дава свѣдѣния върху юридическитѣ и економически страни на това явление.

Приведохъ всичко, което намѣрихъ въ Г. Каницовата книга[1]) относително до българската задруга, за да видятъ читателитѣ, колко неудовлетворителни сѫ свѣдѣнията върху нея на оня, който, отъ всичкитѣ живущи пѫтешественици, на́й-дълго е изучавалъ България. И при все това, Г. Лавле, като говори въ послѣднята си книга за задругата въ България, не намира другия авторъ да цитира, освѣнъ Г. Каница. Той привожда Г. Каницовото описание на една задружна челядь въ Сухинъ-долъ и нищо по́вече. Отъ единственната страница, който той посвятява на българската задруга, се разбира, че отъ Царибродъ до Харманлий той не е намѣрилъ ни единъ Българинъ, който да е можалъ да му даде поне нѣкои устни свѣдѣния върху въпроса, който го интересуваше. Той се хвали съ приема, който му направили Българетѣ, помѣстява и свѣдѣнията, които мнозина отъ тѣхъ му дали върху управлението и положението на България. Отъ учтивость, той заборавя да се поопла́че отъ малкото свѣтлина, която просвѣтенитѣ Българе, съ които се бѣ срѣщнѫлъ, можéхѫ да пролѣѭтъ върху задачата, която той си бѣ поставилъ.

Той не щѣше да има никаква причина да се оплаква, ако, додѣто бѣше въ София, той бѣше се обърнѫлъ за изучвание задругата не къмъ нейнитѣ граждане, а къмъ селянетѣ отъ околностьта и́. И дѣйствително, около самата

[1]) Donau-Bulgarien und der Balkan. Von F. Kanitz. Второ издание. 3 Тома. 1880.

столица на България има села, въ които и до днесъ се е опазила тази любопитна форма на словѣнский економически битъ — задругата. Въ тия села азъ на́й-напрѣдъ се запознахъ съ нея. И като излагамъ тука за читателитѣ на нашето Периодическо Списание резултата на моитѣ наблюдения, азъ не могж да не изразж скръбта си, че не се намѣри нѣкой и по́-свободенъ отъ занятия и по́-компетентенъ отъ мене Българинъ за да посвяти и по́-вече врѣме и по́-голѣма вѣщина на тоя тъй интересенъ въпросъ. Дълго азъ чакахъ дано се обади нѣкой такъвъ сънародникъ. И ако днесъ се рѣшавамъ да сподѣлж съ публиката моитѣ до нѣйдѣ ограничени познания върху нашата задруга, то го правж съ единственната цѣль да покажж, колко интересенъ е тоя прѣдмѣтъ и колко той заслужва да бжде изученъ основно, не само въ Западна, нъ и въ Източна и въ Срѣдня България.

II.

„Въ началото, казва Г. В. В. Богишичъ, [1]) задругата се вижда у всичкитѣ Словѣне". Дали това утвърждение е вѣрно и за Българетѣ, азъ не могж да се произнесж. При всичкото ми желание да издирж распространението на българската задруга и въ врѣмето и въ пространството, нейния характеръ и въ минжлото и въ настоящето, азъ не могж да кажж, дѣ е тя сжществувала въ България и каква е била прѣди покорението ни отъ Турцитѣ. У насъ за голѣма жалость не се намиратъ още такива източници, дѣто да може да черпи человѣкъ свѣдѣния върху подобни въпроси. Една дума само срѣщнжхъ, която ми се види да доказва, че въ XII-й

---

[1]) Професоръ Богишичъ е третиралъ въпроса за задругата главно въ слѣдуѫщитѣ три свои книги:

1) Pravni Običaji u Slovenâ. U Zagrebu. 1867.

2) Zbornik Sadašnjih Pravnih Obicaja u južnih Slovenâ. Agram, 1874. Свѣдѣнията за българскитѣ правови обичаи сж били доставени Г. Богитичу отъ Г. П. В. Оджакова (за Сѣверна България) и отъ покойний Г. Стеф. Захарнева (за Т.-Пазарджишко). Първитѣ глави на Г. Богишичевата книга, които боравятъ за задругата и за семейното право въобще, сж доста сполучливо анализирани въ брошурата на Г. Федора Демелича: Le Droit Coutumier des Slaves Méridionaux d'aprés les recherches de M. Bojišić. Paris 1877.

3) De la Forme dite nokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates. Paris, 1884. Въ тая брошура, която на́й-напрѣдъ се яви, въ видъ на статия, въ Revue de droit international et de législation comparée, се намѣрва единъ списъкъ на всичкитѣ книги и статии, обнародвани до 1884, върху въпроса на задругата, било отъ Словѣне, било отъ чужденци.

вѣкъ задругата е сѫществувала поне между македонскитѣ Българе: тя е рѣчьта δροῦγγος, която Михаилъ Акоминатъ употрѣбява за едно учреждение, което не се види да бѫде нито военно, нито гражданско, та може да бѫде семейно. [1]) Нъ това е едно мое прѣдположение, и отъ прѣдположения азъ бързамъ да заминѫ къмъ фактове — къмъ распространението и характера на задругата въ днешна Западна България.

Македонци ме увѣряватъ, че задругата се срѣща въ сегашна Македония, не само по селата, нъ и по градоветѣ. Обстоятелствата не дозволяватъ днесъ непосрѣдствени наблюдения въ тая злочеста часть отъ нашето отечество. Нъ невъзможното въ Македония е възможно въ оная часть отъ Западна България, която е влѣзла въ Княжеството. Отъ Царибродъ до Кюстендилъ, въ Софийското корито, въ Грахово (Радомирско и Брѣзнишко), въ Бурелъ (Брѣзнишко и Царибродско), въ Знѣполе (Трънско и Царибродско), въ Палакария (Самоковско), въ Мракà (Радомирско), въ Радомирското крайще, задругата се срѣща почти прѣзъ село, и прѣдставлява чърти, които споредъ казванието на Македонци, били много сходни съ чъртитѣ на македонската задруга. Ако не можемъ, слѣдователно, да говоримъ положително за другарската челядь въ Македония, ние можемъ да опишемъ задругата, както тя сѫществува въ Софийския, Трънския и Кюстендилския Окрѫгъ, особенно въ първитѣ два, и ние ще дадемъ по тоя начинъ едно приблизително понятие за характера на това семейно учреждение въ цѣла Западна България.

---

[1]) Ето по кой поводъ Акоминатъ употрѣбява тая дума, въ своето Ὑπομνηστικὸν εἰς τὸν Βασιλέα Κύριον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν (De Thessalonica eiusque agro): δεόμεθα . . . καὶ μὴ μόνον τοῦτον, ἀλλὰ καὶ τοὺς διαφόρους ἀπολυθέντας καὶ ἀπειργουντας ἢ τοὺς πειρωμένους ἐκ τῶν καστρηνῶν κατέχειν ὁπωσδήποτε καὶ νέμεσθαι χωρία καὶ στάσεις χωριτικάς. Εἰς συντριβὴν γαρ τοῦτο τῶν δρούγγων καὶ ὄλεθρον ἀφορᾶ, ἡ δὲ τῶν δρούγγων ἀπώλεια οὔτ καθ' ἡμᾶς δρίου παντός ἐστιν ἀπώλεια. Г. Успенский (Образованіе Втораго Болгарскаго Царства, Стр. 45) прѣвожда тоя пасажъ тъй: „Просимъ также, чтобы вышедшіе въ отставку, уволненные отъ службы или испытываемые солдаты, не содержались у насъ какъ всегда и чтобы не раздавались имъ земли и достатки крестьянскіе. Это ведетъ къ распаденію и гибели общины: погибель же общинъ равняется пагубѣ всей нашей области". Г. Успенский признава, че не може да настои на пълното съотвѣтствие между δροῦγγος и община, нъ той утвърдява, че δροῦγγος не значи Caterna militum (рота войници) както иска да каже Дюканжъ въ своятъ рѣчникъ! Като земемъ прѣдъ видъ, че задругата и до днесъ най се е уразвила въ Македония, за която пише Михаилъ Акоминатъ, не можемъ ли да прѣдположимъ, че δροῦγγος тукъ значи другарска челядь, задруга?

Отъ дѣ да почнемъ? Ако обичате, отъ едно твърдѣ познато на Софиянци село. Ето Горня-Баня, ето и селский ѝ священникъ. Да влѣземъ въ кѫщата му — една отъ първитѣ, край шоссето. Въ добрата стая, ние ще видимъ, окачена на стѣната, фотография, прѣдставляюща една група отъ 28 душь — мѫжие, жени и дѣца. Ние се намираме прѣдъ задружната челядь на *Бо́жовитѣ*, виденъ членъ на която е и нашиѝ любезенъ и интелегентенъ хозяйнъ, дѣдо попъ. Цѣлата тая задруга, която прѣди четире годинъ е имала 28, а сега вече брои 35 душь, се управлява отъ единъ домакинъ, Тодоринъ. Съ него заедно печелятъ и шестимата му братия, отъ които единия е священникъ, другиѝ земледѣлецъ, третиѝ овчарь, четвъртиѝ воденичарь, петиѝ кръчмарь и шестиѝ шивачь. Нищо нѣма подѣлено: всичко е общо, съ исключение на дрѣхитѣ. Всички работятъ за задругата; дори и священникътъ ако земе пари отъ нѣкѫдѣ, отъ вѣнчавка, кръщавка или умиралка, е длъженъ да ги внесе въ общата касса. Домакинята, Тодориновата жена, нарежда коя етърва кой день да мѣси и кой день да готви; отъ една пещь и отъ единъ котелъ се хранятъ и 35-тѣ членове на задругата. Съгласието и любовьта се видятъ постоянно да гостуватъ у тая сговорна задруга. Священникътъ увѣрява, че ако бѣхѫ раздѣлени, братията му никога не щѣхѫ да се въздигнѫтъ подиръ страшното съсипване, което прѣтърпѣхѫ прѣзъ послѣднята руссо-турска война.

Забѣлѣжилъ съмъ, че въ което село има една цвѣтуща задруга, другитѣ сѫществующи задруги не клонятъ толкозъ къмъ раздѣление, каквото въ села, дѣто нѣма ни една заможна задружна челядь. За това, види се, и въ Горня-Баня, споредъ увѣренията на священника, крѣпятъ се и до днешенъ день, около 20 задруги, (помежду които Богровци, Дърневци, Би́жови, и пр.), когато, напротивъ, въ Суховъ-Долъ и Обеля, които влизатъ въ енорията на Горне-Баненский попъ, не останѫла ни една задружна челядь. Да земемъ друго ближньо до София село — Драгалевци. И тукъ ще намѣримъ двѣ цвѣтущи задруги, *Алу́ловитѣ* и *Ди́невитѣ*, и около тѣхъ други петнадесетина по́-малки. Алу́лови броятъ 36 души, и състоятъ отъ двама стари братя, Митаръ и Атанасъ, (отъ които

първия е домакинътъ), отъ вдовицитѣ на двама умрѣли братя, отъ четирма женени братовчеди (отъ които единия е синъ на Атанаса, а другитѣ трима синове на двама умрѣли братя) и отъ дѣцата на старитѣ, на вдовицитѣ и на младитѣ. Дáневи сѫ 34 душь: една стара вдовица, Велика, която е домакинята, нейнитѣ четирма женени сина, отъ който нáй-стария, Георги, е домакинътъ, тримата женени сина на Георги, и 19 дѣца. Задружни челяди, състоящи отъ чичовци и братовчеди, се срѣщатъ често. Такиви сѫ Войни́чкитѣ, въ Филипповци, Станóевцитѣ, въ Годечъ; такива били и Пиндрáцитѣ, въ Гурмазово, нъ се раздѣлили прѣди нѣколко врѣме.

Нъ, да оставимъ вече софийскитѣ села. Прѣди да напустнемъ обаче и софийското поле, нѣка кажемъ, че на лѣвия брѣгъ на Искъра задругата пó-често се срѣща; на дѣсния брѣгъ и въ Буджака тя рѣдко се намира. Въ село Германъ имало една, челядъта на *Карнабадлийски;* нъ и тя напослѣдньо рѣшила да се раздѣли.

Читателътъ ще е забѣлѣжилъ, вѣрваме, чуднитѣ прѣкори на задругитѣ. Тия прѣкори ставатъ още пó-чудни като заминемъ въ Грахово. Ето Перникъ, славната крѣпостъ на славния Кракрасъ. Тукъ ние намираме масса задруги съ любопитни имена: Попчéви, Пýрякови, Пѣшóви, Иглéви, Чакърджийски, Бонѐви и пр. A tout seigneur tout honneur: първото мѣсто между пернишкитѣ задруги несъмнѣнно заслужва оная на Попчѐви, въ която домакинствува Г. Дойчинъ Павловъ, бившия Кассиеръ на Софийската Земледѣлческа Касса. Тая задруга състои отъ 6 брата, женени, отъ тѣхната стара майка, и отъ тѣхния чичо, тъй сѫще жененъ, и брои 1 вдовица, 14 женени мѫжие и жени и 19 дѣца, всичко 34 душь. Като притурите и 7 ратаи, ставатъ всичко 41. Не сѫ ли много? Азъ задавамъ това питание на домакиня, Г. Дойчина. — Малко сѫ лѣтѣ, ми отговаря той; и онъ прибавя: лѣтно врѣме единъ като трима да можеше да работи, а зимно трима като единъ да можехѫ да ѣдѫтъ, хубаво щѣше да бѫде. При всичкото отсѫтствие обаче на ржцѣ, лѣтѣ, и изобилие на уста, зимѣ, задругата, подъ вѣщото управление на Г. Дойчина, напрѣдва. Отъ нѣколко години насамъ тя е прикупила три нови чифтлика и е значително увеличила своята жива

стока. Всичко доказва, че не старостъта, а способностъта управлява тая задруга. На́й-старий е чичото; той билъ домакинътъ подиръ смъртта на дѣда Павла, Г. Дойчиновий баща. Нъ още прѣди 15-ина години, той си далъ оставката, и за домакинъ билъ избранъ петий му братанецъ, Г. Дойчинъ, като по́-способенъ и отъ читирмата му по́-голѣми братия. Г. Дойчинъ не се оставилъ отъ домакинството и додѣто билъ глава на Софийската Земледѣлческа Касса; всѣка сѫббота вечеръ той си отивалъ въ Перникъ, нареждалъ на утрѣто каквото имало за нареждание въ задругата, и въ понедѣлникъ заранъта пакъ се връщалъ на работата си въ София. Каквото му оставало отъ заплатата му като Кассиеръ на Земледѣлческата Касса, той го внасялъ въ задружний ковчегъ. Той е работилъ за задругата. и задругата за него. И въ градъ и въ село е билъ сѫщий трудъ, истата ревность. Въ село работата е подѣлена между задругаритѣ горѣ-долу по начина, по който я видѣхме подѣлена въ Горня-Баня. И тукъ има, освѣнъ домакиня. единъ земледѣлецъ, единъ воденчаръ и единъ кръчмаръ. Двама други задругари печа́ловници живѣѭтъ въ игрецитѣ. видъ кошари или саи съ по една колиба за живѣяние. Игрецитѣ играѭтъ важна роля въ селската економия на Грахово; споредъ увѣренията на Г. Дойчина Павлова. тѣ могѫтъ да се държатъ само отъ задругитѣ. Всѣка задруга си има кѫща въ селото и два игрека вънъ отъ селото. Въ село се държатъ само свине, кокошки и патки; другия добитъкъ се държи въ игрецитѣ, едно за да не се валя сѣното му отъ свинетѣ и пилцитѣ, а друго, за да бѫде той по́-близо до па́шата, а торътъ му по́-близо до нивитѣ. Единия отъ игрецитѣ обикновенно е направенъ при ливадитѣ и оранлѫка на задругата. Тамъ се държи прѣзъ зимата всичкия добитъкъ, както работния, тъй и па̀шетния. Щомъ се забранятъ пролѣтъ ливадитѣ, па́шетницитѣ — овце, говеда, кония — се закарватъ въ втория игрекъ, който почти всѣкога бива сграденъ до селската мера́, и тамъ остаятъ на па̀ша прѣзъ цѣлото лѣто. Тие игреци, распръснѫти както сѫ изъ цѣлото поле, придаватъ голѣма живостъ на Грахово: прѣдъ васъ се прѣдставлява една населена мѣстностъ, въ всѣкой кѫтъ на която има коминъ да дими и куче да джавка.

На половинъ часъ разстояние отъ Перникъ се намира бѫдѫщия български Нюкаслъ, селото Мошино, познато по своето черно злато — каменнитѣ вѫглища. И тукъ ние срѣщаме нѣколко задруги: Чавдарови, Дéспотови, Младжови и пр. Първитѣ сѫ петима братия, вторий отъ които, Андонъ, е домакиньтъ. Домакиня е старата имъ майка. Бае Андонъ е познатъ въ цѣло Грахово като коммиссионеръ на двѣтѣ главни воденици въ Княжево и Владая. Той имъ доставя почти всичката храна, която имъ трѣбва; приходътъ отъ коммиссионерството влиза въ задружната касса, както и приходитѣ отъ всичкитѣ други занятия на задругаритѣ. Дéспотови броятъ 20 душь, и състоятъ отъ трима женени братия, вдовицата на единъ умрѣлъ братъ, съ три дѣца, и женения синъ на домакиня, Аначка. Помежду тия челяди ние се научаваме една любопитна подробность: дѣцата на всичкитѣ задругари се познаватъ въ селото по името на домакиня. Тъй, напримѣръ, дѣцата на Чавдареви се казватъ Андонови, а дѣцата на Деспотови Аначкови. Това не показва ли, че домакиньтъ се счита, тъй да се каже, за баща на цѣлата задруга?

Горнитѣ подробности сѫ достатъчни, мислѭ, да дадѫтъ едно понятие върху елементитѣ, които влизатъ въ състава на българската задруга. Затова и азъ не тъкмѭ да описвамъ и други задруги. Ще споменѫ само още нѣкои, които по многочисленностьта си или по други причини, ми се видѣхѫ да заслужватъ забѣлѣжка. Ето тия челяди: въ с. Ярлово, Масларевн (40 душь, отъ които единия Дине Масларски, е депутатъ на Самоковската околия за Великото Народно Събрание), въ с. Жаблене, Керелези (отъ които едни, Г. Георги Жабленский, е депутатъ на Радомирската околия), въ с. Горня-Глоговица, Дедини Гьошини (45 душь), въ с. Вранястина, Бошковци (40 душь), въ с. Долня-Сикира, Дедини Пейни (55 душь) и нáй-послѣ въ Планиница, Великини (задруга, която до скоро се управлявала отъ една жена, баба Велика).

Относително распространението на задругата въ Западна България, слѣдующитѣ два факта заслужватъ внимание:

1) Въ Софийския, Трънския и Кюстендилския окрѫзи, често се срѣщатъ села съ имена, които окончаватъ на *-евци* или *-овци:* Драгалевци, Филипповци, Обрадовци, Продановци,

Ярловци, Горановци, Батановци и пр. Такива села, както ни напомнюва Г. Иречекъ (История Болгаръ, Одесското издание, стр. 133) дължатъ названията си на имената на първитѣ родове, които сѫ ги заселили. Тие родове не сѫ ли били задруги?

2) Споредъ статистиката на народонаселението въ Сѣвѣрна България, у насъ въ 1881 г. сѫ се падали по 5.9 душь на кѫща. При всичко, че тогава е имало у насъ много праздни турски кѫщи, азъ пакъ съмъ наклоненъ да вѣрвамъ, че при първото народопрѣброяване у насъ сѫ се вмъкнѫли значителни грѣшки, че нашитѣ Българе сѫ крили особно дѣцата си: ако въ Россия се падатъ по 9.1 душь на кѫща, а въ Германия па 7.7 (Mulhall's Dictionary of Statistics, стр. 235), какъ може въ България, при нашитѣ семейни условия, да се падатъ само по 5.9 душь на кѫща? Нъ, при все това, отъ прѣброяванието на 1881 г. пакъ излиза, че въ Западна България задругата не е рѣдко исключение, тъй като ако въ Княжеството се падатъ по 5.9 душь на кѫща, то въ Трънский окрѫгъ на кѫща се падатъ по 7.82 душь, а въ Софийский по 6.37. Има въ тия окрѫзи села — като Врабча, Одоровци, Градоманъ, Кладница и други — въ които, все споредъ статистиката, на кѫща се падатъ по 10 и 11 душь. Коеффициентътъ отъ жители на кѫща щѣше, по всѣка вѣроятность, да бѫде въ западнитѣ окрѫзи по̀високъ, ако да не сѫществувахѫ у тѣхъ игрецитѣ, въ които, както видѣхме, живѣѭтъ части отъ задругитѣ, и ако, както е за вѣрвание, да се не броехѫ за отдѣлни кѫщи жилищата, които се намиратъ въ единъ и сѫщи дворъ.

III.

Кои сѫ правовитѣ съотношения на членоветѣ на задругата? Съ едно свое Упѫтвание Г. Богишичъ ни учи, какъ да ги записваме[1]). Едно отъ първитѣ питания, които, споредъ Г. Богишича, ние трѣбва да задаваме, когато намѣримъ нѣкоя задружна челядь, е и това, какъ се нарича тя отъ народа. Азъ всѫду задавахъ тоя въпросъ: и всѫду отговорътъ бѣше, че нѥйдѣ у насъ не се употрѣбява думата задруга. Въ Грахово се чува прилагателното *задружна*,

[1]) Това „Упѫтвание за описвание нравовитѣ обичаи, които живѣѭтъ у народа," е прѣведено на български отъ Г. П. В. Оджакова. Прага, 1874.

когато челядьта е многобройна, както се слуша и сѫществителното *самéцъ*, когато человѣкъ живѣе самъ съ дѣцата си, когато челядьта е *инокосна*, както казватъ Сърбитѣ. Откакъ думата задруга не живѣе у народа, може нѣкой да ме попита, защо я употрѣбихъ азъ въ настоящата си статия. Употрѣбихъ я, защото не обичамъ да ковѫ нови думи, до дѣто сѫществува една, позната на цѣлъ ученъ свѣтъ, и защото и Сърби и Хървати я употрѣбляватъ, при всичко, че и у тѣхъ не се слуша тя. И дѣйствително, Г.г. Богишичъ (De la forme dite nokosna, стр. 36) и Демеличъ (Le Droit Coutumiez, стр. 36) увѣряватъ, че нито хърватскитѣ, нито сърбскитѣ селяне познаватъ думата задруга, поне въ смисльта, която ѝ даватъ книжовницитѣ. Думата *скупщина,* споредъ Г. Богишича, се употрѣблявала, намѣсто задруга, въ нѣкои хърватски области. Любопитно е, че и азъ срѣщнѫхъ сѫществителното *купщина* въ нѣкои отъ софийскитѣ села: тъй, напримѣръ, въ Драгалевци казватъ, „Алулови сѫ голѣма купщина.“ Нъ рѣчьта *купщина* ми се види твърдѣ обща; тя не се е специализирала още у самия народъ до тамъ, щото да прѣдставлява само понятието на *задруга.* Затова и азъ прѣдпочетохъ думата задруга, която е получила право на гражданство заедно съ нѣмската Hauskommunion, не само въ словѣнскитѣ, нъ и въ чуждитѣ литератури.

Подиръ питанието за името на задругата, Г. Богишичъ излага редъ въпроси, на нѣкои отъ които ние вече пѫтемъ отговорихме, при описанието на нѣкои и други задруги. Тъй ние видѣхме, че главата на задругата се нарича домакинь; че той се избира не по старость, а по способность; че той може още при-живѣ да се промѣни; че той, морално, е единъ видъ баща на една цѣла челядь, а економически, единъ видъ избираемъ директоръ на едно дружество, което владѣе единъ общъ, нераздѣленъ имотъ и въ което всичкитѣ му членове сѫ длъжни да внесѫтъ всичко, що спечелятъ. Ние видѣхме още, че домашната работа се нарежда отъ една домакиня, която обикновенно бива жената на домакиньтъ, освѣнъ ако той има стара майка или стрина; въ такъвъ случай старата домакинствува, стига да не е неджгава. Ние пристѫпяме сега къмъ другитѣ особенности на западно-българската задруга.

Въобще мжжкитѣ членове на задругата биватъ роднини по кръвь. Нъ има случаи, въ които се зиматъ за равноправи членове на задругата и външни хора. Това обикновенно става, когато въ задругата има много момичета, а малко момчета. Тогава, намѣсто да оженятъ всичкитѣ момичета вънъ отъ задругата, както е обичаятъ, привождатъ въ купщината единъ-двама зетя, които съ това привеждание получаватъ правата и се натоварватъ съ длъжноститѣ на другитѣ задруги.

Прѣди да опишемъ тия права и тия длъжности, ние ще кажемъ нѣколко думи за правата и длъжноститѣ на домакиня и домакинята.

Домакиньтъ бива обикновенно жененъ или вдовецъ. Нъ може да бжде и нежененъ. По-горѣ споменжхъ една задруга, която имала жена за домакинь. Всеобщий обичай е обаче, домакиньтъ да бжде мжжъ. И твърдѣ естественно, тъй като домакиньтъ не само управлява задругата, нъ и я прѣдставлява прѣдъ външний свѣтъ. Той я ржководи: държи ѝ смѣткитѣ; продава, купува, тегли и отговаря прѣдъ сжда. Задругата рѣшава, а той испълнява. Безъ прѣдварително допитвание до нея, той може да купи само нѣкои дребни потрѣбности на кжщата; нъ неможе нищо да продаде. Купуванията и продаванията ставатъ чрѣзъ него, или по негово нареждание, чрѣзъ другий нѣкой членъ отъ задругата. Распрѣдѣлението на длъжноститѣ между мжжьетѣ става отъ самата задруга; нъ домакиньтъ има право да имъ дава заповѣди по испълнението на тия длъжности, както има длъжность да ги надзирава, какъ тѣ испълняватъ своитѣ обязанности. Тѣ му длъжатъ почетъ и послушание; а той имъ длъжи съвѣти и защита. Нему сж повѣрени имотътъ и честьта на цѣлата челядь; ако той не умѣе или неможе да ги защити, ако излѣзе неспособенъ, небрѣженъ, нечестенъ, нему се дава да разумѣе, че той не е достоенъ за положението си; ако не разбере, той се сваля, а въ краенъ случай и се исключва изъ задругата.

Домакиня става жена или вдовица. Въ исключителни случаи, когато нѣма женени жени, или има, а сж неджгави, домакиня може да бжде и мома. Обикновенно домакиня бива или жената на послѣдния домакинь, когато тя е на́й-стара въ кжщи, или жената на новия домакинь; тъй щото съ

неговото избирание се избира и домакинята. Когато той нѣма жена, на́й-старата въ кѫщи става домакиня: старостьта, опитностьта, която тя прѣдполага, страхопочитанието, което тя внушава, се считатъ отъ нашитѣ Българе по́-нуждни за една домакиня отъ колкото способностьта. Домакинята трѣба да има авторитетъ за да импонира на женитѣ задругарки, толкозъ по́вече, че тѣхнитѣ длъжности не сѫ тъй строго распрѣдѣлени отъ задругата, каквото длъжноститѣ на мѫжьетѣ задругари, и тѣхното врѣме не е тъй исключително посвятено на интереситѣ на задругата, каквото врѣмето на мѫжьето. Домакинята е която нарежда реда, по който задругаркитѣ сѫ длъжни да мѣсятъ, да готвятъ за цѣлата задруга; тя е, която обсѫжда, кога трѣба да се остави свободно врѣме на Мария или Петкана, за да се погрижи съ кѫщнитѣ работи на своята особна челядь — да види новорожденното си дѣте, да пристои на болния си мѫжь, да попрѣде или потъче, да позапие или поопере нѣщо за себе си или за своитѣ. Прямо е отговорна домакинята за ѣденьето и пиеньето на цѣлата задруга, а напрямо и за дрѣхитѣ на всяка особна челядь, тъй като тя и съ думи и съ примѣръ трѣбва да насърдчава другитѣ задругарки на редъ и трудолюбие. Съ една дума, тя има длъжность да бди върху домашния порядъкъ на цѣлата задруга; ако тоя порядъкъ се наруши отъ нѣкоя жена, домакинята има право да ѝ направи бѣлѣжки, и въ случай на нужда, да я обади на мѫжа ѝ или на баща ѝ, ако послѣдния е въ задругата. Като зememъ прѣдъ видъ, че женитѣ на задругата не сѫ роднина по кръвь, както мѫжьетѣ, а сѫ снъхи или етърви отъ разни челяди, ако не и отъ разни села, ние ще разберемъ, колко по̀-мѫчно е положението на домакинята отъ онова на домакиня, и колко тактъ се изискува отъ нея въ испълнението на длъжноститѣ ѝ и въ упражнението на правата ѝ.

Правата и длъжноститѣ на мѫжьетѣ задругари могѫтъ да се резюмиратъ въ комунистическия принципъ: всѣкой споредъ силитѣ си, всѣкому споредъ нуждитѣ му. И дѣйствително, врѣденъ билъ нѣкой задругарь или неврѣденъ, здравъ или боленъ, той е длъженъ всичко, що спечели, споредъ силитѣ си, да го внася въ задругата; и наопаки, жененъ ли билъ той или нежененъ, бездѣткинъ ли или съ

цѣла дузина дѣца, задругата е длъжна да му доставя и кжща и храна и облѣкло, споредъ нуждитѣ на челядьта му. Ако дѣцата му сж голѣмтки, длъжни сж и тѣ да помагатъ; нъ, отъ друга страна, ако нѣкое момче иде на градската гимназия, задругата го поддържа, както поддържа и дѣцата му, ако е женено и се случи да се земе отъ набора. Тая сжществена чърта на нашитѣ задруги не дава ли имъ характера на комунистически дружества, споредъ нáй-послѣднята формула? Тукъ нѣма сила вече принципътъ на Сенъ-Симонистите, à chacun suivant ses œuvres — всѣкому споредъ работата — а формулата на тѣхнитѣ нáй-нови прѣемници, à chacun suivant ses besoins — всѣкому споредъ нуждитѣ. Не сж ли равноправни задругаритѣ и въ друго отношение? Щомъ се оженятъ, тѣ добиватъ вече гласъ въ управлението на задругата. Както тѣ испълняватъ своитѣ длъжности, тъй иматъ право да изискватъ и отъ домакиня и отъ другитѣ задругари да испълняватъ тѣхнитѣ. Ако нѣкой отъ членоветѣ не е доволенъ отъ начина, по който вървятъ работитѣ на задругата, той има право да се оттегли отъ нея, както има право и задругата да исключи нѣкой свой членъ, ако тя не е благодарна отъ него. Въ такъвъ случай, на задругаря, който излиза, се дава припадающия дѣлъ, даватъ му се и дрѣхитѣ, и нищо повече[1]). И какво може да земе друго, когато отъ това, що е спечелилъ, нищо не му е било оставено като частенъ неговъ имотъ, като негово peculium?

Момитѣ нищо не зиматъ, нито когато излѣзятъ отъ задругата за да се оженятъ, нито когато умре баща имъ и майка имъ, или се растури задругата. Тѣ иматъ право само на зестра, състояща исключително въ дрѣхи и завивки, и срѣщу която задругата получава (разбира се за общата касса) отъ зетя тъй нарѣчената *придь*, количество пари,

---

[1]) Додѣто бащата е живъ, синътъ нѣма право да иска своятъ дѣлъ. Въ това отношение българската челядь се отличава отъ сърбско-хърватската, въ която, споредъ Г. Богишича (De la forme dite nokosna и пр., стр. 28), дори и когато тя състои отъ баща и синове, бащата трѣбва да се допитва до синоветѣ си, не може да располага съ имота си безъ тѣхно съгласие, и още при живѣ е длъженъ да даде равенъ дѣлъ отъ него на оня синъ, който го поиска. Такъвъ обичай не съмъ срѣщалъ въ Западна България. Напротивъ, народътъ гледа много лоше на оня синъ, който поиска дѣла си, додѣто баща му е живъ. Въ Драгалевци единъ синъ поискалъ по тоя начинъ своятъ дѣлъ, и баща му билъ наклоненъ да му даде нѣщо. Нъ селянетѣ стжпили на кракъ, и бащата се принудилъ да не дава нищо.

което бива съразмѣрно съ зестрата. Тая послѣдната обикновенно съдържа отъ 15 до 30 ризи, отъ 5 до 10 литаци (сукмани) и съотвѣтственно число други дрѣхи; споредъ нея и придьта бива отъ 50 до 120 лева. Когато отъ вънъ се земе въ задругата мома, и тя принася зестра, срѣщу която естествено се плаща отъ задружната касса договорената придь; нъ тая зестра не се счита вече за задруженъ имотъ, а за частна собственность на булката. Това може да се каже, че е единственното peculium въ задругата. Това и дрѣхитѣ. Тѣ се правятъ отъ самитѣ жени, и принадлѣжатъ на ония, за които сѫ направени. Веднъжь или дважь въ годината, домакинята раздава на женитѣ нуждното количество вълна, отъ която тѣ трѣбва да непредѫтъ и истъкѫтъ дрѣхи за себе си и за своитѣ. Ако има нѣкоя вдовица въ задругата, и тя има право на сѫщото количество вълна. Тя въобще слѣдва да се храни и облича отъ задругата, нъ въ замѣна ѝ дължи своята работа. Ожени ли се втори пѫть за нѣкого извънъ задругата, тя излиза отъ нея, съ една зестра само, състояща въ дрѣхи. Дѣцата, които е добила отъ първия си мѫжь, остаятъ въ задругата.

Ратаитѣ не съставляватъ часть отъ задружната челядь.

Такъвъ е въ общи чърти правовий организмъ — der Rechtsorganismus — на българската задруга. Той се крѣпи, и фонкционира, и вдъхва довѣрие и на задругари и на незадругари, благодарение само на грижата, която задругитѣ полагатъ да пазятъ старитѣ обичаи, на широкото основание на които тѣ почиватъ. Тая грижа е тѫй искренна, щото нашитѣ Българе, които сѫ тѫй недовѣрчиви въ много отношения, даватъ на заемъ на домакиня, срѣщу задружнитѣ имоти, купуватъ и продаватъ въобще отъ него и нему, за смѣтка и въ името на задругата, при всичко, че нѣма законъ у насъ, който да задължава задругаритѣ да припознаватъ дѣлата на домакиня. Има обичаи, и повече нищо. Тия обичаи въ Хърватско и въ Сърбия сѫ получили законодателна санкция [1]); у насъ не само

[1]) Всичкитѣ закони, наредби и образци за задругата въ Хърватско захващатъ 118 страници отъ книгата на M. Vežić: Pomoćnik za Javni Ophravu, Zagreb, 1884. — Приятелитѣ на задругата не одобряватъ нѣкои отъ хърватскитѣ и сърбски законоположения. Тѫй тѣ възразяватъ противъ чл. 2 на хърватския законъ отъ 1874, споредъ който нови задруги не могѫтъ вече да се съставляватъ въ Хърватско. Тѫй

нѣма нищо законоположено, нъ нѣма и практика помежду сѫдиитѣ да зиматъ прѣдъ видъ, въ границитѣ на възможностьта, обичайното право. Менѣ не се е случвало да чуѭ нѣкой примѣръ за начина, по който нашитѣ сѫдилища раздаватъ правосѫдието въ спорове между външния свѣтъ и задругитѣ. Нъ слѣдующия случай показва, каква рѣзка противоположность има по нѣкога между сѫдейскитѣ и народнитѣ възгрѣния върху това, що е право въ междусемейнитѣ отношения на задругата. Нѣкой си Ото И-въ билъ домакинъ на една пернишка задруга. Отъ приходитѣ, които му внасяла задругата, той купилъ двѣ ниви. и тѫй като крѣпостнитѣ актове си правятъ всѣкога на името на домакиня. той извадилъ актоветѣ на тия двѣ ниви на свое име. По едно врѣме задругаритѣ усѣтили, че домакиньтъ хитрува, и тѫй като не могли да се съгласятъ помежду си, рѣшили да се раздѣлятъ. Нашъ Ото се затекълъ въ града и поискалъ отъ гражданското правосѫдие да признае, че двѣтѣ ниви били негови собственни. Послѣдвалъ процесъ; подиръ процеса и рѣшение на мировий сѫдия, който, като видѣлъ, че крѣпостнитѣ актове били на името на Ота. отсѫдилъ, че и нивитѣ сѫ негови. Ото поискалъ испълнението на това рѣшение, нъ намѣрилъ цѣлото село възстанѫло противъ него, и се принудилъ да се съгласи на́й-послѣ да влѣзѫтъ и двѣтѣ ниви въ массата на общий имотъ на задругата. Живия неписанъ обичай въстържествовалъ и въ тоя случай надъ мъртвата буква на писания законъ. Quid leges sine moribus? пита старий римски поетъ. Що ти трѣбватъ закони. ако тѣ не сѫ основани на народнитѣ нрави, на обществеиитѣ обичаи? Що ти трѣбва сѫдейско правосѫдие, ако то, мѣрено съ мѣрилото на народнитѣ нужди, излѣзе вѣпиюще кривосѫдие? Може да не е дошло още врѣме да можемъ и ние, съ изискуемата вѣщина, да правимъ закони, съобразни съ народнитѣ правни възгрѣния. Нъ отколѣ е дошло вече, мислѭ, врѣме, да излѣзѫтъ и у насъ хора, отъ срѣдата на нашитѣ сѫдии и юристи, които да събиратъ тия възгрѣния, да записватъ тия обичаи, и да трупатъ

Г. Утѣшеновичъ нарича „кукувичино яйце въ чуждо гнѣздо“ чл. 515 отъ Сърбския Граждански Кодексъ, споредъ който всѣкой задругаръ може да залага своята часть отъ задружния имотъ.

по тоя начинъ материалъ за нашитѣ бѫдѫщи законоположения, градиво за нашия бѫдѫщи граждански кодексъ.

IV.

Слѣдъ описанието на българската задруга, неизлишни ще бѫдѫтъ, мислѭ, нѣколко думи върху сгодитѣ и несгодитѣ, които системата на задругитѣ въобще прѣдставлява. Чужденци, като Г. Лавле, Словѣне, като Г. Утѣшеновича[1]), сѫ въспѣли до небеса задругата, която освѣнъ тѣхъ брои много други защитници. Противници на задругата Г. Богишичь намѣрилъ само двама, и то не до тамъ извѣстни хора. До толкозъ ли тая южнословѣнка рожба е хубава, щото които я познаѭтъ, да се влюбватъ въ нея?

Нѣма съмнѣние, че тя прѣдставлява сериозни прѣимущества, економически и морални. Главнитѣ нейни економически сгоди ми се виждатъ слѣдующитѣ:

1) тя дава възможность да се приспособява и въ земледѣлието раздѣлението на работата, това велико економическо начало. Самитѣ наши селяне отдаватъ нáй-голѣма важность на това прѣимущество на задругата. Когато сме самци, казватъ тѣ, единъ трѣбва да се грижи и за ниви и за добитъкъ и за покупки и за всичко; когато сме купщина, единъ купува и продава за всички, другий гледа добитъка, третий се грижи за нивитѣ, и тъй нататъкъ. По тоя начинъ задругаритѣ спестяватъ врѣме, печелятъ опитность и напрѣдватъ въ всичко;

2) нáй-достойния управлява; и тѫй като неговото внимание не се отвлича съ разнородни грижи отъ главната цѣль, която той гони — благосъстоянието и напрѣдъка на задругата — той е въ положение да ѝ посвяти всичкитѣ си способности. Отъ тия способности се ползува задругата, ползува се и всеобщето произвождание на богатства;

3) земитѣ, като се работятъ заедно, биватъ maschinenfähig, както казватъ Нѣмцитѣ — машиноспособни. Задругата е въ положение да си купи, не само по̀-усъвършен-

[1]) Auch ich war in Arcadien geboren! — и азъ се родихъ въ Аркадия! — се провиква Г. Утѣшеновичь, по думитѣ на нѣмский поетъ, като съобщава, че и той е чедо на една задруга; и почва хвалбитѣ си за Hauskommunionssystem. На края на книгата си той привожда мнѣнията на разни священници, сѫдии, адвокати и пр. въ полза на задругата.

*

ствовани плугове, нъ и сѣчива, като жътварки и други. Въобще неудобствата на голѣмото раздробление на земитѣ или изчезватъ или значително се намаляватъ;

4) всѣкой членъ на задругата като има право на часть отъ общия имотъ и общитѣ приходи, нѣма сиромаси, нѣма пролетариатъ, съ всичкитѣ негови злощастия и опасности; нѣма нужда отъ bureaux de bienfaisance, както въ Франция, и отъ poor law, както въ Англия;

5) дѣцата не гладуватъ и не голуватъ вслѣдствие на злощастието, неврѣдностьта или разврата на родителитѣ. Ако нѣкой отъ задругаритѣ се земе въ набора, ако се разболѣе или се пропие, другитѣ му вършатъ работата и му пригледватъ дѣцата му.

Отъ точка на зрѣние на изобилното произвождание и на равномѣрното распрѣдѣление на богатствата, горнитѣ прѣимущества сѫ отъ неоспорима важность. Нъ, освѣнъ тѣхъ, задругата прѣдставлява още и нѣкои морални и политически сгоди, която сѫ тѫй сѫщо значителни. Ето тия сгоди, както сѫ тѣ изложени отъ Г. Лавле:

1) тамъ, дѣто владѣе задругата, има по̀-малко прѣтѫпления: а) защото всичкитѣ иматъ съ що да удовлетворятъ нуждитѣ си, та нѣма бѣдность, тоя изобиленъ источникъ на всѣко зло, и б) защото лицата, които живѣѭтъ вѣрѣдъ една многобройна челядь, сѫ подъ по̀ строгъ надзоръ, иматъ да поддържатъ една по̀-значителна семейна честь, та сѫ и по̀-внимателни;

2) задругата развива домашнитѣ добродѣтели, родинската любовь, почетьта къмъ родителитѣ. Синътъ не желае смъртьта на баща си, за да го наслѣди, тѫй като почти всѣкога подиръ родителската смърть не се подѣля наслѣдството;

3) като посрѣдница между индивидуума и общината, задругата учи на самоуправление. Въртението на задружната челядь въ дребно прилича на управлението на една община, на едно анонимно дружество. Задругата се явява като начало на парламентарний режимъ, и приготовлява членоветѣ си за упражнението на тѣхнитѣ обществени и политически права;

4) привързаностьта къмъ старитѣ прѣдания се прѣдава чрѣзъ задругата отъ поколѣние на поколѣние и съ-

ставлява по тоя начинъ единъ силенъ консервативенъ елементъ при поддържанието на любовьта къмъ страната и на общественний порядъкъ.

Срѣщу тия прѣимущества, кои сѫ несгодитѣ, които могѫтъ да се противопоставятъ? Азъ невиждамъ, отъ точка на зрѣние на нравственостьта, освѣнъ една: смѣсванието въ една и сѫща кѫща на хора — и то не твърдѣ ближни роднини — отъ разни полове и възрасти. При това неудобство може да се прибави и искушението, което задругата прѣдставлява на домакиньтъ, когато той се случи безсъвѣстенъ, да се въсползува отъ своето положение и обезправдае своитѣ другари. Колкото за економическитѣ несгоди, тѣ сѫ слѣдующитѣ:

1) задругата исхабява духа на инициативата у членоветѣ си, и ги прави просто машини, които испълняватъ само распорежданията на домакиня;

2) ослабва любовьта къмъ работата у задругаритѣ, които нѣматъ причина да развиватъ извънредно трудолюбие, тъй като знаѭтъ, че тѣ и тѣхнитѣ дѣца и тъй и онъй иматъ право на храна и облѣкло, на часть отъ общитѣ приходи и на дѣлъ отъ общий имотъ;

3) научва разнитѣ задругари на една работа само, и слѣдователно ги прави неспособни за многобройнитѣ селски занятия, съ които тѣ трѣбва да бѫдѫтъ запознати, ако искатъ да не пропаднѫтъ въ случай, че се растури задругата.

Ако се прѣгледатъ внимателно сгодитѣ и несгодитѣ, ще се види, че първитѣ значително наддѣляватъ надъ вторитѣ. И при все това задругитѣ изчезватъ. Ние видѣхме вече, че споредъ хърватский законъ отъ 1874, нови задруги не могѫтъ да се съставляватъ въ Хърватско. А старитѣ, споредъ Г. Лавле, постоянно се губятъ. Споредъ сѫщий списатель, както и споредъ Г. Миличевича[1]), истото явление се забѣлѣжвало и въ Сърбия. И въ България постоянно се слушатъ оплаквания, че задругаритѣ не живѣѭтъ вече каквото едно врѣме, че всѫду се забѣлѣжва

[1]) Кнежевина Србија. Написао М. К. Милићевић. У Београду 1876. Ако може да сѫди человѣкъ по тоя богатъ сборникъ, задругата въ Сърбия е по-пропаднѫла отъ колкото въ наша западна България.

стремление къмъ раздѣла, при всичко, че, щомъ се раздѣлятъ, „единъ съ единъ се не виждатъ“.

Кои сѫ причинитѣ на това всеобщо пропадание на задругитѣ? Азъ се заинтересувахъ да ги узнаѭ, поне колкото се касае до България. И азъ дойдохъ до убѣждение, че пò-главнитѣ мотиви сѫ слѣдующитѣ:

Първо, егоизмътъ на пò-способнитѣ задругари, и особно на домакинитѣ. Като виждатъ, че благодарение на тѣхното достойнство и тѣхната опитность, задругата печели и напрѣдва, тѣ почватъ да се обсаждатъ отъ редъ користолюбиви мисли. Защо отъ тѣхний трудъ да се ползуватъ и другитѣ? Не е ли пò-добрѣ да се отдѣлятъ, та всичко, което тѣ, съ своето достойнство, извадятъ, да си остане за тѣхъ? И тѣ захващатъ да маньоврираръ тъй, щото правятъ неизбѣжно раздѣлението на задругата.

Второ, недовѣрието на пò-проститѣ задругари. Ние видѣхме вече, че въ нѣкои случаи това недовѣрие не е безосновно, тъй като сѫ се намѣрвали и безсъвѣстни домакини. Нъ и безосновно да е, единъ пѫть вкорени ли се то въ непросвѣтенитѣ глави на нѣкои отъ пò-проститѣ задругари, задружното живѣяние става невъзможно, и растурянието послѣдва.

Третьо, женитѣ. И тукъ ли, Боже мой! И тукъ ли трѣбва да диримъ жената — chercher la femme? Уви! или женитѣ сѫ дѣйствително лоши растурачки, или мѫжьето сѫ зли клеветници, тъй като, както казва и Г. Миличевичъ, „кривица за распаданье задруге баца се на жене“. Не всѣкога, разбира се. Случатъ ли се женитѣ на една задруга всичкитѣ добри, тя добива нови сили, цъвти и напрѣдва. Нъ влѣзе ли въ нея нѣкоя снъха или етърва злобна, завистлива, вироглава —

На нива лѣнива,
На даракъ дрѣмлива,
На хурка пиплива,
На хоро троплива —

враждебноститѣ почватъ; боятъ се отваря; намѣсятъ ли се и мѫжьетѣ въ него, мирътъ изчезва отъ задругата, и раздѣлата става необходима.

Четвърто, вѣянието и влиянието на врѣмето: нуждата за единъ пò-независимъ животъ, духътъ на индивидуализма.

демонътъ на неподчиненостьта. Притурѣте при тѣхъ и любовьта къмъ по-охолничко живѣяние, отвращението къмъ онова натрупване, къмъ онова смѣшение — promiscuité — което въобще съпровожда задругата, и вие ще имате прѣдъ очитѣ си главнитѣ причини, които сѫ растурили и растурятъ многобройни задружни челяди.

Щѫтъ ли тия причини да успѣѭтъ да съборятъ у насъ и самата система на задругитѣ? Това ще зависи много отъ бѫдѫщето ни законодателство. Ако и ние гласуваме законъ като хърватския, ако и ние запретимъ съставлението на нови задруги и умѫчнимъ живота на сѫществующитѣ, изчезването на самата система е неизбѣжно. Нъ, ако оставимъ съставлението и сѫществуването на задругитѣ свободно, каквито и да сѫ влиянията, които ратуватъ противъ задружнитѣ челяди, тия влияния ще намѣрятъ силни противници въ семейния духъ на Българина и въ безпорнитѣ прѣимущества на системата. Стари задруги ще изчезватъ, нъ нови ще ги замѣстятъ. И за дълго врѣме още юристи и економисти ще могѫтъ да изучаватъ въ България едно семейно учреждение, което е направило щастието на толкозъ поколѣния у насъ и е възбудило удивлението на толкозъ учени по Европа.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

ГЕОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛѢДВАНИЯ НА СѢВЕРЪ ОТЪ БАЛКАНА МЕЖДУ РѢКИТѢ ИСКЪРЪ И ЯНТРА.

ОТЪ ГЕОРГИ Н. ЗЛАТАРСКИ.

(Продължение отъ кн. XIX и XX).

II. Отъ Гигенъ по рѣката Видъ до Плѣвенъ и около Плѣвенъ.

1. Отъ Гигенъ прѣзъ Брѣстъ, Злакучени, Кацамуница за Плѣвенъ. Отъ Гигенъ до Брѣстъ се простира монотонно равнище; на лѣво отъ пѫтя се издигатъ край езерата седемъ могили (tumulus), а отъ дѣсно — терраси, съставени отъ плоденъ *löss.* Отъ Брѣстъ начева доста забѣлѣжителна височина, съ върхове и падини, прѣзъ която се спусняхъ въ долината на р. Видъ. До колкото се вижда, тая височина състои исключително отъ *löss,* но ако би да е направена и отъ други скали, тѣ трѣбва да сѫ много дълбоко, защото въ ископанитѣ ровини отъ силнитѣ порои, освѣнъ *löss,* друго се и не вижда.

Отъ височинитѣ, които раздѣлятъ Брѣстъ отъ Злакучени, хубаво се виждатъ лакатушкитѣ на рѣка Видъ. Не по-малко се вижда коритото на Дунава, както и близкитѣ негови езера, простиращи се на западъ отъ Видъ. На истокъ отъ послѣднята рѣка забѣлѣзватъ се отъ далечь бѣли варовити скали, които доста високо се издигатъ надъ Видъ и при Самовитъ достигатъ брѣговетѣ на Дунава. Пластоветѣ на тѣзи скали сѫ расположени токо речи хоризонтално и хубаво могѫтъ да се распознаятъ отъ далечь. Както ще видиме по-послѣ, тия варовити скали принадлежѫтъ на горня кредна формация.

По стръмнинитѣ къмъ Злакучени расхвърлени се виждатъ кредни скали съ *Hemipneustes striato-radiatus* d'Orb.,

Ostrea vesicularis Lam. *Neithea (Janira)* cfr. *quadricostata* Sow. и други, каквито се намиратъ въ околноститѣ на Плѣвенъ (въ Каялжка) и въ долината на р. Видъ. До колкото разбрахъ, мѣстото на тѣзи скали не е тука, защото нийдѣ по тѣзи мѣста не излизатъ самостоятелни твърди скали; тѣ сѫ носени отъ източната часть на Видъ за правенье шосето, отъ което сѫ останѫли днесь само слѣди. Шосето трѣбва да се датува отъ врѣмето, когато старий градъ *Ulpia Oescus* при Гигенъ е билъ въ цвѣтуще положение, т. е. отъ римскитѣ врѣмена, а не отъ турско врѣме, както расказва една народна приказка за правеньето на пѫтя.

Злакученский брѣгъ постъпенно се спуща къмъ коритото на р. Видъ и нийдѣ се не забѣлѣзва твърда скала; отерѣшний или Кретский брѣгъ е стръменъ и каменистъ. Споредъ външностьта или физиономията му человѣкъ може да го вземе съвсѣмъ отъ противна формация, защото лѣвата страна на Видъ е положита и покрита съ *löss*, а дѣсната стръмна и варовито-скалиста. Обаче сѫщата формация се намира и отъ двѣтѣ страни на рѣката.

Срѣщу Комарево, кредитѣ бѣли пластове стоѭтъ речи хоризонтално; скалитѣ не сѫ много твърди, но се дробѭтъ и трошѭтъ въ бѣла ситна креда. Отъ донесенитѣ отъ срѣщната страна камъне за постройки азъ събрахъ:

Ostrea vesicularis Lam. въ голѣми екземпляри [1]).

Pecten cfr.*virgatus* Nils. *(Zittel,* Die Bivalven der Gosaugebilde p. 109, taf. 17, fig. 8). Ако и да е покрита горнята частъ на тоя Pecten, но споредъ дивергирающитѣ радиялни зраки и по формата си лесно може да се отлѫчи отъ другитѣ. Малкий и едничкий екземпляръ, който имамъ досущь прилича на описания отъ Zittel-а.

Lima sp. Нѣколко нецѣли кѫса, които немогѫтъ да се опрѣдѣлѭтъ.

По-горѣ казахъ, че по лѣвия брѣгъ на Видъ не се виждатъ никакви твърди скали; обаче противното се случи при Комарево. На южната страна на това село се откриватъ хоризонтални пластове, съставени отъ пепеливо-бѣлъ гѫстъ и твърдъ варовикъ, отъ който само тѣзи вкаменености могохъ да извадиѫ:

---

[1]) Измежду проводенитѣ екземпляри въ Виена проф. Тоула намѣрилъ и *Ostrea Hippopodium* Nils.

Neithea (Janira) cfr. *quadricostata* Sow. Само равнитѣ похлюпки отъ този видъ сѫ намиратъ въ сбирката ми. Неможе добрѣ да се распознай да ли е *quadri*—или *quinquecostata*.

Inoceramus cfr. *mytiloides* Mant. Прилича много на онзи *Inoceramus*, който се намира въ пленерскій пѣсченикъ при Tržiblitz.

Panopaea sp. която споредъ формата си се приближава нàй-много на *P. frequens* Zitt. нъ различава се отъ нея пò-голѣмината си. Тъзи има длъжина 50—60 м. м., а нашата 90—100 м. м. Само една каменна ятка имамъ но и тя не е цѣла.

Каменна ятка отъ *Circe (?)*, която прилича много на *C. discus* Manth. sp. (Zittel, op. cit p. 24, taf. III, fig. 7).

Pecten възможно *P. Nilsoni* Goldf. Има и други вкаменености, които немогѫтъ да се опрѣдѣлятъ.

Надъ варовититѣ скали съ вкаменености, има до единъ метръ гръмадакъ въ видъ на конгломератъ, въ който се вижда нàй-много восъчено-ужълтъ кремъкъ, пѣсченикъ и кѫсове и отъ варовикъ; сичко е слепено съ пѣсеченъ и варовитъ цементъ. Откѫсляцитѣ на конгломерата сѫ доста голѣми: има ги като орѣхи даже и като юмруци голѣми. Надъ конгломерата се распостира ужълто-пепеливъ *löss*.

Варовититѣ скали за които пò-горѣ казахме, иматъ своитѣ подобни въ Каялѫка при Плѣвенъ; тѣ се продължаватъ тука, на истокъ и оттатъкъ Видъ, нъ понеже се скриватъ подъ бѣлитѣ и мехки скали, немогѫтъ никакъ да се видѭтъ. Ако сѫ днѣсь отворени при Комарево, това е станѫло съ спекулантска цѣль, защото тамъ сѫ търсили, недавно, закопано нѣкакв иманье и така открили тѣзи твърди пластове. Около Рибина захваща глиненъ пепелявосивъ варовикъ съ голѣми кѫса черъ кремъкъ, — правъ Plänerkalk. Сѫщий камъкъ е при Кацамуница дѣто се виждатъ Цидаритни пръчици, които приличатъ нàй-много на *Cidaris Faujasi* Desor, разни *Bryozoa, Surpula (?)*, *Lima* и пр.[1].

---

[1] Бѣлияневитѣ, землясто-кредни и растрошени варовити скали, които намирами тукъ и при Комарево, споредъ Тоула много приличатъ на ония скали, които Фьотерле е констатиралъ измежду Учиндолъ и Беглешъ, както се доказва това и отъ черния кремъкъ, който се намира въ тѣхъ. Фьотерле ги е сматрялъ въ начало за еоценски, слѣдователно за терциярни (Verhandl. d. k. k. g. R.—A. 1869, p. 192) и едвамъ пò-послѣ е разбралъ тѣхната старостъ, като ги е смѣстилъ измежду горнькреднитѣ скали (Verhandl. 1869, p. 373; сравни още Hochstetter, Jahrb. d. k. k. g. R.—A. 1870, p. 402).

Както на сѣверъ така и тука, лѣвия брѣгъ се издига въ слаби терраси, които сѫ почти равни и покрити само съ löss; дѣсния е стръменъ и каменитъ.

При Биволари прѣминахъ отъ дѣсния брѣгъ на Видъ. Прѣди това село още, пò-височинитѣ се вижда Лапански варовикъ, който показва, че тукъ вече захваща медитеранский катъ.

Тукъ се намиратъ особенно хубаво запазени корали, които съставятъ правъ кораленъ подмолъ (Korallriff),[1]) за който и самъ Foetterle е забѣлѣзалъ (Verhandl. 1869 p. 374). Между Биволари и воденицата на дѣда Златана, подъ Лапанския варовикъ се показва синкавъ мергелъ който ще видимъ пò-послѣ при моста на р. Видъ. Къмъ Опанецъ сичко е прѣкрито, само тукъ тамъ се открива синкавия мергелъ и надъ него терциярния варовикъ.

Плѣвненската котловина се отваря, отъ истокъ къмъ западъ, между Опанешкитѣ (Опанецъ) бѫрда и Плѣвненскитѣ лозя. Прѣзъ срѣдата ѝ тече р. Тученица, която близо Опанецъ се влива въ р. Видъ. Тъзи малка котловина прѣкрита е съ алувиумъ и испълнена съ синкавъ мергелъ, който азъ държа за миоценски, (miocön). Тамъ дѣто се кръстосватъ малкитѣ долчинки, хубаво се вижда подъ алувиума синкавия мергелъ. Този се открива още и на нѣколко мѣста по сѣвернитѣ стръмнини и на котловината, но никъкъ се невижда на южнитѣ, понеже послѣднитѣ се губятъ подъ тегеля (tegel) който се намира въ лозята и край моста. Сичко това показва, че миоценската медитеранска етажа се простира и на сѣверъ отъ котловината къмъ Опанецъ и Биволари, а на югъ достига до Търнина. Града Плѣвенъ си издига въ юго-източната часть на котловината.

2. Отъ Плѣвенъ до моста на Видъ и по рѣката до Търнина; послѣ прѣзъ Кѫртажабени, Учиндолъ, Боготъ, Тученица,

---

[1]) Господинъ проф. Тоула има добрината да разглѣда нѣкои отъ тѣзи корали, които му проводихъ и споредъ него тѣ приличатъ на *Heliastraea Reussana* M. Edw. et. H., които характеризиратъ миоценския катъ въ Австрия; споредъ сѫщия тѣ неможатъ никакъ да се различатъ отъ седмоградскитѣ при Лапуги (*Reuss*, Denkschr. d. k. Akad. in Wien XXXI. Bd. 240, Taf. IX Fig. 2). Този коралъ се вижда още и въ каменити ятки. Другъ единъ коралъ, който се отличава съ пò-голѣмъ диаметръ, опрѣдѣля Тоула, като *Heliastraea Defrancei* M. Edw. et H. (loc cit. Taf. IX. Fig. 3 u. X, Fig. 1, p. 239). Въ единъ кѫсъ, пъленъ съ серпули варовикъ, намира се и една каменна ятка отъ *Cypraea* sp.

Радишево за Плѣвенъ. — Въ тжзи малка забиколка около Плѣвенъ, ний ще се запознайме пó-отблизо съ медитеранский катъ (Stufe) и съ горнѣ кредната система, която се простира подъ нея.

Тъкмо при Видския мостъ, отъ дѣсната страна на рѣката, отварятъ се мергелни и глинени пластове и надъ тѣхъ се намиратъ парчета отъ лаитански раздробенъ варовикъ. Въ нáй-долнитѣ синкави, мергелни, слойеви, които се показватъ край рѣката, ненамираме вкамененности: тѣ сж сжщитѣ каквито при Биволари, Опанецъ и въ котловината на Плѣвенъ. Въ клисавата пепеляво-бѣлизнява глина (Tegel), която лежи непосрѣдно надъ мергеля, намиратъ се множество вкамененности, които никъкъ немогжтъ да се различатъ отъ Баденскитѣ и Феслаускитѣ при Виена. Пó-горѣ въ тегеля намираме парчета отъ лаитански и нулипорни (nulipora) варовикъ. Тукъ намираме и кристализиранъ гипсъ, на който кристалитѣ нматъ нáй-обикновеннитѣ форми и комбинации. Въ влакнясто състояние гипса испълва пукнатинитѣ на глината, която като импрегнирана съ симпорно кисели соли, образува и днесъ горнята руда[1]).

Синкавия мергелъ се вижда и на югъ отъ моста по дѣсния брѣгъ на Видъ, но тегеля се явява само отъ врѣме на врѣме. Прѣдъ Плазигжсъ показва се изново тегеля и надъ него лаитанския варовикъ, който като раздробенъ несъставлява нищо цѣло. Този варовикъ се вижда само въ възвишенитѣ мѣста, а въ низкитѣ е измитъ и разнесенъ. Срѣщу Плазигжсъ[2]) пакъ тегелъ съ гипсъ и фосилий, а подъ него синкъвъ мергелъ; хубавъ профилъ се вижда тамъ, дѣто р. Видъ е съборила и събаря сé пó-вече дѣсний си брѣгъ.

По върховетѣ на брѣговетѣ около Десивица и Търнина, намиратъ се запазени сжщитѣ лаитански скали, каквито разглѣдахме при Биволари.

Приложената таблица ще покаже кои вкамененности съмъ намѣрилъ при моста и кои срѣщу Плазигжсъ.

---

[1]) За подробности сравни Период. Спис. Кн. VII, стр. 93—94.

[2]) Това село, прѣди войната, било е на дѣсния брѣгъ на Видъ, и отпослѣ е прѣместено на лѣвия. Въ развалинитѣ вижда се само тегелъ и въ него вкамененности.

Име	При моста на р. Видъ	Срѣщу Плазиджъ
Conus Dujardini Desh.	+	—
Ancillaria cfr. obsoleta Desh.	+	—
Ringuicula buccinea Desh.	+	+
Collumbella subulata Bell.	—	+
Terebra bistriata Grat.	+	—
Buccinum badense Partsch.	+	—
Bucciuum semistriatum Brocc.	—	+
„ costulatum Brocc.	+	—
Cassis saburon Lam.	+	—
Chenopus pes pelicani Phil.	+	+
Pleurotoma turricola Brocc.	+	—
„ spinescens Partsch.	+	—
Cerithium spina Partsch.	+	—
Turritella subangulata Bronn.	+	—
Natica helicina Brocc.	+	+
Chemnitzia Reussi Hörnes.	—	+
Dentalium Badense Partsch.	+	+
Corbula gibba Olivi.	+	+
Venus multilamella Lam.	+	—
„ plicata Gmel.	+	—
Cytherea Pedemontana Ag.	+	—
Cardita Partschi Goldf.	+	—
Cardita trapezia Brug.	—	+
Leda fragilis Chemn.	+	+
Limopsis anomala Eichw.	+	+
Arca diluvii Lam.	+	—
„ pisum Partsch.	+	—
Petcen cfr. Koheni Fuchs.	+	—
Всичко .	24	11

Покойний Foetterle, който първи е явилъ въ учения свѣтъ за медитеранската етажа при Плѣвенъ, споменува и слѣдующитѣ вкамененности: *Conus Noe* Brocc., *Pleurotoma*

asperulata Lam., *Ancillaria glandiformis* Lam. *Cypraea pyrum* Gmelin, *Turbinolia duodecimcostata* и *Flabellum cuneatum* Mich.[1]), които азъ неможихъ да намѣрж.

Отъ дѣсната страна на рѣкичката Чернелка, отварятъ се нови варовити скали, които споредъ вкамененостите си доказватъ блѣскаво, че близо Чернелка се свършватъ терциярнитѣ и начеватъ горне кредни или Туронски скали (Turon). Тука биватъ скалитѣ два вида: а) зърнястъ кредень, пепеливо-бѣлъ варовикъ, въ който съ лупа се забѣлѣзватъ и глауконитни (glauconitische) зрънца; отъ вкамененостите най изобилни сж Бриозонтѣ; б) бѣлъ, кредень, твърдъ и набитъ варовитъ, който състои исключително отъ *Discopora*. Най често се намира *Discopora simplex* Reuss (Reuss, Die Versteiner. d. böhm. Kreideform. Zw. Abth. p. 69, t. 15, fig. 8) която се слага подпълно съ Билинскитѣ (Bilin), Хунсдорфскитѣ (Hunsdorf) и Кучлинскитѣ (Kutschling) изъ Plänerkalk въ Ческо. Освѣнъ *D. simplex* виждатъ се и други Discorpora както и разновидни *Scyphia*. Послѣ *Pecten cretosus* Defr. (Brongniart, Geolog. d. environs d. Paris, p. 383, pl. III, fig. 7) сплощена овална и почти окржгла, само малко по́висока отъ колкото дълга скойка. Покрита е съ много радиялни зраки. Намира се въ Франция въ Cénamanien, а въ Ческо и Саксония въ Plänerkalk. Има и други неясни Бивалви. Въ сжщия варовикъ се намира и желѣзенъ пиритъ въ масси и въ зърнца, по̀-вечето прѣобърнатъ въ желѣзенъ окисъ и мелантеритъ (mélanterite). Както въ пърня, така и въ този варовикъ се забѣлѣзватъ съ лупа глауконитни зрънца. При каменолома, отворенъ отъ дѣсната страна на Чернелка, варовититѣ скали иматъ гръмаденъ (масивенъ) характеръ, за което се невиди стратификацията.

Къмъ Картажабени и отъ двѣтѣ страни на рѣка Чернелка се издигатъ 10—15 метра варовити и почти хоризонтално наслагани тънки слойеви. Забѣлѣжително е, че тѣзи скали не отиватъ и отъ двѣтѣ страни непрѣкъснато, но биватъ високи ту на едната, ту на другата страна, така щото тъзи частъ на Чернелка е доволно занимателна. Отъ варовититѣ скали, най-отгорѣ идатъ първитѣ, подъ

---

[1]) Verhandl. d. k. k. geolog. Reichsanstalt. Jahrg. 1869, p. 374.

тѣхъ слѣдватъ глинено — варовити синкави, които се трошатъ твърдѣ лесно. По долу въ глиненитѣ варовити скали, намиратъ се конкреций отъ пò-твърдъ материялъ, като восъченъ кремъкъ и пр., а нáй-долу скалитѣ сѫ синкави и много пò-твърди отъ горнитѣ. Въ Картажабени, Чернелка нѣма собственно корито; та тече по голи камъни и между скалисти брѣгове.

Отъ тѣзи скали за кратко врѣме събрахъ: *Pholadomya* sp.

Venus sp.

Isocardia cfr. *carantonensis* d'Orb. (D'Orbigny — Pal. fr., terr. crét. III, p. 48, pl. 252, fig. 1—4) само въ каменни ятки които приличатъ на d'Orbigny-евата фигура 1. Намира се въ Turonien и въ étage de l'Ammonites rothomagensis.

Pecten cfr. *cretosus* Defr. Въ нѣколко отпечатъци, но много пò-сплощени отколкото прѣдидущата която пò-горѣ видяхме.

Pecten membranaceus Nils. (*Goldfuss,* Petrefacta Germania II, p. 71, taf. 99, fig. 7). Тъзи сплощена скойка има почти окрѫгла форма. Хубаво запазенитѣ ѝ ушички сѫ доста голѣми; концентричнитѣ брѣздни едвамъ могѫтъ да се забѣлѣжѫтъ. Пò-вечето е въ отпечатъци и каменни ятки. Намира се въ Plänerkalk въ Ческо.

Terebratula sp. Събранитѣ парчета въ Картажабени, поради нецѣлостьта си, немогѫтъ дефинитивно да се опрѣдѣлятъ; едни отъ тѣхъ се приближаватъ къмъ *T. semiglobosa* Sow., други къмъ *T. obesa* Sow., а трети къмъ *T. biplicata* Sow.

Споредъ външния изгледъ на горнитѣ скали и отъ вкамененоститѣ които въ тѣхъ намираме, ний можемъ вече да заключимъ, че тука около Чернелка имаме не само аналогни но и изохронични стели съ Plänerkalk въ Ческо. Къмъ Карагуй Чернелка прави силни малки завои (лакатушки) и коритото на рѣката е твърдѣ тѣсно; около нея, като вертикални зидове се издигатъ горнитѣ скали, дѣто на много мѣста се намиратъ пещери и дупки, които служѫтъ като свърталище за хищнитѣ птици.

Въ широкото и високото плато къмъ Брѣстовецъ, скалитѣ исчезватъ подъ плодната почва. Равнината е вълнообразна и само малки падини се забѣлѣзватъ върху нея.

Къмъ Учинъ-долъ прѣцѣпихъ главното шоссе и по единъ малъкъ, безименъ, долъ възлѣзохъ къмъ Боготскитѣ лозя, дѣто въ една малка карнера (каменоломъ — Steinbruch) се виждатъ сѫщитѣ варовити скали, каквито се намиратъ и при Картажабени, съ *Discopora simplex* Reuss, *Pecten* и др.

Само единъ върхъ дѣли Боготъ отъ Тученица; послѣднето село лежи въ падината край истоименната рѣкичка, дѣто и отъ двѣтѣ страни на Тученица можемъ добрѣ да разгледаме твърдитѣ скали.

Почвата по тѣзи мѣста е червеникъва или кафяна, пърхка и ровка съ една дебелина до 1 м.; твърдѣ е плодна. Подъ нея се вижда сивопепеляна земя, съ бѣли като лешникъ голѣми варовити конкреции; тъзи земя колкото пò-дълбоко бива и пò-варовита догдѣто най послѣ неотстѫпи мѣсто на варовититѣ скали.

Селото Тученица лежи отъ лѣвата страна на Барата, срѣщу високитѣ скали, които се издигатъ на дѣсний брѣгъ. По тъзи бара къмъ истокъ виждатъ се сѫщитѣ скали, но не сѫ толкова високи колкото на западъ отъ селото къмъ Плѣвенъ, въ прѣкрасната и романтическата долина на Тученица, наречена „Каялѫка“ (по български Каменецъ).

Срѣщу Тученица, подъ изворитѣ виждаме доста поучителенъ профилъ, който искамъ тука отъ горѣ на долу да опиша:

1) бѣлъ, полукристализиранъ варовикъ съ срѣдни зърна, цѣпи се неправилно и доволно е твърдъ; въ него се намиратъ бѣли калцитни кристали и хубави *Pecten*. Около 5 метра;

2) сѫщия варовикъ, но малко глиненъ; около 4 метра;

3) до 20 метра глиненъ варовикъ, който, колкото по дълбоко, бива пò-глиненъ, но за това и пò-богатъ на вкаменености. Най-долу е глинено-мергеленъ и синкъвъ съ черни парчета кремъкъ;

4) 7—8 метра, бѣлъ набитъ варовикъ съ бѣли калцитни жилчици (Spathadern). Въ този се намира и една зеленикъва глауконитна материя, както и при Свинаръ или въ Каялѫка, недалеко Плѣвенъ. Отъ долнитѣ части на този варовикъ извиратъ 4 изобилни извори съ прѣвъсходна вода.

Горнитѣ пластове, въ които намираме доволно много вкамененности, подъ слабъ жгълъ падатъ къмъ сѣверъ и за това се показватъ хоризонтални. Отъ глиненитѣ варовити пластове (3), които нáй-много приличатъ на Plänerkalk (Turonien) можахъ да съберж слѣдующитѣ вкамененности:

Cerithium cfr. *subfasciatum* d'Orb. (Frič, bělohorské a mělnické vrstvy. p. 106, fig 59). Само една часть имамъ и тя като каменна ятка.

Natica lamellosa Roem. (Reuss, Verst. d. böhm. Kreidef. I, p. 50, tab. 10, fig. 22). Сжщата, която описва Reuss като *N. vulgaris,* намира се въ непълни голѣми екземпляри. Съ нашата Natica заедно се намиратъ *Dentalium* и Tellina, които немогж пó-близо да опрѣдѣлж.

Cytherea cfr. Hörnesi Zitt. (Zittel, op. cit. p. 22, taf. 3, fig. 5). Прѣкрасенъ отпечатъкъ, който прилича нáй-много на C. Hörnesi.

Inoceramus Cripsii Mant. (Reuss, op. cit. II, p. 25, taf. 37, fig. 12). Млада форма, която непълно отговаря на Reuss-овата фиг. 12 изъ Plänermergel отъ Priesen. Нашата е пóнизка отъ колкото дълга, попречно яйцевидна, слабо издигнжта; прѣднята частъ кратка, заднята продълговата, и двѣтѣ еднакво заоблени отъ сжщата страна. На каменнитѣ ятки едвамъ се виждатъ концентричнитѣ чърти.

Inoceramus latus Mant. (D'Orbigny. Pal. fr. terr. cret. III, p. 513, pl. 405, fig. 1—2). Тъзи распространена скойка въ Франция и Англия, намира се изобилно и въ Тученица. Нѣколкото добрѣ спазени екземпляри, които притежавамъ, нáй-добрѣ характеризиратъ l'étage Touronien.

Inoceramus problematicus d'Orb. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 510, pl. 406). Отъ тоя видъ имамъ хубавъ екземпляръ на който върха се невижда. Той има срѣдня величина. Освѣнъ горнитѣ има и други Inoceramus, но тѣ немогжтъ да се опрѣдѣлятъ.

Pecten cfr. Nilsoni. Goldf. (Goldfuss, op. cit. II, p. 71, Taf. 99, fig. 8). Сплощена тънка и почти гладка скойка; финитѣ концентрични чърти немогжтъ да се забѣлѣжатъ. Ушичкитѣ иматъ срѣдня величина. При Mästricht намира се въ Kreidetuff, въ Чехско въ Plänermergel, Plänerkalk и Plänersandstein, а при Тученица въ Туронъ.

Pecten cfr. cretosus Defr. Твърдѣ характеристична и подобна на Картажабенската.

Pecten cfr. rothomagensis d'Orb. (D'Orbigny, op. cit. III. p. 609, pl. 436, fig. 9—11). Сплощенъ видъ, но окрасенъ съ радиялни, нееднакво-отдалечени зраки; има и нѣколко концентрични брѣздни, а ушички доста голѣми и нееднакви. Намира се въ Франция въ срѣдний Туронъ. Има и други разни Pecten-и.

Lima. Този отпечатъкъ е толкова дълъкъ, колкото и широкъ; има почти четвъртито-окржгла форма; слабо е издута и почти равна; само тукъ-тамъ се забѣлѣзватъ концентричнитѣ ѝ фини брѣздни. Ушичкитѣ ѝ се невиждатъ. Ако *Lima Haidingeri* Zitt. не би имала толкова остъръ горния си край, то тя щѣше най-много да прилича на настоящата *Lima*.

Plicatula cfr. aspera Sow. (Zittel, op. cit., p. 120. taf. 19. fig. 1). Не сж цѣли екземпляритѣ, за да можемъ да се увѣримъ, че наистина това е Pl. aspera. Много прилича на нея, и затова азъ ѝ давамъ тука мѣсто.

Намираме още нѣколко *Terebratulæ* и други вкамененности като стриди и други, които съ първитѣ, най-краснорѣчиво говорятъ за староста на пластоветѣ; тѣ сж горне-кредни и то Туронски. Тѣхното распространение ще видимъ по̀на сѣверъ.

Отъ Тученица за Радишево минжхме прѣзъ два върха (възвишености) и въ третята падина е послѣдньото село. Сичко наоколо е покрито съ пепеляно-сива пръсть, въ която има и варовити конкрации; голъ камъкъ нийдѣ се непоказва. Около памятника „Братска могила", дѣто почиватъ коститѣ на 119 солдати съ нѣколко офицери, паднжли на 30 августъ 1877 г. при нападанието на Радишевската редута, ний ще обърнемъ на югъ къмъ долината на Тученица. Прѣди още да навалимъ въ коритото на рѣчената рѣкичка, показаха се изново глинено-мергелнитѣ варовити скали, които по̀-горѣ разгледахме при село̀ Тученица. И тукъ както и тамъ пластоветѣ се отличаватъ съ изобилие на вкамененности, между които ще споменж: *Tellina* sp., която по форма и величина съвършенно прилича на *T. semicostata* Reuss, но различава се отъ послѣднята по това, че цѣлата скойка е покрита освѣнь съ концентрични но и съ радиялни линии, тъй щото въ нашата се образуватъ малки четвър-

тити плоскости подобни на квадрати. Неще ли да бѫде нѣкой новъ видъ Tellina? Съ нея заедно се намиратъ нѣколко *Pecten*-а, *Lima*, *Exogyra* като каменни ятки и *Ostrea hippopodium* Nils. (Reuss, op. cit., II, p. 39, taf. 29 fig. 1, 2, 3) въ млади и неразвити още форми, заедно съ нѣколко *Terebratula*.

Подъ тѣзи скали, както и при Тученица, виждатъ се бѣли, полукристализирани скали, които изглеждатъ пóвече масивно отколкото наслагано. Прѣрѣзани сѫ почти вертикално и като високи зидове се издигатъ надъ долината Тученица; но тѣ не сѫ обаче на сѣко мѣсто еднакво високи: на едни мѣста биватъ твърдѣ високи, на други низки; тѣ сѫ цѣли или расцѣпени както и распукани, тукъ-тамъ виждаме и доста пространни пещери [1]); скалитѣ се приближаватъ отъ врѣме на врѣме къмъ рѣката или се отдалечаватъ отъ нея, като затварятъ твърдѣ плодни долини.

Тукъ можемъ да распознайме три ката стени: а) нáй-горния, който е глинено-мергеленъ и въ който се набиратъ кременни парчета; б) срѣдния, — съставенъ отъ бѣлъ захаровиденъ варовикъ, въ който се вижда на мѣста зелена глауконитна материя; този варовикъ е испълненъ съ *Hemipneustes*, *Ostrea*, *Pecten*, *Vola*, *Cardium*, *Pholadomya* etc., които пò-долу ще разгледаме; и в) нáй-долния катъ, на който скалитѣ сѫ синкави и испълнени съ кременни частици, по бѣдни на вкамененности.

Къмъ голѣмата пещера, която се намира отъ дѣсната страна на барата, хубаво се вижда срѣдния катъ, испълненъ съ вкамененности, които пóвечето като каменити ятки се виждатъ въ скалата. Надъ тѣхъ се показва една часть отъ мергелния варовикъ. Близо воденицата къмъ Ловченското шоссе, богатитѣ на фосилий бѣли захаровидни скали виждатъ се отведнъжъ, и послѣ прѣминаватъ въ единъ твърдѣ набитъ варовикъ, тоже богатъ на вкамененности. Прѣдъ Плѣвенъ и тѣ се губятъ подъ глинено-мергелнитѣ пластове, които като плащъ покриватъ долнитѣ стени, които пò-горѣ разгледахме. Пластоветѣ падатъ тука къмъ сѣверъ и затварятъ съ хоризонта жгълъ само 5—6°.

3. Вкамененности отъ срѣднитѣ пластове на Тученишката долина: Pleurotoma sp. *(cfr. perspectiva* Mant. sp.*)* (D'Orbigny, op.

---

[1]) **Златарски** — Геолог. и палеонт. бѣлѣжки м. Плѣвенъ и Троянски Балканъ. Пер. Спис. кн. X. 1884, стр. 59, 60.

cit. II, p. 225, pl. 196). Намира се само въ каменни ятки; понеже е зарасълъ въ камъка, ний неможемъ да видимъ неговата повърхность, както нито височината на неговитѣ завои. Споредъ външни нѣкои бѣлѣзи, азъ съмъ наклоненъ да го приброѭ пóвече къмъ *P. perspectiva*, отъ колкото къмъ *P. linearis*.

Phasianella cfr. pusilla Sow. (Sowerby, Observasions on some of the strata etc. p. 343, pl. 18, fig. 13). Хубавъ отпечатъкъ имамъ отъ това охлювче; отличава се съ продълговато елиптична форма, въ която има само 5 завоя, които се завършватъ заострено.

Dentalium medium Sow. (Sowerby, Mineral Conchology of Great Britain, pl. 79, fig. 5, 6). Къмъ тънкия край, слабо е завита кѫщичката на това животно; тя е покрита съ правилни, еднакво отдалечени, фини, уздужни (лонгитудинални) линии, на които числото се уголѣмява къмъ широката часть. Дължината на нашия Dentalium неможе да се види, понеже отива въ камъка, но долнята му часть има 6 м. м. дяметъръ. Намира се нáй-често въ Plänerkalk.

Pholadomya aequivalvis Goldf. sp. (D'Orbigny, Prodrôme de Paléontologie stratigr. univers. II, p. 234). Дълга 22 м. м., широка 21 м. м. Имамъ два прѣкрасно запазени екземпляра, разбира се като каменни ятки. Отличава се съ 30 и пóвече зраки (Rippen), които къмъ горния край ставатъ пò-гѫсти, а въ срѣдата постигатъ maximum на широчината си. Roemer-овата *Ph. caudata,* различава се отъ нашата, защото има пò-малко и пò-рѣдко положени зракитѣ си, но това, мисля, непречи да бѫде сѫщата *Ph. aequivalvis*.

Tellina semicostata Reuss (Reuss, op. cit., II, p. 19, taf. 36, fig. 11, 12). Има елиптична и слабо извита чърупка, на която повърхноста е ситно-концентрично линирана; заднята часть е украсена съ 10—12 радиялни зраки, които къмъ ржба на скойката, постепенно се отдалечаватъ една отъ друга. Нашия екземпляръ е пò-широкъ, но въ сѫщото врѣме и пò-дълъкъ отъ Чехскитѣ. Само въ отпечатъкъ.

Cytherea cfr. polymorpha Zittel (Нова форма). Нáй-изобилна отъ сички други, но се намира само въ каменни ятки. Нашата Cytherea колкото и да прилича на Zittel-овата *C. polymorpha* (Zittel, op. cit., p. 22. taf. III, fig. 6, a—d), различава се доста отъ нея по формата си; ето що ме кара да

ѭ зема, като съвършенно нова форма. *C. polymorpha* Zitt. има обикновенно обла, трижгълна форма, и твърдѣ рѣдко се намира продълговата, нашата, напротивъ има дългнеста заоблена, четвъртита форма.

Въ много отношения *C. plana* Sow. прилича на Плѣвненската, но различава се отъ нея, че има тригонална форма и твърдѣ много нанапрѣдъ завитъ върхътъ си (Wirbel). Подобна на нашата е *C. Archiaciana* d'Orb., но тя има твърдѣ сплощена чърупка[1]).

Cardium alternatum (d'Orbigny, op. cit. III, p. 30, pl. 246). Въ сбирката си имамъ само горния отпечатъкъ на този Cardium. Прилича на *C. Productum* Sow., но различава се отъ него по брадавичкитѣ си[2]).

Cardium productum Sow. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 31, pl. 247). При нашитѣ каменни ятки добрѣ се вижда въ лѣвата полвина празднината на конусовидния зжбъ, както и на онзи, който стои прѣдъ него. Дължината на каменната ятка износи 48 м. м., а височината 62 м. м.; има овална трансверзална форма, която се приближава малко на четверожгълникъ. Прѣднята часть на чърупката е кратка и стърмно пада, заднята напротивъ нѣщо разширочена и крайщата ѝ назжбени. Въ пиринейската, медитеранската и лоарската котловина, този распространенъ видъ характерезира *l'étage touronien, ou craie chloritée.*

Sphaerulites sp. възможно Sph. *Styriacus* Zitt: (Zittel, op. cit. p. 75, taf. 26, fig. 5, 6, 7) Ако и само една часть да имаме отпечатана, тя е достатъчна да покаже, че имаме работа съ *Sphaerulites*, нъ да ли е Styriacus? — това е въпросъ. Намира се съ *Janira (Neithea) quadricostata* въ хлоритния варовикъ, въ долината на Тученица.

Eriphyla lenticularis Goldf. sp. (Paleaontographica XX, 2, p. 62, taf. 17 fig. 12; taf. 18, fig. 1, 2) По дълга отъ колкото широка; чърупката е еднакостранна, почти окржгла, завършва се съ кука (Virbel), която само малко се завива напрѣдъ и стои почти въ срѣдата. Този видъ нѣма постоянна форма; при нѣкои височината е равна на дължината или пъкъ е по́-голѣма. Повърхностьта на нашата Eriphyla

---

[1]) За подробности на Cytherea polymorpha Zitt. Вижъ Пер. Спис. кн. X, стр. 55, 56.

[2]) Този видъ е списанъ въ X кн. на Пер. Спис. стр. 55.

е концентрична, но твърдѣ ситно набраздена, както това може хубаво да се види на горния отпечатъкъ, който се пази въ сбирката ми.

Дължина има 36 м. м., а височина 33 м. м. Твърдѣ распространена вкамененость въ Plänerkalk въ Саксония. Споредъ Gümbel-а, въ Бавария се намира, както въ долния така и въ горния Туронъ.

Pectunculina sp. възможно *P. Guerangeri* d'Orb. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 183. pl. 305, fig. 1—4). Тъзи малка скойка, на която височината е само малко по-голѣма отъ дължината, вижда се почти окржгла. Твърдѣ е сплощена и почти гладка. Намира се само въ отпечатъци, които споредъ Тоула приличатъ на *Limopsis calcus* Sow. sp. Отъ двата отпечатъка, които имамъ, едина е дългъ 15, а другия само 8 м. м.

Limopsis sp. на който каменната ятка е доста сплощена, има почти окржгла форма; склонржта частъ (Schlossrand) е дебела и на всѣка страна има 15—18 доста яки и дрѣбни зжби.

Pectunculus sp. възможно *Pectunculus obsoletus* Goldf. (Goldfuss, op. cit. II, p. 160, taf 126 fig. 4.) или *Marrotianus* d'Orb.: има овално-окржгла форма; повръхностьта е покрита съ радиялни зраки, на които точната структора не може да се забѣлѣжи въ каменната ятка. Върхътъ е остъръ и завитъ въ кука; постраннитѣ зжби доста сж якги и има ги 8. Вътрешностьта на каменната ятка е гладка, скойката ѝ е назжбена само къмъ долния край. Дължина 30 м. м., и височина почти толкова.

Отъ типическата различава се нашата само по това, дѣто има по-продълговата форма и гжсти радиялни зраки.

Pinna ctr. *cretacea* Schloth. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 256 pl. 333 fig. 4, 5. Чърупката твори дълга, уздужна набраздена пирамида съ ромбиченъ прѣрѣзъ въ широкия дѣлъ и съ квадратенъ къмъ тънкия. Нашитѣ каменни ятки, макаръ и да не сж цѣли, иматъ до 18 с. м. дължина а къмъ срѣдата до 6 с. м.

Gervillia sp. Само срѣднята часть, на която широчината износи 23—25 м. м. Повърхностьта ѝ е гладка и покрита съ концентрични чърти. Твърдѣ много прилича на *G. solenoides Defr.*

Neithea (Janira) aequicostata Lam sp. (Palaeontographica XX, 1. p. 200, taf. 45, fig. 5—7). Въ долината на Тученица намиратъ се и двѣтѣ чъруики на тъзи скойка. Горнята е доволно добрѣ спазена и само ушичкитѣ ѝ липсватъ; отличава се съ 25 зраки и съ една дължина отъ 70 м. м. Долнитѣ сѫ дълги 60—75 м. м. и високи 65—80 м. м. Понеже сѫ като каменни ятки, върху тѣхъ слабо се забѣлѣзватъ зракитѣ и брѣзднитѣ. При единъ екземпляръ, добрѣ се виждa запазена склопната часть, гдѣто има два голѣми и ягки кардинални зѫби, които дивиргиратъ. Споредъ d'Orbigny, *Neithea aequicostata* характеризира долнитѣ пластове на étage touronien въ парижката и медитеранската котловина.

Neithea quinquecostata Sow. sp. (Palaeont. XX. p. 201, taf. 45, fig. 8—9). Лесно се распознава отъ прѣдидующата и послѣдующата [1]).

Neithea quadricostata Sow. sp. (Zittel, op. cit. p. 39, taf. 18 fig. 4—h.). Различава се отъ прѣдидующата, че нѣма толкова испъкнѫли 6-тѣхъ нò-голѣми зраки, които слабо могѫтъ да се различатъ отъ второстепеннитѣ зраки, нъ при всичко това тѣ стоятъ пакъ нó-високо отъ тѣхъ. По външностъта си, распознава се отъ *N. quinquecostata,* гдѣто има, между главнитѣ шестъ, само три второстъпенни малки зраки, а не четире както при послѣднята. Ушичкитѣ на *N. quadricostata* сѫ нó-голѣми отъ ушичкитѣ на *N. quinquecostata,* но тѣ се невиждатъ между напитѣ както и тѣхната склопната часть.

На мѣсто Janira, азъ си послужихъ съ названието Neithea, защото въ ново врѣме Dr. Pethoï, доказа, че името Janira може да се употрѣби само на сега живущитѣ Pecten — и, нъ не и на фосилнитѣ. Той разяснява подробно разликата, като прѣдлага да се зематъ кредннтѣ като genus *Neithea,* съ което име Drouot е означилъ, още въ 1824. год. този родъ. Сѫщото нѣщо сѫ прѣдлагали год. 1868, Pictet et Campiche, нъ слабо е било уважено тѣхното мнѣние. Тука ще приведѫ сѫщитѣ тѣхни думи: „Il faut toutefois remarquer qu'ils n'ont pas été faits exactement pour le même type, celui de *Janira* correspondant aux espèces vivantes telle que le

[1]) За подробно описание на тъзи вкамененость сравни Пер. Спис. X. кн. стр. 56.

Pecten maximus et celui de Neithea aux espèces crétacés plus grypheiformes[1])".

Spondilus sp. Само единъ дѣлъ е запазѐнъ отъ този *Spondilus,* и за това не може да се опрѣдѣли. Доволно е испъкнѫлъ и покритъ е съ многобройни зраки, раздѣлени по между си съ толкова широки брѣздни. Цѣлата повръхность е набраздена концентрично съ твърдѣ фини чърти, които само въ долнята половина се виждатъ ясно; въ горнята — се распознаватъ само съ лупа.

Anomia truncata Geinitz (Reuss, sp. cit. II, p. 45, taf. 31 fig. 13). Ако не би била нашата пó-голѣма, то съвършенно би приличала на Reusso-вата изъ Plänerkalk въ Чехско.

Exogyra неопредѣливъ species.

Ostrea cfr. ungulata H. Coquand. (Monographie du genre Ostrea p. 58, pl. 31 fig 4—15). Тъзи продълговата стиснато заоблена и завита острига, нáй-много прилича на *O. larva.* Изобилно се намира въ долината на Тученица при Плѣвенъ, нъ твърдѣ мѫчно може да се извади отъ твърдитѣ скали. Въ сбирката ми се намиратъ два, нъ и тѣ непълни екземпляри.

Serpula gordialis Schloth. (Palaeontogr. XX, 1, p. 283, taf. 63, fig. 2—9). Вижда се като завити и единъ върху други сложени конци. Намира се въ Юрска формация и въ всичкитѣ етажи на крадна периода.

Serpula conjuncta Gein. (Geinitz, Nachtr. zur Charact. IV, p. 7, taf. 4, fig. 6—9). Изглежда като окржгла гладка. цѣвъ и има около 1.5 с. м. дияметръ. Намира се въ долний Pläner.

Serpula Ootatoorensis Stol. (Pal. ind. Cret. Fauna, IV, p. 65. pl. 24, fig. 9, 10). Има дълга, окржгло-елиптична гладка, равна и твърдѣ често завита чърупка. Нàй-голѣмия дияметръ достига до 7. м. м.

Hemipneustes striato radiatus d'Orb. (D'Orb., op. cit. IV, p. 113, pl. 802, 803). Една отъ нáй-распространенитѣ фосилии около Плѣвенъ, който се различава отъ d'Orbigny-евитѣ само пò величината си. Нашитѣ достигатъ длъжина 95 м. м., широчина 80 и височина 60 м. м., слѣдователно 17. м. м. пó-дълги отъ Французкитѣ. Несчитамъ за нуждно да

[1]) Description des fossiles du terrain crétacé des envivons de S-te Croix. Mater. p. l. pal. Suisse V. p. 235.

описвамъ бѣлѣзитѣ на този Hemipneustes, понеже сѫ общи при всичкитѣ.[1]).

III. Отъ Плѣвенъ за Никополь.

Къмъ сѣверния край на Плѣвенъ и на пѫтя за Буковлекъ, вижда се алувиялна пръсть (Lehm), отъ която правятъ доста хубави туфли. Тѫзи пръсть, която се намира около р. Тученица, испълва както видяхме пò-горѣ, пò-голѣмата часть на Плѣвенското корито. Тя се свършва при подножието на стръмнината, и остѫпва мѣсто на единъ синкавъ мергелъ, подобенъ на онзи, който видяхме пò-прѣди при Опанецъ, Плазигѫсъ и Десивица и който е продължение тука отъ Плѣвненската котловина. Понеже синкавата скала се дроби неправилно, то нейната стратификация е неясна.

На върха на стръмнината, между Плѣвенъ и Буковлекъ, отъ дѣто се види Плѣвненската котловина и една часть отъ Стара-Планина, намира се пакъ сѫщий мергелъ.

Въ сухата бàра, която има изворитѣ си въ височинитѣ на Гривица и тече прѣзъ Буковлекъ, никакъ се невижда състава на бърдото. Едвамъ къмъ стръмнинитѣ на второто бърдо, забѣлѣзва се, на 2—3 мѣста, бѣлъ варовитъ мергелъ, отъ части ужълтъ или ужълто-синкъвъ, тоже отъ категорията на първитѣ, но само че послѣдния е пò-варовитъ и пò-бѣлъ. Въ пепеляно-червеникавата почва, която почива надъ мергеля, има много варовити конкреции.

Варовития мергелъ, праведно може да се нарече тука и мергеленъ варовикъ и като такъвъ незнаемъ, гдѣ би било пó-добрѣ да го смѣстимъ, дали въ терциярната или кредната приода. На сѣкий начинъ обаче, ний сме близо до границата на горнитѣ двѣ отдѣлни системи.

Тъкно къмъ срѣдата на пѫтя, между Плѣвенъ и Брашляница, въ мѣстото називаемо „Правителственъ совать“ намира се отворена въ ново врѣме кариера, дѣто нáй-ясно се виждатъ горнѣ-креднитѣ скали. Тѣ се бѣли отчасти пепеливи или ужълти и състоятъ отъ креда, която прѣвъсходно кипи (ври) въ киселинитѣ. До като се прѣсни скалитѣ, иматъ ужълтъ цвѣтъ и срѣдня твърдина, а като

[1]) Този видъ е описанъ подробно въ статията ми „Геологически и палеонтологически бѣлѣжки между Плѣвенъ и Троянския Балканъ“. Период. Спис. X. ст. 54.

прѣстоятъ изложени на атмосферилийтѣ ставатъ бѣли като снѣгъ и захващатъ лесно да се дробятъ. Въ тѣзи скали намираме пепелянъ ужълтъ, па даже и черъ кремъкъ. Послѣдний се намира по̀-вечето тука като растопенъ въ кредата и по̀-малко твори голѣми конкреции; ето защо се виждатъ въ кремъка много вкременени (силицифирани) *Spongiae, Belemnites* и др.

Кредитѣ тѣзи пластове начеватъ, безъ ясна стратификация, подъ почвата, която нема тука по̀-вече отъ 15 с. м. Отъ животинскитѣ остатки на́й-вече намираме: *Eschara* и други Бриозои, които, поради множеството и разнообразието си, могжтъ отдѣлно да се изслѣдватъ. Въ мехката бѣла креда намиратъ се изобилно още *Terebratula,* които по̀-вечето сж смазани и обезобразени. Нѣкои отъ тѣхъ сж много голѣми, иматъ 80—90 м. м. Ако ги разгледаме съ внимание, можемъ да уприличимъ едни на *T. semiglobosa Sow.*, а други на *T. carnea Sow.*, съ склонни жгълъ *(Schlosskantenwinkel. angle apical)* отъ 90—100°. Както едната така и другата *Tereblatula* на́й-често се намира въ Ческо (въ горния, но има ги и въ долния Plänerkalk). *Dr. Schafhäutl* въ своето класическо дѣло, описва подъ името *T. obesa Sow.* [1]) една голѣма Terebratula изъ Teisenberg, която лесно можемъ да уприличимъ на нѣкои отъ нашитѣ. Но въ *Paléontologie française* [2]) нарисаната *T. obesa* съществено се различава отъ Баварската и за това искамъ да вѣрвамъ, че Schafhäutel-овата *T. obesa*, ще бжде или *T. semiglobosa* или пъкъ *T. carnea.*

Pecten, който прилича на́й-много на *P. cretosus* Defr.: той има сичкитѣ си радиялни не само еднакви, но и нееднакви отдалечени зраки. Пространството между зракитѣ е по̀-широко отъ колкото самитѣ зраки; тънки и концетрични черти се забѣлѣзватъ върху нашия Pecten. Ушичкитѣ му се навиждатъ, по̀-вечето е въ кремъкъ прѣобърнжтъ. Намира се въ онѣзи части на кредата, дѣто кремъкътъ е разхвърленъ въ неправилни части, които свръзватъ кредата. Кремъкътъ е сиво-пепеливъ или ужълтъ, и състои исключително отъ Бриозои, спонгии и други, които отпослѣ щж изучж; заедно иджтъ и *Belemnitella cfr. mucronata* d'Orb. но като испълнени съ кремъкъ или слепени въ кременната

[1]) Süd-bayerns Lethaea geognostica, p. 132, taf. 26 fig. 1, a—c.
[2]) Terr. crétacé IV, p. 101 pl. 513, fig. 1—4.

креда, немогжтъ цѣли да се извадятъ. Ако сждимъ по разрѣзитѣ имъ, можемъ да заключимъ, че тѣ приличатъ пó-вече на *B. mucronata* отъ колкото на *B. quadrata*.

Между Плѣвенъ и Бръшляница простира се високо равнище; нийдѣ се невиждатъ какви се креднитѣ скали. Малката рѣкичка, която тече прѣзъ послѣднето село, извира на 4—5 мѣста, недалеко селото и не както е нарисана въ новата карта на русския генераленъ щабъ изъ околноститѣ на Върбица, защото Върбишката се губи и недостига до Бръшляница.

Дебелъ *löss*, прѣкрива скалитѣ въ Бръшляница; както на сѣкждѣ така и тука той е пепеливо-рохъкъ и богатъ на варовити конкреции. Пó-вечето кжщи сж направени въ löss-а. Тъй като въ Бръшляница нѣма твърди скали, за зидание носятъ камъни отъ крета и Кацамуница. Първитѣ приличатъ на Каялжшкитѣ, но отличаватъ се отъ тѣхъ, дѣто се мѣхки; другитѣ сж твърди. Въ кретскитѣ скали се намиратъ толкова много Бриозои, щото неще бжде погрѣшно, ако ги наречемъ варовити скали съ Бриозои *(Bryozen-kalk)*. Въ тѣхъ се виждатъ още: *Pecten, Neithea quinquecostata, Hemipneustes striato—radiatus*, както и прѣкрасни екземпляри отъ *Ostrea Matheroniana* d'Orb. Освѣнъ черъ кремъкъ въ кретскитѣ скали, се вижда и малко глауконитна материя. Кацамунскитѣ скали, които сж тоже отъ сжщата кредна етажа, рѣжжтъ се хубаво и пишжтъ като креда. Въ тѣхъ се виждатъ неправилни жилки испълнени съ синкъва глина; съдържатъ тоже кремъкъ, Бриозои, Пектени и други.

На сѣверо-западъ отъ Бръшляница къмъ Куприва, отъ дѣсния брѣгъ на дола копай се много чистъ кварцовъ пѣсъкъ, въ който се свѣти и бѣла слюда. Въ брѣга чете се отъ горѣ на долу: 30—40 с. м. пепелява, пръхка плодна пръсть подъ която се вижда глиненъ слюденъ пѣсъкъ; колкото пó-дълбоко, толкова бива и пѣсъка пó-чистъ отъ глина; въ дълбочина 4—5 метра излиза много хубавъ и чистъ кварцитенъ пѣсъкъ. Нáслагитѣ (стелитѣ) биватъ ясни, по причина на разнитѣ нюанси на боитѣ, съ които сж вапсани пластоветѣ: червеникъви, синкъви, ужълти, кръвночервени, бѣлизняви и нáй-долу ужълти. Нѣма съмнѣние, че пѣсечивитѣ пластови се откриватъ и къмъ Коприва.

Отъ Бръшляница за кратко врѣме възлѣзохъ върху едно високо плато (198.5 м.) отъ дѣто постепенно се спущахъ къмъ долината на рѣката Осъмъ. Скалистия стърмъ и въ терраси расположенъ дѣсния брѣгъ прѣдставлява отъ далечъ хубава картина. Едвамъ въ могилитѣ които се издигатъ отъ лѣвата страна на рѣката, срѣщу Муселиево, можихъ да видѫ единъ порозенъ но твърдъ терциярен варовикъ испълненъ съ *Cerithiae* и *Cardia;* но нито еднитѣ, нито другитѣ вкамененности могѫтъ да се спознаѭтъ, защото сѫ въ каменни ятки. Скалата има ужълтъ или ужълто-пепеливъ цвѣтъ, а структура зърнеста, полукристализирана или набита; тя е нáй-вече порозна. Съ помоща на лупата забѣлѣзватъ се тукъ тамъ и слюдни луспици и бѣли микроскопически животни чъ̀рупки, които трѣба да се приготвятъ въ прѣпарати, за да могѫтъ да се изучатъ подъ микроскопъ. Терциярнитѣ сарматски скали, за които е тука въпросъ, виждатъ се само на нѣколко мѣста отъ лѣвата страна на Осъма; тѣ неприминуватъ тази рѣка, и се губятъ подъ *lössa* къмъ Дунава.

Рѣката Осъмъ нѣма широко корито; тя тече много тихо, но прави силни завои; събаря дѣсния брѣгъ и наслагва материяла на лѣвата си страна, дѣто образува алувиялно плодно равнище. Това се забѣлѣзва почти при всичкитѣ наши рѣки, които се изливатъ въ Дунава; при Искъра, Видъ и Янтрата имаме сѫщото нѣщо.

Отъ Муселиево, покрай рѣката, слѣзохъ до Дунава. Стръмния брѣгъ, който се издига отъ дѣсната страна на рѣката достига до 45 метра; той е съставенъ исключително отъ бѣла хубава креда, въ която се намиратъ неправилни кѫсове кремъкъ. Нáй-горнитѣ скали биватъ пó-твърди и като покривка, въ видъ на трапези щитѭтъ долнитѣ мѣхки пластове отъ раздробение. Лѣвия брѣгъ на Осъма е низъкъ и слабо могилчестъ; съ голѣмо внимание разгледвахъ тѣзи могили, за да откриѭ нейдѣ твърди скали, но за голѣмо нещастие това неможихъ да видѭ.

Тихо и мирно тече Осъма и безъ шумъ се смѣсва съ Дунава. Широчината на тази рѣка при устието ѝ нѣма пó-вече отъ 6—8 метра. Високъ е брѣгътъ на Дунава на истокъ отъ Осъма; той се издига 20, 30 и пó-вече метра, надъ Дунавската повръхность и е съставенъ само отъ креда

съ кремъкъ (silex pyromaque, flint). Кремъкътъ се показва въ заоблени парчета съ бизарни форми, които сѫ наредени едно до друго въ редове, пó-вечето отдѣлно и пó-малко слѣпени. Тука неможихъ да видѭ кременни плаки (плочи), както въ Парижката котловина и въ кариеритѣ при Meudon. Изобилието на кремъка се смалява съ дълбочината.

Къмъ Никополь, нáй-отдолу се вижда бѣла, послѣ синкава креда, въ която нѣма никакъвъ кремъкъ; рѣжи се хубаво и неправилно цѣпи; нѣкои пластове сѫ мѣгки, други твърди и звонки. Въ тъзи креда изобилни сѫ вкамененоститѣ като индивидуи и малобройни като видове. Азъ ще опишѭ *Echinocorys vulgaris* Breyn (D'Orbigny, op. cit. VI. p. 62, pl. 804—806, 808 fig. 1—3), познатъ пóвече подъ името *Ananchytes ovata* Leske sp.; намира се край Дунава въ доста хубави екземпляри; при това има стиснѫти, смазани даже и обезобразени. Едни сѫ испълнени съ креда, други съ кремъкъ; едни сѫ пò-високи, други пò-низки, но всички носятъ главнитѣ и нуждитѣ бѣлѣзи, за да могѫтъ да се распознаѭтъ. Измежду Никополскитѣ Echinocorys vulgaris, намиратъ се пò-низки и съ равна почти долня повърхность, тъй щото тѣ приличатъ най-много на *Echinocorys semi-globus* d'Orb.; но като вѣрвамъ, че такива екземпляри сѫ само вариетети отъ *E. vulgaris,* смѣстямъ ги всички подъ сѫщото горньо име. Този видъ характеризира въ Чехско горния Plänerkalk, а въ Франция 22-е étage sénonien.

Ostrea vesicularis Lam. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 742, pl. 487). Нáй-изобилна отъ всичкитѣ; явява се нáй-първо при Джорново край рѣката Осъмъ и достига максимума къмъ Дунава. Въ дѣсния брѣгъ на Осъма, освѣнъ тъзи *Ostrea*, друга пò-видна вкамененость ненамѣрихъ, сѫщото е до нѣйдѣ и край Дунава до Никополь. У насъ се намиратъ разни вариетети отъ този видъ; имаме както стари така и млади екземпляри, но почти всичкитѣ си приличатъ. *Belemnitella mucronata* Schloth. sp. (D'Orbigny, op. cit. I, p. 63. pl. 7). Всеобщо познатата и характеристичиста за горня креда *Belemnitella* тоже е изобилна въ край-дунавската креда. Рѣдко се намиратъ цѣли индивидуи, но отъ частитѣ, които имамъ хубаво може да се види какъвъ е видътъ изобщо. Пóвечето иматъ коническа форма и твърдѣ слабо сѫ сплощени; младитѣ индивидуи прѣобладаватъ

надъ другитѣ. Типиченъ, цилиндриченъ екземпляръ, който се завършва съ бодлика, намѣрихъ само единъ на югъ отъ Никополь, недалеко с. Джорново; послѣднята *belemnitella* е почти цѣла.

Освѣнъ тѣзи, въ кредата намираме остаткитѣ и на други животни, но нáй-вече има *Spongiæ*, *Bryozoa*, *Foraminifera*. Нѣкои отъ послѣднитѣ микроскопически животинки, намиратъ се и въ кремъка, дѣто могжтъ и съ лупа да се распознаѭтъ; но тѣ трѣба да бѫджтъ прѣдмѣтъ на подробно и дълговрѣменно изучвание, нѣщо което неможе да стане въ настоящата статия.

На Дунава, къмъ Никополското пристанище, твърдѣ ясни сѫ пластовитѣ; тѣ падатъ подъ 12° къмъ сѣверъ h. $2^1/_2$. Кредата е тука ужълта, рони се лесно и несъдържа много кремъкъ. Зеленикавостьта на нѣкои слойови произлиза отъ ситнитѣ глаукопитни зрънца, които се виждатъ съ лупа между креднитѣ частици. Въ брѣга на истокъ, този редъ слѣдватъ пластоветѣ; нáй-горѣ сѫ бѣли кредни пластове, мѣгки или твърди и звонки съ изобилие на Flint; подъ тѣхъ има зона отъ мѣгка креда безъ кремъкъ и нáй-долу кредата е компактна и пó-твърда отъ горнята.

Атмосфернитѣ води и зимскитѣ мразове, постепенно дробятъ креднитѣ скали; тѣ се ронятъ и събарятъ постоянно, като ставатъ по нѣкоги и застрашителни. Въ началото на 1884 год., такава голѣма скала се отцѣпила и паднѫла, щото произвела силенъ екотъ и въ Никополь, но на щастие, при тази опасна случка, никаква жертва нестанѫла [1]).

IV. Отъ Никополь по рѣката Осъмъ за Ловечь.

Градъ Никополь съзиданъ е отъ двѣтѣ страни на единъ долъ, който се простира отъ югъ къмъ сѣверъ.

---

[1]) Относително Никополскитѣ кредни пластове ето що ми пише Проф. Тоула: „Тѣзи горньо-кредни пластове много приличатъ на ония, които се намиратъ на истокъ при езерото Канара и на Черна вода (Кара-су) въ Добруджа. Петерсъ споменува въ своето дѣло (Dobrudscha II, 48, Denkschriften, Bd. XXVII, p. 192), че и въ Добруджа има креда съ кремъкъ, богата на *Ostrea vesicularis* Lam. и *Belemnitella mucronata* Schloth. ер. Фораминиферитѣ и Остракодитѣ е описалъ Reuss. (Sitzber. LII, p. 445). Фонъ Фричъ само мимоходомъ споменува за Сенонската формация при Никополь. (Beitrag zur Geognosie des Balkan, Halle 1879).

Никъкви твърди скали се неотварятъ въ дола, навредъ е покрито съ дебелъ löss.

Ний ще оставимъ Дунавский брѣгъ и особенно долнето течение на Осъма, и ще прѣцѣпимъ високото равнище, което раздѣля Никополь отъ Джорново. Щомъ поемешъ стръмнината, която води отъ града за Вжбелъ или Джорново, освѣнъ *löss*, тукъ тамъ се виждатъ подъ него бѣлитѣ кредни скали. Дебелината на *lössa* варира между единъ, десеть и повече метра. На́й-горѣ, върху пространното плато, нийдѣ се невижда твърдъ камъкъ; само когато начене да се наваля пжтя къмъ Осъма, тогава чакъ излизатъ Никополскитѣ скали, съ изобилие на *Ostrea vesicularis* Lam. и *Belemnitella mucronata* Schloth. sp. Сжщитѣ скали се виждатъ и надъ Муселиево. Равнището между Джорново и Муселиево испълнено е съ алувиумъ.

Дѣсната страна на Осъма е скалиста и съставена отъ сжщий материялъ, отъ който и околноститѣ на Никополь: креда съ флинтъ (Flint) и нищо по́-вече. На́й-горнитѣ слойове сж отъ твърда, а долнитѣ отъ мѣгка креда, както и край Дунава; затова и само на́й-горнитѣ части на брѣговетѣ сж запазени отъ растрошение, и долнитѣ сж раздробени и разровени. Мжршевската и Лохвичката бара изнесли сж и изнасятъ кредния материялъ на видѣло.

Срѣщната или лѣвата страна на Осъма е на́й-първо низка и равна около рѣката, тя се издига постепенно къмъ Плѣвенъ.

Тъкмо прѣдъ Новачени, подъ бѣлитѣ кредни скали, които се свършватъ тука, вижда се пѣсечивъ, синьо-зеленикъвъ мергель, лежащъ конкордантно подъ Сенонския варовикъ. Между мергелнитѣ слойове, има нѣкои по́-твърди, но отъ сжщий материялъ; тѣ се цѣпятъ доволно тънко. Въ мергеля се намира доволно неправилно разхвърленъ, ситнокристализиранъ Марказитъ, който като се растваря и растрошава, вапсва червено и жълто скалитѣ, въ които се намира.

Отъ Ново-Новачени до Боцевата махла отива се прѣзъ едно хубаво равнище, покрито съ *löss*. Скалистъ е само дѣсний брѣгъ на Осъма, който като допира се по́-вече и по́-вече до рѣката, неможе никакъ да се слѣдва. При Боцевата махла минава се Осъма за Трънчевица. Тука дѣс-

ната страна непоказва вече твърди скали, както пó-прѣди, но виждатъ се само синкави мергели. Брѣговетѣ отъ дѣсната страна на рѣката не сѫ много високи; коритото на Осъма е ископано до единъ метъръ дълбоко въ пепеливосивия *löss*.

Въ Павликянското село Трънчевица пó-вечето кѫщи сѫ покрити съ пѣсчени плочи, които носятъ тука отъ 3—4 килом. растояние, сѣверо-източно отъ селото. Отъ сѫщото мѣсто носятъ тука: а) жълтъ червеникъвъ, набитъ варовикъ, въ който намираме кременни зърна, които правятъ скалата ту пó-вече ту пó-малко пѣсчена; но както въ една така и въ другия случай, ний намираме извънредно изобилие вкамененности, като каменни ятки *Trigonia, Pecten, Inoceramus* и др.); б) пепеляно-шаренъ едрозърнястъ пѣсченикъ, съ едри бѣли луспици слюда и извънредно богатство на петрефакти, между които нàй-важното мѣсто заема *Orbitolina concava* Lam.; скалата е доволно твърда и хубава, като воденчарски камъкъ, може да се употрѣби; в) пепелявъ варовикъ, който затваря въ себе си и пѣсъкъ; той може да се нарече и варовитъ пѣсченикъ. Твърдъ е и доволно вкамененности съдържа, като *Trochus*, *Trigonia* и други неопрѣдѣливи Бивалви; въ него виждаме и растителни остатки, прѣобърнѫти въ черъ вѫгленъ.

Какво може да бѫде стратиграфското отношение на тѣзи скали, немогѫ да кажѫ, понеже несъмъ ги видѣлъ на мѣсто. Отъ донесенитѣ камъни за постройки въ Трънчевица, събрахъ:

Нѣколко отпечатки отъ *Trigonia*, които като непълни немогѫтъ да се опрѣдѣлятъ. Нѣкои отъ тѣхъ приличатъ на *Tr. spinosa* Park., други на *Tr. scabra* Lam., обаче азъ немогѫ да се рѣшѫ ни за единъ отъ тѣзи два вида.

Inoceramus Cripsi Mant. (Zittel, op. cit. p. 95, taf. 14 und 15). Тъзи форма прилича нàй-много на *In. mytiloides*, която Zittel означава като *I. Cripsi* var. *decipiens*. Азъ имамъ само отпечатки, които макаръ и непълни, даватъ поне приблизително да се опрѣдѣлятъ. Иматъ продълговата яйцевидна форма, не сѫ много испъкнѫли, повърхноста имъ е окрасена съ концетрични дълбоки брѣздни и това е всичко, което виждаме върху нашитѣ отпечатъци. Намиратъ се

въ желтитѣ, синкавитѣ и шаренитѣ пѣсченици заедно съ *Orbitolina concava* Lam. и други.

Neithea (Janira) *quadricostata* Sow. sp. Въ синкавия пѣсченикъ виждатъ се само малки екземпляри и непълни отпечатъци; въ жълтия намѣрихъ доста хубаво запазена горнята похлупка на тъзи Neithea, върху която се забѣлѣзватъ главнитѣ заоблени зраки, и между тѣхъ три до четире пò-малки но доволно ясни зраки. Концентричнитѣ чърти, които попрѣчно прѣсичатъ зракитѣ, едвамъ съ лупа могжтъ да се видятъ; тѣ сж твърдѣ ситни. Заедно съ тъзи Neithea намираме *Trigonia, Inoceramus.*

Pecten cfr. laevis Nils (Zittel, op. cit. p. 108, taf. 17, fig. 4). Има почти сжщитѣ размѣрия на височината къмъ дължината, каквито ги дава *Zittel* за тъзи Pecten. Има гладка, блестяща повърхность, покрита съ твърдѣ тънки и ситни концентрични чърти, които едвамъ могжтъ да се распознаютъ. Отъ радиялнитѣ зраки нито слѣда се забѣлѣзва. Чърупкитѣ сж слабо издути и изглеждатъ като да сж сплощени. Ушичкитѣ сж доста голѣми и нееднакви. Този Pecten намира се твърдѣ изобилно въ пепеливо-шарения пѣсченикъ заедно съ

Orbitolina concava Lam., на която диаметра достига до 7·5, и височината ѝ не пò-много отъ 3 м. м. Нѣкои приличатъ много на *Orb. lenticularis,* но почти всичкитѣ сж лишени отъ концентрически чърти. Сжщата *Orb. concava* намираме и около Дервишко село. Много прилича на Баварскитѣ изъ Urs hlau.

Сжщитѣ Орбитолински пластове намиратъ се при Пети-Кладенци, Татари и Орѣшъ; а въ полуострова който образува Осъма на западъ отъ Трънчевица, намира се глиненъ ужълтъ варовикъ съ пѣсъкови зрънца, какъвто варовикъ видѣхме пò-горѣ около Плѣвенъ, при Кацамуница или Суватлжка.

Въ Дервишко село носятъ тоже Орбитолинни скали, подобно на ония, които разгледахме при Трънчовица, но въ тѣхъ освѣнъ *Orbitolina concava,* други вкаменелости невидѣхъ [1]).

---

[1]) Споредъ мнѣнието на Тоула, тѣзи пластове сж еквивалентни не орбитолинскитѣ пѣсченици и орбитолинскитѣ варовити скали, които той държи за горний Ургонъ или долний Аптиенъ (Grundlinien sur Geologie des westlichen Balkan, p. 47).

Върху шосето, що води отъ Плѣвенъ за Русчукъ, недалеко Българени, намѣрихъ, за пръвъ пѫть въ България, парчета отъ базалтни скали, които сѫ носени тукъ отъ Овча могила, Червена и околноститѣ на Сломеръ. Но за тѣзи вулкански камъни, ний ще говоримъ обширно, когато дойдемъ на самото мѣсто, отъ гдѣто се тѣ копаѭтъ.

Дѣсния брѣгъ на Осъма, отъ Българени до Козарбѣлени, е разровенъ и достѫпенъ на атмосферилийтѣ; въ него се виждатъ синкави мергели, а въ тѣхъ тънки слойеве съ окръ. Хубавъ профилъ се отваря при моста, дѣто по стръмнинитѣ на високия брѣгъ се намиратъ разхвърлени и заоблени още откъсляци отъ восчено-желтъ кремъкъ и ѫглъсти парчета отъ пѣсечено твърди скали, на които правитѣ мѣста неможихъ да видѭ.

Лѣвата страна на рѣката е равна и покрита само съ *Löss;* коритото на Осъма ископано е до 2 метра дълбоко въ тъзи мѣхка скала. Нийдѣ се невижда основата на *Lössa*; безъ да може да се забѣлѣжи, равнището се издига постепенно къмъ западъ, като се простира къмъ Плѣвенъ. Едвамъ къмъ Пелишатъ, изподъ löss-а, край дола, начеватъ да се показватъ глиненитѣ варовити, които доста подробно разгледахме при Тученица.

Лѫжене, Орта-кьой, Караачъ, Калугерово и Лѣтница, лежѫтъ въ плодното осъмско равнище отъ лѣвата страна на рѣката. Срѣщу Лѣтница, около Крушинъ виждатъ се, за пръвъ пѫть, бѣли варовити скали, които могѫтъ да се раздѣлятъ така: а) подпълно бѣлъ, набитъ варовикъ, въ който се виждатъ блестящи прецѣпни плочи отъ калцитни зърна. Въ твърдия камъкъ забѣлѣзватъ се хубави орбитолини, вѣроятно *Orb. concava*; б) зърнястъ, шаренъ варовикъ съ ужълто-пепеливо-бѣлъ цвѣтъ, който съдържа тоже много *Orbitolina cfr. concava* и други вкаменености, които немогѫтъ да се опрѣдѣлятъ. Нашитѣ тука орбитолини сѫ по̀-избочени и по̀-дебели отъ ония, които разгледахме при Трънчевица. Сѫщия варовикъ съ сѫщитѣ Орбитолини ще видимъ отпослѣ на истокъ при Сухиндолъ.

Крушинскитѣ скали се виждатъ само около селото; тѣ се скриватъ на югъ подъ лѣсоветѣ, и слабо се забѣлѣзватъ въ Лѫжене; срѣщу Кара-Хасанъ, тѣ се показватъ изново. Отъ Юруцитѣ, между Кара-Хасанъ и Койовци, ва-

дятъ пепеливи, глинено-пѣсчени скали, въ които се виждатъ тоже Орбитолини.

Нѣколко километра юго-западно отъ Кара-Хасанъ, по́-ясни ставатъ варовититѣ скали; тѣ преминаватъ и на лѣвия брѣгъ на Осъма, дѣто стърчатъ на много мѣста, между дърветата на хубавия лѣсъ. Тѣзи скали съдържатъ тоже Орбитолини, но подъ тѣхъ лежжтъ други съ по̀-голѣмо изобилие на горнитѣ фораминифери. Послѣднитѣ пластове особенно добрѣ се виждатъ, когато се прѣхвърли Кара-Хасанский баиръ и се влѣзе въ равнината. Въ шарения твърдъ варовикъ, освѣнъ Орбитолини, забѣлѣзваме още Корали и други вкаменености, които на́й-често намираме въ орбитолинскитѣ пластове или въ Аптиенъ. Пластоветѣ лежжтъ конкордантно и паджтъ подъ 8—10° къмъ СЗ.

Предъ Иглъвъ йоще се виждатъ орбитолинскитѣ пластове, дѣто при Сетово и Залково биватъ пѣсчени и богати на разновидни орбитолини, както ще видимъ сжщото нѣщо и прѣди Ловечъ.

Рѣката Осъмъ кваси до Омерево дѣсний брѣгъ, но тя се приближава на югъ къмъ лѣвия скалистъ брѣгъ, като оставя на истокъ една алувиялна равнина. Скалитѣ сж прѣди сичко варовити, червеникъво-пепеляни; едни сж зърнясти, други набити; послѣднитѣ сж прѣплетени съ синкави калцитни мрѣжи, които иматъ диямантенъ блѣсъкъ; нито първитѣ нито вторитѣ съдържатъ нѣкакви фосилии.

На лѣвия брѣгъ, край рѣката излиза конгломератъ, наслаганъ и слѣпенъ съ варовитъ глиненъ цементъ. Заобленитѣ откъсляци достигатъ величината на юмрука; на́й-много въ тѣхъ се намиратъ парчета отъ горний варовикъ, послѣ сивопепелянъ и червенъ пѣсченикъ както и еруптивни камъни. Подобни конгломерати намиратъ се и край Етъра (Янтра), при Търново.

При воденицата и двата брѣга сж скалисти; тука се вижда варовикъ съ Requienia, който се провлича къмъ Ловечъ. На́й-горѣ е синкъвъ, пепеливо-шаренъ, полукристализиранъ и постепенно прѣминава въ глиненъ и мергеленъ варовикъ: на́й-долу се намиратъ синкави пѣсчено-мергелни слойеве съ *Orbitolina lenticularis, O. bulgarica, O. concava* и разновидни корали. Послѣднитѣ се забѣлѣзватъ, особенно хубаво, отъ дѣсната страна на шосето, прѣди още да влѣ-

БЪЛГАРЕ ПОДЪ СТѢНИТѢ НА ЦАРИГРАДЪ.

ПЪТНИ БѢЛѢЖКИ И ВПЕЧАТЛЕНИЯ ОТЪ ОФЕЙКОВА.

Отъ мнозина бѣхъ слушалъ, че около Цариградъ, подъ сѫщитѣ негови стѣни, имало не само нѣколко села, ами и цѣли български поселици. Любопитството се пробуди. Какви сѫ, и колко сѫ тия Българе, и отъ кога сѫ заселени тъй близо до Цариградъ? Ние нѣмаме още една вѣрно и точно съставена статистика за българския елементъ въ Турско, за Българетѣ — прями подданници на Султана; ние не само че нѣмаме подобна статистика, но много често незнаемъ дори и за сѫществуването на цѣли български поселици въ Турско. Това е твърдѣ горчива и печална истина.

Азъ намѣрихъ врѣме да направѭ една заобиколка, да прѣкарамъ нѣколко деня между Българетѣ подъ стѣнитѣ на Цариградъ, намѣрихъ случай да ги видѭ отблизо, да се запознаѭ съ тѣхния минѫлъ и сегашенъ животъ. Азъ успѣхъ да споходѭ окрѫзитѣ: Чаталджийски, Силиврийски и Чорленски.

Часъ и половина по желѣзницата отъ Цариградъ се намира станцията Хадъмъ-Кьой, гдѣто азъ слѣзохъ и заченѫхъ да диръ български села. Тамъ ме чакаше единъ младъ Българинъ отъ селото Дели-Юнусъ, — Дерканско, който щѣше да ми бѫде водачъ въ пѫтуването. При всичко, че бѣше се училъ въ Фенерската гръцка гимназия, тоя Българинъ отъ цариградската околность бѣше запазилъ и своята народность и своя езикъ, заедно съ чисти народни чувства. Освѣнъ „Зорница“, друга българска книга той не бѣше виждалъ, и си говореше съ особна приятность тъй, както си говорятъ въ неговото село, — безъ всѣко литературно и вѣстникарско краснорѣчие. И при все това, моятъ пѫтеводитель бѣше човѣкъ интелигентенъ.

бѣше *Nerinea*. *Requienia* и

ненитѣ, които

Forbes Fossils

Въ

и

ръзъ че-

лънцето,

и полу-

ргеньтъ,

– Щомъ

Не се изминж часъ и полвина, слѣдъ нашето тръгване отъ станцията Хадъмъ-Кьой къмъ Деркосъ, и до ушитѣ ми дойде гласътъ на гайдата. Тукъ близо трѣбва да има българско село, си помислихъ азъ; Гърцитѣ и Турцитѣ гайда нѣматъ. Гайдата е гласътъ на българщината. Дѣто чуете гайда, тамъ не се съмнѣвайте че има и Българе.

„Дѣ свири тая гайда? „попитахъ азъ другаря си.

„Тя свири тука близо въ едно село, което се казва Дели-Юнусъ“.

„Българско ли е това село, или гръцко?“

„Разбира се, че е българско; свири ли гайда въ гръцко село?“ отговори моятъ пжтникъ, и шибня коня си.

Слѣдъ половинъ часъ, ние бѣхме въ селото Дели-Юнусъ, два часа далечъ отъ Деркосъ. Отсѣднжхме въ дома на Яни Чорбаджи, който е прочутъ по всичкитѣ Чаталджински български села, по своето богатство и по своето влияние; всички го почитатъ и уважаватъ. Той е задържалъ чрѣзъ влиянието си българскитѣ села въ Чаталджинската кааза да се непрѣселятъ въ бившата И. Румелия слѣдъ послѣднята русско-турска война. Бѣше вторий день на Великъ-день тая година. Гайдата свирѣше въ срѣдъ селото и хорото се люлѣеше. Още краката ми не бѣхж прѣтръпнжли отъ жулението и търкането на семеря, и азъ жедно се затехохъ да видж българско хорце, което отъ година не бѣхъ виждалъ.

Хорото е единъ видъ селско изложение. Тамъ човѣкъ може да се запознае съ живота на Българетѣ, съ тѣхния вкусъ, съ тѣхното душевно настроение; тамъ българскитѣ чърти, българский типъ сж изложени, а чернитѣ очи и тънката снага сж излѣзли да търсятъ своята цѣна. На хорото въ това село азъ видѣхъ обикновение, което много рѣдко се срѣща въ българскитѣ села. По насъ много рѣдко се случва, напримѣръ, да излѣзжтъ бабичкитѣ на хорото и да игражтъ наредъ съ младитѣ. Не само въ Дели-Юнусъ, но и въ всичкитѣ Дерконски български села азъ забѣжихъ, че и млади и стари сж на равна нога на хорото. Още по́-любопитно е, че при играта, веднага слѣдъ ергенетѣ, се ловятъ бабичкитѣ, слѣдъ тѣхъ булкитѣ, сетнѣ момитѣ и на́й-послѣ момичетата и дѣцата. Между булкитѣ и момитѣ се варди дори правото на старшинство, и която е по́-на-

прѣдъ женена или по́-стара, тя трѣбва да бѫде по́ на чело въ хорото. Азъ бѣхъ зачуденъ, когато видѣхъ 80 годишни бабички на чело въ хорото да играѭтъ и подскачѫтъ по цѣли часове.

Хорото е сѫщото, каквото и по селата въ самата България. Има само една притурка. Тя е, че съсѣднитѣ гръцки села сѫ заразили Българетѣ съ своето „Сирто„, единъ видъ хоро, което прилича на нашата „повръщаница„, непозната на Българетѣ въ дерконскитѣ села. Обаче Българетѣ подъ стѣнитѣ на Цариградъ не сѫ останѫли само съ тая гърцка зараза. Българкитѣ лакомо сѫ взели облѣклото на Гъркинитѣ, съ исключение само на забрадката, която у момитѣ и невѣститѣ служи за отличие. По забрадката, човѣкъ може да познае, коя млада е женена и коя е още мома. Това ржководи и ергенитѣ, които дохождатъ отъ далечни села да огледватъ моми. Забрадката у момитѣ, напримѣръ, позволява да се гледа голѣма часть отъ хубавитѣ коси на младата, а забрадката на жененитѣ запрѣщава това, защото е двойна, съ двѣ шѫмии, едната цвѣтна, като обгръща цѣлата глава, завързва се подъ брадата и непозволява да се види едно влакно отъ коситѣ; а другата бѣла, която е просто забодена съ една прибодка върху цвѣтната, и се развѣва по рамената и гърба на булката. У момата забрадката е само една лека, тънка, цвѣтна или бѣла кърпица, която прилича на паяжинка, оставя главата токо-речи гола. Българскитѣ селянки сѫ взели басменитѣ фустанчета на Гъркинитѣ, но не сѫ забравѣли общия обичай на българскитѣ села, — да ходятъ боси цѣло лѣто, да се събуватъ, когато се стопи снѣгътъ и да се обуватъ, когато изново навали. И когато попитахъ на хорото, защо всичкитѣ моми сѫ боси, отговорихѫ ми, че лѣтѣ по тия мѣста е срамота да ходятъ момитѣ обути; хората се смѣѭтъ и ергенитѣ се мърждатъ.

Хорото играѭтъ живо, скокливо. Между всичкитѣ моми на Дели-Юнузското хоро имаше една, която бѣше особно хубавица и имаше на́й-тънко кръстче. Прѣзъ четире часа тя непрѣкѫсното игра, на пукъ и на слънцето, и на праха, и на ергенитѣ. Азъ попитахъ за нея и получихъ отговоръ, че тя играе тъй дълго, защото и ергеньтъ, който ѭ либи, сѫщо не се отпуща отъ хорото. — Щомъ

се пусне либето ѝ, ще видите, че и тя ще се пусне; обичаятъ е такъвъ“, ми пошепнѫ единъ селянинъ, който за да ме увѣри въ това, намѣри причина да повика танчаря. И наистина, щомъ се пуснѫ ергеньтъ, хубавата селянка сѫщо прѣстанѫ да играе. Слѣдъ десеть минути ергеньтъ се хванѫ изново, и момата го послѣди.

„Има ли много хубави моми по туканшнитѣ български села?“ попитахъ единъ ергень.

„Много има“, ми отговори; тука близо въ селото Тая-Каджнъ има момиче, за което не може да се намѣри ергень по всичкитѣ тадѣвашни български села.

„Защо?“

„Оти е много хубаво, па и баща му е пръвъ по богатство въ селото. Ергени ербабъ за него има по грѫцкитѣ села, ала майка му не кайдисва да го даде въ грѫцко село“.

Трѣба да забѣлѣжимъ, че Българетѣ около Цариградъ строго се придържатъ у началата да не даватъ дъщеритѣ си други му, освѣнъ на Българе. Това тѣ правятъ не защото българското чувство е много развито въ тѣхъ, не защото чувствуватъ нѣкаква извънредна вражда къмъ Гърцитѣ, а тъй отъ неопрѣдѣлено чувство на самосъхранение, отъ желание да не отстѫпятъ отъ обичая, който не се е нарушавалъ отъ дѣдитѣ и бащитѣ имъ.

Сѫщия день азъ отидохъ да споходіѫ селата Тая-Кадънъ и Деркосъ. И въ двѣтѣ заварихме хоро, което се започева въ праздниченъ день речи отъ сутриньта въ всичкитѣ български села около Цариградъ. Хубавата мома азъ видѣхъ; на хорото всѣкой неѭ гледаше. Стори ми се, че тя сама незнае, че е тъй хубава. Менѣ неволно минѫ прѣзъ ума, какъ неблагоразумно се е родила тая хубость, и е порасло това цвѣте въ такова село! Свѣтътъ незнае нейното сѫществувание, но и тя незнае за сѫществуванието на свѣта. Да ѭ гледашъ и да ѝ се ненагледашъ. Женитѣ често ѝ повтарятъ:

Да ли си отъ Бога паднѫла,
Или си въ градина никнѫла.

Това е на́й-тънката нѣжность, най-любовното и поетическо изражение, което слуша тая хубава мома въ това малко село.

Българскитѣ села въ Чаталджинската кааза сѫ слѣднитѣ: Дели-Юнусъ, Тая-Каджнъ, Деркосъ, Тарфа, Чанакча, Емрихоръ-Кьой и Ермени-Кьой. Имало е още едно село подъ име Ташалъ, но то днесь несѫществува: въ врѣме на русската окупация се е прѣселило въ Южна България. Въ чаталджийската кааза гръцкитѣ села сѫ пòвече отъ българскитѣ. Обаче колкото до други двѣ каази около Цариградъ, именно силиврийската и чорленската, тамъ българскитѣ села сѫ много пóвече отъ гръцкитѣ. Българскитѣ села въ силиврийско сѫ слѣднитѣ: Чуқуръ-Ченгелъ, Куртулмушъ, Чаушлия, Беджелере, Кьостемеръ, Малъкъ-Чалтикъ, Голѣмъ-Чалтикъ, Кючюкъ-Сейменъ, Гельере, Кълъчлия, Умурга, Дагъ-Еникьой, Исеча, Синеклия, Курфалия, Авренъ и Султанъ-Чифликъ. Между тия български села въ силиврейската кааза има гърцки села само три: Фенеръ, Чанта и Плеватосъ; Останѫлитѣ сѫ турски. Трѣба да забѣлѣжимъ, обаче че всичкитѣ исчислени български села сѫ малки, обикновенно отъ 80 до 100, 150 кѫщи всѣко, а гръцкитѣ сѫ три, но и тритѣ сѫ голѣми: отъ 500 до 800 кѫщи всѣко. Едната четвъртина, ако не и пóвече, отъ населението въ селата Фенеръ и Чанта е българско, но безъ чувство и съзнание, — полупогърчено.

Българскитѣ села въ Чорленската кааза сѫ слѣднитѣ: Авламбей, Усрулусъ, Кара-Сенетъ, Хаджи-Шереметъ, Уфусъ Кара-Сентъ, Хаджи-Шереметъ, Уксус-Кьой, Миселимъ, Армаша, Исекче, Араплия и Паша-Лахнá. Гърцко има само едно село въ Чорленско, именно Дерменъ-Кьой. Останѫлитѣ сѫ турски. Градътъ Чорлу е населенъ отъ Турци, Ерменци, Гърци и Българе. Българскитѣ махали, които се намиратъ по края на града, сѫ двѣ, населени отъ скотоводци и земледѣлци.

Отъ Деркосъ до Мидия, по брѣга на Черно-Море, мѣстностьта е планинска и ненаселена. Отъ Мидия на горѣ обаче населението е чисто българско, съ тукъ-тамъ гръцки села. Отъ Чорлу къмъ Одринъ гръцкитѣ села сѫ сѫщо много малко; населението е българско и турско. Отъ Силиврия къмъ Родосто, па и въ самата околность на Родосто, имà много български села, но азъ нѣмамъ възможность да ги приброѭ тука, а, освѣнъ това, и да се произнесѫ у

кого е болшинството, т. е. български села ли сѫ пóвече или гръцки.

За мене бѣше много интересно да узнамъ, отъ кога сѫ заселени тия български села около Цариградъ. Въ което село и да отидохъ, когото и да питахъ за това, всѫдѣ получвахъ отговоръ, че българскитѣ села въ чаталджийската и чорленската кааза сѫ прѣселени въ кѫрджалийскитѣ врѣмена отъ подбалканскитѣ мѣста, нáй-вече отъ Чирпанъ, Калоферъ, и пр.

Въ врѣме на Селима III., по българскитѣ земи започнѫли да вълуватъ свирѣпитѣ Кърджалии, които плѣнили, обирали, опустошавали и горили селата и градоветѣ, безъ да може слабото тогава турско правителство да излѣзе насрѣща имъ, да ги разгони, излови и накаже, и тъй да спаси населението отъ очевидната погуба. Кърджалитѣ сѫ били хайдуци и разбойници въ нáй-строгия смисълъ на думата, и четитѣ имъ сѫ се съставяли отъ хиляди Турци, Татаре, Албанци, много често и Българе. Тъй, напримѣръ, кърджалийската чета на Еминъ-Ага, която се съставила около Хасъ-кьой, броила е около 25.000 души, пóвечето зналци на военното дѣло. Тѣ сѫ имали за прѣдводителье бинбашии и бюлюкбашии. Въ становетѣ си сѫ имали много красиви жени и момиа, наричани *гевендии*, които били плѣнявани измежду населението. Тѣ сѫ водили съ себе си и множество млади и хубави момчета, наричани *олани*. Перото не може да изобрази ужаснитѣ злодѣяния на тие изверги, които въ течение на немного години разрушили много цвѣтущи градове и опустошили всичкитѣ български населения, съ исключение на нѣколко само укрѣпени градове. Тъй сѫ били опустошени и изгорени около годината 1793 градоветѣ Панагюрище, Копривщица, Калоферъ, Чирпанъ, и пр.

Въ тия именно лоши врѣмена се бѣгали и се заселили и Българетѣ около Цариградъ. Въ зачалото на своето прѣселянье, тѣ били прости работници и ратаи по бейскитѣ чифлици, отъ които сѫ усѣяни Цариградскитѣ околности: испослѣ обаче тѣ се размножили и съставили особни села.

По расказитѣ на старитѣ хора, жителитѣ на българскитѣ села около Цариградъ се размножаватъ много бързо. На това се чудятъ и гърцитѣ отъ Силиврия и Чаталджа,

които прѣди 40—50 години непомнятъ, да е имало отдѣлни български села по тия мѣста. По тѣхнитѣ думи, изначало имало само ратаи по чифлицитѣ на бейоветѣ, а сега какъ се размножили, отдѣ се взели толкова български села — и тѣ се чудятъ. Това бързо размножение на българския елементъ подъ стѣнитѣ на Цариградъ азъ намѣрихъ въ слѣднъото. Обикновенно гръцкитѣ ергени тждѣва не се задомяватъ по̀-рано, освѣнъ откакъ станжтъ на 30, 35 дори и 40 години, т. е. откакъ успѣжтъ да си събержтъ извѣстенъ капиталецъ, да захванжтъ нѣкоя добра работа, а на́й-вече откакъ задомятъ всичкитѣ си по̀-малки сестри. Българския младъ, наопаки, на 20 години има вече нѣколко дѣца, на 30 и 35 той вече годява и жени дъщеритѣ и синоветѣ си, а на 40, 45 има много често и внуци. Българскитѣ селяне тука иматъ обикновенно много дѣца, а на гърцитѣ Богъ не дава по̀вече отъ едно или двѣ. Ето главната причина на бързото размножавание българския елементъ около Цариградъ. И не е чудно, че гърцкитѣ вѣстникарье ще погледнжтъ утрѣ — въ други день наоколо си и ще викнжтъ по четиретѣ краища на свѣта, отдѣ се взели татъкъ, отдѣ изникнжли тия Българе подъ самитѣ стѣни на Цариградъ?!

За да могжтъ нашитѣ Български филолози, и изобщо оние, които се интересуватъ, да си съставятъ понятие за нарѣчието, което Българетѣ говорятъ по тия мѣста, азъ ще приведж тука нѣколко пѣсни, въ които съмъ гледалъ да запишж всѣка дума тъй, както се изговаря.

Отъ селото Дели-Юнузъ, Иванъ Гайдаржията, който никога не е пжтувалъ на другадѣ, освѣнъ по околнитѣ български села, изпѣ тие пѣсни:

1.

Стоян го бяда бедили.
На два го друма вардили,
На третия го фанали:
Черни му върви развили
Надзад му ржце вързали,
У попови го завели.
А попа има две щерки
И ина млада невяста.
Стоян невести думаше:
„Мари невясто хубава,
Мош ли ма мени позгоди“.

Невяста Стоян думаше:
„Не са видиш какъв си!
Черни ти върви развили,
Надзад ти ржце вързали“.
Стоян невести думаше:
„Мари невясто хубава,
Мени ма е мома вързала,
Пак ще ма мома отвърже“.

2.

Искат ма, мамо, искат ма
Три моми от три касаби,
И тритѣ попски дъщери:
Ината влашка влахинка,
Втората исмер българка,
Третята бяла гъркинка.
Влахинка хабер проводи,
Де да е Стоян да доде,
Говеда да си обиди:
Сякоя крава с теленци,
А яловите по двенки.
Българка хабер проводи,
Де да е Стоян да доде, —
Мжжка е рожба стигнжла, —
Да доде Стоян да види.
Гъркинка хабер проводи,
Де да е Стоян да доде,
Да доде Стоян да види:
До три ми бържки гемийки
Със тънка бѣла коприна.
Стоян майци си думаше:
„Коя ли, мале, да зема?“
Майка Стояну думаше:
„Стоене, холан, Стоене,
Ни зимай, сино, влахинка —
Влахинка кжща не сбира; —
Влахинка още гъркинка, —
Гръкинка кжща пръскала;
Най земи, сино, българка —
Българка кжща сбирала,
И още хатър гледала“.

3.

„Байне ле, байте Иване,
Седем и седем колко сж?“
„Любе ле, четернайдесе“.
„Толкос ма момка любиха,
Никой ма мени не зима;
Байне ле тебе па зема“.

4.

Припаднало е темна магла —
Наливай, Райне моме, вино червено!
Пред Иванови дурове.
Наливай, Райне моме, вино червено!
То не било темна магла, —
Наливай и пр., —
Я най било сиво стадо.
Наливай и пр.!
Иван на Рада думаше:
Наливай и пр.!
„Карай. сестро, да караме, —
Наливай и пр., —
До сига би брат и сестра, —
Наливай и пр. —
Я от сега първо любе.
Наливай и пр.!
„Мълчи, брайне, недей дума, —
Наливай и пр.!
Чу-ще гора, повехна-ще; —
Наливай и пр.!
Чу-ще вода, пресѫхна-ще —
Наливай, Райне моме, вино червено!

Отъ село Чанакча, Чаталджинска кааза, пѣ Лула Панчова, която никога не е излазила изъ селата си:

1.

„Станке ле, бяла Габровке!
От 'га си расла порасла,
Не те е леля видела
Променена, та наредена“.
„Лельо ле, мила и драга,
Как да се лельо прѐмена!
Веднъш се, лельо, прѐмених,
Та че на вода отидъх:
Тамо, лельо ле, заварих
Субаши ясачията.
Като ма видя, лельо ле,
Бяла си чольма тръскаше,
Тънка си риза дереше
И ми, лельо ле, думаше:
— Станке ле, бяла габровке,
Та като се залюбихме
Та кога ке се земеме? —
Па яз му рекохъ. лельо ле:

вмѣсто оката, когато тя не е въ състояние да насмогне. — „Дай едно ведро вино“! . . . И интересния селски разговоръ само се върти около това ведро, което не тъй лесно се изпразднява. Чрѣзъ оката и ведрото, може човѣкъ да купи отъ селянина всичко, каквото иска. Слѣдъ механата, ще се намѣрятъ единъ-двоица да ме поканятъ у дома; Великъ-день е, всѣкой трѣба гостье да приема, но гостье да ходи. У дома вече не е половницата, тамъ е бъклицата; тя минува отъ ржка на ржка по гостьетѣ. По нѣкждѣ служатъ съ чаши, но това е новъ, гърцки обичай; по български се пие съ бъклицата. Защото ни е думата за бъклицата, трѣба да забѣлѣжж едно интересно нѣщо отъ нейното употрѣбение. По българскитѣ села около Цариградъ азъ намѣрихъ обичай, че всѣкой баща е дълженъ да приготви за всичкитѣ си синове по една бъклица. Щомъ се ожени синътъ, баща му дава не дава друго, но бъклица безъ друго трѣба да му даде. Много често нáй-голѣмия синъ получава въ наслѣдство бъклицата, останжла отъ дѣда му или отъ прадѣда му. Подобна бъклица има голѣмо значение; за неж селянетѣ говорятъ съ извѣстно уважение, защото тя е била още прѣди сто години, присжтствувала е на свадбата на дѣда, на бащата и внуката, знае вкуса на вината, пити прѣди единъ вѣкъ. Подобна стара бъклица държи вината много пó-вкусно отъ новата. И бъклицата, както и гайдата е прѣдимство само на българската народность и на българскитѣ села; въ гърцко и турско село бъклицата е непозната.

Има още едно нѣщо, което е прѣдимство само на Българетѣ и чиято миризма прѣдвѣщава българщина. То е цвѣтето, което се нарича здравецъ и което сѣкашъ расте само дѣто има Българе. Три съсѣдни села: българско, гърцко и турско; само въ българското има здравецъ. Напразно ще искате да видите Гъркиня или Туркиня, накичена съ здравецъ; напразно ще търсите въ небългарска градина тая меризлива растина. Дѣто има Българе, тамъ има и здравецъ. Кждѣто и да се прѣсели Българинътъ, тамъ започва да расте здравецътъ, тамъ започва да се слуша гайдата, тамъ се пие изъ бъклица. Подъ стѣнитѣ на Цариградъ мирише здравецътъ и свири гайдата.

Колкото за народното самосъзнание на Българетѣ около Цариградъ, азъ трѣба да кажж, че то не е съвсѣмъ изгасижло. Войната за нашето освобождение, дохажданьето на Руситѣ ги е много събудило. Въ всѣко българско село ще чуете да ви говорятъ, че Руситѣ искатъ да се простне България до С.-Стефано, че докато не стане това, свѣтътъ нѣма да се умири, и пр. трѣба да забѣлѣжж, че и българскитѣ и турскитѣ селяне подъ името *„Св.-Стефанска България“* неразбиратъ друго, освѣнъ България, която да се простира до Св.-Стефано. На много мѣста българскитѣ селяне, събрани въ механата, често ми повтаряхж: „ний сме изгубени, изгубени Българе“. На това азъ неможахъ да имъ неотговарямъ: „щомъ чувствувате, че сте изгубени, щомъ съзнавате това, вий сте намѣрени“. . . . . И наистина, Българетѣ около Цариградъ си сж Българе, не умѣижтъ да говорятъ инакъ, освѣнъ български, и много малко турски; но въпросътъ е, че се лишаватъ отъ всѣка нравствена сила. Гърцитѣ ги владѣижтъ изцѣло. Вождѣ си иматъ църкви, но въ тѣхъ се служи по гърцки. Въ три само отъ Дерконскитѣ села чухъ поповетѣ да почитватъ по нѣщичко въ църквата и словѣнски. Селото Тарфа поискало прѣди година отъ Дерконския владика свещенникъ, който да умѣе да почитва и български, защото иначе отъ църковната служба нищо неразбирали. Владиката имъ прѣпоржчилъ нѣколцина, но селянетѣ неприели нито едного, защото никой отъ тѣхъ неумѣлъ да служи български. Като видѣлъ упоретвото имъ, владиката на́й-послѣ имъ казалъ: „като е тъй, поискайте си отъ Русия свещенникъ, който да умѣе да служи по езика ви. Съ това владиката искалъ да имъ напомни, че въ тоя случай ще може да ги скомпрометува прѣдъ правителството. Учительетѣ, които въ сжщото врѣме сж и пѣвци въ църквитѣ, учжтъ само по гърцки. Но това учение е далечъ да може да погърчи Българетѣ, защото дѣцата отиватъ въ училището докждъ неумѣижтъ още да пасжтъ воловетѣ. А до него врѣме тѣ едва навикноватъ да различаватъ буквитѣ въ алфавитата, която на полето, слѣдъ воловетѣ или овцитѣ, много лесно се забрява. Въ всѣкой случай, въ всѣко отъ българскитѣ села около Цариградъ има по единъ-двоица граматици, които умѣижтъ да четжтъ, да пишжтъ и да говорятъ по гърцки. Чудно

*

е, че всичкитѣ свещенници и учителье въ всичкитѣ речи български села не сѫ по народность и происхождение Гърци, а сѫ пришелци отъ далечна страна, отъ народность влашка, цинцарска, дошли отъ къмъ южна Македония, отъ околностьта на Янина. Споредъ тѣхния разсказъ, въ отечеството имъ имало села, отъ дѣто излазяли само даскали и попове за православния свѣтъ въ Турско; това е тѣхната професия. За фенеръ ония влашки села сѫ една ферма, дѣто се развъждатъ ревностни и евтини пропагандисти на еллинизма между Българетѣ. Това имъ напомнюва, че едно врѣме България бѣше пълна съ доктори, които недохождахѫ отъ другадѣ, освѣнъ отъ едни и сѫщи цинцарски села, и които разсказвахѫ, че тѣхното отечество не дава друго, освѣнъ доктори, които Българетѣ отъ онова врѣме наричахѫ биляре. Каква чудна производителность! Едни села да раждатъ само доктори, а други само даскали и попове. . . . . Благословена страна! Обаче въ Янина има села и съ друга специалность, именно села, които раждатъ само бакали и ханджие. Токо-речи всичкитѣ ханджии по цѣлия Балкански Полуостровъ сѫ родени въ тия села, които, ако не бѣхѫ малкитѣ народи на голѣмия полуостровъ, не ще знаяхѫ знаянието на извѣстнитѣ всѣкому заведения, подъ название „ханища“. Подобни ханджии и бакали цинцаре има въ всѣко българско село около Цариградъ. И тѣ много често стаятъ и свещенници. Тѣ сѫ и едничкитѣ шпионе на гърцкия владика и на турскитѣ власти. Съ тѣхъ селянетѣ трѣба да живѣѭтъ добрѣ, иначе — работата е спукана; който не е добрѣ съ тия Цинцаре, които сѫ въ сѫщото врѣме и селски лихварье, той се счита за не благонадѣжденъ прѣдъ владиката и властьта.

Въ селото Тая-Кадънъ се намѣрихъ на третия день на Великъ-день. Отидохъ на хорото и гледамъ селский свещенникъ развѣва джубето, играе заедно съ ергенитѣ, при всичко че годинитѣ му бѣхѫ не пó-малко отъ 70. — „Това е обичай“, ми казахѫ по тукашнитѣ села, селский свещенникъ да се улови на третия день на Великъ-день на хорото, и да заобикали само до три пѫти. Други день прѣзъ годината той неиграе“. При всичко това, азъ сѣдѣхъ на хорото цѣлъ часъ, и свещенникътъ все играеше, все продължаваше да обикаля. Сиромахътъ! Виното бѣше зашеметило

и замаяло главата му, и той не бѣше въ състояние да прѣброи, и различи, когато се свършувахж тритѣ обиколки въ хорото. Тѣ се свършихж чакъ вечерьта, когато гайдата прѣстанж да свири [1]).

Слѣдъ хорото ме заведохж въ дома на единъ отъ пóпървитѣ селяне. Между другитѣ селски разговори, тамъ станж дума и за женидбата на единъ ергень, неотодавна сгоденъ. Единъ каза, че ще му стане кумъ, други старисватъ, трети деверъ и пр.

„Намѣрете и менѣ нѣкаква работа въ тая свадба", казахъ азъ.

„Каква работа? . . . . каква работа!? . . . Да те направимъ *Петеланъ*", ми отговорихж.

„Какво е туй, каква е дължностьта на тоя „Петеланъ?" попитахъ азъ.

Расправихж ми, че дължностьта на Петалана въ свадбата е много важна. Който испълнява тая дължность, се нарича „*Петелъ*" и обикновенно трѣба да е опитенъ, уменъ, а нáй-вече жененъ. Той е нáй-близкия съвѣтникъ на младоженцитѣ . . . . .

„Като е тъй, азъ не съмъ за *Петеланъ,* защото не съмъ жененъ, не съмъ минувалъ прѣзъ това митарство," казахъ азъ. Това мое признание се уважи отъ мнозина съ смѣхъ; а че съмъ още нежененъ, то въсчуди нáй-много старата домакиня, та ме попита отдѣ съмъ. На отговора ми, че съмъ отъ Стамболъ, тя отсжди:

„За това до сега стоишъ нежененъ; Стàмболскитѣ ергенчета се женятъ като станжтъ по на 40 години. Ти си *Стамболско ергенче!*".

„*Стамболско ергенче*" по тия села има значението на нашенското „ергенъ дѣдо". А „*Петеланътъ*" по нѣкждѣ въ Българско носи името „*побащимъ*", ако е мжжъ, и „*помайчима*", ако е жена.

Въ селото Деркосъ, отъ което носи названието си Дерконската Епархия, намѣрихъ много Българе, ходили прѣди врѣме въ Цариградъ и работили за нѣкакви общественни въпроси съ нѣкогашнитѣ български прѣдставителье

---

[1]) Играньето на свещенника по много мѣста въ Българско се счита за лошъ знакъ; щомъ го видятъ да играе, казватъ: разиграла се е чумата, болѣстьта; сирѣчъ, чумата е започенжла да мори нѣкждѣ и ще дойде и по насъ.

по църковния въпросъ. Такива Българе намѣрихъ и въ селото Авренъ, Силиврийско. На́й-популярното име между тѣхъ е името на Г-на Чомакова, когото тѣ наричатъ Чомакела. Въ Де́ркосъ слушахъ отъ единъ селянинъ твърдѣ интересна приказска: защо славеятъ и други нѣкои малки птички тъй хубаво и сладко пѣятъ, а голѣмитѣ птици само грачятъ и квакятъ. Едно врѣме, каза селянинътъ, когато Богъ распрѣдѣлилъ езицитѣ между народитѣ, всичкитѣ хвъркати животни се събрали, и се съгласили да отидятъ и да искатъ и тѣ да се научятъ езици, да просятъ Бога да даде и тѣмъ нуждния говоръ. Тѣ тръгнѫли вкупъ и дълго врѣме вървѣли. Приближили се до мѣстото, дѣто се раздавали езицитѣ и дѣто народитѣ заминували по редъ и полочавали по единъ говоръ. Било вечеръ и всичкитѣ птици се уморили и се нуждаяли отъ почивка. По́-голѣмитѣ птици назначили на́й-малкитѣ да стоятъ на едно мѣсто и внимателно да гледатъ, кога ще минятъ народитѣ, за да извикатъ всичкитѣ други хвъркати животни, които между туй отишли да отпочиватъ, да спятъ. Всичкитѣ птици заспали, а славейчето съ други нѣкои малки птички будували и наблюдавали на пѫтя, отъ дѣто щѣли да заминятъ народитѣ. Заминѫло полунощь, всичкитѣ хвъркатъ животни дълбоко спали; прѣди да съмне, народитѣ започнѫли да заминуватъ: всѣкой народъ съ особенъ езикъ. Славейчето научило всичкитѣ езици, а другитѣ малки птички само по единъ. Ето защо славейчето умѣе да говори и да пѣе на всичкитѣ езици въ свѣта, другитѣ малки птички по на единъ езикъ, а останѫлитѣ хвъркати животни неумѣятъ друго, освѣнъ да грачятъ, квакатъ и крякатъ.

Близо до Деркосъ има едно голѣмо езеро, което се нарича Деркоско езеро. Отъ нѣколко години насамъ, то снабдява Цариградъ съ вода. Състави се европейско дружество, което взе отъ правителството това прѣдприятие, прокопа земята, направи водопроводи, и днесъ Дерконското езеро чрѣзъ тия водопроводи тече въ Цариградъ. Деркоскитѣ Българе се чудятъ на огромнитѣ и сложни машини, които Френцитѣ сѫ поставили край езерото, и чрѣзъ които пращатъ вода на Цариграъ. Всичко това селянетѣ гледатъ и расправятъ съ голѣмо очудване. При тия желѣза и

при тоя огънь, вѣчната мжка, пъкълътъ е днесъ понятенъ за Деркоскитѣ селяне. Всичкитѣ, които пóвечето се страхуватъ да отиджтъ да разглеждатъ това чудно издѣлие на Френцитѣ, право називатъ тия сложни машини „вѣчната мжка“.

Въ всѣко отъ българскитѣ села около Цариградъ се намира по една или двѣ, нѣкждѣ и повече, агиазми. Това е прѣмо заето, или пó-добрѣ наложено, отъ живота на Гърцитѣ, чието духовенство не се минува година да не прогласи нѣкое кладенче на агиязма, чудотворенъ и цѣрителенъ источникъ. И въ деня на тия агиязми по селата стаятъ панаири, дохаждатъ отъ околнитѣ села гостье да пиятъ отъ цѣрителния источникъ, а въ сжщото врѣме и да се веселятъ.

Единъ отъ пó-живичкитѣ селяне на селото Тарфа ми расправяше, че край селото имало кладенче, и водата му била много студена и много сладка и приятна за пиение; всичкитѣ моми тамъ тичали за вода. „Отдѣ се взе единъ гърцки калугеръ, каза селянинътъ, дойде и каза, че това кладенче е агиязма; събра селянетѣ, заколихж курбанъ, четохж молитви, и хората прѣстанжхж да си носятъ вода отъ тамъ; сега отъ това кладенче пиемъ само веднъжъ въ годината. Па остави друго, ами въ селото нѣма друга такава сладка вода; сега пиемъ вжбльова вода!“

Казахж ми, че въ селото Чанакча имало агиазма, която се именувала св. Кирилъ и Методий, и панаирътъ на която стаялъ на 11 май. Забѣлѣжѣте, че въ всичкитѣ села около Цариградъ праздникътъ на словѣнскитѣ равноапостоли е неизвѣстенъ, не се празднува! Азъ рѣшихъ непрѣмѣнно да заминж прѣзъ това село. Но какъ да стане, да се намѣрж тамъ въ праздникъ? Казахж ми, че въ това село имали обичай да празднуватъ 7 четвъртъци, като започватъ отъ първия четвъртъкъ слѣдъ Великъ-день; това празднувание било за да не бие градъ. На първия четвъртъкъ, слѣдъ Великденскитѣ празници, азъ бѣхъ тамъ. Селото празднуваше. Който отиде на работа тоя день, съсичатъ му колата. Когато се още канѣхъ да отидж въ това село, нѣкои Българе отъ другитѣ села ми казахж: „Въ Чанакча има единъ мутафчия, който се казва дѣдо Панчо. Той е уменъ и добъръ човѣкъ, но обича да си по-

Неуспѣхътъ по български езикъ въ нашитѣ училища.

ОТЪ А. ТЕОДОРОВЪ.

Отъ самото врѣме, когато изъ българскитѣ гимназии слѣдъ нашето освобождение захванжхж да излизатъ млади момци съ завършенъ курсъ познания отъ срѣдно образование, па и до днесь още, между българското пò-високо общество продължава да се носи глухъ единъ гласъ за голѣмата слабость на познанията на тия „свършили курсъ" млади момци по български езикъ. Да ли тая слабость на тѣхнитѣ познания е била нѣщо случайно, зависещо отъ познанията и методата на единичнитѣ учители по български езикъ по уречени гимназии, или тя ще си е нѣщо естествено, що проистича отъ самитѣ основи на обучението по български езикъ, — това вече отъ толкова години насамъ стои у насъ публично нераскрито, необсждено, а и въ самото върховно началство на българскитѣ училища личи да не е съвсѣмъ издирено. Ала както и да е работата, но да слѣдуваме и за напрѣдъ все така спокойно да гледаме въ очитѣ на тоя прѣжалостенъ фактъ, то ще рече да оставимъ на произволна смърть и погуба оная страна отъ образованието на българската младежь, отъ която тъкмо се надѣеме съ врѣме да подигнеме *своята* книжнина и да организираме нравствено българската масса. Като съмъ наблюдавалъ до извѣстна стъпень пò-отблизу вървежа на обучението по български езикъ въ срѣднитѣ наши училища и като съмъ гледалъ и на вънкашнитѣ условия, които влияжтъ върху това обучение прѣзъ врѣмето на курса въ сжщитѣ училища, азъ съмъ си набралъ и съставилъ нѣкои бѣлѣжки, които ми обясняватъ въ достатъчна мѣра причинитѣ на слабия успѣхъ по български езикъ въ нашитѣ училища изобщо. Тия бѣлѣжки ще искамъ да спо-

дѣлж тука съ своитѣ читатели; възъ основа на тѣхъ ще прѣдложж и нѣкои срѣдства, които смѣтамъ за абсолутно неизбѣжни, ако желаеме да искараме отъ обучението по матерни езикъ у насъ истинската и справедливо очаквана полза. Моитѣ бѣлѣжки ще засегнжтъ:

I. *Материяла на обучението* по български езикъ.

II. *Вънинитѣ моменти,* що влияжтъ върху успѣха на това обучение.

III. *Неизбѣжнитѣ срѣдства противъ неуспѣха* отъ това обучение.

Подъ I. ще разгледамъ:

А. Граматичното обучение, въ съставъ отъ

а) Синтаксисъ,

б) Морфология и

в) Старобългарски езикъ и новобългарски правописъ;

Б. Книжовното обучение, въ съставъ отъ

а) Стиль и композиция и

б) Книжовни разборъ и книжнина.

Подъ II. ще разгледамъ:

а) Четмото въ учебницитѣ и въ книжнината;

б) Чуждитѣ езици и чуждитѣ *учебници*;

в) Говорътъ на учителитѣ.

А послѣдниятъ дѣлъ, подъ III, ще ми служи за заключение.

I.

Материялътъ на обучението по български езикъ въ нашитѣ училища се опрѣдѣля отъ двояката цѣль, която се гони съ прѣдмета „български езикъ“ при образуваньето на нашата младежь: тя трѣба да се научи испърво правилно (споредъ книжнината) да схваща своя езикъ и да прѣдава по него своитѣ мисли, било устно било писменно, и послѣ тя трѣба да придобие умѣние правилно да усвоява произведенията на книжнината и да се опитва въ самостоятелни книжовни продукции на български езикъ. Съобразно съ тая цѣль на обучението по български езикъ — както ѭ схващамъ азъ — въ програмитѣ на нашитѣ училища се прѣдвижда по тоя прѣдметъ огроменъ граматиченъ и книжовенъ материялъ, въ който влизатъ и българска граматика, и учение за периодитѣ, и старобългарска граматика

и теория на словесностьта, и история на всеобщата литература, особито пъкъ на словѣнскитѣ литератури, а найвече на българската. При такъвъ богатъ материялъ, — като прѣдположимъ, че той е цѣлесходно расподѣленъ и систематизуванъ въ нашитѣ програми и методично прѣподаванъ въ класоветѣ, — човѣкъ се испълня съ неимовѣрни очаквания за образованието на българската младежь „по български езикъ“ и дори и самъ захваща да се блазни отъ охота, да се образува още еднѫжъ подъ това благодатно крило на българскитѣ програми; — толкова голѣмо е, наистина, очарованието отъ мисъльта за ония познания, които програмитѣ има да вселѭтъ въ душата на младежьта по нейния матерни езикъ! Но зато колко е велико пъкъ и разочарованието, което поразява човѣка, кога той се срѣщне съ единъ „свършилъ курсъ“ по тия програми български младъ и види, какъ негова милость е досущь лишенъ отъ свое опрѣдѣлено мнѣние за извѣстно българско книжовно произведение, което неотколѣ е челъ, а незнае кой му е авторътъ, нито знае епосъ ли е било, или е нѣкоя драма; какъ сѫщата тая милость ви говори на единъ примитивенъ „такъвъонакъвъ“ езикъ и какъ тя въ своето надмѣнно прошение до васъ за „съотвѣтствена“ служба е наредила по три погрѣшки въ една дума и свързала сказуемото отъ главното си прѣдложение само съ хубавата бѣла хартия отъ прошението! Прибързувамъ да съобщѭ на читателитѣ, че тѣ могѫтъ и сами да срѣщнѫтъ подобенъ типъ отъ нашитѣ млади съ завършенъ курсъ по български езикъ, защото азъ съмъ ималъ случай непосрѣдствено да бѫдѫ въ сношение съ такива типове; но ако ми се възрази, че безмѣрно прѣкалявамъ съ обобщението на качествата отъ подобенъ типъ за всички свършили курсъ български млади, азъ смѣтамъ за длъжность веднага да обявѭ, че броятъ на достойнитѣ за благи споменъ момци, каквито и азъ могѫ всѣкога съ благодарность да именувамъ, въ нашитѣ училища е крайно малъкъ, и че у всички тѣхъ изобщо се срѣщатъ сегизъ-тогизъ по едно или двѣ отъ неприязненитѣ качества на изобразения отъ мене по̀-горѣ типъ. Какъ сега да си обясни човѣкъ това противорѣчиво несъгласие между ожѝдания споредъ нашитѣ програми и сѫщински получвания споредъ тѣхъ резултатъ отъ обучението по български

езикъ? Въ програмитѣ ли, въ качеството и количеството на тѣхния материялъ и въ систематизацията на цѣлото обучение въ срѣднитѣ училища, или въ методиката на прѣподаваньето, или напоконъ въ научнитѣ познания на самитѣ учители лежи причината на такъвъ срамотенъ неуспѣхъ по български езикъ въ нашитѣ училища? Положителниятъ отговоръ на поставеното питанье, по мое мнѣние, трѣба да падне по еднѫжъ върху всѣка отъ тритѣ части на питаньето; но и съ това всичко тоя отговоръ пакъ неще бѫде пъленъ, неще исчерпя всичкитѣ причини на неуспѣха, понеже, и при допустнѫта задоволивость на програмитѣ и на прѣподаваньето, у насъ все още остаятъ нѣкои обстоятелства, които сѫ способни всѣкога да отбиватъ успѣха по български езикъ отъ насочения нему истински пѫть. Безъ да обсѫждамъ *направо* коя-да-било отъ възможнитѣ причини на днешния безотраденъ резултатъ отъ обучението по български езикъ, азъ просто ще застанѫ върху основитѣ на това обучение, каквито сега сѫществуватъ у насъ, и ще прѣдставѭ негова вървежъ въ свързка съ всичкитѣ обстоятелства, що го обикалятъ и упражняватъ върху него фактично влияние.

А.

Граматичното обучение по български езикъ захваща у насъ вече въ II отдѣление отъ първоначалнитѣ училища и слѣдва дори до IV класъ отъ срѣднитѣ училища. Прѣзъ врѣмето отъ тоя курсъ ученикътъ се учи да расчленява своята рѣчь и да опрѣдѣля видоветѣ на думитѣ въ неѭ; запознава се съ формалната страна на езика и си усвоява новобългарския правописъ, зарадъ който му служи главно като водачъ старобългарскиятъ езикъ. Всичко това ученикътъ върши и трѣба да върши пълни *седемь години.* И на *осмата* година прѣдъ васъ се испрѣча момъкъ, който въ по̀-голѣмата часть отъ труда си още грубо се бори съ единъ погрѣшенъ правописъ, като бива съвсѣмъ напуснѫтъ отъ старобългарския си водачъ, и съ мѫка искарва по нѣколко правилно построени собствени мисли. Вамъ — като учитель — е гнѣвно отъ една страна, че вмѣсто да вървите съ такъвъ ученикъ напрѣжъ, вмѣсто да почнете редовно и да продължавате основателно *вече съ книжовното*

обучение, вие залитате съ ученика, повръщате се нѣщо назадъ и пакъ се затичате напрѣдъ; и като става това повръщанье назадъ съ цѣль да се *поднови* у ученика *старото,* а не да му се *подаде ново,* сирѣчь, като *поправяте* само познания, които *никогажъ не сж били здрави,* вие губите само учебното врѣме, прѣдвидено за „книжовното обучение;" и като се затичате напрѣдъ за това подирното да го минете споредъ програмата, вие го минавате бърже, безъ да насмогнжтъ ученицитѣ да си го усвоижтъ както трѣба. И ето че и на *деветата* година вие пакъ се лутате, пакъ тичате нагорѣ и надолу, бързате и все ненасмагате, нито вие, нито ученицитѣ, минувате така годинитѣ и програмата, и *въ края на курса* ви иде да се уловите за коситѣ, като гледате, че и книжовното обучение на ученицитѣ тъй нищо неструва, както не е струвало и граматичното имъ обучение, съ което сте ги завáрили. Гнѣвно е вамъ отъ една страна за тая *недостатъчна подготовка на ученицитѣ до курса на книжовното обучение;* но отъ друга страна васъ обзима дълбока и искрена жаль за тѣхъ, за годинитѣ, що сж тъй нерадиво изгубили, що имъ сж били тъй безмилостно и дори вѣроломно окрадени, като вникнете въ сжщината на това, що е съставяло тѣхното граматично обучение. Погрѣшки отъ всѣкакъвъ родъ и непослѣдовности на всѣка стжпка сж сподиряли тѣхния материялъ на граматичното обучение и сж лежали въ него, та сж имъ затжпили дори и чутието за всѣка законность и правилность въ езика: — а това е доста да попрѣчи и за най-обикновения успѣхъ дори у способни ученици, ако тѣ се прѣдоставижтъ *изключително* на сегашната наша училищна наука по българския езикъ.

Да видиме, какъ стои у насъ тая наука въ отдѣлнитѣ си части.

а. Синтаксисъ.

Синтаксисътъ на българския езикъ трѣба да изложи на ученика начина, по който се строи българската *рѣчь* (proposition) отъ най-простия неинъ видъ дори до най-сложния. Съ това синтаксисътъ ще има да освѣтли на ученика оня многосложенъ процесъ, който минува человѣшката мисъль за да се оформи въ пó-опрѣдѣленъ и пó-обработенъ

изразъ на словото. Нашата рѣчь е непосрѣдствено свързана съ нашата мисъль, и отъ най-малкитѣ нюанции на подирната зависѫтъ и разновиднитѣ обрати, които съглеждаме въ първата; поради тая тѣсна свръзка между тѣхъ двѣтѣ върху развитието на мисъльта у младитѣ, у дѣцата, има грамадно влияние науката за рѣчьта, за нейния строежъ, — синтаксисътъ. Инди правилното обучение на българскитѣ ученици по синтаксиса на тѣхния матерни езикъ трѣба да имъ спомага за развитието на тѣхнитѣ мисли и за логичното свързуванье на мислитѣ въ рѣчи. Обикновеннятъ човѣкъ изучва синтаксиса въ практичния животъ, безъ всѣка отвлѣчена теория, и вече споредъ своитѣ лични дарби достига и до пó-голѣмо или пó-малко съвършенство въ исказа на своитѣ мисли, които никога не се развиватъ съвсѣмъ независимо отъ езика; но въ училищата намъ трѣба да е особна педагогична задача, да развиваме у младитѣ мисленьето, и то най-вече се сполучва съ обучението по наредата на рѣчьта, — което е най-сѫществен дѣлъ отъ граматичното обучение. „Граматиката“, синтаксисътъ, показва на ученика, какъ въ неговитѣ думи, въ езика изобщо, па съ това и въ неговитѣ мисли трѣба да владѣе най-голѣмъ редъ и законность; и понеже дѣлото се ражда отъ мисъльта, влиянието на граматиката неможе да остане безъ всѣкакъвъ ýчинъ (effectus) и върху человѣшкитѣ дѣла. Съ неѭ се противудѣйствува сѫщо на слѣпото лутанье, на несигурната колебливость у ученика, като свладѣва той своя езикъ съ извѣстна здравина; и това сѫщо неможе да остане безъ благоприятенъ учинъ върху негова характеръ: смѣлость, твърдость и рѣшителность ще се изразѭтъ въ думитѣ му и въ постѫпкитѣ му. Не че мислиме, какъ и другитѣ науки не сѫ въ състояние да произведѫтъ тия благотворни дѣйствия, но само че граматичното обучение води по най-краткия, най-стегнѫтия и най-здравия пѫть къмъ цѣльта. Нѣка не ни обвиняватъ въ идеализация; — който допуща тѣсната психологична свръзка между словото, мисъльта и характера, нему съ логична консеквенция ще се прѣдставѭтъ и тия размишления като необходимо искарани заключения за граматичното обучение“ (A. Vogel, Methodik des gesammten deutschen Unterrichts in der Volksschule, Gütersloh, 1874. 8°, стр. 118—119). Въ програмитѣ

на нашитѣ училища вѣроятно по тия съображения е прѣдвидено на синтаксиса широко мѣсто, понеже той навсѫдѣ сподиря граматичното обучение, отъ II. отдѣление на първоначалнитѣ училища до III. класъ на срѣднитѣ училища. Но резултатитѣ отъ това дълготрайно обучение по синтаксиса у насъ обикновено биватъ отъ най-простъ родъ: ученикътъ и въ IV. класъ, и нагорѣ до края на курса *неумѣе да нарежда правилно* нито устната, нито писменната своя рѣчь. Прѣдставѣте си тогава, каква трѣба да е *правилностьта* и *законностьта* на *неговитѣ мисли!* А между туй въ III. класъ той цѣла година се е морилъ и съ строежа на периодитѣ, — ония съставни сложни рѣчи, който сѫ най-съвършената художествена форма на прозаичния слогъ. Да небѣхѫ нашитѣ ученици българе по рождение, които вече отъ дома си носѭтъ цѣлата практична граматика, и да останѣше да си усвояватъ българския езикъ само чрѣзъ обучението въ училищата, тѣ несъмнѣно би се намѣрили единъ день безъ езикъ и безъ мисли! На такъвъ край би ги искарала сегашната ни училищна наука по българския езикъ, защото въ неѭ има всичко друго, само не винѫги онова, що е вѣрно и потрѣбно, — не изяснение *на* българския езикъ въ издиренитѣ за книжовната му форма основи, а прѣписани отъ нѣйдѣ правила *за* българския езикъ.

Българскитѣ граматици, които сѫ се подлагали на труда да съставѭтъ учебници по нашия езикъ и днесь се броѭтъ за едничкитѣ учителье и на всички учителье по езика ни въ училищата, сѫ ни обдарили съ ржководства за синтаксиса, дѣто на луди конье бесмислено се върхѫтъ върху гумното на българския езикъ многочислени схоластични параграфи и забѣлѣжки, които сѣкашъ нарочито притъпкуватъ много отъ най-живитѣ синтактични явления на българската рѣчь. Ученикътъ изучва изложеното въ ржководствата съ най-върла педантерия; но щомъ се принуди да искаже словесно мисъльта си, той ѭ исказва пакъ по своята проста и здрава *майчина* граматика и синтаксисъ, безъ да го е грижа за „ученото“ ржководство; а кога потрѣба и да напише сѫщата мисъль, той се ползува съ ония правила и насоки за синтаксиса, които самоволно му се втълпили при четенье книги извънъ училището. Разбира се, че какъвто усѫтихъ направи ученикътъ въ това отно-

шение, той ще бѫде негова собствена, морна и потна печалба, а за всѣка погрѣшность въ исказа на мислитѣ му, за всѣкой неуспѣхъ по синтаксиса на езика му ще бѫде виновна училищната наука по мѫдритѣ наши рѫководства. Ималъ съмъ на рѫка писменни работи на български ученици отъ VII. и VI. класъ, па съмъ слушалъ отъ тѣхъ и устно изложение на мислитѣ имъ върху нѣкой прѣдметъ, и съмъ съглеждалъ несамо отсѫтствието на придобитъ нѣкой чрѣзъ синтактичната наука пóумѣлъ обратъ на рѣчьта, нѣкоя похубава, пó-хармонична свръзка между прѣдложенията, но още и развала на оня естественъ строежъ, на основа правилно съгласуванье между частитѣ отъ прѣдложенията, каквото срѣщаме у безграмотния български селянинъ и каквото навѣрно сѫ имали и тия млади момци отъ VII. и VI. класъ на срѣдно училище, прѣди да прѣкрачѫтъ училищния прагъ. Азъ ще приведѫ тука нѣколко отъ безбройнитѣ случаи, съ които българскитѣ учебни рѫководства по синтаксиса грѣшѫтъ противъ езика, или несъдържатъ никакви изяснения за неговитѣ синтактични особности, и така стаятъ прѣми или непрѣми виновници за неуспѣха по книжовния езикъ и — което е още пóлошо — за развалата и на майчиния езикъ у българската младежь. Ще имамъ на гледъ отдѣлитѣ за синтаксиса, „словосъчинението“, въ граматикититѣ на И. Н. Момчилова (4. изд. 1881 г.), Т. Икономовъ (4. изд. 1883 г.), С. Сирмановъ (3. изд. 1883 г.), С. Радуловъ (кн. I., 1870, кн. II., 1871), понеже тѣ сѫ у насъ главнитѣ рѫководства по тая часть отъ граматичното обучение.

Споредъ Икономова (стр. 99), „ако съединимъ нѣколко *равносилни* прѣдложения въ едно *сложно* съ единъ само подлогъ, или съ едно сказуемо, или съ единъ подлогъ и едно сказуемо при нѣколко еднакви пояснения, тогава сложното прѣдложение се казва *слѣто*“. А равносилнитѣ прѣдложения, които влизатъ въ *сложното,* сѫ такива прости прѣдложения, „отъ които всѣка (sic) си има подлогътъ и сказуемото“ (стр. 98). Възъ основа на тия опрѣдѣления, отъ които първото буквално така стои въ рѫководството на Икономова, а второто логически така излиза отъ опрѣдѣлението на сложното *„раздѣлно“* прѣдложение, ние съ право можемъ да направимъ ето какви съединения: а) от сложни-

ното раздѣлно“ прѣдложение *„Авторитѣ заимали мистеритѣ изъ библията и мистеритѣ били писани на латински езикъ“*. дѣто имаме двѣ прости „равносилни“ прѣдложения, всѣко съ свой подлогъ и сказуемо, правимъ сложно „слѣто“ прѣдложение *„Авторитѣ заимали мистеритѣ изъ библията и били писани на латински езикъ“*; б) сѫщо така „сливаме“ двѣтѣ равносилни прѣдложения, *„Дивацитѣ ядѫтъ своитѣ неприятели и (дивацитѣ) ядѫтъ безъ да дъвчѫтъ много“* въ едно сложно „прѣдложение“ *„Дивацитѣ ядѫтъ своитѣ неприятели и безъ да дъвчѫтъ много“*; в) подобно и примѣрътъ у Икономова (стр. 98) *„Напролѣть всичката природа се обновява и ний се усѣщаме по́добрѣ“* се „слива“ въ *„Напролѣть всичката природа и ние се обновяваме и се усѣщаме по́-добрѣ“*. Тия съединения очевидно заключаватъ въ себе немалки логически погрѣшки и откъмъ смисловия резултатъ отъ съединението не сѫ еднакви съ приведенитѣ у самаго Икономова (стр. 99) правилни примѣри за „слитно“ съединение; обаче тѣ погрѣшни съединения консеквентно произлизатъ отъ всичко казано у Икономова за „слитнитѣ“ съединения, и случаитѣ подъ а) и б) сѫ дори наистина извадени изъ тетрадитѣ по български езикъ на двама седмокласни ученика. Каквито обяснения и да се навождатъ за тѣхъ погрѣшни „сливания“ у реченитѣ ученици, човѣкъ все неможе да не свали по́-вечето виновность върху училищното рѫководство, каквото е граматиката на Икономова; защото, както споменѫхъ вече по́-горѣ, рѫководствата по граматичното обучение у насъ сѫ всичката наука по български езикъ и за учителье, и за ученици, и забъркаництъ отъ рѫководството учитель естествено ще забърка и своя ученикъ, или, ако ученикътъ самъ се забърка, учительтъ неще знае съ това рѫководство да го оправи. Логичнитѣ грѣшки, грѣшкитѣ противъ синтаксиса на езика, къмъ които необходимо водѫтъ насокитѣ на Икономова за съединяванье равносилни прѣдложения въ сложно слѣто прѣдложение, иматъ своето потекло въ *недостатъчното,* а поради това *невѣрното у него опрѣдѣление* на *условията*, при каквито само е възможно таково съединяванье. Да бѣше казано у Икономова, че съединяванитѣ прѣдложения трѣба да иматъ *общность* въ главнитѣ, или второстъпеннитѣ свои части, както е прѣдвидѣно това у Раду-

лова (I. стр. 19), тогава не би могло да се извърши сливаньето на прѣдложенията, уведени подъ а) и в); но зато сливаньето на прѣдложенията подъ б) е възможно и споредъ Радулова, особито ако се прѣобърнѣше и неговото аналитично опрѣдѣление на „слитното“ прѣдложение въ синтетично, каквото е у Икономова; — възможностьта на таково сливанье се показва пó-вече още въ примѣра *„братъ ми подари на учителя едно перо и едно ножче; сестра ми подари на учителя едно перо и едно ножче“*, дѣто двѣтѣ прости самостоятелни прѣдложения, споредъ исканата у Радулова *общность* на тѣхнитѣ части, бива да се съединѭтъ въ едно „слитно“ прѣдложение *„братъ ми и сестра ми подариѭ на учителя едно перо и едно ножче“*. Ще каже, че за образуваньето на „слитното“ прѣдложение не е достатъчно само *едното* и всичко условие за *общность* (еднаквость) на нѣкоя отъ главнитѣ или второстъпенни части на сливанитѣ прѣдложения, нито пъкъ ще бѫде достатъчно и тия общи (еднакви) части *да отговарятъ на едно и сѫщо питанье* (вж. токо що приведения примѣръ), както би искала генетичната (синтетична) форма на аналитичното опрѣдѣление на слитното прѣдложение у Сирманова (стр. 39); за образуваньето на „слитното“ прѣдложение, което е прѣдложение *просто*, защото има само *една* предикация[1]) и въ което се съдържатъ по двѣ или повече отъ главнитѣ или отъ второстъпеннитѣ части на прѣдложението, се иска слѣдното: при разни подлози, и при разни или еднакви второстъпенни части при тѣхъ, ако ги има, трѣба да бѫдѫтъ въ сливанитѣ прѣдложения логично *еднакви*, *реално сѫщи*. сказуемитѣ, както и второстъпеннитѣ части при тѣхъ, ако ги има; при разни сказуеми, и при второстъненни части при тѣхъ, ако ги има, *трѣба да бѫдѫтъ* въ сливанитѣ прѣдложения *логично еднакви*, *реално сѫщи*, подлозитѣ, както и второстъпеннитѣ части при тѣхъ, ако ги има; а при еднакви, реално сѫщи, подлози и еднакви, реално сѫщи, сказуеми трѣба да бѫдѫтъ въ сливанитѣ прѣдложения второстъпеннитѣ части отъ една и сѫща категория. Съ тѣзи искания сѫ съвмѣстни и условията за образуванье „слитни“ прѣдложения у Радулова и у Сирманова, но тѣ не ги ис-

[1]) *Предикация* или исказванье *(исказъ)* се нарича логичниятъ процесъ за свързуванье сказуемото *(сказеца)* съ прѣдмета на прѣдложението, съ *подлога*.

черпятъ напълно и затуй допущатъ наравно съ Икономова образуваньето на логично погрѣшени съединения, каквито споредъ нашитѣ искания сѫ невъзможни. Нашитѣ искания почиватъ върху логичнитѣ основи, по които въ рѣчьта ни се явяватъ тъй наречени „слитни“ прѣдложения, що се разглеждатъ като съставени отъ нѣколко прѣдложения. Слитнитѣ прѣдложения прѣдставятъ така една съкратена граматична форма на логичната мисъль, и въ граматичното обучение е нуждно да се расправя, какъ може да стане таково съкращение, какви трѣба да бѫдѫтъ мислитѣ, за да могѫтъ да се слѣѭтъ подъ формата на едно само прѣдложение. Тука именно се види, наколко синтаксисътъ помага за развитието на логичното мисленье, и наколко злѣ ще се отразяватъ върху правилното мисленье на ученицитѣ погрѣшнитѣ синтактични рѫководства. Случаятъ, що наведохъ изъ българскитѣ граматики, показва, какъ тѣ сѫ се задоволявали да опрѣдѣлѭтъ криво-лѣво, що е „слитно“ прѣдложение (граматиката на Момчилова и непознава дори такива прѣдложения, вж. стр. 112), да уведѫтъ въ текста си единъ терминъ и едно правило повече, безъ да обърнѫтъ внимание върху значението, което трѣба да има тоя терминъ и това правило за мисъльта и за нейния изразъ. А отъ това сохоластично боравенье съ терминитѣ и правилата на граматиката въ училищнитѣ рѫководства безъ съмнѣние ще излѣзе несамо неуспѣхъ за ученицитѣ, за какъвто свѣдочѫтъ вече споменѫтитѣ отъ мене изъ ученишки тетради два примѣра за логично погрѣшно образуванье на слитното прѣдложение, но излиза още и заблуждение, за каквото би посвѣдочили толкова други примѣри, що на всѣка стѫпка се срѣщатъ у насъ въ учителската практика.

Подиръ тоя случай, дѣто отъ недостатъчното, невѣрното опрѣдѣление на извѣстно синтактично явление въ езика произлизатъ погрѣшки противъ логиката и граматиката, ще изведѫ тутакси още единъ подобенъ случай, съ който пъкъ ще искамъ и изобщо да дотвърдѭ, какъ българскитѣ синтактични рѫководства, понеже сѫ съставяни безъ надлежната критика, за едно и сѫщо нѣщо често разнорѣчѫтъ помежду си, па и сами съ себе, и какъ отъ това разнорѣчие тъкмо стаятъ възможни всѣкакви не-

съобразности съ езика, та се причинява неправилность и въ исказа на мислитѣ на ученицитѣ. Хаосътъ на българскитѣ граматики откъмъ тая страна е грозенъ!

Да захванемъ най-напрѣдъ съ нѣкои прѣдварителни опрѣдѣления.

Въ § 144. (стр. 106) на граматиката отъ Момчилова се намира рѣчьта („изговорътъ", § 17) *„Страсти, които причиняватъ най много повреда сѫ славолюбието и срѣбролюбието"*. Разборътъ на тая рѣчь по Момчилова ни показва: а) че главното прѣдложение тука е *безъ сказуемо*, защото „сказуемо е *начинътъ* или *името на качеството* или *на свойството*, което въ разсѫжданьето са отдава на подлежащето" (§ 120), а въ даденото прѣдложение покрай „сѫ", което е *свръзка* (§ 123), думата „страсти" неисказва нито начинъ, нито име на качество или на свойство; б) но думата „страсти" *може да бѫде сказуемо*, защото е сѫществително име (§ 122); в) че дадената рѣчь съдържа само *едно прѣдложение*, защото въ неѭ има само *единъ глаголъ* (§ 124) „причиняватъ" (§ 140); г) но сѫщата рѣчь *може* да съдържа *и двѣ прѣдложения*, защото и „сѫществителния" глаголъ „сѫ" „отъ само себе си има пълно и точно значеніе на мысьльта си" (§ 131), та, покрай сѫщинския глаголъ *причиняватъ*, образува и самостоятелно прѣдложение (§ 118); д) обаче въ тая си самостоятелна роля сѫществителниятъ глаголъ „сѫ" още *не е сказуемо* (§ 123), нито пъкъ думата „страсти", *„притурена за да улесни пълното и точното изричанье на мысъльта"* (§ 125), е сказуемо, или опрѣдѣление, или допълнение: *сказуемото* тука *се подразумѣва* (?), и само къмъ него думата „страсти" е *допълнение* (§ 131). Пóнататъкъ разборътъ ни открива, — е) че прѣдложението „които причиняватъ най много повреда" е *приставено опрѣдѣлително*, притурнѫто къмъ частьта на другото прѣдложение „страсти" „за да ѭ опрѣдѣли, да ѝ изрѣче нѣкое необходимо *обстоятелство*, което *неможе да ѝ се отнеме*, безъ да се повреди или да се измѣни смысьльта на прѣдложението, на което са отнася приставенното;" ж) и че ако приставеното опрѣдѣлително прѣдложение се отнеме, другото, главното прѣдложение „страсти сѫ славолюбието и срѣбролюбието", ще прѣдставя съвсѣмъ другъ смисълъ, „или по добрѣ да се каже, *то вече не ще да е*

смысълъ". (§ 144, стр. 107). Разгледа ли човѣкъ всички тия кръстосани и проплетени опрѣдѣления и сѫждения за синтактичното значение на думитѣ само въ приведената рѣчь, нему наистина остая просто да се чуди, що е то за необетна бърканица, която трѣба да владѣе низъ цѣлата граматика на Момчилова; а сравни ли още тия безразборни опрѣдѣления и сѫждения у Момчилова съ опрѣдѣленията и сѫжденията за сѫщитѣ нѣща и въ другитѣ български граматики, човѣкъ тепърва тогава ще разбере и ще каже, че у насъ *нѣма правилни понятия* за съдържанието и формитѣ на рѣчьта, че *нѣма* и *правилна наука* за езика, отъ което слѣдува, че и на ученицитѣ *не се даватъ вѣрни познания* по тоя прѣдметъ, а наопаки може би *се покваря и суровиятъ имъ материялъ*, който обучението трѣбаше да освѣтли и излъщи. Момчиловъ нарича прѣдложението „които причиняватъ най много повреда" приставено *опрѣдѣлително*, защото *опрѣдѣляло* (сказуемото? допълнението?) „страсти." Икономовъ би нарекълъ сѫщото прѣдложение или *допълнително*, или *обстоятелствено*, „споредъ каквото *пояснение* замѣнява" то при сказуемото „сѫ страсти" (стр. 105); при сказуемото „сѫ страсти" прѣдложението „които причиняватъ най много повреда" замѣнява поясненето „най вредни", което ще бѫде или *допълнение*, или *обстоятелство* (стр. 15); но „най вредни" *неможе да е допълнение*, понеже *непоказва „прѣдмѣтъ*, който е *свързанъ* по нѣкой *начинъ* съ *дѣйствието* или *състоянието* на подлогътъ" (стр. 16), *нито* пъкъ *може да е обстоятелство*, понеже *непоказва* „ни *времето* на *дѣйствието*, ни *мѣстото*, ни *начина*, нито *причината* и *цѣльта* на дѣйствието" (стр. 17). Допълненията споредъ Сирманова сѫ „пояснителни думи, които се *относятъ* къмъ сказуемото и *отговарятъ* на питанията: какво? кому? кого? отъ кого? за кого?" (стр. 26); думата „най вредни" се отнася къмъ сказуемото, но неотговаря на никой отъ въпроситѣ, на които трѣба да отговаря едно допълнение, и затуй пакъ *неможе да е допълнение*; — а *неще бѫде и обстоятелствена дума*, понеже обстоятелственитѣ думи сѫ „пояснителни думи, които се относятъ къмъ сказуемото и показватъ мѣсто . . , начинъ . . . причина или цѣль" на дѣйствието (стр. 35), па *неще е* нито *опрѣдѣление* (пояснение, що се отнася къмъ подлога), по-

неже то „показва какъвъ е, колъкъ е или чий е прѣдмѣтъ-тъ“ (стр. 35), сир. подлогътъ. И тъй думата „най вредни“, споредъ Икономова и Сирманова, не е нито допълнение, нито обстоятелство, нито пъкъ е опрѣдѣление; а отъ това излиза, че и прѣдложението „които причиняватъ най много вреда“, което тя дума (пояснение) замѣнява при „сказуемото“ „сж страсти“, и което Момчиловъ нарича „опрѣдѣлително“ приставно прѣдложение, споредъ Икономова (стр. 105—106) и Сирманова (стр. 45—46) не е *нито опрѣдѣлително, нито допълнително, нито обстоятелствено!* Азъ разбирамъ, че по относителното мѣстоимение „които“, що свързува свадното приставно прѣдложение съ главното, Сирмановъ ще опрѣдѣли първото като приставно опрѣдѣлително (стр. 46); но понеже приставното опрѣдѣлително прѣдложение служи за (пояснение) опрѣдѣление на нѣкой членъ въ друго прѣдложение (стр. 44, § 62) и трѣба да отговаря на питанията (§ 64) какъвъ е, колъкъ е или чий е прѣдметътъ, на каквито отговаря и опрѣдѣлението (§ 35), за туй у Сирманова прѣдложението „които причиняватъ най много повреда“ се явява като приставно *опрѣдѣлително само случайно:* приставното прѣдложение въ рѣчьта „дръжъ оногова, що бъбри“ е сѫщо така опрѣдѣлително, но то неотговаря на никое отъ поставенитѣ у Сирманова питания, па и не се свързува съ главното прѣдложение чрѣзъ нѣкой отъ прѣдвиденитѣ за това на стр. 46. съюзи. Така, едно приставно прѣдложение, което описва едно прилагателно опрѣдѣление (адективенъ атрибутъ), по Икономова не е отъ *никакъвъ видъ* приставно прѣдложение, по Сирманова излиза *опрѣдѣлително* само *случайно,* по Момчилова пъкъ е *опрѣдѣлително* затуй, защото *безъ него* главното прѣдложение остаяло *безъ смисълъ*, а по Радулова ще бѫде *опрѣдѣлително* затуй, защото „служи за опрѣдѣление на нѣкоѭ часть отъ главното прѣдложеніе“ (1., стр. 15)! Не е ли това всичкото, отъ начало и до край, една класическа галиматия, възъ основа на която правилното обучение по синтаксиса на езика е въ най висока стъпень проблематично? Момчиловъ нарича думата „на наукытѣ“ въ прѣдложението „изъучванiето на наукытѣ възвышава человѣка“ *допълнение* (стр. 102), когато по Радулова тя е *опрѣдѣление;* а въ рѣчьта „кой-то кралицѫ познае, той ще

кралицѫ да вземе“ Радуловъ нарича първото прѣдложение „придавочно *допълнително*“ (II., 39), противъ опрѣдѣлението на допълнителното прѣдложение на стр. 15. отъ I. кн., както противъ сѫщото опрѣдѣление погрѣшно нарича *„допълнително“* и второто прѣдложение отъ рѣчьта „клета му душа проклета, който майкѫ си не слуша“ (II. 40).[1]) Ако попитаме Момчилова за тия допълнителни „придавочни“ прѣдложения у Радулова, той ще ги именува „опрѣдѣлителни“ (§ 144); а „опрѣдѣлителнитѣ“ придавочни споредъ Икономова и Радулова сѫ такива, които споредъ Момчилова могѫтъ да бѫдѫтъ и „изяснителни“ (§ § 145, 147), когато пъкъ „допълнителнитѣ“ у Момчилова (§§ 146, 148) могѫтъ да бѫдѫтъ и „обстоятелственни“ споредъ Икономова и Радулова! Ето що значи. да схващашъ и опрѣдѣляшъ синтакничнитѣ явления не откъмъ сѫществената имъ, логична страна, па послѣ да разглеждашъ и съотвѣтната имъ граматична форма, а да се поведешъ испърво по нѣкои случайни граматични и послѣ по привидни логични свръзки между частитѣ на рѣчьта, та да имъ прикачашъ единъ или други отъ готовитѣ, намѣрени нѣйдѣ си термини; а дѣто нѣма правилно схващанье на единъ прѣдметъ, на една вещь, и дѣто зарадъ волята на терминитѣ, на имената, се фингиратъ вещни отношения, тамъ не е възможно и сѫщинско и реално расширение на познанията.

Въ дадения случай, като видѣхме вече толкова криви схващания на състава и характера на рѣчьта, ние смѣло можемъ да положимъ нататъкъ, че и което послѣдува възъ основа на такива синтактични схващания, неще бѫде съвсѣмъ право и неще поучи никого вѣрно, какви промѣни на формата на израза допуща още езикътъ за извѣстна логическа форма на мисъльта. Азъ ще наведѫ сега нѣколко примѣра пакъ изъ ученишки тетради (отъ VI класъ), дѣто погрѣшната синтактична форма, дадена на мисъльта, никакъ неможе се обясни другояче, освѣнъ чрѣзъ недостатъка, който прѣдставятъ въ това отношение българскитѣ учебни рѫководства и който съставя науката и на доморослитѣ учителье по български езикъ. Рѣчьта „куп-

[1]) Радуловъ ще се е полъгалъ въ тоя случай вѣроятно отъ дателната форма *му*, която стои вмѣсто родителната форма на единъ attributus possessivus.

чината станжла колкото могила, която по всѣки начинъ Цеко неможалъ да спрѣ растението ѝ“ е сгрѣшена въ втората си половина, защото допълнението „която“ на приставното прѣдложение е вземено за подлогъ и къмъ него е отнесено обстоятелственото пояснение „да расте“ като опрѣдѣлено допълнение въ форма на „растението ѝ.“ Ученикътъ искалъ, види се, да съкрати цѣлото приставно прѣдложение „да расте“, съ което е исказано обстоятелственото пояснение къмъ допълнението „да спрѣ“, и направилъ отъ него допълнение „растението“, опрѣдѣлено съ „и“ като принадлежность на вземеното за подлогъ „която“. Колкото и да е сложенъ тука процесътъ на съкращението (отъ това е по́-сложна и неговата погрѣшность), все пакъ самото съкращение ще е станжло по образеца, какъвто имаме у Радулова (I. 18) въ съкращението „ты сама знаешь *гыненіе-то на наши-тѣ братія и сестры*“ (вм. „ты сама знаешь, че наши-тѣ братія и сестры гынжтъ“), и какъвто съмъ отбѣлѣжилъ изъ тетрадата на единъ шестокласникъ „въ третята часть се говори за *печението на слънцето*“. Радуловъ едничъкъ срѣди нашитѣ четворица граматици говори и за съкращаванье на приставнитѣ прѣдложения; но и при тѣхъ, както и при „слитнитѣ“ прѣдложения, той не е посочилъ условията, когато съкращаването е възможно синтактически и когато е то прѣпоржчвано стилистически. Близна́та за съкращаването и несвойственото на българския езикъ съкращение „гыненіето на наши-тѣ братія и сестры“ у Радулова се отражаватъ и въ синтактичнитѣ строежи на младежьта, каквито сж на примѣръ слѣднитѣ, заети отъ ученици отъ горния курсъ (VI кл.): „причината на смьртьта му е неоставянето му на мира отъ съвѣстьта“; „моята надѣжда крѣпеше отъ увѣхвание нѣжната ми младость“; „чувството за оставянието на бащиния кжтъ на заточеникътъ“, и др.

По други мѣста въ синтактичното обучение важна роля играе съкращаването на прѣдложенията [1]), понеже то образува едно сжществено искане и за художествения строежъ на периодитѣ; съкращаването на прѣдложенията пъкъ върви успоредно съ тѣхното свързуване въ по́-сло-

[1]) Вж. F. Naumann, Der deutsche Sprachunterricht in d. unt. u. mittl. Kl. d. Realschule, Dresden, 1862, стр. 23—36.

женъ и по́-сложенъ съставъ. А какво ще е било обучението по тоя дѣлъ отъ синтаксиса у насъ, по нашитѣ ржководства, дѣто сж се пълнили само страници, а не се писала наука, нѣка се сжди по слѣднитѣ ученишки конструкции. „Цеко като человѣкъ съ слабъ характеръ, могилата страшно подѣйствувала на въображенията му“: „Цеко го гризеше съвѣстьта му и мислеше, че рано или кжсно зло ще му се навѣе“; „молитви, които споредъ тонътъ на четението лесно можѣше да се познае, че бѣхж прокленяющи“ (VI кл.); „той се занимавалъ съ хайдутство, дѣто въ това си положение той станжлъ човѣкъ съ буенъ характеръ“ (VII к.). Нѣкой би ме обвинилъ негли, че за погрѣшкитѣ, що се съдържатъ въ изреденитѣ примѣри, искарвамъ криви не самитѣ ученици, или по́-скоро тѣхнитѣ учителье, а ржководствата по синтаксиса; но за учительетѣ у насъ всѣкой знае, по кого се водѣтъ тѣ, а ученицитѣ, които трѣба да се учжтъ отъ нѣкого или по нѣщо, иматъ въ българскитѣ ржководства толкова добри насоки за съкращаваньето на приставнитѣ прѣдложения, за свързуваньето имъ въ по́-сложни състави, колкото съмъ показалъ дотука, че има въ тѣхъ за слитното прѣдложение и за опрѣдѣленията на частитѣ отъ прѣдложенията и на видоветѣ на приставнитѣ прѣдложения. По́-надолу ще иставѣ още нѣколко точки, които ще ни убѣдѣтъ окончателно, че българскиятъ синтаксисъ въ ржководствата и въ училищата е нѣщо съвсѣмъ несъстоятелно и поради това лишено отъ мощь да образува младежьта.

Ученицитѣ отъ VI—VII класъ пишѣтъ въ тедрадитѣ си: „неговитѣ мисли се *осилижж* до толкова, щото на́й-послѣ той *станжлъ* жъртва; тогавашнитѣ надлѣжни власти го *уловили* и той имъ се *противѣше*“; „*дали* поводъ на господаря, който се *занимаваше* въ търговия, че имъ *отне* всичкото имущество, дѣто не имъ *бѣше оставилъ* и хлѣбъ за прѣпитание“. Въ тия прѣдложения сж явни погрѣшноститѣ въ съчетанието на врѣмената: употрѣбени сж глаголни форми, които по смисъла си взаимно никакъ неотговарятъ на логичната свързска между глаголнитѣ понятия. Да свърже чужденецъ своитѣ мисли по такъвъ български езикъ, съ подобни логични несъобразности, завинени отъ неправилното синтактично съчетание, може още да се прости; но

да направи българинъ, български гимназистъ или реалистъ тая погрѣшка, която и неукътъ нашъ селянинъ би квалификувалъ съ голѣмъ дори евфемизъмъ като „завална“ рѣчь, то е срамъ и за нашитѣ училища, и за нашата учебна книжнина, то е на́й-язвителната ирония за нашето „българско“ обучение; то показва, че у българския школаринъ „учението“ наистина е затжпило дори и чутието за правиленъ строежъ на родната му рѣчь, онова, „чутие“, което трѣба да е липсувало и на оногова „неуморни“ нашъ прѣводачь, който е билъ способенъ да напише, „отдавна азъ *не съмъ спала* тъй спокойно! и ако образътъ на Сасмона да *не бѣше,* който ми се *прѣдставлява́* два пжти, азъ *мисля,* че въ животътъ си *не съмъ спала* тъй приятно“ (Понсонъ де Тераиль, Страшнийтъ обитатель на тъмницата, прѣв. К. С. Тинтеровъ, стр. 81)! Българскитѣ синтактични ржководства недаватъ никакви изяснения за слѣдежа (consecutio) на врѣмената и за съчетанието на глаголнитѣ имъ форми, а наопаки, съ своитѣ криви опрѣдѣления на тия форми създаватъ почва за неправилното имъ синтактично употрѣбение и отнимать всѣка възможность за поправка на сгрѣшеното. Сирмановъ опрѣдѣля, че „прѣминжлото несвършено врѣме“ показвало, какъ „дѣйствието е продължавало да се върши, когато друго дѣйствие се било свършило“ (§ 139) и дава за примѣръ рѣчьта „вий *играяхте,* когато *идвахъ* у васъ“; съгласно съ това опрѣдѣление съчетанието на глаголнитѣ форми отъ втория отъ уведенитѣ ученишки примѣри е напълно *вѣрно,* ако и да говори силно *противъ* самия български езикъ. Икономовъ (стр. 43), Момчиловъ („минавало“ врѣме, стр. 50) и Радуловъ („протяжно“, I, 67) опрѣдѣлятъ горѣ-долу еднакво, че несвършеното врѣме показва, какъ дѣйствието продължавало да се върши, когато друго дѣйствие ставало, или станжло; обаче, като непосочватъ въ какви форми на рѣчьта се показва това съдържание на несвършеното врѣме, тѣхното опрѣдѣление е неясно, и пакъ пораждa синтактични несъобразности. Несвършеното врѣме въ рѣчьта „при тѣхното вѣнчило пѣвцитѣ пѣяхж“ нѣма при себе изрично други глаголъ, който да изразява „ставало или станжло дѣйствие“, ако и обстоятелственното поясение, произлѣзло отъ приставното „когато ги вѣнчавахж“, заключава смисъла на таково глаголно дѣйствие; инди зарадъ

него опрѣдѣлението на Икономова, Момчилова и Радулова е неясно; — но ако построимъ тъкмо възъ основа на сѫщото опрѣдѣление рѣчьта „азъ пѣхъ, когато ти идѣше“ и рѣчьта „азъ бѣхъ пѣлъ, когато ти идѣше“, ще съгледаме, че въ първата има несъобразность съ езика, и неинъ виновникъ за ученицитѣ е недостатъчното опрѣдѣление на учебнитѣ граматики. Къмъ пòвече още несъобразности, каквото на пр. въ третята отъ уведенитѣ ученишки конструкции, водѭтъ опрѣдѣленията на сѫщитѣ граматики и за останѫлитѣ минѫли врѣмена; но това особито ударя на очи, когато дойде слѣдежъ на врѣмената въ субординативни съчетания на прѣдложенията и въ прѣма или непрѣма рѣчь. Никой отъ нашитѣ граматици необяснява, да ли нѣкое глаголно понятие се върши сега, се е вършило прѣди или ще се върши послѣ по отношение къмъ лицето, що говори, или по отношение къмъ друго глаголно понятие въ друго, координативно или субординативно прѣдложение, или независимо отъ нѣкое глаголно понятие и отколѣ прѣди врѣмето, когато говори лицето; да ли глаголното понятие се исказва като лично познание на лицето, що говори, или се съобщава като чужда мисъль, исказва се като приета дѣйствителность, или само като възможность. Икономовъ, Момчиловъ, Радуловъ, Сирмановъ прѣдвиждатъ редомъ „прѣминѫло неопрѣдѣлено врѣме“, „прѣминѫло относително или прѣдварително“, „отдавна прѣминѫло или прѣминѫло прѣдположително“ и ги распознаватъ помежду имъ, като самостоятелни все въ единъ видъ на рѣчьта, когато едно просто сравнение на приложението имъ въ прѣма и косвена рѣчь открива нагледно зависимата съотвѣтность на нѣкои отъ нихъ. Нѣка съпоставимъ по нѣколко израза отъ прѣма и отъ косвена рѣчь.

Прѣма рѣчь.	*Косвена* рѣчь.
Той каза: «азъ четѫ».	Той каза, че чете.
» » «азъ четѣхъ».	» » че (е) четѣлъ.
» » «азъ четохъ».	» » че (е) челъ.
» » «азъ бѣхъ челъ».	» » че (е) билъ челъ.
» » «азъ четѣхъ, когато братъ ми пише».	» » че (е) четѣлъ, когато братъ му е пишалъ.
» » «азъ бѣхъ челъ, когато братъ ми пише».	» » че (е) билъ челъ, когато братъ му (е) пишалъ.

Понеже врѣменнитѣ отношения между глаголнитѣ понятия си остаятъ въ прѣмата и въ косвената рѣчь все сѫ-

щитѣ, а се промѣня само видътъ (modus) на мисъльта по отношение къмъ говорещето лице, затуй и различнитѣ глаголни форми отъ едина и отъ другия видъ на мисъльта, както си отговарятъ въ тѣхъ взаимно, ще бѫдѫтъ форми на еднакви врѣмена, но отъ различни наклонения — отъ изявително и отъ съслагателно; по такъвъ начинъ излиза, че „прѣминѫлото неопрѣдѣлено“ врѣме на нашитѣ граматици (у Радулова „прѣминѫло опрѣдѣлено“, I, 65) е свършеното минѫло врѣме на съслагателно наклонение, а прѣминѫлото прѣдположително“ (Икономовъ, стр. 44; у Радулова, I. 68, Момчилова, стр. 50, и Сирманова, стр. 91, „прѣминѫло„) е минѫлото прѣсвършено (plusquamperfectum) врѣме („прѣминѫло относително“ у Икономова, „попрѣминѫло“ у Радулова, „прѣминѫло прѣдварително“ у Момчилова и Сирманова) на съслагателно наклонение. Покрай това формата „съмъ челъ“ се употрѣбява въ изявително наклонение, да искаже едно дѣйствие извършено *много попрѣди* отъ сегашното врѣме на говорещия и *безъ отношение* къмъ друго дѣйствие (минѫло отдавна свършено); на неѭ форма въ съслагателно наклонение отговаря пакъ формата „съмъ билъ челъ“. Отъ друга страна за сегашно врѣме отъ съслагателно наклонение, когато глаголното понятие се исказва безъ опрѣдѣлено отношение къмъ сегашното на говорещия, се употрѣбя формата „съмъ билъ челъ“, или само „съмъ четѣлъ,“ която се изравня съ формата на минѫлото несвършено врѣме. Съслагателното наклонение се явява още съ свои форми и за бѫдеще врѣме; но за тѣхъ, па и за цѣлото него въ българскитѣ граматики нѣма изправено, кога и какъ се срѣщатъ въ рѣчьта, нѣма дори вѣрно изложено, какви биватъ тѣ въ схемата на спрежението. Формитѣ на бѫдещето врѣме се редѭтъ въ прѣма и косвена рѣчь така:

Прѣма рѣчь.	*Косвена* рѣчь.
Той каза: «азъ ще четѫ».	Той каза, че ще (е) четѣлъ (свойствена повече на македонското нарѣчие: «ке (е) четелъ»); или, че (е) щѣлъ да чете.
Той каза: «азъ ще бѫдѫ челъ».	Той каза, че ще (е) бѫдѣлъ челъ, или, че (е) щѣлъ да бѫде челъ.

Втората форма на бѫдещето врѣме отъ изявително наклонение е знайна само на Момчилова, комуто е извѣстна и друга една „ще съмъ челъ“ (стр. 6 но приложението

имъ въ синтаксиса и у него е прѣминжто съ истото дълбоко мълчание, съ каквото сж тѣ прѣминжти и въ цѣлитѣ граматики на Икономова, Радулова и Сирманова. Не по̀добра участь е сполѣтила пъкъ у всички тѣхъ и формитѣ на условно наклонение, съ които стаятъ на̀й-чудовищнитѣ грѣшки противъ синтаксиса на езика, както въ писменнитѣ работи на ученицитѣ, така и въ устата на самитѣ учителье. Прѣдлагамъ да се испитатъ синтактично — ученишката рѣчь „ако да бѣхж имали възможность, тѣ би стояли вече на мѣстото си“, и учителската „дано да не бѣхъ отишълъ вчера на лозье“, и да се покаже, върху кого има да падне вината за тия съвсѣмъ небългарски, нелогични конструкции, прѣдъ каквито въ нашитѣ училища владѣе фаталенъ индиферентизъмъ.

Една отъ на̀й-честитѣ синтактични грѣшки, които сж ми се падали и въ говора, и въ тетрадитѣ на ученици и отъ послѣдния курсъ, е кривото употрѣбение на опрѣдѣленията „неговъ (му)“ и „свой (си)“, както се види отъ слѣднитѣ примѣри: „отъ гризението на съвѣстьта му за лошитѣ му дѣла, отъ загубата на семейството си, той пада въ отчаяние“; „тѣ точно се различаватъ по цвѣта на перата имъ“; „за качеството на човѣка сждимъ и различаваме по тѣхнитѣ изражения“. За да впадне българскиятъ ученикъ въ тоя видъ погрѣшка, той трѣба да е изгубилъ съзнанието за формалната разлика, що е правилъ безъ друго дома си между опрѣдѣления на прѣдмѣти, които се присжждатъ на подлога на рѣчьта, и опрѣдѣления на прѣдмети, които не се присжждатъ нему; а това съзнание той ще е изгубилъ несъмнѣно въ училището, подъ влиянието на синтактичнитѣ свои ржководства, дѣто не се бѣлѣжи такава особность на българския езикъ, и на своитѣ водачи, отъ които и до сега още не сме въ право да искаме нѣщо по̀вече отъ ржководствата. Щомъ ученицитѣ захванжтъ и навикнжтъ безразлично да употрѣбятъ мѣстоименния посесивенъ атрибутъ ту въ едната, ту въ другата (възвратна) форма, тѣ прѣстаятъ вече и въ мисъльта си да досѣщатъ характера на свръзката между досѣжнитѣ прѣдмети, отъ което се поражда неправилность въ мисленьето и спънка за неговото развитие. —

Много и много недостатъци на българскитѣ синтактични ржководства има, които тежко лежжтъ върху обучението на младежьта по строежа на нейната рѣчь, що трѣба винжги да се сподиря и съ правилно мисленье. Субординативни и координативни съчетания на прѣдложенията при помощьта на различнитѣ съюзи, употрѣбението на причастията изобщо и на дѣйствителнитѣ перфективни причастия въ смисълъ на рускитѣ дѣепричастия отъ минжло врѣме, прѣдлогътъ „на“ при субективнитѣ и обективни опрѣдѣления, прѣдлогътъ „отъ„ при партитивни опрѣдѣления, посесивнитѣ опрѣдѣления, исказани съ форма за дателенъ падежъ или съ прилагателно на „ — инъ“ или „овъ“, апозициитѣ, съгласуваньето на сказуемото съ сложния подлогъ по число, употрѣбението на члена при сложни и прости части на прѣдложението, въ зависимость и отъ слѣдежа на думитѣ, — всичко това и немалко друго сж статии, които нáй-много характеризуватъ българския езикъ, а нáй-малко, — ба никакво мѣсто не сж намѣрили въ бъбривитѣ инакъ български граматики. Общитѣ нѣща, които се срѣщатъ токо-речи въ всички езици, общитѣ синтактични явления, заедно съ тѣхнитѣ проумѣни или непроумѣни наименования, сж влѣзли въ нашитѣ ржководства прѣзъ широки врата и сж заплѣнили цѣлото синтактично обучение на българскитѣ школари, които прѣзъ десеть години врѣме не се натъкнуватъ на нищо специфично *свое*, що би могло да побуди въ тѣхъ поне интересъ къмъ родния имъ езикъ, а камо ли и напълно да ги уведе въ неговото познание и здраво книжовно усвоение. Нашитѣ ученици стоижтъ буквално безчувствени къмъ правилнитѣ, хармоничнитѣ, чистобългарскитѣ конструкции, които пóскоро имъ се чинижтъ като ескамотерски фокуси, нежели като обработенъ изразъ на единъ логиченъ процесъ. Тѣ залѣгатъ всѣкога токо да въспроизведжтъ по единъ или по други стереотипенъ начинъ чуждата мисъль, безъ да вникнуватъ въ тънкоститѣ на нейната словесна форма, задъ която се криижтъ нейнитѣ логични и психологични движения, та зарадъ това неопитватъ и никакво пó високо и пó естетично развитие на своитѣ душевни способности ... Каква оцѣнка ще даде човѣкъ за развитието на мислитѣ и на чувствата на такива български шестокласници, които

по 10 минути се мжчжтъ, и то често безуспѣшно, да наредѫтъ въ прозаиченъ редъ думитѣ отъ слѣднитѣ стихове:

„Посрѣдъ дѣлата наши лицемѣрни
Едни въ свѣтътъ сьмь само сълзи вѣрни
И искренни и святи азъ видялъ:
На майка-та сълзи-тѣ чисти, страстни“.

(Вазовъ и Величковъ. Българ. Христ. II. 201).

„Макаръ и дѣто да изгнива
Е сѐ едно за трупъ студенъ,
Но пó е харно да почива
Той въ родния ми край свештенъ“.

(Все тамъ, II. 185).

Поразително е това неумѣние на дорасли вече ученици да си схванжтъ отъ стиховетѣ ясно изразената мисъль и съ сжщитѣ думи да ѭ прѣдаджтъ като обикновена рѣчь отъ разговора! Тука мисъльта ще се искаже въ невезана рѣчь толкова пó-добрѣ и пò-хубаво, колкото пòвече се чувствуватъ прѣлеститѣ на формата ѝ въ стиховетѣ. Задачата е граматическа; затуй и отговорностьта за нейното неумѣло разрѣшение пада пакъ върху граматичното обучение, особито върху синтактичнитѣ ржководства, дѣто и съ пръстъ не е задѣнжтъ слѣдежътъ на думитѣ въ стихотворната рѣчь.

Пловдивъ, Юлий 1887 г.

Материали по археологията и античската география на България.

ОТЪ БРАТИЯ ШКОРПИЛОВИ.

—

1. Български паметникъ отъ Ямболъ.

Прѣзъ 1885 г. сполучихме при археологическитѣ си изслѣдвания на страната, да откриемъ въ турскитѣ гробища въ гр. Ямболъ единъ старобългарски надписъ, написанъ врѣзъ единъ мряморенъ камъкъ. За надписътъ споменжхме въ кратцѣ въ списанието[1]), което се допечатваше тогава.

За важностьта на паметникътъ изискваше да се сноме точниятъ му прѣписъ, както го обнародваме сега. (Виждъ стр. 524).

Смисъльта на надписътъ излиза както слѣдва:

„Въ днитѣ на благочестивий царь Иоаннъ Александръ . . . . . постави стълбъ (**постави стльп**) прѣдъ (!) Джбилинъ (**Дабилини**) въ лѣто 6865 (ѕѡѯѕ)“. Въ краятъ на надписътъ се намира като притурка: „да е проклетъ (**да є проклатъ**) отъ бога и 318 (ѿїи) никейски отци (**отьць**)“.

„**Стльп**“ види се да има тука друго значение отъ обикновенното. Първобитнана му смисъль се показва отъ санскритъ, отъ коренътъ stûp = coacervare, errigere, отъ който се образува ежществително stûpa = cumulus, възвишение отъ земя и камъни, висока могила[2]). Думата stûpa се е явила въ църковно-словѣнский езикъ въ форма „**стлъпъ**“ (по-правилно **стлъпъ**, защото и = **ы** прѣминава въ **ък**, а **в** въ л). Споредъ това трѣбва да се разбере „**постави стльп**“ като „**постави могыл**“.

---

[1]) Нѣкои бѣлѣжки върху археологическитѣ и историческитѣ изслѣдования въ Тракия. Отъ Вл. и Кар. Шкорпилъ. Пловдивъ 1885 г. стр. 103.

[2]) Котляревскій. Погребалнія обычаи Славянъ, стр. 123.

„Джбилиин“ е старобългарското название на градътъ, който се е наричалъ отъ Византийцитѣ „Диамполъ, Хиамполъ (Ὑάμπολις). Споредъ този градъ е билъ нарѣченъ се-

гашенъ градъ Ямболъ. Развалини на този градъ, който въ римскитѣ врѣмена се наричалъ „Диоспол̂исъ“ (градъ на Зевса

Δὶς πόλις)", открихме[1]) до с. Таушантепе на сѣверъ отъ г. Ямболъ, въ жгълътъ гдѣто р. Тунджа си измѣнява източното течение въ южното. Изъ развалинитѣ на този градъ сж изнесли Турци въ тѣхнитѣ гробища изъ цѣлата околность дѣлани мряморни камъни съ надписи, мряморни стълбове и др.; особенно въ гробищата въ близкиятъ Ямболъ има отъ развалинитѣ много камъни[2]), както и настоящия българскій паметникъ се пада отъ сътворение мира по византійското лѣточисление годината 6865 отъ 1 септемврий 1357 г., **(ендиктон)**.

Въ краятъ на надписътъ се споменува за обикновенното въ стари актове проклетие, което разрушило даруването.

---

[1]) Археологически изслѣдвания. Шкорпилъ стр. 30—39.
[2]) Археологически изслѣдвания. Шкорпилъ стр. 82—83.

НАШИТѢ ФИЛОЛОЗИ.

Въ всѣка епоха на бързи промѣнения се явяватъ на свѣта чудовищни нѣкои характери, които всѣкога мечтаютъ много, но, за жалость, рѣдко извършватъ нѣщо полезно. Такива характери сѫ излѣзли днесъ съ едно високомѣрие ни най-малко неоправдано, на сцената и на нашата млада филология.

Откакъ сме захванѫли да се съживяваме духовно, нѣма 40 год. Духовната революция, извършена въ това врѣме въ нашия литературенъ животъ, е грамадна. Ние сме направили такъва стѫпка, дѣто въ истото кѫсо врѣме не е възможно да направимъ друга подобна. Отъ единъ обикновенъ говоръ у насъ се е създалъ писменъ езикъ, приспособенъ на хиляди нужди и условия. Тоя нашъ езикъ се е развивалъ успоредно съ развиването на нашето общество, подъ влиянието на ония негови съ поетично вдѫхновение надарени единици, които сѫ въплощавали, малко много, въ себе си нашия духовенъ животъ (Славейковъ, Изворски, Михаиловски, Друмевъ, Л. Каравеловъ, Жинзифовъ, В. Поповичъ, К. Миладиновъ, Ботевъ, Козловъ, Вазовъ, и пр.) и подъ рѫководството на оние наши родолюбиви книжовници, които се потрудихѫ да извадятъ нѣкои правила за езика ни (Неофитъ Рилский, Г. Кръстьовичъ, Д. Мутиевъ, Геровъ, Груевъ, Момчиловъ, Радуловъ, С. Доброплодний, Дриновъ, Първановъ, Стояновъ, и пр.)

Освобождението ни даде нови срѣдства за напрѣдване. Пратихме нѣколко млади да слушатъ лекции по общата филология въ европейскитѣ университети, на да дойдѫтъ да рѫководятъ по-нататъкъ захванѫтото вече дѣло — образуването и усъвършенствуването на единъ общъ писменъ езикъ. Кога се върнѫхѫ, нѣкои отъ тия господа новци намѣрихѫ дѣлото толкова трудно, дѣто намѣсто Бъл-

гарски езикъ уловихѫ се да прѣдаватъ въ гимназиитѣ история и други прѣдмѣти; други рекохѫ да направятъ проба на своитѣ теории първѣ прѣдъ ученицитѣ въ классъ, на послѣ да излѣзѫтъ прѣдъ свѣта, нъ, като несполучихѫ, отидохѫ да изучватъ майчиния си езикъ отъ самия источникъ, дѣто сѫ се раждали св. Кирилъ и Методий; а трети смѣло се явихѫ да проповѣдватъ нови учения съ единъ *новъ езикъ*, основанъ на научнитѣ *имъ* издирвания и примѣсенъ яко много съ *личнитѣ имъ*, пакъ научни, *прѣвзетости*.

За първитѣ двои нѣма какво да кажемъ: ако тѣ направатъ себе си дѣйствително слаби, то пó-добрѣ ще да бѫде да си мълчатъ, както що си правятъ и сега. Думата ни е за подирнитѣ. Отъ день на день, тѣ ни убѣждаватъ все пó-вече и пó-вече, че сѫ забравили нáй-важното нѣщо въ развитието на единъ езикъ, именно, че: *Всѣка обща стѫпка на единъ езикъ става, до една голѣма степень, законъ на тоя езикъ*: че, поради това, прѣобразувания въ единъ езикъ сѫ възможни не при унищожението на станѫлото, а при неговото подобрѣние. Съ други думи, нашитѣ млади филолози искатъ да игнорирятъ онова, което е направило нашето възраждание до сега; плюѫтъ на първитѣ наши граматици, и мислятъ, че Славейковъ, Михайловски, Друмевъ, Каравеловъ, Вазовъ, Жинзифовъ и пр. не сѫ дали на българската младежь единъ горѣ-долу общъ писменъ езикъ; за тѣхъ всичко е въ пеленитѣ си, и тѣ вѣрватъ, че ще могѫтъ да създадѫтъ нѣщо на съвсѣмъ нови основи.

Това е довело нашитѣ герои до нѣкои бая смѣшни резултати. Единъ отъ тѣхъ излиза, та учи ученицитѣ въ Габровската гимназия да не пишѫтъ *ъ* и *ь* въ края на думитѣ. Другъ сѣда, та проповѣда да пишемъ *„бѫлгаринъ“*, *„сѫрвенъ“* и *„пѫть“*, съ *ѫ* подирь първитѣ съгласни, защото ударението е на първия слогъ, дѣто е и *ѫ*-то; а *„бъ̀лгáрия“*, *„дъ̀рвѐта“* и *„пътýвам“*, съ *ъ* слѣдъ сѫщитѣ гласни, защото ударението не пада на първия слогъ, дѣто е *ъ*-тъ: да пишемъ още *„ниѣ, виѣ, пишелѣ, викалѣ, мѫжѣ, дрѣвинѣ“* и пр. съ *ѣ*, защото на края на тия думи се чува „мѣкъ гласежь“; а пакъ „да пиши, да поглѣдни, да седни и пр.“, безъ всѣкакво правило. (Виждь: „Един расказ. Дѣдо Стоян“, стр. VII—X, отъ Гулабчева). Трети единъ пакъ не е възможно да се изобрази въ своята теория: той хортува

горѣ-долу така: „Ако пъкъ въ извѣстни грамматически форми ь изрично сочи още къмъ чисто български гласежъ. — такъво обстоятелство лежи въ случайния съвпадежъ на исканията на чуждинския правописъ съ потрѣбитѣ на графиката споредъ езика на самия народъ и така неправи исключение отъ общата негова (на ь) стоймость знакова (като простъ бѣлѣгъ) и гласовна (като сѫща гласна)“. (Виждь Пер. Спис. кн. IV. 110.); още, „При това долагамъ, че щото ми се стори, или наистина бѣше, въ нихъ (печатнитѣ извори на езика) съмнително или несигурно, и за конечно сѫждение не твърдѣ тегловито, отъ гледище за краткость на своята работа оставихъ тука несъображено, като го замѣстихъ съ живи примѣри или позиви (citation) било отъ други вѣкъ. било нѣкои сродни“ (Пер. Спис. кн. IV. 112); още, „Въ тоя смисьлъ трудътъ на В. Качановски въ „Сборникъ западноболгарскихъ пѣсенъ“, прѣко своята самомнивость, нѣма досущь очаквания ўчинъ, като сгатанъ безъ критична основа. и неможе да си особува гласъ за рѣшение въ дадения случай“ (Пер. Спис. кн. XIX и XX. 147).

Патриархътъ на всички такива филолози е многоизвѣстний дѣдо Богоровъ; читателитѣ нѣма да взематъ за кусурь, дѣто не привождаме тука образци и отъ неговия „чистъ българский езикъ“; дѣдо Богоровъ е прочутъ по своята чудовищность и помежду малкитѣ дѣца.

Като четемъ многолиственнитѣ студии на тие наши филолози, написани все въ такъвъ езикъ, както що сѫ горѣприведенитѣ части, иска ни се да знаемъ, какъ тие господиновци оправдаватъ своята чудовищность. Явно и нарочно тѣ никога не сѫ излизали да се оправдаватъ; това отъ тѣхна страна иде твърдѣ естественно, понеже никой до сега не имъ е казалъ, че сѫ заблудени. Ала сегисъ-тогисъ, тѣ сѫ хвърлѣли нѣкои подигравки камъ общия нашъ писменъ езикъ, отъ които лесно е да се угади, какво ги влѣче камъ такъвъ пѫть. Ето ви за примѣръ нѣколко отъ тѣхъ: „Новобългарскиятъ правописъ на нѣколко важни мѣста е мъртво подражание на първичния старий, чрѣзъ културно послѣдство на́й-вече руско“. (П. Спис. кн. IV. 106.): още, „Най чистиятъ и вѣрни паметникъ на днешната българска рѣчь, народната словесность, отъ духа на която неизбѣжно трѣбваше да се проникнѫтъ досегашнитѣ „на-

укы да говоримъ и пишемъ право Българскый языкъ", е остаялъ въ тѣхъ пóвечето незадѣнжтъ отъ научни ржцѣ, бидейки затрупванъ съ теоритически продукти на авторски възгледи". (Пер. Спис. кн. VI. 156.); още, „Да разглѣдва човѣкъ критически всичкитѣ клонове на науката можѣло, а да поглѣдни критически на правописанието неможѣло". „Един Расказ, „Цѣдо Стоян". X., отъ Гулабчевъ).

Съ други думи, нашитѣ млади филолози намиратъ, че развитието на писмения ни езикъ е ставало неправилно, неестественно, незадѣнжто отъ научни ржцѣ и безъ критика. „Що колко това е истина за писмения ни езикъ, тука нѣма да говоримъ; ще кажемъ само, че въ много отъ това ние сме напълно съгласни съ тѣхъ, и мислимъ, както що мислятъ и тѣ, че езикътъ ни се нуждае отъ едно научно прѣобразование, което да има за основа живата българска рѣчь.

Нъ —. Какъ трѣбва да се задѣнемъ съ това прѣобразование *сега*, когато писменния ни езикъ е направилъ една грамадна, грамадна крачка, когато е приспособенъ на хиляди наши нужди и условия, когато на него говори и пише цѣлото българско грамотно общество, когато на него прѣдаватъ днесъ хиляди учители и се учатъ десетини хиляди ученици?! — *Ето въпросътъ, мжчния въпросъ.* И върху тоя въпросъ нашитѣ млади герои би трѣбвало да мислятъ дълго, дълго, на тогава да излѣзжтъ на сцѣната съ своитѣ реформи. Много по-добро щѣше да бжде работата, ако тѣ съ своята енергия и съ своитѣ претенции бѣхж се явили на мѣстото на Нефита Рилски, Кръстьовича, Герова, Славейкова, Михаиловски, Цринова и проч; тогава ние всинца щѣхме, не само да пишемъ, а *и да говоримъ* (това, което сега и за тѣхъ е мжчно) тъй сжщо, както тѣ днесъ пишжтъ своитѣ научни „*студии*" и „*приноси*"; нъ кой кривъ, когато тѣ сж се родили толкова късна?

Когато рѣшаваме, какъ да прѣобразуваме и усъвършенствуваме сегашния си писменъ езикъ, длъжни сме да помнимъ съвѣтътъ на народната мждрость: „*Вмѣсто да туримъ вѣжди, не извадимъ очи*". Въ езикътъ ни сж се вмъкнжли такива елементи отъ всѣка страна, та онова, що се пише на тоя езикъ, се разбира само отъ малката българска интелигенция, а народътъ, массата, по нѣйдѣ си мжчно разбира, а по нѣй-

дѣси хичъ не разбира. Истина е, че за да се разбержтъ нѣкои нѣща, и самий народъ трѣбва да е по̀-развитъ, нъ у насъ много нѣща се не разбиратъ просто, защото не сж казани добрѣ. Сега, ако искаме да направимъ народу си добро и себе си да прославимъ, като прѣобразуваме езика си, то нека внимаваме да не създадемъ другъ нѣкоій такъвъ езикъ, който, макаръ основанъ на на́й-добри „научни основи", да не може се разбира, не само отъ массата, а и отъ *оная интелигенция, която* разбира поне сегашния ни писменъ езикъ.

И намъ ни се чини, че нашитѣ млади герои сж докарали работата тамамъ до тамъ, дѣто, не само народътъ, нъ и българската образована публика да не може да ги разбира. Какво сж палили, гасили тѣ, ние незнаемъ, па, и да знаемъ, не искаме тука да характеризираме способитѣ, по които сж се заблудявали. Нъ прѣдъ насъ стои тоя фактъ, че откакъ тѣ *„задѣнаха най-чистия паметникъ на българската рѣчь съ своитѣ научни ржцѣ"*, ние захванжхме да не разбираме, или много мжчно да разбираме, онова, което тѣ ни расправятъ, и, ако отиватъ така, ние ще бждемъ принудени да си направимъ особенъ словарь и особна грамматика, за да се ползуваме отъ тѣхнитѣ трудове.

Да излѣземъ прѣдъ читателитѣ съ доказателства, ние се помжчихме твърдѣ множко, та прѣведохме на общепринетия български писменъ езикъ по̀-долу помѣстения откъслекъ отъ съчиненията на г. А. Теодорова, *„нашия на́й-първи за сега филологъ"* (спорѣдъ А. Т. Илиева; виждъ неговата „Начална Практическа Грамматика" 1887. VII). Призоваваме всички грамотни Българе да прочетжтъ и оригиналътъ и прѣводътъ, па да кажжтъ колцина Българе, грамотни и неграмотни, ще разбержтъ едното и колцина другото.

Оригиналъ — Теодоровъ.

Откъмъ историята на словѣнскитѣ побалкански народности днесъ вече наистина никой не би се помамилъ съ „издирянията" на члѣна отъ Српското Учено Друштво Милојевића, както и съ сърбската „повеснница" на Срѣковића; ала откъмъ тѣхната езиковна характеристика струва чо-

Прѣводъ.

Въ историята на словѣнскитѣ народности по балканския полуостровъ днесъ никой, не би се излъгалъ да земе за вѣрни „издирванията" на Милојевића, членъ на Српск. Учено Друштво, както и расказитѣ на сърбската „повеснница" отъ Срѣковича. Нъ, по тая причина, въ нѣкои филологи-

вѣкъ съ респективна прѣдпазливость да поима и трудове положително оцѣнявани, както що е „Кнежевина Србија“ отъ Милићевића: тамъ ще ни се удаде негли съ единого урожденца отъ Зайчаръ да поправимъ много изопачени мѣста въ съобщенитѣ пѣсни и думи изъ тоя градецъ; расположението на тогова писателя къмъ фактове отъ наша страна осѣтно прозира, напримѣръ, и въ онуй мимоходно съпоставянье на признаваната у насъ разлика между „български“ (мислено провинциялно) и „шопски“, което е истъкнято на стр. 182 отъ неговата „Краљев. Србија, Нови Крајеви“. Недостатъкътъ въ издържано до край безпристрастие на подобни производи, както и изобщо нѣчанието истински научни публикации за въпросния прѣдметъ отъ надѣжни наблюдателье, много допринася да се крѣпятъ и усилятъ още за дълго врѣме невѣрнитѣ свѣдѣния за фактичнитѣ прѣдѣли между сърбскитѣ и български говори, което поражда всѣзаръ разнородни послѣдици отъ неизгледенъ досѣгъ; за туй во върховенъ интересъ на обѣтѣ съсѣдски народности, а че и на самата наука, е да се испитатъ еднъжъ обстоятелно и да се изложатъ съ пълна достовѣрность всички особности на говоритѣ, за които до нинѣ липсуватъ непрѣложнитѣ дати за една обща прѣсъца. (ШС., XIX и XX. стр. 147).

чески въпроси, нетрѣбва да прѣзираме такива трудове, както що е „Кнежев. Србија“ отъ Милићевића; само, че и къмъ тѣхъ трѣбва да бѫдемъ достатъчно прѣдпазливи; така въ сѫщия трудъ ще ни се удаде, вѣрваме, да поправимъ, съ помощьта на единъ Зайчарецъ, много изопачени мѣста въ пѣснитѣ и думитѣ, съобщени изъ неговия градъ; Милићевићъ понѣкога въ разсѫжденията си за насъ отива, та се ползува и отъ такива нѣща даже, като разликата, що правимъ между „български“ и „шопски“, кога говоримъ за нѣколкото нарѣчия на българския езикъ (стр. 182 отъ неговата „Краљевина Србија, Нови Крајеви“). Невѣрнитѣ свѣдѣния за истинскитѣ прѣдѣли между сърбския говоръ и българския се усилватъ постоянно: едно, поради недостатъчното безпристрастие на трудове, като горѣпоменатия, а друго, поради нѣманието истинско научни произведения по тоя въпросъ, написани отъ свѣсни наблюдатели. Това има своитѣ лоши послѣдствия, които не може се прѣдвиди додѣ бихѫ достигнѫли единъ день. Въ интересътъ е, тогава, и на двѣтѣ страни, па и на самата наука, да се испитатъ обстоятелно и да се изложѫтъ най-вѣрно всички особности на двата говора, за които не може да има общепризнато заключение, докато нѣма необходимитѣ за това данни.

Тука не искаме да сравняваме въ подробности оригиналътъ съ прѣводътъ; не искаме да посочваме, защо прѣводътъ е по-ясенъ отъ оригиналътъ; нито пакъ искаме да разгледваме тоя въпросъ: Може ли сѫщото да се каже въ третя една форма, по-ясна и отъ оная даже, въ която се намира наший прѣводъ. Цѣльта ни, както казахме по-горѣ,

е да видятъ читателитѣ, че новитѣ наши филолози пишжтъ и ни учатъ на единъ езикъ, по-непонятенъ за всѣки Българинъ, отъ колкото сегашния ни общеприетъ писменъ езикъ. И съ това ще се задоволимъ *за сега*.

При горньото додаваме и слѣдующитѣ образци за оные отъ читателитѣ, които искатъ да се опитатъ, до колко ще могжтъ да прѣвождатъ отъ „*новиятъ наученъ, филологически езикъ*“ на новия общеприетъ народенъ езикъ:

„Частнитѣ срѣдства за събиранье градиво за нашия книгописъ могжтъ да се простиратъ токо въ ограничени размѣри на толкова, на колкото едно лице изобщо е заможно да си набави книги и издания, дѣто се заключаватъ книгописни дати. Неще дума, че едничко съ тия срѣдства у насъ неби се отишло много далекъ, толкозъ повече, *че и мнимата ни всеобщность на способноститѣ, покрай надвѣсното осѣщание само на физичнитѣ нужди, недопуща сжществуваньето на завзети съ една здрава, ползовита идея лица*, които да се стръмжтъ къмъ нейното вѣрно усвоение въ пълна цѣлота и да постоянствуватъ за нейното разумно прокарванье до най-дребнитѣ консеквенции“. (Курсивътъ е означенъ отъ насъ). По-нататъкъ на сжщото мѣсто четемъ: „Среди обстоятелствата, при които въ сждилище и училище стоятъ не сждии и учителье, а природни човѣци, погаленитѣ способности *непрѣбжждатъ съ послѣдовность винжги все въ една служба: тѣ се лутатъ по вситѣ свѣтовни посоки на възбогъ, и побиващецъ знамето на себичната слава въ некристализувания чрѣзъ въспитание характеръ, носжтъ се на крилата му често дори къмъ дѣла, които въ драмитѣ и на театрото се искупятъ съ лудница*“ (много вѣрно!). Тия два откъслека се намиратъ въ Пер. Спис. кн. XVIII. 478—479.

Да дадемъ и другъ образецъ отъ П. Сп. кн. IV. 115: „Разгледваме ли нинѣ досегнжтата страна отъ българското звукословие най-първо споредъ правописнитѣ дати, ще видимъ лесно, че тя тъкмо тамъ образува чрѣзъ себе едно бѣлѣжито обстоятелство, дѣто е положенъ ключътъ за уталожванье вситѣ за нея съмнѣния, дору прѣко възможнитѣ възражения за диалектически различия. Отдѣлни писци сирѣчь, особито домашнитѣ, относещи се къмъ неусвоения графически, но учленяванъ говорно, звукъ *ь* извънмѣрно неустойчиво, издаватъ очивѣстно особния неговъ физиоло-

гически характеръ, спрѣмо който наржчнитѣ имъ срѣдства явно показватъ своята осѣтна несъстоятелность".

Въ заключение ще посъвѣтваме нашитѣ приятели — филолози да се не бижтъ съ въздуха и да не стъкмяватъ, като на пукъ на досегашния ни общъ напрѣдъкъ, думи и форми, отъ чудни нò-чудни. Това имаме право да имъ кажемъ, защото тѣ хубаво знаютъ, че филологията *„не създава"* а *„обяснява"*, и че всички европейски писмени езици сж се усъвършенствували не отъ *филолози*, а отъ *поети* — писатели, които сж носили въ своята душа цѣлия душевенъ животъ на оная срѣда, отъ която сж излѣзли.

Д-ръ Арà д'Абулъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

Душа и сърдце.

Що би сърце, душа, да не бѣше?
Що би душа, пѣсень, косе спрѣше? —
Сърце душа с' чуства събѣдява:
Душа сърце с' пѣсни подмладява:
Душа лѣе, сърце го поема;
Сърце пѣе, душа се съвзема;
Душа пламти, нови чувства буди;
Сърце трепти, с' пѣсни злоба буди.
Злоба, завистъ, с' хули и укори
Неможте ме никога обори,
Колкото ме нападате силно,
Азъ ще пѣя толкозъ по обилно,
В' сърце сила и в' ржцѣ възможность,
Азъ ще блъскамъ вашата ничтожность.

1875.

Дай ми Боже.

Дай ми Боже,
Остро ноже
Да ударж роду врага,
Що се чуждому подлага
Та надува неговъ рогъ.
Ахъ убилъ ги таквизъ Богъ!
„Честь, народна"
Вещь народна
Тѣ я считатъ и наричатъ,
Само себе си обичатъ —
Народу сж трънъ и глокъ,
Ахъ убилъ ги таквизъ Богъ!
С' рѣчь на мода
„За народа"
Своя користь си покриватъ,
Обща полза я затриватъ
И върлува зълъ порокъ.
Ахъ убилъ ги таквизъ Богъ!

Тѣ се хора
На мърхора,
Прѣдъ чужди са прѣпоржчватъ,
Че своитѣ злѣ измжчватъ,
Подло ломятъ родний рогъ;
Но дерзайте с' насъ е Богъ!

1875.

България.

Българие, сладко име!
Колко ми си драга ти,
Колко жалж миръ да има,
В' тебе щастие да цъвти.
А какъ ми се сърце скуби,
Като гледамъ цѣлъ народъ
Какъ отъ завистъ, злоби губи
И живѣй злочестъ животъ.
Ей ви хора с' страсти груби,
Чуйте този старъ урокъ:
Който брата си не люби,
Не люби го него Богъ.

1881.

П. Р. Славейковъ.

Идеалъ.

(Изъ „Джинджилино", поема отъ Джусти).

На тоя свѣтъ голъ се раждашъ —
На бѣдность обрѣченъ!
Нъ послушай наши съвѣтъ,
Ще умрешь облѣченъ,

Отъ зли срѣщи ще те пази,
Като Талисмана;
Та ще минешь сладъкъ живота,
Безъ мжка голѣма.

Тъй ти трѣбва отъ дѣтенце
Всѣки да обичашь;
Да не питашь, що е право,
Силни да почиташь.

Срѣща ржженъ недѣй рита,
И в' страшното вѣрвай;
Та те бие джендаринътъ,
Ржка му цѣлувай.

Като овца, по божи свѣтъ
Да ходишь смирено;

Всичко у тебъ да се вижда
С' лице затжпено.

Умъ съсъ дързость не се търпи
Глупакъ да си личенъ;
Или умѣй да се струваш
На такъвъ приличенъ.

Не се храни съсъ сънища
За почетъ и слава;
Катъ сюрмаха, в' утопии
Недѣй се прѣдава.

Да не слѣтишь чужди бѣди
И чужди страдан'я,
Далечь да си, да отбѣгваш
Отъ всѣкакви знан'я.

Бжди покритъ: искреното
Никой не обича;
С' откровеность човѣкъ често
Беля си навлича.

Порокъ и зло се прощаватъ
С' повече готовность,
Отколкото кога кажешь
Дума с' откровеность.

На силнитѣ — не се срами!
Всѣкога угаждай;
Квото рѣкжтъ — глупость да е,
Ти все го подържай.

Вѣжливъ бжди, отнасяй се
Все благоприлично;
И с' тась маска знай да лъжешъ
Всѣки безразлично.

В' своитѣ мнѣн'я, га е нужда,
Бжди и свободенъ;
Връти, сучи, гледай да си
Всѣкому угоденъ.

Кога имашъ сгоденъ случай,
Нападай порока;
Нъ и тогась, 'га се сърдишь,
Недѣй го протака.

Понѣкога се прѣструвай
Докаченъ дълбоко;
За честьта си в' такъвъ случай
Да гърмишъ високо.

Служи тѣломъ, служи духомъ,
На нѣща реални;
Недѣй носи своитѣ мечти
В' сфери идеални.

Вмѣсто принципъ, ти да вѣрваш
В' тоя идеалецъ,
Че на свѣта най силенъ е
Златни капиталецъ;

Че отъ гласа на парата
Всичко се събаря;
Че въвъ честьта на бѣдния
Никой нѣма вѣра;

Бѣдностьта е в' свѣта порокъ,
Нѣмай съжален'е;
Ползувай се, ако можешъ,
С' хорското страдан'е

Бѣди стинца: щедри човѣкъ
В' погибель отива;
За богати само има
И сила, и слава.

Абаджийче.

Азъ съмъ абаджийче,
В' Цариградъ чираче.
Единъ законъ знаж,
Една воля слушамъ,
Мойтъ добръ майсторъ,
Господинъ Иванча;
Нъ азе си имамъ
Много добръ майсторъ,
Да знаете вие
Колко добръ майсторъ!

Често ме побива;
Гърбътъ ми е станжлъ
На сини плѣсници,
И сега усѣщамъ,
Че ме боли нѣчто;
Нъ азъ не се сърдж:
Пръчката е, знайте,
Излѣзла отъ рая;
Па безъ нея още,
Казва мойтъ майсторъ,
Човѣкъ не би моглъ
И калфа да стане.

Хакъ още не вземамъ,
Нъ за това носѫ
Дрѣхи отъ дюкяна
И съвсѣмъ безплатно
Хлѣбъ и соль получвамъ;
Понѣкога въ праздникъ
Мойтъ добръ майсторъ
И с' фасулъ ме храни;
А пакъ на Велидень,
Минѫлата пролѣть,
Грошъ бакшишъ ми даде,
Та си купихъ сладко,
Двѣ три яшурета;
Ахъ, азе си имамъ
Много добръ майсторъ,
Да знаете вие
Колко добръ майсторъ!

Дѣлникъ било, праздникъ,
Мойтъ добръ майсторъ
Хичь не спи дълбоко;
Много е кушкия.
По звѣздитѣ знае,
Кога да ни вдигне:
И зимѣ и лѣтѣ
Азе се събуждамъ
На турски по седемь;
Тогава ще вземѫ
Иглата въвъ ржка,
И чакъ по вечеря,
Когато се смьркне,
Азъ щѫ да я хвърлѭ;
Тука по насъ нѣма,
Както на школйото,
Ни минута отпускъ:
Веседень азе шиѭ,
Шиѭ, шиѭ, шиѭ,

Шесть деня работимъ,
А в' свѣта недѣля
Мойтъ добръ майсторъ,
Като християнинъ,
Недава да шиемъ;
Тогась ще распоримъ
Всички ветхи дрѣхи,
Що сѫ се купили
Прѣзъ цѣла недѣля;
Ще да ги очистимъ

Отъ гниди и въшки,
И ще ги приготвимъ
Да се прѣработѭть.

Азъ съмъ абаджийче,
В' Цариградъ чираче;
Нъ недѣйте мисли,
Че азъ само шиѭ.
Има една стомна,
Двайсеть оки бере;
Вечерь 'га се мрькне
Азъ щѫ я нарама,
Отъ Ени-Джамия
Вода да налѣѭ.
А пакъ кога дойде
Сѫбота, недѣля,
Азъ щѫ се запретнѫ,
Та ще да оперѫ
Мойтъ добръ майсторъ
И всичкитѣ калфи,
Мойтѣ добри калфи.

Става три година
Все така работѭ;
Хлътнѫлъ и изсъхнѫлъ,
Петоменъ за всичко:
За корица хлѣбецъ,
За парче сланинка;
За сънъ, за почивка,
За сладка расходка;
За дрѣхи, завивка
И за чиста риза.

Нъ още година
И, ако азъ слушамъ,
Казва мойтъ майсторъ,
Че ще ме направи
Съсъ сто гроша калфа;
Тогава ще мама
Да ми се зарадва,
И тате ще сбере
Госте зарадъ мене.
Ахъ, азе си имамъ
Много добръ майсторъ,
Не знаете вие
Колко добръ майсторъ!

И. П. Плачковъ.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

НАРОДНИ ПѢСНИ.

Богдановъ лютица.[1])

Сѣднал Богдан, тоя Зъл лютица,
Да вечеря господска вечеря,
Сам вечеря, сам с'глава повива,
Самичък се под мустак подемива.
Попита го неговата мама.
„Ой ти сину, лютица Богдане,
Що вечеряш и с' глава си киваш,
И що ми се под мустак подемиваш?
Дал' са смѣеш майцѣ на старости,
Или ти е гозба не угодна,
Или ти е виното не сладко?"
Отговаря лютица Богдане:

---

[1]) Нѣколко варианта се срѣщатъ въ Българскитѣ пѣсни за Ойрадинъ или Хайрадинъ войводовци и една по сѫщий прѣдмѣтъ, но по-сиромашка по съ държането си: тази е отъ Стара Загора отъ селото Дервентъ. Яшкътъ не се вижда да е толковъ вѣренъ на мѣстното нарѣчие, и се вижда като да е слушана отъ чужди нѣкои пѣвецъ и прѣписана. На прѣписътъ, който ми се достави отъ тая пѣсень, имаше заглавие „Богдановъ Лютица", това си го така оставихъ и азъ, като мисля, да не е нѣкое по опрѣдѣлено название, при всичко че мисля, защо Лютица е прѣкоръ а Богданъ сѫщото име на героятъ, както се и отъ съдържанието вижда, а по заглавието може да се мисли, че Лютица е собственното име и е синъ Богдановъ. Въ другиятъ вариянтъ, тоже отъ Старо-Загорскитѣ поленски села, както и съ сръбски нѣкои пѣсни, се чюе Лютица Богданъ или Богданъ Лютица, което е равносилно съ Сербесъ Богданъ или Богданъ сербезинътъ.

Въ описанието на Скопската околия, което е правилъ на 1850 г. Хаджи Иорданъ Хаджи Константиновъ, срѣщами, че до три часа по-горѣ отъ Скопското село Горни Оривари, казвали му да била крѣпостьта Лютица Богдана, дѣто днесъ живѣяли турци: това само се знае за тоя български юнакъ, съврѣменникъ както се вижда на боленъ-Дойчина. А за Ойрадина или Хайрединъ войвода нѣкои мислятъ да не би да е нѣкои отъ знаменититѣ Хайрединъ пашовци: такива сѫ извѣстни въ Турско двамина Хайрединъ паша Джендерели, който е дошелъ най-напрѣдъ въ стълкновене съ Българитѣ и е баща на Али паша, който е прѣвзелъ Търново (1393). А другия е потурнякътъ Хайрединъ паша, турский Адмиралъ при Сюлеймана, наричаемий Барба Рова (жълта брада). Азъ мисля, че тоя Ойрединъ войвода е мѣстенъ нѣкой потурченикъ. Нѣкои мислятъ на споредъ съдържанието на пѣсеньта да е нѣкой Бошнакъ, защото се говори за Сараевска земя, за бѣлъ Дунавъ; но азъ мисля да е Дунавъ вмѣсто Вардаръ, както се взема това и въ други пѣсни, и Сараевска земя, твърдѣ е възможно да е Сараевско Оривари, село такожде Скопска околия.

П. Р. С.

„Ой та тебе, стара моя майка,
15 Та ма питаш, право да ти кажа.
Знаеш мале, помниш, стара майко,
А га беше първото размирно,
Та помина Ойрадин войвода
С' три синджиря роби поробени:
20 Първи синджир млади мжжетници,
Втори синджир руси ми дѣвойки,
Трети синджир се млади момчета.
Излѣзохме робе да гледаме,
Сестра Мана на врата седеше;
25 Че замина Ойрадин войвода,
Че я хвати за десна ржчица,
И я мѣтна на кон, на сапати.
Аз бѣх, мамо, момче още малко,
Домилѣ ми много за сестра ми:
30 Налютих са като сѣко дѣте,
Па си грабнах сабя димаскиня,
Та полетях глава да му зема,
Глава зема, сестра да отнема.
А що била, мале, жена чудно нѣщо,
35 Що милѣла за мжжката старна.
Сестра Мана десница насочи,
Не ми даде глава да му зема;
Увлече я Ойрадин войвода,
От тогава доста сж години.
40 Аз невидох Ойрадин войвода,
И не знаях нищо за сестра си,
Нити чувах Ойрадин войвода.
Сега дойде пак размирно врѣме:
Пак са чува Ойридин войвода,
45 И са канил Ойрадин войвода.
Аз ща ида шюря си да хватя,
Ща да хвана шюря си Богдана,
Аз ща него роб да го поробя,
С' кобилица вода да ми носи,
50 С' магарица дърва да ми кара.
Дочула го Вела Самодива,
Моя мила сестра, посестрима,
Та па ми е хабер допратила,
Да не чакам Ойрадин да дойде,
55 А да ида сам да го намѣря.
Аз извадих коня шарколия,
Та отидох в' Сараевската земя,
Да си търся Ойрадин войвода.
Кога стигнах на тоз бѣлий Дунав,
60 Там намѣрих триста ратакини,
Ратакини, негови робини.

На бѣл Дунав бѣли платна бѣлят,
Бѣли платна черни да ги правят."
Отговарят триста ратакини:
65 „Ой та тебе, незнайна гидио,
Не минувай тихи, бѣл Дунава,
Не дѣй ходи в'Сараевската земя,
Ша та хвати Ойрадин войвода,
Ша та хвати, жив ша та одере."
70 Та попитах триста ратакини:
„Ой ва вази, до триста робини,
А дѣ стои Ойрадин войвода?
А дѣ стои, млого юнак ли е?
Що юнашество има да е сторил?
75 Плѣн да плѣни, сѣки келеш може,
Плѣн да плѣни, пожар да пожари."
Отговарят триста ратакини:
„Стой, не думай такивана думи,
Ний сми синца негови робини.
80 Юнак ти е Ойрадин войвода,
Нѣма други по́ юнак от него;
Видиш тоя бѣл мраморен камък,
Дѣто бѣлим всички ний на него,
Га го заме Ойрадин войвода,
85 Та го върга до трийсет аршина,
Па го зема и си го намѣстя.
Аз отсѣднах коня шарколия,
Наведох са, обзех мрамор камък,
Па го върлих педесет аршина,
90 И го върнах та па го намѣстих,
Качих коня, та Дунав прѣцапах
И отидох малко по́-нагорѣ,
И намѣрих Ойрадину дворе,
Та почуках на Чемшир-капия,
95 Чуках, виках, никой не излѣзе,
Налютих са, капия прѣскочих,
Нападаха деведесет глави
От юнаци, на коле побити.
Сестра Мана тогава излѣзе:
100 „Добрѣ дошел лютица Богдане,
Пусни коня, излѣз на чардаци,
Да та служа вино — медовина,
Да нагостя моя малък братец,
Че отколѣ не съм го виждала.
105 Аз си пустих коня шарколия,
Че излѣзох горѣ на чардаци,
Радва ми са моя сестра Мана,
Гощава ме сито, до прѣсито
И ма пои вино — медовина,

110 И ма пои додѣ ма опои;
Турила ми крака у тумруци,
На ржцѣ ми тежки белезици,
Свързала ма с'тенки ибришими.
Кога дойде Ойрадин войвода,
115 Хвали му са мила сестра Мана:
„Ой та тебе, Ойрадин войвода,
Ти са каниш Богдана да търсиш,
А той ти е сам на крака дошел!
Я си стани, Ойрадин войвода,
120 Да погубиш лютица Богдане, —
Ей го долу у тъмни зандани,
Крака му са в'тумруци забити,
На ржцѣ му тежки бѣлѣзици,
На снага му тенки ибришими.“
125 „Ей че дойде Ойрадин войвода,
Понечи са глава да ми земе,
Аз го чувамъ, не мога да стана,
Така бѣ ма сестра опонла.
Щом замахна Ойрадин на мене
130 Аз са сепна, та на крака скоча,
Непокжсам тенки ибришими,
Та замахна с'тежки белезици,
И го пухна по бръсната глава,
Ником падна Ойрадин войвода,
135 На гърди му със колѣна скочих.
Моли ми са Ойрадин войвода:
„Богом брате, лютица Богдане,
Нелюти са ти, брате, на мене,
Сестра ти е тебе даваджийка,
140 Стори добрѣ, с'нея потъкми са
А па мене не дѣй ма кайдисва,
Не мой брате мене да погубяш,
Остави ма по свѣта да ходя,
Да приказвам твоето юнашество.“
145 — Га са молиш, нека да ти бжде:
Десни крак му за курбан отсѣкох,
Лѣва ржка за лижба отрѣзах,
Десно око за спомен извадих,
Та го пуснах по свѣта да ходи.
150 А що бѣше моя сестра Мана,
А що беше Люта Усорлица
Затече са, спусна са връз мене.
Да издере и двѣтѣ ми очи.
Бог ми, майко, не щѣх да я губя
155 Сама скочи, тя да ме погуби.
Със сина си малечък Богдана,
Погубих ги, себе да отбрана.

Помислих си, не си ги виждала:
Щерка Мана и внука Богдана,
160 Па донесох глави да им видиш.
Това мисля, майко, и са чудя,
Що е била жена зарад мжжа,
Неще да знаї народа, ни вѣра.

П. Р. Славейковъ.

Марко и базиргянъ.[1])

Чу́йте ста́ри, прика́звайте мла́ди:
Посилѝ се жълта базиргя́на,
Посилѝ се по Солу́на гра̀да,
Та погубѝ седемдесе́ кра́ля
5 И погубѝ осемдесе́ ба́на.
Направѝл е дѐвет бе́ли кулѝ,
Де́вет ку́ли от юна́чки гла́вѝ,
По́ртите им от юна́ци ръци;
Туку́ го́ди [2]), Ма́рко да погу́би.
10 Па че пле́ни чѝста света́ го́ра,
Че изго́ри бе́ли манастѝри,
Че изго́ри Илинда́р манастѝр,
Че погу́би ста́ри егу́мене,
Чи изго́ри кни́ги вангелѝ;
15 Всѝчки на́род без зако́н че ста́пе.
Пра́ти пи́смо жълта базиргяна,
Па го пра́ти чѝста света́ го́ра:
„Мно́го здра́ве, стар егу́мен Сла́ве,
Да ми да́деш чѝста света́ го́ра,
20 Ако са́каш, с'парѝ че я ку́пим,
Ако пе́чеш, зо́рлен че я зе́мем.“
Отгова́ря стар егу́мен Сла́ве;
„Еѝ хва́ла ви, трѝста егуме́не,
Ка́кво че ме вѝе нау́чите“.
25 А онѝ му ве́рно отка́зуе:
„Хеѝ фа́ла ти, стар егу́мен Сла́ве,
Пѝши пѝсмо по всѝте кра́йни,
Ега́ ѝма юна́к да се на́йме,
Да изле́зне юна́ку на сре́ща,
30 Да изле́зне жълту базиргяну“.
Исписа́л е стар егу́мен Сла́ве,
Исписа́л е тѝя бе́ли книги;
Распратѝ ги по всѝти кра́йнини.
Не́ма нѝкоѝ юна́к да се на́йме,
35 Да си хва́не жълта базиргяну.
Отвгоа́ря стар егу́мен Сла́ве:

---

[1]) Евреинъ.
[2]) Сака, иска.

„Хей хва́ла ви, трѝста егуме́не,
И вѝяка пре́млади дече́та,
Пра́тих пѝсмо по всѝчката зе́мя,
40 Не́ма нѝкой юна́к да се на́йме,
Да изле́зне юна́ку на сре́ща,
Да изле́зе жълту базиргяну,
Да отъвне чѝста света́ го́ра:
Ха́йде ба́ри да я продаде́ме,
45 Не́гли всѝчки са́мо да гѝнеме.
Вѝкнали трѝста егу́мене:
„Хей фа́ла ти, стар егу́мен Сла́ве,
Я упу́щи троѝца тела́ле,
Не́ка лѝча през Солу́на гра́да,
50 Бе́лки не́кой юна́к че се на́йме,
Таега́ би го́ра отъвна́ло,
Да отъвне чѝста света́ го́ра“.
Хо́ка телал три дни, три но́щи,
Та си хо́ка по Солу́на града:
55 „Прода́ва се чѝста света́ го́ра,
Има некой пари́ да я пла́ти;
Ама не́ма юна́к да се на́йме,
Да изле́зе юна́ку на сре́ща,
Да изле́зне жълта базиргяна“.
60 Тре́ти ден е, бра́те, наступѝло,
Ка изле́зна жълта базиргяна.“
Отгова́ря стар егу́мен Славе,
„Хей фа́ла ти, стар егу́мен Славе,
Ду́май, ко́лко пари́ че ми са́каш“.
65 Отгова́ря стар егу́мен Славе́:
„Хей фа́ла ти, юна́к над юна́ци,
Я не зна́ем, ко́лко че ти са́кам,
С' божа́ во́ля, ко́лко що обѝчаш,
Цена не́ма, ни се па прода́ва“.
70 Отгова́ря жълта базиргяна:
„Хей фа́ла ти, стар егу́мен Сла́ве,
Да дока́раш четирѝйсе мъскѝ,
Да това́риш са́мо су́хо зла́то,
Су́'о зла́то, се жълтѝ жълтѝци
75 Да дока́раш о́ще де́вет мъскѝ,
Да това́риш сѝтни рубне́та;
Я има́не със брой не́че бро́им,
И със ока́ зла̀то не́че ме́рим,
Ко́лко мо́жеш, то́лко че да ди́гнеш.
80 Със две ду́ми паза́р направѝ.“
У паза́р си ръка целива̀ли.
Отгова̀ря жълта базиргяна:
„Хей фа̀ла ти, стар егу́мен Сла́ве,
Ка́то о́йдеш в' чѝста света́ го́ра,

85 На секъде хабър да оста́виш,
По сви ме́ста, бе́ли манасти́ри,
Най по́вече и́линдар манасти́р,
Да изла̀за' ста̀ри егуме́не,
Да изла̀за низ бе́ли манасти́р.
90 Немо́й ни́кой кни́ги да изно́си,
Че да пра̀тим мои́те гава̀зи,
Де ги сре́тне, там че да ги гу́би".
Завика̀ [1]) се стар егу́мен Славе:
„Туй се' й чу́ло по всѝте кра́йнини:
95 Продаде се чи́ста света̀ го̀ра,
Та я купѝ жълта базиргяна,
Ем че пле́ни чи́ста света́ го́ра:
Чи изгори бе́ли манасти́ри,
Чи изго̀ри Илинда̀р манасти́р,
100 Че изго́ри сѝчки манасти́ре,
Че погу́би сѝчки уче́ници,
Че изго́ри кни́ги вангели́и,
Сѝчки на̀род без зако̀н че оста́не".
Пак се чу́ло по всѝте краини́ни
105 Па си доу́ до При́лепа града.
Нажали́ се Ма́рко Кра́левике,
Па на ма́йкя то́гай отказу́ет;
„Ле́ле ма́ле, ле́ле ста́ра ма́ле,
Посили́ се жълта базиргяна,
110 Посили́ се по Солу́на гра́да,
Та погуби́ седемдесе́ кра́ля,
И погуби́ осемдесе́ ба́на
Крали́ците млади изпороби,
Направи́л е де́вет бе́ли кули́,
115 Де́вет ку́ли от юначки гла́ви
Портите им от юна̀ци рѣ̀ци
И е купи́л чи́ста света́ го́ра,
Те́шко го́рко има́не запла́тил,
Ем че пле́ни чи́ста света̀ го̀ра,
120 Чи изго́ри бе́ли манасти́ре,
Чи изго́ри Илинда̀р манасти́р,
Че погу́би ста́ри егу́мене,
Че погу́би сѝчки учени́ци
Че изго́ри кни́ги вангели́и,
125 Всѝчки на̀род без зако́н че оста́не.
Ле́ле ма̀ле, моя ста́ра ма́ле
Да ли мо́жемъ сре́ща да изле́зим,
Ако мо́жем юна́к да се на̀ймем,
Да отъ̀внем чи́ста света́ го́ра,
130 Че оста́вим спо́мен на земята,

[1]) Заплака.

Ако мо̀жем я да погѝнем,
Па за ве́ра, мале, че погѝнем!“
Отгова́ря не́му ста́ра ма́йкя
„Хей фа́ла ти, Ма́рко, мѝли сѝнко,
135 Про́сто да ти е от ме́ника·
Да отѝдеш, у бой да напа́диеш,
От ме́не ти много ѝзин, Ма́рко,
Да се бѝеш с' жълта базиргяна,
Ако мо́жеш го́ра да отъвнеш,
140 Че оста́виш спо́мен на земята
Всѝчки на́род у зако́н че ту́рниш.
Ако можеш и ти да погѝнеш,
Па за ве́ра сѝчко че загѝнеш,
Че оста́виш спо̀мен на земята
145 Се́ грехо́ве Го́спод че ти прости.“
Ве́зе изѝн Ма́рко Кра̀левике
От ста́ра си ма́йкя не́говата.
Пѝше пѝсмо Марко Кра́левике,
Па го пра̀ти до Солуна гра̀да.
150 Па го пра̀ти жълта базиргяна.
„Мир си се́ди жълта базиргяна,
Не ти да̀вам чиста света̀ го́ра,
Не ти да́вам Илѝндар манастѝр,
Че ти сече́м но́зе до коле́на
155 Че ти сече́м ръце до раме́на“.
Ка̀то ве́зе жълта базиргяна,
Като ве́зе то́ва бе́ло пѝсмо
Ем го четé, ем дру́го пису́ва,
Ем го пра̀ти до Прѝлепа гра́да.
160 „Много здра́ви, Ма́рко Кра́левике,
Утро ра́но код ме́не да до́йдеш,
Да ти вѝдим тво́ето юна́ство,
Ако бъдеш по́ юна̀к от ме́не.
Про́сто да е чѝста света́ го́ра,
165 Заплатѝ я, па че ти я да́дем
Ако ли съм по́ юна́к от те́бе,
Язе, Ма́рко, нѐчем да те гу́бим,
Че те ове́м на моѝте вра̀ти,
Кой те вѝди, ме́не да завѝди.
170 А на те́бе, Ма́рко, да зава́ля,
Че си чу́ен по всѝте кра́йни.“
Ра́но рани Ма́рко Кра́левике,
Ра́но зо́би Ма́рко добра́ ко́ня,
Назобѝ го църве́на ченѝца,
175 Напоѝ го вѝно троего́дско
Качѝл се е ко́ню на ра́мена,
Пра́во ка́ра у Солу́на гра́да.
Та́мо го е зора̀ зазорѝла.

Край Солу́на с' кале́ загра́дено,
У калето де́вет бе́ли кули́,
На кули́те жълта базиргяна.
Ка́то виде́ жълта базиргяна,
Че приста́гна Ма̀рко Кра́левике,
Нема́ кога́ ко́ня да си сте́га,
Но уяна ко̀ня на го̀лица,
Та ве́зе те́шка топузи́ца,
Сре́д изле́зна с' Ма́рко Кра́левике,
Ка го виде́ Марко Кралевике,
Уплаши́ се Марко Кра́левике,
Че е го́рко, те́шко юнак над юна́ци?
Че стана́ли сре́ща да си сто́я.
„Две са си ду́ми продума́ли,
Отгова́ря жълта базиргяна:
„Ей фа́ла ти ти, Марко Кра́левике,
„Да ти ли си юна́к над юна́ци?
Ста́ни, Ма́рко, на ниша́н да сто̀ниш,
Аз ще, Ма́рко, с' те́бе да се би́ем".
Ста́на Ма́рко на ниша́н да сто́и.
„Дига топу́з жълта базиргяна,
Що то бе́ше Ма̀рковата ко́ня,
Стана́ ко́ня ка́то вакло́ ягне.
Бог да̀ бие жълта базиргяна,
Не нишани Ма́рко Кра́левике;
Нъ ниша́ни коню у гърди́те,
Като фърли́ жълта базиргяна —
Ма́рку ко́ня била̀ талемли́я,
Тали́м зна́ла с' бу́гарско юнаство,
Па се сравни́ с' църната зе́мя, —
Превърли́ го жълта базиргяна,
Тога́й Ма́рко сла́вно че да фърля,
Ка му ста́на жълта базиргяна,
Ка му ста́на на ниша́н да сто́и.
Тога́й Ма́рко сла́вно че да хвърля,
Като́ дига́ Ма́рко Кра́левике,
Като дига́ те́шка топузи́на
Да уда́ри жълта базиргяна,
Уда̀ри го у бе́лите ве́жди
Разцапи́ се топу́з на четири́.
То́ва юна̀к не чу́е, не'а́е,
Туку́ юна́к ду́ма проду́ма:
„Хей ти, непозна́н юна́че,
Ка̀ква ду́ма то́чки [1]) удума́хме
Оти, Ма́рко, на ду́ма не стоя".
А Ма́рко му то́гай отказу́ет:

---

[1]) По́-напрѣдъ.

225 „Ме́не ми е сърце дългове́чно,
И мо́я ду́ма пра́восла́вна,
Я да сто́им, сърце ми не сто́и“.
Отгова́ря жълта базиргяна:
„Да и́дем под Солу́на гра́да,
230 Та́мо и́ма е́дин бе́ли ка́мик,
Че ме́таме то́я бе́ли ка́мик,
Ако бъдеш по́ юна́къ отъ ме́не
Ти че, Ма́рко, ме́не да надме́тнеш,
Ако ли съм по́ юна́к от те́бе,
240 Язе, Ма́рко, не́чем да те гу́бим,
Че те ове́м на мо́ите врати,
Кой те ви́ди, ме́не да зави́ди,
А на те́бе, Марко, да зафа́ля.
Ка́то ста́на Ма́рко Кра́левике,
245 Ка о́йдоха под Солу́на гра́да,
Под Солу́на ска́ла халови́та.
Като ри́па Ма́рко Кра́левике,
Ка прегърна тоя бе́ли ка́мик,
Те́шко, го́рко му натежа́ло,
250 Па го фърли́ с'него́во юна́ство.
Полетѐл три саа̀та вре́ме.
Ка́то ве́зе жълта базиргяна,
Ка̀то ве́зе то̀я бе́ли ка́мик,
Па го фърли през по́ле широ́ко,
255 Ни́где няма ка̀мик да си па̀дне,
Дур не ми́на през бе́лото мо́ре.
Върло се е Ма́рко уплаши́л.
Проговори жълта базиргяна:
„Ей фа́ла ти, Ма̀рко Кра́левике,
260 Ха́йде да и́дем у Солу́на гра̀да.
Че ри́пнеме през мои́те кули,
Ако да си по́ юна́к от ме́не,
Ти́зе, Ма́рко, ме́не че надри́пнеш,
Ако ли съм по́ юна́к отъ те́бе,
265 Язе, Ма́рко, не́чем да те гу́бим,
Че те ове́м на мои́те вра́ти,
Кой те ви́ди, ме́не да зави́ди,
А на те́бе Ма́рко да зафа́ля,
Че си чу́ен по вси́те кра́йни“.
270 Ка ойдо́ха у Солу́на гра́да,
Ка ойдо́ха жълта базиргяна,
Ка ойдо́ха на бе́лите кули́,
Запгра́ се Ма́рко Кра́левике,
То́ку зо́рле кули́ прири́пнало.
275 Запгра̀ се жълта базиргяна,
За де́вет е ме́сто прери́пнало
А на го́рем ви́ним надвини́ла.

Тóгай Мáрко страшно сей уплàши,
Тéшко сей гóрко помолѝло:
„Хей фàла ти, юнàк над юнàци,
От тéбека пó юнàк небѝва,
Ти си юнáк над юнàци,
Нъл ѝмам молбà да се мóлим,
Я по сéга от тéбе че гѝнем,
Да ме пýстиш, до дóма да ѝдем,
Да се прóстим с' моя стàра мàйкя,
Да ме знáе дéка че погѝнем".
Отговáря жълта базиргяна:
„Хвàла тéбе, Мáрко Крáлевике,
Прóсто да е Мáрко от мéнека,
Прóсто да е до дóма да си ѝдеш,
Да се прóстиш със твоята мáйкя,
Ютро рáно код мéне да дóйдеш,
Язе, Мáрко, нéчем да те гýбим
Че те ковéм на мойте врáти,
Кой те вѝди, мéне да завѝди,
А на тéбе, Мàрко, да зафаля,
Че си чýен по всѝте крàйни".
И Мáрко го вéрно послушáло.
Стáвай, Мáрко, дóма та си óйди
Катó óйдé у негóви двóри,
Тéшко се е гòрко уплѝло [1])
Стáра го е мáйкя посретнáла,
И на Мáрка дýма продумáла:
„Не ми се бой, Марко, мѝли сѝне".
А Мáрко ѝ тóгай откáзует:
„Стой, не думай, мóя стáра мáле,
Тéшко, гóрко мóето юнáство,
Не мѝй жáлба, че да погѝнем,
Нъ мѝй жàлба мóя стáра мáле,
Бáре мáле сал да ме погýби,
Тéшко, гóрко кърви че пролéем,
Нъло мáле нéма да ме гýби,
Че ме ковé на негóви врати,
Кой ме вѝди, нему да зафàли,
А па мéне, мáле, да завѝда,
Я се чýдим, моя старá мáле,
Слáвно, прàво мéне че погýби,
Нъ се бóйм от мой славни нàрод,
Се че, мáле, да се прикáзует
Не загинáх отъ милóго бóга,
Нал загинáх жълта базиргяна,
Прóсти мáле, прóсто нéка да е,

---

[1]) Наскърбило.

Мло́го, ма́ле те́бе, съм прегре́шил“.
325 Отгова́ря но́му ста́ра ма́йкя:
„Хей фа́ла ти, Ма́рко, мѝли си̇̀нко.
Сал се не бой, Ма́рко, ми̇̀ли си̇̀нко,
На ли ти пита́ тво́я ста́ра майкя,
От Бо́га си мно́го да́рба и̇̀маш,
330 Прелечи̇̀ се, си̇̀нко, предреши̇̀ се,
Прелечи̇̀ се у про́сяшка ру̀ба,
Кон прелечи у про́сяшка ру̀ба,
Та оти̇̀ди ютро на зара́на,
Та о́тиди край Солу̀на града,
335 Край Солу̀на на бѐлата чѐшма,
Та́м изла̀зя жълта базиргяна,
Ра́но, ра́но пред сълнце изла́зи,
Там си ми̇̀е ти̇̀е жълти но́зи
И на гла́дно сърце во́да пи̇̀е,
340 За това̀ е юна̀к над юна̀ци.
Преме́ни се, си̇̀нко, предреши̇̀ се,
Преме́ни се у про́сяшка ру̀ба,
Кон прелечи у про́сяшка ру̀ба,
Па оти̇̀де на бѐлата чешма̀,
345 Той че до̀йде ра́но на чешма́та,
Че си пи̇̀е ра́но сту̀дна во́да
Че си ми̇̀е ти̇̀я жълти но́ги
И там мо́жеш, си̇̀нко, да го гу̀биш
Ка́то ди̇̀гнеш са́бля демискѝя,
350 Сал немо́й през половина̀та,
Него́во е сърце каменѝто,
Па немо́же ти да го погу̀биш,
Нъл ма̀й до̀ле през нозе́те,
Отсечи̇̀ му но́зе до коле́на,
355 Та па бѐгай колко че си мо́жеш“.
Послуша́ я Марко Кралевике,
Ка́то я̀на̀ Ша̀рко, добра́ ко́ня,
Пра̀во ка̀ра Солу̀на гра̀да,
Пра̀во кара на бѐлата чешма̀,
360 Пусти̇̀ ко́ня тре́ва да си пасе́х
И на Ша́рко тога̀й отговаря:
„Хва́ла тебе́, Ша́рко, дебра́ коня,
Гле́дай, ка те пу̀щим при бѐлата чешма̀,
Гле́дай, ко́нѝо, сре́ща спро́ти ме́ня,
365 Що́м да до̀йде жълта базиргяна,
Веднъ̀р, ко́нѝо, код ме́не да гле́даш,
Че се ка́чим те́бе на ра́мена,
Па да бѐгаш ко̀лко що че можеш“.
Ка̀то о̀йде Ма́рко Кра̀левике,
370 Ка̀то о̀йде край Солу̀на града,
Край Солу̀на на бѐлата чешма̀,

Пустѝ ко́ня тре́ва да му пасе́,
И на ко̀ня то̀гай отгова̀ря:
„Ей фа̀ла ти, Ша̀рко, добра̀ ко́ня,
Па̀си, ко̀ню, сѝтна бѐла трѐва,
Нѐло мно́го тре́ва па не ру́чи,
Нѐло гле́дай, ко́ню, у ме́ника,
Щомъ да до́йде жълта базиргяна,
Веднъг, ко̀ню до ме́не, да дойдеш,
Че се ка̀чим на тво́й рамена,
С' божата сѝла там да бе́гаш,
Че то́я юна̀к над юна̀ци".
Ра̀но бѝло та̀мо бре пред сълнце,
Ето ѝде жълта базиргина,
Ка̀то дойде́ на бѐлата чешма̀,
Ем си язди ко̀ня на го̀лица:
„Бог пома̀га божа̀ про-сечѝна".
А Ма̀рко му тога̀й отгова̀ря:
„Дал бог добро̀ юна̀че.
Хе́й фа̀ла ти, божа̀ просечѝна,
Привани ми моя добра̀ ко̀ня".
И Ма̀рко му коня привана̀ло,
С' ле́ва ръка̀ него́вата ко̀ня хвана̀,
С' де́сна ръка̀ на Ша̀рко те ки́на,
„Ела при мене, Ша̀рко, добра̀ ко̀ня".
Бог да бѝе жълта базиргяна
То е бѝла стра̀шна халетѝна;
Та̀мо бѝла с' де́вет шо̀пки [1]) чо̀шма,
Осем шо̀пки базиргян затисна̀,
На девета̀ во̀да че си пѝе.
Че е било̀ юна̀к над юна̀ци.
Ма̀рко сѐди сейри чѝни,
Ка̀то тръгна̀ са̀бля дамискѝя,
Отсѐче му но̀зе до колѐна.
Ша̀рко ко́ня ско̀ро при не́го е.
Рѝпа Ма̀рко коню на ра̀мена,
Побе́гнал е Ма̀рко Кра̀левике,
Ка го погна̀ жълта базиргяна,
Ка го погна̀ без но̀зе по не́го,
Та го гонѝ три саа̀ти вре́ме,
Без мал го е трѐска накачѝла,
Та го трѐси три не́дели вре́ме.
И то̀гай се Ма̀рко прославѝло,
Че отъвна чѝста света̀ гора.
И отъвна Илинда̀р манастѝр
И погубѝ жълта базиргяна.
Като дочу̀ стар егумен Сла̀ве,

---

[1]) Чучури.

Веднàга е за Мàрко запратѝл.
Три мѐсеци зàфет правѝли,
420 Че отъвна чѝста светà гòра,
И отъвна Илиндàр манастѝр.
Отговàря стар егýмен Слàве,
„Хеѝ фàла ти Мàрко Крàлевике.
Я продàдох чѝста свѐта гòра,
425 А имàне ни краѝ ни броѝ ни зех.
А бѝва ли със твоѐто ѝме
Язе днѐска с' твоѐто юнàство
Себе рѐкъл сѝчки да гѝнеме,
Нѣло днѐска със твоѐто юнàство,
430 Ти избавѝ чѝста света гòра,
И избавѝ Илиндàр манастѝр,
И избави трѝста егýмене.
С' божà воля, със твосто ѝме
И нѐска че егýмен да бъдем,
435 Под мѐне сж трѝста егýмена,
До дѐка е, до вѐка до амина
Светà гора, Илиндàр манастѝр,
И тàмо се на àзе намѝрам,
Врѐме няма тàмо да живеем
440 Нъ ѝмето ми там че се подниѝше".

Като забѣлѣзахъ, че смисъла на послѣднитѣ стихове на пѣсньта сж неясни, помолихъ пѣвеца — слѣдъ една недѣля — да ми ги каже още единъ пжть.

Ето, какъ повтори стиховетѣ отъ 414 надолѣ:

Веднъг срѐтна Мàрко Крàлевике.
Мнòго му е зѐсвет правѝло,
И тогàй се нàрод освободѝ,
Че погубѝ Мàрко Крàлевике,
445 Че погубѝ жълта базиргяна,
Сѝчки нàрод бѐше остраши́ю,
Светà гòра бѐше опленило,
И егýмене бѐше изгубѝло,
Що сж книги днѐска литургийски.
450 Се то врѐме чѐше ги изгòри,
Сѝчки нàрод чѐше да остраши́ло
И безъ закòн чѐше да остàне.
Па е славно Мàрковото ѝме,
Какòв золýм що се направѝло
455 В' бýгарска зѐме на напрѐде,
Се е Мàрко на срѐца излѐло,
Нѝкаде се Мàрко непосрàми,
И днѐска е нѐму слàвно ѝме. [1]

[1] Подобна пѣсень гледай въ Сборника отъ Български народни пѣсни на бр. Миладинови стр. 53 N. 48: Царъ Мурадъ и Старъ Игуменъ и въ Сборника отъ Български народни пѣсни кн. I. събрани отъ С. Ив. Б София, 1884. N. VI стр, 60.

Като довърши, рече ми, че и това е погрѣшно, ама другъ пѫть ще ми го каже по́-добрѣ.

Забѣлѣзахъ, че когато ги карахъ да ми повтарятъ нѣкои стихове или заради смисъла или за ударението, то винѫги по нѣщичко прѣиначавахѫ.

С. Връбица, 13. IX. 1887.

Слушана отъ Вучи Стоилковъ Ангелковъ и записана отъ **С. Ватѣовъ.**

Коледни пѣсни.[1])

1. Пѣсен, коя се пее, на дено на Божич, на на́й-старата жена у домът.

Станя ни́не, господи́не.
Полегна́ла Божа́ ма́йкя,
Полегна́ла заусна́ла,[2])
Заусна́ла сън гледа́ла:
5 Изра́сло чу́дно дърво,
Чу́дно дърво у рай бо́жи,
Сва́мо де́бел[3]) позла́тена,
Сте́блата му посре́брени,
Шу́мата му мала́мена.[4])
10 Събуди́ се божа́ ма́йкя,
Па питу́ва свет И́лия:
„Фа́ла те́бе, свет Или́йо,
Свет Или́йо, пророкчи́йо,
Ти си проро́к над проро́ци,
15 Мож ли би́ти[5]) на мой сънък.“
Свет И́лия отгова́ря:
„Фа́ла те́бе, божа́ ма́ле,
Я сем проро́к над проро́ци,
Мо́жем би́ти на твой сънък:
20 Що е дърво у рай бо́жи,
Това́ си е мла́да бо́га,
Що са сте́бла посребре́ни,
Това́ са си си свети́и,
Си свети́и з'бо́га и́да,
25 Що е шу́ма мала́мена,
Това́ са си се деча́ица,
Се деча́ица млечени́ча́та,
Млечени́ча́та з'бо́га и́да.“
Ста́не ни́не, господи́не.

---

[1]) Тия пѣсни се пѣѭтъ на коледа по кѫщята отъ момци. За всѣкиго въ кѫщата отъ каквато възрастъ или каквото и занятие да е, пѣе му се пѣсень.

[2]) Заспала:

[3]) Сичката му дебель.

[4]) Незнаемъ що е.

[5]) Другъ изпя: проро́къ ли си.

2. На домакинът.

Джелéп Нéйо вúно пúс,
От нéделя до нéделя,
От мéсеца до мéсеца,
Слýга му е светá Пéтка,
5 Светá Пéтка и Недéля.
Слýга слýжи сълзи рóни
До хýбава църнá зéмя.
Согледá я Желéп Нéйо
Па ю вѐли отговáря:
10 „Фáла тéбе, светá Пéтко,
Светá Пéтко и Недéлйо,
Катó слýжиш добрó вúно,
Защó рóниш дрóбни сълзи
До хýбава църнá зéмя?
15 Да ли ти се досадúло,
Добрó вúно служáечи,
Ил на нóдзе стоячи?“
Я онá му отговáря:
„Фáла тéбе, джелéп Нéйо,
20 Нúто ми се досадúло
Добрó вúно служáечи
И на нóдзе стоячи,
Върло ми се нажалúло,
Ка пúéме и рýчаме,
25 За добрó се не сещáме
Хàйде църкве да грáдиме
Се от злáто и сребрó,
Безцáн кáмик престóл да е,
До е вéко михá вéко [1]).“
30 Джелéп Нейó отговáря:
„Фáла тéбе, светá Пéтко,
Светá Пéтко и Недéлйо,
Да грáдиме злáтни църкве
Настанá че тýрско цáрство,
35 Се че църкве да растýря.
От злáто на уздѝ ляти [2])
А от сребрó сéдла ковá,
Безцáн кáмик подметáта,
Сас нас шéга побивáти; [3])
40 Нѐйо, хáйде да грáдиме
От вар кáмик и отъ тýхла,
Мермéр кáмик престóл да е,
До е вéко михá вéко.“
Стáня пúне, господúне.

---

[1]) Незнамъ що е другъ пѣвецъ: ми во вéко.
[2]) Лѣе.
[3]) Другъ пѣвецъ: подбивати.

3. На момата за женидба.

Пофали́ се Ми́лки ма́йкя
Сно́щи ве́чер на кла́денец:
„Мо́я Ми́лка на̀й-ху́бава
От си Мо́ми и невѐсти.
5 Сълнцѐто [1]) би нагреяла,
Ме́сецо би надвиши́ла.“
Дочу́ло е ясно сълнце,
Па си ве́ли, отгова́ря:
„Фа́ла те́бе, Ми́лки ма́ле,
10 Я подрани́ ютро ра́но,
Ютро ра́но, на подра́пок,
И до́веди мома́ Ми́лка,
Де́ка сълнце [2]) ро́к пода́ва,
Рок пода́ва да огре́ва,
15 И до́веди мома́ Ми́лка
Да хо́диме да гре́еме,
Кой кого́ че да нагре́е.“
Подрани́ла Ми́лка ма́йкя,
Премени́ла мома́ Ми́лка.
20 Се у зла́то и у сребро̀,
За̀веде я [3]) на край зѐмия,
Де́ка сълнце рок зада́де,
Рок зада́де да огре́е.
Та чини́ха ве́ра, кле́тва,
25 Ве́ра кле́тва, голе́м обло́г,
Кой кого́ че да надгре́е.
Па ходи́ха, та греяха
Тама́м три дни и три но́щи.
Прогова́ря ясно сълнце:
30 „Фа́ла те́бе, мо́ме Ми́лко,
Еве́ стана́ тама́н три дни,
Тама́н три дни и три но́щи,
Ка хо́диме, та гре́еме,
Овци мле́ко прегоре́ха.
35 Овчаре́ се изнада́ха,
Я за̀прегни сви́лни ску́ти,
Да зами́не ясно сълнце,
Да оти́де над захо́да,
Да се сми́ра си́чки ста́да.“
40 Ста́ня ни́не, господи́не.

4. За момче на женидба.

Изязди́л ми млад ѫежѐнет,
Изязди́л ми враѭа́ ко́ня

---

[1]) Дека слънце.
[2]) *Л* се чува съвсемъ слабо на̀чне да изгрява.
[3]) Ia.

По пла́нини, по ру́дини, [1])
Па разгледа́ го́ре, до́ле,
5 Го́ре, до́ле, Ци́бро по́ле, [2])
Там согледа́ до три хо́ра,
Зави́ ко́ня, ойде́ хо́ро,
Та по́стоя, та по́гледа,
Не ха́реса те́ва хо̀ро;
10 Бу́тна ко́ня, ойде́ дру́го,
Неха́реса дру́го хо́ро:
Бу́тна ко́ня, ойде́ тре́кйо,
И там стоя, и там гледа́.
Кон му цви́ли, отгова́ря:
15 „Фа̀ла те́бе, млад харе́нет,
До́ста стоя, до́ста гледа́,
Мои́ по́зо дървя не са,
Моя сна́га ка́мик не е,
Мои́ о́чи дзвезди не са,
20 Моя ду́ша магла́ не е,
До́ста стоя до́ста гледа́,
Хе мома́та у хоро́то,
У хоро́то на та́нецо.
Сле́зни ко́ня, по́би копіе,
25 По́би копіе неносено,
Вържи ко́ня неяхана,
Па се фа́ни до мома́та,
Построши́ я [3]), посло́ми я,
Ка́то ве́йкя, бел босилйок,
30 Ка́то вѐтър бу́йно жи́то.“
По слуша́л е млад неже́нет.
Поби́ копіе неносе́но,
Върза́ ко́ня неяхана,
Па се фа́на у хоро́то,
35 У хоро̀то мо̀ма Ми́лка,
Та я строши́, та я сломи́,
Като̀ сми́да [4]), налами́да,
Като̀ вѐтър бу́йно жи́то,
Като̀ вѐйкя, бел босилйок.
40 Я она́ му отгова́ря:
„Мирýй, варýй, чуж юна́че,
Хе́то брат ми, де́ка гле́да,
Над мене́ка гла́ва върти,
А над тѐбе са́бля върти.“
45 А он си ю отгова́ря:

---

[1]) По обяснението му: издигната равнина, по обяснението на другъ пѣвецъ: планина безъ гора.
[2]) Поле.
[3]) Незнае що е.
[4]) І се чува съвсемъ късо.

„Хàла тéбе, мòме Мѝлко.
Ако вѝрти, нéка вѝрти,
Ако тѐгли, нéка тéгли,
Ти си моя, па си моя.“
50 Па я качѝ на конята,
Бýтна кòня, занéсе я.
Стáня нѝне, господѝне.

5. *За малко момче.*

Ергéнченце мáлко, мѝлко,
Ем си мàлко, ем си мѝлко,
Когá бéше снòщи вéчер,
Ти отѝде на клáденец,
5 Там затéче малкá момá,
Па я строшѝ, па я сломѝ.
И ю везѐ рòсна кѝтка.
Та ю турѝ у пáзука,
Па я чувá мàлко, мнòго.
10 Мáлко мнòго, от Илѝн ден,
От Илѝн ден до велѝкден.
Когá бéше на великден,
Ти нáточи ведрò вѝно,
Па изнéсе стред селòто,
15 Рéдом дáде по хорòто,
Кой ка тинá се продумá:
„Що е добрò товá вѝно,
Катò кòмка на велѝкден,
Катò бел мед на Илѝнден,
20 Кáто ягне на Гергѝовден.“
Стáня нѝне, господѝне.

6. *На домакинката.*

Стàня нѝне, господѝне.
Замъчѝ се божà мàйкя
От Йгната до божѝча,
Кýга бéше на Божѝча,
5 Тогàй рòди божà мàйкя,
Тогàй рòди млàда бòга,
Млàда бòга и Божѝча,
Па го везé свѝлни скýти
Че го нòси на кърщéнье,
10 Кой я срéтне, он да кръсти,
Он да кръсти млàда бòга.
У срéща ю свет Никòла.
Проговàря божà мàйкя:
„Фàла тéбе, свет Никòло,
15 Ти ме срéтнà, ти да кръстиш,
Ти да кръстиш млàда бòга“.

Свет Никòла отговàря:
„Фàла тéбе, божà мàле,
Нѝти смéем, ни умéем
От свет Иовàн Кръстѝтелян,
Он е кърстѝл нéбо, зéмя,
Он че кърсти млàда бòга,
Млàда бòга и божѝча.“
Пай го везé божà мàйкя,
Пай го турѝ свѝлни скýти,
Че го нòси на кръщéньо,
Кой я срéтне, он да кърсти.
У срéща ю свети Йовàн.
Проговàря божіа мàйкя:
„Добрà срéща свет Иовàне,
Ти ме срéтна, ти че кърстиш,
Ти че кърстиш млàда бòга,
Млàда бòга и божѝча“.
Свет се Иовàн зарадувà,
Зарадувà, обрадувà;
Па си завѝ белѝ рýки,
И зàпрегна свѝлни пòли,
Па си везé лéва ръка,
Лéва ръка млàда бòга,
Дéсна ръка бел босѝлѝок,
Па прòдума свети Иовàн:
„Постòй гòро, постòй вòдо,
Да кърстиме млàда бòга,
Млàда бòга и божѝча.“
Що е чýло, се станàло,
Товà дърво трепетлѝка,
Онò чýло, нестанàло.
Свет Йовàн го лѝто проклé:
Товà дърво трепетлѝка,
Да е клéто и проклéто,
Све да растé на зло мéсто,
На зло мéсто у осòіе,
Дéка сънце неогрéва,
Дèка слана̀ неопàда.
Стàня нѝне, господѝне.

7. *На коледò на овчáр.*

Засвирѝл е Ян кехàя
Та е повéл до три стàда,
Еднò стàдо дзвънéц бѝе,
Дрýго стàдо кафàл свѝри,
Трéкйо стàдо ягне блеѝ
Стреди нòщи, полунòщи.
Дочýл го е Ян кехàя,

Та му вѐли, отговàря:
„Хвàла тѐбе, вакло̀ ягне,
10 Що ми блѐиш стредѝ нòщи.
Стредѝ нòщи, полунòщи,
Да ли си ми трѐва глàдно.
Илѝ си ми вòда жѐдно.“
Вакло̀ ягне отговàря:
15 „Фàла тѐбе, Ян кехàя,
Нѝто съм ти трѐва глàдно,
Нѝто съм ти вòда жѐдно. —
Евѐ минà тамàн три дни,
Тамàн три дни и три нòщи.
20 Ка невѝдим мòя мàйкя,
Мàйце млѐко прегорѐше,
Мѐне устà завехнàше.“
Проговòря Ян кехàя;
„Фàла тѐбе, вакло̀ ягне,
25 Какво̀ бѐше твòя мàйкя,
А ягне му отговàря:
„Мòя мàйкя лѝчна бѐше,
Лѝчна бѐше, та òбична,
Рòговци ю позлàтени,
30 Баджàци ю дур до зѐми.“
Проговàря Ян кехàя:
„Мълчи, мълчи, вакло̀ ягне,
Нападнàха клѐти турци,
Та фанàха твоя мàйкя,
35 Язе давàх надѝдавах,
Дѐвет овнѝ ялъкàсти,[1])
А онѝ се неразбрàха,
Ни слушàха, ни гледàха, —
Ха[2]) фанàха твоя мàйкя,
40 Ха фанàха, ха заклàха.“
Стàня нѝне, господѝне.

София, 2 Октомврий 1887 година.

Слушани отъ Георги Колевъ отъ с. Сводолъ (Сухиндолъ).
Записани отъ **С. Ватйовъ**.

---

[1]) **Най добритѣ овни, които никога не стрижатъ, а само малко ги подстригватъ.**
[2]) **Хайде.**

КНИЖНИНА.

I. КНИЖОВНИ БѢЛѢЖКИ.

По поводъ на статията отъ А. Теодоровъ: „Миладиновскитѣ пѣсни и Штросмайеръ“ [1].

1. Къмъ стр. 92. Не може да е истина, че Д. Миладиновъ се училъ въ Охридъ само на първоначално учение, слѣдъ което непосрѣдствено Охридчане взели го за учитель въ града си. Истината е, че той въ Струга и въ св. Наумовия мънастиръ добилъ първоначални

---

[1]) Въ XVI кн. на „Периодическо Списание“ срѣщнжхъ статията „Миладиновскитѣ пѣсни и Штросмайеръ“ отъ г. А. Теодоровъ, която съ особено внимание и душевно удоволствие прочетохъ не еднъжъ. Като Българинъ, а особито Македонецъ, не могохъ да не бждж дълбоко въ сърцето си трогнжтъ отъ благородната идея, която е отворила страницитѣ на „Периодическо Списание“ за единъ въпросъ, толко важенъ за народното ни възрождение, но, отъ друга страна, толко забравенъ и занемаренъ. Прѣди една-двѣ години, съ слабото си перо бѣхъ се позаелъ съ животописа на покойнитѣ и приснопаметни братя Миладинови, та на скуднитѣ си разноски издадохъ кратката си книжка подъ заглавие „Материяли за животописанието на братя Миладинови“. Въ неиж не претендувамъ, че съмъ извършилъ всичко, което би трѣбало да се извърши по този въпросъ; наопаки, искалъ съмъ само да дамъ поводъ на други по-вѣщи и по-способни лица, да се заемжтъ съ него по-специялно. Между туй, утѣшавамъ се съ мисъльта, че, по възможность, испълнилъ съмъ една неотмѣнна своя длъжность, като въ съчинението на реченята си книжка водилъ съмъ се едничко и строго съмъ се държалъ о принципа: 1) да прѣмълчавамъ всѣкое нѣщо, което не съмъ знаялъ, или не съмъ могълъ да си напомнж добрѣ, и 2) прѣди всичко, пазилъ съмъ се внимателно, да не би да искривиж или да затемнж нѣйдѣ истината, като съмъ прѣдпочиталъ да бжде непълно и недостатъчно дѣлото ми, нежели невѣрно и *искривено*, та заради това и много нѣща съмъ пропустнжлъ като съмнителни, и то все съ надѣжда, че, слѣдъ моитѣ свѣдѣния, ще се появятъ и други за допълнение и попълнение на цѣлия ни прѣдмѣтни животописъ. Въ своето съчинение азъ съмъ се ползувалъ отъ слѣднитѣ по-главни извори: 1) отъ собственното си наблюдение и очевидство; 2) отъ слушанитѣ свѣдѣния отъ самаго Димитрия и отъ фамилията му, съ които ималъ съмъ честь да бждж най-ближенъ и, речи, домашенъ членъ: 3) отъ собственитѣ си изпирвания отъ очевидци, съживущи, другарье и приятелье Димитриеви, приятелье като братя; и 4) въ врѣме на затвора му отъ собствената негова тайна до мене и алегорична кореспонденция, както и отъ подобна съ тия, що го обикаляхж, отъ която и за смъртьта на двамата.

И ето надѣждата ми почнува да се испълня. Въ реченята статия виждамъ една кратка добавка къмъ прѣдмѣтния животописъ, която, като отъ достовѣренъ источникъ — брата на покойнитѣ, чърпана, трѣбало би по достовѣрностьта си, да държи първо мѣсто между всичкитѣ досегашни и бждащи извѣстия по този въпросъ. За жалость обаче въ неиж, невнаиж какъ, вмъкнжли сж се нѣкои неточности и погрѣшки, които, ако можеби и неволни, до една доволна стъпень искривяватъ истината и донейдѣ потъмняватъ сжщностьта на дѣлото така, че, ако нѣкой строгъ истинолюбецъ би се опиталъ да ги поправи, не би билъ повѣрванъ отъ никого. Само който

знания — четмо и писмо; а въ Охридъ, дѣто отъ незапаметни врѣмена сѫществували класни Елински училища, слѣдувалъ класна наука, докѫдъ свършилъ сѫществующето тамъ училище, та тога само Охридчане задържали го за учитель. Това е казано вече въ „Материялитѣ“ми. Инакъ и не могло да бѫде; защото знаемъ всички, че той не е билъ въ града ни първоначаленъ учитель, а класенъ. При това, ние пристигнѫхме мнозина стари Охридчане съ много по̀-високи знания, нежели първоначални, които не бѣхѫ видѣли други, другѫдѣ по̀-високи учебни заведения, освѣнъ Охридскитѣ. Тие учени старци трѣба да сѫ били и Миладинови съученици, между които имаше и много по̀-стари отъ него. А че той тога не билъ само съ първоначално учение, потвърдява и умѣнието му да прѣвожда гръцкия текстъ на Апостола на български езикъ, независимо отъ свидѣтелството на живитѣ му още ученици.

2. Къмъ стр. 92. Когато Димитъръ прѣзъ 1840—1841 г. биде учитель въ Кукушъ, тога тамъ не владикувалъ Мелетий, нито негови били двамата дякони, Д-ви ученици; а Антимъ, който послѣ станѫлъ Воденски. Мелетий владикува въ Кукушъ слѣдъ 1845 год. до 1858 год., а въ началото на идущата биде испѫденъ, т. е. въ врѣмето на вторичното въ този градъ Д-во учителствуване. А пакъ нито Антимъ, нито Мелетий бидохѫ отъ Кукушъ изгонени поради споменуваното дяконово изъ училището испѫждание, а по причини много по̀-важни, свързани съ идеята за народното ни възрождение, за които ще имамъ случай да говорѫ по̀-подробно въ бѫдѫщето си съчинение.

3. Аботъ (а не Амбортъ) Джекъ въ Солунъ, когото познавамъ лично, не бѣше Италиянецъ, а Българо-Шотландецъ, т. е. отъ баща Шотландецъ, а майка Българка, щерка на Дебранина Каймакчиолу Чиче Нано, или, споредъ други, и чистъ Българинъ, като и баща

би знаялъ отъ по̀-близу взаимнитѣ, а, може би, и кѫщни отношения на братята и моралната разлика между живия и покойнитѣ, само той би се исключилъ отъ послѣдната категория, — само той би повѣрвалъ, че при всичката близость на споменѫтия источникъ, не е чудно да могли да се вмъкнѫтъ и нѣкои волни или неволни погрѣшки въ горѣказаното кратко изложение на братовия му животописъ. А че това не е само просто прѣдположение, а цѣла скърбна истина, може на първъ погледъ всѣкой да се увѣри, като забѣлѣжи, че у него не сѫществува никаква датна послѣдователность и опрѣдѣленость.

Жално, наистина, и скърбно, че отъ сега още, при живи очевидци, ставатъ подобни погрѣшки и противорѣчия, а какъ би станѫло, ако би този въпросъ се подбутнѣше слѣдъ 100 години? Но, отъ друга страна, утѣшително е, че въпросътъ се открива още отъ сега, докѫдъ не сѫ още съвсѣмъ исчезнѫли отъ земното лице очевидцитѣ — свидѣтелье, които могѫтъ единъжъ за всѣкога да освѣтлятъ и потвърдятъ истината.

Ако би ми се позволило, за длъжность своя считамъ да разгледамъ нѣкои отъ реченитѣ неточности и, до колкото бихъ могѫлъ да се опрѫ на здравата ся почва, да дамъ нуждитѣ обяснения и поправления. А по̀вече нѣщо, по̀-подробно и по̀-обстоятелствено, ще се види въ едно мое бѫдѫще съчинение, подъ заглавие: „Материяли по историята за събуждането и развитието на българщината въ Македония“, което, готово почти, щомъ се появятъ нуждитѣ за отпечатването му и необходими срѣдства, надѣѭ се да издамъ на свѣтъ. За сега, основанъ на исказанитѣ (въ стр. 91) желания на г. Автора на споменѫтата статия, да би се появили и други пояснения по прѣдмѣтния въпросъ, имамъ честь да направѭ тукъ нѣкои бѣлѣжки, които, мислѭ, немалко би спомогнѫли за постиганието на желаемата цѣль.

му ужъ билъ отъ Киречъ-Кьой. Но, както и да е, той самъ казваше се за Англичанинъ, и ненавиждаше Българетѣ. Той едва прѣди нѣколко години се поминж, а братъ му Бабе, бащата на прѣзъ 1876 год. убитъ въ Солунъ Германски консулъ и тъстъ на сѫщо убития Французски, бѣше и до прѣди година-двѣ живъ (но сега незнаж вече).

4. Къмъ стр. 93. Когато К. Миладиновъ учителствуваше въ Магарево, слѣдъ връщанието си отъ Атина, именно прѣзъ 1853—1854 год., братъ му Д. не бѣше учитель въ Охридъ, а въ Битоля, дѣто тогава по своя работа бѣхъ и азъ, и цѣли 7—8 мѣсеца наредъ живѣхъ съсѣдно, като имахъ най-ближньо съ него познанство и сношение. Тогава първъ пѫть бѣхъ се видѣлъ и опозналъ съ К., като по нѣкога отъ Магарово слизаше въ Битоля при брата си, който фамилиярно живѣеше въ кѫщата на нѣкои братя Симови, родомъ Българе. По тие врѣмена Наумъ, види се, да е билъ нейдѣ по чуждиня, та отъ това може би и да е сбъркалъ.

5. Не знаж да е заминувалъ нѣкога прѣзъ Охридъ и Струга нѣкакъвъ си Рочинский, съ когото Д. ужъ тамъ да се е опозналъ. Знаж обаче твърдѣ добрѣ, че на края отъ 1856 год. прѣзъ Струга минж г. С. Верковикъ, отиваещи, мислж, за Сѣръ, съ когото, прѣпоржченъ отъ покойния, имахъ честь за първъ и послѣденъ пѫть да се видж и опознаж лично, тъкмо тога, когато Д. бѣше се завърнжлъ отъ пѫтуванието си по словѣнскитѣ страни. Съ г. Александра Рачинский, по-сетнѣ русски въ Варна консулъ, Д. се видѣ и опозна не въ Струга прѣди пѫтуванието си, а въ Кукушъ прѣзъ год. 1858. Това и малкитѣ дѣца въ Кукушъ го знажтъ, дѣто цѣли 40 дни е прѣсѣдѣлъ реченията Русинъ. Но и не могло инакъ да бѫде. Възможно ли би било, прѣзъ 1855 год., когато не бѣше се сключилъ Парижкиятъ миръ, да мине прѣзъ Турция, и то прѣзъ дива Албания, русски консулъ, съ правителството на когото Турция още водѣше кръвава война? Д. пѫтува по словѣнскитѣ земи Ерцеговина, Босна, Австрийска погранична линия (а никакъ и въ Чехия) и Сърбия прѣзъ 1856 год., а, слѣдъ връщанието си, учителува една година (1857-а) въ Прилѣпъ, а никакъ не въ Струга, дѣто отъ 1856 до 1859 год. учителувахъ азъ.

6. Въ Струга Д. учителува една нецѣла година, т. е. отъ септемврий 1859 до априль 1860 год., независимо отъ учителуванието въ по-прѣжнитѣ врѣмена. На 28 юний 1859 год. дойде си отъ Кукушъ; на 20 августъ с. г. отстѫпихъ му мѣстото си, азъ заминахъ за Охридскитѣ училища, а покойниятъ останж въ родното си мѣсто да учителува, и тамъ сѣдѣ до априль 1860 год. Въ това врѣме се породи и води борбата ни съ Гръцката Патриархия, не за нѣкои распри между Д. и владиката, а за български владика слѣдъ упокоението на догогавашния Иоаникия. Мелетий дойде едва прѣзъ априль. Течението на тази распря, може да се похвалж, знаж азъ повече и по-подробно отъ всѣкого другого, понеже бѣхъ мѣстенъ учитель и гражданинъ прѣзъ всичкото си врѣме, и бѣхъ вѫтрѣ въ сърцето на работата, та могж да ѭ изложж най-потънко, както донейдѣ съмъ ѭ изложилъ и другожъ ще ѭ повторѭ по-подробно и по-пространно. Не щж да го-

ворж прикаски или сънища, а се основавамъ на живи документи, които въ едно по-сгодно врѣме, мислж, и да обнародж за потвърдение на думитѣ си. Д. отъ априль 1860 год. взе да обиходи Македония по извѣстната вече цѣль.

7. Църковни книги и одѣжди не е пращалъ К. Миладиновъ (то би било една съвсѣмъ дѣтинска прикаска), а русското правителство прѣзъ 1859 год., и то не само въ Струга, а и въ цѣлата Охридска и Кукушка кааза, а може би и другждѣ. Тога, както се каза и по-горѣ, въ Охридъ не владикуваше Мелетий, който, ако бѣше билъ той, не щѣше да бжде възможно да позволи нито внасянието имъ въ епархията, а умрѣлятъ на 25 декемврий с. г. Иоаникий. Тога Мелетий намираше се още въ Зворникъ (Босна), като испълняющъ митрополитски длъжности. За увеждание то български езикъ въ Стружкото училище Д. е помогнжлъ съ това, че на 1857 год. отъ Прилѣпъ ни е пратилъ 15 славяноцърковни буквари, които незабавно и за първъ пжть уведохме, а на 1858 год. отъ Кукушъ 20—30 българогръцки буквари и толко още св. Истории, издание отъ покойнаго Партения, които сжщо немедлено уведохме. Когато Д. на 1859—1860 останж за учитель въ Струга, тога българский езикъ бѣше на пълно уведенъ въ училището. По тая точка той повече помогнж за Охридъ съ ревностното си подбуждание да се съгради отъ основа Кошишкото махаленско училище, като собствено българско.

8. Патриаршескиятъ великъ Архимандритъ дойде въ Охридъ прѣзъ февруарий 1860 год., т. е. прѣди Мелетиевото дохождание, не за да прѣгледа нѣкакви владишки распри, нито дохожданьето му биде отъ нѣкого издѣйствувано, а просто бѣше испратенъ отъ Патриаршията, за да прибере вѣщитѣ на умрѣлия владика Иоаникия, въ сжщо врѣме и да се потруди да образува въ епархията противобългарска коалиция. Той изигра до нейдѣ ролята си въ Охридъ, но и твърдѣ добрѣ биде и самъ изигранъ. По тие въпроси доста вѣрно е изложено, ако и въ кратко, въ „Материялитѣ“ ми, а по-подробно ще се изложжтъ другждѣ. Ако ли нѣкой би се съмнѣвалъ въ доставѣрностьта на изложенията ми, не е мжчно, мислж, да се провѣрятъ както тие, така и противоположнитѣ имъ свѣдѣния, та да се открие истината исцѣло. Въ Охридъ, Струга, Битоля, Прилѣпъ и Кукушъ има още живъ по нѣкои отъ очевидцитѣ; може съ писма или съ нарочитъ человѣкъ да се испита: прѣзъ коя ли година покойниятъ Д. учителувалъ въ всѣкой отъ тие градове, и при владикуванието на кой отъ владицитѣ? Прѣзъ коя година случило се едно или друго отъ поменуванитѣ събития? И други подобни, каквито би могло да се помнятъ и да не сж се още изгубили отъ паметьта на живитѣ още очевидци.

9. Къмъ стр. 94. Че Д. намѣрилъ е съ товари сребърни и златни стари монети въ Кичава и пергаменти, не могж никакъ да повѣрвамъ. По-вѣрно и достолѣпно щѣше да бжде, ако бѣше се казало, че е намѣрилъ послѣднитѣ, т. е. пергаменти съ нѣколко сребърни и златни монети, а то се доказва съ една сама забѣлѣжка: съ що можахъ да се купятъ тие съ товари антики, колкото и да се прѣдположи.

че сѫ били простаци притежательетѣ имъ? Той бѣше сиромахъ, както всѣкой учитель! А кѫдѣ и какъ могълъ е да ги прѣкара? Видѣли ли сте и знаете ли що е Дебъръ и Кичава? Но да не би братъ му подозрѣва у покойния си братъ нѣкакво злоупотрѣбение, безъ да му се е хвърлило нѣкое кокалче и нему? Блазѣ ни, че ще описваме живота на знаменититѣ си народни дѣйци, като почерняме доблестнитѣ имъ подвизи съ прости съмнѣния и несмислени подозрѣния! Слѣдъ улавяньето на Д., знаѭ твърдѣ добрѣ, имаше у дома му едно количество сребърни монети, събирани въ разни врѣмена и мѣста, които по едно врѣме фамилията му ги прати въ Битоля до едно официално лице да се продаджтъ. Тамъ първо оцѣнили ги бѣхѫ за 4000 гр.; но по-сетнѣ казахѫ, че ужъ не чинѣли повече отъ 700 гр. Тие монети, чини ми се, видѣлъ ги е и г. В. Манчевъ. Нѣка той каже, ако наистина ги е видѣлъ, колко товари златни и сребърни монети сѫ били и що ли станѫли? Колкото за пергаментитѣ, колкото и да сѫ биле тие, чулъ бѣхъ въ тие врѣмена, че пратени били отъ сѫщаго откривателя имъ въ Цариградъ, не могѫ обаче и да потвърдѭ; та за това и не бѣхъ споменѫлъ за нихъ въ „Материялитѣ" си. „Двата товари, или по-право двѣтѣ врещи книги, които заедно съ покойния бидохѫ прѣнесени въ Охридъ и Битоля и отъ тамъ въ Цариградъ, не бѣхѫ пергаменти, а разни учителски книги, повечето гръцки; а при нихъ и нѣкои кореспонденции; — между послѣднитѣ имаше и кои до 300 писма. Той, като многогодишенъ учитель отъ най-първитѣ, лишавалъ ли се отъ разни учебни ръководства?

10. Садразаминътъ, Кѫбржзли-Мехмедъ-паша, до колкото могѫ да помнѭ, нѣмаше съ себе Богориди, а Гавриила Кръстевича и Кара-Ѳедориди. А дали Д. билъ прѣдставенъ прѣдъ Садразамина или не, и дали съ посрѣдствуванието на Кръстовича или на който и да билъ подобенъ нему се е освободилъ, незнаѭ; помнѭ само, че въ това врѣме казвахѫ, какъ коньтъ на Г. Динча спомогнѫлъ му да избѣгне пощемъ отъ Воденъ. Старинятъ „Динча е още живъ въ Солунъ; той може да знае по-добрѣ.

11. Къмъ стр. 94. Заведенитѣ отъ Садразамина Битолчане, които познавамъ лично, не бѣхѫ 11 души, а само осемъ, гъркомани учителье, Власи и Българе родомъ, които отъ Цариградъ бидохѫ проводени на заточение, кѫдѣто едни отъ нихъ тамъ, а не въ Цариградъ, оставихѫ коститѣ си. Другитѣ, слѣдъ като свършихѫ опрѣдѣления срокъ, завърнѫхѫ се здрави и живи въ родното си мѣсто. Подробноститѣ на тая случка не влизатъ въ нашата смѣтка, та заради това и се пропущатъ тукъ.

12. Никаква заповѣдь, отъ страна на правителството за прѣброяванье българското или гръцко (каквото нѣма) население, не е дохождала въ Македония изобщо и въ Охридската епархия частно до прѣди рѣшението на църковния въпросъ. Такава заповѣдь дойде и се испълни трикратно само прѣзъ 1874 год., т. е. тъкмо 12 години слѣдъ изчезванието на братя Миладинови, поради която и се проводи български владика, високопрѣосвященний Натанаилъ.

13. Никакво писмо, никакво тайно или явно уговарянье Д. Миладинову отъ страна на Мелетия никога не е дохождало, нити е ставало, понеже покойниятъ стоеше много по̀-високо отъ колкото да може единъ фанариотинъ да се надѣе на единъ благоприятенъ за себе приемъ, на едно подобно подмамянье съ обѣщания, когато героятъ ни не се боеше нито отъ заплашванията и заканванията му, когато не се стрѣснѫ и нито окото му мигнѫ и прѣдъ самата явна погуба. Той всичко, абсолутно всичко, прѣзираше прѣдъ успѣха на народната ни идея, прѣдъ възрождението на народа ни, прѣдъ сполуката на въстановлението народната ни църковна самостоятелность и българската ни писменность, тъй че който би се опиталъ или би намислилъ да му отдаде какво-годѣ заподозрѣние въ противния смислъ и приемъ отъ подобно естество, грубо би оскорбилъ би приснопаметния дѣецъ, а съвръменно и самъ си би изобличилъ би собственото свое съвършено непознанство съ Д-вия характеръ, па ако ще и на̀й-ближенъ да му е билъ таквиятъ одързоститель. Покойниятъ цѣлия си животъ прѣкара въ борби съ гръцкитѣ владици, така че никой отъ тѣхъ не е могълъ, нито смѣялъ дори да го уговаря къмъ своя страна. Той всѣкога е държалъ нападателна страна къмъ нихъ, и никога не е отстѫпилъ. Когато бивалъ принуденъ да се покори на сѫдбата и на невъзможностьта, той прѣдпочиталъ да се отстрани съвсѣмъ отъ мѣстото на бойното поле, да избѣга, за да се избави, нежели да отстѫпи първенство прѣдъ владишкитѣ интриги и лукавство, та да имъ се покори и мълчи. Само послѣдния пѫть не се отстрани, та станѫ жертва. Уговаряньето на послѣдния пѫть, ако можемъ да го наречемъ така, то въ що състои. Нѣколко дни прѣди уловяваньето му, въ кѫщата на п. Ивана Сакелария въ Струга, кѫдѣто бѣше дошълъ Мелетиевиятъ Протосингелъ, Антимъ, днешни Дебърски убиецътъ на Екзархийския въ Дебъръ намѣстникъ О. Теофила, Д. Миладиновъ заедно съ Г. Чакаровъ и П. Евровъ отишли бѣхѫ да го споходятъ ужъ, а наистина съ цѣль да го нехокатъ, а чрезъ него и патрона му, Мелетия. Тога станѫли силни и люти прѣпирни, на които невѣдущитѣ истиностьта отдавахѫ прѣдаваньето и погубата на Миладиновци. Освѣнъ ако това могло би да се нерече уговарянье!

14. Къмъ стр. 95. Д. не лежа̀ въ Охридскитѣ затвори двѣ седмици, а само два дни, отъ 16 до 18 Февруария 1861 год., докждъ се приготви обвинителниятъ му актъ, и да се потвърди отъ правителственото съвѣтъ, понеже всичко друго било още отъ по̀-прѣди готово, а послѣдвания никакви не му станахѫ. На третия день се проводи въ Битоля, дѣто лежа̀ тъкмо три мѣсеца, спр. до прѣполовението на Мая. Братъ му, Наумъ, отъ страхъ, несъмнѣнно, да не би да пострадае нѣщо и той, не се виждаше на явѣ, та заради това, види се, и да не помни добрѣ и точно. Поради обладалия този цѣлия градъ трепетъ и ужасъ, никой отъ гражданетѣ Охритчане или Стружане не се помърднѫ отъ мѣстото си да се постарае и подѣйствува за освобождението на уловения: всички се скрихѫ по дупкитѣ, оставихѫ го на сѫдбата му, тъкмо така, както Христа ученицитѣ му. Само бѣдната му съпруга, Митра, а отчасти и азъ, потърчахме тукъ тамѣ за

да търсимъ срѣдство, ако би било възможно, за отмахването на злото; нищо обаче не могохме да сполучимъ, освѣнъ да прѣдизвикаме едно заканванье още и заплашванье отъ страна на владиката и владиковцитѣ и противъ мене, че съмъ билъ съмишленикъ и съдѣецъ на затворения. И. Евровъ и Г. Чакаровъ като първенци Струшки, могли бихж негли да подѣйствуватъ нѣщо при мѣстнитѣ турци и да сполучжтъ въ полза на пострадалия; тѣхнитѣ дѣйствия обаче бидохж лукаво и осторожно прѣдварени и унищожени чрѣзъ съврѣменния имъ затворъ, отъ който се освободихж, едва откакъ се свърши прѣдателскиятъ обвинителенъ актъ противъ Миладинова.

15. Заедно съ Д. не бѣше се уловилъ „Горский пжтникъ"; той бѣше останжлъ у Ивана Сакелария, който прѣди нѣколко дни билъ го зелъ отъ Д. да го прочете. Нито нѣкакъвъ ржкописъ отъ Раковски се е намѣрилъ испомежду Д-витѣ уловени книги, понеже покойниятъ никакво сношение, никаква кореспонденция не е ималъ съ Раковски. Неговитѣ кореспонденции бѣхж съ Руситѣ, съ А. Рачинский, (послѣ рус. консулъ въ Варна), съ Севастияни и други, а найвече съ р. консулъ въ Шкодра, както и съ нѣкои Българе въ Цариградъ, независимо отъ братското си взаимнописание съ Константина. Тие обаче кореспонденции никакъ не бидохж уловени, а въ сжщия день, когато Д. се улови и отведе въ Правителственния домъ, неговиятъ баджанакъ, Кръстанъ Лазоровъ, по символическо намигванье на покойния отъ конака, който е срѣща кжщата му, изгори ги. До тогава тие бѣхж скрити въ кжщнитѣ му мутлами. Съ Д. въ Битоля отиде единъ неговъ по́-далеченъ сродникъ, Стефо Дупкарчевъ, а азъ само до полето го испратихъ, както е вече казано. Заедно съ брата си Наумъ тогава не отиде; а по́сетнѣ да ли е отишълъ или не за да отърве нѣкоя книга или ржкописъ, немогж нито да потвърдж, нито да опровѣргнж. Знаж обаче твърдѣ добрѣ и основателно, че отива Наумъ Матовъ, Д-виятъ тъсть, у когото Д. бѣше домазетъ. Наумъ Миладиновъ, ако и братъ, виждаше се като по́-отдаленъ да стои отъ братовата си кжща и участь отколкото поменжтиятъ Наумъ Матовъ, и то бѣше твърдѣ естествено, поради нѣкои причини замълчавани тукъ.

16. И. Евровъ и Г. Чакаровъ, а при тѣхъ и скромната ми личность, безъ знанието дори на никого другого, дадохме на една първенствующа въ Битоля фамилия задължителенъ записъ за 150 лир. т. за въ случай, че потрѣбатъ за освобождението на покойния, и това задължение и послѣдующето обѣщание на 90 лир. само, дѣто трѣбаше, издѣйствува и породи надѣждата за Великденското ожидано освобождение на затворника, която обаче биде упразднена и унищожена чрѣзъ Владичкото лукавство и коварство, описано вече въ „Материялитѣ" ми.

17. Когато прѣзъ Мая пощемъ Д. биде откаранъ въ Цариградъ, тога въ Битоля не бѣше братъ му Наумъ, а горѣпоменжтиятъ Д-въ тъсть, Наумъ Матовъ, който до мръкнуване прѣзъ сжщия день билъ е при затворника; а утренята, като отишълъ да го споходи пакъ, не го намѣрилъ. Тамъ имало и единъ съзатворникъ, Георги Костурче-

който му обадилъ, че прѣзъ нощьта на 3—4 ч. по т. Д. билъ внезапно изваденъ отъ затвора и отведенъ.

Отъ всичко до тукъ изложено явно се вижда, че г. Наумъ Миладиновъ, братьтъ на пострадалия Димитра, скоро е забравилъ братовитѣ си страдания, или на врѣмето имъ още не е могълъ вѣрно и точно да ги научи. Послѣднето може би да е по̀-вѣроятно. Защото Наумъ, ако и да бѣше по кръвь на̀й-ближенъ до страдалеца, отколкото който и да билъ другъ, по̀-далечъ обаче стоеше отъ кѫщата и участьта му, а то страха ради Иудейскаго, а, може би, и по други причини, излишни тукъ да се споминѫтъ. Други лица, кръвно по̀далечни, но духомъ и дѣломъ по̀-ближни, много по̀-дѣятелно участие зимахѫ. Послѣднитѣ водѣхѫ тайна кореспонденция, както съ нѣкои важни лица на вънъ, така и съ самаго затворника отъ Битолскитѣ и Цариградскитѣ темници.

На̀й-послѣ, нѣка ми бѫде позволено да се докоснѫ и до самата статия на г. А. Теодорова, за да би се, по неговото желание, разобличили нѣкои съмнитетни възгледи на г. Автора въ полза на самата дѣйствителность.

1. Къмъ стр. 87, 88. Че Миладиновитѣ пѣсни бѣхѫ първобитно писани съ гръцко азбуке, не подлежи на никакво съмнѣние, понеже въ врѣме, когато тие били събирани, ни единиятъ, ни другиятъ отъ събирачитѣ не сѫ познавали словѣнското азбуке. А кога именно и дѣ Константинъ ги е прѣписалъ на словѣнски, въ Русия ли или въ Загребъ, не могѫ да знаѫ. По̀-вѣроятно е този прѣвратъ да е направилъ въ послѣдния градъ, слѣдъ увѣдомлението отъ страна на общесловѣнския благодѣтель. Едно само могѫ съ увѣреность да приложѫ — отъ моя страна, че първобитното съ гръцки букви написванье на пѣснитѣ дало е поводъ и дохватка на нѣкои да мислятъ, че, при такво чуждо изображение, не е могло да се невмъкнѫтъ въ нихъ и нѣкои нетъчности въ фонетично отношение, особито колкото се касае до звуковетѣ на тѫпогласнитѣ букви: ъ, ь, ѫ, ѭ, при всичко, че Константинъ всѣкакъ се старалъ да избѣгне и да не пропустне ни на̀й-малка неточность или каквато и да е погрѣшка.

2. Не е никакъ вѣроятно, че прѣписванието на пѣснитѣ отъ гръцко азбуке на словѣнско е подѣйствувало за опропастението на прѣдмѣтнитѣ ни народни дѣятелье. Други дори искатъ да кажѫтъ, че една ужъ отъ пѣснитѣ, именно „Султанъ и Патрикъ", била главната причина на на̀й-важниятъ мотивъ за тѣхната погуба. Че ни единиятъ, ни другиятъ мотивъ нѣматъ нѣкаква основателность, доказва се отъ слѣднитѣ извѣстни и явни фактове:

а). Когато Д. се улови на 16 Февруарий 1861 год., пѣснитѣ не бѣхѫ още издадени, нито знаеше нѣкои за нихъ, а много по̀-малко за съдържанието и подробноститѣ имъ. Тие се распространѣхѫ дори слѣдъ улаваньето и на К., а изъ Турско, още по̀-късно, слѣдъ смъртта имъ.

б) Д. не бѣше тога първъ пѫть прѣслѣдванъ; той още прѣзъ 1841 год., и пакъ прѣзъ 1858—1859 год. въ Кукушъ билъ е наклеветенъ и прѣслѣдванъ, както по̀-подробно ще се каже другѫдѣ; той

прѣзъ 1860 год. биде сѫщо дебненъ въ Дебъръ и въ Воденъ, само чрѣзъ тайно бѣгство могълъ е да се отърве отъ неприятелскитѣ примки. Слѣдователно, причината на погубата както на единия, така и на другия братъ, трѣбва другѫдѣ да се търси. Тя именно лежеше въ самия характеръ на Д., който никога не е прѣставалъ да гони усърдно и буйно дори злоупотрѣбительтѣ гръцки владици, а на послѣдньо всичкото изобщо гръцко духовенство и гръцкия езикъ, и въ неугасимата му пламенна ревность и неуморима дѣятелность за възстановението на Българския езикъ и подновението на народната ни църковна независимость; най-послѣ, тя лежеше въ абсолутната му и непрѣодолима и живата му дѣятелность прѣзъ това врѣме въ Македония. Братъ му К. отиде си, загинѫ на права Бога, станѫ невинна жертва на братовата си ревность и на прости само съмнѣния за бѫдѫщата му задружна съ брата си дѣятелность.

в) Послѣдньото Д-во прѣдаванье бѣше се скрило още прѣзъ лѣтото на 1860 год., дори въ неговото отъ Охридъ и Струга отсѫтствие, тъкмо шесть мѣсеца прѣди отсѫтствието му. Главнитѣ двигателье на гнѫсното противъ него съзаклетие бидохѫ Битолскиятъ Владика Венедиктъ, извѣстенъ по едноврѣмешното Бѣлградчишко приключение, и Охридскиятъ Мелетий, подпомогнѫти и отъ единъ Охридски извъргъ, първенецъ. Прѣзъ поменѫтото лѣто, около Юния или Юлия, не помнѭ добрѣ, дойде въ Охридъ Битолскиятъ валия, извѣстниятъ по-послѣдната руско-турска война, Абдулъ-Керимъ Паша, съ цѣль да уреди производителния данъкъ — десетъка. Мелетий, възползуванъ отъ случая, даде му многоиждивително и блѣскаво угощение, съпроводено, по всѣкоя вѣроятность, и съ нѣщо подъ пола, въ което имахѫ честьта да присѫтствуватъ само лица отъ съзаклятата прѣдателска категория. Въ това нечестиво събрание и угощение извършилъ се безчеловѣчниятъ и ужасни планъ, скрило се, се планувало и се сформирувало улавяньето и погубата на двѣтѣ неугасими Македонски свѣтила, — на двамата едноутробни братя Миладинови особито на по-стария. Отъ тога на сетнѣ често ставахѫ тайни и косвени опити, но никакъ не сполучвахѫ. Една седмица дори прѣди улавяньето на Д. станѫ сѫщо опитъ; по погрѣшка обаче и тозъ пѫть не може да сполучи. А единъ мѣсецъ прѣди това ближни нѣкои приятелье обадихѫ му повѣрително за сѫществуваньето на съзаклятието, и го надумахѫ да се отърве съ бѣгство; но покойниятъ не рачи да ги послуша, или защото не рачеше да уважи думитѣ имъ или да повѣрва подобна смѣлость отъ страна на Владиката, понеже се мислѣше за неприкосновенъ, или най-послѣ, защото се осланяше на Високитѣ си познайници, или пакъ защото не се боеше отъ смъртта, както е казано и въ „Материялитѣ" ми. Доброжелательтѣ му приятелье, които нарочито бѣхѫ отишли въ Струга, за да му обадятъ тайно и да го надуматъ да бѣга, бѣхѫ Охридчанетѣ: покойниятъ Христо Узуновъ и Докторъ Анастасъ Серезлия, родомъ Гръкъ Българолюбецъ, отъ които първиятъ като роднина на Охридския съзаклетникъ, а вториятъ като чистъ Гръкъ, могли били повѣрително нѣкакъ да се научатъ за кроежа въ кѫщата на самаго съзаклетника. За по-

натъшното му страдание не сж били далечъ отъ съучастие и католицитѣ, както вече е казано и въ книжката ми.

3. Къмъ стр. 90. Разнитѣ мнѣния за деня на важната и досто забѣлѣжителна смърть на страдалцитѣ Д. и К. нѣматъ си никакъ мѣстото. До колкото до днесъ се знае отъ най-ближнитѣ источници, той е онзи сжщиятъ день, който е забѣлѣзанъ въ книжката ми, за Д. 7-й, а за К. 11-й Януарий 1862 год., за които прѣзъ послѣдующитѣ нѣколко години, въ Кукушъ празнували сме 11-й Януарий като училищенъ народенъ празникъ, но, разумѣва се, не толко тържествено, както да отиде и въ ушитѣ на непримиримитѣ ни неприятелье. За означение тѣзи дни въ „Материялитѣ" си, азъ съмъ се основалъ не на прости слухове, а свѣдѣнията съмъ чърпилъ отъ съврѣменната си кореспонденция съ съотечественицитѣ ни търговци, кожухарье въ Цариградъ, които, както и тѣхни съотечественици, интересували сж се всѣкога да испитватъ и да се научаватъ за участьта имъ. Въ това врѣме азъ учителувахъ въ Прилѣпъ. Прѣзъ Януарий 1862 год. получихъ отъ нихъ писмо, съ което ми съобщавахж за смъртьта имъ, случила се точно въ показанитѣ два дни. Какъ би било прочее възможно да получж подобно писмо отъ столицата прѣзъ Януарий, ако смъртьта на покойнитѣ бѣше се случила на 25-й Марта, споредъ показанията на Л. Каравеловъ? Показанитъ день отъ брата имъ Наумъ по-приближава до истинския, а само нѣколко дни е отдалеченъ. Жинзифовъ е още по-близу, който и въ друго отношение е по-достовѣренъ отъ всички други прѣжни животописи М-ви, понежто той най-много се интересувалъ за нихъ, а печатна нѣкоя погрѣшка, види се, да му е сбъркала тъчната опрѣдѣленость. А, за да би се узнало, дали съмъ ималъ право да располагамъ на достовѣрностьта на съотечественицитѣ си, нѣка се провѣри другъ единъ случай. — не помалко важенъ отъ колкото прѣдмѣтниятъ. Азъ съмъ писалъ въ „Материялитѣ" си, че К. на 28-й Юлия 1861 год. отвезълъ се въ Турската столица, а на 29-й т. е. утреньта билъ уловенъ и затворенъ. Отъ дѣ съмъ знаелъ това така тъчно? Ето отъ дѣ: прѣзъ м. Августъ получихъ въ Охридъ писмо отъ едного отъ поменуваннитѣ погорѣ търговци, именно отъ покойнаго Мих. Кецкаровъ, извѣстенъ по сериозностьта си помежду всичкитѣ отъ съсловието му. Той така сжщо ми пишеше, както виждате въ книжката ми. Нѣка, който би билъ въ състояние да знае по-добрѣ, опровъргае това ми свѣдѣние. Само когато се появи по-съврѣменно нѣкое извѣстие, обнародвано въ нѣкой отъ тогашнитѣ вѣстници, само тога позволено би ми било да се откажж отъ своето убѣждение. Но такъвъ вѣстникъ, до колкото могж да помнж, тога нѣмаше (освѣнъ ако сжществуваше „България", защото „Ц. вѣстникъ" и „Б. книжици" бѣхж прѣстанжли, а „Съвѣтникъ" едвай слѣдъ два мѣсеца се появи, именно прѣзъ Марта. Послѣдния вѣстникъ получавахъ, и отъ нѣколко броеве на сетнѣ имамъ го, ако и не сега, прѣдъ очи. За подкрѣпение на думитѣ си най-послѣ ще приведж още единъ фактъ. Когато за Великдень на 1862 г. единъ отъ поменжтитѣ Охридски търговци, именно покойниятъ Гр. Наумчевъ, дойде си изъ Цариградъ, донесе и ми прѣдаде цѣлата

кореспонденция, много бройни писъмца съ плайвасъ писани и до нейдѣ алегорични, които поврѣменно Д. писвалъ му отъ затвора и му испращалъ. Въ неж три нѣща важни помнж: а) че съ нѣкои писма Д. искаше отъ търговцитѣ пари и дрѣхи; б) съ други, оплакваше се, че испращанитѣ имъ отъ търговцитѣ пари и дрѣхи не достигвали до назначението си, понеже били длъжни прѣдварително да минжтъ прѣзъ 24 митарства и прѣзъ пургатора, въ който повечето пжти изгаряли; в) въ други пакъ заявява сърдечната си горесть, като се научилъ, че братъ му К. билъ боленъ и, като нему не било възможно да го види, моли тѣхъ, ако имъ бжде нѣкакъ възможно, да го споходятъ. Най-послѣ въ едно отъ писмата си Д. алегорично загатва, че нѣколко пжти ставали сж опити за принасянье отрова, но че той твърдѣ осторожно пазилъ се! Но ще ми възразятъ: какъ би било възможно да се размѣнятъ затворницитѣ кореспонденции, когато се знае, че никому не било позволено да се приближи до тѣхъ? Не чудѣте се, ще имъ отговорж: не сме ли родени и растени въ Турско? „Златни ключове и царски врати отварятъ". Докждъ у калугеритѣ има афоросъ и у турцитѣ „капоросъ", всичко бива, казватъ самитѣ Турци. Подкупътъ, особито у по-долнитѣ полицейски служителье могълъ е да свърши всичко, както най-послѣ чрѣзъ него извърши се и най-гнжсното, най-ужасното дѣло — опропастението на страдалцитѣ.

Изобщо казано по въпроса за животописа на Бр. Миладинови, особито на по-стария, много нѣща, както н. п. горѣизложенитѣ, нарочито съмъ пропуснжлъ въ „Материялитѣ" си, а много още други ще бжджтъ разоблачени или въ едно второ издание на сжщата книжка, или въ бждещето ми обѣщано съчинение по историята на събуждането и развитието на Българщината въ Македония, — въ което мислж да обнародж и колкото би могълъ да намѣрж опазени отъ пагуба писма или други важни документи. Появението обаче на този ми трудъ зависи не отъ моя воля или нерадѣние, а само отъ материялитѣ улеснения. До тога, каквито цѣли животописи на Бр. Миладинови би се появили, все непълни ще бждатъ.

Самоковъ, Февруарий 1886 год.

К. А. Шапкаревъ.

II. РЕЦЕНЗИИ.

Caritidès Redivivus. Чели ли сте Молниеровитѣ Fâcheux? Въ тая забавна комедия безсмъртний французски комикъ е очъртал единъ незабравимъ типъ на педантъ, Monsieur Caritidès. „Азъ съмъ Французинъ по народность, казва г. Каритидесъ, нъ Грѣкъ по занятие. Азъ не съмъ отъ онние учени, чието име окончава на us. Нѣма нищо по-просташко отъ едно име съ латинско окончание. Онние, които се обличатъ по грѣцки, изглеждатъ много по-хубаво. И за да иматъ име, което да свършва на ès, азъ се кръстихъ самъ г-нъ Каритидесъ".

Неволно си припомнихъ тоя старъ познайникъ, като прочетохъ въ в. *Свобода* дългитѣ словоизвержения противъ моята статия върху

Чиновнишкий Пролетариятъ, обнародвана въ послѣдната книжка на *Периодическото Списание*. Почитаемий авторъ на фельетона, който съдържа тия словоизвърження, е по народность чужденецъ, а по занятие Българинъ. И като г. Каритидеса, той е счелъ за твърдѣ просташко да се скрие задъ нѣкоя словѣнска буква, като В или П, напримѣръ; за да изглежда по̀-хубаво, той е избралъ за було нѣжното тевтонско буквище W.

Г. Каритидесовото прошение до царя бѣше дълго. Фельетонистическата фантазия на г. W. е нескончаема: види се, че буйний фельетонистъ, въ ревностьта си да ме нападне, не е ималъ врѣме да я направи по̀-кжса.

Срѣщу една моя страница върху Политическата Економия, той истърсва цѣли двадесеть. Той почва отъ създание мира, отъ началото на Политическата Економия. Помните ли какъ Расинъ, въ своитѣ Plaideurs, се подиграва съ подобни дъдрици? Неговий адвокатъ, L'Entimé, слѣдъ дълги бъбрения по процеса на едно куче, което изѣло единъ пѣтелъ, се провиква: „Прѣди създанието на свѣта“ . . . . . Сждията го спира; прозява се, и му казва: „Адвокате мой! да минемъ на потопа“. Нъ адвокатътъ не зима отъ дума. Той слѣдва: „Та прѣди още рождението на свѣта и неговото създание, свѣтътъ, вселенната, всичко, цѣлата природа, бѣхж закопани въ дъното на материята. Елементитѣ, огъньтъ, въздухътъ, и земята, и водата, заровени, натрупани, правѣхж единъ купъ, една смѣсъ, една масса безъ форма, единъ хаосъ, една огромна навалица. Unus erat toto naturae vultus in orbe. Quem Graeci dixere chaos, rudis indigestaque moles“.

При тия дълбоки думи, сждията заспива.

Мнозина отъ читателитѣ на г. W., които заспахж подъ влиянието на неговата наркотическа, политическа економия, ме попитахж, при събуждането си, дали имамъ намѣрение да отговоржа на моятъ дълбокъ критикъ. Въсползувамъ се отъ случая, който ми се прѣдставя, за да явж, че азъ нѣмамъ такова намѣрение, и то по двѣ причини:

Първо, тонътъ и езикътъ на тая критика sui generis на г. W. сж тъй очевидно заимствовани отъ полемическитѣ приеми на нашитѣ политически прѣпирни, щото тя не различава отъ единъ политически пасквилъ; а азъ не обичамъ да отговарямъ на политически пасквили, особенно въ лѣто Христово 1887.

Второ, полезнитѣ истини, които можахъ да кажж на г. W. — като, напримѣръ, че не всѣкога успѣватъ у насъ оние, които искатъ да се прѣпоржчатъ не съ чиста наука, а съ нечиста политика, не съ честенъ потъ, а съ безчестна каль — тия полезни истини самъ г. W. трѣбва да ги е научилъ вече отъ горчивия опитъ, тъй като той прѣди нѣколко врѣме е ималъ злощастието да бжде експортиранъ изъ България по единъ начинъ, който ни единъ отъ многобройнитѣ политико-економисти, които той тъй изобилно цитира, не е прѣдвидѣлъ въ своитѣ учени трудове.

Ако, и подиръ тоя горчивъ опитъ, България не е умръзнжла на г. W. и той се рѣши да се върне единъ день пакъ въ нея —

разбира се, по единъ начинъ по-съобразенъ съ законитѣ на Политическата Економия, — азъ ще бѫдѫ готовъ да размѣнѭ съ него нѣколко думи, стига той да се съгласи да третира такива неполитически въпроси, какъвто бѣше разискания отъ мене прѣдмѣтъ, съ всичката сериозность и чистота, които тѣ заслужватъ. Азъ се надѣѭ само, че той въ такъвъ случай ще бѫде по-малко педантъ и повечко снисходителенъ не само къмъ оние Българе, които не сѫ се още озарили отъ неговото учение, нъ и къмъ оние чужденци, които не владѣѭтъ българский езикъ, за да могѫтъ да се просвѣтятъ отъ неговитѣ блѣстящи свѣтлини. Нека не бѫде тъй жестокосърдеченъ, каквото бѣ въ първия си фельетонъ. Тамъ той нарече г. Arthur Mangin, а (въ цѣлата си статия той пише името му Magnin, види се отъ нѣмание врѣме да се занимава и съ правописанието) нарече го *шарлатанинъ*, и бѣдний Mangin отъ жалость умрѣ. И г. Леонъ Сей, прѣдсѣдатель на Парижката Société d'Economie politique, му държа хвалебна рѣчь (засѣдание отъ 5 апр. 1887 на казаното дружество), въ която ето що каза за него: „Г. Манженъ принадлѣжѣше на нашето дружество отъ 1862 г. насамъ. Той бѣше единъ отличенъ духъ, пропитанъ съ едно научно, силно и разнообразно образование, и надаренъ съ единъ истински списателски талантъ. Неговото живо перо поддържа, съ най-блѣстяща независимость, многобройни борби въ полза на економическата наука, и той остави една голѣма празднина помежду борцитѣ противъ социализма и монархията". Явно е, че г. Сей, като се е изразилъ по тоя начинъ, не е знаялъ послѣднята дума на економическата наука върху г. Манжена, дума произнесена въ единъ български вѣстникъ отъ г. W. Нъ все пакъ тая дума можѣше да не бѫде тъй груба, г. W. можѣше да не напада тъй немилостиво хора, чиито имена не знае още и да пише правилно.

Така сѫще желателно е г. W. да се не произнася тъй легкомисленно върху лица, чиито дѣла, при всичката имъ европейска слава, не сѫ могли още да стигнѫтъ до неговитѣ уши. Тъй той въ фельетона си нарича професора Сиджуика „нѣкакъ си Сиджуикъ". Това е по-благородно отъ „шарлатанина Манжена", нъ е още по-прѣдателско като улика на непростително невѣжество. „Нѣкакъвъ си Сиджуикъ!" Чуйте, що казва за тоя „нѣкакъвъ си Сиджуикъ" добрѣ познатий на г. W. Journal des Economistes (Mars 1887): „г. Сиджуикъ сега упражнява най-голѣмото влияние, както въ Оксфордъ, тъй и въ Кембриджъ... Ръководството на г. Сиджуика е захванѫло мѣстото, което по-напрѣдъ държѣше ръководството на Джонъ Стюартъ Миллъ".

Малко повече милость, за Бога, господине W! Бѫдѣте и къмъ другитѣ тъй великодушенъ, както сте великодушенъ и къмъ огромната греда, която стърчи въ вашето око. Позанимайте се малко и съ тая греда, и не посветявайте всичкото си драгоцѣнно врѣме да дирите шушки въ окото на ближния си. Вие видѣхте вече, че дирението шушки е по нѣкога едно твърдѣ опасно занятие, особенно въ България.

Ив. Ев. Гешовъ.

Родопски старини или сборникъ отъ обичаи, суевѣрия, пѣсни, пословици, нарѣчие, приказски, памятници, прѣдания и пр. на родопскитѣ жители. Отъ Н. Шишковъ. Книжка I. Пловдивъ, 1887. 8° 30 стр.

Г. Шишковъ си прѣдначерталъ не малъкъ планъ: той иска да ни опише родопскитѣ жители и да ни прѣдстави рупското или рупаланското нарѣчие въ всичкитѣ му особенности. Послѣдньото е първата и най-важната точка на неговата програма. Извѣстнитѣ подъ името Рупци или Рупалани, Българе, населяватъ, споредъ П. Р. Славейкова (Наука II 463) голѣмо пространство — почти всичката южна страна на Тракия и източна Македония — Отъ Черно море на истокъ до задъ Струма на западъ и отъ тамъ при морскитѣ мѣста на Архипелагъ, до задъ Марица на сѣверъ. Така разбира географическитѣ граници на рупаланското нарѣчие и Г. Шишковъ въ горѣказаната книжка. Българетѣ и Помацитѣ, които населватъ това пространство, говорятъ съ езикъ, който поради нѣкои общи бѣлѣзи и отличия съставлява отдѣлно българско нарѣчие; нъ при все това, то е раздѣлено въ поднарѣчия и има толкозъ специални мѣстни особенности въ говора, щото само едно подробно изучване на всички тѣзи мѣстни говори ще ни даде възможность добрѣ да схванемъ общия характеръ на теоретичното Рупаланско нарѣчие въ горѣказания обсегъ. Намъ се чини, че и Г. Шишковъ иска съ вежпителнитѣ си редове (стр. 5). да каже сѫщото. Ако е тъй, тогава нему трѣбва да е добрѣ извѣстно, че не е все едно говорътъ на Мървацитѣ (Серско-Неврокопско) и говорътъ на Ахарянетѣ; че въ Одринско и въ *Кенаклийскитѣ* Хасковски села не е нарѣчието въ всичко тъждествено съ онова въ Рупчоско; на нѣкждѣ е произношението на съгласнитѣ по-твърдо, нѣкждѣ по-мѣко. Така на пр. знаемъ, че въ Чепеларе изговарятъ съгласнитѣ много мѣко, сѫщо тъй въ Широка Лѫка и до нѣкждѣ въ Устово. Споредъ П. Р. Славейкова, Котленското мѣко произношение, както и въ Котленското село Читакъ се дължи на прѣселенци отъ родопския Читакъ (Устово). Произношението на ст. б, ѫ не е всѣкждѣ еднакво: до колкото знаемъ на пр. въ село Чокманово (между с. Смилянъ и с. Райково) старата носовка се чува почти като чисто *о* както и въ Чепино, а не като по обикновенното оа. Чепинския говоръ принадлежи къмъ рупското нарѣчие, нъ е пъленъ съ примѣси изъ източното и западното бълг. нарѣчие. Употрѣблението на тритѣ члена не е всѣкждѣ еднакво правилно. Знае се, че нарѣчието се е запазило по-чисто у Помацитѣ, отъ колкото у Българетѣ, които иматъ по-голѣми сношения съ Българетѣ вънъ отъ Родопитѣ и т. н. По причина на тѣзи разлики, изучването на общото рупаланско нарѣчие ни налага подробно отдѣлно изучване на родопскитѣ поднарѣчия. Езиковния материялъ трѣба да бѫде така записанъ, щото точно и вѣрно да прѣдава мѣстното произношение. Винѫги трѣбва да се запише, отъ кого и гдѣ е записано еди какво си. Непълни ли това записвача, той ще принесе голѣма услуга на българската филология, па макаръ събиралъ и забѣлѣзвалъ само въ едно родопско село.

Ако и да сж споменжтитѣ условия общеизвѣстни, Г. Шишковъ е постжпилъ съвсѣмъ противно на тѣхъ. Въ книжката се говори само за „родопско нарѣчие"; пѣсни, пословици и пр. записвани безъ съмнѣние въ Устово и Райково, се прѣдаватъ като пѣсни, пословици и пр. „на родопското нарѣчие" или „по мѣстното нарѣчие". Въ Устово не се говори до тамъ чисто, понеже жителитѣ сж търговци; какъ е възможно, щото говорътъ въ Устово да прѣдставя „рупаланското нарѣчие" съ всичкитѣ му особности? Трѣбало да се каже, отъ гдѣ сж тѣзи материяли. — Г. автора живѣе вече нѣколко години въ Родопитѣ и не е успѣлъ да схване тамошното произношение. Той бѣлѣжи единъ и сжщи звукъ така непослѣдователно, щото е невъзможно, безъ знание отъ другадѣ, да угадишъ сжщинския звукъ. Това е най важната причина, гдѣто науката не ще може си послужи съ езиковитѣ материяли, които ни подава Г. Шишковъ. — Сжщия недостатъкъ се забѣлѣзва въ другитѣ двѣ книжки на автора „Животътъ на Българетѣ въ Срѣдня Родопа, Пловдивъ 1856 и „Устово" Пловд. 1885. Въ съчинението „Жив. на Б. въ Ср. Р." автора казва, че „*тжпогласнитѣ* зв. ъ, ь, ж" се „замѣствали въ родопското нарѣчие съ *двоногласнитѣ оа, ьо, йо, уо*". За сжщитѣ ззукове говори се въ книжката „Родопски страни", че се замѣствали съ *о, ý, оа, ýа* и пъкъ „коренитѣ" гласни *е, ѣ я*, се чували като *ьо* или *йо*. Всичко това е явно противорѣчие и безмислица. — Ст. б. **ж** се чува въ повечето случаи като *оа* нъ въ поднарѣчията и като о, даже а, сжщо така се произнася и ъ, нъ не винжги, — най-много въ съчетанията ръ (ър), лъ ъл). — Зв. *йо*, русс. *ё* се чува тамъ, гдѣто имаме въ ст. б. **ѧ** съ исключение на крайнитѣ срички въ имената и пр. теле, ст. б. **телѧ**, време — вряме ст. б. **врѣмѧ** и т. н. Зв. йо (ё) се чува и вм. ст. б. **ь** срав. т. *гуроа-на, главоана, притáжна, доащерю, тоаргнала, тиовна*, 321 *тиошки*, 324. *тионкана* 323. и пр. Зборн. Чолак. — По-добрѣ ще бѫде за напрѣдъ, ако авторътъ се постарае точно да записва, каквото е чулъ, безъ да поставя свои правила, които могжтъ лошо да влияжтъ при отбѣлѣзванието на звуковетѣ изъ народ. уста. — Правила сетнѣ лесно ще се поставятъ, стига да имаме по-вече материялъ отъ всичкитѣ родопски говори.

Г. Шишковъ пише, гдѣто свари, знакътъ *ѣ*, а и самъ не знае, какъвъ звукъ трѣба да се разбира подъ туй негово *ѣ*. Въ книж. „Родоп. Старини" казва Г. авторъ, че родопското нарѣчие изхвърля гласната *буква я*, и я замѣстюва съ *ѣ* или *е* стр. 6. Въ книж. „Жив. на Б. въ Ср. Род." четемъ на 17 стр. че „въ рупаланското нарѣчие гласната *буква ѣ* въ първитѣ слогове измѣнява гласътъ си на *е* или *я*". Въ „Родоп. Стар." стр. 6. 1. се казва пакъ че *е, ѣ, я* се чували като *ьо* или *йо*. — Слѣдъ подобни разяснения ние незнаемъ, какъ да четемъ ѣ-тъ въ думитѣ *чершиѣ, надвиѣ*, стр. 18. *хинсиѣ, гулѣмиянъ*, 19. *флъзоха* 21. *дѣте, ѣгне, отключѣ-нѣ, булкѣ, конѣ гувѣла, звѣзда, Турцѣ* и *пр.* Филологическитѣ му расжждения на стр 6—7 сж безмислици.

Книжката на Г. Шишковъ прѣдставява сякашъ първия номеръ на Периодическо Списание; въ прѣдисловието се съобщава,

че ще излѣзѫтъ 30 до 40 такива книжки и ще съставляватъ едно цѣло отъ 90—100 печ. коли. — Книгата е раздѣлена въ VII отдѣли, които носятъ заглавия: народни обичаи, суевѣрия, праздници и вѣрвания, исторически памятници, народни пѣсни по мѣстното нарѣчие, пословици и изрѣчения, филологическа сбирка отъ думи употрѣбителни въ родопското нарѣчие. Първия отдѣлъ съдържа филологически расѫждения за родопското нарѣчие. Всичкитѣ отдѣли се прѣкѫсватъ съ „слѣдва". Началото на изложенитѣ обичаи при раждане е повторение на онова, което е казано въ книгата „Ж. на Б. в. Ср. Р." Сѫщо това може да се каже и за отдѣлътъ „Исторически памятници." Срав. „Ж. Б." стр. 83. — Ако наистина и днесъ се помнятъ родни вързски между жителитѣ на с. Влахово и Устово още отъ врѣмето на изтурчванието, трѣбало да се дадѫтъ нѣкои доказателства, а не само голи думи. — Пословицитѣ нито сѫ забѣлѣзвани, нито сѫ изтълкувани всички, както трѣба. Посл. 29 „*Даржи са кату котка у плéт*" нѣма смисъль и, на вѣрно, не сѫществува. Казва се, „държи се като пиянъ или — посранъ о плетъ." Говори се и „държи се като котка," за енергиченъ човѣкъ. Послов. 34. „Ей е поприцана в'пѣсаконь" безсмислено е изтълкувана. Посл. 48. „Ище му са утъ Бѣла рѣка пастóрва" може да значи нѣщо само въ Устово, прѣзъ срѣдата на което тече Бѣла рѣка." Послов. 64. „На лóпухъ парди" не е народна и не значи „много са хвали". Казва се на „лóпух (лóпош) пикае" за младъ, незрѣлъ человѣкъ, който си много въображава. Посл. 58. „Меле кату на воденица" говори са безъ „*на*". Въ посл. 60. „Ни зима му лѣлкана" трѣбало да се изтълкува думата „лѣлка", която не намираме и въ рѣчника; „лѣлка" значи *кратуна* изъ която се *лѣе* —, на мандритѣ се точи млѣко изъ нея и пр. Сѫщо това трѣбало да се стори и съ израж. *бáлну* въ посл. 27. „Дрáгу бáлну низнáе". До колкото се научихме, *бáлну, бáлнава*, значи нѣманье, лишение, недостатъкъ. Има много пословици не истълкувани и пр. Посл. 24 „Гóспудь е правъ посидѣ'лъ" посл. 46. „Залѣпилъ са кату рóпей" и др.

Въ отдѣлътъ III: „Суевѣрни праздници и пр." се казва подъ 1) „Когато се люля праздна веригата на огнѣтъ, гдѣто варятъ ясте, то става или постига нещастие домашнитѣ." Не ще се взема туй така сериозно, защото се казва и „спри веригата, че ще остарѣе момата." — Грачаньето на свраката (7) не значи само, че ще си дойде нѣкой отъ домашнитѣ отъ чужбина, а значи въобще че ще дойдатъ гости. Срав. и „Баба Ега" стр. 39. — Трѣбало да се каже (подъ 14.), гдѣ колятъ курбанъ, понеже знаемъ, че така не става на всѣкждѣ изъ Родопитѣ. —

Въ рѣчника сѫ истълкувани 55 думи, отъ които пó-вечето сѫ обикновени и въ другитѣ български нарѣчия. Срав. порта, скалеса, зафтаса, приляга и пр. Нѣкои непознати думи въ пѣснитѣ и пословицитѣ и пр. лѣ'лка, бáлну и др. чѣма въ рѣчника. Думитѣ *лóпух* и *плáса* не сѫ добрѣ истълкувани. Не значи *лóпух* въобще „зелйето въ градинитѣ, което се употрѣбява за ядение", а значи зелка недостигнѫла, още не завила твърдо. Въ сѣв. България *лóпош* значи единъ видъ трѣва съ твърдѣ голѣми, широки листи. Дум. *пласа* не значи

„голѣми части косми отъ животно“, а значи, както се научихме, истеглена на длъжь ивица вълна при влаченьето на вълната, одрана ивица отъ кожа и пр. — Намъ се чини, че и думата *храненик* не пълно е истълкувана, понеже и тамъ, до колкото знаемъ, *храненикъ* значи „взето чуждо момче — отхранено. Не схващаме, защо автора привожда всичкитѣ глаголи въ 3. лице ед. ч. н. вр. когато се говорятъ и въ 1. лице. Членътъ въ дум. 54. „ширинйе-ну“ е излишенъ; той има смисълъ само въ свързана рѣчь. — Не сж добрѣ записани одру-омóнѣ, пу-орочалъ, по-уади вм. одрумóнѣ (ѣ?), пурочал, поади пждиѣ. —

София, Юний 1887 год.

Л. Милетичъ.

СПОМЕНЪ

за празднуванието паметта на покойнитѣ братия Миладинови Димитръ и Константинъ, на 11 януарий 1887 въ Срѣдецъ.

НАПИСА В. Д. СТОЯНОВЪ.

Онова, което запазва народитѣ да могѫтъ да живѣѭтъ дълги вѣкове, което крѣпи и повдига духътъ имъ, и което ги записва на вѣчни врѣмена въ историята на человѣчеството, е великитѣ дѣла на тѣхнитѣ боговдъхновенни труженици и благодѣйци. До прѣди стотина годинъ, нашия народъ бѣше стигнѫлъ въ такова лошо положение, щото у него вече не се забѣлѣжваше почти никакъвъ по̀-виденъ признакъ, че ще може той и че ще поиска да се сдобие съ новъ, съвършенъ и независимъ свой животъ. Но, историята като не е отежждала българския народъ да се затрие за винѫги отъ лицето на земята, ами е рѣшила пакъ да се възроди и да дочака нова, дълготрайна доброчестина, посрѣдъ другитѣ честити народи на свѣта, отъ начало на това столѣтие и особенно отъ половинъ вѣкъ насамъ, нашия народъ взе малко по малко да се пробужда, и вече да се готви доста успѣшно и правилно къмъ подновението на своя всенароденъ животъ, на основание на историята си и въ съгласие съ нуждитѣ на новото врѣме. Плодъ и сетнени отъ това наше пробуждание бѣше това, че заченѫхме да си отваряме народни български училища, за да си приготвяме младитѣ поколѣния къмъ народно самосъзнание, да имъ вдѫхваме истинска любовь и почеть къмъ отечеството, къмъ прадѣдната ни православна вѣра, къмъ народната ни история и езикъ. Въ сѫщото врѣме, отъ друга страна, заченѫхме да диримъ и да си придобиемъ черковнитѣ правдини, които сме имали едно врѣме.

Чрезъ тия наши усилия, чрезъ това наше домогване пробуди се въ насъ и онова народно въспоминание, което

най-благодатно дѣйствува върху човѣка да работи отъ душа и сърце за общото добро, безъ да се спира, при това, прѣдъ каквито и да било спънки и мжчнотии. Най-голѣмъ и най-важенъ плодъ отъ това въспоминание е това, дѣто още прѣди 30 години, тъкмо подирь кримската война, ний Българетѣ отъ всичкитѣ други Словѣне, най-първо заченжхме всенародно да празднуваме паметта на словѣнскитѣ равноапостоли, св. Кирилъ и Методий.

Както едно врѣме — въ минжлия нашъ исторически животъ, така и нинѣ, при най-новото ни възрождение, появихж се и у насъ истинни родолюбци, даже и мжченици за общото добро, на които паметта се увѣковѣчава отъ тѣхнитѣ велики дѣла и услуги, извършани за доброто, честа и за славата на народа. И поради това, отъ нѣколко годинъ насамъ българския народъ, като се е пробудилъ и дойде малко-много въ народно самосъзнание, гледа сега по еднинъ или по другъ начинъ да исказва прѣдъ свѣта своята признателность и благодарность къмъ всенароднитѣ си благодѣтели, и да имъ въздава подобающата честь.

Отъ по̀-ново врѣме такива български родолюбци и истински мжченици, които искахж чрезъ нравствена революция да видятъ българския народъ отново честитъ, се показахж на първо мѣсто приснопаметнитѣ братия Миладинови, които тъкмо прѣди 25 годинъ, слѣдъ многогодишни трудове и мжки, положихж най-сетнѣ и живота си за благото на народа чрезъ мжченическа смърть, въ столицата на петивѣковния ни завоеватель.

И, поради това, при свършека на минжлата 1886 год. и при самото начало на текущата година, като се наближаваше деньтъ 11 Януарий т. г., когато се испълнятъ тъкмо 25 години отъ страшното погинвание на братия Миладинови, нашитѣ единородци по цѣла България, както и на сждѣ вънъ отъ България, всички взехж да се готвятъ за да отпразднуватъ единодушно и най-усърдно паметта на новитѣ народни наши мжченически труженици, братия Миладинови. Идеята за това всенародно наше тържество, вѣрваме да е крѣпняла отколѣ врѣме въ сърцата на мнозина родолюбци, но за пръвъ пжть биде печатно изказана, до колкото ний знаемъ, въ Пер. Списание (именно въ кн. XVI. на стр. 96), дѣто справедливо се забѣлѣзваше, че инициативата за това тър-

жество се пада на Бъл. Книжовно Дружество, и тò отъ своя страна, щото бѣше нуждно, направи го съ нàй-голѣмо присърдце, за да стане тържеството, както трѣба, въ надлежня достопаметенъ день, на 11-й Януария т. г.

Още прѣди истечението на г. 1886, членоветѣ на Управителния Съвѣтъ на Бъл. Кн. Дружество правихѫ нѣколко пѫти частни събрания, за да обмислятъ на дълго и широко, да стане-ли тържество за споменъ на братия Миладинови, по случай на 25-та годишнина отъ мѫченическата имъ смърть или не, и, ако стане, какъ да се извърше тò. Реченнитѣ членове, като обсѫдихѫ добрѣ тази работа и като одобрихѫ да стане това тържество, рѣшихѫ да се прѣдизвѣстятъ частно за това не само всичкитѣ въ столицата прѣбиваващи членове на Дружеството, но тъй сѫщо и правителството, и духовенството, и тукашния градски съвѣтъ, и всички други пò-видни държавни и обществени учреждения и лица, та да стане тържеството, колкото е възможно, пò-великолѣпно и пò-пристойно. И това прѣдначенание на Дружеството се посрѣщнѫ съ пълно съчувствие и одобрѣние отъ всички, даже много пòвече, отъ колкото се очакваше, защото, между другитѣ, и самото министерство на народното просвѣщение, съ особенно задоволение като исказа на Дружеството готовноста си да вземе пълно участие въ тържеството и живо да съдѣйствува за неговото пò-славно извършване, тò, по рѣшението на министерския съвѣтъ и съ одобрѣнието на тогавашнитѣ г-да регенти, не само прикани всичкитѣ подвѣдомственни нему учреждения и лица въ държавата да отпразднуватъ и тѣ това тържество, колкото е възможно пò великолѣпно, както подобава, но и прие на драго сърдце прѣдложението на Дружеството да изходатайствува разрѣшение отъ регентитѣ за нѣколко хиляди лева въ честь и споменъ на братия Миладинови за прѣпечатване на сборникътъ имъ „*Български Народни Пѣсни*“, които сѫ вече литературна рѣдкость, и, при това, да отреди чистата печалба отъ продажбата на прѣпечатений сборникъ за фондъ, отъ който, въ споменъ на покойницитѣ, да се издаватъ новосъбирани и неиздадени народни български умотворения.

И така, Управителния Съвѣтъ на Дружеството въ редовното си засѣдание, на 3 яннуария т. г., приетѫ да

рѣши окончателно щото бѫде нужно и пристайно за прѣдстоящето тържество, и, като намѣри нáй-умѣстни долуизложеннитѣ точки за прѣдназначенната цѣль, рѣши тутакси да се зачене и тѣхното надлежно испълнение, понеже деньтъ за тържеството вече бѣше наближилъ.

Тия точки бѣхѫ:

1) Отъ мѣстното висше и низше духовенство да се отслужи нáй-тържественно въ тукашната съборна черкова парастасъ за почившитѣ о Бозѣ братия Димитъръ и Константинъ Миладинови, и слѣдъ това

2) да има въ честь на почившитѣ тържественно събрание въ тукашната класическа мѫжка гимназия, дѣто подпрѣдсѣдательтъ на Българското Книжовно Дружество, отъ страна на това Дружество, да изкаже рѣчь за дѣятелностьта и заслугитѣ на ославляемитѣ покойници.

За лично участие въ тържеството, сирѣчь както на парастасътъ въ черкова така и на събранието въ гимназията, Управителния Съвѣтъ на Дружеството, отъ негово име съ нарочни покани, призова всичкото наше столично население, а именно:

а) Святия Сѵнодъ, който въ това врѣме се намѣрваше въ столицата на съборъ;

б) Господа Регентитѣ;

в) Господа Министритѣ съ тѣхнитѣ подвѣдомственни въ столицата учреждения и лица;

г) Столичния градски съвѣтъ съ неговитѣ подвѣдомственнитѣ учреждения и лица;

д) всичкитѣ членове на Дружеството, прѣбиваващи въ столицата, и

е) всичкитѣ въобще столични граждане и гражданки.

Ето особнитѣ покани на Дружеството до по-главнитѣ лица и учреждения въ столицата:

1) *До Святия Синодъ,* посрѣдствомъ Негово Високопрѣосвященство митрополита Търновскаго, Господина *Климента Браницкаго,* Екзарх. намѣстника, прѣдсѣдателя Святаго Българскаго сѵнода, и пр. и пр. въ прѣстолнѣмъ градѣ Срѣдьци.

Прѣосвященнѣйший Владико!

Въ недѣля, на 11 того мѣсеца, слѣдъ втората Божественна литургия, въ съборната черкова ще се отслужи

парастасъ за почившитѣ о Бозѣ братия Димитрий и Константинъ Миладинови, и послѣ това ще има тържественно събрание въ мжжската класическа гимназия, дѣто отъ страна на Българското Книжовно Дружество ще се държи бесѣда за дѣятелноста и заслугитѣ на поменжтитѣ покойници.

Того ради, именемъ казаннаго Дружества честитъ съмъ. Прѣосвященнѣйший Владико, да ви помолж нáй-смиренно, да благоволите и заедно съ тѣхно Високопрѣосвященство митрополититѣ *Григорий Доростолочервенский, Симеонъ Прѣславский и Варненский, и Константинъ Вратчанский,* членове святѣйшего сѵнода Българскаго, да присжтствовате както на парастасътъ така и на събранието въ гимназията.

Като се прѣпоржчвамъ на Вашитѣ святителски молитви и благословения, прѣбждвамъ Вашъ прѣпокорний:

Подпрѣдсѣдатель В. Д. Стояновъ.

2) До господа регентитѣ на България.

Високопочитаеми господа!

Въ недѣля, на 11 т. м. слѣдъ втората Божественна литургия, въ съборната черкова ще се отслужи парастасъ за покойнитѣ братия Миладинови, и послѣ това ще има тържественно събрание въ мжжската класическа гимназия, дѣто отъ страна на Българското Книж. дружество ще се изкаже рѣчь за дѣятелноста и заслугитѣ на покойнитѣ.

Поради това, нáй-учтиво се умолявате, Високопочитаеми г-да, да благоволите и да присжтствувате както на парастасътъ така и на събранието въ гимназията.

Подпрѣдсѣдатель В. Д. Стояновъ.

3) Подобни покани се испратихж отъ Дружеството *и до всичкитѣ министри* отдѣлно, както *и до столичния кметъ*, съ слѣдньата само прибавка въ края на всѣка покана:

При това, молж Ви още, да направите потрѣбното, за да присжтствуватъ на тържеството и всички подвѣдомственни Вамъ служители, прѣбиващи въ столицата.

4) До всичкитѣ господа членове на Дружеството въ Срѣдецъ.

Почитаеми господа!

Съгласно съ рѣшението на Управителния Съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество, умолявате се да дой-

дете утрѣ, на 11 т. м. прѣди пладнѣ въ 9 часътъ, въ помѣщението на поменжтото дружество, отъ дѣто всички заедно ще отидемъ въ съборната черква да присжтствуваме на парастасътъ за покойнитѣ братия Миладинови и отъ тамо на тържественното събрание въ гимназията.

Подпрѣдсѣдатель В. Д. Стояновъ.

5) До столичното население поканата отъ Дружеството гласи тъй:

Въ недѣля, на 11 т. м. слѣдъ втората Божественна литургия, въ съборната черкова ще се отслужи парастасъ за покойнитѣ братия Миладинови, които прѣди 25 годинъ мжченически погинжхж за благото на народа.

Поради това, Българското Книжовно Дружество счита себе-си твърдѣ честито да покани на́й-почтително всички наши единородци и съграждане въ столицата, за да присжтствуватъ при отслужването на тоя парастасъ, и слѣдъ това да се отправятъ въ мжжската класическа гимназия, дѣто отъ страна на реченното Дружество ще се държи рѣчь за живота, дѣятелноста и заслугитѣ на приснопаметнитѣ братия Миладинови. —

Тая подпрня покана бѣше напечатана, раздадена изъ града и прилѣпена на по̀-виднитѣ столични улици.

На́й-послѣ деньтъ *11 яннуарий* дойде, и празнуването му станж на́й-достолѣпно и тъй блѣскаво, както не се очакваше отъ никого. И правителство, и духовенство, и войнство, и народъ — всички въ столицата се притекохж на поканитѣ отъ Дружеството да прославятъ, както подобава, името на погинжлитѣ мжченически за българщината двама родни братия, тие нови български на́й-храбри юнаци на бойното наше духовно поле. И въ черкова на парастасътъ, и въ гимназията на събранието, бѣше се стекло народъ отъ двата пола, отъ всички звания и съсловия тъй много, каквото други пжть, при подобни случаи, не се повни да е ставало въ София — така великолѣпно, така тържественно и до такива голѣми размѣри. Всѣкой бѣше прѣмѣненъ съ на́й-хубавото си облѣкло, и на всѣкиго на лицето се изображаваше особенно душевно възхищение отъ празнуването паметта на покойнитѣ братия Миладинови. Него день цѣлата столица на новоосвободената ни татковина бѣше

прѣкрасно укичена и прѣмѣнена, та прѣдставляваше единъ твърдѣ величественъ, единъ истинно очерователенъ изгледъ. Разбира се, това проумѣвахѫ на́й-добрѣ и чувствувахѫ го на́й-дълбоко въ сърцата си особенно оние, които знаяхѫ що сѫ извършили братия Миладинови за България и за що на́й-послѣ погинѫхѫ съ мѫченическа смърть.

Въ черкова на́й-напрѣдъ се отслужи святата литургия по на́й-тържественъ начинъ отъ всичкото мѣстно духовенство, прѣмѣнено съ на́й-хубавитѣ си одѣжди, въ чело на което бѣше високопрѣосвященний митрополитъ Климентъ. Слѣдъ това по сѫщий начинъ се отслужи и парастасътъ за покойнитѣ братия Миладинови, дѣто нашия многолюбимъ и достоинъ иерархъ Климентъ, съ извѣстното си дълбокомисленно и слатко витийство, очърта вкратцѣ сѫщноста на великитѣ заслуги на покойницитѣ, като показа на многобройнитѣ имъ усърдни почитатели въ божия храмъ, какъ скромно, тихо и какъ съ на́й-голѣмо самоотвържение сѫ работили за въскръсването на българщината въ на́й-потѫпканата страна отъ цѣлокупната ни мила татковина, и какъ на́й-сетнѣ сѫ положили и самия си животъ за усѫществението на тая свята и завѣтна тѣхна идея. „Извършването на велики дѣла, усѫществението на велики идеи", прибави Прѣосвященний Климентъ, „изискватъ голѣми, усилни и тежки трудове, изискватъ голѣми жъртви, каквито могѫтъ да се поднесѫтъ само отъ такива боговдъхновенни мѫжие, каквито бѣхѫ приснопаметнитѣ братия Миладинови".

А слѣдъ черковното тържество, когато столичното население дойде на събранието въ гимназията, по прѣдварителното и нееднократно настояване, отъ една страна на г-на Министра на Народното Просвѣщение, и отъ друга страна, по желанието на Управителния Съвѣтъ на Българското Кн. Дружество, такожде и ний, отъ името на сѫщото Дружество, изказахме въ съкратенъ видъ тая рѣчь, която цѣла излагаме въ края на тойзи споменъ.[1]) Рѣчта си из-

[1]) Тази рѣчь е обнародвана въ книжката: *„Споменъ за братия Миладинови"* (Димитръ и Константинъ. По случай 25-та годишнина отъ мѫченическата имъ смърть. 11-й Януарий 1887 година. Издание на в. „Свобода".), и ний не щѣхме да ѭ прѣдставяме сега вторично на читателитѣ, ако да не бѣше напечатана въ споменѫтата книжка тъй много разбъркано, небрѣжно и твърдѣ усакътено. Какъ е станѫло това, до-пѫти мислимъ да кажемъ нѣколко думи за разяснение на работата прѣдъ нашитѣ любезнателни читатели.

казахме въ съкратенъ видъ, защото по сѫщия случай имаше да се държи и друга рѣчь, за която оставаше малко врѣме. Втората рѣчь бѣше отъ г-на Станимирова, директора на мѫжската класическа гимназия, която на всичкитѣ присѫтствующи произведе истинно душевно благодарение.

Въобще праздникътъ само по себе-си добиваше особно милъ и твърдѣ утѣшенъ видъ отъ извънреднитѣ мѫчни обстоятелства, въ които ставаше. Нашата държавна криза бѣше стигнѫла до таково неприязненно положение, щото всичко въ духовниятъ ни животъ до край се задушаваше, та празникътъ за споменъ на покойнитѣ братия Миладинови дойде на всинца ни въ сърцето тъй сладостно и приятно, като една много сладка почивка, край нѣкой бистъръ и студенъ изворъ въ пустинята, въ която твърдѣ злочесто сме се скитали дълго врѣме! . . . .

Както въ столицата така и вънъ отъ неѭ — на сѫдѣ въ цѣлокупна България — отпразнува се тържеството съ всичкия пристоенъ начинъ, както подобава вече на българский народъ, който заченѫ, както рекохме по́-горѣ, да познава и да цѣни своитѣ истински родолюбци и благодѣйци[1]).

По случай на тойзи праздникъ, Управителния Съвѣтъ на Бълг. Книжовно Дружество изпрати двѣ телеграми: едната въ Москва до ректора на тамкашния университетъ, дѣто Константинъ Миладиновъ е получилъ високото си образование, а другата въ Дяково (въ Славония) до всеизвѣстниятъ югословѣнски меценатъ и българолюбецъ, Прѣосвященний епископъ Штросмайеръ, съ щедрата помощь на когото излѣзохѫ на свѣтъ „Бѫлгарскитѣ Народни Пѣсни“ отъ братия Миладиновци. Първата телеграма гласи така:

Ректору университета! Москва.

Празднуя двадцатипятилѣтіе со дня смерти славныхъ болгарскихъ тружениковъ и литераторовъ Димитрія и Константина Миладиновыхъ, Болгарское Книжевное Дру-

---

[1]) По́-вече подробности, които могѫтъ да служѫтъ за допълнение на тойзи Споменъ, читателитѣ ще намѣрятъ въ книжката, която споменуваме въ по́-горнята и забѣлѣжка. Думата ни въ настоящия Споменъ е на́й-много за тържеството, какъ-то станѫло въ столицата и особенно за всичко, щото се извърши отъ Бълг. Книж. Дружество, за да се отпразнува 11 Януарий т. г. отъ всичкия български народъ въ честь на покойнитѣ братия Миладинови.

жество считаетъ своимъ священнымъ долгомъ въ лицѣ Вашемъ высказать свою благодарность и глубокую признательность Московскому университету, въ которомъ Константинъ воспитывался, за развитіе въ Константинѣ истинно славянскихъ идей и патріотическихъ чувствъ, столь плодотворныхъ для болгарской литературы и науки.

Вицепрезидентъ Стояновъ.

Ето и втората телеграма:

Дяково (въ Славония).

Прѣосвященному епископу Штросмайеру!

Българското Книжовно Дружество, като слави днесъ паметта на братия Миладинови, починжли прѣди 25 год., споменува си съ крайна благодарность за Вашата особа, който изобилно спомогнжхте да излѣзжтъ на бѣлъ свѣтъ скжпоцѣннитѣ за Българетѣ събрани отъ реченнитѣ братия народни пѣсни.

Подпрѣдсѣдатель Стояновъ.

На горната втора телеграма, слѣдъ единъ день, се получи телеграфически отговоръ, който гласи така:

Gospodinu Stojanovu, podpredsjedniku Književnoga Družtva u Sofiji.

Vrlo me veseli da su braća Bugari svetkovali jučer 25-godišnju uspomenu na slavnu braću Miladinove. To su krasne dvie duše bile, spodobne da uzkrise u bratinskom bugarskom narodu zlatne književne dane preslavnoga cara Simeona. Narod, koj zaslužne predstavnike svoje častiti znade, neće propasti. Bog dragi dao milomu bugarskomu narodu svaku slavu i svaku sreću u kolu slovenskih plemena i slovenskoga roda! Hvala Vam liepo, što ste se, slaveć uspomenu mladih prijateljah mojih, sietili i mene, starca, još svedj jednako ljubećega svoj hrvatski i bratinski bugarski narod.

Strossmayer.

Ето и нашата рѣчь, що изказахме на тържеството въ гимназията:

Драги еднородци!

Сега, на тосъ часъ, испълнятъ се тъкмо 25 годинъ отъ онова грозно, черно събитие, когато българския злочестъ народъ изгуби двоица отъ нáй-отличнитѣ свои си-

нове, родни братя *Димитъръ и Константинъ Миладинови,* отъ градъ Струга въ югозападна Македония. Тѣ бѣхѫ, казвамъ, родомъ отъ оная българска страна, която е нáй-важна за насъ, и въ историческо, и въ географическо, и въ етнографическо отношение, която е нáй-сѫществена и неотлѫчима часть отъ цѣлокупна България, безъ която страна е немислима велика България, безъ която нѣма славно и дълготрайно бѫдѫще за българский народъ: тѣ бѣхѫ отъ — *Македония,* сърцето на България, на милата наша татковина.

Покойнитѣ братя Миладинови въ свое врѣме принадлежахѫ, както казахъ, къмъ нáй-отличнитѣ български синове, защото живѣхѫ, работихѫ и нáй-послѣ мѫченически и погинѫхѫ за нáй-висшето благо на българския народъ и отечество. Всичкия си животъ тѣ посвятихѫ съ неуморни трудове за въскръсването на Българщината въ Македония, и срѣдствата, които сѫ употрѣбили за постигване священното дѣло, бѣхѫ: распространение между народа учението, науката; увеждание българский езикъ въ училищата и черковитѣ; запознавание особенно пò-грамотнитѣ Българе изъ Македония съ българската история; запазване и укрѣпване народа въ православната наша праотеческа вѣра; събирване разнитѣ народни наши умотворения за убогатяване народната ни писменность, и чрезъ тоя нáй-добъръ начинъ братия Миладинови сѫ гледали да се запознае учения свѣтъ съ българското плѣме и съ неговата до тогава поробена татковина. Ето цѣлитѣ, ето срѣдствата, които бѣхѫ си избрали нашитѣ славни труженици и които тъй пламенно и ревностно употрѣбихѫ, за да пробудятъ народния духъ между своитѣ еднородци въ Македония, та и отъ тамъ да се раздаде и чуе по свѣта вѣренъ, български гласъ за искане и придобивание народни, черковни и политически правдини за нашия потѫпканъ народъ. Именно чрезъ тия срѣдства, като нáй-законни, нáй-похвални и нáй-благородни, могохѫ братия Миладинови да дѣйствуватъ тъй плодотворно въ родната си страна, и отъ тая тѣхна многостранна дѣятелность можихме и ний да дочакаме тъй велики и тъй благи сетнени за народа и цѣлокупното ни отечество. Тукъ не могѫ да не кажѫ повторно, че тия именно срѣдства сѫ основната и нáй-яка подпора, нáй-здравата храна за умственното и нравственно укрѣпване, за дълготрайното благоденствие

и доброчестина на всѣки народъ, въ всѣко врѣме и въ сѣко отношение. Та кой народъ на свѣта може да бѫде напълно самостоятеленъ, независимъ, да бѫде отъ всѣка страна дълготрайно честитъ, силенъ и славенъ, ако у него нѣма народно образование, безъ което немислимо е народно самосъзнание, истинска народна гордость и достолѣпие; ако у него-народа нѣма истинска, здрава наука, ако тойзи народъ не познава добрѣ историята си, ако не почита и не чегне за своята вѣра както и за всичко онова, което съставлява отличителнитѣ благородни и свѣтли чърти на неговата народность? Народъ, който е лишенъ отъ тия божественни дарби, и който по една или по друга причина, остане лишенъ още дълго врѣме отъ тия добрини, такъвъ народъ е отсѫденъ самъ отъ себе си да загине, и той, рано или кѫсно, ще загине непремѣнно, ще стане географически материялъ на други по̀-силни народи и държави.

Тукъ по̀вече азъ нѣма да се простирамъ върху отличнитѣ срѣдства, съ помоща на които братия Миладинови сѫ работили така мѫжественно къмъ всеобщото пробуждение и свѣстявание на българската народность въ Македония, нито ще се пущамъ подробно да разгледвамъ въобще всичкитѣ части отъ многострадалния тѣхенъ животъ и отъ славната имъ и плодотворна дѣятелность за благото на народа.

Директорътъ на мѫжската классическа гимназия, г-нъ Станимировъ, ще бѫде при тоя случай, вѣрвамъ по̀-честитъ отъ мене, като ще ви раскаже подробно за живота, дѣятелностьта и за другитѣ велики заслуги на братия Миладинови, що сѫ сторили своему милому народу. Азъ щѫ на кратко само да забѣлѣжѫ, че тѣхната любовь къмъ народа и отечеството е била безкрайна и тъй пламенна, щото прѣдъ никакви спънки, прѣдъ никакви гонения, даже и прѣдъ на̀й-голѣми огорчения не сѫ се спирали никакъ отъ мѫжественна работа по своята задача и цѣли. Сѫщо и тѣхното самоотвержение, съ което сѫ се подвизавали тъй доблестно и тъй неустрашимо въ ония тежки и сурови врѣмена, почти безъ никакви подпори и насърчавания, служи за примѣръ и очудва всѣкиго, защото при всичкитѣ многобройни гонения и люти мѫки, таче и прѣдъ самата своя мѫченическа смърть, братия Миладинови остахѫ непоколебими, неустрашими и докрай вѣрни български синове, вѣрни на

възвишенната идея, на която посвятихж цѣлия си животъ, — *идеята за въскръсването на потъпканата българщина въ Македония.*

Ето едно тѣхно поетическо творение, въ което ясно личи голѣмата имъ любовь и тжга къмъ народа и отечеството:

Тжга за Югъ.

Орелски криля какъ да си метнехъ,
И въ наша старна да си прелетнехъ!
На наши мѣста я да си идамъ,
Да видамъ Стамболъ, Кукушъ да видимъ;
Да видамъ, да ли сънце и тамо
Мрачно угревятъ како и вамо.

Ако какъ овде сънце ме стретитъ,
Ако пакъ мрачно сънцето свѣтитъ, —
На пжть далечни я ке се стегнамъ,
И въ други старни ке си побѣгнамъ,
Кжде сънцето свѣтло огревятъ,
Кжде небото дзвезди посевятъ.

Овде іе мрачно, и мракъ м' обвива,
И темна мжгла земя покрива;
Мразой, и снѣгой, и пепелници,
Силни вѣтрища и виюлици,
Около мжгли и мразой земни.
Не! я не можамъ овде да седамъ,
Не, я не можамъ мразой да гледамъ!

Дайте ми криля я да се метнамъ,
И въ наши стжрни да си прелетнамъ.
На наши мѣста я да си идамъ,
Да видимъ Охридъ, Струга да видамъ.
Тамо зората греитъ душата,
И сънце свѣтло зайдвитъ въ гората;
Тамо дарбитѣ природна сила
Со сята раскошь ги растурила:
Бистро езеро гледамъ бѣлеитъ
Или отъ вѣтъръ синетемнеитъ;
Поле погледнешъ или планина,
Сегде божиіева іе хубавина.
Тамо по сърце въ кавалъ да свирамъ,
Сънце да зайдвитъ, я да си умирамъ [1]).

---

[1]) Това елегическо стихотворение происхожда собственно отъ ржката на Константина Миладинова, което е било съставено, както се види, не по-кжсно отъ год. 1860, когато съставительтъ му още не бѣше напустнжлъ Русия и се намѣрвалъ въ Москва на учение, дѣто е и съставилъ това свое умственно произведение подъ наслов: „Тжга на Югъ“, и което е обнародвано въ брой 20 на „Дунавский Лебедъ“ отъ 7 февруарий г. 1860.

Такъва силна и горещa е била любовта на братия Миладинови къмъ народа и отечеството. Тѣ сѫ били напълно увѣрени въ святоста на великата си задача, за изпълнението на която сѫ посвятили цѣлия си животъ и за която нáй-сетнѣ погинѫхѫ мѫченически въ цариградскитѣ тъмници, защото, инакъ, тѣ не бихѫ се прѣдали отъ всичката си душа и сърце на народното дѣло, посрѣдъ толкова многобройни спънки, мѫки и страдания, не бихѫ могли да останѫтъ вѣрни и неустрашими ратници за упазвание и повдигание българщината въ Македония.

Братия Миладинови трѣба добрѣ да сѫ знаяли, че народъ тъй много потѫпканъ и западнѫлъ отъ нѣколко вѣка наредъ, какъвто е билъ до прѣди малко цѣлия нашъ народъ, какъвто е отчасти и до тоя часъ, такъвъ народъ, казвамъ, може да се пробуди, може да дочака честита, свѣтла бѫднина, само ако му се даде правилно развитие, ако се сдобие съ здраво народно образование, сирѣчь ако се просвѣти по духа на своята вѣра, народность и история, и нáй-сетнѣ ако правилно се распространи у него истинската наука. Именно съ тия начала проникнѫти, братия Миладинови сѫ се подвизавали прѣзъ всичкия си животъ за усѫществение на своята възлюбленна идея, за пълното ѝ възтържествуване по цѣла Македония.

Но отъ тие тѣхни трудове и самопожъртвования каква облага се е придобило лично за тѣхъ? Каква награда ги е чакало отъ тѣхната славна дѣятелность? Какви душевни наслаждения могохѫ нáй-послѣ да испитатъ братия Миладинови отъ своитѣ тъй рѣшителни и тъй мѫжественно извършени дѣяния за благото на народа? Дордѣто сѫ били колко-годѣ слободни да дѣйствуватъ между народа си, тѣхното нáй-голѣмо тогава наслаждение е било това, че тѣ сами сѫ били очевидци, какъ се пробужда и развива българщината изъ Македония. А вече, когато сѫ били хвърлени въ цариградскитѣ смъртоносни тъмници, тѣхната нáй-блага утѣха и наслаждение сѫ били тогава мисълта и вѣрата имъ, че ако и да страдатъ тѣ мѫченически въ тъмницитѣ, та, може би, и да загинѫтъ тамъ, но тѣхната идея — за въскръсванието на българщината въ Македония — не ще загине, а напълно ще възтържествува, и българский народъ цѣлокупенъ ще дочака непрѣменно своето съвършенно възкръсвание.

Ето тукъ е мѣстото, дѣто на́й-блѣскаво се проявява величието на братия Миладинови по възвишенноста на характера имъ и по истинската имъ чиста и велика любовь къмъ народа и отечеството.

И наистина, тѣ живѣхѫ, работихѫ и на́й-послѣ мѫченически положихѫ живота си за народно добро. Но тогава, като подложихѫ жъртва себе-си за народното благо, не бѣхѫ самички, а имахѫ много-бройна челядь, която, като лишена и отъ на́й-малка подпора, останѫ неутѣшно да се наказва, да прѣкарва дълго врѣме всѣкъкви неволи, а може би, и до тоя часъ: горко стененье, горещи сълзи, придружени съ грозенъ гладъ — били сѫ тогава самата утѣха, самата подпора на тѣхната злочеста челядь!

Покойний Райко Жинзифовъ, единъ отъ ученицитѣ и до нѣкждѣ сподвижникъ и вѣренъ послѣдователь на братия Миладинови по народното ни възраждание въ Македония, его въ едно свое стихотворение какъ хубаво, какъ величественно прѣдставя дълбоката скърбь, въ която е било хвърлено домочадието на Димитра Миладинова, слѣдъ неговата и братовата му смърть:

Вдовица.

Въ градъ Струга, дек' буйно Дримъ течитъ,
И въ езеро златъ песокъ влечитъ,
Затажила какъ кукавица
При рожби си клета вдовица.

Тя майка вдовица, пѣеки
Съ распущени коси по плеки,
Прокълнуватъ своя сѫдбина,
Прокълнуватъ часъ и година.

Въ прегършки си рожби държейки,
И ядни си сълзи лейки,
Расплакала гори, планини
И Стружски дълбоки долини.

Градини, и ниви, и дървя,
Расплакала китки и лозя.
И славей прѣстана да пѣитъ,
И сълнце прѣдъ нея не грѣитъ.

Отъ жалость зорница се скрила
И всички небесни свѣтила,
И върба си гранки наведна,
И риба изъ вода побѣгна.

При рожби вдовица ми страдна
Наредватъ се, тажна и ядна. --
За кого тя косми си корнитъ?
За кого тя сълзи си ронитъ?

За мжжа, за деверъ тя вика,
А рожби за татка, за стрика:
Изеде ги градска темница
Въ приморска коварна столица!

Градъ Струга, градъ Охридъ прѣславни,
Два брата рогени, два главни
Работници съ вѣра не мрътва,
На злоба тѣ станахж жъртва.

Какъ вѣрно, какъ сложно, сговорно
По Бугарско поле отборно,
По това поле Македонско,
Широко, чисто Словѣнско
Запалени свѣки държейки,
На Бугаре пжть тѣ свѣтейки,
Безъ хитрость, безъ гордость, безъ злоба
И себе си вѣрни до гроба,
Съ сърце смирено, горещо
Тѣ бранехж съ слово си вѣщо
Народность, свобода народна
И вѣра духовно-свободна.

И бѣше имъ слово такъ милно,
Такъ живо, такъ врело, такъ силно,
Та все що до тогай бѣ нѣмо,
Продума все мало, голѣмо.

О братя, дружино ми вѣрна!
Владика сосъ вѣра безвѣрна
Наклевети братя ни славни, —
Какъ кървници страшни и главни.

Въ голѣмъ градъ прѣзморский, приморский
Оставихж снаги и коски.
Гроботъ имъ се незнаитъ! — Мѣсто
Премило, предраго, пресвето.

Въ градъ Струга, дек' Дримъ буйно течитъ,
И въ езеро златъ песокъ влечитъ,
Затажила какъ кукавица
При рожби си клета вдовица[1]).

---

[1]) Взето изъ книгата: Новобългарска Сбирка, Москва 1863 г. стр. 176—17

Да, тогава всички род-роднини и приятели на братия Миладинови така горко сѫ плакали, така дълбоко сѫ скърбили и тѫжили за тѣхната мѫченическа смърть. Сега обаче не само Македония но и цѣла България натруфени, гордо и тържественно струватъ нáй-сърдеченъ спомень за братия Миладинови, защото, ако тѣхния животъ е билъ особно за роднини и приятели твърдѣ милъ и драгъ, но идеята, за усѫществението на която посвятихѫ живота си и за която нáй-послѣ мѫченически загинѫхѫ, тази идея за винѫги е несравненно пò-мила и пò-драга на цѣлия български народъ. и тя вече славно възтържествува, за което блѣскаво свидѣтелствува днешния тържественъ день на цѣла България.

Колкото пò-голѣма, пò-възвишенна е една идея, толкова пò-голѣми усилия, толкова пò-голѣми трудове и жъртви изисква нейното осѫществение; толкова пò-голѣма е славата на оние, които сѫ породили такъва идея, а още пò-славни сѫ оние, които сѫ се пожъртвовали и за нейното усѫществение. Блазѣ прочее на братия Миладинови и на тѣхнитѣ роднини и приятели; блазѣ, казвамъ, на всица насъ Българе, защото станѫхме честити да си убогатимъ и украсимъ историята съ нови и тъй свѣтли страници, — съ имената и славнитѣ дѣла на братия Миладинови.

Кой изпомежду насъ, пò-възрастнитѣ, неповне и незнае, какви бѣхѫ за нашия народъ ония врѣмена тежки, усилни, мрачни и духоморни, когато братия Миладинови неустрашимо развивахѫ своята животворна дѣятелность по разбужданието на българщината въ нáй-задушената часть на България — въ Македония, родната свята татковина на всесловѣнскитѣ равноапостоли Кирилъ и Методий, на Климента, на Паисия и на много други наши незабравими ненародни великани? Тогава, отъ една страна гръцкото фанариотско духовенство, което се намѣрваше въ нáй-голѣмата си мощь, и, отъ друга страна, Османцитѣ на чело съ правителството си, които бѣхѫ заслѣпени помощници и много пѫти нáй-готови услужници на фанариотитѣ въ България, вървувахѫ нáй-свирѣпо, нáй-безпощадно и ненаказанно върху насъ Българетѣ, както насѫдѣ така особенно и въ Македония: еднитѣ пóвече духовно, другатѣ пóвече физически гонѣхѫ, грабѣхѫ и опустошавахѫ тъй жестоко народа ни, щото той единъ день непрѣменно щѣше да загине като на-

родъ особенъ и за завинжги щѣше да се затрие и съвършенно да изчезне отъ лицето на земята! Българский народъ бѣше вече дошелъ въ пълна несвѣсть, въ дълбоко невѣжество, и несъзнателно той стенеше подъ тежкия натисъкъ на своитѣ вѣковни тиране, безъ да може да облекчи колко-годѣ своето тъй прѣскърбно положение, безъ да има каква-годѣ надѣжба и вѣра за своето избавление. Единственната му тогава душевна опора и утѣха е била неговата крѣпка и непоколебима вѣра въ Бога, въ божията правда.

Братия Миладинови, като че отъ самото провидѣние испратени ратници, опълчихж се да воюватъ съ неисказанна твърдость, дору до самата си смърть, срѣщу тие пъкленни замисли и угнетения на Фанариотитѣ и Османцитѣ, извършивани върху нашия народъ. Каква неимовѣрна душевна храбрость, каква велика любовь и енергия, каква неизчерпаема ревность, какво пламенно въодушевление ще да сж имали тѣ за свое оржжие, за да се рѣшжтъ и да се пуснжтъ въ такъва борба съ на́й-великитѣ и на́й-върлитѣ отколешни душмане на цѣлия български народъ! Ето друга, не по́-малко блѣскава страна отъ величието на братия Миладинови, по характеръ и душа, по на́й-възвишенно истинско родолюбие. Примѣръ за назидание, за подражение, примѣръ за на́й-благотворно насърчвание. Съ такива само високи, нравственни качества и способности, придружени съ голѣма кротость и смирение, могли сж братия Миладинови да пробудятъ въ своитѣ еднородци священното чувство на народноста, да имъ внушжтъ крѣпка и непоколебима вѣра и надѣжба, че и за българский народъ ще настанжтъ вече бѣли, свѣтли дни . . . .

А за да могжтъ нашитѣ велики народни труженици още по́-вече да насърчатъ и укрѣпятъ своитѣ единородци въ Македония къмъ постоянство и търпѣние, безъ които немислимо е постигванието на велики цѣли, доставяли сж имъ наравственна храна и отъ други по́-ближни и по́-сладостни тѣмъ извори, отъ такива извори, веществото на които съставлява на́й-драгоцѣнното достояние на единъ народъ. Това вещество е народнитѣ умотворения, въ които народътъ на́й-живо се изображава цѣлъ цѣлниничъкъ, както си е той: всичката му душа и сърце, цѣлнятъ му битъ, всичкитѣ му идеали и стремления се видятъ въ тѣхъ тъй

хубаво, тъй ясно като въ огледало. Това велико значение и важность на народнитѣ умотворения сѫ подбудили братия Миладинови да посвятятъ особенъ трудъ и за тѣхното събиране отъ народа изъ Македония, и отъ тѣхъ да черпятъ изобилно насърчвание, душевна сила и мощь, — и за себе-си, и за единородцитѣ си.

Ето една отъ „Народнитѣ Пѣсни" на братия Миладинови, която, по съдържание, не може да не покърти отъ дъно всѣко българско сърце:

Стоянъ и Патринъ.

Мама си-й рожба родила,
Име му-й било Стояне,
Въ златна го люлка люляла,
Като го-й люляла, думала:
„Нани ми, синко Стояне,
Нани ми расти, порасти,
Като си, синко, порастешъ,
Царството да си отървешъ,
Отъ чужди ржцѣ, Стояне,
Що тие е царство бащино,
Бащино още майчино".
Стоянъ мами си думаше:
„Майно-ле, стара майчице,
Много ме въ сърце нарани!
Имамъ ли сабя френгия,
И дълга пушка бойлия,
И чивъ кобуре пищоле,
И старъ ми бащинъ буздоганъ?
Царството да си отървѫ,
Отъ чужди ржцѣ, мамо-ле,
Що ни царство бащино,
Бащино още майчино."
Мама Стояну думаше:
„Синко Стояне, Стояне,
Сичко, Стояне, си имашъ,
Току си коня Отседлай,
Рано въ недѣля си стани,
Вѣрно си Богу помоли,
Войската, синко, събери.
Ал' щѫ ти мало наржчамъ,
Како си, синко, отидешъ,
Редумъ се съ войска нареди
По бърда и по планини,
И отъ никого се небой,
Само отъ Гърци лукави,

Лукави още издайци,
Що издадохж баща ти
Въ Едрене града голѣма
Съ седемдесеть и двѣ хиляди.
Тамъ си го Турци плѣнили,
Войска му сичка истурчили.“
Като Стоянъ отиде,
Редумъ съ войска се нареди
По бърда и по планини,
Захвана сички боази,
Птичка не пуща да хвъркни.
Дѣ го зачулъ Патрика,
Патрика изъ Цариграда,
Право при царя отива,
И на царя си думаше:
„Царю-ле, честити Падишахъ,
Честито да ти-й царството!
Чулъ ли си, царю, разбралъ си
За Стояна, млада войвода
Отъ голѣма града Търнова,
Що се е съ войска подигналъ,
Царството да ти отърве,
Чи му е било бащино,
Бащино още майчино!“
Царь си Паприку думаше:
„Патрико, миллетъ-башийо!
Ясъ искамъ войска да пратиж
Срѣщу Стояна войвода
Седемдесеть и петь хиляди.“
Войска си рано станжла,
Патрика си иж поведе.
Вървѣли, що сж вървѣли,
Минжли поле широко,
Настали гора зелена.
Като си Стоянъ изгладнж,
Стоянъ ми млади войвода,
Съ жълто рокче провикнж,
Събра си сички войводи,
И на войводи думаше:
„Войводи, млади юнаци!
Развийте кървави байраци;
Който е юнакъ надъ юнакъ,
Мѣстото ще го покаже“
Сички войводи думахж:
„Съ радостно сърце отиваме,
Патрика щемъ живъ да донесемъ.“
Патрика бѣше по́-хитъръ,
Той се отъ войска измжкнж;

Сички му Турци исѣкли.
Аль ето ти яда голѣма,
Патрикъ съ Арапи пристигнѫ,
Стоянъ се назадъ повърнѫ,
И скри са въ гѫсти планини.
Патрика се назадь повърнѫ
И на царьтъ си думаше:
„Царю-ле, честитъ падишахъ,
На ли ти, царю, азъ казахъ, —
Колко отъ стари остали,
Сичкитѣ да ги истурчишъ,
Дѣцата да имъ поробишъ,
Попове да имъ исколишъ,
Владици да имъ избѣсишъ,
Църквитѣ да имъ съборишъ,
Тогасъ, царьо, въ миръ ще бѫдешъ;
Азъ щѫ изъ нашке да пратѭ.
Тѣ щѫтъ да бѫдѫтъ пó-вѣрни.“
Царь си Патрика послуша,
Испрати, та ги исѣче,
Изсѣче сички попове,
Истурчи млади дѣцата,
Събори сички черкови,
И много отъ тѣхъ истурчи.
Заплака малъкъ и голѣмъ,
Какво е зло нападнѫло. [1]).

Прочее, като прѣди хиляда и нѣколко годинъ отъ Македония святи Кирилъ и Методий разнесохѫ божествената свѣтлина на вѣчната благодать, на вѣчната истина и правда между Българетѣ и между пó-голѣмата часть на Словѣнството, посрѣдствомъ матерния нашъ езикъ, и чрезъ това положихѫ за винѫги нáй-яката основа за развитие и напрѣдъкъ, за бѫдѫщата дълготрайна и пълна доброчестина на всичкото словѣнско плѣме, посрѣдъ другитѣ нáй-честити народи на свѣта; както прѣди сто и нѣ-

[1]) Тази пѣсень, (обнародвана на стр. 113—115 въ сборника на братия Миладинови: „Български Народни Пѣсни“. Загребъ 1861,) каквато е тукъ изложена, яко сѫдинъ строго, тя, особено по форма си, не е чисто народно умотворение, сирѣчь не е произлѣзла непосрѣдственно отъ самата срѣда на народа, а е съставена, или, още пó-добрѣ, сглобена отъ частно лице, което обаче гледало е да ѝ даде форма, колкото е възможно, подобна на чисто народнитѣ умотворения, и за това пѣсента не малко прилича на народнитѣ ни пѣсни по формата си, особенно когато се разгледватъ невнимателно и повърхностно.

Кога и какъ е била съставена тая, инакъ твърдѣ любопитна и важна по съдържанието си пѣсень, други пѫть белки има-щѫ пó-сгоденъ случай да поговорѭ пó-обстоятелно, защото тукъ не му е мѣстото да се говори на дълго за тойзи прѣдмѣтъ. А сега вкратцѣ щѫ забѣлѣжѫ само, че тази пѣсень, по съдържание, принадлежи на самия ни народъ, че тя е чистонародно достояние както всичкитѣ наши

колко годинъ пакъ отъ македонски страни приснопаметний Отецъ Паисий изъ скромната си келия изрече съ божественно вдъхновение спасителната си дума, че българский народъ нѣма да загине, че той вече непрѣмѣнно ще се избави отъ своитѣ на́й-отколешни върли душмане, отъ Гръкофанариотитѣ и Османцитѣ: така сѫщо пакъ отъ наша Македония прѣди двадесеть и петь годинъ братия Миладинови, слѣдъ плодотворната си и славна дѣятелность за народното благо, заявихѫ на́й-послѣ съ мѫченическата си смърть по на́й-величественъ начинъ, прѣдъ цѣлия свѣтъ, че нѣма да се сбѫдне коварната прѣсѫда на нашитѣ вѣковни джелати — до край да загине българский народъ за винѫги —, но че, напротивъ, наближава се избавлението на България, че *българский народъ вече скоро ще се вреди между свободнитѣ, между честитѣ народи на свѣта.*

Колкото до книжовната дѣятелность на братия Миладинови, може да се каже за сега слѣдуѭщето. Тѣ, колкото е извѣстно до нинѣ, вземали сѫ участие съ умственнитѣ си трудове, (тукъ трѣба да се разбира по́-вече единътъ Миладиновъ, именно Константинъ) въ „Дунавскый Лебедъ" (, издаванъ отъ Сава Ст. Раковски въ Бѣлградъ г. 1860—1862), въ „Братский Трудъ" (, издаванъ отъ нѣколко български студенти въ Москва г. 1860—62), въ „Блъгарскы Книжици" (издадени въ Цариградъ г. 1858—1862), въ „Цариградский Вѣстникъ" (, основанъ отъ Ив. Богоева, а издаванъ отъ Александра Екзарха г. 1849—1862), въ „Мѣсяцесловъ за г. 1859, издаденъ въ Цариградъ, може би още и другадѣ.

народни умотворения, защото нейния главенъ мотивъ се намѣрва въ други наши народни пѣсни, които една къмъ друга сѫ прости варианти, каквото пѣснитѣ: *1. „Стоянъ и майка му"* (виж. Пер. Спис. Кн. III. стр. 179—180); *2. Два „Сокола"* (виж. Бъл. Нар. Пѣс. бр. Милад. Загребъ, 1861. стр. 123.) и пр. А самиятъ тоизи мотивъ — намира се и въ основата на едно отъ народнитѣ наши отколешни прѣдания, което и славний нашъ Отецъ Паисий, по всѣка вѣроятность, е могълъ по́-живо и по́-вѣрно да чуе изъ устата на самия народъ, та го е вмѣстилъ въ свой български лѣтописъ като исторически фактъ, като достовѣрно събитие. Думата не е за това, дѣто се казва на свое мѣсто въ поменѫтий лѣтописъ, както и въ горнята пѣсень, че гръцкия Цариградски патриархъ е издалъ Българетѣ на Турцитѣ, когато първитѣ сѫ се опитвали да отмахнѫтъ първото си завоюване отъ подирнитѣ, че сѫщий патриархъ е внушилъ Султану сатанинската мисъль отново да разори и опустоши България, което и Султанътъ до сущъ испълни.

Ето защо тази пѣсень, макаръ че по форма и да не е до тамъ като чисто народнитѣ пѣсни, покъртва обаче душата на всѣки Българинъ, кара ни, безъ да щемъ, да въздишаме дълбоко, да се замисляме и да се унасяме въ ония прѣминѫли много фатални врѣмена, когато се е приготвяло за българския народъ 500-годишно робуване.

Но онова, съ което направихѫ на́й-голѣми услуги на своя народъ, съ което увѣковѣчаватъ името си въ историята на литературата, и съ което на́й-много се прочухѫ между всичкия ученъ свѣтъ, това сѫ тѣхнитѣ *„Бѫлгарски Народни Пѣсни“*, издадени въ Загребъ г. 1861 съ помоща на щедрия и великодушния хърватски меценатъ, Прѣосвященний епископъ Дяковский Штросмайеръ. Тие наши народни пѣсни, ако и да иматъ доста недостатъци, колкото се отнася до начинътъ на тѣхното събирание, записвание и издание, но, въ всѣко друго отношение, тѣ все заематъ първо мѣсто до сега въ новобългарската книжнина, тѣ сѫ днесъ за днесъ на́й-драгоцѣнното съкровище на нашата народна книжнина. И колкото по́-драгоцѣнни сѫ тѣ за насъ, толкова по́-дълбока трѣба да бѫде нашата благодарность и признателность къмъ гореспоменѫтия великъ, югословѣнски мѫжъ, който станѫ причина още прѣди 26 годинъ да излѣзѫтъ на свѣтъ тия наши народни умотворения, та чрезъ това се даде отъ тогава несамо намъ но и на всичкия ученъ свѣтъ на́й-добра леснина да изучва нашия народъ, особенно по вѫтрѣшния му душевенъ міръ, и въ сегашни, и въ по́-отколешни врѣмена.

Въобще въ народнитѣ умотворения се изображава съ поразителна вѣрность духътъ на народа въ всичкитѣ му проявления презъ всѣко врѣме; особенно въ народнитѣ пѣсни, които сѫ плодъ на дълбоко сърдечно чувство, виждаме, какъ народътъ се радва и весели, какъ скърби и тѫжи, споредъ каквитѣ работи се случатъ около него презъ живота му. Мислитѣ и желанията, надѣжбитѣ и стремленията, идеалитѣ и всичко онова, което е плодъ на народната мисъль, всичко това намѣрваме изображено въ народнитѣ умотворения, дѣ въ по́-голѣмъ, дѣ въ по́-малъкъ размѣръ, споредъ богатството на душевнитѣ дарби и способности на народа, и споредъ степента изобщо на неговото развитие въ извѣстно врѣме. Богатството на душевнитѣ дарби и способности на единъ народъ зависи отъ много причини и обстоятелства, отъ ония именно условия, подъ които е прѣбивавалъ народътъ нѣколко вѣка наредъ, като условия климатически, географически, етнографически, исторически, религиозни, политически, обществени и пр. Единъ народъ, колкото отъ една страна е по́-честитъ, да бѫде богато-

надаренъ отъ Провидѣнието съ душевни способности, и колкото, отъ друга страна, не е билъ досѣгнуванъ отъ общия човѣшки напрѣдъкъ и цивилизация, толкова по̀-богатъ е той съ прѣкрасни умотворения, и по форма, и по съдържание.

Въ това отношение нашия народъ, — това съ гордость го казвамъ —, може да се мѣри съ всѣки другъ народъ, даже и съ сърбския, който прѣди половинъ вѣкъ бѣше прѣвъзгласенъ отъ всичкитѣ учени мѫжье за на́й-поетиченъ, за на́й-духовитъ народъ изпомежду всичкитѣ по̀-млади народи въ Европа.

Презъ втората и третята дестина на нашето столѣтие, когато Вукъ Стефановичъ Караджичъ, патриархътъ на сърбската нова книжнина, зачеѫ да изнася на видѣло богатството на сърбскитѣ народни умотворения, и когато съ тия умотворения се запознахѫ на́й-знаменититѣ тогава прѣдставители на науката, поезията и философията, несамо между словѣнскитѣ но и между другитѣ образовани народи въ Европа, даже и въ Америка, тогава името на сръбското плѣме се прочу на всѫдѣ между ученитѣ людие, славата на сърбския народенъ гений се разнесе на сѫдѣ между учения свѣтъ. Като изоставямъ имената на тогавашнитѣ на́й-образовани словѣнски мѫжие, задоволявамъ се, драги еднородци, да ви споменѫ Хердера, Гете, Фатера, Якуба Гримма, Хумболта, Бопа и пр., които съ особенно душевно наслаждение четѣхѫ сърбскитѣ народни умотворения, и съ въсхищение приказвахѫ за тѣхната отлична хубость. Нѣкои отъ тѣхъ даже нарочно се запознахѫ съ сърбския езикъ, за да могѫтъ въ оригиналъ да четѫтъ сърбскитѣ народни умотворения.

Такъва почеть, такава слава придоба още прѣди половинъ вѣкъ сърбския народъ между всичкия ученъ свѣтъ, посрѣдстомъ славнитѣ трудове на Вука Ст. Караджича върху народното книжовно поле.

До тогава обаче едвамъ нѣкои изъ учения свѣтъ знаяхѫ за сѫществованието на българския народъ. До тогава отъ първитѣ людие на свѣта твърдѣ малцина мислѣхѫ и говорѣхѫ за насъ и за България. Но, когато излѣзе на видѣло сборникътъ на „*Бѫлгарскитѣ Народни Пѣсни*“ отъ братия Миладинови, тогава българското име, както сърб-

ското прѣди половинъ вѣкъ, станж извѣстно насждѣ между образованитѣ народи, дѣто до него врѣме никой не е помислѣлъ, че българский народъ, по своитѣ умотворения, ще може смѣло да се надпрѣварва съ сърбския народъ, и че съ издаванието на българскитѣ народни умотворения се откриватъ нови, по-изобилни богатства и хубости за съкровището на всемирната простонародна поезия. Да, на́й-вѣщитѣ учени мжжие даватъ голѣма прѣднина на българската народна поезия, особенно на лирическитѣ народни пѣсни, които, поради своето богато разнообразие, поради своята възвишенна хубость и нѣжность, както и поради дълбочината и благоста на чувства и мислитѣ въ тѣхъ, надминуватъ и самитѣ сърбски пѣсни отъ тойзи родъ.

Ето вкратцѣ колко велико е вжтрешното достойнство на нашитѣ народни умотворения, и колко велики сж на братия Миладинови заслугитѣ за нашия народъ, дѣто, между друго, извършихж и тоя тъй славенъ трудъ, да събержтъ и издаджтъ още преди 25 години пълна сбирка съ народни умотворения, и чрезъ тѣхъ да запознажтъ учения свѣтъ съ нашия до тогава много униженъ и забравенъ народъ.

Тукъ считамъ за умѣстно да споменж, че, защото сборникътъ на братия Миладинови е станжлъ вече библиографическа рѣдкость, Министерството на Народното Просвѣщение, по прѣдложение на Българското Книжовно Дружество, съ пълна готовность отпуща за сега 3000 лева за прѣпечатвание на тоя сборникъ съ прибавление въ началото му животописътъ на братия Миладинови и ликоветѣ имъ, а въ края рѣчникъ за обяснение на думитѣ, що не сж общонятни въ сборника, и на́й-послѣ, дѣто е нужно, и нѣколко коментарии върху съдържанието и формитѣ на нѣкои отъ пѣснитѣ.

Прѣди 25 години, когато нашия народъ дълбоко пъшкаше подъ тежкитѣ вериги на своето 500-годишно робство, тъкмо по онова врѣме братия Миладинови бѣхж на́й-честитѣ отъ всѣки Българинъ, че тѣ успѣхж да отворятъ сърцата на ученитѣ хора по свѣта, за да проникне въ тѣхъ българския народенъ гений, и чрезъ това да се приготви на́й-послѣ рѣшителното дѣло за пълното освобождение на България, съ което сме ний честити да се радваме днесъ и

да тържествуваме днешния на́й-знаменитъ день за възраждането на българщината въ на́й-важната наша страна. въ Македония.

И така, драги единородци, като сме се събрали тъй многобройно тукъ, както и въ черкова, за да въздадемъ подобаѭщата честь на покойнитѣ наши славни труженици. братия Миладинови, въ спомень на 25-годишния периодъ отъ тѣхната мѫченическа смърть за всенародното наше добро, ний съ това друго неправимъ, освѣнъ изказваме на́й-тържественно своята сърдечна благодарность и признателность на тие велики благодѣтели на нашия народъ. И наистина, народъ, който почита и уважава, както трѣба. своитѣ велики благодѣтели, такъвъ народъ напълно заслужва благодѣянията, които е получилъ отъ тѣхъ; а народъ, който лесно забравя доброто и оние, които сѫ му сторили и му струватъ добрини, тойзи народъ, рано или кѫсно, нѣма вече да види никакви добрини, и такъвъ народъ на-да-ли ще може за напрѣдъ да дочака добри сетнени, добро бѫдѫще, да не казвамъ друго по̀-вече.

Ний обаче, като празнуваме днешния день така великолѣпно, както тукъ въ столицата тъй и насѫдѣ въ нашата свободна татковина — въ честь и слава на великитѣ наши народни благодѣтели, братя Миладинови, ний чрезъ това сѫщеврѣменно заявяваме прѣдъ цѣлия свѣтъ по на́й-тържественъ начинъ, че българския народъ стѫпва вече съ не малко самосъзнание въ новия свой исторически животъ. дѣто народитѣ, съ помоща на истинската наука и образование, ставатъ силни, славни и честити за дълги вѣкове.

Срѣдецъ, 11 Януарий 1887 г. —

Така се отпразнува деньтъ *11 януарий 1887 г.* за споменъ на покойнитѣ братия Миладинови въ столицата на България. Тойзи день биде единъ всеобщъ, великъ праздникъ на цѣла България, дѣто на сѫдѣ, въ божитѣ храмове и на тържественнитѣ събрания, хиляди български сърца поронихѫ горещи сълзи отъ безкрайна радость и отъ дълбоко душевно вълнение при споменуването на братия Миладинови. които отъ помежду новитѣ по̀-отлични български народни, вече почивши, дѣйци, заематъ първо мѣсто и до тосъ часъ въ на́й-новата ни история — особенно за Македония.

— — — — —

ПРЕМИЯ

за споменъ на Ивана С. Аксакова отъ страна на Българското Книжовно Дружество.

Съ името на покойния *Ивана Сергѣевича Аксакова,* е тѣсно свързано въспитанието на много български младежи, които, споредъ силитѣ си, послѣ сѫ работили за възраждането и освобождението на нашето отечество. За вѣченъ споменъ на покойния великъ Словѣнинъ и българолюбецъ, внася г. Д-ръ Д. Молловъ въ Българското Книжовно Дружество *двѣ хиляди леви,* които да послужѫтъ награда за най-доброто съчинение върху *„Историята на въспитанието на Българетѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880“.* Въ това съчинение трѣба вкратцѣ да се изложи и дѣятелноста на по-виднитѣ Българе — руски въспитанници. Съчинението трѣба да се напечата на руски и на български, и остава собственность на Дружеството. Наградата за него ще носи името *Аксаковска.*

Съчинения за означенния прѣдмѣтъ трѣба да се доставятъ въ Управителния Съвѣтъ на реченното Дружество на единъ отъ словѣнскитѣ езици съ девизъ или номеръ.

Името на автора ще се прилага въ запечатанъ пликъ, върху който ще е записанъ номерътъ или девизътъ.

Съвѣтътъ ще докладва въ общото годишно събрание на Дружеството за най-доброто съчинение по тойзи прѣдмѣтъ, и въ него събрание ще се отвори пликътъ съ означенний девизъ или номеръ, слѣдъ което ще се прѣдаде отредената награда на автора.

Срокътъ, прѣзъ който ще могѫтъ да се доставятъ съчинения върху означенния прѣдмѣтъ, се състои отъ три години. Слѣдъ свършека на третята година отъ 2 февруарий 1887 г., ако не постѫпи въ Упр. Съвѣтъ на Дружеството никакво съчинение за тая награда, тя се сключва и остава въ Българското Книжовно Дружество, а Управителния Съвѣтъ самъ поема върху си грижата да се напише едно съчинение върху темата на тая награда.

ПРЕМИЯ

за споменъ на Ал. Ѳ. Гильфердинга отъ Совѣта С.-Петербургскаг Славянскаго Благотворительнаго Общества.

Совѣтъ Общества симъ объявляетъ, что на соисканіе преміи имен покойнаго А. Ѳ. Гильфердинга предлагается слѣдующая тема: представи географическій и этнографическій очеркъ современной Македоніи, при чем въ особенности, остановиться на характеристикѣ говоровъ ея Славянска населенія; изложить, на основаніи источниковъ, историческія судьбы Македон съ VI—VII вѣка по XV вѣкъ; приложить указатель урочищъ и краткое оп саніе сохранившихся въ нынѣшней Македоніи памятниковъ Византійской Славянской старины за указанное время.

Сочиненія на эту тему должны быть доставлены въ Совѣтъ Обществ (въ С.-Петербургѣ, на площади Александровскаго театра, No. 7), не поз 11 Мая 1890 года, безъ означенія имени автора, но съ девизомъ или эп графомъ.

Означеніе имени автора должно быть приложено въ особомъ наглу запечатанномъ конвертѣ, на которомъ долженъ быть прописанъ девизъ и эпиграфъ рукописи.

За сочиненіе, удовлетворяющее всѣмъ вышеизложеннымъ требованіям автору будетъ выдана полная премія — въ тысячу (1000) рублей.

Эта премія можетъ быть раздѣлена на двѣ — въ 700 р. и 300 р

Авторы сочиненій, неудовлетворяющихъ всѣмъ условіямъ предлагаема конкурса, награждаются преміею въ уменьшенномъ размѣрѣ — въ 700 и въ 300 р., — смотря по достоинствамъ сочиненія.

Сочиненія должны быть написаны на русскомъ языкѣ.

Славянское Общество оставляетъ за собою право перваго изданія пр мированнаго сочиненія, съ предоставленіемъ въ распоряженіе автора отъ 30 до 400 экземпляровъ.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА

ЖУРНАЛЪ „СТРАННИКЪ“

на 1888 годъ.

(Восьмой годъ изданія подъ новою редакціей).

Журналъ „Странникъ“ съ октября 1880 года издается новою редакціей, по слѣдующей программѣ.

1) Богословскія статьи и изслѣдованія по разнымъ отраслямъ *общей церковной исторіи и историко-литературнаго знанія*, — преимущественно въ отдѣлахъ, имѣющихъ ближайшее отношеніе къ *Православной Восточной и Русской жизни*. 2) Статьи, изслѣдованія и необнародованные матеріалы по всѣмъ отдѣламъ *Русской церковной исторіи*. 3) Бесѣды, поученія, *слова и рѣчи* извѣстнѣйшихъ проповѣдниковъ. 4) Статьи *философскаго содержанія* по вопросамъ современной богословской мысли. 5) Статьи *публицистическаго содержанія* по выдающимся явленіямъ церковной жизни. 6) *Очерки, разсказы*, описанія, знакомящія съ укладомъ и строемъ церковной жизни вообще христіанскихъ исповѣданій, особенно — съ жизнью пастырства и преимущественно у славянъ. 7) Бытовые *очерки, разсказы, и характеристики* изъ области религіознаго строя и нравственныхъ отношеній нашего духовенства, общества и простаго народа. 8) *Внутреннее церковное обозрѣніе и хроника епархіальной жизни*. 9) *Иностранное обозрѣніе:* важнѣйшія явленія текущей церковно-религіозной жизни православнаго и неправославнаго міра на Востокѣ и Западѣ, особенно у славянъ. 10) Обзоръ русскихъ *духовныхъ журналовъ и епархіальныхъ вѣдомостей*. 11) Обзоръ *свѣтскихъ журналовъ*, газетъ и книгъ; отчеты и отзывы о помѣщаемыхъ тамъ статьяхъ, имѣющихъ отношеніе къ программѣ журнала. 12) *Библіографическія статьи* о новыхъ русскихъ книгахъ духовнаго содержанія, а также и о важнѣйшихъ произведеніяхъ иностранной богословской литературы. 13) *Книжная лѣтопись:* ежемѣсячный указатель всѣхъ вновь выходящихъ русскихъ книгъ духовнаго содержанія; краткіе отзывы о новыхъ книгахъ. 14) Хроника важнѣйшихъ церковно-административныхъ распоряженій и указовъ. 15) Разныя отрывочныя *извѣстія и замѣтки;* корреспонденціи; объявленія.

Журналъ выходитъ ежемѣсячно, книгами отъ 10 до 12 и болѣе листовъ. Подписная плата: съ пересылкою въ Россіи и доставкою въ С.-Петербургѣ *шесть рублей;* съ пересылкою за границу *восемь рублей*. Адресоваться: въ редакцію журнала „Странникъ“, въ С.-Петербургѣ (Невскій просп., д. No. 167).

Редакторы-издатели: **А. Васильковъ — А. Пономаревъ.**

Нѣкои отъ по́-забѣлѣжнитѣ печатни погрѣшки.

Стр.	274	*редъ:*	12	отъ долу	*на мѣсто*	алезандра	*чети:*	алеѯандра
„	279	„	4	отъ горѣ	„	хербарий.	„	хербарив.
„	306	„	4	отъ долу	„	russischen	„	russischen
„	308	„	7	„ „	„	и	„	и
„	308	„	6	„ „	„	докрѫн	„	докрын
„	309	„	3	отъ горѣ	„	pom	„	om
„	309	„	4	„ „	„	pom	„	om
„	309	„	13	„ „	„	pom	„	om
„	309	„	13	„ „	„	pomu-l	„	omu-l
„	309	„	9	отъ долу	„	она	„	она
„	310	„	2	отъ горѣ	„	народоѕ	„	народоѕ
„	310	„	13	„ „	„	деветъ	„	деветъ
„	311	„	8	„ „	„	статн	„	стати
„	311	„	10	„ „	„	Ломански	„	Ламански
„	311	„	18	„ „	„	тн	„	ти
„	323	„	6	„ „	„	произнася	„	произнася
„	327	„	4	отъ долу	„	водяѫтъ	„	водятъ
„	329	„	2	отъ горѣ	„	мменит.	„	именит.
„	331	„	11	„ „	„	унотрѣбено	„	употрѣбено
„	450	„	7	отъ долу	„	Самовитъ	„	Сомовитъ
„	452	„	14	„ „	„	нѣкакв	„	нѣкакво
„	453	„	13	„ „	„	си	„	се
„	455	„	5	„ „	„	Petcen	„	Pecten
„	456	„	9	отъ горѣ	„	Turon	„	Touron
„	456	„	17	отъ долу	„	Cénamanien	„	Cénomanien
„	457	„	14	отъ горѣ	„	Turonien	„	Touronien
„	457	„	16	„ „	„	Turonien	„	Touronien
„	457	„	20	„ „	„	непълно	„	напълно
„	460	„	14	отъ долу	„	Конкрации	„	конкреции
„	465	„	13	„ „	„	склопната	„	склопна
„	466	„	4	отъ горѣ	„	Spondilus	„	Spondylus
„	466	„	5	„ „	„	Spondilus	„	Spondylus
„	466	„	16	отъ долу	„	крадна	„	кредна
„	467	„	9	„ „	„	Тъкно	„	Тъкмо
„	468	„	5	„ „	„	спонгии	„	Спонгии
„	469	„	6	отъ горѣ	„	се	„	сѫ
„	469	„	16	„ „	„	крета	„	Крета
„	475	„	15	„ „	„	тъзи	„	този
„	476	„	20	отъ долу	„	варовити	„	варовити скали.
„	478	„	17	„ „	„	Requienia	„	Requienia

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРѢДЕЦЪ.

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА В. Д. СТОЯНОВА.

ГОДИНА ПЕТА.

КНИЖКА XXIII и XXIV.

Умъ царува,
Умъ робува,
. . . . .
Нар. пословица.

СРѢДЕЦЪ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1888.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стран.

I. **Българо-гърцката църковна распря.** Отъ Теодора Стоянова Бурмова (Р. Вителова) 607

II. **Изъ Родопитѣ.** Съобщава Хр. П. Константиновъ 654

III. **Що е народность?** Отъ Димитриева 682

IV. **Материяли по геологията и минералогията на България.** Отъ Георги Н. Златарски 726

V. **Отъ Солунъ до Бѣлградъ.** Съобщава Пр. Отшелниковъ 757

VI. **Нѣколко древни надписи намѣрени въ България.** Съобщава В. Добруски 796

VII. **Българското учебно дѣло въ Турско** Отъ П. К. 804

VIII. **За народнитѣ ни умотворения, особенно за пѣснитѣ.** Отъ К. А. Шапкаревъ 864

IX. **Единъ погледъ къмъ миналото.** Отъ П. Р. Славейковъ 881

X. **Стихотворения:**

а) Далечъ отъ грѣха. Отъ Ив. П. Плачковъ 902

б) **Тъй и** Отъ П. П. Славейковъ 902

XI. **Български народни умотворения.**

Български пѣсни: *1) Гъргьев ден.* Отъ С. Ж. Д-въ 904

XII. **Книжнина:**

I. Книжовни бѣлѣжки. *1) Къмъ възгледа за нашитѣ филолози.* Отъ А. Теодоровъ 907

II. Рецензия: *а) Писма за издирване на корѣнитѣ и законитѣ на Българския езикъ.* (Гледай журналъ „Трудъ"; год. I, книжка I—VI 1887 год. Търново). Отъ Л. Милетичъ. 922

б) Баба Ем или сборникъ отъ различни вѣрвания, народни лѣкувания, магии, баяния и обичаи въ Кюстендилско. Отъ Священникъ Петръ Цв. Любеновъ. Търново 1887 г. 8⁰ 86 стр. Л. Милетичъ 929

в) Прѣгледъ на най-новата история (1815—1885 г.) Съставилъ И. И. Григоровичъ. Прѣвелъ отъ петото издание Ст. Костовъ, съ прибавление историята на Французската революция. Съ 55 портрета на исторически дѣятели въ XIX в. Пловдивъ. Издание на Христо Г. Дановъ 1888 год. К-вичъ 937

г) Кое е най доброто управление? Отъ Сѫръ Джоржъ Корнуолъ Люисъ. Прѣвелъ отъ Английски Хр. Тодоровъ. Шуменъ, въ типографията на Спасъ Поповъ. 1887 г. Ив. Ев. Гешовъ 947

д) Бѣлѣжка върху нѣкои точки отъ статията за „Българското учебно дѣло въ Турско", обнародвана въ XXIII и XXIV книжка. Отъ В. Д. Стояновъ 951

III. Кратки вѣсти, отъ научния и книжовния свѣтъ. *1) Въпроси за снѣжнитѣ отношения въ планинитѣ на България.* Отъ редакцията. 1047

XIII. **Некрологъ.** Отъ Георги Н. Златарски 1050

XIV. **Обявление отъ настоятелството на Българското Дружество отъ „Червения Кръстъ"** 1054

XV. **Съобщение до читателитѣ.** Отъ редакцията 1055

XVI. **По-забѣлѣжителни печатни погрѣшки** 1056

XVII. **Общото съдържание на петото годишно течение** 1059

БЪЛГАРО-ГЪРЦКАТА ЦЪРКОВНА РАСПРЯ.

ОТЪ ТЕОДОРА СТОЯНОВА БУРМОВА (Р. ВИТЕЛОВА).

(Продължение отъ книжка XVI и XVII).

ГЛАВА III.

Непоменовеньето името на Патриархътъ въ Българската въ Цариградъ църква по заевенье отъ народътъ и замѣненьето многолѣтствието за него съ многолѣтствие за султанътъ. — Причинитѣ на това замѣнение. — Благосклонното отнасенье на Портата къмъ тая постжпка на Българетѣ. — Впечатлѣнието, произведено отъ нея посрѣдъ Гърцитѣ. — Иларионъ Макариополски виканъ за обеснение въ патриаршеския синодъ. — Священнодѣйствованье на българското духовенство безъ зачитанье патриаршията и нейнитѣ наредби. — Служенье литургия отъ Илариона безъ патриаршеско разрѣшение въ качеството му на самостоятеленъ Бълг. архиепископъ. — Прѣждебившия Велешский митрополитъ, Авксентий, като вторий представитель послѣ Илариона на Българската подновена самостоятелна иерархия. — Примѣрътъ на Цариградскитѣ Българе послѣдванъ отъ еднородцитѣ имъ въ провинцията. — Прошенията подавани на Портата и адреситѣ испращани Илариону въ тъзи случай. — Състоянието на Цариградската патриаршия. — Отставката на патриарха Кирилла. — Възобновенье борбата между привърженцитѣ и противницитѣ на новитѣ наредби за управлението на патриаршията. — Наредбата за изгонването патриархътъ подтвърдена отъ Портата и испратена въ патриаршията. — Нейнитѣ отличителни чърти. — Прѣпирни помежду двѣтѣ партии по поводъ на нейното приспособенье — и тѣхнитѣ взаимни обвинения. — Отлаганье свикването на избирателното събрание по причина на тия прѣпирни. — Първото засѣдание на това събрание и оказавшитѣ се кандидати за патриаршеската каѳедра. — Старанието на синодалнитѣ старци да се не избере за патриархъ Антимъ Кутаянинъ. — Избранието за патриархъ Кизическиятъ митрополитъ Иоакима. — Отричанието на Българетѣ отъ участие въ избиранието патриархътъ. — Расположението на умоветѣ между Българетѣ до и подиръ избиранието патриархътъ. — Рѣшението на Портата за разгледванье българский въпросъ отъ смѣсена комисия съ прѣдварително условие Българетѣ да отиджтъ да се поклонятъ на патриархътъ. — Лошото впечатлѣние произведено между Българетѣ отъ това прѣдварително условие. — Опасноститѣ отъ неговото испълнение, посрѣдъ борбата съ Ланиската пропаганда. — Разнообразнитѣ приеми на тая пропаганда за поколебанье умоветѣ на Българетѣ въ полза на уния съ Римската църква. — Отпорътъ срѣщу нея отъ народния лагерь. — Крайнето немарение и хладнокръвие на Гърцитѣ наспрѣда опасноститѣ отъ пропагандата. — Благоприятнитѣ дѣйствия на Турското правителство въ нейна полза. — Прошение подадено на Портата отъ Българетѣ посрѣдъ неблагоприятнитѣ за тѣхното желание признаци. — Усугубенье старанията на пропагандата да извлече полза отъ лошото състояние на народното дѣло.

Рѣшението да се заеви тържественно, че Бълг. народъ отхвърля властьта на Цариградския патриархъ, до което дойдохж, както поменжхме въ прѣдидущата глава, трима отъ нáй-влиятелнитѣ въ насочваньето ходътъ на распрята

лица, не се подложи на разглежданье въ съвѣтътъ на по́-първитѣ людие между Цариградскитѣ Българе, както ставаше всѣкога, кога се касаеше да се направи една по́-важна стжпка по народно-църковнитѣ работи. Знаеше се, че нѣкои отъ тие людие́, като считахж за по́-първо дѣло постройката на почнжтия вече въ столицата голѣмъ храмъ, за успѣхътъ на която, по тѣхно мнѣние, бѣше необходимо да се поддържатъ добри отношения съ патриаршията, ще се въспротивятъ на такова рѣшително раскжсванье връзкитѣ съ нея, и не ще може да се земе едно формално постановенье за него въ съвѣтътъ. Нѣмаше пакъ и съмнѣнье, че намисленното заевенье ще се прокара успѣшно и безъ такова постановенье, защото частно нѣкои и други отъ по́-влиятелнитѣ хора се посветихж прѣдварително въ планътъ и се прѣдумахж да го приематъ. Двамата първенци Българе Хр. П. Тъпчилещовъ и Х. Н. М-оглу, които се явявахж по онова врѣме прѣдъ турскитѣ държавници и особенно прѣдъ извѣстния везиръ Али Паша по българското дѣло и които бѣхж одобрили планътъ за демонстрираньe противъ патриархътъ, се наехж да отговарятъ за него прѣдъ правителството. Иларионъ Макариополски, съгласието на когото бѣше неизбѣжното условие за испълнението на този планъ, стоеше твърдо за него, съвсѣмъ че не бѣше да не знае, че всичката отговорность въ очитѣ на патриаршията ще падне върху му. Въ сжщото врѣме първий по силенъ гласъ отъ-между защитницитѣ на православието бѣше се произнесълъ такожде въ полза на планътъ. Всичкитѣ прочее необходими за прокарваньето му елементи бѣхж на лице. Отъ страна на множеството или народътъ не можеше да има прѣпятствие. Отъ онова безотчетно благоговѣние, което възбуждаше нѣкога си името на Великата Църква въ простодушнитѣ Българе, не бѣ вече останжло никакъвъ почти слѣдъ, подиръ псувнитѣ и гавреньето, на които отъ двѣ годинъ насамъ бѣше прѣдметъ въ печатътъ всичкото висше гръцко духовенство. Агентитѣ на Католическата пропаганда друго не желаехж, освѣнъ да видятъ часъ по́-напрѣдъ единъ такъвъ скандалъ въ срѣдата на православнитѣ Българе, какъвто щѣше да бжде исхвърлението отъ църковнитѣ молитви името на патриархътъ по заявенье и настояванье отъ страна на събрания въ църквата народъ въ

най-тържественния и знаменитъ християнски праздникъ. Тѣхното съдѣйствие бѣше прочее отъ най-ревностнитѣ. Въ деньтъ, 3 априлий 1860 год., първий день на пасхата прѣзъ тая година, когато бѣше нагласено да стане шумната демонстрация противъ Цариградския патриархъ, бѣхж дошли въ Българската църква на Фенеръ, освѣнъ дѣйствително набожнитѣ хорица, и всички ония, на които сърдцето, по тая или оная причина, бѣше вече отдавна прѣстанжло да се сгрѣва отъ огъньтъ на благочестието и които, вслѣдствие на това, бѣхж се вече прѣдали въ ржцѣтѣ на пропагандата, едни по своекористни видове, а други по легкочислие и вѣра на нейнитѣ лъстиви увѣрения и обѣщания. Тѣзи людие съ нетърпѣние, разумѣва се, чакахж минутата, когато, по установенний редъ, имаше да се прогласи многолѣтствие за Вселенский патриархъ, на литургията, която извършваше Иларионъ Макариополски, за да протестуватъ колкото се може по-громко срѣщу несправедливоста на висшата грърцка църковна власть спрямо Българския народъ и да спржтъ възнасеньето името на патриархътъ. Многолѣтствието за патриархътъ се възглашава, както е извѣстно, при архиерейското служенье слѣдъ испѣваньето трисвятое, което бива прѣди четеньето апостолътъ. На Великдень, както и въ други нѣкои велики праздници, вмѣсто Трисвятое, както се знае, се пѣе: *Елици во Христа крестижеся*. Когато прочее се испѣ тая пѣсень и диаконътъ изговори първитѣ думи на многолѣтствието: *Святѣйшему Кириллу,* нѣколко обърнжти къмъ него, по прѣдварителния говоръ, гласове изъ срѣдата на хората отъ реченната катедрия го внезапно спрѣхж съ забѣлѣжванье, че не бива вече да се поменува името на партиархътъ. Това се подзърди малко по-малко отъ всичкия събранъ въ църквата народъ, слѣдъ което послѣдва единъ видъ кратко совѣщанье между черкующитѣ се, отъ което се видѣ, че наистиннж всички едногласно одобряватъ да се не поменува вече името на патриархътъ, и че искатъ вмѣсто него да се помене името на султанътъ. Съгласието така констатирано, вмѣсто многолѣтствието за патриархътъ, се испѣ едно многолѣтствие за султанътъ. На първоначинателитѣ и водачитѣ бѣше добрѣ извѣстно, че таквазъ постжпка, каквото изхвърленьето името на патриархътъ въ една църква, стояща

*

въ собственната негова епархия до самия му прѣстолъ, е нарушение на неговитѣ припознати и утвърдени съ множество султански фермани правдини, че патриархътъ, на когото властьта се пазеше още въ всичката ѝ пълнота, ще поиска съдѣйствието на гражданската власть за исправление станжлото безчиние и за наказанье виновнитѣ. До тогава за съпротивление на неговата власть, за безпорядки и смущения въ църковно отношение посрѣдъ подчиненнитѣ нему християне се наказвахж, по неговата дума, не само духовни, но и мірски лица. Отъ друга страна турскитѣ държавници стояхж по онова врѣме още много високо наспротивъ българскитѣ първи хора, щото послѣднитѣ да могжтъ въ продължителна бесѣда съ тѣхъ охолно да се расправятъ за станжлото въ Бълг. църква нарушение на правдинитѣ на патриархътъ. Гърцитѣ имахж и въ това отношение прѣимущество надъ Българетѣ. Освѣнъ патриархътъ и синодалнитѣ владици, които по самото си положение можахж много пó-лесно и пó-свободно да се виждатъ и се обесняватъ съ министритѣ и сановницитѣ на Високата Порта, отколкото скромнитѣ и боязливитѣ български чорбаджии, мнозина отъ мірянетѣ Гърци бѣхж, било по службата и положението си, било по други причини, тѣсно познати съ високопоставенитѣ Турци. При таквизи отношения на Българетѣ и Гърцитѣ къмъ турскитѣ министри и влиятелни голѣмци, при силата на патриаршескитѣ правдини и привилегии, отвѣтственнитѣ прѣдъ правителството български първенци не можехж да не се страхуватъ да ги не сполѣти нѣкое зло за незачитанието утвърдения въ църквата редъ и нарушение на правдинитѣ на патриархътъ. Изискваше се прочее да се прѣдстави постжпката не само като слѣдствие на едно народно незадоволство срѣщу патриархътъ, но въ истото врѣме да се потули тя съ изявление глжбоки чуства на благодарность и на преданность къмъ султанътъ, щото правителството да се принуди, волею неволею, да погледне на работата съ снисходително око. Ето защо се намисли да се пѣе многолѣтствие султану вмѣсто установеното отъ църквата многолѣтствие за патриархътъ. Макаръ че, по учението на Апостолътъ, молитвата за владѣющия царь е задължителна, но въ българскитѣ църкви не бѣше обичай до тогава да се възнася нито молитва, нито многолѣт-

ствие за султана. Страхътъ, да не падне върху имъ гнѣвътъ на правителството за постжпката противъ патриархътъ, накара Българетѣ да отстжпятъ отъ сжществовавшия до тогава обичай.

Многолѣтствието Султану, съ което се замѣсти многолѣтствието, установено за патриархътъ, бѣше слѣдующето:

„Многолѣтна да сотворитъ Господь Богъ държавнѣйшаго, тишайшаго и благодѣтелнѣйшаго нашего Царя Султанъ Абдулъ-Меджидъ ефендимисъ. Господи сохрани, его на многая лѣта“.[1])

Слѣдъ като се испѣ това многолѣтствие, литургията се продължи пó-нататъкъ, но когато слѣдъ освящението дароветѣ, трѣбваше, по църковний редъ, да се възгласи отъ самия служащъ архирей името на патриархътъ, Иларионъ Макариополский споменж „Всякое епископство православныхъ“, споредъ както е обичай, кога служи архиепископъ, който независи отъ друга църковна власть. Това той направи, не само защото народътъ отново заяви да се не споменува вече името на патриархътъ, но и защото трѣбваше да се покаже, че въ неговото лице се възстановява вече древнето българско самостоятелно църковно началство.

Слѣдъ литургията, пѣвцитѣ испѣхж слѣдующата пѣсень въ честь и похвала Султану:

Веселися, нашъ народъ,
Бога прославяй
И за мирний свой животъ
Царя благодаряй.
Боже, царя съхрани,
Подари му дълги дни,
Славно да живѣй
Султанъ Меджидъ,
Абдулъ Меджидъ.
Даръ Божественъ тя огрѣ,
Отъ успокоение
Простотата се спрѣ,
Тръгна на учение.
Боже! Царя съхрани и проч.
Чаканий онзи часъ
Дойде като стана
Любомждръ царь надъ насъ,
Мжжъ Меджидъ Султанътъ.

---

[1]) Глед. в. „България“, година II, стр. 35, 103.

Боже, царя съхрани и проч.
Като мѣсецъ въ полунощь,
Той съ правда грѣе,
Ако има нѣкой лошъ,
Отъ страхъ се люлѣе.
Боже царя съхрани и проч.
Съ голѣмъ той вика гласъ,
Ревность да распаля
За учение въвъ насъ,
Пакъ насъ да похваля.
Боже, царя съхрани и проч.
Много годинъ живъ бѫди,
Царю силний, славний,
Вишний да благослови
Трона ти държавний
Боже! Царя съхрани и проч.[1])

За пó-вѣрно ограждение отъ всѣкакво прѣтълкованье. постѫпката станѫла противъ патриархътъ, пѣвцитѣ, по распорежданье отъ главатаритѣ, пѣхѫ тая пѣсень цѣлъ почти денъ на балконътъ на Бълг. метохъ.

По пладнѣ, въ сѫщий день, когато, както е извѣстно, се събира народътъ въ църквата за така нареченото второ Въскресение и се извършва вечерня съ четенье евангелието на разни езици, нѣкои си млади, насъскани отъ агентитѣ на Латинската пропаганда, поискахѫ, като за нова демонстрация, да се не чете евангелието на гръцки, нѣщо което имъ се не отказа, но което и не привлече особенно внимание.[2])

Прѣзъ деньтъ двамата горѣспоменѫти чорбаджии, съ съгласието на които станѫ демонстрацията, ходихѫ да съобщѫтъ за станѫлото на Високата Порта и се върнѫхѫ успокоени, че министритѣ не ги смъмрали, а напротивъ ги слушали съ засмѣно лице. Излѣзваше, че и Портата и Българетѣ бѣхѫ еднакво доволни отъ извършеното, макаръ че причинитѣ на това доволство не бѣхѫ едни и сѫщитѣ за едната и за другата страна. Не пó-малко се радвахѫ, обаче, и агентитѣ на Латинската пропаганда. Българетѣ се радвахѫ, защото мислѣхѫ, че очакванията имъ ще се сбѫднѫтъ, че Портата не ще ги принуди да се подчинятъ на патриархътъ, а ще припознае собствената имъ иерархия.

---

[1]) В. „България“ год. II, стр. 35. „Български Книжици“, книжка първа за Априлий 1860.

[2]) В. „България“ год. II. стр. 35.

Портата бѣше пакъ доволна, защото се откриваше переспектива за смутни въ Православно-източната църква, послѣдствията на които ще бѫдѫтъ расклащанието на тая църква отторжението на Българетѣ отъ Православието, а чрезъ това и намалението на русското влияние срѣди християнското население на империята. Радоста на агентитѣ на пропагандата истичаше отъ голѣмия шансъ, който имахѫ за успѣхъ.

Станѫлата на връхъ Великдень въ Българската църква постѫпка развълнува Гърцитѣ. Тѣхнитѣ патрици, владици и първенци се разлутахѫ тутакси по посолствата и по капиитѣ, да подготвятъ и нагласятъ на всѣкѫдѣ умоветѣ противъ Българетѣ. На едни мѣста тѣ прѣдставляваха тая постѫпка, като плодъ на русски подбуждания и интриги, а на други я изваждахѫ като дѣйствие отъ враждебнитѣ на Православието пропаганди, гдѣ както понасяше. Помежду Българетѣ тогава бѣше се даже разнесълъ слухъ, че нѣкои отъ Гърцитѣ, помежду другото, рапортували на Високата Порта, че бълг. пѣвци пѣли не Султану многолѣтствие, а на Русский Императоръ, и то въ посолството, въ което бали упъ нарочно испратени за това до тридесеть ученици.[1]) Този слухъ се до толкозъ считаше тогава за истински, щото лицата, избрани тогава изъ срѣдата на народътъ за привремѣнни прѣдставители по църковния въпросъ, се принудихѫ да го опровергаватъ въ в. „България".[2])

Отъ гърцкия печать, на който тогава главенъ прѣдставитель бѣше газетата Βυζαντίς, се виждаше ясно за всѣкиго, че Гърцитѣ глѣдахѫ на великденската постѫпка на Българетѣ не само като на нарушение на църковнитѣ канони, не само като на нащърбение на каноническата власть на патриархътъ, но и като на посѣгнованье върху правата на самия „Ромейски" народъ. Цариградъ е епархия на Вселенския патриархъ, а по църковнитѣ правила единъ епископъ не бива да священнодѣйствува въ епархията на другиго, безъ да има за това позволението и благословението му. Цариградския епископъ е още и глава на епископитѣ и митрополититѣ отъ подвластната на Цариградския прѣстолъ область, и всѣкий отъ тѣхъ трѣбва, съгласно съ събор-

[1]) „Бълг. Книжици" книжка първа за Април. 1860, стр. 103.
[2]) В. „България" год. II. стр. 52.

нитѣ постановления, да поменува името му при Богослужението. Поради това въ Цариградъ е обичай, щото както отвънъ дошлитѣ епархиални владици, така и епископитѣ, които сѫ назначени за първостоятели при нѣкоя цариградска църква, да зематъ разрѣшение отъ патриархътъ не само кога ще извършѫтъ литургия, но и когато ще пожелаѭтъ да присѫтствуватъ при Богослужението, стоящи въ владишкия тронъ наметнѫти съ мантия.

Иларионъ Макариополский, откато не възнесе името на патриархътъ въ литургията на Великдень и откато поменѫ, като началникъ на автокефална църква „Всякое епископство православныхъ", не поиска още патриаршеско разрѣшение за стоението си на тронътъ съ архирейска мантия въ слѣдующия день. Въ очитѣ на Гърцитѣ това бѣше не просто едно нарушение канонитѣ, но явно диганье глава на единъ епископъ противъ каноническото му началство. Патриархътъ не искаше да знае, че исхвърленьето името му въ Българската църква бѣше направено по желание на събранния въ нея народъ, че то бѣше изражение на негодованье за незачитаньето правата и законитѣ желания на Бълг. народъ. Въ неговитѣ очи имаше само нарушение на канонитѣ и възмущение на единъ отъ подчиненнитѣ му епископи. За това той свиква на 9 април синодътъ и повиква въ него Илариона, за да даде отговоръ за дѣйствията си. Българския епископъ каза, че е боленъ и не отиде въ синодътъ. Патриархътъ го повика слѣдъ три четире дни отново. Тозъ пѫть Иларионъ се рѣши да се прѣдстави въ синодътъ. Попитанъ отъ патриархътъ за причината на противоканоническата си постѫпка, той даде обяснение, че се е принудилъ да се съобрази съ желанието на народътъ, за да го упази въ Православната църква. Българский народъ е твърдѣ недоволенъ отъ Великата Църква, каза повиканния на сѫдъ епископъ, за гдѣто тя не зе въ внимание неговитѣ желания, и е опасно пропагандитѣ да се не въсползоватъ съ това негово недоволство и го откѫснѫтъ отъ Православието. За да не стане това, а още и като не могѫ да спрѫ вълнението, азъ трѣбваше до една извѣстна степень да се увождамъ по течението, защото съ тозъ само начинъ бихъ могълъ да увардѭ влиянието си помежду единородцитѣ си, въ интересътъ

на Православието. Синодътъ не се убѣди, че Иларионъ говори сѫщата истина. Той го подозрѣ, че хитрува, и за това поиска отъ него настоятелно да се постарае да вразуми съ съвѣтитѣ си народътъ и да не допуща за напрѣдъ подобни безчинства въ повѣренната му църква. Иларионъ каза, че е съвѣтвалъ народътъ и пакъ ще го съвѣтва, но не се надѣе да има успѣхъ. Той моли синодалнитѣ владици да зематъ и тѣ на себе си трудъ да поучѫтъ народътъ, понеже всички иматъ прѣбивание почти до самата Българска църква и могѫтъ, когато пожелаѫтъ, да му даджтъ наставленията си. Синодътъ разбра отъ това, че е безполезно да се чака исправление на станѫлото отъ самия епископъ на Българската църква. За това патриархътъ поиска съ такриръ (писменно прѣдставление) отъ Високата Порта, да се накаже виновния архиерей.[1]) Въ по-напрѣшни врѣмена Портата веднага щѣше да даде слѣдствие на патриаршеския такриръ, и Иларионъ на часътъ щѣше да бѫде испроводенъ въ кулата на нѣкой отдаленъ мънастирь. Но едно че врѣмената бѣхѫ вече се измѣнили, а друго, — и то е главното, — че турскитѣ държавници си бѣхѫ турили на умътъ да експлоатиратъ отношенията на Българетѣ къмъ патриашията, такрирътъ на патриархътъ останѫ безъ дѣйствие.

Усмихванията, съ които посрѣщнѫхѫ министритѣ на Портата разказътъ на българскитѣ първенци за станѫлото на Великдень въ Българската църква, безсилието, въ което се оказа патриаршията насрѣщѫ постѫпката на Българетѣ, давахѫ поводъ на послѣднитѣ да вѣрватъ все по́вече и по́вече, че сѫ въ пѫтътъ на испълнението на желанията си, че тѣхната иерархия, съ Илариона Макариополски на чело, ще се утвърди и припознае. Духовенството на Българската църква дѣйствоваше прочее отъ день на день по́смѣло. Поповетѣ хванѫхѫ да вѣнчаватъ и кръщаватъ, безъ да обръщатъ нито на́й-малкото внимание на заведенитѣ въ Цариградъ порядки и обичаи, споредъ които вулата за вѣнчание се зема отъ патриаршията, а самото вѣнчание или кръщение става съ съгласието на священницитѣ отъ

[1]) „Бълг. Книж." (кн. първа за 1860). В. „България" год. II, стр. 50, 52. Ἔκθεσις τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς διορισθείσης ὑπὸ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς 21 φεβρουαρ. 1864 πρὸς διαφώτισιν τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος. Стр. 15.

енорията, гдѣто живѣе женихътъ или родителитѣ на дѣтето. Отъ българска точка на зрѣние се мислѣше, че да се продължава варденьето на тѣзи порядки ще рече да се припознава еще властьта на патриаршията надъ Българетѣ и да се подкопава священноначалството на собственната Българска църква, което се провъзгласи на Великдень. Иларионъ Макариополский, ако и да не раздѣлѣше впълно оптимизмътъ, който прѣобладаваше тогава посрѣдъ Българетѣ, и се страхуваше, че негли патриаршията, ще сполучи да го испрати, както и пó-прѣди, на заточение, и този пѫть, може, за всѣкога, даваше такожде на свѣтътъ отъ врѣме на врѣме да разбере, че Българската иерархия е подновена и че той се счита за пръвъ нейнъ прѣдставитель. Освѣнъ като не искаше вече отъ патриаршията благословенье за стоеньето си на владишкия тронъ съ мантия при Богослужението въ църквата, той наскоро, а именно на 24 априлий, се рѣши и да служи безъ нейно разрѣшенье, прѣстѫпление необикновенно голѣмо въ очитѣ на гърцкитѣ владици отъ страна на единъ подчиненъ патриарху епископъ. Народътъ отдавно желаеше да види слѣдъ демонстрацията на Великдень Илариона, че служи пакъ въ църквата, като че да се увѣри, че наистинѫ въ неговото лице се установява самостоятелно Българско священноначалство. Мислеше се, че ако самото Българско духовенство, самитѣ прѣдставители на Българската подновена иерархия показватъ съ дѣйствията си, че считатъ провъзгласенното Българско самостоятелно священноначалство за законно, не само Турцитѣ, но и цѣлъ свѣтъ, по легка легка, ще признае това священноначалство. Да се образува и поддържа таквозъ мнѣние работеше обаче и пръстътъ на пропагандата, която смѣташе, че колкото повече се разобщава Българската църква отъ патриаршията, толкова по много се отваря пѫть за осѫщественьето нейний кроежъ.

Илариона увѣщавахѫ нѣкои да служи на 23 априлий, Гергевдень, като на голѣмъ праздникъ, когато имаше да се събере народъ въ Бълг. църква отъ всичкитѣ махали и краища на столицата. Но едно малко нерасположение усили колебанията на ново-провъзгласенния Български священноначалникъ, и службата на Гергевдень не станѫ. На другия день, въ недѣля, Иларионъ поуздравѣ, та се

поободри и рѣши да служи. Народътъ, който отново бѣше се стекълъ въ голѣмо множество, като видѣ, че новонареченния Български священноначалникъ невъзбранно извършва богослуженето въ качеството на независимъ глава на народната Българска църква, вкуси отново радостьта на надеждата, че потъпканитѣ български права ще се възстановятъ.[1])

Службата, извършена на 24 априлий отъ Илариона съ патриаршеско благословенье, побуди негово святѣйшество да поднови постжпкитѣ си прѣдъ Високата Порта за усмирението на българския епископъ. Патриархътъ изпроводи, по този случай, до надлежния турски министръ новъ такриръ, въ който настояваше да се наложи на Илариона заслуженното наказание. Но Портата не намѣри и този пжть за благословно да уважи ходатайството му.[2])

Провъзгласенната Българска самостоятелна иерархия имаше освѣнъ Илариона еще единъ вѣренъ прѣдставитель въ лицето на бившия Велешски митрополитъ Авксентия, който, подобно Иларпону, се рѣши да се отложи отъ патриаршията и да стжпи на чело на новата Българска иерархия. Авксентий бѣше человѣкъ съ монашеско образование и въспитание, каквито се даватъ въ Рилский мънастирь, отъ братията на който бѣше излѣзълъ. Той бѣше достигнжлъ архиерейский санъ, прѣди еще да се подигне българо-гърцката распря, по слѣдующитѣ обстоятелства. Когато билъ монахъ прѣзъ 1830—1835 въ Рилский мънастирь, той се понравилъ по пъргавината си на тогавашния Кюстендилский владика, гъркътъ Артемия, който дохождалъ лѣтне врѣме за расходка въ мънастирьтъ. Артемий задържалъ младиятъ монахъ при себеси и го направилъ диаконъ. Авксентий слугувалъ вѣрно и усърдно на господаря си владика. Артемий, като виждалъ тая вѣрность и усърдие, му показвалъ все пóвече и пóвече довѣрие и нáй-послѣ му прѣдалъ въ управление всичкото си домохозяйство. Между това Авксентий се отличилъ въ архиерейския домъ не съ едно само честно и усърдно служенье. Съ любознателностьта и съ трудолюбието си той могълъ такожде полегка-легка да изучи отъ владиката и неговитѣ хора още и гърцкия езикъ.

[1]) „Бълг. Книж.“, кн. вт. за априлий 1860, стр. 117.
[2]) Тамже.

Отъ всичко това на Артемия дошло на умътъ да повѣри епархията на вѣрния си и честния дяконъ Българинъ, а самъ да отиде да живѣе въ Цариградъ, на кждѣто, освѣнъ старитѣ му привички и въспоминания, го теглили удобствата и приятноститѣ на столичния животъ, за които е въздишалъ въ малкия и скроменъ български градецъ. Епархията интересувала гърцкия владика само като помѣстье (чифликъ), което давало добри доходи. Авксентий билъ испитанъ вече, че е добъръ и вѣренъ икономъ и че по-добрѣ и отъ самия владика митрополитъ ще събира доходитѣ отъ епархията и управлява хозяйството на архиерейскиятъ домъ. Чрезъ приятелитѣ си въ столицата Артемий сполучилъ да земе отъ патриаршията одобрение за привожданье въ испълнение мисъльта си, и ето Авксентий единъ день нечакано се произвожда въ епископский санъ и приема въ управление Кюстендилската епархия, като викарий на Артемия, който скоро послѣ това заминува за Цариградъ. Епископътъ Българинъ управлявалъ близо до 10 годинъ епархията, като внасялъ всѣка година, споредъ собственнитѣ му думи, по двѣ хиляди турски лири на Артемия, сумма не маловажна, нáй-пак въ онова врѣме. Но Авксентий е събиралъ отъ епархията пóвече отъ двѣ хиляди лири въ годината, защото той прѣвождалъ Артемию тая сумма, слѣдъ като покривалъ, освѣнъ своитѣ лични разноски, еще разноскитѣ на дяконитѣ си и на всичкия архиерейски домъ. Слѣдъ десеть годинъ управляванье Кюстендилската епархия, Авксентий билъ прѣмѣстенъ въ Мостаръ за Герцеговински владика, гдѣто се намиралъ сѫщо около десеть годинъ, подиръ което билъ назначенъ митрополитъ за Велесъ съ порѫченье да управлява въ истото врѣме и сосѣднята Кюстендилска епархия и да проваждa доходитѣ на напрѣшния неинъ владика Артемия, който бѣше произведенъ за Александрийский патриархъ, но като се не приемъ за такъвзи отъ жителитѣ на Александрия и отъ Египетското правителство, бѣше останѫлъ безъ епархия. Еще като се бѣ поканилъ за този постъ отъ Вселенската патриаршия, който искаше да прѣдаде упразднената Александрийска каѳедра на свой кандидатъ безъ да пита Александрийскитѣ христиене, Артемий, като прѣдполагаше, че този планъ моглъ да не сполучи, се бѣ условилъ съ патриаршията, че ако Александрийцитѣ го не приематъ, той ще има и за напрѣдъ

съ негово си распорежданье Кюстендилската епархия. Прѣдложението на Артемия се сбждн. Слѣдъ като се той ржкоположи въ Цариградъ за Александрийски патриархъ, Египетското правителство, съгласно съ желанието на Александрийскитѣ християне, възрази, че намѣсваньето на Вселенската патриаршия въ дѣлата на Александрийската църква е противно на обичаитѣ и несъобразно съ каноническата самостоятелность на послѣднята. Артемий, слѣдъ като не можѣ да отиде въ Александрия, останж да живѣе, както по-напредъ, въ Цариградъ съ титулътъ бивший патриархъ Александрийский и получаваше архиерейскитѣ доходи на Кюстендилската епархия, които му прибираше и испращаше Велешский митрополитъ Авксентий. На Авксентия бѣше обѣщано, че като умрѣ Артемий, той ще бжде назначенъ Кюстендилски митрополитъ. Слѣдъ смъртьта, обаче, на Артемия, Кюстендилската епархия се вржчи пакъ на единъ Черкъ, а Авксентий се назначи за Диррахийский митрополитъ, безъ да се попита прѣдварително, приема ли това ново назначение, или не приема. Учуденъ отъ тая постжпка на патриаршията, Авксентий дохожда въ Цариградъ и заявява, че той не приема новото си назначение. На основание на това негово заявление, патриаршията назначава другъ единъ владика за Дурацо, а Авксентий остава безъ епархия. Това бѣше кждѣ 1859 година. Понеже назначението на Авксентия за Диррахийски митрополитъ бѣ станжло безъ неговото прѣдварително съгласие и понеже той бѣше формално заявилъ, че го не приема, то той и не искаше да се нарича бивший Диррахийски митрополитъ, споредъ както го титуловаше патриаршията по сжществующий обичай, а се викаше и подписваше бивший Велешский митрополитъ до самата си смърть, макаръ че това бѣше несъобразно съ наредбитѣ на патриаршията и съ общеприетитѣ обичаи.

Авксентий, като се съгласи да се тури на чело на новопрогласенната Българска иерархия заедно съ Илариона, не се оскърби или поне съ нищо не показа, че се оскърбява, гдѣто, слѣдъ отхвърленьето патриаршеската власть, вселенноначалникъ, т. е. патриархъ на Българската църква е прогласи не той, а Иларионъ, макаръ че послѣдния бѣше тогава само единъ титуляренъ епископъ безъ епархия, той Авксентий бѣше старъ митрополитъ, който бѣ упра-

вливалъ пóвече отъ десеть годинъ разни епархии. Напротив той даде примѣръ на рѣдка скромность и търпѣние, кат устжпваше първото мѣсто на Илариона и при Богослуже нието, колчимъ се случваше да священнодѣйствоватъ и два мата наедно. Истина че Иларионъ го прѣвъсхождаше п умътъ и образованието си, но много ли сж онѣзи, коит се прѣкланятъ прѣдъ това прѣвъсходство и доброволн устжпватъ зарадъ него на пò-млади отъ тѣхъ въ чинона чалието своето старшинство?

Авксентий, ако и стоящъ на вторий планъ въ новат фаза, която се даде на българо-гърцката распря слѣдъ ве ликденската постжпка на Цариградскитѣ Българе, показ обаче съ дѣйствията си, че приема да носи еднаква отго ворность съ Илариона. Той съзнаваше правотата на бъл гарското дѣло въ всичката му пълнота и като человѣк който е ималъ случай да изучи отблизу духътъ и стрем ленията на гръцкото духовенство, бѣше убѣденъ, че по слѣднето доброволно никога не ще се съгласи да припозна самостоятелна иерархия за Българския народъ. Поради това той пригърнж новото народно движение отъ всичкот си сърдце и на Петдесетница служи литургия въ Българ ската на Фенеръ църква безъ патриаршеско позволени съ въсторгъ и благоговѣние, каквито може да вдъхва сам една чиста и спокойна совѣсть.[1])

Великденската постжпка на Цариградскитѣ Българе по служи примѣръ за подражение на живущитѣ въ провин цията единородци тѣхни. Послѣднитѣ, едни слѣдъ други исхвърлихж отъ църквитѣ си имената на мѣстнитѣ гърцк владици и ги замѣстихж съ името на султанътъ. На мног мѣста това се извърши въ праздникътъ на святитѣ просвѣ тители словѣнски, Кирилла и Меѳодия. Съ исхвърленьет имената на гърцкитѣ владици и отричаньето отъ патриар хътъ се прогласяваше на всѣкждѣ за священноначалник на Българската църква Иларионъ Макариополски. За ограж денье срѣщу прѣслѣдванье отъ страна на владицитѣ се поме нуваше, по примѣрътъ на Цариградскитѣ Българе, името на султанътъ и се пѣяше горѣприведенното многолѣтствие „Веселися нашъ народъ“.[2])

---

[1]) В. „България“, година II, стр. 138.

[2]) В. „България“ год. II, стр. 104, 106, 123, 130, 131, 156, 157, 163, 166, 179, 180.

Забѣлѣжително е че на това движение се присъединихж и нѣкои отъ гърцкитѣ владици, като виждахж, че Портата е равнодушна къмъ такриритѣ на патриаршията и че послѣдната не може да направи да се почита нейната власть. За такъвъ се показа нáй-първо Софийския митрополитъ Гедеонъ, който бѣше се съгласилъ да се поменува името на Илариона вмѣсто името на патриархътъ и заявилъ, че ще се води въ всичко по желанията на мѣстната българска община. Еще пóвече. Като извършвалъ на 29 юний (Петровдень) божественната литургия, Гедеонъ самъ произнесълъ многолѣтствие Българскому священноначалнику съ думитѣ: Ἱλαρίωνος τοῦ ἱεράρχου πάσης Βουλγαρίας πολλὰ τὰ ἔτη. Пѣвцитѣ заедно съ всичкия народъ въстърженно испѣли въ отговоръ на тия негови думи, по български: „многая му лѣта Илариону, Българскому священноначалнику.“[1]) Слѣдъ нѣколко врѣме обаче Гедеонъ се усъмнѣва въ успѣхътъ на българското дѣло и се помѣтнова отъ обѣщанията, които бѣ далъ на паствата си, когато му се показваше, че Българетѣ ще добиѫтъ освобождението си отъ патриаршията, и се надѣеше, че като върви по водата имъ, той ще може да се задържи и за напрѣдъ митрополитъ въ София.[2]) Че нѣкои отъ гърцкитѣ владици бѣхж готови на радо сърдце да пригърнѫтъ правото дѣло на Българетѣ, ако бѣхж увѣрени, че послѣднитѣ ще сполучѫтъ въ желанията си, за това еще пò-убѣдително говори примѣрътъ на Пловдивския митрополитъ Паисия, който сѫщо се присъедини къмъ Българетѣ и имъ останж вѣренъ до самата си смърть.

Като исхвърлѣхж изъ църковнитѣ молитви имената на гърцкитѣ владици и провъзгласявахж за свое священноначалство, вмѣсто патриаршията, началството на Българската въ Цариградъ църква въ лицето на Илариона, нашитѣ съотечественници, подсѣтвани отъ Цариградъ и по подражанье едни на други, заявявахж разобщението си съ гърцкото духовенство и прогласеньето своята народна иерархия еще и прѣдъ правителството на Високата Порта. За такова заявенье имъ даде добъръ случай и пѫтуваньето на великия везирь, Мехмедъ Кабржзлж паша отъ Цариградъ до

[1]) „Бълг. книжици“, книжка първа за юлий 1860, стр. 70. В. „България“ год. II, стр. 189.

[2]) В. „България“ година II, стр. 189, 316.

Нишъ, което той бѣше прѣдприелъ, по поводъ на една окржжна нота отъ руския министръ на външнитѣ дѣла князя Горчакова до подписавшитѣ Парижския миръ европейски държави. Въ тая нота се указваше, че християнетѣ въ Европейска Турция, вопрѣки обѣщаннитѣ въ Хатти-Хумаюнътъ отъ 1856 реформи и облегчения, се онеправдаватъ и притѣсняватъ, както и пó-напрѣдъ, и се искаше да се напомнятъ на портата нейнитѣ задължения. Тая стжпка на Императорския Руски кабинетъ сочеше да докара работата до едно испитванье състоянието на християнетѣ въ Турската империя отъ страна на петьтѣ велики държави. За да не стане това, тогавашнитѣ вѣрни съюзници на турцитѣ, Англия и Франция посъвѣтвахж на султановото правителство да побърза то само да испита състоянието на подвластнитѣ нему християне и така да се не даде възможность на едно външно намѣсванье въ вжтрѣшнитѣ дѣла на държавата. Съ тая цѣль султанътъ назначи везирь Мехмедъ Кжбржзли паша, комуто поржча незабавно да отиде въ Румелия т. е. Европейска Турция, за да разгледа състоянието на подданницитѣ му, и ако се окажжтъ, злоупотрѣбления отъ страна на властитѣ, да накаже виновницитѣ имъ. Злоупотрѣбленията бѣхж нáй-много ставали въ Нишско. За това везирьтъ отиде право въ Нишъ. На отиванье и връщанье нему му се дадохж отъ християнетѣ на мѣстата, прѣзъ които заминж, прошения, въ които се исказвахж нуждитѣ, желанията и оплакванията имъ. Българетѣ почти на всѣкждѣ се оплакахж, между другото, и отъ гърцкитѣ владици и молихж правителството да ги освободи отъ тѣхното господство и имъ припознае собствената иерархия.[1]) Нашитѣ единородци отъ мѣстата, прѣзъ които не лежѣше пжтьтъ на везирьтъ, испроводихж по другъ начинъ прошения въ истия разумъ.

Независимо отъ прошенията, които се отправѣхж отъ окржжията, Българетѣ се ползовахж и отъ всѣки случай да искажжтъ на султановото правителство желанията и молбитѣ си за подтвърдение и припознаванье тѣхната подновена иерархия. Така търговцитѣ Българе, които се бѣхж събрали на Узунджовския панаиръ прѣзъ септемврий 1860

[1]) „Български Книжици", кн. първа за юний 1860, стр. 32, 33. В. „България", год. II, стр. 186, 219.

отъ всичкитѣ краища, гдѣто живѣе Български народъ, не упустихѫ този случай да испратятъ на името на султана едно прошение, като отъ страна на всичкия народъ, за да покажѫтъ, че не петь-шесть души сѫ възбудили въпросътъ за българска иерархия, както казвахѫ Гърцитѣ, но че това е обще желание на всичкитѣ Българе и че всичкитѣ единогласно молятъ негово величество да припознае народното Българско священноначалство въ лицето на прѣосвященнаго Илариона. Въ това прошение сѫ турени около 750 подписа на Българе отъ 32 града.[1])

Като испровождахѫ такива прошения до правителството, нашитѣ единородци, едни слѣдъ други, отправѣхѫ въ сѫщото врѣме до прѣосвященнаго Илариона адреси, въ които му заевявахѫ, че се отричатъ отъ гърцкия Цариградски патриархъ, че прѣкѫсватъ всѣко сношение съ него и съ проводенитѣ отъ него владици и че се подчиняватъ на началството на Българската въ Цариградъ църква, на което бѣше той прѣдставитель. Въ тѣзи адреси Иларионъ се нерѣдко титулуваше, както и Цариградский патриархъ, *всесвятѣйший*.[2])

Тѣ бѣхѫ съставени пóвече по слѣдующия образецъ, който имъ се испрати отъ Цариградъ:

„Високопрѣосвященнѣйший владико, милостивѣйший архипастирю и отче! Послѣ смиренното и покорно цѣлование святата ви десница, ние долоподписаннитѣ жители (еди-кои) прихождаме да ви извѣстимъ съ настоящето си, че и насъ, както и другитѣ наши единородци, Цариградский патриаршески прѣстолъ, който е съ интриги потъпкалъ народната ни иерархия въпреки църковнитѣ закони, е отдавна накаралъ съ разнообразнитѣ си злоупотрѣбления и прѣстѫпвания на законитѣ да мислимъ за избавлението си отъ него, но догдѣ на Божественний промисълъ не било угодно да опрѣдѣли особенно за това врѣме, ние продължавахме да охкаме подъ притѣснителната му власть. Сега като се научихме ненадѣйно за отречението отъ реченния прѣстолъ, което торжественно направили нашитѣ единородци въ Цариградъ, ние излѣзохме отъ търпѣние и съ радость се отрекохме и ние отъ богоумразната власть на

[1]) В. „България“ год. II, стр. 443.
[2]) В. „България“ год. II, стр. 333, 404.

гърцкото духовенство, като исхвърлихме изъ църковнитѣ си молитви името на патриархътъ и на проводения отъ него архиепископъ, на мѣстото на което турихме да се молимъ за благоденствието на чадолюбивѣйшаго царя нашего султанъ Абдулъ Меджида и за ваше високопрѣосвященство, като за църковенъ нашъ началникъ. За тази наша постжпка ние извѣстихме честното правителство съ особенни махзари (прошения), съ които го и молимъ да припознае за наше духовно началство онова, което нашата съвѣсть, съобразно съ законитѣ на вѣрата, ни кара да припознаваме, сирѣчь църковното началство при Българската наша народна църква въ Цариградъ, която считаме за истинна наша духовна майка. Това и вамъ, високопрѣосвященнѣйший владико, извѣстяваме и подтвърдяваме съ нашитѣ подписи и печати, че ние на драго сърдце отъ сега нататакъ имаме да припознаваме за църковно началство началството при Българската наша народна църква, отъ което се и обявяваме зависими, споредъ както искатъ законитѣ на нашата вѣра, и до него ще се обръщаме за всичкитѣ си религиозни нужди и дѣла. Това наше общо писмо ви дава право да дѣйствовате, като пълномощенъ отъ наша страна, за утвърждение отъ високото правителство нашата зависимость отъ църковното началство на реченната църква въ Цариградъ и за припознаваньето отъ него подновената наша иерархия. Надѣюще се, че не ще ни оставите безъ отеческий вашъ отговоръ на това наше писмо, оставаме смиренни ваши во Христѣ чада".[1])

Тие адреси заедно съ прошенията, отправени до Високата Порта, насърдчвахж Илариона срѣди неизвѣстностьта и съмнѣнието, и той отъ врѣме на врѣме се рѣшаваше да извършва дѣйствия на истински Български самостоятеленъ священноначалникъ. Така, кога жителитѣ на Балчикъ, които бѣхж вече заявили, че се отхвърлятъ отъ Гърцката патриаршия и не припознаватъ испроводений отъ нея владика за свой архипастирь, го помолихж да имъ ржкоположи единъ священникъ, Иларионъ испълни молбата имъ. Ржкоположението биде извършено въ Българската църква въ

[1]) В. „България" год. II, стр. 234, 247. „Български Книжици", книга първа за юлий 1860, стр. 69—70.

Цариградъ, и попътъ си отиде благополучно въ Балчикъ да попува, като всѣки други попъ.[1])

Новото движение на Българетѣ срѣщу Цариградската патриаршия завари послѣднята въ едно разнебитено състояние. Распритѣ, които се бѣхѫ породили помежду пó-главнитѣ владици и първенцитѣ міряне относително новитѣ наредби, които се разискваxѫ и одобрихѫ въ така наречений отъ Гърцитѣ народенъ съборъ (Ἐθνοσυνέλευσις), не бѣхѫ еще утихнѫли. Уставътъ, изработенъ отъ този съборъ, не бѣше еще утвърденъ отъ Портата. Недоволната отъ него партия интригуваше да се не утвърди, а другата се мѫчеше да осуети нейнитѣ интриги. И двѣтѣ партии се гонѣхѫ една друга съ ожесточение. Патриархъ Кириллъ, който бѣше прѣдсѣдатель на речений съборъ и се стараеше да държи една срѣдина помежду двѣтѣ спорящи страни, не угоди нито на едната, нито на другата. Отегченъ отъ трудноститѣ, съ които имаше да се бори и които се увеличихѫ съ новото движение на Българетѣ, упрѣкаванъ и отъ двѣтѣ партии въ слабость и бездѣйствие, той наскоро слѣдъ великденската постѫпка на Цариградскитѣ Българе науми да си даде отставката. Но Портата не бързаше да се съгласи на това, понеже искаше да има врѣме да разгледа и утвърди изработений отъ съборътъ уставъ, щото изборътъ на преемникътъ му да стане не по старитѣ, а по новитѣ наредби. Нáй-послѣ, като новоизработений уставъ бѣше вече пó-прѣгледанъ, тя обяви патриарху, при неговото ново настояванье за уволнение, че той може да си даде, по установенний редъ, отставката, нѣщо, което светѣйший Кириллъ и направи на 11 Май. При всичко това Портата пакъ не прибърза да отговори, по обичаятъ, съ буюрултия, че отставката на патриархътъ е приета и че трѣбва да се назначи единъ патриаршеский намѣстникъ, догдѣ се избере новъ патриархъ. Прѣди да испроводи таквази буюрултия, Портата се погрижи да се допълни главата отъ новий уставъ за избранието на патриархътъ съ нѣкои постановления, които да даватъ ручателство на правителството, че избраний патриархъ не ще бѫде отъ неугоднитѣ нему лица. Министрътъ на външнитѣ дѣла, отъ когото зависѣше тогава департаментътъ на исповѣданията, освѣнъ

[1]) „Български Книжици“, книга втора за юний 1860, стр. 52.

*

мусулманското, повика на 6-й юний нѣколко отъ владицитѣ и първенцитѣ гърцки и имъ каза, че понеже патриархътъ трѣбва да се ползува съ довѣрието на правителството, ще трѣбва да се постанови въ уставътъ, че правителството прѣгледва каталогътъ на кандидатитѣ за патриаршеския прѣстолъ и изличава, прѣди окончателното избрание, имената на онѣзи отъ тѣхъ, които се не ползуватъ съ неговото довѣрие. Министрътъ имъ прѣпоржчилъ прочее да свикатъ на засѣдание членоветѣ на съборътъ, който изработи новий уставъ, за да разгледатъ неговото прѣдложение. Това обстоятелство стреснж отново противницитѣ на новоизработенитѣ наредби, които бѣхж се малко посмълчѣли, като глѣдахж че за тия наредби се не говори много. Тѣ се заловихж отново да работятъ срѣщу туреньето имъ въ испълнение. Понеже така нареченитѣ геронди владици бѣхж, както поменжхме въ втората глава, распратени по епархиитѣ си, а пакъ тѣ бѣхж душата на опозицията срѣщу тия наредби, то тѣхнитѣ едномисленници въ Цариградъ, като чухж, че ще се свика отново съборътъ, не оставихж небутнатъ камъкъ за да направятъ да се повикатъ за участие въ съборътъ и герондитѣ. Послѣднитѣ, ненаучени да сж далечь отъ дѣлата, мрѣхж да се върнжтъ часъ напрѣдъ въ Цариградъ, особенно като имаше да се избира новъ патриархъ и всѣки отъ тѣхъ желаеше ако не самъ да сѣдне на патриаршеския прѣстолъ, то поне да види сѣднжлъ на него приятелътъ си. Въпросътъ за избранието бждущий патриархъ бѣше разигралъ, спорѣдъ „Βυζαντὶς“, и оставшитѣ се въ Цариградъ владици, членове на Синодътъ. „Печално е, казваше гърцкий вѣстникъ, да гледаме тѣзи архиереи да кръстосватъ ежедневно пжтищата и да ходятъ по различни мѣста и найпаче по́-чуждитѣ посолства съ цѣль да интригуватъ да се избератъ за патриаршеската катедра, или пакъ да проповѣдватъ, подъ прѣдлогъ че не могжтъ сами избра патриархъ, че е нужда да се повикатъ и честнитѣ геронди“. *Византисъ,* като укоряваше тия владици за интригитѣ имъ, осжждаше и патриархътъ за недѣятелностьта му. Но владицитѣ привърженци на герондитѣ и противници на новоизработенитѣ наредби не сполучихж въ домогателствата си. Съборътъ държѣ засѣдание безъ тѣхъ и одобри прѣд-

ложението на министрътъ за прѣдварително прѣгледване отъ правителството каталогътъ на кандидатитѣ. Той постанови обаче, при това, че, като ще се прѣгледва отъ правителството каталогътъ на кандидатитѣ, избраний за патриаршеската катедра ще занема постътъ си безъ да чака утвърждението си отъ Портата, споредъ както е било обичай до тогава.[1])

Така допълнена, главата отъ уставътъ за избранието на патриархътъ се утвърди отъ Високата Порта и се испрати въ патриаршията. Скоро слѣдъ това, а именно на 5-й юний се съобщи на патриархътъ, че той е вече освободенъ отъ длъжностьта си. Въ истий день патриархъ Кириллъ свиква по този случай архиереитѣ и, като се прощава съ тѣхъ, оставя патриаршеския домъ. Забѣлѣжително е, че единъ отъ синодалнитѣ архиереи, а именно Никейский Иоаникий, въ отговоръ на прощалната рѣчь на негово святѣйшество, си позволилъ да обърне нѣколко тежки думи срѣщу него, като казалъ, че църквата била доведена по врѣмето на неговото патриаршество въ плачевно състояние. Види се, че Никейский митрополитъ е искалъ съ това порицание на срѣща патриархътъ въ часътъ, когато послѣдний бѣше вече безсиленъ, да се прѣпоржчи на общото внимание, като ревнитель на славата и на величието на прѣстолътъ, защото, слѣдъ това той се одобри за патриаршески намѣстникъ до избранието на бѫдѫщий патриархъ. Три дни слѣдъ като остави патриаршията святѣйший Кириллъ, а именно на 8 юлий, архиереитѣ се събрахѫ да чуѭтъ султанский приказъ за неговото отстранение отъ прѣстолътъ и да разгледатъ и утвърдената отъ Портата глава на новий уставъ за изборътъ на патриархътъ. Тѣ намѣрихѫ въ тая глава нѣкои неприемлеми, споредъ тѣхно мнѣние, измѣнения и рѣшихѫ да се направи на Портата бѣлѣжка за тѣхъ, а така, да се постанови, че патриархътъ се припознава отъ правителството, щомъ стане избранието му и прѣди да иде той да се прѣдстави на министритѣ, нѣщо, което бѣше рѣшилъ прѣди малко и съборътъ, но което Портата не взе въ внимание. Слѣдъ това тѣ пристѫпихѫ да избератъ патриаршеския намѣстникъ,

[1]) „Български Книжици", книжка втора за Май 1860 стр. 12 и кн. първа за Юний 1860 г. стр. 34 35.

нѣщо, което извършили, казва „Византисъ“ слѣдъ много карания и прѣпирни помежду си.[1])

Споредъ новата наредба, трѣбваше прѣди всичко патриаршеския намѣстникъ да прикани подвластнитѣ на прѣстолътъ архиереи да означи всѣки отъ тѣхъ въ запечатанъ бюлетинъ, кое лице счита достойно да сѣдне на патриаршеската катедра. Това трѣбваше да стане въ разстояние на четиредесеть и единъ день, откакъ се упраздни патриаршеския прѣстолъ. Слѣдъ изминваньето на този срокъ, трѣбваше да се състави въ Цариградъ едно избирателно събрание, въ съставътъ нъ което имаше да влѣзятъ, 1) членоветѣ на синодътъ и другитѣ епархиални архиереи, които би се случайно намѣрили въ столицата, 2) мірскитѣ членове на така нарѣчения смѣсенъ съвѣтъ при патриаршията, 3) прѣдставителитѣ на двадесеть и осемь отъ пó-извѣстнитѣ и пó-голѣмитѣ епархии, 4) капу-кехаитѣ (агентитѣ) на Влашко, Молдова и Сърбия, 5) Самосския Князь, ако се намира въ столицата, 6) трима отъ патриаршескитѣ чиновници, логотетътъ и двама други, 7) троица отъ пó-старитѣ имперски сановници, имѣющи първъ и вторъ чинъ, 8) двама отъ находящитѣ се въ военна служба съ полковнически чинъ и трима отъ гражданскитѣ чиновници на държавата, 9) четирма отъ ученитѣ, които сж нáй-извѣстни, 10) петима отъ търговцитѣ, 11) единъ отъ сарафитѣ, 12) десетъ души отъ еснафитѣ и 13) двама отъ енорнитѣ на Цариградъ и на Босфорътъ. Избирателното събрание имаше да распечата испратенитѣ отъ архиерентѣ бюлетини, да запише имената на показанитѣ въ тѣхъ кандидати и да прибави и други, които би се одобрили отъ една третина на членоветѣ му. Каталогътъ на всичкитѣ така записани кандидати трѣбваше да се прѣдстави на Портата, която имаше да изличи неугоднитѣ ней лица, ако би да има такива, и да го върне назадъ, послѣ което събранието трѣбваше да избере съ тайно гласоподаванье трима отъ незаличенитѣ кандидати. Отъ тия трима кандидати архиерентѣ имаше, слѣдъ призованье Святаго Духа, да изберѫтъ, съ тайно гласоподаванье и по вишегласие, въ присѫтствието на всичкитѣ членове на събранието, едного, който трѣбваше да се прогласи за патриархъ.

[1]) „Български Книжици“, книга първа за юлий 1860. Стр. 66.

Портата отъ нáй-напрѣдъ утвърди отъ новия уставъ само главата за избранието патриархътъ, колкото да послужи при прѣдстоявшето избрание преемникъ на святѣйшаго Кирилла, а другитѣ части удържѣ, за да ги разгледа и обмисли въ пó-нататашно врѣме. Намѣстникътъ отправи поканителнитѣ до архиереитѣ писма, тутакси слѣдъ като се испрати въ патриаршията утвърдената отъ Портата нова наредба за изборътъ на патриархътъ, но взаимната вражда и недовѣрието на двѣтѣ противни една на друга партии не само се не прѣкѫснѫ, но като че се още пó-вече усили, когато се пристѫпи до приспособеньето на новий уставъ. Наскоро слѣдъ като се избра патриаршеския намѣстникъ, привърженцитѣ на този уставъ поискахѫ отъ него да се нареди една коммисия отъ двѣ духовни и двѣ мірски лица, която да надзирава за правилното приспособенье на новата наредба относително изборътъ на патриархътъ. Двѣтѣ мірски лица трѣбваше, споредъ тѣхъ, да се зематъ изпомежду членоветѣ на съборътъ, който изработи новия уставъ, защото имаше съмнѣние, че архиереитѣ, които изобщо бѣхѫ противни на този уставъ, не ще го приспособятъ добросовѣстно при избранието патриархътъ.

Намѣстникътъ и синодътъ отпърво одобрихѫ това исканье, но отпослѣ се помѣтнѫхѫ. Тѣ намѣрили, подиръ едно ново съвѣщание, че не трѣбва да се допущатъ мірянетѣ да се мѣсятъ въ дѣлата на Църквата. Този отказъ огорчи членоветѣ на съборътъ, но понеже исканьето имъ не бѣше предвидѣно въ уставътъ, тѣ не можѣхѫ да настоятъ за испълнението му. Намѣстникътъ възражаваше, че не му е възможно да испълни нѣща, за които нѣма нито постановенье въ уставътъ, нито нѣкое особенно распорежданье отъ Портата. Членоветѣ на съборътъ се видѣхѫ принудени да се ограничѫтъ съ единъ протестъ, който публиковахѫ въ вѣстницитѣ. Този документъ съдържа горчиви за висшето гърцко духовенство истини. Той е непрѣрекаемо свидѣтелство за справедливостьта на оплакванията на Българетѣ срѣщу гърцкитѣ владици, като подписанъ отъ такива авторитетни и ползующи се съ общо уважение между Гърцитѣ лица, каквито бѣхѫ членоветѣ на съборътъ, който изработи новия уставъ. Поради това той заслужва особенно внимание. Той бѣ адре-

сованъ на името на патриаршеския намѣстникъ и съставенъ въ слѣдующитѣ думи:

„Отвѣтственностьта на ваше прѣосвященство е голѣма въ сегашнитѣ смѫтни врѣмена. Отъ васъ ще се иска отчетъ за доброто или лошото управление на народнитѣ и църковни дѣла. За това и вамъ излагаме онова, което е потрѣбно да го чуете и кажете и на другитѣ членове на иерархията, които сѫ около васъ.

„Систематическото прѣнебрежение на священнитѣ църковни правила и страшнитѣ злоупотрѣбления, които се извършватъ отъ много вече годинъ насамъ, достигнѫхѫ да расклатятъ религиознитѣ убѣждения на чедата на светата православна църква и да подкопаѭтъ почитанието имъ къмто свещенния клиръ. До Великата Църква сѫ дохаждали едно слѣдъ друго много оплаквания, а така и на правителството сѫ се подавали непрѣстанно жалби, но никога не е ставала грижа за коренното имъ прѣмахванье, и рѣдко на тѣзи жалби се е давало успокоително за народътъ рѣшение, защото да се защити онзи, който очевидно е виновенъ, се е считала, както се и до сега еще дума, *братолюбива обязанность на святителско състрадание.*

„Отъ прѣмногото зло правителството се принуди да заповѣда да се състави привръменния народенъ съборъ. Той трѣбваше да направи голѣми трудове, като имаше да се бори съ послѣдователитѣ на една пълна съ злоупотрѣбления система, но съ Божията помощь той свърши дѣлото си. Сега трѣбва да се приспособи наредбата за избранието на патриархътъ. Отъ добрия успѣхъ на това дѣло ще зависи бѫдущето на Ромейский народъ, и намѣстникътъ, който може много да повлияе върху избранието на патриархътъ, ще принесе голѣма полза, ако улови добрия пѫть.

„Ние членоветѣ на съборътъ не рачихме да се прѣпираме за избранието намѣстникътъ, което си присвоихѫ тукъ находящитѣ се архиереи, като не го мислѣхме за важно, но за сѫществено нѣщо считаме да се назначѫтъ двѣ мірски лица отъ членоветѣ на привръменния съборъ, които да наблюдаватъ за приспособеньето на утвърденния вече уставъ. Вие се съгласихте на това прѣдложение заедно съ всичкитѣ архиереи, но не го испълнихте. Ваше

прѣосвященство казвате, че за да го испълните, трѣбва да имате една особенна за това заповѣдь отъ правителството, а пакъ приехте безъ такава заповѣдь за членове на синодътъ лица, които нѣматъ право на това. И други несъгласни съ безпристрастието нѣща можахѫ да се намѣрятъ у васъ, ако да се потърсѣхѫ. При такъвъ ходъ на работитѣ управлението на народнитѣ дѣла, отъ една страна, и приложението на новата наредба за избранието патриархътъ отъ друга, като се намиратъ въ рѫцѣтѣ на архиереитѣ, надѣждитѣ на народътъ нѣматъ крѣпка основа. За това ние слагаме отъ себе си отговорностьта за послѣдствията, но си запазваме правото да защитимъ народнитѣ интереси въ всичко, което е извършено или има да се извърши отъ ваше прѣосвященство и отъ архиереитѣ произволно".[1])

Владицитѣ – противници на новитѣ наредби отговорихѫ на този протестъ съ една брошура, въ която се доказваше, че членоветѣ на съборътъ сѫ самозванци, защото послѣдния е билъ вече растуренъ; че изработенитѣ отъ този съборъ наредби, за да иматъ законна сила, трѣбва да се одобрятъ отъ патриаршията и отъ народътъ, нѣщо което нѣма да стане. Сегашното потресение на църквата, казва по-нататъкъ авторътъ на брошурата, е дѣло на малцина нѣкои міряне и духовни, които, като привлѣкохѫ на страната си патриархътъ и се въсползовахѫ съ простотата на прѣдставителитѣ отъ провинцията, потъпкахѫ правдинитѣ на народътъ и узаконихѫ наредби, каквито по-вечето понасятъ на личнитѣ имъ интереси. Тия сѫщитѣ малцина люде сега се зематъ да прѣдставятъ всичкия народъ и да управятъ дѣлата му.

Вслѣдствие на тая борба помежду двѣтѣ партии, свикваньето на избирателното събрание, което трѣбваше да стане на 41 день отъ деньтъ на отставката на патриархътъ, т. е. на 17 августъ, се отложи. Въ съставътъ на избирателното събрание имаше, както видѣхме по-горѣ, да влѣзѫтъ мірски лица отъ различни категории, отъ държавнитѣ и патриаршески чиновници, отъ ученитѣ и прочее. Тия лица трѣбваше да се укажѫтъ, и именно. При взаимното недовѣрие на двѣтѣ партии, този въпросъ не можеше

[1]) „Бълг. Книжици", кн. втора за юлий 1860, стр. 81, 82.

така лесно да се рѣши. При това находившитѣ се по онова врѣме въ Цариградъ архиереи бѣхѫ повечето лица, които бѣхѫ дошли въ столицата, повикани отъ патриаршията да отговарятъ на въздигнѫтитѣ противъ тѣхъ обвинения. А пакъ, споредъ отдавнашия обичай, архиереитѣ които би се случайно намѣрили въ Цариградъ, участвоватъ въ засѣданията на синодътъ. Породи се въпросъ, трѣбва ли и подсѫдимитѣ архиереи да участвоватъ въ избиранието патриархътъ. Новия уставъ за избранието патриархътъ дава това право на всичкитѣ архиереи, които би се случайно намѣрили въ Цариградъ, така сѫщо каквото и на членоветѣ на синодътъ. Привърженцитѣ на новитѣ наредби нѣмахѫ никакво довѣрие къмъ подсѫдимитѣ архиереи. Тѣхнитѣ противници обаче намирахѫ интересъ да ги защищаватъ въ този случай. По едно врѣме бѣше се рѣшило въ патриаршията да се състави синодътъ само отъ архиереи, които не сѫ подсѫдими, но това рѣшение не се прокара и испълни. Между това по случай че ще се избира патриархътъ, Портата даде позволение да се върнѫтъ въ Цариградъ всичкитѣ архиереи — геронди, които ако и да бѣхѫ отдалечени отъ Цариградъ поради противението имъ на новитѣ наредби, но бѣхѫ, споредъ старитѣ узаконения, по право членове на синодътъ. Съ тѣхното дохаждание въ столицата противната на новитѣ наредби партия се усили и хванѫ да се опитва, да ли не ще сполучи да издѣйствова отъ Портата позволение да се избере патриархътъ по старата избирателна наредба. Освѣнъ постѫпкитѣ, които направи за тая цѣль прѣдъ Портата патриаршеския намѣстникъ, всичкитѣ членове на синодътъ, съ исключение митрополититѣ на Арта, на Амасия и на Меленикъ, се отнесохѫ до надлѣжния министръ съ прошение, въ което, като описвахѫ прискърбното състояние на църковно-народнитѣ дѣла, което отъ день на день ставало по́-плачевно поради отлаганьето избранието на патриархътъ, искахѫ да се обеви растуренъ съборътъ, който изработи новитѣ наредби и който тѣ наричахѫ привръменна коммисия, понеже безъ растуреньето му избранието на патриархътъ не можало се извърши съгласно съ църковнитѣ правила, съ народнитѣ привилегии и съ новия уставъ. Светитѣ старци знаехѫ, че веднъжь растуренъ този съборъ, всичката власть влизаше пакъ въ

ржцѣтѣ имъ, и тѣ полегка легка ще могжтъ да поставятъ всичко по мнѣнието, вкусътъ и стремленията си. Но прошението имъ се не взе въ внимание отъ Портата, която повече бѣше наклонна да поддържи привърженицитѣ на новитѣ наредби, отколкото тѣхнитѣ противници. Тя имаше интересъ да се турятъ въ дѣйствие новитѣ наредби, които бѣхж се изработили по нейно распорежданье, направено на основание на хатти-хумаюнътъ отъ 1856 година. Тѣхното приспособленье щѣше да бжде доказателство, че този хатти-хумаютъ се ужъ испълнява полегка легка.[1])

Членоветѣ на народния съборъ, вопрѣки волята на архиереитѣ, приехж участие заедно съ синодътъ въ означението лицата отъ разнитѣ категории чиновници, които трѣбваше да влѣзжтъ въ съставътъ на избирателното събрание. Тия лица като се веднъжь означихж, и като нѣмаше вече защо и по́-нататъкъ да се отлага избранието на патриархътъ, това събрание се свика на́й-послѣ на 20 септемврий. Въ първото засѣдание на избирателното събрание имаше да се отворятъ бюлетинитѣ на архиереитѣ и да се състави каталогътъ на кандидатитѣ. Отъ архиерейскитѣ бюлетини се оказахж кандидати прѣдишния Цариградский патриархъ Антимъ отъ Ефесъ, който се викаше и Кутаианосъ (съ 35 гласа), прѣдишния Цариградский патриархъ Григорий (съ 17 гласа), прѣдишния Цариградский патриархъ Антимъ Византийский (съ 1 гласъ), Александрийский патриархъ (съ 5 гласа), и митрополититѣ Кизичский (съ 8 гласа), Никейский (съ 1 гласъ), Дерконский (съ 1 гласъ), Солунский (съ 1 гласъ), Серресский (съ 3 гласа) и Брусенский (съ 1 гласъ). Отъ страна на събранието се прибави до тие кандидати Халкидонский митрополитъ.[2])

Помежду Гърцитѣ бѣше се образовало мнѣние, че въ такова едно смутно и критическо за патриаршията врѣме трѣбва да се избере за патриархъ человѣкъ енергиченъ, рѣшителенъ, опитенъ и мждъръ, който да може, както казваше „Византисъ“, да приведе църквата въ по́-на-

[1]) „Бълг. Книжици“, книга първа за септемврий 1860, стр. 5 отъ „съвременна лѣтопись“.

[2]) „Български Книжици“, книга втора за септемврий 1860, стр. 19 отъ „съвременна лѣтопись“.

прѣшното ѝ състояние, т. е. да спъне Българетѣ въ новото имъ движение и ги тури пакъ подъ кракътъ на Гърцитѣ. „Не се касае за малко нѣщо, въсклицаваше Цариградский гърцкий вѣстникъ. На́й-священнитѣ интереси и привилегии на народътъ ни се намиратъ въ опасность, ако се не въскачи на патриаршеский прѣстолъ человѣкъ, надаренъ съ изискуемитѣ качества". За такъвъ человѣкъ общественного мнѣние между Гърцитѣ намираше прѣдишния Цариградский патриархъ Антима отъ Ефесъ, съ прозвание Куталианосъ, тогози сѫщия, който, по общо такожде указание отъ общественното мнѣние, се избра за патриархъ дванадесеть годинъ по̀-подирѣ и прогласи Българетѣ за схизматици. По тази причина той имаше помежду кандидатитѣ, показани отъ архиереитѣ на́й-много гласове. Но синодалнитѣ старци го не щѣхѫ, тъй като не бѣхѫ добрѣ съ него и знаехѫ, че той не ще ги слуша. По тази причина, щомъ се подаде на Портата за прѣглежданье каталогътъ на кандидатитѣ, тѣ заедно съ други нѣколко архиереи се събиратъ и подписватъ молба до правителството да се исключи Антимъ Куталианосъ отъ числото на кандидатитѣ. За да подкрѣпятъ молбата си, тѣ осипватъ Антима съ всевъзможни клевети. „Съ каква съвѣсть, думаше Византисъ, тѣзи честни старци ще призвѫтъ Всесвятаго Духа да ги просѣти за избранието на началникътъ на църквата и на народътъ, когато така се обевихѫ срѣщу кандидатътъ, когото всичкия почти народъ желае за глава на църковно-народното си управление". Портата не исключи обаче Антима Куталианоса отъ числото на кандидатитѣ, и въ второто засѣдание на избирателното събрание, въ което всичкитѣ членове, духовни и міряне, трѣбваше да изберѫтъ отъ всичкитѣ кандидати трима души, той получи на́й-многото гласове. Но за патриархъ имаше да се прогласи онзи отъ тия трима, когото укажатъ архиереитѣ при тайного гласоподаванье въ църквата, слѣдъ призвание Духа Святаго, а тѣ можахѫ, като щѫтъ, да изберѫтъ отъ тримата кандидати оногова, който бѣ получилъ на́й-малко гласове. Исходътъ на гласоподаваньето въ църквата имаше много да зависи отъ рѣшението на въпросътъ, ще ли да участвоватъ въ това гласоподаванье и подсѫдимитѣ архиереи, въпросъ, който бѣше се подигалъ вече и по́-прѣди, но не бѣше още рѣшенъ.

лѣдъ като се избрахѫ тримата кандидати въ второто за-
дание, този въпросъ се тури на дневния редъ въ събра-
нето, но при разискваньето му прѣнията между двѣтѣ
ротивни една на друга партии бѣхѫ толкозъ горещи и стра-
гни, щото се съпроводихѫ съ псувни и бой, и въпросътъ
станѫ нерѣшенъ, поради което гласоподаваньето на архи-
рентѣ въ църквата се отложи за пó-подирѣ, когато се рѣши
ози въпросъ. Вмѣсто да се споразумѣѭтъ нѣкакъ помежду
и и не мѣсятъ въ такъвъ единъ прѣдметъ друговѣрното
равителство, и двѣтѣ партии се отнесохѫ до Портата съ
алба и оплакванье. Всѣка гледаше да убѣди турскитѣ
инистри, че правото е на нейната страна. Портата се про-
знесе нáй-послѣ, че въ гласоподаваньето, което има да
тане въ църквата, трѣбва да приематъ участие всичкитѣ
рхиереи. Послѣднитѣ се събрахѫ послѣ това въ църквата,
а избрахѫ не Антима Куталианоса, а едного отъ геронтитѣ, Кизичския митрополитъ Иоакима, който и се въскачи
на патриаршеската каѳедра подъ името на Иоакимъ II.[1])

Раздорътъ между привърженцитѣ и противницитѣ
на новитѣ наредби, който се обнаружи така явно за
всички свѣтъ въ срѣдата на гърцкото общество и духовен-
ство, по случай на избранието патриархътъ, и по поводъ
на който се чухѫ отъ самитѣ Гърци твърдѣ нелестни отзиви
за висшето гърцко духовенство, послужи на Българетѣ не-
оборимо доказателство на отпадението на гърцкитѣ владици
отъ християнския духъ и на закоренението имъ въ злото.
Тѣ оправдавахѫ съ тѣзи скандали, происходящи въ нѣдрото
на самата „Велика Църква“, постѫпката си за отричаньето
отъ патриаршията и се насърдчвахѫ отъ тѣхъ да постоян-
ствоватъ въ стремлението си за припознаванье тѣхната
фактически сѫществующа иерархия. При това избранието
патриархътъ имъ подаде случай да заявятъ отново както
прѣдъ правителството, така и прѣдъ самата патриаршия
рѣшимостьта си да се държатъ на далечъ отъ послѣдната. Въ числото на 28-тѣ епархии, отъ които, споредъ
новий уставъ, трѣбваше да се пращатъ прѣдставители за
събранието, което избира патриархътъ, имаше нѣколко и
чисто български, каквото Софийската, Търновската, Видин-

[1]) „Български Книжници“, кн. втора за септ. и кн. първа за октомврий 1860, въ „съвременна лѣтопись“.

ската. Като се поканихѫ отъ страна на патриаршията да испроводятъ прѣдставители, Българетѣ отъ тия епархии въобще оставихѫ безъ внимание поканата, а нѣкои още заявихѫ съ особенни писма, че веднъжь като се отрѣкохѫ отъ патриаршията и признаватъ за свое священноначалство, священноначалството при Българската църква, тѣ не могѫтъ да участвоватъ въ избранието на патриархътъ, като чуждъ тѣмъ и принадлежащъ на друго плѣме църковенъ началникъ.[1]) Така сѫщо постѫпихѫ и Цариградскитѣ български първенци, които патриаршията бѣше поканила да приематъ участие въ избирателното събрание съ цѣль, отъ една страна, да позалъже и погаделичка тия влиятелни помежду съотечественницитѣ си лица, а отъ друга да покаже на свѣтътъ че пригласява еднакво Българе и Гърци да приематъ участие въ избранието на общия имъ църковенъ началникъ. „Приехъ, отговори на патриаршеский намѣстникъ единъ отъ тѣхъ, пригласителното ваше отъ 15 септ. писмо, съ което ме каните, по одобрение на Св. Синодъ и на първенцитѣ отъ вашътъ народъ, да присѫтствовамъ на събранието, което ще стане на 20 септ. за избиранието патриархътъ. Понеже, както ви е извѣстно, Българский народъ се отказа да припознава Вселенский патриархъ и понеже всичко, което е сторено и ще се стори въ патриаршията, не може да има никаква важность за него, защото е чуждо за него, то и азъ, като членъ отъ Българский народъ, който сподѣлямъ тия негови чувства, не могѫ да присѫтствовамъ въ това събрание, за да земѫ участие въ избранието.[2])

Избранието на патриархътъ станѫ въ началото на октомврий т. е. на четвъртий мѣсецъ отъ отставката на святѣйшаго Кирилла, а на седмий отъ какъ се провъзгласи подновяваньето на Българската народна иерархия въ лицето на Илариона. Ако избранието на патриархътъ се отложи за доста дълго врѣме, това можеше да се обясни съ желанието на Портата и на гърцкото общество да се избере патриархъ по новитѣ наредби, а пакъ тѣ, отъ една страна, еще не бѣхѫ подтвърдени отъ Султанътъ, а отъ друга, за приспособеньето имъ се искаше една из-

[1]) „България" год. II, стр. 332, 349.
[2]) „България" год. II, стр. 420.

вѣстна подготовка, особенно като срѣщахж съпротивленье отъ страна на висшето духовенство. Но помежду Българетѣ се прѣдполагаше и вѣрваше, че негли султановото правителство има намѣрение да припознае Българската иерархия и отдѣли българскитѣ епархии отъ Цариградската патриаршия, та за това се отлага избранието на новий патриархъ. Въ бератътъ, който се дава на патриархътъ слѣдъ избранието му, се изброяватъ неговитѣ правдини и се опредѣля подвѣдомственната нему църковна область, като се включаватъ и напрѣшнитѣ независими словѣнски архиепископии: Търновската, Охридската и Ипекската. Ако Портата има да припознае за българскитѣ епархии особно управление, тя трѣбва да ги исключи изъ бератътъ на патриархътъ, а това би било на́й-лесно да стане, казвахж си Българетѣ, догдѣ еще не е занетъ патриаршеский прѣстолъ и не се е далъ отново бератъ. Но ето на́й-послѣ патриархъ се избра и му се даде бератъ по старата форма, а български въпросъ се не разрѣши. Това обстоятелство смути до нѣкждѣ нашитѣ единородци, толкозъ повече че скоро слѣдъ избранието на патриархътъ хванж да се носи мълва, че за български въпросъ ще се нареди една комисия отъ Българе и Гърци, която да разгледа жалбитѣ на Българетѣ срѣщу висшето духовенство, но че прѣди това Българетѣ трѣбва да отиджтъ да цѣлунжтъ ржка на новия патриархъ. Този слухъ се подтвърди и званично. Министрътъ на външнитѣ дѣла повика единъ день самаго прѣосвященнаго Илариона и му съобщи, че Портата е намѣрила за благословно да се разгледатъ оплакванията на Български народъ противъ патриаршията отъ една смѣсена комисия, но че прѣдварително ще трѣбва да се испълни една формалность откъмъ новия патриархъ, т. е. Българетѣ трѣбва въ лицето на своитѣ първенци да му засвидѣтелствоватъ почитанието си, като на свой висший религиозенъ началникъ. Противъ съставеньето на една смѣсена комисия за обсжжданье жалбитѣ и желанията на Български народъ, нашитѣ единородци нѣмаше какво да възразятъ, съвсѣмъ че това не показваше скоро разрѣшение и окончание на тѣхното дѣло. Рѣшението на по́-важнитѣ въпроси обикновенно се подготвева съ изучение отъ комисии. Но исканьето да отиджтъ Българетѣ да се по-

клонятъ на патриархътъ подкопаваше всичката основа, на която бѣхѫ се тѣ турили отъ Великдень съ отхвърленьето си отъ гърцкото духовенство и прогласеньето собственна народна иерархия. То показваше, че не е ималъ убѣдителна сила за Турцитѣ онзи силлогизмъ, който си бѣхѫ построили нашитѣ единородци прѣди великденската постѫпка, а именно че като заявятъ, че не могѫтъ по религиозната си съвѣсть да почитатъ гърцкитѣ владици за свои архипастири и че за такива могѫтъ да тачатъ само архиереитѣ, които иматъ отъ своя собственна народность, Портата не ще има затруднение да припознае особонно священноначалство за Бълг. народъ въ лицето на послѣднитѣ. Ако българскитѣ главатари въ Цариградъ отидѣхѫ отново при патриархътъ, тѣ щѣхѫ да покажѫтъ съ това на всичкитѣ си външни единородци, че надѣждата за подтвърденье провъзгласенното Българско священноначалство, съ която ги питаѣхѫ и съ която отблъсвахѫ наляганията за уния съ Римската църква отъ страна на хората, които бѣше вече спечелила Латинската пропаганда, се е оказала неоснователна. Тѣ щѣхѫ при това да се изложѫтъ на подозрѣние, че не радятъ за народнитѣ интереси и да подтвърдятъ клеветитѣ на органътъ на тая пропаганда, че ужъ вършѣли народнитѣ работи по увлечение отъ егоизмъ и своекористни видове.

Българетѣ въ описваното врѣме имаше да се борятъ не само срѣщу Гърцитѣ, но и срѣщу Римската пропаганда, покровителствована отъ Франция и Австрия и добрѣ видѣна отъ самото Турско правителство. Тѣ трѣбваше така умно да каратъ работата си, щото и на Гърцитѣ да се противятъ съ успѣхъ и на пропагандата усилията да осуетяватъ. Борбата съ послѣднята бѣше толкозъ пó-мѫчна че тя бѣше успѣла вече да простре на всѣкждѣ сѣтитѣ си и бѣше заплела въ тѣхъ една голѣма часть отъ така нарѣчената интелигенция. При това обстоятелствата бѣхѫ извънредно благоприятни за нея, понеже и самитѣ събития искуственно се приготвяхѫ въ нейна полза. Когато Гърцитѣ не само се противѣхѫ на възстаноненьето Българската иерархия, но и гледахѫ да закопаѭтъ за всѣкога българската народность, Латинската пропаганда обѣщаваше пълно испълнение на желанията на Българский народъ за

самостоятелно и отдѣлно отъ Гърцитѣ развитие, и то безъ трудове и жъртви отъ самитѣ Българе. Съ единъ само редъ въ едно писмо, че приематъ унията съ Римъ, Българетѣ попарвахѫ Гърцитѣ като съ врѣла вода и се освобождавахѫ за всѣкога отъ тѣхъ. Никакви подозрѣния, никакви клевети и главоболия нѣмаше вече да тревожатъ послѣ това никой Българинъ. Пропагандата при това така искусно замамваше и така лукаво се ползоваше отъ всѣко обстоятелство, щото осуетеньето нейния планъ и прѣдпазваньето народътъ отъ нейнитѣ внушения ще се счита всѣкога една голѣма сполука въ българската история.

Пропагандата дѣйствоваше явно и тайно. Явнитѣ ѝ дѣйствия се вършѣхѫ чрезъ нейния органъ „България“,[1]) а тайнитѣ бѣхѫ всевъзможни интриги и подкупи, всевъзможни кроежи въ споразумѣнье съ Турцитѣ за измамванье Българетѣ. Главнитѣ доказателства, които развиваше по това врѣме въ стълповетѣ си в. „България“ бѣхѫ тия. Цариградския патриархъ нито е самъ канонически патриархъ, нито има каноническа власть надъ Българетѣ. Той не ще да се съгласи никога да се състави едно самостоятелно църковно управление за Българетѣ, а султанътъ, отъ когото Българетѣ искатъ да имъ даде народна иерархия, не може това да направи, защото не е нито папа, нито патриархъ. Та и да се прѣдположи, че Българетѣ ще се сдобиѭтъ съ една иерархия безъ папата, тая иерархия нѣма да ги ползува много, защото и българскитѣ владици сѫ като гърцкитѣ безъ добро въспитание и безъ благочестие, тогава като ако Българския народъ се отнесѣше до папата и припознаѣше неговата власть надъ себе си, щѣше да има кой да наблюдава надъ българскитѣ владици, и българската община щѣше да има единъ искусенъ кормчий. Припознаваньето на папата има да се погледне съ добро око и отъ Турското правителство, защото съ него се затваря на Россия пѫтьтъ за интригованье помежду Българетѣ, подданници на империята, пѫть, който щѣше да е широко отворенъ, ако се

[1]) Вѣстникъ „България“, на който отвѣтственъ издатель и редакторъ въ първитѣ три годинъ бѣше г. Драганъ Цанковъ, бѣше явенъ, както споменѫхме въ втората глава (глед. стр. 243, книжка XVII), органъ на папската миссия отъ лазаристи въ Цариградъ. Послѣднитѣ хвърлѣхѫ чрезъ него обикновеннитѣ стрѣли на папството срѣщу Православната Въсточна църква подъ всевъзможнитѣ видове, за да убѣдятъ Българетѣ да приематъ унията.

допустѣше една самостоятелна иерархия, каквато я искатъ Българетѣ, и това е една отъ главнитѣ причини, по която Високата Порта не ще никога да се съгласи да припознае на Българетѣ една самостоятелна иерархия, която ще е чисто и просто една башибозушка иерархия. Исканьето една таквазъ иерархия не ще се удовлетвори отъ Турцитѣ и по тази още причина че то дава поводъ да се помисли, че Българетѣ ще поискатъ пò-подирѣ да се освободятъ и отъ Султанътъ. Оние, които се противятъ на уния съ Римската църква, сѫ русски орудия, хора егоисти, които се увличатъ отъ русски пари и за тия пари вършѫтъ работата на Россия въ вредъ на собственния си народъ.[1])

Ако католишкий органъ си позволяваше да обнародва статии, въ които да доказва, че учреждението на една независима отъ патриархътъ и отъ папата иерархия ще отвори широкъ пѫть на влиянието на Россия помежду Българетѣ, ако той клеветѣше въ стълповетѣ си главатаритѣ на Българский народъ и прѣдставителитѣ на самостоятелното народно направление въ духътъ на православието, че сѫ русски орѫдия, читательтъ може да си прѣдстави, какви не други еще интриги сѫ си позволявали тайно агентитѣ на Латинската пропаганда за сполука на цѣльта си. Водачитѣ на Бълг. народъ въ онова врѣме трѣбваше да раскриватъ всичкитѣ тѣхни хитросплетения, лукавства и интриги, да отблъсватъ старателно всичкитѣ имъ набѣждания и да опровергаватъ всичкитѣ имъ софизми. Тѣ трѣбваше да вдъхватъ на народътъ увѣренность въ правотата на дѣлото му, надѣжда и постоянство и да го насърдчватъ да стои именно въ този пѫть, въ който вървѣше, въпрѣки трудноститѣ и прѣпятствията, които се прѣдвиждахѫ за постигваньето неговитѣ желания. Ето, за примѣръ, единъ уломъкъ отъ тѣхнитѣ рѣчи, съ които се обръщахѫ къмъ народътъ за да го прѣдувардятъ отъ неправилни суждения и погрѣшни увлечения по поводъ на неблагоприятнитѣ извѣстия, за които по горѣ споменѫхме, и които агентитѣ на пропагандата хитро експлоатирвахѫ:

„Тщетно нѣкои се силятъ да увѣряватъ свѣтътъ, че ако Българетѣ не сполучатъ сега да се освободятъ отъ

[1]) Вѣстн. „България“ год. II, стр. 25, 33—34, 49, 193, 194, 207, 250, 394, 458, 542, 546 и 547.

гърцката иерархия, тѣ щѣли за винѫги или за дълго врѣме още да останѫтъ подъ нейната власть, и поради това трѣбвало да прибързатъ да измѣнятъ религиознитѣ си вѣрвания, за да добиѭтъ покровителството на папата. Прѣдзанети отъ мисли, които имъ сѫ внушени отъ други и на които важностьта и вѣрностьта нито сѫ испитали, нито пакъ могѫтъ негли испита, увлечени още отъ себелюбиви расчети, хора съ таквизъ умове, безъ съмнѣние, не проумѣватъ всесилното дѣйствие на напрѣдъкътъ, на който наредбитѣ на империята даватъ свободно пространство за распостиланье. Ако да приказваше нѣкой съ тѣхъ прѣди десеть или петнадесеть годинъ и да имъ прѣдсказваше настоящето отношение на Българетѣ къмъ гърцкитѣ владици, прѣзрѣни отъ народътъ или испѫдени отъ градоветѣ, тѣмъ, безъ съмнѣние, щѣше то да имъ се прѣдстави много по́невѣроятно, отколкото добиваньето една народна независима иерархия съ едни честни и законни срѣдства, при посрѣдството на Оттоманското наше правителство. Веке сега, въ растоянието на 15 годинъ, народътъ позна униженното състояние, въ което сѣдѝ гърцкото духовенство, почувствова умраза къмъ него, поиска съвършенното му испѫжданье, за да го замѣсти съ свое народно, което да може, движимо отъ вѣра и родолюбие, да се подчини на наредба, по́-съобразна и по́-съотговорна съ състоянието на страната и съ врѣмето. Какво ще бѫде пакъ подиръ други петнадесеть годинъ? Не се съмнѣваме, че гърцкото духовенство, ако да продължеше, въпрѣки нашитѣ очаквания и основателни надѣжди, за десеть годинъ още своето сегашно господство, то щѣше само отъ себе си да падне и се обезсили съвършенно. Веке сега владицитѣ станѫхѫ за присмѣхъ на подчиненнитѣ си, като сѫ принудени да употрѣбяватъ, намѣсто напрѣшнята си сила и напрѣшнитѣ си заплашвания, низки ласкателства и подли подкупвания, за да се държатъ на мѣстата си. Какво пакъ ще бѫде, кога сегашното петнадесетгодишно поколѣние стѫпи въ мѫжския възрастъ и поеме управлението на дѣлата? Нѣмаме съмнѣние, че гърцкитѣ владици сами отъ себе си ще си оплуѭтъ и се съзобятъ на мѣстата си. Самата патриаршия, нѣкога страшна и силна, а сега веки прѣзрѣна и унизена, ще се още по́-вече обезсили и унизи, подъ влиянието на благо-

дѣтелнитѣ наредби, които ввожда правителството въ страната, и подъ влиянието на образованието, което народътъ въсприима и което тя до сега тщетно се е мжчила да въспре чрезъ външнитѣ си дѣятели.

„Това щѣше да стане, ако гърцкитѣ владици сполучѣхж, по нѣкои непрѣдвидени обстоятелства, да се удържжтъ и тозъ пжть на мѣстата си, и Българетѣ останѣхж *de jure* подъ именната имъ власть, и то не отъ друго, но отъ самото прѣзрѣние, въ което щѣше да ги има всичкий народъ. Ние не поменуваме за оная нравственна сила, която неминуемо ще да придобиѭтъ Българетѣ въ това врѣменно разстояние, за онова значение, което още по́-вече щѣхж да спечелятъ прѣдъ очитѣ на Високата Порта съ своето трудолюбие, съ своята честность, вѣрность и благопокорливость, за онова приближение до знаменититѣ лица на империята, което ще да бжде плодъ отъ просвѣщенното и вѣрното служение, което ще да иматъ тѣхнитѣ народни дѣятели и прѣдставители. Стига единъ человѣкъ да разгледа внимателно и безъ прѣдубеждение минжлото и да посъобрази, за да се убѣди за това неминуемо израсванье и усилванье на Българский народъ, което ние приемаме за несъмнѣнно въ прѣдполагаемото врѣме.

„За какво сега служи и какво може да докара онова измѣнение на религиозното ни вѣрванье, което ние прѣзъ толкова вѣкове сме пазили, съ което толкова врѣме сме живѣли, това отстжпничество отъ святата вѣра на нашитѣ прѣдци, което нѣкои прѣлъстени ни проповѣдватъ съ таквозъ усърдие? Ако Българетѣ, всичкитѣ или нѣкоя часть отъ тѣхъ, се склоньтъ да направятъ какво годѣ, било и на́й-малко промѣнение на досегашнитѣ си религиозни вѣрвания, това тѣ ще направятъ не по убѣждение, а по желание да се освободятъ отъ гърцкото духовенство и по лъстивитѣ обѣщания, които имъ даватъ агентитѣ на папищашството. Но за почитанье ли е онзи человѣкъ и тѣмъ паче онзи народъ, който си промѣня религиозното вѣрванье, за да добие нѣкои права, които му обѣщаватъ миссионеритѣ? Увѣрени ли сме още, че ще добиемъ непрѣмѣнно тѣзи права, които ни се обѣщаватъ, и ще знаемъ да ги завардимъ? Защо да се не прѣдположи, че онзи, който е лъгалъ, може пакъ да излъже? Папищашскитѣ калугери сж много лъгали, за да

распространятъ властьта на папата. Какъ може да се надѣятъ Българетѣ да видятъ добро отъ папата и отъ неговитѣ калугери, кога иститѣ му подданни викатъ противъ неговото тиранско управление, когато е извѣстно, че истото това папищашско духовенство, което само себе си хвали, далечъ не е свободно нито отъ развратъ, нито отъ властолюбие. Тежко на този народъ, който мисли да придобива права съ промѣнение вѣрата си, който вѣрва на лъжливитѣ обѣщания на папскитѣ калугери и който, като не ще самъ да употрѣби трудъ и врѣме за да се освободи отъ една незаконна власть, отива да се туря подъ друга още по-незаконна и съ това само промѣня властитѣ, безъ да добива нѣщо сѫществено. Той се прѣдава на едно духовенство, което винѫги е търсило господство и което за да достигне цѣльта си, винѫги е готово да употрѣби всѣкакви срѣдства.

„Когато наумихме на нѣкои отъ ревнителитѣ на папството, които прѣдпочитатъ да се покорятъ на папата и да приематъ уния по-добрѣ, отколкото да почакатъ още нѣкое врѣме въ това състояние, въ което сме сега, и да придумватъ народътъ да има търпѣние и постоянство, когато, казваме, имъ наумихме, че папищашскитѣ калугери, каквито обѣщания и да даватъ, могѫтъ твърдѣ лесно да ги не испълнятъ и да ни въртятъ, както щѫтъ, като много по-силни, по-опитни и по-лукави отъ гърцкитѣ, ние получихме отъ тѣхъ този отговоръ: „въ този случай оставяме папищашитѣ и ставаме каквито ни ареса“. И тѫй тѣ, види се, ще редятъ вѣритѣ, догдѣто да намѣрятъ нѣкоя вѣра таквази, която да имъ дава всичко на готово, която да не иска отъ тѣхъ никакъвъ трудъ и да не имъ дава никакви мѫчнотии, щото тѣ само да блаженствоватъ и царуватъ. Кой не види, че това сѫ на́й-глупави разсѫждения, на които могѫтъ да се слагатъ само безсъвѣстнитѣ и вѣтреннитѣ хора? Кой не разумѣва, че ако ние самички не се стягаме и не си отваряме добрѣ очитѣ, ако се облягаме само на покровителството на другитѣ и чакаме да си подигнемъ народностьта безъ трудъ и жертви отъ насъ сами, ние винѫги ще сме слуги на другитѣ, които ще се ползоватъ, както и Гърцитѣ, съ нашата простота и недѣятелность! Напраздно се лъжатъ нѣкои, че едно духо-

венство, каквото папищашското, може да помогне на единъ кой и да е народъ, на́й-паче простъ и непрѣдопазливъ. Въ сегашне врѣме нѣма почти нигдѣ духовенство, което впълно да отговаря на висотата на положението си. Ако ние Българетѣ искаме да сме независими отъ Гърцитѣ, то е за да можемъ да наредимъ църковнитѣ си работи съобразно съ вѣрата си и за да можемъ да сѫществуваме въ империята, като особенъ народъ, който да се развива и съвършенствува самостоятелно, подъ държавното покровителство на Султанътъ, съобразно съ нуждитѣ и интереситѣ си, а не подъ влиянието и съ спънкитѣ на това или онова духовенство, което ще ни налага прямо или косвенно щенията си. Чини ни се, че никой изъ насъ не мисли, че нашето собственно духовенство, което искаме да е независимо, ще да може да води народътъ въ напрѣдъкъ само по себе си. То все ще бѫде подъ влияние, но това влияние ще истича отъ срѣдата на самиятъ народъ, отъ неговото съзнание и отъ неговитѣ стремления, поради което и духовенството ни ще бѫде народно. Нашето духовенство, ако и да не ще бѫде отъ първъ пѫть съвършенно, съ врѣме ще се усъвършенствова, понеже, съобразно съ новитѣ понятия, нему нѣма да му се даде пълна власть и независимость, за да късне въ невѣжество, но ще се тури въ прилична зависимость отъ народътъ, който съ напрѣдваньето си ще понуждава и него да върви напрѣдъ, или по̀-добрѣ да кажемъ, напрѣдваньето на народътъ и на духовенството ще вървятъ заедно, понеже послѣднето ще е народно. И така като народътъ и духовенството ще дѣйствоватъ едно върху друго, тѣ ще се удържатъ взаимно отъ крайности. А пакъ ако духовенството не зависи отъ народътъ, но напротивъ припознава за свой началникъ и глава лице, което не може да има никакво съчувствие къмъ Българетѣ и ще дири своитѣ собственни интереси, то непрѣменно ще се удали отъ народътъ, ще се подчини на чуждо за него влияние и ще распространява това чуждо влияние и въ народътъ. Тогава ще ли да можемъ да кажемъ, че сме нѣщо придобили отъ промѣнението на вѣрата, направено съ цѣль да придобиемъ нѣщо? Франция, която е страна силна и независима, могущественна и просвѣтена, счете за потрѣбно, когато правѣше прѣобра-

зования въ краятъ на минжлото столѣтие, да ограничи голѣмата власть на папата въ прѣдѣлитѣ си, та ние ли сега ще считаме за маловажна тази истата власть, която е тяготѣла и тяготѣе и до сега надъ нѣкои народи противъ волята имъ! Напразно прочее казватъ прѣлъстеннитѣ или подкупеннитѣ ревнители на папищаството: „ние ще да „придобиемъ, но нѣма да изгубимъ; нито пакъ вѣрата „си ще измѣнимъ, понеже ще си останемъ съ обрядитѣ „и догмитѣ, които сега държимъ“. Не е ли измѣнение на религиозното вѣрвание, догдѣ сме припознавали невидимъ глава на църквата Христова, да хванемъ да припознаваме видимъ глава на всичката църква и намѣстникъ Божий на земята Римскиятъ папа? Като го припознаемъ за намѣстникъ Божий прѣдъ правителството и прѣдъ всичкий свѣтъ, съ какви очи можемъ оти утрѣ да се плачемъ срѣщу него, че ни налага нѣкои си негови щения? Не ще ли има всѣкий право да ни каже тогава: „да сте мислили, когато сте го припознавали за намѣстникъ Божий; сега нѣмате право да му се не покорявате“.[1])

Въ разсжжденията и съвѣтитѣ, които се съдържатъ въ горнитѣ редове, се отражаваше ясно, че по̀-напрѣшнята надѣжда за скоро припознаванье Българската възобновена иерархия бѣше поколебана отъ новия оборотъ, който зехж работитѣ слѣдъ избранието патриархътъ, и че въ очитѣ на тогавашнитѣ водачи на́й-голѣмото зло, което можаше да се роди отъ този неблагоприятенъ оборотъ, бѣше отлжчваньето на народътъ отъ Православието и вкарваньето му въ примкитѣ на пропагандата. Гърцитѣ не щѣхж нито да знаѭтъ за тази опасность. Тѣ я не виждахж, таче и невѣрвахж, ако нѣкой имъ я показваше. Тѣмъ имъ се чинѣше, че всичко, щото имъ се казваше по този прѣдмѣтъ, имъ се казваше съ цѣль да се подплашжтъ, та да направятъ устжпки на Българетѣ. Тѣ гледахж само какъ да спънжтъ Българетѣ и да се удържатъ въ привилегированното си положение. Като се прѣструвахж прѣдъ Руситѣ, че скърбятъ за това положение на Църквата и се оплакваxж, че всичкото зло произлѣзва отъ Католичската пропаганда, тѣ всячески се стараехж да увѣрятъ турския и европейския свѣтъ, че движението на Българетѣ е подсторено отъ Русия, отъ пан-

[1]) „Български Книжици“, кн. втора за октомвр., стр. 155—160.

славиститѣ.[1]) По̀-ученитѣ изъ срѣдата на мірскитѣ и духовнитѣ имъ лица, между другото, си губѣхѫ врѣмето да пишѫтъ статии и брошури, въ които да доказватъ неоснователностьта на желанията и на исканията на Българетѣ. Тия брошури, вмѣсто да убѣдятъ Българетѣ и да ги възвърнѫтъ отъ посоката, която бѣхѫ зели, ги раздражавахѫ още по̀вече противъ Гърцитѣ, като показвахѫ ясно упорството и нежеланието имъ да признаѭтъ сѫществованието на българската народность и нейното право за самостоятелно развитие. Такова раздражение произведе[2]) въ това врѣме между Българетѣ особенно брошурата, която се издаде прѣзъ есеньта, съ одобрение на патриаршията, отъ първия секретарь на патриаршия синодъ, сега митрополитъ Кизичский, Григорий и която доказваше, че България открай е била подчинена на Цариградския патриарший прѣстолъ и че Православната Българска църква никога не се е признавала отъ Всеобщата църква за самостоятелна.[3])

Нежеланието на Гърцитѣ да се даде справедливо удовлетворение на Българетѣ и тѣхнитѣ старания да се осуети и потъпче българското движение съдѣйствовахѫ не може по̀-добрѣ на видоветѣ на пропагандата. Турското правителство, което бѣше отдавна скроило ролята, която трѣбваше да играе въ драмата, не мислеше нито на̀й-малко да ги стресне съ нѣкое внушително напомненье въ полза на Българетѣ, както очакваха послѣднитѣ. Напротивъ то като че ги насърдчваше съ неговитѣ отзиви за българскитѣ оплаквания да гледатъ на тѣхъ равнодушно. Такъво дѣйствие, напримѣръ, ще да е ималъ върху тѣхъ отзивътъ на великиятъ везирь въ рапортътъ, който той подаде султану относително резултатътъ на пѫтуваньето си по областитѣ на Европейска Турция и който се обнародва въ краятъ на ноемврий. По поводъ на оплакванията, които бѣхѫ му се подали отъ страна на Българетѣ срѣщу гърцкитѣ владици, везирьтъ каза само това въ този рапортъ, че помежду другитѣ злоупотрѣбления и лошавини той забѣлѣжилъ и една

---

[1]) В. „България" год II, стр. 281.

[2]) Гледай Правдата на Българетѣ срѣщу лъжитѣ на фанариотитѣ въ „Бълг. Книжиця" за декемврий 1860.

[3]) Заглавието на тая брошура е: Πραγματεία περὶ τῆς κανονικῆς δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου ἐπὶ τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ Ορθοδόξων ἐκκλησιῶν ὑπὸ Γρηγορίου ἀρχιγραματέως τῆς ἱερας Σινόδου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Εκκλησίας. Εν Κονσταντινουπόλει 1860.

таквазъ, която изисква бързо и дѣйственно прѣмахванье. Тая лошавина била не дотамъ поучителното поведение на нѣкои отъ членоветѣ на високото гърцко духовенство. Великия везирь отдава справедливость на пóвечето отъ гърцкитѣ владици, но не може да се въздържи да не каже, че има помежду тѣхъ и таквизи, които не взематъ въ внимание свойството на миссията си и се вдаватъ въ злоупотрѣбления, неприлични на санътъ имъ. Но той се надѣе, че новиятъ уставъ, който се изработи отъ нарочно съставената за това коммисия (народний гърцки съборъ) и който той ще поднесе въ непродължително врѣме на негово величество за подтвърждение, „ще тури край на това състояние на работитѣ, което унижава духовенството и тежи на християнетѣ.“[1]) За това, че Българетѣ искатъ признание на възобновената си иерархия и отдѣление отъ Гърцитѣ великия везирь не поменж нито съ една дума. Нему като че никой не му бѣ говорилъ за подобно нѣщо, и той като че не знаеше да се е подигалъ нѣгдѣ подобенъ въпросъ. Отъ неговътъ рапортъ всѣки можѣше да се убѣди, че султанското правителство нѣма на умъ да уважи жалбитѣ и молбитѣ на Българетѣ за признание независимата имъ иерархия. Агентитѣ на пропагандата, които се ползовахж отъ всичкитѣ неблагоприятни за Българетѣ обстоятелства, за да покажжтъ, че на Българския народъ не остава другъ пжть за сполука на желанията му освѣнъ обращение съ двѣ думи къмъ папата, експлоатирахж за цѣльта си отзивътъ на великия везирь относително начинътъ, съ който могжтъ да се прѣмахнжтъ злоупотрѣбленията на гърцкото високо духовенство и се удовлетворятъ оплакванията, възбудени отъ тия злоупотрѣбления.[2])

Ако и озадачени така отъ всѣкждѣ, водачитѣ на Българския народъ не изгубихж, обаче, куражътъ си. Далечъ отъ мисъльта да направятъ нѣкоя постжпка прѣдъ папата, тѣ не пò-малко се отстраняваxж и отъ всѣко общение съ патриаршията. Тѣ стояхж твърдо на основата, върху която се положихж съ великденската постжпка, като вѣрвахж, че рано или късно тя ще ги приведе къмъ желаемата цѣль.

---

[1]) „Български Книжици“, книга първа за декемврий 1860. — „България“ год. II, стр. 595, 595.

[2]) „България“, год. II, стр. 593.

Заключението, което вадѣхж агентитѣ на католическата пропаганда отъ рапортътъ на везирьтъ, тѣ опровъргавахж съ всевъзможни доводи,[1]) а заповѣдьта на султанското правителство да идатъ да се подчинятъ на патриархътъ тѣ рѣшихж да отклонятъ съ едно ново прошение, въ което прѣдставихж рельефно своятъ погледъ върху въпросътъ и причинитѣ, по които не могжтъ да отидатъ да засвидѣтелствоватъ на патриархътъ своето почитанье.

На високото Императорско правителство, казвахж тѣ, въ това прошение, е извѣстно, че Българския народъ, който всѣкога е считалъ за голѣмо свое щастие да е послушенъ и покоренъ на законния си господарь, е туренъ въ царството подъ властьта на едно иноплѣменно духовенство, а чрезъ това и подъ властьта на единъ иноплѣмененъ народъ, такожде рая на султанътъ. Гърцкото духовенство и гърцкия народъ се ползоватъ, вслѣдствие на привилегированото си положение, съ всичкитѣ права и царски милости, а Българетѣ се гледатъ, като съвършенно безправни. Гърцкия народъ съ това се обаче не благодари, но иска да слѣе Българетѣ въ своята народность съ цѣль да се усили насрѣща Оттоманското царство. Патриаршията си е присвоила противу вѣрата власть надъ Българетѣ съ цѣль да служи на интереситѣ на Гърцкия народъ противъ Оттом. Порта. Владицитѣ, които тя испраща въ България, противу волята на българското население и слѣдователно противъ заповѣдитѣ на самата му вѣра, отъ една страна го съблачатъ съ грабителствата си, а отъ друга му налагатъ въ църквитѣ и въ училищата гърцкия езикъ. Това поведение на гърцкитѣ владици, което е явно противно на вѣрата, огорчава до глжбината на сърцето Българетѣ. Гърцкото духовенство при това разваля съ неговътъ безнравственъ животъ добритѣ нрави на населението, и така вѣрата, намѣсто да спомага за усъвършенствованье нравитѣ, става причина на развалата имъ. Българския народъ се оплака нееднокрадно прѣдъ султановото правителство срѣщу гръцкото духовенство, но като видѣ, че на неговитѣ оплаквания не се даде никакво внимание и че тѣ не се зачетохж и отъ съборътъ, който се свика да изработи нови наредби, той се рѣши, слушающъ заповѣдитѣ на вѣрата си, да „ис-

[1]) „Български Книжици", книжка първа за декемврий 1860, стр. 330.

върли името на патриархътъ и на всичкитѣ отъ него исратени владици изъ църковнитѣ си молитви, като имена а человѣци богопротивни". Тази постжпка, като заповѣдзна отъ самата вѣра, не може да се счита прѣстжпление рѣдъ очитѣ на султановото правителство. Българския ародъ очакваше че, слѣдъ като се самъ развърза релиозно отъ всѣко подчинение на гърцкото духовенство, султановото правителство ще счита отъ своя страна такожде а несжществующе вече това подчинение и ще припознае народната му иерархия, на която той единственно може да е подчинява по законитѣ на вѣрата си. Ако това не станж до сега, причината ще да сж клеветитѣ и неправото тълковенье на вѣрата отъ страна на гърцкото духовенство. Не Бълг. народъ се отхвърли отъ Гърцката патриаршия и поиска да се припознае неговата народна иерархия по съображения, които истичатъ отъ самата му вѣра, султановото правителство може да се увѣри въ това отъ лица знающи вѣрата, която исповѣдва този народъ. Българския народъ поиска отъ друга страна да му се припознае собствена иерархия, за да влѣзе въ непосрѣдственни сношения съ султановото правителство и нему да служи, а не на единъ, като него, рая народъ. Съ припознаваньето Българската иерархия султановото правителство не уврежда нито Гърцк. Цариг. патриархъ, нито никого другиго, но извръшва правосждно дѣло. Цариг. патриархъ не е единственъ религиозенъ началникъ въ Православната църква, каквото папата въ Католичската. Българетѣ мислятъ, че ако Гърцитѣ иматъ четире патриарха и единъ независимъ архиепископъ (Кипрскиятъ), може и тѣмъ да се припознае поне единъ независимъ архиепископъ, за посвещението на когото тѣ нѣматъ нужда отъ никой патриархъ, понеже той се намира вече помежду имъ. Българетѣ се отрекохж отъ патриархътъ, като отъ еретикъ и безбожникъ, по религиозната си съвѣсть. Сега тѣмъ имъ се налага да отидатъ да му въздадатъ чѐсть. Българетѣ молжтъ султановото правителство да не ги принжждава на това, защото е противно на съвѣстьта имъ. Патриархътъ е нѣкоимъ образомъ църковно отлученъ отъ Българетѣ, а църковното отлучение запрѣщава всѣко сношение съ отлученията, догдѣ се той не исправи. Ако прѣдставителитѣ на Бълг. народъ би посѣтили послѣ

това патриархътъ, то тази постжпка, независимо отъ това че е противна на съвѣстьта имъ, ще докара още раздѣление и раздоръ въ народътъ. „На високото царско правителство е извѣстно че въ столицата на Н. И. В. се издава една газета на българский езикъ подъ тайното управление на папищашски калугери“.[1]) Тази газета освѣнъ че вече двѣ год. разнообразно хули вѣрата на Българетѣ и се подиграва съ нея, непрѣстанно още увѣрява народътъ, че августѣйшиятъ нашъ царь не може да припознае независимостьта на нашата иерархия, и да ще, и за това този листъ винжги кани народътъ да се поклони на папата и да земе отъ него независима иерархия, а българскитѣ прѣдставители, които се евяватъ прѣдъ Високата Порта по църковниятъ въпросъ, прѣдставлява прѣдъ народътъ, като безумни и подкупени отъ Гърцитѣ. Откакъ се е научилъ, че Високата Порта ги кара да отидатъ да направятъ посѣщение на патриархътъ, реченния листъ непрѣстанно вика и се радва, че ушъ се оправдали неговитѣ думи. Ето царството, казва той, не може безъ папата да припознае иерархията ни, ето подкупенитѣ български прѣдставители, наедно съ подкупенитѣ български владици, ще отидатъ при патрикътъ. Народътъ, като чака толкова врѣме и не сполучва нищо, не знае на прѣдставителитѣ си ли да вѣрва, или на папищашския листъ. Ако сега българскитѣ прѣдставители и владици отидатъ при патриархътъ, освѣнъ че това ходенье само́ ще се разчуе и ще се отзове злѣ въ народътъ, реченния листъ изъ единъ пжть ще распръсне слухъ за него и ще го прѣдстави по своему по всичка България, за да ги опозори и обезчести за неговата си цѣль. Народътъ тогава, като изгуби надѣжда, ще се хвърли, може, кой на кждѣто знае. На Българския народъ ще му е до глубини сърдца жално да види религиозното си раздѣление поради туй само че не му се припознава иерархията; жалостно ще бжде и на потомството да чете до нѣкога причинитѣ на това раздѣление. Отбраннитѣ (т. е. разумнитѣ) не могжтъ да повѣрватъ, разумѣва се, на оная нелѣпость, че ушъ августѣйший ни царь не можѣлъ, както близо двѣ годинъ утвърждава папищашския листъ, да припознае независимостьта на църковната наша иерархия, особенно като тѣ знажтъ, че

[1]) Рѣчьта е за в. „България“.

я иерархия се е припознавала толкова врѣме отъ слав-
ітѣ му прѣдшественници до унищожението ѝ, станжло
ѣди 90 годинъ, по интригитѣ на Гърцката патриаршия,
че тя се е потвърдила и отъ хатти-хумаюнътъ (на 1856),
ито, освѣнъ че подновява всичкитѣ древни права, дадени,
ога и да е, на християнетѣ отъ Османскитѣ царье, имъ
ва и други нови. Поради всичко това покорнитѣ Бъл-
ре молятъ високото императорско правителство, въ името
і милоститѣ, дадени отъ августѣйшиятъ имъ царь, сул-
інъ Абдулъ-Меджида, да земе прѣдъ очи състоянието имъ и
зъ да ги кара да направятъ прѣдварително посѣщение
а Гърцкия патриархъ, който е сега отстжпникъ отъ вѣ-
ата имъ, да припознае иерархията, която си иматъ, за да
умиротвори бълг. население и успокои въ религиознитѣ
і чувствования. Това ще бжде една милость, която още
ѝ-вече ще привърже Българския народъ до прѣстолътъ на
Ѣтоманскитѣ царье".[1])

Нашитѣ единородци искахж прикрито да изразятъ
кръбьта и негодованието си за това че Турското прави-
елство допущаше органътъ на Католичската пропаганда
ь „България" да се гаври съ православната вѣра и да
ули безнаказанно всички оние, които не се водятъ по
іеговитѣ съвѣти; че то всичко натъкмяваше така, щото
да се раскжса Българския народъ по вѣроисповѣданието
и на нѣколко части. Като не можахж открито да рекжтъ
за турскитѣ държавни мжже, че тѣ искатъ да распокж-
ватъ цѣлокупния за сега български народъ, съ цѣль да
го обезсилятъ за всѣкога, българскитѣ главатари и прѣд-
ставители изразявахж това полегато, като казвахж че на
Българския народъ ще да е до глубини души жално да
види религиозното си раздѣление поради това само че не му-
се припознава иерархията и че и на потомството ще е много
криво да чете до нѣкога причинитѣ на това раздѣление.
Това прикрито оплакванье не можеше, разумѣва се, да на-
кара Турцитѣ да промѣнятъ злонамѣренната си политика.
Малко ще да ги е било грижа турскитѣ държавни мжже
по онова врѣме, че на Българския народъ ще бжде до нѣкога
си жално да се научи, че той се е раздѣлилъ въ религи-

[1]) „Български Книжици", книга втора за декемврий 1860, стр. 383—391.

озно отношение поради тѣхниятъ отказъ да припознаѫтъ иерархията му, или пакъ че прѣдставителитѣ и главатаритѣ на чисто българското движение негодуватъ срѣщу тѣхната политика, натъкмена къмъ такова раздѣление. За тѣхъ главното бѣше да се сполучи распокѫсваньето, а за да се сполучи то, имаше голѣми шансове. Вече едно течение за уния съ католичската църква бѣше се образовало. На Турското правителство не оставаше друго освѣнъ да му расправя пѫтьтъ и да го улеснява, а това то и правеше съ приканваньето Българетѣ да отидѫтъ отново да се подчинятъ на патриархътъ.

Агентитѣ на пропагандата усугубихѫ дѣйствията си, когато не останѫ вече съмнѣние, че Турското правителство нѣма намѣрение да припознае Българската възобновена иерархия. Като поставѣхѫ на видъ, колко ще е унизително за Българетѣ отново да се покорятъ на патриархътъ, когато съ произнасяньето едното име само на папата можѣхѫ да сполучатъ испълнението на желанията си, тѣ подбутвахѫ, чрезъ прѣданнитѣ тѣмъ хора, проститѣ Българе отъ еснафитѣ въ Цариградъ да се събирѫтъ сегисъ тогисъ на метохътъ на Българската църква, за да заявяватъ, че ако Българската иерархия се не припознае отъ правителството, тѣ не ще се подчинятъ отново на Гърцкия патриархъ, но ще се отнесатъ до папата. Между това намѣрихѫ се едно двѣ лица и отъ водачитѣ на чисто народното движение, които мислѣхѫ, че негли ще е добрѣ да се направи една стѫпка въ полза на унията, за да се постресне малко патриаршията.[1]) Ободрявани тайно отъ тия лица, еснафитѣ отъ день на день правѣхѫ по̀-явни заявления въ полза на унията. Въ това сѫщото врѣме когато ставахѫ тия заявления, едно ново обстоятелство помогнѫ на агентитѣ на пропагандата окончателно да скло-

---

[1]) Постѫпката на тия лица, ако и да е достойна за осѫжданьо, трѣбва строго да се различава отъ поведението на людието, които дѣйствовахѫ, като органи на пропагандата. Първитѣ съзнавахѫ, че Българския народъ не трѣбва да отстѫпа отъ вѣроисповѣданието си и да се дава да го врѫзва за шията папата, но мислѣхѫ, че ако нѣкои Българе приврѣменно прогласятъ уния съ Римъ, то всичкия православенъ міръ ще възнегодува противъ патриаршията, и послѣднята ще се принуди на отстѫпки, а пакъ ония людье, които орудовахѫ съ в. „България", като издатели, сътрудници и корреспонденти, се стремѣхѫ да отлѫчатъ Българския народъ за всѣкога отъ Православната църква, като бѣхѫ се съвършенно отождествили съ исконнитѣ противници на Православието и врагове на въсточното словѣнство.

нятъ умоветѣ посрѣдъ проститѣ хора въ полза на унията. Балчишкий попъ, когото бѣ запопилъ прѣзъ юний въ Българската църква на Фенеръ Иларионъ Макариополский, се арестува въ началото на декемврий, по старанията на Варненския гърцки владика, и се испроводи право въ патриаршията въ Цариградъ. Той сполучва на скоро слѣдъ това да побѣгне изъ патриаршията въ Българската църква, а оттамъ въ католическия мънастирь на Санъ-Бенедето,[1]) гдѣто се обявява униатинъ и съ това се спасава отъ всѣкакви по́-нататашни прѣслѣдвания. Това обстоятелство, растълкувано и обяснено, направи силно впечатлѣние на настроенитѣ въ полза на унията прости умове. Агентитѣ на пропагандата се въсползуваха съ него за да ускорятъ деньтъ на провъзгласеньето ѝ.

[1]) „България" год. II, стр. 595, 602, 608, и 609. „Български Книжици", книга втора за дек. 1860, стр. 401.

ИЗЪ РОДОПИТѢ.

Рупчосъ

(едно Българско краище въ сѣвернитѣ расклонения на Родопскитѣ планини).

СЪОБЩАВА ХР. П. КОНСТАНТИНОВЪ.

I. Землеописенъ очеркъ.

Краището Рупчосъ или както бѣ наречено отъ Турцетѣ „Рупчосъ Нахясѫ“, а подиръ освобождението прѣименувано „Рупчоска Околия“, обѣма онова пространство по сѣвернитѣ Родопини бърда, низъ което водата се слива въ Чепеларската, Дермѐнь-Дерската и въ дѣснитѣ долове на Кричимската рѣки, дѣсни Маричини притоци. Това краище и прѣди и подиръ освобождението е било привързано къмъ Пловдивското окрѫжие, само че подиръ създаването на Ист. Румелия, когато станѫ ново административно подраздѣление, близополскитѣ му села: Орѣшецъ, Чаушово, Бачково, Лясково, Яворово, Добри-Лѫкъ, Сотиръ и още нѣкои приполски, се откъсахѫ и присъединихѫ къмъ други околии.

Въ Турско врѣме Рупчосъ граничаше съ Хасковската каза, Конушката нахия, Коюнъ-Тепеската нахия, Татаръ-Пазарджикската, Неврокопската и Ахѫ-Челебийската кази. Въ онова врѣме, тя съдържаше 66 села.[1]) По новитѣ си граници — спорѣдъ новото административно подраздѣление на Ист. Румелия — Рупчосъ допира отъ къмъ истокъ до Кърджалийската околия, отъ къмъ сѣверо-истокъ до Хаджиелеската и Конушката, отъ къмъ сѣверъ до Плов-

---

[1]) Народонаселението въ Пловдивский санджакъ. Лѣтоструй за 1870 година. Стр. 73. Географическитѣ граници на старий Рупчосъ сѫ били: р. Кричма, водораздѣлътъ на Марица съ Мѣста и Арда, планинитѣ: Карстовъ и Арпа Гедикъ и Пловдивското поле.

дивската, отъ къмъ сѣверо-западъ и западъ до Пещерската (Татаръ-Пазарджикско окржжие), а отъ къмъ югъ до Неврокопската каза (Серески санджакъ, Солунска областъ) и до Ахж-Челебийската и Дари-Дерската кази (Гюмюрджински санджакъ, Одринска областъ). Южната граница на Рупчосъ е водораздѣлната линия на р. Марица отъ една страна и р. р. Арда и Мѣста отъ друга страна. Въ сегашнитѣ си граници, Рупчосъ нийдѣ недопира Пловдивското поле. Единъ широкъ поясъ отъ крайнитѣ сѣверни Родопини барчини и падини, по които сж разложени крайнитѣ планински и приполски села: Тополово, Орѣшецъ, Чаушово, Горно-Арбанасе, Долно-Арбанасе, Бачково, Горни-Воденъ, Лясково, Яворово, Добри-Лжгъ (всичкитѣ сега въ Конушката околия), Ново-Селъ, Ени-Кьой, Изворъ, Сотиръ, Дерменъ-Дере, Брѣстовица и Перущица (Пловдивска Околия), я дѣли отъ рѣченото поле.

II. За названията „Рупчосъ“ и „Рупци“.

Различни мнѣния има, относително названието на това краище. Не може още да се отгадае, да ли краището е придобило названието си отъ названието на обитателитѣ му, които отъ незаповнено врѣме се зовжтъ *рупци,* или пакъ на послѣднитѣ посебното название е прикачено отъ названието на краището. Съ други думи казано: не се знае още положително: *Рупчосъ* ли е произлѣлъ отъ *рупци* или *рупци* отъ Рупчосъ; ала като вземемъ въ съображение, че въ краището нѣма ни едно село съ име „Рупчосъ“ [1]) може да се прѣдположи, че краището е заело названието си отъ наименуванието на жителитѣ му „рупци“. Заради това, ще трѣбва да диримъ: отъ гдѣ е излѣзло „рупци“.

Спорѣдъ едно прѣдание, приказвано въ ближнитѣ до Рупчосъ Ахж-Челебийски села Карлуково и Дере-Кьой (Горно и Долно), прѣзрителното и подсмивателното име „рупци“, има происходътъ си отъ „робци“, защото ужъ

[1]) Въобще въ по̀-вечето български краища нѣма села съ името на краището. Тъй, въ краищата Разлогъ, Чепино, Чеченъ, Карста̀та-Гора, Карсто̀-Поле (въ Родопитѣ), Вакарелъ (въ Срѣдна-Гора), Грахово (Брѣзнишко-Поле), Знеполье (Трънско), Буреліъ, Високо (Царибродско), Мрака̀ (къмъ Радомиръ), Палакария (на югъ отъ Витоша въ долината на р. Палагария), Пиянечко, Малешево, Боемия (въ Македония) и Жлебътъ (Орханийската котловина) нѣма села съ подобни названия. Въ нѣкои краища има по едно село, което носи името на краището; на пр. въ краищата Конушъ, Доспатъ и Бабекъ има по едно село съ името на краището.

Българетѣ въ онѣзи мѣстности, като пó-близу живущи до Пловдивското поле и слѣдователно изложени на пò-чести нападения отъ Турцетѣ, прѣзъ врѣмето на завоеванието, пó-скоро се били покорили и „станжли *робе* или „робци“ турцемтямъ“.

Спорѣдъ друго прѣдание, приказвано и отъ самитѣ рупци, тѣ се зовяли тъй, защото прадѣдовцитѣ имъ като нерачили съ добромъ да приематъ мохамеданската вѣра, наложено имъ било да плащатъ покачения харачъ, т. е. по рупъ (10 пари) и отъ тогава останжло да се именуватъ съ това прѣзрително име.[1]) Ала и на това прѣдание може да се вѣрва, колкото и на горнето, защото Ахж-Челебийскитѣ ахряне (Българе-мохамеданци) зовжтъ „рупци“ и събратията си помаци въ Рупчосъ.

Други пакъ прѣдполагатъ, че тѣзи хора, трѣбва да сж се прозвали отъ „Рудопа“ „рудопци“, та че сѣтнѣ е скратено „рупци“, или пакъ отъ „рудокопци“ се е прѣварила думата „рупци,“ защото днесъ се намиратъ много остатъци, които свидѣтелствуватъ, какво едно врѣме въ Родопскитѣ планини е имало много хора занимающи се съ рударство и рудокопство. На това прѣдположение за произхождението на названието „рупци“, можемъ до некждѣ да се облѣгнемъ, тъй като подземнитѣ богатства изобилватъ въ Родопскитѣ планини.

Най-сетнѣ, нѣкои искатъ да кажжтъ, че названието „рупци“ и „рупалани“, било прикачено на много български населения въ планински ниски котловини, зовани *падини* и *ропи*;[2]) но и това не ще да е вѣрно, защото тогазъ трѣбваше да се зовжтъ *рупци* всичкитѣ български населения въ планинскитѣ мѣста, а пъкъ ние виждаме въ Родопитѣ подобни — по землеописното си положение — на Рупчосъ краища, съ други особенни названия на жителитѣ имъ. Освѣнъ това, съ думитѣ „рупецъ“ и „рупци“ хората изъ околнитѣ на Рупчосъ краища, подразбиратъ людье пó-прости, пó-сурови и пó-груби.

Наистина, тъкмо въ срѣдището на источний Рупчосъ се нахожда мѣстностьта *Ропката,* въ която сж разложени

---

[1]) Наука II. 464.

[2]) Рупци и Рупалани. Наука II 463—473. Рупаланы или Рупцы, отъ П. А. Сырку. Стр. 4.

двѣ смѣсени (Българе-православни и Българе-мохамеданци) рупски села Фойна и Павелско и това подсѣща нѣкои да утвърждаватъ, че падинитѣ и ропкитѣ сѫ родителки на прозвището *рупци*. На това, обаче, нетрѣбва да даваме вѣра, защото и въ широкото Ардино корито има прозвища *Рóпката* и *Рóпата*, та че и едни колиби между Старо-Село (Ахѫ-Челебийско) и Баня (прѣди войната въ Хасковската каза, а сега въ Дари-Дерската) иматъ име *Ропата,* безъ да се зовѫтъ жителитѣ имъ *рупци*, било помежду тѣхъ си, било отъ съсѣдитѣ имъ; а пъкъ Българе *рупци* има и въ нѣкои равнини по течението на р. Марица.

„Рупчосъ“ и „рупци“ сѫ до нѣкѫдѣ въ свързска съ старото название на горното Ардино корито, което се е зовало *Меропи*;[1]) но и това не може да се вземе за основно доказателство при изучванье происхождението на казанитѣ думи и неможе положително да се утвърди, че тѣ сѫ произлѣзли отъ Меропи. Ето защо. Меропската крѣпость *Повисдосъ*, или сегашното село *Подвисъ,* (въ Ахѫ-Челебийско), надъ което и до сега още се намиратъ развалинитѣ и основитѣ отъ крѣпостьта, не е толкозъ близо до границата на Рупчосъ, а е на вѫтрѣ въ Ардиното корито цѣли 5—6 часа.

До тукъ ще спрѣмъ за „Рупчосъ“ и „рупци“. Пада се на пó-ученитѣ, да издирятъ происхождението на наименуванията „Рупчосъ и „рупци“, а особенно на послѣдното, което се придава на Българетѣ по сѣвернитѣ Родопини поли отъ Перущица до Енесъ. Цѣльта на тая кратичка статия не е друга, освѣнъ вкратцѣ да се запознае българския свѣтъ баремъ съ едно парченце отъ малоизвѣстнитѣ още широки Родопски планини, гдѣто въ послѣднитѣ години се случихѫ интересни за новата българска история събития. За пò-голѣма яснота, Рупчосътъ ще го наричаме отъ тукъ надолу съ сегашното му официално име „Рупчоска околия“, тъй като и много отъ пò-важнитѣ случки, които излагаме въ тая статия сѫ станѫли въ послѣдно врѣме. Изучванието старата история на Родопскитѣ планини въобще и на разнитѣ ѝ прѣдѣли или краища въ частность, е работа на бѫдѫщитѣ учени български историци.

---

[1]) Пѫтни бѣлѣжки за Срѣдна-Гора и Родопскитѣ планини отъ Д-ръ К. Иречекъ. С. П. С. Х. 22.

*

III. Горо и водоописателенъ прѣгледъ.

Рупчоската околия е цѣла планинска. Отъ сѣверний Родопинъ гребенъ — вододѣлътъ на р. р. Марица и Арда — два голѣми зъба се спущатъ въ сѣверна посока и постьпенно се расклоняватъ та образуватъ вододѣлитѣ на рѣкитѣ и доловетѣ въ околията. Първия или западния зъбъ е *Кара-Балканъ*, който се отдѣля при Караманжá — вододѣлъ на Арда и Кричма между Пашмаклѫ и Широка-Лѫка — протака се между Широка-Лѫка и Чепеларе, постьпенно се извисочава и подъ името Персенкъ спуща се до Тъмръчь. Върхътъ на Кара-Балканъ е вододѣлна линия на Кричимската и Чепеларската рѣки; а сѣверния му край т. е. Персенкъ, като се расклонява къмъ истокъ, западъ и сѣверъ образува вододѣлитѣ между Кричимската и Дермѐнь-Дерската, и Чепеларската и Дермѐнь-Дерската рѣки. Втория или източния зѫбъ е Калъчь-Бурунъ. Той се спуща отъ гребеня при Момина-Вода, протака се между с. с. Дряново и Богутюво, постьпенно се снишава и се свършва при с. Нарѣченъ, тамъ гдѣто Юговската рѣка се втича въ Чепеларската. Калъчь-Бурунъ е вододѣлъ между Чепеларската рѣка и най-голѣмий ѝ дѣсенъ притокъ Юговската рѣка; така щото, дѣли коритото на Чепеларската рѣка на двѣ: западно и източно; послѣдното въ турско врѣме носяше име *Дрянова-Колу*.

Освѣнъ двата голѣми зѫба, отъ сѣверния Родопинъ гребенъ се спущатъ къмъ сѣверъ още нѣколко пò-малки зѫба, които се губятъ въ горнитѣ притоци на Рупчоскитѣ рѣки. Пò-високитѣ върхове на Рупчоскитѣ планини, като Карлъкъ, Кара-Балканъ, Персенкъ, Бѣла-Черква и Калъчь-Бурунъ задържатъ снѣговетѣ за пò-дълго врѣме.

Както се каза и пò-горѣ, Рупчоската околия миятъ три главни рѣки: Чепеларска, Дермѐнь-Дерска и Кричимска.

1. Чепеларската рѣка се образува отъ нѣколко дола, що се сливатъ на сѣверъ отъ височинитѣ Караманжà, Букова-Планина, Студенецъ, Черна-Гора и Рожень, гдѣто има и единъ изворъ, който се брои за майка на рѣката. При с. Чепеларе прибира отъ лѣво единъ пò-голѣмичакъ притокъ, който се слива низъ едно ребро на Кара-Балканъ; $^1/_2$ часъ на сѣверъ отъ Чепеларе приема тоже отъ лѣво, Гюндюзицката рѣка, която се стича низъ источнитѣ отрѫги

на Кара-Балканъ. Отъ тамъ надолу приема слѣдующитѣ пò-главни притоци:

Лопухъ-Дере, който се стича отъ Момина-Вода и Дели-Ибрямица, протича между Калъчь-Бурунъ и Богутювската планина и при Богутюво се влива въ Чепеларската рѣка отъ дѣсно.

Чукуръ-Дере се влива низъ източнитѣ ребра на срѣдний Кара-Балканъ, при с. Чокуръ-Кьой приема името си, прибира водитѣ и отъ Гюндюзицката планина и подъ с. Софтаще се влива въ рѣката.

Орѣховската рѣка се набира изъ доловетѣ низъ източнитѣ ребра на Персенкъ, протича прѣзъ Орѣхово, пò-надолу прибира *Малювската-рѣка,* която се стича низъ Кара-Балканъ и при с. Фойна се влива отъ лѣво.

Юговската рѣка се образува отъ *Ерь-Кюприйската,* която се слива низъ Карстовъ и Арпа-Гедикъ, отъ *р. Бѣлíца,* която се стича низъ Кара-Куласъ и Аково, отъ *р. Лакáвица,* която се набира низъ сѣвернитѣ ребра на Ени-Ханъ-Баба, Чилъ-Тепе, Буржувъ-Пожаръ и Имаретската планина и отъ *Джуркова рѣка,* която се стича низъ Момина-Вода и Калъчь-Бурунъ. Уголѣмена тая рѣка, при с. Югово приема името си и се втича при с. Нарѣченъ отъ дѣсно.

Луковица се стича низъ Черни-Върхъ, Бѣла-Черква и Кара-Мандра и подъ с. Бачково се влива отъ лѣво.

Чепеларската рѣка влиза въ полето при Станимашкий проходъ, минува прѣзъ градеца Станимака и при Катуница се втича въ р. Марица отъ дѣсно.

2. Дермѐнь-Дерската рѣка се образува отъ *Тъмрѣчката, Дормýшовската* и *Дѣдевската* рѣки, които се стичатъ първата низъ Персенкъ, а другитѣ двѣ низъ източнитѣ му расклонения. Влива се отъ дѣсно въ Марица при Пловдивъ.

3. Кричимската рѣка или Въча се набира отъ многобройнитѣ притоци, що се сливатъ низъ сѣвернитѣ расклонения на сѣверо-западний и сѣверо-източний гребени на Родопскитѣ планини.[1]) Пò-главнитѣ ѝ горни притоци сѫ:

---

[1]) При върхътъ *Крушово,* вододѣлъ на Кричимската рѣка, на Арда и на Мѣста Родопитѣ се расклоняватъ на три главни гребеня: а) сѣвероисточенъ, който дѣли водитѣ на Марица и Арда и се продължава до Одринъ; б) югоисточенъ, който дѣли водитѣ на Арда и рѣкитѣ що се вливатъ въ Бѣло-Море по прибѣжието до устието на Марица, до дѣто се спуска и гребенътъ и в) сѣверозападенъ, вододѣлъ на Марица и Мѣста; продължава се отъ Крушово до Рила-Планина. Между първий и вторий

Тенесъ-Дереси и *Три-Градската рѣка,* които се стичатъ отъ Карталъ-Кая, Високия-Картоалъ, Карлъкъ, Паржинска-Барчина, Воалча-Барчина, Суванъ-Гедикъ, Шабаница, Торсунжа-Дахъ, Дикили-Ташь, Сарж-Еръ и Арабъ-Мезаръ; *Наиплйцката-рѣка,* която се набира отъ доловетѣ що се стичатъ низъ Арабъ-Мезаръ, Каинъ-Чалъ-Тепе, Карталъ-Тепе, Кузу-Яйляси, Кьоръ-Исса, Чаирлж-Яйля, Черешна-Гора, Кель-Тепе, Шилеста-Тепица и Гьозъ-Тепе; *Кара-Булйкската-рѣка* и долътъ, който се слива низъ гората Кючукъ-Яйляси. Всичкитѣ тия притоци се събиратъ въ една рѣка 1 часъ на югъ отъ с. Грохотно. Отъ Грохотно надолу въ Кричимската-рѣка се вливатъ:

Лъджа, се набира отъ Беденската, Брезенската и Вóрбовската рѣки, които се стичатъ низъ западнитѣ расклонения на срѣдний Кара-Балканъ отъ Широко-Лжцката рѣка, която се стича низъ жгълътъ между Кара-Балканъ и сѣверо-източния Родопинъ гребень и отъ р. Замогилка, която се стича низъ планина Мурсалица. Подъ с. Нáстанъ *Лъджа* се влива въ Кричимската-рѣка отъ дѣсно.

Домузъ-Дере има зачалото си отъ планинитѣ *Сютькя* (зжбъ отъ сѣверо-западния Родопинъ гребень и водолѣлъ между горнитѣ притоци на Чепинската рѣка и на Домузъ-Дере), Семиза (продължение отъ Сютькя въ сѣверо-източна посока и вододѣлъ между Ракитовската Стара-рѣка — притокъ на Чепинската р. Ели-Дере — и горнитѣ притоци на Домузъ-Дере), Кара-Чумакъ и Семеръ-Аланъ (вододѣлъ на Баташката рѣка и на Домузъ-Дере). Съставя се нáй-горѣ отъ *Сусусъ-Дере* и *Черно-Дере,* които слѣдъ като приберж̀тъ и други притоци, промѣнятъ имената си първата на *Бегликъ-Дере,* а втората на *Крива-рѣка;* двѣтѣ тия рѣки се сливатъ при Ташь-Богазъ въ една, която слѣдъ като прибира пò-долу рѣката *Чукуръ* отъ лѣво, приема името Домузъ-Дере; по къмъ истокъ прибира *Катранджикъ-Дере* отъ дѣсно и подъ Дьовленъ се влива въ Кричимската рѣка отъ дѣсно.

Отъ Дьовленъ надолу Кричимската рѣка много лжкатуши, но теченьето ѝ все дръжи сѣверна посока, и слѣдъ

гребени се простира широката долина на р. Арда, между вторий и третий — долината на Мѣста, а между третий и първий планинската часть на Маричиното корито. Въ жгълътъ между сѣверо-западний и сѣверо-източний гребени се разстила Кричимската долина.

като прибере Ракитовъ-Долъ, Длибоки-Долъ, Лясковската, Михалковската, Осиковската и Чюренската рѣки отъ дѣсно и Яланъ-Дере, Фотенската и Форцовската рѣки отъ лѣво, пробива си пжть прѣзъ с. Кричимъ въ полето и се влива въ Марица отъ дѣсно.

IV. Географически, статистически, етнографически и икономически прѣгледъ.

По административното распрѣдѣление на Източна Румелия отъ 1879 год., Рупчоската околия се състоеше отъ 45 села. Отъ тѣхъ 6 (Ситово, Бойково, Дѣдево, Малюво, Шейтанъ-Кьой и Югово) сж българо-християнски; 29 (Софтжще, Чукуръ-Кьой, Борово, Крушово, Дряново, Карамушица, Еръ-Кюприя, Бѣлица, Лакавица, Дормушово, Богутюво, Тъмръчь, Брѣзовица, Грохотно, Гьовренъ, Мугла, Три-Градъ, Кюстенджикъ, Бѣденъ-Баня, Михалково, Балабанъ, Чуриково, Осиково, Черѣшово, Петваръ, Лясково, Брѣзье и Настанъ) сж българо-мохамедански и 10 (Широка-Лòка, Вòрбово, Стойкитѣ, Фойна, Павалско, Лилково, Орѣхово, Чюрень, Нарѣченъ и Чепеларе) сж смѣсени.[1])

По землеописното си положение спадатъ:

1) Въ коритото на Чепеларската рѣка 19 села: Малюво, Шейтанъ-Кьой, Югово (бълг. христ.); Софтжще, Гюндюзица, Чукуръ-Кьой, Борово, Крушово, Дряново, Карамушица, Еръ-Кюприя, Бѣлица, Лакавица, Богутюво (бълг. мохам.); Фойна, Павалско, Орѣхово, Нарѣченъ и Чепеларе (смѣсени).

2) Въ коритото на Дермѐнь-Дерската рѣка 9 села: Ситово, Бойково, Дѣдево (бълг. христ.); Лилково, Чюрень (смѣсени), Дормушово, Тъмръчь, Брѣзовица и Петваръ (бълг. христ.) и

3) По дѣсната страна на Кричминото корито 17 села: Чéрѣшово, Осúково, Михáлково, Чурúково, Лясково, Грохóтно, Брезье, Беденъ-Баня, Гьовренъ, Мугла, Три-Градъ, Балабанъ, Кюстенджикъ, Нàстанъ (бълг. мохам.), Широка-Лóка, Вóрбово и Стойкитѣ (смѣсени).

---

[1]) Официална статистика на Източно-Румелийското население. 1880. стр. 16. *Забѣл.* Въ Ситово е имало и помаци, но тѣ сж избѣгали прѣзъ 1879 и 1880 год. прѣди да стане първото народно прѣброяване въ Източна-Румелия. Въ Борово, Бѣлица и Карамушица се срѣщатъ българската и турската народности; на западъ отъ тия села елементътъ е български а на истокъ е вече кжрджалъкътъ; за това въ рѣченитѣ села се говорятъ и двата езика: български и турски и жителитѣ имъ иматъ роднински свръзки и съ помашкий и съ турский елементъ.

При народното прѣброяванье въ Ист. Румелия прѣзъ 1880 год., въ Рупчоската околия сѫ прѣброени само 32 отъ 45-тѣхъ села.[1]) Прѣброени сѫ и 4 отъ непокорнитѣ села (Тъмръчъ, Черѣшово, Петвàръ и Брѣзовица), които въ оная година сѫ били покорни. Въ 32-тѣ села е имало 3363 кѫщи, 3946 домакинства съ 19326 (9680 м. 9646 ж.) душь жители, отъ които 9447 (4864 м. 4583 ж.) бълг. христ., 9753 (4748 м. 5005 ж.) бълг. мохам. и 126 (68 м. 58 ж.) циг. мохам. Числото на отсѫтствующитѣ мѫже прѣзъ врѣмето на прѣброяваньето не е отбѣлѣжено; види се броени сѫ за присѫтствующи. Това прѣброяванье е ставало набързо и безъ никакви подробни опѫтвания; слѣдователно, правилни заключения не могѫтъ да се изваждатъ отъ тая статистика.

По̀-порядъчно прѣброяване станѫ на 1 Януарий 1885 г. Тая статистика ще си има голѣма важность, като направена 8 мѣсеци прѣди съединението на България. Наистина срѣщатъ се и въ нея непростими погрѣшки, които въ бѫдѫще можаха да породятъ споръ между етнографитѣ, ако народоброенията не се повтаряха всѣки петь години. Една крупна погрѣшка е допустнѫта и въ Рупчоската околия. Тя е, че Българетѣ отъ мохамеданска вѣра (помаци) сѫ показани въ новата румелийска статистика за „турце". Всичкитѣ други данни сѫ по̀-подробни и по̀-точни. Споредъ въпросната статистика, въ Рупчоската околия сѫ прѣброени 29 села[2]) и въ тѣхъ е имало на 1 Януарий 1885 год. 3750 кѫщи, 16 дюкяне въ оградитѣ на кѫщитѣ и 40 дюкяне отдѣлни отъ кѫщитѣ, всичко 3806 згради, въ които сѫ били помѣстени 4327 домакинства съ 20821 (9499 м. 11322 ж.) д. жители, отъ които 10046 (4528 м. 5518 ж.) бълг. христ., 10674 (4917 м. 5757 ж.) бълг. мохам.,[3]) 5 (4 м. 1 ж.) гърци христ., 88 (44 м. 44 ж.) циг. мохам., 4 (2 м. 2 ж.) италиянци и разни 4 (м.). При прѣброяваньето сѫ отсѫтствували 953 (951 м. 2 ж.); отъ тѣхъ 817 (816 м. 1 ж.) бълг. христ. и 136 (135 м. 1 ж.) бълг. мохам.; отсѫтствували: 26 д. м. въ България, 921

---

[1]) Официална статистика на Източно-Румелийското население. Пловдивъ 1880, стр. 16.

[2]) Резултати отъ прѣброяване на населението въ Източна Румелия на 1 Януарий 1885. Кн. I. Пловдивски окрѫгъ. стр. 9—10.

[3]) Само въ селата Борово, Бѣлица и Карамѝшица има между Помацитѣ и Читаци, но тѣхното число не може да се знае точно. Въ статистиката за 1880 год. тѣ сѫ показани за *Помаци*, а въ оная за 1885 год. не сѫ правили никаква разлика между Помацитѣ и Читацитѣ, та сѫ писали и еднитѣ и другитѣ „Турце".

(919 м. 2 ж.) въ Турция, 1 м. въ Ромжния и 5 м. въ разни държави. Така щото, истинското число на жителитѣ въ 29-тѣ Рупчоски села възлиза на 21774 д. (10450 м. 11324 ж.), отъ които 10863 (5344 м. 5519 ж.) бълг. христ, 10810 (5052 м. 5758 ж.) бълг. мохам. и останжлитѣ Цигане, Гърци и разни, както сж показани пò-горѣ.

При първъ погледъ върху двѣтѣ статистики, въ очи бие увеличената цифра на кжщитѣ. Намираме въ 1885 год. 387 кжщи и 40 дюкяне отдѣлни отъ кжщитѣ. Но тѣзи цифри 387 и 40 въ дѣйствителность сж още пó-голѣми, понеже въ 1880 год. сж прѣброени 32 села, а въ 1885 год. само 29 — Тъмръчь, Черѣшово и Петваръ бѣха вече недостжпни при второто прѣброяванье. Умножаваньето на кжщитѣ е лѣсно истълкуемо, ако земемъ прѣдъ видъ събитията въ Рупчоско отъ 1876 до 1879 год., когато много села цѣли и отчасти сж горѣни.

Видна е тоже и разликата между численностьта на мжжкий и женский полъ. Женскитѣ надминуватъ мжжкитѣ съ 874. Частно между бълг. мохам., тая разлика е още пó-видна: българо-мохамеданкитѣ надминуватъ мжжкитѣ съ 706 (14%), а българо-християнкитѣ само 275 (5%). Причината е тукъ, че мнозина рупци изоставатъ въ странство, гдѣто се и оженватъ; а у помашкий елементъ, причината се крие въ това, дѣто много помаци сж изгинали като войници прѣзъ послѣднитѣ войни и освѣнъ това, мнозина подлѣжащи на военната тѣгоба, подиръ освобождението, побѣгнжли сж въ задграничнитѣ села въ Турско и въ непокорнитѣ рупчески села.

По народность всичкитѣ жители сж Българе. Само въ нáй-източнитѣ Рупчоски села: Борово, Бѣлица и Карамýшица има и Турце, които говорятъ езикъ смѣсенъ отъ турски и български думи. Циганетѣ, като распръснжти по всичкитѣ села на съвсѣмъ малки купчинки и заселени, отдавна сж забравили матерний си езикъ, приели сж българский и исповѣдватъ мохамеданската вѣра. Показанитѣ въ послѣднята статистика гърци, италиянци и разни, сж врѣменно проживѣющи или проходящи; а отсжтствующитѣ 919 м. сж били пóвече въ приморската равнина, гдѣто всѣка година слизатъ да упражняватъ занаятитѣ си: зидарство, овчарство и кираджилъкъ.

Броя на жителитѣ въ бившитѣ непокорни Румелии Рупчоски села, не може точно да се знае. Въ 1880 г. сѫ били прѣброени само 4 села: Тъмръчь, Черѣшово, Петваръ и Брѣзовица. Въ тѣхъ е имало 196 к. 233 дом. съ 1140 ж. (563 м. 577 ж.). Ала въ онова врѣме не сѫ се били възвърнѫли още всичкитѣ избѣгали въ вѫтрѣшностьта на Родопитѣ помаци. Всичкитѣ жители въ 17-тѣхъ непокорни Рупчоски села, прѣдполага се да сѫ до 16.000 д., а заедно съ онѣзи въ четиритѣ непокорни села въ Пещерската околия, Помачката република има до 19.000 ж.[1]) По показанията на единъ бивши въ турско врѣме рупчоски Кѫръ-Агасѫ, въ всичкитѣ непрѣдадени села има до 2445 к. Споредъ официалнитѣ турски книжа,[2]) прѣди размирнитѣ години, въ 1874, тѣ сѫ плащали на държавата 83.735 гр. вергия, 240.300 гр. десетъкъ и 141.108 гр. бегликъ — всичко 465.143 гр.

До прѣди 40 години, Рупчоската околия е била въ рѫцетѣ на стария Тъмръчлия Хасанъ-Ага. Той я е управлявалъ, той се е располагалъ съ живота имота и честьта на жителитѣ ѝ. Стария Тъмръчлия е сѫдилъ, колилъ и бѣсилъ по свое усмотрение. Ползувайки се съ нѣкакви стари правдини, той си билъ присвоилъ много добри гори и планини около Тъмръчь, дѣто сѫ лѣтували собственнитѣ му безбройни стада отъ овци и нѣколко хергелета конье. Стария Тъмръчлия въ съюзъ съ нѣкои дере-беювци въ Родопскитѣ планини, много пѫти не се е покорявалъ на султановитѣ заповѣди.[3])

Слѣдъ смъртьта му, неговата власть и сила прѣминала на сина му Ахмедъ-Ага. Когато Пловдивската каза се раздѣлила на нахии, Рупчосъ нахиясѫ се повѣри на Тъмръчлиювия синъ Ахмедъ-Ага, който по самовластието си малко се отличавалъ отъ баща му. Ахмедъ-Ага чакъ до 1876 год. бѣше като Рупски царь и между другия данъкъ, събиралъ си е и за него особенъ данъкъ въ масло, сирене, аби и овци. Той е ходилъ отъ село на село да гостува, да яде и пие съ своитѣ кабадаии, да събира царската вергия и да наказва съ бой и затворъ злодѣйцитѣ и всѣкиго, който би испуснѫлъ нѣкаква

---

[1]) Стенографически дневници на Обл. Събрание. Трета редовна сесия. 1881. стр. 670.

[2]) Салнаме виляети Едирне. 1290. стр. 209—211.

[3]) Непокорнитѣ села въ Родопскитѣ планини. Кн. I. стр. 5—7.

дума противъ селския ага или чорбаджия, или противъ нѣкой Ахмедъ-Аговъ приятель и съмисленникъ. За ролитѣ, които е игралъ Ахмедъ-Ага до 1876 год. и за влиянието, което той е упражнявалъ помежду помацитѣ отъ 1876 год. насамъ, писано е нѣщо до сега[1]) па има да се каже и тукъ нѣщо, но по-нататъкъ.

Слѣдъ тоя общъ прѣгледъ на селата, ние ще направимъ единъ кратъкъ географически, статистически и поминъченъ прѣгледъ за всѣко село.

I. Чепеларската долина.

1. Чепеларе, сѣдалище на Рупчоското околийско управление. Разложено въ прѣдгорията на Чепеларската блатиста котловинка, дѣто се сливатъ три отъ горнитѣ притоци на Чепеларската рѣка, то е най-южното Рупчоско село възъ Чепеларската долина и отстои 13 часа на югъ отъ Пловдивъ, 14 на югозападъ отъ Станимака, 3 часа на сѣверъ отъ границата отъ къмъ Пашмаклж (сѣдалище на управлението въ Ахж-Челебийската каза) и 2 часа на сѣверозападъ отъ границата отъ къмъ Дере-Кьой. Землището на това село допира до землищата на селата Широка-Лъка (2 часа на югозападъ) Ворбово (2 часа на западъ), Гюндюзица (1 часъ на сѣверозападъ), Богутюво (1 часъ на сѣверъ), Горно-Дере-Кьой (3 часа на истокъ) Долно-Дере-Кьой ($3^1/_2$ часа на югоистокъ), Райково и Пашмаклж (4 часа на югъ).

Чепеларе не е старо село. То ще да е основано подирь завоеванието на края отъ турцетѣ. Окржжающитѣ го бърда сж били едно врѣме владѣяни отъ юрюци-скотовъдци, които сж ги наименували *Джабель-Дахъ* и по това име селото е било нарѣчено Джабеллй. Въ турскитѣ официални книжа то се писваше Чепеллй. Съ такова име го срѣщаме и въ една пѣсень. Никакво прѣдание нѣма, да е имало това село българско име.

По своето географическо положение, по интересътъ на държавата да завардва границитѣ си отъ разбойнически нашествия, по близината си до сѣдалището на съсѣдната задгранична околия, по влиянието, което отъ тукъ може да се упражнява върху българский задграниченъ елементъ въ просвѣтително отношение, и още по причина че прѣзъ

[1]) Непокоритѣ села въ Родопскитѣ планини. Кн. I. Борба. Бр. 12—14.

тукъ минува пѫтьтъ отъ Пловдивското поле за горното Ардино корито и отъ тамъ за приморската равнина, това село умѣстно е избрано за сѣдалище на Рупчоското управление.

Както и другитѣ Рупчоски села, Чепеларе въ турско врѣме е било подъ натиска на разни тамошни аги, Тъмръчлиюви привърженици. По́-добритѣ гори и планини сѫ били усвоени прѣзъ врѣмето на дере-бейлика отъ влиятелнитѣ първенци. При това, голѣма часть отъ Чепеларското землище, по роднински свързски, между Чепеларскитѣ едноврѣмешни голѣмци помаци и Ахѫ-Челебийскитѣ деребеювци, въ началото на това столѣтие сѫ прѣминѫли въ владѣние на послѣднитѣ, чиито потомци едвамъ подиръ освобождението ги прѣпродаватъ на Чепеларскитѣ жители. Разбира се, че земята като е била съсрѣдоточена въ малко ржцѣ и вардена по́вече за пасбища на дрѣбенъ добитъкъ, то на по́-голѣмата часть отъ населението поминъкътъ е билъ мѫченъ. Слабото земледѣлие и дребното скотовъдство, не сѫ могли да удовлетворяватъ поминъчнитѣ нужди, та за това Чепеларчанье сѫ се занимавали съ ратайство, кираджилъкъ, зидарство и терзиликъ. Тукъ правятъ и аби за домашно употрѣбление. И за продань работятъ аби на Ахѫ-Челебийски абаджии.

Подиръ освобождението Чепеларе се промѣни малко нѣщо. Като погранично село близу до което три пѫтеки прѣзъ три погранични точки (Студенецъ, Куллята и Рожень) влизатъ въ новата Одринска область и три въ Кричимската долина; като лѣжаще на главния и на́й-кѫсия пѫть отъ Пловдивъ за Портъ-Лагосъ (Буру-Гьоль); като на́й-голѣмо и на́й-ближно село до сѣдалището на съсѣдната Ахѫ-Челебийска каза, Чепеларе се оказа сгодно да бѫде сѣдалище на Рупчоското околийско управление. И съ това Румелийското управление може-би безсъзнателно е турило една прѣграда на непокорния и подиръ освобождението Тъмръчлия Ахмедъ-Ага, да неможе да влияе между помашкитѣ населения въ долинитѣ на Чепеларската и Юговската рѣки, а да ограничи дѣятелностьта си само въ Кричимската долина. Освѣнъ това, съ направянието Чепеларе за сѣдалище на управлението, постояннитѣ разбойничества по вододѣла на Марица и Арда полипсаха, защото на́й-хайдутскитѣ мѣста Ешекъ-Кула, Студенецъ, Рожань и др. се намиратъ

сега между двата административни центра Чепеларе и Пашмаклѫ. При другитѣ ползи за пограничнитѣ населения и отъ двѣтѣ страни, Чепеларе като околийско сѣдалище, благотворно влияе надъ задграничнитѣ български населения въ Ардината долина — въ Ахѫ-Челебийско — въ поминъчно и просвѣтително отношения. Сношенията между двата края станѫха по́-чести и по́-безопасни и задграничнитѣ българе могѫтъ да проваждатъ дѣцата си да се учѫтъ въ Чепеларе. Ето защо, рядомъ съ Чепеларцѣхъ и Широко-Лѫцѣхъ, колчимъ се е падалъ случай, Ахѫ-Челебийци сѫ подавали прошения въ Пловдивъ и Цариградъ да се не прѣмѣства сѣдалището на управлението отъ Чепеларе.

Щомъ Чепеларе станѫ сѣдалище на управлението, населението му се посъживи, училището му се поуреди съ областни и окрѫжни помощи, отвори се телеграфо-пощенска станция и едноврѣмешното подтиснѫто и затѫнтено село, което затрѣперваше при слухътъ, че Тъмръчлията иде да збира бейликътъ или йошурътъ, заприлича на планински градецъ съ правителственни учрѣждения, съ поща и телеграфъ и съ двѣ първоначални и едно класно училища. Поминъкътъ се подобри до нѣкѫдѣ, но съ митническитѣ кордони подиръ съединението пакъ се нащърби.

Споредъ народоброението отъ 1880 год., въ Чепеларе намираме 335 домакинства въ 290 кѫщи, съ 1531 д. ж., отъ които 738 м. (363 бълг. хр. 378 бълг. мох. и 9 циг. мох.) и 783 ж. (378 бълг. хр. 406 бълг. мох. и 9 циг. мох.); а споредъ народоброението отъ 1 Януарий 1885 г., въ Чепеларе е имало 358 кѫщи, 7 дюкяне въ оградитѣ на кѫщитѣ и 13 дюкяне отдѣлни отъ кѫщитѣ; домакинства е имало 394 съ 1645 д. ж. (697 м. и 958 ж.) отъ които 745 бълг. христ. (290 м. и 455 ж.), 882 бълг. мохам. (397 м. и 485 ж.), 5 гърци христ. (4 м. и 1 ж.) и 13 циг. мохам. (6 м. и 7 ж.). Видната разлика между численностьта на мѫжкитѣ и женскитѣ произлиза отъ това, че голѣма часть отъ първитѣ странствуватъ зимно врѣме. На 1 Януарий 1885 година отсѫтствували 124 мѫже. Главнитѣ занаяти и сега сѫ: земледѣлие, скотовъдство, зидарство и кираджилъкъ. Подиръ съединението това село плаща 6438 л. поземеленъ налогъ, 536 л. патентъ, 1349 л. бегликъ, 10 л. серчимъ и 70 л. иджаръ, всичко 8403 л. Има двѣ черкви,

1 священникъ, 2 училища, 2 учители, 63 ученика, 18 ученички; 1 джамия, 2 имаме, 2 мехтепа 48 ученици и 10 ученички.[1])

2. *Богутюво.* Лѣжи въ една долина по западнитѣ ребра на Калъчь-Бурунъ. Това село е распръснато пóвече въ колибаци по цѣлата долина, протѣжението на която е $1^3/_4$ часа. Нáй-голѣмата махала е расположена $^1/_4$ часа отъ дѣсно по течението на Чепеларската рѣка. Споредъ народоброението отъ 1880 год. тамъ е имало 159 домакинства въ 130 кѫщи съ 768 д. ж. (365 м. и 403 ж.) всичкитѣ бълг. мох.; а споредъ онова отъ 1885 год. намираме 200 домакинства въ 139 кѫщи съ 932 д. ж. (467 м. и 465 ж.). Голѣма часть отъ разликата между численностьта на мѫжкитѣ, произлиза отъ отсѫтствието на мнозина мѫжье прѣзъ 1880 год. като замѣсени въ мохамеданското Родопско възстание въ 1878 год., когато е и горѣно това село. $^3/_4$ отъ населението живѣе въ колибаци, пръснѫти по *Касѐмъ-Дере* — отъ дѣто начина Лакавската рѣка. Пó-главни отъ колибацитѣ сѫ: Тюклюрюсю до 30 кѫщи, Чавдарь до 15, Лàниката до 12, Лѝпуха до 10, Харделюво до 20, Острица до 35 и Дрѣновецъ (разложено отъ лѣвата страна на Чепеларската рѣка въ планина Хаджи-Османското) до 20 колиби.[2])

Главния поминъкъ е земледѣлие и скотовъдство. Отъ съединението насамъ бързо пропада и едното и другото, и то не само тукъ, ами въ цѣлата околия, по причина че овцетѣ като се скарватъ зимно врѣме на пáша въ прибѣломорската равнина, пролѣтно врѣме овчаретѣ плащатъ два беглика, единъ на Турция и единъ на България; а за измрѣлитѣ прѣзъ зимата овци плащатъ износно мито.

---

[1]) Свѣденията за данъцитѣ, богуслужебнитѣ домове и училищата сѫ за 1887 г.

[2]) Прѣди распространението на мохамеданската вѣра между Българетѣ въ Родопитѣ, с. Богутюво не е сѫществувало и прѣдцитѣ на днешнитѣ му жители сѫ живѣли въ „Старо-Село", сега Фойненско ливадье, при мѣстностьта *Червенà* подъ главния пѫть възъ Чепеларската долина. Слѣдъ дохожданьето на Турцитѣ да распространяватъ тѣхната вѣра, жителитѣ отъ Старо-Село избѣгали и се заселили по Калъчь-Бурунскитѣ върхове; но тѣжката зима ги е принудила да слѣзѫтъ отъ върховетѣ и да се заселятъ по нискитѣ долини, дѣто сѫ сега Богутюво и колибацитѣ му. Споредъ прѣдания и прѣсмѣтания, истурчваньето на това село е започнѫло прѣди 200 г. и е ставало постепенно, така щото до прѣди 80 год. е имало единъ християнинъ, когото прѣстарѣлитѣ хора помнятъ. Имало е до 1878 год. и една кѫща, за която се знае, че е християнска, но сега е изгорѣла заедно съ другитѣ въ 1878 г. Мнозина отъ Богутювцитѣ за да си останѫтъ християне, заселили се въ Чаушово (сега Конушка околия). Богутювски помаци и до сега иматъ християне роднини въ Чаушово. Отъ лѣва страна на Богутювската рѣка, $^1/_4$ ч. надъ селото се видятъ основи отъ единъ старъ мънастирь.

А щомъ е осждено по тоя начинъ да загине дрѣбното скотовъдство, земледѣлието като свързано съ него, само по̀себѣ услабява.

Прѣзъ 1887 год. въ това село имало 2 джамии, 2 имаме, 2 мехтепа, 2 ходжи и 58 ученици. Плаща 1565 л. поземеленъ налогъ, 14 л. патентъ и 1552 л. бегликъ, всичко 3144 лева.

3. *Гюндюзица*. Това село е разложено въ подвършието на планина Гюндюзица — клонъ отъ срѣдний Кара-Балканъ. Отстои 1 часъ на сѣверозападъ отъ Чепеларе, 1 ч. на юго-истокъ отъ Чукуръ-Кьой, $^1/_2$ ч. на югъ отъ Софтѫще и 1 ч. на истокъ отъ Богутюво. Въ 1880 год. е имало 50 кѫщи, 53 домакинства съ 233 д. ж. (94 м. и и 134 ж.) бълг. мох. Въ 1885 год. намираме 66 кѫщи, 79 дом. съ 384 д. ж. (136 м. и 248 ж.) земледѣлци и скотовъдци. Има 1 джамия, 2 имаме, 2 мехтепа, 2 ходжи, 28 ученици и 2 ученички. Плаща 949 л. поземеленъ налогъ, 8 л. патентъ и 561 л. бегликъ, всичко 1518 л.

4. *Чукуръ-Кьой*. Старото му име е *Забордо*, както го наричатъ и до сега старитѣ Широколо͡ачанье. Разложено е въ долината между двата на́й-голѣми източни клонове отъ Кара-Балканъ, на мѣстото, гдѣто нѣколко долове отъ расклоненията на Кара-Балканъ се сливатъ и образуватъ рѣката Чукуръ-Дере. Отстои 10 часа на югъ отъ Пловдивъ, $4^1/_2$ ч. на сѣверъ отъ турската граница, $2^1/_2$ ч. на сѣверозападъ отъ Чепеларе, 1 ч. на истокъ отъ границата на непокорнитѣ села, 1 ч. на сѣверозападъ отъ Гюндюзица, 2 ч. на истокъ отъ Ляскова $1^1/_2$ ч. на югозападъ отъ Софтѫще и $1^1/_2$ на сѣверозападъ отъ Богутюво. Въ 1880 год. е имало 90 кѫщи, 93 дом. съ 420 ж. (213 м. и 207 ж.), отъ които 412 (209 м. 203 ж.) бълг. мох. и 8 (4 м. и 4 ж.) циг. мох. Въ статистиката отъ 1885 год. намираме 133 кѫщи, 177 домакинства съ 850 д. ж. (440 м. 410 ж.) бълг. мох. Поминуватъ съ земледѣлие, скотовъдство и дърводѣлство. Има 1 джамия, 3 имаме, 1 мехтепъ, 3 ходжи 59 ученика и 7 ученички. Плаща 2064 л. поземеленъ налогъ, 15 л. патентъ и 1658 л. бегликъ, всичко 3737 л.

5. *Софтѫще* лѣжи на лѣво отъ Чукуръ-Дере 2 ч. на сѣверъ отъ Гюндюзица и Богутюво, 2 часа на сѣвероистокъ отъ Чукуръ-Кьой, 2 ч. на истокъ отъ границата на

непокорнитѣ села, $1^1/_2$ ч. на югъ отъ Малюво и Павалско и $^1/_2$ ч. на лѣво отъ Чепеларската рѣка. Въ 1880 година е имало 40 кѫщи, 52 домакинства съ 244 ж. (127 м. и 117 ж.) бълг. мох., а въ 1885 год. — 51 кѫщи, 64 домакинства съ 302 ж. (142 м. и 160 ж.). Поминуватъ съ земледѣлие, скотовъдство и кираджилъкъ. Има 1 джамия, 1 имамъ, 1 мехтепъ, 1 ходжа, 25 ученика и 2 ученички. Плаща 692 л. поземеленъ налогъ, 5 л. патентъ и 637 л. бегликъ, всичко 1234 л.

6. *Орѣхово* което зовѫтъ и *Рахово* лѣжи 1 ч. на истокъ отъ вододѣла на Кричимската и Чепеларската рѣки, въ политѣ на Персенкъ, гдѣто нѣколко дола образуватъ Орѣховската рѣка. Спада 8 ч. на югъ отъ Пловдивъ, 5 часа на сѣверъ отъ Чепеларе, $1^1/_2$ ч. на сѣверо-западъ отъ Софтѫще, 2 ч. на истокъ отъ Чуриково $1^1/_2$ ч. на юго-истокъ отъ Лилково и 1 ч. на западъ отъ Фойна. Въ 1880 год. е имало 154 кѫщи, 180 дом. съ 997 ж. (519 м. 478 ж.) отъ които 340 бълг. хр. (180 м. 160 ж.), 633 бълг. мох. (325 м. 308 ж.) и 24 циг. мох. (14 м. и 10 ж.). На 1 Януарий 1885 год. е имало 156 кѫщи, 2 дюкяне, 203 домакинства съ 1123 ж. (579 м. 544 ж.), отъ които 373 бълг. хр. (196 м. 177 ж.) и 750 бълг. мох. (383 м. и 367 ж.). Населението се занимава съ земледѣлие, скотовъдство и кираджилъкъ. Има 1 черкова, 1 священникъ, 1 училище, 1 учитель, 35 ученика, 10 ученички; 2 мехтепа, 2 ходжи, 43 ученика и 8 ученички. Плащатъ на държавата 3222 л. поземеленъ налогъ, 137 л. патентъ, 1516 л. бегликъ и 9 л. серчимъ, всичко 4920 л.

7. *Малюво,* $^1/_2$ часъ на истокъ отъ Орѣхово и $^1/_2$ часъ на западъ отъ Фойна. Лѣжи на Малювската рѣка, която се стича отъ Кара-Балканъ и малко по на истокъ отъ селото се влива въ Орѣховската рѣка. Въ 1880 год. е имало 80 кѫщи, 85 домакинства съ 414 ж. (212 м. и 202 ж.) бълг. хр. Поминуватъ съ земледѣлие и скотовъдство. Има 1 черкова, 1 священникъ, 1 училище, 1 учитель, 33 ученика и 5 ученички. Плащатъ 2604 л. поземеленъ налогъ, 212 л. патентъ, 462 л. бегликъ и 16 л. серчимъ, всичко 2754.

8. *Фойна* лѣжи въ котловината називаема *Ропката*, гдѣто Орѣховската рѣка уголѣмена съ Малювската се влива въ Чепеларската отъ лѣво. Разложено е въ жгълътъ между

двѣтѣ рѣки. Тукъ се збиратъ и двата пѫтя отъ Пловдивъ и Станимака за Бѣло-Море. Частъ отъ него е горено прѣзъ 1878 год., когато бѣгахѫ турскитѣ войски, слѣдъ пораженето имъ при Кара-Агачь подъ Пловдивъ. Спада 8 часа на югъ отъ Пловдивъ, 4 часа на сѣверъ отъ Чепеларе, 3 часа на истокъ отъ границата на непокорнитѣ села, 1 ч. на истокъ отъ Орѣхово, 2 ч. на югъ отъ мънастиря на Бѣла-Черква, 1 ч. на югъ отъ Шейтанъ-Кьой и 2 ч. на югозападъ отъ Нарѣченъ. Въ 1880 год. е имало 105 кѫщи, 115 дом. съ 601 ж. (299 м. 302 ж.), отъ които 457 бълг. хр. (231 м. 226 ж.) и 144 бълг. мох. (68 м. и 76 ж.), а въ 1885 — 118 кѫщи, 126 дом. съ 631 ж. (286 м. и 345 ж.) отъ които 470 бълг. хр. (209 м. 261 ж.) 150 бълг. мох. (71 м. 79 ж.) и 11 циг. мох. (6 м. 5. ж.). Занимаватъ се съ земледѣлие, скотовъдство и кираджилъкъ. Има 1 черква, 1 священникъ, 1 училище, 1 учитель. 23 ученика, 4 ученички; 1 джамия, 1 имамъ, 1 мехтепъ, 1 ходжа, 21 ученика и 3 ученички. Плаща 2700 л. поземеленъ налогъ, 351 л. патентъ, 903 л. бегликъ и 203 л. серчимъ, всичко 3961 л.

9. *Павалско* лѣжи тоже въ Ропката, отъ дѣсно на Чепеларската рѣка до 15 мин., срѣщу Фойна. Това село ще да е едно отъ старитѣ села, защото въ Райково се приказва, че нѣкой си Райко родомъ отъ Павалско билъ основателътъ на сегашното Райково, въ Ахѫ-Челеби. Разстоянието му отъ Пловдивъ, Станимака, Чепеларе и границитѣ е сѫщото, колкото на с. Фойна. Отъ тукъ възлиза единъ по́-кѫсъ пѫтъ за Ахѫ-Челеби, събира се горѣ при Калъчъ-Бурунъ съ Юговский пѫть — пакъ за Ахѫ-Челеби — и излиза при с. Дере-Кьой; но зимно врѣме не работи този пѫть. Павалско като по̀-отстранено отъ главния бѣломорски пѫтъ, по́-малко е пострадало прѣзъ турския бѣгъ. Слѣдъ русската окупация, Рупчоското околийско управление тукъ се установи и тукъ се отвори за първи пѫтъ телеграфна станция, та че слѣдъ нѣколко мѣсеца непрѣодолими нужди изискахѫ да се прѣмѣсти и едното и другото въ Чепеларе.

Въ 1880 год. е имало 260 кѫщи, 307 дом. съ 1528 ж. (799 м. 729 ж.) отъ които 1278 бълг. хр. (671 м. 607 ж.), 236 бълг. мох. (122 м. 114 ж.) и 14 циг. мох. (6 м. 8 ж.). Прѣди руско-турската война е имало до 60 дом. по-

маци; въ 1880 год. спорѣдъ численностьта на бълг. мох. (земени по 5 души на кѫща) останѫли сѫ приблизително 47 дом.; другитѣ сѫ прѣселени. Въ 1885 год. намираме 269 кѫщи, 3 дюкяне, 308 дом. съ 1486 ж. (717 м. 769 ж.), отъ които 1378 бълг. мох. (667 м. 711 ж.) 98 бълг. мох. (44 м. 54 ж. и 10 циг. мох. (6 м. и 4 ж.); слѣдователно, доста отъ бълг. мох. сѫ изсѣлени въ 1881 и 1882 год. Прѣзъ 1887 год. е имало 1 черква, 2 священника, 1 училище, 1 учитель, 67 ученика, 3 ученички; 1 джамия, 1 имамъ, 1 мехтепъ, 1 ходжа и 8 ученика. Прѣзъ сѫщата година е плащало 4050 л. емлякъ, 890 л. патентъ, 1374 л. бегликъ и 87 л. серчимъ, всичко 6401 л.

Както въ Фойна, тъй и въ това село, населението се занимава пó-малко съ земледѣлие и скотовъдство а повече съ кираджилъкъ. Поминъкътъ и на двѣтѣ села е подобренъ подиръ освобождението, понеже се отървахѫ отъ кѫръ-агаларскитѣ зорбажилъци; отървахѫ се и отъ мѣстнитѣ имъ аги.

10. *Шейтанъ-Кьой.* Старото име на това село е *Косово*, но Турцитѣ го прѣименували Шейтанъ-Кьой — Дяволско-Село, защото е засѣлено на високо и много стръмно мѣсто, така, че отъ срѣща се гледатъ кѫщитѣ, като да сѫ наградени една връзъ друга. Лѣжи на лѣво отъ долътъ, който се набира отъ пл. Бѣла-Черкова и $^1/_2$ ч. подъ селото се влива въ Чепеларската рѣка отъ лѣво. Отстои 1 часъ на сѣверъ отъ Фойна, 2 ч. на истокъ отъ Лилково и Ситово, $2^1/_2$ ч. на югъ отъ Дѣдевò, 2 ч. на югозападъ отъ Добри-Лѫгъ и $1^1/_2$ ч. на западъ отъ Нарѣченъ. Прѣзъ врѣмето на русската окупация, жителитѣ вкупомъ напуснахѫ селото си и слѣзохѫ та се засѣлихѫ въ с. Кукленъ. на мѣстото на избѣгалитѣ Турце. Послѣ, като започнѫхѫ да се връщатъ избѣгалитѣ Турце и да се въдворяватъ въ владѣнията си, Косовци се върнахѫ въ изоставенитѣ си жилища и въ румелийската статистика отъ 1880 год. намираме да сѫ останѫли заселени въ Кукленъ само 8 дом. съ 33 ж. (20 м. 13 ж.) Разбира се, че сѫ останѫли само ония, на които състоянието е помогнѫло да си купятъ имущества отъ Турцитѣ.

Въ 1880 год. е имало 90 кѫщи, 93 дом. съ 428 ж. (237 м. и 191 ж.), отъ които само 5 (3 м. 2 ж.) циг. мох.

Отъ тогава до 1885 год. сѫ ставали твърдѣ рѣдки прѣселвания на поединни домакинства, но на тѣхнитѣ мѣста сѫ прихождали други прѣселенци отъ пограничнитѣ мѣста, а най-вече отъ Широка-Лоака, така щото на 1 Януарий 1885 год. намираме 68 кѫщи (тукъ непрѣменно трѣбва да има погрѣшка, инъкъ неможе да се разбере видното намаление на кѫщитѣ при сѫщата почти цифра на домакинствата) 4 дюкяне, 94 дом. съ 472 ж. (237 м. 235 ж.), отъ които 2 бълг. мох. (вѣроятно приврѣменно живущи) и 6 циг. мох. (2 м. и 4. ж.). Подиръ съединението станѫха още прѣселявания отъ това село въ полето, но на мѣстата имъ дойдохѫ пакъ прѣселенци отъ Широка-Лоака. Жителитѣ се занимаватъ съ земледѣлие, скодовъдство, кираджилъкъ и зидарство. Иматъ 1 черкова, 1 священникъ, 1 училище, 1 учитель, 29 ученика и 3 ученички. Плащатъ 1250 л. позем. налогъ, 41 л. патентъ, 1053 л. бегликъ и 18 л. серчимъ, всичко 2362 л.

11. *Нарѣченъ* лѣжи на Чепеларската рѣка и на пѫтя отъ Станимака за Фойна, 2 часа на сѣвероистокъ отъ Фойна, $1^1/_2$ ч. на истокъ отъ Шейтанъ-Кьой, 2 ч. на югъ отъ Добри-Лѫгъ, 2 ч. на юго-западъ отъ Бачково и 1 ч. на сѣверъ отъ Югово. Въ 1880 год. е имало 62 кѫщи, 76 дом. съ 334 ж. (172 м. 162 ж.), отъ които 149 бълг. хр. (76 м. 73 ж.), 181 бълг. мох. (94 м. 87 ж.) и 4 циг. мох. (2 м. 2 ж.); а въ 1885 год. 50 кѫщи, 3 дюкяне, 81 дом. съ 379 ж. (190 м. 189 ж.), отъ които 181 бълг. хр. (88 м. 93 ж.) и 198 бълг. мох. (102 м. 96 ж.). Има черкова, джамия, училище, мехтепъ, священикъ, имамъ, учитель, ходжа, 14 уч. бълг. хр. и 11 бълг. мох. Плаща 960 л. позем. нал., 163 л. патентъ, 491 л. бегликъ и 4 л. серчимъ, всичко 1618 лева.

II. Юговската долина (Дрянова-Колу).

12. *Югово* 1 часъ на югъ отъ Нарѣченъ, 8 ч. на югъ отъ Пловдивъ, 7 часа на сѣвероистокъ отъ Чепеларе, 6 часа на сѣверъ отъ турската граница. Прѣзъ това село протича Юговската рѣка, която по-долѣ отъ Нарѣченъ се влива въ Чепеларската отъ дѣсно. Въ 1880 год. сѫ прѣброени 175 кѫщи, 194 дом. съ 866 ж. (443 м. 423 ж.) бълг. хр. Въ статистиката отъ 1885 год. намираме 183 кѫщи,

5 дюкяне, 201 дом. съ 986 ж. (499 м. 487 ж.) бълг. хр., занимаватъ се съ земледѣлие, скотовъдство, зидарство и дърводѣлство. Има 1 черкова, 1 свящ. 1 училище, 1 учитель, 32 ученика и 12 ученички. Плащатъ данъкъ 1974 л. поз. налогъ, 419 л. патентъ, 865 л. бегликъ и 66 л. серчимъ, всичко 3324 л.

13. *Еръ-Кюприя* 3 ч. на югоистокъ отъ Югово, 1 часъ на югъ отъ Орѣшецъ (Конушка околия), 2 ч. на югозападъ отъ Тополово (Конушка околия), 1 ч. на сѣверозападъ отъ турската граница, 1 ч. на сѣвероистокъ отъ Бѣлица и 1 ч. на истокъ отъ Борово. Въ 1880 год. е имало 80 кѫщи, 96 дом. съ 384 ж. (194 м. 190 ж.), отъ които само 2 циг. мох. (1 м. 1 ж.), а другитѣ бълг. мох. Въ 1885 год. намираме 73 кѫщи, 81 дом. съ 488 ж. (208 м. 280 ж.) бълг. мох. Това село е пръснѫто. Има 2 джамии, 2 мехтепа, 2 ходжи, 28 ученика и 3 ученички. Плащатъ 566 л. позем. налогъ, 13 л. пат. и 494 л. бегликъ, всичко 973 л. Занимаватъ се съ земледѣлие, скотовъдство и дърводѣлство.

14. *Борово* 1 ч. на западъ отъ Еръ-Кюприя. Разложено е на високо мѣсто въ пл. *Градище,* която лѣжи между Еръ-Кюприйската и Бѣлицката рѣки. Въ 1880 г. е имало 120 кѫщи, 145 дом. съ 684 ж. (355 м. 329 ж.) бълг. мох. и тур. мох. Въ 1885 год. намираме 199 кѫщи, 200 дом. съ 1064 ж. (475 м. 589 ж.). Числото на жителитѣ е увеличено съ завръщанието на бѣжанцитѣ. Поминуватъ съ земледѣлие, скотовъдство и търговия съ катранъ, който прѣкуповатъ на едро отъ непокорнитѣ села и го разнасятъ по полскитѣ села. Въ това село има 1 джамия, 1 имамъ, 1 мехтепъ, 1 ходжа и 63 ученика. Плаща 1193 л. поз. налогъ и 615 л. бегликъ, всичко 1808 л.

15. *Бѣлица* лѣжи отъ дѣсно на р. Бѣлица въ политѣ на *Карстóва-Гора.* Отстои $^1/_2$ ч. на юго-истокъ отъ Борово, 1 ч. на юго-западъ отъ Еръ-Кюпри́я, 2 ч. на вътрѣ отъ границата, 2 ч. на сѣверозападъ отъ Карамушица, 2 часа на сѣверъ отъ Крушово и $1^1/_2$ ч. на сѣвероистокъ отъ Лакáвица. Въ 1880 год. е имало 75 кѫщи, 75 дом. съ 368 ж. (193 м. 175 ж.) повече читаци и по-малко помаци; а въ 1885 г. — 75 кѫщи, 75 дом., съ 409 ж. (204 м. 205 ж.). Поминуватъ съ земледѣлие, скотовъдство и търговия съ рѫжь и царевица, които прѣкуповатъ отъ полето и разнасятъ

за проданъ въ задграничнитѣ села. Има джамия, мехтепъ, имамъ, ходжа и 30 ученика. Плаща 937 л. позем. налогъ и 519 л. бегликъ, всичко 1456 л.

16. *Карамѝшица* 2 ч. на югоистокъ отъ Бѣлица, $1^1/_2$ ч. на истокъ отъ Крушово и 1 ч. на вътрѣ отъ границата отъ къмъ пл. Кара-Коласъ и само $^1/_2$ ч. сѫщо отъ къмъ с. Хамбаръ-Дере. Въ 1880 год. сѫ прѣброени 55 кѫщи, 69 дом. съ 347 ж. (183 м. 164 ж.), едната махала помаци, другата читаци; а въ 1885 г. 63 кѫщи, 84 дом. съ 339 ж. (177 м. и 162 ж.). Поминъкътъ имъ е както въ Бѣлица. Иматъ джамия и мехтепъ съ 21 ученика. Плащатъ 650 л. позем. налогъ и 286 л. бегликъ, всичко 936 л.

17. *Крушово* $1^1/_2$ ч. на западъ отъ Карамушица, $1^1/_2$ до границата отъ къмъ Кара-Коласъ и 1 ч. на югъ отъ Лакавица. Въ 1880 год. намираме 26 кѫщи, 39 дом., 162 ж. (80 м. 82 ж.) бълг. мох., въ 1885 год. — 28 к., 33 дом. съ 178 ж. (63 м. 115 ж.) Занимаватъ се съ земледѣлие и скотовъдство. Иматъ джамия и мехтепъ съ 22 ученика и 4 ученички. Плащатъ 452 л. поз. нал. и 114 л. бегликъ, всичко 566 л.

18. *Лакавица* 1 ч. на сѣверъ отъ Крушово, 1 ч. на истокъ отъ Дряново, 3 ч. на югъ отъ Югово и 3 ч. на сѣверъ отъ границата. Това село има нѣколко голѣми колибаци. Въ 1880 год. е имало 200 кѫщи, 238 дом. съ 1027 жит. (422 м. 605 ж.) бълг. мох.; въ 1885 год. — 224 кѫщи, 225 дом. съ 1158 ж. (459 м. 699 ж.), земледѣлци, скотовъдци, и дърводѣлци. Иматъ 4 джамии, 4 имаме, 4 мехтепа, 4 ходжи, 74 ученика и 7 ученички. Плащатъ 2583 л. позем. налогъ, 6 л. патентъ и 973 л. бегликъ, всичко 3562 л.

19. *Дряново* 1 ч. на западъ отъ Лакавица и $1^1/_2$ ч. на истокъ отъ Богутювския колибакъ Харделюво. Тукъ е родното мѣсто и мѣстожителството на Еминъ-Ага, знатенъ първенецъ въ долината на Юговската рѣка и който взе участие съ Тъмръчлията, при потушението на Срѣдно-Горско-Родопското възстание въ 1876 год. и при организирането на Мохамеданското Родопско възстание въ 1878 г. Въ 1880 година е имало 120 к. 151 дом. съ 630 жит. (315 м. 315 ж.) отъ които само 5 (3 м. 2 ж.) циг. мох., другитѣ бълг. мох.; въ 1885 год. — 104 к., 183 дом. съ 790 ж.) (359 м. 431 ж.). Поминуватъ съ земледѣлие, ското-

въдство и дърводѣлство. Това село два пѫти е бѣгало (еднажь кога дойдохѫ Русситѣ и другошь, когато русситѣ прогонихѫ Родопскитѣ възстанници въ 1878 год.) и единъ пѫть е горѣно. Иматъ 1 джамия, 2 имаме, 2 мехтепа, 2 ходжи, 48 ученика и 47 ученички. Плаща 712 л. позем. налогъ 10 л. патентъ и 688 л. бегликъ, всичко 1510 л.

III. Дермѐнь-Дерската долина.

20. *Дѣдевó* спада на лѣво отъ долътъ, които се слива отъ пл. Бѣла-Черкова, подъ име Пепелашь-Дере. Отстои 5 ч. на югъ отъ Пловдивъ, 8 ч. на сѣверъ отъ Чепеларе, 3 ч. на западъ отъ Яврово и Добри-Лѫгъ, 4 ч. на истокъ отъ Дормушово и 1 ч. на югоистокъ отъ Бойково. Въ 1880 г. е имало 78 кѫщи, 102 дом. съ 470 жители (234 м. 236 ж.), отъ които 5 циг. мох. (3 м. 2 ж.); въ 1885 — 79 кѫщи, 85 дом. съ 537 ж. (257 м. 280 ж.), отъ които 11 (5 м. 6 ж.) сѫ показани „турци", безъ да е означено, читаци ли сѫ или помаци, или цигане, и постояно ли живѣятъ или врѣменно. Занимаватъ се съ земледѣлие, скотовъдство и дърводѣлство. Иматъ черкова, священикъ, училище, учитель, 42 ученика и 12 ученички. Плащатъ 1797 л. пов. налогъ, 130 л. патенъ, 156 л. бегликъ и 20 л. серчимъ, всичко 2103 лева.

21. *Бойково* малко по на сѣверо-западъ отъ Дѣдово. Въ 1880 год. е имало 60 к., 71 дом. съ 364 ж. (175 м. 189 ж.) бълг. хр.; въ 1885 г., 71 кѫщи, 7 дюкяне, 74 дом. съ 397 ж. (191 м. 206 ж.), земледѣлци, скотовъдци и дърводѣлци. Отъ скоро се правятъ опити за развъждание гюлове. Иматъ черква, священикъ, училище, учитель, 38 ученика и 11 ученички. Плащатъ 1879 л. позем. нал., 101 л. пат., 307 л. бегликъ и 32 л. серчимъ, всичко 2319 л.

22. *Лилково* въ источнитѣ клонове на Персенкъ, 7 ч. на югъ отъ Пловдивъ, 7 ч. на сѣверъ отъ Чепеларе, $^1/_2$ ч. до границата на непокорнитѣ села, $1^1/_2$ ч. на сѣв.-зап. отъ Орѣхово, 1 ч. на югъ отъ Брѣзовица и толкова на юго-западъ отъ Ситово. Въ 1880 год. имало е 100 кѫщи, 113 дом. съ 648 ж. (352 м. 296 ж.), отъ които 450 (259 м. 191 ж.) бълг. хр. и 198 (93 м. 105 ж.) бълг. мох.; въ 1885 г. — 98 кѫщи, 121 дом. съ 706 ж. (343 м. и 363 ж.) безъ да е отбѣлѣжено числото на бълг. мох. Занимаватъ се съ земле-

дѣлие, скотовъдство и дърводѣлство. Иматъ черква, свящ., училище, учитель, 35 ученика и 6 ученички; джамия, имамъ, ходжа, мехтепъ съ 7 ученика и 6 ученички. Плащатъ 1156 л. поз. нал., 194 лева пат., 246 л. бегликъ и 8 л. серчимъ, всичко 1606 лева.

23. *Ситово* 1 ч. на сѣверо-западъ отъ Лилково и 1 ч. къмъ истокъ отъ Брѣзовица. Помацитѣ сѫ избѣгали прѣзъ 1879—80 год. понеже сѫ били замѣсени въ звѣрствата прѣзъ 1876 г., когато тукашния първенецъ помакъ е застрѣлилъ за нищо селския священникъ. Въ 1800 год. е имало 90 кѫщи, 106 дом. съ 646 ж. (337 м. 309 ж.), отъ които само 7 (4 м. 3 ж.) циг. мох.; въ 1885 — 90 кѫщи, 127 дом. съ 665 ж. (211 м. 354 ж.), отъ които само 6 (4 м. 2 ж.) циг. мох. Поминуватъ съ земледѣлие, скотовъдство и терзликъ. Иматъ черква, свящ., училище, учитель, 50 ученика и 6 ученички. Плащатъ 1595 л. поз. нал., 222 лева патентъ, 457 л. бегликъ и 13 л. серчимъ, всичко 2287 л.

24. *Брѣзовица.* Лѣжи при единъ лѣвъ притокъ на рѣката, що тече прѣзъ Ситово и Дормушово. Расположено е 1 часъ къмъ истокъ отъ Тъмръчь, $2^1/_2$ ч. къмъ югъ отъ Дормушово, 1 ч. къмъ западъ отъ Ситово, 1 ч. къмъ сѣверъ отъ Лилково, 8 ч. на югъ отъ Пловдивъ и 9 часа къмъ сѣверъ отъ Чепеларе. То се е присъединявало въ 1881 год. къмъ непрѣдаденитѣ села, а послѣ се е обръщало ту къмъ автономията, ту къмъ републиката. Въ 1880 год. е имало 20 к. 25 дом. съ 142 ж. (76 м. 66 ж.), а въ 1885 год. — 36 к. 38 дом. съ 202 ж. (96 м. 106 ж.), бълг. мох. Поминуватъ съ земледѣлие, скотоводство и дърводѣлство. Има джамия и мехтепъ съ 20 ученика и 2 ученички. Плаща 554 л. поз. нал., 62 л. пат. и 140 л. бегликъ, всичко 720 л. Въ турско врѣме е плащало 10.337 гр. Това село останѫ въ Южна-България.

25. *Дормушово.* Лѣжи по дѣсната долина на Дермендерската рѣка $1^1/_2$ ч. на сѣверъ отъ Брѣзовица. Въ 1880 г. е имало 50 кѫщи, 58 дом. съ 350 ж. (182 м. 168 ж.) отъ които 4 (3 м. 1 ж.) циг. мох., а другитѣ бълг. мох.; въ 1885 год. намираме 55 кѫщи, 2 дюкяне, 76 дом. съ 367 ж. (166 м. 201 ж.) и отсѫтствующи при прѣброяванието 36 м. Поминуватъ съ земледѣлие, скотовъдство и дърводѣлство. Иматъ 2 джами, 2 имаме, 2 мехтепа, 2 ходжи, 41 учен.

и 5 ученички. Плащатъ на държавата 847 л. поз. налогъ, 152 л. пат. и 427 л. бегликъ, всичко 1.426 лева.

26. *Тъмрчь.* (Гл. *„Непокорнитѣ села въ Родопскитѣ планини“*. Кн. I. стр. 8—9).

27. *Чюренъ.* 1 ч. на сѣверозападъ отъ Тъмрчь, 7 ч. на югъ отъ Пловдивъ, 10 ч. на сѣверозападъ отъ Чепеларе и 1 ч. на сѣвероистокъ отъ Черѣшово. Въ 1880 год. е имало 80 к. 105 дом. съ 470 ж. (201 м. 269 ж.), отъ които 129 (62 м. 67 ж.) бълг. хр. и 341 (139 м. 202 ж.) бълг. мох.; а въ 1885 год. сѫ прѣброени 115 к. 133 дом. съ 747 ж. (346 м. 401 ж.), отъ които 187 (103 м. 84 ж.) бълг. хр., 544 (234 м. 310 ж.) бълг. мох. и 16 (9 м. 7 ж.) циг. мох. Възвърнали сѫ се подиръ 1880 год. избѣгалитѣ помаци. Има 2 джамии, 2 имаме, 2 мехт. 38 уч. 3 ученички; 1 училище, 1 учитель, 16 ученика и 5 ученички. Плаща 1848 л. поз. нал. 117 л. патентъ, 1228 л. бегликъ и 8 л. серчимъ, всичко 3.202 л. И тукъ поминуватъ съ земледѣлие, скотоводство и дърводѣлство.

IV. Кричимската долина.

1. Широка-Лоака.

Широколоацката краинка лѣжи въ нѣколко долинки, които образуватъ единъ отъ горнитѣ притоци на Кричимската рѣка. Тя ни прѣдставлява една особенна краинка съ нѣкои особенности въ говора, облѣклото и поминъка. Цѣлата краинка, състои отъ едно голѣмо и нѣколко малки селца и отъ много колибаци, и въ турско врѣме е съставлявала една община. Подиръ освобождението, двѣ отъ по-голѣмитѣ махали: Върбово (изговаря се Вóрбово) и Стойкитѣ сѫ отдѣлени и прѣобърнѫти на особенни общини, така щото, сега въ краинката се броятъ три села.

28. *Широка-Лоака.* (*Лóка* казватъ въ тая краинка, *лоака* въ околнитѣ села). Ражложено е въ една дълбока долина, при политѣ на Кара-Балканъ и Карлѫкъ, гдѣто се събиратъ нѣколко дола и образуватъ Широко-Лоацката рѣка. Отстои 15 ч. на югъ отъ Пловдивъ, $1^1/_2$ ч. на вѫтрѣ отъ турската граница, 1 ч. на истокъ отъ границата на непрѣдаденитѣ села, 2 часа на югозападъ отъ Чепеларе, $^3/_4$ на югоистокъ отъ Ворбово и 1 ч. къмъ сѣверозападъ отъ Стойкитѣ. Колибаци отъ това село има пръснѫти дори

до границитѣ. Въ 1880 год. е имало 295 к., 369 дом. съ 2.126 ж. (1.092 м. 1.034 ж.), отъ които 1.661 (850 м. 811 ж.) бълг. хр., 440 (228 м. 212 ж.) бълг. мох. и 25 (14 м. 11 ж.) циг. мох.; а въ 1885 год. — 514 к. 9 дюк. 517 дом. съ 2.095 ж. (850 м. 1.245 ж.), отъ които 1.594 (601 м. 993 ж.) бълг. хр., 475 (235 м. 240 ж.) бълг. мох. и 18 (8 м. 10 ж.) циг. мох. При това прѣброяване сѫ отсѫтствували 348 (241 бълг. хр. 7 бълг. мох.) души. Подиръ съединението, митническата граница побърка поминъчнитѣ сношения на това село съ приморската равнина, та поминъкътъ се умъчни до крайна стъпень и тѣ се прѣселяватъ полегка легка въ Пловдивското и Карловското полета, а нѣкои се прѣселяватъ въ Шейтанъ-Кьой, на мѣсто прѣселяванитѣ отъ тамо жители. Въ Широка-Лѫка се занимаватъ съ земледѣлие, скотоводство и зидарство. Тамъ сѣятъ и конопль, който женитѣ прѣработватъ на конци, платна и кълчищни черги (чулове) за сушение жито на слънце. Земледѣлието е много слабо, а скотоводството пропада, по причина на двата беглика, ще се зематъ отъ скарванитѣ въ приморската равнина овци. Въ селото има 2 черкви, 2 священ., 3 училища, 3 учители, 116 ученика, 27 ученички; 1 джамия, 2 имаме, 2 мехтепа, 2 ходжи, 42 уч. и 3 ученички. Плащатъ 4.975 л. поз. нал., 628 л. пат., 2.115 л. бегликъ, 2 л. серчимъ и 5 л. иджаръ, всичко 7.725 лева.

29. *Вдрбово.* $^{3}/_{4}$ на сѣверозападъ отъ Широка-Лѫка, до самата граница на непрѣдаденитѣ села. Въ 1880 год. сѫ прѣброени 104 к. 108 дом. съ 534 ж. (274 мѫж. 260 ж.) бълг. хр.; а въ 1885 год. 127 к. 127 дом. съ 499 ж. (164 м. 335 ж.), отъ които 461 (144 м. 317 ж.) бълг. хр. и 38 (20 м. 18 ж.) бълг. мох. Послѣднитѣ, при прѣброяваньето въ 1880 год. сѫ били вчислени като жители отъ Широка-Лѫка и за това неличатъ. При второто прѣброяване сѫ отсѫтствували 150 души мѫж. Поминъкътъ е както въ Широка-Лѫка. Единъ колибакъ отъ това село, съ около 10 кѫщи бълг. хр. спадаше въ землището на непокорнитѣ села, но подиръ съединението се прѣселихѫ отъ самъ границата. Въ Вдрбово има черква, джамия, училище съ 41 уч. и 9 ученички и мехтепъ съ 9 уч. и 1 ученичка. Плаща 1.576 л. поз. нал., 220 л. пат. и 778 л. бегликъ, всичко 1844 лева.

30. *Стойкитѣ*. 1 ч. къмъ югоистокъ отъ Широка-Лбака по сѣвернитѣ расклонения на Караманджа—вододѣлъ на Арда и Кричимската рѣка. Пръснжто е въ колибаци. Въ 1880 год. е имало 108 к. 118 дом. съ 612 ж. (298 м. 317 ж.), отъ които 549 (269 м. 280 ж.) бълг. хр., 58 (26 м. 32 ж.) бълг. мох. и 5 (3 м. 2 ж.) циг. мох., а въ 1885 год. — 119 кжщи, 1 дюк., 125 дом. съ 535 ж. (215 м. 320 ж.), отъ които 471 (182 м. 289 ж.) и 64 (33 м. 31 ж.) бълг. мох. При прѣброяваньето сж отсжтствували 107 м. бълг. хр. Поминъкъ е както въ Широка-Лбака. Има 1 черква, 1 училище, 1 учитель, 36 уч. и 5 ученички; 1 мехтепъ, 1 ходжа съ 12 ученика. За минжлата година, това село е плащало 2.159 л. поз. нал. 246 л. патентъ и 809 л. бегликъ, всичко 3.214 лева.

2. *Вакуфътъ.*

Подъ това име се разбиратъ всичкитѣ други села въ Кричмината долина, а именно: Тъмръчь, Петваръ, Черѣшово, Осиково, Чуриково, Михалково, Лѣсково, Брезье, Беденъ-Баня, Настанъ, Грохотно, Гъоврень, Балабанъ, Мугла, Три-Градъ и Кюстенджикъ.[1])

14 тѣ бълг. мох. села въ Кричминото корито, 3 такива (Тъмръчь, Брѣзовица и Петваръ) въ коритото на Дермень-Дерската рѣка, заедно съ още 4 (Дьовлень, Кара-Булакъ, Наиплие[2]) и Селча[3]) лѣжащи по лѣвата страна на Кричминото корито и принадлѣжащи къмъ Пещерската околия, нерачиха да припознаятъ автономното управление на Ист.-Румелия и, до 1883 год. тѣ съставляваха единъ видъ републичка, а отъ тогава сетнѣ Турция ги е управлявала. За забѣлѣжване е, че 3 отъ непокорнитѣ села: Тъмръчь, Черѣшово и Петваръ сж били владѣяни и управлявани нѣколко години отъ източно-румелийскитѣ власти, които сж произвели въ тѣхъ и народно прѣброяване прѣзъ 1880 год.. та че слѣдъ това врѣме незамѣтно и едно по едно се отцѣпиха отъ автономията и се присъединиха къмъ републичката, безъ ни най-малко прѣпятствие отъ страна на

---

[1]) Описанието на тѣзи села, гл. „Непокорнитѣ села въ Родопскитѣ планини". Кн. I. стр. 8—14.

[2]) Старото му име е *Попово*.

[3]) Това име е промѣнено отъ *Селица*.

румелийското управление. А още по за забѣлѣжвание е, че селото Брѣзовица нѣколко пѫти се е обръщало ту къмъ автономията, ту къмъ републиката. Румелийското правителство бѣ безсилно да покори тия 21 села — съ исключение на Брѣзовица, което доброволно се покори най-сетнѣ на областното управление по поминъчни причини — въ долинитѣ на Кричимската и Дермень-Дерската рѣки, за цѣли 7 год. и най-сетнѣ подиръ съединението, по турско-българската спогодба, тѣ се повърнѫха подъ прѣмото управление на Турция.

(Слѣдва.)

ЩО Е НАРОДНОСТЬ?

ОТЪ ДИМИТРИЕВА.

Подъ горньото заглавие извѣстния френски списатель и академистъ, Е. Ренанъ, е обнародвалъ единъ малъкъ свой трудъ въ единъ прѣзъ истеклата година издаденъ сборникъ отъ нѣкои негови рѣчи и сказки, написани и прочетени въ разни врѣмена и при разни случаи.[1]) Ето какъ самъ авторътъ цѣни своя трудъ въ прѣдговорътъ на тоя сборникъ.

„Онази часть отъ тоя сборникъ, казва г. Е. Ренанъ, която азъ на́й-много цѣнѭ и върху която си позволявамъ да обърнѫ вниманието на читательтъ, е сказката ми: *Що е народность?* Въ нея азъ съ на́й-голѣма внимателность съмъ прѣтеглилъ всѣка дума; тя е моето вѣроисповѣдание относително до человѣческитѣ нѣща, и, когато единъ день новата цивилизация ще да е загинѫла, вслѣдствие на злополучната двоесмисленность на тия думи: *народъ, народность, раса,*[2]) азъ желаѭ, хората да си наумятъ тия нѣколко страници. Държѫ ги за съвършенно правилни. Подигатъ се истребителни войни, защото се изоставя спасителния принципъ на свободното склоняванье и доброволното съгласие, защото се дава на народитѣ, както другъ пѫть се даваше на династиитѣ, правото да си присъединяватъ области, вопрѣки волята на жителитѣ имъ.... Человѣкътъ не принадлежи ни на езикътъ си, ни на расата си; принадлежи той исключително самъ на себе, защото той е свободно сѫщество, той е нравственно сѫщество. Не се приема вече днесь, че може да е позволено да се прѣслѣдватъ хората за да се накаратъ да измѣнятъ вѣра; да се прѣ-

[1]) Discours et Conférences par Ernest Renau. Paris. Calmann Levy, éditeurs, 1887.

[2]) Прѣдпочете се тука думата *раса,* ако и чужда, намѣсто думата *плѣме* въ на́й-широкия ѝ смислъ, и то за избѣгнуванье нѣкои недоразумѣния, тъй като *плѣме* ще се употрѣби на нѣкои мѣста въ по́-ограниченъ смислъ и въ прѣводъ, н. п., френската дума *tribu.* Б. Д.

ѣдватъ съ цѣль да се накаратъ да измѣнятъ езикъ и отество, това ни се види не пó-малко зло. На мнѣние сме, человѣкъ може да мисли и да чувствува благородно всички езици, и, вопрѣки различието на нарѣчията, на ито говори той, да прислѣдва единъ и сѫщи идеалъ. ›-горѣ отъ езикътъ, отъ расата, отъ естественнитѣ граци, отъ географията ние поставяме доброволното съгласие народонаселенията, каквито и да имъ сѫ езикътъ, расата вѣроисповѣданията. Швейцария е, може-би, нáй-законно ставената народность въ Европа. При всичко това, тя ои въ себе си три или четери езици, двѣ или три ре-гии и единъ Богъ знае колко раси. За насъ, една народ-ть е една душа, единъ духъ, едно духовно семейство, исходяще, за минѫлото, отъ общи въспоминания, отъ ртви, отъ слави, често отъ общи скърби и жалости; а за тоящето, отъ желанието да се продължава и за напрѣдъ ция животъ. Това, което съставлява една народность, е еднаквоста на езика или же еднаквата принадлежность една и сѫща етнографическа группа, а е извършваньето дно велики събития въ минѫлото и волята да могѫтъ, съ наедно, да се извършѫтъ подобни събития и въ бѫдѫще.

„Правото на народонаселенията да се произнасятъ сами своята сѫдба е едничкия способъ, който могѫтъ да мечтъ мѫдритѣ людие за разрѣшение настоящитѣ мѫчнотии; това значи просто, че този способъ нѣма никакво щастие, бѫде одобренъ и приетъ. Всичкитѣ мѫжье, които, на и часъ, управятъ дѣлата на народитѣ (съ какъвъ успѣхъ? а ще докаже бѫдѫщето), показватъ само прѣзрѣние къмъ визъ наивности. Но една причина, и това го азъ испо-двамъ, ме е направила безчувственъ къмъ прѣзрѣнието самонадѣяннитѣ и самоубѣденнитѣ политици. Отъ когато биде възможно да наблюдавамъ человѣческитѣ дѣяния, видѣхъ осемь или десеть школи държавни мѫжье, които чки мислѣхѫ, че притѣжаватъ и обсебватъ мѫдроста, които се отнасяхѫ съ нáй-голѣма ирония къмъ съмнѣваю-щѣ се въ тази тѣхна мѫдрость. Една пó-горня ирония че, — ироническата на сѫдбата, изобличи безпощадно тие одневни непогрѣшими политици, като искара несъстоя-на тѣхната мѫдрость. Това не усмири другитѣ, не ги прави пó-скромни . . . . Ахъ! Какъвъ дълбокъ мислитель

е билъ онзи Иудеинъ отъ VI вѣкъ прѣди Иисуса Христа, който, при зрѣлището на съкрушаваннитѣ и строполяванитѣ въ негово врѣме империи, се е провикналъ:

„Стѣна̀ Кавулѡ́нска сїѧ̀ преширо́ка, подкопа̀нїемъ подко́пана бꙋ́детъ, и врата̀ є҆гѡ̀ высѡ́ки ѻ҆гнемъ сожиже́ни бꙋ́дутъ, и бꙋ́дутъ трꙋди́тисѧ лю́дїе вотщѐ, и ꙗзы́цы въ нача́лѣ поги́бнутъ“.[1])

I.

Въпросътъ, който подига тъй авторитетно и който мисли да разрѣшава, поне теоретически, такавъ единъ мѫжь, какъвто е поменѫтия френски списатель, е въпросъ безъ съмнѣние отъ на́й-важнитѣ, па при това и отъ на́й-жизненнитѣ въ настоящето столѣтие. Прѣзъ това столѣтие, отистина, не само се всѫду пробуди народното чувство, не само се породи така нареченото начало на народноститѣ, но то видѣ още народи, до прѣди малко врѣме почти забравени и токо-рѣчи полумъртви, да въскръснѫтъ на новъ политически животъ, каквито сѫ, близу до насъ, Сърбия, Гърция, Румѫния и между насъ България; а други пакъ, раздѣлени и расцѣпени прѣзъ цѣли вѣкове, ако и другояче поставени отъ всѣка една страна, да се издигнѫтъ на еднакъвъ общедържавенъ строй, каквито сѫ Италия и Германия днесъ за днесъ. За зла честь, не за всички и не въ всѣко едно отношение се прѣдставя ясенъ този въпросъ за народноста изобщо, каквото значение, по́-ограничено ли или по́-обширно би се дало тукъ на тази дума, т. е, било значение само политическо, както когато единъ народъ съставлява една държава, или значение по́-общо, както когато единъ народъ не влиза исключително въ съставътъ на едно само държавно устройство, а е распръснѫтъ по разни земи и живѣе подъ различни правителственни форми, вопрѣки общитѣ връзки на произхождение, на езикъ, на нрави и п. ч., точно тъй, както за примѣръ, сѫ и до днесъ още Българетѣ, Сърбитѣ, Гърцитѣ и п. ч. за да не ходимъ да търсимъ други примѣри по́-надалеко. Между това, ако има страна, гдѣто подобни въпроси би имали нужда отъ обяснение и гдѣто тѣ би трѣбало да обръщатъ на́й-прилѣжното внимание не само на държавнитѣ мѫжье, но, и изобщо, на всички що-годѣ развити людье,

[1]) Иеремия, LI, 58.

тази страна е малкия тойзи наистинна, но чудно отъ природата надаренъ и съ всемірно-историческо значение жгълъ въ юго-източна Европа, Балканскиятъ Полуостровъ: това бивше, па и сегашно още, както всѣки съглежда, поле на борба, отъ една страна, за сѫществувание между населяющитѣ го народи, а отъ друга страна, за прѣобладаванье въ него, подъ една или подъ друга форма, влиянието и интереситѣ на тази или на онази политика, безъ да се държи, въ ѫщность, твърдѣ голѣма смѣтка отъ нея за дѣйствителната воля и истинскитѣ желания на тие народи, взети съ всичкия запасъ отъ минѫлото имъ и съ всичкитѣ имъ стремления за едно бѫдѫще, съгласно съ това, което е създала собственната имъ история.

Необикновенно разнообразенъ по своитѣ природни условия, по своитѣ гори и планини, по своитѣ рѣки, долини и полета, по своитѣ морски и рѣчни крайбрѣжия, по своитѣ разнообразни естественни богатства, по своето, нáйпослѣ, положение на пѫтьтъ между Азия и Европа, Балканския Полуостровъ не е билъ и не е и до днесъ още пó-малко разнообразенъ по заселенитѣ на него народи. Ако изброяванието на тие народи прѣзъ минѫлитѣ врѣмена прѣдставя една доста дълга върволица отъ различни плѣмена, минѫлото, въ всѣкий случай, нѣма защо да завижда твърдѣ много на настоящето по тази часть. Балканския Полуостровъ си е останалъ въ това отношение страна неизмѣнно прѣимущественна. Земя въ всичко плодородна и изобилна, тя не е пó-малко проводителна и въ разни отдѣлни етнографически стихии, въ които всѣка една всѣкога е искала и иска да живѣе свой животъ, отдѣлно отъ другитѣ, па, рѣчи, и въ постоянна борба противъ другитѣ. Ако староврѣменнитѣ: Дарвизи, Келти, Трибалли, Мизи, Одризи и п. ч. отъ така реченната Ѳракийска группа; Истри, Илири, Пеони, Дарани и п. ч. отъ Илирийската группа; Долопи, Линкести и п. ч. отъ Епиро-Македонската[1]): всички жъртви на постоянни трѣбителни междуособици, сѫ вече отколѣ изчезнѫли отъ лицето на земята, и само нѣкои многотърпѣливи етнолози се ремѫтъ по нѣкогаждъ да издирватъ до каква степень може сѫ се съхранили или не до днесъ, тукъ и тамъ, нѣкои

[1]) Всички подробно изброявани съ опрѣдѣление на населенитѣ отъ тѣхъ мѣста г. Дриновото съчинение на руски: *Заселеніе Балканскаго Полуострова Славянами.*

остатки отъ грамаднитѣ развалини на този срутенъ свѣтъ; ако и появившитѣ се, подирь тѣхъ, при Римското владичество и отсетнѣ, други многобройни народи съ различни имена и съ различно плѣменно происхождение, едни минжхж само прѣзъ тази страна, и друго не оставихж освѣнъ дири на неописуеми опустошения, втори се смѣсихж съ други групи, а трети успѣхж да се заселятъ тамъ трайно, както сж, между другитѣ, пó-особенно и Българетѣ, които и първи устроихж словѣнско господарство отсамъ Дунавътъ въ прѣдѣлитѣ на Византийската империя: Балканския Полуостровъ, при всичко това, не е прѣстанжлъ и до днешенъ день да е единъ пъстъръ мозаикъ отъ различни народонаселения, всѣко едно съ своитѣ собствени въспоминания, съ своитѣ собствени стремления, съ своитѣ пó-малко или пó-много надмѣнни притязания, съ своята, ако може се каза за всички, гърцка *мегали* или велика идея, съ своитѣ велики исторически задачи, всѣкога мечтаеми, почти никога напълно непостигаеми, или, по видимому само, разрѣшавани ужъ по нѣкогажъ минутно при нѣкоя случайна и скорозаходна звѣзда, но само за да се прѣплетжтъ тѣ още пóвече отпослѣ чрезъ цѣли вѣкове. Столѣтията се трупатъ върху столѣтия, но физиономията на този прѣкрасенъ жгълъ въ юго-източна Европа не се измѣнява въ отношение къмъ народитѣ, които го населяватъ. Промѣняватъ се господарственнитѣ устройства въ страната, промѣняватъ се въ различни врѣмена и господаритѣ, но условията на Балканския Полуостровъ, касателно до едно трайно и крѣпко държавно устройство за свободното, но и обезпеченното трайно развитие на населяющитѣ го народности, не сж потърпѣли никакво видоизмѣнение, па не се и види, че минжлото е послужило за урокъ на настоящето и на бждащето. Фениксътъ си се ражда отново пакъ Фениксъ подирь дълбокъ и дългъ прѣзъ цѣли столѣтия сънь. И задачата пакъ се испрѣчва и се поставя прѣдъ свѣта съ еднакви, ако не и съ пò-голѣми мжчнотии! Паднжлъ или отново исправенъ съ разнитѣ си съставни части, Сфинксътъ е сé тамъ, на пжтя, съ своята неразрѣшима и обезпокоителна гатанка, съ своята готовность за нови жертви. Балканския Полуостровъ въскръсва въ настоящето столѣтие такъвъ, какавъто си е билъ прѣзъ 14 и 15-то столѣтие, както въ вжтрѣшно така и въ външно отношение, съ тази само разлика, че, прѣдъ видъ

на пó-много усложенната днесъ международна политика за прѣвъзмогванье на Истокъ, и положението на този Полуостровъ е тъй сѫщо днесъ пó-многосложно отъ колкото въ поменѫтитѣ столѣтия. Разнитѣ народи бѣхѫ млъкнѫли, бѣхѫ утихнѫли прѣзъ 4-5 вѣка подъ турското владичество, но това е било, както се види, като пепель, която е покривала, сгрѣвала и пазила тие народи не само съ всичкитѣ имъ свойства и нрави, но още и съ всичкитѣ имъ настроения и страсти, съ всичкитѣ имъ междуособни омрази, ненависти и зависти. Съ каквито душевни и плѣменни расположения сѫ паднѫли и легнѫли на бойното поле прѣдъ мечътъ на Османлитѣ, съ такива тѣ пакъ захванахѫ да се събуждатъ и да ставатъ прѣзъ настоящиятъ вѣкъ. Староврѣменнитѣ горѣпоменѫти народни имена не се слушатъ вече, но мозайкътъ си е мозаикъ съ всичкитѣ свои отбѣлѣжителни чърти. За да не излѣземъ вънъ изъ границитѣ на пó-прѣди цѣла а сега распокѫсана Европейска Турция, на ли днесъ Турци, Българе, Гърци, Албанци или Арнаути съ плѣменни и вѣроисповѣдни подраздѣления, не безъ грамадно значение кога е думата за Истокъ, Сърби, Босняци, Ерзеговинци, Черногорци, Румѫни, замѣстюватъ достатъчно изчезнѫлитѣ стари плѣмена и народи? И да се спомене ли тука нѣщо особенно за новооткриванната и новосъздаванната сега румѫно-цинцарска народность въ Македония, страна злополучна, гдѣто, освѣнъ плѣменнитѣ въ нея раздори и съперничества, развиватъ отъ нѣколко врѣме огненна дѣятелность и разновидни чужди пропаганди съ цѣль, по видимому, само религиозна?[1]) Всички тие народи живѣѭтъ едни до други, а често и наедно; съ какви очи обаче се гледатъ единъ други и какво постоянно се заканватъ едни на други, това го знаѭтъ тѣ сами, но това не е никакъ тайна и за другитѣ. Всички тѣ се стремятъ къмъ отдѣленъ въ всичко и за всичко самостоятеленъ ужъ животъ, било въ държавно отношение, когато имъ се достави таквазъ възможность, било въ общинско поне и религиозно отношение,

[1]) Ето статистиката, която румѫнинътъ г. *Bolintiniano* въ своето съчинение *Calatorii la Românii din Macedonia*, прави за румѫно-цинцаркото народонаселение по тия страни: Въ Македония 450,000; въ Тесалия 200,000; въ Ипиръ и Албания 350,000, а въ Тракия 200,000. Всичко 1.200,000 Румѫни въ тия страни!

Румѫнския етнографъ, както се види, не се шегува; той смѣта съ цифри и доказва математически! (Виж. La Revue de l'Orient, Budapest, 15 Janvier 1888).

когато нѣматъ тази възможность, когато живѣятъ политически подъ чужди жезълъ. Въ всѣкой случай, ако и водими отъ съвършенно противоположни побуждения, всички безъ исключение съдѣйствуватъ съ усърдие, обикновенно сами, а много пѫти и при доставянната имъ тайно или явно чужда помощь, съдѣйствуватъ за спазваньето на мозаикътъ въ всичката му цѣлость, ако не по нѣкогаждъ, въ разгаря на борбата, и за разпочупваньето на съставляющитѣ го каманчета въ по́-много и въ по́-дребни частици подъ прѣдлогъ кога народенъ, кога вѣроисповѣденъ. *Divide et impera* е била и е лозинката на много държави и държавници въ старо и ново врѣме. Рѣкълъ би человѣкъ, че тази сѫщата лозинка *divide et impera* сѫ я усвоили и народитѣ на Балканския Полуостровъ, но съ тази разлика, че тѣ сѫ я приспособили сами на себе си и за свой счетъ, приспособили сѫ я за всѣкога на своя собственъ битъ едни спрямо други, съ вѣчна, но никога неиспълнявана надѣжда, че единътъ ще земе еднъждъ за всѣкога връхъ надъ другитѣ, ще поеме върховната надъ всички игемония по единъ или по другъ начинъ. Че тази стара лозинка *divide et impera,* подържана обикновенно у тѣхъ, съ тѣхно или безъ тѣхно съзнание, отъ външни, канени и неканени приятели, докара въ старо врѣме помежду имъ Римлянетѣ, че тя стана прѣчка да не се издигне едно трайно държавно устройство при несъстоятелноста и разлаганьето на Византийската Империя, че тя даде поводъ на Турцитѣ да нахлуѭтъ въ тѣхнитѣ земи и да ги поробятъ прѣзъ цѣли столѣтия, за всичко това тѣ не сѫ имали до сега охолно врѣме да поразмислятъ, тѣ не сѫ имали и твърдѣ голѣма грижа. Историята за тѣхъ, въ това отношение, нито ги е научила въ нѣщо, нито ги е отучила отъ нѣщо, ако и прѣподавана на младежътъ още отъ дѣтинство. Напротивъ, задачата при нейното прѣподаванье между тие народи види се като че да е обожаваньето на минѫлото безразлично, увѣковѣчаваньето на омразата и на раздоритѣ, осветяваньето на онзи мѣстенъ егоизмъ, който, по своята ограниченность, не допуща хората да дигнѫтъ очи по́-нагорѣ, та да погледнѫтъ поне прѣзъ плетъ и да видятъ гдѣ имъ сѫ истиннитѣ приятели и гдѣ се срѣщатъ тѣхнитѣ добрѣ разумѣвани, народни и политически, интереси, и, на́й-сетнѣ, приготвяньето на едно бѫдѫще подобно, спо-

редъ даваното настроение, на минжлото, т. е. пълно съ неизвѣстность и подъ постоянна угроза на нови политически катастрофи, на нови народни еклипсиси. Отъ друга страна, колкото пó-голѣмъ е понѣкогаждъ произвождания по между имъ шумъ за тѣхната често несъстоятелна самостоятелность и за тѣхната често отъ случайноститѣ само зависима независимость, толкозъ пó-много сж подвъргнжти тѣ на неминуеми почти опасности, толкозъ пóвече се расноксватъ и хабятъ жизненнитѣ народни сили, толкозъ пó-лесенъ и пó-широкъ се отваря пжтя къмъ опропастяваньето на самитѣ имъ народни сждбини. И въ това отношение, за зла честь, минжлото е останжло тъй сжщо безъ полза за настоящето. Както ще види читательтъ пó-долу, г. Ренанъ поставя като необходимо условие за образуваньето и сжществжваньето на народноста изобщо *забравяньето* на нѣкои нѣща, на нѣкои даже въпиющи злини, строго осжждани отъ разума и отъ историята. Въ народния мозаикъ на Балканския Полуостровъ человѣческата память види се да е извънредно силна, но силна безъ полза. Съставляющитѣ този мозаикъ народи, като не сж нищо научили, не сж и нищо забравили и нѣма, види се, нищо зло да забравятъ нити сами за себе си, нити за съсѣдитѣ си. Помислилъ би человѣкъ, че първото, споредъ тѣхъ, условие за своето спазванье е непрѣкъснжтото и непримиримото било междуособно, било взаимно прѣслѣдванье и взаимно, кога се може и до колкото се може, истрѣбванье.

Ако е вѣрно казанното, че народноститѣ, намѣсто да прѣчжтъ на человѣческия напрѣдъкъ, служжтъ, напротивъ, разнообразно за него, като отдѣлни и самостоятелно дѣйствующи органи на человѣчеството, тогава Балканския Полуостровъ трѣбваше, по числото на заселенитѣ въ него народи, да е страна не само нáй-честита за себе си, но още и една отъ нáй-привилегированнитѣ въ отношение къмъ всеобщата цивилизация. Народенъ мозаикъ толкози прошаренъ и толкози дълготраенъ рѣдко се срѣща при таквизъ условия. Съ своитѣ многочисленни народни органи, Балканския Полуостровъ трѣбваше да е единъ постоянно дѣйствующъ органъ за всечеловѣческия прогрессъ, толкози пò-много, че единъ прѣкрасенъ жгълъ отъ пò-южнитѣ му части, именно стара Гръция, е билъ другъ пжть лучезарно огнище за че-

ловѣческата образованность отъ всѣка една страна, а Византия, каквото и да се казва, е била послѣ люлка и центръ на едно движение отъ другъ родъ и отъ другъ характеръ. Но, както се види, има си и историята своитѣ горчиви иронии! И тя като че да си е поставила за задача да искара на Балканскийтъ Полуостровъ лжжовна, поне до сега, теорията, споредъ която народноститѣ сж органи на человѣчеството за общия му напрѣдъкъ. Нѣма съмнѣние, че положението на този полуостровъ не отговаря на тази теория, а нáй-вече относително къмъ неговата собственна участь. Теорията, земена изобщо и въ истинскиятъ смислъ на думата *народъ,* не е крива теория; народитѣ, кой както и когато може въ своитѣ исторически перипетии, внасятъ своята часть въ общото дѣло на человѣчеството по неговото развитие; но въпросътъ тукъ се свожда въ това: Що е народъ, що е народность?

Има по този прѣдмѣтъ цѣла политическа литература. Исчерпанъ ли е въпросътъ или не окончателно, то е друга работа, но той е разгледванъ и обсжжданъ тщателно и отъ всѣка страна. Въ Балканскийтъ Полуостровъ има нѣколко народи. Има ли и нѣкои здрави понятия у всички тѣхъ за това, що се казва народъ, народность, било въ плѣменно, било въ политическо отношение? Какавъто и да е отговорътъ на това питанье, нѣколко допълнителни обяснения по този въпросъ не би били, въ всѣкой случай, съвършенно излишни, особенно при хаосътъ, който прѣдставлява днесъ тази страна въ юго-източна Европа, гдѣто, освѣнъ вжтрѣшнитѣ нескончаеми и до днешенъ день недоразумѣния и распокжсвания, се кръстосватъ и външни интереси отъ таквазъ грамадна важность, па и съ такава противоположность, щото да има постоянна боязнь да не би Балканитѣ да заприличжтъ единъ день на Вулкани, които съ избухванието си да потръсятъ и да расклатятъ цѣла Европа до дъно, па въ сжщото врѣме въ опустошителната си лава да завлекжтъ и населяющитѣ ги народи заедно съ всичкитѣ имъ сънища и притязания! Както и да е, въпросътъ за народноста е далъ именно поводъ на г. Ренановия трудъ, за който стана дума пò-горѣ, и който е извършенъ подъ влиянието, въ Франция, на други впечатлѣния, на други грижи, подирь френско-нѣмската война прѣзъ 1870—1871 г. и отниманьето отъ Франция

двѣтѣ извѣстни области Елзасъ и Лоренъ. Намѣсто особенна статия възъ основание на различни съчинения по този прѣдмѣтъ, прѣдпочете се тука този трудъ, който, при всичката му пълна самостоятелность и безспорна оригиналность, може да се нарече още и едно научно и прѣвъсходно съкращение почти на всичко писано и казано до сега по въпросътъ за народноста. Самъ авторътъ не вѣрва, че разрѣшението, което той дава на този въпросъ и което наистина може да се подвърги на прѣобсѫжданье, ще се посрѣщне съ всеобщо одобрение; но, въ всѣкой случай, въпросътъ инакъ е обсѫденъ всестранно и нѣма поне за сега що да се прибави. Да се вѣрва ли, че срѣщанитѣ по обсѫждението му историко-философски размишления и разяснения, па, ако щете, и други още подобни, би могли да хвърлятъ нѣкоя свѣтлина и въ помянѫтиятъ хаосъ на Балканскийтъ Полуостровъ, и че тѣ би могли да спомогнѫтъ за поправянье едно положение, което има дълбоки корени въ едно минѫло отъ цѣлъ редъ столѣтия? Това би било не само наивность, а още и смѣлость. Но разясненията на въпроси, които се касаѭтъ до самата сѫдба и до самото сѫществование на народитѣ, не могѫтъ да бѫдѫтъ съвсѣмъ безполезни. Кой знае? Може би, ако не на́й-близкото бѫдѫще, а то поне грядущитѣ столѣтия и грядущитѣ поколѣния да успѣѭтъ въ онова, въ което изминѫлитѣ до сега не успѣхѫ. Гениялнитѣ държавни глави и гениялнитѣ държавни мѫже не сѫ, отъ друга страна, както е извѣстно, обикновенни явления прѣзъ всѣко поколѣние или же и прѣзъ всѣко столѣтие, а историята на человѣчеството изобщо и на народитѣ отчасти не е дѣло на едно поколѣние, нити пъкъ на единъ вѣкъ, незамѣтна, токо-рѣчи, и той частица отъ безмѣрното пространство на врѣмето. Тѣзи рѣдкости, въ всѣкой случай, и тѣзи исторически бавности не оправдаватъ обезсърдчванието, а още по̀-малко прѣкѫсванието на всѣки трудъ за възможното подобрение. Често, „человѣкъ се наказва за доброто, което е сторилъ, а се награждава за злото, което е извършилъ“, казва нѣкѫдѣ другадѣ сѫщия г. Ренанъ.[1]) Но тази възмущающа, ако не и безусловна истина, може ли и трѣбва ли да въспрѣ испълнението на длъжноста у истинно просвѣтенитѣ людие прѣзъ

[1]) Études d'histoire religieuse.

каквито врѣмена и да е? Нѣма съмнѣние, че отчаянието и нравственниятъ упадъкъ не сѫ условия нити за обикновенниятъ битъ на народитѣ, нити пъкъ за тѣхното отново съжививѣванье и пробужданье, когато отчасти сложнитѣ исторически перипетии, отчасти человѣческитѣ слабости, или же, често, и страсти сѫ ги поставили тъй, щото да се въспрѣ до нѣйдѣ тѣхното свободно дишанье, да се побърка за врѣме тѣхното правилно и безпрепятственно развитие, да се приостанови до една извѣстна степень редовниятъ имъ изобщо животъ, а самата имъ сѫдба да се непрѣчва и да се прѣдставя прѣдъ свѣта като неразрѣшима почти гатанка и въ настояще и въ бѫдѫще! Въ всѣкий случай, философията, — дума, която по нѣкогаждъ, само произнасяна, прѣдизвиква иронически ухилвания у ледено равнодушнитѣ къмъ всичко или у надмѣнно себелюбивитѣ и самонадѣяннитѣ, които си въображаватъ, че държѫтъ въ рѫцѣтѣ си и подъ своя власть абсолутната истина въ всичко и за всичко, — била е и е още и до днесъ утѣшение и поддържка за человѣчеството, за народитѣ, за людьето, — утѣшение свързано съ неизгасима надѣжда за по̀-честити дни и сѫдбини въ едно по̀-близко или по̀-отдалеченно бѫдѫще. Нѣмския поетъ е казалъ:

Die Welt wird alt und wird wieder jung,
Doch der Mensch hofft immer Verbesserung![1])

Както за клетото человѣчество, — pauvre humanité! провиква се на много мѣста самъ г. Ренанъ, при всичкия му извѣстенъ сцептисизмъ, — така и за народитѣ, части отъ това человѣчество, надѣждата е като корабъ, възъ който тѣ прѣплуватъ океанътъ не само на днитѣ и на годинитѣ, но още и на столѣтията, благоприятни ли вѣтрове вѣѭтъ, или буйни бури се подигатъ около този корабъ.

Защо да нѣматъ тази надѣжда и народитѣ отъ югоисточна Европа? . . . .

---

[1]) Schiller, Hoffnung.

Горѣприведеннитѣ на нѣмски два стиха сѫ прѣведени отъ г. Ив. Шишманова на български така:

„Свѣтътъ, той старѣй, подмладѣва се пакъ,
„И сé за добро се надѣва человѣкъ".

(В. „Период. Спис." кн. IX отъ 1883 г. стр. 126).

Опасноста може често да е твърдѣ голѣма, твърдѣ угрозающа, но, и въ такавъ случай, трѣбва ли тѣ да губятъ вѣра въ себе си? . . . .

Колкото за Българетѣ поне, поетътъ е отговорилъ на това питанье съ слѣдующитѣ четери строфи, които, особенно въ мжчни врѣмена, звучжтъ меланхолически, но въ сжщото врѣме и утѣшително чрезъ хранената надѣжда, като народна молитва за народната участь.

1.

Не дай, Боже, да загинемъ
Въ тозъ безславенъ, глупий часъ,
И полека да истинемъ,
Да загубимъ вѣра въ насъ.

2.

Не дай, Боже, да приемемъ
Кротко своята сждба,
Безъ участие да земемъ
Въвъ великата борба.

3.

Съжалй ни отъ небето,
И прати ни часъ напрѣдъ
По-новъ пламикъ за сърдцето
И крила за новъ полѣтъ.

4.

Испрати ни нѣщо ново,
Нѣкой гений, нѣкой спасъ,
Нѣкой ударъ, като слово
Животворно зарадъ насъ.[1])

II.

Прѣди да влѣзе въ самата сжщность на прѣдмѣтътъ, г. Ренанъ прѣдувѣдомлява, че ще раскрие една идея, ясна по видимому, но подвергнжта на опасни недоразумѣния, тъй като формитѣ на человѣческото общество сж били всѣкога отъ най-разнообразнитѣ; и, за примѣръ, той привожда Китай, Египетъ, стария Вавилонъ, Евреитѣ, Аравитѣ, Атина и Спарта, старото Персийско царство, Римската империя, Карловинската империя; подирь това, безотечественнитѣ

[1]) Ив. Вазовъ, Поля и Гори, стр. 79.

общества поддържани само чрезъ религиозната връзка, каквито сѫ обществата на Израилитянетѣ, на Парситѣ; понататъкъ, Франция, Англия и по̀-многото отъ съврѣменнитѣ европейски автономни държави; конфедерацинтѣ, като Швеицария, Америка; сродства, каквито расата или, по̀-скоро, езикътъ установява между различнитѣ Германски, между различнитѣ Словѣнски расклонения: всичко това, образи на сгрупировки, които всички или сѫществуватъ, или сѫ сѫществували, и които не би било възможно да се смѣсятъ безъ на̀й-сериозни неудобства. Въ врѣмето на Френската революция, казва г. Ренанъ, имаше хора да мислятъ, че учрежденията на малкитѣ независими градове, каквито бѣхѫ въ старо врѣме Спарта и Римъ, можахѫ да се приложатъ и на нашитѣ велики народи отъ тридесеть до четеридесеть милиона души. Въ наше пъкъ врѣме сѫществува, казва, друго едно заблуждение, а то е, че смѣсватъ расата съ народноста, и отдаватъ на етнографическитѣ или, по̀-скоро, на лингвистическитѣ групи върховни права, каквито приличѫтъ само на народи дѣйствително сѫществуюци като държава. „Нѣка се потрудимъ, прибавя той, да опрѣдѣлимъ до нѣйдѣ тие мѫчни въпроси, по които на̀й-малкото побръкванье върху смислътъ на думитѣ може да произведе на̀й-гибелнитѣ заблуждения. Работата е деликатна; тя е, токо-речи, операция върху живитѣ, и къмъ живитѣ ние ще се отнесемъ както обикновенно се отнасятъ къмъ мъртвитѣ; но ще гледаме да запазимъ всичкото си хладнокръвие и на̀й-безусловното безпристрастие“.

Подиръ тия въведителни, тъй да се каже, нѣколко думи, авторътъ захваща прѣдмѣта си по сѫщество, и го разгледва съ тщателна внимателность отъ всѣка страна. Възможно е, нѣкои си части, особенно ония, които се отнасятъ до историческото образование на нѣкои отъ западнитѣ държави, както, по̀-частно, и на Франция, да се видятъ тука, едно като излишни, друго като не и до толкозъ удобопонятни за всички, поради сгѫстенноста и недоразвитоста имъ, при твърдѣ основното прѣдполаганье на авторътъ, че тѣ сѫ по̀-лесно понятни за френски и други западни слушатели или читатели. Но историческитѣ събития и факти служѫтъ за основа и за подкрѣ-

пянье на развиванната теория, и тукъ не се намѣри за добрѣ да се нащърби, въ своята сѫщность, мисълта на знаменития списатель, комуто се и оставя думата отъ тукъ нататъкъ.

III.

„Отъ паданието на римската империя, или, по́-добрѣ, отъ разлаганието на Велико-Карловинската империя, западна Европа ни се явява раздѣлена на народности, отъ които нѣкои си, въ нѣкои врѣмена, поискахѫ да взематъ връхъ надъ другитѣ, безъ обаче да сполучатъ въ това си опитване по единъ траенъ начинъ. Това, което не можѣхѫ да извършѫтъ Карлъ V, Лудвикъ XIV, Наполеонъ I, вѣроятно никой не ще да може да го извърши за напрѣдъ. Издиганието на една нова римска империя или на една нова Велико-Карловинска империя е станѫло днесъ невъзможность. Раздѣлението на Европа е тъй голѣмо, та едно опитванье за всемірно господствувание не може да не прѣдизвика твърдѣ скоро едно всеобщо съюзничество, една каолиция, която да накара всѣка високомѣрна народность да се завърне отново въ своитѣ естественни граници. За дълго врѣме въ Европа има вече установенъ единъ видъ равновѣсие. Франция, Англия, Германия, Россия ще бѫдѫтъ още, прѣзъ стотини години, и вопрѣки случайноститѣ, прѣзъ които тѣ би могли да минѫтъ, исторически индивидуалности; ще бѫдѫтъ сѫщественнитѣ части отъ една дама (играта), на която квадратитѣ разничѫтъ безпрѣстанно по важность и по величие, но никога не се смѣсватъ помежду си съвършенно.

„Така разумѣвани, народноститѣ сѫ нѣщо ново въ историята. Древния свѣтъ не бѣ ги позналъ по този начинъ; Египетъ, Китай, старата Халдея не бѣхѫ народности по никаква степенъ. Тѣ бѣхѫ стада, карани отъ единъ синъ на Слънцето, или отъ единъ синъ на Небето. Не е имало египетски граждане, както нѣма и до днесъ още китайски граждане. Въ классическата древность имаше республики и муниципални царства, мѣстни республикански конфедарации, империи; но и за тази древность не може да се каже, че е имало въ нея народность въ смислъ такъвъ, въ какъвто я разбираме ние днесъ. Атина, Спарта, Сидонъ,

Тиръ сѫ малки центрове съ замѣчателенъ патриотизмъ, но тѣ сѫ градове съ територия сравнително ограничена. Галлия, Испания, Италия, прѣди поглъщаньето имъ отъ римската империя, бѣхѫ народни цѣлокупности, често свързани помежду си, но безъ централни учреждения, безъ династии. Ассирийската империя, персийското царство, Александровата империя не бѣхѫ тъй сѫщо отечества. Никога не е имало ассирийски патриоти; персийското царство е било отъ своя страна, една широка феудална земя. Нити една народность не привързва своето происхождение къмъ коласалното прѣдприятие на Александра великаго, което обаче прѣдприятие биде тъй богато въ други сетнени за всеобщата история на цивилизацията.

„Римската империя се приближи много пó-вече до мисълта за едно общо отечество. Въ отплата на великото благодѣяние за прѣкратяванието дългитѣ войни, римското владичество, нáй-напрѣдъ несносно, биде скоро обикнато. Тя бѣше едно велико человѣческо сдружванье, равнозначуще съ редъ, съ миръ и съ гражданственность. Въ послѣднитѣ врѣмена на империята, у възвишеннитѣ души, у просвѣтенитѣ епископи, у образованитѣ людье се проявяваше едно истинско чувствувание за „римский миръ“, противопоставяно срѣщу угрозающия хаосъ на варварството. Но една империя, дванадесеть пѫти пó-голѣма отъ сегашна Франция, не бѣ възможно да образува държава въ сегашния смисълъ на думата. Расцѣплението на Истокъ отъ Западъ бѣше неизбѣжно. Опитванията за устрояванието на една Галлска империя, въ III-то столѣтие, не сполучихѫ. Принципътъ, който пò-послѣ послужи като основа за сѫществуванието на народноститѣ, този принципъ го въведе въ свѣтътъ германското население.

„Какво наистина извършихѫ германскитѣ народи отъ врѣмето на голѣмитѣ имъ нахлувания прѣзъ V-й вѣкъ до послѣднитѣ нормандски завоевания прѣзъ X-ий вѣкъ? Тѣ малко измѣнихѫ сѫщноста на раситѣ; но тѣ наложихѫ династии и една военна аристокрация на пó-много или пò-малко значителни части отъ старата западна империя. Отъ тамъ произлѣзохѫ една Франция, една Бургундия, една Ломбардия, и, пó-послѣ, една Нормандия. Скорошното прѣвъзмогванье, което взе френската империя, създава отново.

за врѣме, единството на Западъ; но тази империя се съкрушава неизлѣчимо посрѣдъ IX-ий вѣкъ; Вердунския договоръ[1]) начъртава неизмѣняеми по принципъ раздѣления, и отъ тогисъ Франция, Германия, Англия, Италия, Испания се упжтватъ чрѣзъ пжтища, често лакътжшни, и чрѣзъ хиляди случайности, къмъ пълното си народно сжществувание, тъй както го гледаме да се развива и до днешенъ день.

„Какво, наистина отличава тия различни държави? Отличава ги сливанието на народонаселенията, които ги съставляватъ. Въ поменжтитѣ страни нищо нѣма подобно на това, що се срѣща въ Турция, гдѣто Турчинътъ, Словѣнинътъ, Гръкътъ, Арменецътъ, Аравътъ, Сириянецътъ, Кюрдътъ сж си останжли и до днешенъ день така различни единъ отъ други, както сж били и при самото завоевание. За този резултатъ сж способствовали двѣ сжществени обстоятелства. Нàй-напрѣдъ, фактътъ, че германскитѣ народи приехж християнството, щомъ дойдохж въ по-продължителни съприкосновения съ гръцкитѣ и съ латинскитѣ народи. Когато побѣдителя и побѣдения иматъ една и сжща религия, или, по́-скоро, когато побѣдителя приеме религията на побѣдения, тогисъ турската система, безусловното различие на людьето по религията, нѣма си вече мѣстото, тя е невъзможна. Второто обстоятелство, отъ страна на завоевателитѣ, е забравяньето на собственния си езикъ. Внуцитѣ на Кловиса, на Аларика, на Гондъбо, Албойна, Ролона говоряхж вече романски. Този пъкъ фактъ бѣше слѣдствие на друга една важна особенность, а именно тази, че Франкитѣ, Бургондитѣ, Готитѣ, Ломбардитѣ, Нормандитѣ водяхж съ себе си твърдѣ малко жени отъ своя родъ. Прѣзъ много още поколѣния, главатаритѣ се женятъ само съ германки; но тѣхнитѣ държанки сж латинки, дойкитѣ на дѣцата имъ тъй сжщо сж латинки; всичкото плѣме се жени за латински жени; послѣдствието на това бѣше, че отъ заселяванието на Франкитѣ и на Готитѣ въ римски земи, жѝдбата на *lingua francica, lingua gothica* неможà вече да

[1]) 843 г. Извѣстенъ договоръ между тримата братия Карла, Лудовика и Лотера, внуци на Карла Великаго, съ който договоръ се раздѣля помежду имъ пространната империя на този послѣдния, и който невъзвратно вече раздѣли интересите на Галия или Франция, като господарство, отъ интересите на Германия. и. п. ч. Б.

трае. Не тъй се случихѫ работитѣ въ Англия; защото людьето отъ англо-саксонското нашествие водяли сѫ безъ друго жени съ себе си; британското народонаселение се разбѣга, а, при това, латинския езикъ не бѣше вече, или, по-добрѣ, не е билъ никога господствующъ въ Британия. Ако въ Галлия жителитѣ ѝ бихѫ говорили, прѣзъ V-ий вѣкъ, на галлското нарѣчие, то Кловисъ и хората му не бихѫ оставили германското нарѣчие за галлското.

„Отъ тукъ излиза този важенъ резултатъ, че, вопрѣки крайно буйнитѣ нрави на германскитѣ нашественници, наложения отъ тѣхъ типъ станѫ, прѣзъ послѣдующитѣ столѣтия, типътъ на самата народность. Твърдѣ законно се нарече *Франция* онази страна, въ която бѣхѫ навлѣзли незначително число Франки. Въ X-ий вѣкъ, споредъ пѣснитѣ отъ онова врѣме, които сѫ чисто огледало на съврѣменния духъ, всичкитѣ жители на Франция сѫ вече Френци. Идеята за една плѣменна разлика въ народонаселението на Франция, идея тъй очевидна у по-прѣжнитѣ списатели, не се прѣдставя вече у по-послѣднитѣ, а особенно подиръ Юга Капета.[1]) Разликата между благородния и мужикътъ е твърдѣ забѣлѣжителна; но тази разлика между единия и другия по нищо не е разлика етническа, народна; тя е разлика по доблесть, по навикъ и по въспитание, прѣминѫло чрѣзъ наслѣдство; идеята, че источникъ на всичко това е едно завоевание, не е минувала никому прѣзъ ума. Лъжовната система, споредъ която благородството е дължнѣяло началото си на една привелегия, подарена отъ царя за велики услуги направени на народътъ, тъй щото всѣкой благороденъ да е по производство благороденъ, тази система е била основана като догматъ прѣзъ XIII-й вѣкъ. Сѫщото се случи и при нормандскитѣ завоевания. Подиръ двѣ или три поколѣния, нормандскитѣ завладѣтели не се различавахѫ вече отъ другото народонаселение: но влиянието имъ не бѣ по-малко дълбоко; тѣ бѣхѫ дали на завоеваната отъ тѣхъ страна едно дворянство, военни привички, единъ патриотизмъ, неизвѣстенъ по-прѣди въ нея.

„Забравяньето, ще кажѫ даже, историческото заблуждение, сѫ единъ сѫществен факторъ за създаването на

[1]) 987—996. Хюгъ Капетъ основателтъ на третята френска династия. Б. Д.

ша народность, а така и напрѣдъкътъ въ историческитѣ
зслѣдвания често бива опасенъ за народноста. Истори-
ческитѣ издирвания, отистина, изваждатъ на явѣ насил-
ственнитѣ дѣяния, които сѫ се извършили въ началото на
ичкитѣ политически формации, още и на онія, на които
тинитѣ сѫ били нáй-благотворителни. Обединението се
ърши всѣкога по единъ грубъ начинъ; съединението на
зверна Франция и на южна Франция биде плодъ на не-
ѣбителни борби и на единъ постояненъ терроръ въ раз-
тояние, токо-рѣчи, на единъ вѣкъ. Царьтъ на Франция,
йто е, ако смѣѭ да го кажѫ, идеалния типъ на единъ
зковенъ кристализаторъ; царьтъ на Франция, който е из-
ршилъ нáй-съвършеното народно единство; царьтъ на
ранция, виденъ пò-отблизу, изгуби своето обаяние; обра-
ваната отъ него народность го проклѣ, и днесъ за днесъ
мо просвѣтенитѣ умове знаѭтъ, какво той струваше
какво той е направилъ.

„Тие велики закони по историята на западна Европа
обясняватъ и се разбиратъ пó-добрѣ само чрезъ противо-
ставяньето имъ на онова, що се е случило другадѣ. Въ
ѣдприятието, което царьтъ на Франция, отчасти съ тиран-
вото си, отчасти съ правдолюбието си, искара до край
й успѣшно, много други страни не сполучихѫ. Подъ
роната на Св. Стефана Маджаретѣ и Словѣнетѣ си оста-
хѫ така различни едни отъ други, както бѣхѫ и прѣди
емстотинъ години. Далечь отъ да слѣе въ едно различ-
тѣ народни стихии отъ владѣнията си, Хабсбургския
мъ ги държѣ отдѣлни, па често и противни едни на
уги. Въ Бохемия, чешкия елементъ и нѣмския елементъ
поставени единъ възъ други като масло и вода въ една
ша. Турската политика за раздѣлението на народитѣ по
лигия имà много пó-важни сетнини; тя станѫ причина
се съсипе Истокъ. Земѣте единъ градъ като Солунъ или
ирна, и вие ще намѣрите тамъ петь или шесть общини,
ь които всѣка една си има своитѣ въспоминания, и които
матъ помежду си нищо общо. Но сѫществено условие
една народность е, всичкитѣ индивидууми да иматъ
ого нѣща изобщо, а тъй сѫщо всички да сѫ забравили
много нѣща. Ни единъ френски гражданинъ не знае днесъ
ли е Бургонецъ, Аленъ, Тайфалъ, Визиготъ; всѣки

френскій гражданинъ трѣба да е забравилъ С. Вартоломейската нощь, да е забравилъ кланетата въ южна Франция прѣзъ XIII-ій вѣкъ. Нѣма въ Франция десеть фамилии, които би могли да прѣдставятъ доказателства за чисто френско происхождение, па, освѣнъ това, таквозъ едно доказателство било би въ сѫщность недостатъчно, вслѣдствие на хиляди неизвѣстни кръстосвания, които могѫтъ да побъркатъ всичкитѣ системи на генеалогиститѣ.

„Излиза отъ казанното до тука, че новата, модерната народность е единъ исторически резултатъ, раждан отъ единъ редъ събития, свождани всички къмъ една и сѫща мисъль. По нѣкогаждъ единството се е осѫществило чрезъ една династия, както е случая съ Франция; по нѣкогаждъ то се е извършило чрезъ прямата воля на областитѣ, както е случая съ Холландия, съ Швейцария, съ Белгия; по нѣкогаждъ чрезъ единъ общъ духъ, който по лека-лека е взелъ връхъ върху каприциитѣ на феудализмътъ, както е случая съ Италия и съ Германия. Всѣкога тия формации сѫ имали за основа една дълбока причина. Въ подобни случаи принципитѣ се проявяватъ чрезъ на́й-немислимитѣ ненадѣйности. Въ наше врѣме ние видѣхме Италия обединена чрезъ своитѣ поражения, а Турция съсипана чрезъ своитѣ побѣди. Всѣко поражение тикаше напрѣдъ работитѣ на Италия; всѣка побѣда погубваше Турция защото Италия е една народность, а Турция, вънъ отъ Мала Азия, не е такъва. Франция има славата за гдѣто, чрезъ френската революция, тя първа обяви, че една народность сѫществова сама по-себе. Не трѣба да упрѣкаваме други, ако ни подражаватъ. Принципътъ на народноститѣ е нашъ. Но какво е народность? Защо Холландия е народность, а Хановеръ не? Какъ Франция настоява да е една народность, когато създавший ѭ принципъ вече изчезнѫ? Какъ Швейцария, която има три нарѣчия, двѣ религии, три или четери плѣмена, е народность, а Тоскана, на примѣръ, ако и тъй еднородна, не е една народность? Защо Австрия е една държава, но не е и една народность? По що се отличава принципътъ на народноститѣ отъ принципътъ на расиитѣ? Ето въпроси, по които мислящитѣ людье желаѭтъ да знаѭтъ, на що да се спрѫтъ за да бѫдѫтъ съгласни сами съ себе си; свѣтовнитѣ работи не се управятъ май съ такъвъ видъ размишления, но прилѣжнитѣ людье

искатъ да поразмислюватъ върху подобни въпроси и да разчистюватъ безредицитѣ, въ които се замотаватъ, въ които се побръкватъ повърхностнитѣ умове.

IV.

„По мнѣнието на нѣкои си политически теорици, единъ народъ е, прѣди всичко, една династия, прѣдставляюща едно староврѣменно завоевание, нáй-напрѣдъ прието, а сетнѣ избравено отъ народната масса. Споредъ тия политици, сгруппираньето на области, извършено чрезъ една династия, чрезъ войнитѣ ѝ, чрезъ бракосъчетанията ѝ, чрезъ договоритѣ ѝ, се свръшва съ самата династия, която е образувала това сгруппиранье. Истина е, че пó-многото отъ новитѣ народи се образовахѫ отъ една фамилия съ феудално происхождение, фамилия, която се е свързала съ земята и която е била като ядка за съсрѣдоточванье и присъвокупяванье около нея. Границитѣ на Франция въ 1789 не бѣхѫ естественни, нити пъкъ необходими. Широкия поесъ, който царствующия Капетски домъ бѣше притурилъ къмъ тѣсния рубежъ на Вердунский договоръ, бѣше, безъ съмнѣние, лично приобиванье на този домъ. Въ врѣмето, въ което се извършихѫ тия присъединения, хората нѣмахѫ още понятия ни за естественнитѣ граници, ни за правото на народитѣ. Съединението на Англия, на Ирландия и на Шотландия беше тъй сѫщо дѣло династическо. Ако Италия закъснѣ толкозъ врѣме да стане народность, причината на това е, че измежду царствующитѣ домове ни единъ, прѣди нашето столѣтие, не можѣ да стане центръ за единството. Странно е, че тя взе кралевския титулъ отъ неизвѣстния островъ Сардиния, земя едва ли италиянска.[1]) Холландия, която създаде самá себе си чрезъ героическа рѣшителность, се съединя, при всичко това, тѣсно съ Оранжскиятъ домъ, и тя би изложила себе си на дѣйствителна опасность въ деньтъ, когато това съединение би се нѣкакъ компрометирало.

„Но такъвъ единъ законъ, абсолютенъ, безусловенъ законъ ли е? Швейцария и Съединенитѣ-Щати, които се образувахѫ като цѣлокупности, като конгломерати, отъ прибавки една подиръ друга, нѣматъ никаква династическа основа.

---

[1]) Царствующия Савойски домъ държи кралевския си титулъ отъ прѣвземането на Сардиния (1720).

Не разискувамъ тука въпросътъ относително до Франция. Трѣбало би да има человѣкъ тайната на бѫдѫщето. Извѣстно е обаче какъ великото кралевско достоинство въ Франция е било до таквазъ степень народно, щото, и подирь паданьето му, народътъ пакъ можѣ, и безъ него, да устои и да се удържи. Освѣнъ това, осемнадесетия вѣкъ измѣни всичко. Человѣкътъ подирь вѣковни унижения, бѣше се повърнѫлъ отново къмъ древнекласическия духъ, къмъ собственното си самопочитание, къмъ идеята за своитѣ права. Думитѣ: *отечество и гражданинъ* бѣхѫ отново добили своето значение. Така можѣ да се извърши въ историята на́й-смѣлата, на́й-доблестната операция, която може да се сравни съ това, което, въ физиологията, би било опитъ за съживѣванье отново, въ първата му тождественность, едно тѣло, отъ което бихѫ отнели попреди мозъкътъ и сърдцето.

„Трѣба, прочее, да приемемъ, че единъ народъ може да сѫществѫва безъ династически принципъ, па още, че народи, които сѫ се образували отъ династия, могѫтъ да се отцѣпятъ отъ тази династия безъ за това да прѣстанѫтъ да сѫществѫватъ. Стария принципъ, споредъ който смѣтка се държи само за правото на князоветѣ, не би можалъ вече да се поддържа; освѣнъ династическото право, сѫществѫва още и народното право. Върху кой критериумъ се основава това народно право? По кой признакъ се распознава то? Отъ какъвъ осязателенъ фактъ може да се извлѣче то?

„1. Отъ расата, казватъ мнозина съ увѣренность. Искуственнитѣ раздѣления, происходящи отъ феудализмътъ, отъ княжески бракосъчетания, отъ конгресси на дипломати, не могѫтъ да иматъ и нѣматъ трайность. Постоянното, твърдото, трайното е расата на народонаселенията. Тя само съставлява едно право, една лигитимность. Споредъ тази теория, германската фамилия, на примѣръ, има право да вземе отново распръснѫтитѣ членове на германизмътъ, даже и когато тия членове не искатъ да се присъединятъ. Правото на германизмътъ върху таквазъ една область е по́силно отъ колкото правото на жителитѣ на тази область сами върху себе си. По този начинъ създава се едно първоначално право, прилично съ правото на царьетѣ отъ божественното право; принципътъ на народитѣ се замѣстува съ принципътъ на етнографията. Това е обаче едно голѣмо

заблуждение, което, ако би взело върхъ, погубило би европейската цивилизация. Колкото принципътъ на народитѣ е справедливъ и законенъ, толкова принципътъ за първоначалното право на раситѣ е ограниченъ и прѣисплненъ съ опасности за истинския напрѣдъкъ.

„Признаваме, че въ старо врѣме, относително до плѣмето и градътъ, расата имаше първостепенна важность. И плѣмето и градътъ не бѣхѫ друго, а само распространение на семейството. Въ Спарта, въ Атина, всички граждане бѣхѫ родници въ по-много или по-малко приближени степени. Сѫщото бѣше и у Израилтянетѣ; така сѫщо е и днесъ още между арабскитѣ плѣмена. Отъ Атина, отъ Спарта, отъ израилското плѣме нека минемъ въ римската империя. Образувано най-напрѣдъ чрезъ насилствие, задържано сетнѣ чрезъ интересътъ, това голѣмо сграмадванье градове и цѣли области, съвършенно различни една отъ друга, напася на понятието за расата най-тежкия ударъ. Християнството, съ своя всеміренъ и абсолютенъ характеръ, дѣйствува още по-много въ този смислъ. То сключва съ римската империя единъ тѣсенъ съюзъ, и, чрезъ тия два несравненни агенти за единотворение, етнографическата причина се отстранява отъ правлението на человѣческитѣ нѣща за цѣли вѣкове.

„Нашествието на варваритѣ направи още една стѫпка въ този пѫть. Съставътъ на варварскитѣ кралевства нѣма нищо етнографическо; тѣ сѫ устроени чрезъ силата или по капризътъ на нашественицитѣ. За тѣхъ е била съвършенно безразлична расата на народонаселенията. Карль великий създаде отново, по своему, онова що бѣше вече постигнѫлъ Римъ: една едничка империя състояща отъ най-различни плѣмена. Авторитѣ пакъ на Вердунскийтъ договоръ, при прѣспокойното имъ тегленье двѣ голѣми линии отъ ѣверъ къмъ югъ, не сѫ имали никаква грижа за потеклото на хората, които сѫ се намирали отъ дѣсно или отъ лѣво. Пограничнитѣ движения, извършени отпослѣ прѣзъ срѣдния вѣкъ, станахѫ тъй сѫщо вънъ отъ всѣко етнографическо стремление. Ако слѣдваната отъ капетския домъ политика успѣ да сгрупира, подъ името Франция, почти всичкитѣ территории отъ стара Галлия, това не станѫ вслѣдствие на стремлението на тия страни да се присъединятъ къмъ своитѣ

единородни . . . . Много отъ тѣхъ нити помняхѫ вече за общото си и еднакво произхождение. Още отъ 2-й вѣкъ сл. Р. Х. бѣше се изгубило всѣко Галско самосъзнание, и само въ днешньо врѣме многоученни изслѣдвания открихѫ отново особливоста на галския характеръ.

Въ съставяньето прочее на новитѣ, на модернитѣ народи, етнографическото съображение не е играло никаква роль. Франция е келтийска, ибирска, германска. Германия е германска, келтийска и словѣнска. Италия е страна, гдѣто етнографията е на́й-много смѣсена. Галли, Етруски, Пеласги, Гръци, безъ да говоримъ тука за толкозъ други елементи, се кръстосватъ тамъ въ единъ нерасчистимъ смѣсъ. Британскитѣ острове, въ своята цѣлость, прѣдставляватъ смѣсъ отъ келтийска и германска кръвь, на която твърдѣ мѫчно е да се опрѣдѣлятъ пропорциитѣ.

Истината е, че нѣма чиста раса и че основаваньето политиката върху етнографическия анализъ е съзиждане възъ една химера. На́й-благороднитѣ страни, Англия, Франция, Италия сѫ тѣзи, гдѣто кръвьта е на́й-много смѣсена. Прави ли исключение Германия въ това отношение? Страна чиста германска ли е тя? Каква мечта! Всичката ѝ южна страна е била галска; всичката ѝ източна, отъ Елба, е словѣнска; а ония части, които се прѣдставляватъ като дѣйствително чистогермански, такива ли сѫ наистинѫ?“

Тукъ като стига, г. Ренанъ увѣдомява, че се коснува до задачи отъ голѣма важность, върху които необходимо било да си състави всѣки единъ ясни понятия за да се избѣгнѫтъ каквито и да сѫ недоразумѣния. При всичкия май строго наученъ въ една подобна статия характеръ на разисканията, въ които се впуща той по въпросътъ за расите, ако и пѫтемъ тѣ сѫ отъ такава стойность, щото на̀ да ли би могло да се помисли, че въспроизвежданието имъ тука, до колкото е възможно, ще се намѣри за излишно и за безполезно, толкозъ по́-много, че този въпросъ за расата или за плѣменноста въ по́-широкъ смислъ на думата е така сѫщо днесъ интересенъ и животрепещущъ, както и въпросътъ за народноститѣ. та, рѣчи, единия не може май да не подигне другия по единъ или по другъ начинъ. Началото на народноститѣ се тълкува и развива разнообразно, а кога се разгледва то въ самия му источникъ, и въ всичкитѣ му крайни послѣд-

ствия, въпросътъ за раситѣ, отъ които изникнуватъ и израстюватъ постепенно народнитѣ расклонения, се поставя самъ отъ себе. Прѣдлежи само да се узнае и установи, каква и до каква степенъ роль може да играе расата при образуванието на малки или на голѣми господарства, независимо, въ всѣкий случай, отъ историческитѣ случайности.

Впрочемъ, нека се забѣлѣжи мимоходно, че, както видѣ и ще види читателя, въпросътъ тука не се отнася изобщо до първоначалнитѣ и общеизвѣстнитѣ раздѣления на человѣчеството въ 4—5 главни плѣмена или раси, различни помежду си по устройството и по цвѣтътъ на тѣлото, различни още по своитѣ умственни качества, по своитѣ способности или неспособности за държавно устройство, по своето историческо развитие или вѣковенъ застой. Рѣчта е тука по́особенно, за тъй наричаната *бѣла* раса на кавказскитѣ или иранскитѣ народи, *народитѣ на деньтъ, на свѣтлината,* въ противоположность на *народитѣ на нощта,* както се е изразилъ единъ ученъ Нѣмецъ, или, още по́-ограничено, рѣчта е за народитѣ отъ тази *бѣла* раса, издигана и възвишавана по́-горѣ отъ всичкитѣ други раси, *етиопска, жълта* и п. ч. и които народи справедливо се наричатъ народитѣ на историята; защото „тѣ създаватъ сѫдбинитѣ на свѣта; между тѣхъ сѫ били открити на́й-възвишенитѣ религии; тѣхно дѣло е почти цѣлата философия; тѣ сѫ всѣкога излѣзли побѣдители и господари при срѣщаньето си съ народитѣ отъ другитѣ раси; тѣ сѫ схванѫли и тѣ сѫ турили на́й-напрѣдъ въ дѣйствие по́-високи форми за държавно устройство, и тѣмъ, на тѣхното умственно развитие и на тѣхната енергия свѣтътъ длъжнѣе, подирь Бога, на́й-благородната цивилизация, на́й-високото развитие на человѣческия разумъ. Тѣзи *народи на деньтъ, на свѣтлината,* се раздѣлятъ на двѣ голѣми фамилии; *семитическата* и *арийската* или, и така още наречената, Индо-Германска; първитѣ се отличаватъ съ своето религиозно послание, религиозна миссия; тѣмъ се дължи иудейската вѣра, христианството, ислямизмътъ. Тѣ сѫ обаче по́-малко надарени за държавно устройство. Колкото за *арийската* фамилия, на която езикътъ е на́й-богатия еднакво и по форма и по мисль, тя веднага захваща първия редъ въ политическата история и въ обработваньето на правото и на всичко, що се отнася до държавното устрой-

ство. Тя има Европа за свое истинско отечество; тамъ, тя е образувала и съзрѣла своя мжжественъ публиченъ духъ; а възвишенитѣ ѝ качества я призоваватъ да ржководи политически другитѣ народи и да извърши устройството на человѣчеството".[1]) Тази раса или, по́-добрѣ, голѣмитѣ расклонения отъ тази раса, особенно въ Европа, обозначавани тука и тѣ пакъ съ думата *раса,* но въ по́-ограниченъ смислъ, има прѣдъ видъ прѣимущественно г. Ренанъ въ разсжжденията, които прави по този прѣдмѣтъ, безъ да подига другъ единъ въпросъ по тоя случай, а именно: всичкитѣ ли происходящи отъ тази раса голѣми или малки отрасли сж еднакво способни за умственно развитие и за господарственъ животъ, ако за това, разумѣва се, не имъ прѣчжтъ независими отъ тѣхъ исторически събития, или едни отъ тѣхъ сж по́-способни изобщо, други по́-малко способни, а трети никакъ, както утвърдяватъ нѣкои си, и както ще види читательтъ въ бѣлѣжката малко по́-надолу. Неподиганьето обаче на въпросътъ за расата, отъ друга страна, и въ тие така още тѣсни прѣдѣли, е било почти невъзможно при важноста и значението, които е получилъ този въпросъ и въ политическо отношение отъ нѣколко вече врѣме насамъ. „Вѣрванието въ единството на человѣческия родъ, казва Блунчли, е необходимо условие за едно възвишено религиозно чувство. Христианството ни нарича всинца чада Божии. Това единство служи за принципъ у всѣка една цивилизована държава, която е длъжна да се отнася съ еднакво почитание къмъ общата человѣческа природа, още и въ на́й-долнитѣ ѝ плѣмена. При всичко това, *различието на раситѣ* не е по́-малко значително въ държавно, въ господарственно отношение. Държава, господарство ще каже порядъкъ, а порядъкътъ е невъзможенъ безъ различието." По това, въпросътъ за раситѣ изобщо, по́-прѣди изоставенъ, или забравянъ или твърдѣ малко оцѣнянъ, е добилъ отъ нѣколко врѣме голѣма важность научна, подигалъ се е часто, и се разгледва разнообразно. Нѣкои си даже сж подпаднжли и въ нѣкои прѣувеличения или прѣкалявания по този въпросъ, но тукъ не му е мѣстото за подробности, каквито би намѣрили мѣсто само въ трудъ специяленъ за въпросътъ на раситѣ изобщо.

[1]) Bluntschli, Algemeine Staatslehre, B. II. Cap. 1.

Ето, въ всѣкий случай, какъ се отзивава г. Ренанъ по този колкото важенъ толкози и деликатенъ въпросъ.

„Нескончаеми сѫ, казва той, прѣнията върху раситѣ; и това, защото думата *раса* се зема отъ историко-филолозитѣ и отъ антрополого-физиологиститѣ въ два смисла, съвършенно различни единъ отъ другия. За антрополозитѣ, расата има сѫщото значение, каквото и въ зоологията; тя указва на едно дѣйствително потомство, на едно сродство по кръвь. Изучваньето обаче на езицитѣ и на историята не привожда къмъ сѫщитѣ раздѣления, къмъ каквито и физиологията. Думитѣ: *брахицефали* (кѫсоглави), *долихоцефали* (дългоглави) нѣматъ си мѣсто въ историята и въ филологията.[1]) Въ человѣческата група, която е създала арийскитѣ езици и дисциплина, имало е, прѣди това още, брахицефали и долихоцефали. Сѫщото трѣбва да се каже и за първоначалната група, която е създала тъй наричаннитѣ семитически езици и учреждения. Съ други думи, зоологическитѣ происхождения на человѣчеството сѫ чрезвичайно пó-прѣжни отъ происхожденията на образованноста, на гражданственноста, на езикътъ. Группитѣ, първоначалната арийска, първоначалната семитическа, първоначалната туранска не сѫ имали никакво физиологическо единство. Тия группировки сѫ исторически събития, извършени въ едно дадено врѣме, да прѣдположимъ, прѣди петнадесеть или двадесеть хиляди години, до като зоологическото происхождение на человѣчеството се

---

[1]) Това дѣление на человѣчеството въ *дългоглави* и *кѫсоглави*, по което авторитѣ му поддържатъ, че народитѣ, които сѫ достигнѫли висша образованность както отъ арийското, така и отъ семитическото плѣме, въ древнитѣ и нови врѣмена, всички принадлѣжѫтъ и сѫ принадлѣжали къмъ числото на *дългоглавитѣ*, въ което число, споредъ тази теория, не влизѫтъ Словѣнетѣ, обсѫжда съ пълна вѣщина и Н. Я. Данилевскій въ „Россія и Европа“ стр. 182—188, гдѣто, относително до Словѣнетѣ той се изказва тъй: „Изъ того, что до-сихъ поръ только длинноглавыя племена достигали высшей степени культуры, можно, конечно, заключить, что короткоглавость составляетъ нѣкоторое къ тому препятствіе, указываетъ на меньшую способность къ высшему развитію; но можно также заключить, что ето произошло лишь отъ того, что короткоглавые Славяне, позже попавъ въ благопріятныя для культуры обстоятельства, позже начавъ развиваться, еще не успѣли произвести той культуры, въ которой они, по задаткамъ своей природы, способны; можно заключить, что такъ какъ вѣдь исторія еще незакончена, то, сообразно съ общимъ законамъ природы высшимъ формамъ принадлежитъ высшее же, но позднѣйшее развитіе“. Послѣ това авторътъ бѣлѣжи, че и до днесъ словѣнското плѣме е прѣдставило отдѣлни примѣри на висша даровитость, и че Словѣнетѣ сѫ произвели гениални учени като Коперника, религиозни реформатори като Гуса, държавни мѫжье като Иоанна III, Петра Великаго, поети като Пушкина, Гоголя, Мицкевича, полководци като Суворова, дѣятели по просвѣщението като Ломоносова. „Слѣдовательно, заключава, въ задаткахъ къ высшему человѣческому развитію — нѣтъ недостатка въ славянскомъ племени“. Б. Д.

губи въ гжсти тъмнини. Расата, називаема филологически и исторически германска, е отистиннж различно и отдѣлно семейство въ человѣческия родъ. Но въ смислъ антропологически ли трѣбва да се разбира това семейство? Не, безъ съмнѣние. Появлението на германския индивидуалитетъ въ историята се извършва твърдѣ малко столѣтия прѣди Иисуса Христа. Очевидно, Германцитѣ не въ това врѣме сж изникнжли изъ земята. Слѣти по́-напрѣдъ съ Словѣнетѣ въ голѣмата безразлична масса на Скититѣ, тѣ не сж имали отдѣлна своя индивидуалность. Единъ Англичанинъ е безсъмнѣнно единъ типъ въ цѣлоста на человѣчеството. Но типътъ на тъй несвойственно наричаната англо-саксонска раса[1]) не е нити Бретонецътъ отъ врѣмето на Цезара, нити Англо-саксонецътъ на Хенгиста,[2]) нити Датчанинътъ на Канута,[3]) нити Норманецътъ на Вилхелма Завоевателя, а е слѣдствие и е плодъ отъ всичко това купомъ. Френецътъ не е нито Галлъ (Gaulois), нито Франкъ, нито Бургондецъ. Той е това, що е излѣзло изъ голѣмия котелъ, въ който, подъ върховенството на царя на Франция, сж възврѣли и въскиснжли на́й-разнообразнитѣ елементи. Единъ житель отъ островитѣ Жерсей или Гернесей не различава въ нищо, относително до произхождението си, отъ нормандското народонаселение на срѣщния френски брѣгъ. Въ XI-й вѣкъ, на́й-проницателното око не би съзрѣло ни на́й-малкото различие отъ двѣтѣ страни на каналътъ. Безъзначителни обстоятелства само станахж причина, щото Филипъ Августъ да не обсеби тия острове заедно съ Нормандия. Раздѣлени едни отъ други близо седемстотинъ години, двѣтѣ народонаселения станжли въ това врѣме не само чужди едни на други, но и съвършенно несходни. Расата, прочее, както я разумѣваме ние историцитѣ, е нѣщо, което се създава и разваля. Изучването на расата е отъ капитална важность за учения, който се занимава съ историята на человѣчеството. Въ политиката то не е приспособимо, то си нѣма мѣстото. Инстиктивната съвѣсть, която е прѣдсѣдавала при съставътъ на

---

[1]) Германскитѣ елементи не сж по́-много значителни въ съединеното Британско Кралевство отъ колкото бѣхж въ Франция, когато тя имаше Елзасъ и Лоренъ. Германския езикъ има́ връхъ въ Британскитѣ острове единственно, защото латинския не бѣше замѣстилъ тамъ келтскитѣ нарѣчия, както това се случи въ Галия.

[2]) 449 сл. Р. Хр.

[3]) 1014 1040.

Европейската карта, не е държала никаква смѣтка за расата, и по-първитѣ европейски народности сѫ народности съ кръвь най-много смѣсена.

„Расата слѣдователно, капитална въ начало, губи потепенно своята важность. Человѣческата история се различава сѫществено отъ Зоологията. Расата за тази история не е всичко, както за нѣкои животни, и никой нѣма право да ходи по свѣтътъ за да пипа черепътъ на хората, на да ги хваща за шията и да имъ казва: "Ти си отъ наша кръвъ; ти си нашъ!" Вънъ отъ антропологическитѣ чърти сѫществуватъ разумътъ, правдата, истинското, хубавото, които сѫ еднакви за всички. И ето, че тази етнографическа политика не е нѣщо оздравено. Вие си служите днесъ съ нея, вие я експлоатирате въ ваша полза срѣщу други; но сѫщата политика, вие ѭ виждате послѣ, че се обръща срѣщу сами васъ. Вѣрно ли е, че Нѣмцитѣ, които издигнѫхѫ тъй високо знамето на етнографията, нѣма единъ день да видятъ Словѣнетѣ да доджтъ да анализиратъ и тѣ на своя редъ имената на селата въ Саксония и въ Лужица, да подирятъ слѣдитѣ на Вилцитѣ или на Оботрититѣ, и да поискатъ смѣтка за кланетата и за продажбитѣ въ купъ за своитѣ прадѣди, кланета и продажби, извършени отъ Германцитѣ? За всички добрѣ е въобще да знаѭтъ хората да забравятъ.

„Етнографията е наука отъ голѣмъ интересъ и азъ ѫ много обичамъ; но, защото ѭ искамъ свободна, за това ѫ искамъ и безъ приспособление въ политиката. Както въ всичкитѣ други изучвания, тъй и въ етнографията системитѣ се мѣнятъ; това е условието на напрѣдъкътъ. Но така, трѣбвало ли би да се измѣняватъ и народноститѣ заедно съ системитѣ? Тогисъ, границитѣ на държавитѣ трѣбвало би да се мѣнятъ съгласно съ неопрѣдѣленоста, съ колебанията на науката. Патриотизмътъ би зависѣлъ, въ такъвъ случай, отъ една диссертация повече или по-малко парадоксална, и на патриотътъ могло би било да се случи да чуе таквизъ думи: „Ти си се лѫгалъ; ти си си проливалъ кръвьта за таквозъ и таквозъ дѣло; ти си мислилъ да си Келтъ; не! ти си Германецъ". Подиръ това, шестина години по-послѣ, ще доджтъ пакъ да ти кажѫтъ, че ти си Словѣнинъ. За да не се извращава науката, нека

ѭ освободимъ отъ трудътъ да си дава тя мнѣнието по такива задачи. Бѫдѣте увѣрени, че ако ѭ натоварятъ съ длъжноста да дава елементи на дипломацията, много нѫти ще ѭ сварятъ на дѣло да върши прѣстѫпление на угодливость. Тя има нѣщо по́-добро да върши: нека искаме отъ нея само истината.[1])

II. — Казаното за расата трѣбва да се каже и за езикътъ. Езикътъ извиква къмъ съединението, но той не принуждава къмъ тази цѣль. Съединенитѣ-Щати и Англия, испанската Америка и Испания говорятъ единъ и сѫщия езикъ, но за това тѣ не образуватъ една само народность. Напротивъ. Швейцария, тъй добрѣ създадена, защото е създадена съ свободното и взаимното съгласие на различнитѣ ѝ части,

---

[1]) Тия сѫ изобщо, кратко тука изложени, възрѣнията на авторътъ по въпросътъ за расите до колкото се отнася обсѫждания прѣдмѣтъ за съставътъ и образуванието на народноститѣ. Въ една бѣлѣжка той самъ съобщава, че части отъ този въпросъ сѫ били разгледани отъ него другадѣ по́-обширно. Но по въпросътъ въобще за расите въ свързка съ политиката, ето какъ захваща една отъ всѣка страна интересна своя стататия единъ другъ извѣстенъ френски списатель и критикъ:

„Въпросътъ за расата при разискването политически въпроси другъ нѫть мѫчно би можилъ да се подига. Никому не е минувало прѣвъ умътъ, че този въпросъ за расите би можилъ да намѣри мѣсто и другадѣ, а не само въ списания по антропологията и по естественната история, и че забѣлѣжванитѣ между разнитѣ разсклонения на великото человѣческо семейство различия могли би да иматъ за историкътъ и за моралистътъ такъвъ интересъ, какъвто сѫ имали тѣ всѣкога за естествоиспитателя или и́ за физиологиста. Въ наше само врѣме общата етнология станѫ важенъ клонь отъ историческитѣ науки и въ наше само врѣме се породи мисльта да се търси въ първоначалното происхождение на народитѣ тайната на тѣхнитѣ сѫдбини и обяснението на събитията, които тѣ сѫ извършили или въ които сѫ се намѣсили. Не до прѣди много врѣме, историцитѣ приемахѫ едно само физическо влияние въ историята на человѣчеството, а именно влиянието на климатътъ . . . То е днесъ изоставено между второстепеннитѣ причини по разяснението на историческитѣ явления, а първо мѣсто занема теорията на расите. Нѣкои си жалѣѭтъ за това, и то, защото, казватъ, една материялистическа теория е замѣнена просто съ друга теория още по́-материялистическа; но тия оплаквания сѫ без основни, и може, напротивъ, да се каже, че истинския спиритуализмъ спечели една безспорна побѣда, когато въ историческитѣ науки, теорията на расите замѣсти теорията на климатическото влияние, защото отъ тогисъ насамъ ученитѣ се отказахѫ да търсятъ исключително въ външнитѣ влияния на материята тайната на сѫдбинитѣ на человѣчеството, а се отправихѫ до самия человѣкъ за да уяснятъ моралния му и политически животъ. . . . “ *Émile Montégut*, въ Dictionnaire général de la politique, par M. Maurice Block на думата *Races*.

Но, въпросътъ за *расата* и за *индивидиумътъ* въ политическото отношение, ако не е исчерпанъ, обсѫденъ е обаче майсторски отъ покойния Хайделберски професоръ и знаменития въ нашето столѣтие политикологъ *Блунчли*, подъ заглавието: *Человѣческото естество като базисъ или основа на политиката*, въ неговото извѣстно съчинение *Die Politik*. Не му е тука мѣстото нити исцѣло да се прѣведе нити пъкъ да се съкрати тази часть отъ този първостепененъ трудъ на Блунчли. Пѫтемъ само нека се забѣлѣжи, че въпросътъ тамъ се разглежда и *физиологически* и *психологически*, и че, ако се утвърждава и признава влиянието на *расата*, не съ по́-малка вѣщина и не съ по́-малъкъ авторитетъ се изваждатъ на явѣ чъртитѣ и се установява свободата на *индивидиумътъ*, отъ каквато раса и да происхожда. Б. Д.

брои три-четири езика; но у человѣка има нѣщо пó-горѣ отъ езикътъ, а то е волята. Волята на Швейцария да бѫде съединена, вопрѣки различието на тия идиоми, е фактъ много пó-важенъ отъ колкото езичната еднаквость, често постигана само чрѣзъ насилия.

Франция има тази честь, че тя никога не е искала да добие единството на езикътъ чрѣзъ принудителни мѣрки. Невъзможно ли е да има человѣкъ сѫщитѣ чувства и сѫщитѣ мисли, да обича сѫщитѣ нѣща въ разни нарѣчия? Казвахме пò-горѣ, че не е удобно, международната политика да се поставя въ зависимость отъ етнографията. Не пó-малко неудобно е обаче да се поставя тя въ зависимость отъ сравнителната филология. Да оставимъ на тия интересни изучвания пълната имъ свобода въ разискванията. Политическото значение, което приписватъ на езицитѣ, произхожда отъ това обстоятелство, че на тѣхъ гледѫтъ, като на признаци на една раса. Нищо не е пó-лѫжовно. Прусия, гдѣто днесъ се говори само на нѣмски, говорене на словѣнски прѣди нѣколко вѣка; галлската область въ Англия говори на английски; Галлия, или Франция, и Испания говорятъ първобитното нарѣчие на Алба Лонга; Египетъ говори арабски; примѣритѣ сѫ безбройни. Още въ най-древнитѣ врѣмена еднаквоста на езикътъ не е влѣкла подиря си, не е подразумѣвала и еднаквоста на расата . . . Раздѣленията на индо-европейски, семитически и други езици, раздѣления създадени съ толкозъ чудна проницателность отъ сравнителната филология, не съвпадатъ съ раздѣленията на антропологията. Езицитѣ сѫ исторически образования (формации), които показватъ твърдѣ малко нѣщо за кръвьта на говорящитѣ ги и които, въ всѣкой случай, не би могли да обвържѫтъ человѣческата свобода, когато има да се опрѣдѣли фамилията, съ която става съединението за животъ и за смърть

„Както отдаваната на расата внимателность, така и това исключително съображение за езикътъ има си своитѣ опасности и своитѣ неудобства. Когато се прѣувеличава, хората се ограничаватъ въ една опрѣдѣлена култура, считана за народна. Изоставятъ свободния въздухъ, който дишѫтъ въ широкото поле на человѣчеството, за да се притворятъ въ малки сходбища отъ съпатриоти. Нѣма нищо пó-лошо за

умътъ, нищо по́-жално за цивилизацията. Да не изоставяме, да не забравяме този основателенъ принципъ: че человѣкътъ е сѫщество разумно и морално, прѣди да бѫде ограничено въ такъвъ или инакъвъ езикъ, прѣди да бѫде членъ на таквазъ или онакквазъ раса, послѣдователь на такава или инаква култура. Прѣди френската култура, нѣмската култура, италиянската култура, има человѣческа култура. Вижте всичкитѣ мѫжье отъ възражданието; тѣ не бѣхѫ нити Френци, нити Италиянци, нити Нѣмци. Чрѣзъ изучванието на древноста тѣ бѣхѫ отново открили тайната на истинското въспитание на человѣческия умъ, и на това тѣ бѣхѫ се прѣдали тѣломъ и духомъ. Колко добрѣ постѫпихѫ!

III. — Религията тъй сѫщо не е въ състояние да ни даде едно достатъчно основание за установяваньето на една нова, една модерна народность. Въ начало, религията бѣше свързана съ самото сѫществуване на социалната группа. Социалната группа бѣше разширяванье на фамилията. Религията, обрядитѣ бѣхѫ семейни обряди. Религията на Атина бѣше почитанието, бѣше култътъ на самия градъ Атина, на баснословнитѣ му основатели, на законитѣ му, на обичаитѣ му. Тя не подразумѣваше никакво догматическо богословие. Тази религия бѣше държавна религия въ всичката сила на думата. Никой не бѣше Атинянинъ, ако се отказваше отъ практикуваньето на тази религия. Въ сѫщность, тя бѣше култътъ на Акрополисъ олицетворенъ. Да полага нѣкой клетва върху олтарътъ на Аглавра,[1]) значеше да се кълне, че ще умрѣ за отечеството. Тази религия имаше тамъ сѫщото значение, каквото значение има днесъ у насъ тегленьето на жребие или почитаньето на знамето. Отказванието отъ участие въ такъвъ единъ култъ имаше таквозъ значение, каквото значение би имало съ съврѣменнитѣ наши общества отказваньето отъ военната повинность. То би равнозначило съ заявлението, че не си Атинянинъ. Отъ друга страна, явно е, че такъвъ единъ култъ не е ималъ смислъ за оногози, който не е билъ отъ Атина; поради това тамъ нѣмаше и прозелитизмъ за да принуждаватъ чужденцитѣ да приематъ този култъ; Атинскитѣ роби

[1]) Аглавра (Aglaure) е самия Акрополисъ; тя бѣ принесла себе си жъртва за да спаси отечеството.

не практикувахѫ този култъ. Сѫщото ставаше и въ нѣкои малки республики отъ срѣдния вѣкъ. Не бѣше добъръ Венецианинъ, който не се кълнеше въ името на светаго Марка; не бѣше добъръ Амалфитианинъ, който не поставяше светаго Андрея по́-горѣ отъ всичкитѣ светци на рая . . . . . .

Онова, което бѣше истина въ Спарта, въ Атина, не бѣше вече таквозъ въ изникнѫлитѣ отъ Александровитѣ завоевания кралевства, не бѣше особенно таквозъ въ Римската империя. Гоненията на Антиоха Епифана, на които цѣльта бѣше да възвърне Истокъ къмъ почитанието на Олимпийскаго Юпитера, гоненията на Римската империя за да се запази една мнима държавна религия, бѣхѫ една погрѣшка, едно прѣстѫпление, една истинска глупость. Въ наше врѣме положението е съвършенно ясно. Нѣма вече народни масси, които да вѣрватъ еднообразно. Всѣки единъ вѣрва и практикува по своему каквото може, каквото иска. Нѣма вече държавна религия; человѣкъ може да е Френецъ, Англичанинъ, Нѣмецъ, а по религия да е католикъ, протестантинъ, израилитянинъ, или пакъ да не практикува никаква религия. Религията е станѫла днесъ нѣщо лично; тя се отнася до съвѣста на всѣкиго едного. Раздѣлението на народитѣ въ католици, протестанти, не съществува вече. Религията, която прѣди 50—60 години, бѣше единъ важенъ елементъ за образуването на Белгия, днесъ има важность само за вѫтрѣшния критериумъ на всѣкиго едного, но не и за границитѣ на народноста.

IV. — Общноста на интереситѣ е навѣрно една могущественна свръзска между хората. При всичко туй, интереситѣ достатъчни ли сѫ за създаваньето една народность? Не ми се вижда. Общноста на интереситѣ прави търговскитѣ договори. Има въ народноста една страна отъ чувство; тя е душа и тѣло въ сѫщото врѣме; единъ митнически съюзъ, единъ Zollverein не е едно отечество.

V. — Географията, тъй наричаннитѣ естествени граници, играе безъ съмнѣние значителна роль въ раздѣлението на народитѣ. Географията е единъ отъ сѫщинскитѣ фактори на историята. Рѣкитѣ сѫ водили расить; горитѣ сѫ ги въспрѣли. Първитѣ сѫ улеснили, вторитѣ сѫ ограничили историческитѣ движения. При все това, може ли да

се каже, както вѣрватъ нѣкои си, че прѣделитѣ на единъ народъ сѫ написани на картата и че този народъ има право да си присѫди що му е нуждно за окрѫгляванье нѣкои мѣстности, за достиганье до еди-коя гора, до еди-коя рѣка, на която *à propri,* отпрѣди още, се приписва способность разграничителна? Азъ не познавамъ доктрина по̀-произволна и по̀-гибелна. Съ това се оправдаватъ всичкитѣ насилия. И, най-напрѣдъ, горитѣ ли или рѣкитѣ образуватъ тия мними естественни граници? Неоспоримо е, че горитѣ раздѣлѭтъ: но рѣкитѣ по̀-скоро съединяватъ народитѣ. Сетнѣ, не всичкитѣ гори би могли да образуватъ господарства. Кои сѫ ония, които раздѣлятъ и ония, които не раздѣлятъ?... Ако историята би поискала, то рѣкитѣ Лоаръ, Сена, Маасъ, Елба, Одеръ би имали, както и Реинъ, тази чърта на естественна граница, поради която се сѫ извършили толкозъ нарушения на основното право, което е волята на человѣцитѣ. Говорятъ за стратегически причини. Нищо, и въ това отношение, не е абсолутно; явно е, че много отстѫпки трѣбва да се направятъ на необходимоста. Не трѣбва обаче тия отстѫпки да идѫтъ много на далечь. Другояче, всички ще искатъ своитѣ военни удобства, а това ще бѫде безконечна война. Не! нити земята, нити расата не създаватъ сами по себе една народность. Земята доставя почвата, *substratum-а,* полето на борбата и на трудътъ; человѣкътъ пъкъ, отъ своя страна, доставя душата. Человѣкътъ е всичко въ образуванието на този священъ прѣдмѣтъ, който се нарича народность. Не достига за това нищо материялно. Една народность е единъ духовенъ принципъ, происходящъ изъ дълбокитѣ усложнения на историята, една духовна фамилия, а не една группа опрѣдѣлявана отъ повърхния съставъ на земята.

Видѣхме какво не достига за създаваньето такавъ единъ духовенъ принципъ: расата, езикътъ, интереситѣ, религиозното сродство, географията, военнитѣ нужди. Какво трѣбва повече? Казанното до тука ще улесни отговорътъ на тоя въпросъ.

V.

Единъ народъ е една душа, едно духовно начало, духовенъ принципъ. Двѣ нѣща, които въ дѣйствителность

ѫ едно и сѫщо, образуватъ тази душа, това духовно на-
ало. Едното отъ тия двѣ нѣща е въ минѫлото, другото
въ настоящето. Едното е общо владѣние на едно богато
наслѣдие отъ въспоминания; другото е настоящето добро-
волно съгласие, желанието за живѣянье наедно, волята да
е поддържа постоянно и за напрѣдъ наслѣдството, което
е било прието нераздѣлно. Человѣкътъ не се проевява
токо тъй внезапно. Народноста, както и индивидиумътъ,
е единия край на едно дълго минѫло отъ подвизи, отъ
къртви и отъ самопрѣданность. Отъ всичкитѣ култи на́й-
аконния е култътъ на прадѣдитѣ; това, което сме ние
несъ, това сѫ го създали нашитѣ прадѣди. Едно минѫло
ероическо, велики мѫже, слава (разумѣвамъ истинската),
ето социялнийтъ капиталъ, върху който се осланя народната,
ационалната идея. Има ли общи славни дѣла въ минѫлото,
има ли обща воля въ сегашното; има ли извършени за-
ружно велики дѣяния, на има ли воля да се извършѫтъ
и за напрѣдъ още такива: ето сѫществеиннитѣ условия за
сѫществуванието на една народность. Человѣкъ обича съ-
размѣрно съ волно понесеннитѣ отъ него жъртви, обича
съразмѣрно съ злощастията, които е потърпѣлъ. Человѣкъ
обича кѫщата, която е сградилъ и която остава послѣ на
други. Спартанската пѣсень: „Ние сме тъй както сте биле
ие; ще бѫдемъ това, както сте вие,“ тази пѣсень къмъ
прадѣдитѣ е, въ своята простота, скратенния гимнъ за
всѣко отечество.

Да имашъ да сподѣляшъ, въ минѫлото, едно наслѣ-
ие отъ слава и отъ скърби, да имашъ да испълнявашъ,
въ бѫдѫщето, еднаква программа; да си страдалъ наедно,
да си се наслаждавалъ наедно, да си се надѣялъ наедно, ето
нѣща, които струватъ по́вече отъ колкото общи митници
и граници съобразни съ стратегическитѣ понятия; ето
какво се разбира вопрѣки плѣменнитѣ и езичнитѣ разли-
чия. Казахъ: „да си страдалъ наедно;“ и наистиннѫ об-
щото страдание съединява по́вече отъ колкото радоста.
Що се отнася пъкъ до народнитѣ въспоминания, печал-
нитѣ случки струватъ по́вече отъ въстържествуванията,
отъ триумфитѣ; защото тѣ налагатъ длъжности, тѣ прѣд-
извикватъ, тѣ командуватъ общи усилия.

Единъ народъ е, прочее, една голѣма солидарность, една обща свързска, происходяща отъ чувствованието на жъртвитѣ, които сѫ направени, както и на ония, които хората сѫ расположени да понесѫтъ още и за напрѣдъ. Народноста прѣдполага едно минѫло; но, въ сѫщото врѣме, тя се съкращава въ настоящето чрезъ единъ осязателенъ фактъ, а този фактъ е съгласието, желанието, ясно исказано, за продължаванье и за напрѣдъ общия животъ. Сѫществованието на една народность е единъ плебисцитъ, едно всѣкидневно всенародно гласуванье, както сѫществованието на индивидумитъ е едно постоянно утвърждаванье на животътъ.

Знаѭ наистинна, че това всичко е по̀-малко метафизическо отъ колкото божественното право, по̀-малко грубо отъ колкото мнимото историческо право. Но, по моему, нити единъ народъ, нити единъ царь нѣматъ право да кажѫтъ на една область: „Ти ми принадлежишъ, и азъ те земамъ“. По моето мнѣние, една область, то сѫ нейнитѣ жители; ако въ подобенъ случай ималъ би нѣкой право да бѫде попитанъ и да си каже мнѣнието, той е жительтъ. Никога една народность нѣма сѫщинския интересъ да си присъедини или да задържи една страна противъ волята ѝ. Желанието на народитѣ е, въ концѣ концовъ, едничкия законенъ критериумъ, онзи критериумъ, къмъ който всѣкога трѣбва да се доде, каквото и да става.

Ние изгонихме изъ политиката метафизическитѣ и богословскитѣ отвлечения. Какво остава подиръ това? Остава человѣкътъ, оставатъ желанията му, нуждитѣ му. Може обаче да ми се забѣлѣжи тука, че таквазъ една система, която излага старитѣ народни организми на произволътъ на воли, често малко просвѣтени, не може да има за послѣдствие друго нѣщо, освѣнъ расцѣплението и, въ продължение на врѣмето, расдроблението на народноститѣ. Явно е, наистинна, че по таквизъ въпроси не трѣбва ни единъ принципъ да се кара и изнасилва до послѣдня крайность. Истинитѣ отъ този родъ сѫ приспособими само въ своята цѣлость и изобщо. Человѣческата воля се измѣнява; но какво не се измѣнява тукъ долу на тозъ свѣтъ? Народноститѣ не сѫ нѣщо вѣчно. Тѣ иматъ своето на-

чало, тѣ ще иматъ и своя край.[1]) Вѣроятно е, единъ день, народноститѣ да бѫдѫтъ замѣстени съ европейската конфедерация. Но, за сега, законътъ на вѣкътъ, въ който живѣемъ, не е такъвъ. Днесъ за днесъ, сѫществованието на народноститѣ е добро нѣщо, даже и нужно. Сѫществованието имъ е ржчателството за свободата, която би погинѫла, ако свѣтътъ би ималъ единъ само законъ и единъ само господарь.

„Чрезъ своитѣ разнообразни способности, често противоположни, народноститѣ служѫтъ за общото дѣло на цивилизацията; всички тѣ принасятъ една особенна нота въ тозъ великъ концертъ на человѣчеството, което, из-

---

[1]) „Всему живущему, какъ отдѣльному недѣлимому, такъ и цѣлымъ видамъ, родамъ, отрядамъ животныхъ или растеній, дается извѣстная только сумма жизни, съ истощеніемъ которой должны умереть . . . . Народы . . . нарождаются, достигаютъ различныхъ степеней развитія, старѣютъ, дряхлѣютъ, умираютъ — и умираютъ не отъ внѣшнихъ только причинъ", казва и Н. Я. Данилевскій въ „Россія и Европа" стр.: 75—76, изд. 1871. — „Държавитѣ, казва и Блунчли, не сѫ безсмъртни; земята е покрита съ тѣхнитѣ развалини; обстоятелствата, начинитѣ за тѣхното паданье разничѫтъ както и онѣзи за смъртта на индивидиумитѣ; но защото именно всичкитѣ държави гинѫтъ, за това трѣбва да има въ тѣхъ *една обща основна причина на смъртность*". И подиръ нѣколко въпроси коя може да бѫде тази причина, Блунчли намѣрва; *че причината на това е великия законъ на всѣка органическа жизнь тукъ долу на земята; врѣмето развива тази жизнь, и врѣмето я пакъ послѣща*. . . . . „Напрѣдничавото человѣчество, прибави послѣ, не намѣрва пълното си удовлетворение въ особеннитѣ господарства, и то ги затрива. Ако единъ день всемірната държава се надигне върху широкитѣ основания на цѣлото человѣчество, може да има надѣжда, че тя ще трае толковъ дълго врѣме, колкото и цѣлото человѣчество." Подиръ това, знаменития политикологъ указва на начинитѣ, по които изгасва една държава, като бѣлѣжи прѣдварително, че често новата държава губва при самото си раждане старата, или че тя дължи на нейнита смърть своето образование. Начинитѣ, на които указва, сѫ, споредъ него, шесть: 1) *разстройството, разлаганьето*, и, по́-особенно, *анархията или безначалието*, които сѫ противни на устройството. Прѣварѣнието на всѣко прѣвъсходство, отрицанието на всѣка подчиненность, власта непризнавана, капризитѣ, еднички правила за всѣкого, никаква грижа за цѣлото, никаква любовь за общото добро, всичко, при анархията, съставлява отрицанието на държавата; народътъ въ такавъ случай е проста безформенна масса, хаосъ. Кога е съвършенна и постоянна, анархията всѣкога докарва смъртта; но, по́-многото пѫти, тя е прѣходна, тя е *трѣскава криза*, която заплашва сѫществованието на държавата и готви просто новъ порядъкъ. Въ такива случаи особенно се проявява *сѫществено* политическата природа на Арийскитѣ народи. Ненавистни страсти стропалятъ установения редъ, и веднага тѣзи пакъ страсти се подчиняватъ на необходимитѣ за държавата форми Народитѣ възмутени, изумѣли, каратъ всичко къмъ анархията, и въ сѫщото врѣме, тѣ се покоряватъ слѣпешкомъ на на́й жестокосърднитѣ, на на́й-дивитѣ главатари. . . . . Народитѣ отъ голѣмото Арийско семейство не сѫ безсмъртни; но, до като живѣѭтъ, тѣ тъй малко могѫтъ безъ господарственно устройство, както рибата безъ вода, или птичето безъ въздухъ . . . 2) *Емиграцията* или прѣселяваньето на цѣлия народъ, както се случило съ Елветитѣ въ врѣмето на Цезара; или *изгонваньето* отъ територията, често повторено въ врѣмето на варварскитѣ нашествия; 3) *завоеванието и покорението;* 4) *пълното съединение* на една държава съ друга; 5) *раздѣлението* на една държава въ *по́-много, и подѣляванието* между други; 6) *отнемлюваньето* на отстѫпенни господарственни права. Б. Д.

общо взето, е висшата идеална дѣйствителность, която постигаме. Осамотени, народноститѣ си иматъ своитѣ слаби страни. Думамъ си често, че единъ человѣкъ, който би ималъ недостатъцитѣ, почитани у народитѣ като добри качества, който, н. п., би се хранилъ съ пуста слава, който би билъ до такъвъ степень завистливъ, себелюбивъ, свадливъ, който не би можилъ нищо да понесе безъ люта сърдитня, такавъ человѣкъ би билъ най-несносния человѣкъ. Клето человѣчество! Колко си теглило! Колко и какви испитни те чакатъ още! Дано духътъ на мждроста те ржководи за да те прѣдпази отъ безчисленнитѣ опасности, съ които е посѣянъ пжтьтъ ти!

Человѣкътъ не е робъ ни на расата или на плѣмето си, ни на езикътъ си, ни на религията си, ни на течението на рѣкитѣ, ни на направлението на планинскитѣ вериги. Единъ великъ сборъ хора, здрави по умъ и горещи по сърце, създава една морална, една нравствена съвѣсть, която се нарича народъ. До като тази морална съвѣсть проявява и доказва своята сила чрезъ жъртвитѣ, които изискува самоотвърженето на индивидиумътъ въ полза на обществото, тя е законна, тя има право на сжществувание. Ако на границитѣ ѝ възникнжтъ съмнѣния, допитайте се до народонаселенията, за които е спорътъ. Тѣ безъ друго иматъ право да се искажжтъ по въпросътъ, иматъ право да се произнесжтъ. Ето какво ще подигне усмивка у високолѣтящитѣ политици, тие непогрѣшими людие, които минуватъ животътъ си да лжжатъ сами себе си и които, отъ височината на своитѣ прѣвиспренни принципи, окайватъ просто нашата привързанность къмъ обикновенния земни битъ. „Да се питатъ народитѣ, каква смѣхурия! Каква наивность! Това сж отъ ония легки и пусти френски идеи, които иматъ претенцията да замѣстятъ дипломацията и войната чрезъ срѣдства просто дѣтински". Но, нека почакаме, нека оставимъ да измине царствието на тия високолѣтящи политици, нека умѣемъ да прѣтърпимъ прѣзрѣнието на силнитѣ. Може би, подирь много безплодни пипаници, хората да се възвърнжтъ отново къмъ нашитѣ скромни емпирически разрѣшения. Срѣдството да имашъ право въ бждще е, но нѣкогаждь, да умѣешъ да налѣзешъ за врѣме изъ модата съ безропотно самоотвържение".

VI.

Такива сѫ изобщо възрѣнията на г. Ренана по важния въпросъ за народноста въобще, таквозъ е и заключението му по него, заключение, както се види, истеглено изъ безспорно дълбоки и крѣпки историко-философически убѣждения. Каза се тука още въ начало, че за сега нѣма що да се прибави на този г. Ренановъ трудъ, тъй поне, както е той схванатъ и както е доискаранъ, като се е хвърлилъ погледъ върхъ всичкитѣ му страни. До колко указаннитѣ начала и развититѣ възрѣния въ тоя трудъ могѫтъ да бѫдѫтъ безусловно приспособени везде и за всички народи безъ исключение при каквито и да е условия, това е пакъ другъ въпросъ. Достатъчно ще бѫде да се забѣлѣжи тукъ само това, че, ако, споредъ самата горѣизложена теория на г. Ренана, историята е, въ всѣкий случай, първоначалния основатель и главния създатель на народнитѣ групи, на господарственнитѣ устройства, както и на тѣхното състояние въ извѣстно врѣме, колкото, отъ друга страна, да е уважителенъ и тъй авторитетно развивания и поддържания отъ него принципъ за земанье волята и мнѣнието на съставляющитѣ тия групи и тия господарства свободни человѣчески сѫщества, то, безъ съмнѣние, трѣбва да се признае и това обстоятелство, че историята, въ своитѣ безбройни разнообразия, не навсѣкѫдѣ се развива еднакво, не навсѣкѫдѣ дава едни и сѫщи резултати, не навсѣкѫдѣ създава еднакви положения при еднакви, може би, подвизи, борби и домогвания. Таквозъ особито, таквозъ своеродно положение е създала историята и въ европейския юго-источенъ жгълъ. И въпросъ може да бѫде, да ли важния и високия принципъ за допитванье до народната воля на разнитѣ народни групи, приспособенъ тука, би създалъ окончателно и веднъждъ за всѣкога, при сегашнитѣ условия, ново и трайно положение. Самъ г. Ренанъ съзнава, че не по този начинъ сѫ се образували първоначално сегашнитѣ европейски народности, като Франция и. п. ч. Тъй щото, вънъ отъ непрѣдвидени и извънредни нѣкои нови исторически происшествия, сега за сега да нѣма, както се види, за живущитѣ въ този европейски жгълъ народи другъ modus vivendi освѣнъ настоящия, при всичкитѣ, отъ друга страна,

възможни мѣстни и частни промѣнения за едно пó-кжсо или пó-продължително врѣме.

Но, каквото и да е създала историята въ Балканския полуостровъ, — а, споредъ г. Ренана, историята въобще създава внуцитѣ еднакви съ прадѣдитѣ, — въ всѣкий случай историята на този полуостровъ тежи съ всичката си тяжесть отъ минжлитѣ събития, съ всичкия си товаръ отъ дълги и упорити борби, съ всичкия си натискъ отъ духа на прѣдшествовавшитѣ поколѣния, тежи върху тази страна. тежи върху настоящитѣ ѝ, а може би ще тежи и върху бждащитѣ ѝ сждбини въ всѣко едно отношение. Кой е онзи, който би се наелъ или който би можалъ да отвали камъка на тази тяжесть, да затрие коренно създадения прѣзъ цѣли столѣтия свѣтъ за да възсъздаде другъ, съвършенно новъ, съ нова природа, съ нови нрави, съ новъ битъ, съ нови прѣдназначения, съ нови стремления? . . . . . Кой е онзи, който би си въобразилъ, че може да прѣсече водитѣ на разнообразнитѣ рѣки въ балканския полуостровъ за да възвърне течението имъ въ съвършенно противно направление безъ да държи смѣтка на природнитѣ условия, да накара, на примѣръ, тихия и бѣлъ Дунавъ да се завърне по пжтя си и да иде да се влива въ Сѣверното или Нѣмското море, намѣсто въ Черното, както е наредила природата отъ незапомнени врѣмена, или да възвие р. Марица отъ течението ѝ къмъ Мряморното море за да ѭ прокара заедно съ Искара прѣзъ цѣли планини къмъ пò-горньето течение, или къмъ самия изворъ на Дунава! . . . И историята си има своето течение! и това течение мжчно е, ако не и невъзможно, да се възвърне на назадъ. Опитванията за подобна цѣль могжтъ при това да бжджтъ смъртелни за народитѣ и плѣмената, които би станжли прѣдмѣтъ на таквизъ опитвания. Може да се случи, историята да се изопачава по нѣкогаждъ умишленно, но за това тя пакъ не се измѣнява въ своята сжщность, защото фактитѣ си оставатъ всѣкога факти, каквито и да сж, а человѣческото естество е едно и сжщо прѣзъ всички врѣмена, и никждѣ хората, даже и чрѣзъ извънредни по нѣкогаждъ обществени потрясения, не се освобождаватъ, не се оттървжтъ токо тъй лесно отъ законътъ на минжлото, особенно пакъ, когато единъ законъ е потвърденъ и освятенъ чрѣзъ борби

и жъртви, чрѣзъ кръвъ и сълзи, чрѣзъ стари и нови събития отъ грамадно, отъ всемірно значение. Такъвъ единъ законъ мжчно се нарушава отъ цѣло едно общество, или, ако се наруши, нарушението му не остава безнаказанно за самата сждба на това общество.

Между народитѣ въ Балканския Полуостровъ българския народъ не занема послѣднето мѣсто нити по географическото си положение, нити по численноста си, нити пъкъ по своята история, както и да се гледа на нея. Като *народъ,* въ на́й-широкия смислъ на думата, той е едно небезначително общество, на което многочисленнитѣ членове се сѣщатъ свързани помежду си чрезъ еднакъвъ духъ, еднакви чувствувания, еднакво плѣменно происхождение, еднаква така наричана култура, еднакавъ езикъ, еднакви разни въспоминания, еднакви нрави, независимо отъ всѣкакво политическо устройство. Като *народность*, въ политически тука смислъ на тази дума, голѣма часть отъ него съставлява днесъ особенно господарство, живѣе подъ власта на единъ и сжщи законъ, участвува самъ въ правлението си, има право да исказва волята си и да иска да ж привожда въ дѣйствие; съ други думи, споредъ приетото научно изражение, той е днесь *публична и юридическа личность,* отъ каквато бѣше лишенъ до скоро.

Но било като народъ *въобще,* въ по́-широкъ смислъ на думата, било като наро̀дность *политически* въ по́-опрѣдѣленъ смислъ на това изражение, има ли, притѣжава ли българския народъ необходимитѣ условия не само за трайно сжществувание, но и за плодородно развитие отъ всѣка една страна, независимо, впрочемъ, отъ всичкитѣ мжчни и многосложни задачи, съ които, както се каза по́-горѣ, е свързана изобщо сждбата на населяющитѣ Балканския Полуостровъ народи? Този важенъ въпросъ е билъ подиганъ и обсжжданъ надълго въ самото това „Периодическо Списание“ още при самото му основание, прѣди тъкмо 18 години, когато Българе и Български народъ можѣше да се каже че има, но нѣмаше още и Българска народность съ политическо значение, нѣмаше още Българско господарство, извоювано отъ Россия за този народъ. Въ една статия, обнародвана продължително, подъ заглавието „Животописание“, въ първитѣ три книжки отъ пър-

вогодишното течение на „Пер. Списание“, като, между другото, се издирватъ и кои сѫ необходимитѣ условия за трайното сѫществувание на кой да е народъ, и се указва на три такива, а именно: *почва и съединена численость, самостоятелно умственно и нравственно живѣянье,* и особно *значение за другитѣ народи*, авторътъ на тази статия развива послѣ мислта, че и българския народъ“ е ималъ, има и сега що-годѣ и безъ друго ще има и въ бѫдѫщето си тия условия, даже повече отъ колкото сега“ т. е. прѣди 18 години.[1]) Повторното тука и подробното разглежданье на сѫщия тоя въпросъ би надминѫли, въ всѣкий случай, прѣдѣлитѣ на тия разсѫждения по поводъ на г. Ренановия трудъ за народноста въобще. Но има ли нѣкакво съмнѣние, че българския народъ притѣжава горнитѣ условия за трайно народно сѫществувание? Непрѣменно, не въ едно само отношение, тукъ има още много да се желае, много да се очаква, много да се работи и много да се прибави, ако самостоятелното умственно и нравственно *живѣянье* на българския народъ, както се изражава почтенния авторъ на горѣпомянѫтата статия, па още и неговото значение за другитѣ народи, не трѣбва да останѫтъ само голи думи за нѣкои прости въспоминания отъ минѫлото или за просто едно народно утѣшение и самообълщение по настоящему, а трѣбва тѣзи теории да добиѭтъ пó-сѫщински, пó-дѣйствителенъ характеръ, днесъ особенно, когато сѫ се махнѫли вече прѣпятствията и мѫчнотиитѣ, които сѫществувахѫ до народното освобождение. Въ всѣкий случай обаче, не е справедливо да се каже, че у този народъ нѣма отъ нищо — нищо; ако и, отъ друга страна, за народна пакъ длъжность и народна услуга би трѣбвало да се счита днесъ прѣдпазливоста да не би нѣкои фантазии да се зимѫтъ за дѣйствителности, да не би прѣходни и безполезни нѣкои тропотии да се прѣдставятъ за народна ужъ слава и гордость, да не би нѣкои прѣувеличения да повредятъ на правилного народно развитие поне до толкозъ, до колкото безъ друго би могли да му повредятъ и незаслуженнитѣ самопрѣзрѣние и самопонижение. „Познай себе си!“ е единъ отъ нáй-мѫдритѣ староврѣменни съвѣти. Той е приспосо-

[1]) Периодическо Списание, книжки I, II, III отъ 1870.

бимъ както частно за людьетѣ, тъй и за народитѣ, и той е полезенъ и на еднитѣ и на другитѣ, при всичко, че нити еднитѣ, нити другитѣ сѫ били всѣкога расположени да слѣдватъ този съвѣтъ, толкози пó-спасителенъ, ако се слѣдва, колкото пó-трудни и пó-прѣплетени сѫ условията, въ които се намиратъ особенно малкитѣ народи, какъвто е и българския.

Въ всѣкий случай, указаннитѣ условия не отричѫтъ, напротивъ, тѣ още повече усилватъ значението на историята; а българския народъ има си и той своята история, стара и нова! И ако единъ народъ е една душа, единъ духъ, единъ духовенъ принципъ, споредъ както утвърдяваше г. Ренанъ пó-горѣ тъй авторитетно, то има и у българския народъ една душа, има и у него единъ духъ, които сѫ се образували въ него прѣзъ столѣтнитѣ му разни перипетии, които го пронизватъ прѣзъ цѣлия му организмъ, които сѫ го крѣпили и крѣпятъ и до днесъ още. Оспорването на този духовенъ принципъ равнозначило би съ поставяньето подъ въпросъ самото сѫществувание на този народъ като такъвъ, т. е. като една народна цѣлокупность съживѣвана и движима отъ единъ духъ. Каква е тази душа? Какъвъ е този духъ? Тѣ сѫ таквизъ, каквито ги е създала историята, каквито сѫ ги образували еднаквитѣ подвизи и усилия, еднаквитѣ страдания и жъртви прѣзъ цѣли вѣкове, въ сферата на източната политика, въ кржга на тъй наричания Грько-Словѣнский Истокъ или міръ, и тѣ не могѫтъ да бѫдѫтъ други. Разни напрѣдъци, разни прѣобразования, усъвършенствования сѫ и желателни и възможни въ историята на народния битъ; но, когато Орисницата е орисала единъ народъ за траенъ животъ, душата, духътъ на този народъ не гаснѫтъ, още и когато всичко друго гасне около него. Тази душа, този духъ обзематъ такъвъ единъ народъ въ минѫлото му, тѣ го съживѣватъ въ настоящето му, тѣ го крѣпятъ и за постиганьето бѫдѫщитѣ му сѫдбини. Безъ тази душа, безъ този духъ може да има материялъ за народъ и за народность, но нѣма народъ, нѣма и не може да има народность въ истинския смислъ на думата, нѣма народъ и народность съ сѫдбини за себе си, съ призвание на историческата свѣтовна сцѣна, съ задачи въ настояще и въ бѫдѫще, съ значение за другитѣ.

Убиятъ ли се, исчезнжтъ ли тази душа и този духъ, изчезнува и убива се и самата народна жизнь въ своята сжщность, въ своето пълно проявление. Създаденитѣ отъ историята природни, тъй да се каже, закони и правила въ народния битъ, вопрѣки всичкитѣ прѣдизвиквани и оправдани отъ врѣмето външни промѣнения, не се нарушаватъ, както казахме, безнаказанно. Историческитѣ погрѣшки относително до самия вжтрѣшенъ животъ на единъ народъ влекжтъ подиря си сами отъ себе тежки, а често и смъртни наказания. Да пази Богъ българския народъ отъ таквизъ убийства, отъ таквизъ погрѣшки и отъ таквизъ наказания! Ако той е прѣдназначенъ да има траенъ животъ, душата и духътъ, които съставляватъ неговия сжщински битъ и които сж плавали надъ него въ минжлото му, па плаватъ и върхъ настоящето му, ще оцѣлѣжтъ безъ всѣко съмнѣние, развивани, просвѣтявани, възвишавани, облагородявани, па още и усилвани чрѣзъ разни испитни прѣзъ врѣмето, и народа ще бжде запазенъ. Противното прѣдположение било би смѣло прѣдположение за едно народно самоубийство; народитѣ обаче, ако и заблуждавани по нѣкогаждъ, не се рѣшаватъ сами отъ себе на самоубийство, особенно пакъ, кога сж едвамъ извикани на новъ и пъргавъ животъ. Българския народъ, въ всѣкий случай, може да бжде спасенъ и запазенъ за пó-честити сждбини, но подъ едничко условие, а то е, че той нѣма да се отбие отъ пжтя, който му е начъртала историята, нѣма да се отрече отъ своето досегашно народно *вѣрую,* нѣма да прѣкжсне връзкитѣ си съ минжлото, което е съставна часть отъ самия народенъ битъ, нѣма самъ да убие душата и духътъ, които сж самата негова сжщность, нѣма самъ да раздере, самъ да распокжса, самъ да заличи и да затрие досущъ книгата на своето битие, та по този начинъ самъ да приготви своето затриванье и отъ лицето на земята като народъ! Това е главното условие за неговото възможно сжществувание при мжчнотиитѣ въ Балканския Полуостровъ и за неговото пó-нататъшно развитие. Настоящето е тѣсно свързано съ минжлото, а бждещето строго се обусловва съ настоящето и съ минжлото наедно. Душата и духътъ не оставатъ народния организмъ до тогисъ, до когато той е поставенъ въ условия да може да сжществува и да трае.

По́-горѣ г. Ренанъ напомнюваше, но мимоходно само, една спартанска пѣсень, която наричаше съкратенъ гимнъ на всѣко отечество. Въ три прѣкрасни и съ истински спартански духъ стиха, тя е пѣсень за прѣданность къмъ отечеството и самоотверженна грижа за минѫлото му, за настоящето му и за бѫдѫщето му въ лицето на по́-старитѣ людье, на младитѣ мѫже, на пъргавитѣ момчета. Какъ умно и какъ патриотически съединява тя по тоя начинъ тритѣ врѣменни периоди на отечеството и тритѣ възрасти на чедата му въ полза и въ слава на това отечество! Наредени на три хо́ра Спартанцитѣ отъ тритѣ възрасти на человѣческия животъ се надпрѣдварятъ съ пѣсни по храбрость за отечеството, едно и сѫщо и за старитѣ, и за по́-младитѣ и за момцитѣ, едно и сѫщо въ прѣданноста имъ къмъ него за минѫлото, за настоящето, за бѫдѫщето, едно и сѫщо съ сѫщата *душа* и съ сѫщия *духъ* въ всички врѣмена и въ всички перипетии на Спартанската народность! Каква патриотическа гармония въ безразличното отъ всички и за всѣкога почитание на спартанскитѣ *душа и духъ,* на спартанското отечество! Какъвъ поучителенъ за всички урокъ отъ минѫлото!

— Ἄμμες πόκ' ἦμες ἄλκιμοι νεανίαι.
— Ἄμμες δὲ γ' εἰμὲς. αἰ δέ λῇς, πεῖραν λάβε.
— Ἄμμες δὲ γ' ἐσσόμεθα πολλῷ κἄῤῥονες.[1])

— ***Старцитѣ:*** Ние нѣкога бѣхме храбри момци;
— ***Зрѣлитѣ мѫжье:*** Ние сме пакъ сега; и ако искашъ, опитай се;
— ***Момчетата:*** Ние пакъ ще бѫдемъ много по́-храбри.

[1]) Πλουτάρχου, Λυκοῦργος, K A.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

ГЕОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛѢДВАНИЯ НА СѢВЕРЪ ОТЪ БАЛКАНА МЕЖДУ РѢКИТѢ ИСКЪРЪ И ЯНТРА.

ОТЪ ГЕОРГИ Н. ЗЛАТАРСКИ.

(Продължение отъ кн. XXI и XXII и край).

V. Отъ Ловечъ прѣзъ Новосело, Троянъ, Шипково за Севлиево.

1) Отъ Ловечъ прѣзъ Биулъ, Дебнево по рѣка Видима за Новосело. Отъ Ловечъ ний ще заминемъ, най първо, по главното Севлиевско шоссе и къмъ горни Павликени ще обърнемъ къмъ югъ.

По́-горѣ вече разгледахме хубавия профилъ, който се отваря по стръмнината на истокъ отъ Ловечъ. Щомъ се възлезе на́й-горѣ, отъ дѣсната страна на шоссето открива се червеникъвъ Ургонски варовикъ, на който пластоветѣ падатъ къмъ ЮЗ.; много вкаменености се забѣлѣзватъ въ него, но тѣ немогжтъ да се извадятъ цѣли. По̀-на истокъ, сжщитѣ скали се показватъ пепеляво-бѣли, прѣмрежени съ бѣли калцитни жилчици и богати на вкаменености (Rhynchonella, Cidarites etc.), но тѣ се измѣняватъ бързо съ другъ варовикъ, който е набитъ, гжстъ, твърдъ, синкъвъ и безъ фосилии. Освѣнъ край пжтя варовититѣ скали се показватъ и по височинитѣ, които се издигатъ отъ лѣвата и дѣсната страна на шоссето.

Надъ Павликени, или по̀-точно тамъ, дѣто се отдѣля пжтя отъ главното шоссе за това село, намира се единъ синкъвъ или червеникъвъ, глиненъ гжстъ варовикъ, който постепенно прѣминава въ доломитенъ, но безъ слѣда на вкаменености. Пластоветѣ на този варовикъ, които подъ слабъ жгълъ се спущатъ къмъ сѣверъ, се издигатъ твърдѣ стръмно, като зидъ надъ Павликени, — отъ дѣто могжтъ

да се видятъ, но отъ къмъ шоссето, тѣ едвамъ могжтъ да се забѣлѣжатъ. Нѣма съмнѣние, че тѣзи пластове, като продължение на Ловченскитѣ скали, иматъ да се прибротъ тоже въ Ургонъ.

Подъ този варовикъ, на пжтя къмъ Биулъ, явява се паренъ варовитъ пѣсченикъ, който твърдѣ често се измѣнува съ глинено-пѣсчени тънки слойове. Пластоветѣ падатъ, нáй-първо, къмъ СИ. и близу горни Биулъ — къмъ ЮЗ. и то подъ разенъ жгълъ, както и пó-горѣ. Второто седло е при Вратца, дѣто пѣсченитѣ пластове изново обръщатъ посоката на падането си къмъ СИ. Варовититѣ пѣсченици, за които става тука дума, пò-вечето сж примесени съ глина и чисти се невиждатъ; въ тѣхъ само на мѣста се виждатъ вкамененности (най вече Ostrea). Измѣнуватъ се съ глинени слойове и се показватъ въ разнообразни нуанси.

Отъ височинитѣ на Вратца, съгледватъ се нáй-високитѣ части на Балкана — Юмрукчалъ, Остра-Могила и пр., които като стръмни зидове се издигатъ надъ прѣдбалканскитѣ брѣгове. По високитѣ мѣста, тукъ тамъ се виждатъ, прѣзъ пò-голѣмата частъ на лѣтото, бѣли снѣжни пятна, както и на Витоша.

Въ дола подъ Вратца излизатъ и мергелни ситнозърнисти пѣсченици съ слюда и съ черни вегетабилни остатки, както и сжщи мергели. По на югъ се виждатъ само пѣсчени, мергелни пластове, които подъ 14° падатъ къмъ сѣверъ, и подъ тѣхъ — синкави мергели съ Корали, *Pecten, Rhynchonella lata, Trigonia cfr. ornata* и други; при това и вжглища въ лещовидни слойове. Въ мергело-пѣсченитѣ слойове забѣлѣзватъ се и хиероглифнитѣ фигури на Флиша. Сжщитѣ скали се простиратъ до коритото на р. Видима, дѣто малкитѣ долища, които се спущатъ отъ сѣверъ въ тази рѣка, до толкова сж разровили и измили пластоветѣ, щото имаме възможность да четемъ доста дълбоко пластоветѣ на синкавия мергелъ и на пѣсченицитѣ. Така н. пр. прѣдъ с. Дебнево, виждаме че слойоветѣ стоятъ почти вертикално (∠ 75—85°), цѣпятъ се (streichen) отъ СИ—ЮЗ и падатъ къмъ СЗ.; по брѣговетѣ на р. Видима излизатъ само синкави мергели и пѣсченици. Видима раздѣля се-

лото Дебнево отъ западъ къмъ истокъ, а долътъ Червеница отъ сѣверъ къмъ югъ.

При брода на рѣката, синкавитѣ мергелни пластове биватъ възчерни; тѣ се цѣпятъ въ тънки слойове и падатъ подъ жгълъ отъ 36° къмъ югъ (h. 14°). Между тѣхъ се намиратъ тънки слойове отъ синкъвъ твърдъ и ситнозърнястъ варовикъ. Въ лѣвия брѣгъ на Видимата, освѣнъ възчерни има още червеникъви и ужълти мергели.

Щомъ се обърнешъ къмъ югъ, виждашъ отъ двѣтѣ страни на р. Видима букова гора и край рѣката хубава полѣнка. Скалитѣ се показватъ само въ низкитѣ мѣста, и къмъ височинитѣ се невиждатъ. Проходътъ е доволно тѣсенъ, рѣката тече съ силна бързина и има зеленикъвъ цвѣтъ, както и Панега. Слѣдъ тѣсния проходъ, който се свършва скоро, настава отъ дѣсната страна на рѣката, хубаво алувиялно равнище, обрасло съ трѣва; сѫщитѣ пѣсчени и мергелни скали съ хиерогливни фигури, се показватъ както и пò-горѣ и подъ разенъ жгълъ падатъ ту къмъ сѣверъ, ту къмъ югъ; пластоветѣ сѫ сгърчени и вълнообразно завити. Отъ странитѣ се спущатъ долища, които въ дъждовно врѣме до толкова нарасватъ, щото правятъ пакости; тѣ сѫ ископали твърдѣ дълбоко стръмнинитѣ.

Прѣдъ Скандалото, именно тамъ дѣто р. Видима се обръща отъ истокъ къмъ сѣверъ, пластоветѣ стоятъ почти вертикално. Въ варовититѣ пѣсченици намиратъ се тука отпечатъци отъ *Algæ* и други. Въ единъ ситнозърнястъ пѣсченикъ, между Скандало и Ново-Село, забѣлѣзахъ и растителни карбонизирани остатки. Тѣзи пѣсченици съвършенно приличатъ на оние, които се намиратъ при Капинский Мънастиръ въ Търновско. До Ново-Село пластоветѣ падатъ въ сѫщата южна посока, но подъ разенъ жгълъ, като образуватъ разновидни прѣгънки.

Прѣкрасно е положението на Ново-Село; на сѣверъ отъ него се издига Черний Върхъ, на истокъ Острецъ, а на югъ — нáй-високитѣ части на Балкана: Кривянитѣ, Юмрукчалъ (2379 м.), Мара-Гедикъ, Кадемлинтѣ, Зеленика и пр. Нáй-високитѣ точки на тази балканска верига сѫ каменити и голи, или пъкъ сѫ зарасли съ трѣва; политѣ имъ напротивъ сѫ покрити съ зелена хубава гора. Много рѣки иматъ зачалото си въ тѣзи височини, и се вливатъ или

ъ Дунавъ или пъкъ въ Марица; азъ щѫ разгледамъ тука амо Видимата. Тъзи рѣка съставена е въ зачалото си отъ ва притока; единътъ извира изъ Пръскалото, между Мара-едикъ и Юмрукчалъ, другия изъ височинитѣ на Кривя-нитѣ; тѣ се смѣсватъ прѣди Ивановитѣ Колиби и така бразуватъ р. Видима. Малко пò-насѣверъ, тъзи рѣка се сплва отъ лево съ Стърна, която има изворитѣ си, между стра Могила и Кривянитѣ и която, споредъ силата и ко-ичеството на водитѣ си, може да се сравни съ самата Ви-има. На западъ отъ Ново-Село въ р. Видима се излива Ост-ешка рѣка, която тече прѣзъ Ново-Село и извира отъ Зеле-ковецъ, недалеко изворетѣ на рѣката Тѫжа, единъ отъ ай-важнитѣ притоци на Тунджа. Два километра пò-наза-адъ отъ сливанието на Острецъ и р. Видима, въ послѣд-ята рѣка притича Зла рѣка, която извира въ Осинàкъ; ла-рѣка въ дъждовно и зимно-врѣме носи много вода и ака умножава значително р. Видима, и поради голѣмитѣ акости, които прави дѣто помине съ наводненията си, твърдѣ раво я нарѣкли Зла-рѣка.

2) Отъ Новосело прѣзъ Троянъ за Шипково. — На много ѣста около Ново-Село, въ синкавия пѣсченъ мергель, както въ мергелний пѣсченикъ, намиратъ се вѫглища, които като ъ малки количества, недозволяватъ да се експлоатиратъ. ъ сѫщитѣ скали има Пиритъ и Марказитъ, отъ растроше-нето на които ставатъ вонещи съсѣднитѣ води по сим-орни водородъ.

Ще се повърнемъ по р. Видима до Кулата на Герд-ика (въ руската карта е чифлика) или пò-точно до Ко-енский долъ, който има изворитѣ си отъ Здравчецъ и по-рай Браневски долъ, който е малко пò-западъ отъ първия, це обърнемъ на западъ прѣзъ Браневски върхъ, за Троян-кий мънастирь. Въ геологическо отношение, голѣма моно-ония владѣе въ този край; скалитѣ сѫ сѫщитѣ, както ония около Ново-Село и мѣняватъ само положението си; ъмъ Кулата стоятъ почти вертикално и къмъ мънастиря в. Богородица падатъ подъ 30—40° къмъ ЮЗ.

Троянский манастирь, построенъ е върху пѣсечивитѣ Новоселски скали, въ дѫното на една равнина, въ доли-ата на Черний Осъмъ. Силната бързина на рѣката навлѣ-ла е отъ горньото си течение, много скали, отъ които мо-

жемъ твърдѣ лесно да си съставимъ понятие за петрографското устройство на коритото на Черний Осъмъ, както и на Балкана отъ дѣто извира тази рѣка. Освѣнъ Неокомскитѣ пѣсченици, които се виждатъ и въ долньото течение на Черний Осъмъ, намираме единъ хубавъ конгломератъ, гранитни скали и червенъ кварцовъ порфиръ.[1])

Колкото се касай до конгломерата, той е донесенъ отъ Зорновъ ржтъ; той състои отъ едри бѣли синкави или черни зърна, слепени съ тъмнопепеливъ, варовито-глиненъ и пѣсечивъ цементъ, въ който има и бѣли слюдни луспи. Този конгломератъ е ограниченъ на малко пространство въ Черно-Осъмската долина; явява се, както казахъ, къмъ срѣдата на Зорновъ ржтъ и се завършва тамъ дѣто Краева рѣкичка се втича въ Осъма и дѣто начева брѣга Глушка.[2]) Той е Неокомски.

Въ Черний Осъмъ, заедно съ конгломерата виждаме натъркаляни брекчасти скали, които сж червенипепелѣни, варовити, доломитни и глинени, слепени заедно съ кременни пѣсчени зърна. При първий погледъ, человѣкъ би помислилъ да има работа съ конгломератъ, но когато се взре въ елементитѣ и направата му, ще го нарече брекчасть конгломератъ. Сжщитѣ скали ще видимъ и на западъ отъ Шипково подъ Неокомскитѣ пластове, които характеризиратъ Юрска формация (Lias?). Прѣди двѣ години, когато изслѣдвахъ долината на Черний-Осъмъ, къмъ височинитѣ на Балкана, забѣлѣзахъ, че Неокомскитѣ пѣсчено-глинени черни плжстеници и мергелнитѣ пѣсченици се завършватъ при политѣ на Жидовъ ржтъ и подъ тѣхъ се показватъ най-първо варовикъ, а отпослѣ едрокристализиранъ доломитъ съ голѣмъ процентъ желѣзенъ окисъ. Послѣднитѣ скали сж шарени, бѣло-червени и доста богати на *Belemnites, Terebratula, Rhynchonella*, между които нàй-хубаво се распознава *Rhynchonella cfr. polymorpha* Suess; колкото пòдълбоко и пò-наюгъ отиваме, нашитѣ скали ставатъ по-богати на хематитна руда, като се завършватъ съ единъ руденъ пластъ доста богатъ на желѣзо.[3]) За подробности върху геологическото устройство на Черно-Осъмската до-

[1]) Периодическо Списание кн. IX, стр. 57.
[2]) Период. Списание кн. X, стр. 73.
[3]) Златарски — Рудитѣ въ България, стр. 26.

ина, като обръщамъ внимание върху статията си „Геолог. палеонтологически бѣлѣжки между Плѣвенъ и Троянскій Балканъ“[1]), констатирамъ тука само, че горнитѣ брекчести конгломерати, принадлежжтъ тоже на сжщата стаость, на която и доломитнитѣ скали съ желѣзната руда.

Отъ мънастиря до Троянъ нищо ново, нищо забѣлѣжително, сжщитѣ синкави мергели и мергелни пѣсченици, които се цѣпятъ почти отъ истокъ къмъ западъ и доста трѣмно стоятъ, да не казвамъ вертикално. Расположението и пластоветѣ особенно е ясно покрай брѣговетѣ на Бѣлий Осъмъ и особенно около Троянъ. Този градецъ построенъ въ лѣвата страна на Бѣлий Осъмъ, простира се отъ сѣверъ къмъ югъ; прѣдъ него на дѣсний брѣгъ край рѣката издига се единъ не много високъ, но стръменъ хърбатъ одъ име Капинче, на сѣверъ се издига Буковецъ, на югъ — високия Абовъ ржтъ (означенъ въ руската карта като Берловъ Вокъ). Въ Троянъ, корито на рѣката е доволно широко, но не и много дълбоко; водата тече тихо и мирно и не е бърза, шумтяща и силна както Черний Осъмъ; въ корито̀то ѝ се невиждатъ никъкви канари и голѣми забелени скали, както това бива обикновенно въ Черний-Осъмъ; съ една рѣчъ голѣма разлика има между единия и другия Осъмъ.

Щомъ оставишъ Троянъ, въ Трънито се откриватъ синкави и пепеляви — варовити глинени пластове които се цѣпятъ отъ И. (h. 19 1/3) къмъ З. (h. 7 1/3); тѣ стоятъ почти вертикално и само малко нагибатъ къмъ сѣверъ; скалитѣ се цѣпятъ въ тънки пластинки, приличатъ морфологически на *Crioceras-Schichten,* но лишени сж отъ всѣкви вкамененности; между тѣхъ се намиратъ варовити слойеве съ ситнозърнястъ полукристализиранъ слогъ и червеникъво-пепелянъ цвѣтъ. Послѣднитѣ рѣдко достигатъ до 1 д. м. дебелина; най-много прѣобладаватъ варовито-мергелнитѣ шифери, които постепенно прѣминаватъ въ ситно-кристализиранъ синкъвъ варовикъ.

При първото приближение на Бѣлий Осъмъ, синкавия варовикъ се вижда въ дебели пластове, раздѣлени съ тънки слойеве мергеленъ варовикъ. Тука падатъ скалитѣ въ противна посока къмъ югъ, нѣщо западно, най-първо

[1]) Период. Спис. Кн. X, стр. 75—77.

подъ слабъ, а послѣ подъ 40—60° жгълъ. Малко по̀-на югъ пластоветѣ зематъ първобитното си положение (къмъ СИ.) като затварятъ жгълъ отъ 30—50°.

Въ на́й-южната точка на рѣката, тамъ именно дѣто Осъма прави едно V, въ горнитѣ скали се намиратъ заоблени откъсляци бѣлъ кварцитъ, слепени доста ягко съ варовитъ цементъ, като показватъ единъ видъ конгломератъ. Но тъй като заобленитѣ парчета не сѫ въ изобилие, то ще можемъ по̀-право да го наречемъ конгломератенъ пѣсченъ варовикъ, отъ колкото конгломератъ. Кременнитѣ зърна ненадминаватъ орѣхова величина, обикновенно сѫ като грахови и лешникови зърна.

Къмъ западъ бързо достигнъхъ до рѣката Кнежа, която извира изъ Троянскитѣ порти, отъ дѣто носи много води. По̀-назападъ прѣзъ единъ високъ каменъ мостъ, съ единъ сводъ прѣзъ цѣлий Осъмъ, прѣминѫхъ на дѣсний брѣгъ на рѣката, дѣто при Бабина лѫка, на устието на Раждавица изново прѣминѫхъ отъ лѣвата страна; тукъ падатъ пластоветѣ къмъ ЮЗ. (20—30°) и въ тѣхъ намираме тънки и малки лещи съ кафенилни вѫглища (Braunkohle).

Ний ще повторимъ къмъ сѣверъ сичкитѣ ония на̀слаги, които разгледахме на югъ отъ Троянъ, по рѣката Бѣлий Осъмъ. Варовититѣ пластове прѣминаватъ въ мергелни, а къмъ Грънчеритѣ — въ мергеленъ, синкъвъ варовикъ безъ вкамененности. Въ Грънчеритѣ сѫ сѫщитѣ глинени шифери, които видѣхме при Трънито, когато излѣзохме отъ Троянъ. Недалеко Грънчеритѣ скалитѣ се спущатъ къмъ сѣверъ.

До Горньо Шипково само сивкави, мергелни варовити скали.

3. Отъ Шипково къмъ Васильовъ. — Ний ще направимъ една малка екскурзия, по малката рѣка на западъ отъ Шипково.

Единъ километъръ отъ Шипково, нашитѣ пѣсчени и мергелни скали изъ Неокомъ се завършватъ и подъ тѣхъ се показватъ Юрски или Лияски, пепеляво-черни, гѫсто-набити варовити скали, които падатъ къмъ югъ, подъ 25°. Въ тѣхъ се виждатъ бѣли калцитни мрежи, както и шуплини испълнени съ малки калцитни кристали. Послѣднитѣ скали прѣминаватъ въ тъменъ-непелявъ, микрокристали-

ıранъ варовикъ, тоже прѣплетенъ съ калцитни жилчици. лѣдва синкаво-пепеливъ, ситнозърнястъ и отчасти поро-ѣнъ доломитенъ варовикъ, който се дроби неправилно; ослѣ се вижда пепеливъ, полукристализиранъ варовикъ ь неясни вкамененности.

По́-назападъ показватъ се глинено-варовити, разно бояисани скали; по́-вечето сѫ червени, но намиратъ се пе-ляви и пепеляво-синкави. Тѣзи се завършватъ съ полу-ıистализиранъ пепеляво-червеникъвъ варовикъ, въ който забѣлѣзватъ много *Belemnites,* възможно *Belemnites paxil-sus* (Lies). Тукъ намираме и варовита брекча, подобна на ıнгломератъ, съставена отъ варовити пепеляни, синкави ıже и доломитни откъсляци, които сѫ слепени съ гли-ѣнъ циментъ.

Къмъ Крушовъ долъ има червено-глинени скали, между-ıито има безцвѣтни, пепеляво-ужълти мергелно-варовити ıойеве; нѣкои отъ тѣхъ сѫ много богати на желѣзна ıда. Никъкво правило невиждаме въ измѣнението на чер-ıитѣ и на другитѣ слойеве; съ тѣхъ заедно се намиратъ ıастове съ ситнозърнястъ, слабопепеливъ, набитъ пѣсче-ıкъ подобенъ на кварцитъ. Пластоветѣ падатъ тука ıмъ югъ (h. 10).

Аналогни пластове намиратъ се на югъ отъ Троянския ıнастирь и на западъ отъ Шипково, дѣто както въ едниа ıка и въ другия случай означени сѫ като Лиясъ (Lias).

Нашата екскурзия достига до Крушовъ-долъ, дѣто ıаме червени глинени пластове; но тукъ въ дола нами-ме донесени, пѣсчени бѣли и червени кварцитни и мер-ıно-червени варовити скали.

До колкото може отъ далечъ да се распознае, Васильова ıашина е съставена, както и височинитѣ около Тетевенъ, ъ бѣлизняви кварцитни скали.

Малката рѣка, покрай която направихме нашата екс-рзия, може да се счита като граница между тъмнопепе-вия и червеникавия глиненъ варовикъ; послѣднитѣ скали виждатъ само на сѣверъ отъ рѣката, а първитѣ само югъ. Отъ раздробението и растрошението на скалитѣ, ıвернитѣ брѣгове сѫ вапсани червено, а въ случай на ıждъ, рѣката бива като кръвь червена, за което твърдѣ ıаведно сѫ я нарѣкли Раждавица. Въ кишовно врѣме твърдѣ

бързо нарасва Раждавица и съ голѣма сила влѣче сичко което се намѣри на пѫтя ѝ; ето защо се намиратъ въ коритото ѝ варовити, пѣсчени и конгломератни скали, които жителитѣ отъ Шипково събиратъ за правяние на домоветѣ си.

И тъй границата между Неокомъ и Лиясъ, може да се земе тука, единъ километъръ западно отъ Шипково.

4) Отъ Шипково прѣзъ Команъ, Дълбокъ-долъ, Врабию за Севлиево. Щомъ излѣзешъ отъ Шипково, къмъ срѣдата на бърдото и въ първия долъ се откриватъ черни като въгленъ, пѣсчено-глинени и слюдни слойеве, на които процѣпнитѣ плочи сѫ раждаво-червени или жълто вапсани, като падатъ подъ 16° къмъ югъ. Сѫщитѣ тѣзи скали, испълнени съ испъкнали фигури, между които се виждатъ тънки, пепеливо-сиви Kieselschiefer-и, намиратъ се около Тетевенъ, послѣ на сѣверъ отъ Текия, къмъ Троянския проходъ, които макаръ и много да приличатъ на Carbonschiefer-итѣ въ Искърската долина, азъ имахъ смѣлоста, още на мѣсто да ги прѣчислѭ между Юрскитѣ, за което вѣрвамъ да се неизлъгахъ.

Въ сѫщий долъ, който носи името Мляворъ, надъ чернитѣ скали се виждатъ глинени ситнозърнести пѣсченици пó-пепеляво-сиви; пò-горѣ, къмъ върха на бърдото, намиратъ се добрѣ познатитѣ Неокомски пѣсчени мергели и синкави варовити мергели, които падатъ къмъ сѣверъ; надъ тѣхъ има глиненъ набитъ варовикъ съ скойчатъ изломъ и съ пепеливо-ужълтъ цвѣтъ, а надъ този тоже набитъ глиненъ варовикъ съ синкъвъ и червеникъвъ цвѣтъ, който прилича съвършенно на Павликянския и Ловченския изъ Ургонъ; обаче този варовикъ, нѣма тука голѣмо распространение и ние намираме отъ него само едни остатки.

Въ Мляворскиѭ рѫтъ намиратъ се и такива глинени пластове, които като импрегнирани богато съ желѣзна руда, иматъ голѣма специфическа тяжесть.

Къмъ върха Неокомскитѣ пластове биватъ само глинени, измѣсени съ слюда и пѣсъкъ и падатъ къмъ сѣверъ (h. 3. ∠ 28°). Отъ Команъ до Боримо сѫщитѣ пластове, но като сгърчени и завити виждаме ги да падатъ ту къмъ сѣверъ ту къмъ югъ. При послѣдньото село нáй-хубаво се виждатъ синкавитѣ мергели, които се измѣнуватъ съ син-

ави варовити скали. Въ Дълбокъ-долъ, освѣнъ тѣзи, явятъ се и пѣсчени мергели, падающи подъ 45° къмъ ЮЗ. Въ пѣсченицитѣ нѣма вкамененности, но за това изобилствуватъ съ тѣхъ хиероглифнитѣ фигури на Карпатския пѣсченикъ.

Около Осъма, хубаво алувиялно равнище, което се протира отъ сѣверъ къмъ югъ. На истокъ отъ Дълбокъ-долъ прѣгазихъ Осъма и прѣзъ Доброданъ бързо стигнжхъ въ Врабню. Съ устройството и расположението на скалитѣ, въ тия мѣста ние ще можемъ най-добрѣ да се запознаеме въ Петровъ-долъ. Въ продълговатата котловина, между двата прѣдбалкански хърбета, не е само този долъ дѣто можемъ да видимъ състава на скалитѣ; има и други, които се спущатъ отъ сѣверъ къмъ югъ, но Петровъ-долъ има това прѣимущество надъ другитѣ, дѣто прѣрѣзва дълбоко пластоветѣ и отваря хубавъ профилъ на наблюдателя.

Петровъ-долъ извира отъ бърдото Курубашина и недалеко отъ изворитѣ си приема отъ лѣво Ледовъ-долъ. При самитѣ му извори намиратъ се варовито-пѣсчени скали, въ дебели пластове, които подъ 41° падатъ къмъ сѣверъ (h. 23). Въ тѣзи скали заедно падатъ мергелни и мергелно-пѣсчени пластове. По причина на бѣлитѣ и чернитѣ кремънни зърна, послѣднитѣ биватъ шарени; зърната на пѣсченика иматъ обикновенно срѣдня величина, но между тѣхъ се виждатъ и като кукурузени голѣми зърна. Като твърди и въ хубави плочи, тѣзи пѣсченици служатъ за покривъ. Обикновенно иматъ пепеливо-ужълтъ цвѣтъ, но, когато сж прѣсни, тѣ биватъ синкави. Нѣкои пластове сж до толкова глинени, щото скалитѣ се лесно дробятъ, други напротивъ сж конгломератни и пѣсчени, и съ твърдоста си надминаватъ сички останжли. Подъ тѣзи конгломератни пѣсченици, въ които намѣрихъ една *Panopæa,* излизатъ синкави мергели и мергелни пѣсченици. Между послѣднитѣ намираме тука, на нѣколко мѣста вжглища, които не сж въ жилки, но само съ тънки и дебели лещи. Мергелитѣ и пѣсченицитѣ отиватъ къмъ Видима, както това най-хубаво се види, ако се слѣдва Петровъ-долъ до устието си въ Видима.

Въ описанитѣ до тукъ мергели, въ Раздоли-долъ при Врабню намѣрихж се:

Panopaea plicata (Sow.) Forbes (Mat. p. l. pal. Suisse I, Fossiles du terr. aptien, p. 57, pl. VI, fig. 4 et. 5) която съ

длъгнестата си чърупка и съ концентрическитѣ си дълбоки брѣздни, подпълно се приближава на Perte du Rhône-скитѣ.

Trigonia carinata Agass. (D'Orbigny, Pal. franç. terr. crétocée III, p. 132, pl. 286). Тъзи Trigonia втори пѫть намѫрамъ въ България. Нáй-първо въ Царибродъ въ Аптиенскитѣ пластове съ *Ostrea Couloni* и др.[1]), а сега при Врабию въ централна България, пакъ съ сѫщата *Ostrea*, и други още Тригонии и Корали. Нашия екземпляръ не е цѣлъ но достаченъ да може да се распознае; прилича на *Trigonia papillata Agass.* изъ Юра, но лесно се различава отъ нея, по косоположенитѣ си зраки. Въ Парижкий и Медитстранский басейнъ, характеризира горния Неокомъ изобщо. а у насъ и при S-te Croix, — мергеля отъ terrain aptien.

Trigonia ornata d'Orb. (D'Orb. op. cit. III, p. 136, pl. 288. fig. 5—9). Въ пó-голѣмъ брой се намира отъ прѣдидущата. Твърдѣ е обикновенна въ Perte du Rhône и въ S-te Croix.

Ostrea Couloni (Defr.) D'Orb. (D'Orb. op. cit. III, p. 698, pl. 446 и 467, fig. 1—3). Само единъ но хубаво спазенъ екземпляръ, който въ нищо не може да се различи отъ Царибродскитѣ и Драгоманскитѣ.[2])

Има и Корали (Montlivaltia, Trochosmilia, Latimaeandra etc).[3])

Отъ Врабию за Севлиево, пѫтя отива подъ бърдото, по сѣверната часть на котловината, като прѣсича нѣколко дола. Пó-многото отъ тѣзи долове сѫ сухи, и само при Дамяново има два пó-дълбоки, но и тѣ сѫ безводни; тѣ се пѫлнятъ само въ дъждовно врѣме и когато начинатъ на пролѣть да се топятъ снѣговетѣ; въ послѣдния случай, водитѣ трѣба да бѫдѫтъ буйни и силни, защото коритата на долищата сѫ ископани 4—5 метра. Твърди скали излизатъ само тукъ-тамъ, но тѣ сѫ мергелни и пѣсчени както и прѣдишнитѣ.

Прѣкрасна е панорамата върху Стара-Планина; отъ тука се виждатъ нáй-високитѣ части на балкана, отъ св. Никола надъ Габрово до Амбарица на западъ. Освѣнъ висо-

---

[1]) Нѣка се сравни: *Г. Златарски,* геологически екскурзии въ юго-западна България, p. 7. — *Fr. Toula* Sitzber. d. k. Akad. d. Wissensch. Bd. LXXXVII, 1883 p. 2.

[2]) *Toula,* Sitzber. 1883, p. 7, Taf. IV, fig. 5.

[3]) Проф. Тоула мисли, че пластоветѣ при Врабию отговарятъ на пластоветѣ при Царибродъ—Драгоманъ, а Коралитѣ — на коралния фасий при Ореше—Бѣлинци.

итѣ върхове на Стара-Планина, които сѫ скалисти, оста-
жлото е зарасло въ зеленъ лѣсъ, както и прѣдбалканската
ерига, прѣзъ която виждаме на́й-високитѣ точки на Балкана.

Отъ Дамяново до Ирево нищо забѣлѣжително; на много
ѣста излизатъ пѣсченицитѣ и синкавитѣ мергели и правятъ
ьршенъ пѫтя; при това тука се намиратъ твърдѣ дълбоки
олища, отъ които нѣкои достигатъ 10—15 метра.

Къмъ истокъ и юго-истокъ, надъ пѣсченицитѣ и мер-
елитѣ на двѣ мѣста се показватъ варовити, бѣли, високи
кали. Къмъ юго-западъ тѣ сѫ стръмни, като зидове и подъ
ъгъ жгълъ се спущатъ къмъ сѣверо-западъ. Първитѣ се
здигатъ надъ Сербеглий, къмъ Каябашъ, Влайчовци, пара-
елно съ Габровското шосе въ юго-източна посока, а дру-
итѣ — надъ Каменецъ, Музга и Дебелдялъ, като отиватъ
ъмъ южната страна на Габрово; послѣдния каменистъ
ясъ не е толкова пространенъ колкото първия, който до-
ига на сѣверъ до Дуанджи, Адамово, Каяджига, а на истокъ
Дрѣново, дѣто носи името Стража. И двата варовити
яси сѫ Ургонски и послѣдни прѣставители на *Requienia*
ровикъ къмъ Балкана.

Отъ височинитѣ надъ Чадърлий, види се само една часть
ъ Севлиевската котловина. Града Севлиево (200 м.) защи-
нъ е отъ юго-западъ съ една висока могила (380 м.),
ято като се простира отъ истокъ къмъ западъ, закрива
дъ себе си хубавия градецъ, който лежи въ източния
ъгъ на продълговатата споменна котловина.

VI. Отъ Севлиево за Свищовъ.

На сѣверо-истокъ отъ Севлиево, издигатъ се покрай
Росица стръмно прѣрѣзани синкаво-пепеляни мергели, на
ито пластоветѣ, подъ 20° сѫ наклонени къмъ сѣверъ.
жду синкавитѣ скали често се виждатъ тънки слойеве
желѣзенъ окъръ.

На пѫтя за Крушево, надъ чиститѣ мергели лежѫтъ
пеляно синкави варовити мергели, между които има гли-
ни и мергелни пѣсечиви пластове. По́-горѣ се забѣлѣзватъ
мергелни пѣсчениці, а къмъ върха — шаренъ, по́вечето
рвеникъвъ, зърнястъ и пѣсечивъ варовикъ съ *Corallia,*
ozoa, Echinides и пр. Надъ послѣднитѣ се виждатъ сиво-
пеляни бѣлизняви или бѣло-червеникъви, по́вечето гѫсти,

*

но има и ситнозърнести съ *Corallia, Echinides, Rhynchonella* и *Ostrea*. Нáй-горнитѣ скали, които отговарятъ подпълно на Ургонски варовикъ, распростиратъ се като покривъ върху нáй-горнитѣ части на бърдото, дѣто достигатъ височина 546 метра надъ морето. Отъ твърдитѣ скали, тукъ можихъ да извадиж само: *Pseudocidaris cfr. clunifera Ag.* (P. de Loriol), *Rhinchonella irregularis Pictet* и единъ видъ *Terebratula,* която азъ държж за новъ видъ, както ще се види отъ слѣдующия описъ.

Terebratula (nov. sp.?) Има голѣмо подобие съ *Terebratula collinaria d'Orb.* (D'Orb. op. cit. IV, p. 81, pl. 507. fig. 6 — P. de Loriol, Terr. cretacée de S-te Croix p. 107. pl. 205, fig. 15, cit. 16), но пакъ се различава отъ нея. Нашата *Terebratula* има 18.8 мм. дължина, 17.8 мм. широчина и 10 мм. височина, не е слѣдователно толкова широка колкото е дълга. Нáй-голѣмата ѝ широчина не е къмъ срѣдата, както при *Terebratula collinaria,* но пó-долу; чърупкитѣ или похлупкитѣ на нашата не сж толкова сплощени, колкото при първата, а напротивъ тѣ сж издути и то голѣмата валва пóвече отъ пóмалката. Формата и на двѣтѣ е почти ромбоидална. Долнята и срѣднята часть на голѣмата валва не е издълбана, но просто сплощена; при малката забѣлѣзваме противното т. е. испъкнжлостъ, която отговаря напълно на сплощеноста. Върхътъ е кратъкъ но не ѝ равенъ както при *T. collinaria,* но малко само завитъ; форамена (foramen) е малъкъ а deltidium-а съвсѣмъ кратъкъ, както и при *T. collinaria.* Постранната комисура (commissure latérale) е завита и то отъ едната страна пóвече отъ колкото отъ другата. И двѣтѣ валви сж гладки и покрити само съ тънки концентрични чърти. Както *T. collinaria*, така и нашата намира се въ Ургонъ.

Село Крушево лежи тъкмо подъ билото на ръта. Стръмнината се спуща изведнъжъ, но безъ да се забѣлѣжатъ въ тази стръмнина твърди скали, както на срѣща край р. Росица, гдѣто Реквенско-Ургонскитѣ скали прѣвъсходно сж развити. Когато стигнешъ въ дола, който води въ коритото на Росицата, настава грѫмаденъ набитъ варовикъ съ пепеляво-червеникъвъ цвѣтъ и прѣмрѣженъ съ бѣли калцитни жилчици. Освѣнъ *Requienia* други вкаменености се невиждатъ въ него, но и тѣ не могжтъ да се извадятъ отъ твърдитѣ скали, които нагибатъ подъ слабъ жгълъ (5—8°) къмъ СИ.

Подъ горнитѣ, виждатъ се къмъ рѣката синкави варовити скали и подъ тѣхъ синкави мергели. По брѣговетѣ а Росица, както и въ съсѣднитѣ височини има скали амо съ *Requienia*. Когато стигнешъ Росица, прѣкрасна артина се отваря на пѫтника; коритото тѣсно, рѣката ърза и съ шумъ се примъква между високитѣ естественни идове, които стесняватъ Росица. Тази прѣкрасна сцена тива къмъ Курменчикъ до Барската равнина.

Прѣдъ Бара се отваря една малка, окрѫгла, покрита ь плоденъ Алувий равнина, която е заокрѫжена, почти ъ всички страни съ Капротински скали; само по високитѣ се вижда варовика, а въ низскитѣ мѣста и особенно рай рѣката — синкъвъ и пѣсечивъ мергель.

Отъ хубавата котловина излиза се прѣзъ тѣсенъ, скалистъ проходъ къмъ Крамолинския долъ. Капротинскитѣ кали сѫ тука, измити и разедени; по разнообразието на игуритѣ, които тѣ прѣдставляватъ, даватъ ни миниятурно онятие за Бѣлоградчишката околность. Отъ скалистия роходъ, прѣзъ Крамолинския долъ възлѣзохъ на брѣга,ойто раздѣля Крамолинъ отъ Коювци. Отъ лѣво пѫтя 'апротинскитѣ скали вертикално сѫ прѣрѣзани; тѣ се спущатъ въ Сухиндолскитѣ лозя, гдѣто се и губятъ подъ руги варовити скали съ оолитна структура; послѣднитѣ кали се цѣпятъ въ тънки слойове.

Селото Сухиндолъ (239 м.) защитено отъ сѣверъ и задъ съ високи брѣгове, лежи на подножието на послѣднитѣ въ дъното на едно извънредно плодно равнище. Това убаво и голѣмо село лежи на границата между долня горня Кредна периода; тукъ е нáй-сѣверната граница на 'апротинскитѣ скали, гдѣто надъ червеникъво-пепеливия линенъ варовикъ съ *Orbitolina lenticularis*, разни Корали, *Pseudocidaris clunifera Ag.*, *Bryozoa*, *Reqnieniae sp.*, *Fimbria Corrugata Sow) Forbes*, *Nerinea sp.* отъ *Aptien*, почиватъ тънки оолитни ластове съ ситни зърна и безъ вкаменености. Надъ тѣзи се ростиратъ гѫсти варовити скали съ *Orbitolina concava am.*(?), като се завършватъ съ оолитно-пизолитенъ варовикъ, ъ който се вижда послѣднята *Orbitolina*[1]).

---

[1]) Този профилъ може да се сравни съ профила при Враца и при Черепись на скрецъ.

Ний стигнѫхме на́й-послѣ въ Базалтния терренъ.

Първата и на́й-южната *Базалтна могила* издига се на СЗ отъ Сухиндолъ, позната подъ името *Връха*. Издига се 480 метра надъ морската повръхность и само 241 м. надъ селото. На́й-високитѣ части на могилата сѫ обрасли съ малка горица, а странитѣ сѫ голи; съ това е ясно отбѣлѣзана границата на еруптивнитѣ и седиментарнитѣ скали. Забѣлѣжително е, че послѣднитѣ, които сѫ оолитноорбитолинни, почти хоризонтално лежѫтъ и никакво промпнение не забѣлѣзваме въ тѣхъ; само когато влѣзешъ въ високата горица, тамъ виждашъ разхвърляни откъсляци черни базалтни скали които въ масиво състояние не можихъ да видѭ. На̀й-горѣ, въ видъ на кратеръ съ диаметръ 8-10 м. и дълбочина $1^1/_2$ м., вижда се срѣдата на могилата. Отъ Връха имаме прѣкрасенъ изгледъ на всички страни; на истокъ виждаме цѣлото долньо течение на Росица, дору до устието и́ въ Янтра, както и варовито-пѣсченитѣ скали надъ Драганово, които се спущатъ постепенно къмъ сѣверъ и стръмно къмъ югъ. За граница на Капротинскитѣ масивни скали, можемъ лесно да земемъ р. Росица, тъй като тѣ само на югъ отъ нея се простиратъ. Къмъ сѣверо-истокъ и къмъ сѣверъ, виждаме цѣлъ редъ могили съставени исключително отъ базалтни еруптивни скали, между които на́й-вече се отличаватъ Кара-Тепе на западъ и Чаталъ-Тепе на сѣверъ отъ Върбовка.

Сухиндолскитѣ базалти иматъ тъмно пепеляво-черъ цвѣтъ. Въ гѫстата основа се виждатъ, твърдѣ често, малки и голѣми геоди, испълнени съ Оливинови кристали. Оливина е разсеянъ и въ гѫстата, полукристализирана основа. Камъкътъ е твърдъ и спазенъ отъ растрошение. Останѫлитѣ елементи на камъка се распознаватъ само подъ микроскопа; но за това ще поговоримъ по̀-долу.

Отъ Сухиндолъ къмъ Грухчова махла, постепенно се спуща равнището и при р. Росица само синкави мергели се виждатъ; варовититѣ Ургонски скали се съзиратъ по́ височинитѣ. При Махлата непосрѣдно подъ мергеля лежи шаренъ оолитенъ варовикъ, какъвто ще видимъ по́-послѣ и при Михалци. Въ синкавия мергель намира се Пиритъ, отъ растрошението на който се е образувалъ Мелантеритъ.

Около Русица има хубавъ Алувий.

Отъ Махлата до Върбовка не се виждатъ твърди скали; прѣдъ послѣдньото село въ дола се съгледватъ оолитни варовити скали, които сѫ до толкова ситнозърнясти, щото само острото око може да распознай тѣхната оолитна структура; отличаватъ се съ жълто-червеникъвъ цвѣтъ. Този варовикъ е продължение отъ Сухиндолския, който е тамъ едрозърнястъ, а при Върбовка ситноолитенъ.

Втората Базалтна могила се намира ЗСЗ. отъ Върбовка и носи името *Кара-тепе* (Черна-могила, 381 м. висока); тя е обрасла по стръмнинитѣ съ лѣсъ и най-горѣ е покрита съ хубава зелена ливада. Скалитѣ ѝ сѫ прѣсни и не се различаватъ много отъ Сухиндолскитѣ.

На сѣверо-истокъ отъ тази базалтна могила лежи третя, позната като *Чаталъ-тепе*; тя прилича отъ югъ на турско седло, дѣто само западний ѝ край се вижда скалистъ, а источния е покритъ съ гѫсталакъ и шумарлакъ. Базалтътъ на тази могила, отъ къмъ западната страна, има синкаво-пепеляно-черъ цвѣтъ и една зърняста структура, поради която тѣзи скали не могѫтъ да се работятъ хубаво. Околното население съвършенно праведно е нарекло зърняститѣ базалти „краставн камъни“.

Четвъртата базалтна могила е *Калвака*, която лежи на юго-истокъ отъ Бутово; структурата на скалата е гѫста и съдържа по̀-малко геоди съ Оливинъ; послѣдний минералъ е распръснатъ съ Авгита (Augit) въ тъмночерната основа.

Петата базалтна могила е между Бутово и Неданъ и се нарича *Драчевецъ*; тази е на̀й-малката базалтна могила. Каманьето на Драчевецъ е по̀вече зърнясто или крастово отъ колкото онова на Чаталъ-тепе.

Отъ Бутово покрай р. Ломеа и прѣзъ една пространна равнина испълнена съ Алувиумъ или по̀-точно съ *löss*, заминахъ къмъ Сломеръ. Щомъ прѣминѫхъ на дѣсния брѣгъ на Ломеа и оставихъ равнището, отъ лѣвата страна на пѫтя се показахѫ три доста забѣлѣжителни базалтни могили, отъ които първата е на̀й-малка и безименна, втората се зове *Иланджикъ* (153. 5 м.), а третята, която се издига къмъ височинитѣ — *Остра-могила* (188 м.) Отъ двѣтѣ послѣдни могили, носятъ базалтни камъни въ Сломеръ.

Къмъ върха на височината, която раздѣля Бутово отъ Сломеръ, излизатъ хоризонтални пластове отъ синкавъ и пепеливъ мергель, безъ органически остатки. Между пластоветѣ вижда се жълтъ окъръ, както това забѣлѣзахме и пò-горѣ, по брѣговетѣ на Осъма, къмъ Козаръ-Бѣленския мостъ. Сѫщия мергель се простира до Сломеръ и на сѣверъ отъ това село, дѣто нáй-послѣ исчезва подъ дебелия *löss*. На истокъ, отъ Липницитѣ, Патрешъ, Дъскотъ, Паскалевицъ, и др. вадатъ варовити звонки плочи, които отъ части сѫ глинени и пѣсчени и служатъ освѣнъ за зиданье още и за покриванье. Тѣ сѫ Туронски или пóточно Сеноно-Туронски и се простиратъ къмъ истокъ, дѣто при Бѣленский мостъ по обстоятелственно ще можемъ да ги разгледаме. Малки могили, въ видъ на Тимули, виждатъ се около Сломеръ и къмъ Варена, но да ли и тѣ сѫ вулканически, това е неизвѣстно, защото не сѫ отворени още.[1])

Доста забѣлѣжителна е базалтната могила *Кара-тепе* (217 м.), между Червена и Сломеръ, отъ дѣто носятъ нáй вече камъни въ послѣдньето село. Да ли е Базалтна могилата на истокъ отъ Червена, това е неизвѣстно.

Базалтни скали констатирахъ още прѣдъ *Овча-могила* и на сѣверъ отъ това село. Расказвахѫ ми, че имало изгорѣли камъни (така наричатъ Базалта въ България) още между Дели-Сюле и Козловецъ, както и при Козловецъ, но самъ не съмъ ги виждалъ.

Отъ Сломеръ къмъ Три-могили всичко покрито съ плодна почва и мергеля се невижда. Когато се спуснешъ отъ височината къмъ главното шоссе, чистъ *löss* начева, който е подобенъ на придунавския и въ който има бѣли варовити конкреции. Тамъ, дѣто сѫ измили пороитѣ *löss-а*, отдолу се вижда синкъвъ пѣсечивъ мергель, както и на западъ при моста на Осъма. Къмъ Дунава всичко е прѣкрито съ сивкастъ дебелъ *löss*, а твърдитѣ скали само тукъ тамъ се показватъ.

Прѣдъ Овча-могила отворена е, отъ лѣво пѫтя, една базалтна могила. Тукъ може хубаво да се разгледа дѣйствието на еруптивнитѣ скали върху седиментарнитѣ ка-

---

[1]) Споредъ проф. Тоула подобни могили се намиратъ доволно много на пѫтя между Свищовъ и Павелъ и особенно при Сарияръ.

мъни; до колкото се вижда, нáй-малко сѫ прѣтърпѣли варовититѣ, и нáй-много глиненитѣ и пѣсченитѣ скали. Прѣдпослѣднитѣ или глиненитѣ, сѫ прѣобърнѫти въ бѣлъ хубавъ компактенъ Каолинъ, измѣсенъ на мѣста съ бѣла пѣсчена варовица. Пѣсченитѣ и пѣсчено-глиненитѣ, пепеляно-зеленикъви скали слѣли се въ една набита масса, въ която се забѣлѣзватъ черни тъмни пятна. Метаморфозирани скали се намиратъ пóвече въ вътрѣшноста на Кариерата, отъ колкото къмъ външната часть. Вулканскитѣ скали сѫ слѣдователно само тамъ промѣнили, прѣзъ кѫдѣто сѫ поминѫли и твърдѣ слабо сѫ дѣйствували на отдалеченитѣ мѣста.

Къмъ Дели-Сюле сѫщий *löss*; на дѣсно пѫтя въ височината се вижда една могила, която по конфигурацията си много прилича на базалтнитѣ; освѣнъ това и върховетѣ на тази могила сѫ скалисти, каквито сѫ и ония на Чаталъ-тепе.

Прѣди още да стигнѫ въ Дели-Сюле, прѣзъ едно високо бърдо покрито съ *löss*, слѣзохъ къмъ Козловецъ, дѣто въ брѣга, който се издава на западъ има отворени каменоломни, които показватъ ясно какъвъ е състава на страната. Нáй-отгорѣ чистъ *löss;* подъ него пѣсечивъ *löss* съ варовити конкреции; слѣдватъ тънки глинени пластове тоже съ сѫщитѣ конкреции и дебели 10—35 с. м. Съ дълбочината конкрециитѣ исчезватъ. Подъ глиненитѣ слѣдватъ пѣсчени кварцитни съ бѣла слюда пластове, а между тѣхъ намирами твърди слойеве съ синкъвъ кварцовъ пѣсченикъ — изряденъ воденчарски камъкъ. Въ тѣзи пѣсченици освѣнъ малки *Exogyra и Ostrea* други вкаменености се невиждатъ. Споредъ морфологическитѣ бѣлѣзи, този пѣсченикъ прилича нáй-много на онзи, който описахме пó-горѣ при Трънчевица, не твърдѣ далеко отъ това мѣсто. Както и въ долината на р. Осъмъ, така и тука, подъ пѣсченика лежи синкъвъ пѣсеченъ мергель. Не е ясна стратификацията на пѣсченицитѣ, но иска ми се да вѣрвамъ че тѣ падатъ подъ 15° къмъ югъ.

Отъ Козловската долина къмъ Царевицъ доста дебелъ *löss*, както и къмъ Дунава. Отъ Царевицъ за Свищовъ скратихъ пѫтя си; оставихъ главното шоссе и се отправихъ прѣзъ височината. Въ първото седло отъ дѣсно се намира мънастиря, а отъ лѣво сѫ лозята; прѣзъ второто

бърдо, което къмъ сѣверъ е прѣцѣпено съ дълбоки равнини въ *löss*, стигнжхъ нáй-послѣ въ Свищовъ. Едвамъ край Дунава се показахж пѣсчени скали изъ Аптиенъ съ *Trigonia*, *Ostrea* и други.

VII. Изобщо върху базалтнитѣ камъни въ България.

Базалтни могили намѣрилъ съмъ до сега въ придунавска България, само между рѣкитѣ Осъмъ и Янтра. Тѣ се простиратъ както и въ Waitzen (Унгария)[1]) отъ ЮЗЮ—СИС и стоятъ почти на една тектонична пукнжтина, трансверзална на Балканската верига. Базалтнитѣ скали виждатъ се въ отдѣлни брѣгове и доста правилно сж распрѣдѣлени между Сухиндолъ и Дели-сюле, въ една дължина не по малка отъ 40 килом.; въ групи ги невиждаме. Голѣмината на могилитѣ не е отъ нáй-забѣлѣжителнитѣ; Чаталъ-тепе и Кара-тепе надъ Върбовка могжтъ да се зематъ като нáй-пространнитѣ.

По височина можемъ да ги раздѣлимъ така: 1) Връха надъ Сухиндолъ съ 480 м. абсолютна височина, 2) Кара-тепе при Върбовка 382 м., 3) Четалъ-тепе съ 286 м., 4) Кара-тепе при Сломеръ съ 217.5 м., 5) Остра могила съ 188 м., 6) Иланджикъ съ 153.5 м.; между останжлитѣ седемъ, нáй-низки трѣба да считаме Овча-могила и Драчевецъ между Бутово и Неданъ. Но ако се докаже веднъжъ, че малкитѣ тумуло-подобни могили около Сломеръ сж базалтни, тогава ще имаме и пó-низки отъ прѣдидущитѣ.

У насъ, почти сичкитѣ базалтни могили иматъ конусообразна форма, та за това си и толкова много приличатъ; обаче всичкитѣ нѣматъ еднаква стръмнина. Едни сж стръмни отъ една или двѣ страни, и полегато се спущатъ къмъ останжлитѣ; едни сж скалисти и голи, други покрити съ ливади и съ гори, при трети забѣлѣзваме едното и другото. Има даже остри, послѣ плоскати и равни могили; Чаталъ-тепе има вида на турско седло.

Младитѣ вулканически скали пробиватъ при Сухиндолъ, варовити оолитни скали съ *Орбитолини* (Orbitolina concava?), а къмъ сѣверъ — синкави мергели. При Овча-могила пробиватъ варовито-глинени пластове, и въ контакт-

---

[1]) Jahrbuch d. k. k. geol. Reichsanstalt, 1866, Bd. XVI, p. 314.

нитѣ мѣста прѣобърнѫли сѫ глината въ хубавъ каолинъ. Пластоветѣ лежѫтъ почти хоризонтално и до колкото забѣлѣзахъ никъква дискорданция, не е могла да произведе ерупцията върху седиментарнитѣ скали.

До като въ България базалтнитѣ камъни пробиватъ горнье-кредни пластове, то въ Сърбия на истокъ отъ Нишъ, близо Островица на дѣсний брѣгъ на Нишава, тѣ пробиватъ Неокомскитѣ пѣсченици и варовити камъни. Споредъ изслѣдванията на Проф. Г. Жујовића, този е единственния базалтовъ стълбъ въ съсѣдната ни държава и той е ограниченъ на твърдѣ малко пространство.[1])

Слѣдъ като разгледахме, макаръ и въ кратко распрѣдѣлението, височината, формата на базалтнитѣ могили, както и скалитѣ които тѣ пробиватъ, можемъ въ сѫщий размѣръ да обърнемъ внимание и на самитѣ камъни.

Базалтътъ е гѫстъ или зърнястъ, пепеляно-черъ и синкаво-тъмно-пепеливъ; въ неговата хомогенна основа, съ просто, око виждаме само голѣмитѣ Оливинови кристали и тѣхнитѣ зърна. Този минералъ при едни е по́-изобиленъ отъ колкото при други; въ зърняститѣ скали зеленикавия Оливинъ, освѣнъ въ магмата, вижда се групиранъ и въ малки шуплини. Такива камъни има Връха, Кара-тепе, Чаталъ-тепе, и Овча-могила. Най-хубави, прѣсни, гѫсти, твърди и съ фино-микрокристалинна основа намиратъ се въ Калвака, въ Остра-могила и въ Иландженикъ; останѫлитѣ базалти сѫ малко или много зърнясти или гранави.

Въ тънки плочици подъ микроскопа[2]) фелдспата се вижда въ микролитни призмици, навѣрно лабрадорни, разсѣяни въ магмата. Сички почти кристалчета сѫ Плагиоклазни и паралелнитѣ уздужни черти могѫтъ само съ по́-голѣмо увеличение да се забѣлѣжатъ; има случаи, дѣто, съ слабо увеличение, фелдспатнитѣ микролити немогѫтъ да се отдѣлятъ отъ основата. Голѣми фелдспатни кристали невиждаме.

Доволно е изобиленъ Авгитътъ; намира се на́й-вече, въ малки кристали съ добрѣ спазена контура, но има го много и въ зърна, които измежду кръстосанитѣ Николи се распознаватъ по хубавитѣ си бои. Ний виждаме всевъзможни кристални прѣрѣзи, но на́й-вече паралелни съ ортопинакоида

[1]) Г. Жујовић — Прилог за Геологију југоисточне Србије. Београд 1884, стр. 9.
[2]) Ний ще разгледаме микроскопически само Базалта отъ Калвака.

($\infty\bar{P}\infty$, 100) и клинопинакоида ($\infty\grave{P}\infty$, 110); пó-рѣдко се виждатъ вертикални на 100, 010. Кристалитѣ сѫ прѣсни и хубаво запазени и въ обикновенната свѣтлина тѣ сѫ почти безцвѣтни; въ поляризованата свѣтлина отличава се съ живи червени и жълти бои. Малкитѣ Авгитни кристали прѣобладаватъ надъ първитѣ. Нáй-обикновеннитѣ затворени минерали въ Авгита сѫ магнетитнитѣ зрънца.

Единъ отъ константнитѣ и изобилнитѣ минерали въ нашия базалтъ е Оливина, който се вижда въ голѣми кристали и въ кристални зърна. Распознава се лесно отъ Авгита, по грапавата си повърхность, по неправилнитѣ си пукнатини и по живитѣ бои между + Николи. Пукнѫтинитѣ на нашия Оливинъ сѫ испълнени съ една зеленикъва материя, вѣроятно Серпентинъ. Пó-малко съдържа Магнетитъ, отъ колкото прѣдидущия минералъ. Въ тъкива плочици той е безцвѣтенъ.

Нáй-правилно разсѣянъ минералъ въ основата е Магнетита, който е въ ситни зрънца и малки октаедрични кристалчета; едритѣ кристали правятъ исключение. По хексагоналнитѣ прѣрѣзи, безъ други прѣдварителни опити, иска ми се да распозная още и Титаново желѣзо.

Съ Апатита се намира и Нефелинъ, първия минералъ се вижда въ игличясти кристалчета, а втория въ кѫси и дебелички хексагонални призми; и двата иматъ сѫщата боя въ поляризованата свѣтлина.

Колкото се касай до основата, тя е пепеливо нечиста, полустъклена и испълнена съ Фелдспатни и Авгитни микролити, както и съ магнетитни зрънца.

VIII. Отъ Свищовъ за Търново.

Въ стръмния и доста високъ дунавски брѣгъ, при Свищовъ, най-горѣ се вижда чистъ *löss,* послѣ — пѣсечивъ *löss* и подъ него твърдъ пѣсченикъ съ варовитъ цементъ; между послѣднитѣ твърди скали, които употрѣбяватъ тука за зиданье, намиратъ се слойове и съ раздробенъ пѣсченикъ. Тѣзи пластове, въ които твърдѣ често се намиратъ *Ostrea, Trigonia, Ammonites* и други, могѫтъ да се опрѣдѣлятъ като *Aptien.*

Къмъ Вардинъ дебелия *löss* се истънява и пѣсченитѣ скали се показватъ на много мѣста край пѫтя и край Ду-

навъ. По нашия брѣгъ се виждатъ и нѣколко могили — тумули.

На истокъ отъ Вардинъ, между това село и р. Янтра простира се равнище; отъ дѣсно пѫтя издигатъ се височини покрити съ *löss*. Пѣсченитѣ скали иматъ тука по́-едри кварцитни зърна отъ колкото при Свищовъ, и падатъ подъ 22° къмъ СИ. Прѣзъ едно мочорливо землище бързо пристигнѫхъ въ Новградъ.

Това село издига се въ *löss*-а край р. Янтра къмъ Биляново и отъ двѣтѣ страни на рѣката виждаме бѣли ужълти варовити скали съ изобилие на *Орбитолини, Корали, Бриозои* и др. На нѣкои мѣста Орбитолини нѣма. Скалитѣ могѫтъ да се подѣлятъ на оолитни и пизолитни; първитѣ сѫ бѣли, съставени отъ дрѣбни зрънца, които почти безъ цементъ сѫ слепени между си; съдържатъ малко Орбитолини и сѫ доволно твърди. Зърната на вторитѣ или на пизолитнитѣ не сѫ сички окрѫгли, но има и дългнясти; този варовикъ може да се каже, че е съставенъ отъ *Bryozoa* и други нижи животинки. Ако тука не би имало Орбитолини, безъ друго щѣхъ да опрѣдѣлѭ тъзи скала за Терциярна, защото твърдѣ много прилича на Церитския оолито-пизолитенъ варовикъ изъ долината на Искъръ. Петрографска разлика между двата нѣма, но само палеонтологическа. Тукашнитѣ Орбитолини много приличатъ на Сухиндолскитѣ и на ония които се намиратъ срѣщу Кара-Хасанъ на Осъма въ оолитния варовикъ; обаче да ли сѫ еднитѣ и другитѣ сѫщи *Orbitolina concava* или друга нѣкоя нова форма, това е още неизвѣстно.[1]) Сѫщитѣ варовити скали има при Кривина, при Батинъ на Дунава, на югъ и сѣверъ отъ Новградъ. И при р. Янтра както и при другитѣ рѣки, които видяхме на западъ, само дѣсния брѣгъ е скалистъ и стръменъ.

Къмъ югъ скалитѣ сѫ бѣли и отчасти само оолитни; тѣ сѫ по́-набити и по́-твърди отъ прѣдидущитѣ; въ тѣхъ има малко Орбитолини.

Отъ Новградъ прѣзъ първата височина се отива въ Джулюница, а прѣзъ втората въ Чаушево. Срѣщу послѣдното село сѫ сѫщитѣ скали, които и срѣщу Джулюница, съ

---

[1]) Споредъ Проф. Тоула съ голѣмитѣ типически форми на *Orbitolina concava*, намиратъ се още и едни малки Орбитолини, които на́й-вече приличатъ на *Orbitolina lenticularis*.

тази малка разлика, че при Чаушево сѫ пó-изобилни Орбитолинитѣ.

На югъ отъ Чаушево и на западъ отъ Долня Студена, малкото бърдо състои отъ мергеленъ или пó-точно отъ глиненъ варовикъ; скалитѣ сѫ синкави или пепеливо-синкави, и се цѣпятъ доста неправилно. Тѣ се виждатъ и отъ двѣтѣ страни на р. Янтра и ний ще можемъ пó-обстоятелственно да ги изучимъ въ малкия полуостровъ, който прави рѣката къмъ Бѣла.

Къмъ моста, дѣсния брѣгъ на р. Янтра дълбоко е прѣрѣзанъ и прѣдставлява живописна картина. Кредитѣ скали — а не еоценскитѣ, както ги опрѣдѣля извѣстния на Българетѣ пѫтешественикъ г. F. Kanitz, — сѫ почти хоризонтални и състоятъ отъ глиненъ варовикъ, испълненъ съ флинтъ въ черни ятки или пъкъ въ тънки (10—20 с. м.) слойове. Освѣнъ пепеливъ, глиненъ варовикъ, тука се намира и синкъвъ мергеленъ, който се различава слабо отъ първия. Много пѫти съмъ търсилъ въ Бѣленския варовикъ петрефакти, но ни веднъжъ не бѣхъ тъй честитъ както сега; малкото число вкаменености които намѣрихъ въ послѣдньо врѣме, достаточни сѫ да хвърлятъ свѣтлина върху староста на тѣзи глинени и мергелни пластове.

Jnoceramus spec. Mant. Нѣколко екземпляри, които сѫ непълни, и за това не дозволяватъ да се опрѣдѣлятъ.

Limopsis calvatus Sow. sp. (Zittel, op. cit. p. 61, taf. IX, fig. 8) Дълга широка до 10 м. м. скойка; тя е почти окрѫгла и само слабо издута. Върху провръхноста ѝ едвамъ се виждатъ концентричнитѣ ситни чертици. Намира се съ други неяни Бивалви въ синкъвия мергеленъ варовикъ при моста. Само една каменна ятка.

Panopaea sp. Единъ и той непъленъ екземпляръ, който прилича нáй-много на *P. frequens.* Характеризира съ първата Туронъ или долний Сенонъ.

Ammonites sp. Въ твърдия пепеляно-глиненъ варовикъ намира се само единъ, но хубавъ екземпляръ.[1]).

---

[1]) *Dr. V. Uhlig* къмъ когото се отнесохме за пó-точно опрѣдѣление на този Амонитъ, ни явява, че той прилича нáй-много на *Lytoceras (Coscidiscus) recticostatum* d'Orb., Амонитъ който се намира въ *Barrêmien;* тази е първата позната форма изъ Barrêmien въ прѣдбалканскитѣ страни. Намиранието съ този Амонитъ и малки Иноцерами не е неестественно нѣщо, тъй като въ Вернсдорфскитѣ пластове (Wernsdorfer Schichten) се намиратъ тоже Иноцерами.

Бѣленскитѣ кредни скали привидно се свършватъ при моста, но тѣ се виждатъ на югъ и при Косово. И тука както и по-горѣ, варовититѣ скали сѫ глинени и мергелни; тѣ сѫ цѣпятъ въ тънки плочи и освѣнъ *Fucoideae,* други вкамененности невиждаме въ тѣхъ. Стръмнинитѣ около Косово, край пѫтя и по дѣсний брѣгъ на рѣката, сѫ отъ сѫщитѣ Туронски скали; както се вижда сѫщитѣ пластове отиватъ отъ западъ къмъ истокъ, а така сѫщо и на югъ къмъ Коцина близо Росица, но тѣ като покрити съ плодна почва, едвамъ тукъ тамъ се забѣлѣзватъ.

Отъ Трамбешъ прѣзъ Одаитѣ до Куцина нищо забѣлѣжително. Отворени скали нийдѣ се невиждатъ, обаче вълнообразнитѣ височини отъ татъкъ р. Янтра, както и отъ дѣсната страна на пѫтя, трѣба да иматъ за основа тоже Кредна периода. Въ на́й-низкитѣ точки край рѣката распростира се Алувиумъ.

Отъ дѣсния високъ брѣгъ на р. Янтра, срѣщу Коцина, вадятъ сѫщитѣ глинено-варовити камъни, каквито се намиратъ и при Бѣла. Лѣвия брѣгъ е равенъ и покритъ съ Алувиумъ. Къмъ западъ нѣма ония скалисти стръмнини, каквито ги има на истокъ отъ р. Янтра; но, при всичко туй и тукъ се крие Кредна периода. Глинени варовити камъни вадятъ на западъ отъ Патрешъ, Липницитѣ, Дъскотъ, Паскалевицъ и пр., както имахъ случай и по́горѣ да споменѫ това.

Отъ височината, между Полекрайще и Самоводени, виждатъ се първитѣ и на́й-сѣвернитѣ прѣдгория на Балкана, които се простиратъ при Търново отъ истокъ къмъ западъ; тѣ сѫ съставени тука исключително отъ Ургонски пластове. Въ Дервента, или въ тѣснината между Самоводени и Търново, тѣзи скали прѣставляватъ прѣкрасна картина; тѣ се издигатъ и отъ двѣтѣ страни доста високо и на́йгорѣ се завършватъ съ массивенъ варовикъ.

Въ коритото на Янтра при Самоводени, подъ алувиялния на́носъ се виждатъ синкъви пѣсечиви мергели, които съставляватъ основата на Ургонскитѣ пластове. Въ Дервента, надъ тѣхъ забѣлѣзваме синкъви варовити пѣсченици, които поради умѣренната си твърдина, даватъ прѣвъсходенъ материялъ за зиданье. По́-долнитѣ отъ тѣзи пластове, биватъ не само по́-компактни но и по́-дебели, а по́-горнитѣ — по́-тънки

и пóвече пѣсчено-мергелни; скалитѣ сѫ наклонени тука подъ 10° къмъ С. (h. 3). Малко пó-високо, надъ горнитѣ лежѫтъ варовити пластове съ Орбитолини, а надъ тѣхъ — чистъ, бѣлъ или червеникъвъ и полукристализиранъ варовикъ съ *Requienia* или *Caprotina*. Послѣдния варовикъ, заема нáй-горнитѣ точки на дервентскитѣ височини и като твърда плащеница, запазва отъ растрошение долнитѣ пѣсченици и пѣсчено-мергелни пластове.

Въ Дервента, пѫтя за Търново отива отъ лѣвата страна на Янтра. Отъ двѣтѣ страни, доста стръмно, се издигатъ забѣлѣжителни височини, които се свършватъ, нáй-горѣ, съ вертикално прѣрѣзани бѣлизняви, варовити скали. Мънастиритѣ св. Прѣображение отъ дѣсно (resp. отъ лѣво Янтра) и св. Троица отъ лѣво, романтически положени подъ нáй-високитѣ канари, даватъ особенна величественность на дервентската тѣснина. Около подножието на Капротинския варовикъ, и отъ двѣтѣ страни на Дервента зеленѣѭтъ се по стръмнинитѣ млади но гѫсти гори, нашарени съ лозя, които прѣзъ горещитѣ денье на лѣтото разхлаждатъ въздуха и смаляватъ несносната жега на старата българска прѣстолница. Нáй-долу тече Янтра, която се разбива въ натъркаленитѣ изъ височинитѣ канари и съ шумъ се провира прѣзъ дервентското устие; тя бѣрза да стигне пó-скоро отвореното поле, отъ дѣто съвсѣмъ тихо и мирно тече къмъ Дунавъ.

Прѣдъ Търново, отдѣсно пѫтя, виждаме нáй-отдолу синкъвъ мергель съ бѣла слюда и черни вегетабални вещества. Въ мергеля се намиратъ още, червени и ужълто боядисани слойове съ окъръ, и тънки пластове отъ червенъ или шаренъ варовитъ пѣсченикъ; пластоветѣ падатъ подъ 13° къмъ югъ. Надъ мергеля лежи варовитъ синкъвъ пѣсченикъ съ хиероглифни фигури, съ *Ostrea, Terebratula, Rhynchonella, Serpula, Pseudocidaris* и *Bryozoa*. Пѣсченитѣ пластове постепенно прѣминаватъ въ глинени и нáй-послѣ се свършватъ съ правъ чепорястъ варовикъ (Knollen-kalk). Този има червеникъвъ и бѣло-пепеливъ цвѣтъ, отъ части е само глиненъ, доволно е твърдъ и неправилно се цѣпи. Както виждаме, въ Карталския брѣгъ нѣма Реквенийски варовикъ, защото той се отмича къмъ дервентскитѣ височини; но той се вижда къмъ Хисаря между Търново и Долня-махала, послѣ при Шулиаря край Янтра и на Каменецъ къмъ Ар-

банаси. Въ послѣдния локалитетъ има отворени карнери, дѣто измежду многото Реквении най-ясно се распознаватъ *Requienia Lonsdalii* (Sow.) d'Orb. и *R. Drinovi* Zlat. Въ Арбанаси къмъ мънастиря св. Никола, надъ Реквенския варовикъ се намира Сферулитни варовикъ, който се различава доволно отъ прѣдидущия. Най-изобиленъ е тука *Sphaerulites Blumenbahii Studer.*[1])

Въ Карталското бърдо, което къмъ Марнополе се спуща съ по-малка стръмнина отколкото къмъ Дервента, азъ намѣрихъ толкова много фосилии, щото за кратко можихъ да съставя слѣдующата разнообразна колекция:

Pleurotoma truncata Pictet et Camp.
Aporrhais cfr. marginata Sow.
Tylostoma depressum Pictet et Camp.
Natica cfr. Suerii Pictet et Camp.
Lithodomus oblongus d'Orb.
Lithodomus avellana d'Orb.
Neithea (Janira) atava (Roem.) d'Orb.
Lima longa Roemer.
Ostrea sp.
Terebratula cfr. Dutempleana d'Orb.
Terebratula cfr. praelonga Sow.
Terebratula (Waldheimia) tamarindus J. Sow.
Terebratula (Waldheimia) semistriata Defr.
Rhynchonella irregularis Pictet.
Rhynchonella lata d'Orb.
Rhynchonella Gillieroni Pictet.
Rhynchonella Gillieroni var. longirostris Pictet.
Heteraster oblongus (de Luc.) d'Orb.
Heteraster Couloni (Ag.) d'Orb.
Echinobrissus Olfersii Agas. sp.
Goniopigus peltatus Agas.
Cyphosoma cfr. Perroni Cott.
Pseudodiadema cfr. Rhodani (Ag.) Desor.
Pseudocidaris clunifera (Ag.) P. de Loriol.
Cidaris Lardyi Desor.
Corallia sp.

[1]) Варовика съ *Sphaerulites* прилича, споредъ Проф. Тоула, най-много на подмолния варовикъ (Riffkalk) въ юго-западната кредна зона при Бѣла-Паланка и Нишъ Островица) въ Сърбия (Sitzb. 1879, Märzheft, Bd. 79, p. 197 ff. Denkschriften 1881, Bd. 48, p. 43 d. Sep. Abdr.).

Както е S-te Croix, който доставя най-драгоцѣнни данни върху стратиграфията и палеонтологията за Кредна периода на Швейцарскитѣ Алпи, тъй е и Търново за прѣдбалканскитѣ скалисти мѣста.

IX. Около Търново.

Ние ще направимъ още една малка екскурзия на западъ отъ Търново, като минемъ прѣзъ Самоводени, Михалци, Бѣла-Черкова, Добромирка, Малкочево, Балванска махла, Пушево и Чолакова махла.

Отъ Търново до Самоводени познатъ ни е Дервента. Варовититѣ Ургонски скали, които имахме случай по́-горѣ да разгледаме, свършватъ се на сѣверъ при Самоводени, като се провличатъ къмъ западъ и къмъ истокъ отъ романтическата дервентска тѣснина. Варовитата зона отива на истокъ дори до Орѣховица, Лѣсковецъ Драгижево, на западъ, тя прѣминава р. Росица, Осъма, на даже и Видъ. Явява се и оттатъкъ Искъра но по́вечето инзуларно отъ колкото непрѣкъснато, както е на истокъ отъ р. Искъръ.

Отъ Самоводени за кратко врѣме стигнѫхъ въ Хотница. Тукъ носятъ бѣли едрозърнясти варовити камъни за зиданье отъ Кая-Бунаръ — югозападно отъ Хотница — въ които се забѣлѣзватъ *Rhynchonella,* Corallia, а въ набититѣ и *Requienia.*

Къмъ Ялари равнице, което се спуща постепенно къмъ коритото на р. Росица, безъ да се покажатъ въ него нѣкакви твърди скали. Каменитата зона, която се намира отъ лѣвата ми страна, отмича се къмъ западъ; между Мусина и р. Росица, показва се другъ скалистъ брѣгъ, който въ видъ на полуостровъ се свършва при Михалци. Отъ състава на послѣдньото бърдо, ще можемъ да си съставимъ ясно понятие за формацията на онзи прѣдѣлъ, който се простира между р. Росица и скалистата висока Търновска зона. При Михалци, въ този брѣгъ четемъ слѣдующето: най-горѣ синкъвъ, червеникъвъ, варовитъ пѣсченикъ, въ който между другитѣ има и доста голѣми кременни зърна. Има мѣста испълнени съ тъмночервенъ окъръ. Отъ вкамененоститѣ ще споменѫ само *Pentacrinites, Ostrea,* и дръжки отъ *Echinides.* Въ тѣзи пѣсченици има и релиефни фигури подобни на *Flysch* — пѣсченикъ. По́-долу пѣсченика прѣминава въ оолитенъ съ *Bryozoa, Trigonia* и др., а по́-долу

въ синкъвъ мазенъ мергель, какъвто видѣхме при Самоводени и Търново подъ пѣсченитѣ пластове.

На западъ отъ Михалци, около послѣднята рѣка, се простира прѣкрасно равнище испълнено съ плоденъ Алувий, върху което, на лѣвий брѣгъ на р. Росица, се издига хубавото голѣмо село Бѣла-Черкова (Турчетата).

Къмъ Вишовградъ има открити кариери съ варовито-пѣсчени камъни. Тѣ сѫ шарени и оолитни, но зърната имъ само съ увеличително стъкло могѫтъ да се видятъ; сѣко такова пѣсчено зърно, облепено е съ тънки луспици калциевъ карбонатъ и сички помежду си слепени сѫ съ варовитъ цементъ. Оолита е твърдъ и пластоветѣ му ясно наслагани; тѣ се спущатъ къмъ сѣверъ (h. $2^1/_3$) и затварятъ ѫгълъ 18—25°. Тъзи Вишовградска височина, която се прѣкъсва сега къмъ истокъ, стояла е нѣкоги въ свръзка съ онъзи — надъ Михалци.

На югъ отъ Плужна откриватъ се варовити скали, които се дробятъ лесно; тѣ се измѣнуватъ съ варовито-глинени слойеве, богати на *Corallia, Pterinella,*[1]) *Terebratula (T. tamarindus d'Orb.* и *T. acuta Quenst.), Cidaris* (само дръжки). Тѣзи пластове ставатъ пó-ясни къмъ южното подножие на брѣга т. е. къмъ Добромирка. Както пѣсченитѣ така и тѣзи падатъ къмъ сѣверъ, но подъ малъкъ ѫгълъ. Пó-на-югъ вижда се едрозърнястъ червеникъвъ и пепеливъ варовикъ, а прѣдъ Добромирка, край дола, излизатъ синкави мергели. При воденицата, прѣдъ селото има седло дѣто сѫщитѣ горни пластове падатъ подъ 45—55° къмъ югъ. Въ Добромирка скалитѣ сѫ пепеливо-сиви, набити, отчасти глинени и богати на *Ostrea.*

Въ Кална-Кория, къмъ шосето се показва гѫстия Ургонски варовикъ, съ сѫщитѣ вкамененности каквито и при Търново; между изобилнитѣ Ринхонели нáй-добрѣ се распознава *Rhynchonella irregularis* Pictet.

Слѣдъ като прѣцѣпихъ варовитата зона къмъ Малкочево, стѫпихъ въ единъ пѣсченъ терренъ тоже отъ сѫщата Ургонска формация. Пѣсченика е дребнозърнястъ, синкаво-

[1]) Птеринелитѣ сѫ доста голѣми и приличатъ на ония, които се намиратъ въ пѣсечивитѣ Неокомски мергели надъ Орше (*Toula,* Grundlinien, Taf. III). Формата *Pterinella crassitesta* Toula се намира и при Плужна, покрита съ *Serpula filiformis* Sow. Пластоветѣ при Орше на сѣверъ отъ Абланица, при Плужна и при Срутена канара недалеко отъ Търново сѫ едни и сѫщи.

*

пепеливъ и състои освѣнъ отъ бѣли още и отъ черни кременни парченца, разна голѣмина. Бѣлата слюда само съ лупа може да се распознае; пластоветѣ падатъ къмъ СЗ., (∠ 39°). Подъ дебелитѣ пѣсчени пластове, въ доловетѣ се виждатъ сини мергели въ тънки слойове, а подъ тѣхъ се явяватъ пакъ пѣсченицитѣ и пр.

Отъ Малкочево до Гостилица сѫщитѣ пѣсченици и сѫщитѣ мергели. Прѣдъ послѣдньото село пóвечето — скали сѫ мергелни и падатъ къмъ югъ (∠ 50°); въ пѣсченицитѣ се намиратъ растителни остатки, пóвечето въ вѫглища прѣобърнѫти, а въ прѣцѣпнитѣ плочи не сѫ рѣдки хиероглифнитѣ фигури. Въ селото има само пѣсченици които затварятъ само 19° а не 50° както пó-горѣ.

Други единъ варовитъ поясъ (зона) отъ Ургониенъ, успорѣденъ съ първия, който прѣцѣпихме пó-горѣ, простира се отъ Сербеглий къмъ Дрѣново и носи името Стража. Отъ височината между Малкочево и Гостилица, Стража се вижда като бѣлъ високъ зидъ, който Янтра разсича отъ югъ къмъ сѣверъ, въ двѣ еднакви половини.

При първия долъ отъ Гостилица за Балванската махала, пѣсченицитѣ и мергелитѣ мѣняватъ посоката на паданието си; тѣ се спущатъ тука доста стръмно (65—75°) пакъ къмъ сѣверъ (h. $1^1/_2$).

Прѣдъ Балванската махла, варовититѣ Ургонски скали, които лежѫтъ конкордантно надъ първитѣ, показахѫ се изново. Варовика е сѫщия какъвто го има при Търново и на западъ отъ този градъ; пóвечето е набитъ отъ колкото зърнястъ. Отъ вкамененоститѣ нáй-често се вижда *Rhynchonella cfr. irregularis* Pictet и разновидни *Корали*. Надъ тѣзи, къмъ моста, лежѫтъ други варовити скали испълнени съ *Requienia* и др., които сѫ тоже гѫсто набити, червеникъви, пепеливи и синкави, както и онѣзи подъ тѣхъ лежащи. Тука падатъ само подъ 19° къмъ сѣверъ. Тукъ се намира размѣстване (dislocation) на пластоветѣ; надъ Реквенския варовикъ привидно се показватъ глинени и мергелни пластове и между тѣхъ варовитъ пѣсченикъ; пó-на сѣверъ надъ тѣзи слѣдватъ пакъ горнитѣ набити варовити камъни, между които чепорястия варовикъ има пó-голѣмо распространение. Въ послѣднитѣ освѣнъ *Ostrea* и *Corallia* други вкаменености не забѣлѣзахъ.

Янтра прѣцѣпва отъ югъ къмъ сѣверъ варовитата зона, която на западъ изглежда като нѣщо цѣло, а на истокъ тя е прѣкъснѫта въ седла и чуки. Въ коритото на рѣката тукъ тамъ се виждатъ и синкави мергели.

Къмъ Пушево, низкия дѣсни брѣгъ на Янтра покритъ е съ Алувиумъ; лѣвия брѣгъ, който е съставенъ отъ синкъвъ мергель, издига се доволно надъ нивото на рѣката и показва че тукъ, има пакъ размѣствание на пластоветѣ (dislocation).

Прѣдъ Шемшево надъ варовититѣ Ургонски скали лежи глиненъ варовикъ, който е, както ще видимъ отпослѣ Еоценски. Има бѣлизнявъ цвѣтъ, цѣпи се правилно и безъ мѫка растрошава. Тази скала, позната тука подъ името „Бѣла пръстъ“ употрѣбява се отъ населението за мазанье; тя се простира къмъ Търновскитѣ лозя, дѣто бива бѣла, слабо-синкава, пепеливо-бѣла или зеленикъво-бѣла. Сѫщитѣ тѣзи пластове констатирахме съ Проф. Тоула, отпослѣ, и на истокъ отъ Търново, дѣто щастието ми помогна да намѣрѭ първитѣ Нумулити (Nummulites). Споредъ моитѣ изслѣдвания, Еоценската формация отива отъ Шемшево къмъ истокъ до Търновскитѣ лозя, прѣкѫсва се единъ километръ прѣдъ Янтра, и изново се явява на два километра източно отъ Търново. Въ послѣдния локалитетъ събрахме много вкаменености, които моя уважаемъ приятель, Проф. Тоула наскоро ще опише. Терциярната периода, която се явява тоже къмъ Драгижево и Мердана, трѣбва да се простира и по́-на истокъ; това остава обаче въпросъ който се надѣвамъ въ скоро врѣме да разрѣшѭ.

При Шемшево прѣгазихъ Янтра и прѣзъ лозята се спуснахъ къмъ Чолаковата махла. Но прѣди още да стигнѭ въ това село, Еоценскитѣ пластове, които лежѫтъ конкордантно надъ Кредниттѣ, исчезнахѫ и подъ тѣхъ се показа онзи сѫщия редъ на Ургонскитѣ камъни, които имахме случай да видимъ и прѣдъ Балванската махла, заедно съ двѣтѣ дислокационни пукнатини които отиватъ отъ истокъ къмъ западъ. Сѫщото нѣщо ще разгледаме подробно, въ устието на Янтра къмъ Търново.

Чолаковата махла лежи на югъ отъ варовититѣ скали, край рѣката.

При устата на тѣснината или „устьето“, и още по́-точно при Белчевата воденица. Урогонскитѣ пластове падатъ къмъ

С. (h. $^1/_3$ ∠ 26°). На́й-долу виждаме глиненъ мергель, послѣ 30—30 с. м. дебели пластове съ варовитъ пѣсченикъ и надъ него тънки пѣсчени слойеве (1—0.5 с. м.). Непосрѣдньо надъ тѣзи лежи пепеливо-бѣлъ, гжстъ и послѣ слѣдва червеникъвъ, синкъвъ варовикъ; На́й-отгорѣ пакъ пепеляво-сивъ варовикъ съ Rhynchonella на който пластоветѣ достигатъ 15 до 18 метра дебелина.

Първа дислокация (размѣстване на пластоветѣ). Пепеливъ глиненъ мергель въ тънки слойове съ малко пѣсъкъ и бѣла слюда; измѣнява се съ тънки слойове (0.3—0.1 с. м.) варовитъ пѣсченикъ, въ който се виждатъ твърдѣ често релиефнитѣ фигури на Карпатскитѣ пѣсченици. Дебелината на мергело-пѣсченитѣ пластове достига 25—28 м. Надъ тѣхъ лежи до 8 м. варовитъ синкъвъ пѣсченикъ, въ който освѣнъ кварцови зрънца, виждатъ се още частици отъ вжглища и Марказитна руда, фино распръсната въ скалата. Надъ компактнитѣ пѣсченици пакъ глиненъ мергель и варовитъ глиненъ пѣсченикъ, който на́й-първо се показва въ растрошено състояние и постепенно прѣминава въ твърдъ и набитъ пѣсченикъ. На́й-послѣ намираме пакъ първия добрѣ познатъ варовикъ съ множество *Requienia* и др.; този бива на́й-долу пепеливо-белизнявъ или червеникъвъ и по́горѣ синкъвъ и богатъ на вкамененности; дебелината на пластоветѣ му достига 50—70 м. и се накланя подъ 19° къмъ сѣверъ.

Втора дислокация забѣлѣзахъ, когато излѣзохъ изъ устието, къмъ Людскановата фабрика, дѣто, както и по́горѣ се показа глиненъ мергель, и варовитъ пѣсченикъ. При голѣмата фабрика на Карагьозова, въ отворенитѣ, край Янтра кариери, скалитѣ сж пѣсчени, въ които, тукъ-тамъ се виждатъ *Rhynchonella, Terebratula, Crassatella* и др.; но тѣ се простиратъ и подъ Марнополското поле дѣто едвамъ при Шулнаря се показахж чепорясти варовити скали и *Реквенски варовикъ*. Сжщитѣ тѣзи членове отъ Ургониенъ намираме въ гората, оттатъкъ Янтра, както и на брѣга, върху който се издига градъ Търново, но тъй като послѣдния брѣгъ стои много високо надъ Марнополското равнище, то трѣба тука да прѣдположимъ и една *третя дислокация*.

ОТЪ СОЛУНЪ ДО БѢЛГРАДЪ.

(ПЪТНИ БѢЛѢЖКИ И НАБЛЮДЕНИЯ. — ИЗЪ „REVUE DES DEUX MONDES").

Съобщава Пр. Отшелниковъ.

За Македония едва ли може да се каже днесъ, че тя е земя неизвѣстна, terra incognita, както това бѣше възможно прѣди нѣколко години. Ако не въ всички подробности, изобщо обаче може да се каже, че тя днесъ не е нити тайна, нити гатанка въ географическо и етнографическо отношение. Часть значителна, въ Старопланинския полуостровъ, отъ така наричанната европейска Турция, тя е била заедно съ тази послѣднята изобщо прѣдмѣтъ, ако не на особно систематично изучвание и изслѣдвание, то поне на бѣлѣжки не безинтересни и не безъ значение отъ всѣка една страна. На всички, чието внимание сѫ привличали и привличатъ пó-особенно тия страни, извѣстни сѫ както имената, така и трудоветѣ на A. Griesebach,[1]) на Ami Boué,[2]) на В. Григоровича,[3]) на Cyprien Robert,[4]) на Lejan,[5]) на J. G. v. Hahn,[6]) и пó-послѣ на Heinrich Barth,[7]) на Теплова,[8]) на Emile de Laveleye[9]) и др., у които всички има скѫпи свѣдѣния за Македония едни съ пó-общъ, други съ пó-частенъ характеръ. Не е, отъ друга страна, нужда да се спомене тука нѣщо пó-особенно за всичко писано и обна-

---

[1]) Reise durch Rumelien und nach Brussa im Iahre 1839 von *A. Griesbach*, D-r Med. 2 Band. 1841. Въ вторий томъ, глава XIV носи заглавие: *Macedonien.*

[2]) La Turquie d'Europe par *Ami Boué*, 4 vol: 1840. — *Recueil d'Itenéraires dans la Turquie d'Europe* par *Ami Boué*. 2 vol: 1854. Съ името и съ трудоветѣ на Ami Boué читателитѣ на това „Период. Списание" сѫ запознати (В. кн. I. стр. 84—89. Срѣдецъ, 1882).

[3]) Очеркъ ученаго путешествія по Европейской Турціи. *Виктора Григоровича.* Казань, 1848.

[4]) Les Slaves de Turquie e. t. c. par M. Cyprien Robert. 2 vol: 1884.

[5]) Ethnographie de la Turquie d'Europe par G. Lejan. Paris, 1861.

[6]) Reise von Belgrad nach Salonik von I. G. v. Hahn. 1861.

[7]) Reise durch das innere der Europäischen Türkei u. s. v. in Herbst 1862, von *Heinrich Barth.*

[8]) Матеріалы для статистики Болгаріи, Ѳракіи и Македоніи. Составилъ В. Тепловъ. С.-Петербургъ, 1877.

[9]) La péninsule des Balkans e. t. c.

родвано по Македония както въ българския, така често и въ иностранния печатъ, било по поводъ на черковния въпросъ, още продължаванъ и не разрѣшаванъ въ тази страна, било пó-политеческото ѝ положение, днесъ, безъ всѣко съмнѣние, пó-прѣплетено отъ колкото всѣкий другъ пѫть.[1]) Но Македония е страна и българска и близосѣдна къмъ българското господарство. Запознаваньето пó-отблизо на всѣки истинно образованъ Българинъ съ тази страна не може да бѫде само удовлетворение на едно нò-малко или пó-много възбудено географическо или етнографическо любопитство; то се налага като една повелителна длъжность.

Въ извѣстното френско Периодическо Списание Revue Des Deux Mondes има обнародвани, въ книжкитѣ му отъ 1-й и 15-й януарий т. г. нѣкои пѫтнишки бѣлѣжки подъ заглавие: *Отъ Солунъ до Бѣлградъ.* Авторътъ на тия пѫтнишки бѣлѣжки не само не се впуща въ подробни географически, етнографически или статистически издирвания на страната, презъ която минува желѣзницата, но даже зема и всички предпазливи мѣрки въ своитѣ бѣлѣжки, да не се произнася рѣшително по нѣкои съврѣменни въпроси, и пó-особенно по въпросътъ относително до народонаселението въ Македония. Било при пѫтуваньето си, било при кратковрѣменното си спиранье на нѣкои мѣстности, той се ограничава просто да наблюдава и да бѣлѣжи, да си наумѣва минѫлото и да разсѫждава за настоящето. Той не открива ни нови неизвѣстни селения, ни нови непознати фактове, па и намѣрението му не е било таквози. Той се намѣрва просто прѣдъ единъ материялъ, до който той не се коснува толкозъ отблизу, но по който той поетизира, често изящно, или историко-философствува, обикновенно съ дълбокъ и проницателенъ възгледъ. Съмнително е, да ли токо що забѣлѣжената му прѣдпазливость го е завардила всѣкога и въ всичко отъ нѣкои неулучени може би възгледи, но, изобщо, наблюденията, които прави, и раз-

---

[1]) Горнята статия бѣше свършена, когато се получи въ София, на френски прѣводъ „Македонски Сборникъ“ отъ Офейкова, или „La Macedoine au point de vue etnographique, historique et philologique par *Ofeïkoff,* Philippopoli, 1888“. Възъ основание на горнитѣ и други още авторитети, както и на равни още други исторически, езикословни и фактически доводи, авторътъ залѣга главно да докаже, че словѣнската народность, която населява Македония, не е Сръбска, а е Българска. Книжката има дѣйствителна стойность.

сѫжденията, които исказва, заслужватъ всѣко внимание. Авторътъ не се показва ни врагъ непримиримъ, ни приятель пристрастенъ на никоя народность отъ ония, които населяватъ Балканския Полуостровъ. Задачата, която го занимава главнимъ образомъ, кога остави наблюденията си за да се впусне въ нѣкои разсѫждения, е участа на тази страна, е сѫдбата на тия народности, отдѣлно или изобщо, въ тѣхното минѫло, настояще, а до нѣкѫдѣ и бѫдѫще. Suum quique. Всѣкому той отдава своето, но това не му забранява да исказва и нѣкои неприятни може би за всички истини, па да посочва и на мѫчнотитѣ, които, споредъ него, сѫществуватъ за окончателното и благополучното разрѣшение на поставенитѣ разни въпроси въ нашия полуостровъ, относително до бѫдѫщата му политическа сѫдба.

Запознаваньето читателитѣ на „Периодическото Списание“ съ този трудъ, обнародванъ въ горѣпоменѫтото Френско Периодическо Списание, помисли се, че може да не е безполезно, особенно днесъ, когато се разиграватъ отново, па речи и въ размѣри много по́-голѣми отъ всѣки, може би, другъ пѫть, сѫдбинитѣ на Балканския Полуостровъ. При състязанията, които ставатъ днесъ по животрепетущия въпросъ за тия сѫдбини, и прѣди произнасянето прѣсѫдата, която се готви така или инакъ, добро е, въ всѣкий случай, да се чуе гласътъ на единъ иностраненъ пѫтникъ, който при пѫтуваньето си за просто удоволствие съгледалъ нѣкои нѣща, билъ обзетъ отъ нѣкои мисли, записалъ по тѣхъ нѣкои бѣлѣжки, които, впрочемъ, на много мѣста не сѫ безъ интересъ и като прости свѣдѣния за страната, прѣзъ която пѫтува.

Тѣзи пѫтнишки бѣлѣжки се привождатъ тука отчасти въ прѣводъ, отчасти въ съкращение, а често и въ простъ анализъ безъ да пострадѫтъ тѣ въ своята сѫщность изобщо. Тѣ се раздѣлятъ на двѣ части, отъ която първата, обнародвана въ книжката на Revue Des Deux Mondes отъ 1-й януарий н. г., носи, подъ общото заглавие: *Отъ Солунъ до Бѣлградъ,* и по́-особното: *Солунъ,* тъй като този градъ е и главния прѣдмѣтъ на тази първа часть отъ тия пѫтнишки бѣлѣжки и наблюдения. Втората часть носи за особенно заглавие: *Македония* и *Сърбия.*

I.

Авторътъ захваща пѫтнишкитѣ си бѣлѣжки така: „Нáй важнитѣ събития не сѫ всѣкога ония, които произвождатъ нáй-голѣмъ шумъ. До като всичкото внимание на Европа се поглѫща отъ българската траги — комедия, на една друга точка отъ балканския полуостровъ се извръшва една революция отъ другъ родъ, и възможно е, потомството да придаде пó-голѣма стойность на това скромно дѣло отъ колкото на раждането на едно дунавско господарство. Думата е за свръзването на оттоманскитѣ желѣзни пѫтища съ онѣзи на срѣдня Европа прѣзъ Сърбия. При толкози свои недоносчета, Берлинския Договоръ ще да е родилъ поне едно нѣщо полезно. Както първорожденния му братъ, прочутия Парижки Договоръ, отъ който сѫ останѫли днесъ само распокѫсани дрипели, и този послѣденъ дипломатически инструментъ вѣроятно е, че нѣма да остане живъ въ паметта на народитѣ за друго, а само за нѣкои второстепенни и благотворителни распореждания въ него. Отъ това число е и распорежданието, което налагаше на четиритѣ съпрѣдѣлни държави: Австрия, Турция, България и Сърбия задължението да свѫржѫтъ желѣзнитѣ си пѫтища. Българетѣ сѫ закъснѣли: тѣ иматъ други работи нá-рѫцѣ. Но Сърбитѣ сѫ готови. Тъй като работата на Турция за това желѣзопѫтно свръзване попаднѫ въ френски рѫцѣ, то се случи щото и Турцитѣ да свършѫтъ своя дѣлъ отъ кѫдѣ Солунъ. Съ това се очудватъ и тѣ сами; още се поогледватъ и пипатъ, за да узнаѫтъ наистинна да ли това не е сънь, да ли тѣ, Османови синове, сѫ наистинна склонили да полу-отворятъ свещеннитѣ врата на империята. Не единъ привърженикъ на Пророкътъ би пожелалъ въ дълбочината на сърцето си, щото едно землетресение да погълняше и инженериери, и пѫть, и станции и всичко друго. Но какво да се прави? Работата е вече свършена и прѣсвършена. За щастие, въ Турция нѣма само улеми; има и тамъ мѫже просвѣтени. Султанътъ сключи прѣди малко врѣме съ сърбското правителство една конвенция, която опрѣдѣлява условията на свръзването, която външно се види проста работа, но която има грамадно значение . . . . Ако си науми човѣкъ, че досега оттоманската империя бѣше пристѫпна само отъ къмъ морето, както и Китай, а сега,

съ тази конвенция, стария Истокъ се свързва и по сухо съ Европа; ако си припомни всичкитѣ протакания, всичкитѣ прѣдпазвания, които Портата правяше и земаше, за да направи щото желѣзнитѣ ѝ пѫтища да сѫ толковъ безполезни, колкото и скѫпи сѫ ѝ станѫли, то сухитѣ и прозаическитѣ думи на Султановитѣ министри въ тази конвенция получватъ извънредна стойность. Какъ! Пѫтницитѣ ще могѫтъ да минаватъ границитѣ, безъ да бѫдѫтъ подлагани на нескончаеми главоболия? Вагони съ стоки ще пристигатъ пломбирани до Солунъ? Ще бѫде възможно да тръгнемъ отъ Парижъ или отъ Вѣна, и да си спимъ въ *спалнята кола* до крайбрѣжията на Егейското море! Наистинна, това е цѣла революция. Балканския Полуостровъ не ще да е видѣлъ нищо пó-извънредно отъ заминуваньето прѣзъ него на кръстоносцитѣ, за да идѫтъ въ свещеннитѣ мѣста.“

Слѣдъ това въведение, авторътъ расказва какъ се рѣшилъ да пѫтува по тази нова линия и какъ прѣзъ минѫлий септемврий той стигнѫлъ въ Солунъ, на който се посветява, токо-рѣчи, и цѣлата първа половина отъ пѫтнишкитѣ му бѣлѣжки. Външното описание на градътъ и на станѫлитѣ отъ 20—30 години насамъ подобрения на пристанището и украшения около него, е като второ въведение, специялно за Солунъ. Върху 130,000 жители въ този градъ, той смѣта окола 70,000 Евреи, 40,000 Турци и 20,000 Гръци. Число особенно за Българетѣ въ това прѣброяванье той не опрѣдѣлява. Евреитѣ, казва, се занимавали съ всичко, отъ нáй-долнитѣ до нáй-горнитѣ занаяти, съ търговия, съ банкерство, съ фабрики, съ драгоманство, съ хамаллѫкъ. Евреи били първитѣ търговци въ града и имената на Аллатини, Модияно били така добрѣ познати въ Марсилия, въ Парижъ или въ Лондонъ, както и по крайбрѣжията на Егейското море, но при тие голѣмци и богаташи имало и много бѣдни и злощастници. Турцитѣ, които не играяли първа роль, и отъ които пó-многото, споредъ авторътъ, сѫ потурчени Евреи, живѣяли добрѣ съ другитѣ иновѣрни народонаселения, и въ всѣкий случай, се отнасяли съ търпимость, за това и фанатизмътъ рѣдко се проевявалъ тамъ. Като говори за кървавитѣ сцени, които бѣхѫ се случили въ Солунъ презъ 1876 г. и по които мусулманското народонаселение бѣ прибило по нáй-

вопрѣки сама нея? За тие Палеолози, които, изгонени отъ Цариградъ, умѣхѫ отново да го прѣвземѫтъ отъ потомцитѣ на кръстоносцитѣ и дадохѫ възможность да разселенѣе отново едно послѣдньо клонче върху старото стебло на империята, което Европа въ своето заслѣпяванье упорствуваше да иска съвсѣмъ да искорени? Само невѣжеството приема бързитѣ и леки прѣсѫди; само то намѣрва сгодно откѫсваньето нѣколко страници отъ книгата на историята, още и при опасноста да направи слѣдствието ѝ неразборно и неразбираемо. Нáй-вече нашата цивилизация, твърдѣ горда и прѣвзета сама за себе си, намѣрва приятность въ това, да избръшва съ гѫба сторенитѣ отъ нея неправди и съ удоволствие да се отнася къмъ пожъртвованитѣ отъ нея народи, като къмъ пó-долни. Тя не ще да признае, че равнодушието ѝ прѣдизвика и навлече безкрайни злини върху тази хубава часть отъ земното кълбо, която бѣше послужила за люлка на тази цивилизация!“[1])

Като се връща, подиръ тия размишления, пакъ на прѣдмѣта си за паметницитѣ, авторътъ казва, че „съсипваньето, разрушението у Турцитѣ, не било систематично; то происхождало просто отъ тѣхното равнодушие. Тѣ пощадили онова, което не ги стѣснявало. Въ Солунъ, случая е запазилъ нѣколко хубави фрагменти, откѫси, и цѣла една черкова, св. Димитрия, на която мряморитѣ сѫ съхранени добрѣ. Той посѣтилъ тази черкова, прѣобърнѫта днесъ въ *джамия* и намѣрва, че тя е сградена още прѣзъ първитѣ столѣтия на нашето лѣточисление, и че порфирнитѣ стълпове, колони, съ коринтийскитѣ имъ главички, сѫ дигнѫти отъ нѣкой старъ еллински храмъ и прѣнесени тука за новата християнска сграда. Но като разгледвалъ съ пѫтнишко любопитство, до самозабвение, това здание и жалѣялъ за умрѣлитѣ, за минѫлитѣ нѣща, нему се сторило, че старитѣ греди, старитѣ стълпове му държѣли слѣдующия езикъ: „Виждь! Ние носихме и държахме нáй-напрѣдъ храма на Олимпийскаго Юпитера. Пó-послѣ, ние додохме тука за да украсимъ Христовото селение. Днесъ нашитѣ десеть и петъ столѣтни чела прѣдсѣдаватъ на Мухамедовия култъ. Видѣхме ние чедата на людьетѣ да се кланятъ, да

[1]) Каква исповѣдь тука искренна и какво самопризнание съгласно съ историята! но минѫлото послужи ли за урокъ? . . . . Б. Пр. Отш.

колѣничжтъ прѣдъ три различни олтари. Отъ толкози поколѣния изминжли подъ нашитѣ галерии, ние едно само нѣщо сме запомнили, едно сме запазили, а то е, пламенния полѣтъ, общото стремление на всичкитѣ смъртни къмъ едно пó-високо, едно пó-велико сжщество. Нищо не умира; всичко се мѣни и подновява. Днесъ, както и другъ пжть, отъ бога има само единъ Богъ".

Слѣдъ този исходъ въ областа на историята, на философията и на поезията, като развива, че вопрѣки прѣходни нѣкои политически, и случайно отъ първа степень роли на Солунъ, природата не е създала, въобще, този градъ да бжде центръ на една голѣма империя, авторътъ прибавя: „Промислътъ, като е затикнжлъ така този градъ въ дълбочината на заливътъ му, го е осждїлъ да слѣдва голѣмитѣ територияли революции, безъ да ги ржководи. Той нѣма да оправи даже нити сждбата на Македония, която той продоволствува и отъ която живѣе. Българското плѣме, прѣвъзмогажще по селата, едвамъ се прѣдставлява въ града и нѣма никакво влияние върху градскитѣ работи.[1]) Претенциитѣ на съпрѣдѣлнитѣ държавици, Гръция, България, Сърбия се основаватъ възъ изчисляваньето на селата, които всѣка една иска да присвои за своя светецъ и за своето плѣме, но не и върху съставътъ или върху стремленията на самия градъ Солунъ. Сждбата на Македония не се разиграва даже нити по турскитѣ граници; това се върши пó-надалечъ, около зеленопокритата масса на дипломатическитѣ канцелярии. Много пжти още полуостровътъ ще бжде отърванъ и разпокжсванъ на части, прѣди нѣкой да захване да се разполага окончателно въ г. Солунъ. Самитѣ даже Русси, когато начъртахж въ Санъ-Стефано велика България, оставихж на страна Халкидическия Полуостровъ и голѣмото му пристанище, като знаяхж твърдѣ добрѣ, че веднъждъ господари на стеблото на дървото, клонътъ ще послѣдва самъ отъ себе. Отъ тогисъ всички мислятъ за Солунъ, но никой не приказва за него. Той възбужда голѣми прищѣвки, но той обезпокоява готовата да го усвои ржка. Този портъ можилъ би да разбогати единъ завоеватель, но той нѣма да

[1]) Не така ли се говореше другъ пжть и за Пловдивъ и не ли тъй бѣше до нѣйдѣ едно врѣме и въ Пловдивъ? Б. Пр. Отш.

му прибави никаква сила. Напротивъ, държавата, която би простреѣла ржка до тамъ, умножила би само уязвимитѣ си мѣста и изложила би се просто не на единъ нападатель. Ако нѣкогаждъ Турцитѣ ще бждѫтъ принудени да се оттеглятъ, Солунъ нѣма май да падне веднага съ тропотъ и съ потрясение; той има да се отдѣли отъ империята полека-лека и безшумно, като едно узрѣло овощье. Ако този старъ градъ би можилъ самъ да рѣши за своята участь, вѣроятно е, че той би билъ наклоненъ къмъ една конфедерация отъ градове, къмъ единъ видъ источенъ ханзейски съюзъ, какъвъто тия крайбрѣжия сѫ видѣли и другъ пѫть, и какавъто едно пó-щастливо поколѣние ще види може би отново да цъфне. Това сънище е утопия за Цариградъ, но тука, по распрѣдѣлението на земята и по гения на жителитѣ, то би могло чудесно да се приспособи. Но желанията на народитѣ сѫ онова нѣщо, което нáймалко угрижва нашия жилѣзенъ вѣкъ. Дълго врѣме още Солунъ не ще управлява самъ своитѣ собственни сѫдбини. За това той е и пò-вече отъ всѣки другъ градъ привязанъ къмъ турското владичество, което е за него ржчателство за една относителна независимость. Нека го оставятъ само да се обогатява; той съ благодарение ще се задоволи съ една скромна и подчинена роль".[1])

Подиръ това авторътъ расказва за Солунъ като за търговски градъ и се впуща въ нѣкои си економически разсѫждения за неговото положение сега и въ бждще, което положение, въ търговско отношение, той намѣрва за обезпечено, както се случило и съ положението на Марсиля

[1]) По случай на единъ езикословенъ споръ за Дебърския говоръ въ Македония между г. Дринова и Сърбския профессоръ г. Сретковича, споръ заведенъ въ единъ извѣстенъ русски журналъ, ето какъ се отзивава редакцията на този журналъ и по распрята за Солунъ между Българе и Сърби. „Это распря горячая и скоро неокончится. Болгарамъ и Сербамъ одинаково хочется получить, пріобрѣсть Македонію съ Солунемъ, и *непремѣнно* съ Солунемъ. Это всячески вопросъ довольно далекаго будущаго, вопросъ не научный, а политическій, можетъ быть рѣшенъ не *спорами о Македонской діалектологіи, а внѣшнею, грубою силою.* Одно тутъ кажется вѣрно, что ни Сербы, ни Болгаре ни одни, ни даже вмѣстѣ Солунемъ не завладѣютъ и владѣть не будутъ. Для того нуженъ свой флотъ и нужно владѣть Константинополемъ. Кто имъ обладаетъ, тотъ Солуня надолго въ чужихъ рукахъ оставлять не захочетъ и не станетъ. Сербы и Болгаре не какъ таковые, а какъ Славяне, какъ члены восточно-христіанскаго міра, имѣютъ польное право и когда нибудь конечно добьются этого права совладѣнія, греко-славянскаго condominium'а въ Солуни и въ Цареградѣ. Но до этого еще далеко и горячиться по этому поводу Болгарамъ и Сербамъ преждевременно и безполезно". (Извѣстія С.-Петербургскаго Славянскаго Благотворительнаго Общества. No. 9 Сентябрь 1887, стр. 440). Б. Пр. Отш.

като главенъ портъ въ срѣдиземното море, при всичкитѣ новопрокарани желѣзни пѫтища презъ Мон-Сенисъ и Санъ-Готардъ и при съживѣлия италиянски портъ Бриндизи. „Търговското значение, казва той, е съвършено друга работа. Въ това отношение Македонската столнина е наистина царица и нейната империя ще порасне и ще се увеличи още повече.“ Съ тия убѣждения за бѫдѫщето на Солунъ като търговски градъ и като значителенъ портъ, той се отправя къмъ солунското народонаселение, увѣдомява го, че богатството се намира близу до него, подъ негова ржка, подъ земята около него, въ великолѣпнитѣ страни къмъ вѫтрѣшноста, които трѣба то да обработва, та тѣ да произвождатъ, съвѣтва го да стане посрѣдникъ на Балканския Полуостровъ, прѣди да бѫде такавъ на Европа за стоки, които идѫтъ отъ далечъ, казва му, че прѣди да бѫде международно, то трѣба да бѫде туземно, че Марсиля има задъ себе си Франция, Генуа—Италия, Триестъ—Австрия, и че, ако Ливерпулъ нѣмаше задъ себе си Манчестеръ, този портъ не би станѫлъ общъ складъ за всичкия свѣтъ; най-сетнѣ признава, че тия страни сѫ изобщо прѣдмѣтъ на нескончаеми политически прѣпирни, които спиратъ съединението на населяющитѣ ги плѣмена въ единъ общъ подвигъ, но прилага да каже, че има една пó-горня сила, която кара свѣтътъ, която си играе съ конгресситѣ, и на която е угодно да срутва измислюваннитѣ отъ дипломатитѣ прѣгради.

II.

Отъ Солунъ пѫтникътъ тръгва по желѣзницата за кѫдѣ Скопия и нататъкъ. Пѫтнишкитѣ му бѣлѣжки носятъ тука пó-особно заглавие: *Македония и Сърбия,* и читательтъ ще види пó-надолу, че то не е безцѣлно. Набързо наистина, но тукъ се говори за тия двѣ страни. По пѫтя той гледа всичко и, токо-речи, разсѫждава пѫтемъ за всичко що гледа, или, още, и що чувствува по нѣкогаждъ, било при голѣмитѣ горѣщини, когато, н. п. термометрътъ показвалъ на сѣнка 39 градуса прѣзъ мѣсецъ септемврий, било при зрѣлището на нѣкои сцени, както, н. п., когато въ сѫщия отдѣлъ на вагона, въ който билъ и той, имало единъ турски воененнъ сановникъ, който спалъ и хѫркалъ

въ една униформа уцапана отъ горѣ до долу, или пакъ, когато на разнитѣ станции се явявали твърдѣ злѣ и твърдѣ небрѣжно облѣчени *заптиета*. Но колкото напрѣдва, толкози бѣлѣжкитѣ му и разсѫжденията му ставатъ пó-интересни. Рѣката Вардаръ на много мѣста му привлича вниманието особенно.

„По край Вардаръ, казва той, градоветѣ и селата сѫ рѣдкость. Напротивъ, распръснѫтитѣ населения прѣдставляватъ всичкитѣ разнообразия отъ плѣмена натрупани тамъ едно възъ друго, безъ никаква смѣсь. Близу до единъ равноземенъ прѣходъ, надписътъ Διάβασις (прѣходъ) ни увѣдомява, че тукъ се намѣрваме на гръцка земя. Пó-нататъкъ, доброто състояние на обработенитѣ земи, редовноста и прибранноста обаждатъ присѫтствието на една българска колония; прѣзъ царевицата ние съзираме бѣлизникавата просѣнченность на нагърбенитѣ възъ трудътъ си жени: тѣ се поисправятъ за малко и въ това врѣме ние успѣваме да различимъ мощнитѣ мишци, голи подъ широкия шаренъ рѫкавъ, прѣстилката съ отворени бои, и роклята, или, пó-добрѣ, дългата риза, малко издигнѫта отъ една страна. Така сѫщо благоволятъ да работятъ и нѣкои мѫже: покрити съ бѣло отъ глава до пети, тѣ приличатъ на Бедуини. Ето пъкъ тамка едно село населено цѣло отъ Черкези, нáй-добритѣ кавалеристи на империята. Пó-нататъкъ, единъ градецъ, въ три четверти муслумански. Кѫщята въ него иматъ изгледъ неприятенъ. До като прѣди малко, по пѫтя ни, женитѣ излагахѫ своята массивна хубость съ съвършена безгрижность, тукъ тѣ се забулятъ при заминуваньето на тренътъ. Твърдѣ често забѣлѣжванната пѫтемъ нѣкоя частица отъ лицето имъ дава да се разбере, че тѣ би могли да покажѫтъ безъ опасность и остатъка. Само нáй-малкитѣ момиченца иматъ право да скачѫтъ токо-речи голи въ турскитѣ си шалварчета; и тѣ се ползуватъ, както трѣбва, отъ това право, като че да искатъ да се обезщетятъ отъ сега още за насилието, което ще имъ бѫдѣ наложено пó-послѣ за условното обличанье.

„Не разнообразието въ нравитѣ ме очудва нáй-много, казва пѫтникътъ, а очудва ме обстоятелството, че толкозъ разнообразни елементи могѫтъ да сѫществѫватъ единъ до други. Безъ съмнѣние, народътъ, който оставя женитѣ да

тичѫтъ полуголи по нивята, и народътъ, който крие тѣхнитѣ прѣлести въ единъ видъ широки чувале, иматъ диаметрално противно понятие за животътъ, за длъжноститѣ му. Всички тия народи, обаче, живѣѭтъ смѣсено, се срѣщатъ по всичкитѣ улични жгъли и не се очудватъ никакъ, че се намиратъ наедно. Минуваме прѣзъ единъ градъ, който желѣзницата е прѣсѣкла грубо на двѣ части. Прѣдъ очи ни се изреждатъ различнитѣ квартали, съ своитѣ разни физиономии. Споредъ улицата, васъ ви гледатъ като минувате очи мусулмански, български или еврейски. Отъ наша страна, ние виждаме лица забулени или открити, нозѣ боси или съ чехли, облѣкла пъстри, или малки подвижни носила, прозорци накичени съ цвѣтя или съ *мухарабии*, които ни гледатъ прѣзъ почѣрнѣли рѣшѣтки; войници дрипави, горци великолѣпни, богато облѣчени, и всичко това тъй набързо, щото намъ ни се вие свѣтъ, а Македония бучи и се вълнува въ главата ни".

Подиръ това авторътъ расказва какъ, надвечеръ, желѣзницата, съ едно малко извиванье, влиза въ Скопската широка и зеленопокрита долина, какъ гордо се издигатъ тамъ планинитѣ до като слънчнитѣ полегати зари обсипватъ съ златенъ прахъ мѣстноста, какъ, до като прѣди малко тамъ господствувала грозота и монотония, а земята била неблагодарна, сега на мръкванье, веднага всичко се съживѣвало и расхубавявало, какъ захожда слънцето и какви явления произвожда то върху височинитѣ и долинитѣ, при захождането си.

„Така се ражда, казва той, хубоста подъ пръстетѣ на великия архитектъ. Зема той нашата глина, издига една планина, растваря една долина, хвърля малко отъ своята свѣтлина върху тази безобразна до одѣвѣ смѣсь; умилостивява съ една слънчена зара тая страна, която людьето сѫ опустошили, и, веднага, ето ти че изъ хаосътъ излиза една чудна тварь! Земята се пробужда подъ това милкванье. . . „Съ тия размишления и други още подобни авторътъ стига съ желѣзницата въ градъ Скопия.

III.

„Посветихъ, казва той, на Скопия четери деня, и не ги жалѣѭ. Нáй-напрѣдъ, ако е позволено да се говори за

градоветѣ както г. Дюма говори за женитѣ, този градъ има *линия,* т. е., той отъ всѣки изгледъ, и на всѣки часъ, така се скоросва, щото да угажда на очитѣ. Никой никога нѣма да го свари въ простотия. Расположенъ при политѣ на албанскитѣ планини, на мѣстото, гдѣто се срѣщатъ двѣ или три долини, забраденъ съ една стара твърдиня, градъ Скопия е толкози очарователенъ извънка, колкото е мръсенъ и живописенъ извжтрѣ. Сутреньта гледанъ отъ Истокъ, той прилича на една свѣтликава китка отъ дървеса, сводове и минарета, надъ която господствуватъ хоризонталнитѣ и строги линии на крѣпостнитѣ здания. Червенитѣ покриви, жълтопозлатенитѣ стари стѣни, металнитѣ шапчици по острите върхове на минаретата, всичко блѣска на слънцето и се испъква възъ една завѣса отъ русокоси планини. Вечеръ пъкъ, отъ къмъ западъ, той се види като една грамадна скала, обиколена съ стѣни, остроиздигана надъ криволицитѣ на рѣката Вардаръ. Тукъ и тамъ се палятъ огньоветѣ на нѣкой цигански лагеръ. Единъ водопроводникъ съ венециянско происхождение измита и до днесъ градскитѣ[1]) води и издава върхъ харизонтътъ тухленнитѣ си и каменни арки, гдѣто растжтъ зидни трѣви (pariétaires)[2]) . . . Къмъ мръкванье, едно величаво мълчание захваща да владѣе надъ страната; строгитѣ линии на планинитѣ, водопроводникътъ почервенѣлъ отъ толкозъ слънца, вджхватъ единъ видъ умисленность, каквато хората испитватъ въ ония мѣста, които сж великитѣ кръстопжтища на историята.

„Скопия е такъвъ единъ пжть. Ако ние бихме расположени да забравимъ това, широката около него ограда би ни го наумила. Това обстоятелство е, токо-речи, общо на всичкитѣ турски градове; но никждѣ може би паметта

---

[1]) Ami Boué, въ Turquie d'Europe, tome 2-me p. 354, казва, че този водопроводникъ (aqueduc) е *римски,* съставенъ отъ 55 арки съ неравна величина и намаляванъ въ размѣръ кждѣ крайщата. — Сжщо римско происхождение отъ Юстиниановото врѣме приписва на този водопроводникъ и Hahn въ „Von Belgrad nach Salonik", p. 60 отъ 1861 г.. гдѣто поддържа и мнѣнието, че, Скопия, нѣкогашната столица на *Дардания* въ старо врѣме, е била прѣкръстена отъ Юстинияна въ *Justinianea prima,* име което отпослѣ се забравило, защото не могло да пустне корени въ народътъ, и отстжпило отново мѣсто на прѣжното Скопия. Това пъкъ име, запазено и до сега, происхождало отъ албанската дума *Schkop* = тояга, и жъзлъ = скиптръ, спорѣдъ Ami Boué, Recueil e. t. c., t. 2. p. 210. Б. Пр. Отш.

[2]) На русски *стѣнница.* Г. Богоровъ прѣвожда френското pariétaire на български *зидница;* това ли е народното име? Б. Пр. Отш.

на умрѣлитѣ не теготѣе върху живитѣ съ такава тежина, както тука. Пространството, което заематъ първитѣ, е петь или шесть пѫти пó-голѣмо, пó-широко, отъ колкото пространството, което е запазено за вторитѣ.[1]) Отъ далечъ,

[1]) Извънредното число отъ турски гробища въ Скопската околность е очудило и Griesbach-а, който намѣрва, че по многочисленноста си тѣзи гробища надминуватъ дору и Скутарскитѣ срѣщу Цариградъ. Reise durch Rumelien und Nach Brussa. Zw. B. S. 228. — За тия гробища споменува нѣщó и Ami Boué въ своето Recueil d'Hinéraires dans la Turquie d'Europe. T. 1-er. p. 209. — Сѫщо и Hahn въ своето „Reise von Belgrad nach Solonik," S. 62. отъ 1861.

При тия чужди свѣдѣния за г. Скопие, може да не се намѣри за излишно привожданьето тука и нѣкои любопитни, въ всѣкий случай, свѣдѣния, които още прѣди 33 години е съобщавалъ за сѫщия този градъ, на „Цариградски Вѣстникъ", единъ Българинъ, именемъ *Порданъ Х. Константиновъ* въ една дописка отъ 8 августъ, 1855, що най-голѣмия разгаръ на Кримската война:

„Нигдѣ въ Българія и стара Сърбія толку древности не има колко въ Скопие; нигдѣ толкова монастири и церкви и зданія древны нема колко въ Скопие.

„Отъ западъ на Скопиѣ е основана крѣпостьта (калето), коя обѣма половина Скопиѣ; видоветѣ сѫ на много страны съ славянски писма начертаны; а тыя писма доказуватъ силата на царя Душана. Долу подъ крѣпостьта тече Вардаръ, и има церквица и постницы и едня зазидана врата крѣпостна; а надъ нея има писмо отъ Србскаго царя Душана. Внетрѣ въ крѣпостьта има и 24 параклиза (молебници) и една велика црква, храмъ св. Архистратига Михаила; молебницы: святи Врачове; святи Николая; святи Петка; святи Мина; свята Богородица и т. д.

„Внетре въ крѣпостьта много чудеса се показватъ и никой не дерзнае нощемъ да шета тамо вамо; много человѣци отъ вечеръ здрави легнѫли, и сутрента мртвы гы нахождатъ; многу сѫ наказале, кои съ руцы, кои съ новы, кои съ ума. Кога е былъ Амзи-паша, много гы чувалъ свѣщенытѣ мѣста и денеиощно кандило имъ палилъ, и така му се не вредилъ харемо. Въ неговото врѣме, кога е градилъ внетрѣ палаты, како приближили да копаятъ до црковнытѣ мѣста, 70 човѣка се наказале. Може сказаніе да сѫ види неимовѣрно и суевѣрно; нека е неимовѣрно за Гогытѣ, и суевѣрно за Магогытѣ, а намъ, на православнимъ е чудо, съ кое хвалимъ сына Божія. . . .

На сѣверъ отъ крѣпостьта колку $^1/_2$ часъ далече е оградено на 50—60 кемеры Гермето (водоливеца, олуко), което води водата внетре въ крѣпостьта; оно е красно и художно наградено.

На сѣверо-истока има улица називаемая „чайръ" колко $^1/_4$ часъ отъ чайръ, гдѣ стои неразорена Горницата (Ангоно) на Султанъ Мурата.

Султанъ Муратъ, походъ кога ималъ за Сърбія, перво въ Скопиѣ е дошелъ съ хиледы войнство, и на тая Горница седнуялъ и учалъ войнството, и показвалъ е какъ да успѣва во побѣдоноснитѣ негови завоеванія.

Тая Горница е подобіе на поклонникъ, высока до 6—7 аршины, и четвероуголно 16 аршины отъ белъ мермеръ послана, и копана, покровъ нема никаковъ, отъ що е искусно направена, терпи до днеска.

Отъ много боевы що быле въ Скопѣ има до толко гробовы, щото нигдѣ въ цѣла Турція толко нема. Изъ между гробницата на западна страна има три турски Мавсолы, единя е на 8 столповы извышенъ, а двата на 4 столповы извышены, они сѫ градены сводовно и красно.

На восточна страна Скопска, изъ между гробовытѣ има 4 мавсолы, подобни другытѣ.

Внетре въ Чайрската улица има единъ камень називаемъ Стойны камень (Дикили-ташъ), но отъ ометица едва се види. Въ истата улица лежи въ браздата единъ великъ камень съ писма, но никой не се е наелъ да ги прѣпише.

Въ Пайкова улица на путь-о има камень съ алки (рурки), називаемъ ключенны (килитъ ташъ), кого Афузъ паша въ 1849 истроши за да не припиня на колесницата.

На Запада подъ крѣпостьта е основанъ Србскіи прѣкрасенъ мостъ отъ камень на 5 свода, а най-послѣ едный сводъ има дупка за светилата (кандилата) нощемъ

тия гробища, безъ стѣни и безъ паметници, приличатъ на лозя, отъ които сѫ останѫли само вѣйкитѣ. Отблизу, сивикавитѣ каманье на гробоветѣ, издигнѫти по турския обичай, завзематъ долищата, катерятъ се по хълмоветѣ, прѣвалятъ ги, за да се спуснѫтъ пакъ отново къмъ другата страна съ гѫсти редове. Сравнението, което само отъ себе се прѣдставя тука на умъ, е сравнение съ една войска на пѫть, внезапно сплашена и прѣобърнѫта въ камъни тъкмо на часътъ, когато се е готвяла да обсади градътъ; тази измама, тази илюзия е толкозъ по́-голѣма, че грубо издълбани тукъ и тамъ чалми се издигатъ надъ множеството като че да отбѣлѣзватъ мѣстата на прѣдводителитѣ. Нѣкои отъ гробницитѣ сѫ много стари; тѣ се познаватъ по безмѣрната голѣмина на чалмата, възъ която се издига единъ шуглестъ фесъ. По́-новитѣ сѫ малки и четвертити. На обикновеннитѣ смъртни сѫ смѣсени въ едно демократическо равенство. Ислямизмътъ е изравнилъ всичкия свѣтъ. На отличающитѣ се личности той отстѫпва, като прѣимущество, само нѣколко точки по́-голѣма височина отъ колкото на другитѣ обикновенни людье. Тукъ не се забѣлѣзватъ, както въ нашитѣ гробища, тия жални и смѣшни усилия на едно слѣдсмъртно тщеславие, което иска да смаже ближния дору и въ смъртта. Право на единъ цѣлъ паметникъ иматъ тука само

що светиле. На средъ моста има едно прѣкрасно сѣдалище (кіошкъ), отъ мермеръ изглибено. Тоя прѣкрасенъ мостъ Славянски е високъ 50—60 аршины.

Преко истый мостъ отъ едната страна има една стара кула (столпъ) мошно высока; изъ начало, прѣди да дойдатъ Турцыте, тука се населиле 40 люлки (бешикы) фамиліи, сирѣчь една фамилія коя е имала 40 въ люлка мали дѣца. До скоро врѣме сѫществѫвали тия фамиліи, но днеска пустѣе.

Едно особно мѣсто гдѣ що шиятъ терзіете се зове Одларуня, т. е. много одаи, собы подъ единъ покровъ; това има чудотворна и изцѣлителна освященная (агіозма) вода, нарицаемая Меда (святая Марія). Она извыра отъ една дѫлбока дупка (дупа).

Во врѣмето на Србскитѣ царіе, Скопѣ е было црковни градъ, т. е. вакѫфъ, и Консисторія Србска".

Подиръ това *Иеорданъ Х. Константиновъ* дава едно *Обявление* отъ споменника Србскаго, и като привожда, спорѣдъ този споменникъ, имената на десеть Србски Архиепископи безъ други подробни нѣкои обозначения и имената на седемь Сърбски Патриарси, той бѣлѣжи, че „въ тоя споменникъ первый редъ са Кралевыте Сърбски наредъ до царица Марія и Грьгура и Стефана; въ вторый редъ Іеромонаси; въ четвертый редъ монаси; въ пятый редъ прѣзвитеры; въ шестый редъ міряны отъ Скопѣ и отъ селата, отъ Тетово, отъ Привренъ и Прилепъ. Най-послѣ има: слово отъ Дамаскина по въпросъ и отвѣтъ за Благовѣщеніе, съдържава 10 листовы; второ слово отъ Іоанна Златоуста, на Воскресеніе, кое съдържава 4 листовы. Споменико е великъ колку единъ Миней; но насреде до 30 и повече листовы присечены и загубены. Гдѣ що се написаны царските имена, ту се написаны и нихныте въ тогашно врѣме исповедници; има прѣдисловіе и правило какъ да се споминятъ". (Цариградски Вѣстникъ. година 1855, септемврія 3, No. 240). Б. Пр. Отш.

дервишитѣ или улемитѣ, които минуватъ за светци. Отъ далечь на далечь, на мѣстности пó-поиздигнѫти виждатъ се тѣснитѣ молитвенни кѫщички, често разрушени. Тия сѣнчави картини, поднимани по нѣкогаждь съ хубава и прѣлестна колоннадка, успокояватъ уморенитѣ очи отъ монотонията на вѣчното, мъртвопосѣяно поле. Таквазъ една несъразмѣрность между светцитѣ и другитѣ людие не показва ли какво мѣсто занема религията въ духътъ на тия народи? И възможно ли е да се осѫществи пó-добрѣ величественната рѣчь на Боссуета върху вълнитѣ, които минуватъ и които „подиръ, като произведѫтъ единъ шумъ малко пó-голѣмъ една отъ друга, отхождатъ си послѣ всички наедно, за да се слѣѫтъ въ една бездна, гдѣто не се вече распознаватъ нито князове, нито царье“? Тукъ ние отново нахождаме характерътъ на Турцитѣ, т. е. тази съвършенна прѣнебрѣжность и тази висока философия, това, удвоено съ безгрижность, почитание, което не би си позволило ни да бутне коститѣ на единъ покойникъ, но което, тъй сѫщо, не би положило нити пакъ едно поне цвѣте върху гроба му; въ всѣкий случай, тукъ нѣма нищо долньо, нѣма надписи пó-малко или пó-много лъжовни, нѣма стъклени издѣлия, нити малки рѣшетки, нити други претенции, нити чувствителни нѣкои прѣструвки, тъй щото, когато человѣкъ се готви да проклина Турцитѣ, захваща първо да пита самъ себе си да ли пъкъ тѣхното прѣзрѣние не стои пó-горѣ отъ нашитѣ дребни честолюбия, да ли тѣхната сурава безгрижность не струва нашитѣ тѣсни смѣтки и нашитѣ чувствования, управяни споредъ программата на погребалнитѣ обряди.[1])

„Впрочемъ, и за самитѣ Турци, възъ тазъ Носафатова долина се носѭтъ велики въспоминания. Тѣ сѫ на мнѣние, че земята тука не е наторена само съ мирния прахъ на поколѣнията, които сѫ дошли и отишли едно подиръ

---

[1]) По староврѣменния, освятенъ и отъ християнската религия, обичай за отдаванье почести къмъ умрѣлитѣ, ето случайно какво е било мнѣнието и на Бонапарта, Наполеонъ I: „Les honneurs rendus à la cendre des morts sont pour ceux qui survivent une anticipation du bonheurs de se chérir audelá du terme de toute existence, et quand un tel sentiment est consacré par la religion, je ne connais rien qui soit plus digne d'être proposé pour exemple et d'obtenir le respect de tous les Gouvernements“. Писмото, въ което е исказано отъ Бонапарта това мнѣние по такъвъ единъ въпросъ, е обнародвано, по любопитно съвпадение, въ книжката на „La Nouvell Revue“ отъ 15 Януарий 1888 година, стр. 419—420, както пъкъ горѣ анализираната статия е обнародвана въ „Revue des deux Mondes“ отъ сѫщий 15 Януарий 1888 год. Б. Пр. Отш.

друго; сѫщата тази земя, спорѣдъ тѣхъ, пази и прахътъ на войницитѣ на Ислямътъ, паднѫли тамъ въ борбитѣ прѣзъ XIV-й и XV-й вѣкъ. Очудихѫ ме дълбокитѣ впечатлѣния, които тия събития сѫ оставили въ памятта на Османлиитѣ. „Виждате ли тия височини? ми казваше единъ офицеринъ. Отъ тамъ прѣкара Султанъ Мурадъ войската си за да иде на Коссово поле". Като слушашъ тия думи, струва ти се, като че разговорътъ да е за нѣкой епизодъ отъ войната прѣзъ 1877 год.; но извѣстно е, че Султанъ-Мурадовий походъ, побѣдата му и смъртта му се въскачатъ на 1389-а година. Тази вѣрность на памятта не е за очудване. Истина е, че тамъ, между тия планини, Турцитѣ положихѫ първитѣ основания на своето владичество. Европа, въ това врѣме, бѣше тъй завзета съ собственнитѣ свои работи, щото тя и не се сѣти за това нѣщо. Кога тя се пробуди, бѣше вече твърдѣ кѫсно. Седемь години подиръ, тя доде да се побѣди въ голѣмата битва, или, по́-скоро, въ величественния турниръ (tournoi) при Никополь; но сѫдбата на Старо-планинския Полуостровъ бѣше вече рѣшена на Коссово поле, нѣколко мили далечъ отъ Скопия.

„Народното прѣдание върви напрѣдъ съ чудни скратявания; то играе съ вѣковетѣ както и съ годинитѣ. Едно прѣскачание отъ петстотинъ години не му струва нищо. Но, тозъ пѫть, то има право: само това отдалечено минѫло обяснява настоящето врѣме. Старо-планинския Полуостровъ, съ своето размѣсено прѣплитанье отъ разни плѣмена, прилича на картина лишена отъ перспектива, кога ѭ глѣдашъ отблизу. За да разберешъ тази картина, трѣбва да се повърнешъ къмъ минѫлата история. Какво имаше, какво съглеждаше человѣкъ въ края на XIV-й въкъ? Една гръцка империя, възстановена отистинна, но ослаблена отъ дълбокото потрясение прѣзъ прѣжното столѣтие, лишена отъ своето обаяние при подвластнитѣ народонаселения, и затиснѫта, по́-многото пѫти, до самитѣ Цариградски стѣни; — крайбрѣжнитѣ гръцки градове, укрѣпени за отбрана срѣщу разбойницитѣ по сухо и по море, и привикнѫли на феудалното осамотение отъ прѣходното господствувание на Франкитѣ; — единъ архипелагъ, единъ Морея, повече отъ половината словѣнский, и неволно привлѣкаемъ, както Далматинскитѣ градове, къмъ Венеция; — самата тази велика респуб-

лика оставила за врѣме безъ нужното внимание източнитѣ работи поради злополучна война срѣщу Генуезитѣ, враждебна, впрочемъ, на Гръцитѣ по прѣстарѣла канцелярска привичка, както по сѫщата причина и Франция отъ XVIII-й вѣкъ враждувание на Австрия; — едно, едничко Папство бдително, но воюющe безъ успѣхъ противъ равнодушието на цивилизованния свѣтъ; ето всичко що сѫ гледали и различавали тогивашнитѣ съврѣменници. Тѣмъ е било по́мѫчно да съгледатъ вѫтрѣшния трудъ, който се вършеше непрѣкъснѫто въ самото сърдце на Полуостровътъ: България, злѣ съставена, но живостна и пъргава, всѣкога побѣждавана и всѣкога възраждающа се, подобна на ония животни, които нѣматъ добрѣ устроенъ нервически центръ, но които пъкъ живѣѭтъ и подирь всичкитѣ искастрювания: распростирающа безмѣрнитѣ си членове до Охридското езеро и до Карпатитѣ, разлюлѣвана между двѣтѣ си краища, България образуваше още, заедно съ Власитѣ, тази инородна държава, която Вилхардуинъ нарича „Царството на Влахия и на Бугрия“, и която въ това още врѣме бѣше захванѫла да прѣцъвтява; — Албания, тропотяща на мѣсто, немирна, но, при всичко това, неподвижна, непокорима и неукротима, готова да слѣдва единъ завоеватель до края на свѣтътъ, неспособна сама да се уреди самоволно, та да устрои ядка за една империя; — подиръ всичко това, между Албанцитѣ и Българетѣ, една друга сила, новоредена тя, която, едвамъ отъ едно столѣтие бѣ добила семосъзнание: тя е Сърбското кралство. То има́ своя славенъ моментъ и своя великъ человѣкъ, Стефана Душана, паднѫлъ твърдѣ скоро на пѫтя си къмъ Цариградъ. Сърбитѣ, умаяни, както всичкитѣ имъ съплѣменни, отъ старата Източна Империя, въспитани въ византийската империя, смѣшно подражяющи императорскитѣ учреждения, обряди, па дору и монетитѣ, се опитвахѫ по свой начинъ да подновятъ истощенния сокъ на стария свѣтъ; за тѣзи си възродителни домогвания, тѣ имахѫ за прѣимущество върху Българетѣ една първостепенна стратегическа и политическа позиция: центрътъ на владичеството имъ бѣше поставенъ въ планинитѣ, които гледаме отъ тука, върху равнищата, които се простиратъ отъ Скопия до Нови-Пазаръ. Тия равнища, бранени отъ многочисленни проходи, господствующи въ сѫщото врѣме

както направяннитѣ къмъ Адриатика наклонности, така и клонящитѣ къмъ Дунавъ долини, съединяющи Словѣнетѣ отъ Далмация съ онѣзи отъ Морава, образуватъ и сега още една естественна крѣпость, въ срѣдата на Старо-планинския Полуостровъ. Въ края на XIV-й вѣкъ, Сърбитѣ исхабяваха силитѣ си въ анархията. Не безнаказанно бѣхѫ тѣ прѣписали феудалнитѣ нрави на Западъ. Но тия кризиси на възрасть и тия неизбѣжни пипаници не би спрѣли тѣхния полѣтъ, ако единъ ударъ като трѣскавица не би дошълъ ненадѣйно да строши крилата на амбицията имъ.

„Такъвъ е билъ този Старо-планинский Полуостровъ въ онуй врѣме: единъ хаосъ отъ народи, еднитѣ стари, другитѣ дѣца, еднитѣ близо до смъртта, другитѣ съ пъргава младость, но всички освѣтлявани отъ лучезарството на Цариградъ, християне дору и въ прѣпирнитѣ си, мечтающи като на сънъ най-много за онова, което имахѫ да осѫществятъ по-кѫсно Русситѣ, единъ видъ подмладяванье или възобновяванье на византийската империя. Това е като една верига отъ гори, еднитѣ вече опустошени, другитѣ още необработени, но на които всички върхътъ се позлатява при захожданьето на слънцето: какво друго могѫтъ тѣ да чакатъ, ако не, това сѫщото слънце да изгрѣе пакъ на другия день, за да укроти старитѣ рани или да оплодотвори захванѫтата брѣзда.

„Явихѫ се Турцитѣ, и звѣздата зажумѣ. Чудна е тази проницателность на турскитѣ военни людье и политици, която ги възвърнѫ отъ едно прямо и бързо прѣдприятие срѣщу Цариградъ. Намѣсто да подражатъ кръстоносцитѣ на XIII-й вѣкъ и да основатъ на Босфорътъ една прѣходна империя, Турцитѣ потѣглихѫ направо срѣщу тия горделиви вассали, срѣщу Сърбитѣ, истинска сила на империята, която тѣ поддържахѫ съ своя съюзъ подиръ като бѣхѫ я сплашили съ своята сабля; — срѣщу тия буйни по-характера си народи, които тяготѣяхѫ въ крѫга на старата цивилизация. Турцитѣ бѣхѫ разбрали, че прѣди да се срути дървото, трѣбва да се отсѣкѫтъ кореньетѣ му, и че, прѣди да се установятъ на златния рогъ, тѣ трѣбва да завоеваѭтъ Балканитѣ. Тѣ отидохѫ да тръсятъ Сърбитѣ между Скопия и Призрѣнъ, като въ срѣдния възелъ на Полуостровътъ. Битвата на Коссово полѣ биде, за тия

абри народонаселения, единъ Маратонъ на-опаки, но не
-малко славенъ отъ другия: Европа паднж тамъ съкрушена
ъ една неравна борба срѣщу Азия. Шестьдесеть и четири
одини по прѣди, това пораженіе приготви паданието на
арградъ. Прѣстарѣлия джбъ се държѣше и стоѣше още,
о той бѣше вече подровенъ. По́-послѣ, геройското и уеди-
еното съпротивление на Скендербега е единъ блѣскавъ
пизодъ, но то не е една дата. Появяванието на Монголитѣ
тведе за една минута Турцитѣ отъ плана имъ; но, подиръ
урята, тѣ пакъ се заловихж за сжщата работа тъкмо отъ
амъ, гдѣто бѣхж иж оставили: втория брадвенъ ударъ
ще пакъ нанесенъ въ Коссово поле. На 1448 год. единъ
ругъ Султанъ Мурадъ минуваше прѣзъ сжщитѣ тия до-
ини, за да смаже на сжщото мѣсто една друга християнска
рмия, гдѣто, тозъ пжть, Нѣмци и Маджаре бѣхж едни до
руги. Петь години подиръ това, паднж Цариградъ. За
напрѣдъ, войскитѣ трѣбваше да занемарятъ тия проходи,
дѣто бѣше се рѣшила сждбата на единъ свѣтъ: тѣ се
стрѣмихж къмъ Дунавъ и по Венгерскитѣ равнини. Други
мена на други битви екнахж печално всрѣдъ Европа.
оссово, забравено, останж живо само въ меланхолическитѣ
плачевни пѣсни на Южнитѣ Словѣне. На 1878 и 1885
од., когато Сърбитѣ приказвахж за Стара Сърбия, азъ ви-
ѣхъ хора любопитни да тръсятъ напразно на картата
ази непозната земя, която е била люлката, но въ сжщото
рѣме и гробътъ на величието на единъ народъ.

„Да обърнемъ сега картината; и, върху самата почва
а старата имъ епопея, нека пораспитаме потомцитѣ на
ия доблестни плѣмена. За изучвание особитата имъ сжд-
ина нѣма да способствува по́вече друго нѣкое мѣсто.
ругадѣ, Сърби или Българе, Сѣверни или Източни Сло-
ѣне, сж се вече пробудили и съживили. Волею, неволею,
ѣ сж влѣзли вече въ движението на сегашното врѣме. Тука,
ародитѣ сж си останжли едни до други, неподвижими
а старитѣ си мѣста, работници по едно прѣкжснжто прѣд-
риятие, отбити отъ пжтя си. Тамъ живѣжтъ Албанци,
ъкъ — Българе; Сърбитѣ сж се отправили къмъ Сѣверъ.[1])

[1]) „Чудно е, гдѣто въ стара Сърбия се срѣщатъ толковъ малко Сърби. Подиг-
лото имъ прѣзъ XVII-й и XVIII-й вѣкъ прѣселение къмъ Австрия опропасти поли-
ческото имъ бѫдѫще, като ги отстрани отъ истинския имъ центръ и остави

Всѣка группа си живѣе отдѣлно, при своитѣ собственни нрави, безъ всѣко влияние върху ближнята группа, осамотена нравственно, лишена отъ всѣки пó-възвишенни побуждения, които, другъ нѫть, сѫ ѭ карали да иска видоизмѣнение въ сѫдбата си. Този петстотингодишенъ сънь е оставилъ на всѣки народъ сѫществениитѣ му чърти, но като имъ запечата единъ характеръ дѣтински и старѣшки въ сѫщото врѣме. Тѣ сѫ стари по бавността си, по-отвращението си отъ всѣко промѣнение, по упорството си; — тѣ сѫ дѣца по дивотията си и по невѣжеството си, защото тѣ и до днесь още иматъ оралото, облѣклото и идеитѣ, каквито сѫ ги имали и въ врѣмето на Мохамета II-й. На повърхнина тукъ всичко се движи; въ сѫщность, тукъ всичко спи. Нека не ви мамятъ нити живоста на тѣснитѣ и пълни съ народъ улици, нити бръмченьето на пчелитѣ по пазарътъ, нити отиваньето и връщаньето на този пъстъръ народъ, който пѣе или се смѣе, цапа въ рѣката или гълчи по брѣгътъ, качва се или слиза по искривената камáра на единъ вехтъ и съвършенно исхабенъ мостъ. Напразно фереджетата идѫтъ подиръ фесоветѣ, шалваретѣ подиръ фустанелитѣ, напразно едни бои слѣдятъ задъ други, и напразно натовареннитѣ съ зеленчукъ и съ овощия магарета захващатъ философски разговори съ дрипавитѣ просяци. Всичко това е сънь, както многотропотната храбрость на Арнаутинътъ, както мълчеливото търпѣние на Българинътъ, ако наистина пробуждането на народитѣ се състои въ прѣслѣдване на единъ общъ идеалъ, пò-горенъ отъ частнитѣ прищѣвки.

„Отъ тука едно постоянно разногласие между това, което се вижда и онова, което въ дѣйствителность сѫществува; то е като, че нищо да не може да се пипне безъ да се строполи и безъ да се прѣобърне на прахъ въ пръ-

---

мѣстото свободно на мусулманскитѣ Албанци. Други пъкъ се слѣхѫ съ Българетѣ за да избѣгнѫтъ гнѣвътъ и омразата на побѣдителтъ. Увѣряватъ, че въ Скопскитѣ околности, стига да поистръжешъ Българинътъ за да откриешъ подъ него единъ Сърбинъ. Приехъ текущитѣ наименования, като избѣгвамъ да се произнесѫ върху тия плѣменни прѣпирни, често твърдѣ тънки. За разрѣшението имъ трѣбало би единъ конгрессъ отъ антиквари и богословци". — Бѣлѣжката е на пѫтникътъ; но, въ сѫщность, въпросътъ за Македонското народонаселение до таквазъ степень ли е мѫченъ, прѣплетенъ и побърканъ? Да ли, въ всѣкий случай, така би отговорили и самитѣ Македонци, ако да би имало възможность да се попитатъ и тѣ по тоя въпросъ? Б. Пр. Отш.

гьстѣ. Отъ далечь се вижда едно укрѣпление съ вели-
ествененъ изгледъ; отблизу, всичко това сѫ срутени стѣни,
езвкусно измазани съ варъ. Едничката яка и здрава часть
ѫ широкитѣ основания, турени отъ Венециянцитѣ. Пакъ
тъ далечъ, вижда се една хубава джамия, на която сво-
ветѣ господствуватъ надъ града; отблизу, разни нечи-
тотии обезобразяватъ околноста на зданието. Впрочемъ,
ичкия градъ, живостенъ и напетъ отъ вънка, вѫтрѣ
яма пълна съ нечистотии. Види се да е билъ другъ пѫть
ланиранъ, сграденъ, украшенъ, а послѣ изоставенъ ведъ-
ждь за всѣкога на оскърбленията отъ страна както на
рѣмето, така и на хората.

„Въ всѣкий случай било би заблуждение да се вѣрва,
христиене и мусулмане сѫ недоволни отъ сѫдбата си.
гнѣтението отъ страна на Турцитѣ е още една легенда,
жду другитѣ, и тя трѣбва да се изостави. Азъ съ това
отказвамъ, че прѣзъ толкози истекло врѣме, не сѫ се
мѣрили паши алчни и жестокосърдечни, и че нѣма и до
есь още развалени и подкупими чиновници. Но тия зла
дватъ и прѣминаватъ като бури и градушка: за минута
рата навеждѫтъ глава, но скоро пакъ си захващатъ обик-
овенния животъ.[1]) Нáй-голѣмата грижа на хората по тия
ѣста е, да бѫдѫтъ господари у себе си, господари въ
воето плѣме, господари въ фамилията си, а трѣбва да се
изнае, че относително до частния животъ Турцитѣ
добри князье: никога побѣдители не сѫ били толкозъ
лко любопитни за чувствата или за правитѣ на побѣ-
нитѣ.[2]) Установило се е едно мълчеливо съгласие между
сподаритѣ и подданницитѣ, съ силата на което първитѣ
се занимаватъ съ домашнитѣ работи на хората, а вто-
итѣ не се занимаватъ съ работитѣ на империята. Този
раненъ социяленъ контрактъ види се да задоволява
ичкия свѣтъ, съ исключение може би на общественното
ло. Но кой мисли за това дѣло? Небеснитѣ птичета не
ѣдѫтъ и не тъкѫтъ, казва Свещенното Списание, но

[1]) Тукъ може да се каже: „на чужди гръбъ колкото щешъ тоеги“. Но тѣ сѫ
ши сѫждения на френския пѫтникъ, каквото не рѣдко се срѣщатъ и у други
зди пѫтници. Б. Пр. Отш.

[2]) Просто любопитни, *куриозни*, може да не сѫ всѣкога, ако щете; но почи-
ли и пазители на чувствата и на нравитѣ на побѣденнитѣ биле ли сѫ всѣкога
елителитѣ Турци? . . . . . Б. Пр. Отш.

пъкъ живѣѭтъ. Сграждатъ даже и гнѣзда посрѣдъ развалинитѣ.

Нека, прочее, не си въображаваме, че народитѣ отъ Македония чакатъ съ нетърпѣние единъ освободитель. По-многото отъ тѣхъ бихѫ се примирили твърдѣ добрѣ съ турския режимъ, ако не имъ се шепнѣше на ухо, че тѣ иматъ да испълнятъ едно прѣдназначение.[1]) Тѣхния битъ прилича на онази хубава градина, която одѣвѣ още изчезнуваше прѣдъ насъ задъ развалени стѣни, но на които ние сега съглеждаме, отъ високата крѣпость, гѫститѣ сѣнки. Тукъ може, като подъ завѣтъ, да се живѣе мирно и далечъ отъ свѣтовни грижи. Но нека излѣземъ изъ града, нека сѣднемъ покрай пѫтя, и нека погледаме хората, които минуватъ: каква прѣспокойность, какъвъ изгледъ на хора задоволени! Ето на́й-напрѣдъ единъ чиновникъ на конь, съ *омбрелата си,* голѣмецъ и едъръ като единъ мандаринъ. Както се види, той трѣбва ужасно да се бои отъ всѣко движение, и той никога не би побутналъ коня си за да ускори хода му. Не далеко отъ него иде на пѫтя една българска фамилия; бащата е на конь, съ крака увиснѫли: той държи, прострѣно на колѣнетѣ му, едно малко дѣте, като брашняна торбичка; прѣдъ него вървятъ пѣшкомъ въ прахта шесть жени, съ очи наведени надолу и съ хурката си подъ мишница, отъ която и прѣдѫтъ. Въ проститѣ си и напети облѣкла, въ изгледътъ си на яки и покорни жени, тѣ сѫ хубави. Това е картината на патриархалната власть и на наивното тиранство на мѫжътъ върху жената, другарката му. Идѣте послѣ, ако обичате, та доказвайте вие на този челядникъ, че той трѣбва да отстѫпи коня си на по-слабото и по-умореното сѫщество! Той ще ви испрати поврага, и васъ самъ, и проповѣдитѣ ви и цивилизацията ви. Той по-много обича онзи турски чиновникъ, който нити се обръща да го види, и който не му иска нищо, щомъ като си е платилъ данъкътъ. Но да почакаме още малко; ето че отъ тамъ се задава една туркиня, сама, пѣшкомъ, съ една тояга въ рѫката. Тя рискува единъ погледъ

---

[1]) Да ли наистина само по причина на тия шепнувания не се примирява Македонското народонаселение съ турския режимъ? И да ли тука авторътъ не пропуска на бързо и пѫтемъ прѣсѫда безъ потрѣбното обсѫжданье всичкитѣ обстоятелства? Б. Пр. Отш.

за да те види; но поискашъ ли ти да я видишъ, бързобързо тя поприсвива булото си съ едно ржкодвижение, което показва искренна срамежливость и което не е безъ нѣкоя прѣлесть. По пъргавото ѝ обръщанье, по лекото ѝ ходенье, вие я земате за млада, вѣроятно и хубавелка; настоявате, но ново пъкъ затмѣние отъ нейна страна. Забѣлѣжѣте, че вие сте самъ, че, ако би се показала, нѣма тука бездискретенъ езикъ, който да иде да раскаже за това на мжжа ѝ. Не повтаряйте, прочее, както толкозъ други, че срамежливоста на туркинитѣ е нѣщо искуственно, и че тѣ я зарѣзватъ при първий удобенъ случай. Признайте, по̀скоро, въ тия нрави толкозъ различни отъ нашитѣ, едно деликатно разбиранье на тайната, която трѣбва да прикрива жената, и разберѣте на̀й-сетнѣ, че сжщитѣ тия Арнаути, толкозъ равнодушни за поддържанието пжтищата, би се разбунтували, ако нѣкой граждански високопоставенъ чиновникъ би подигнжлъ само края на това було. Но Турцитѣ не мислятъ никакъ за това: тѣ оставятъ своитѣ поданни съвършенно свободни да крижтъ женитѣ си, или да се служатъ съ тѣхъ, като съ таварителни животни. Срѣщу тази търпимость, тѣмъ се прощаватъ нѣкои си насилствени искания.

„Въ една страна съ условия, токо-рѣчи, на първоначаленъ животъ, това, което се срѣща на всѣка стжпка, то сж библейски сцѣни. Ако цѣлото, изобщо, общество страдае, малки общества цъвтятъ скромно тукъ и тамъ. Българскитѣ села по планината изгледватъ щастливи. Качваме се кадѣ тѣхъ чрезъ криволични, трапчясти пжтеки, по които дребнитѣ мѣстни кончета се катержтъ съ леснина. Спираме се при една бистра вода подъ единъ голѣмъ яворъ, никакъ непрѣугажданъ. Тамъ сж послани рогозки нарочно за удобство на проходящитѣ. Околнитѣ кжща и овощни градини, облечения съ бѣло сукно селянинъ, който ни носи да пиемъ, Ревекитѣ, кжсонабитички, които иджтъ на изворътъ за вода, дѣчурлига на вратнитѣ, добрѣ обработени и съ малки дървени улуци прошарени поля, ето ви, въ единъ планински ржтъ, цѣло едно сжществование просто, спокойно, добрѣ уредено. Този жгълъ отъ Истокъ не издава никакъвъ джхъ отъ гнилость. Носятъ ни едно прѣвъсходно кафе, което пиваме при чучуреньето на водата . . . .“

Като расказва послѣ какъ, при слизаньето си отъ това мѣсто надолу, посѣтителитѣ му видѣли полскитѣ работи да се вършатъ сѐ по старому, отъ всички, стари и млади, мѫжье и жени, момчета и момичета, но всѫду съ редъ, съ семейна иерархия, приспособена на полския трудъ, съ припознавана команда и съ примѣрна подчиненность, пѫтникътъ свършва тази часть съ слѣдующето заключение: „Войнитѣ, революциитѣ, завоеванията сѫ изминѫли върху тия нрави безъ да ги измѣнятъ . . . Впрочемъ, навсѣкѫдѣ, гдѣто живѣѭтъ Българе вие ще срѣщнете сѫщата картина на порядъкъ и на благосъстояние. Колко пѫти не сѫ били тѣ разграбени, не сѫ били подложени на откупъ отъ планинскитѣ Арнаути! Но напразно се растуря съ разни удари тѣхния мравникъ, тѣ сѐ захващатъ отново работата си съ чудна търпѣливость, сѣѭтъ и жънѫтъ инстиктивно на нáй-раздрусканата земя и навсѣкѫдѣ оставятъ дири отъ своята изобрѣтателна упоритость. Тѣ показватъ, че нищо не се губи въ едно царство, гдѣто се уважава доброто и солидно устройство на семейството“.[1])

IV.

„Както пó-многото отъ християнскитѣ народонаселения, Българетѣ бидохѫ обезглавени отъ турското владичество: тъй сѫщо и у тѣхъ нѣма благороденъ, нѣма пó-горенъ класъ, съ една дума нѣма никой, който да гледа отъ пó-високо и пó-надалечъ отъ тѣсниятъ хоризонтъ на домашния животъ. И това не ли е първата и главната мѫчнотия, съ която се расправя днесъ независима България? Една буржуазия или хора отъ срѣдня рѫка, изъ нищо и никакво издигнѫти съвсѣмъ ненадѣйно за сами тѣхъ, учители, бивши турски чиновници, агитатори по занаятъ, тѣ сѫ, които даватъ потикъ на народното движение; но тѣ твърдѣ малко влияѭтъ върху селската масса, която и не ги разбира всѣкога.

„Напротивъ, Албанцитѣ малко нѣщо сѫ изгубили и малко сѫ се измѣнили отъ петь вѣка насамъ, и то, защото

---

[1]) Cyprien Robert е казалъ пó-прѣди: „Le Bulgar ne peut prétendre, qu'à la supériorité de la patience et du travail . . cette supériorité lui est lien acquise; la race Bulgare bêche et cultive partout ou elle peut. . . . Rien ne le dégoûté du travail; l'amertume au cobur, il s'enva plus loin élever une hutte et défricher de nouvlau. Son instict le port à rendre partout la terre habitable, comme celui des Grecs les appelle à la couvrir de riches cités. Les Slaves de Turquie, t. II. p. 241. Б. Пр. Отш.

не сѫ имали що да загубятъ, а измѣнили сѫ само религия. Въ Скопия тѣ сѫ всички мусулмани, и даже диви и свирѣпи мусулмани; влизаньето въ джамиитѣ е мѫчно и вечерь никой не би можилъ безъ опасность да се впусне въ турския кварталъ. Но, съ исключение на религията, тѣ приличѫтъ толкози на католическитѣ си братья отъ Далмация, колкото и на бащитѣ си отъ минѫлото врѣме.“

Тукъ авторътъ, по нѣкои раскази отъ XVII-й вѣкъ и по свое собственно сега наблюдение, описва Албанцитѣ таквизъ, каквито сѫ извѣстни тѣ на Истокъ, съ изгледъ воинственъ, съ блѣскави орѫжия на поесъ, храбри, но горделиви за лѣнивоста си, при всичко, че иска ли да се плащатъ като работници. Тѣмъ отказали, казва той, да ги зиматъ на работа по постройката на желѣзницата, защото тѣ стоѣли тамъ великолѣпно и държѣли мотиката гиздаво, но работата не вървѣла напрѣдъ; за това отказванье тѣ си отмъстили като заклали прѣдприимачътъ и озлобили разнообразно италиянскитѣ работници. „Албанцитѣ сѫ чудни, прибавя той, и твърдѣ искусни да подкладѫтъ едно въстание или да защитятъ сѫществующитѣ учреждения, съ едно само условие, а то е, да се плащатъ тлъсто и да се оставятъ свободни да грабятъ и да опустошаватъ. Тѣ произнасятъ великолѣпни слова, но не трѣбва да искашъ отъ тѣхъ данъци. „Ако идешъ у насъ като приятель, казвалъ единъ албански главатарь на единъ турски чиновникъ, добрѣ си дошълъ. Ти ни си гостъ и всичко е на твоитѣ заповѣди. Но, ако се прѣдставяшъ тука отъ името на правителството, съ лакоми уста и съ непрѣдпазливи очи, обаждамъ ти, че съ това ти можешъ да си навлечешъ нѣкоя бѣда“. На арнаутския езикъ това значи, че има и пушка за изгърмванье.

Като споменува послѣ нѣщо за Евреитѣ и за Циганетѣ въ Скопия, както и за френския наричанъ кварталъ около станцията заедно съ срѣщанитѣ тамъ Френци, Белгийци, Русси, Нѣмци, Италиянци, които често влизали въ политически прѣпирни и разискували, между друго, и за бѫдѫщата участь на Македония, за разрѣшението на Източния въпросъ и за прѣправяньето на европейската карта, пѫтникътъ продължава както слѣдва: „Има тука всичкитѣ елементи за едно цвѣтуще господарство. Българетѣ сѫ добри земледѣлци; Евреитѣ сѫ искусни търговци; Албанцитѣ сѫ

храбри и енергически народонаселения. Това е само, че тия обществени фракции стоятъ дълбоко раздѣлени едни отъ други по плѣме, по вѣря и по нрави. Отъ една страна военния духъ, отъ друга — работния. Тия двѣ нужни колега, намѣсто да спомагатъ за общото дѣло, си прѣпрѣчватъ, единъ на други. Людье има, но нѣма тука граждане. Въ това сѫ виновни Турцитѣ, казватъ нѣкои-си изведнъжь. Остава само да се докаже, че на тѣхно мѣсто други бихѫ постѫпили пó-добрѣ. Безпокойния и обезпокоителния животъ на народитѣ отъ Полуостровътъ подирь тѣхното полуосвобождение доказва, че не е било тъй лесно нити да се дисциплинираръ тѣ, нити да се слѣѭтъ. Първото имъ изявление на своята независимость се състои въ това, да се спуснѫтъ, да се нападнѫтъ едни на други. Не тури ли Европа редъ помежду имъ, тѣ би се вѣроятно испоѣли единъ други. Хората би жалѣяли за оттоманския миръ, както другъ пѫть свѣтътъ е жалѣялъ за римския миръ. Старитѣ другочни омрази сѫ спѣли непокѫтнѫто четеристотинъ години. При сблъсканието имъ на 1885 год. Сърби и Българе, за подкрѣпянье новитѣ си оплаквания, привождахѫ една стара антипатия сѫществующа още отъ врѣмето на Душана.

„При това, трѣбва за Турцитѣ да се иматъ прѣдъ видъ и мѫчнотиитѣ на тѣхното положение; тѣ едвамъ излизахѫ изъ срѣдния вѣкъ, когато Европа захванѫ да се грижи за тѣхъ. И до днесъ още тѣ сѫ полупотънѫли въ своя срѣденъ вѣкъ. Относително до степеньта на цивилизацията, настоящето столѣтие на Егира (1304) прѣдставлява почти съотвѣтствующата дата отъ християнското лѣточисление. Външната опасность ги завари при тѣхното прѣобразование. Отъ когато султанитѣ Селимъ и Махмудъ обновихѫ реформитѣ, прѣзъ какви ли кризи не минѫ оттоманската империя! Възстание въ Сърбия, възстание въ Гърция, възстание на Мехмедъ-Али въ Египетъ и въ Сирия, възстание въ Крета, войни съ Руситѣ на 1829, 1855, 1876, расчленения едно подирь друго, загуба на всичкитѣ дунавски области, на България, на черногорското крайбрѣжие, на Босна, на Ерзеговина: прѣзъ всичкото това врѣме Турцитѣ трѣбваше да бѫдѫтъ на щръкъ, и да плащатъ не само за поражения, но още и за побѣди, чрезъ територияли отстѫпки. Истина е, че реформитѣ не сѫ токо тъй лесна работа прѣдъ неприятеля.

Прѣдположѣте за минута, че въ врѣмето на нашитѣ (френски) злощастия прѣзъ стогодишната война, Европа коализирана ни призоваваше да подобримъ безотлагателно общественото си състояние, па, за да ни насърдчи, тя прибѣгваше още отъ врѣме на врѣме и къмъ нѣкои искастрювания на държавното ни тѣло. Такъвъ е именно участа на Турция. Упрѣкаватъ я, че прѣнебрѣгвала пѫтищата, че оставяла земледѣлието да слабнѣе и да гине. Но какъ да се залови съ подобрението и съ украшението на области, които тя усѣща, че ѝ избѣгватъ! Когато билъ Нишки управитель, Митхатъ паша, построилъ пѫтища, които тражѣтъ още, но днесь тѣ сѫ собственность на сърбската държава . . . Когато едно правителство гледа така да се обръщатъ срѣщу него нáй-добритѣ му намѣрения, а оржжието си, ако и заслужило уважението и очудването на Европа, осѫдено на безплодность, естественно е, това правителство да се свива, да се отдръпва и да чака . . . .[1])

„Но всичкитѣ тия размишления си иматъ мѣстото само за послѣднята фаза отъ оттоманската империя; за минѫлото тѣ и мене не задоволяватъ. Защо Турцитѣ, ако и да притѣжаватъ нѣкои отъ първитѣ качества, които създаватъ великитѣ народи, не сполучихѫ въ устройството на едно солидно господарство? Тѣ сѫ храбри, тѣ сѫ политици и, при всичкия административенъ развратъ, плодъ на една погрѣшна финансова система, тѣхния характеръ въ сѫщность е честенъ и прямъ. Не е възможно да не обикне истинскитѣ Османови синове онзи, който ги е познаалъ.[2]) Но Турцитѣ, ако и дѣятелни безъ сравнение людье когато дѣйствуватъ, не сѫ администратори. Тѣ обичатъ да създаватъ, но не и да съдържатъ. Тѣ отбиратъ гдѣ трѣбва главно да ударятъ и сполучватъ, но тѣ не съзиратъ подробноситѣ, а безъ тѣхъ организацията е невъзможна“.

---

[1]) Разсѫждения основани на факти; но всичко това какво друго показва, ако не, чé самото сѫществувание на Турската Империя е въпросъ просто на врѣме . . . . Б. Пр. Отш.

[2]) Ако има нѣкои да сѫ познали и да познаватъ Турцитѣ пó-отбливу съ добритѣ имъ или не качества, то сѫ, по всѣка вѣроятность, подпаднѫлитѣ подъ турското владичество народи. По всѣка обаче пакъ вѣроятность, авторътъ види се, като пѫтникъ, да не е узналъ и да не знае мнѣнието на тия народи изобщо по тоя въпросъ. Впрочемъ той тука говори и разсѫждава така за Турцитѣ просто като народенъ елементъ. Б. Пр. Отш.

*

Подирь това, пѫтникътъ говори накратко за турската войска, и той я хвали изобщо като такава, и като припомня славнитѣ ѝ подвизи подъ Плѣвенъ, но прибавя да забѣлѣжи, че нейното гледанье и съдържание е отъ найлошитѣ. Причината на турската небрѣжность и безгрижность въобще френския пѫтникъ приписва на това обстоятелство, че Турцитѣ наскоро и безъ прѣходно положение, се обърнѫли отъ скитнически народъ въ народъ завоевателенъ, наскоро тѣ прѣминѫли отъ степитѣ на срѣдня Азия къмъ злополучнитѣ, но въ сѫщото врѣме и богато надарени отъ природата брѣгове, гдѣто имъ трѣбвало само да се наведѫтъ за да набержтъ плодоветѣ на три или четери цивилизации . . . Невиждамъ, казва, нито единъ моментъ въ историята на оттоманското плѣме, въ който то, ако и даровито както никое друго, да е изучило законътъ на труда. То се е въсползувало отъ труда на другитѣ. Въ добавокъ, различието на религията и на нравитѣ било такова, щото всѣко сближение между побѣдители и побѣдени е било невъзможно. Османлиитѣ продължихѫ осамотението си посрѣдъ подчиненитѣ, но не и ассимилиранитѣ народонаселения. И днесь още, тѣ тъй много се боятъ отъ съприкосновението имъ съ невѣрнитѣ, щото да не приематъ християнетѣ въ войската. Въ този смислъ се е казало, че Турцитѣ сѫ като на лагеръ въ Европа. Тази дума ги раздразнява твърдѣ много, и по тоя случай тѣ бѣлѣжѫтъ, че сѫ прѣминѫли Босфорътъ още когато английския царь се е коронясвалъ въ Реймсъ, когато Хабсбургитѣ захващали едвамъ да се евяватъ, а за Хохензолернцитѣ нѣмало още ни въпросъ. Никой не оспорва древноста на османската кръвь, нито даже трайноста на империята. Това е тайна на промислътъ. Забѣлѣжително е само, че Турцитѣ се отнасятъ като че сами да не вѣрватъ въ собственната си трайность. Упрѣкаватъ ги, не безосновно, че тѣ не управляватъ собственното си имѣние като добри челядници. Който иска да вдѫхне довѣрие, той трѣбва самъ да докаже такова. Трѣбва зданието да се съгражда съ издѣлани каманье, а не съ лоша каль, на здрава земя, а не на пѣсъкъ. Трѣбва анахронизмитѣ и фикциитѣ да се изоставятъ. Трѣбва раитѣ и мусулманитѣ да се поставятъ на равна нога, християнетѣ да се повикатъ подъ знамената, та да се научѫтъ

да обичатъ империята като излагатъ самия си животъ за нея: патриотизмътъ, у цивилизованитѣ народи, нѣма друго начало.[1]) Той е растение, което е изникнжло на бойнитѣ полета. Уви! Това възраждание на Турция, колко дипломати сж го съвѣтвали, колко велики мжжье сж го сънували! Фуатъ-паша, Али-паша умрѣхж на тазъ работа отгорѣ. Отваряньето на една желѣзница ще спомогне може би пó-много отъ волята на единъ министръ за да прѣвъзмогне надъ това пасивно и глухо съпротивление, което една стара азиятска цивилизация противопоставя на докторскитѣ рецепти".

V.

Авторътъ расказва послѣ какъ пристигнжлъ съ желѣзницата до Враня, днесь сърбски градецъ. Тукъ той бѣлѣжи, че петь или шестъ деня пжтувание прѣзъ Сърбия не били достатъчни за да си състави человѣкъ рѣшително мнѣние върху малкия сърбски народъ, въ сжщото врѣме толкози старъ и толкози младъ; но тѣ му сж достатъчни за да схване общата физиономия на земята и на жителитѣ, та да разбира поне това, що се пише и приказва тъй легко за Сърбия. Послѣ прибвя, че той си билъ въобразилъ Сърбия, като една голѣма Корсика, съ непристжпни гори и планини, съ отвратителни на изгледъ селяне, съ ханджари, съ пушки и съ гитари, и че той не е, може би, самъ, който да смѣсва така, като въ единъ типъ отъ Опера-Комикъ, Албанцитѣ, Черногорцитѣ, Босняцитѣ и Сърбитѣ. „Насъ ни, казва, тъй много нагостихж, съ варварнародни *Песма*! Навсѣкждѣ, споредъ тѣхъ, друго не виждаме освѣнъ *клефти* или хайдуци съ черни очи, птици съ жълти нозѣ, които иджтъ и ѣджтъ сърдцето на паднжлитѣ въ полето на честа юнаци, или пъкъ носятъ, съ потопена въ сълзи човка, прѣдъ нозѣтѣ на либето тази кървава останка. Нáй-чудното е, че въ тия епопеи владѣе една неимовѣрна монотония, и че сърбскитѣ пѣсни приличатъ до

[1]) Но самия съставъ на така наричания турски народъ не ли е нѣщо sui generis, своего рода? При това, даванитѣ пó-горѣ съвѣти не ли иджтъ, въ всѣкий случай, твърдѣ кжсно, за да не се каже друго нѣщо тука? Когато, споредъ самия авторъ, самитѣ Турци сж прѣстанжли май да вѣрватъ въ трайноста на империята си, съ каква охота подвластнитѣ на тази империя, но събуденитѣ вече народи би се рѣшили за напрѣдъ да излагатъ живота си за нея? . . . . Б. Пр. Отп.

самообълщение на гръцкитѣ пѣсни или даже на скандинавскитѣ легенди. Колкото пóвече се търси мѣстната боя, толкозъ пó-много се побъркватъ всичкитѣ оттѣнки; помислилъ бихъ, че варваритѣ сѫ си дали дума да ни дотѣгнатъ безмилостно съ своята литература, и като че да си иматъ и тѣ своя классически стилъ, съ метафори прѣдварително установени отъ една академия". [1]) Подиръ това пѫтникътъ бѣлѣжи, че той не знае до колко тази върволица безмисленни народни пѣсни прѣдставлява вѣрно минѫлото, но че легендарната Сърбия днесь е вече умрѣла, че, ако има планини и пропасти и. п. ч, тѣ не сѫ такива каквито се прѣдставляватъ въ пѣснитѣ, че има добри селяне, които работятъ земята и си служѫтъ съ пушкитѣ си прѣимущественно противъ зайцитѣ, че срѣщатъ се, нáй-сетнѣ, и разбойници, но толкози само колкото да се заназятъ старитѣ по този занаятъ прѣдания въ нѣкои затънтени околийки, а не и въ число таквози, щото да прѣчѫтъ на съобщението. Тази нова Сърбия, засмѣна, весела и цвѣтуща, казва той, ми аресва пòвече отъ другата, отъ Сърбия на пѣснитѣ, съ своя романтизмъ и съ своитѣ величественни ужаси. Нищо, прибавя послѣ, не се равни съ естественното богатство и съ тихата хубость на моравската долина, която е осьта на страната, и която сега се изминува съ желѣзница отъ единия до другия край . . . Като слѣдва бѣлѣжкитѣ си, било по природата, било по нѣкои пѫтемь съглеждани селски привички, [2]) при хода на желѣзницата прѣзъ казаната долина, пѫтникътъ казва, че тази страна безъ друго е пó-богата и пó-привликателна отъ крайбрѣжията на р. Вардаръ, че тя особенно се отличава съ изобилие въ вездѣ распослана зелинина, че крѣпката растителность тука противостои добрѣ срѣщу источното слънце, че мѣстноста изобщо е накичена съ разни дървеса, но че, за зла честь, споредъ достовѣрнитѣ му

---

[1]) Ако не друго, не ли е, въ всѣкий случай, оргинално това оцѣнение за народнитѣ всеобще пѣсни, правено тука тъй пѫтемъ по поводъ на сърбскитѣ Песма? . . . Б. Пр. Отш.

[2]) Привлекли му, н. п. вниманието двѣ жени, които, при минуванието на тренътъ, се впущали простоприродно въ водата за кѫпанье; по нататъкъ, двѣ перачки въспрѣтнѫти, рибари съ облѣкло Адамово. И по тоя случай той споменува, че единъ сериозенъ публицистъ забѣлѣжилъ, че чувството на благоприличията се намаливало съразмѣрно съ слизаньето на долу по Дунава, но пѫтникътъ остава на други да изучватъ отношенията на нравитѣ съ течението на рѣкитѣ, а той самъ бѣлѣжи, че по онова врѣме било топло, и че природата била хубава. Б. Пр. Отш.

свѣдѣния, Сърбитѣ не ги уважавали твърдѣ много, и че и другитѣ долини отъ страна имали сѫщия засмѣнъ изгледъ, сѫщото плодородие. Подиръ това, той признава, че земледѣлието е много распространено, но, изобщо, безъ никакво усъвършенствувание. Единъ селянинъ притѣжава, казва, четире ектари (= четиресеть дюлюма), но изработва само единъ за семейнитѣ си нужди, а другитѣ ги остава неорани. Расказали му, при това, че нѣкой си намѣрилъ веднѫждь единъ земледѣлецъ легнѫлъ да спи въ нивата си помежду узрѣлитѣ и непокѫтнѫти классове, дълго врѣме подиръ жътвата: „Ей, че защо не жънешъ и не сбирашъ житото си, билъ го попиталъ другия? — Че защо пъкъ? Имамъ колкото ми трѣбва за тази година". Царевицата се обработвала по́добрѣ въ Сърбия, бѣлѣжи пѫтника-наблюдатель. Но изведнѫждь прилага слѣдующитѣ разсѫждения. „Страната прѣдставлява една хубава картина отъ богатство и отъ благосъстояние, но въ частности, очакванитѣ надѣжди не се испълняватъ никога. Едно кралевство, на което повърхнината надминува съ една третя повърхнината на Белгия, съ земя почти така плодовита, едвамъ храни два милиона жители, т. е. едната третя часть отъ белгийското народонаселение. Прѣдъ тия числа азъ не могѫ да слушамъ съ търпѣние тирадитѣ на нѣкои си филантропи въ честь и въ хвала на патриархиалния животъ. Не доста ли вече се въспѣхѫ и славихѫ тия фамозни, тия прочути семейни общества, тия така наричани *задруги,* съ своята *старость* или *старѣйшина*, която распрѣдѣля произведѣнията на трудътъ?[1]) Какъвъ случай да се шибне индивидуализмътъ

[1]) „Личното чувствувание се развива у Малорусина заедно съ богатството и съ земледѣлческия напрѣдъкъ; тамошния селянинъ клони отъ день на день да счупи стария калѫпъ на общата, задружната собственность, за да ѭ замѣсти съ личната собственность. До като свѣтътъ ще бѫде свѣтъ, въ Россия, както и въ Франция, както и въ Китай, человѣкъ толкози по́-много ще иска да притѣжава въ лична собственность, намѣсто да притѣжава задружно, на общо, колкото по́-трудолюбивъ става той и колкото по́-много се обогатява. Това ми причинява скръбь за моитѣ приятели, словѣнскитѣ економисти, които се тъй много гордѣѭтъ съ селската-си община, както и за други приятели въ Западъ, които виждатъ въ тази патриархална форма възможенъ цѣръ за нѣкои отъ нашитѣ бѣди и злощастия. Не е възможно, както се види, сграждането нити на една малка социална теория, безъ да доджтъ да ѝ прѣпрѣчѫтъ фактитѣ, тия сърдитѣ пакостници. (Revue des deux Mondes, 1-er décembre 1884, Dans la Steppe, par Melchior de Vogüé).

Освѣнъ този отривокъ изъ една статия на единъ списатель отъ на́й-компетентнитѣ по русскитѣ работи изобщо, може би, за малко поне разяснение на бутнатия тукъ случайно и *нѫтемъ* важенъ въпросъ за частната и задружната собственность, нѣка послужѫтъ до нейдѣ и слѣдующитѣ, принципиални само и основни понятия:

и страшната конкуренция на съврѣменнитѣ общества! При всичко това, само този законъ за конкуренция може да освободи сърбския селянинъ отъ рутината и да махне раждата отъ лѣнивость, която черни нáй-добритѣ му качества. Въ старитѣ словѣнски общества нѣма побуждение за личния трудъ, слѣдователно нити за напрѣдъкъ. При това, въ тия почтени кѫщя владѣе едно кръвосмѣшение, което ми се види противно и на игиената и на добритѣ нрави. Не всѣкога се сграждa ново помѣщение за всѣко

„Историята на собственоста изобщо учи, че общата или задружната собственость е пò-стара и пò-пригодна за дѣтинското състояние на народитѣ, когато системата на частната собственость се развива съразмѣрно съ постепенното събуждание и усилванье у людьетѣ на самостоятелната воля, на свободата, на самоличноста. Послѣдната систама е въстържествувала, но противъ нея сѫ възставали разнообразно и възставатъ мнозина. Аргументитѣ за частната собственостъ могѫтъ да се съкратятъ въ слѣднитѣ точки: 1) Частната собственостъ е главния подбудитель за труда и дѣятелностьта. Лѣнивоста би обвела пó-много хора, ако тѣ не бѣхѫ задължени да търсятъ условията за поминака си въ употрѣбление на умственнитѣ си и физически сили, а това е и источникъ на всички подобрения и на нáй-важнитѣ открития; 2) Частната собственость, въ много отношения, е пазителка на личната свобода и на семейния животъ; благодарение на тази собственость много работи мѫчни, но полезни на обществото днесь се вършѫтъ отъ человѣцитѣ; инакъ тѣ щѣхѫ да бѫдѫтъ съвършенно изоставени; 4) Частната собственость, чрѣзъ неравното си распрѣдѣление, поддържа между хората една подчиненность, нуждна нáй-много въ голѣмитѣ промишленни прѣдприятия. Противната система би повела лесно, подирь себе си едно злѣ разбирано равенство, при което всички би искали да заповѣдватъ, а никой да не се подчинява; 5) Частната собственость прѣдупрѣдява много сблъсквания, които безъ друго би се появили между хората по распрѣдѣлението или по раздѣлението на имуществата, ако бѣше установена общинната или общезадружната системa. — Въ морално отношение, за частната собственость има още и този аргументъ, че тя благоприятствува на благотворителноста и на частната милость, но това може да се срѣщне и при другъ общественъ порядокъ. Тази система, въ всѣкий случай, отговаря на мислитѣ, на чувствата и на дѣйствията на сегашното общество, тя е, при това, основата на устройството му и условие за развитието му. При всичко това, привърженицитѣ на *общата собственость* правятъ слѣдующитѣ възражения: 1) Частната собственость усилва и влягчава егоизма, и за това тя е противна на нравственоста; 2) Съ посветяването принципа на личния интересъ. частната собственость утвърдява и поддържа постоянна борба между хората; 3) Тя осамотява силитѣ на человѣка и на обществото, когато, напротивъ, задружната дава на всички едно направление и ги съгласява помежду имъ; 4) Частната собственость е главния источникъ на извършванитѣ прѣстѫпления; 5) Тя е причина на едно твърдѣ голѣмо неравенство, никакъ несъгласно съ истинското достойнство на человѣка; 6) Тя, относително до придобиванието ѝ, се основава пó-скоро на случая отъ колкото на таланта и на дѣятелноста на человѣка. — Тия аргументи за общата или общезадружната собственость иматъ безпорно своята важность и за това много знаменити автори, и въ старо и въ ново врѣме, сѫ се произнесли противъ частната собственость . . . Частната обаче собственость, общо днесь правило, се основава върху дѣйствителноста, върху опита, сирѣчь, върху настоящия моралитетъ на хората, който, въ сѫщность, е биъ еднакъвъ и въ всичкитѣ извѣстни врѣмена на историята . . . „Но достатъчни сѫ тука тия нѣколко свѣдения за просто любопитство по поводъ на казаното горѣ въ текста за сърбската *задруга*. Нѣщо пóвече по този грамаленъ общественъ или социаленъ въпросъ би прѣобърнѫло тази. и вече така доста дълга бѣлѣжка, не въ статии за Периодическо Списание, а въ цѣлъ едъръ томовъ. За основнитѣ принципи върху тоя прѣдмѣтъ, инакъ всячески обсѫденъ и обсѫжданъ, Виж: (Cours de Droit Naturel ou de philosophie de Droit par *H. Ahrens*. 1860, p. 365—383).

ново семейство. Твърдѣ често съмъ виждалъ една обща сала съ единъ двоенъ редъ походни легла, на които се натрупва прѣзъ нощта цѣлата фамилия: дѣдо, синоветѣ, снахитѣ, зетоветѣ, братовчедитѣ, дору и внуцитѣ. Този смѣсъ ми се вижда повече патриархиаленъ отъ колкото назидателенъ. Впрочемъ, въпросътъ не е да се знае, да ли златния вѣкъ цъвти подъ сѣнката на нѣкои вѣковни явори, но да ли единъ младъ народъ, забиколенъ отъ славолюбиви съсѣди, може да се бави още въ уважаеми може би прѣдания, но които му възбраняватъ да се ползува както трѣбва отъ земята си. Незнаж, да ли е твърдѣ завидна похваляваната отъ поета щастлива умѣренность; въ всѣкий случай, тя не е участа на съврѣменнитѣ народи. Послѣднитѣ трѣбва да произвождатъ колкото се може по́много, за да сж въоржжени за борбата. Ако тѣ заспятъ въ собственното си самосъзерцание, като се люлѣжтъ съ старитѣ си обряди, тѣ сж отпопрѣди още побѣдени". Тукъ авторътъ бѣлѣжи, че Сърбитѣ захващатъ вече да разбиратъ духътъ на вѣкътъ, и че за да сжди человѣкъ станжлото измѣнение, трѣбва да ги сравни не съ Европа, която за тѣхъ е бжджщето, а съ Македония, т. е. съ минжлото, и че, дѣйствително, у хората отъ присъединенитѣ прѣди десетъ години къмъ Сърбия окржзи промѣната е очевидна. За добритѣ пъкъ качества и за пороцитѣ на сърбското плѣме изобщо ето какъ се изражава:

„Сърбското плѣме е врагъ на всѣкакъвъ видъ притворство, то е гордо, но не и тщеславно. Публичнитѣ работи не произвождатъ тука сжщия онзи шумъ, какъвто произвождатъ тѣ въ Гръция; тѣ се водятъ по миренъ начинъ. Хората обичатъ сладкодумството, но не и крясъцитѣ. Офицеритѣ не ходятъ надуто съ влеченье сабли за *чалжмъ* (ils ne sont pas traineurs de sabre) и не брюскиратъ хората. Държавнитѣ мжже не се никакъ голѣмѣжтъ. Лица съ име извѣстно по цѣла Европа приематъ ви съ сърдечна простота и нито имъ минува прѣзъ ума да земжтъ поза за прѣдъ потомството. Прибавѣте къмъ всичко това една лесчина при съразмишленията, която туря наравно всичкия свѣтъ, както и единъ политически разумъ, твърдѣ развитъ, даже и у селянетѣ, и ето ви вамъ безпорни прѣимущества.

„Но ето пакъ сега и неудобствата, отъ друга страна: сърбското плѣме се лишава отъ съревнование. Намѣсто да развие смѣло своитѣ способности, то се свива самоволно къмъ себе си и се осамотява. Сѫщноста на характерътъ му е недовѣрието. Нѣма може би въ Европа друго плѣме по̀-чисто отъ смѣсъ, па и по̀-противно на такавъ смѣсъ. Забѣлѣжено е, че, както на златнитѣ пръчки, така и на на́й-добрѣ надаренитѣ народи трѣбва малко смѣсъ за да влѣзѫтъ въ крѫгообращение. Сърбитѣ добрѣ приематъ проходящия чужденецъ, но тѣ отстраняватъ оногози, който иска да се засели помежду имъ. Тѣ не въсприематъ да се въсползуватъ отъ допълнителната дѣятелность, която би имъ дошла отъ вънка. И ето защо тѣ не сѫ се освободили съвършенно отъ своето истръпванье.[1])

„Но има у Сърбитѣ и друга мѫчнотия, а тя е отсѫтствието у тѣхъ на по̀-горенъ классъ и прѣувеличенното равенство. Кой да даде потикътъ къмъ земледѣлческия напрѣдъкъ? Кой да рискува капиталитѣ си въ нови прѣдприятия тамъ, гдѣто голѣмитѣ богатства сѫ малко, а не сѫществува нити една само голѣма собственность? Ако Румѫния напрѣдна по̀-бързо, причината не е, че румѫнския селянинъ струва по́вече; причината е тази, че при политѣ на Карпатитѣ сѫществуватъ пространни имѣния, една умствено развита аристокрация, която може да понесе разноскитѣ на опитванията. Печатътъ изобщо, развитието на умственнитѣ способности стоятъ въ Сърбия тъй сѫщо по̀-долу, сѐ по сѫщата причина: трѣбало би едно съсловие, което, при своитѣ свѣтлини, да би имало и охолно врѣме и желание за да ги распространява. Всичкитѣ тия народи, които нашътъ вѣкъ пробужда единъ подиръ другъ, не прѣминуватъ безъ усилия отъ първоначалното, неотбдѣланното си състояние къмъ новитѣ форми на цивилизацията. Селянинътъ, горделивъ въ своето традиционно облѣкло, ще стане може би единъ скроменъ гражданинъ. Бившия хайдукъ, полу-разбойникъ, полу-патриотъ, мѫчно се прѣобръща въ редовенъ войникъ. . . Синоветѣ на героитѣ за независимоста, на които юнашкитѣ подвизи на-

---

[1]) Тукъ авторътъ бѣлѣжи, че Сърбитѣ сгрѣшили още и съ това, гдѣто, подиръ Берлинский договоръ, изгонили Албанцитѣ, отъ които си създали така и непримирими врагове. Б. Пр. Отш.

умѣвахѫ на́й-хубавитѣ врѣмена отъ срѣдния вѣкъ, ще покажатъ еднаква доблесть, но ще иматъ по̀-малко щастие въ редовнитѣ битки. За прѣвиваньето на личната храбрость къмъ научнитѣ комбинации, на естественнитѣ, но необработеннитѣ инстинкти къмъ съврѣменната дисциплина, трѣбва врѣме. И наистина отъ врѣме се нуждаѭтъ тие добри и доблестни народи, но врѣмето имъ се отказва всѣкога чрезъ европейскитѣ прѣплитания, които постоянно турятъ въ опасность тѣхното равновѣсие, тѣхнитѣ граници, дору и тѣхното сѫществование. Да бѫдемъ справедливи и признателни, че, вопрѣки чести потрясения, тѣ, въ разстояние на 60 години, скратихѫ наполовина, па речи и по́вече, прѣдишнитѣ четери столѣтия, които сме изминѫли ние прѣди тѣхъ".

Като бѣлѣжи послѣ, че другъ пѫть, политическиятъ центръ на Княжеството билъ Крагуевацъ, а подиръ Берлинския конгрессъ Сърбия се колебала между двѣ столици Нишъ и Бѣлградъ, и описва сетнѣ Нишъ, който градъ той намѣрва чудно расположенъ посрѣдъ едно широко поле и при рѣката Нишава, съ широки и чисти улици, съ малки низки кѫщя потънѫли въ зеленина, съ сводове на съборната чъркова отъ врѣмето на Митхадъ Паша, съ стѣни отъ хубавото укрѣпление, пѫтникътъ — наблюдатель посвещава повече отъ двѣ страници на Бѣлградъ изобщо, на крѣпоста му, на историческитѣ въспоминания, които той възбужда, и на нѣкои мисли, които вдѫхва погледътъ отъ височинитѣ му по величественния тамъ хоризонтъ, на свръсна, на́й-сетнѣ, пѫтническитѣ си наблюдения съ нѣкои разсѫждения както, частно, върху Бѣлградъ, така, изобщо, и върху Балканския Полуостровъ, които разсѫждения заслужватъ да се приведѫтъ тука исцѣло.

„Тази страна, казва, е била създадена за да бѫде честита; между тѣмъ, какво чу тя, какво видѣ отъ хилядо години насамъ?" Димътъ отъ пожаритѣ, крясъцитѣ на воюющитѣ, охканията на раненнитѣ, тропотътъ на коньетѣ! Порои людье сѫ истекли при политѣ на тия хълмове, като вълни които бучатъ и минуватъ, до когато единъ день Сърбитѣ издигнахѫ глава и си извоювахѫ правото да живѣѭтъ сами за себе. И ние, галенитѣ дѣца на Европа, да бѫдемъ ли строги за тие достойни за съжалѣние по́-млади

братя, които идѫтъ кѫсно да тръсятъ своя наслѣдственъ дѣлъ! Подирь толкози усилия и толкози измами въ надѣждитѣ имъ, ние да не разбираме още грамадното изнуряванье, въ което тѣ падатъ периодически!

„Тази желѣзница поне е едно благодѣяние, което ще имъ остане. Прѣкарвамъ прѣзъ ума си пѫтя, който изминѫхъ безъ да се отдалечѫ отъ желѣзницата; той е именно онзи пѫть, прѣзъ който е трѣбвало да минѫтъ Римскитѣ легиони, когато сѫ посѣтили Дунавъ за първи пѫть. Безъ друго, тѣ сѫ възлѣзли така отъ крайбрѣжията на стара Гръция, прѣзъ Македония, до всрѣдъ Илирия, водими по течението на рѣкитѣ. Очитѣ имъ, привикнѫли къмъ засмѣннитѣ долини на Тоскана и на отсамшнитѣ Алпи, сѫ намѣрвали отново въ тия като варварски прочути страни прѣлеста на отечеството. Тѣ сѫ носили съ себе си Римския миръ, който трая три или четери вѣка: тѣхното присѫтствие по границитѣ на империята би дало възможность на земята да се расплоди, да нахрани едно народонаселение много пò-значително отъ колко това, което я населява днесь. Отъ тогисъ на-насамъ, тия страни, расположени по пѫтя на всичкитѣ нашествия, се обезлюдихѫ постепенно и се отъ учихѫ вече отъ пѫтя на Срѣдиземното море. Не отъ Югъ, а отъ Сѣверъ вече имахѫ тѣ да получѫтъ за напрѣдъ кога търговско движение, кога политическо распотръсванье. Идеитѣ и стокитѣ слизахѫ по течението на Дунавъ. Огнището на цивилизацията, прѣнесено отъ крайбрѣжията на Срѣдиземното море въ сърдцето на нашия континентъ, пущаше, ако и слабо, заритѣ си дору и до тѣхъ, прѣзъ гѫстината на петь или шесть голѣми господарства. Тѣ имахѫ врѣме да забравятъ, че първитѣ блѣщукания и първото благосъстояние бѣхѫ имъ дошле другъ пѫть отъ Егейското море, а за това нити Европа вече спомнюваше. Г. Вогье пишеше на 1876 г.: „Нѣкои части отъ Конго ни сѫ пò-добрѣ познати нежели вѫтрѣшноста на Балканския Полуостровъ.

„Днесь, желѣзната ивичка, която свръзва Дунавъ съ Солунъ, ще да прѣдаде отново тази стара страна на истинскитѣ ѝ сѫдбини. Намѣсто пустиня или непроходима гора, имаме прѣдъ себе си една перспектива отъ широки долини, които, за да бѫдѫтъ отново заселени, чакатъ

само малко миръ и безопасность. Сърбия особенно, подобна на амбаръ съ една само полутворна вратня къмъ Венгрия, ще може да искарва избитъка си къмъ Срѣдиземното море. Така, тя просто ще свърже отново стари традиции и ще заземе пакъ подобающето ѝ законно мѣсто помежду земледѣлческитѣ и търговскитѣ народи. Съ приближаваньето си къмъ морето, тя ще се доближи и къмъ насъ. На Марсиля надлежи да прибере тази нечаканна згода, и да покаже, че тя и на дѣло е още това, което другъ пѫть е била по право, т. е. бдителка, пазителка на френскитѣ търговски интереси на Истокъ".

Нѣколко древни надписи намѣрени въ България.

Съобщава В. Добруски.

Читателитѣ на „Период. Списание“ нѣколко пѫти имахѫ възможность да се запознаѭтъ съ древната история и география на България именно въ статиитѣ на Д-ръ К. Иречекъ публикувани въ списанието подъ заглавие „Приложения къмъ антическата епиграфика и география на България“ както и въ „Пѫтни бѣлѣжки за Срѣдна-Гора и Родопски планини[1]).“ Тѣзи статии обаче обнематъ само една часть отъ богатитѣ изслѣдвания на Д-ръ К. Иречекъ, както виждаме отъ новата обширна статия, която той публиковалъ въ Виенското Периодическо Списание „Archaeologisch-Epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich“ 1887. стр. 43—208 подъ заглавие „Archaeologische Fragmente aus Bulgarien.“ Статията обясняватъ двѣ археологически карти на западна и източна България.

Материялътъ е раздѣленъ на 4 части: I. Dacia mediterranea. Тукъ се описватъ окрѫзитѣ Софийски, Кюстендилски и Търнски, които въ 4. стол. сл. Р. Х. сѫ съставлявали Dacia mediterranea съ главни градове Serdica (Срѣдецъ), Naissus (Нишъ) и Pautalia (Кюстендилъ). II. часть расправя за стари рудници. III. часть за римски пѫтища. IV. ч. описва Черноморски области и Източния Балканъ.

Като допълнение къмъ епиграфическитѣ материяли на България съобщавамъ пó-долу нѣколко неиздадени до сега надписи, които намѣрихъ въ България.

1.

На западната страна отъ с. Катунско Конаре, което лежи 10 километра на истокъ отъ Пловдивъ и близу до

[1]) Период. Списание на Бълг. Книж. Друж. въ Срѣдецъ кн. II. стр. 28-69: Приложения къмъ антическата епиграфика и география на България и кн. VIII—XI: Пѫтни бѣлѣжки за Срѣдна Гора и Родопскитѣ планини.

Сборникъ на римскитѣ надписи въ Тракия е издалъ Dumont Les inscriptions et monuments figurés de la Thrace Paris 1877.

една дѫбрава нарѣчена „Лангица“ простиратъ се едни блатисти широки ливади, които само въ врѣме на лѣтни отави едвамъ сѫ достѫпни. Всрѣдъ тѣзи ливади намѣрихъ камъкъ съ единъ доста добрѣ запазенъ надписъ. Паметникътъ е направенъ отъ червеникавъ мермеръ, горѣ украсенъ съ карнисъ и палмети въ кюшета. Основата му е потѫнала въ блатото и заради това неможахъ да измѣрѭ височината. Надписътъ обнема плоскость отъ 0.61×0.71 ст. и цѣлъ се намира подъ водата, прѣзъ повърхностьта на която може да се чете като прѣзъ стъкло. Буквитѣ сѫ 25 м. м. високи. Надписътъ съдържа 9 реда както слѣдва[1]).

ΑΓΑΘΗΙ
ΕΠΙΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣΤΑΙΛΙΟΥΑΔΡΙ
ΑΝΟΥΑΝΤΟΝΕΙΝΟΥΚΑΙΣΑΡΟΣΣΕΒ
ΕΥΣΕΒΟΥΣΗΓΕΜΟΝΕΥΟΝΔΟΣΤΗΣ
ΘΡΑΚΩΝΕΠΑΡΧΕΙΑΣΤΙΟΥΛΙΟΥ
ΚΟΜΟΔΟΥΠΡΕΣΒΣΕΒΑΝΤΙΣΤΡΑ
ΤΗΓΟΥΟΡΟΙΧΟΡΤΟΚΟΠΩΝΦΥΛΗΣ
ΡΟΔΟΠΗΙΔΟΣΤΕΘΕΝΤΕΣΥΠΟΦΛ
ΣΚΕΛΗΤΟΣΚΡΙΤΟΥΚΑΙΟΡΟΘΕΤΟΥ.

Надписътъ се чете така: Ἀγαθῇ τύχῃ. Ἐπὶ αὐτοκράτορος Τ. Αἰλίου Ἀδριανοῦ Ἀντωνείνου Καίσαρος Σεβαστοῦ Εὐσεβοῦς ἡγεμονεύοντος τῆς Θρᾳκῶν ἐπαρχείας Τι. Ἰουλίου Κομόδου πρεσβ(ευτοῦ) σεβ(αστοῦ) ἀντιστρατηγοῦ ὅροι χορτοκοπίων φυλῆς, Ῥοδοπηίδος τεθέντες ὑπὸ Φλ(αβίου) Σκέλητος κριτοῦ καὶ ὁροθέτου[2]).

Отъ съдържанието излиза, че това е синоренъ камъкъ (латински lapis terminalis, cippus). Такива синорни камъни служили за означение граници (синори, гръцки ὅροι) на държавни, общински и частни недвижими имущества. Въ споменѫтия надписъ се казва, че синори на ливадитѣ принадлежащи на φυλή Ῥοδοπηίς (область или окрѫгъ Родопейда) сѫ били положени отъ измѣрвача Флавий Скелетъ въ врѣмето на Римскиятъ императоръ Антонинусъ Пиусъ (138—161 г. сл. Хр.), когато Титъ Юлий Коммодъ упра-

[1]) Въ оригинала нѣколко думи сѫ свързани.

[2]) Въ врѣме на самодържецъ Титъ Елий Адриянъ Антонинъ царь божественѣйший и благочестивий, когато Тракийската провинция управлявалъ Титъ Юлий Комодъ императорски легатъ проконсулъ бѣхѫ положени синори на ливадитѣ на окрѫгътъ Родопейда отъ сѫдията измѣрвача Флавий Скелетъ.

влявалъ Тракия като legatus Augusti propraetore (ἀντιστρατηγός — губернаторъ). Името на сѫщия губернаторъ четемъ у Dumont Les inscriptions et monuments figurés de la Thrace page 75., нъ непълно.

2.

Уломъкъ отъ единъ камъкъ намѣренъ въ калдъръма на пѫтя, който води отъ Пловдивъ за село Царацово. Надписътъ съдържа 5 реда:

ΝΟΝΚΑΙΣΑΡΑΣΕ
ΒΑΣΤΟΝΓΕΡΜΑΝΙ
ΚΟΝΔΑΚΙΚΟΝ
Π.ΚΛΑΥΔΙΟΣΠΟΛΕ
ΜΑΡΧΟΣΑΡΧΙΕΡΕΥΣ.

Надписътъ се чете така: (Τραια)νὸν Καίσαρα Σεβαστὸν Γερμανικὸν Δακικὸν . . . . Π. Κλαύδιος πολέμαρχος ἀρχιερεύς.

Надписътъ е отъ врѣмето на царя Траяна (98—117).

3.

Въ втората книжка на Периодическото Списание стр. 43 и с. Д-ръ К. Иречекъ като расправя за останцитѣ на римскиятъ пѫть между селата Чакарларъ и Сарж-Смайлъ, Чирпанска околия, казва: „Между Чакарларъ и Сарж-Смайлъ има основи на едно четвъртисто укрѣпление съ множество дѣлани камънье и тухли, отломъци отъ стълпове съ надписи, гробове и др. Турцитѣ наричатъ това мѣсто Хисаръ-Касаба.“ Въ сѫщо врѣме споменува за единъ почупенъ камъкъ съ надписъ, ископанъ 1870 г. върху нивитѣ на Чакарларъ. Споредъ думитѣ на Г-на Иречека „началото на надписа показвало къмъ едно доста любопитно съдържание. И дѣйствително селото Чакарларъ е едно много важно мѣсто въ археологическо отношение. Както самото село, така и на́й-близката му околность сѫ пълни съ слѣди на древноста. На едно пространство, което захваща около 100 уврата нивя, излизатъ на явѣ дѣлани камънье, зидове, тухли, отломъци отъ колонни и римски монети. Нъ отъ всичко на́й-важенъ е паметникътъ, които се намира на една нива въ с. Чакарларъ. Паметникътъ е издѣланъ отъ бѣлъ мермеръ. Височината му е 1.16 м., ширината 1.13 м.;

надписътъ захваща плоскость отъ 0.89×0.55 м. Отъ 1—7 реда буквитѣ сж 3 с. м. вис. отъ 8—11 реда $1^1/_2$ с. м. а пъкъ останжлитѣ отъ 12—14 р. само 1 с. м. Горната часть на камъка има форма на трижгълникъ съ „tympanon" (кржглесто украшение) и стрѣла въ срѣдата и палметти въ кюшета. Селянетѣ въ Чакарларъ мислили, че въ камъка се крие голѣмо имание и го разцѣпили, съ което надписътъ много се поврѣдилъ. Отцѣпената часть до днесъ си стои заровена въ земята.

Съдържанието на надписа е много важно, защото отъ него се научаваме точно за основанието на римски градъ *Pizus* въ врѣмето на римски царь Септимий Северъ, който се споменува въ римскитѣ итиперарни (карти). Освѣнъ това четжтъ се въ надписа имена на двѣ Тракийски села, както и имената на нѣколко лица съ тракийски и римски названия, подобни на онѣзи, които се срѣщатъ въ надписитѣ на близката Berhoea (Стара Загора).[1])

Надписътъ се пада въ 202 год. сл. Хр.; въ четвъртия редъ исчукано е името на императора Гета.

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ[2])
ΠΕΡΤΗΣ ΤΩΝΜΕΓΙΣΤΩΝΑΥΤΟΚΡΑ
ΤΟΡΩΝ. Λ. ΣΕΠΤΙΜΙΟΥΣΕΟΥΗΡΟΥΠΕΡΤΙΝΑΚΟΣΚΑΙΜ. ΑΥΡΗ
ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥΣΕΒΒ[illegible]ΚΑΙ
ΙΟΥΛΙΑΣΔΟΜΝΗΣΜΗΤΡΟΣΚΑΣΤΡΩΝΝΕΙΚΗΣΚΑΙΑΙΩΝΙΟΥ
ΔΙΑΜΟΝΗΣΚΑΙΤΟΥΣΥΝΠΑΝΤΟΣΑΥΤΩΝΟΙΚΟΥΚΑΙΠΕΡΑΣΣΥΝ
ΚΑΝΤΟΥΚΑΙΔΗΜΟΥΤΟΥΡΩΜΑΙΩΝΚΑΙΠΕΡΩΝΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΟΝ
ΕΚΤΙΣΘΗΚΑΤΑΔΩΡΕΑΝΤΩΝΚΥΡΙΩΝΕΝΠΟΡΙΟΝΠΙΖΟΣΕΠΙ
ΠΑΤΩΝΤΩΝΚΥΡΙΩΝΑΥΤΟΚΡΑΤΩΝΛ.ΣΕΠ.ΣΕΟΥΗΡΟΥΠΕΡ
ΤΙΝΑΚΟΣΚΑΙΜ.ΑΥΡ.ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥΣΕΒΒΚΑΙΜΕΤΩΙΚΙΣΑΝΕΙΣΑΥΤΟ
[illegible]ΟΙΥΠΟΤΕΤΑΙΜΕΝΟΙ[illegible]ΟΙΚΗΤΟΡΕΣ
ΑΡΧΗΛΑΟΣΑΚΥΛΟΥ
ΚΩΜΗΣΣΚΕΛΑΒΡΙΗΣΚΩΜΗΣΣΚΕΠΤΩΝ[illegible]ΓΕΝΙΚΙΝ[illegible]ΕΑΟΥΛΟΥΟΜΑΝΤΩΝΙΠΑΝΤΩΝΙΟΥ
ΒΥΖΗΣΜΟΥΚΑΤΡΑΛΕΟΣΚΕΛΣΟΣΔΑΛΗΠΟΡΕΟΣ[illegible]ΕΚΟΥΟΡΕΤΟΥΑΛΕΡΙΟΣΡΟΥΦΟΣ
ΙΓ ΜΟΥΚΑΤΡΑΛΙΣΒΟΣΕΟ-ΔΟΛΗΣΑ[illegible]ΜΟΥΚΙΑΝΟΣΜΟΥΚΑΠΟΡΕΟΣ
ΜΟΥ[illegible]ΓΑΠΕΛΡΣΤ[illegible]ΜΟΥΚΙΑΝΟΣΑΚΥΛΟΥ
ΛΙΣΟΥΛΕΝΤΟΣ
ΟΥΦΟΣΚΟΥ

---

[1]) Първа часть на този надписъ до думата Pizus обнародвахъ прѣди три години въ Пловдивски вѣстникъ „Марица" бр. 729.; освѣнъ това съобщихъ прѣписъ на надписа съ описанието му на Г-на Иречека, който го е публиковалъ въ приведената вече статия въ Archeologisch-Epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich страница 95—96.

[2]) Въ оригинала много букви сж свързани и заради това този прѣписъ непрѣдставлява вѣренъ снимъкъ на надписа.

Надписътъ гласи: Ἀγαθῇ τύχη. Ὑπὲρ τῆς τῶν μεγίστων καὶ θειοτάτων αὐτοκραιόρων Λ. Σεπτιμίου Σεουήρου Περτίνακος κ(αὶ) Μ. Αὐρη (Λίου) Ἀντωνείνου Σεβ(αστῶν) [κ(αὶ) Π. Σεπτιμίου Γέτα Καίσαρος] κ(αὶ) Ἰουλίας Δόμνης μητρὸς κάστρων νείκης καὶ αἰωνίου διαμονῆς καὶ τοῦ σύμπαντος αὐτῶν οἴκου καὶ ἱερᾶς συγκλήτου καὶ δήμου τῶν Ῥωμαίων καὶ ἱερῶν στρατευμάτων ἐκτίσθη ἐνπόριον Πίζος ἐπὶ ὑπάτων τῶν κυρίων αὐτοκρατόρων Λ. Σεπ(τιμίου) Σεουήρου Περτίνακος κ(αὶ) Μ. Αὐρ(ηλίου) Ἀντωνείνου Σεβ(αστῶν) καὶ μετῴκισαν εἰς αὐτὸ οἱ ὑποτεταγμένοι.

Пó-нататъкъ забѣлѣжени сѫ въ надписа подданици (οἱ ὑποτεταγμέμοι), които сѫ се прѣселили въ новооснованиятъ градъ, нъ тази часть на надписа както казахъ пó-горѣ. е доста повредена и неясна. Ясно се чете името Ἀρχέλαος Ἀκύλου и имена на двѣ тракийски села: Κώμης Σκελαβρίης. Κώμης Σκεπτῶν. Пó-послѣ слѣдватъ имената: (Βύζης Μουκατράλεος, Κέλσος Δαληπόρεος, ... , Οὐαλέριος Ῥοῦφος, ... Μουκάτραλις Βος . . . , Δόλης Ἀ . . . . , Μουκιανὸς Μουκαπόρεος, ... Μουκιανὸς Ἀκύλου, . . . Λις Οὐάλεντος, ου Φόρκου.

Самиятъ надписъ нáй-положително рѣшава въпроса за римскиятъ пѫть въ Тракия; именно заради *откритието на този надписъ имахме пълно право да кажемъ, че градъ Пизусъ се е намиралъ на сѣверната страна отъ р. Марица и слѣдователно, че прѣзъ тамъ е вървѣла главната линия на римскиятъ пѫть въ Тракия, както го описва Tabula Peutingeriana.*[1])

Освѣнъ поменѫтия паметникъ намиратъ се въ Чакарларъ още два надписа, които сѫ били употрѣбени за надгробни камъни въ турскитѣ гробища. Единиятъ надписъ е издълбанъ на една испочупена колонна (0.95 м. висока съ дияметръ 0.82 м.) и доволно повреденъ, тѫй щото само нѣкои думи ясно се четѫтъ. Надписътъ има слѣдующитѣ 8 реда.

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙ [illegible]
Μ.ΑΥΡΗΛΙΩ [illegible]
ΝΟΥ [illegible] ΥΩΘΕΟΥΣΕΟΥΗΡΟΥΕΝ
ΗΤΡΑΙΑΝΕΩΝΤΑΙΕΡΕΙΑ
ΗΓΕΜΟΝΕΥΟΝΤΟΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚ
ΡΟΥΦΕΙ

[1]) Вижъ книгата Вл. и К. Шкорпилъ Бѣлѣжки върху археологическитѣ изслѣдвания, особенно послѣднитѣ двѣ страници: Отговоръ и пр.

т. е. Ἀγαθῇ τύχῃ. Αὐτοκράτορι Μ. Αὐρηλίῳ . . . νου . . . Θεοῦ Σεουήρου ἡ Τραιανέων τὰ ἱέρεια . . . ἡγεμονέυοντας τῆς Θρακ(ῶν) ἐπαρχείας) . . . . Ρουφει . . . .[1])

Ἡ Τραιανέων πόλις вѣроятно означава градъ Berrhoca (Стара Загора), защото извѣстно е, че въ врѣмето на императора Траяна много градове получили почетна титла Ulpia Traiana, и по гръцки жителитѣ имъ се нарѣкли Τραιανεῖς. Сѫщиятъ прѣкоръ мислѭ че трѣбва да се допълни въ надписа съобщенъ у Дюмона подъ No. 61 d. pag. 30; въ поменѫтия надписъ, въ който се чете името на царя М. Антонина Гордияна и на легата Каттия Целера, подиръ думитѣ ἡ βουλὴ καὶ ὁ Λάμπρότατος δῆμος вѣроятно е слѣдвала думата: Τραιανέων.

Третия надписъ, който се намира тѫй сѫщо въ Чакарларскитѣ турски гробища, е издълбанъ на единъ дългнестъ камъкъ (0.54 д., 0.42 ш.) и е доста поврѣденъ та и неясно се чете:

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΣΙΠΑΙΑΙΜΠΙΖΗΝΕΡΟΙΝΤΑΛΚΗ
[illegible]ΣΤΡΑΤΩΡΙΝΕΘΑΝ[illegible]
ΕΥΞΑΜΕΝΟΥ ΠΗΚΟΥ

Отъ града Пизусъ отива стариятъ римски пѫть къмъ селата Гурбетъ и Акбунаръ. Въ послѣдньото село се намиратъ по чешмитѣ голѣми четвъртити камъни, за които приказватъ селянетѣ, че сѫ били донесени отъ Гурбетъ и Чакарларъ. А на истокъ отъ с. Акбунаръ на една възвишеность има развалини на една старинска крѣпость, нарѣчена Хассаръ. Развалинитѣ захващатъ пространство отъ 5 уврата нивя. Тукъ — тамѣ излизатъ на явѣ довари хорозанлии, до 3 м. дебели. Нѣма съмнѣние, че крѣпоста е служила за защита на римскиятъ друмъ, на когото слѣдитѣ се забѣлѣжватъ на 300 крачки разстояние отъ крѣпоста.

---

[1]) Въ надписа чете се името на императора Мархъ Аврелия (161—180 год. сл. Р. Хр.); освѣнъ това казва се въ надписа че градътъ „ἡ Τραιανέων πόλις“ е поставилъ светилище? (храмъ); името на тогавашния губернаторъ на Тракия е истрито.

*

4.

Друга забѣлѣжителна мѣстность, важна за опрѣдѣление на римскиятъ пѫть, е Мустафа Паша, околийски пограниченъ градецъ въ Турция. На сѣверната страна край града издига се единъ немного високъ брѣгъ до малка рѣка, която дохожда отъ с. Аладагъ и се втича въ Марица. На този брѣгъ отгорѣ простира се мѣстность нарѣчена *Хассаръ* съ остатъци отъ стари зидове; въ нивитѣ около Хассара се ископаватъ тухли, керамиди и се намиратъ антически монети гръцки и римски. — Освѣнъ други видѣхъ монети на островъ Тазосъ, на градъ Абдера, на римски императори Антонинусъ Пиусъ, Теодозий и Юстиниянъ. Освѣнъ това, ископахѫ тамъ главица отъ единъ стълпъ съ букви ΖΕΩΕ . . . ΒΗΤ. Народътъ вѣрва, че въ избитѣ на Хассара е закопано голѣмо имание; приказватъ, че ужъ единъ человѣкъ нѣкога си е отишълъ да дири имание въ Хассара, нъ щомъ влѣзълъ въ изби пълни съ злато, вратитѣ сѫ се затворили задъ него за всѣкога.

На сѣверъ отъ Хассара къмъ с. Аладагъ се простиратъ голѣми юртлѫци или запустѣли дворища, вѣроятно остатъци на едно старо заселище. Всичкитѣ стари сгради приписва народътъ на Нѣмска кѫзѫса (нѣмска дѣвица). Отъ южна страна подъ Хассара минувалъ споредъ мѣстни прѣдания староврѣмски друмъ. Нѣма съмнѣние, че Хассарътъ прѣдставлява остатъци на една римска крѣпость. Споредъ Пеутингеровата карта тукъ трѣбва да се търси станция Burdipta или Burdenis, която е била отдалечена отъ Adrianopolis (Одринъ) 20 римски мили (около 30 километра).[1]) Отъ Мустафа Паша е вървѣлъ старинятъ пѫтъ вѣроятно по сѫщитѣ мѣста както и новото шоссе, нъ неможахъ подробно да распитвамъ за него, защото въ Турция подобни расходки сѫ свързани съ извѣстни неприятности. Тукъ му е мѣстото да споменѫ още за една колона, която се търкаля отъ дѣсна страна на шоссето отъ Мустафа Паша за Одринъ. Колоната е 1.4 с. м. вис. съ дияметръ 0.50 с. м. и съдържа 16 реда гръцки надписъ който обаче много е повреденъ.

---

[1]) Jireček Heerstrasse стр. 163—164 и Период. Списание кн. II. стр. 42.

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΗΣΚΑΙΘΑΛΑΣΣΗΣ
ΝΤΟΣΑΝΘΡΩΠΩΝΕ
ΔΕΣΠΟΤΗΝΤ Ω
ΚΡΑΤΟΡΙΚΑΙΣΑΡΙ
ΕΟΥ
ΕΙΕΥΣΕΒΕΙΣΕ
ΗΜΗΤΡΙΤΟΥ
ΡΙΚΑΣΤΡΩΝΙΟΥΛΙΑ
ΜΡΟΤΑΤΗ
ΠΟΛΕΙΤΩΝΠΟΛΙΣ
ΙΛΙΟΝ
[illegible]
ΤΥΧΩΕ
ΛΙΟΥΚΡΙ ΠΕΙΝΟΥ
ΗΓΟΥ
ΡΑΚ Ε

Отъ надписа могжтъ да се прочетатъ само нѣкои отдѣлни думи: Ἀγαθῇ τύχῃ γ(ῆς καὶ θαλάσσης . . . (πα)ντὸς ἀνθρώπων . . . δεσπότην . . . . Αὐτοκράτορι καίσαρι . . . . εὐσεβεῖ εὐτυχεῖ . . . μητρὶ κάστρων Ἰουλίᾳ (?) . . . (ἡλα)μπροτάτῃ (Ἀδριανο)πολειτῶν πόλις (τὸ με)ίλιον (ἀνέστησεν) εὐτυχῶς Ἰουλίου Κρι . . πείνου ἡγου(μένου) τῆς (Θρᾳκῶν ἐπαρχείας).

Камъкътъ вѣроятно е lapis milliarius (τὸ μειλίον columna miliaria), на който е било означено разстояние между нѣкои станции или градове на римския пжть и е билъ поставенъ отъ града Адрианополь. (Слѣдва).

БЪЛГАРСКОТО УЧЕБНО ДѢЛО ВЪ ТУРСКО.

ПОСВѢЩАВА СЕ НА НАЙ-ЗАСЛУЖЕННИЯ ДѢЕЦЪ ПО ВЪЗРАЖДАНИЕТО НА БЪЛГАРЩИНАТА, П. Р. СЛАВЕЙКОВЪ.

Има едно доста старо изрѣчение, че цифритѣ сѫ на́й-краснорѣчиви и необорими рѣчи, — защото за оногози, когото не могѫтъ убѣди числа, сѫ праздни всѣкакви други доводи и сладки думи. Цифритѣ даватъ фактове, като прѣдоставятъ всѣкиму да прави самъ изводи отъ тѣхъ; въ такъвъ случай, особенно ако се не съмнѣваме въ вѣрноста имъ, прѣпирни могѫтъ се породи не върху цифритѣ, но върху направенитѣ изводи. За това, когато въ днешно врѣме искатъ да се удостовѣрятъ въ нѣкое явление, сбиратъ на́й-напрѣдъ цифри, данни и послѣ разсѫждаватъ. И не само цифритѣ ни удостовѣряватъ въ истинноста на фактоветѣ, но твърдѣ често въ науката, когато явленията сѫ прости, къмъ тѣхъ се прилага математическия анализъ, сир. количества, цифри. Сега въ физиката напр. не се задоволяватъ да казватъ, че топлината произвожда движение или обратно, но сѫ открили, че опрѣдѣлено количество топлина произвожда точно опрѣдѣлено количество движение и обратно. За това казватъ, че всѣка наука се стреми да се прѣобърне отъ качественна въ количественна. Въ сложнитѣ науки, като социалнитѣ, това мѫчно може се приложи, защото едно явление проистича отъ множество причини и мѫчно могѫтъ да се схванѫтъ тѣ всички, и още по́-трудно е количественно да се опрѣдѣли влиянието на всѣка една отъ тѣхъ. Но цифритѣ въ тая наука макаръ и не напълно приложими, пакъ помагатъ при изучванието законитѣ на явленията да се удостовѣримъ въ сѫществуванието на фактоветѣ, отъ които подиръ можемъ приблизително да имъ откриемъ причинитѣ. Въ сегашния вѣкъ никой се ненаема да разсѫждава нито върху богатството, нито върху умственното

или наравственно състояние на единъ народъ само по онова, което се вижда при първъ погледъ, но ще се обърне къмъ статистическитѣ данни, гдѣто ще почерпи свѣдѣния за производството на тоя народъ, ще го сравни съ численноста на населението и ще изведе срѣдния приходъ, който се пада на всѣка человѣческа душа; слѣдъ това ще изучи, какъ сѫ распрѣдѣлени приходитѣ и имотитѣ между отдѣлнитѣ лица, — защото на едни може да се пада твърдѣ много, напротивъ на други твърдѣ малко. Веднъждъ всичко това извършено, той ще направи своето рѣшение. Сега на-да-ли въ нѣкоя образована държава издаватъ нѣкакъвъ законодателенъ актъ, безъ да изучатъ прѣдварително всички относящи се до тоя въпросъ данни. Ето защо отдавна на всѣкждѣ сѫществуватъ специални учреждения, натоварени съ събирането данни по всички въпроси, които се касаѭтъ до человѣческия животъ, съ широката цѣль — да могѫтъ да се ползуватъ, както теоритическата наука, тъй и практиката.

Какво сме направили ние отъ освобождението си насамъ за да се запознаемъ пó-добрѣ съ отечеството си? Не само не сме направили нѣщо сами, но не сме проявили любопиство да се запознаемъ съ онова, което за насъ е направено отъ другитѣ. Всѣкий день можешъ у насъ да чуешъ дивни мнѣния за икономическото, наравственното и умственното състояние въ нашата страна; ще чуешъ да расправятъ, че България е богата, че нашитѣ селяне иматъ не само движими и недвижими имоти, но че у всѣкого отъ тѣхъ се намира по едно или двѣ гърнета жълтици. Ако отговоришъ, че това не е истина, че напр. тука, въ Софийско, нѣма твърдѣ богати селяне, — веднага ще се намѣри нѣкой да ти отвърне: „истина тукъ нѣма, но отвъдъ Балкана има много такива“, или ще те прати да ги диришъ въ Румелия, или нáй-често въ таково мѣсто, за което свѣдѣния не можешъ да добиешъ. Изобщо извънмѣрното българско богатство се намира тамъ, гдѣто насъ нѣма. За разнообразие пакъ можешъ да послушашъ, какъ другъ нѣкой, а, може би, и сѫщия, (ако му иде на смѣтка) расправя горѣщо, че ако правителството не вземе тая или оная мѣрка, България икономически съвършенно е съсипана. — И всичко това се говори по обществени въпроси отъ голѣма важность и често отъ хора, които по своето

положение ржководятъ или влияжтъ на политическитѣ сфери. Най-забѣлѣжителното и жалното въ тие случаи е — че рѣдко кой има колко-годѣ присърдце да събере нѣкакви положителни данни по нашитѣ обществени въпроси. Истина, че още прѣзъ врѣмето на оккупацията Русситѣ освѣнъ дѣто изработихж прѣкрасна географическа карта за нашата страна, но се погрижихж да положатъ начало за една статистика по външнжта търговия. Сръбско-Българската война показа, че ние не знаехме тая карта, а търговската статистика си останж дѣте-пеленаче. Слѣдъ сформированието на наше управление, въ краятъ на 1880 г. се създаде у насъ по образецътъ на цивлизованний свѣтъ статистическо бюро съ доста значителенъ персоналъ. Първий Януарий 1881 год. се направи прѣброяване на населението, — съ това се ознаменува сжществуванието на новото бюро, то бѣ негово първо и, за краина жалость, послѣдньо дѣяние. Къмъ краятъ на сжщата година излѣзохж на бѣлъ свѣтъ „Прѣдварителнитѣ резултати отъ прѣброяванието“, гдѣто се привождаше общото число на населението по общини (не по органическитѣ общини, но по искуствено образованитѣ отъ пълномощинското управление), околии и окржзи, безъ да се даватъ свѣдѣния за вѣрата, народноста, възраста и пр. Слѣдъ цѣли три години, въ 1884 г., се появи друга една статистическа тетрадка подъ надсловъ: „Общитѣ резултати отъ прѣброяванието“; въ нея се говори за полътъ, женитбеннитѣ отношения, вѣра, народность, възрасть и родно мѣсто, но само за цѣли окржзи, обаче, подобни свѣдѣния за околии и общини липсоватъ. Въ прѣдисловието къмъ тая тетрадка бюрото заявява, че издава тѣзи свѣдѣния, понеже по́-подробнитѣ може да закжснѣжтъ още на нѣколко мѣсеца. Не нѣколко мѣсеца, — нѣколко годинъ се изминжхж и днесь още ние нѣмаме подробната статистика по прѣброяванието на 1-й Януарий 81 год. Въ 1885 год. На мѣсто тая очаквана статистика бюрото издаде списъкъ на населенитѣ мѣста въ България; споредъ него около едната четвърть на тѣзи мѣста се оказахж не населени, — по скромното желание на бюрото; освѣнъ това и имената на селата сж записани доста безграмотно. Прѣзъ цѣлото това доста дълго врѣме бюрото не помисли поне да се опита да направи каква-годѣ стопанска статистика, за земледѣ-

лието, скотовъдството, занаятитѣ и вѫтрѣшната търговия; то не се възползова дори отъ прѣброяването на овцетѣ, козитѣ и свиньетѣ при налагание данъцитѣ, бегликъ и серчимъ, за да яви колко овце, кози и свинье има България. А прѣминуването на недвижимитѣ имоти отъ рѫцѣ въ рѫцѣ, което тъй лесно можеше да се състави, понеже тѣзи приходи се потвърдяватъ въ сѫдилищата, не заинтересира никого въ България, а тия свѣдѣния щѣхѫ да ни запознаѭтъ съ много работи и на́й-испърво: като какво количество пари сѫ изнесени изъ България отъ изселяющитѣ се турци. Вѣрваме тъй сѫщо, че никой нѣма да откаже важноста на статистическитѣ данни по прѣстѫпленията. И на́й-послѣ ние нищо или поне твърдѣ малко знаемъ за състоянието на учебното дѣло въ България, макаръ че Министерството на Народното Просвѣщение не е прѣтоварено съ работа, има доста голѣмъ персоналъ, както при централното управление, тъй и свои специални органи изъ провинцията; то имаше срѣдство, ако само по́-вече се грижеше, да запознае обществото съ умственниятъ напрѣдъкъ на народътъ. Истина, министерството бѣше се распорѣдило въ 1884 год. да иде самото бюро въ Златишката околия (на́й-малката въ цѣла България), да я опише на́й-подробно, тъй щото това описание да може да служи като образецъ за оние, които би желали да спомогнѫтъ при изучвание страната. Отъ това ходение и описвание до сега никакви видими резултати не притежаваме. Любопитенъ е фактътъ — Румелийското правителство бѣше направило прѣброяване на населението въ 1885 год. 1-ий Януарий и до прѣвратътъ на 6-й Септемврий 1885 год. бѣ успѣло да издаде на подробно статистика за тритѣ отъ 6-тѣ окрѫга и то съ едничка погрѣшка, че Помацитѣ не сѫ отдѣлени отъ другитѣ мусулмани. Нѣкои казватъ, че статистиката и на другитѣ три окрѫзи била готова, но материалътъ (слѣдъ 6-ий Септемврий) попаднѫлъ въ рѫцѣтѣ на нашето бюро и тамъ, разбира се, замръзнѫлъ. Слѣдъ всичко исказано види ни се чудно, защо се прави и тая година ново прѣброяване, когато старото не е изработено, както трѣба или поне не е обнародвано. Да не мислятъ нашитѣ статистици, че работата имъ се свръшва, щомъ по́-често ще прѣброяватъ населението или — старъ волъ въ новъ оборъ

не влиза. По́-лесно се ходи тамъ, гдѣто има протъпкана пѫтека, нежели самъ да пробивашъ пѫть.

Всички по́-горѣ изложени мисли ми дойдохѫ наумъ, когато получихъ „Статистиката на българскитѣ училища въ Турция за учебната 1886—87 година“, отъ която и се ползувамъ за да запознаѭ читателитѣ съ състоянието на българскитѣ училища въ останѫлитѣ подъ турското владичество мѣста. Тѣзи свѣдѣния не сѫ твърдѣ добрѣ наредени и не сѫ направени всички по единъ и сѫщий типъ, както това се изисква, и на́й-жалното е, че въ нея липсуватъ нѣколко окрѫзи, тъй щото картината неможе да бѫде пълна. На́й-накрая на таблицитѣ се срѣща една забѣлѣжка, която гласи: „отъ нѣкои кази, като Гевгелийската, Дупнишка (вѣроятно Дупнишка — Джумая?) Одринска, Гюмурджинска и др. училищнитѣ статистики не сѫ получени“. Като изражавамъ съжалѣние, че липсоватъ свѣдѣния за толкова околии, не могѫ да не забѣлѣжѫ, че думитѣ „и други“ си нѣматъ никакъ мѣстото въ една статистика. Защо да се не поименуватъ тия други? Не е голѣма мѫка да се турятъ имената на всички околии, гдѣто има или се прѣдполага да има училища, като се каже, че липсоватъ само точни свѣдѣния. А тъй мнозина могѫтъ да се питатъ, дали има въ нѣкои околии, гдѣто има Българе, училища или просто „и други“ сѫ лѣгнѫли на хартията безъ съзнанието на авторътъ. Както и да е, трѣбва отъ сърце да благодаримъ и за това, което ни дава тая първа подробна статистика върху българското учебно дѣло въ Турция, особенно като си припомнимъ, че ние тука, въ свободното Княжество, и това не сме направили.

Щѫ разгледвамъ учебния въпросъ въ Турско околия по околия, като щѫ прибѣгвамъ за сравнение къмъ общитѣ данни, обнародвани въ календарьтъ „Кирилъ и Методий“, издаваемъ вече шеста година отъ г. Семерджиева. Що се касае до количеството на населението въ тия страни и специално българското, като главенъ изворъ ми послужи книжката „Etnographie de la Macédoine“, издадено въ Пловдивъ въ 1881 г. подъ редакцията, ако се не лъжа, на Ив. Ев. Гешова. Провѣрката съ други источници ми показа, че тя е доста точна и на пълно отговаря на цѣльта ми — да сличѫ количеството на населението съ онова на учи-

лицата. Да не помислятъ читателитѣ, че искамъ да обвинявамъ нѣкого за слабиятъ успѣхъ, направенъ въ Турция по учебното дѣло; защото въ такъвъ случай би трѣбвало да се обвини цѣлиятъ български народъ и още пó-вече обстоятелствата, въ които сме се намѣрили. Нѣмското изражение: Schicksal und eigene Schuld като че за насъ е съчинено. Съ голи обвинения и оправдания никоя работа не може да напрѣдне; нáй-добрѣ е да приемемъ сѫществующето зло и да търсимъ срѣдство за неговото прѣмахвание. Азъ щѫ се помѫчѭ да разгледамъ причинитѣ на бавното наше развитие и ще посочѭ на нѣкои мѣрки, които би спомогнѫли на това дѣло, за да възбудѭ пó-голѣмо внимание къмъ нáй-сериозния въпросъ, който имаме да рѣшаваме въ бѫдѫще. Азъ щѫ обърнѫ въ тая статия пó-голѣмо внимание на Македония, нежели на Тракия, първо, защото за нея има много пó-точни свѣдѣния и второ, защото тамъ е пó-голѣма опасноста за българщината, отъ колкото въ югоисточна Тракия. Сърбия и Гърция точатъ зѫби на нея, Австрия съ четире очи гледа да намѣри сгодно врѣме, безъ война да я присъедини къмъ своитѣ владѣния. Започвамъ съ Солунския вилаетъ и санджакъ.

I. **Солунский санджакъ.** 1. *Солунската каза.* Солунската каза, освѣнъ градътъ, има 73 села, отъ които 49 сѫ чисто български, 6 българо-турски, 2 българо-гръцки, 8 турски и 7 гръцки. Въ всичкитѣ села има само 2 бълг. основни училища съ 2 учители и 101 ученикъ. Тие села сѫ Негованъ и Зарово. По това могѫтъ да видятъ читателитѣ въ какво печално положение се намира училищното дѣло въ спомѣнѫтата каза; отъ 5—6 години не се забѣлѣзва на нáй-малъкъ прогресъ, нито пакъ числото на училищата и ученицитѣ се уголѣмява, макаръ че тамъ има доста много български села съ по 100, 150 и 200 кѫщи, като Хайватово, Вайтилакъ, Сухо и др.; нѣкои броятъ до 700 кѫщи, като Пейзаново — и въ такива села нѣма никакви български училища, а по всѣка вѣроятность, има гръцки. Колкото се касае до градътъ, въ него има двѣ основни мѫжски училища съ 4 учители и 115 ученици и едно основно дѣвическо училище съ 2 учителки и 45 ученички; освѣнъ тѣхъ тукъ ние имаме една мѫжска седмоклассна гимназия съ 14 учители и 267 гимназисти и една дѣвическа петоклассна

гимназия съ 5 учителки и 63 ученички. И двѣтѣ тие гимназии иматъ за цѣль да бѫдѫтъ разсадници за учители и учителки, отъ които толкози се нуждае Македония. Въ първитѣ двѣ години само се е уголѣмявало числото на ученицитѣ, отъ тогава нито се увеличава, нито се намалява. Въ учебната 1881—82 е имало въ мѫжската гимназия 101 ученикъ, прѣзъ 1882—83 — 187, прѣзъ 1883—84 — 268 и отъ тогава числото на учащитѣ се се върти все около тая цифра. Трѣбва да се радваме, че поне нѣма намаляване, както това се срѣща, което ще видимъ пò-подиръ, въ много други окрѫзи. Като обърнемъ внимание, какво значение има сега и още пóвече ще има занапрѣдъ Солунъ, не можемъ да не изразимъ дълбоко съжалѣние, че толкова низко стоимъ тамъ въ учебно отношение. Единъ пѫтешественникъ казва, че този градъ етнографически е еврейски, политически — турски, а географически — български, а другъ единъ още пò-знаменитъ, Хайнрихъ Бартъ, единъ отъ нáй-прочутитѣ пѫтешественници на свѣтътъ, се е изразилъ още въ 1862 г.: „Градъ Солунъ е направенъ за столица и има все още голѣмо значение за цѣла Румелия и ще може, вѣроятно, ако единъ день бѫде възвисена за българска столица, въ кратко врѣме да съперничи съ Атини и по богатство, и по дѣйствително значение, ако не по классически интересъ“. Barth's Reise durch das innere der Europäischen Türkei (стр. 216). Вѣрвамъ, че нѣма Българинъ, който не ще пожелае пó-скоро да се сбѫдне пророчеството на Барта. Но за да се испълни то, не трѣбва българщината въ Солунско да стои въ такова окаянно състояние. Азъ не говорѭ за градътъ, гдѣто числото на Българетѣ е твърдѣ незначително въ сравнение съ цѣлото население. Отъ 12,000 кѫщи въ Солунъ има само около 300—400 чисто български, непогърчени, кѫщи, макаръ че градътъ не е гръцки, а еврейски, защото $^2/_3$ отъ населението му сѫ евреи. Азъ говорѭ за казата, за Солунскитѣ села, гдѣто има пълна възможность, при свѣстна дѣятелность, да имаме на мѣсто 2, — 50 училища. Дано да се найдѫтъ хора, които да поработятъ въ тая посока.

2. *Кукушката каза.* Тая каза прѣзъ пó-минѫлата учебна 1885—86 година стоеше нáй-добрѣ отъ всичкитѣ македонски окрѫзи. Кукушкиятъ окрѫгъ считахме за нáй-ягката крѣ-

ность на българщината по ония страни. Тогава той е ималъ 36 мжжски училища съ 39 учители и 1479 ученици и 2 дѣвически училища съ 3 учителки и 132 ученички. До лани тая каза броеше 154 села, отъ които 65 чисто български, 22 българо-турски, 2 българо-цинцарски, 63 турски. Минжлата година тя е раздѣлена на три кази: Авретъ-Хисарска, Кукушка и Гевгелийска. Колко и кои села припадатъ на всѣка отъ тѣзи околии не можахъ да научж. За училищата прѣзъ послѣднята година имаме свѣдѣния само за Кукушската каза и за центръ на Гевгелийската каза — Гевгелия; за Авретъ-Хисарската се нищо не знае. Въ собственно Кукушката каза има 14 мжжски основни училища съ 17 учители и 469 ученици, едно дѣвическо основно училище съ 1 учителка и 27 ученички, двѣ классни училища, 1 мжжско съ 3 учители и 25 ученици и едно дѣвическо съ 1 учителка и 12 ученички. Въ самиятъ градъ Кукушъ има 1 основно мжжско училище съ 4 учители и 137 ученици, освѣнъ дѣвическото и 2 классни училища. За центрътъ Гевгелия е показано 1 мжжско основно училище съ 2 учители и 50 ученици и 1 дѣвическо основно училище съ 1 учителка и 56 ученички; за селата на Гевгелийската каза и за цѣлата Авретъ-Хисарска не е приведено нищо. Неволно се явява подозрѣние, че българското дѣло въ тоя прѣдѣлъ трѣбва да е прѣтърпѣло нѣкаква съсипия, инакъ мжчно се обеснява малкото число ученици въ градътъ Кукушъ, градъ, който брои около 1300 български кжщи и който всѣкога е билъ единъ отъ нáй-ревностнитѣ по образованието си и българщината. Той до скоро бѣ авангардата на българската национална идеа. Съ едно може человѣкъ да си обясни тоя регрессъ, Кукушанетѣ, вѣроятно, сж захвърлили борбата съ еллинизмътъ и се гонятъ по между като Българе—православни и Българе—унияти. Неужели българскитѣ унияти сж изгубили чувството си за народность и сж оттървали българщината отъ еллинизмътъ за да прѣгърнжтъ австро-унгарщината? Отъ трънъта на глогъ. Тѣ трѣбва добрѣ да помнятъ, че извѣритѣ постоянно се прѣобръщатъ въ изроди и да знажтъ, ча задъ униятский попъ стои католишский калугеръ, а задъ него се крие австрийский жандармъ. Австро-Унгария е държава, която въ старо врѣме е печелила чрѣзъ бракове, а сега, въ пó-ново,

чрѣзъ кови и интриги, които нáй-напрѣдъ се захващатъ съ благотворителность — устрояване католически училища, болници и пр. и пр. Въ ослѣплението си не виждатъ ли тѣ, че тя е турила око върху Македония и тѣхъ употрѣбява за свое орждие, че задъ тая религиозна уния се крие злокобна политическа пропаганда. Отричамъ се да вѣрвамъ, че нѣкой колко-годѣ не само патриотъ, но просто разбранъ Българинъ би се наелъ да спомага за успѣванието на такива съсипителни за отечеството ни намѣрения. Сжщото могжтъ да си забѣлѣжатъ и нашитѣ протестанти: желателно е и тѣ да не внасятъ безсмисленни дѣления въ нашето и безъ това распокжсано отечество.

3. *Воденската каза.* Безъ градътъ тя брои 61 село, отъ които 34 сж чисто български, 22 българо-турски и 5 чисто турски. Съ исключение на градътъ въ цѣлата каза има 7 основни мжжски училища съ 7 учители и 254 ученици и едно дѣвическо съ 21 ученичка. Въ самиятъ Воденъ има 4 училища: едно основно мжжско съ 4 учители и 74 ученици, едно основно дѣвическо съ една учителка и 32 ученички, едно классно мжжско съ 4 учители и 19 ученици, едно классно дѣвическо съ една учителка и 5 ученички. Освѣнъ това тамъ има забавачница съ една въспитателка, която посѣщаватъ 52 дѣца отъ двата пола. Както виждатъ читателитѣ въ учебно отношение тая каза стои много низко. Що се относи до селата, за тѣхъ до една степень има извинение — тѣ сж пòвечето дребни и доста бѣдни. Но никакъ не могж да се начудиж, какъ Воденъ, нáй-древнята македонска столица, градъ, който брои пòвече отъ 1000 кжщи чисто български, гдѣто нѣма ни Гърци, ни Цинцари, е испаднжлъ до тамъ, щото едвамъ на 10 кжщи да се пада по единъ ученикъ. За послѣднитѣ нѣколко години никакъвъ напрѣдъкъ се не забѣлѣзва. Не е ли дошло врѣме да се поокопити прѣкрасния Воденъ (споредъ вѣщи сждии, той е нáй-хубавиятъ градъ по мѣстоположението си въ цѣлиятъ Балкански полуостровъ), тъй щото да чуемъ въ него хиляди, а не стотини български ученици.

4. *Полянинската или Доиранската каза.* Тя състои отъ градътъ заедно съ 78 села, отъ които 17 чисто български, 19 смѣсени, българо-турски и 42 чисто турски. Въ тая каза има български училища само 3, двѣ мжжски основни

съ 4 учители и 159 ученици и едно дѣвическо съ една учителка и 30 ученички. Отъ тѣзи училища двѣтѣ сѫ въ градътъ, едното мѫжско основно съ 3 учители и 117 ученици и едно дѣвическо, а третьото е въ едно отъ полянинскитѣ села, Владѣя. При всичко, че градътъ (400 кѫщи български) и околията сѫ пóвечето турски, селата много дребни (само 2 села броятъ пòвече отъ 100 български кѫщи), все можеше да се очакватъ пóвече училища и ученици, ако да имаше хора да работятъ на мѣстото. Сѫщо както и въ пó-горѣ описаната каза прѣзъ послѣднитѣ учебни години не се забѣлѣзва никакъвъ напрѣдъкъ нито въ градътъ, нито въ околията, нито въ числото на училищата, нито въ онова на ученицитѣ.

5. *Казата Яница на Вардаръ* (Ениджe-Вардаръ). Тя брои 67 села, отъ които 51 чисто български, 12 българо-турски и 4 чисто турски. Въ токо-речи чисто българския окрѫгъ ние имаме само двѣ училища, едно основно мѫжско съ 1 учитель и III ученици и едно мѫжско клаесно съ 1 учитель и 10 ученици. И двѣтѣ тѣзи училища не сѫ въ Яница, центрътъ на окрѫгътъ, но въ едно отъ неговитѣ села — Гюмендже. Градътъ Яница трѣбва да има не пóмалко отъ 400 български кѫщи, и въ селата се набиратъ около 4500 български кѫщи и на толкова население въ сѫщность едно училище съ 2 учители. Само силно распространение на еллинизмътъ може да обясни това грозно явление. И любопитното е, че въ Яница нѣма Гърци, освѣнъ, може би, нѣкой билеринъ, нито пакъ цинцари, освѣнъ двоица троица механджии; при това и селата сѫ доста голѣми, пóвече отъ десетина села броятъ по 100 и по 200 кѫщи, тъй щото можеше да се очаква пó-будна дѣятелность, а не едно-едничко училище да си стои все едно за много години. Ако ни е присърце пророчеството на Барта, трѣбва да обърнемъ сериозно внимание на тойзи окрѫгъ — той се намира при вратата на Солунъ.

6. *Струмишката каза.* Тя прѣдставлява пó-чудно явление отъ самата Яница. Освѣнъ градътъ *въ тойзи окрѫгъ влизатъ* 78 села, отъ които 49 сѫ чисто български, 19 българо-турски и 10 чисто турски. Градътъ Струмица има около 2400 кѫщи, отъ които около половината сѫ чисто български, а останѫлитѣ турски. Други народности, съ пе-

ключение на нѣколко единични лица, нѣма. Струмица наедно съ Яница и съ другъ единъ градъ, Валовище (Демиръ-Хисаръ) сѫ дали, вѣроятно, поводъ на гръцкитѣ да измудрятъ особенно гръцко плѣме, което, обаче, говори по български — Вулгарофони. Нигдѣ въ Македония, освѣнъ Яница, Валовище, отчасти Костуръ, нѣма градъ, населенъ отъ Българе, тъй надъханъ противъ българщината, както Струмица. За първопоименованитѣ градове има до извѣстна степень обяснение, — тѣ всички сѫ на югъ, по́близу до гръцкитѣ центрове, тѣ, подобно на Костуръ, иматъ или малко гръцко население, или одавна погърчено, но въ Струмица нищо такова се не срѣща, тя е доста на сѣверъ, обиколена съ български села и български градове; самитѣ ѝ граждане признаватъ, че сѫ Българе, но признаватъ православната патриаршия и се отричатъ отъ схизматическата екзархия, — и сѫщеврѣменно безсъзнателно се отказватъ отъ своята народность и прѣгръщатъ чужда. По видимому въ градътъ има основани доста гръцки училища съ значително число ученици. Всички опитвания, да се възбуди нѣкакъ тамъ българско народно чувство, останѫхѫ до сега втунѣ. Остава ни надѣждата на безгрижнитѣ лѣнивци, че врѣмето, мощниятъ цѣлитель на всички недѫзи, ще оправи тая работа. Въ околията донѣйдѣ се съглежда малко съживѣвание; въ нея сѫ показани 9 училища съ 9 учители и 192 ученици; но отъ друга страна даже въ голѣмитѣ села на юначната Малешевска нахия, която принадлежи къмъ описуемиятъ окрѫгъ, нѣма ни едно българско училище, когато прѣди 10—15 години, до колкото е извѣстно, имало е нѣколко училища.

7. *Тиквешката каза.* Тя се състои отъ 92 села, отъ които 57 сѫ чисто български, 23 българо-мухамедански и 12 мухамедански. Всичкитѣ мухамедане въ тая каза сѫ Помаци. Учебното дѣло тука сравнително се намира въ много добро положение и е напрѣдвало постепенно всѣка учебна година отъ 1882 година насамъ. Български училища има 23 основни мѫжски съ 25 учители и 970 ученици и 3 дѣвически съ една учителка и 23 ученички; въ двѣтѣ дѣвически училища прѣподаватъ учителитѣ отъ мѫжскитѣ училища. Класни училища тука нѣма. На́й-голѣмитѣ села въ тоя окрѫгъ, Неготинъ и Кавадарци, отъ които първото служи

за центръ на казата, сѫ днесъ за днесъ доста добри български центрове. Изобщо може да се каже, че българщината въ тоя окрѫгъ е напълно обезпечена, и има голѣма надѣжда, че учебното дѣло ще върви нанапрѣдъ, защото Тиквешкитѣ села сѫ доста голѣми и има много между тѣхъ такива, гдѣто трѣбва да се отворятъ училища. Напрѣдването отчасти се обяснява съ това, че Тиквешъ е обиколенъ съ на́й-развититѣ български окрѫзи въ Македония, Щипъ, Велесъ и Прилѣпъ, а отчасти (това е мое прѣдположение), може би, че мусулманското население е българско-помашко. Често се чуватъ у насъ оплаквания противъ Помацитѣ, че тѣ сѫ по́-фанатици отъ Турцитѣ, но за мене поразителенъ е тойзи фактъ, че въ всичкитѣ окрѫзи, гдѣто мусулманското население е помашко, както въ Тиквешъ, Неврокопъ, Разлогъ и Ахѫ-Челеби, българщината по́-вирѣе и образованието стои по́-добрѣ, нежели въ оние, гдѣто мухамеданитѣ сѫ чисти Турци или Арнаути. Както и да е, Тиквешката каза прѣдставлява отрадно явление въ Македония.

8. *Велешката каза.* Тя съдържа 101 село, отъ които 78 сѫ чисто български, 14 българо-турски, 10 чисто турски. Всичкитѣ училища въ тая каза сѫ 13 мѫжски съ 24 учители и 1035 ученици и двѣ дѣвически училища съ 5 учителки и 202 ученички; отъ тѣхъ 10 сѫ въ селата, а останѫлитѣ въ градътъ. За селата можеше да се пожелае цифрата на училищата да бѫде по́-голѣма; що се касае до градътъ, въ учебно отношение той е единъ отъ на́й-добритѣ въ Турция. Той има на́й-много ученици, но не може се каза, че стои по́-добрѣ отъ Щипъ и Прилѣпъ, защото макаръ, че послѣднитѣ иматъ по́-малко ученици, но и българското имъ население е по́-малко, нежели въ Велесъ. Той състои отъ около 2600 кѫщи, отъ които почти 2000 кѫщи сѫ чисто български, а останѫлитѣ турски съ исключение на стотина цинцарски. Слѣдователно, Велесъ е на́й-голѣмия градъ съ исключение, може би, на Битоля въ Македония, ако земемъ при сравняването българското население — за основание. Въ двѣтѣ основни мѫжски училища въ градътъ прѣподаватъ 9 учители на 623 ученици, а въ двѣтѣ дѣвически основни — 5 учителки на 180 ученички. Въ четверокласното мѫжско училище прѣподаватъ 5 учители на 74 ученици; сѫщото класно училище посѣщаватъ

и 22 ученички. Градътъ е показалъ на́й-голѣмъ напрѣдъкъ прѣзъ послѣднята година, което е очевидно изъ слѣдующата таблица: въ четвъртото отдѣление на мѫжскитѣ начални училища прѣзъ 1886/87 година сѫ показани 78 ученици, въ третьото 113, въ второто 103, а въ първото 328. Изъ общата статистика за прѣдпослѣднята учебна година се вижда, че числото на ученицитѣ се е увеличило съ 100, а прѣзъ 1883/84 цифрата е стигала само до 774, спр. на 261 ученикъ по́-малко отъ послѣднята учебна година. Да бѣше навсѣкѫдѣ учебното дѣло вървѣло по диритѣ на Велесъ, Прилѣпъ, Щипъ, Охридъ, вѣрвамъ, че много скоро щѣше да се свърши българския въпросъ въ Македония. Крѣпоста наполовина щѣше да се подкопае извѫтрѣ и съ малко усилия би се прѣвзела окончателно и отъ вънъ. Трѣбва, обаче, да забѣлѣжѫ, че Велешкитѣ села изискватъ още много работа и че макаръ тѣ да сѫ дребни, пакъ можеше да се очаква по́-много училища. Да обърнѫтъ Велешанетѣ внимание върху тойзи фактъ, че има села съ по́-малко отъ 100 кѫщи, които поддържатъ основни училища, а пакъ други много по́-голѣми не се сѫ погрижили за никакви.

Колкото се касае до Верейската каза, въ която има доста български села, то чисти, то смѣсени, тамъ нѣма ни едно българско училище, та че и географията и етнографията на тази каза на да ли нѣкой Българинъ колко-годѣ знае, тѣ оставатъ да се изучаватъ още; желателно е само, да се намѣрятъ хора, които да се завзематъ съ това.

Изобщо, както вече видѣхѫ читателитѣ, учебното дѣло въ Солунския санджакъ не стои добрѣ; освѣнъ Велесъ и Тиквешъ, навсѣкѫдѣ другадѣ то се намира още въ пелени и не се забѣлѣзва голѣмо рвение да излѣзе изъ тѣхъ. Прѣзъ послѣднитѣ 5—6 години се съглежда пъленъ застой. Сега да прѣминемъ къмъ Сѣрско.

II. Сѣрский санджакъ. 1. *Сѣрската каза.* Тя заключава въ себе си 137 села, отъ които 58 сѫ чисто български, 19 българо-турски, 14 българо-гръцки, 24 турски, 12 гръцки, 9 грърко-турски и 1 българо-цинцарско. Като исключимъ градътъ, въ тая каза има само едно мѫжско основно училище въ голѣмото село Горньо-Броде (около 800 кѫщи) съ единъ учитель и 103 ученици. Въ градътъ Сѣръ, който брои около

2000 кѫщи български, се намиратъ двѣ български начални училища: едно мѫжско съ 2 учители и 42 ученици и едно дѣвическо съ 1 учителка и 17 ученички. Освѣнъ тѣхъ открито е едно четирекласно училище съ 2 учители и 30 ученици. По българщината Сѣръ много прилича на Пловдивъ, какъвъто тойзи послѣденъ е билъ прѣди 40 години, когато при откриванието въ 1847 година българско училище се намѣрили едвамъ 8 ученици, и то Пловдивчане само двоица. И населението му е тъй сѫщо пъстро: Турци, Българе, Гърци, Цинцаре, Евреи, Цигане, само Ерменци липсуватъ за да прилича Сѣръ досѫщъ на Пловдивъ. Сѣрскитѣ Българе не само сѫ гъркомане, които не признаватъ екзархията, както това се срѣща въ Струмица, Валовище и Яница, но тѣ вече говорятъ гръцки и, подобно на Пловдивъ, българския езикъ се употрѣбява само по краищата на градътъ между сиромашкото население, което се е прѣселило неотдавна въ градътъ изъ околнитѣ села. Но, ако Пловдивъ при всичкия фанатизмъ на погърченитѣ Българе биде принуденъ да отстѫпи на българщината, още пó-лесно ще се добиѭтъ до сѫщитѣ резултати и въ Сѣръ, щомъ се дѣйствува съ енергия, опоритость и умѣние. Учебното дѣло по Сѣрскитѣ села е за окайванье, едно училище за 70—80 села и то съ нáй-незначително число ученици. Дори Горньо-Бродското училище е твърдѣ слабо сравнително съ численноста на населението, на 700—800 кѫщи 103 ученици, но пакъ е пó-добрѣ отъ градътъ, гдѣто на 2000 кѫщи броятъ едвамъ 100 ученици.

2. *Неврокопската каза* заедно съ *Разложската нахия.* Прѣходътъ отъ Сѣрската къмъ поименованата каза съставя прѣминуване отъ мракъ къмъ свѣтлина. Тя съдържа 140 села, отъ които 36 сѫ чисто български, 26 българо-мусулмански, 77 чисто мусулмански. Мусулманетѣ тукъ сѫ пóвечето Помаци. Учебното дѣло въ тая каза, като исключимъ градътъ Неврокопъ, може-би, да стои нáй-добрѣ отъ всичкитѣ мѣста на Македония. Тя брои 30 училища съ 33 учители и 2113 ученици. Нáй-блѣскава въ това отношение е Разложската нахия, тамъ почти всѣко село си има основно училище и то съ многобройни ученици. Напримѣръ селото Банско има 350 ученици и 35 ученички, Махомия — 300, Якоруда — 130, Бѣлица — 130 и т. н. Една отъ нáй-главнитѣ

причини за забѣлѣжителното положение на учебното дѣло по тѣзи мѣста е, вѣроятно, че тука никога Гърцкий кракъ не е стжпвалъ. Въ града Неврокопъ, обаче, работата не стои тъй, макаръ, че тамъ трѣбва да има около 400 български кжщи. Основното градско училище брои 45 ученици съ единъ учитель, а класното 26 ученици тоже съ единъ учитель. Числото на ученицитѣ по отдѣленията въ основното училище краснорѣчиво показва, че училищното дѣло въ градътъ Неврокопъ никакъ не напрѣдва: въ IV отдѣление се броятъ 13 ученици, въ III-то — 10, въ II-то — 11 и въ I-то тъй сжщо 11. Печално!

3. *Мелнишката каза.* Въ нея влизатъ 97 села, отъ които 75 сж чисто български, 17 българо-турски, 5 чисто турски. Ако градътъ Сѣръ уприличихме на Пловдивъ прѣди 40 години, тъй сжщо може да се каже, че Мелникъ прилича на Станимака, каквато тая послѣдня е била прѣди 15 години. И наистина, има прѣдположение, че часть отъ жителитѣ въ Мелникъ, които говорятъ по гръцки, сж прѣселенци изъ Станимака. Сега градътъ е населенъ съ Българе, Гърци и Турци. Но твърдѣ е вѣроятно, че една часть и, може би, пó-значителната, отъ оние, които говорятъ гръцки и наричатъ себе си Гърци, да сж Българе, дошли отъ околнитѣ села, и като ядката е била съставена отъ Гърци, тѣ лесно се сж ассимилирали. Въ послѣдньо врѣме, подобно на Станимака, пó-новитѣ прѣселенци отъ селата сж почнжли да запазватъ своята народность и се опитватъ да си създадатъ български училища. Всичко казано се относи исключително до градътъ, защото окржгътъ е непокжтнжтъ български. Казата наброява 11 училища съ 12 учители и 410 ученици. Въ самия Мелникъ има двѣ мжжски училища — едно основно и едно класно, но и двѣтѣ се намиратъ въ твърдѣ печално положение. Въ основното училище има само 45 ученици и отъ послѣднитѣ статистически данни въ него се съглежда намѣсто прогресъ — регресъ: въ четвъртото отдѣление сж отбѣлѣзани 20 ученици, въ третьото 25, а въ второто и първото ни единъ. Слѣдователно, прѣзъ послѣднитѣ двѣ учебни години ни единъ новъ ученикъ не е постжпилъ въ основното училище. Класното мжжско училище има само единъ класъ, и той съ 15 ученици. Въ цѣлия окржгъ нѣма ни едно

дѣвическо училище. Касателно селата въ тая каза може да се забѣлѣжи, че ако и да стоятъ много пó-горѣ отъ градътъ, все можеше да се чака и тамъ пóвече развитие въ учебното дѣло, защото има пълна възможность да се открижтъ нови училища и да се увеличи числото на ученицитѣ въ старитѣ, понеже сега сжществующитѣ училища не сж въ нáй-голѣмитѣ села отъ окржгътъ.

4. *Казата Валовище.* Може би, нáй-неприятниятъ споменъ, оставенъ намъ отъ минжлото, е оня за духовното робство, подъ което е билъ подложенъ Българскиятъ народъ въ течение на нѣколко вѣкове. У насъ, освободенитѣ Българе, тойзи споменъ легка-полегка захваща да се заличава; но ако нѣкой иска да изучи, до какво унижение, до какво нравственно отпадване може да достигне единъ народъ, нѣка да се обърне къмъ Македония, особенно къмъ казитѣ Струмица и Валовище. Тука той воочию ще се убѣди, какъ единъ-двоица Гърци, единъ-двоица кръчмаре — Цинцаре и, може би, нѣколко чорбаджии Българе сж въ състояние да заслѣпятъ, затжпятъ цѣло население, тъй щото да прѣстане то само да се познава. Градътъ Валовище (Демиръ-Хисаръ) въ много отношения прилича на Струмица, но произвожда, ако е само възможно, още пó-лошо впечатлѣние отъ Струмица. Цѣлата каза брои 78 села, отъ които 45 сж чисто български, 17 българо-турски, 14 чисто турски, 1 цинцарско и 1 българо-цинцарско. Прѣзъ учебната 1886—87 година окржгътъ насчита 6 мжжски основни училища съ 6 учители и 334 ученици, и всички тѣзи училища сж по селата, въ градътъ нѣма никакво българско училище. И тоя градъ брои около 2000 кжщи, отъ тѣхъ пóвече отъ половината сж чисто български, останалитѣ турски и, пó-малко цинцарски. Тамошнитѣ Българе, ако и не напълно погърчени, трѣбва да сж страшни гъркомани, та не се сж погрижили поне за едно българско училище. Селата сами по себе прѣдставятъ много благоприятни условия за пó-широкото развитие въ тѣхъ учебното дѣло: нигдѣ другадѣ нѣма такива голѣми села, както въ Валовищинската каза, само Костуръ може до извѣстна степень да съпернича съ нея въ това отношение. Въ нея има около 35 села, отъ които всѣко брои пóвече отъ 100—150 кжщи, но, за зла честь, въ тѣхъ нѣма никакви български училища. Крушево насчита

почти 800 кѫщи, Корчево 360 (тѣзи двѣ села не трѣбва да се смѣсватъ съ едноименнитѣ тѣмъ села въ Битолско), Елешница 200, Голешово 300, Ковачево 240, Лѣхово 300, Петрово 300 и т. н. И ни въ едно отъ тѣхъ нѣма българско училище. Тука лесно можахѫ да се създадатъ нáймалко около 50 училища, ако би учебното дѣло се развиеше, като въ Разлогъ или Ахѫ-Челеби; тогава ни единъ окрѫгъ не щѣше да бѫде въ състояние да съперничи въ учебно отношение съ Валовище. За сега образованието не само не върви напрѣдъ, напротивъ — назадъ, въ послѣднитѣ години числото на училищата и на ученицитѣ е намалѣло. Прѣзъ 1883—84 година въ окрѫгътъ е имало 10 училища съ 465 ученици, а прѣзъ послѣднята учебна година е имало училища само въ слѣдующитѣ села: Горни-Порой, Долни-Порой, Света Петка, Мѫтница и Тодорово.

5. *Казата Петричь.* Тя заключава въ себе си 58 села, отъ които 38 сѫ чисто български, 19 българо-турски и 1 чисто турско. Наедно съ градътъ въ тоя окрѫгъ сѫ показани: 12 мѫжски основни училища съ 12 учители и 335 ученици и едно дѣвическо основно съ една учителка и 30 ученички. Въ градътъ, освѣнъ едно дѣвическо и едно мѫжско основно училище съ единъ учитель за 104 ученици, има едно класно училище съ единъ учитель и 18 ученици. Приведеното количество училища и ученици показва, че, ако учебното дѣло и да стои пó-високо, нежели въ Валовище, все още е много слабо. Понеже Петричь, градътъ, брои около 700 български кѫщи, 150 ученици на толкова население ни се струва твърдѣ малко. Околията не стои инакъ, истина, че Петришскитѣ села сѫ дребни, все пакъ има нѣколко села съ пóвече отъ 100 кѫщи, въ които нѣма училища. При всички тие недостатъци, тая каза стои, слѣдъ Неврокопската, нáй-високо отъ всичкитѣ околии въ Сѣрския санджакъ и, може се каза, че полегка напрѣдва.

6. *Казата Зѫхна.* Въ нея влизатъ 41 село, отъ които 8 сѫ чисто български, 12 българо-турски, 8 гръцки, 8 турско-гръцки, 1 цинцарско и 4 цигански. Върху положението на учебното дѣло въ тая околия за послѣднитѣ три години нѣма никакви свѣдѣния. Намѣрихъ само общи данни за 1883—84 година, по които се вижда, че тамъ тогава е имало 3 основни мѫжски училища съ 3 учители на 228 ученици.

Какъ стои учебното дѣло сега тамъ, да ли е напрѣднжло или е отишло назадъ, да ли съвсѣмъ е заглжхнжло, както това често става у насъ, нищо не се знае.

7. *Казата Дупнишка — Джумая.* За нея не можахъ да намѣрж нигдѣ положителни данни, нито върху количеството на селата, нито пакъ върху численното отношение на Българетѣ сравнително съ другитѣ народности. За училищното развитие тъй сжщо не се намиратъ никакви положителни данни. Такива има само за прѣзъ учебната 1883—84 година. Тогава е имало 5 основни училища съ 5 учители и 305 ученици. На-да-ли стоимъ много добрѣ въ Джумая, на това влияжтъ нáй-главно върлуванията на харамиитѣ по границата между Дупница и Джумая, за което и ще поговорж пó-подиръ.

8. *Драмската каза* или пó-добрѣ Драмско. Административно тя се не относи къмъ Сѣрския санджакъ, а образува особенъ Драмски санджакъ. Понеже българското население тука е твърдѣ незначително, — нѣщо като острови между Турско море, — за това въ учебно отношение обикновенно я отнасятъ къмъ Сѣрско. Пó-голѣми български села въ Драмския прѣдѣлъ сж три: Плѣвенъ (или Плѣвня), Просѣченъ, Волакъ, и въ тритѣ тия села има основни мжжски училища съ 3 учители и 122 ученици; освѣнъ това въ първото, Плѣвенъ, има още едно класно училище съ 1 учитель и 15 ученици.

Тука свършвамъ съ Сѣрский санджакъ; виждатъ читателитѣ, че съ исключение на Неврокопската каза, на-да-ли другадѣ можемъ се похвали съ голѣмъ успѣхъ и напрѣдъкъ, особенно ако забѣлѣжимъ, че въ нѣкои околии вървимъ назадъ. Тука прѣдстои още голѣма и сериозна работа за поборницитѣ на българщината и на българското народно образование. Сега да минемъ къмъ Скопия.

IV. Скопский санджакъ. 1. *Скопската каза.* Тя брои 125 села, отъ които 84 сж чисто български, 15 българо-турски и 26 чисто турски. Цѣлата каза насчита 17 мжжски училища съ 23 учители и 906 ученици и 2 дѣвически съ 4 учителки и 88 ученички. Отъ тѣзи училища на градътъ Скопия се падатъ 5 основни мжжски училища съ 7 учители и 312 ученици, едно дѣвическо основно съ 2 учителки и 72 ученички, едно класно мжжско съ 5 учители и 133 ученици

и едно класно дѣвическо съ 2 учителки и 13 ученички. Скопското класно училище, слѣдъ Солунската гимназия, е на́й-многобройно българско класно училище по численноста на ученицитѣ си въ цѣло Турско и, вѣроятно, по вѫтрѣшната си уредба е едно отъ на́й-добритѣ. Въ Скопия тъй сѫщо има на́й-много основни училища (съ исключение на Битоля, която брои 6), но числото на ученицитѣ въ тѣхъ е по́-малко отъ онова на нѣколко други градове. Въ петьтѣ мѫжски основни училища въ Скопия има само 312 ученици, когато Велесъ при 2 основни мѫжски училища брои 623 ученици, Прилѣпъ при 2 — 540 ученици, Лозенградъ 2 съ 345, Щипъ 2 съ 331 и Охридъ 3 съ 313. Утѣшителното въ Скопия е, че първитѣ отдѣления въ основнитѣ училища иматъ често нѣколко пѫти по́вече ученици отъ по́-горнитѣ отдѣления, което е признакъ, че училището вирѣе; това се срѣща и въ нѣкои други мѣста. Въ Скопскитѣ села има само 11 основни мѫжски училища съ 11 учители и 361 ученикъ — число, както виждатъ читателитѣ, не твърдѣ значително за толкова села, истина, че тѣ сѫ твърдѣ дребни, има само 2—3, които насчитатъ по́вече отъ 100 кѫщи. За това изобщо може да се каже, че Скопската каза прави напрѣдъкъ.

2. *Кумановската каза.* Тя включва 124 села, отъ които 100 сѫ чисто български и 24 българо-турски. Всичкитѣ училища въ тоя окрѫгъ сѫ: 13 мѫжски основни съ 14 учители и 367 ученици и едно дѣвическо основно съ 1 учителка и 53 ученички. Отъ тѣзи училища, освѣнъ дѣвическото, въ градътъ Куманово има двѣ основни съ 3 учители и 213 ученици. Другитѣ 11 училища сѫ изъ окрѫга. Селата на тая каза сѫ тъй сѫщо дребни (по́-голѣми има само 4), както Скопскитѣ и развитието на учебното дѣло носи сѫщия характеръ. Класни училища нѣма; въ прѣдвидъ стратегическото положение на тая каза желателно е да се открие такова.

3. *Тетовската каза.* Тя се състои отъ градътъ Тетово и 150 села, отъ които 52 сѫ чисто български, 44 турско-български и 64 турски. Тоя окрѫгъ заедно съ градътъ брои 9 училища мѫжски съ 15 учители и 458 ученици и 1 дѣвическо съ 2 учителки и 60 ученички. Освѣнъ дѣвическото въ градътъ се намиратъ едно основно мѫжско съ 5 учители и 221 ученикъ и едно класно съ 1 учитель

и 4 ученици. За послѣдньо врѣме началното образование доста напрѣдва, както показватъ слѣдующитѣ цифри: въ четвъртото отдѣление има 15 ученици, въ третьото 42, въ второто 53, а въ първото 111. Тия цифри ясно показватъ, че има напрѣдвание. По величина и тукашнитѣ села приличатъ на Скопскитѣ; единственнитѣ пó-едри сѫ: Гостиварь, Теарци, Челопечь, Пожерани, и въ тѣхъ всички има училища.

4. *Каза Криворѣчна Паланка* или просто *Паланка*. Тя брои наедно съ градътъ 62 села чисто български, за исключение на градътъ, гдѣто отъ 630 кѫщи едната третя сѫ турски. Въ учебно отношение тая околия стои нáй-лоше въ цѣлий Скопский санджакъ, макаръ, че външно прѣдставлява нáй-добри условия: има нáй-много едри села, пóвече отъ 15 села броятъ по 100 кѫщи, а нѣкои и по 200, и въ тѣхъ да нѣма български училища. Въ цѣлата каза се набиратъ 5 училища съ 6 учители и 148 ученици; отъ тѣхъ въ градътъ се намира едно основно мѫжко училище съ 2 учители и 48 ученици и едно классно съ единъ учитель и 11 ученици. Останѫлитѣ три основни училища сѫ въ селата: Райковци, Радибушъ Петърлица. Мѫчно може да се опрѣдѣли причината на тойзи училищенъ застой въ тая околия; може би, близоста ѝ къмъ границата на Княжеството на мѣсто полза да ѝ принася врѣда, подобно на Дупнишката Джумая. Честитѣ минувания границата отъ Харамиитѣ за да освобождаватъ Македония даватъ на Турцитѣ поводъ да гонятъ учителитѣ и да затварятъ училищата. За тойзи въпросъ пó-кѫсно ще поговорѭ по-надълго, а сега ще забѣлѣжѫ, че желателно е да се обърне пò-сериозно внимание на тая каза, като се земе въ прѣдвидъ важноста на положението ѝ при двѣ граници: българска и сръбска.

5. *Щипската каза*. Тя, подобно на Паланка, е чисто българска съ своитѣ 100 села: само въ градътъ има Турци: отъ 1700 кѫщи, около 750 сѫ български, а останѫлитѣ турски. Числото на училищата въ цѣлото окрѫжие се състои отъ 9 мѫжски съ 17 учители и 589 ученици и 2 дѣвически съ 3 учителки и 90 ученички. Отъ тѣхъ въ градътъ се намиратъ 5 училища: 2 основни мѫжски съ 8 учители и 331 ученикъ, едно классно мѫжско съ 4 учители и 102 ученици, и двѣ основни дѣвически. Въ учебно от-

ношение може да се каже, че Щипъ стои нáй-добрѣ, защото, макаръ че Велесъ и Прилѣпъ броятъ пó-вече ученици въ основнитѣ си училища, но пакъ и числото на българското население въ тия два града е много пó-голѣмо, нежели въ него, — което става още пó-очевидно отъ слѣднята пропорция: въ Щипъ на всѣки 3 кѫщи се падатъ по двама ученици, а въ Велесъ и Прилѣпъ по единъ ученикъ на 2 кѫщи. Классното Щипско училище безусловно надминува сѫщитѣ на Прилѣпъ и Велесъ. Колкото се касае до селата на описуемия окрѫгъ, тамъ има мѣсто за много още работа; при това не трѣбва да се забравя, че макаръ тѣ и да сѫ многобройни, но сѫ твърдѣ дребни, каквито изобщо сѫ всичкитѣ села въ Скопския санджакъ, като испустнемъ Криворѣчна Паланка.

6. *Кочанската каза.* Освѣнъ градътъ въ нея влизатъ 62 села, отъ които 46 сѫ чисто български и 16 българо-турски. Всичко на всичко тя има 6 основни мѫжски училища съ 6 учители и 230 ученици; классни и дѣвически нѣма. Отъ тѣзи въ самия градъ Кочани се намира едно основно мѫжско училище съ единъ учитель и 100 ученици, а останѫлитѣ 5 сѫ въ петь други села. Отъ горѣизложеното се вижда, че учебното дѣло въ тая каза не е отъ цвѣтущитѣ; но въ оправдание на Кочани едно трѣбва да кажемъ, че той скоро се е пробудилъ и селата му сѫ тъй сѫщо много дребни.

7. *Кратовската каза.* Тя брои съ градътъ 45 села, — 43 чисто български и 2 българо-турски. Всичкитѣ училища сѫ 7 съ 10 учители и 248 ученици; отъ тѣхъ въ градътъ се намиратъ 2 основни училища съ 5 учители и 150 ученици. Нито дѣвическо, нито классно нѣма. Останѫлитѣ 5 училища сѫ изъ селата. Отъ селата много не може да се изисква; тѣ сѫ толкова дребни, щото нáй-голѣмото въ тая каза брои само 80 кѫщи, но градътъ можеше да даде пó-вече ученици. Както и да е, прѣзъ послѣднята учебна година тука е направенъ доста голѣмъ успѣхъ, защото въ прѣдпослѣднята 1885—86 година, тая каза е имала само едно училище съ единъ учитель и 103 ученици.

8. *Радовишката каза.* Тя е послѣднята околия отъ Скопския санджакъ, съдържа 41 село, отъ които 24 сѫ чисто български, 10 българо-турски и 7 чисто турски.

Пълното число на училищата е: 7 основни мжжски съ 7 учители и 257 ученици; отъ тѣхъ едно се намира въ Радовичъ и има единъ учитель на 115 ученици. Други училища въ градътъ нѣма. Числото на училищата и ученицитѣ се е увеличило въ 1886—87 учебна година, защото прѣзъ 1885—86 въ цѣлата каза е имало само едно училище съ единъ учитель и 79 ученици.

При сключванието на Скопския санджакъ не може да се не искаже, че той по учебното дѣло изобщо се намира въ удовлетворително състояние, макаръ полегка все се движи напрѣдъ. Въ него се не съглеждатъ ония колебания на другитѣ три Македонски санджаци, тукъ нѣма буйна скачаница напрѣдъ и послѣ сжщо такъва назадъ. Тамошнитѣ Българе иматъ много общо съ нашитѣ Шопи: бавно тръгватъ, но веднъждъ тръгнжли, не повръщатъ главата си назадъ. Тая черта внушава нáй-силна надѣжда за вѣренъ и пъленъ успѣхъ. И дѣйствително, освѣнъ Криворѣчна Паланка, всички други кази отъ тоя санджакъ напрѣдватъ и по числото на училищата, и по онова на ученицитѣ. При това не трѣбва да се забравя, че селата сж дребни и че муслуманското население въ Скопско изъ-цѣло почти сж Арнаути, които се обръщатъ много пó-злѣ съ християнското население, нежели флегматичнитѣ Турци и добродушнитѣ Помаци. Като допълнение на казаното и за пó-ясното прѣдставление, какво може да бжде направено по учебната часть въ Скопскитѣ градове, ще приведж численноста на населението имъ. Градътъ Скопия има около 2800 кжщи, отъ които 1200 български, 1500 турски и остатъкъ еврейски; Куманово — 900, съ 550 български и остатъкъ турски; Тетово около 2000, наполовина български и турски; Криворѣчна Паланка около 700 кжщи, съ 450 български, а другитѣ турски; Щипъ около 1800 кжщи, 850 български, а останжлитѣ турски; Кочани около 1000 кжщи, български 600, останжлитѣ турски и малко цинцарски; Кратово 650 кжщи, български 400, а останжлитѣ турски и нáй-сѣтнѣ Радовичъ съ 1200 кжщи, отъ които около 700 сж български, а другитѣ турски. Тия цифри ясно показватъ, че въ Скопско има мѣсто да се увеличи числото на ученицитѣ и трѣбва нѣкакъ да се помжчимъ,

щото въ всичкитѣ градове да се създадатъ классни училища. Сега можемъ да пристжпимъ къмъ Битоля.

IV. Битолский санджакъ. 1. *Битолската каза.* Тая каза брои 181 село, отъ които 139 сж чисто български, 29 българо-турски, 7 чисто турски, останжлитѣ 6 села сж или чисто цинцарски, или съ малка примѣсь на българщина: тѣзи послѣдни заслужватъ да се поименуватъ всички. защото игражтъ доста значителна рола въ историята на казания санджакъ, та влиянието имъ дори се простира върхъ цѣла Македония. Испърво иде Крушево, градъ съ 1700 кжщи, отъ които около 1200 сж цинцарски и около 500 български; часть отъ Цинцаретѣ и Българетѣ се гърчѣжтъ, а другата часть се дѣли на българѣющи се Българе и румжнѣющи се Цинцаре; тъй щото въ Крушево се сж създали три партии: гръцка, българска и румжнска. Другитѣ цинцарски села сж: Маловище съ 400 кжщи, Магарово съ 380, Търново съ 330, Нижополе съ 130 и Диево съ 50 кжщи; отъ тѣхъ Маловище е чисто цинцарско, Магарово, Търново, Нижополе иматъ малко нѣщо Българе. а въ Диево болшинството на жителитѣ сж Българе. Това сж тѣ прочутитѣ румжнски елементи, за които нашитѣ съсѣди отъ въдъ Дунавъ вдигатъ такъва врѣва и които снабжаватъ цѣла Европейска Турция съ механджии. Но да се простимъ съ Цинцаретѣ и да се върнемъ къмъ дѣлото си. — Цѣлото Битолско съ градътъ брои 21 мжжски училища съ 32 учители и 1214 ученици и 3 дѣвически съ 8 учителки и 148 ученички. Въ сама Битоля има 6 мжжски основни училища съ 9 учители и 358 ученици и 2 дѣвически основни съ 4 учителки и 78 ученички; освѣнъ тѣхъ въ градътъ има още 2 классни училища: едно мжжско четиреклассно съ 6 учители и 106 ученици и едно дѣвическо съ 3 учителки и 40 ученички; къмъ градскитѣ училища трѣбва да притуримъ и една забавачница съ една възпитателка и 38 момчета, и 14 момичета. Ако Сѣръ прилича на Пловдивъ прѣди 40 години, то може се каза, че Битоля прилича на сжщия градъ, но само какъвъто е билъ той прѣди 15—20 години; по голѣмината си Битоля наумява Пловдивъ, защото, слѣдъ Солунъ, тя е най-голѣмия градъ въ Македония. Отъ 6240 нейни кжщи, 2500 сж български, 2000 турски, 1000 цинцарски, а остатокътъ сж еврей-

ски и цигански. Ако земемъ въ внимание количеството на българското население въ Битоля, учебното дѣло не стои толкова добрѣ, защото по̀-малки градове, като Велесъ и Прилѣпъ, иматъ по̀-вече ученици; но отъ друга страна, ако се земе въ прѣдвидъ пъстротата на градското население и силното влияние на огърченитѣ Цинцаре, то за сега трѣбва да се задоволимъ и съ тойзи успѣхъ, още по̀-вече, че градътъ и окржгътъ сж направили прѣзъ послѣднитѣ учебни години голѣми стжпки нанапрѣдъ. Това става очевидно отъ слѣдующитѣ цифри: прѣзъ 1886—87 година четвъртото отдѣление въ основнитѣ мжжски училища наброява 41 ученикъ, третьото — 78, второто — 74, първото — 165. Тѣзи цифри ясно показватъ, че числото на постжпающитѣ въ основнитѣ училища се увеличава. Отъ окржжнитѣ на̀й-важни училища сж въ българо-цинцарския градъ Крушево, отъ тѣхъ мжжкото основно училище има 4 учители съ 108 ученици, а дѣвическото една учителка съ 30 ученички. Тукъ има и една забавачница съ една забавачка на 82 момчета и 15 момичета. Останжлитѣ 14 училища сж изъ другитѣ села. Въ Битолската каза се хвърля въ очи голѣмото напрѣдвание на учебното дѣло особенно въ 1886—87 учебна година, защото прѣзъ 85—86 година тамъ е имало само 12 училища съ 20 учители на 717 ученици и 3 дѣвически съ 6 учителки и 88 ученички. Още по̀-наглядно се прѣставя това напрѣдвание, ако сравнимъ ученицитѣ по отдѣления въ цѣлия окржгъ. Прѣзъ 1886—87 учебна година въ четвъртитѣ отдѣления се набиратъ 58 ученици, въ третитѣ — 103, въ вторитѣ — 180, а въ първитѣ — 767. Трѣбва, обаче, да се добави, че макаръ селата въ Битолската каза и да сж дребни, има още много такива, гдѣто могжтъ да се откриижтъ основни училища; напр. Буково и Буве броятъ по̀-вече отъ 300 кжщи, Вилми 100 кжщи чисто български, а нѣматъ училища. Та и народното образование въ градоветѣ Битоля и Крушево изисква още много работа; но человѣкъ може да храни надѣжда, че, ако Битоля върви за напрѣдъ тъй, както прѣзъ послѣднитѣ години, тя въ скоро врѣме ще стане истинска обитель на българщината въ Македония; това може да се очаква още по̀-вече, защото по̀-голѣмитѣ цинцарски села не клонятъ тъй силно къмъ еллинизмътъ, както ставаше до сега, а отъ

румжнизмътъ между Цинцаретѣ въ Македония, вѣрвамъ, никого не е страхъ.

2. *Кичевската каза.* Тя съдържа 109 села, отъ които 89 сж чисто български, 15 българо-турски, 5 чисто турски. Всички училища въ тоя окржгъ сж: 3 основни мжжски училища съ 4 учители и 103 ученици и едно дѣвическо съ 1 учителка и 38 ученички. Классни училища нѣма. Ако сравни человѣкъ числото на училищата и числото на ученицитѣ съ онова на чисто българскитѣ или смѣсенитѣ села, то неволно ще дойде до печално заключение върху състоянието на учебното дѣло въ казания окржгъ; още пó-вече ще се наскърби, като се научи, че прѣзъ 1885—86 година е имало пó-много училища и ученици. Тогава окржгътъ е броилъ 13 основни мжжски училища съ 13 учичели и 380 ученици, и въ дѣвическото е имало 46 ученички. Никакъ не могж да се сѣтж на щó се дължи това намаляванне. Истина, въ цѣлата Кичевска каза селата сж дребни и нѣма ни едно село съ чисто българско население, което би броило 100 кжщи; нáй-голѣмото българско село е съ 90 кжщи; 3—4 други села, които броятъ кжщитѣ си съ пó-висока цифра, сж смѣсени, българо-турски, съ прѣобладание на турския елементъ. Въ самото Кичево, което има около 500 кжщи, само 150 сж български, останжлитѣ турски; въ него има двѣ основни училища: едно мжжско съ единъ учитель на 52 ученици и едно дѣвическо: другитѣ двѣ училища се намиратъ въ мънастирь Прѣчиста и въ селото Порѣчки.

3. *Леринската каза.* Тя брои съ градътъ 62 села, отъ които 43 сж чисто български, 13 българо-турски, 5 чисто турски и едно чисто цинцарско; послѣдньото се казва Невеска и състои отъ 500 кжщи. Числото на училищата е: 8 основни мжжски съ 8 учители и 517 ученици и едно дѣвическо съ една учителка и 57 ученички. Въ градътъ Леринъ, освѣнъ дѣвическото, има едно основно мжжско съ единъ учитель и 88 ученици, и едно классно съ 1 учитель и 16 ученици. По това се вижда, че учебното дѣло въ цѣлата каза остава много да желае; главното е, че Леринский окржгъ изобилва съ едри села, него надминаватъ само окржзитѣ Костуръ и Валовище и съперничатъ въ това отношение Тиквешъ, Струмица и Паланка; а сега сжще-

ствующитѣ училища не сѫ въ на́й-голѣмитѣ села. Отъ тука можемъ да дойдемъ до заключение, че както въ градътъ, така и въ селата могѫтъ се основа 3—4 пѫти по́вече училища съ по́-многобройни ученици, отъ колкото ги има сега. Села, като Сакулево, Баница, Пателе, Неоказъ, Клѣщини и нѣколко други, които броятъ всѣко едно по 200—300 кѫщи, необдържатъ български училища, а село Армянско, състояще отъ 30 кѫщи, си има училище. Отъ всичко изложено се забѣлѣзва, че голѣмъ напрѣдъкъ нѣма; Леринъ изисква много работа, която нѣма да остане щетна, защото външнитѣ условия на окрѫгътъ, както видѣхме, сѫ доста благоприятни.

4. *Каза Битолска Джумая.* Тя се състои отъ 37 села: 8 чисто български, 11 българо-турски, 18 чисто турски. Цѣлото число на училищата въ казата се прѣдставлява отъ 3 основни мѫжски съ 4 учители и 122 ученици, едно основно дѣвическо съ една учителка и 24 ученички, едно классно съ единъ учитель и 23 ученици. Центрътъ на казата е тъй наречена Битолска Джумая, градецъ, населенъ исключително съ Турци и по̀ тая причина тамъ нѣма никакво българско училище. За срѣдоточие на българското образование служи на̀й-голѣмото българско село, Емборе, съ около 250 кѫщи български и 50 турски; въ него и се намиратъ тритѣ отъ петьтѣ Джумайски училища, останѫлитъ двѣ сѫ въ селата Дебрецъ и Палеоръ. При всичко, че казата е малка, селата дребни, все 6—7 села още можахѫ да поддържатъ основни училища, като напр. Команъ, Тремнино, Ранци и пр. Въ стратегическо отношение (въ политический смисълъ, а не военний), тая каза е доста важна, за това желателно е да се обърне по́-серпозно внимание върху нея.

5. *Рѣсенската каза.* Тя наедно съ Прѣспенската нахия насчита 65 села, — 41 чисто български, 16 българо-турски, 3 чисто турски, 2 българо-цинцарски и едно чисто цинцарско. Послѣдньото е прочутий Гопешъ (съ 550 кѫщи) — кръчмарски Атини. Цѣлата тая каза наброява: 14 основни мѫжски училища съ 15 учители, 409 ученици и 2 дѣвически съ 2 учителки и 91 ученичка. Классно училище има само едно съ 2 учители на 62 ученици, което е въ центрътъ на окрѫгътъ, Рѣсенъ, който поддържа тъй сѫщо

едно начално мѫжско училище съ 2 учители и 81 ученикъ, и едно дѣвическо съ една учителка на 60 ученички. Рѣсенъ брои около 900 кѫщи: 400 български, около 300 турски, останѫлитѣ цинцарски и цигански. Като вземемъ въ внимание числото на българскитѣ кѫщи въ градътъ, не можемъ да останемъ твърдѣ задоволни отъ количеството на ученицитѣ. Но учебното дѣло тука поне върви напрѣдъ. Като вторий центръ на спомѣнѫтата каза, се явява селото Янковецъ, което, макаръ и при цинцарски елементъ въ населението си, поддържа двѣ основни училища: едно мѫжско съ 1 учитель и 56 ученици и 1 дѣвическо съ една учителка на 31 ученичка. Касателно селата въ Рѣсенската каза, слѣдователно може да допустнемъ, че учебното дѣло се намира въ блѣскаво съсъстояние, особенно като припомнимъ, че тѣ съ исключение на Рѣсенъ и Янковецъ, сѫ много дребни.

6. *Костурската каза.* Тя е една отъ най-голѣмитѣ въ Македония, брои 132 села отъ които 79 сѫ чисто български, 21 българо-турски, 17 турски, 13 гръцки, 1 цинцарско, 1 българо-цинцарско и 1 българо-турско-гръцко-цинцарско (селото Рупище). Гръцкитѣ села сѫ много дребни и всички, земени наедно, едвамъ ли достигатъ до 700 кѫщи; слѣдователно въ Костурско Гърцитѣ сѫ по́-малко дори и отъ Цинцаретѣ, които въ своето чисто цинцарско село, Клисура, броятъ около 1000 кѫщи. Турскитѣ тъй сѫщо, съ исключение на 2—3 села, не сѫ едри; напротивъ болшинството на българскитѣ села сѫ много голѣми. Самийтъ градъ Костуръ брои 1800 кѫщи, отъ които около 1000 сѫ български, 300 турски, около 300 гръцки и 200 еврейски. Всичкитѣ български училища въ Костурско сѫ: 12 основни мѫжски съ 12 учители и 650 ученици, 1 основно дѣвическо съ 1 учителка и 55 ученички. Классни училища нѣма. Дѣвическото и 1 отъ мѫжскитѣ училища се намиратъ въ селото Загоричени, което трѣбва да се смѣта за умственний центръ на окрѫгътъ, защото, за жалостъ, въ самий Костуръ нѣма българско училище. И тъй Костуръ принадлѣжи къмъ оная печална категория на македонски български градове, като Струмица, Яница, Валовище, които вижда се, чакатъ своятъ Димитъръ Миладиновъ за да ги разбуди и съживи. Не само градътъ, но и костурскитѣ

села изобщо въ учебно отношение не стоятъ добрѣ. Да бѣ се развивалъ тойзи окржгъ, както трѣбва, напримѣръ, като Рѣсенскиятъ или Дебърскиятъ, той можеше да има поне 50 училища: въ него се намиратъ около 50 села, които броятъ по 100—150—200 дори и 300 кжщи. Такива грамадни села като Горенци, Статишта, Нестрима, Черешница и много други нѣматъ български училища още и до днесь. Друго едно още пó-печално явление въ учебното дѣло на тая каза е, — че училищата и ученицитѣ, намѣсто да се увеличаватъ, намаляватъ. Прѣзъ 1884—85 основнитѣ мжжски училища сж били 19 съ 19 учители и 933 ученици, а въ послѣднята учебна година тѣ намалѣли на 13 училища и 650 ученици. Мжчно е да се повѣрва, че Българетѣ въ Костурско до тамъ да сж изгубили чувството за своята народность, щото да не може да се направи нѣщо; стига на мѣстото да поработятъ хора съ енергия и любовь къмъ дѣлото, за да вдъхнжтъ въ Костурчанетѣ съзнание за тѣхното происхождение и за да прѣмахнжтъ всички ония прѣчки, които ги отвръщатъ отъ собственната имъ народность. Да не забравяме, че Костуръ се намира близу до междата на българщината и еллинизмътъ и че той влиза въ прѣдѣлитѣ на Санстефанска България.

7. *Охридската каза.* Въ нея влизатъ градоветѣ Охридъ, Струга и 102 села, отъ които 82 сж чисто български, 8 българо-турски и 12 чисто турски. Цинцаре има 100 кжщи само въ градътъ Охридъ. Изцѣло тойзи окржгъ има 19 мжжски училища съ 24 учители на 1099 ученици и двѣ дѣвически съ 7 учителки на 168 ученички; отъ тѣхъ 5 сж въ Охридъ: три основни мжжски училища съ 7 учители и 313 ученици, едно дѣвическо основно съ 5 учителки и 98 ученички и едно двуклассно мжжско училище съ 4 учители и 67 ученици. Освѣнъ казанитѣ въ градъгъ Охридъ има 2 забавачници съ 2 забавачки и 124 дѣца отъ двата пола. Градецътъ Струга има едно основно мжжско училище съ 2 учители и 111 ученици и едно дѣвическо съ двѣ учителки и 70 ученички. Отъ тѣзи данни се вижда, че учебното дѣло въ Охридско стои доста добрѣ, особенно като имаме въ прѣдвидъ дребноста на селата; и въ сжщность, може би, въ цѣла Македония охридскитѣ села трѣбва да сж нáй-дребнитѣ, защото едвамъ 2—3 села достигатъ до 100 кжщи.

Колкото се касае до двата града, то Охридъ съ своитѣ почти 1500 български кѫщи и Струга съ своитѣ 400 можахѫ да дадѫтъ пóвече ученици. Неволно ми дохожда на умъ тука, не щѣше ли да бѫде много пò-добрѣ, ако Одринската Духовна Семинария се прѣнесеше отъ Одринъ въ Охридъ, столицата на царь Самуила и мѣстопрѣбиванието на Святий Климентъ. Край брѣговетѣ на прѣкрасното Охридско езеро, което пòвече располага къмъ съзерцателенъ духовенъ животъ, нежели калнитѣ брѣгове на Марица и Тунджа, тя щѣше да бѫде много пó на мѣстото си, — а Одринъ можеше да се възнагради за тая загуба, като се прѣвърнеше неговото четиреклассно училище въ пълна гимназия. При това не могѫ да не спомѣнѫ, — не е ли пó-добрѣ и пó-право българскиятъ екзархъ да се титулира и Архиепископъ Охридский и Охридската епархия да се управлява чрѣзъ неговъ намѣстникъ? До колкото е възможно, ние безъ друго трѣбва да поддържаме нашитѣ исторически прѣдания; въ тоя родъ въпроси не трѣбва да се дѣлимъ отъ историята. Охридско е било всѣкога и да се помѫчимъ и за напрѣдъ да си остане нáй-ягкиятъ оплотъ на българщината въ юго-западнитѣ краища на Македония.

8. *Прилѣпската каза.* Тя включва 137 села, отъ които 115 сѫ чисто български и 22 българо-турски. Други народности въ окрѫгътъ, освѣнъ цинцаре 100 кѫщи въ самиятъ градъ Прилѣпъ, нѣма. Наедно съ градътъ числото на училищата въ цѣлата каза достига до: 10 мѫжски съ 22 учители и 861 ученикъ и двѣ дѣвически съ 7 учителки и 197 ученички. Отъ тѣзи училища въ градътъ се намиратъ 2 основни мѫжски съ 11 учители и 541 ученикъ, едно классно мѫжско съ 4 учители на 97 ученици, 1 дѣвическо основно и 1 классно дѣвическо съ 3 учителки и 27 ученички. Останѫлитѣ 7 училища сѫ изъ Прилѣпскитѣ села. По приведенитѣ данни виждатъ читателитѣ, че колкото се касае до самиятъ градъ Прилѣпъ, въ учебно отношение той стои много добрѣ, не отстѫпя въ училищното дѣло ни на единъ градъ въ Македония; истина, Велесъ смѣта пó-голѣмо число ученици въ своитѣ основни мѫжски училища, но и българското население въ казаний градъ е пó-голѣмо на брой отъ сѫщото на Прилѣпъ. Не може, обаче, Прилѣпъ да се похвали съ своитѣ селски училища, — на таково коли-

чество, макаръ и малки, села припада твърдѣ незначително число училища; и още пó-прискърбенъ е фактътъ, че за прѣзъ послѣднята 1886—87 учебна година въ тѣхъ се сѫ намалили, както училищата, тъй и ученицитѣ. Прѣзъ 1885—86 е имало 18 училища съ 29 учители и 575 ученици, слѣдователно, училищата сѫ намалѣли съ 6, учителитѣ съ 7 и ученицитѣ съ 515. Не знаѭ на що да се припише това твърдѣ чувствително намаление, което не може да се оправдае само съ дребноста на Прилѣпскитѣ села.

9. *Дебъръ.* Той се причислява, ако не къмъ Битолския санджакъ, то къмъ сѫщия вилаетъ, за неговото цѣло население не сѫществуватъ положителни свѣдѣния; но специално за българското има достаточни данни. Въ тойзи прѣдѣлъ се намиратъ 27 чисто български села съ около 1200 кѫщи и 47 смѣсени, българо-турски, въ които чисто български кѫщи се наброяватъ около 3500. Не знаѭ достовѣрно, да ли въ послѣдньо врѣме къмъ Дебъръ не сѫ придадени други български села, откѫснати отъ Тетовския окрѫгъ. Поименования край насчита 23 основни мѫжски училища съ 27 учители и 1123 ученици, едно дѣвическо основно училище съ една учителка и 87 ученички. Класно училище тъй сѫщо има; въ него прѣподава единъ отъ учителитѣ изъ основнитѣ училища на 5 ученици; това послѣдньо, едно отъ основнитѣ училища и дѣвическото се намиратъ въ градецъ Дебъръ, останѫлитѣ начални училища сѫ изъ селата. Дебърско може да се похвали за доброто състояние на началното образование и още пóвече, че тука се забѣлѣзва голѣмо и бързо напрѣдвание. Прѣзъ 1883—84 учебна година тамъ е имало само три училища съ 324 ученици. По тѣзи цифри може да сѫди читательтъ, че тамъ българщината стои много добрѣ и за напрѣдъ навѣрно ще видимъ пó-блѣскави резултати. Не знаѭ за кого какъ, но Дебранцитѣ лично ми се прѣдставляватъ за нáй-симпатично отъ българскитѣ плѣмена, — съ своето чисто и звучно нарѣчие, съ своя спокоенъ и солиденъ характеръ, съ своята трѣзвенность, опрятность и опорито трудолюбие, и нáй-сѣтнѣ съ своята чисто словѣнска физиономия; азъ допущамъ дори, че тѣ сѫ нáй-красивото българско плѣме. Тѣ силно ще подпомагатъ Охридъ въ запазванието югозападната българска граница, но, за зла честь, южната ни

граница остава безъ силна стража, защото южнитѣ кази на Солунския и Битолския санджаци: Горица, Кожани, Сервия или Селфидже, Верея и Нѣгушъ, отчасти или сѫ погърчени, или сега се погърчватъ. Колко български села има въ тия кази и колко имъ е чисто-българското население, на да ли нѣкой Българинъ е въ положение да утвърждава достовѣрно; никой до сега не е изучвалъ основателно тая граница и никой не може да се похвали, че я знае. Само едно-едничко е точно извѣстно, че тамъ не сѫществуватъ никакви български училища и че се не прѣдвиди въ скоро врѣме да ги има, особенно ако не се завтечемъ да помогнемъ на тая работа. Като свършвамъ върху учебното дѣло на тая страна, не могѫ отъ да не забѣлѣжѫ, че тя не съвсѣмъ правилно носи името Македония, защото по населението си тя е българска и трѣбваше да се именува юго-западна България (Бартъ придава сѫщото име на по́голѣмата нейна часть); по езикътъ на турската администрация тя се казва Румелия (Румелийския беглеръ-бей живѣе въ Битоля), та и археологически само една незначителна нейна часть се е наричала Македония, (въ сѫщность това име сѫ носили Воденската и Яницската каза), а по́голѣмата се е казвала Тракия и Пеония. Но всичко това има само условно значение и по́-добрѣ да сведемъ къмъ единъ знаменатель горѣизложеното.

Както видѣхме учебното дѣло въ Македония прѣдставлява то отрадни, то твърдѣ печални фактове. Въ едни окрѫзи народното образование доста е напрѣднѫло, въ други успѣхитѣ сѫ твърдѣ умѣрени, въ трети едвамъ никне, а въ нѣкои царува вѣчна зима. Има и такива мѣста, гдѣто на мѣсто прогресъ се забѣлѣзва ресгресъ. Въ нѣколко думи трѣбва да искажемъ, че училищното дѣло изцѣло въ Македония се намира въ слѣдующе състояние. Въ тая страна се наброяватъ на́й-малко 200.000 чисто български кѫщи, а максимумътъ на училищата — основни мѫжски, дѣвически и класни, на учителитѣ и ученицитѣ се изражава съ цифритѣ: 400 училища, 500 учители и 20.000 ученици и ученички, тъй щото на всѣки 500 кѫщи се пада едно училище, единъ учитель на 400 кѫщи и на всѣки десеть кѫщи по единъ ученикъ. Тѣзи цифри ясно показватъ, че тамъ се изисква усиленна дѣятелность за да се приблизимъ до едно

удовлетворително положение. Нѣма да сравнявамъ учебното дѣло на Македония съ онова на свободна България, та то щѣше да бѫде безполезно; нѣма да искамъ сѫщитѣ резултати, защото и това е невъзможно. Но като сравнявамъ Македонскитѣ окрѫзи единъ съ други, може да се искаже желание, щото тѣ всички равномѣрно да се развиватъ и да достигнѫтъ до оная степень на напрѣдъкъ, както нѣкои само отъ тѣхъ сѫ направили. Градътъ Щипъ напр. има на 3 кѫщи 2 ученици, Велесъ и Прилѣпъ на 2 кѫщи 1 ученикъ, Охридъ и нѣкои други на 3 кѫщи 1 ученикъ; но това сѫ все градове и градове на́й-събудени въ Македония. Но да земемъ Дебъръ и Тиквешъ, които нито географически, нито социално може да се каже, че стоятъ въ благоприятни условия, тамъ на 4 кѫщи се пада по единъ ученикъ. Да бѣше цѣлата Македония се развивала колко-годѣ свѣстно, ние щѣхме тамъ на сбранитѣ 200.000 кѫщи да броимъ 50.000 ученици, а сега нѣма нито половината отъ това число. Ако да искахме такива резултати отъ училищното дѣло, каквито сѫ добиени въ Разложската нахия, то цѣлата численность на ученицитѣ щеше да се изрази съ още по́-почтената цифра 75.000. Ако пакъ почнемъ да разгледваме учебното дѣло по отдѣлни санджаци и окрѫзи, то ще дойдемъ до още по скърбно заключение. Отъ Солунския санджакъ само за Велеската, Тиквешската и Кукушската (поне до скоро) може да се каже, че се намиратъ до нѣйдѣ въ удовлетворително положение, Воденската и Полянинската (Доиранска) едвамъ дишатъ, а Яницската, Струмицската и Солунската кази нито умиратъ, нито оживяватъ. Въ Сѣрския санджакъ само Неврокопската каза (и то безъ градътъ Неврокопъ) може да се похвали съ по́-пъленъ успѣхъ на своето народно образование. Всички останѫли кази само прозябаватъ, а въ нѣкои народното съзнание дрѣме подъ дебела кора ледъ. Скопския санджакъ, както подобае на единъ истински Шопъ, върви бавно напрѣдъ съ кѫси и степенни крачки, безъ да се озърта назадъ и по странитѣ; въ него нѣма да има ни буйство, ни повръткн, както това става съ други по́-елегантни, но и по́-вѣтърничави окрѫзи. Що се касае до Битолския санджакъ, той стои на́й-добрѣ сравнително съ другитѣ; Прилѣпъ, Рѣсенъ и до една степень Битоля не стоятъ лоше, но Леринъ, Костуръ и дру-

гитѣ кази трѣбва да развиятъ пó-голѣма дѣятелность, ако искатъ да стигнѫтъ Прилѣпъ. Сега да прѣминемъ къмъ Одринско и Цариградско.

V. Одринско и Цариградско. Както за Одринския, тъй и за Цариградския вилаетъ, ще се ограничѫ да говорѫ само върху училищата, понеже нѣмамъ положителни данни нито изобщо за численноста на цѣлото население, нито въ частность за българското. До сега почти нищо не е направено за да се изучи българското население по тия мѣста и да се изложи това изучение окрѫгъ по окрѫгъ, за да можемъ пó-ясно да си прѣдставимъ оная задача, която ще има да рѣшаваме въ бѫдѫще. Та дори и ония непълни свѣдѣния, които притежаваме, нá-да-ли сѫ пригодни, защото Турция отъ ново врѣме постоянно прави нови измѣнения въ санджацитѣ, казитѣ и нахиитѣ. Тъй щото нáй-добрѣ е да се ограничимъ съ оние окрѫзи, гдѣто има български училища и да изоставимъ другитѣ, гдѣто има българско население, но нѣма български училища.

1. *Одринската кази.* Върху учебното дѣло прѣзъ послѣднята година за цѣлата каза свѣдѣния нѣма; такива има само за градътъ Одринъ. Тамъ се намиратъ 4 основни мѫжски училища съ 6 учители на 127 ученици и 4 основни дѣвически съ 4 учителки и 79 ученички. Класни български училища има 3: едно четирекласно реално училище съ 5 учители и 68 ученици, едно священническо училище съ 3 учители на 55 ученици и едно дѣвическо съ 1 една учителка и 10 ученички. Освѣнъ казанитѣ училища сѫществуватъ още и 3 забавачници съ 3 забавачки за 85 момчета и 86 момичета. Много званни — мало избрани, дохожда человѣку на умъ, като разгледва учебното дѣло въ Одринъ. Училища, учители доста, но числото на ученицитѣ твърдѣ малко отговаря на първитѣ. Струва ми се, че много пó-добрѣ би било священническото училище да се прѣнесе въ Охридъ, като се прѣобразува отъ него една добра семинария, а тритѣ священнически класове да се съединятъ съ четиритѣ на реалното училище и да се създаде една прѣкрасна, пълна гимназия. Одринъ е градъ, гдѣто учебното дѣло нáй-много изисква тщателна уредба, както въ вѫтрѣшно, тъй и въ външно отношение, за да привлѣче вниманието на полуогърченитѣ Одринчане; инакъ тѣ всѣкога

ще прѣдпочитатъ гръцкитѣ и католическитѣ училища, които съ вънкашния блѣсъкъ примамватъ дѣцата имъ въ стѣнитѣ си за да ги прѣвърнѫтъ въ изроди и извѣри. Щомъ българската гимназия успѣе да привлѣче пóвече ученици, изведнѫждъ ще видимъ, че и основнитѣ училища ще почнѫтъ да се пълнятъ, защото въ градоветѣ почти всѣкий ученикъ изъ основното училище мечтае да влѣзе и да свърши въ нѣкое класно. Такъва гимназия можеше да бѫде нѣщо като висше за всички останѫли класни училища въ Одринско и Цариградско и още пóвече, защото въ Тракия нѣма другъ, отъ Одринъ, пó-пригоденъ географически градъ, който би могѫлъ да стане пó-добъръ центръ на българщината. Убѣденъ съмъ, че тая гимназия щѣше да влияе благотворно и на Одринскитѣ села, за българщината на които не се чува да цъвти. Ние дори сме задължени да отворимъ въ Одринъ гимназия, защото има завѣщани отъ покойния Петръ Беронъ пари специално за тая цѣль, и тѣзи пари сега се намиратъ въ надѣждни рѫцѣ. За да освѣтлѫ на читательтъ колко-годѣ състоянието на училищното дѣло въ Одринската каза, щѫ приведѫ данни за пó-миналата 1885—86 учебна година, прѣзъ която, като исхвърлимъ градътъ, е имало всичко на всичко 7 основни мѫжски училища съ около 600 ученици и 3 дѣвически съ около 100 ученички. Ако прѣдположимъ, че сѫщото число училища е останѫло и за прѣзъ слѣдующата година, то трѣбва съ прискърбие да кажемъ, че тая каза не се наслаждава съ твърдѣ успѣшенъ вървежъ въ образованието си. Въ всѣкий случай основата е положена, — да залѣгнемъ и да доискараме ягка и хубава сграда.

2. *Лозенградската каза.* Тя брои наедно съ градътъ 19 мѫжски училища съ 23 учители и 818 ученици и двѣ дѣвически училища 2 учителки на 56 ученички. Отъ приведеното число въ самия Лозенградъ има 2 основни мѫжски училища съ 5 учители и 345 ученици, едно класно мѫжско училище съ 3 учители и 44 ученици, едно основно дѣвическо съ една учителка и 52 ученички и едно класно дѣвическо съ 1 учителка и 4 ученички. Въ учебно отношение тойзи окрѫгъ е единъ отъ нáй-добритѣ въ цѣлото Одринско, почти въ пóвечето пó-голѣми села има основни училища и самия градъ, при всичко че въ него има доста Гърци и погърчени Българе, все наброява доста ученици, особенно

въ основнитѣ мѫжски училища. Освѣнъ това тука се забѣлѣзва прѣзъ послѣднитѣ учебни години доста голѣмо напрѣдвание, което е очевидно изъ слѣдующитѣ статистически данни: изцѣло въ четвъртото отдѣление на градскитѣ училища е имало 18 ученици, въ третьото 80, въ второто 50 и въ първото 197. Прѣзъ учебната 1883—84 година всичкитѣ ученици и ученички сѫ достигали цифрата 469, а всичкитѣ училища — 17. Тѣзи данни могѫтъ да ни задоволятъ за сега.

3. *Бунаръ-Хисарската каза.* Тя насчита 3 основни мѫжски училища съ 4 учители и 135 ученици, нѣма нито дѣвически, нито класни. Въ тая каза прѣзъ послѣднитѣ години учебното дѣло не върви напрѣдъ. Прѣзъ 1885—86 година тамъ е имало 6 основни училища съ 7 учители и 220 ученици, а двѣ години пó-рано, въ 1883—84 година — 7 основни мѫжски училища съ 7 учители на 292 ученици. Незнаемъ, на що да припишемъ това ретроградно движение на училищното дѣло, трѣбва да сѫществуватъ нѣкакви причини, които не ни сѫ извѣстни.

4. *Малко-Тѫрновската каза.* Тя брои 15 училища съ 17 учители и 586 ученици. Дѣвически училища нѣма. Въ самия градъ, Малко-Търново, има 2 училища: едно основно мѫжско съ 2 учители и 183 ученици и едно класно съ 2 учители и 19 ученици. Тая каза върви почти по сѫщата посока, както Лозенградската; тука се забѣлѣзва увеличавание числото на ученицитѣ, особенно въ градътъ: отъ 183 ученици въ градското начално училище 14 сѫ били въ четвъртото отдѣление, 20 — въ третьото, 25 — въ второто и 125 въ първото. Прѣзъ 1883—84 учебна година тая каза е имала само 10 училища съ 412 ученици. Жално е, че пó-прѣди тука е сѫществувало дѣвическо училище, което сега не е показано въ статистиката и е, по-видимому, закрито.

5. *Деде-Агачската каза.* Тя насчита 5 основни училища съ 5 учители и 155 ученици. Нито величината на самия окрѫгъ, нито количеството и голѣмината на българскитѣ села не сѫ извѣстни, за да можемъ да направимъ до нѣйдѣ правилно оцѣнение върху състоянието на учебното дѣло въ него. Само ще забѣлѣжимъ, че прѣзъ учебната 1885—86 е имало 6 училища съ 251 ученикъ — значи тукъ е тръгнѫло на назадъ.

6. *Димотикската каза.* Тамъ има 13 основни мжжски училища съ 13 учители на 404 ученици и едно основно дѣвическо съ 1 учителка и 35 ученички. Въ градътъ Димотика, освѣнъ дѣвическото, се намира едно основно мжжско училище съ 1 учитель и 45 ученици. Колкото дребни и да изгледватъ цифритѣ на училищата и ученицитѣ въ тойзи окржгъ, трѣбва да признаемъ, че учебното дѣло изобщо стои на добъръ пжть. Въ това ще ни убѣдятъ слѣдующитѣ данни: въ четвъртото отдѣление на всичкитѣ начални училища въ казата се броятъ 4 ученици, въ третьото — 41, въ второто — 131, въ първото — 228. По такъва сжщо прогресия върви и учебното дѣло въ самия градъ: въ четвъртото отдѣление 2, въ третьото — 6, въ втотото — 10, а въ първото — 27 ученици. Още прѣзъ учебната 1883—84 година е имало въ цѣлия окржгъ само 4 основни училища съ 4 учители и 67 ученици; слѣдъ двѣ години, въ 1885—86 училищата станжли 5 съ 5 учители и 215 ученици, а въ слѣдующата учебна година числото се удвоява. И тъй тука не само вървимъ напрѣдъ, но и развитието на училищата върви въ геометрическа прогресия.

7. *Узунъ-Кюприйската каза.* Тая каза има 5 основни мжжски училища съ 5 учители и 235 ученици; въ нея нѣма нито дѣвически, нито классни училища. Въ продължение на нѣколко години учебното дѣло не върви нито напрѣдъ, нито назадъ, както ни доказватъ долнитѣ цифри: прѣзъ учебната 1883—84 година е имало 5 училища съ 6 учители не 288 ученици, въ 1885—86 год. пакъ 5 училища съ 5 учители и 220 ученици. Да се утѣшаваме поне съ това, че не вървимъ назадъ, както това става въ нѣкои други мѣста.

8. *Мустафа-Пашовската каза.* Тя наброява 17 основни мжжски училища съ 22 учители за 491 ученикъ и едно классно съ единъ учитель и 18 ученици. Въ самия градъ Мустафа-Паша се намиратъ, освѣнъ классното двѣ основни мжжски училища съ 6 учители и 172 ученици. Дѣвическо училище е имало до скоро, но въ послѣднята статистика то не фигурира. Тойзи окржгъ прѣзъ послѣднята учебна година е направилъ чувствителенъ скокъ надирѣ; прѣзъ 1885—86 година училищата пакъ сж били 17, но въ тѣхъ сж прѣподавали 23 учители на 1043 ученици; освѣнъ

това тогава е сѫществувало едно дѣвическо училище съ 2 учителки и 167 ученички; тъй щото всички наедно сбрани учащи се сѫ били 1210, слѣдователно два пѫти по́-много отъ сега. Ако въ статистиката нѣма погрѣшка, мѫчно ще си обясни человѣкъ това значително намалѣние въ числото на ученицитѣ, — още по́-вече защото тука еллинизмътъ е потъпканъ прѣди 20 години.

9. *Ортакиойската каза.* До послѣднята учебна година тамъ фигурираше едно основно мѫжско училище съ около 50 ученици; прѣзъ 1886—87 г. тая каза се извличава отъ списъкътъ на по́-честититѣ окрѫзи, гдѣто има български училища. Точно не може человѣкъ да се произнесе: има ли тамъ нѣкое училище, или липсоватъ свѣдѣния за неговото сѫществувание, или българщината заглѫхва тамъ вторий пѫть.

10. *Дарж-Дерейската каза.* Има само двѣ училища и то въ нейния центръ, Дарж-Дере, отъ които едното мѫжско основно съ 1 учитель и 45 ученици, а другото дѣвическо основно съ една учителка и 28 ученички. Тая каза е исключително муслуманска, българското население се срѣща въ нея, като малки оазиси въ една муслуманска пустиня

11. *Скеченската каза.* Тя тъй сѫщо има двѣ основни мѫжски училища съ 2 учители и 178 ученици. Тѣзи училища се намиратъ въ двѣтѣ български села, Габрово и Новосело (Ени-киой), които така сѫщо сѫ заобиколени съ мусулманско население.

12. *Ференската каза.* Тя е една отъ на́й-отрадниτѣ явления въ Турско за прѣзъ послѣднята година въ учебното отношение. И тамъ по-видимому всичкитѣ училища се сѫ открили на послѣднье, защото въ отчетътъ за учебната год. 1885—86 тая каза никъкъ не е поименувана, а въ отчетътъ за слѣдующата 1886—87 тя отведнѫждъ се явява съ 9 основни мѫжски училища съ 9 учители и 281 ученикъ и съ едно дѣвическо, въ което прѣподава една учителка на 30 ученички. Въ самия градъ, Феря, освѣнъ дѣвическото, има двѣ основни мѫжски училища съ 2 учители за 65 ученици. Вѣрвамъ, че читателитѣ ще се зарадватъ за завръщанието на единъ блуденъ синъ въ доматъ си.

13. *Ахж-Челебийската каза.* На́й-доброто изоставихъ на́й-отзадъ: на́й-добрия въ учебно отношение окрѫгъ въ цѣло

Турско е Ахж-Челебийската каза. Българското образование стои тука толкова добрѣ, щото ние въ свободното си отечество нá да ли имаме нѣкоя околия съ еднакво, като нейното, българско население, което да може да съперничи съ нея. Тя толкова ме заинтересира, щото се помжчихъ да сберж възможно точни свѣдѣния върху количеството на българскитѣ села заедно съ численността на населението имъ, за да могж пó-нагледно да прѣдставж оние прѣкрасни резултати, които могжтъ се достигнж отъ едно патриотическо население дори при Турския режимъ. Цѣлата каза насчита 17 български села, отъ тѣхъ 12 сж чисто български, християнски, а 5-тѣ сж смѣсени съ мусулмане Помаци, и то въ тритѣ отъ горнитѣ 5 прѣобладава християнското население, а въ останжлитѣ двѣ — муслуманското. Всичкитѣ българо-християнски кжщи сж около 2860. Сега всичкитѣ училища въ казата сж: 17 основни мжжски съ 19 учители и 1341 ученикъ и двѣ дѣвически съ 2 учителки на 86 ученички. Освѣнъ тѣзи има и 3 классни училища съ 3 учители и 25 ученици. Отъ тѣхъ въ селото Устово (500 български кжщи) се намиратъ 4 училища: двѣ основни мжжски, едно основно дѣвическо и едно классно; въ селото Долньо Райково (300 български кжщи) двѣ основни мжжски и едно классно; въ Горньо Райково (350 бълг. кжщи) едно основно мжжско, едно дѣвическо основно и едно классно; въ селото Пашмакли (100 бълг. к.) двѣ основни мжжски, а останжлитѣ 12 основни мжжски училища се намиратъ въ селата: Петково (250 бълг. к.), Карлуково (150 бълг. к.), Горньо-Дерекьой (200 бълг. к.), Долньо-Дерекьой (120 бълг. кжщи), Лѣвочево (130 бълг. к.), Дуньево (60 бълг. кжщи), Арда (50 бълг. к.), Туриянъ (60 бълг. к.), Фатово (50 б. кжщи), Чюкменово (250 бълг. к.), Пещеря (60 бълг. к.), Аламидере съ Габрово (180 бълг. к.). Само едно село Босотина, състояще отъ 50 кжщи нѣма училище, но азъ се почти не съмнѣвамъ, че дѣцата отъ това село ходятъ въ нѣкое друго да се учатъ. Трѣбва да се каже, че класснитѣ и началнитѣ дѣвически училища сж малко слабички, но мжжскитѣ основни училища сж въ прѣвъсходно състояние. Въ цѣлата каза на всѣки двѣ кжщи се пада по единъ ученикъ, явление което не се срѣща нигдѣ въ Турско, освѣнъ исключително въ градоветѣ Щипъ, Прилѣпъ и Ве-

лесъ. Въ нѣкои отдѣлни села ние се срѣщаме съ още пó-блѣскави примѣри: селото Лѣвочево има на около 130 кжщи — 128 ученици. Всичко това показва, до какви блѣскави резултати въ учебно отношение може да достигне едно събудено патриотическо население; тая каза трѣбва да ни служи за образецъ, къмъ който трѣбва да се стрѣми българското начално образование въ непосрѣдственнитѣ владѣния на Султанътъ. Хубавото тука още е — че нѣма колебания назадъ-напрѣдъ, което се забѣлѣзва въ болшинството окржзи, но напротивъ има спокойно и твърдо движение на напрѣдъ. Ето нѣкои данни, които могжтъ да ни освѣтлятъ по тоя въпросъ. Прѣзъ 1886—87 учебна година въ четвъртото отдѣление на всичкитѣ основни училища е имало 188 ученици, въ третьото — 268, въ второто — 364 и въ първото — 536. Прѣзъ учебната 1883—84 година цѣлата каза е наброявала 711 ученици и ученички; слѣдователно въ течение на три години числото на ученицитѣ се е удвоило.

14. *Цариградско.* Въ статистиката за послѣднята учебна година се срѣща и друго едно приятно явление, че въ Цариградския санджакъ изникватъ двѣ нови основни мжжски училища, — едното въ самия Цариградъ съ 2 учители и 62 ученици, а другото въ едно отъ Деркосскитѣ села, Делиюнусъ, съ единъ учитель и 44 ученици. До освободителната война въ Деркосскитѣ села сж сжществували 4 училища, но отъ послѣ всички сж били закрити. Ще ми се да вѣрвамъ, че училището въ Делиюнусъ е начало на ново, умствено, българско движение по тия мѣста. Всички български училища въ Одринско и Цариградско сж около 140 съ около 160 учители на 6000 ученици. Като прѣдположимъ, че въ тѣзи два вилаети има нáй-малко 60.000 български кжщи, то пропорцията остава почти сжщата, каквато намѣрихме въ Македония. Количеството на училищата и учителитѣ сравнително съ населението е малко пó-голѣмо, но числото на ученицитѣ е сжщото: пакъ на всѣки 10 кжщи се пада по единъ ученикъ. Но ако погледнемъ на распрѣдѣлението на тѣзи ученици по различни окржзи, ще видимъ, че то е още пó-неравномѣрно, нежели въ Македония. Тукъ се срѣщаме отъ една страна съ блѣскавото състояние на народното образование въ Ахж-Челебийската

каза, гдѣто всѣко село си има училище, а отъ друга страна — цѣли окржзи не знаѭтъ, що е българска азбука. Има окржзи, като: Гюмюрджина, Кешанъ, Енесъ, Текирдаа, Виза, Чорле, Ереклия, Луле-Бургасъ, Хайреболъ, Маргара, Силиврия, Чаталджа — гдѣто има многобройно българско население, а по нѣкждѣ то съставлява и болшинството, и не сжществуватъ никакви български училища. Да хранимъ обаче, надѣжда, че въ скоро врѣме и тамъ ще чуемъ да се раздава гласътъ на българския учитель.

Като свърших съ прѣброяванието на българскитѣ училища и ученици въ Турско, безсъзнателно ми иде на умъ, че нашето образование по тѣзи крайща прилича на срѣдневѣковниятъ богомолецъ, който, като се упжтвалъ къмъ Божия Гробъ, е срѣщалъ различни и многобройни прѣчки, правилъ е три стжпки напрѣдъ, двѣ назадъ, и пакъ е напрѣдвалъ, и на́й-сѣтнѣ е стигалъ до священнитѣ стѣни на желанний Ерусалимъ; истина, че за таково пжтувание е отивало двойно и тройно по́-дълго отъ изискаемото врѣме. Може би, нѣкой читатель да забѣлѣжи, че ако работата е такъва, то нѣма защо да се грижимъ, врѣмето само ще искара на бѣлъ свѣтъ българското народно образование. Но, първо, трѣбва да помнимъ, че събитията не чакатъ никого и, второ, че врѣмето само по себе си нищо не върши, то само ни дава възможность въ нѣкои случаи, и само въ нѣкои, да употрѣбимъ по́-малко сила, (но за по́-продължително врѣме) за да достигнемъ, сжщия резултатъ. Ако се изисква силата на 10 души за да извършатъ извѣстна работа въ десеть дни, то сжщата работа могжтъ извърши 5 души въ 20 дни. Но и въ двата случая се изисква усилие, трудъ, работа, а не само врѣме. Ако нѣйдѣ между българско население нѣма български училища, такива трѣбва безъ друго да се откриватъ; ако нѣйдѣ вървимъ назадъ, да употрѣбимъ всички усилия това движение да стане обратно и на всѣкждѣ да се дава потикъ, който да обезпечва успѣхъ и сполука.

Да не би нѣкои да се подвоумятъ, — че е невъзможно да се достигнжтъ по́-добри отъ изложенитѣ резултати при съврѣменнитѣ политически условия на Българетѣ въ Турско. На това ще забѣлѣжж, че както видѣхж вече читателитѣ, и сега въ нѣкои окржзи народното образование стои

тъй високо, щото мжчно е да се желае нѣщо пòвече. За да докажж пó-релиефно справедливоста на исказаното, азъ щж сравнѭ турскитѣ училища въ българското княжество съ българскитѣ училища въ Турско. Въ княжеството ни, сѣверна и южна България, въ новитѣ му граници има два пжти пó-малко Турци, отъ колкото има Българе въ турската империя, а турски училища и ученици ние срѣщаме двойно пó-много, нежели ние имаме въ Турско. Тука у насъ на всѣки двѣ турски кжщи се пада нáй-малко по единъ ученикъ, а въ Турско, както вече видѣхме, едвамъ на 10 кжщи български се пада по единъ ученикъ. Ще се намѣрятъ читатели, които съ присмѣхъ, може би, ще приематъ моето сравнение на българскитѣ училища и ученици съ турскитѣ, като ще указватъ и на това, че у Българетѣ прѣподаватъ образовани учители, а у Турцитѣ ходжи при джамиитѣ. На това щж отговорѭ само, да се помни, че въ извѣстно политическо отношение турскитѣ училища напълно отговарятъ и испълняватъ високата задача на своето назначение: тѣ спомагатъ да се запази непокжтнжта народноста и вѣрата имъ. По тая причина азъ казвамъ, че съ удоволствие бихъ видѣлъ въ Македония и юго-източна Тракия подобни училища, защото при сегашнитѣ условия, всѣки ще се съгласи съ мене, че нáй-важното е — не да се гонимъ слѣпо за педагогическото правило multum non multa, за голѣмо развитие и високо образование, но да потъпчимъ всѣкакви прѣчки, всѣкакви домогвания отъ съсѣди и дори отъ несъсѣди, които застрашаватъ народноста и вѣрата ни. А на Турцитѣ, тѣхнитѣ владѣтели, бихме посъвѣтвали да се въодушевятъ и да послѣдватъ примѣрътъ, който ние имъ даваме въ нашето освободено отечество: да оставятъ находящитѣ се подъ тѣхна власть Българе спокойно и мирно да се развиватъ, като помнятъ джлбоко, че свободата на нашето образование и на духовенството сж гарантирани отъ специялни трактати, удовлетворението на които тя, ако не дозволи по единъ миренъ начинъ, то, разбира се, ще се явятъ хора да употрѣбятъ други срѣдства за сжщата цѣль, — а това нá-да-ли ще бжде полезно за нея.

Слѣдъ като разгледахме фактическото положение на българското народно образование въ владѣнията на Сул-

танътъ, хубаво е да се помѫчимъ да обяснимъ, като какви сѫ били причинитѣ, които се сѫ испрѣчили прѣдъ това дѣло и сѫ побъркали на неговиятъ естественъ вървежъ. Отговорътъ, който може се дá тукъ, вѣроятно, нѣма да бѫде напълно удовлетворителенъ, но все ще бѫде той достатъченъ да хвърли свѣтлина поне върху нѣкои отъ причинитѣ. Първата причина, споредъ мене, е — че българското селско население въ неосвободената, тъй да речемъ, България, е много пó-бѣдно отъ колкото е било нашето тука още прѣзъ турското владичествувание. Въ сегашното княжество и отъ двѣтѣ страни на Балканътъ селенетѣ изобщо сѫ и сѫ били въ много пó-добро икономическо положение, нежели оние въ неосвободенитѣ прѣдѣли и особенно въ Македония. У насъ, съ исключение на Кюстендилскиятъ окрѫгъ, отдавна сѫ били прѣмахнѫти ония феодални или полуфеодални отношения, които и до сега сѫществуватъ въ всичката си сила въ Македония. Колкото недостатъчно земя, пропорционално съ населението, и да сѫ владѣли българскитѣ селене въ турско врѣме, все, вижда се, тя сравнително е стигала, защото едвамъ сега се яви нужда, законътъ за чифлицитѣ да се приложи само къмъ Кюстендилско, което граничи съ Македония и има сѫщитѣ, като нея, поземелни условия; и въ бѫдѫщето ще дотрѣбва сѫщия законъ да се приложи само къмъ Бургаския окрѫгъ. Изобщо може да се каже, че въ Македония има твърдѣ малко селене, които да притежаватъ земя въ таково количество, което да имъ постига зá прѣхранванието, макаръ че въ разни македонски окрѫзи се срѣщатъ малки видоизмѣнения по тоя въпросъ. Болшинството селене, истина, иматъ пó-малко своя собственна земя, но като недостатъчна за тѣхниятъ поминъкъ, тѣ се принуждаватъ да наематъ у турскитѣ землевладѣлци земя въ подпомога на своята, като плащатъ арендата въ пари или въ натура. Други обработватъ и живѣѭтъ, както е било у насъ въ Кюстендилско, на чужда земя съ задължение да плащатъ като оброкъ опрѣдѣлени количества отъ всичкитѣ видове произведения, които даватъ земледѣлието и скотоводството; въ награда на това землевладѣлецътъ не че нѣма право, но не е влѣзло въ обичай да ги испѫжда отъ кѫщитѣ имъ и земитѣ, които тѣ обработватъ. Има и такива земледѣлци, които

могжтъ се нарече половничари, тѣ нѣматъ своя собственна земя, необработватъ наслѣдственно една и сжща, но нематъ на исполица то една, то друга земя, то у единъ, то у други турски землевладѣлецъ. Както въ Македония, тъй и въ юго-източна Тракия има пò-много турски чифлици, нежели такива е имало у насъ още въ турско врѣме, гдѣто българското население работи въ качеството на ратаи, момци и надничари. И за напрѣдъ не се прѣдвижда особенно подобрѣние въ тѣзи отношения, още пóвече, защото мнозина европейци, особенно Англичане, се сж заселили въ Солунско и Сѣрско и сж купили турски чифлици, а трѣбва да забѣлѣжимъ, че европейскитѣ землевладѣлци могжтъ да бжджтъ много пó-опасни за насъ. При такъва сиромашия, разбира се, мжчно може едно население да мисли за своето умствено развитие. Самото изселяване на врѣме изъ Македония показва, че икономическото благосъстояние на страната не е завидно.

Друга една причина за лошото състояние на българщината по тѣзи страни е — отсжтствието на голѣми чисто български села или паланки, градовце, каквито има въ България отсамъ и отвъдъ Балканътъ. Всѣки колко-годѣ запознатъ съ своята нова история Българинъ безъ друго знае и помни, че нашето възраждание се е почнжло не въ градоветѣ, но въ пó-голѣмитѣ села. И това се е дължало не само, защото въ селата е било пó-свободно, но защото и такива села, като Габрово, Котель, Елена, Трѣвна, Троянъ, Тетевенъ, Копривщица, Панагюрище, Калоферъ, Сопотъ и др. сж били пó-многобройни по българското си население, нежели болшинството на тъй наречениятѣ градове. И за тѣхното богатство трѣбва да кажемъ сжщото; прѣди 50 години рѣдко, кой градъ е могжлъ да съперничи въ това отношение съ Котель и Копривщица. Любопитно е, че дори онова българско население, което освободителната война завари въ градоветѣ, е дошло и нарасло въ тѣхъ нáй-много прѣзъ текущето 19-то столѣтие. Въ минжлиятъ вѣкъ по градоветѣ е имало твърдѣ малко християне изобщо и още пó-малко Българе; въ много градове, въ които сега се броятъ толкова Българе, прѣзъ изминжлий вѣкъ едвамъ е имало петата часть отъ днѣшната имъ численность; при това всичката търговия почти е била въ ржцѣтѣ на Ар-

менцитѣ. Ето защо въ началото на нашето умствено пробуждание голѣмитѣ български села сѫ имали таково значение. Такива голѣми планински български села въ Македония и Одринско, за исключение 4—5, нѣма. Освѣнъ Банско въ Разлогътъ, Устово въ Ахѫ-Челеби и Горньо-Броде въ Сѣрско, въ Турция нѣма нигдѣ села, които би могли да се сравнятъ напр. съ търновскитѣ. И ние видѣхме, че нѣмаме ни на́й-малко основание да се оплакваме срѣщу споменѫтитѣ голѣми села, — тамъ на́й-добрѣ стои българщината. Изобщо селата въ Македония много приличатъ по́-голѣмината си на нашитѣ Софийски и Кюстендилски, а знаемъ въ какво положение се намираше въ турско врѣме по тия учебното дѣло. И самото отсѫтствие въ Македония на едри български села не щѣше да е на́й-голѣмото зло, да не сѫществувахѫ тамъ такива отъ друга народность, като нѣколкото чисто цинцарски села или съ прѣобладающе цинцарско население, които макаръ и малко на брой, но сѫ прѣдприимчиви и занимаватъ сѫщото положение, каквото занимаваха едно врѣме нашитѣ планински развити села. Цинцаретѣ по́вечето се срѣщатъ въ Битолския санджакъ, тамъ е съсрѣдоточена тѣхната на́й-голѣма масса изъ селата: Крушево, Магарьово, Търново, Гопешъ, Маловище, Клисура, Невѣска и нѣкои други. Какъвъ е характерътъ на това население, можемъ да сѫдимъ отъ това, че то не само въ Македония, но и въ свободна Западна България, държи почти всичкитѣ кръчми, особенно ония по селата. По́-голѣми експлоататори мѫчно може человѣкъ да намѣри, и въ нѣкои отношения тѣ сѫ по̀-опасни и отъ Евреитѣ, които, до сега поне, се ограничаватъ да живѣѭтъ само въ градоветѣ. Това цинцарско население, прѣхвалено отъ нѣкои повръхностни пѫтешественици за своето трудолюбие, не произвожда никакви нови цѣнности, то само спекулира на чуждъ гръбъ съ готови вече произведения. Нигдѣ не се прѣдставлява тъй релиефно оная противоположность между Българинътъ-производитель и цинцаринътъ-спекулантъ, както въ цинцарско-българскиятъ градъ, Крушево. Изъ тойзи градъ има доста прѣдставители, прѣселени или на постоянно жителство, или привръменно, въ цѣла България, а особенно въ София. Отъ тѣзи прѣселенци ще забѣлѣжимъ, че Българинътъ всѣкога нѣщо произвожда; Българетѣ отъ тамъ сѫ по́ве-

чето зидари, а Цинцаретѣ всѣкога спекулиратъ и особенно пълнятъ кърчмарскиятъ еснафъ. Такива сѫ тѣ и въ Македония; тѣ снабжаватъ македонскитѣ градове съ онзи контингентъ, който служи като ядка на еллинизмътъ, и тѣ сѫ негови ревностни распространители по селата. Въ всѣкий македонски градъ и пó-голѣмо село ще се намѣрятъ нѣколцина Цинцаре, които владѣѭтъ и икономически, и духовно. Въ послѣдньо врѣме въ нѣкои мѣста тѣ сѫ почнѫли да се румѫнѣѭтъ, измѣнили сѫ на еллинизмътъ, за да послужѫтъ на румѫнизмътъ; тѣ вече не мечтаѭтъ, да основаватъ гръцка империя, но нѣкакво си румѫнско царство въ Македония. Въ всѣкий случай ние трѣбва да се страхуваме пóвече отъ погърченитѣ цинцаре, нежели отъ порумѫненитѣ, та ако щѫтъ нѣка работатъ за възстановлението не на румѫнска, но дори и на римска империя.

Колкото се касае до Гърцитѣ, то тѣ прѣдставляватъ доста оригинално явление въ Турция. Отъ една точка зрѣние Гърцитѣ трѣбваше да бѫдѫтъ нáй-неопасенъ конкурентъ за такъвъ единъ народъ, какъвъто е българскиятъ. Всѣкий Грькъ, щомъ се научи да чете и да пише, изведнѫждъ захвърля плугътъ, прѣселва се въ градъ, за да се залови за нѣкакъвъ родъ търговия. (Пó-лоши земледѣлци отъ Гърцитѣ человѣкъ мѫчно може да си прѣдстави; дори въ собственно свободна Гърция земледѣлието се намира въ нáй-низко състояние и главнитѣ земледѣлци сѫ пó-вечето православни Арнауте.) Щомъ му се поуголѣми капиталътъ, той отново гледа да се прѣмѣсти въ другъ пó-голѣмъ градъ; веднѫждъ разбогатѣлъ и родната земя му става тѣсна. За това и въ Лондонъ, и въ Петербургъ, въ Ню-Иоркъ и въ Калкута ще намѣрите вие почти цѣли гръцки колонии. Тая е причината, че почти въ всѣкий чисто гръцкий градъ има пó-много жени, нежели мѫжье, и особенно моми за женение, а послѣднитѣ въ гръцкитѣ градове рѣдко могѫтъ се задоми безъ зестра или прикия, защото отъ страна на момцитѣ въ пó-вечето случаи се явява просто прѣдложение, но не и настойчивъ спросъ. Съвършенно противоположно нѣщо е Българинътъ; по мнѣнието дори и на всички иностранни наблюдатели безъ исключение, той е истинския земледѣлецъ, съ рало въ рѫка той безшумно се намѣства и завоюва всѣкий захвърленъ отъ други на-

родности кѫтъ. Ние не щѣхме да имаме конкуренти на Балканскийтъ полуостровъ, да можахме да пазимъ народността си тъй, както милѣемъ за работната земя, която владѣемъ; у насъ тука всѣкий трѣбва да е забѣлѣжилъ, колко рѣдко допуща Българинътъ нѣкой чужденецъ да купи земя.

Но отъ друга страна Гърцитѣ иматъ качества, които ги правятъ твърдѣ опасни за насъ, особенно като земемъ въ прѣдвидъ българскитѣ народни черти. Нѣма другъ народъ, освѣнъ Евреитѣ, който да се придържа тъй яко за една идея, която той смѣта за национална; това чувство, унаслѣдовано още отъ древнитѣ Гърци, за които всички останѫли народи сѫ били варвари, ги кара да нѣматъ никаква нравственна свръзка, никаква симпатия къмъ народътъ и страната, посрѣдъ които тѣ живѣѭтъ, подбужда ги да насочватъ всички свои помишления къмъ тѣхното отечество, Еллада, и да се мѫчатъ да распространятъ еллинизмътъ на всѣкждѣ, гдѣто само имъ прилѣга. Щомъ се поселятъ нѣйдѣ 3 Гърци, тѣ тутакси споредъ юридическото пословично правило tres faciunt collegium ще съставятъ общество, ще се мѫчатъ да сградатъ гръцка черкова и да откриѭтъ гръцко училище. Въ това отношение ние, Българетѣ, сме съвършенно противоположно нѣщо; ние не само че бързаме да се ассимилираме съ другитѣ плѣмена, всрѣдъ които се заселваме, но правимъ сѫщото и у себе си; македонскитѣ и тракийскитѣ градове показватъ, какъ, съ усвоението езикътъ на на́й-нищожно меншинство, Българетѣ незабѣлѣжено се отвращатъ отъ своята народность. Въ Пловдивъ чакъ до освобождението се сѫ срамували да говорятъ вънъ отъ кѫщитѣ си по български и това се е вършило отъ хора искренни и често патриоти Българе. Въ всѣкий нашъ градъ, гдѣто се е загнѣздила макаръ и на́й-малка гръцка колония, нейното главно домогвание е било винѫги — да откѫсне колкото се може по́-вече отъ българското население: Българе, оженени за гъркини, се прѣвръщатъ въ Гърци, всички слуги и слугини, като поживѣѭтъ въ гръцки кѫщи и научатъ криволѣво езикътъ, се обявяватъ за Гърци и започеватъ да говорятъ въ кѫщитѣ си по гръцки. Обикновенно на всѣкждѣ се счита, че жената на́й-добрѣ запазва прѣданията на на-

родноста и вѣрата, но това мнѣние твърдѣ малко се грижатъ да оправдаѭтъ на себе си Българкитѣ въ смѣсенитѣ градове, за които прѣдмѣтъ за въздишки, желание и висше щастие е — и тѣ да бѫдѫтъ гъркини-кокони. Самитѣ родители, които искатъ да дадатъ на дѣцата си, особенно на момичета, вънкашенъ блѣсъкъ, въ неосвободената България прѣдпочитатъ и до сега гръцкитѣ училища. Послѣдньото да не взематъ върху себе си всички български жени, особенно ония въ селата и паланкитѣ, — въ тѣхъ всѣкий съ уважение и гордость признава нáй-производителната икономическа сила въ нашето отечество.

И тъй нáй-главната причина за потъпкването на българщината сѫ били и сега сѫ още гръцкото духовенство и гръцкитѣ училища; и забѣлѣжително е, че гръцкото духовно възраждание съвпада съ унищожаването на словѣнскитѣ патриаршии. Въ началото на втората половина отъ минѫлий вѣкъ се унищожава Охридската патриаршия и видимъ, че Гърцитѣ въ турската империя се явяватъ да распространяватъ великата идея за възстановлението или, пó-вѣрно да се каже, за създаването на нова гръцка империя взамѣнъ на оттоманската. Отъ тогава тѣхната църква става съзнателно орѫдие за постиганието на тая идея, навсѫду се откриватъ гръцки училища, разсадници на еллинизмътъ и на бѫдѫщи дѣйци за възстановлението на нова гръцка империя. Удивителното е, че до половината на минѫлий вѣкъ европейскитѣ пѫтешественици говорятъ за Българетѣ, но отъ тогава до 1830 година Българетѣ като че ли исчезватъ въ общото прѣдставление въ едно съ Гърцитѣ; въ продължение на 50—60 години за Българетѣ се не чуе, тѣ като че ли образували едно съ Гърцитѣ — и дѣйствително, тъй наречената пропаганда „завѣра“ показва това. Въ Македония и въ юго-источна Тракия Гърцитѣ пó-рано сѫ почнѫли да проповѣдватъ еллинизмътъ и за това, вижда се, възраждането на българщината тамъ се е почнѫло пó-кѫсно. Като начало на това радостно събитие може да се вземе Кримската война, макаръ че и до тогава могѫтъ се показа нѣкои дребни исключения, гдѣто, като въ Разлогътъ, Гърцитѣ никога не сѫ успѣли да ги поработятъ. Близоста на Македония къмъ Гърция и на юго-источна Тракия къмъ

Цариградъ е карала Гърцитѣ да приложатъ пó-голѣми усилия въ тѣзи прѣдѣли, за да ги спечелятъ етнографически и при пó-благоприятни обстоятелства да ги завзематъ политически. Малкото количество Гърци и Цинцаре, живущи тамъ, сѫ давали прѣвъсходенъ контингентъ за поборници на еллинизмътъ. Самитѣ Българе, които бавно се сѫ поселявали въ градоветѣ, отъ начало се присъединявали къмъ сѫществующата православна община, съставена отъ Гърци и Цинцаре, и, по своята индифферентность, безсъзнателно се отдѣляли отъ своята народность, като се смѣсвали съ тѣхъ. За това по всички тѣзи градове нáй-старитѣ български фамилии, които обикновенно сѫ и нáй-богатитѣ, сѫ въ болшинство погърчени и българщината се поддържа отъ новодошлитѣ изъ селата семейства, които въ пó-многото случаи сѫ и пó-сиромаси. Какво е било влиянието на гръцкото духовенство може да се види отъ това, че у насъ самú, въ освободеното ни отечество, има цѣли български села, които припознаватъ гръцката патриаршия, а на едно съ това поддържатъ гръцки училища и себе си наричатъ Гърци, каквито по нашата собственна статистика сѫ показани: въ Пловдивскиятъ окрѫгъ селата: Долньо-Арбанаси, въ Хасковскиятъ Козлуджа, Козлукъ, Орманъ-кьой; дори и въ самото Хаскьово има още доста Българе, които дома си говорятъ български, но признаватъ патриаршията, поддържатъ и посѣщаватъ гръцка черкова и гръцки училища. Ако у насъ такова нѣщо може да се продължава, нѣма съмнѣние, че въ Македония и неосвободена часть Тракия естественно то ще се срѣща въ пó-голѣмъ размѣръ. Да попитатъ частно нѣкой житель отъ Струмица, Валовище или Яница, какъвъ е той, — на вѣрно ще отговори, че е Българинъ, но че признава за своя черкова патриаршията, а оффициално той ще се нарича Грькъ, ще ходи да слуша гръцко богослужение и дѣцата си ще учи на сѫщий езикъ, догдѣто тѣ слѣдъ едно двѣ поколѣния, забравятъ истинското си происхождение и езикъ. Че гръцкитѣ училища се стрѣмятъ и често сѫ сполучвали да изтѣснятъ и заглушатъ българскиятъ езикъ, като го замѣнятъ съ тѣхния, не трѣбва да диримъ живи доказателства въ македонскитѣ и тракийскитѣ градове и села, но можемъ да се обърнемъ къмъ

единъ яръкъ фактъ, завѣренъ отъ добъръ авторитетъ и главно гръцки писатель. Това е доста извѣстния по археологията и историята Пападопуло Вретосъ, който дълго врѣме, въ качество на гръцки консулъ, е прживѣлъ въ Варна и е написалъ по французски съчинението: La Bulgarie Ancienne et moderne par André Papadopoulo Vretos (Saint-Petersbourg, 1856). Ето що се срѣща на 216 стр. отъ това съчинение: „основанието на тия (еллински около 1830 г.) школи имаше за естественно слѣдствие, че употрѣбяванието на гръцкия езикъ днесъ (въ 1855 г.) е станѫло всеобщо между християнскитѣ жители и особенно младежитѣ. Прѣди това врѣме, освѣнъ архиепископътъ и неговото духовенство, имаше само троица или четворица души чорбаджии, които говорѣхѫ гръцки.“ Ние и сами знаемъ, какъвъ градъ бѣше до освобождението и е още сега Варна.

Освѣнъ черковата и училището, има още единъ видъ угнетение, което Гърцитѣ упражняватъ върху българското население, а именно икономическото. На всѣкждѣ, гдѣто има Гърци или погърчени Българе, за тѣхна специална дѣятелность се явяватъ прѣкупничеството и лихварството. Трѣбва человѣкъ да изучи икономическото положение на Варненскитѣ и Бургаскитѣ селене, за да си състави понятие, до какво икономическо рабство могѫтъ да докаратъ нашето земледѣлческо население гръцкитѣ лихвари. Това зло е било толкова ощутително, щото дори турското правителство на нѣколко пѫти е образовавало коммисии, за да вземе мѣрки за неговото прѣмахвание или поне колко-годѣ да спомогне на селското население. Та отъ послѣ и българското правителство на нѣколко пѫти се е занимавало по сѫщия въпросъ. Върху икономическото състояние на Македония положителни данни не притежаваме, но лесно можемъ да си прѣдставимъ ония насилия и давления, които Гърцитѣ и погърченитѣ Българе тамъ упражняватъ, за да изведемъ че нейното положение не е пó-добро отъ онова въ Варненско и Бургазско. Още единъ фактъ, който лоше влияе върху българското народно образование въ Турско, е, — че въ пóвечето мѣста българското население не е било доста събудено, за да си отнеме черковнитѣ сгради при раздѣлътъ на българската църква, а достовѣрно е това, че

тамъ, гдѣто черковитѣ по нѣкакъвъ начинъ сѫ попаднали въ рѫцѣтѣ на гъркомане, българщината не вирѣе: общината се прѣдставлява прѣимущественно като гъркоманска, а Българетѣ въ нея се явяватъ като нѣщо второстепенно. Освѣнъ нравственното влияние, което всѣка черковна сграда има на хората и се запечатлѣва въ споменитѣ, — че тѣ сѫ въ нея кръстени, вѣнчани, че бащитѣ и майкитѣ имъ сѫ били тамъ опѣвани и често погребани, има и друго нѣщо, което кара хората съ трудъ и борба да ги устѫпятъ на други, то сѫ приходитѣ, които всѣка черкова получава, както отъ частни подаяния, така и отъ недвижимитѣ си имоти. А сега гъркоманетѣ се ползоватъ отъ тѣхъ, поддържатъ гръцки училища и се подкопаватъ подъ българщината. За доказателство да не ходимъ далечъ, стига да вземемъ за примѣръ Пловдивъ. Азъ съмъ убѣденъ, че Гърцитѣ твърдѣ скоро и лесно щѣхѫ да исчезнѫтъ изъ него, да нѣмахѫ тѣ въ рѫцѣтѣ си толкова черкови съ приходитѣ имъ заедно. И до сега прѣзъ черковнитѣ праздници въ градътъ се стича значително количество селене изъ околията, които оставатъ лѣптата си въ тѣхъ, та и много граждане и гражданки продължаватъ просто по навикъ да ходятъ въ тая или оная гръцка черкова. За потвърждение истинноста на горѣказаното могѫтъ да служатъ и нѣкои градове въ Македония, като Велесъ, Прилѣпъ, Щипъ, Охридъ и други, които сѫ успѣли да взематъ старитѣ си черкови и въ тѣхъ виждаме рѣдовни общини, добрѣ наредени училища и силна българщина; когато пакъ тамъ, гдѣто черковитѣ сѫ въ гъркомански рѫцѣ, срѣщаме съвършенно противното. Истина, че могѫтъ се направи нови черкови, но това изисква доста значителни срѣдства, които липсоватъ, защото на́й-имотнитѣ сѫ въ лагерътъ на противницитѣ, а вѣрнитѣ на българщината сѫ въ по́вечето случаи сиромаси. На-да-ли има нужда да изброявамъ всички срѣдства, съ които Гърцитѣ сѫ си служили и си служатъ въ борбата срѣщу насъ, та да ли то ще е умѣстно тукъ; много отъ тѣхъ сѫ извѣстни на всинца ни и често по личенъ опитъ. За това да оставимъ Гърцитѣ на мира, и да поговоримъ за нашитѣ собственни погрѣшки.

Самата освободителна война имаше доста врѣдни сѣтнини за българщината както въ югоисточна Тракия, така

отчасти и въ Македония. Твърдѣ много тракийски села бѣхѫ се изселили и отъ-послѣ трѣбваше изново да се възвърнѫтъ на мѣстата си, гдѣто не намѣрихѫ нищо отъ кѫщитѣ си, освѣнъ пепелища. Въ Македония това станѫ въ по́-малъкъ размѣръ, но пакъ отъ-тамъ излѣзохѫ почти всички по́-интелигентни хора и една часть отъ по́-имотнитѣ, като компрометирани прѣдъ турското правителство. Истина, че не всички изселенци рискувахѫ, ако да бѣхѫ останѫли на мѣстата си, мнозина отъ тѣхъ сѫ дирили само прѣдлогъ да напустнѫтъ отечеството си и да се прѣселятъ въ Княжеството, гдѣто животътъ е по́-спокоенъ. За да бѫдемъ справедливи, обаче, трѣбва да кажемъ, че тѣзи изселения на Македонци, особенно на търговцитѣ (но не и учителитѣ, които захвърлихѫ училищата си въ Македония, за да дойдѫтъ въ княжеството да станѫтъ чиновници) имахѫ и свои добри страни; тѣ поддържахѫ още по́-силно връзката между братскитѣ земи и забѣлѣжително, че отъ гдѣто на́й-много изселенци има въ княжеството, въ ония мѣста и българщината стои на́й-добрѣ. На́й-добрата политика по тоя въпросъ е: нѣка всѣкой Българинъ, отъ гдѣто и да е той, да се чувствова дома въ всѣко българско мѣсто. Не можемъ сѫщото да примѣнимъ къмъ изселването на владицитѣ, то е печална и грамадна погрѣшка. Тѣ намѣсто да стоятъ при паствата си, както подобава на всѣкий добъръ пастирь и както имъ прѣдписватъ канонитѣ, напуснахѫ и паства, и катедри, прѣмѣстихѫ се въ княжеството, ужъ отъ тука да работятъ за освобождението на Македония чрѣзъ възстания, което никакъ не е тѣхна работа. Тѣ забравятъ, че тѣхното необоримо орѫжие е кръстътъ. Частни хора могѫтъ да оправдаватъ бѣгството си отъ тамъ, че животътъ имъ е билъ заплашванъ; владицитѣ нѣматъ и това оправдание: санътъ закриляше и гарантираше тѣхното тамъ стоение. И какво значение за българщината щѣше да има, ако въ тритѣ спечелени вече епархии си останехѫ владицитѣ и до днесь! Въ три отъ четиритѣ македонски санджаци ние щѣхме да имаме по единъ митрополитъ; за тѣхъ се прѣдвиждаше правото да живѣѭтъ, поне приврѣменно, въ центроветѣ на санджацитѣ: Велеския въ Солунъ, Охридския въ Битоля, а Скопския и тъй щѣше постоянно да живѣе въ Скопия. Не щѣше сега да има нужда да се лутаме и въ продъл-

жение на години да молимъ Турцитѣ — да дозволятъ на екзархията пращанието тамъ владици и, твърдѣ вѣроятно е, че много пó-лесно щѣхѫ да се спечелятъ и другитѣ български епархии. Тъй става, когато хората вършатъ не оная работа, за която сѫ призвани, но се залавятъ за съвършенно тѣмъ чужда дѣятелность.

Друго едно зло, което нанесохме и, за зла честь, продължаваме да нанасяме на народното образование въ Македония, сѫ тъй нареченитѣ македонски освободителни чети или, въ прѣводъ на пò-простъ езикъ, Македонскитѣ Харамии. Въ врѣме на освободителната война, когато почти цѣла Македония бѣ се изпразднила отъ турски войски и когато слѣдователно всѣкакъвъ родъ българско движение можеше да докара извѣстна практическа полза, за никакви такива чети не се чуеше нищо. Щомъ войната се свърши и се опрѣдѣли землището, което можахѫ да заематъ оккупационнитѣ русски войски, на македонската граница отъ всѫду почнѫхѫ да се сбиратъ разни чети съ цѣль да освободатъ Македония. Всички тогава платихме дань на това увлѣчение, като вѣрвахме, че, може би, нѣщо ще се достигне съ такива движения; всинца се излъгахме, не останѫхѫ излъгани само, вѣроятно, оние, които сѫ държали въ рѫцѣтѣ си паричната часть. Слѣдъ това трѣбваше поне да се образумимъ и да прѣстанемъ да се шегуваме съ въпроси отъ такъва важность за бѫдущето на нашата още поробена страна. Легкомисленното раздаване пенсии отъ Народното Събрание на тъй нареченитѣ поборници за нищо и никакви работи или съмнителни подвизи подсѣти мнозина да се заловятъ за всевъзможни приключения, за да могѫтъ единъ день и тѣ да кажатъ, че сѫ ратували за освобождението на тая или оная часть отъ Македония и че, слѣдователно, имъ се пада пенсия отъ щедрата за такива дѣяния българска хазна. За сѫщата възвишенна — освободителна — цѣль почнѫхѫ да се явяватъ разни дребни честолюбци или пó-добрѣ користолюбци, защото съ прискърбие и за срамъ трѣбва да признаемъ, че паритѣ до сега занимаватъ въ очитѣ на една значителна часть образовани българе прѣдсѣдателското мѣсто. Въ тѣзи наречени народни движения македонскитѣ урожденци играхѫ и отчасти до сега играѭтъ доста видна роль; нѣкои отъ тѣхъ като че

искатъ дори да получатъ привилегия: само тѣ да се занимаватъ съ българскитѣ работи въ Македония. Вижда се, тѣ забравятъ, че никакъвъ македонский въпросъ не съществува, а има *българский въпросъ,* въ който иматъ еднакъвъ интересъ всички, носящи името Българе. Въ продължение на послѣднитѣ десеть години надали е минжла една безъ да се ознаменува съ създаването на нѣкоя „македонска лига", „македонско дружество" или изобщо общество, което да не събира помощи за освобождението на Македония; а смѣтка нѣкаква върху употрѣблението на сбранитѣ помощи, не помнж да се е явявала нѣкждѣ. Но това не е на́й-голѣмото зло; главното зло се изражава въ постояннитѣ минувания на чети, което не само че не принася нѣкаква полза на българщината въ Македония, но, на противъ, величайша врѣда. Тѣ прѣчатъ на търговскитѣ, а слѣдователно и на нравственнитѣ сношения на двѣтѣ страни, даватъ възможность на Гърцитѣ да насъскватъ Турцитѣ противъ българското население, а на Турци право да прѣслѣдватъ учители, священници и други по́-събудени и имотни граждане, които испращатъ въ Азия, за да оплакватъ тамъ днитѣ си. Значи, съ тѣзи движения правимъ услуга на на́й-върлитѣ български врагове, като имъ улесняваме задачата за изтрѣбяването на българщината. Та що могжтъ да направатъ 50—60 души харамии на цѣла една страна? Да убижтъ нѣкой невиненъ турски земледѣлецъ или пжтникъ, но до достижението на гонимата цѣль остава още твърдѣ далечъ. Но то не стига. Азъ въ душата си съмъ твърдо убѣденъ, че на́й-много отъ тѣзи погранични безредици страдатъ пакъ Българе, а не Турци и съ това си обяснявамъ печалното състояние на учебното дѣло въ пограничнитѣ съ Кюстендилския окржгъ кази: Дупнишка Джумая и Криворѣчна Паланка. И Гърцитѣ въ свободното си кралевство въ продължение на 40—50 години се опитвахж съ подобни чети да освобождаватъ Тессалия и Епиръ, но освѣнъ позоръ и деморализация нищо не сполучихж; позоръ прѣдъ очитѣ на образования свѣтъ, че единъ народъ, едно правителство поддържа разбойнически шайки; деморализация -- на собственното си население, че то се приучва подъ високо знаме да крие низки побуждения и да живѣе на чужда смѣтка безъ всѣкакъвъ трудъ. Друго нищо не спе-

чели Гърция съ тая нейна дѣятелность; трѣбваше една русско-турска война за да получи тя Тессалия. На́й-сѣтнѣ всички да си докараме на умъ, че въ такъва работа не е всѣкога сгодно да се подклажда огънь, защото не се знае, кои ще си огрѣе ржцѣтѣ — не всѣкога онзи се ползова отъ огъньтъ, който го кладе. За сега нѣка се задоволимъ съ друга, макаръ и мирна, и безшумна, но благородна и доблестна дѣятелность: да доведемъ нашитѣ братия до народно самосъзнание, да осигуримъ своята етнографическа личность и цѣлость. Когато му дойде врѣмето цѣлъ българский народъ ще стане въ всеоржжие, като единъ человѣкъ, за да ги защити и освободи отъ позорното имъ петвѣковно робство. Азъ самъ съмъ убѣденъ и желалъ бихъ всички да се убѣдятъ, че въ часътъ на великата нужда българския народъ, който спечели съединението си съ Южна България чрѣзъ една Сливнишка побѣда, ще може да удържи нѣколко такива побѣди, за да се слѣе въ едно съ още разединенитѣ си земи. За това се изисква врѣме и, — ако дѣйствуваме умно и съ въодушевление, — не толкова дълго.

Всички горѣизложени причини, съвъкупно взети, влияжтъ на учебното дѣло, като го възпиратъ отъ желателното развитие и напрѣдвание. Сега въ заключение на нашата статия не е излишно да се кажатъ нѣколко думи, както за опасноститѣ, които заплашватъ бждущото на тая страна, тъй и за срѣдствата, които би били благотворни за нашето дѣло въ Македония. Освѣнъ вжтрѣшни, външни опасности ни заплашватъ отъ всички страни. Отъ всичкитѣ Европейски сили има двѣ, които хвърлятъ особенно умилни погледи върху Европейска Турция и които отъ сега избиратъ коя територия на́й-лесно може се прилѣпи къмъ тѣхнитѣ владѣния. Първата е Италия, която поглежда кждѣ Елбасанъ и Драчъ; въ единъ благоприятенъ моментъ тя е готова да се докопа до Албания; но сжществуватъ нѣща, които ни дозволяватъ да не се извънмѣрно стрѣскаме отъ нейнитѣ домогвания: отъ деньтъ на нейното обединение и влизание въ редътъ на великитѣ Сили, тя, като истинский bourgeoisgentilhomme, се е пустнала въ всевъзможни авантюри; та и Марсъ, макаръ и Римлянинъ, вижда се, по съ присърце се занимава съ Венера, отъ колкото съ Беллона и Виктория, тъй щото не му остава врѣме да имъ

покровителствува на бойното поле, гдѣто Италиянцитѣ търпятъ постоянни поражения; за сега имъ остава да прибѣгватъ за помощь къмъ Маккиавели. И въпросъ е още, тъй ли лесно ще наведатъ вратъ прѣдъ Италиянскиятъ режимъ мусулманскитѣ Арнауте. Но касателно Австрия работата не стои тъй; задъ гърбътъ на Австрия стои Германия, първата подпомагана отъ втората, се стрѣми да простре своитѣ си владѣния до Солунъ и до Кавала, което твърдѣ е възможно единъ день да испатимъ, особенно като си припомнимъ, по какъвъ начинъ Австрия завзе Босна и Херцеговина. Но всѣкий отъ насъ може да храни дѫлбока надѣжда и вѣра, че при защитата на българската земя въ рѣшителния часъ ние нѣма да останемъ сами; въ него враговетѣ ни ще чуѭтъ грозния и повелителния гласъ: „руки прочь!“ Тукъ му е мѣстото да си наумимъ характерната българска пословица: братъ брата не храни, но тежко и горко на оногози, който го нѣма. Но да оставимъ ламтенията на великитѣ държави, тѣ сами не сѫ, за да не знаѭтъ, че въ тая борба тѣхнитѣ войски не ще срѣщнѫтъ само нашата сравнително малобройна армия, но и закаленитѣ въ боеве, мощни пълчища на друга велика държава. По́-добрѣ да се обърнемъ къмъ онѣзи наши съперници, които непрѣкѫснато прѣдъявяватъ всевъзможни археологически, исторически и етнографически права върху Македония: Сърбия и Гърция силно претендиратъ за нея; Гърция се провиква, че тя е гръцка земя, а Сърбия, че е сръбска. Претенциитѣ на Сърбитѣ сѫ толкова комични и доводитѣ имъ сѫ тъй безосновни, щото не струва человѣкъ думи да хаби, за да се расправя съ тѣхъ. Въ едно съмъ убѣденъ, че на-да-ли вторий пѫть обстоятелствата ще се сложатъ така, щото тѣ да отнематъ цѣли наши окрѫзи, както това станѫ на Берлинский Конгрессъ; тамъ съ помоща на Австрия, Сърбия сполучи да се възнагради съ два чисто български окрѫзи, и то въ замѣна на икономическото и политическо поработявание страната на Австро-Унгария. Тоя добивъ, вижда се, имъ се е много вкладилъ, та гледатъ Сърбитѣ да придобиѭтъ отново нѣкоя помощь или покровителство, за да могѫтъ си присвои поне нѣкоя часть отъ Македония. Сръбско-българската война трѣбва да имъ е поумалила апетитътъ и надѣждата за тѣзи тѣхни мечта-

ния; Сърбитѣ имахж възможность да прѣсмѣтнжтъ, че никога българския народъ нѣма да имъ дозволи да прѣминатъ отъ самъ Шаръ-Планина безъ кървавъ отчаянъ бой. Напротивъ, ние и сега имаме възможность, — безъ да чакаме Сърбитѣ да ни заплашватъ въ Скопско, — да прѣкрачимъ Шаръ-Планина и въ Призрѣнско, по българскитѣ села, да отворимъ наши училища, — нѣщо, което за насъ е много пó-лесно, нежели за Сърбитѣ — да проповѣдватъ и присаждатъ сърбизмъ въ Скопско. Но понеже който самъ се грижи за себе си и Богъ се грижи за него, то не е злѣ хубаво да укрѣпимъ нравственно и умствено линията Криворѣчна-Паланка, Куманово, Скопия, Тетово и Дебъръ, защото тамъ само е възможна нѣкаква борба съ Сърбизмътъ.

Съ Гърцитѣ ни прѣдстои пó-голѣма и продължителна борба, за да можемъ да спечелимъ бойното поле; та и стратегическата линия се е проточила отъ езерата Охридско, Прѣспинско и Костурско чакъ до Цариградскитѣ стѣни. По тѣзи мѣста се изисква да употрѣбимъ всичката си енергия за да доведемъ народътъ си до самосъзнание; не стига само ние да знаемъ, че тамъ живѣжтъ Българе и тамошнитѣ Българе да се припознаватъ за такива, но тѣ трѣбва да сж готови въ случай на нужда съ оржжие въ ржка да се борятъ за българщината. Това ще увѣри и свѣтътъ въ нашата еднородность и еднокръвность. Защото често человѣкъ може да бжде отъ една народность, а да съчувствува на друга, за примѣръ може да ни послужи Елзасъ, който, макаръ и нѣмски по народность, има симпатия къмъ Франция, защото Елзасъ бѣше аванпостътъ на борбитѣ, които французската демократия издържа въ врѣмето на първата революция. Българетѣ въ Македония и Тракия нищо не сж видѣли освѣнъ угнетение, насилие, експлоатация отъ страна на Гърцитѣ — нѣща, които нáй-малко могжтъ да породятъ взаимни симпатии. И друго нѣщо нетрѣбва да се забравя, че Гърция има въ Европа несравненно пó-много покровители и симпатизирующи ней, нежели ние, тъй щото тѣ всѣкога сж готови нейно нáй-малко право да прѣвърнжтъ въ твърдѣ голѣмо. По тая причина да се заловимъ нáй-грижливо за учебното дѣло въ Македония и Тракия, за да окопитимъ и въодушевимъ тамошното население, което обстоятелствата могжтъ

скоро да повикатъ, и то да вземе участие въ рѣшението на своитѣ сѫдбини. Да се не бавимъ и да не отлагаме, да имаме винѫги отъ прѣдѣ си главната задача: да се откриватъ колкото се може пó-много училища и да се привличатъ въ стѣнитѣ имъ възможно нáй-голѣмо число ученици; нáй-голѣмото ни внимание да бѫде обърнѫто на южна Македония и на юго-източна Тракия, не само на казитѣ Яница на Вардаръ, Костуръ, Леринъ, Солунъ и Валовище, но и на българскитѣ села, които лежатъ още пó-на югъ; въ кржгътъ на нашата дѣятелность да вмѣстимъ и ония нѣколко голѣми села, които се намиратъ въ вѫтрѣшноста на Албания, защото инакъ тѣ ще бѫдѫтъ легка плѣчка за еллинизмътъ, което за насъ е нáй-нежелателното. Въ Одринскиятъ и Цариградскиятъ вилаети не трѣбва да се изоставя ни една каза, ни едно пó-голѣмичко село безъ българско училище. Да не забравяме още, че ние имахме до скоро български училища въ Мала-Азия, да не допустнемъ тѣхното окончателно заглѫхвание; защо да пълнѫтъ тѣ изпразднѣлитѣ редове на еллинизмътъ? Само когато въ всѣкой кѫтъ, гдѣто се чуе българска рѣчь, видимъ отворени български училища, прѣпълнени съ ученици, тогава ще провъзгласимъ, че народниятъ български учитель, нашата справедлива гордость въ това столѣтие, е испълнилъ своятъ високъ и священъ длъгъ спрямо отечеството си. Неговия скроменъ, не блѣскавъ нагледъ, но не и въ сѫщность, трудъ ще приготви пѫтьтъ за постиганието националниятъ идеялъ на нашия народъ: обединението на распокѫсанитѣ български земи. Свѣтското духовенство можеше и то да внесе лептата си въ това свято дѣло. Ще кажатъ нѣкои, че священницитѣ не сѫ добрѣ подготвени за да бѫдѫтъ учители; но достатъчно да е человѣкъ самъ грамотенъ, за да може и други да научи на грамотность, особенно когато работата се касае до дребни и бѣдни селца, които нѣматъ никаква възможность да поддържатъ единъ учитель. Желателно е още, учителитѣ пó ония крайща да бѫдѫтъ въ болшинство мѣстни урожденци и лица, които тамъ сѫ получили своето образование, защото такива иматъ пó-голѣми симпатии и свръзки съ мѣстното население, отъ колкото дошлитѣ изъ вънъ, които все мечтаѭтъ да си идатъ въ родното мѣсто

и слѣдователно гледатъ на своята дѣятелность, като на приврѣменна и не толкова сериозна; особенно онѣзи, които сѫ получили образованието си въ свободна България, гледатъ, какъ часъ пó-скоро да се възвърнѫтъ тамъ, гдѣто се живѣе пò-охолно; разбира се, при таково отношение на учителитѣ дѣлото не може да не куца. Да се обърне пó-сериозно внимание върху женското образование, особенно въ градоветѣ и ония мѣста, гдѣто Гърцитѣ нáй-много боравятъ; веднѫжъ умственно пó-развити женитѣ ще съзнаѭтъ, че не всичко е злато, що блѣщи: подъ тѣхнитѣ духовно порастнѫли очи декоративноста на Гърцитѣ ще прѣдстане въ истинскитѣ си чърти и качества. Не е злѣ тъй сѫщо въ ония мѣста, гдѣто се сбиратъ много български работници, да се отворятъ празднични училища, въ които, навѣрно, мнозина ще се завтекѫтъ за да се научатъ да четѫтъ и пишятъ български. Такова нѣщо можеше да стане не само въ Солунъ, Цариградъ и Одринъ, но и въ София, и въ Пловдивъ, гдѣто постоянно се навъртатъ доста работници изъ Турско. За повдиганието на Солунската гимназия трѣбва да се учредатъ нѣколко стипендии за висше образование; всѣка година отъ тѣхъ да се дава по една на нáй-добрѣ свършившиятъ ученикъ, за да иде въ странство да довърши образованието си, по който клонъ на наукитѣ самъ си избере, но само съ обязателство — безъ друго, да се върне обратно въ Македония и да проживѣе тамъ нѣколко години наредъ. Едно нѣщо прави борбата ни съ Гърцитѣ и Сърбитѣ пò-мѫчна, то е нашата слаба литература. У насъ изобщо има малко свѣстни книги, а още пó-малко такива, които могѫтъ да се пущатъ въ Турско. Турцитѣ извънредно подозрително гледатъ на всѣка книга, която излиза изъ България; пакъ въ княжеството, като на пукъ рѣдко ще намѣришъ напечатана книга, въ която да се не срѣщатъ изтъркани патриотически излияния, като че ли съ тѣхъ мислятъ авторитѣ да произведѫтъ пъленъ умственъ и нравственъ прѣвратъ въ онѣзи прѣдѣли. Тоя своеобразенъ патриотизмъ се е вмъкнѫлъ дори въ граматикитѣ и аретметикитѣ. На послѣдньо въ Солунъ и Одринъ се сѫ открили мѣстни български типографии, които до извѣстна степенъ, може би да поисправятъ това зло. При всичката бѣдность на нашата книжнина, желателно е, ко-

гато министерството помага на разни писатели, помощьта да се изражава въ купувание на извѣстно количество екземляри отъ тѣхнитѣ съчинения, които да се испращатъ прѣимущественно въ Турско, за да се раздаджтъ тамъ на бѣдни ученици, — разбира се, ако книгитѣ сж безъ патриотически излияния, а не такива, които могжтъ да навлѣкатъ само бѣда върху невинни хора.

Вѣрвамъ, че читателитѣ съзнаватъ важноста на дѣлото и че на него се изисква да посвятимъ наличниятъ запазъ на умственна и нравственна енергия, която се има у насъ. И каква друга пó-благородна цѣль може да търси единъ младъ Българинъ или Българка, които сж въодушевени съ желание да послужатъ на своето отечество? Мжчно можемъ приведе пò-живъ и пó-нагледенъ примѣръ отъ дѣятелноста на братия Миладинови, особенно на пó-стариятъ, Димитра. Не отдавна ние празднувахме тѣхниятъ день, а за какви заслуги, прѣдъ отечеството ставаше това? Дали че сж ги убили Турцитѣ? Но прѣзъ петвѣковното робство на българскиятъ народъ, вѣроятно, ще се намѣрятъ милиони Българе, на които турска ржка е прѣкжснжла животътъ, но за тѣхъ ние можемъ само да изразимъ своето съжалѣние и да кажемъ: Богъ да ги прости! Или се сж прославили съ своята ученость и писателска дѣятелность? И това не, защото е имало и сега има много Българе, и пó-учени и пó-добри писатели отъ тѣхъ, но чиито дни нито сега славимъ, нито, вѣрвамъ, потомцитѣ ще празднуватъ. Деньтъ на Миладинови ние празднуваме, за да платимъ дань на тѣхната дѣятелность по македонското възраждание; за тѣхнитѣ трудове и грижи по народното образование на тая страна и нáй-вече за живата и крѣпката имъ вѣра въ бждущноста на българщината, за оня ентузиазмъ, съ които сж водили работата и сж успѣли да вджхнжтъ въ много градове и села. И всѣкий Българинъ, съ срѣдни умствени способности и срѣдньо образование, но надаренъ съ упорита воля, и съ свѣтлия огънь да работи за общо добро, може да достигне до сжщитѣ резултати въ неразбуденитѣ още мѣста, до които въ свое врѣме е достигнжлъ покойния Димитръ Миладиновъ. Славата на такъвъ единъ пионеръ ще бжде много пó-трайна отъ много други видове слава, било военна, било гражданска, защото

народътъ, като Господь, забавя, но не забравя. Нáй-доблестниятъ подвигъ може да се повтори, потрети, само Америка втори пѫть се не открива. Оня, който открие първо българско трайно училище въ Костуръ, Яница, Струмица, Валовище или въ друго нѣкое мѣсто, гдѣто сега такова нѣма, и успѣе да го отгледа, до гдѣто то пустне дълбоки корени въ народътъ, тъй щото никакви бури и хали да не сѫ страшни за него, такъвъ, казвамъ азъ, въ тоя край нѣма да има съперници, но само приемници. До когато стои градътъ или селото, паметта му вѣчно ще се слави отъ възроденàта отъ него първий българщина. Истина, пѫтьтъ на тая дѣятелность е трънливъ, пъленъ съ трудности и мѫчнотии, но тѣ всички сѫ прѣодолими, защото колкото слаба и да е българщината въ онѣзи прѣдѣли, какъвто чуждъ духъ и да се носи тамъ, въ каквато чужда посока българетѣ тамъ и да сѫ насочени, тѣ не могѫтъ устоя срѣщу доводи, почерпени отъ единокръвенъ и единороденъ духъ. Нѣка оние, които се пустнѫтъ въ тойзи пѫть, наберѫтъ енергия, търпѣние, одушевление и неунивающъ духъ, и като нови апостоли да се явятъ прѣдвъзвѣстници слова Божия и поборници Духа Святаго въ ратуванието за това свято дѣло, и да бѫдѫтъ увѣрени тѣ, че „врата адови не одолѣютъ ихъ“.

София, 1888 година.

П. К.

— Редакцията намѣри за умѣстно да направи нѣколко бѣлѣжки върху нѣкои точки отъ горнята статия — „Българското учебно дѣло въ Турско“, — които бѣлѣжки се излагатъ въ края на тия книжки. —

За народнитѣ ни умотворения, особно за пѣснитѣ.

Бѣлѣжка

върху Кузманъ-Капидановата пѣсень по обнародванитѣ ѝ варианти.

ОТЪ К. А. ШАПКАРЕВЪ.

Че народнитѣ умотворения, пѣснитѣ прикаскитѣ, гатанкитѣ и пр. прѣдставляватъ неоцѣнима важность за всѣкой възраждающъ се народъ, никой свѣстенъ, мислѫ, не би могълъ добросъвѣстно да откаже или оспори. За нашия народъ прѣимущественно тия сѫ прѣдопрѣдѣлени да ни послужатъ како огнений стълпъ въ пустинята на неизвѣстноста и да ни освѣтятъ особно въ днешньо врѣме не само въ етнографическо и езикословно отношение за изучванье народниятъ ни битъ, но и въ историческо. За послѣднята тази роль на́й-способни и на́й-компетентни сѫ пѣснитѣ.

Поезията, както е извѣстно, обикновенно е плодъ и чедо на фантазията, която, често върху една малка основа, способна е да създаде „кули по облаци“ и до небесата да въздига не толко значителни събития. При все това, каквато и да е пѣсень, съдържа въ себе една по́малка или по́-голѣма дова отъ истина на нѣкое минѫло събитие или случай, инакъ да се каже, ятката на всѣкоя пѣсень, стъблото ѝ, състои отъ нѣкоя неоспорима истина, облѣчена и украсена отъ пѣвачитѣ съ разноцвѣтни украшения.

За̀ да можеме да извлѣчеме отъ пѣснитѣ сѫществена полза въ историческо отношение, прѣди всичко необходимо е да се провѣрятъ оригиналитѣ имъ, колкото би било въз-

можно чрезъ строга критика, да се прѣсѣѭтъ, така да се рече, прѣзъ на́й-ситното сито, за да се истребятъ не само трицитѣ, но и подсканкитѣ, та да ни остане само чистото, фино брашно. Инакъ, ако всичко писано или въспѣвано въ пѣснитѣ бихме безразсѫдно приели за чисто злато, безъ прѣдварително и точно прѣчистванье, бѣдствуваме да паднеме въ хаосъ по́-нежелаемъ и отъ самото абсолютно незнание, бихме поврѣдили по́вече отъ колкото да ползуваме историческитѣ си знания за народното ни минѫло.

Въ обнародванитѣ до сега наши пѣсни, при многото стари, критикуваньето на които е работа на високоученитѣ критици, намиратъ се по нѣкои и по́-нови, такви сир., чрезъ които се въспѣва нѣкое, макаръ не толко важно, обстоятелство или събитие отъ не много далечно минѫло, и на които на́й-компетенти критици могѫтъ да бѫдѫтъ на нѣкои писани, — често пѫти и съвсѣмъ погрѣшно прѣписвани паметници или далекоживущи учени, а живитѣ свидѣтелства, запазени у народа и устно прѣдадени отъ родители на чеда, толко по́вече, колкото разстоянието между извѣстно минѫло и настоящето би било по́-кратко. Въ противенъ случай, ако тия послѣднитѣ пѣсни, които, както и да е, съдържатъ въ себе малко или по́вече важно историческо нѣщо, ако, казвамъ, ги оставиме непрѣчистени и непровѣрени въ днешньо врѣме, догдѣто чрезъ живи свидѣтелства може би на́й-вѣрно да се прѣчитятъ и да се намѣри находящата се въ нихъ историческа сѫщность, не фалшифицираната истина, а се оставятъ за въ бѫдѫще, когато исчезнѫтъ и послѣднитѣ личности, що сѫ запомнили по нѣщо отъ въспѣванитѣ събития, то тогава потомството ни много по́вече и на праздно ще се труди да ги сѣе и прѣсѣйва чрезъ критиката, за да издири истината и едва ли ще сполучи да я изнайде неискривена и подлинна, каква що първобитно си е била тая при истождението на пѣснитѣ и при ставаньето на споменванитѣ въ нихъ събития.

Азъ не съмъ историкъ нито критикъ нѣкой, та да бихъ се одързостилъ да се впуснѫ въ критични прѣдприятия, които не бихѫ били „лъжица за моята уста“; но отъ друга страна, непростително, мислѭ, бихъ съгрѣшилъ

*

прѣдъ потомството си, което въ такъвъ случай имало би пълно право да проклина немарливитѣ си прѣдци, ако бихъ прѣнебрѣгнжлъ да му дамъ и онова, що съмъ ималъ случай да придобиж, не по научний пжть, а отъ живи извори, и съвѣста ми не би могла да найде никое оправдателно извинение прѣдъ него.

Прочее, мислеещемъ си че бихъ испълнилъ една неотмѣнна своя длъжность къмъ народа и къмъ потомството, ако бихъ му оставилъ печатно своитѣ живопридобити впечатлѣния въ горѣпоменжтото отмѣнение, съ надѣжда че, колкото и да сж скромни трудоветѣ ми и произведението имъ слабо, то нѣма да останжтъ и съвсѣмъ безъ никаква полза; а отъ друга страна, че съ примѣра си съврѣменно бихъ съдѣйствувалъ и бихъ далъ поводъ и на други, пó-богати и пó-даровити по прѣдмѣтниятъ ни въпросъ, да се заловятъ пó-усърдно съ подобни прѣдприятия, одързостявамъ се да се явж прѣдъ почит. учена публика съ двѣ—три думи, за да бихъ прѣчистилъ единъ извѣстенъ материалъ, като истрѣбж отъ него скувалитѣ и кжкълта му, инакъ казано, да провѣрж и разяснж едно отъ въспѣванитѣ въ новитѣ ни тѣсни обстоятелства, което избрахъ за дневния си редъ по тая причина, че могж съ непоколебимо увѣрение да потвърдж онова, що щж кажж за него, и така да освободж потомството отъ излишни по него трудове. Това обстоятелство е въспѣваното въ Кузманъ-капидановата пѣсень, на която отечество е сжщето наше мѣсторождение, кждѣ що и станжло прѣдмѣтното събитие. Нея пѣсень избрахъ за прѣдмѣтъ, защото, какъ-що казахъ, за нея могж да говорж утвърдително, тъй като още и на наше врѣме прямитѣ съучастници и другари на въспѣваниятъ герой или съврѣменницитѣ негови поне не бѣхж съвършенно исчезнале, та устно ни прѣдадохж нáй-неоспоримата за него и за дѣлата му дѣйствителность. А и днесь потомци негови сжществуватъ въ града ни, подъ прѣзиме: „Кузмановци“ или, какъ-що ги наричатъ селянетѣ, — „капидановци“. Ние даже помниме сжщитѣ му синове: Ґъорета, Наума, Ангелета и Христа, и една отъ дщеркитѣ му, Коста попъ Иванчица Гроздинъ, наша нáй-ближна сродница. Първиятъ отъ синоветѣ му зималъ и уча-

стие въ татковитѣ си юначни подвизи, а слѣдъ смъртта му[1]) и го наслѣдилъ въ булюкбашството[2]).

Господинъ Е. Карановъ, който записалъ прѣдмѣтната пѣсень и я обнародвалъ въ XVI-а книж. на Период. Списание, твърдѣ справедливо забѣлѣзва, че тая пѣсень е една отъ нáй-извѣстнитѣ въ Македоия, и че тя ходи въ нѣколко варианти, отъ които единъ е вмѣстенъ и у Сборника на г. В. Качановски, но че дѣйствително неговиятъ (Карановиятъ) е много пó-добъръ отъ вситѣ появени до сега варианти, (два вече фигуриратъ въ с. Пер. Сп. и единъ у Качановский), то е истинно. Но нѣка ни се позволи да кажемъ че, споредъ нашето скромно мнѣние, нито н. милóсть нито другъ нѣкой могълъ би да се похвали, че вариантътъ му е нáй-вѣрниятъ, догдѣ неизлѣзжтъ на явѣ вситѣ сѫществующи, та да се сравнятъ единъ съ другъ. Отъ многото варианти на тая пѣсень, които, спроти мѣстата на въспѣваньето имъ, придобиле разни краски и прибавочни цвѣтове, единъ се намира и у мене, състоящъ отъ 1140 осмосрични стихове. Но при все, че съмъ го записалъ въ мѣстото, кѫдѣто станжло въспѣваното събитие, слѣдов. и кѫдѣто първобитно се появила пѣсеньта: при все, че съмъ я слушалъ отъ нáй-непосрѣдственъ Кузмановъ потомъкъ (внукъ отъ щерка му Ката и нашь ближенъ сродникъ), пакъ не могж да потвърдж, че моятъ вариантъ е сѫщо Папинско издѣлие. Той ще се види въ сборника ми, п. No. 220 заедно съ нѣкои изяснителни бѣлѣжки, когато послѣдниятъ види бѣлъ свѣтъ или, може би и пó-рано, ако би му се отстжпиле нѣколко странници въ „Пер. Списание". А, като изяснение или допълнение на съдържанието на този вариантъ ще послужи друга една пѣсень, подъ

[1]) На смъртниятъ си часъ Кузманъ много скърбилъ за дѣто не умрѣлъ съ оржжието си въ ржка на бойното поле. Той умрѣлъ отъ лукава отрова, подадена тайно и майсторски отъ завистницитѣ му, Джелядинъ-Бегови голѣмци или тебабии Албанци — Дебране, чини ми се, Сульокуковци назоваеми, за които се споменува и въ пѣснитѣ, че му завиждале.

Отровата не го умъртвила скоро и изведнъжь, а полека-лека и пó-тайно работаещи въ него, едвай потемъ тригодишно болѣдуванье го проводила въ студениятъ гробъ.

[2]) Цѣлото му потомство, съ малки исключения, всѣкога се отличавало по юнашството, неустрашимоста и буйноста си. Двама отъ неговитѣ потомци, именно, единъ внукъ отъ сина му Христа и единъ внукъ отъ щеркаму Ката, зѣхж участие въ послѣднята Сърбско-Турската война прѣзъ 1876—1877 год. като волентири заедно съ мновина други Македонци и първиятъ отъ нихъ и се отличи по храбрость и неустрашимость, а вториятъ, раненъ въ новѣтѣ, много врѣме лѣжа въ Бѣлградската болница.

No. 221. За сега нѣка ми се позволи да направиж двѣтри поправки върху съдържанието на обнародванитѣ въ с. „Пер. Спис.“ два варианта, за кои що споменжхме пó-горѣ. А за оно, що е у г. В. Качановскаго, въздържамъ се за когато се сдобиж съ сборника му.

I.

Вариантъ I с. «Пер. Списание» кн. XIV. стр. 309—311.

(По Етрополский говоръ. Отъ Сбор. на Т. Пѣева).

1. Началото или въвежданьето на пѣсента въ този вариантъ се появява любовно и религиозно, сир., че Кузманъ и другарьтъ му Димитъръ любили моми, и че сетнѣ били поканети едниятъ да кръсти дѣте, а другиятъ, да вѣнчае младоженци. (ст. 4—11, 13, 14, 24, 39 и 40-й).

Ние до сега въ никой отъ находящитѣ се по Македония варианти на тая пѣсень не сме чули нито за едното нито за другото, а ситѣ съгласно се отнасятъ прямо къмъ геройството на въспѣванитѣ. Не е ли посетнѣшня измислица на пѣвачитѣ? защото, нито отъ устно по прѣдание се е запазило подобно нѣщо за Кузмана; напротивъ, всеизвѣстно е, че той въ това врѣме не е билъ нѣкой на цветуща младость момъкъ, та да се вдавалъ въ любовни сношения съ селски моми, а доста зрѣлъ възрастомъ, женетъ[1]) домакинъ.

При това знае се още, че Кузманъ ималъ строго поведение, както къмъ себе си, така и къмъ дружината си, та немислимо е приписваното нему и на другаря му Димитра „любенье моми“, както се вижда и отъ вториятъ вариантъ.[2]) Слѣдоват. заключава се, че вовежданието на

[1]) Кузманъ-капиданъ се оженилъ два пжти. Първата му жена била на име: Анна. Послѣ, като отъ Дебрански ржцѣ оттървалъ нѣкоя твърдѣ красива мома, Джелядинъ-Бегъ рѣшилъ да му я даде и нея за жена. Но понеже Хр. законъ не позволява двуженството, посрѣдствувалъ или пó-добрѣ заповѣдалъ на Охридский владика, Калиника, да му разрѣши щото, да може да остави първата си жена, за въ полза на втората. Но, тъй като нѣмало никоя друга причина за разводъ между съпружеството, а волята на всесилнаго тога Джелядинъ-Бега трѣбвало непрѣменно да се испълни, то волею неволею Кузманъ съ неволното съгласие и на Анна се развдвоиле, като се сториле братъ и сестра, и како таква самъ той, како сжщъ братъ, я прѣмжжилъ за другого, а той се оженилъ за втората, отъ която е и днешнето му потомство. И до смъртта му двѣтѣ били живи и се обичале како снахж и зълва.

[2]) „Ей гиди Митре Търновче!
„Не требат селски девойки,
„У чанти каве имаме,
„Сами варете — пиете!“ (ст. 133—136).

пѣсеньта въ този вариантъ е пó-сетнѣшна погрѣшна прибавка, — ошибка, може би, що казватъ Русситѣ.

2. За Кузмановиятъ другарь, Димитри казва се, че билъ родомъ отъ „*Търново*“ споредъ:

„И ти Димитаръ Търновче“. (ст. 2.)
„С' Димитра младо Търновче.“ (ст. 25.)
„Ей ти Димитаръ Търновче.“ (ст. 53.)

Това „Търново“, село ли било или градъ тука не се казва нищо, освѣнъ въ II-й вариантъ ст. 71, — кждѣто се споменува че било село:

„Отиде село Търново.“

Но отъ ст. 15, 16, 76, 77, на I-а вар. се подразумѣва че било градъ и то главния во кжщата, кждѣто се сбирале на мезлишъ при Бегътъ или Пашата:

„Во Търновските конаци, (ст. 15.),
„У Беговите сарае.“ (ст. 16.),

За да изберждтъ Кузмана за булюкбаша, да истреби хайдуцитѣ, на които дѣйствително послѣ прѣсѣче имъ главитѣ:

„И ги в' Търново занеле (ст. 76.)
„На Бега паша предале.“ (ст. 77.).

Спроти нашитѣ свѣдѣния, черпани, както казахъ, отъ живи извори, съвсѣмъ криво е казано както за първото, така и за послѣдньото. Наистина нáй-вѣрния Кузмановъ другарь, който споредъ други варианти, спасилъ и живота му, билъ е нѣкой си Димитъръ, — „Митре Каракашь (чърновѣждъ)“ въспѣванъ, чиито потомци и днесъ въ г. Струга сжществуватъ подъ прѣзиме: „Кара-Митревци“, вмѣсто съ едри чърни вѣжди, но до колко що знаж, не се помни или не съмъ полюбопитствувалъ да се научж, кое е било мѣсторождението на тозъ Митре Каракашъ, — по всѣка обаче вѣроятность, то е било нѣкое отъ Кичевскитѣ или отъ Охридскитѣ села, отъ околията Дебърца, отъ кждѣто бѣше и самъ Кузманъ и цѣлата му дружина, споредъ свидѣтелството на моятъ вариантъ:

„Све Кичéвчина и Дебърчàнчина“. (Ст. 518).

Знаж само, че въ Охридската каза нито сжществува нито сжществувало е нѣкога, освѣнь може-би въ незапамятни врѣмена, село или градъ „Търново“. Съ подобно название въ Охридското поле, $^1/_2$ ч. на сѣверо-истокъ отъ града има

една сграда (участъкъ) лозя; но въспѣваното събитие не е отъ прѣди хиляди години, та да може да се допусне прѣдположение, че може-би на това сѫщо мѣсто, кѫдѣто сѫ днесъ тия лозя, да е имало нѣкога село или градъ съ такъво име, напротивъ, лозята въ тоя участъкъ не сѫ нови, а има пó-стари и отъ самото въспѣвано събитие. Въ Битолско има едно Влашко село, „Търново", близо до село „Магарево", на $^1/_2$ ч. разстояние отъ града. Само това село, което въ онова врѣме е било българско, може съ нѣкоя вѣроятность да се прѣдположи за Митрево мѣсторождение. Обаче и това прѣдположение заедно съ вѣроятноста си пада само отъ себе, щотоку си напомниме горѣприведенитѣ, 15, 16, 76 и 77 стихове, въ които се казва, че управителния домъ, слѣдов. и управителя, Бегътъ или Пашата, билъ въ сѫщето това „Търново", въ конацитѣ и сараитѣ на когото се сбиралъ мезличътъ. А такъвъ управитель съ конаци и сараи въ това послѣдньото никога не е управлявалъ. При това, всѣкому е пóвече отъ извѣстно, че споменувания въ пѣсеньта ни Джелядинъ-Бегъ, когото мнозина още у насъ помнятъ, не е владѣлъ или управлявалъ[1]) въ нѣкакво си „Търново", а въ сѫщия градъ Охридъ, както се потвърдява и въ втория отъ извѣстнитѣ ни варианти:

„Голем е зулум починала (Муратъ),
„Низ тая каза Охридска". (Ст. 3, 4),

и пó-долу:

„И Охридски, бре, чорбаджии,
„Джелядинъ Бегови конаци." (Ст. 10, 11),

Ето какъ въ едно пó-далечно бѫдѫще би ставали бърканици въ изслѣдваньето истината и мѫчнотии въ издирваньето ѝ. Потомцитѣ изслѣдватели кѫдѣ би търсили гр. Търново, вмѣсто гр. Охридъ?[2]) Вѣроятно, тие би шетали, би се скитали нагорѣ надолу по Балканския Полуостровъ и би отишле или въ Велико „Търново", въ България, близу до

[1]) За управлението на товъ Джелядинъ-бега приготвилъ съмъ доволно бѣлѣжки, които мислѭ да издамъ въ едно „Кратко описание на г. г. Охридъ и Струга съ околноститѣ имъ".

[2]) Има единъ вариантъ на сѫщата пѣсьнь и на Гръцкия, съчинена отъ единъ нашъ съотечественникъ прѣзъ 1860 г., за който ще поговоря пóвечко въ особно мѣсто, а тукъ щѫ кажѫ само, че почт. авторъ на тая гръцка поема: „ὁ ἁρματωλός", като не се е грижилъ за друго, освѣнъ за поетическото си искуство, съвсѣмъ прѣнебрѣгнѫлъ истината, та мѣстото и сцѣната на въспѣвания герой, Куамана, прѣхвърлилъ отъ Охридъ въ Дебърския Галешникъ, кѫдѣто и билъ ужь убитъ Героятъ, — отнюдъ противоположно на истината.

Бѣлъ Дунавъ, или би се вдѣнжли въ Ларийско „Търново“ у Тессалия, или пакъ би биле нáй-сетнѣ принудени тамъ нѣгдѣ, въ Охридско поле, несъмнѣнно въ срѣдъ Търновскитѣ наричани лозя да създаджтъ нѣкой несжществующъ и въображаемъ градъ „Търново“, както много пжти пострадватъ историцитѣ. Нали гледаме колко тие послѣднитѣ се мжчатъ, за да изнайджтъ нѣкогашния градъ, Първа Юстинияна, отечеството на Юстинияна Великий? Едни го търсатъ въ Охридъ, а други имъ отказватъ, та ги пращатъ въ Кюстендилъ; други отиватъ въ Скопия или въ Призрѣнъ, четвърти се расхождатъ покрай р. Морава; а има и такива, що се спуснжле пó-далеко, вънъ отъ границитѣ, и отишле на далечния сѣверъ, чакъ въ Велика Моравия, у Австрия. При все това, още и до днешенъ день не сж могле сполучливо и опрѣдѣлено да го найджтъ. А той, бѣдния, кой знае кждѣ, вдѣнжтъ и затънтенъ въ нѣкое жгълче на Македония, лежи подъ земята!

3. Въ сжщия вариантъ, за нó-голѣмъ, види се, фактъ, се споменува като прѣдводитель на хайдушката чета, която съсипалъ Кузманъ, при двамата ѝ главатари, Османъ-Мура и Дервишъ-Муча, — Мурата и Дервиша, още и третия, нѣкой си Арапинъ:

„Нáй-напрет върви Арапа,
„А по Арапа, Дервиша“. (Ст. 63, 64).

Истото се повтаря и въ втория вариантъ:

„Арапска глава донесли“. (Ст. 53, 88).
„И тоя търн Арапин“. (Ст. 144).

Но, до колкото е извѣстно и то е вѣрно и неоспоримо, въ тая чета нито е имало нито могло да има Арапинъ. Четата е състояла чисто отъ Дебране Албанци, които никога не се побратимятъ съ Арапитѣ. За прѣдводители е имала Османъ-Мура и Дервишъ-Муча, тоже Дебране; а въ Дебъръ нито е имало нѣкога нито има мѣстни Арапи. При това, очевидцитѣ казвахж ни че, кога биле донесени хайдушкитѣ глави въ Охридъ, тия биле двѣ, на поменжтитѣ двама главатари, а третя, и то арапска, никой не е видѣлъ нито е сънувалъ. Слѣдователно тукъ споменувания тозъ Арапинъ е заетъ отъ пó-стари пѣсни, отъ Маркокралевско врѣме, кога Арапитѣ юнаци биле пó-болъ въ пѣснитѣ, та натрапенъ между двамата Дебране и прикаченъ на Кузма-

новата пѣсьнь, която не брои годинитѣ си пóвече отъ 70—80. Истина, че, прѣди да била се появила прѣдмѣтната чета, въ Охридската каза върлувалъ другъ единъ злодѣецъ; но и той не е билъ Арапинъ, а Циганинъ, на име: *„Зенго“*, кого, може-би, пѣвачитѣ, и не е чудно, да смѣшали въ пѣсьнта, като му даде арапски образъ. Отъ него и до днешенъ день останжло у насъ, Циганетѣ да се прѣкоряватъ: *„Зенговци“*, а и всѣкой въобще крадецъ да се титулира съ името: *„Зенго“*.

4. Между плѣненитѣ отъ Дебранската чета селяне въ сжщия вариантъ се споменува, че единъ билъ и селския попъ, когото злодѣйцитѣ нáй-безстидно злоупотрѣбявали:

„Селския попъ нáйнапрет,
„Белá му брада до пояс,
„Та него нарет яздеха“. (Ст. 60—62).

За него се повтаря и въ втория вариантъ, ст. 147.

„И попо се закарале“.

Макаръ и да не е чудно, а пóвече възможно и, речи обикновенно, едно попско поплѣнванье отъ голтацитѣ Дебърски хайдуци, споредъ извѣстнитѣ обаче намъ варианти и спроти нашитѣ живи свѣдѣния, между тогавашнитѣ плѣнници не е имало никой попъ, а биле поплѣнжти само нѣколцина отъ пó-имотнитѣ селяне, отъ како прѣдварително други нѣколко старци биле съ пушка убити.

II.

Вариантъ II с. Периодическо Списание кн. XVI, стр. 155—161.

(По Кратовски говоръ. — Записалъ Е. Карановъ, стр. 265).

Въ втория този вариантъ, състоящъ отъ 265 стихове, освѣнъ споменжтитѣ въ горнитѣ три параграфа, 2, 3, 4, зи първия, т. е. за „Търново“, за „Арапина“ и за попа, на които направихме потрѣбнитѣ, споредъ насъ примѣчания и поправки, срѣщатъ се и други нѣколко още особности, които привлѣкохж вниманието ни, и за които нѣка ми бжде позволено да поговорьж по нѣщо. Ето ги:

1) „Ха! що си беше 'анѣма,
„Джелядинъ-Бегова майка“. (Ст. 62, 63),

и пó-долу:

„Отнеси Джелядинъ-Бегова майка“. (Ст. 264).

Споменуваната тука анъма, която говорила Кузману, стояща на харемската врата, и го насърчавала да приеме булюкбашството, съ обѣщание, че тя щѣла да му стане кефиль, не е била Джелядинъ-Бегова майка, тъй като майка му много пó-напрѣдъ трѣбва да е била умрѣла, а сѫща негова жена, внука отъ братъ на извѣстния въ турската история Али-Паша Янински (Тепеленлията), чийто подвластенъ (васалъ) се считалъ тогава Джелядинъ-Бегъ. За нея ще кажѫ нѣщо пó-пространничко при обнародването на моятъ вариантъ.

2) „Широка фльока на него,
„Със самур калпак на глава". (Ст. 78, 79).

Нито Кузманъ, нито нѣкой отъ другаритѣ му може да се прѣдположи, че е носилъ „самур калпак на глава", тъй като не е билъ сходенъ съ костюмътъ, що носяли: „широка фльока на него", т. е. рѣсечка, — горна Албанска дрѣха. Както на наше врѣме, така и пó-прѣди, не се помни отъ кога, у нашитѣ мѣста калпакъ не се носило на глава, а всѣкога фесове. Особито цѣлата Кузманова дружина и самъ той биле облѣчени въ Албански костюми, — джамадани, фустани (широки кошули), доломи и рѣсечки, слѣдователно и фесове, а никакъ калпаци. Прочее и тозъ стихъ, както и горѣпоменѫтитѣ, заетъ е отъ Марко Кралевскитѣ пѣсни, та безразборно е прикаченъ на Кузмановата, а произволно връзъ главитѣ на дружината му сѫ наврени калпаци. Било е врѣме наистина, именно това сѫщото, когато въ Битоля не се позволявало на християнетѣ да носѫтъ нито фесове, нито каква да е цървена или зелена дрѣха, съ която, като символъ на владѣющето плѣме, имали право само Турцитѣ да се кичатъ, та първитѣ били принудени да носятъ на главитѣ си шапки отъ църна свита или отъ кадифе, *качули,* наричани, какви що и ние пристигнѫхме у нѣкои отъ старитѣ на наше врѣме. Но въ Охридъ, който не зависялъ отъ Битолската власть, а подъ полунезависимото управление Джелядинъ-Бегово, подъ васалството Али-пашово, подобно ограничение не сѫществувало; — християнетѣ, Джелядинъ-Бегови поданници се радвали на една относителна свобода; тие били свободни да си носятъ каквито дрѣхи би желали, слѣдователно и фесове.

3) „Рипна си Дервиш на ногьи,
„Дигна си топуз на рамо“. (Ст. 239, 240).

и пó-долу:

„Падна'а очи низ глава,
„Отиде топуз на страна,
„Олюпи бука вековна“. (Ст. 257—259).

Който би чулъ въ пѣсьньта ни „Голъ Дервишъ“ и съ „топузъ на рамо“, непрѣменно и твърдѣ справедливо би си заключилъ, че той се намира прѣдъ нѣкой отъ Азиатскитѣ Дервиши, които, полуголи, носятъ за оржжие топузи. Но, ако погледнемъ работата пó-отблизу, ще видимъ, че тука и дервишкия топузъ вмжкнжтъ е въ пѣсеньта по сжщата аналогия, по която се каза пó-горѣ за Арапина и за калпакътъ, т. е., съвсѣмъ неумѣстно отъ пѣвачитѣ, и даденъ въ ржцѣтѣ на Дебранина Дервишъ-Муча неволно да го носи на рамо, отъ чиито ржцѣ хвърленъ, паднжлъ на страна, и олюпилъ вѣковна бука:

„Отиде топуз на страна.
„Олюпи бука вѣковна“.

Истинноста на казаното ни не е мжчно да се потвърди, щомъ като се знае: а) че нашенскитѣ Дервиши не носятъ топузи; б) че у насъ има и Дервиши по название само, а дрѣхи си носятъ обикновенни, каквито и другитѣ Мохамеданци жители, слѣдователно и оржжия обикновенни, а не дервишки топузи, което може да се приподтвърди и отъ други варианти на сжщата пѣсьнь; в) че по нашенскитѣ мѣста дервишското название у нѣкои фамилии може да е наслѣдственно, безъ да сж и всичкитѣ имъ членове Дервиши. Слѣдователно и прѣдмѣтния ни Дервишъ може да е билъ единъ отъ показанитѣ въ втората или въ третята отъ горнитѣ алинеи, а никакъ сжщински Азиатски голъ Дервишъ, та съвсѣмъ несправедливо и злоупотрѣбително Кратовскитѣ пѣвачи товарили го съ Азиатски дервишки топузъ. Прѣдъ него, разбира се, не прѣдстоялъ на бойното поле ни „Марко Кралевски съ бойното си копие“. ни „боленъ Дойчинъ съ тежкия си жълтъ боздуганъ“, та и той да се въоржжи съ топузъ, а испрѣчени му били: Кузманъ Капиданъ съ „дългия си далянъ“ и Митре Каракашъ съ „тенка пушка пълнена, съ чифт петельки сребърни“, (ст. 252—253); която и отъ много далеко могла

е да го достигне посрѣдъ челото, та да му исхвърли обѣтѣ очи изъ главата. На́й-сетнѣ:

4) „И тая гола Дервиша,
„И тоя църн Арапин
„Со седъмдесе дружина". (Ст. 186—188).

Като прочете човѣкъ тия стихове и като си допусне, че казаното и въ по́-горнитѣ стихове за Арапина и за Дервишина съ топуза му е истинско и дѣйствително, неволно ще си заключи и това си е естественно слѣдствие, че извѣстната ни хайдушка чета, която опостошавала Охридската каза, се прѣдвождала отъ двойца Азиятски главатари, голия Дервишинъ и Арапинъ, при които, въ такъвъ случай, не би било мѫчно да се прѣдположи, че третия имъ събратъ, Муратъ или Османъ-Мура, да е билъ сѫщо Азиятченинъ. Това, лѣсно нѣка за минута допустнеме, че прѣдводителитѣ ситѣ тройца биле Азиятчане. Но за четата що да речеме? И тая ли състояла отъ Азиятци? Можеме ли подобно нѣщо да прѣдположиме съ нѣкоя и на́й-малка вѣроятность? Но при такъво прѣдположение дохажда ни въпросъ, да се попитаме:

„Кѫдѣ ли се нашле
„Седъмдесе дружина" (ст. 188.)

все Азиятски Турци? И, ако се помисли само, че може би отъ тукъ отъ тамъ да се сбрале разни нехранимайковци или нарочито чакъ отъ Азия сѫ дошле, ами що искале да се вдѣнѫтъ въ Дебърскитѣ и Охридскитѣ пустелии? Не могле ли да найдѫтъ други мѣста, по́-богати, по́-плодовити, като: Битолско, Прилѣпско, Солунско, Ларисско или Сѣреско, сто пѫти по́-богати, тамъ да упражняватъ грабителскитѣ си подвизи, да наситятъ алчноста си и да покриѭтъ голотията си, ами дошле, та се згнѣтили въ Охритскитѣ и Дебърскитѣ каменитни шкърки? Не се ли явно вижда гнилоста на едно подобно прѣдположение? При това да приложиме, че очевитцитѣ стари ни казвахѫ, какъ четата състоела отъ чисто Дебране-Албанци, което се подкрѣпява и отъ 221 пѣсьнь, на моя сборникъ, която казва:

„Со́брал ми Осман, по́собрал
„От мала Грука се́имени,
„От долна Дебра Де́брани!" (ст. 1—4.)

което ще каже, че дружината на Османъ-Мура или Мурата, която била часть отъ задружната съ Дервишовата чета,

състояла отъ Дебране; а като таква тя, не може да се каже инакъ за Дервишовата. А доказано едньжь, че четницитѣ биле Дебране-Албанци, мислимо ли е, тѣзи полудиви, а сокачни и чрезмѣрно честолюбци да сс поведжтъ подиръ чуждородни прѣдводители, жилеститѣ Дебране да се поведжтъ подиръ мекушавитѣ и мършести Азиятци? Такова прѣдположение съвмѣстимо ли е съ Дебранското и въобще Албанското честолюбие и геройска надутость? Не могло ли, ще ни кажатъ, да се найджтъ единъ-двама Албанци вожди, та да се повѣрва че Дебране четници се повеле по двама прѣзирани отъ нихъ Азиятски манафи и тѣмъ се подчиниле? А не ли се знае, че въ Дебъръ вситѣ жители редумъ, отъ пеленачето до мъртовечкото носило, сж войници, отъ помежду които всѣкога излизале а и сега излизатъ безъбройни четоводци, които со четитѣ си, како скакульци, и днесь още пливкатъ по Охритското окржжие и го опостошаватъ?

Слѣдователно, както четата, така и главатаритѣ ѝ прѣдводители, Османъ-Мура и Дервишъ-Мучо, биле Дебране Албанци отъ Дебъръ и отъ Долньо-Дебърската прѣкудримска околия, Мала-Грука, какъ що видѣхме въ горѣприведенитѣ стихове, (1—4) отъ 221 пѣсьнь на сборника ми. Само който отъ критицитѣ не видѣлъ Дебъръ и незнае що нѣщо сж Дебране, само той може да се усумни и да оспорява казаната отъ насъ истина. При все това пакъ, сжщноста на въспѣваното въ Кузманъ-Капетановата пѣсьнь събитие и дѣйствителноста на казаното ни ще си види ясно, когато се появятъ и останжлитѣ още варианти, а особито, моятъ който е на́й-дългиятъ, чини ми се, отъ вситѣ и, туку-речи, на̀й-тъчниятъ и на́й-вѣрниятъ, заедно съ послѣдующата по него 221. Ще видиме.

Самоковъ, 10-й Януарий 1887 год.

Пр. п. Отъ като бѣхъ писалъ до тука, имахъ честа да видж важния за нашата литература Сборникъ: „Памятники Болгарскаго Народнаго Творчества, Выпускъ I-й на уважаемий Професоръ, Г. Владимиръ Качановский.

Относително до горнята ми статия по Кузманъ-капидановата пѣсьнь отъ него ще приведж тукъ два само стиха

отъ сѫщата пѣсень обнародвана подъ Н-ро 214, съ които се подвърдява исказаното ми пó-горѣ заключение, че Дервишъ-Муча и Османъ Мура, както и четитѣ имъ, не сѫ били освѣнъ Дебране Албанци. Ето тие стихове:

„И дервишь Муша отъ Дебра", (ст. 3)
„Муратъ и Османъ Дебранци". (ст. 12, 113, 137).

А за Латинитѣ, що се спомѣнува въ ст. 2-й на пѣсента, види-ще се въ сѫщата пѣсень у Сборника ми, подъ No. 221. Тие сѫ били Албанци отъ Долни Дебъръ, отъ околията: Мала Грука, кѫдѣто часть отъ албанското тамъ варварско население исповѣдва Мухамеданската вѣра, а часть за западно-католическото вѣроисповѣдание.

Въ този случай удади ми се улика да прѣгледатъ тукъ-тамѣ цѣлиятъ този сборникъ на Г. В. Качановский и да хвърлѭ единъ бѣгълъ погледъ върху всичкиятъ му материялъ, за да бихъ могѫлъ да си съставѭ понятие за филологическата му цѣнность.

Въ това ми бързо провиранье, при многото драгоцѣнности, които явно у него лечатъ, съгледахъ, за жалость, нѣкои точки, които не би било полезно да се пропуснѫтъ незабѣлѣзани. Така н. п. освѣнъ нѣкои погрѣшки, които могѫтъ да се отдадѫтъ или на русското произношение на нѣкои отъ употрѣбенитѣ букви за изражение българския говоръ, или и на печатни погрѣшки, срѣщатъ се и такива които, оставени безъ нуждитѣ примѣчания, поврѣдили би филологическата смисъль, слѣдователно, които прѣдиизвикватъ нуждата за поправлението имъ.

Нѣка ми бѫде позволено, съ всичкото ми дълбоко уважение къмъ автора да прѣведѫ нѣколко примѣри:

а) Съгласнитѣ: *д* и *т* прѣдъ гласнитѣ: *я, ю, іе, ѣ,* турени сѫ несъмнѣнно, за да прѣдставятъ мѣгкото произношение споредъ русскиятъ езикъ, (а до нѣгдѣ и право си има, тъй като негова милость го пише за Русситѣ), което обаче споредъ българския говоръ, не е тождественно. Споредъ нашия говоръ, прѣдмѣтнитѣ съгласни и прѣдъ самитѣ тѣзи двойни гласни съхраняватъ си природниятъ свой звукъ, а никакъ не се омѣгчаватъ, както ни ги прѣдставлява Г. В. Качановский. Така на едни мѣста у насъ казватъ: *братя, братіе, дяволъ* и пр., кѫдѣто ясно личѫтъ звуковетѣ, както на съглас. *д* и *т,* така и на гласни *я іе;*

напротивъ даже пóвечето пѫти измѣнява се звукатъ на послѣдующитѣ гласни, отъ колкото на самитѣ съгласни, както н. п., у рѣчитѣ: *дѣте*, *тѣло, тѣжькъ,* и пр., които се изговарятъ: *дете, тело, тежькъ,* и пр., Има обаче и мѣста, дѣто звукътъ на тѣзи съгласни: *д* и *т,* се омѣгчава като *кь* и *гь,* а пакъ звукътъ на послѣдующитѣ ги гласни измѣнява се тога на просто: *а* и *е*. Въ послѣдния случай, за да би личила сѫществующата разлика, прѣдпочитателно би било, споредъ мене, да се пише: *бракьа*, *гьаволъ, люгье,* а не *братя, дяволъ людіе;* защото само по такъвъ начинъ би могло да се прѣдстави точно онова произношение, което желалъ да прѣдстави Г. В. Качановский. У българский говоръ впрочемъ сѫществува на мѣста едното, а на мѣста другото.

б) Писано е *ше* вм. *ке* или, споредъ мене, пó-право, *кье* = *ще*.

Виж. пѣсн. No. 2 ст. 43 „Я она *ше* керсти искажи„.
„ „ „ 81 „ 21—23 „А девери камень *ше* меташь;
Павелъ на ловъ *ше* иде,
Ние съ тебе *ше* бѣгаме„.
„ „ „ 171 „ 6, 7 „Па *ше* никне и расте,
Па *ше* и берго порасне“.
„ „ „ 177 „ 87—89 „Я *ще* вервимъ по Косову полю,
И *ше* идемъ по турска ордія,
Те идемъ, да видимъ что има?“
„ „ „ 177 „ 130 „*Ше* я потурчишь, Милоше;“

Така и на други още много мѣста фигурира *ше* вм. *ке* = ще.

в) Звукътъ на тѫпитѣ *ъ* и *ь* прѣдъ буква *р* прѣдставенъ е съ бук. *е*, както никѫдѣ по Българско не се изговаря:

Виж. пѣсн. No. 2 ст. 42 „Я она те *керсты* искажи;
„ „ „ 52 „ 11 „Деветь *семъ керви* учинилъ“.
„ „ „ 52 „ 14 „Накара баща да *верти*“.
„ „ „ 88 „ 61 „Потекли со *керви* изъ чардаци“.
„ „ „ 117 „ 4 „А месяцъ у *керви* утана“.
„ „ „ 173 „ 87 „Я те *вервимъ* у Косову полю.

Сѫщо така и на много други мѣста.

г) *Пó ти оговори* вм. *потио говори* = по-тихомъ говори.

Виж. пѣсн. No. 132 ст. 91 „Я майтя му *пó-ти оговори*;“
„ „ „ 132 „ 97 „Я Марко го *пò-ти оговори*“.
„ „ „ 140 „ 9 „Па на майтю *по-ти оговори*“.
„ „ „ 144 „ 4 „Я майтя му *пò-ти оговора*“.
„ „ „ 164 „ 96 „Той му Марко *пò-ти оговори*“.
„ „ „ 164 „ 164 „А онъ ти му пó-ти оговори“.

Отъ до тукъ изложенитѣ нѣколко примѣри вижда се, че г. В. Качановский едва ли могжлъ да схване и да прѣдстави точно говорътъ на пѣвачитѣ, отъ които черпилъ материала си. А онова, което пóвече привлѣче вниманието ми, то е цѣлата пѣсень No. 214, кждѣто г. В. Качановский пише:

„Охрида, 29 Януарий 1880 година записана съ словъ г. Лазаря Хаджиева“.

Да ли е билъ господство му въ г. Охридъ или не, това малко ни интересува да знаемъ; отъ самото обаче нарѣчие на прѣдмѣтната No. 214 пѣсень вижда се нáй-ясно, че тя, не е нито въ Охридъ нито отъ Охридчанинъ слушана, — г. Лазарь Хаджиевъ, знаемъ го, не е Охридчанинъ, слѣдователно и говорътъ му не е никакъ Охридски. За подкрѣпление на думитѣ ми, нѣка ми бжде позволено да приведж нѣколко стихове отъ пѣсента по сжществующия въ нея стилъ въ сравнение съ чисто Охридски:

По Л. Хаджиевий стилъ:	*По Охридский:*
Ст. 2 – 4 „*Педесе* и петь Латини И дервишь *Муша* одъ *Дебра* Ми *дошелъ* у селато Охридски“.	„*Пендесеть* и петь Латини И дервишь *Муча* отъ Дебра *(Дебъръ)* Ми *дошолъ во* селата *Охрицки*“.
Стихъ 6 „Селата ми *ги похаралъ*“.	„Селата ми *'и похарилъ*“.
„ 8 „Се собрале *селаните;*“	„Се собрале *селяните;*“
„ 9 „Голема *жалба* сториле“.	„Голема *жальба* сториле“.
„ 12 „Муратъ и Османъ *Дебранци*“.	„Муратъ и Османъ Дебрани“.
„ 13 „Живи, голи не *соблекова*“,	„Живи, голи не соблеко'а (слеко'а)“.
„ 15 „Сите *бегови Охридски*“.	„Сите *бегой* Охрицки“.
„ 20 „Кыръ-бюлюкъ-баша *да ставатъ*“[1])	„Кърбулюкбаша да кладатъ“.[1])
„ 34 „*Бего* те *вика* на диванъ“.	„Беготъ те *викатъ* на диванъ“.

Сжщо формати на рѣчитѣ: *зборува, иде, вѣрува, танка, вели, зборуе, ставихме, фанешь, донесешь, него, кефила,* да *дадешь, бидешь, испадна, бива, була, машко* дете,[2]) *рци, плачешъ, влезуе, исфатя, намѣришь, дваесе, нема, кошула, стигне, утекне, праша, фана'а, пукаатъ, излезнале, гатьи свичките,* вмѣсто чисто-охридската имъ форма:

Зборвитъ, идить, вервитъ, тънка, велитъ, зборвить, кладофме, фатишь, донесишь, туку, кефиль да *дайшь, бидишъ, излезе, бидвить, ханама, мжшко* дете,[2]) *рѫце, плачишь, влегвить, исфащатъ, найдашь дваесеть, немать, кошульа, фтасатъ,*

---

[1]) Тази рѣчь сама̀ е достатъчна да докаже, че поменувания пѣвачь на г. В. Качановский, г. Лазарь Хаджиевъ, е Велешанинъ или Щипянинъ, слѣдователно и говорътъ му такъвъ. Защото по Охридския говоръ, рѣчта: „ставатъ“ значи: сложатъ търпеза съ ястия, а по Велешки: ставатъ = турятъ каквото и да е.

[2]) Погрѣшно е вмжкната тази фраза; защото всеизвѣстно ни е, че Джелядинъ-Бегъ не е ималъ никакво чедо.

утечитъ, опитватъ, фатиà, пукаетъ, излегле, гащи, 'сите и пр. И въобще цѣлия стилъ на пѣсента свидѣтелствува, че тя е исказана или испѣна по Велешко-Щипския говоръ, а никакъ по Охридския, слѣдователно и за Велешко-Щипска пѣсень по говора си трѣба да се сматря тя, а не за Охридска, макаръ, че въ заглавието ѝ фигурира *г. Охридъ,* 29 Януарий 1880 год. Желателно би било само подобна погрѣшка да би се неповторила и въ друга отъ пѣснитѣ на поменѫтия сборникъ, толко многоцѣненъ инакъ.

ЕДИНЪ ПОГЛЕДЪ КЪМЪ МИНАЛОТО.

ОТЪ П. Р. СЛАВЕЙКОВЪ.

Слѣдъ пропаданьето на българскитѣ царства — Търновското въ 1393, и Видинското въ 1395, за сѫдбата на царственнитѣ български династии знае се толкова само, че единътъ синъ на Ивана Шишмана — Фружинъ или Фросинъ, когото нѣкои наричатъ и Владиславъ, побѣгнѫлъ въ Видинъ при стрика си Страцимира, а отъ тамъ въ Маджарско; тамо той участвувалъ въ войнитѣ на Маджаретѣ съ Турцитѣ и получилъ отъ Краля Сигизмунда имотъ въ Темешкия комитатъ и грамота, че му сѫ дава „за неговата испитанна храбрость".[1]) Другия му синъ, Александъръ постѫпилъ на турска служба и станѫлъ нáй-напрѣдъ управитель въ Сампсунъ на Черно море, а послѣ въ Измиръ, дѣто и загинѫлъ въ едно сражение съ Турцитѣ секташи, наричани Стиляри или Стуляри;[2]) но той припада вече на Турската история, както и Фросинъ на маджарската. Константинъ Страцимировъ Видинский, въ привземаньето на Видинъ отъ Турцитѣ, и той бѣгалъ нáй-напрѣдъ въ Маджарско, а послѣ се върнѫлъ въ Сърбия и живѣлъ при Деспота Стефана Лазарова (Високаго) въ Бѣлградъ, дѣто и умрѣлъ на 1422, като оставилъ пó-добра паметь въ бъл-

---

[1]) Иричекъ русск. прѣв. стр. 457.

[2]) Между турцитѣ, привърженици на Беязитовътъ синъ Муса, поевила се била нова нѣкаква си секта, въ която секташитѣ, като мюслюмани, проповѣдували единодушие и братска любовь съ християнитѣ, а въ всичко друго кумунизъмъ, освѣнъ на женитѣ. Основатель на тая секта билъ нѣкой си дервишинъ на име Берекледже Мустафа. Текето му било на мѣстото *Стиляри* на планината Кара-Бурунъ срѣщуостровъ Хиосъ. Мустафа билъ привлѣкълъ доста послѣдователи и, като прѣдводитель на една тълпа фанатици, ратувалъ за ученето си, и до нѣйдѣ доста сполучливо, противу войскитѣ на другитѣ мюслюмани. Въ едно отъ тия сражения съ него загиналъ и Измирский управитель Александъръ Шишмановъ; но испослѣ другитѣ мюслюмани въстържествували надъ Мустафа и сектата му била унищожена.

*

гарската история.[1]) Съ тия кратки, освидѣтелствовани отъ историята данни ние сме принудени да сключимъ свѣдѣнията си за Шишмановътъ родъ, види се обаче Шишмановата челядь да не се е състояла само отъ тия членове; защото, както ще видимъ пó-нататъкъ, по въстанието на Българетѣ въ 1594 Търновчанитѣ прогласявали за царь нѣкого си Шишмана III отъ Шишмановътъ родъ. Освѣнъ това любопитно е свѣдѣнието, което дава Пукевилъ, въ I-й томъ за възрождението на Гърция, че Вели паша, синътъ на Али паша Яненский, на 1805 погубилъ Шишмана нѣкого си и сина му, които происхождали отъ родътъ на сръбскитѣ царие и живѣяли въ Етолия.[2]) Нѣма сумнѣние, че други нѣкои членове отъ тая царственна династия сѫ паднѫли въ сраженията при завоеванието на България.

Изобщо българската аристокрация, между която трѣба да считаме и висшето духовенство, ученитѣ на врѣмето, била поразена, избита, распръсната и распиляна на вси четири страни; освѣнъ изгинѫлитѣ въ боеветѣ, нѣкои се потурчили, а пó-вечето избѣгали въ странство. Истурченитѣ наедно съ Турцитѣ се боряли и гинали за прѣуспѣваньето на Ислямътъ; а избѣгнѫлитѣ продължавали подъ чужди знамена да се биѭтъ противу поробителитѣ на отечеството си, или пъкъ се скитали по чуждитѣ земи, като немили недраги, и се скапвали безвѣстни едни тукъ други тамѣ. По голѣмата часть отъ Боеритѣ се истурчили за да задържатъ имотитѣ си. . . Много народъ съ духовенството побѣгнѫли въ Влашко, Сръбско и Маджарско,

---

[1]) Турскитѣ историци казватъ, когато сѫ връщали отъ Босна намѣрили че въ Видинъ нѣмало никой да го пази и да имъ се противи и тѣ го завзели; но исполѣ на Константина приписватъ повдиганьето на едно доста сериозно въстание между Българетѣ по рѣката Тимокъ и въ околностьта на гр. Пиротъ. Пó-старинятъ синъ Безвитовъ, Сюлюманъ, усмирилъ въстаницитѣ на 1405; но на 1413 Българетѣ на Тимокъ пакъ въстанѫли наедно съ Хамузъ Бея, турскиятъ комендантинъ на пограничнитѣ съ Сърбия твърдини. Муса като ги побѣдилъ тогава вселилъ отъ тамо мѣстнитѣ жители и заселилъ на мѣстата имъ други колонисти, които се виждатъ да сѫ Власитѣ и до сега по тия мѣста.

[2]) Етолия е една область въ Гърция, която има на сѣверъ Ипиръ и Тесалия, на истокъ Дорида и Фтиотида, на югъ Коринтский Заливъ, а на западъ Акарнания; обзема земитѣ Локрида (Кра́вари) и Дорида (Лидорики), има пространство около 65 географ. мили. Въ врѣмето на Али паша Яненский имала едвамъ 45,000 жители. — Пукевилъ се вижда да не е запознатъ добрѣ съ българската и сръбската история като казва за Шишмановцитѣ, че происхождали отъ сръбскитѣ крале; той даже тура и Самуила между сръбскитѣ крале, но това не намалява интересътъ на тия негови свѣдѣния що дава; защото, като съврѣменникъ на събитието, той е записалъ това отъ нелъжни слухове.

не мало забѣгнжли и въ Цариградъ, който не билъ тогава още прѣвзетъ отъ турцитѣ; а нѣкои бѣгали даже и въ Италия и по островитѣ. — Евтимий, славниятъ български книжовникъ и послѣдний патриархъ Тръновский умрѣлъ въ заточение неизвѣстно на здраво дѣ; неговътъ ученъ братовчедъ, Търновченинътъ Григорий Цамблакъ, Костенченинътъ Константинъ, прозванний философъ, както и други Евтимиеви ученици и сътрудници негови се отдалечили отъ България. Съ една рѣчь, всички пó-учени отъ духовенството се разбѣгали по чужбина, а останжли само пó-безкнижнитѣ, които се подчинили на сждбата си и пжшкали съ народътъ си подъ мжчителното иго на турската власть и гръцкото владичество.

Освѣнъ това поражение и съкрушенье на българската аристокрация и интелигенция изобщо, турската коварна политика, за да омаломощи още пó-вече народнитѣ сили и да парализира съвсѣмъ, каквото и да е проевение на народното чувство, послѣдувала губителна система на изселяванието. На скоро слѣдъ покоряваньето на България, Турцитѣ дигнжли всичкитѣ останжли пó-първи и пó-заможни семейства отъ Търново, та ги прѣселили въ Бруса, столица тогава още на турското царство. Послѣ като прѣмѣстили и утвърдили столицата си въ Одринъ, малцина отъ тѣзи прѣселенци биле въ състояние да минжтъ въ новата столица, а пóвечето си останжли въ Бруса, дѣто слѣдъ врѣме сж изродили и стопили тамо между турския и караманлийския елементъ. За тѣзи въ Азия прѣселенци днесь нѣма никакъвъ споменъ, освѣнъ запустенната и пълна съ развалини мѣстность, въ една хубава долина, придържана отъ една страна о градътъ Бруса, която и днесь носи името „Булгаръ махалеси“.[1]) Подобно прѣселяванье на пò-

[1]) Случаятъ ни навожда да споменемъ тука мимоходомъ за нѣкои още названия на мѣстности, които ни напомняватъ за името на Българетѣ по брѣговетѣ на Мала Азия. Отвждъ Цариградъ, на истокъ отъ Юскюдаръ по край морето на Въспоръ по Азийский брѣгъ се намира голѣма една възвишенность, която носи названието „Булгари“; отъ тая възвишенность нáй-хубаво се вижда всичкий Цариградъ, та за това има тамо пожарна наблюдателна стражa за пожаритѣ въ Цариградъ. Нѣйдѣ между Бруса и Кютая се намира извѣстната рудокопна планина „Булгаръ-дагъ“, а твърдѣ е възможно, дори и вѣроятно, че ще да има и по навжтрѣ по Азийския материкъ названия, които да свидѣтелствуватъ за минуваньето или скитаньето на Българе по пространствата на Азия. Може да се прѣдполага, че тѣзи названия сж останали отъ походитѣ на Българетѣ по тия страни подъ турското знаме, а до нѣйдѣ и отъ пжтуванията имъ по тържищата въ Мала Азия съ кервани отъ кола,

знатни и пó-богати български семейства и отъ други български градове е било повторено малко пò-послѣ въ полза на Одринъ, когато той слѣдъ Бруса станжлъ столица на турското царство, а още пó-послѣ и на два пжтя е ставало то и за въ полза на Цариградъ.

Въ Одринъ българския елементъ билъ пó-близу до почвата си и, при всичкото си смѣсванье съ гръцкиятъ елементъ, той можилъ да се одържи пó-надълго, и отъ начало

което е било въ обичай даже и въ минжлото столѣтие, като прѣвозяле колата и стоката прѣзъ море отъ Цариградъ, а отъ тамо съ кервани отъ тия кола за на вжтрѣ по материкътъ въ Азия. Освѣнъ това вѣроятно е още, тѣзи и други названия, които ни напомнятъ българското име, да сж останжли още отъ пó-старо врѣме.

Византийцитѣ историци споменватъ твърдѣ често за прѣселявания на Словѣни и Българе въ Азия; още въ 493 година Мойсей Хоренъ загатва за нѣщо подобно. Около 668 Юстиниянъ II въ походътъ си противъ Словѣнетѣ до Солунъ, наловилъ отъ тѣхъ до 30,000 и ги испратилъ въ Абуда[1]) за войскаре въ источнитѣ полкове. Теофанъ (стр. 677) и Никифоръ (стр. 44) ясно говорятъ че около 766 год. поради смутоветѣ въ България, 208,000 Словѣне минали Черно море и се заселиле въ Витиния[2]) край рѣката Артана. Други историци казуватъ, че въ началото на XI столѣтие, когато Имп. Василий Българоубийца продължавалъ още войната си съ Самуиловитѣ наслѣдници, той обхождалъ завветитѣ още отъ Българетѣ мѣста по Македония, обсаждалъ и прѣвземалъ разни твърдини, а гарнизонетѣ имъ пращалъ да се поселятъ въ Азия по Аспрания (татъкъ кждѣ Персия, въ стара Мидия). Тия свѣдения и особенно послѣднето, съвпада до нѣйдѣ и дава нѣкоя вѣроятность на слуховетѣ, раздаваеми отъ послѣднята война на самъ, ужъ че по границитѣ на Турция съ Персия имало нѣйдѣ си едно планинско население, което и днесь още живѣяло татъкъ, като мюслюмане говорящи езикъ, който говорятъ Българетѣ Помаци въ Европа, такива же и дрѣхи носящи. Това е станжло ужъ извѣстно въ Цариградъ, когато отъ бѣжанцитѣ Помаци нѣкои семейства се давали на прѣхрана на нѣкои мюслюмане, познати съ тамкашнитѣ мѣста.[3]) Нѣка кажемъ и за положителни нѣкои свѣдения, които имаме за български населения въ Мала Азия. За едно голѣмо българско село „Кжзъ Дервентъ", въ Измирската Епархия, говори англичанинътъ пжтешественникъ Клеперъ и неговитѣ думи приповтаря Константинъ Фотиновъ въ Любословието си 1843—44. Като прѣдсѣдатель на Българското Читалище въ Цариградъ на 1873, въ пжтуванията си по бълг. села около Цариградъ, азъ узнахъ и за български села въ Никойската и Никомидийската области въ Азия и особенно въ Ердекската околия; а въ грижата която бѣше взело да има Читалището въ Цариградъ за тие Българе, които бѣхж въ опасность да се изгубятъ, азъ пращахъ тамо на два пжтя учители и единъ пжть за попъ бѣженецътъ игуменъ отъ Шияковский мънастирь при София; но като не би възможно да се издържи тамъ ни учитель, ни попъ безъ особенно иradие, защото ги гонехж Гърцитѣ владиции, ний рѣшихме да пращаме тамо зимно врѣме Българе абаджии, като шивачи, колкото за поддържание на българщината до пó-благоприятни обстоятелства. Единъ отъ пращанитѣ учители (днесь чиновникъ въ България не знамъ дѣ) бѣше направилъ едно подробно описание на тия Българе що сж намиратъ тамо въ 23 села Описанието останж необнародвано по нѣкои тогава съображения, а послѣ то пропаднж, съ два човала други писма и ржкописи, на Паша капия, дѣто бѣхж ги занесли

---

[1]) Абуда градъ отвждъ Дарданелъ (Чанакъ-кале) срѣщу Систо, татъкъ кждѣ Троя въ старо врѣме.

[2]) Витиния е область въ Мала Азия между Черно море и Мряморко. Градътъ Бруса е въ единий край на тая область.

[3]) Зъ всичко това ми е расказалъ Архимандр. Кусевъ и други въ бждността ми на послѣдъкъ въ Цариградъ, и ме увѣряваxж че по-подробно знаялъ ужъ за това Н. Блаженство, който ималъ върху това сжщото разговоръ и съ Мюнифъ паша, нѣкогашний министъръ на просвѣщението на турско, който е знаялъ тия мѣста и това население. Но Н. Блаженство не бѣше по това врѣме въ Цариградъ и азъ не можахъ да го дочакамъ да си дойде. Желателно е да се проясятъ ако е възможно тия тъмни слухове.

почти че прѣобладавалъ, поддържанъ и подкрѣпянъ до нѣйдѣ както отъ Тамарь или Мара, сестрата на Ивана Шишмана, жена на Султ. Мурата I, тъй и отъ другитѣ придворни жени, които пригодявали на Българетѣ до колкото могли и помагали имъ въ много трудни обстоятелства.[1])

Че българщината имала нѣкое влияние при турския дворъ въ първитѣ врѣмена подиръ завоеванието става явно отъ разнитѣ фермани, издадени по разни чисто християнски дѣла, както на примѣръ ферманътъ и позволението което взела Мала Мара[2]) за да иде да събере коститѣ на всички избити и паднѫли въ боеветѣ членове на царската

да търсятъ писма по сношенията ми съ въстанницитѣ, въ едно отъ затваряниятa ми въ врѣмето на Метхатъ паша. Испослѣ, моитѣ особенни грижи и главоболия ме отвлѣкохѫ отъ Читалищното Дружество, а скоро и то спрѣ своитѣ дѣйствия, и азъ не знаѭ какво станахѫ горѣозначенитѣ села. На 1879 като бѣхъ въ комисията за настаняване на прѣсѣленцитѣ, видѣхъ нѣкои отъ жителитѣ на двѣ изъ тия села, отъ селото Мангѫръ и друго едно, сега не му помнѭ името; тѣ бѣхѫ дошле въ Варна да се прѣселяватъ отъ Азия, и нѣкои отъ тѣхъ ми сѫ чини да се прѣселихѫ въ Варненско; а какво ставатъ останѫлитѣ въ Азия, не знаѭ нищо повече отъ това, дѣто едно Българче отъ тия селени бѣше прибрано въ Копривщица да се учи ужь и да се върне тамо, а то останѫло и сега въ Копривщица. Ще прибавѭ само да кажѫ, че колкото имахъ случай да узнаѭ за тѣзи прѣселенци въ Азия, тѣ сѫ прѣселени тамо като бѣжанци отъ Кѫржелийскитѣ врѣмена и отъ нихъ 4 села сѫ изъ Чирпанско. Кѫзъ Дервентъ въ Измирско е пòрано прѣселено, но отъ дѣ и какъ не знаѭ.

[1]) Въ Одринъ има и днесь още прѣдание, че Кралевъ Марко и Костадинъ Бей паднѫли нѣщо въ немилость прѣдъ Мурата I или прѣдъ Беязита I, та ги върлилъ въ извѣстниятъ, сега вече съсипанъ, Одрински зандъанъ, и само по настойчивитѣ молби на сродницитѣ имъ придворни жени били освободени и повърнѫти на длъжноститѣ си.

[2]) Българскитѣ свѣдѣния наричатъ Мала Мара свояченица (сестрина дъщеря) на стара Мария Султаншата, и казватъ, че тя била прибрана отъ нея да живѣе въ Одринъ съ придворнитѣ жени. Нейното име често сѫ бръка съ името на сродницата ѝ, или както нѣкои казватъ сестра ѝ Кира Мария (Кала Мария) или просто Кираца, оженена за Андроника Палеолога, която нѣкои отъ Гръцкитѣ послѣдни историци взематъ за дъщеря на Крали Марка, което никакъ не е вѣрно. Пò-вечето може да се вѣрва, че тая послѣднята е дъщеря тоже на Александра, сестра на Тамаръ и на Ив. Шишмана, но не е тя Мала Мара, за която е думата тукъ. Григора 37 § 51 нарича тая втората просто Мария, а въ синодалниятъ актъ на свадбата тя се нарича Кира Кираца. Нѣкой отъ турскитѣ историци споменуватъ за нѣкоя кючюкъ Мария, която наричатъ и Мара Коминнова, като искарватъ происхождението ѝ отъ нѣкого си Коминна, на служба въ България, жененъ въ Търново за Българка отъ царственната челядь; това нѣкакъ пó-се срѣща съ Българското прѣданье за Мала Мара, която е била отъ блискитѣ прислужници на Стара Мара. За Мала Мара се говори да е била една отъ любимицитѣ на Беязита I, и както се вижда, тя не се е женила. На нея се отдаватъ пѫтуванията по България за да събира отстаткитѣ на паднѫлитѣ въ боеветѣ. Мнозина мислятъ че на нея сѫ отнасятъ, и пѫтуванията по югозападнитѣ расклонения на родопскитѣ или бангейскитѣ планини (козница, косанца, пилафъ-тепе), тя е посѣтила сѫществующиятъ и днесь Косантстки мънастирь, дѣто подарила едни, и днесь спаввани, священнически нарѫкавици, везани или шити отъ нея и името Мара носящи; за нея белкимъ е и прѣданието съ мънастирътъ Трескавецъ въ Македония, дѣто като отишла искала да се причисти, но нѣкой си фанатикъ старецъ Арсений или Арсо се въспротивилъ, поради което и она се отнесла малко строго съ калугеритѣ чрѣзъ хората си, и за това калугеритѣ се разбѣгали и мънастирътъ стоялъ пустъ нѣколко врѣме.

Търновска династия, та да ги прѣнесе и погребе въ бившата Велика Лавра, храмъ св. 40 мучениковъ, при Янтра, дѣто била гробницата на царственний домъ въ Търново.[1]) Въ Одринъ още се вижда да е билъ съставенъ малъкъ единъ кржжокъ отъ Българе на турска служба и особенно по военната часть. Турското правителство, като приемало много нѣща отъ държавния строй на България, безъ друго е приемало въ начало и чиновници Българе, даже и българския езикъ, както ще видимъ пó-долу, е билъ като полуофициялeнъ езикъ въ Турция по едно врѣме. Че и политически чиновници Българе е имало на служба, при устройството на турското царство, става явно отъ нѣкои спазени до скоро правителственни учреждения: името войвода до скоро е било въ употрѣбение у Турцитѣ за управители повънъ почти на всѣкждѣ, (въ Цариградъ и до сега наричатъ въ Галата „войвода йолу"). Неоспоримо е, че въ турското правление, освѣнъ извѣстнитѣ вассали на турската държава, имало е доста много граждански и военни високи чиновници Българе на служба; въ това ни увѣряватъ спазени нѣкой исторически свѣдѣния. За Ивана Шишмана, казватъ нѣкои историци, че го върлиле Турцитѣ въ Пловдивскитѣ тъмници и тамо умрѣлъ; но други пó-достовѣрни турски историци разказватъ, че като му зеле царството, той прѣкаралъ послѣднитѣ дни на живота си при сестра си Султаншата въ Одринъ, дѣто се и поминжлъ.[2]) Пó-горѣ ний видѣхме, какъ синътъ му Александъръ билъ на турска служба за управитель, това сжщо може да се каже и за Крали Марковътъ братъ Димитрия, който тоже се потурчилъ и като войвода е управлявалъ турски провинции.

Много други още извѣстни и не извѣстни Българи, потурчени и не потурчени, били назначавани за казаскири, беглеръ-беговци, пълководци и Велики везири. Френския рицарь Бертрандонъ въ пжтуванията си на 1433 л. рас-

---

[1]) Гробний надписъ, намѣренъ въ Търново. Българ. книж. Ч. II. юл. ст. 412.

[2]) Ние мислимъ, че умрѣлия въ Пловдивскитѣ тъмници Шишманъ е Янко Шишмановъ, членъ отъ Шишмановата фамилия, който е билъ управитель въ София, него е хванжлъ съ измама Индже-Балабанъ та го е отвелъ въ Пловдивъ и го прѣдалъ на Лала-Шахина който го и затворилъ; а Ив. Шишманъ е живѣлъ и умрѣлъ въ Одринъ. Какъвъ е билъ Янко Шишманъ на Ив. Шишмана не се знае; колкото за Ив. Шишмана и Гази Михалъ Бея въ Одринъ, ако не сж синъ и баща, то сж нѣкои много близъкъ родъ, до колкото може да се разбира по прѣданията и вакуфетѣ имъ.

казва, че второто лице при Султана въ Одринъ билъ нѣкой си Българинъ.[1]) Тия всички високи чиновници происхождали отъ подрасналата българска аристокрация и отъ интелигенцията, която за пръвъ пѫть още можала да даде българската народность, догдѣто не се е била съвършенно отдѣлила отъ българщината и не е била съвсѣмъ забравила происхождението си. По́-голѣмата часть отъ Българитѣ били въ войската и тамо тѣ се държѣли по́ на дълго чрѣзъ еничерството. Почти всичката турска конна войска, аканджиитѣ били все Българи-Еничери, истурчени и не истурчени; тѣхъ обикновенно ги е прѣдвождалъ извѣстниятъ и на Турци и на Българи юнакъ Михалъ Бей и неговитѣ потомци, които живѣли по́вече въ Плѣвенъ, Никополь и Търново.[2]) За българското происхождение на този чютовенъ юнакъ Гази Михалъ Бей, може да се намѣрятъ доста данни, ама не сѫ още разработени нити разяснени. Нѣкои го смѣсятъ съ кюсе Михалъ Бея, тоже извѣстенъ въ турската история, който е отъ Анадолъ Гръкъ или

[1]) Този Българинъ по всѣка вѣроятность е славниятъ Великъ Везиръ Махмудъ паша, за когото казва Хаммеръ, че баща му ужъ билъ Гръкъ, а майка му Трибалка т. е. Българка; той билъ по́-напрѣдъ Беглеръ-Бей. За него се говори, че е правилъ въ София баня, джамия и имаретъ и както се оказва той ще бѫде правилъ наричаната и днесъ Църна Джамия съ Имаретътъ и съсипаната до нея баня; негови вакуфи такожде сѫ били Безистенътъ и Махмудъ паша чаршия въ Цариградъ, доходитѣ отъ които сѫ идвали до послѣднята война (1877) въ София за поддържание на Църната Джамия и Имаретътъ. Той е билъ Великъ Везиръ при прѣвземанието на Цариградъ и послѣ е билъ казненъ.

[2]) До сега се знаѣтъ джамията и мостътъ Михалъ-Бегови въ Одринъ. Прѣди послѣднята война се виждахѫ въ джамията неговътъ гробъ и гробътъ на баща му Хаджръ Бей. Сѣдятъ ли сега, не знаѣ. А защо той се казва Михалъ Бей а баща му Хаджръ Бей, тоже не е обяснено. По прѣдание казва се, че той не е билъ потурченъ; а както се виждаше по надписътъ на гроба му, той ще да е билъ потурченъ но е останѫлъ извѣстенъ за подвигитѣ си съ Христанското си име, като е получилъ и прозвището Гази, сирѣчь побѣдитель. Въ една турска история сега открита въ Софийската стара турска библиотека той се срѣща „Булгаръ Михалъ Бей". И ние се съмнѣваме, да не е той другъ нѣкой синъ на Шишмана, прикриванъ подъ името Хаджръ Бей. Търновскитѣ и Плѣвненскитѣ мютевеллии — Бегове сѫ ме увѣрявали за потеклото си отъ Гази Михалъ Бея, и че той билъ членъ ужъ отъ царственната челядь въ Търново, потурченъ още въ първитѣ врѣмена, като дошли Турцитѣ; говорили ми сѫ много и за Хрисовули, които имали, но не съмъ ги виждалъ. На тия свѣдѣния ние ще прибавимъ и слѣдующето: Въ Търновско край Росица има три села: двѣтѣ по български казвани, Горни и Долни Турчета, а по турски едното Муратъ Бей-кюю (сега прѣкръстено на Бѣла Църква) и другото Омуръ Бей-кюю, а третьото и турски и български се нарича Михалци. Въ тѣзи села и днесъ има прѣдание, че основателитѣ имъ били трима братя, братаници на Михалъ Бея, и че като се върнѫли веднѫжъ отъ война, тѣ поселили четитѣ си тука край Росица между Аканджиитѣ въ Плѣвненско, Никополско и Търновско. Двамата братя испослѣ се потурчили и селата имъ се нарекли по турскитѣ имъ имена: Муратъ Бей и Омуръ Бей, а третия Михалъ не се потурчилъ и селото му и днесъ се нарича Михалци; тѣзи села сѫ войнишки.

Караманлия; но неговото поприще е било пó-друго и той свършва, а тогава настава Гази Михалъ Бей. Нѣкои искарватъ Гази Михалъ Бея отъ родътъ на Трапузанскитѣ гръцки царе; но и то не може да бѫде, защото Трапузанъ е привзетъ подиръ паданието на Цариградъ, а Михалъ Бей е ратувалъ отъ пó-напрѣдъ и въ привземанието на Цариградъ. Конницата, която прѣдвождалъ Мех. Бей, казватъ турскитѣ историци, като потеглила отъ Одринъ за Цариградъ, разорила и опустошила по пѫтьтъ всичко гръцко що срѣщнѫла и направила всичко равно съ земята. За тия имъ разорения, като говори единъ турски историкъ, казва, че отъ хубавото вино ставало много лютъ оцетъ, като подразумѣва съ тия думи истурчванието имъ и рвението имъ противъ Гърцитѣ и въобще противъ неприятелитѣ на Исляма.

Послѣдни личности, извѣстни въ историята подъ името Българи сѫ: Балтовъ или по турски Балтоолу, бившия Капетанъ Паша, или управляющъ морскитѣ сили на Турция, въ врѣме осадата на Цариградъ отъ Моамета II, и двамина други Българи Еничери, на едногото името Драганъ нѣкой си и неговътъ другарь, на когото името не е показано. Тѣзи двамината, въ послѣднето нападание връзъ Цариградъ по сухо, успѣли първи да възлѣзатъ на Цариградскитѣ стѣни откждѣ Влахернскитѣ порти, да побиѭтъ тамо побѣдоносното османско знаме, и тѣ били убити, но другаритѣ имъ насърчени отъ тѣхъ завзели Цариградъ.[1])

---

[1]) За послѣднитѣ говори Ламартинъ и казва, че поименованиятъ Драганъ билъ крупенъ и великанъ човѣкъ. По поводъ на това Ламартинъ расказва, че Българитѣ, които отдавна бълнували за Цариградъ нáй-подирѣ го и привзели, ама не за себе си. Той дава съ това да се разбере, че въ прѣвземанието Цариградъ главната часть на воюющата сила отъ страна на Турцитѣ били Българи; тѣ сѫ нáй-вече пострадали и изгинали, но тѣ сѫ и свършили работа. А за Балтаолу говорятъ гърцки и турски нѣкои хронографи и казватъ изрично, че билъ Българинъ; расправятъ още, че при обсадата на Цариградъ, като билъ управитель на турскитѣ кораби, единъ Генуевски корабъ извардилъ бдителноста му и внесълъ храна въ Цариградъ. Като се научилъ за това Моаметъ II, ядосалъ се и му се скаралъ, послѣ накаралъ да го подвалятъ и му ударилъ 18 тоеги, а подиръ това пакъ му повѣрилъ управлението на корабитѣ, като му казалъ: иди сега и се научи да бдишь. Подиръ прѣвземанието на Цариградъ, нѣколко врѣме той билъ все още управляющъ корабитѣ на Турция, до когато Муаметъ II, не се знае защо, заповѣдалъ да го обѣсятъ прѣдъ корабитѣ на пристанището, което и отъ него получило названието си, Балта лиманъ. Казнението на Балтова, както и съврѣменното почти казнение на Махмудъ паша Великий Везирь, двама заслужили Българи, подсѣща ни ако не на друго, то на тайни нѣкои интриги противъ тѣхъ.

Отъ какъ се прѣнесе столицата на Турция въ Цариградъ, центрътъ на гръцизма, българската народность не е могла вече да състави такъвъ кржжокъ, колко годѣ влиятеленъ; тя е била полека-лека оттикнжта и отстранена отъ прѣкитѣ сношения съ турския дворъ. Още отъ първия часъ гръчещината хванжла да се подкрадва къмъ побѣдителитѣ и да добива косвенно влияние; съ подмазваньето си Гърцитѣ скоро замѣнихж Българетѣ въ всичко, относно достжпнитѣ висши кржгове на християнската аристокрация: по́-дълго се продължавало прѣобладаваньето на Българитѣ между военнитѣ, което се и борило съ влиянието на гърцизма нѣщо около 150 години. Висшитѣ чиновници въ войската, както и всичкото тѣло на Еничеритѣ, по свидѣтелството на Павле Новия (1531) и на други, говоряли си по словѣнски т. е. по български; султанъ Селимъ II знаялъ и говорилъ по български. Отъ начало даже, въ продължение на нѣколко десетки години, въ канцелярията на Султанитѣ много актове се писали по български, издавали се грамоти на товъ езикъ; така що Турция по едно врѣме се сматряла като държава, която била въ пжтьть да стане турско-словѣнско царство, споредъ както е блазнило това и г. Миятовича; но работитѣ испослѣ взели съвсѣмъ другъ обратъ. Като удалечени отъ центрътъ на турското управление, словѣнскитѣ народности, отъ на́й-напрѣдъ били малко по малко съвладвани отъ исламизмътъ, подкопавани и засѣнвани отъ гръцизмътъ; а съ заякваньето и пълното прѣобладаванье на гръцката Цариградска църква надъ словѣнскитѣ повънъ; тѣ църкви били стѣснявани и заглушавани, както и народноститѣ, вслѣдствие единовѣрието имъ съ Гърцитѣ, и на́й-вече българската народность, която била и на́й-близу до пожирающата, зияюща пропасть. За Българитѣ е било вече всячески заграденъ и затрънен всѣкой прѣлѣзъ и всяка промка за промъкванье и пробиванье напрѣдъ въ качеството си като Българи. Всѣка отдѣлна личность, която би осѣщала въ себе-си сила нѣкаква и способность и, която би желала да се домогва за отличие и напрѣдванье, непрѣмѣнно би трѣбало да тръгне или прѣзъ колинкътъ на ислямизма, или прѣзъ тѣсната пжтечка на гръцизмътъ; другъ исходъ нѣмало.

Ни единъ отъ порабощеннитѣ народи, отъ старо врѣме па и до днесь, не е испиталъ горестната сѫдба на българския народъ, да подпадне подъ двойно робство, политическо и духовно, подъ два инородни и другоезични елементи. Всичко що било пó-интелигентно у Българетѣ изгинѫло или се разбѣгало и се отчуждило отъ българщината, както рекохме, още при завоеванието; всичко пó-интелигентно що би могѫлъ да въспроизведе и да даде испослѣ този злочестъ народъ; то щомъ би рекло да иде колко-годѣ пó-напрѣдъ отъ цѣлата маса на народа си, непрѣмѣнно би имало да се изложи да го завлекѫтъ буйнитѣ струи на исламизма или да заблуди и да се заскита въ странпѫтицитѣ на гръцизма, а и въ двата случая да свърши съ изгубваньето на народноста си. Отъ това явно е, че всичката жизненность на българския народъ се заключавала не въ интелигенцията му, а общо въ масата на народа; а пакъ всичката загуба на тая маса, всичкитѣ прѣчки за нейното прѣуспѣванье произлизали отъ необработваньето на народната книжевность. И не е само постоянния ущърбъ що е имала българската народность въ полза на окржжающитѣ я народности; но и голѣмитѣ ония злострадания, що е теглилъ отъ тия свои изродени синове, които не само се отчуждавали отъ своятъ народъ, но бивали още и смъртни врагове за прѣуспѣваньето на тая народность, която ги произвеждала. Не давно минѫлото на българския народъ, па дори и настоящето му по нѣкои мѣста, свидѣтелствува, що си е прѣтеглилъ той отъ такивато свои изроди. Българитѣ сѫ теглили пóвече отъ своитѣ потурченици отъ колкото отъ самитѣ Турци, и пó-голѣмо зло му сѫ сторили Българетѣ гръкомани, отъ колкото самитѣ Гърци. И до сега още нáй-голѣмата причина, дѣто нѣкои мѣста не могѫтъ да се отърсятъ отъ пѫздерътъ на гръцизма, сѫ гъркоманитѣ Българе; а тие гъркомани, за зла честь, сѫ отъ българската бивша интелигенция. Така що безъ прѣувеличение може да се каже, че българщината се е спазила и възродила безъ аристокрация и противу волята на похабената си интелигенция, а само отъ жизненната сила на народната масса. И крѣпъкъ, твърдѣ крѣпъкъ трѣба да е билъ съставътъ на тая груба масса, която е могла да се одържи, да се възроди и да се вцѣли пакъ като единъ народъ подъ

такъвъ единъ губителенъ натискъ, въ продължение близу на петстотинъ години безъ аристокрация, безъ интелигенция, безъ духовенство и безъ народна писменность.

Отъ самото появение на Турцитѣ въ Европа, Българетѣ, лишени отъ своитѣ главатари и голѣмци, распокжсани още отъ тѣхно врѣме, подчинили се на Турцитѣ, които се послужили съ тѣхъ като съ добъръ материялъ отъ сила; а самитѣ Българе се въсползували отъ турската власть съ това само, дѣто че се пооб'единили отъ съсипителната си по́-изнапрѣдъ разединенность; отъ тогава тѣ сж служили въ турската войска въ полза на ислямътъ; тѣ сж участвували въ всичкитѣ боеве що сж имали Турцитѣ въ завоеванията си. Отъ на́й-напрѣдъ тѣ сж ратували даже и противъ себе си, като Българе отъ една область отъ къмъ Турцитѣ, срѣщу Българетѣ отъ друга область противна тѣмъ; участвували сж и за, и противъ въ войнитѣ на Турцитѣ съ Сърбитѣ, сжщо и противу Румжнитѣ и Българитѣ въ Влашко, противу Гърцитѣ и Венециянитѣ, противу силнаго Тамерлана въ Азия и противъ Арабитѣ въ Тунисъ, Триполисъ и Малта; участвували сж и за, и противъ въ войнитѣ имъ съ Маджаритѣ и Австрийцитѣ, забѣлѣжва се даже, че това е ставало и съ Руситѣ напослѣдъкъ. Ни една война не сж имали Турцитѣ, въ която да не сж дигали и Българетѣ, които сж били отъ поданницитѣ имъ народъ на́й-многолюденъ, на́й-ратолюбивъ и на́й-държеливъ отъ народитѣ, които населяватъ Балканския Полуостровъ. Турцитѣ на сѣки петь годинъ сж десеткували населението на България и сж вземали рожбитѣ ѝ, та сж ги истурчвали за Еничери;[1]) а за спомагатна войска тѣ

[1]) Ето какъ се оплакватъ Българитѣ въ народнитѣ си пѣсни отъ тая губителна система на турцитѣ.

Ой хубава Янице, довице,
Заръчал е Паша Еничерин,
Да му идат Солунски кметове,
Да ги праша Паша Еничерин:
Да ли можат Еничери да сж,
Да ги пише Паша Еничерин,
Да ги пише със него да идат,
Да ги води на царева войска.
Отпрати си два бърви улака,
Два улака, два вредни юнака,
Докараха Солунски кметове.
Ка дойдоха Солунски кметове
Та на Паша по тихо говорят:
Бог помага Паша Еничерин.
— Дал Бог добро, Солунски кметове,
Че ви праша Паша Еничерин:
Можете ли Еничери да сте,
Да ви водим с мене да идете,
Да ви водим у царева войска.
Кметове му по тихо говорат:
Тако м' Бога Паша Еничерин,
Неможеме Еничери да сме,
Да ни пишеш със тебе да идем,
Да ни водиш у царева войска;
Тука има Еница-довица
Она има до двѣ мжжки дѣца,

вземали не само колкото мислили че имъ трѣба, а земали колкото щѣли, дигали ги съ десетки и стотини хиляди и не ги щадѣли ни нáй-малко, трошели ги безпощадно и, разумѣва се, че отъ тие, дигнѫтитѣ веднѫжъ на война, твърдѣ малцина се връщали назадъ живо здраво на огнищата си. Това твърдѣ много истощавало българското население, а още пóвече го съсипвали ежедневно биваемитѣ изнародвания и прѣвращения въ Турци и Гърци; така що, освѣнъ дѣто живѣли въ робство на мѫки и на теглила, ами и бройнос'та имъ, вмѣсто да расте, намалявала. Отъ десетомилионно население, както може да се прѣдполага да е билъ българския народъ прѣди подпаданието си подъ Турцитѣ, въ растояние на двѣстѣ години, той намалѣлъ нѣщо два милиона, а още пó-насетнѣ, той намалѣлъ още пóвече.

При паданието си Българетѣ се противили, но безъ успѣшно, като що били распокѫсани и не съюзени въ силата на народното си единство. Пó-испослѣ тѣ не само че

Они можат Еничери да сѫ,
Да ги пишеш със тебе да идат,
Да ги водиш у царева войска.
Ойдоха си Солунски кметове,
А он прати два силни улака,
Два улака, два вредни юнака,
Докараха Яница довица,
Па му Яна по тихо говори:
Бог помага Паша Еничерин
— Дал Бог добро Яница, довице,
Добрѣ дошла на пашини дворье
Да те праша Паша Еничерин;
Тизе имаш до двѣ мѫжки дѣца,
Та можат ли Еничери да сѫ,
Да ги пише Паша Еничерин,
Да ги водим със мене да идат,
Да ги водим у царева войска.
Като рече Паша Еничерин,
Като рече, още не изрече,
Тогай викна Яница-довица:
Ле-ле Боже, ле-ле мили Боже,
Сé до мене Еничерство дошлó!
Кога беше първо Еничерство,
Откараха моего девера,
Откараха та веч' и не дойде!
Кога беше друго Еничерство,
Откараха мойго ступанина,
Откараха та веч' и не дойде!
Па сега е дошло пусто, клето,
Пусто, клето, трето Еничерство
Да карят до двѣ мѫжки дѣца!
Проговори Паша Еничерин,
Тако м' Бога Яница-довице,
Откарали твойго ступанина,
Да го видиш можеш ли го позна?
А Яна му тихо отговаря:
Тако м' Бога Паша Еничерин,
Да го видим, че да го познаем,
Сé прилича на твоето лице.
Паша бръкна у свилени джепи,
Та извади тоя ситенъ бисер,
Та го даде Яници, довици,
Даде ѝ го у свилени скути:
Земи Яно, тоя ситенъ бисер
Та го носи дома на дворове
Да ми чуваш до двѣ мѫжки дѣца.
(Дупничка).

Много още и други народни пѣсни се жалуватъ на това тежко състояние. Ние нѣмаме историци, но и пакъ сѫ се намѣрили злощастни записници, които сѫ записвали по старитѣ черковни книги разновидни оплаквания отъ тая съсипителна за българския народъ мѣра на турското правителство. Ние имахме десетина такива записки, сега нѣмаме ни едно, па и книгитѣ, отъ които сми ги снемали, сега вече не сѫществуватъ, освѣнъ, ако стоятъ тия книги отъ които бѣхми снели три такива записки: въ Ловечъ въ долномахаленското училище едно рѫкописно Евангелие и въ Елена нѣколко рѫкописа у покойния Никифора Мудрона.

желаяли, а се и опитвали на нѣколко пѫти сами да възстановятъ старата си самостоятелность; но тѣзи имъ опитвания се не удавали, защото имали пóвече мѣстенъ характеръ, каквито сѫ били възстанията на Тимокъ и други мѣстни възстания. Само пó-късно, когато вече въ служението си на Турцитѣ, тѣ се посближили и се посдушили, тогава, тѣ се видѣли нѣкакъ пó на купъ, и при всичкото си общо отпаданье и истощение, тѣ взели да се по окопитватъ и да се осѣщатъ, като пó-силни. Ето защо до двѣстѣ години нѣщо подиръ паданьето си, тѣ се осѣщали нѣкакъ пò-бодри и пò-самонадѣянни. Твърдѣ скуднитѣ исторически свѣдѣния за прѣзъ тие тъмни дни не ни даватъ ясно понятие за животътъ, който сѫ прѣкарвали нашитѣ прадѣди по онова врѣме; но все пакъ, въ тѣзи скудни свѣдѣния, можемъ да видимъ мъжделива нѣкаква си посока за настроеньето на духътъ имъ. Отъ расказванията на помѣнѫтия рицаръ Бертрандона, ние виждаме, че когато той въ пѫтуванието си (1433) минѫлъ прѣзъ Пловдивъ, този градъ тогава още билъ населенъ пòвечето съ Българе, и тогава си билъ той голѣмъ градъ съ богати плодоносни околности: твърдината му, на която сега и мѣстото не се знае, тогава била само въ развалини. Прѣзъ гори и пусто-праздни пространства, той стигнѫлъ въ София, нáй-добрия тогава градъ на България, съ една не твърдѣ голѣма твърдина и съ съсипани градски стѣни. Въ София имало тогава малко Турци, населението на градътъ и на около било все Българе; *Тѣ не крили желанието си да смѣтнѫтъ отъ себе си турското иго.* До това врѣме имало още живи нѣкои отъ Българетѣ, които помняли врѣмената на старата българска самостоятелность, нѣкои твърдѣли по планинитѣ се още държели, каквото Враца, Ловечь, които паднѫли подиръ паданието на Цариградъ. Отъ това врѣме се започватъ поселенията на Българетѣ по отпѫтнитѣ гористи мѣста и захващатъ да се явяватъ по планинитѣ частни мъстители на турскитѣ насилия, български войници, подъ име хайдуци, съ въоржжени чети отборъ юнаци и съ особенни байраци.

За тие първи народни борци на българската свобода нѣма почти никакви свѣдѣния у чуждитѣ, мѣстнитѣ само безкнижни пѣвци въспѣвали подвигитѣ имъ, и то по-

крито, алегорически, още и вяло нѣкакъ си, а не съ жива енергия. Чакъ когато пó далечнитѣ имъ съсѣди, подскрижени отъ турската сила, взели да се грижатъ за своето сѫществувание и да се съюзяватъ противъ тѣхъ за отбрана, тогава тѣ наченѫли да се вгледватъ въ забравенитѣ до тогазъ Българе. Въ какво състоянье сѫ се намирали Българетѣ двѣстѣ години почти подиръ паданието си, то ясно може да се види отъ съврѣменника писатель Дубровчанинътъ Павелъ Джорджичъ, който познавалъ тогавашнитѣ Българе изблизу, като живѣлъ дълго врѣме между тѣхъ. Като ги прѣпоржчвалъ за съюзници на Сигизмунда, той съ увѣренность можалъ да казва за тѣхъ: „Българетѣ сѫ народъ съ достойнство; тѣ иматъ благородна душа. Не търпятъ никакви оскърбления на честа си и отмъщаватъ съ смъртъ такива оскърбления . . . Българетѣ, прибавя той, не сѫ приятели съ Гърцитѣ, а спрямо другитѣ християнски народности сѫ добри и искренни. Но тѣхнитѣ владѣтели — Турцитѣ, не се отнасятъ съ тѣхъ както заслужватъ, *макаръ съ тѣхна помощь и да сѫ покорили всичко, което владѣятъ въ Европа*. Отъ прѣди дестина години, забѣлѣжва Джорджичь, притѣсненията отъ Еничаритѣ и спахиитѣ сѫ станѫли вече несносни, на Балканския полуостровъ всичко се е измѣнило, и *Българетѣ*, заключава той, *съ нетърпѣние чакатъ да нахлуятъ християнскитѣ войски и готови сѫ да исколятъ всички Турци въ земята си*“.[1])

Тѣзи думи на Джорджича не сѫ били праздни прикаски, нити думи исказани за похвала само и ласкание на Българетѣ, нито пъкъ патриотизмътъ на Българетѣ е билъ просто само канянье и ненаканвание; то било горѣщо желание на цѣлъ народъ и непрѣложно намѣрение да се борятъ, да мъстятъ и да мржтъ за свободата си. Послѣдовавшитѣ на скоро събития показватъ, че падналиятъ български народъ не билъ още съвсѣмъ измършавѣлъ и изнемощѣлъ духомъ, каленъ въ страданията си, той се наемалъ да мѣри силитѣ си съ Турцитѣ, въ това врѣме, когато тѣ били на върхътъ на могуществото си и цѣла Европа треперала отъ тѣхъ. Българетѣ се надѣяли съ своята си снага да строшатъ турската сила и да си извоюватъ свобода и самостоятелность; съврѣменното обаче дви-

[1]) Период. Спис. I. 44, 59

жение на съсѣднитѣ имъ народи се намѣсило и поискало да експлоатира това ратолюбиво у тѣхъ настроение. Своекористнитѣ внушения на чуждитѣ, рвението на Българетѣ къмъ по̀-скорошното избавление, въвлѣкохж ги по-лека-лека въ единъ лъжовенъ и безисходенъ пжть; това парализирало до нѣйдѣ тѣхната дѣятелность, напѣло имъ много по̀-лоши слѣдствия за въ бждще, затрило едва що възродената имъ самонадѣянность и приучило ги да се поддаватъ на чужди внушения и да очакватъ спасението си отъ тая или оная комбинация, отъ успѣхътъ или отъ интригитѣ на тая или оная съсѣдна сила, и така ги довело на́й-послѣ до тамъ, дѣто да бждатъ подиграчка на чуждитѣ домогвания и постоянна жъртва на чуждитѣ интереси.

Българетѣ, които въ краятъ на XVI-то столѣтие мисляли сами да се освободятъ отъ Турцитѣ, поддавани на чужди внушения се озъртали за помощь и съдѣйствие отъ други; тѣ на́й-първо дали ухо на думитѣ на младиятъ трансилванский князь Сигмунда Батория и на неговитѣ съюзници Михаила Витеза, Влашкия воевода и Аарона молдавския господарь, съ които влѣзли въ сношение и въ споразумѣние за взаимно дѣйствие противъ Турцитѣ; но, и тогава тѣ прибързали. Още на 1594, когато Сигмундъ не билъ се още наканилъ, нетърпѣливитѣ Българе се промъкнжли въ Влашко и се присъединили на Михаиловата отборна войска; тѣ повели прѣзъ зимата тая войска та е прѣвели по ледътъ прѣзъ Дунавъ и, отведнъжь цѣла Дунавска България се прѣвърнжла на пламтещъ вулканъ. Прѣведената войска разбила на нѣколко мѣста Турцитѣ, всичкитѣ край дунавски градове, отъ Исмаилъ до Видинъ — Хърсово, Силистра, Тутраканъ, Русчукъ, Флочь (между Руссе и Свищовъ) Свищовъ, Никополь, Орѣхово, били разграбени и почти изгорени. Баба-Дагъ и Разградъ завзети и земено отъ тѣхъ тежка контрибуция. Отъ само себе-си се разумѣва, че минжлата отъ Влашко чужда войска за толкозь кратко врѣме сама не е пристигнжла на вредъ да извърши тѣзи чудеса отъ храбрость и пъргавость; тука е очевиденъ пръстътъ на туземнитѣ Българе. На пролѣтта още тогава Михаиловата войска, която бѣ минжла отсамъ Дунавъ, прѣтварена съ плячка се завърнала назадъ срѣзъ Дунавъ, а възбунту-

ванитѣ Българе останжли лице съ лице срѣщу Турцитѣ. Българетѣ тогава не се уплашили и не сж притаили, а съсрѣдоточили възстанието въ Търновско, прогласили тогава си още (1595) за български царь нѣкого си Шишмана III, отъ потеклото, както се вижда, на Ив. Шишмана, и рѣшили се да отстояватъ народната си самостоятелность, въ ожидание и на чужда помощь. Русчукъ, Варна, Шуменъ, Провадия, съ една рѣчь цѣла източна България била въ споразумѣние; а, както се вижда, и западна България тоже била настроена да се намѣси въ това размирно движение; защото въ тая сжщата година до 2000 горски юнаци, подъ име хайдуци, нападнжли на София и я разграбили. Мѣстнитѣ Турци и Еничеритѣ еднакъ се още държели въ нѣкои мѣста само, ама не били въ състояние да потушатъ движението, и чакъ когато потурченикъ, Синанъ-паша, като Великъ Везиръ, можалъ да събере голѣма турска сила и да пристигне въ България, Българетѣ видѣли, че очакваната помощь не се явила, и че тѣ сами не ще могатъ да устоятъ противъ турската сила; то едни се притаили, а други се пръснжли и разбѣгали, както направилъ и новопрогласениятъ царь Шишманъ III, който съ близкитѣ си привърженици забѣгнжлъ въ Руссия. А пóголѣмата часть отъ военнитѣ се присъединили съ войскитѣ на Влашкиятъ воевода Михаила, и продължавали да се държжтъ противъ Турцитѣ съ надѣжда, че ще получатъ помощь отъ Сигмунда и ще се върнжтъ въ България.

Въ това тѣхно очакване работитѣ на съюзницитѣ се нѣщо позаплели. Поляцитѣ нападнжли на Молдавия и задържели Сигмунда отъ да се намѣси въ дѣлата на съюзътъ противъ Турцитѣ. Самъ Сигмундъ едва чакъ прѣзъ есеньта можилъ да се вѣсти съ войска въ Влашко и спомогнжлъ, колкото да отблъсни Синанъ паша, който билъ минжлъ въ Влашко да гони възстанницитѣ, а послѣ пакъ се завърнжлъ съ войската си въ Трансилвания. Прѣзъ зимата хайдутитѣ или войскаритѣ на Влашкия князь Михаила, Българе и други, пакъ минжли отсамъ Дунавъ, ама като нѣмало кой отъ мѣстнитѣ Българе да ги поддържи и придружи, тѣ неможли да направятъ нищо, ненадѣйно само нападнжли на Плѣвенъ и заробили богатиятъ мютевеллия отъ потомцитѣ на Али бея Михалоолу (синъ на Гази Михалъ бея), който

трѣбало твърдѣ скжпо да плати за да се искупи; подиръ това, тѣ се завърнжли пакъ въ Влашко. Отъ това насетнѣ събитията на Западъ не дали вече възможность на Сигмунда да продължава войната. Съставениятъ противъ Турцитѣ съюзъ бездѣйствувалъ, оставенитѣ на сждбата си Българе прѣтеглили страшно теглило отъ мъщението на Турцитѣ: до 16000 Българе селяни били принудени да напуснжтъ отечеството си и да се прѣселятъ на Влашко, дѣто били размѣстени по селата.

Едвамъ подиръ три години (1599) влашкиятъ воевода Михаилъ Витезъ сторилъ да се помжчи да съедини Влашко и Молдова съ Трансилвания; за това той билъ набралъ войска отъ Ромуни или Власи, Българе, Сърби, Поляци, Маджари и мало-росийски казаци. Но нáй-отбраната и нáй-вѣрната му войска били Българетѣ и нáй-добриятъ му и вѣренъ пълководецъ билъ началникътъ на българската войска Баба Новакъ[1]), когото Михаилъ видѣлъ за добрѣ да го прати като пратеникъ въ трансилванския лагеръ за споразумѣние върху намѣренията Михаилови, а може би и за продължение пакъ войната съ Турцитѣ. Новакъ Баба отишелъ до трансилванскитѣ граници прикриванъ отъ свои си войници; но въ трансилванския лагеръ той билъ вѣроломно хванжтъ отъ разяренитѣ трансилвански дворяне, безпощадно и нáй-ужасно измжченъ, а нáй-подиръ живъ изгоренъ на 1600.[2]) И тъй по онова врѣме Българетѣ отсждъ и отвждъ Дунавъ останжли безъ прѣдводитель, безъ поддръжка и безъ никаква надѣжда; сега тѣ можахж да видятъ нáй-добрѣ, колко сж били суетни надѣждитѣ имъ на иноплеменницитѣ, и до какъвъ халъ могжтъ тѣ да доведжтъ единъ самъ по себе-си слабъ и безпомощенъ народъ. Но такова е человѣчеството, подхлъзне ли се веднъжь единъ народъ низъ урва, той мжчно може да се спрѣ, а като се смъква на долу той все му се чини, че напрѣдва ужь къмъ цѣлта си, чакъ доклѣ попадне въ ямата

---

[1]) Самото име на Баба Новакъ, или Новакъ Баба показва, че той е билъ каленъ въ боеветѣ застарелъ и опитенъ войникъ, дълго служившъ въ турската войска; така сж наричали Турцитѣ само тие, които сж дълго служили въ войската и заслужено испълнявали воинскитѣ си обязанности. Раичь смѣся тогова Новакъ-Баба съ по стариятъ сподвижникъ на Кралевъ Марка Дебели Новакъ; но то не е вѣрно. Новакъ Баба се вижда да е билъ отъ Ист. България.

[2]) Ирич. руск. прѣв. Стр. 604, 605, 606 и 607.

на погибелта. Да не обърне веднъжь единъ народъ политиката си, на малджилжкъ; той непрѣмѣнно ще опросѣе като малджията, все въ надѣжда, че ако не днесъ, а то утрѣ; ако не тукъ, а то тамъ нѣйдѣ си ще ископае заровеното иманье — спасението си. На тогавашнитѣ Българи непослужило за урокъ прѣтърпѣната по това врѣме несполука и злочестина; тѣ продължавали вече да се вълнуватъ постоянно по чужди подбадания и да се ласкаѫтъ за поддържание и спасение отъ чуждитѣ. Особенно съсипителна и гибелна е била за тѣхъ свръската имъ съ западнитѣ тѣмъ съсѣдни държави. Австро-маджария и тогава още както и днесь, като бѣ турила ржка на нѣкои отъ распокжсанитѣ словѣнски държавици на Западъ, не прѣставаше да клати съ лостътъ на свободата ушъ Сърбия и България за дано да тури и тѣхъ на ржка; тя дѣйствувала сѫщеврѣменно и чрѣзъ пропагандата на католицизма.

Още прѣди паданието на българското царство въ 1365 Маджарския краль Лудовикъ, като заробилъ Страцимира и завзелъ столицата му Видинъ, искалъ отъ Римъ 2000 католишки калугери за да покатоличатъ видинската область: съ помощта на маджарската войска, той покатоличилъ до 200,000 жени, дѣца, голѣмци, селяни пóвече и калугери. За да прѣдупази своето царство отъ подобна участь, търновския царь Иов. Шишманъ трѣбало да помисли, какъ да испѫди Маджаритѣ отъ Видинъ. Той се съюзилъ съ Турцитѣ въ Одринъ и нападнжлъ, но тѣ подпомагани отъ влашкия князь Владислава, (шюря на Страцимира, който билъ роденъ отъ католикиня, както била католичка и сестра му Страцимирица) отблъснжлъ Българетѣ и Турцитѣ. А когато испослѣ на Шишмана се удало да склони на своя страна Владислава, Влашкиятъ князь, съ негова помощь на 1369, той испѫдилъ Маджаритѣ отъ Видинъ и прѣобърнжлъ покатоличеното население пакъ въ православие. Католици останжли само въ Видинското воеводство Кипровецъ (Чипоровци днесь) и въ нѣколко села около Чипоровци, и чрѣзъ тѣзи Българе-католици Маджаритѣ и Австрйцитѣ интригували испослѣ противъ Турцитѣ и съ примамката на свободата тѣ увличали и православното население на България.

Въ врѣмето, за което пò-напрѣдъ говорихми т. е. подиръ несполуката на Българетѣ да се освободятъ отъ Турцитѣ чрѣзъ съюза си съ Власитѣ и Трансилванцитѣ, Австрийцитѣ влѣзли въ сношение съ Католицитѣ въ България, а че и съ православния тогава Патриархъ въ Охридъ. Балканскитѣ народи почти всички и особенно Българетѣ католици и православни били въ възбудено състояние. Още въ първата четвърть на XVII-то столѣтие тѣ дѣятелно работили и се приготвяли за едно сериозно възстание. Около 1630 Католицитѣ Българе се обърнали формално за помощь къмъ Фердинанда II-й австро-германский Императоръ и къмъ полския краль Сигизмунда III, а православнитѣ се споразумѣвали тоже съ православнитѣ Власи, и на 1633 тѣ вече били въ заговоръ съ Влашкиятъ господарь Матия Бесараба, който щѣлъ да бѫде на чело на въстанието. Турцитѣ се поосѣщали, че нѣщо се крои и, за да го разстроѭтъ, тѣ прѣдприели да унищожатъ наслѣдственото право на Влахо-молдавскитѣ воеводства и се погрижили да настанятъ въ Влашко и въ Молдова Гърци фанариоти за господари, за да ги иматъ шпиони въ тамкашнитѣ движения. А на 1638 Мурадъ IV-й отклонилъ Българитѣ отъ воинската повинность, запрѣтилъ имъ да участвуватъ вече въ турската войска, за да не се обучаватъ на война и да не носятъ оржжие, а въ сѫщото врѣме заповѣдалъ насилственно да истурчатъ планинскитѣ и пò-войнственни жители на България, Тракия и Македония. [1])

---

[1]) Броятъ на истурченитѣ въ разни врѣмена Българе не може още да се укаже на вѣрно, на своѭ прѣброявани прѣди войната на 1877 тѣ възлизахѫ около 700—800 хиляди. За да се не укаже нѣкому числото прѣвишено ние ще посочимъ на мѣстата, които населяватъ сега още тѣзи потурняци. Въ Дунавска България прѣди войната имаше ги више отъ 40.000 души въ Раховско въ околията Бѣла Слатина и на горѣ по Скѫта, по Искъръ и по притокѫтъ му Панига, въ Врачанско, Ловечко и Плѣвненско дори въ днешна Тетевенска околия, въ Никополско 2 – 3 села, и при всичко че се избихѫ и изселихѫ има още остатки по тия мѣста около 10—12 хиляди. Въ Тракия като започнемъ отъ Димотишко въ центрѫтъ и по двѣтѣ страни на Родопскитѣ окрѫзи, околии и нахии, както въ Гюмюрджинско, Скеченско, Ахѫ-Челебийско, Дарѫ-деренско, Ваканѫско, Чепина, Доспатско, Неврокопско, Разложнско, Драмско и Кавала, въ Струмичко (Малешево), Щипско и прѣзъ Вардаръ Тиквешко, Мегленско, (Караджово, Кайлери) и отъ Скопско на горѣ до Призрѣнъ, въ Тетовско, Гостиварско, Дебърско. Въ България тѣ се наричатъ помаци, въ Родопитѣ и въ югоисточна Македония — Ахриени, въ сѣверозападна Македония — Торбеши, Улуфи и Курки. Освѣнъ общото насилно истурчвание, за което е тука рѣчь, трѣба да не испущаме изъ видъ първитѣ частни истурчвания на голѣмцитѣ, на Еничеретѣ, и особенно тие отъ Богомилската ересь. Тая ересь била доста распространена между Българетѣ още прѣди паданието на България, тя била като национална вѣра на угнѣтенитѣ Българе, настроена нáй-първо противу Гърцитѣ, а пó на подиръ и про

Католицитѣ въ България ако и да били малко на брой само въ Чипоровското воеводство, въ Софийско и въ Скопско, тѣ имали това прѣимущество надъ православнитѣ, че имали пóвече интелигентни и учени хора особенно въ духовенството си, което тогава се вижда да е било народно, т. е. чисто Българско, а не като сега Италиянско. Ние не можемъ тука да не споменемъ за Великиятъ онзи патриотъ, католикъ Българинъ, Петъръ Парчевичь отъ Чипоровци. Той билъ, както го историята свидѣтелствува, потомъкъ отъ славний дворянски родъ въ България, човѣкъ не само ученъ и краснорѣчивъ, но и опитенъ; знаялъ много добрѣ не само Словѣнски и Гръцки, но и Латински, Италиянски, Влашки, а че и Ерменски; той се училъ въ Лорето и въ Римъ и билъ докторъ на богословието още на 1644, когато билъ назначенъ за викарий (намѣстникъ) на Маркианополскиятъ католишки архиепископъ въ България.[1]) Тоя човѣкъ избрали католицитѣ да обходи европейскитѣ дворове и да ги умолява за помощь противу Турцитѣ; а нáй-забѣлѣжителното е, че този великъ мѫжъ не билъ патриотъ само въ тѣсенъ смисъль на католицизмътъ, както се проявява на послѣдньо у католицитѣ, но билъ горещъ партизанинъ на Словѣнската идея, и той както и Чипоровскиятъ старъ архиепископъ Деодатъ; защото не дѣйствували въ името само на ограничения католицизъмъ, а въ името на Българе и Сърби, на Словѣнский свѣтъ по Балканския полуостровъ. Нѣма съмнѣние, че идеята за

тиву правителственнитѣ въ България; за това били гонени и притѣснявани както отъ Гърцитѣ тъй и отъ Българетѣ, и тѣ нáй-първо се поддали на ислямътъ, както и остаткитѣ имъ испослѣ се присъединили на католицизмътъ. — Пукевилъ казува на едно мѣсто, че пръвъ поводъ за волното истурчване на Българетѣ дало нáй-напрѣдъ селото Богомила[1]) и подиръ се истурчили и други. Вѣроятно помацитѣ или потурченицитѣ сѫ били пó-много, но сѫ се асимблирали съ Турцитѣ пó-рано, за това въ градоветѣ и въ собственно турски села днесъ нѣма Помаци, а само въ чисто помашки и размѣсени съ Българе села живѣятъ.

[1]) За Маркианополь нѣкои мислятъ да е днешна Прѣслава, други мислятъ да е Шуменъ, а други казва да е билъ нѣкѫдѣ изъ Герлово отъ Шуменъ за Върбица, но нáй-основателно е мнѣнието на тие които го турятъ въ Варненско при Дѣвненското езеро.

[1]) За кое село Богомила говори Пукевилъ, ние точно незнаемъ; знаемъ само за едно село Богомила въ Велешкия планински окржгъ Хасъ-колу, на пѫтътъ къмъ Прилѣпъ по рѣка Бабуна дѣто прѣди падането на Българетѣ били съсрѣдоточени Богомилитѣ, отъ това белкимъ наричали бабуни, бабѫне и бабоане. Бабунскитѣ села на Хасъ колъ сѫ 19, отъ които по-голѣми тѣ сѫ Тѣово. Оморани, Бистрица, Согля, а най-голѣмо е селото Богомила. Но въ това село, както и въ цѣлий Хасъ-колу днесъ нѣма потурняци освѣнъ въ селото Оморни дѣто има до десетина кѫщи Турци и въ Согля, дѣто сѫ пришелци Арнаути. Освѣнъ ако сѫ се смѣкнали потурняцитѣ отъ планинитѣ въ плодородний Тикнешъ, което е смѣжно съ Хасъ-колу. Но може Пукевилъ да говори за друго нѣкое село Богомила въ Акарнания и Етолия (въ Гърция).

възстание противу Турцитѣ е възбудена у него отъ Италия, именно отъ Венециянетѣ, които тогава замисляли за война съ Турцитѣ, както и отворили война на 1645; но важното е, че Парчевичъ не дѣйствувалъ само като католикъ, а и като Българинъ и изобщо като Словѣнинъ. Той първо се отнесълъ не само до Австрийския императоръ Фердинанда II, а и до Полский краль Владислава IV и подсѣтилъ православнитѣ да се обърнѫтъ къмъ Русия, която по това врѣме започенала да се явява вече като значителна сила въ Европа.

(Слѣдва).

СТИХОТВОРЕНИЯ.

Далечь отъ грѣха.

В' прѣкрасна долина, край бистра вода,
Побѣгнж ми лудо далечь отъ свѣта,
И сладко любовно в' цвѣтя се простре,
Па викнж, та пѣсень на жалость запѣ.

Отъ мжки сърдечни болезно горьж;
Ахъ, младъ и зеленъ щж се клетъ уморьж!
Не щж да живѣьж в' грѣховния свѣтъ,
Не щж вечь да гледамъ измами навредъ!

Цвѣтя, позволѣте при васъ да сѣдьж.
На чистия въздухъ и на свобода;
Азъ идж да дирьж отъ вазе покровъ,
На вазе поднасямъ и свойта любовь.

По назе вечь нѣма мечти идеалъ,
Вжду е покрито съсъ гнусотъ и каль;
Любовь се намира, нъ само за срамъ;
На честното гений отдавна е нѣмъ.

Приспи ме, о цвѣте, възъ твойтѣ листа,
Напой ме съсъ дъха на твойтѣ уста!
Дано да забравьж свѣтовния смѣхъ
И свойтѣ свѣтовни интриги и грѣхъ.

1886. **Ив. П. Плачковъ.**

I.

Тъй и както въ морето трепти и играй
Тжжовниятъ ликъ на луната
И тихитѣ вълни трептятъ и блѣстятъ
Въ вълшебната нейна позлата, —

Тъй сжщо въ сърце ми, безбродно море,
Грѣй ликътъ ти мило създанье,
И моитѣ пѣсни трептятъ и блѣстятъ —
Огрѣни отъ твойто сиянье.

II.

Бучи и плѣскай море сърдито,
Вълни прѣхвърляй реви, кипи,
Менъ ме нестрѣска ревътъ ти грозни —
Свѣтла надѣжда бодрость крѣпи.

Ахъ, ще повиешъ, пакъ ще утихнешъ;
Вълнитѣ твой ѹстрѣмъ ще спржтъ
И пакъ кърмило азъ щж оправи,
Пакъ щж си тръгна изъ своя пжть.

Но друго мене море ме тласка,
Въ гжрди вгнѣздено, не тихва то, —
Въ негови ржцѣ й мойто кърмило,
И то ме тласка дѣто си ще.

П. П. Славейковъ.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ

НАРОДНИ ПѢСНИ.

Гьергьéв-ден.

Записалъ С. Ж. Д-въ. — Слушана отъ Шанка Дишковъ.

Днеска е света недéліа
А зарàна е, пондѐлник
Ф' пондéлник ми е Гьергьéв-ден,
Сéкьи ште àгне да кóли
5 Гьергъéв-ден да си отслýжи
Бóгу молѝтва да стóри.
А Стоіан сирàк сиромà(х)
Че нéма àгне да кóли
Гьергьéв-ден да си отслýжи
10 Бóгу молѝтва да стòри;
Съдé е, (х)одѝл млат Стоіан
По т'рла и по бачѝи
Данò си àгне измòли,
Та Гьергьéв-ден да си отслýжи
15 Нѝкой му áгне не дáде
Гьергьéв-ден да си отслýжи
И той домà си іутидѐ
Па си Петкáни говòри:[1])
„Либе, Петкáно, Петкáно,
20 Съдем съм áзе (х)одилъ
По т'рла и по бачѝи
Никой ми áгне не дáде
Гьергьéв-ден да си отслýжим' (м. ч.),
Та Бéгу молѝтва да стóрим;
25 Емѝ ште кóлим' детéто
Гьергьѐв-ден да си отслýжим'
Бгóу молѝтва да стóрим' " —
Іáла Петкéна говóри:
„Лѝбе Стоіане, Стоіане
30 Къ ште да кòлим' детѐто,

[1]) Думата *„говори"* въ Зайчаръ се чува само въ пѣснитѣ, а иначе се казва *„(х)оротиш"*; „(х)оротиш ли сý тоя чóвекъ?"

Котò си ни е еднòто,
И ни́е сме го доби́ле
Със' бѝлки и със кòрене—."
Іа́ла, си Стоіан говòри:
„Ли́бе, Петка́но, Петка́но,
'Ако си ни е еднòто
Ни́е ште го закòлим'
Та Гьергьѐв-ден да си отслу́жим'
Бо́гу мили́тва да сто́рим';
На́ло шта ти са пòмола
Куга́ си до́де дете́то
А ти́зе[1]) да му нека́жеш
Че ште го ни́е кòлиме,
Да си не р'гне да біага"
Не билò ма́лку не мло́гу
Ѐту че додѐ дете́то.
На ли е ма́йка рождѐна
Не можла́ да са̂ зад'ржи
На́ло на дете́ казàла:
„Си́не, П'рва́не, П'рва́не,
Зака́нил са̂ е, башта́ти
Теб', си́не, да та̂ закòли,
Гьергьѐв-ден да си отслу́жим'
Бо́гу молѝтва да стòрим". —
Іа́ла си детѐ говòри:
„Ма́ле ле, ста́ра, глу́пава,
'Ако се е та́те закàнил
Мен млàдо да ма̂ закòли.
Ти д'идеш[2]) ф' но́ва черши́іа
Да ку́пиш свила̂ сіа́каква
На́й-ви́ше свила̂, ри́мизна.—
'Од четири ми іа̂ препрегнѝ
'Од девет ми іа уплетѝ
Свѝлен ми гайтàн исплетѝ.
Двете́ ми р'ъце прив'ржѝ
Дордѐ ма̂ тàто закòли
Данò са̂ мàйке зàд'ржа
На та́та да не пòсегна,
Че бѝ-ште ніашто грео(х)тà.
Греота́, ма́ле, од Бога
Срамота́, мале, од (х)о́ра".—
Петка́на детѐ послу́ша,
Па си е рàно ранѝла,
У та́я нòва черши́іа,
Купѝла свила̂ сіа́каква,

[1]) Това мѣстоимение, само въ тоя случай се чува така. Иначе то се чува както си е — просто ти.

[2]) Да идешъ

Нàй-ви́ше свилâ рѝмизна
'Од четири іа препрѐгна
'Од девет ми іа упле́те
Свѝлен ми гайтàн испле́те
80 Е́ту че додѐ мла́т Стоіан
Па си дете́то уло́ви
Двете му ръцѐ прев'рза
Па го на зе́мліа обо́ри
Дете́то да си закòли
85 Гьергѐв-ден да си отслу́жи
Бо́гу моли́тва да сто́ри.
Іа́ла сê дете́ прирѝта
А свилàта сâ искъ̂са,
Ма́йка му стои́, па пла́че . . . .
90 А дете́то ѝ гово́ри:
„Што стои́ш ма́ле, што пла́чеш?!
Ру́са си кòса́, одрежи́
Двете́ ми ръце прев'ржи́.
Дорде́ мâ та́то закòли,
95 Да́но сâ, ма́ле, зад'ржа . . .
На тàта да не пòсегна
Та гріа(х) прет Бо́га да сто́ра".
Іа́ла се Стоіан испра́ви.
Срешту́ слънце сâ прек'рсти
100 И́ си загла́ди ношчето
На *маса́т* и на огни́ло;
Кугà на доле поглѐднâ
Ф' крака́ му въкло а́гънце.
Го́под му съдал (?) а́гънце
105 Да си П'рвана и́збави
Че баштѝ си сâ покорѝлъ:
. . . . . .
. . . . . .
Стоіан е а́гне закòлил
Та си Гьергьѐв-ден отслу́жил
И Бо́гу моли́тва іоста́вил".

КНИЖНИНА.

I. КНИЖОВНИ БѢЛѢЖКИ.

Къмъ възгледа за нашитѣ филолози.

„Като четемъ многолиственнитѣ студии на тие наши филолози, написани все въ такъвъ езикъ, както що сѫ горѣприведенитѣ части, иска ни се да знаемъ, какъ тие господиновци оправдаватъ своята чудовищность. Явно и нарочно тѣ никога не сѫ излизали да се оправдаватъ; това отъ тѣхна страна иде твърдѣ естественно, понеже никой до сега не имъ е казалъ, че сѫ заблудени“.

Тия сѫдейски думи влизатъ въ текста на статията „нашитѣ филолози“, обнародвана въ послѣдната, XXI—XXII книжка отъ „Периодическо Списание“, стр. 526—533, отъ псевдонима Д-ръ Арà д'Абулъ, и тѣ именно думи ме испълнятъ съ безгранична признателность къмъ почтения псевдонимъ, дѣто ми дава тука единъ желанъ и очакванъ отколѣ поводъ „да се оправдаѭ явно и нарочно“ прѣдъ всички ония, които мислѭтъ като него, и дѣто въ терминитѣ на своята прѣсѫда е много пó-благороденъ отъ други досегашни „словесни и писменни“ свои колези. Читателитѣ могѫтъ да попитатъ негли, какъ тъй изеднѫжъ азъ лично се явявамъ да се оправдавамъ отъ името на цѣлъ купъ може би „наши филолози“, когато приведенитѣ думи на псевдонима съвсѣмъ и неспоменуватъ моята незначителна милость; обаче нѣка ми се прости тая непристойна смѣлость, или пó-добрѣ да кажемъ това справедливо нетърпѣние, понеже Д-ръ Арà д'Абулъ извожда горнитѣ свои сѫждения все отъ цитати божемъ изъ „многолиственни студии“ на моето младешко, незакрѣпнѫло перо, та измежду „нашитѣ филолози“ на мене първи струва честьта да ме прѣдстави *„за сега“* на българската публика. За тая услуга на моя френски псевдонимъ, ученъ и дворянинъ, ако и отъ турски корень, азъ съмъ наистина отъ сърце благодаренъ и бихъ го молилъ дори нáй-учтиво да незабравя мене скромния и за други пѫть, стига само да недосади съ това нѣкакъ на почитаемата публика.

Моятъ псевдонимъ — така ми налага нравственият дългъ да именувамъ „съвѣтника си“ отъ 533 страница, Д-ра Арà д'Абулъ — ме прѣдставя на читателитѣ на „Периодическо Списание“ като чудовищенъ характеръ, който много мечтае, но за жалость рѣдко извършува нѣщо полезно (526); като високомѣренъ господинъ (526), който игнорува всичко извършено отъ нашето възражданье и „плюе на пър-

витѣ наши граматици“ (527); като смѣшенъ младъ герой (527, 529, 530), който се бие съ въздуха (533) и „не е възможно да се изобрази въ своята теория“ (527). А тия чърти за моя образъ безименниятъ живописецъ е черпалъ съ едно примѣрно въображение изъ моитѣ постжпки, оформени въ статиитѣ *За звука „ь“ въ новобългарския езикъ. Критика върху „Mluvnice jazyka bulharského“ отъ J. Wagner'a, Спънкитѣ на българския книгописъ, Западнитѣ български говори, Ние спрѣмо езика си* и др., — всички обнародувани въ подновеното въ София издание на органа на Българското Книжовно Дружество. Но да ли моитѣ постжпки, моитѣ сжждения и заключения въ горнитѣ статии, — па и въ всички други, що съмъ ималъ простодушието да извадьж въ пжтя на своята злочеста „неполитическа“ карнера, — да ли тия сжждения и заключения наистина сж толкова заблудени, бесполезни и безобразни (— да *плюж* върху нашитѣ граматици!), та основателно сж могли да вджхнжтъ за мене въ устата на моя псевдонимъ такава поразителна прѣпоржка съ комически ефектъ? Да ли моятъ любезни дворянинъ невпада въ двойната грѣшка, и дори нѣщо пóвече отъ грѣшка, като ме гледа, мене, невидната върху „земната кора“ единица, твърдѣ отъ високо мѣсто, или като ме цѣни само въ смисълъ на своитѣ усвоени по традиция възгледи? На мнозина отъ българскитѣ читатели на „П. С.“ не ще сж се явявали такива самоволни въпроси, понеже има въ нашето общество единъ значителенъ слой, който нáй-дълбоко въсприима само злораднитѣ шеги, патриотическитѣ панегирици и отмъстителнитѣ критики, та той ще е повлиялъ минутно и върху тѣхъ читатели, когато сж били прочели прѣсждата за мене отъ моя псевдонимъ; обаче азъ се надѣвж, че сжщитѣ читатели все пакъ бихж се заинтересували да узнаютъ посрѣдствено или непосрѣдствено, наколко почтениятъ мой псевдонимъ струва или неструва съ прѣпоржката за мене една отъ реченитѣ двѣ грѣшки. Затуй, като имамъ на гледъ такива именно читатели, взимамъ смѣлость да се отърсж прѣдъ тѣхъ отъ кривдитѣ на прѣпоржката, каквато ми е направилъ моятъ псевдонимъ, и да ги оставьж послѣ заедно и съ другитѣ читатели на „П. С.“, които по труда ми не сж видѣли въ мене до сега едного заблуденъ, бесполезенъ и безобразникъ, да сждютъ безъ прѣдузетость, защо ме е тъй лошо очърталъ приятелятъ Д-ръ Арà д'Абулъ.

За да има право човѣкъ да каже у насъ на нѣкой какъвъ и да било писатель, че „всѣкога мечтае много, но, за жалость, рѣдко извършва нѣщо полезно“, сир. че е бесполезенъ; че „съ едно високомѣрие, ни нáй-малко оправдано“,[1]) иска да игнорира онова, което е направило нашето възраждание до сега“, и „плюе на първитѣ наши граматици“, сирѣчь, че е нѣкакъ и безобразенъ; че се бие съ въздуха и „не е възможно да се изобрази въ своята теория“, сир., че е заблуденъ; — такъвъ човѣкъ трѣба да е показалъ и доказалъ отъ дѣлата, отъ произведенията на писателя, за когото сжди по тоя начинъ,

---

[1]) У автора е „неоправдано“, — мислья, че е грѣшка, която обаче непоправямъ съ високомѣрна цѣль.

че въ противоположность на великитѣ си планове и задачи послѣдниятъ е успѣлъ да постигне резултати пóвечето врѣдни, или никакви, а рѣдко само резултати полезни, и то пакъ не въ голѣмъ размѣръ; че когато расправя за нѣкой въпросъ, обхожда се тъй безобразно, сѣкашъ никой прѣди него нийдѣ не е казалъ поне една вѣрна или невѣрна дума за сѫщия въпросъ прѣзъ цѣлото врѣме отъ нашето възраждане до сега; че изобщо тоя писатель проповѣда заблудени възгледи, които въ практика съвсѣмъ сѫ негодни, а въ теория немогѫтъ и да се опрѣдѣлѫтъ. Така и отъ статиитѣ, които сѫ обнародвани подъ мое име въ сПС., моятъ псевдонимъ имаше длъжность да подтвърди прѣдъ читателитѣ, че въ доводитѣ и заключенията на своитѣ расправки азъ съмъ заблуденъ, че нѣщата, за които расправямъ, сѫ бесполезни, и че въ обходата си спрѣмо другитѣ въ своитѣ аргументации азъ съмъ донѣйдѣ и безобразенъ. Това тъкмо трѣбаше безъ друго да докаже Д-ръ Арà д'Абулъ, защото наистина всичката есенция на неговитѣ сѫждения за „нашитѣ филолози", сир. за мене особито, лежи въ думитѣ, съ които още пó-горѣ казахъ, че ме прѣдставя на читателитѣ на „П. С." Между туй въ тежката сѫдейска статия на моя псевдонимъ такива доказателства далече не сѫ приведени, и менѣ ще е позволено тогава да кажѫ, че той наистина е впаднѫлъ въ квалификуваната грѣшка, да ме цѣни прѣмного дворянски. Нѣка всѣкой любитель на правдата прѣтресе статията „нашитѣ филолози", та откакъ намѣри, въ що състоѭтъ обвиненията на псевдонима, да подири послѣ, и върху какви основи по сѫщество тѣ се опиратъ. Азъ още еднѫжъ утвърждамъ тука, че обвиненията на моя псевдонимъ, наколкото тѣ могѫтъ да се формулуватъ въ нѣколко точки, състоѭтъ въ приведенитѣ отъ мене негови думи, които иматъ смисълъ — *„заблуждение, бесполезность* и *безобразие"*, а неговитѣ доказателства сѫ крайно недостатъчни да подкрѣпѭтъ тия обвинения.

Ще ми се възрази негли отъ страната на моя псевдонимъ, че той е и показалъ тъкмо и доказалъ онова, противъ което азъ въставамъ въ неговата оцѣнка; че отъ образцитѣ, що привожда изъ мои статии, явно се види, какъвъ съмъ чудовищенъ и смѣшенъ въ своитѣ затичания, какъвъ съмъ нищоженъ въ резултатитѣ отъ своитѣ постѫпки. Подобни възражения подозирамъ и у други не малко читатели, защото ми сѫ познати въ нашата книжнина нѣкои общи невѣрни възгледи върху езиковни въпроси, при които се смисатъ по двѣ сѫществено различни нѣща, та отъ това произлизатъ сетнѣ и погрѣшни утвърждения. Ала вмѣсто да раскривамъ и нататъкъ, че всички тия прѣдполагани възражения на моя псевдонимъ и на нѣкои читатели ще сѫ бездоводни, азъ ще споменѫ веднага тука, какъ Д-ръ Арà д'Абулъ се занимава въ статията си само съ *облѣклото* на моитѣ мисли, а прѣсѫжда еднакво и за тѣхната *сѫщность*, и слѣдъ това ще влѣзѫ вече направо въ разглежданье истиностьта на неговитѣ три формулувани сѫждения за мене по отношение къмъ — 1. *сѫщностьта* на мислитѣ отъ моитѣ статии и 2. *езика*, съ който си служѫ за тия мисли.

I. Псевдонимътъ ми Д-ръ Арà д'Абулъ захваща своитѣ сѫждения за „нашитѣ филолози" съ уводнитѣ думи, че въ всѣка епоха на бързи промѣнения се явяватъ на свѣта чудовищни характери, и заключава за мене, че въ смисълъ на такава чудовищность на характера си смѣло съмъ излѣзълъ да проповѣдамъ нови учения съ единъ *новъ езикъ*, основанъ върху научнитѣ *мои* издирвания и примѣсенъ яко много съ *личнитѣ ми*, пакъ научни *прѣвзетости*.[1]) Въ това сѫждение се говори изедно и за сѫщностьта на моитѣ мисли, и за тѣхното облѣкло — езика; и ако отдѣлиме послѣдното за пó-подирѣ, тукъ ще ни останѫтъ възгледитѣ на моя псевдонимъ само за достоинството на моитѣ *нови учения*, които сѫ докарали мене и другитѣ менѣ подобни „наши герои до бая смѣшни резултати". Обаче псевдонимътъ нийдѣ въ статията си не показва за мене, кои сѫ тия мои „нови учения", що сѫ ме направили толкова смѣшенъ; той увожда само нѣкои „бая смѣшни" резултати отъ ученията на други двоица „наши филолози", а за мене, третия, додава къмъ това, че не е възможно да бѫдѫ изобразенъ въ своята теория. Единътъ отъ ония двоицата филолози билъ излѣзълъ „смѣшно" да учи ученицитѣ отъ Габровската гимназия *да непишѫтъ ъ и ь въ края на думитѣ;*[2]) а другиятъ (г. Гулабчевъ) пакъ „смѣшно" проповѣдалъ *да пишемъ ѫ въ сричкитѣ съ ударение, ъ въ сричкитѣ безъ ударение, ѣ въ мекитѣ срички* и др.; азъ пъкъ съмъ *хортувалъ* горѣ-долу така: — (слѣдуватъ пасажи изъ мои статии отъ сПС. IV. 110, 112 и XIX—XX. 147). Читателитѣ видѣтъ несъмнѣно, какъ почтениятъ псевдонимъ се е доста забъркалъ въ своитѣ сѫждения, като се издѣва надъ граматически въпроси, които, ако не сѫ били донинѣ окончателно или сполучливо разрѣшени отъ „нашитѣ филолози", прѣди години сѫ правили честь на всинца ония, чиито имена тъй високо е поставилъ въ статията си Д-ръ Арà д'Абулъ; освѣнъ това пъкъ читателитѣ навѣрно съглеждатъ още, че забъркания псевдонимъ, докждъ при другитѣ „наши филолози" истъкнува за „бая смѣшни резултати" въпроси *правописни*, при мене той се ползува за доказателство на своето заключение просто съ копирани *периоди*, въ които не му е понятенъ моятъ български езикъ. Двѣ различни по сѫщность нѣща, разсѫждения за правописъ и външенъ слогъ, се взиматъ еднакво за подтвърждение на една и сѫща прѣсѫда върху *„нови учения"*, що „мислѭтъ, че Славейковъ, Михаиловски, Друмевъ, Каравеловъ, Вазовъ, Жинзифовъ и др. не сѫ дали на българската младежь единъ горѣ-долу общъ писменъ езикъ", и „вѣрватъ, че ще могѫтъ да създадѫтъ нѣщо на съвсѣмъ нови основи!" Псевдонимътъ сѫди, че *ероветѣ* на г. Попова и *юсоветѣ съ ятя(ѣ)* на г. Гулабчева сѫ *протестъ противъ* общия ни *писменъ езикъ:* намъ е редътъ сега да кажемъ, че тая бъркания въ понятията е „бая смѣшна", както е смѣшна тя и у Ц. Гин-

---

[1]) Курсивътъ по оригинала.

[2]) Това е г. Г. Поповъ, когото Д-ръ Арà д'Абулъ заяжда още съ думитѣ, че когато се върнѫлъ отъ университета, той опиталъ своитѣ теории най-първо въ училището прѣдъ ученицитѣ; но като несполучилъ, отишълъ да изучва езика чакъ въ отечеството на св. Кирилъ и Методий (г. Поповъ е билъ прѣди години и сега отново е въ Македония).

чова, който въ „писмата“ си за издирянье коренитѣ на българския езикъ пророкува, че ако напуснемъ ероветѣ отъ края на думитѣ, ще изгубимъ православната си вѣра.[3]) Псевдонимътъ сѫди още, че особниятъ, да речемъ „своеобразниятъ“ слогъ на моитѣ статии е *храчка* противъ споменѫтитѣ *въплотители на нашия духовенъ животъ* и противъ *първитѣ наши граматици* Н. Рилски, Г. Кржстьовичъ, Д. Мутьевъ, Н. Геровъ, И. Груевъ, И. Момчиловъ, С. Радуловъ, С. Доброплодний, М. Дриновъ, Н. Първановъ, (?) Стояновъ и пр.; — и тая бърканица въ понятията е „бая смѣшна“, защото отъ една страна въ нѣщо „своеобразниятъ“ мой слогъ още никакъ не е логически доводъ за хула надъ „въплотителитѣ на нашия духовенъ животъ“, а отъ друга страна тоя слогъ неможе да позори именуванитѣ „първи наши граматици“, които *никога* не сѫ „изваждали нѣкои правила“ върху *българския* синтаксисъ и стилистика. И така излиза, че моятъ псевдонимъ неправи разлика между *правописни* въпроси, особенъ *слогъ* на писателя и книжовенъ *езикъ* на народа, а всичко това държи все подъ едни юзди, та който се несъгласува съ негова милость само въ една отъ тия точки, той вече е чудовищенъ характеръ, той плюе върху нимбуса на неговитѣ патриарси.

Слѣдъ нашето освобождение, казва любезниятъ мой псевдонимъ, „ние пратихме нѣколко млади да слушатъ лекции по общата филология въ европейскитѣ университети, па да дойдѫтъ да рѫководѫтъ пó-нататъкъ захванѫтото вече дѣло — образуванието и усъвършенствуванието на единъ общъ писменъ езикъ. Кога се върнѫхѫ, нѣкои отъ тия господиновци намѣрихѫ дѣлото толкова трудно, дѣто намѣсто Български езикъ уловихѫ се да прѣдаватъ въ гимназитѣ история и други прѣдмети; други рекохѫ да направятъ проба на своитѣ теории първѣ прѣдъ ученицитѣ въ классъ, па послѣ да излѣзѫтъ прѣдъ свѣта, нъ, като несполучихѫ, отидохѫ да изучватъ майчиния си езикъ отъ самия источникъ, дѣто сѫ се раждали св. Кирилъ и Методий; а трети смѣло се явихѫ да проповѣдватъ нови учения. . . . . За първитѣ двои нѣма какво да кажемъ: ако тѣ намѣратъ себе си дѣйствително слаби, то пó-добрѣ ще да бѫде да си мѫлчатъ, както що си правятъ и сега. Думата ни е за подирнитѣ“. Числото на тия „подирнитѣ“ испълнямъ самъ единъ азъ, когото именно псевдонимътъ неможе да изобрази въ неговата теория. Разбира се, че съ това се мислѣтъ „новитѣ учения“ въ моитѣ статии и псевдонимътъ имаше да прѣдстави въ статията си, *коя е* и *каква е* тая *новота* на моитѣ учения. Вмѣсто това той привожда отъ мене верига цитати, като ги сподиря отъ врѣме на врѣме и съ една или друга неблагоприятна оцѣнка, — все въ смисълъ на оцѣнкитѣ, които сѫ стоварени и върху „ученията“ на г. Попова и Гулабчева. Но да не би моятъ псевдонимъ да се извърти отъ положеното за него исканье съ остротата, че исподъ моя чудовищенъ езикъ и неможе дори да се схване, какви учения азъ развивамъ, нѣка ми е позволено да съобщѫ тука мнѣнията на нѣкои *небългаре*, които сѫ могли и като *чужденци* да проумѣѭтъ

[3]) „Трудъ“, литературно-научно списание, I. 2, стр. 78, зб.

новитѣ ми „учения“, па да искажжтъ и по нѣкоя прѣсжда върху тѣхното достоинство.

Русинътъ Платонъ Кулаковский, бивши професоръ въ Бѣлградъ, а сега въ университета Варшавски, пише въ „Русскій Филологическій Вѣстникъ“ отъ 1885 г., No. 2, стр. 414—415 слѣднитѣ думи: „Г. А. Теодоровъ помѣстилъ (въ „Периодическо Списание“) довольно обширное изслѣдованіе подъ заглавіемъ: „за звука ь въ новобългарския езикъ“ (кн. IV. 106—132, V. 19—44). Эта статья носитъ всѣ признаки старательной работы молодаго филолога и обставлена вполнѣ научнымъ образомъ. Авторъ указываетъ въ извѣстной системѣ діалектическія замѣны въ нынѣшнемъ болгарскомъ языкѣ звука ь. Онъ старательно слѣдитъ по памятникамъ новаго болгарскаго языка систему этихъ замѣнъ и опирается въ своихъ выводахъ какъ на филологическіе труды Миклошича, Гейтлера, Лескина, Дринова и др., такъ и на изданія народныхъ болгарскихъ произведеній и на разнообразные матеріалы, даже малодоступные“. . . . За сжщата тая статия Виенскиятъ сега професоръ на славистиката, хърватинътъ Ватрославъ Ягичъ, пише въ „Archiv für slavische Philologie,“ VII. 666: — „eine Abhandlung, über die man sich nur aufrichtig freuen kann. Das Bestreben des Verfassers geht dahin, aus der heutigen bulgarischen Volkssprache nachzuweisen, dass das altslovenische ь als ein trüber Laut zwischen ъ und i (bald durch e, bald durch i wiedergegeben) fortlebt. Das ist ihm theoretisch vollkommen gelungen, es fragt sich nur. . . (вж. пó-нататъкъ прѣводътъ въ сПС. XV. 345). — На друго мѣсто (Archiv f. slav. Philologie, VII. 665) сжщиятъ проф. Ягичъ пише: „In den Anzeigen (въ кн. VI. сПС.) wird (стр. 153—166) die böhmisch geschriebene, bereits in zweiter Auflage erschienene Grammatik der bulgarischen Sprache von J. Wagner ausführlich besprochen von A. Teodorov, wobei die Frage über den Unterschied zwischen dem Nominativus und Accusativus sing. zur Sprache kommt.“ — Итн.

Бож се, че съ уведенитѣ чужди мнѣния за своитѣ статии лесно могж да подбудж всѣкакви тълкувания за человѣшката скромность; ала за свое оправдание прѣдъ лихитѣ обвинения на любезния мой псевдонимъ, който не ме пощедилъ поне съ огледъ къмъ своето недостатъчно разграничение на понятията за правописъ и за книжовенъ езикъ, па и къмъ младата ми неотколѣшна дѣятелность, азъ се принудихъ прѣко волята си да извадж прѣдъ читателитѣ имената и мнѣнията на горнитѣ книжовни сждии, които ми дадохж въ свое врѣме и едничкото насърчение за нататъшна работа въ поетото и отъ мене поприще на „българската филология“. Неще бжде, мислж, самоизмама, ако възъ основа на тия чуждински мнѣния възразж на Д-ра Ара д'Абулъ, че несъмъ извършилъ съ досегашнитѣ свои статии нищо „бесполезно“, а наопаки съмъ билъ може би и полезенъ въ нѣкои случаи, както писменно могжтъ да го засвѣдочжтъ извѣстни статии отъ наши автори пакъ въ „Периодическо Списание“. А такива, ако и минимални, ала не *бесполезни* „резултати“ се разгласяватъ отъ моя псевдонимъ за „бая смѣшни“, за „високомѣрие ни нáй-малко оправдано“, ба и за „заблуждение“! Още пóвече: моятъ псевдонимъ ме

обвинява, клевети ме, че сегисъ-тогисъ съмъ хвърлялъ нѣкои *подигравки къмъ общия нашъ писменъ езикъ, отъ които било лесно да се угади, какво ме влѣче къмъ такъвъ пѫть*, и въ доказателство на това привожда слѣднитѣ ми думи: „най-чистиятъ и вѣрни памятникъ на днешната българска рѣчь, народната словесность, отъ духа на която неизбѣжно трѣбаше да се проникнѫтъ досегашнитѣ „наукы да говоримъ и пишемъ право Българскый языкъ", е остаялъ въ тѣхъ пóвечето незадѣнѫтъ отъ научни рѫцѣ, бидейки затрупванъ съ теоретически продукти на авторски възгледи" (сПС. VI. 156). Тия думи азъ съмъ написалъ въ една критика по адресата на българската граматика отъ Панаретова, па и на другитѣ български граматики изобщо, дѣто човѣкъ се натъкнува на всевъзможни правила, между които голѣма часть или се несъгласуватъ съ свойщинитѣ на българския языкъ, или пъкъ съвсѣмъ непрѣдвиждатъ въ редоветѣ си подобни важни особности отъ нашата рѣчь. Обстоятелни доводи за подтвърдение на сѫщата истина читательтъ ще намѣри сега и въ найновата, XXI-XXII книжка отъ „Периодическо Списание", въ статията ми „Неуспѣхътъ по български езикъ въ нашитѣ училища". Явно е, че приведенитѣ отъ Д-ра Арá д'Абулъ мои думи за българскитѣ граматики съдържатъ уликата на единъ тѣхънъ капиталенъ недостатъкъ, дѣто тѣ не сѫ черпали своята наука изъ самобитния материялъ на народната словесность, а сѫ ѭ дирили по чуждитѣ граматики, по които послѣ и тѣхнитѣ автори сѫ тълкували своитѣ лични знания на българския езикъ. Инди тука се говори за слабото достоинство на сегашнитѣ ни граматики и за причината на тая негова слабость. Тогава каква подигравка намира въ това моятъ псевдонимъ, и то подигравка — забѣлѣжете — *съ общия нашъ писменъ езикъ!* и съ какъвъ умисълъ ме поставя той въ подозрѣние прѣдъ читателитѣ, че било лесно да се угади, що ме блазни къмъ такъвъ пѫть? Не е ли то прѣбързана клевета отъ дворянското перо на моя псевдонимъ, което „съ други думи" расѫдило, че „нашитѣ млади филолози намиратъ, че *развитието на писмения ни езикъ* е ставало неправилно, незадѣнѫто отъ научни рѫцѣ и безъ критика?" Ето още едно осѣтно доказателство, какъ Д-ръ Арá д'Абулъ *нераспознава граматиката съ нейнитѣ авторски качества отъ писмения езикъ на единъ народъ*, па *нито распознава* и *тия двѣ понятия отъ понятието* за *правописъ*: инакъ неби свалилъ съчинената за мене клевета и върху Гулабчева по поводъ на яснитѣ негови думи „да разглѣдва човѣкъ критически всичкитѣ клонове на науката можѣло, а да поглѣдне критически на правописанието неможѣло". Само ако търси човѣкъ „подъ вола теле", само тогава може да твърди, че Гулабчевъ и азъ съ приведенитѣ наши думи мѣтаме подигравки къмъ общия нашъ писменъ езикъ. Искамъ извинение отъ своитѣ читатели за употрѣбената неделикатна народна поговорка: работата е, че Д-ръ Арá д'Абулъ съ погрѣшното си схващанье на *правописа на извѣстна книжнина* въ смисълъ и на *сѫщински езикъ на такава книжнина* тегли на сѫдъ орѣха, защото нераждалъ праскви. Той хитро искарва виновенъ въ това и оня великъ благодѣтель, който ни билъ пратилъ въ европейскитѣ университети да се подготвимъ за образу-

ваньето и усъвършението на единъ общъ писменъ езикъ, а е получилъ въ нашето лице претенциозни реформатори, които не си мълчжтъ поне, както други отъ тѣхната професия добрѣ сж направили, но излизатъ съ нищо неоправдано високомѣрие да игнорираръ онова, което е направило нашето въараждание до сега! Въ тоя случай моятъ псевдонимъ прилича на оногова мой покойни вечъ колега, който ми вмѣняваше нѣкакъ въ прѣстжпление, че исповѣдамъ извѣстни учения на свои професори *нѣмци*, или на другъ мой достоенъ за почитъ познайникъ, който косвено ме шибаше съ шеговития си афоризъмъ, че откакъ *прѣминжлъ у насъ Фаустъ*, всичко тръгнжло наопаки.

Нѣмамъ вече причина да продължавамъ още върху неправдата, която ми струва Д-ръ Арà д'Абулъ, като квалификува моитѣ „нови учения", — но безъ да ги е опрѣдѣлилъ поименно за почитаемата публика, — като чудовищни заблуждения, а мене самаго като плюещи безобразникъ, и то само възъ основа на оная своя логическа грѣшка, по която е смѣсилъ теорията за правописа и индивидуалния слогъ на писателя съ основитѣ на книжовния езикъ. Досѣщамъ напълно, че въ тая недребна грѣшка той ще е впаднжлъ досущъ неволно, по крайна ревность, като е желалъ само да обърне вниманието на българската публика върху несъобразностьта, че азъ, като „филологъ" божемъ по образование, въ слога си, въ езика си далече не се виждамъ такъвъ „български" филологъ. Това е вече друго нѣщо и ази ще побървамъ да се отнесж къмъ сжжденията на Д-ра Арà д'Абулъ за моя езикъ, каквото да раскриж и въ тѣхъ справедливостьта на извѣстната негова прѣпоржка за мене.

II. „Новитѣ наши филолози *пишжтъ и ни учатъ* на единъ езикъ, пó-непонятенъ за всѣки Българинъ, отъ колкото сегашния ни общеприетъ езикъ", сжди Д-ръ Арà д'Абулъ, като разумѣва тука само мóятъ начинъ за писанье и ýченье, понеже и всичкитѣ му доказателства за това сж извадени все изъ моитѣ статии. Ако почтениятъ псевдонимъ има на гледъ само *новотата на облѣклото* на моитѣ мисли, а не и новотата на „моитѣ *учения*" — за тѣхъ вече показахъ, че той по логическа грѣшка криво ги е схващалъ въ смисълъ на „подигравки къмъ общия нашъ писменъ езикъ", — ако Д-ръ Арà д'Абулъ въ приведеното свое сжждение наистина мисли само новотата на конструкциитѣ и на много думи въ езика на моитѣ статии, азъ признавамъ съ най-голѣмо задоволствие, че сега той е на добъръ пжтъ и може сигурно да прѣсмѣта, че негрѣши логически; неговото сжждение искрено се сподѣля и отъ голѣма часть на българската просвѣтена публика, па и самъ азъ отколѣ съзнавамъ, че езикътъ на моитѣ статии съдържа въ себе нѣщо, което за нинѣшнитѣ наши читатели е необикновено, досущъ ново, та споредъ това и често непонятно. Обаче и при това признание азъ пакъ искамъ да отбиж обвиненията на моя псевдонимъ, че бесполезно съмъ се биялъ съ въздуха, че съмъ се заблуждавалъ по различни способи (псевдонимътъ „не иска да ги характеризира"!) и че съ безобразие съмъ плюялъ на първитѣ наши граматици. За тая цѣль съмъ принуденъ да влѣзж въ нѣкои частни обяснения за себе, безъ които не ми е възможно инакъ да освѣтлж

читателитѣ върху причинитѣ на своя *„новъ научемъ, филологически езикъ“*, както намѣрилъ да го именува моятъ приятель.

Прѣди нѣкое врѣме бѣхѫ изнесени печатно нѣколко думи за смѣтка на моитѣ филологически статии, и тамъ писательтъ бѣ благоволилъ да ме помѣсти на една лавица съ г. Богорова, — сѫщо както прави сега и любезниятъ мой псевдонимъ. По тия печатни думи г. В. Д. Стояновъ ми исказа своитѣ съображения за изнесената надъ мене прѣсѫда и вѣрно заключи, че причината на това лежи въ слѣднитѣ три точки: а) моитѣ статии сѫ написани по езикъ не такъвъ бързъ и най-обиходенъ, на какъвто едничко сѫ навикнѫли нашитѣ читатели въ дневния вѣстникарски печатъ; б) самиятъ прѣдметъ, съ който се занимаватъ моитѣ статии, не е толкова достѫпенъ токо за всѣкого за читателя; и в) въ статиитѣ си служѫ съ много нови думи и нови обрати на рѣчьта. Съ тия три основателни точки, съ които г. Стояновъ бѣ прѣсрѣщнѫлъ моята неугода отъ несправедливата оцѣнка на статиитѣ ми прѣди години, азъ бихъ могълъ сега напълно сполучливо да отговорѭ и на Д-ра Ара́ д'Абулъ, който въ всичко еднакво ме мѣри съ горния сѫдия, но само е по́благороденъ отъ него. Докѫдъ молтъ псевдонимъ стоваря само върху езика ми всичката вина за това, че моитѣ статии не се разбирали „не само отъ массата, а и отъ оная интелигенция, която разбира поне сегашния ни езикъ“, той и неподозира, любезниятъ, че могѫтъ да сѫществуватъ и други причини за сѫщия резултатъ; а да бѣше подозиралъ и най-малко това, той никога неще се одързостѣше да отсѫжда en gros, че „нашитѣ млади герои сѫ докарали работата тамамъ до тамъ, дѣто, не само народътъ, но и българската образована публика да не може да ги разбира“, па и неще съжалѣваше, че „ще бѫде принуденъ да си направи особенъ словарь и особна граматика, за да се ползува отъ трудоветѣ“ на тия герои: — мисли ли той сериозно, че познава всички думи, съ които би могли да се означаватъ прѣразлични научни понятия на български езикъ, и че истънко знае граматиката на сѫщинския български езикъ?

А. Днесь въ различнитѣ клонове на българската книжнина е завладѣлъ такъвъ писменъ езикъ, който несъзнателно се носи по едно течение, зародено у нази слѣдъ освобождението. Въ тоя езикъ се ловѭтъ думитѣ съ трескава бързина изъ всевъзможни кѫтове, съ едничкото стръмение, по́-скоро да се даде какво-годѣ адамовско забунче или евина прѣстилка на една минутна мисъль и безъ да се разглежда внимателно, каква именно мисъль се открива нѣйдѣ за насъ или тревожи духа ни, та споредъ това и какъ тъкмо трѣбва тя да се оформи съгласно и съ най-малкитѣ, най несъгледнитѣ свои гънки и нюанции. Нѣма напрѣдъкъ ни за мисъльта, ни за езика тамъ, дѣто не се работи съ тѣхъ по посочения начинъ: историята на наукитѣ и на искуствата доказва това съ най-разителни примѣри. Лъжовни сѫ у насъ прѣснитѣ проповѣди на извѣстни книжовници, че стигало да има у тѣхъ мисли, тѣ можали безразлично да ги пекажѫтъ дори и съ волапикъ! Достатъченъ образъ на подобно криво обхожданье съ езика прѣдставя особно сегашната българска журна-

листика съ дребнитѣ наши книжлета — културни раченца. Сравнѣте езика на нашата книжнина до освобождението съ езика на книжнината слѣдъ освобождението, и ще съзрете пропастьта, що зѣе между трѣзвото, скромно и възлѣтно (hochschwebend) движение на мисъльта въ чисто и ново спретнѫто българско рухо отъ една страна и вилното, надмѣнно и гладнишко движение на тая мисъль въ дрипавото рухо à la „волапикъ“ отъ друга страна. Когато ме пратихѫ да „слушамъ лекции по общата филология“, азъ тепърва осѣтихъ потрѣбата, да си прѣчистѭ усвоения „писменъ езикъ“ отъ врѣмето слѣдъ нашето освобождение, та се вдадохъ особно въ изучванье езика и думитѣ отъ народнитѣ наши пѣсни и отъ книгитѣ на писатели до освобождението,[1]) които и сега съ езика си ми доставятъ истинско удоволствие. Така станѫ, че се отдѣлихъ отъ езика на дневния ни печатъ, като гледахъ да изработвамъ пò-точна и пò-звучна форма за своитѣ мисли съ помощьта на срѣдствата, каквито ми бѣше докарало изучваньето на пѣснитѣ и на пò-старитѣ наши писатели; ала че въ тоя езикъ не се явяваха спроти това винѫги типичнитѣ изрази на тия пѣсни и писатели, то само по себе трѣбаше да произлѣзе отъ естеството на прѣдмета, за който имахъ да расправямъ. Съ „прѣобразуванията“ въ него азъ несъмъ унищожилъ създадения „успоредно съ развиването на нашето общество“ писменъ езикъ: за да твърди това моятъ псевдонимъ е длъженъ прѣди всичко да докаже, че „научното прѣобразувание“ у мене *нѣма* за основа „живата българска рѣчь.“ Той излиза ужъ прѣдъ читателитѣ „съ доказателства,“ но да видимъ, що тѣ доказватъ въ сѫщность.

Д-ръ Арà д' Абулъ помѣстилъ единъ откѫслекъ отъ статията ми „Западнитѣ български говори“ въ единъ стълбецъ, а срѣщу него въ други стълбецъ „се помѫчилъ твърдѣ множко, та *прѣвелъ* сѫщия откѫслекъ на общеприетия български езикъ“, и послѣ съ едно тържествующе самодоволство коментира двата текста en regard: „тука не искаме да сравняваме въ подробности оригиналътъ съ прѣводътъ; не искаме да посочваме, защо прѣводътъ е пò-ясенъ отъ оригиналътъ; нито пакъ искаме да разгледваме тоя въпросъ: Може ли сѫщото да се каже въ третя една форма, пò-ясна и отъ оная даже, въ която се намира нашиятъ прѣводъ.“ Незнаѭ, защо моятъ приятель *неиска нищо* да извърши въ коментария си; но ако читателитѣ *искатъ* да узнаѭтъ съдържанието на коментария, то е лесно да се опрѣдѣли: ученикътъ прѣдава съ свои думи урока на учебника и справедливо се ласкае съ увѣреностьта, че учительтъ пò-добрѣ го разбира; моятъ приятель извършилъ една работа, каквато се задава на ученицитѣ отъ III класъ, когато единъ отъ други пò-ясно излагатъ зададенъ кѫсъ въ свободенъ расказъ. Немà не е възможно да перифразира човѣкъ всичкитѣ писатели на свѣта, па да каже, че неговото писано е пò-ясно отъ оригинала? Въ нашия случай почтениятъ псевдонимъ размѣстилъ само думитѣ и прѣдложенията отъ оригинала, замѣнилъ

---

[1]) Какви и кои сѫ били тия книги и писатели, може да се види отъ статията ми „Български Рѣчникъ отъ Ив. А. Богоровъ“, Наука, I. 1882.

думи отъ него съ други, — nota bene само синонимни, или пъкъ и по̀-сиромашки по смисъла си, — и нарекълъ тая дѣтинщина „прѣводъ“! Ако е работата просто да ни *„разбиратъ“* по̀-голѣми масси грамотни и неграмотни хора, Д-ръ Ара̀ д' Абулъ може съ крайно умиление да прѣпоржчи за прѣвъсходенъ езика на слѣднитѣ образци изъ съчинението на единъ нашъ писатель, който се радва днесь на грамадно количество жедни читатели:

„Туй голѣмите хора, щомъ ги погладишъ и помажишъ, щомъ имъ тжрсишъ гжделътъ, се нѣма да останешъ съ празни ржцѣ“ („Чардафонъ Великий“, стр. 5).

„Най-добро и най-вѣрно мѣрило, кому въ Казанлжкъ е най-широко около яката, кой не се бори съ сухоѣжбината, тука можала да се познае, кой по-рано ще да излѣзи да подиша райскиятъ въздухъ на Кайнарджа, т. е. кой излиза часътъ на двата . . . .“ (24).

„Въ това врѣме той и дѣлата му успѣли да го направятъ извѣстенъ . . . .“ (43).

„Когато минувало нѣкое малко момче или момиче, на което салто-морталито не е нѣщо необикновенно, нашитѣ любители сж молели, дано съ тѣхъ се неслучи нищо (45).

„Но когато апетититѣ, бомбардирани отъ нѣколко сорта ѣстията захванали да се гевезятъ, то и ситуацията влѣзла въ друга фаза“ (14).

„Не сме отъ ония, да не признаваме, че тукъ въ това наше повѣдение, се заключава парадоксизмъ, но и ние си имаме своятъ базисъ“ (31). — Итн.

Никой неще откаже, че писательтъ, който е авторъ и на тия образци, притежава изобщо извънредно леко перо и е твърдѣ често класически духовитъ въ много стилистически фигури, които сж запоени съ народенъ духъ; но ще откаже ли пъкъ и Д-ръ Ара̀ д' Абулъ, че приведенитѣ образци сж тъй небрѣжно стилизувани и правжтъ такива цинически тъкли, че възвишената мисъль и естетичниятъ вкусъ би се доста поспрѣли прѣдъ тѣхъ? А нѣка се вземе въ внимание, че прѣдметътъ на образцитѣ е толкова популяренъ, толкова близъкъ до всѣкидневнитѣ явления отъ живота, та непрѣдставя досущь никаква мжчнотия да се облѣче въ най-достжпната форма, когато наопаки научнитѣ въпроси изискуватъ всѣка дума за тѣхъ да се приковава само на своето незамѣнимо съ друга мѣсто и да се разглеждатъ винжги въ смисълъ на нови съображения, непрѣдставяни още отъ другиго. Естествено е тогава, че езикътъ на статии съ подобни въпроси неще се разбира лесно и отъ мнозина. Моятъ псевдонимъ и самъ ще знае негли много и много произведения на установенитѣ вече книжовно френски, нѣмски, или руски езикъ, които пакъ да не се проумѣватъ токо тъй отъ всѣкого, па ако ще би и отъ членове дори на интелигенцията. А нѣка си исповѣдаме, че нашата интелигенция далеко не е още навикнжла да гледа у насъ произведения научни и слогъ наученъ, та затуй и нерадушно посрѣща писатели, които неслѣдуватъ по слога на леката, дневна писменность. Езикътъ на тая писменность прѣобладава наистина за сега и въ обществото, и между учителитѣ, и въ училищата, ала не сж

грѣхъ опитнитѣ, които се стръмѫтъ да подобрѫтъ, да усъвършѫтъ тоя езикъ, било чрѣзъ езика на писателитѣ до нашето освобождение, било и чрѣзъ езика на самитѣ народни умотворения; зависи само отъ успѣха, какъвто се падне на честьта на всѣкого отъ дѣйцитѣ съ подобни задачи, разрѣшавани чрѣзъ белетристични произведения, или чрѣзъ научни разсѫждения. — Има ли тука „заблуждение", любезни безимче?

Б. „Не е възможно да ме изобрази човѣкъ въ моята теория" — съ отчаяние вика Д-ръ Арà д' Абулъ и реди цитати слѣдъ цитати отъ моитѣ статии. Захваща съ слѣдния пасусъ изъ статията ми „за звука ь въ новобългарския езикъ," която е прѣводъ отъ моята дисертация, прѣдставена прѣзъ 1883 година въ Пражкия университетъ на чешки езикъ („O zvuku ь v nové bulharštině"): „Ако пъкъ въ извѣстни граматически форми ь изрично сочи още къмъ чисто български гласежъ, — таково обстоятелство лежи въ случайния съвпадежъ на исканията на чуждинския правописъ съ потрѣбитѣ на графиката споредъ езика на самия народъ и така неправи исключение отъ общата негова (на ь) стойность знакова (като простъ бѣлѣгъ) и гласовна (като сѫща „гласна"). Вѣрвамъ отъ душа, че моятъ псевдонимъ не ми разбира „теорията"; обаче нѣка ми позволи нѣколко обяснения, слѣдъ които таинственото ковчеже самó ще се отвори. Въ приведения пасусъ има три думи, за българския езикъ *нови;* тѣ ми бѣхѫ необходими, за да означѫ и *новитѣ понятия*, що нѣмахѫ у нази съотвѣтнитѣ за себе словесни бѣлѣзи: употрѣбилъ съмъ поради това „*стоимость*" = platnost', valeur, Geltung; „*гласежъ*" = zněni, Klang; „съвпадежъ" = coïncidence. Всичко друго въ пасуса е наше. Ако сега Д-ръ Арà д' Абулъ съобрази, че въ статията си говорѭ, какъ употрѣбението на буквата ь въ нашия днешенъ правописъ е опрѣдѣлено чрѣзъ посрѣдството на руската граматика и какъ споредъ това ь се явява въ българско писмо ту като простъ бѣлѣгъ (конь = koň), ту като сѫщински звукъ (конь-тъ = koň-ь-t), той ще се досѣти, че въ втория случай ь само случайно е прѣдставитель на оня авукъ, който въ езика ни сѫществува, а въ правописа ни нѣма изрична и опрѣдѣлена за себе буква. Ето що е исказано — ала и съ други още обяснителни обстоятелства — въ непотнятия за моя псевдонимъ, а ясния за всички запознати съ прѣдмета пасусъ; а такъвъ сѫщо е и пасусътъ „при това долагамъ, че щото ми се стори, или наистина бѣше въ нихъ съмнително или несигурно и за конечно сѫждение нетвърдѣ тегловито, отъ гледище за краткость на своята работа оставихъ тука несъображено, като го замѣстихъ съ живи примѣри или позиви (citation) било отъ други вѣкъ, било нѣкои сродни." Да положимъ, че спънката за псевдонима ще сѫ били тука думитѣ „*тегловито*", „*гледище*", па и „*несъображено*" (несъобразено); ала можеше ли той да ми прѣпорѫчи вмѣсто първата — руската дума „*вѣскій*", вмѣсто втората — оная днешна бесмислица „*точка зрѣние*", (= point *de* vue), а вмѣсто третята (= unberücksichtigt) — да турѭ въпросителенъ знакъ? Обаче почтениятъ псевдонимъ все още непрѣстая да ми натяква; той все несхваща „моята теория" и въ слѣдния

пасусъ: „въ тоя смисълъ трудътъ на В. Качановски въ „Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсень“, прѣко своята самомнивость, нѣма досущь очаквания ўчинъ, като сгатанъ безъ критична основа, и неможе да си особува гласъ за рѣшение въ дадения случай“. Менѣ се струва, че цѣльта на Д-ра Арà д' Абулъ да докаже мрака на моята „теория“ се измѣта вече въ просто прѣписванье текстове изъ моитѣ статии, дѣто се съдържатъ по нѣкоя-друга „нова“, непонятна дори и за „малката българска интелигенция“ дума. Такива ще сѫ споредъ послѣдната негова цѣль думитѣ отъ приведения текстъ „прѣко“, „самомнивость“, „досущь“, „ўчинъ“, „сгатанъ“ и „особува“. За „българската интелигенция“ думата „самомнивость“ не е никакъ пó-чужда и пó-тъмна отъ „самомнителность“, която сме си прѣписали изъ русскитѣ книги, та се мѫчиме да ѭ въдвориме съ всичкитѣ ѝ непотрѣбни за насъ гарнитури и между „народътъ, массата“, комуто винѫги ще бѫде пóвкусна и съюзната частица „прѣко“ нежели русската „вопреки“; а „досущь“ (диялектически изговаряна и „дошуш“, „дошушка“; — вмѣсто неѫ рус. „совершенно“) и „сгатанъ“ (взелъ съмъ ѭ отъ Славейкова) сѫ думи чисто български, противъ които отъ страна на страстнитѣ защитници на „сегашния ни писменъ езикъ, що се нуждае отъ едно научно прѣобразование, което да има за основа живата българска рѣчь“, небихъ се надѣялъ за разумно възражение. Колкото за „ўчинъ“ и „особува“ смѣло обявявамъ, че въ крайна нужда отъ думи, които да обгърнѫтъ, да облѣкѫтъ въ найгоденъ изразъ онова сѫществително понятие и онова глаголно отношение между понятията, каквито ми е прѣдставяла мисъльта въ своето движение, азъ съмъ прибѣгнѫлъ къмъ създаванье тия думи, защото ненамирамъ, че употрѣбяванитѣ у насъ думи „слѣдствие“ и „дѣйствие“ (въ сѫщность *conséquence* и *action)* иматъ за винѫги да останѫтъ и за означение на понятието *effet*, а понятието *s'arroger*, *sich anmassen* да се замѣстя съ тоя или оня сурогатъ. И създадохъ си думата „учинъ“ възъ основа на българския корень „*чин*(ѭ)“ и въ идеологическо съпоставянье съ „при-*чин*-а“, като съмъ ималъ за образецъ чешкото „učinek“; а думата „особува“ изведохъ изъ съображения надъ „*соб*-ственъ“, „о-*соб*-енъ“ и др. Моята постѫпка въ тоя случай, ако подлежи на критиката на просвѣтената българска публика, тя подлежи само откъмъ тая страна, да ли съ измисленитѣ думи съмъ сполучилъ, понеже знайната сиромашия на книжовния български езикъ отнапрѣжъ още полага като доказана потрѣбата отъ нови думи; а моятъ псевдонимъ некритикува така „новитѣ“ ми създадени отъ нуждата думи, най се провиква съ празнитѣ си гѫрди, че небило възможно да ме изобрази човѣкъ въ моята теория! И като се провиква по тоя начинъ, той емъ врѣди на себе си, защото въ тоя си викъ пакъ испада въ погрѣшката, че смиса „теорията“ на статиитѣ ми съ тѣхния езикъ или слогъ, емъ врѣди на всички читатели, защото ги увожда въ заблуждение съ лихитѣ си твърдения за „нашитѣ филолози“, па и за нашия писменъ езикъ.

В. Кога въ статиитѣ си прибѣгвамъ къмъ „нови“ думи и обрати на рѣчьта, азъ го правѭ както по нужда отъ срѣдства, съ които да

искажж мисленитѣ си понятия и различнитѣ отношения между тѣхъ, така и по стръмение, да се въсползувамъ отъ случая да уведж нѣщо изъ езика на народната словесность, или да се освободж отъ много такива лексични, граматични и синтактични срѣдства, въ които дневниятъ нашъ печатъ не съзира ноторичнитѣ барбаризми, несвойствености на езика и дисхармония на слога. Навикътъ на обществото, като гледа на тия новоти въ избраната отъ „нашитѣ филолози" словесна форма на мисъльта, може естествено да сѫди наравно съ Д-ра Арà д'Абулъ отъ становище на езика, що характеризува особно българската дневна книжнина слѣдъ нашето освобождение, че откакъ тия филолози *„задѣнаха най-чистия паметникъ на българската рѣчь съ своитѣ научни ржцѣ"*, малката българска интелигенция „захванж да не разбира, или много мжчно да разбира онова, което тѣ ѝ расправятъ"; обаче сѫщиятъ тоя навикъ небива, па и неще може дълго врѣме да държи власть надъ разума на обществото и на Д-ра Арà д'Абулъ, каквото да недойджтъ и тѣ сами до съзнание, че новотитѣ на филолозитѣ все не сж толкова лишени отъ поводъ и отъ основания.[1]) Допущамъ, че много отъ тия новоти могжтъ да бждѫтъ ненуждни, или несвоеврѣменни, или напоконъ и съвсѣмъ сгрѣшени; ала да се осжждатъ споредъ тѣхъ и всички други новоти en bloc, безъ да се докаже, въ що състои тѣхната непригодность, тѣхната „чудовищность", то е безусловно противъ „научното прѣобразование" на българския книжовенъ езикъ. А моятъ псевдонимъ тъкмо така е постжпилъ съ мене, ако и самъ заявява, че „езикътъ ни се нуждае" отъ таково прѣобразование.

Д-ръ Арà д'Абулъ ме съвѣтува, „да не се биж съ въздуха и да нестъкмявамъ, като на пукъ на досегашния ни общъ напрѣдъкъ, думи и форми, отъ чудни пó-чудни"; ала какви думи и форми съмъ стъкмилъ азъ *противъ* досегашния *напрѣдъкъ* на българския книжовенъ езикъ, той не показва и не доказва, но само увожда пакъ текстове изъ моитѣ статии, па ги съпровожда сетнѣ и съ гласни или безгласни свои въсклицания. Ако и да ми е доста мжчно да изберж всички ония нѣща, които неаресватъ на моя псевдонимъ, та да могж да изнесж прѣдъ читателитѣ и своитѣ оправдания, азъ неще си пожалж труда и мѣстото тука да извадж нѣколко „чудни" свои думи и да обяснж тѣхната *необходимость* за „напрѣднжлия" нашъ писменъ езикъ.

На много мѣста въ статиитѣ си имамъ употрѣбена думата *гласежъ*. Каквината на звука, що издава звънецътъ, се казва български „звънежъ": любезниятъ ми псевдонимъ може да се убѣди въ това, ако ми поиска фирмата на една Софийска галантерия, дѣто тая дума хубаво вирѣе. Звукътъ, що произвожда човѣкъ, се отличава сѫществено отъ всѣкой природенъ звукъ, понеже първиятъ е звукъ артикулуванъ (азъ казвамъ „учленяванъ", — да ме прости псевдонимътъ!), какъвто подирниятъ не е; затуй учленяваниятъ човѣшки звукъ се

---

[1]) Сравни моята „бѣлѣжка отъ редактора" въ сПС. XIX—XX. 261, за усилията на г. Богорова въ нашата книжнина.

казва „гласъ“. Каквината на гласа, що издава човѣкъ, азъ нарекохъ „гласежъ“! Отдѣлно учленявания звукъ (гласъ) отъ человѣшката рѣчь, като неинъ елементъ, именувахъ *гласка;* а съставяли тая гласка сама една сричка, тя е *самогласка,* несъставяли такава сричка сама, тя е *съгласка,* и т. н. Ето още три „нови“ думи! „Чудовищность“ ли има въ тѣхъ, или „научно прѣобразование“, — оставямъ да прѣсѫдѭтъ читателитѣ; само едно добавямъ тука, че неотколѣ върху почвата на *руската* книжнина се прѣсади едно филологическо съчинение, което прѣдизвика измисляньето на *нѣколко десетки нови термини.*

Употрѣбилъ съмъ другѫдѣ думата *чутиво* вмѣсто *чувство.* Психологията учи, че чувството е душевенъ процесъ, който се ражда отъ сближението въ душата най-малко на двѣ „прѣдстави“ (и тази е „нова“, да прощавате!); а прѣдставитѣ се явяватъ като послѣдици отъ въсприниманьето на „свѣта“ чрѣзъ нашитѣ органи. Днешниятъ ни писменъ езикъ нарича и тия органи *чувства* („петьтѣ *чувства*“)! Бива ли да се именува причината и послѣдицата съ едно и сѫщо име? Кой се бори пакъ „чудовищно“ съ въздуха, като отдава на органа за въспринимане вънкашния свѣтъ името „чутиво“, а „чувство“ оставя само за резултата отъ единъ видъ сближение на прѣдставитѣ?

Подобни сѫ били мотивитѣ и за всички „нови“ думи, каквито се срѣщатъ въ моитѣ статии било измислени, било заети отъ нашитѣ писатели прѣди освобождението, а „забравени“ днесь, или изъ „производитѣ“ на българската народна словесность. Нѣка моятъ псевдонимъ оцѣни за *мой* тоя способъ за „научно прѣобразуванье“ *сега,* „когато писменния ни езикъ е направилъ една *грамадна, грамадна крачка,* когато е приспособенъ на *хиляди наши нужди и условия,* когато на него говори и пише цѣлото българско *грамотно общество,* когато на него *прѣдаватъ* днесъ *хиляди учители и се учатъ десетини хиляди ученици!*“ Желалъ бихъ да чуѭ, какъвъ е неговиятъ способъ за това прѣобразуванье, защото гледамъ, че умѣе да дава на „нашитѣ филолози“ яко мѫдри съвѣти: „нашитѣ млади герои би трѣбало да мислятъ дълго, дълго, па тогава да излѣзѫтъ на сцѣната съ своитѣ реформи“; „вмѣсто да туримъ вѣжди, да неизвадимъ очи“!

Прѣдварямъ своя безименни съвѣтникъ, че ако има да каже нѣщо не противъ отдѣлнитѣ думи отъ моитѣ статии, не противъ тѣхнитѣ граматически форми, а противъ *слога,* противъ оня *индивидуаленъ начинъ за оформяние мислитѣ,* който отличава всѣкого писателя въ всѣка една книжнина, — ако противъ качеството на тоя мой слогъ взима думата въ събранието на моитѣ читатели, азъ самичъкъ ще му отдамъ пълното право, че наистина съмъ извелъ много периоди и прѣдложения, които сѫ тежки за българския езикъ, а поради това, па и поради вмѣстенитѣ въ тѣхъ не малко нови думи и обрати на рѣчьта, често сѫ и непонятни. Като съмъ прѣкаралъ доста дължко врѣме въ чужбина за да изучвамъ единъ прѣдметъ по чужди писатели, които и у дома ми сѫ пакъ едничкитѣ учители по сѫщия прѣдметъ, азъ естествено съмъ подлегнѫлъ въ много отношения и на влиянието на тѣхния слогъ. Отъ тамъ произлиза и тежината, „своеобразностьта“ да кажемъ на моя слогъ. Но моятъ псевдонимъ въ

„нашитѣ филолози“ не ми натяква за слога, а за „нови учения и теории“, „подигравки къмъ граматиката“, „отъ чудни по̀-чудни думи и форми“, и въ логичнитѣ свои погрѣшки съ размѣсваньето на различни понятия, както и въ фактичната лихость на своитѣ утвърждания, дохажда до дързката прѣсжда върху мене, че „бесполезно се борѭ съ въздуха, че се заблуждавамъ въ своитѣ чудовищни теории, че безобразно плюѭ въ лицето на нашитѣ граматици и на писменния нашъ езикъ“.

Ще прѣстанѫ да се оправдавамъ, защото намирамъ, че нашата почва съ Д-ра Ара̀ д'Абулъ не е еднаква и неще може ни съедини и помири. Въ статията си „нашитѣ филолози“ той обѣщава да се повърне негли върху мене; — азъ ще чакамъ, ала дано̀ тая срѣща бѫде по̀-честита: днеска се раздѣляме дори и безъ да си знаеме имената!

София, Мартъ 1888 год.

А. Теодоровъ.

II. РЕЦЕНЗИИ.

Писма за издирване на корѣнитѣ и законитѣ на Българския езикъ. Пише Ц. Гинчевъ. (Гледай Журналъ Трудъ год. I. книжка I—VI 1887 год. Търново).

Истинската метода за издирване потеклото на рѣчитѣ се роди въ сравнителното езикознание. Мисъльта за сѫществуванието на клонъ отъ езици, сродни помежду си — индо-европейскитѣ езици, — роди и самата *етимология* сир. науката, която сочи да открие сѫщностьта — изворътъ на рѣчитѣ. Не е възможно да се угади първобитното значение напр. на една славянска рѣчь, ако не се сравни съ рѣчи отъ другитѣ индоевропейски езици. Индоевропейскитѣ езици сѫ пълни съ постоянни прѣврати, тѣ постоянно се развиватъ и усъвършенствуватъ. Измѣняватъ се на̀й-напрѣдъ въ звуково направление: старитѣ звукове изчезватъ, нови никнуватъ. Измѣнява се и значението на рѣчитѣ: народната култура напрѣдва или назадва; рѣчи съ конкретно значение получаватъ обстрактно; създаватъ се нови понятия; терменологията кове нови думи и т. н. Етимологътъ трѣбва, слѣдователно, да обърне внимание, както върху звуковата страна, така и върху значението на думата. Всѣка дума има своя история, както и цѣлия езикъ. Ако не ставахѫ промѣнения въ езицитѣ, не би сѫществувало ни етимологическо издирване. Постояннитѣ измѣнения въ езика сѫ първото условие на етимологизирането. Има и такива езици, които почти никакъ не се измѣняватъ като напр. китайския езикъ; въ такива езици не е възможно никакво етимолгизиране.

При всичко, че индоевропейскитѣ езици се отличаватъ съ голѣма подвижность, не трѣбва да се мисли, че въ това отношение владѣе безредица — произволъ. Всичкитѣ промѣнения относително формата на рѣчитѣ строго зависятъ отъ фонетическитѣ закони. Често пѫти се чудимъ, какъ е било възможно да се запази и на̀й-малката

разлика въ ударението дълго дълго-врѣме. — Поради тази законность въ измѣненията на външната форма и до днесъ се е запазило дълбоко сродство между индоевропейскитѣ езици. Сродството се е запазило не само въ формата нъ и въ значението на рѣчитѣ, понеже и относително послѣдньото показватъ езицитѣ извѣстенъ консерватизъмъ и въздържаность. Колкото сѫ по́ сродни езицитѣ, толкозъ и по́-леко да вникнешъ въ тѣхната история.

Етимологията, въ днешния строгъ смисъль на думата, е твърдѣ млада наука. И старитѣ Гърци се занимавали съ етимология, но не като съ наука. Гърцитѣ сѫ знаяли само своя езикъ; всичкитѣ имъ етимологически отгатвания се отнасятъ само до тѣхни рѣчи. Малко по́-строги възгледи за развитието на езика се развили въ Александрийската школа, дѣто се изучвалъ Омиръ до на́й-малкитѣ дребулии; нъ при все това не се разсѫждавало за отношенията на гръцкия спрямо другъ нѣкой езикъ. Тѣ опрѣдѣлихѫ напр. испусканието на звукове: ἐλείσις, сетнѣ πλεονάσμος, σύνκοπη, μεθάτεσις etc. Нъ не развихѫ понятието за *коренъ*, за който сѫ знаяли индийскитѣ грамматици още въ четвъртото столѣтие прѣди Ис. Хр. Топърво въ минѫлото столѣтие дойде въ Европа заедно съ санскритския езикъ и понятието за коренъ на рѣчитѣ — Както бѣше при старитѣ Гърци, въ това състояние си останѫ етимологията все до началото на 18-то столѣтие. По́-старитѣ филолози, когато се занимавали съ етимологически студии, на́й-напрѣдъ се обръщали къмъ ст. гръцкия езикъ. Холандийската школа се завзе, да испита и разтълкува съ помощьта на гърцкия езикъ всичкитѣ тайни на езика и на първобитната култура. Това вѣрвание се задържа все до скоро. Въ 1836 год. Anton Schmît издаде съч. „Organismus der Griechischen Sprache“, гдѣто извеждаше цѣлия гръцки езикъ изъ зв. ε. Слѣдъ десеть години напечати съч. „Organismus der lateinischen Sprache“ въ което учеше, че латинския езикъ се образувалъ отъ два три елемента (Urelementen) — отъ сричкитѣ *he* и *hi*. — Нѣмския филологъ Dederlein бѣше на мнѣние, че първобитнитѣ езиковни елементи се състояли не по́-вече отъ два или три звука. Въ Пасовия и Лоцовия рѣчникъ има много такива филологически невъзможности. Сърбско-Лужичкия писатель Abraham Frencel настояваше въ съчинението си „de originibus linguae soravicae“ да докаже, че славянскитѣ езици сѫ потекли отъ еврейщината. Словакътъ Dancowski считаше славянскитѣ езици за разваленъ гръцки езикъ; той издаде Омира подъ заглавие „Homerus, slavicis dialectis cognata lingua scriptus“ (Омиръ, писанъ съ езикъ подобенъ на славянскитѣ нарѣчия). Ческиятъ поетъ Коларъ въ съчинението си „Старо-Италия Славянска“ 1856 год. доказваше, че старо-италскитѣ народи, особенно Етрусцитѣ, сѫ били Славяни. Сърбинътъ Соларић доказваше въ 1819 г. че латинския езикъ е отъ славянско потекло. Константинъ Економидъ, Цареградецъ, издалъ 1826 год. въ Спбургъ „Опытъ о ближайшемъ сродствѣ языка Славяно-Россійскаго съ Греческимъ“ (вж. Венелина „О зародышѣ новой болгарской литературы“ 1838 стр. 18—21) въ който напечаталъ ст.-български „Отче нашь“ и нѣкой мѣста изъ Св. Писание, писани съ гръцки букви, за доказателство, че славян-

скитѣ езици сѫ гръцки нарѣчия. Ето нѣкои мѣста изъ този отче нашь: *Аттас нос, изде есси на невиси, да сефтито има твеон; да проито картвос твеон; да футо вола твеа etc.* Єкономидъ обявилъ езикътъ на този отче нашь за *еолийско* нарѣчие. А. Глаголовъ, въсхитенъ отъ това откритие говори въ съчин. „Умозрителныя и опытныя Основанія Словесности“ 1834 год. Спб. че „изъ етого открывается, что изъ всѣхъ діалектовъ греческихъ самый ближайшій къ языку Славянскому есть Єолійскій, который по корнямъ словъ и формамъ склоненій и спряженій можетъ быть принятъ за *особое* Славянское нарѣчіе.“

По поводъ на тѣзи и много други подобни етимологически заблуждения съ пълно право бѣше казалъ Волтеръ, че етимологията е наука, въ която гласнитѣ звукове нищо не чинѭтъ, а съгласнитѣ твърдѣ малко.

Първия, който положи основа на сравнителната метода въ езикознанието е Franz Bopp. Той издаде 1818 год. славната си сравнителна грамматика на индоевропейскитѣ езици. Сѫщинскиятъ етимологъ, въ нàй-строгия смисъль на думата, August Friedrich Pott, съчинитель на „Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-germanischen Sprachen“ създаде модерната етимология. — Новата наука, ако и никнѫла на чужда почва, много подпомогнѫ за развитието и на слав. етимология. Шафарикъ ще да е първия Славянинъ, който се въсползувалъ отъ резултатитѣ на сравнителното езикознание и успѣшно си послужилъ съ тѣхъ въ всѣкий случай, когато е билъ принуденъ да етимологизира (глед. етимологическитѣ му статии въ III. т. Sebrané spisy „O zemi jmenované Bojky“ „O tvoření slov zdvojovánìm kořene“ etc. etc.). — Отъ 1850 год. насамъ стои и слав. езикознание на научни основи, а слав. етимология, ако и да е още въ пелени, доста успѣшно се развива. Голѣми заслуги за послѣднята има великия Фрàнцъ Миклошичъ.

Пѫтьтъ на етимологията и днесь още е лъзгавъ и тъменъ. Въ пóвечето случаи на етимологизирание можемъ каза само, че резултатитѣ ни сѫ правдоподобни, а рѣдко-рѣдко положителни. Малко ли етимологически тълкувания, които толкозъ врѣме се считахѫ за истински и непогрѣшими, днесь се отхрърлятъ?! Може да се каже, че днешнитѣ етимологически изслѣдвания сѫ само опити. О какви критерии трѣба да се придържяме при тѣзи „опити“? — *Само о звуковитѣ закони, като неиспускаме прѣдъ видъ и значението на думитѣ.* Въ противенъ случай етимолозиранието е *игра на случая — слѣпо щастие* (Brückner, Archiv für Slavische Philologie III. 155).

Който не се придържа о звуковитѣ закони, ще попадне въ етимологическо заблуждение, макаръ той и да познава езика, чийто корени издирва, нàй-прѣвъсходно, нàй-съвършенно. Незачитанието на това правило се отмъсти и на първия познаватель на Сърб-Хърватския езикъ, многозаслужния и покойния ѣ. (или Tj.) Даничичъ, когато той се опита да изслѣдва коренитѣ на своя езикъ въ съчинението си „Korijeni s riečima od njih postalijeh u hrvatskom ili srbskom jeziku. Zagreb 1877. Той се опита, да подведе всичкитѣ сърб.-хървски думи

подъ нѣколко стотини теоретически индоевропейски корени, които бѣше взелъ изъ рѣчника на Fick „Vergleichendes Wörterbuch der indo-europäischen Sprachen“, и прѣтърпѣ нàй-голѣмо фиаско, понеже не бѣше се стѣснявалъ нито отъ гласнитѣ, нито отъ съгласнитѣ при тѣхното теоретично замѣнявание. Така напр. отъ теоретическия индоевроп. корень *скар* той извежда думи съ нàй-разнообразно значение: въртѫ, скачамъ, движѫ, удрямъ, работѫ, покривамъ, викамъ, горѫ; исхвърли ли се изъ корень *скар* началното *с* и прибави ли се едно *в*, тогава е възможно всичко да се разтълкува изъ тоя корень: человѣкъ, чернъ, корабъ, полза, калъ, кълнѫ, плачѫ, чело, крѫгъ, колѣно и т. н. и т. н. (Срав. Archiv für slav. Philolog. III. 155).

И нашата филологическа литература не е бѣдна съ подобенъ видъ съчинения — плодъ на крайно заблуждение. Нàй-знаменитъ списатель въ това направление е заслужния нашъ публицистъ, историкъ, археологъ и филологъ С. Раковский. Той въведе патриотизъмъ и въ филологията и се опита чрѣзъ свободно етимологизирание да подкрѣпи любимата си теория за древностьта на българската култура, а особенно за прѣимуществата на българския надъ стария елински езикъ. Раковски постѫпя при етимологизираньето си твърдѣ просто: той разлага рѣчьта до еднословния ѝ съставъ „по новото искуство языкоиспытанія“ (срав. Българска Старина 128 с.). Слѣдъ многогодишни размишления и прочитъ на разни филологически съчинения, Раковски се убѣдилъ, че *„езыкъ всѣкаго народа трѣба да се разглоби и докара до еднѫ такавѫ точкѫ или границѫ, отъ която по нататъкъ вѣки не е възможно да ся иди“* (Българ. Ст. 46.) А тая първа и послѣдна точка е: *„най-слабия гласецъ, когото можи да произнесе родившый ся на свѣтъ слабъ іоште человѣкъ и който гласецъ на нашь българскы езыкъ ся пиши съ полугласнаѭ или нѣмогласнаѭ буквѫ* **ь**,“ (Бъл. Ст. 46). Въ туй се сьстои великото откритие на Раковски; това е lapis philosophorum на неговата етимология — ключьтъ на българския езикъ! Сега е лесно всичко, да се докаже а нàй-лесно, че българския езикъ се развилъ изъ малкия іерь (ь). — *Всѣки звукъ означавалъ нѣщо.* Това се доказвало чрѣзъ едно второ откритие на Раковски. *Той дошьлъ до убѣждение, че человѣкъ още отъ първото си появление на свѣта е почнялъ да има работа съ природата и тя съ него та всичко, пъкъ и езика си е „створилъ споредъ природата“* (Бълг. Ст. 48). Въ вслѣдствие на това откритие нàй-слабия гласецъ *ь значи лично мѣстоимение“* защото „человѣкъ кату падни отъ майчинѫтѫ си ѫтроба и произнесе него първы гласъ (**ь**), испървыя точкы языка, то не значи друго освѣнъ че казва: *ась додохъ на свѣта, живѣвѫ, съществувамъ“* (Б. С. 48). И звуковетѣ, които издаватъ животнитѣ, напр. кокошката, кога вика пиленцата си, имали значението на лично мѣстоимение (Б. Ст. 58). Отъ малкия **ь**. се образували всичкитѣ други гласни звукове чрѣзъ удвоявание, утроявание и т. н. на **ь**. Така напр. **ъ** не било нищо друго освѣнъ **ьь**, а зв. *а* = **ьььь** и т. н. Естествено било, че и тѣзи звукове, както и **ь** „скриватъ въ себе си еднѫ и каквѫ да е вѫтрѣшнѫ смысьль“. сир. и тѣ били лични мѣстоимѣния. „Когато боленъ человѣкъ лежи на постеля и пѫшка ь! ь! ь.! не заключа ли

то въ себе смисьлтѫ: ась страдаѭ, болувамъ, лошо ми е и пр.? А когато почувствува болния извънреденъ бодешъ, или пакъ извършватъ надъ него тежка операция, или го заплашва нѣкой съ убийство та се унуди да удвои, утрои и учетвърти тойзи малъкъ гласецъ ь на *а! а! а!* или на *о! о! о!* или на *у! у! у!*, то не заключава ли смисьлтѫ: боли мя едикоя стърнѫ и т. н. и т. н. (Б. Ст. 58). — Съ помощьта на този „*ключь*" Раковски доказва, че българския езикъ се образувалъ отъ ь. Раковски леко чете и разбира всички други езици, понеже тѣ не били друго, освѣнъ видоизмѣнения на прабългарския езикъ. (вижь Б. Ст). Той се чуди, какъ до сега не сѫ узнали хората, че всичкитѣ почти индоевропейски езици сѫ български нарѣчия!

Задържяхме се пòвече при Раковски, за да покажемъ, че нáйновия при насъ работникъ по „заблудената филология", авторътъ на „Писма за издирване корѣнитѣ и законитѣ на Българския езикъ" Ц. Гинчевъ, е ученикъ, или пó-добрѣ да речемъ, подражатель на Раковски. Незнаемъ, защо Гинчевъ мисли, че е пó-добрѣ да го считатъ за съвсѣмъ „оргиналенъ" та ни съ дума не се признава за последователь на Раковски, когато всѣки на пръвъ погледъ може да прѣпознае въ неговитѣ „Писма" измѣнятитѣ теории, както и великото откритие, сир. гласецътъ ь на Раковски?! Cuique suum! защото инакъ имаме право да го обвинимъ въ плагияторство. Онова, което принадлѣжи само на Г. Гинчевъ, ясно личи и трѣбва да му се признае, че той е надминѫлъ съ своето етимологизирание всички до сега сѫществующи „заблудени" етимолози и напълно е оправдалъ изречението на Волтера.

Понеже Гинчевитѣ „издирвания" нѣматъ нищо общо съ науката и филологията, за това и немогѫтъ се подлага на критика. При все това, понеже се пишѫтъ отъ заслуженъ на друго поле писатель и добъръ познавачь на народния езикъ, неможеше критиката да мине прѣко тѣхъ мълчешката, тъй като тѣ би могли още пòвече да изкривѭтъ понятията за етимологията. Прѣдишествуѭщитѣ разяснения и примѣри изъ чуждитѣ литератури нека послужѭтъ за оцѣнение на Гинчевитѣ „издирвания". Изъ тѣзи послѣднитѣ ще приведѫ нѣкои мѣста, съ цѣль да оправдаѭ това, което казахъ за тѣхъ пó-горѣ и съ това ще свършѫ.

Авторътъ е изложилъ своитѣ издирвания въ форма на „писма" до любезния си „другъ" въ периодическото спис. „Трудъ", което самъ издава въ Търново. Въ I. писмо съобщава, че още не е захвърлилъ старата си система за издирване на Бълг. езикъ, че все още ѭ слѣдва и че още не се отчаялъ, ако и да работилъ надъ нея повече отъ петнадесеть години. Въ това врѣме той е „открилъ" много нѣща по нашия езикъ и все още му се случвало да открива. Работата му била много трудна и сложна: цѣли поколѣния ще трѣбало да работѭтъ надъ нея. „*По издирванието си*", — *казва* — „*азъ нѥ съмъ се придържялъ по никакви правила, защото азъ до сегашнитѣ правила нѥ ги признавамъ, а споредъ това нещѫ да се стеснявамъ,* (sic!) *Моята система е основана на природата — зето е онова, което е въ природата,*

и споредъ това тя е естествена и тъждествена на самата природа на езика, и като е естествена твърдѣ лесно може да се разбере отъ всѣкиго, защото по мое мнѣние всѣко естествено нѣщо, като се дири по естественъ законъ, лесно се разбира отъ всѣкиго". Кой е тозъ законъ, не се обаждa. — Както се вижда, авторътъ се различава отъ другитѣ свои събратия, гдѣто не признава потрѣбность отъ знания; за това не трѣбвало да чете и да учи: „Менѣ прѣдъ очитѣ ми е всѣкога първобитния человѣкъ, който испитва природата на всѣка крачка, вслушва се въ всѣкий нѣинъ гласъ — съчинява езика и го прѣдава на подобнитѣ си. Ето за това азъ разлагамъ всѣка рѣчь на нейнитѣ съставни части, отъ които ѭ е съставилъ първия нашъ праотецъ". Както старитѣ народи не сѫ нищо знаяли за природнитѣ елементи така и ние днесь нищо не сме знаяли за елементитѣ на езика. Автора е направилъ голѣмо откритие, а при туй постѫпвалъ, както химика: „Като земимъ да разлагаме думитѣ до дѣто дойдемъ, както въ химията, до таково тѣло, което понататъкъ *вече ни може да се разлага*, това тѣло ще наречемъ *просто* сир. *корѣнь*. Онова, което ние днесъ *по невѣдение* наричаме корѣнъ, слѣдователно, не е корѣнъ". — Разлагането на думитѣ става чрѣзъ наблюдения. По такъвъ способъ е открилъ, автора праелемента на българския езикъ. Нъ да чуемъ какъ: „Да си прѣдположимъ, че наблюдаваме първия человѣкъ, какъ произнася само гласнитѣ букви. Ще забѣлѣжимъ, че гласа произлиза отъ побуждение вѫтрѣшно или вънкашно. Безъ таково побуждение първия человѣкъ нѣма що да издава гласъ сир. ще си мълчи. Слѣдователно, той съ този гласъ иска да покаже себе си, че сѫществува, че чувствува и иска да обърнѫтъ на него внимание, да го видѭтъ. *И тъй гласа не е нищо друго освѣнъ показателно мѣстоимение*, съ което той съзнателно показва себе си. Отъ тукъ излиза, че всичкитѣ прости гласове, които ние си прѣдставляваме съ чиститѣ гласни букви *ь, ъ, а, о, е, и* сѫ *чисти показателни мѣстоимения* за лицата и нѣщата — безъ разлика. И тѣзи гласове азъ мислѭ сѫ първата основа на нашия езикъ, върху която се е построило цѣлото му здание!!" Само по себе си се разбирало, че това се отнасяло и до другитѣ славянски езици „а ако щешъ и до другитѣ индоевропейски езици и прочее нъ това нека да издирватъ *многоученитѣ филолози*".

Понеже гласа на буквата „ь" билъ най тихъ, за това автора счита ь за *„най първъ патриархъ между другитѣ гласове"*. Споредъ мнѣнието на автора този „патриархъ" е породилъ всичкитѣ други гласни, като се *„удвоилъ"* въ ъ и се е *„прѣвъплотилъ"* въ *е, а, о*. Зв. ь сѫществувалъ у всичкитѣ народи; той се чувалъ подирь съгласнитѣ даже и отъ *не въодушевенитѣ прѣдмети*. Въобще всички звукове на нашия езикъ се произнасяли и отъ животнитѣ и пр. зв. *з* може да чуешъ „отъ крильетѣ на нѣкои насѣкоми" (Трудъ V. 297). Всичкитѣ звукове имали нѣкакво значение пъкъ разбира се и ь. „Прѣдстави си ти, че та пита нѣкой твой ближенъ за нѣщо, и ти, като не го разбирашъ добрѣ, му се обаждашъ пакъ така тихо съ гласа на буквата ь, съ който гласъ *показвашъ себе си че сѫществувашъ* (срав. Раковски), че го слушашъ и искашъ да ти отговори и повтори по-

ясно. *Ако съ това ти обаждание (съ ъ) не ти отговори на въпроса, то ти тогава напжвашъ гласа си още по-високо и този „праотецъ“ на гласоветѣ се прѣвоплотява въ по-младъ и по-силенъ и иди да ти разправи работата т. е. прѣобърща се въ ъ; и ако ъ не може да ти помогне, той се прѣобърща въ а; ако и а-то не може да ти помогне, обърща се въ е и най-послѣ въ о; нъ и о-то ако не бжде въ състояние да си извърши службата, тогава при него се провожда на помощь й че и двамата се съединятъ въ едно ой викжтъ наедно и свършватъ задружно посланието си.* (Трудъ II. 78—79). — Споредъ Раковски, личното мѣстоим. азъ(ась) се състои отъ лично мѣстоим. *а* (охрабрено ь!) и показат. мѣст. сь. При Гинчевъ *ась* се състои отъ двѣ показателни мѣстоимения сир. а = ь ь ь + сь.

Нъ не въ всичко е Г. Гинчевъ сжща копия на Раковски. Той е отишълъ много по-далечь отъ него, разбира се, като има на ржцѣ великото откритие, малкия „патриархъ“. Той все се вслушва въ природата и намира въ нея звукове. Първобитния человѣкъ е чувалъ въ природата освѣнъ гласнитѣ *ь, ъ, а, о, е, и, у* и други гласове, натъкмявалъ си говорящитѣ органи и се трудилъ да ги запомни. — Автора всичко доказва на зачудения си другарь съ опити. Когато този иска вече да се отчае, понеже не му се вѣрва, че въ природата имало звукътъ *п*, автора го развеселява съ слѣдующия опитъ, който може всѣки да повтори, тъй като автора — Гинчевъ дава точни наставления. Ето какъ учи другаря си: „Приготви си двѣтѣ дланти на ржцѣтѣ и най-напрѣдъ ги тупни една о друга полѣгка и слушай, нъ слушай съ голѣмо внимание и забѣлѣжи добрѣ, какво чувашъ и добрѣ го запомни. Подиръ тоя първия опитъ, повтори пакъ, нъ сега си тупни дланитѣ по-силно и пакъ слушай и помни. Подирь това земни да ги удрьжшь пó-силно и при всѣко пó-силно ударяние сѐ забѣлѣзвай що чувашъ. Най-послѣ земни та си скоруби дланититѣ и пакъ така повтаряй опититѣ съ различно усилвание на ударянието и сѐ забѣлѣзвай. Изпъчи си дланитѣ и пакъ продължи опита и забѣлѣжи всичко. — Да та питамъ ли сега какво си чулъ? Нъ прѣди да ми отговоришъ азъ да ти кажж по на нá-прѣдъ: ти, като си тупалъ по лѣгка, си чувалъ *пъ*, когато си тупалъ пó-силно, си чувалъ *па*, кога още пó-силно *пе*, а когато си скурубилъ дланитѣ ти си чулъ *по* и даже *пу*. Ако не е тъй отговори ми и азъ ще тъ помолж да повторишъ опита още веднжжь и дважь, до гдѣто се увѣришъ въ истината, защото подобни опити ще ни се случи да правимъ и пó-нататъкъ още доста“. (Трудъ II. 82—83).

Автора право казва, подобни опити има нѣколко: „Като си сгжнешь показалния пърстъ и чукашъ съ него на нѣкое твърдо тѣло, ще чуешъ *кь, ке, ки ко* и т. н.“ (Трудъ I. 22. — кн. VI. 341). Особено трѣбало да внимава другарътъ на автора, когато минавалъ покрай ковачитѣ и чехларитѣ, кога чукатъ, та да забѣлѣзвалъ, съ кой гласъ чувалъ *к*-то (VI. 341).

При Гинчевъ всичкитѣ съгласни се замѣняватъ една съ друга тъй произволно, щото всичко може се доказа. Така напр., бикъ = би + съ = би + съ сир. бий *съ* — *бий тозъ!* 340. Г. автора знае, че *всичкитѣ*

европейски днешни езици сж нарѣчия на общия Индоевропейски езикъ та счита и турския езикъ за индоевропейски. Дум. ножь = но + жь, което ще рече но = оно, онъ, жь сир. жеже пари; ножь се казва нѣмски Messer = месеръ, което ще рече мь + серъ = мь — херъ = мь — жеръ сир. меня жери, гори. Турски се казва бочакъ = бо + чакъ = по + чакъ = по + жакъ; тука корѣна жь билъ удвоенъ сир. жакъ = жачь = жажь = жижь — жеже. влаш. се казва ножь *Cocit* = коцитъ = ко + цитъ = житъ = жьть сир. пакъ значи жеже и т. н. Сабля = са + бля = са + баля = са + паля = са + паря сир. то пари. Мечь, мьчь = мь + жь = меня жъ сир. меня жери etc. 295. стр. — Руската дума па́ра (чифтъ) играяла голѣма роль въ бълг. езикъ. *братъ* = пара + тъ сир. *чифтъ този;* брожь = па́рожь = правж на па́ри (чифтове) по двѣ по двѣ; бракъ = ба́ра́къ — *па́ракъ* значи чифтътъ etc. 145—146, викамъ = ви + къ + мъ = тия (ви) къ (къмъ) азъ (мъ) = тия къмъ меня 204. „Съжзи и прѣдлози нѣма! 214. Тѣ сж мѣстоимѣния; тѣ сж невини робье, затворени въ тъмница отъ Халдейтѣ, и така си стояли въ тъмница у Еленитѣ, Римлянетѣ, Френцитѣ и т. н. и отъ Гърко-Ромитѣ дошли въ нашитѣ прадѣди, а отъ тѣхъ и въ другитѣ наши братья Славяни. Толкова стотини години изминжхж, свалихж се кралье, императори, явяваxж се комунисти, социялисти и проч. и никому на ума баремъ не дохожда да помисли за тия толкова годишни нѣми роби!“! 214 ст. Ц. Гинчевъ ги освобождава на стр. 214 и продължява все въ този увеселителенъ тонъ нататъкъ. —

Писмата по издирването коренитѣ на българский езикъ ще се продължяватъ и въ слѣдующитѣ книжки на в. „Трудъ“. Казаното до тука е достатъчно, за да характеризира и това, което ще слѣдва, понеже нѣма съмнѣние, че и по нататъкъ ще се гради възъ сжщата наивно-фантастична основа.

София, м. Май 1887 год.

Л. Милетичъ.

Баба Ега или сборникъ отъ различни вѣрвания, народни лѣкувания, магии, баяния и обичаи въ Кюстендилско. Отъ священникъ Петръ Цв. Любеновъ. Търново 1887. 8⁰ 86 стр.

Авторътъ на гореказаната книга, П. Любеновъ, попува вече 40 години въ Кйостендилския окржгъ та добрѣ се запозналъ съ тамошнитѣ народни обичаи, вѣрвания и прѣдания. Въ сборничето си той описва по хронологически редъ народнитѣ праздници и суевѣрнитѣ обреди и обичаи, извършвани по случай на тия праздници. При това съобщава нѣкой народни обредни (ритуални) пѣсни, запознава ни съ народни лѣкувания и съ обичайтѣ при свадба и ражданье. Въ края на книжката е помѣстилъ кърщелни имена, като не е забравилъ и на галенитѣ имена, които сж твърдѣ интересни. Книжката се завършва съ една прѣкрасна народна благословия и съ народната сатирическа пѣсень: „Свадба на Комаря“, която е и отъ другадѣ позната, нъ съ благодарность ж посрѣщаме, понеже автора е запазилъ при записването и мѣстния говоръ въ на́й-голѣма точность. Относително послѣд-

ньото трѣбва да се признае на автора, че добрѣ е забѣлѣзвалъ изъ народнитѣ уста, тъй щото филолога ще може съ довѣрие да се възползува отъ обнародванитѣ въ сбирката му народни езиковни материяли. За въ бѫдѫще желали бихме само, щото автора да не употрѣбява двоесмисленото ѣ, нъ фонетически да бѣлѣжи звукътъ, който се чува вмѣсто зв. ѣ. Прѣпоржчваме и по́-голѣма послѣдователность въ отбѣлѣзваньето на ударението, което е твърдѣ подвижно и разнообразно въ българскитѣ нарѣчия, та ще трѣбва подробно изучванье, догдѣто българската филология се освѣтли относително историческото развитие и законитѣ на българското ударение. Не одобряваме заглавието „Баба-Ега“, което автора оправдава съ това, гдѣто ужь по народното прѣдание „всичкитѣ суевѣрни праздници били установени да се празднуватъ отъ Баба Ега, Баба Петкана и Гурелива Срѣда“ и т. н. (IV). По мнѣнието на автора, „Баба-Ега“ е митическа личность, богиня на магиитѣ и баянията; тя се явявала въ видъ на стара бабичка съ желѣзна тояга и „всичко помитала, гдѣто минвала“. Отъ тамъ останжла и народната клетва „Ега́ те поразила“. Ние сме противъ всѣко митологизиранье, неподкрѣпено съ важни доказателства и не считаме за сериозно тълкуванието на думата *Ега*, която се чува и другадѣ въ народнитѣ клетви и не значи собствено име. Толкозъ по́вече е неумѣстно споменжтото заглавие, защото въ цѣлия сборникъ автора ни съ дума изъ народнитѣ уста не подкрѣпя теорията за сжществуванието на „богинята“ Баба Ега. Народа, вижда се, нищо не знае за нея, и авторовото усърдие да открива митически сжщества не е на мѣсто. Автора е билъ, безъ съмнѣние, увлѣченъ отъ рускитѣ народни сказки за Баба-Ега и за тритѣ сестри.

Позната е нѣкогашната голѣма популярность на апокрифическата литература въ България, отъ гдѣто сетнѣ минж и се распространи въ съсѣднитѣ православни страни, Сърбия и Русия. Причината на туй бѣше, гдѣто духътъ на тъзи литература вървѣше паралелно съ народното схващание. Нейнитѣ фантастични учения, никнжли по́вече на чужда — източно-византийска почва, силно повлияхж и хванжхж дълбокъ корень въ младия и буйния народенъ животъ. Тя бѣше достжпна на народното образование и даваше богата храна на прѣзрѣнитѣ отъ официалната литература народни поетически трѣбвания. Не малка часть отъ народнитѣ вѣрвания, баяния и медицински познания сж плодъ на това литературно влияние. Посрѣдникътъ между народната маса и апокрифната литература бѣше свещенството — мънастиритѣ. Новото направление на литературната история хвърли голѣма свѣтлина върху тъзи страна на народния животъ и пропѫди застарѣлитѣ възгледи, споредъ които въ всѣко народно вѣрвание, или обичаи се съглеждаше „драгоцѣненъ остатъкъ отъ народната митическа епоха“, или „чистъ плодъ на народния духъ“ и т. н. Събирането и изучванието на сжществуѭщитѣ народни обичаи и вѣрвания е отъ голѣма важность за да се схване културната степень и духътъ на народа; не отъ по́-малка важность е и изслѣдванието на срѣдовѣчната апокрифна литература, именно за да се открие чрѣзъ нея този „народенъ духъ“. Само паралелното изучвание на едното и дру-

гото ще ни доведе до ясни и научни резултати. Литературната разработка на апокрифическата литература успѣшно напрѣдва. Покрай многобройнитѣ апокрифни съчинения съ библейско съдържание, имаме днесь сборници, пълни съ апокрифни заклинания и молитви и разни други съ медицинско и астрологическо съдържание.

Другадѣ се обърнѫ съ врѣме голѣмо внимание и върху сѫществуѭщитѣ народни вѣрвания и вече е събранъ доста цѣненъ материялъ. Въ това отношение ние сме нáй-малко направили, особено като вземемъ прѣдъ видъ богатството на материяла, който само чака да се събере и изучи.

Поради това, съ благодарность приемаме всѣки приносъ, пакъ и сборникътъ на свящ. Любеновъ, който никакъ не считаме за пълненъ, нъ се надѣваме, че автора въ скоро врѣме ще го допълни.

Въ сборникътъ „Баба Ега“ авторътъ съобщава за нѣкои обреди и вѣрвания, чийто изворъ намираме въ гореспоменѫтата литература. Така напр. на стран. 12 се расправя, че отъ великий четвъртъкъ до Спасовъ день, или Възнесение празднували „отъ гратъ“ седемь велики четвъртъци. Въ Starine Jugosl. Akad. XIII. стр. 157 обнародва Вл. Качановский една молитва „**оть злаго дажда**“ по ржкописъ отъ XVI ст. сърб. рецензия; въ края на молитвата е прибавено туй наставление: **сію молитвоу напиши на оловоу на велики четвьртьки или на спасовь день и туй молитви храни у домоу и чати іе према злоу облаку.**

Въ Б. Е. стр. 37 се разказва, какъ лѣтно врѣме, когато се зададѣлъ облакъ съ гратъ и гърмявица, излизала изъ селото гола съблечена баба, земала съ себе си запалена свѣщь отъ бѫдний вечерь и нѣколко червени яйца, боядисани на *великий четвъртъкъ*, едно сито, потърчкувала срѣщу облака, за да го върне и викала: „*Върни се, върни се, облаче джермане и иди, дека е пуста гора, дека се диви зверове дека, човек не оди, дека петел не пое, дека ягне не блéе и пр.*“. На бѫдний вечерь, когато нáй-стария въ домътъ обикаля съ трапезата три пѫти около кѫщата, изговарялъ: „Ела Боже, да вечераме, донели сме ти вечера да вечераш“, а при това прибавялъ: „*Ела и ти облаче да вечераш, донели сме ти вечера, сега те викаме да вечераш, а нá лето очи да ти не видиме, и́ди у пуста гора при диви зверове, дека петел не поé дека ягне не блѣе и пр.*“. Въ Starine XIII. 157 стр. има едно заклинание противъ облакъ, въ което се призоваватъ св. пророци Елисей, Енохъ, Еремия и Данилъ . . . „**оть нашихь сель и нивь и виноградь проженитє ветарь и вихарь и стоуденіи градь оу поустѣ горѣ и у проклетіє невѣрниє єзики, гьде се клепало не чює ни клѣплє, гьде звона не звоне, гьде црькви не поють, гьде свещи не горѣ** и т. н. Познато е изражението „**иди въ поустою гороу**“ и т. н. въ заклинанията противъ нежита. Интересна е и байлката, която ни съобщава Ц. Гинчевъ въ журналъ „Трудъ“ V. 1887. стр. 288. Той ѭ слушалъ отъ Мина Димитрова отъ с. Бѣла Слатина, Рахов. окр. Заклинанието е противъ подлютена рана изъ която се пропъжда „подлюта“ като демонско сѫщество. (Сравни заклинанията противъ нежита на попъ Іеремия.) Ето мѣста изъ байлката: *не люти*

се подлюто, не сърди се подлюто! Тукъ нѣма месо, месо да їгдешъ, тукъ нѣма кърви, кърви да піешь. Не люти се, не сърди се иди въ пусти гори тилиленски, дѣто наджакъ не сече, дѣто пѣтелъ не пѣе, дѣто агне не блѣе, дѣто сврака не църка, дѣто щърка не фърка и т. н.

Въ Кюстендилско празднуватъ на св. Трифунъ (1 Февруарий) отъ вълци, *а сѫщия день излизатъ съ яденье и пиенье по лозята за да ги закройватъ, като засипватъ всѣка лоза съ светена вода и казватъ: „да родишь, да родишь“*. Баба Ега. стр. 6—7. В. Ягичъ съобщава изъ единъ Шафариковъ сборникъ отъ година 1690. Сърб. редакц. една молитва „**свѣтаго Трифоуна**“, въ която се казва, какъ св. Трифунъ, **быкшнй къ вьсн таѱадѣ** видѣлъ болесть, която нападнѫла лозята и градинитѣ, та се помолилъ Богу, а Богъ пратилъ ангелъ и отвърнѫлъ всички врѣдителни насекоми **гоусѣнице, чръвн** etc. (сравни Starine X. 115. Sredovječni liekovi, gatanja i vračanja). Подобна молитва намираме и въ другъ ржкописъ отъ XVI—XVII ст., обнародвана отъ Вл. Качановский Starine XIII. 158-а. Тамъ се казва (подъ заглавие: **чннъ быкаемн на ннкѣ нлн на лозѣ нлн вь крьте**), че, ако се случи нѣкому поврѣда **отъ гадокъ**, трѣба да се съберѫтъ боляри и да се съберѫтъ свещеници, да запалѫтъ кандила и да служѫтъ литургия **свѣтомоу Трифоуноу н свѣт. Юлїаноу ликійскомоу**; слѣдъ това да светѫтъ вода и св. масло и да **покропѣть люди** и като взематъ отъ кандилата **агїазмо** сир. св. вода отъ Богоявление, нека ѭ „**вьлїють вь водоу н покропѣть крьстообразно ннвы н крьтн нлн вннограде** и нека четѫтъ молитва *на св. Трифонъ на четиритѣхъ страни на лозето*.

Отъ 11—18 Ноемврий празнуватъ въ Кйостендилско познатитѣ и другадѣ по България *„вълчи празници“* или т. нар. *Мратинци*. Тогава обладавалъ селянетѣ такъвъ страхъ отъ вълци, щото не смѣяли и да поменѫтъ за тѣхъ. Нѣкой баби прѣвързвали веригитѣ на оджака жимишкомъ, за да бѫдѫтъ омагйосани и свързани на вълцитѣ очитѣ, ушитѣ, носътъ и пр., при това изговаряли думитѣ: *„със очитѣ да не видат, със ушитѣ да не слушат, със носът да не надушат и воденичарски камик на шията им да порастне“*. Въ молитва „**отъ коука**“ (Star. XIII. 159) се призоваватъ св. Мика, св. Викторь и св. Викентий и т. н. . . . . **молнмь вн се занмнте коука н ражденнте нх за сн кот ке снне морѥ н за внсокне горн н заключнте нхь оуста желѣзнимн ключн да не нмоуть прнчестїїа вь монхь стадахь** и т. н. На 27 Октомврий се празднува въ Кйостендилско отъ мишки. Сравни „**молнтва отъ мнша, аще боудоуть вь ннвн!**“ Star. XIII. 160.

„Когато прогърми на Илинъ день, казватъ, че орехитѣ и лешницитѣ прѣзъ тая година ще бѫдѫтъ шупливи“ (Б. Ега, стр. 19). Въ апокрифнитѣ „громници“ и „молниянци“ се приписва особено значение на гръмежътъ и мълнята и положително се казва, какво ще послѣдва въ живота нпр., ако прогърми въ извѣстенъ день или мѣсецъ. Любенъ Каравеловъ въ „Паметникы народнаго бита Болгаръ“ стр. 241, съобщава, какъ въ Сопотъ при сѫщия случай вѣрвали, че прѣзъ нея година орѣхитѣ щѣли да бѫдѫтъ шупливи и виното добро. Гърмежътъ на първо мѣсто има значение за храната — плодородието.

Сравни Тихонравовъ „Памятникы отреченой русской литературы“ т. II. нпр. стр. 361 — **аще грьмн сьходещи лоуни (мѣсеца юлїа) многаа сѣтка позная бедоу приниме, овощїїа прозебноуть** и т. н.

Въ апокрифическата литература има и такива статии, въ конто се указва на добритѣ и лошитѣ дни и часове. Срав. Тихонрановъ II. 382—387. „О **часахъ добрыхъ и злыхъ**“ и „**о днїахъ добрыхъ и злыхъ**“. Въ „**о днїахъ лоуннихъ**“ 388—395 стр. подробно се говори, въ кой дни трѣба да се върши или прѣдприема нѣкоя работа и въ кой не. Споредъ Б. Е. стр. 35, прѣзъ цѣлата година женитѣ и шивачитѣ не работили въ Кйостендилско срѣщу срѣда и петъкъ, а пъкъ въ вторникъ и сѫбота всички считали за нещастие да похождатъ на пѫть: „дрѣхи не крояжтъ, не се годѣватъ, кѫщи не заправятъ и т. н.“.

Познати сѫ изъ списанията на попъ Іеремия (Богомилъ?) заклинанията и молитвитѣ противъ тресавицитѣ и нежититѣ. Споредъ попъ Іеремия, трескитѣ, както и всичкитѣ болести, сѫ дѣло на демонски сѫщества, за който той на дълго знае да расправя. Особено страшенъ е *нежита*, олицетворение на лошитѣ болести и всѣкакви тѣлесни страдания. Влиянието на тъзи литература върху народнитѣ вѣрвания въ Русия се доказа. Думата „нежитъ“ и днесъ още живѣе въ руския народъ. Въ старитѣ лѣчебници и сборници подробно се прѣдава Іеремиевото описание на тресавицитѣ и нежититѣ. Тресавицитѣ сѫ обикновено дванадесеть жени „съ расплетени коси“; тѣ сѫ дъщери на царя Ирода, дохождатъ на свѣта да мѫчѫтъ родътъ человѣчески и т. н. (Сравни и Тихонрав. 351). Въ Кйостендилско проститѣ вѣрватъ, че болеститѣ сѫ живи сѫщества, който въ видъ на жени „*съ рошави коси*“ и съ стрѣлки въ гърненца ходѫтъ отъ едно мѣсто на друго и нападатъ на човѣка и добитъка та ги стрѣлѫтъ и мѫчѫтъ (Баба Ега. 41). Споредъ п. Іеремия, тресавицитѣ видѣлъ великий апостолъ Сисиний, а въ Кйостендилско „мнозина стари сѫ ги видѣли“ 41. Интересно е, гдѣто въ Кйостендилско вѣрватъ, че нѣкой отъ болеститѣ носѣли съ себе си дѣца (41). Въ Іеремиевитѣ молитви противъ тресавицитѣ се казва, че тресавицитѣ бѣгатъ, щомъ чуѫтъ имената на ангелитѣ Сихайлъ и Аносъ и на четиритѣ евангелисти, понеже тѣзи, повикани отъ ап. Сисиний, сѫ ги били съ желѣзни тояги „и имъ задавали по 3000 рани на день“. Въ Кйостендилско женитѣ не работѫтъ, когато владѣе нѣкоя болесть въ селото; не бъркатъ у вълна за да ѝ не развалѫтъ леглото: „ахъ, казватъ, майчицата наша, дека е спала“ Б. Е. 42. Нѣкои даже носѣли ѝ ястие съ чаша вода и свѣщь и всичко туй оставѣли на особномѣсто. Пропѫждането на болеститѣ въ Кйост. става по рецептитѣ на п. Іеремия. Интересни сѫ примѣритѣ, които подава автора Любеновъ изъ народния животъ. Дѣдо Спасе Банковъ отъ село Драгулевци, Изворска околия, умрѣлъ 1875 год. билъ майсторъ въ пропѫжданье на болеститѣ отъ кѫщата. Той постѫпвалъ така: нагрѣвалъ въ огъня една добра желѣзна лопата и търсилъ съ нея болестьта по вълната, дрѣхитѣ и пр. и викалъ: „*кáмо те чéро, от дека си дошла да си идеш, излази от кѫщата ако си тува, видиш ли светлата ми лопата, сега те изгрéх*“ стр. 42. Осо-

бено се страхували селянетѣ отъ говеждата болесть: „Когато се случи въ нѣкое село да измрѫтъ говедата и останѫтъ само нѣколко телци, селянитѣ, наскърбени и разядосани, събиратъ се въ нѣкоя механа и като взематъ съ себе си, кой дървета, кой шипове, кой пушка и пр. съ псувни и викове търгватъ отъ кѫща въ кѫща да търсѭтъ ужь болестьта, за да ѭ пропѫдѭтъ. Тѣ истришатъ, дѣто намерѭтъ дрѣхи и вълна, мушатъ по сламитѣ и кйошетата и викатъ: *„Кáмо те чéро е . . ах те у бучавата глава, от дека си дошла да си идеш: кáмо воловцитѣ, що да правиме сега“* 44.

Болестьта *„Церма“* (набъбрюванье на нѣкоя жила) лѣкували на старъ мѣсецъ съ триенье: търляча при това изговарялъ отъ 1 до 2 отъ 2 до 3 и все тъй до 9, а сетнѣ се върщалъ назадъ отъ 8 до 7, отъ 7 до 6 и т. н. отъ 2 до 1, отъ едно ни едно и най-послѣ казвалъ *„със вдравіе“* Б. Е. 46. Старитѣ лѣчебници отъ апокрифич. литература изобилствуватъ съ подобни рецепти; болестьта се изцѣрява чрѣзъ изричание или пореждание извѣстни числа по указанъ начинъ. Срав. Star. X. 101 стр. „**число разумно животоу и сьмрьти**“, гдѣто се казва: ако нѣкой бѫде боленъ, питай го, кога се разболѣлъ, въ кой день на мѣсеца, какъ му е името: **сьчьти име болещомоу и колико имать лоуна изьчьти и раздѣли по л.** (30) и т. н. При този рецептъ се прилага и таблица съ числа. Срав. още рецептитѣ на стр. 92 „**отеченіи крьви носомь**“ стр. 93, „**оть беса**“ „**оть зміе**“ и т. н.

Противъ *„намтека или очибол“* Б. Е. 47, бѫжтъ въ Кйостенд.: *бéш* (бѣгай) *намéтко у гóра велена, етé идатъ дунгере със свърдел че те извъртат, със секира и тесла че те отсечат, със тривон че те претърляят* и пр. Срав. молитвитѣ противъ нежита въ Star. XIII. 153—154, особено молитвата г) . . . . **проклеты и проклетьче нежите, не мозьга срьчи ни главы рацѣпи, нь иди кь поустою гороу и вьлѣзи кь ѥленоу главоу . . . . аще ли те по семь дьни обрѣщоу, любо те посѣкоу любо те прострѣлю** и пр. Сравни и споменѫтата баилка отъ Ц. Гинчевъ.

Отъ до сега печатанитѣ съчинения, които съдържѫтъ свѣдѣния изъ народ. животъ, имено народ. обичай, вѣрвания и ритуални пѣсни, нáй-голѣма стойность иматъ Показалецътъ на Раковски, „Памятникы Нар. быта Болгаръ“ Л. Каравелова и сборникътъ на Чолакова. Доста подробни свѣдѣния за свадбенитѣ обичаи на македонскитѣ Българе имаме и въ зборн. на Миладиновци както и въ интересната книжка на Верковичъ „Описание битътъ на Макед. Българе“. Каравеловитѣ „Памятникы“ по богатството на материялътъ сѫ отъ нáй-голѣма цѣна и сѫ първия источникъ за всѣкиго, когото интересува споменѫтата страна на народния душевенъ животъ. Покрай 3000 пословици, които Чолаковъ откраднѫ и прѣпечати въ сборникътъ си, Каравеловъ излага и подробенъ „Народний дневникъ“. Тукъ се изброяватъ и разглеждатъ на редъ по календаря на 1861 год. народнитѣ праздници, обреди, легенди и вѣрвания изъ всичкитѣ страни на България, до колкото сѫ му били познати. Обръща се внимание и върху другитѣ славянски народности. Жално е, че тъзи книга днесъ е библиографическа рѣдкость, та автора Любеновъ не можалъ да се запознае

съ нея. Въ противенъ случай той, подбуденъ отъ това съчинение, щѣше да обърне внимание и върху други нѣкои праздници и обреди, които безъ съмнѣние сѫществуватъ и въ Кйостендилско. Автора щѣше изрично да ни обади, споменува ли се нѣщо въ Кйостенд. за „Каракончо" на Богоявление. Сравни Пам. 179 стр.; празднува ли се Атанасовъ день, като покровителтъ на пастиритѣ и сѫществуватъ ли нѣкои обредни пѣсни за това. Срав. Пам. 181. Ние мислимъ, че не ще да е съвсѣмъ непознатъ въ цѣло Кйостендилско праздникътъ „Власьовъ-день" въ февруарий, съ който сѫ свързани разни обичаи напр. яде се чорба отъ копривн Пам. 185. Този светецъ се счита за покровитель на домашния скотъ.

Обреднитѣ (ритуалнитѣ) пѣсни съставляватъ особено важенъ отдѣлъ въ народната поезия, а тъкмо тѣ сѫ по насъ на́й-слабо изслѣдвани и събрани. Тѣ скоро ще исчезнѫтъ и за това трѣбва съ особна грижа да се забѣлѣзватъ. На вѣрно и въ Кйост. сѫществуватъ нѣкои обредни пѣсни, пѣти на заговезни Пам. 190. Върху Лазарскитѣ пѣсни се обърнѫло въ „Б. Ега" по́-голѣмо внимание. Онъзи на стр. 10 „лете'а ми, лете'а, девет реда жерабѣ" е хубавъ вариантъ на обнародваната отъ Раковски въ Показалецъ „Фѫркнѫли ми са фѫркнѫли, сиви ми бѣли гѫлабци" etc. По други мѣста въ България се празднува на 15 априлий „*Врѫбница*" и се пѣѭтъ „врѫбни пѣсни" срав. Пам. 203: „У Недини слѫнце грѣе, врѫбо ле, врѫбо, врѫбице ле" и пр. За Врѫбница не се обажда въ Б. Ега нищо; сѫщо тъй се мълчи и за други нѣкои важни праздници, наприм. Кръстовъ-день (14 септем.), когато се вѣрва, че него день змиитѣ не хапѭтъ или че отрована имъ е безврѣдна. П. 255. Интересно е да се знае, нѣма ли подобенъ обичай и въ Кйостендилско, каквото е „*огледванието*" на момитѣ, което ставало по нѣкѫдѣ низъ България на св. Костадинъ (21 май). Срав. и пѣснитѣ въ Пам. 225 стр.

Въ сборникътъ Б. Ега се расказва за обичая „мартифа", който ставалъ на 22 априлий срѣщу Гйоргйовъ-день и на самия день. Между другото се казва, че момата, на която врѫзвали очитѣ, като вадѣла изъ кюпа по единъ отъ знацитѣ, изговаряла различни стихове и изречения. Трѣбаше да се забѣлѣжѫтъ поне нѣкои отъ тѣзи стихове. Въ Чолаковия сборникъ, въ който има описание и на обичаи изъ гр. Кйостендилъ (записалъ Георги А. Гешевъ), описва се даже по подробно отъ колкото у Б. Ега и обичая *мартифа*. Тукъ се съобщава, че момитѣ при ваденьето на знацитѣ изъ кюпа изговаряли стихове, тъй наречени „*мании*", които били на брой 216. Записвачътъ казва, че „за любопитство" записалъ 50 мании, та ги прибавилъ къмъ описанието на праздника. Чолаковъ, както четемъ въ забѣлѣжката долу стр. 104, изоставилъ всичкитѣ, тъй като не били на български езикъ и слѣдователно нѣмали интересъ за насъ. Г. Любеновъ трѣбаше да се запознае съ Чолаковия сборникъ, който е пълненъ съ грѣшки и неточности и трѣбаше да го поправи или освѣтли поне за онѣзи обичаи и пѣсни, които сѫ изъ Кйостендилско. Трѣбаше да ни обади, що да мислимъ за тѣзи „мании" и да ги запише, ако наистина сѫществуватъ, па макаръ били тѣ и на арабски езикъ. — У Чолаковъ ни се описва

сѫщия обичай „мартифа“, извършванъ съ малка разлика въ Панагюрище срѣщу нова година стр. 30—31. И Л. Каравеловъ и Раковски турѭтъ този обичай срѣщу нова година. Тѣ привеждатъ и нѣкои отъ стиховетѣ срав. Пам. 174—176. Раковски отдава голѣма важность на тия стихове, понеже въ тѣхъ съзира реминисценции отъ древнодревно минѫло. Той разсѫждава върху тѣхъ и въ Показалецъ и въ Бълг. Старина срав. статията „Сурвакы или Суръ-Сива Богъ“ Б. Ст. 28—42. „*Коня ѣзди, соколъ дьржи, сѣдни булка, подай прьстьнъ!*“ (значи болѣринъ) „*Цьрвулъ влачи, прѣвъ долъ бѣга* (хайдутинъ) и пр.

Въ Кйостенд. наричатъ срѣдата въ страстната седмица „*Русална срѣда*“, защото тогава женитѣ празднували въ честь на *Русалкитѣ*. не бъркали у вода и не пускали дѣцата си по вънъ, за да не оградишатъ отъ тѣзи Русалки (Б. Е. 12). Л. Каравеловъ нищо не споменава за Русалкитѣ. Чолаковъ съобщава, че въ Татаръ-Пазарджишко почвали да празднуватъ отъ Спасовъ день, „*самовилски праздници Русали*“ до гдѣ завали дъждъ. Шапкаревъ подробно описва подобенъ обичай въ книжката си „Русалий, древенъ български обичай“. Етимологията на думата *русали* още е неясна и въпросна. Fr. Miklosich въ стат. „Die christliche Terminologie der Slav. Sprachen“. (Denkschrift. XXIV), а специялно въ статията „Die Rusalien ein Beitrag zur slavischen Mythologie,“ (Sitzungsberichte, Wien 1864. Bd. XLVI) мисли, че названието *русалия* е минѫло въ България отъ Панония чрѣзъ черковната литература. Споредъ него, туй изражение е равно на гърц. ῥοσαλία и лат. rosalia и значи сѫщо това, каквото и изражението pascha rosata сир. праздникътъ св. Духъ. Въ Римъ е билъ обичай на св. Духъ да се постила черквата съ цвѣтье, а особенно съ трендафилъ. Когато свещеника е челъ за съществието на св. Духъ, тогава се пускала изъ височина въ храмътъ една „rosa“. И днесъ се нарича въ Римъ праздникътъ св. Духъ „pasqua rosa“. У гърцкитѣ писатели се намира думата ῥοσαλία; Албанцитѣ наричатъ св. Духъ *р'шпй* вм. *р'шали*; Ромѫнитѣ наричатъ: *русале, русали.* На Българетѣ (още въ ст. б. периодъ), Словенцитѣ, Сърбитѣ, Руситѣ и Словацитѣ думата *русали* е позната. Литевцитѣ сѫ празднували въ юний праздникъ, които сѫ наричали „rasos švente“. Миклошичъ е на мнѣние, че праздника св. Духъ е съвпадалъ, както и коледа, заедно съ нѣкой слав. идолопоклонически праздникъ, та се идентифицирал съ този послѣдния. Шафарикъ бѣше на мнѣние, че изражението е славянско и че първобитно е значило *женски водни божества.* Филологическото доказателство се състои въ това, че праслав. рѣчь *руса* значила рѣка, което се доказвало отъ запазенитѣ названия отъ сѫщия корень, които означаватъ рѣки, потоци даже и мѣстности (срав. Časopis Českého Mus. 1833. 257—273. Slovanské starožitnosti 266, II. vyd.)

Автора на Б. Ега трѣбаше да сравни описанието на свадбенитѣ обичаи отъ Кйост. у Чолакова съ своето и да поправи неточноститѣ. Прѣдаваньето невѣстата на деверитѣ по вѣрно е описано у Чолакова: Прѣди да прѣдаджтъ невѣстата на деверитѣ и прѣди да запѣжтъ кѣсеньта „Не прѣдавай се девойкьо, у чужди руце, девойкьо“ Б. Ега 66 стр. деверитѣ забикалятъ вратата, гдѣто е затворена невѣстата

съ другечкитѣ си и гълчжтъ за да имъ отворятъ, а момитѣ тогава пѣжтъ характеристичната пѣсень „Дай девере дуката, да искупишъ снахата“ и пр. Чол. 95 стр. Дѣтето „*нако́нче*“ у Чолаковъ се зове *прѣдконче.*

Прѣкрасната благословия „Скочи Боже, та поможе“ и пр. стр. 31—35 печатана е вече отъ П. Р. Славейкова (въ Царигр. вѣстникъ), комуто била съобщена пакъ отъ Кйостендилъ. Сетнѣ той ж прѣпечата въ малката си христоматийка Пловдивъ 1882.

На́й-сетнѣ считаме за умѣстно да обърнемъ вниманието, както на г. Любеновъ, така и на всички, които живѣжтъ между народа и забѣлѣзватъ народни умотворения, да распитватъ и записватъ народнитѣ названия на мѣсецитѣ, понеже още не сж всички извѣстни, а сж много интересни. Л. Каравеловъ въ Пам. и Miklosich въ статнята си „Die Slavischen Monatsnamen“ (Denkschrift. 1878 1—33) изброяватъ по познатитѣ мѣсечни названия. Мѣсецитѣ сж наречени или споредъ главния праздникъ въ мѣсеца; или по врѣмето, или пакъ по домашнитѣ работи, които се вършатъ въ мѣсеца. 1. Студениятъ, голѣмъ сечко, голѣминъ — януарий. 2. Сечко, малъкъ сечко — февруарий. 3. Баба Марта — мартъ. 4. Гергйовскиятъ — априлий. 5. Летенъ, Костадиновскиятъ — май. 6. Петровскиятъ, сѣнокосъ — юний. 7. Илийнскиятъ юлий. 8. Жетварскиятъ — августъ. 9. Гроздоберъ, Кръстовденскиятъ — септемврий. 10. Димитровскиятъ, есенниятъ — октомврий. 11. Архангелскиятъ — ноемврий. 12. Никулдень, коложегъ (? съобщилъ Жинзифовъ) — декемврий. — Не се съмнѣваме, че ще се намѣржтъ и други названия, ако не нови, то поне запазени нѣкои отъ старобългарскитѣ.

Л. Милетичъ.

Прѣгледъ на на́й-новата история (1815—1885 год.). Съставилъ И. И. Григоровичь. Прѣвелъ отъ петото издание, Ст. Костовъ, съ прибавление историятъ на французската Революция. Съ 55 портрета на исторически дѣятели въ XIX вѣкъ. Пловдивъ. Издание на Христо Г. Дановъ. 1888.

Не е безосновно, нити пъкъ ново мнѣнието, че историята на на́й-новитѣ или съврѣменнитѣ събития е задача много по́-мжчна и много по́-сложна отъ колкото историята на по̀-древни врѣмена, по̀-отдалечени събития. Разстоянието на врѣмето види се да е за историка въобще едно отъ необходимитѣ условия за по̀-добро схващанье и за по̀-справедливо излаганье на извършеннитѣ събития. Както на бойното поле лицата, които стоятъ по̀-надалечь и по̀-нависоко, могжтъ по̀-добрѣ да виждатъ и по̀-добрѣ да схващжтъ всичко що се върши, отъ колкото самитѣ участници въ сраженията посрѣдъ димътъ, движенията и шумътъ, така и историкътъ, изобщо, много по̀-добрѣ схваща обикновенно и цѣни нѣкои отдалечени врѣмена и дѣяния, отъ колкото онѣзи, които се вършжтъ било въ негово, било въ твърдѣ близко до него врѣме. Днесь особенно, безспорна истина е, че древнята история въобще, историята на стара Гърция и на Римъ, н. п. е въ много отношения по̀-съвършенна отъ колкото е била тя

на писателитѣ и на читателитѣ отъ прѣдшествовавшитѣ столѣтия. А що се отнася до познанията ни за Индия, и пò-особенно за Ассирия, за Египетъ, историята на тия страни се, токо-рѣчи, прѣобразовà и прѣправи отъ край до край, благодарение на станжлитѣ по тия страни разнообразни открития, благодарение на езикословната наука, на раскопани гробници, на изринванье цѣли градове съ извѣстни имена и съ значително минжло. Нѣма съмнѣние, че днешнето столѣтие се запозна съ тие изчезнжли народи и плѣмена отъ старо врѣме много пò-добрѣ и пò-съвършенно, отъ колкото бѣхж запознати съ тѣхъ изминжлитѣ столѣтия. Ако не и до таквизъ размѣри, но сѐ въ сжщия този смислъ врѣмето спомогнж за пò-добро изслѣдвание и пò-пълно повѣстствование и на други епохи, на други врѣмена отъ дългото минжло. Врѣмето види се да служи на историкътъ като единъ видъ телескопъ за пó-ясно съзиранье отдалеченитѣ прѣдмѣти и, слѣдователно, пó-точното имъ оцѣнение.

Това е тъй, и това никой не оспорва; но това прави ли, изобщо, невъзможна нáй-новата, съврѣмената история? Защото послѣдующитѣ столѣтия ще да знаѭтъ, може би, много пó-вече подробности отъ съврѣмената история, защото тѣмъ ще се даде вѣроятно възможность да откриѭтъ и да разбержтъ много пò-добрѣ и много пò-надълбоко причинитѣ и сжщноста на нѣкои събития и прѣврати, трѣбва ли съврѣменницитѣ на тия събития и на тия прѣврати да не знаѭтъ нищо отъ тѣхъ или да знаѭтъ нѣщо, но просто като по слухъ и като на проста приказка, безъ никаква свързка, безъ никакавъ редъ? Напротивъ. Подъ какавъто видъ и да се прѣдстави съврѣмената история прѣзъ столѣтията, които има да послѣдватъ, запознаваньето съ съврѣменнитѣ събития се налага като длъжность на всѣкиго, който иска да знае въ какво врѣме се е родилъ и живѣе, какво е било неотдавнашното минжло, каква свръзка иматъ съ минжлото извършванитѣ въ негово врѣме и, токо-рѣчи, подъ неговитѣ очи събития, и какво значение иматъ тѣ за странитѣ, гдѣто се вършжтъ тѣ. Ето защо, при всичкитѣ безспорни мжчнотии и при всичкитѣ деликатности, които прѣдставя списваньето на съврѣмената история, тя не само съставлява, токо-рѣчи, часть неотдѣлна, но е още и като единъ видъ необходимо продължение отъ така наричанната нова или модерна история, историята на послѣднитѣ 4—5 столѣтия до началото на настоящето, и тя, съврѣмената, нáй-новата история, се е сдобила съ автори отъ важность и значение, каквито безспорно притѣжава между другитѣ и пръвъ между другитѣ, нѣмския историкъ, покойний Гервинусъ, на когото историята на XIX-й в. е трудъ отъ капитална стойность и първа степень. Въ краткия прѣдговоръ въ уведението на тази си история, той прѣдувѣдомлява, че излага не подробности, а събития извѣстни и приети отъ всички като безспорни, изъ които обаче и единственно могжтъ да се изваждатъ, казва, нѣкои закони при изучваньето въобще на историята. Съврѣмената история може да излага таквизъ събития по единъ пò-общъ или пò-частенъ начинъ, но, въ всѣкий случай, по единъ методиченъ порядъкъ.

Ако отъ казанното слѣдва, че изучванието съврѣменнитѣ събития е нужно, ако то съставлява даже до една степень и часть отъ едно порядочно и солидно въспитание и образование навсѣкадѣ, нѣма съмнѣние, че то е още пò-нужно и още пò-наложително между млади отъ всѣка една страна народи, токо що въскръснжли изъ гробътъ на забравяньето, токо що извикани на новъ политически животъ подирь дълговрѣменно политическо робуванье, какавъто е и отново възраждания Български народъ. У тѣхъ трѣбва нáй-вече да се изучва тщателно доскорошното минжло, за да могжтъ да цѣнятъ пò-справедливо и минжлото и настоящето. Послѣднето особенно за тѣхъ ще бжде необяснимо или, още пò-лошо, ще бжде умишленно прѣтълкувано и прѣиначено въ тѣхна врѣда, ако тѣ сами не знажтъ какво е било вчера и завчера, та да могжтъ по тоя начинъ да си обясняватъ днешнитѣ събития и явления, па въ сжщото врѣме да не се мамятъ и за бждащето си, което зависи отъ минжлото и отъ настоящето. Цѣлата история изобщо е училище не само за народитѣ и за държавнитѣ мжжье, но и за людьето въ частности. Съврѣменната история, като таквазъ, е тъй сжщо едно полезно училище. Въ това училище нáй-вече нужда иматъ младитѣ народи, за които споменжхме. У другитѣ народи, у пò-старитѣ, пò-образованнитѣ, и пò-напрѣднжлитѣ не е ни излишно ни безполезно това училище, но у тѣхъ, както и да е, като има голѣмъ запасъ отъ въспоминания и отъ опитъ на дълъгъ политически животъ, това обстоятелство улеснява за тѣхъ, само по себе, разумяваньето на много събития, на много обществени явления отъ съврѣменноста. Не сжщото се случва и съ поменжтитѣ народи. Тѣхния запасъ отъ перипетиитѣ на политическиятъ имъ животъ е незначителенъ, защото и самия този животъ не е билъ дълъгъ. За тѣхъ, като за дѣцата, всичко е ново, всичко имъ се види като първобитно, безъ никакъвъ коренъ въ минжлото, безъ никаква свръзска съ други другадѣ или и помежду тѣхъ събития, безъ никакви исторически закони. Ето защо тѣ трѣбва да усѣщатъ нáй-много нуждата да се ползуватъ отъ училището на съврѣменната или нáй-новата история. Казахме, че Българския народъ е отъ числото на тие народи. Отъ какво той нѣма нужда? И отъ какви добри истории не се лишава той за едно солидно народно въспитание? Но той трѣбва да се запознае сериозно и съ доскорошното, съ най близкото минжло, както и съ пò-важнитѣ съврѣменни събития, извършени малко прѣди или подирь неговото политическо възраждание, съ други думи, съ пò-забѣлѣжителнитѣ происшествия отъ настоящето столѣтие, въ което и той прогледнж. Тази задача нáй-вече се налага на младото поколѣние. Запознаваньето му съ съврѣменната история въ пò-главнитѣ ѝ чърти е едно отъ условията за неговото колкото се може пò-солидно въспитание, и едно отъ срѣдствата, които ще му помогнжтъ, да не зима нѣкои мечти за дѣйствителности, да не се храни съ сжница и съ басни нити за минжлото нити за настоящето, да не посрѣща и да не пригръща токо тъй лесно каквито и да сж измислици за исторически истини и аксиоми, да не си въображава, че, каквото хвърчи, то може и да се яде, и че каквото блещи, то е сè злато.

Напротивъ, то трѣбва да се научи да различава несъстоятелнитѣ приказки отъ истината и отъ дѣйствителноста, да се научи да цѣни че всѣко едно, даже и нáй-малкото подобрение въ отношение по общественния свѣтъ, по политическия животъ, по свободата, по напрѣдъкътъ изобщо, е обусловенно съ мжки, съ трудъ, съ умѣянье по общественната дѣятелность, съ общи и частни пожъртвования, съ възвишенъ полѣтъ до самозабравянье, съ силни стрѣмления до самоотвърження у всички, а нáй-вече у пó-младитѣ, които сж наистинна надѣждата на бждщето, но които, за да би могли да бждатъ дѣйствително полезни на отечеството, трѣбва, прѣди всичко, да изучжтъ минжлото и да се въсползуватъ отъ придобития опитъ, толкозъ пó-много, че тѣ пакъ иматъ да извлѣчжтъ пó-пряма полза отъ прѣслѣдваннитѣ подобрения, кога се постигнжтъ, и ако не наддѣлѣжтъ разумѣва се, пустославни и болѣзненни нѣкои мечтания, а вземе връхъ и надвие здравия разумъ. Жертва, за примѣръ, на пусти мечтания и фантазии служи нáй-вече съврѣмечната история на распокжсаната полска народность. Многошумното, но злополучно въстание на Поляцитѣ въ Варшавското Ерцогство подиръ 1830; движенията имъ въ Краковъ и въ околноста му прѣзъ 1845 и 1846 г., движения послѣдвани съ ужасни за тѣхъ катастрофи отъ страна на самото Полско селско народонаселение, по собственна своя инициятива или, както се каза на врѣме, по побуждение на самото австрийско правителство;[1] необмисленнитѣ имъ прѣдприятия въ Прусското познанско Ерцогство прѣзъ 1848 год., прѣдприятия, въ които е билъ отново увлеченъ и злощастний Краковъ; нáй-сетнѣ тѣхното безуспѣшно, но кръвопро-

---

[1]) Основателно или неосновательно, въ онова врѣме бѣше се распространилъ слухъ по цѣла Европа, че извършеннитѣ отъ Полскитѣ селяне въ Галиция свирѣпства, убийства и грабежи надъ Полскитѣ заговорщики, *паны* и *шляхты*, надвли жертва по хиляди, били подготовени и подбудени отъ самото австрийско правителство, за да свърши пó-скоро съ замислитѣ и съ кроежитѣ на полската революционна партия, и, въ всѣки случай, този вопросъ така нерѣшенъ се поставя и до днесь въ съврѣменната история. Както и да е, има едно нѣщо, което се бѣлѣжи по тоя случай, а то е, че австрийскитѣ мѣстни власти заслужвали укоръ именно за това, че тѣ отъ начало още не побързали да земжтъ що-годѣ енергически мѣрки за потушванье незначителното нáй-напрѣдъ и безопасно възмущение. Въпросътъ нѣма ни да се обсжди, ни да се рѣши тука въ тази случайна бѣлѣжка. Но че Австрия умѣе да поддържа искусно всѣкакви антагонизми не само между съставляющитѣ ѣ народи, но още и между сжществующитѣ у тѣхъ съсловия, това е, токо-рѣчи, пословично. Ето какви думи се приписватъ на австрийския императоръ Франца II, думи казани отъ него на Френския посланникъ въ Вѣна:“ Народитѣ ми, казалъ той, сж чужди едни на други, а това е прѣвъсходно нѣщо. Тѣ не добиватъ въ едно и сжщо врѣме сжщитѣ болѣсти. Въ Франция, когато настане трѣска, тя ви хваща всички ви единъ и сжщи день. Отъ моя страна, азъ пращамъ Маджари въ Италия, а Италияци въ Маджарско. Всѣки отъ моитѣ народи варди своя съсѣдъ; тѣ не се разбиратъ единъ други, и се мразятъ единъ други. У насъ порядъкътъ се ражда отъ тѣхнитѣ антипатии, а отъ взаимната имъ ненависть се ражда общия миръ“. При такава вжтрѣшна политика, каква може да бжде вънкашната относително до источнитѣ народонаселения? Въ всѣкий случай, на Истокъ, гдѣто борбата за народность и за вѣра е стара, всички помнятъ по прѣдание отъ баща на синъ, „че австрийското правителство прѣдаде грѣцкия поетъ, наричания нáй-новъ Тиртей, *Рига Феррея* на Бѣлградския паша, който го умъртвилъ по нáй-свирѣпъ начинъ, като заповѣдалъ да го вковжтъ мѣжду двѣ дъски и живъ да го разсѣчатъ съ трионъ!“ (*Прѣглѣдъ* и. п. р. стр.: 49—50).

литно бунтуванье прѣзъ 1862—1863 въ Русска Полша, което бунтуванье имъ кощувà за всѣкога значителнитѣ и драгоцѣнни остатки отъ привилегирована мѣстна самостоятелность, съ каквато се наслаждаважѫ до тогисъ, сѫ прѣсни и съврѣменни доказателства, съ какви злощастия, съ какви катастрофи и съ какви развалини могѫтъ да покрижѫтъ едно отечество и единъ народъ горещи нѣкои мечтания и фантазии, прѣдъ распалението на които здравия разумъ се смайва, жуми и гасне. И нека се забѣлѣжи още, че Полша, че полското дѣло въобще сѫ имали въ своя полза цѣла западна Европа, цѣлия либералѣнъ и просвѣтенъ западенъ свѣтъ, цѣлото католичество съ всичката му религиозна и морална тяжесть и съ всичкия му фанатизмъ, па при това още, ако щете, и явнитѣ и тайнитѣ симпатии на турската империя! Какавъ урокъ не вече отъ далекото, а отъ доскорошното минѫло!

Горѣотбѣлѣженната книжка „Прѣглѣдъ на нàй-новата история“ е отъ рода и отъ категорията на ония книжки, които спомагѫтъ за запознаваньето съ пó-важнитѣ и съ пó-забѣлѣжителнитѣ съврѣменни събития. Това обстоятелство било би самó по себе достатъчно, за да бѫде тя прѣпоржчена при появяваньето ѝ и на българския езикъ. Тя е отъ добритѣ съврѣменни книжовни произведения между насъ.

Като прѣдисловие или уведение въ нàй-новата история или съврѣменна история служи единъ кратъкъ исторически погледъ върху френската Революция и нейнитѣ послѣдствия до 1815 г. отъ когато и захваща обикновенно нàй-новата история.

Френската Революция е била и е и до днесь прѣдмѣтъ на разни и многотомни съчинения съ различни възрѣния по нея, често противоположни едни на други. Числото на безусловнитѣ ѝ обожатели и поклонници днесь е спаднѫло май значително не само другадѣ, но даже и въ сама Франция, гдѣто, между другитѣ, единъ отъ нàй-значителнитѣ, нàй-дълбокомислящитѣ и нàй-плодовититѣ съврѣменни френски списатели, именно академиста г. Henri Taine, съ послѣднитѣ свои отъ всѣка страна забѣлѣжителни съчинения по тоя прѣдмѣтъ[1]) подвъргнѫ, не въ полза на тази Революция и нейнитѣ сетнини, на строга и безпощадна критика всичко извършено прѣзъ тия немирни, мѫчни и кървави врѣмена, които обозначаватъ френската Революция прѣзъ всичкото ѝ продължение: съ благонамѣренно нàй-напрѣдъ народно събрание, съ неописуеми и неимовѣрни пó-послѣ, при Конвенцията и Якобинизмътъ, кървави сцѣни и свирѣпства вѫтрѣ въ Франция, съ непрѣкъснѫти, токо-рѣчи, и грамадни и ужасни войни вънъ отъ Франция отъ 1790 до 1815 г., съ устрояванье на една прѣходна и диктаторска република, съ внезапното на военната и политическа сцѣна появяванье на Бонапарта, съ провъзгласяваньето му, нàй-напрѣдъ, за пръвъ Консулъ, а пó-послѣ за императоръ, съ блѣскавитѣ му една подирь друга побѣди въ цѣла почти срѣдня и сѣверна континентална Европа, па още и въ сѣверна Африка, съ не пó-малко

[1]) Les Origines de la France Contemporaine e. t. c.

пó-сетнѣ блѣскавитѣ му поражения, съ ужасното му строполясванье отъ височината на скоропостигнжта и извънредна слава, съ милиони жъртви отъ человѣчески сжщества, съ финансови съсипии, съ купове разни развалини прѣзъ всичкото това врѣме. Но каквото и да се казва за френската Революция и както и да се гледа на неѭ, тя е едно капитално събитие, съ което се свършва въ Европа минжлото столѣтие, и съ прямитѣ сетнини отъ което се открива и се продължава настоящето до 1815 г.: събитие, което расклати до дъно не само Франция, но и цѣла Европа, което, при всичкитѣ пó-послѣшни промѣнения, е оставило и вънъ отъ Франция дири и до днесь още незаличени, и което имá грамадно влияние, почти навсѣкждѣ въ Европа, върху развитието на нáй-новата или съврѣменната история. Запознаваньето, поне въ общи чърти, съ това велико събитие, се явява, прочее, като едно отъ необходимитѣ условия за пó-лесно и пó-добро разумѣванье на много съврѣменни събития.

Прѣводачътъ на „Прѣглѣдъ на нáй-новата история“ е разбралъ твърдѣ добрѣ тази нужда, та за това той е заелъ отъ всеобщата история на Иловайскій краткото очъртание на пó-общитѣ събития отъ френската Революция и го е помѣстилъ въ началото на книжката като уведение въ нáй-новата история. Мисльта е и твърдѣ добра и твърдѣ добрѣ испълнена. Отъ една страна се допълня една празнота, а отъ друґа, дава се възможность за пó-лесно и пó-ясно разбиранье на пò-нататашния ходъ на нáй-новата история.

За исходенъ пунктъ на тази история се зима въобще Вѣнския конгресъ отъ 1815 г. Отъ Вестфалския конгрессъ (1644—1648) станалъ подирь триесетгодишнята война, и рѣшенията на когото сж служили до френската Революция за основа и правило на отношенията между европейскитѣ сили, нѣма другъ международенъ актъ отъ таквазъ важность и съ таквозъ значение, какавъто е Договорътъ подписанъ окончателно въ Вѣна на 9 юний 1815 г. Този Договоръ сключва избухнжлитѣ въ началото на френската Революция европейски войни, на които се тури край само чрѣзъ паданието на Наполеона I, урежда отново територияльната система на Европа, и опредѣлява за всѣка страна правата на върховната власть, принадлѣжаща исключително на извѣстни господствующи фамилии или династии. Изъ развалинитѣ, въ каквито Наполеонъ I бѣше прѣобърнжлъ многочисленни господарства и съ каквито бѣше покрилъ, токо-рѣчи, цѣла Европа вслѣдствие на своитѣ съкрушителни походи, Вѣнския конгрессъ се потруди да възсъздаде новъ единъ порядъкъ, като, отъ друга страна, туряше край на завоевателнитѣ стрѣмления на Франция, както Вестфалския миръ бѣше турилъ край на стрѣмленията на Хадсбургитѣ къмъ господствуванието надъ цѣла Европа. Пó-главнитѣ пунктове, приети отъ Вѣнския конгрессъ, се състоятъ въ слѣдующето: 1) началото на тъй наричаната *легитимность*, споредъ което върховната власть, *суверенитетъ*, се признава като единъ видъ семейна собственность, независимо отъ волята на подданнитѣ, отъ което начало произлиза и различието между похитителскитѣ, *узурпаторскитѣ* правителства, и законнитѣ, *легитимнитѣ;* 2) относително до територитѣ,

приетото начало е повръщаньето къмъ онуй състояние, което е сѫществувало прѣди помянѫтитѣ войни (Statu quo ante bellum), споредъ което начало всѣка държава добива отново и по право каквото е притѣжавала до френската Революция, съ исключение до нѣйдѣ на Саксония, която биде принудена да отстѫпи на Пруссия часть отъ територията си; 3) колкото за завоеванитѣ отъ Франция земи, останѫли безвладѣтелни подирь като ги отнехѫ отъ неѭ Наполеоновитѣ побѣдители, тѣзи послѣднитѣ расположихѫ съ тѣхъ свободно въ полза на една или на друга държава, както станѫ съ Италиянскитѣ земи, съединени съ Австрия подъ името Ломбардо Венециянско Кралевство, съ Генуа, която биде отстѫпена на Сардинския царь, съ земитѣ отъ дѣсния и отъ лѣвия брѣгъ на Рейна, отъ които се образувà въ полза на Пруссия едно Ерцогство въ долния Реинъ; 4) устройството на Германската Конфедерация или Германския съюзъ, съ цѣль да се запази външната и вѫтрѣшната безопасность на Германия, независимоста и неприкосновенноста на конфедеративнитѣ Германски държави; 5) създаваньето на тъй наречената съединена Нидерландия, къмъ която Вѣнския конгрессъ бѣше присъединилъ и Белгия. Вѣнския конгрессъ, вънъ отъ чисто политическитѣ въпроси, прие още, по начало, и свободното кораблеплаванье по рѣкитѣ, които раздѣлятъ нѣкои господарства или минуватъ прѣзъ тѣхъ, а при това, той осѫди и търгуваньето съ Негритѣ, което биде и първа стѫпка къмъ освобождението пò-сетнѣ на робитѣ въ европейскитѣ колонии.

Такова е, на кратко, съдържанието на Вѣнския Договоръ, който, както казахме, служи за исходенъ пунктъ на нáй-новата история. Тази сѫща история обаче учи какво е останѫло днесь за днесь отъ този Договоръ. Двѣ три Революции въ Франция нанесохѫ тамъ тежъкъ ударь на легитимноста, освѣнъ гдѣто, за врѣме поне, се възстанови отново и забраненната Наполеонова династия. Наполеонъ III господствувà въ Франция, а до една степень и въ Европа цѣли 20 години. Германската конфедерация биде замѣстена съ германската империя подъ рѫководството и игемонията на Пруссия. Австрия биде отстранена не само изъ Германия, но още и изъ Италия, гдѣто устроенния отъ Вѣнския конгрессъ порядъкъ отстѫпи мѣсто на новосоставеното Италиянско кралевство. Белгия се отдѣли отъ Холандия и се учреди въ ново и самостоятелно кралевство. Колкото пъкъ за общия миръ, който прѣди всичко Вѣнския конгрессъ е ималъ прѣдъ видъ, нити той не биде запазенъ. Едвамъ бѣхѫ се изминѫли петь години отъ подписваньето на произлѣзлия отъ този конгрессъ Договоръ, и въ цѣла юго-западна Европа, въ Испания, въ Португалия, въ Неаполъ, въ Пиемонтъ избухнахѫ революционни движения и прѣдизвикахѫ нови кръвопролития и чужди вмѣшателства. Въ самия Балкански полуостровъ, въ нáй-южната му страна, избухна извѣстното гръцко възстание, което, освѣнъ гдѣто растревожи и распотърси цѣла тогавашна Европейска Турция, но възбуди силни и горещи симпатии почти вездѣ въ Европа, симпатии, исказани и на дѣло съ разни щедри помощи и пожъртвувания, така щото, вопрѣки Вѣнския

Договоръ, вопрѣки *священния съюзъ*, сключенъ два мѣсеца подирь този Договоръ, вопрѣки политиката на правителствата, гръцкия подвигъ биде пригърнжтъ отъ народитѣ и въспѣнъ отъ първостепенни поети и литератори като дѣло на самата цивилизация; правителствата бидохж принудени да отстжпжтъ прѣзъ общественното мнѣние; Англия, Россия и Франция съкрушихж цѣлъ единъ турски флотъ прѣдъ Наваринъ, а Россия послѣ, вѣрна, както всѣкога, на освободителното си знаме за покоренитѣ отъ Турцитѣ источно-християнски народонаселения, минува на 1828 г. Дунава и на 1829 г. прѣзъ мѣсецъ септемврий сключва съ поразената Турция извѣстния Адриянополски миръ. Отъ друга страна, и съ други побуждения и направления, двѣтѣ революции въ Франция отъ 1830 г., особенно пакъ отъ 1848 г. имахж, почти навсѣкадѣ въ западна Европа, въ Германския съюзъ, въ Италия, въ Австрия и др., имахж за послѣдствия други мѣстни смущения, възстания, кръвопролития, каквито бѣхж и пó-горѣ помянжтитѣ движения на Поляцитѣ, безъ да може Вѣнския Договоръ нити да прѣдвари, нити да поправи нѣщо самъ по себе. Защо? Защото законитѣ на историята и напрѣдъкътъ на человѣчеството стоятъ пó-горѣ отъ всички конгресси, отъ всички Договори. Пороятъ стропаля и махва искуственнитѣ прѣгради. Тия народни движения, тия възстания, тия противоположни на Вѣнския конгрессъ дѣйствия и измѣнения се раскриватъ, ако и на кратко, въ „Прѣгледъ на нáйновата история". И тази картина на съврѣменнитѣ събития нѣма да бжде безполезна за читающата Българска публика.

Нъ само Вѣнския Договоръ ли е ималъ тази участь въ настоящето столѣтие? Какво останж отъ прочутия Парижки Договоръ, сключенъ подирь многошумната Кржмска война? Нá ли той, като прие тържественно Турция въ така наричанния Европейский концертъ, постанови, че се обезпечва ужь и цѣлоста на тази империя? Клета цѣлость на турската империя! Освѣнъ гдѣто западнитѣ финансисти и спекуланти уронихж всячески тази цѣлость съ повторителни заеми едни пó-тежки отъ други, но едвамъ подирь подписването на този Договоръ тази цѣлость се тури подъ въпросъ въ самата империя, неустояла, и тозъ пжть, на думата си да испълни обѣщаннитѣ реформи и подобрения. Кланетата въ Сирия прѣзъ 1860 г. дойдохж да докажжтъ, какви елементи на безредици кипятъ въ отоманската империя и какъ тѣ се намиратъ въ постоянно брожение при условията, въ които е тя поставена. Пó-послѣ съединението на Молдова и Влашко прѣзъ 1861 г. подъ новото название *Румжния*, движенията въ Черна Гора ведно съ Босна и Ерцеговина, бомбардираньето на Бѣлградъ, Критското възстание, испразнюваньето на Бѣлградската крѣпость отъ Турцитѣ, освобождението, подирь Френско-нѣмската война, на Россия отъ задълженията, които ограничавахж морскитѣ ѝ сили въ Черно море, новото отпослѣ възстание въ Босна и Ерцеговина, смущенията и свирѣпствата въ България, чуждитѣ намѣси съ ноти, съ меморандуми, съ конференции, па най-послѣ и съ побѣдоносната отъ страна на Россия война, всичко това показва какви слаби сж били основанията, на които сж съзиждали своето

здание събраннитѣ прѣзъ 1856 г. въ Парижъ европейски дипломати, относително до участа на новоприетия членъ въ европейския концертъ. Какви събития за изучванье отъ младитѣ поколѣня, и какъвъ богатъ и интересенъ материялъ за една по́-особна, по́-частна и, така да кажемъ, по́-мѣстна на́й-нова история на Балканския полуостровъ!

Берлинския Договоръ, подирь послѣднята русско-турска война, на която исключително ние длъжимъ новия си политически животъ, Берлинския Договоръ, на́й-новия международенъ актъ подирь Парижкия Трактактъ, ще ли има по́-добра участь отъ този послѣдния? На този въпросъ побързахж вече да отговорятъ до една степень самитѣ събития, именно въ ония страни, на които той свръзваше сждбата за едно дълго и неопрѣдѣленно врѣме. Распокжсванието на Българския народъ е дѣло на Берлинския Договоръ. Но главното му раздѣление въ Българско Княжество и Източна Румелия, днесь за Българетѣ е вече просто историческо въспоменание, а чудното е, че, при всичкия този грамаденъ прѣвратъ противъ Берлинския Договоръ, самитѣ му първостепенни автори, като приемжтъ извършенното, слѣдватъ да засвидѣтелствуватъ на́й-дълбоко уважение къмъ този Договоръ, да го прѣдставятъ, по самообожаванье, за ненарушенъ (!), да го бранятъ официялно и да сочжтъ на него като на единичка почва за днешнята международна политика по източнитѣ работи! Всичко това и тука не ли показва, че законитѣ на историята и на развитието на обстоятелствата стоятъ по́-горѣ отъ всѣкакви международни постановления? Въ всѣкой случай обаче, тѣ сж часть отъ историята, и ако има страни, гдѣто трѣба да се изучватъ събитията отъ на́й-новата история, както отъ Вѣнския Договоръ (1815 г.) до Парижкия (1856 г.), така, по́-особенно още отъ този послѣдния до Берлинския (1878 год.), то сж странитѣ въ Балканстия Полуостровъ, между които България не е на́й-послѣдня. Настоящето столѣтие може да се нарѣче за тие страни столѣтие на въскръсванье и на прѣраждание въ поличическо отношение. То заслужва да се изучва и отъ бащитѣ и отъ синоветѣ.

„Прѣглѣдъ на на́й-нова история“, прѣведенъ на български, удовлетворява така една отъ на́й-чувствителнитѣ нужди за възможното довръшванье срѣдньото поне гражданско въспитание на младото българско поколѣние. Ето защо тя трѣба да се посрѣщне съ истинско удоволствие. За самата история нѣма тукъ що да се каже, особенно като се се земе прѣдъ видъ, че тя се явява като простъ *Прѣгледъ* на на́й-новата история. И така обаче, намъ ни се види май странно, какъ, даже и въ единъ простъ прѣгледъ по историята на XIX-ий вѣкъ, да не се обърне поне едно повръхностно внимание върху ония открития и приспособления на науката, които направихж чрѣзъ този вѣкъ корененъ прѣвратъ въ развитието на человѣчечеството и измѣнихж условията на досегашния му животъ. Параходството, желѣзнитѣ пжтища, тилеграфътъ и. п. т. заслужватъ, ни се чини, да се удостоятъ съ нѣколко поне думи още и въ единъ кратъкъ погледъ на на́й-новата история, ако съ думата *история* не трѣбва въобще да се разумѣва простото изброяванье на нѣкои политически или социялни събития. Сжщото би могло да се каже и за умственната и ду-

*

ховна въобще дѣятелность въ Европа прѣзъ настоящето столѣтие и за умственнитѣ прѣзъ него произведения; както, отъ друга страна, сѫщото пакъ би могло да се каже и за нѣкои други събития вънъ отъ европейския материкъ, каквото е, н. п., заселяваньето и развитието на цѣлъ единъ свѣтъ, — Австралия и. п. прѣзъ послѣднитѣ 50—60 години, небезплоднитѣ пѫтешествия по Африка, пробиваньето на Суезкия Каналъ, прѣвратитѣ въ срѣдня Азия, и. п. т. При любопитството, което възбуждатъ всички тия нѣща въ столѣтието, въ което живѣемъ, тие недостатъци се чувствуватъ въ каквато и да е съврѣменна история. Но като политически, както и да е, „Прѣглѣдъ", книжката, за която говоримъ тука, не е безъ дѣйствителна стойность за нашия материкъ въ частности. Относително пакъ до словѣнския свѣтъ, тя, въ Глава XIX-а обръща върху него особенно внимание и дава доста понятия за пробужданьето идеята на народното словѣнско единство, за пространството, което завзема словѣнското плѣме, за историческото му и етнографическо раздѣлѣние, за численноста му, за изникнуваньето на панславянската идея, за Словѣнския съборъ въ Прага прѣзъ 1848 г., за Словѣнофилитѣ въ Россия. Всичко това си има достоинството за единъ словѣнски Прѣгледъ на нáй-новата история, и всичко това е отъ безспорна полза въ българския прѣводъ.

„Прѣглѣдътъ" въ този прѣводъ състои отъ XXXII страници за френската Революция, извлѣчена, както споменѫхме, изъ всеобщата история на Иловайскій, и 370 страници за нáй-новата история отъ 1815 г. до 1885 г. Тя е издадена въ срѣденъ форматъ, напечатана е внимателно и загрижно на доста хубава книга, и е украсена съ 55 образа на исторически дѣятели отъ XIX вѣкъ, като, н. п., на Императора Александра I, на Меттерниха, на Николая I, на Сперанскій, на Каподистрия, на Паскевича, на Лудвика XVIII-ий, на Напалеона I, на Гизо, на Лудвика-Филипа, на Пия IX, на Гарибалди, на Виктора Еммануила, на Египетския Мехмедъ-Али, на царица Виктория, на Наполеона III, на сегашния австрийский императоръ Франца-Иосифа, на Иоанна Гуса, на Кавура, на Бисмарка, на Молтке, на Гладстона, на Гамбета, на Тиера, на Александра II, на Горчакова, на Игнатиева, на Биконсфилда, на Чернаева, на Скобелева, на Гурко, на Дондукова-Корсакова, на Греви, на покойния германский императоръ Вилхема и др.

За прѣводътъ не може да се каже, че е не сполученъ. Цѣлата книга се дѣли на 4 периода: а) 1815—1830; б) 1830—1848; в) 1848—1856; — г) 1856—1878; а тие периоди сѫ подраздѣлени всички на XXVIII глави, отъ които двѣтѣ послѣдни сѫ посветени на царуваньето на Царя-Освободителя, Александра II до възшествието на прѣстола на Александра III. Езикътъ е въобще доста гладъкъ и отъ всичко се види, че прѣводачътъ е залѣгалъ да бѫде ясенъ и понятенъ и да извади на явѣ една книжка отъ всѣка една страна добрѣ приготвена и добрѣ наредена, разумѣва се, като прѣводъ. Бихме искали нѣкои прѣдпазвания за нѣкои думи, както и за прѣкаленото, ако е позволено тъй да се изразимъ, употрѣбление на минѫлото свръшено неопрѣдѣленно врѣме, и гдѣто трѣба и гдѣто не трѣбва. Но

при сегашното въобще състояние на писменния ни езикъ много нѣща въ това отношение може и да сѫ извинями. Отъ друга страна, книжката сама по себе има за насъ въ днешно врѣме, тъй прѣизобилно съ нездрави книжовни произведения, таквази стойность въ всѣкий случай, щото голѣма наистина придирчивость би било да се залавя чилѣкъ за нѣкои неулучени и испусняти, може би, думи и изражения, на които, впрочемъ, подробното оцѣнение влиза въ областа на оние учени литератори и филолози, на които по-особенна и по-специялна работа е езикътъ и неговото граматическо образование. Тукъ на края можѣше само да се подигне въпросъ, да ли г. прѣводачътъ нѣмаше да сполучи по-добрѣ въ избора си за прѣводъ на книжка отъ такавъ родъ, ако бѣ се отнесълъ до други нѣкои подобни съчинения, ако, н. п., бѣ избралъ, поне за историята отъ 1815 до Кръмската война включително „*Исторія Новѣйшаго Времени (1815—1856) Д-ра Фридриха Лоренца съ приложеніями и дополненіями подъ редакціею и прѣдисловіемъ В. В. Маркова*“, книга безъ всѣко съмнѣние съ по-безспорна и съ по-сѫществена стойность. Но изборътъ веднъждъ е станѫлъ и за това излишни сѫ сега тука всѣкакви натяквания по тази часть. Ние свръшваме съ утвърдяваньето, че, имала ли нѣкои недостатъци или не прѣдстоящата книжка, било сама по себе било като прѣводъ, поваяняньето ѝ на български не само попълня една чувствителна празднота, — а това е въ всѣки случай една услуга, — но е още и единъ утѣшителенъ признакъ у насъ на наклонность къмъ сериозни и полезни трудове.

К—вичъ.

Кое е най-доброто управление? Отъ Сѫръ Джорджъ Корнуолъ Люисъ. Прѣвелъ отъ Английски Хр. Тодоровъ. Шуменъ, въ Типографията на Спасъ Поповъ. 1887.

Кое е на̀й-доброто управление? Ето единъ въпросъ отъ на̀й-жизненна важность за человѣческия родъ. Съ него сѫ се за̀нимавали на̀й-голѣмитѣ теоретически мислители, него сѫ рѣшавали и на̀й-голѣмитѣ практически държавници на разнитѣ народи. Задайте това питание на тоя Вениаминъ отъ европейската челядь, на тоя истърсакъ отъ конституционното семейство, който се нарича България, и вие, споредъ лицата, къмъ които сте се обърнѫли, ще получите по̀вече или по̀-малко оргинални отговори. Българскитѣ министри, на примѣръ, ще ви кажатъ, че на̀й-доброто управление е онова, което имъ олеснява добиванието и осигорява държанието на властьта. Българскитѣ депутати ще ви забѣлѣжатъ, че лесния имъ изборъ за депутати и безконтролното имъ влияние като депутати сѫ на̀й-добритѣ доказателства, че управлението е добро. Чиновницитѣ ще ви отговорятъ, че доброто управление състои въ добрата плата. И министри и депутати и чиновници — тия общественни слуги, public servants, както ги наричатъ Англичанетѣ — ще прибавятъ, че едно управление, което отъ народни слуги ги прави на народни господари, не може да бѫде лошо. Задайте, отъ друга страна, сѫщия въпросъ на нашитѣ адвокати, търговци или прѣдприимачи, и тѣ ще ви дадѫтъ да разумѣете,

че нàй-доброто управление е онова, което имъ олеснява работичката. Задайте го, нàй-послѣ, на нашитѣ опозиционери, и тѣ сърдито ще ви отвърнѫтъ, че едно управление, което за дълго врѣме имъ загражда пѫтьтъ къмъ власта, не може да бѫде добро. Ще се каже, че нàй-просвѣтенитѣ отъ нашитѣ сънародници, може би, гледатъ на тоя въпросъ съвършенно субективно, съвършенно отъ точка на зрѣние на своитѣ частни интереси. Първий урокъ, слѣдователно, който трѣбва да се даде на нашитѣ хора отъ запознаваньето на нàй-доброто управление е единъ урокъ на самоотвържение, единъ урокъ за обуздание на умразното *его*, на съсипителното себелюбие. Научи Българинътъ да подчинява своитѣ частни интереси и своитѣ частни страсти на общето добро, и ти ще му дадешъ нàй-главната, нàй-сѫществената идея за нàй-доброто управление. Прѣди още да се роди Сьръ Джорджъ Корнуолъ Люисъ, божественний Гьöте си бѣше задалъ сѫщето питание — кое е нàй-доброто управление? И великий Нѣмецъ отговори на него, не съ цѣла книга а съ една само фраза: нàй-доброто управление е онова, което ни учи сами себе си да управляваме. Welche Regierung die beste sei? Diejeige, die uns lehrt, uns selbst zu regieren. И за насъ Българетѣ нàй-доброто управление е онова, което ще ни научи, какъ сами себе си да управляваме, какъ да пожъртвуваме каприцитѣ си, да обуздаемъ страститѣ си, да туримъ подъ контроль интереситѣ си. Погледнѣте на какво сме заприличали, Боже мой! Ние не говоримъ освѣнъ да колимъ и бѣсимъ нашитѣ противници, да тъпчемъ и да дупчемъ оние, които не се съгласяватъ съ насъ. Ние сме съвършенно заборавили, че тие противници, че тие другомисленници, сѫ Българе и тѣ както насъ, съ равни права, съ равни длъжности, равно заинтересувани въ щастието и величието на тая страна, въ която почиватъ коститѣ на нашитѣ и тѣхнитѣ бащи, въ която ще почиватъ коститѣ на нашитѣ и тѣхнитѣ дѣца.

Нàй-добрата книга за насъ, слѣдователно, върху науката на управлението би била оная, споредъ мене поне, която би втълпила въ нашитѣ вироглави глави великитѣ доблести, безъ които ни една държава не може да вирѣе — търпѣнието, самоотвърженето, духътъ на компромиса и на търпимоста. Едно отъ нàй-популярнитѣ английски рѫководства по елементарната политика[1]) учи Англичанетѣ, че старитѣ Гърци — за които Сьръ Джорджъ Корнуолъ Люисъ казва, че били изобрѣтателитѣ на свободата, — пропаднѫли, именно защото имъ липсвали тия добродѣтели, защото мислили само за свобода а не и за дисциплина. „Тѣхното вироглавство, казва авторътъ на това драгоцѣнно рѫководство, ожесточи партизанскитѣ борби въ тѣхнитѣ градове помежду богати и сиромаси, благородни и прости, приятели на Атина и приятели на Спарта. За да се спечели една партизанска побѣда, всичкитѣ срѣдства се считахѫ за законни — клеветата, прѣдателството и възваванията къмъ чужди сили за помощь срѣщу политически противници". Тая картина не прѣдставлява ли до нѣкждѣ и България отъ освобождението ни насамъ? Всичкитѣ злощастия, които ни

[1]) Elementary Politics. By Thomas Raleigh. Fourth Edition. London 1886.

сполѣтѣхж отъ десетина години насамъ, непроизлизатъ ли отъ отсжтствието и у насъ на тия спасителни добродѣтели — търпѣнието, самоотвърженето, духа на компромиса и на търпимоста? Ние сме имали разни вѣстници и вѣстничета съ громкитѣ названия *Свобода* и *Независимость;* имали ли сми листецъ съ скромното заглавие *Дисциплина?* Нашитѣ разни прѣврати, отврати и развратн не длъжатъ ли се исключително на нѣманието дисциплина, търпѣние, самоотвърження и примирителенъ духъ у нашитѣ по́-първи политически и военни дѣятели?

Та азъ повтарямъ, че споредъ моето убѣждение, на́й-добритѣ книги сега за сега за нашето общество бихж били книгитѣ, които го учатъ не какви учреждения сж нуждни, а какви добродѣтели сж необходими за доброто управление на една държава. Дайте тия качества на синоветѣ на една страна, и тя ще умѣе и съ не до тамъ съвършенни учреждения да напрѣдне и се възвеличи. Отъ тая точка на зрѣние погледната, книгата на Сьръ Джорджъ Корнуолъ Люисъ не ми се види до тамъ добрѣ избрана за насъ Българетѣ. За Англия тя може да бжде прѣвъсходна, при всичко, че и тамъ тя никога не е била популярна. За България тя не е на мѣстото си и на врѣмето си, защото борави исключително съ учрежденията, а не и съ добродѣтелитѣ, необходими за едно добро управление. Освѣнъ тоя главенъ за насъ недостатъкъ, тя прѣдставлява още и слѣдующитѣ двѣ несгодности:

Първо, формата ѝ не прилѣга за едно общество не до тамъ развито, като нашето. За насъ се изисква едно систематическо изложение на главнитѣ идеи върху на́й-доброто управление, освѣтлени съ примѣри отъ историята. А такова систематическо поучение ние не намираме въ съчинението на Сьръ Джордъ Корнуолъ Люисъ. Ние виждаме въ него „четирма въспитани Англичане“ да се прѣпиратъ върху въпроса, кое е на́й доброто управление. „Всѣкой единъ отъ тѣхъ искренно прѣдставлява едно отъ тритѣ вида управления: Монархията, Аристокрацията и Демокрацията, и поддържа своето мнѣние съ такива доказателства, каквито единъ способенъ защитникъ би употрѣбилъ. Всѣко едно отъ тия управления се въсхвалява отъ единъ горещъ неговъ почитатель, а послѣ се силно критикува отъ противницитѣ на това управление“. Тия сж собственнитѣ думи на Сьръ Джорджъ Корнуолъ Люисъ, комуто мнозина приписватъ мнѣнията на Критона, четвъртото лице въ диалога. Тукъ, както виждате, нѣма система. Впрочемъ, и самъ Сьръ Джорджъ въ прѣдговора си признава, че „диалогътъ не прилѣга за систематическо поучение.“

Второ, книгата на Сьръ Джорджъ Корнуолъ Люисъ е писана исключително за една англо-саксонска публика. За доказателство, азъ щж приведж само единъ фактъ. Познато е, че единъ отъ главнитѣ аргументи — и може-би на́й-силния — за общето гласоподавание въ страни, дѣто има обща военна повинность е тоя, че щомъ человѣкъ, колкото сиромахъ и неукъ да бжде, има длъжность да дава за отечеството си своятъ животъ или животътъ на своитѣ, то има и право да дава гласа си въ избора на управителната система

и на върховнитѣ ѝ органи, отъ които зависятъ неговиятъ животъ и животътъ на неговитѣ. А тоя аргументъ Люисовий Демократъ не употрѣблява, единственно защото той би билъ непонятенъ за публиката на англо-саксонскитѣ страни, дѣто нѣма военна повинность, дѣто има само волнонаемни войски.

По тия три причини, азъ бихъ прѣдпочелъ за нашето общество нѣкое пó-удобоприспособимо, пó-систематическо, пó-сгодно за нашитѣ условия популярно ржководство, като онова, напримѣръ, което споменжхъ пó-горѣ, ржководството върху Елементарната Политика на Томасъ Роле. Вжтрѣ въ една година то е имало въ Англия четиреметь издания — нѣщо безпримѣрно, до колкото азъ знамъ, за едно политическо ржководство. Прѣведено съ нѣкои малки измѣнения, изискани отъ мѣстнитѣ и врѣменитѣ ни условия, то би било крайно полезно и за наша България.

Нъ въ зла суша добра е и градуша, казва народната ни мждрость. Въ отсжтствие на други политически ржководства, книгата, прѣведена отъ Г. Хр. Тодоровъ, не ще бжде съвсѣмъ безъ полза, толкозъ повече, че Г. Тодоровъ я е облѣкълъ въ една гладка, приятна българска форма. Ние я прѣпоржчваме, слѣдователно, на нашата жедна за сериозни политически разисквания публика. Тя ще извлече изъ нея единъ спасителенъ урокъ, ако сравни начина, по който въспитани Англичане разискватъ политически въпроси, съ начина, по който нашитѣ политически и журналистически мжжие разискватъ сжщитѣ въпроси Тя ще извлече още и много плодовити идеи, които заслужватъ да се запечататъ въ умоветѣ на всичкитѣ граждане. Земѣте, на примѣръ, слѣдующитѣ. „Азъ никакъ не могж прие, че има само единъ видъ добро управление, което щѣло да бжде нàй-доброто за какво да е общество и въ какви да е обстоятелства. Сравнѣте полезнитѣ художества. Може ли да се каже, че има единъ най-добъръ корабъ, една нàй-добра пушка, единъ нàй-добъръ ножь, една нàй-добра мотика, независимо отъ разнитѣ цѣли, за които тия орждия се употрѣбяватъ? Защо тогава да казваме, че има само единъ видъ добро управление, което може да се приложи, безъ разлика на всичкитѣ народи, каквото и да е тѣхното умственно и морално състояние?..... Ние знаеме, че лошето управление може да се прояви подъ разни форми, че многобройни и различни причини могжтъ да хвърлятъ единъ народъ въ анархия и го направятъ злощастенъ, бѣденъ, неблагодаренъ. На сжщото основание може да се каже, че има разни форми на добро управление и че единъ народъ може да стане честитъ, благоденственъ, доволенъ и миренъ подъ различни режими и съ неподобни една на друга законодателни системи“.

Забѣлѣжѣте и тия три хубави мисли: „Нàй-добрата форма на управление е тая, която е нàй-малко лоша . . . Критонъ вѣрва, че не съ революция, а съ еволюция въ идеитѣ, въ убѣжденията, въ учрежденията се достига трайното нàй-добро управление. . . . Едно управление, което може да се търпи, не е управление, което да не може да се улучши“. Не мислите ли, че ако това послѣдньо начало се земе за критериумъ отъ историцитѣ на България, тѣ строго ще

осѫдятъ почти всичкитѣ прѣврати, които станѫхѫ у насъ отъ Априлия 1881 до Августа 1886 год.?

Чуйте, нàй-послѣ и слѣдующий цитатъ отъ Робертъ Смита върху ирландския патриотъ Оконнелла: „Тоя человѣкъ заслужва да бѫде обѣсенъ, а послѣ да му се направи единъ паметникъ подъ бѣсилката.“

Азъ спирамъ, защото не желаѭ да отивамъ пó-надалечь, и защото мислѭ, че извлѣченията, които приведохъ, сѫ достатъчни да прѣпорѫчатъ и книгата и прѣвода. Въ прѣвода езиковѣдцитѣ могѫтъ наистина тукъ-тамѣ да открилѫтъ нѣкои малки недостатъци. Тѫй, напримѣръ, английската дума snuff на български значи дýшѫ дѫхамъ, подушвамъ, смъркамъ, а не и умирисвамъ. Тѫй по единъ lapsus calami вѣроятно Г. Тодоровъ е прѣвелъ стиха на Ювенала: Carior est illis homo quam sibi съ „тѣ (боговетѣ) обичатъ човѣка пòвече отъ себе си“, когато значението му е, че тѣ обичатъ человѣка пòвече, отъ колкото человѣкъ себе си. Нъ тие сѫ дребни недостатъци, които никакъ не намаляватъ стойноста на прѣвода. Той заслужва прѣпорѫка, както заслужва насърдчвание Г. Тодоровъ и съ него заедно всички оние — уви! малобройни — наши млади, които, погнусени отъ нашитѣ партизански борби, нажалени отъ нашето политическо положение, бѣгатъ отъ заразенитѣ поля съ духоморната политика, а служатъ на отечеството си като издаватъ за него книги, пълни съ уроци на умѣренность и търпимость, на искренно ламтение къмъ необходимитѣ еволюции и искренна омраза къмъ неоправданитѣ революции.

Ив. Ев. Гешовъ.

Бѣлѣжки върху нѣкои точки отъ статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“, обнародвана въ XXIII и XXIV книжка.

Тутакси, подирь свършека на статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“, обнародвана въ XXIII и XXIV книжка на стр. 804—863, рекохме, че ще направимъ нѣколко бѣлѣжки върху нѣкои точки отъ тая статия, които читательтъ ще намѣри изложени въ края на настоящитѣ книжки. Ето пристѫпваме сега къмъ изложението на тия бѣлѣжки.

Прѣди всичко не можемъ да не изкажемъ своето особенно задоволение отъ прѣдмѣтната статия въобще, защото е написана дѣлно, вѣщо, съ енергиченъ и напълно вразумителенъ езикъ, както трѣбва да се пише български, за да разбира всѣки писаното, макаръ читецътъ и да бѫде единъ и отъ нàй-безграмотнитѣ ни еднородци; освѣнъ това, изложението на самия материалъ на статията въобще е сѫщо тъй добрѣ направено, тъй послѣдователно и тъй логично — съ надлеженъ уводъ и съ още пó-хубаво заключение, щото пó-вече и пó-добро отъ това не може и да се иска, особенно като се земне въ съображение и голѣмата ускѫдность отъ достатъченъ и свѣстно и вѣрно събирванъ материалъ по излагаемиятъ въ тая статия прѣдмѣтъ. Та и самиятъ прѣдмѣтъ на статията е, самъ по себе си, единъ отъ нàй-важнитѣ, нàй-жизненитѣ и нàй-належащитѣ български днесъ

въпроси — *основателно изучване дѣйствителното нинешно състояние на учебното ни дѣло въ Турско, и особенно пълното наше залѣгание по нáй-законенъ и по нáй-лояленъ начинъ, чрезъ просвѣщението, за подвигание българщината въ югозападна България, наричана Македония,* безъ която страна немислима е цѣлокупната етнографическа тáтковина на българския народъ. Тойзи въпросъ — за повдигането на българщината въ югозападна България чрезъ просвѣщението, — който всѣкога се е намѣрвалъ и се намѣрва на първо мѣсто въ сърцата, както ще видимъ пó-долу, на всичкитѣ ни пó-събудени родолюбци, като се подига сега пакъ така хубаво, по наученъ пжть, чрезъ рѣчената статия, всѣки достоинъ Българинъ ще посрѣщне днесъ съ истинска радость появението на тази статия, и всѣкой съ душевно наслаждение ще чете между друго и слѣдующитѣ мисли на нейния авторъ, изказани на стр. 857 отъ тия книжки: „За сега нѣка се задоволимъ съ друга, макаръ и мирна и безшумна, но благородна и доблестна дѣятелность: да доведемъ — (чрезъ просвѣщението р.) нашитѣ братия (въ Турско и особенно въ Македония р.) до народно самосъзнание, да осигуримъ своята етнографическа личность и цѣлость". И наистина, нáй-честното, нáй-сигурното и нáй-благотворното срѣдство е било и ще бжде за винжги само просвѣщението, чрезъ което народитѣ стигатъ до нáй-голѣма и нáй-трайна доброчестина. Колко пó-вече е пъкъ нужно сега просвѣщението за насъ Българетѣ, които едвамъ що заченваме да се просвѣщаваме!

Отъ самото начало на това столѣтие, особенно отъ Адрианополския миръ (г. 1829) насамъ, сирѣчь отъ когато посрѣдъ насъ, потжпканитѣ Българе изобщо, взе да се проявява непрѣкжснжто вече и къмъ уголѣмяване народното пробуждание, още отъ тогава ний забѣлѣжваме у всичкитѣ наши обществени дѣйци и у други пó-събуденички единородци едно, ако и не до тамъ силно но за тó постоянно внимание и грижа такожде и за пробуждането на българщината въ Македония, внимание и грижа, ознаменовавани кое чрезъ изпращание тамо въ даръ на разни български книжки, вѣстници, и проч., кое чрезъ настанявание Българчета отъ Македония на учение за бждащи учители, священници въ страната, и пр. Тази грижа на нашитѣ родолюбци за Македония особенно се усили слѣдъ Парижския миръ (г. 1856), и подирь двѣ—три години врѣме, ето ти че нáй-напрѣдъ изъ Македония (именно отъ Кукушъ) станж явно и нáй-силно заявление отъ българска страна за подновението нашата черковна иерархия. Но грижата за пробуждание Българетѣ въ Македония къмъ народно самосъзнание, до колкото е намъ извѣстно до тозъ часъ, станж вече постоянна, и, тъй да се каже, обща на всичкитѣ ни родолюбци отъ г. 1867, именно отъ когато българското читалище въ Цариградъ заченж вече постоянно да се грижи за отваряние български училища въ Македония, за поддържване тамо учители, за разпространение книги, вѣстници и пр.

Че българщината въ Македония има здрави корени, даже и пó-здрави въ много отношения отъ колкото въ други нѣкои части отъ цѣлокупна България, види се и по това, дѣто въ г. 1871 пратеници

Българе и отъ тамо дойдохж въ Цариградъ на черковния български съборъ, свиканъ по Султаново височайше съизволение — за устроявание подновената българска черковна иерархия, при всичко, че официално не се допущаше участието въ тойзи съборъ на прѣдставители и отъ Македония, нáй-драгоцѣнната българска страна. Ний и до сега добрѣ повнимъ, какъ тогава се намѣрихж изпомежду другитѣ ни прѣдставители отъ подунавска и тракийска България и такива благородни хубостници и умници, които посрѣдъ самиятъ съборъ дръзнжхж да оспорьватъ на македонскитѣ братеници правото даже и за личното имъ само присжтствие въ тоя съборъ, но г. Г. Кръстьовичъ, чрезъ мжжественното си и духовито краснорѣчие, пъленъ отъ чистосърдечно одушевление и любовь къмъ правдата на българското дѣло, накара да признае съборътъ съ почеть и блогоговение това право на нашитѣ братия отъ Македония, като доказа на противницитѣ въ събора, че *Македония е неотлжчима часть на общото българско отечество.*

Нáй-сетнѣ, да не забравяме и това, че именно наша нова Македония роди братия Миладинови, които, по своитѣ народни заслуги и особенно споредъ примѣрното си родолюбие и самоотвърження, заематъ първо мѣсто и до тозъ часъ въ нáй-новата ни история, особенно за пробуждането на българщината въ Македония. Това признава и самия авторъ на статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“, но само въ една, току речи, твърдѣ прѣкалена степень, щото ние не вѣрваме, да се намѣри други човѣкъ-Българинъ, за да се съгласи съ това мнѣние на автора по тоя случай. Съ думитѣ си по оцѣнение заслугитѣ къмъ народа и особенно великия характеръ на покойнитѣ братия Миладиновци като хора и като Българе-родолюбци, авторътъ г. П. К. въ статията си на стр. 862, иска да каже, че слѣдъ братия Миладинови на-да-ли ще се явятъ вече други, подобни тѣмъ, велики български родолюбци, имената на които да празднуваме ний или потомцитѣ ни съ слава, както празднувахме лани паметта на братия Миладинови. Ето самитѣ тия думи на г-на П. К.: „Мжчно можемъ приведе пó-живъ и пó-нагледенъ примѣръ отъ дѣятелноста на братия Миладинови, особенно на пó-стариятъ, Димитра. Не отдавна ние празднувахме тѣхниятъ день (день? не день а паметь, споменъ, заб. р.) а за какви заслуги прѣдъ отечеството ставаше това? Да-ли че сж ги убили Турцитѣ? Но прѣзъ петьвѣковното робство на българскиятъ народъ, вѣроятно ще се намѣрятъ милиони Българе, на които турска ржка е прѣкжснжла животътъ, но за тѣхъ ние можемъ само да изразимъ своето съжалѣние и да кажемъ: Богъ да ги прости! Или сж се прославили съ своята ученость и писателска дѣятелность? И това не, защото е имало и сега има много Българе и пó-учени и пó-добри писатели отъ тѣхъ, но чиито дни нито сега славимъ, нито, вѣрвамъ, потомцитѣ ще празднуватъ. Деньтъ на Миладинови ние празднуваме, за да платимъ дань на тѣхната дѣятелность по македонското възраждание; за тѣхнитѣ трудове и грижи по народното образование на тая страна а нáй-вече за живата и крѣпката имъ вѣра въ бждущноста на българщината, за оня ентузиазмъ, съ който сж водили работата и сж успѣли

да вдѫхнѫтъ въ много градове и села.“ Отъ всичко това не се ли разбира, не се ли дохожда до това заключение, че слѣдъ братия Миладинови на-да-ли ще имаме вече ний Българетѣ други тъй славни мѫжие каквото тѣхъ? Прочее, ако това мнѣние приемнемъ за вѣрно, тогава какъ да го помиримъ сь другото мнѣние на сѫщия авторъ, изказано въ самото начало на статията му, че по възраждането на българщината нàй-заслужения дѣецъ е г-нъ П. Р. Славейковъ? Едно отъ двѣтѣ: или първото мнѣние — за братия Миладинови — е вѣрно, и тогава второто мнѣние — за достопочтения нашъ старецъ г-нъ П. Р. Славейковъ — ще остане невѣрно; или второто мнѣние е вѣрно, и тогава първото ще бѫде невѣрно, което обаче намъ се види твърдѣ чудовишно мнѣние, защото и при нàй-хладнокръвно душевно състояние, неможемъ по никой начинъ да допуснимъ мисълта, че слѣдъ братия Миладинови, българския народъ вече на-да-ли ще се сдобие съ други такива достойни синове като тѣхъ. На противъ, ний имаме непоколебима вѣра, че нашия народъ ще се сдобие непрѣменно съ много пó-достойни синове, съ още пó-славни и отъ братия Миладинови, паметта на които вѣчно ще се слави отъ Българския народъ съ гордость и почесть, както подобава на всѣки признателенъ народъ, съ истинско историческо призвание. А българския народъ не принадлежи-ли къмъ признателнитѣ народи, и той лишенъ-ли е отъ истинско историческо призвание? Нашия благочестивъ народъ е признателенъ и, съ помоща на науката и образованието, той още пó-признателенъ ще стане къмъ всичкитѣ си благодѣтели мали и велики; па и нашия доблестенъ народъ е призованъ отъ нинѣ нататъкъ да се прослави въ историята още пó-вече отъ колкото до сега. Такъва е нашата вѣра въ свѣтлото бѫдѫще на българския народъ, и, като исповѣдваме тука тази своя непоколебима вѣра, ний не искаме при това ни нàй-малко да наронимъ така или инакъ увѣковѣчената слава на братия Миладинови или на други велезаслужени, още живущи наши дѣйци, а напротивъ, готови сме всѣкога да имъ въздаваме съ другитѣ си единородци подобающата честь и уважение.

Казахме пó-горѣ на кратко и съ общи думи, отъ кога, какъ и отъ кого се е захванѫло пробуждането на българщината въ Македония, и какъ се е то продължавало до г. 1867. Нинѣ ще прибавимъ още една-двѣ думи за неговото продължение отъ тогава насамъ.

Прѣди да се състави българския Екзархатъ съ срѣдоточие въ Цариградъ, още отъ прѣди това врѣме бѣхѫ заченѫли вече доста да се даватъ разни нравственни помощи и материялни пожертвования особенно и за пробуждането и развитието на българщината въ Македония такожде и отъ оние наши единородци, които живѣяхѫ по чужбина, както въ Ромѫния, Русия, Австрия, Сърбия и пр. Но съ въздигването на своя Екзархатъ (г. 1872), нашия народъ възложи на Екзархийското върховно управление и тази святителска длъжность, да има тò постоянно специална грижа за правилното умственно и нравственно развитие на младото българско поколѣние, чрезъ просвѣщението и благовъспитанието, съгласно, разбира се, съ духа на вѣрата, историята и пр. на българския народъ, и отъ тогава на-

самъ и особенно отъ освобождението на сѣверна и южна България, върховното управление на святата наша Екзархия, съ помоща на постоянни и щедри пожъртвувания отъ страна на благочестивиятъ нашъ народъ, полага отистина всички възможни усилия за распространение просвѣщението между единородцитѣ въ Турция и особенно въ Македония. При всичко това обаче, много сме още далечъ отъ онова утѣшно положение, въ което ще можемъ да видимъ и своитѣ братия, що се намѣрватъ още подъ чужда власть (подъ Турцитѣ, Сърбитѣ и Власитѣ), да ги видимъ вече доведени въ достатъчно народно съзнание и за винѫги усигурени отъ къмъ своята етнографическа неотлѫчимость съ цѣлокупноста на българския народъ. Прочее, намъ прѣдстои още твърдѣ много да работимъ, за да можемъ да прѣмахнеме многобройнитѣ причини на дълбокото невѣжество, въ което се намѣрваме още, и което е корень на всичкитѣ злочестини на хората, слѣдователно, и на насъ, както напротивъ просвѣщението е изворъ на всичкитѣ доброчестини на человѣшкия родъ. Но що да сторимъ сега, като честà ни е била таквази, да останемъ нáй-надирѣ отъ къмъ просвѣщението между европейскитѣ образовани народи! Отъ това обаче нѣка „да не помислятъ читателитѣ, че искамъ да обвинявамъ нѣкого за слабия успѣхъ, направенъ въ Турция по учебното дѣло, защото въ такъвъ случай би трѣбало да се обвини цѣлиятъ български народъ и още пó-вече обстоятелствата, въ които сме се намѣрвали. Нѣмското изражение: Schicksal und eigene Schuld като че за насъ е съчинено. *Съ голи обвинения и оправдания никоя работа неможе да напрѣдне; нáй-добрѣ е да приемемъ сѫществующето зло и да търсимъ срѣдство за неговото прѣмахване*“.[1]) Ето пакъ и тия хубави, добри и полезни мисли, исказани съвсѣмъ умѣстно тамъ дѣто трѣба, и ний сме напълно увѣрени, че всички добросъвѣстни Българе не могѫтъ да не похвалятъ автора имъ и за тѣхъ особенно.

Но, при всички тия добри страни, съ които изобилствува статията — прѣдмѣтътъ на тия наши бѣлѣжки, има въ нея исказани и такива несъобразности съ дѣйствителноста, такива обвинения, натяквания, упрѣкания и изопачени мисли срѣщу извѣстни учреждения както и срѣщу обществени и частни лица, особенно въ начало и къмъ края на статията, щото ний, поради тѣхната невѣрность, несъстоятелность и прѣкаленость, не ги сподѣляме никакъ, и крайно увѣрение имаме, че тъй сѫщо и всѣки другъ свѣдущъ и безпристрастенъ Българинъ напълно ще се съгласи съ насъ въ мнѣнието ни, относително тѣхната стойность. Именно поради това ний неможахме да ги изоставимъ безъ ония възражения и пояснения отъ своя страна, каквито заслужватъ тѣ прѣдъ читающата наша публика.

Освѣнъ несъобразноста или пó-добрѣ — очевидното противорѣчие на г. П. К. въ мнѣнията си, изказани въ самото начало и къмъ края на статията му, по оцѣнение заслугитѣ и личното достойнство отъ една страна на братия Миладинови и отъ друга на г. П. Р. Сла-

---

[1]) Отъ насъ сѫ почъркнѫти тия думи, защото и тѣ особенно ни аресахѫ.
Забѣл. ред.

вейкова, за което противорѣчие ний пó-горѣ се произнесохме вече. сѫщия авторъ на статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“ прави още слѣдующитѣ натяквания, упрѣкания, дору и обвинения по единъ или по другъ въпросъ отъ обществена важность, както рекохме пó-горѣ, срѣщу нѣкои държавни и обществени наши учреждения, лица и частни народни служители, а именно:

1. На страница 805—806 натяква се, „че рѣдко кой има колкогодѣ присърце да събира нѣкакви положителни данни по нашитѣ обществени въпроси“.

2. На стр. 806—807 упрѣква се нашето статистическо бюро, че, отъ 7 години насамъ и дору до тозъ часъ, тó не само твърдѣ малко е проявило надлежаща дѣятелность по испълнение на своята важна задача въ сѣверна България, но, поради непонятното му нехайство, е „замрѫзнѫлъ“ при него и самия статистически материалъ отъ южна България, който билъ попаднѫлъ въ рѫцѣтѣ му слѣдъ прочутия у насъ 6 Септемврий, и който материалъ билъ пó-свѣстно събранъ и съставенъ, и пр.

3. На стр. 807 упрѣкаватъ се косвенно нашитѣ сѫдебни учреждения, дѣто не сѫ се погрижили да събирватъ статистически данни за недвижимитѣ имоти и за прѣстѫпленията.

4. На сѫщата стр. 807 упрѣква се министерството на народното просвѣщение, че не се било погрижило до нинѣ да събере тоже статистически данни за познавание „състоянието на учебното дѣло въ България“, макаръ че това министерство „не е прѣтоварено съ работа, има доста голѣмъ персоналъ, както при централното управление, тъй и свои специални органи изъ провинцията.“

5. На стр. 811—812 упрѣкаватъ се нашитѣ единородци въ Кукушъ и въобще всички други Българе, които тъй лекомисленно си напущатъ прадѣдната православна вѣра и тичатъ слѣпишкомъ да ставатъ едни унияти, други протестанти, съ което струватъ безкрайно зло на своя народъ и на България, като съ тая си безумна и самоубийственна постѫпка улесняватъ само завоевателнитѣ домогвания на извѣстнитѣ намъ ближни и пó-далечни държави и народи, та да станеме и тѣмъ роби изново и за винѫги.

6. На стр. 754 упрѣкаватъ се българскитѣ владици въ Македония, че прѣдъ самото избухване на русско-турската подирня война — за освобождението на България — не останѫли като добри пастирие при богоспасаемото си стадо, а го напуснѫли, ужъ безъ всѣка уважителна нужда, и забѣгнѫли (отъ Македония на Цариградъ и отъ тамо послѣ) въ свободна България съ цѣль „да работятъ за освобождение на Македония чрѣзъ въстания, което не е никакъ тѣхна работа. Тѣ забравятъ, че тѣхното необоримо орѫжие е кръстътъ. Частни хора могѫтъ да оправдаватъ бѣгството си отъ тамъ, че животътъ имъ е билъ заплашванъ; владицитѣ нѣматъ и това оправдание: санътъ закрияше и гарантираше тѣхното тамъ стоение“, и пр.

7. На стр. 855 г. авторъ П. К. упрѣкава всички Българе, слѣдователно, и себе-си, че всинца (?! з. р.) сме насърчвали и одобрявали харамийството за освобождение на Македония, и съ тая си глу-

пашка постжпка сме нанасяли както отпрѣди така и до нинѣ само зло възъ народното образование въ Македония“, и пр.

8. На́й-сетнѣ, на сжщата стр. 855 упрѣкава се и Народното Събрание за „легкомисленното (му) раздаване пенсии на тъй нареченитѣ поборници за нито и никакви работи или съмнителни подвизи“, ушъ „че сж ратували за освобождение на тая или оная часть отъ Македония“, и пр.

Тия сж по́-главнитѣ точки отъ статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“, на които се спрѣ нашето внимание.

Почтенния авторъ на тая статия пита на стр. 805: „Какво сме направили ние отъ освобождението си насамъ за да се запознаемъ по́-добрѣ съ отечеството си?“ и тутакси отговаря сжщия: „Не само не сме направили нѣщо сами, но (и) не сме проявили (нито) любопитство да се запознаемъ (баремъ[1]) съ онова, което за насъ е направено отъ другитѣ“.

Слѣдъ това естественно бѣше да се надѣваме да срѣщнемъ вече какви-годѣ разяснения отъ г. автора баремъ за главнитѣ причини, по които отъ освобождението си насамъ не сме се погрижили „да се запознаемъ по́-добрѣ съ отечеството си“, да ни кажеше, какво друго сме вършили на́й-много прѣзъ това врѣме, вмѣсто „да се запознаемъ по́-добрѣ съ отечеството си“, и при това, на́й-сетнѣ, да ни посочеше, кои сж биле главнитѣ виновници на всичка тази наша неразбранщина. А вмѣсто това, той пристжпва тутакси да продължава нататъкъ статията си, като прави тукъ-тамѣ ония натякования и упрѣкания, които по́-горѣ ний посочваме. Защо така е постжпилъ г. авторъ, защо е направилъ това важно упощение, ний не знаемъ и не е нужно да знаемъ. Но, като имаме прѣдъ себе-си тази негова статия, сирѣчъ вѣщината и дѣлноста, съ които се излага въ нея единъ отъ най-важнитѣ наши жизнени и налѣжащи въпроси, осѣщаме се въ пълно право да кажемъ утвърдително, че нейния авторъ не се види да е билъ само простъ зрител или же наблюдатель на работитѣ въ България, нито единъ отъ на́й-долнитѣ наши държавни и обществени дѣйци, та е могълъ, прочее, да ни запознае твърдѣ добрѣ, да не казваме, и отлично даже, съ главнитѣ причини и причинители на оная грозна неразбранщина, която владѣе надъ България и отпрѣди и послѣ освобождението ни насамъ, и на която горчивитѣ сетнини испитваме всинца тъй изобилно и до тозъ часъ.

До колкото знаемъ и до колкото е възможно да забѣлѣжимъ тукъ на́-бърже и вкратцѣ, ний мислимъ, че по́-главнитѣ първоначални причини на това общо наше на́й-голѣмо зло, или на всичкитѣ ни частни и общи злочестини, се заключаватъ въ слѣдующитѣ точки:

1. Нашето невѣжество въобще, което едвамъ що заченваме да изкореняваме и споредъ което сега едвамъ сме кадърни да извършваме добрѣ, полезно и разумно по́-голѣми и по́-сложни работи, било за себе-си частно било за обществото и държавата.

---

[1]) Заграденитѣ думи сж прибавени отъ насъ, р.

2. *Нашитѣ разни исторически и други пó-нови пороци и недѫги*, що сме унаслѣдили отъ петьвѣковното си робство, може би, и отъ други социални причини, та сме проникнѫти и съ всевъзможни лошавини, като хитрости и лукавщини, голѣмо недовѣрие единъ къмъ други, подозрѣние, и пр.

3. *Нашето тъй значително лишение отъ нáй-нужното за всѣкиго човѣка благовъспитаніе*, на което още нито основа не сме положили както трѣбва за цѣлокупното свое нравственно повдигание, и безъ което немислима е истинска доброчестина за човѣка на този свѣтъ, та пó-вечето изобласт вуваме съ разни суевѣрия, убийственни прѣдразсѫдъци, омраза, завист, жестокосърдие, немилость, себелюбие и пр., вмѣсто да имаме чиста любовь къмъ всѣкиго и къмъ всичко добро и полезно; великодушие и щедрота къмъ слабитѣ; милость, съжаление и снисхождение къмъ злочеститѣ; пламенно одушевление и постоянно усърдие къмъ общото добро на отечеството; взаимна любовь и съгласие по между си, и пр.

4. *Нашата голѣма и понятна незрѣлость и неопитность* особенно за държавенъ и за пó-сложенъ обществен животъ.

Въ сѫщность, горѣ долу, таково е нашето нравстенно състояние и до днесъ, ако и да се е изминѫло вече цѣлъ половинъ вѣкъ отъ когато сме захванѫли систематически и непрѣкѫснѫто да се възраждаме, и почти дестина години, отъ когато сме свободни въ сѣверна и южна България. Истина, че нашия народъ, подъ когото ний разбираме, при тоя случай, само нашето селско и гражданско простолюдие, тойзи народъ, при всичкитѣ си мѫки, тегла и прѣмеждия отъ 4—5 вѣка насамъ, все има въ себе-си доста увардена основа и запасъ отъ здрави нравственни сили — отъ здравъ умъ и разумъ, отъ добро сърце, спрѣчь отъ доброта и мѫжественность, отъ благородство и великодушие, отъ благочестие и смиренность, отъ трудолюбие и отъ трайна жилавина и търгавина, отъ честность и почтение, съ една дума, Богъ отъ памти-вѣка го е надарилъ и духомъ и тѣломъ съсъ здрави зародуши за отлѝчни доблестни качества. Но като е робувалъ толкова врѣме наредъ подъ всѣкакви мѫки и неволи и подъ нáй-дълбоко невѣжество, та че и до този часъ стене една значителна часть отъ него подъ чужди и душмански управления, тойзи народъ има сега крайна нужда отъ правилно развитие и благовъспитание за единъ пó-широкъ свой граждански животъ. Ако искаме сериозно да говориме и безъ всѣко самообълщение, това наше простолюдие сега за сега е прѣвъсходенъ, но пó-вече географически, материалъ, отъ който обаче може да се въздигне съ врѣме прѣкрасно политическо здание — съ пълна независимость и съ многовѣковна трайность, разбира се, ако бѫде тойзи народъ честитъ да се държатъ и управляватъ сѫдбинитѣ му отъ честни, вѣщи, разумни, здрави и родолюбиви сили, произходящи отъ неговата собственно срѣдà.

Че това е неопровержима истина, което казваме за добритѣ нравственни, умствени и физически качества и сили на българския народъ, служатъ между другитѣ многобройни работи и слѣдующитѣ крупни фактове:

1) Нашия народъ, ако и да се намѣрвà поробенъ цѣли нѣколко столѣтия на редъ подъ Османцитѣ и Гръкофанариотитѣ, всé не се даде да го изтурчатъ нито да го погърчатъ нито инакъ да си измѣни въ нѣщо вѣрата или народноста, освѣнъ една не толкова значителна негова часть, и то споредъ други пó-стари исторически и географически причини, за които може да поговоримъ други пѫть нарочно;

2) Тъкмо прѣди 27 години, когато извѣстни политически вѫтрѣшни и вънкашни обстоятелства тъй бѣхѫ се сложили, щото силни искушения ставахѫ, отъ една страна, да напущатъ Българетѣ милото си отечество и да се заселяватъ особенно въ Русия, и, отъ друга страна, да си замѣнятъ старата свята православна вѣра съ народоубийственната за тѣхъ уния или и съ халосаното и шарлатанско протестанство, прѣдпочетохѫ да останѫтъ още подъ тежкия хомоть на своитѣ дотогавашни османски и гръкофанариотски владѣтели, отъ колкото да прѣжалятъ своята прѣкрасна тáтковина и нáй-драгоцѣнната си прадѣдна вѣра;

3) По врѣмето на подирнята русско-турска война, нашитѣ доброволни дружини съ усердното си участие въ лютитѣ сражения при Стара Загора и особенно на връхъ Шипчанска Стара Планина, дадохѫ нáй-осязателни доказателства прѣдъ свѣта за примѣрната храбрость и любовь на българския народъ къмъ своето отечество;

4) Нашата войска, ако и нáй-млада и нáй-неопитна по своето назначение отъ всичкитѣ други европейски армии, при това ако и почти съвсѣмъ лишена отъ свои висши офицери, обáче прѣди двѣ и половина години успѣ съ отличие не само да отблъсне и да натири отъ българскитѣ прѣдѣли, но и да прогони на вѫтрѣ въ сама Сърбия многобройнитѣ сърбски, сами по себе-си съвсѣмъ невинни полкове, които сърбскитѣ повелители дебнешкомъ и съвсѣмъ ненадѣйно бѣхѫ пуснѫли и сами подкарали, вопрѣки волята на самия сърбски и намъ братски народъ, да навлѣзѫтъ въ земята ни, за да ни съсипятъ и отнематъ за винѫги баремъ цѣлитѣ западни страни на свободна България, защото сме дързнѫли да нарушимъ ушъ политическото равновѣсие на балканския полуостровъ съ дѣлото си за съединение южна съ сѣверна България.

Тия дѣла на българския народъ ний считаме особенно прѣвъсходни, защото сѫ извършвани прѣзъ нáй-тежки врѣмена за нашия народъ, и за това свята длъжность лежи върху всинца ни, и нáй-много върху народнитѣ ни рѫководители, да ги повнятъ добрѣ и винѫги да ги иматъ прѣдъ видъ, въ врѣме на своитѣ дѣйствия по народнитѣ работи.

Колкото до пò-събуденитѣ и пò-развититѣ ни единородци, които съставляватъ полуграмотното българско общество, (сир. не до тамъ развититѣ и пò-малкитѣ наши търговци, занаятчии, първоначалнитѣ ни, съ пò-малко образование учители и священници), а тъй сѫщо, при това, и оние наши пò-образовани хора, отъ които се състои българското тъй наречено интелигентно общество или просто „интелигенцията“ (сир. пò-горньото наше духовно, учителско и военно съсловие, разнитѣ наши чиновници, нѣкои и други ушъ списатели и пò-горни търговци), тие наши хора взети скупомъ, които съставляватъ

българското гражданско съсловие — въ строгъ смисълъ на думата, и на които въ ржцѣтѣ естественно се намѣрватъ почти исключително всичкитѣ клоньове на разнитѣ ни управления (духовно, гражданско, военно и пр.) на страната, тие наши единородци наистина иматъ малко много, и теоретически и практически, познания и опитность за какъвъ-годѣ граждански животъ, ала пóвечето се лишаватъ отъ благовъспитание, кой пò-малко кой пò-много, лишаватъ се именно отъ онова нѣщо, което е изворъ и основа на всичкитѣ граждански добродѣтели, което прави хората велики характери, и което е, прочее, първо и нáй-необходимо условие за всѣкиго человѣка на свѣта, да знае да си испълня добросъвѣстно и съ пълно съзнание своитѣ граждански длъжности, както отъ друга страна, и да умѣе да пази и упражнява порядочно и честно своитѣ граждански права. Не е за чудо прочее, че въ пóвечето случаи злинитѣ и неправилноститѣ на държавнитѣ и общественнитѣ работи въ България, до колкото зависи отъ наша страна, произхождатъ токуречи пó-много отъ срѣдата на „пò-интелигентното“ ни общество, именно защото лицата, съставляюще това общество, тóже се лишаватъ, както пò-горѣ казваме, пóвече отъ необходимото благовъспитание. Ако това наше общество бѣше пó-малко развито, пó-малко образовано, и злинитѣ въ България щѣхж да бждатъ пó-малки, защото человѣкъ, макаръ и съ незначително образование, но съ пълно благовъспитание, бива всѣки пó-добъръ и пó-полезенъ гражданинъ и за себе-си и за обществото, бива такъвъ гражданинъ именно, който пази, създава и никакъ не събаря и не разваля доброто и полезното; а человѣкъ съ пó-вечко образование, но при това лишенъ отъ благовъспитание, той не може да не бжде пó-скоро врѣдителенъ отъ колкото полезенъ членъ на обществото, — който прочее не умѣе освѣнъ да разваля и да събаря всичко онова, което не му е по угодата, макаръ инакъ и да бжде тò нáй-добро и нáй-полезно нѣщо за обществото.

Повдиганието на единъ, тъй много западнжлъ народъ, какъвто е нашия, нáй-много зависи отъ количеството и качеството на достойнитѣ му хора, които трѣбва да иматъ сериозно и достатъчно образование, пълно благовъспитание и доста житейска опитность и мждрость. Именно отъ такива хора се нуждае нáй-много нашия народъ, и само отъ такива хора може да дочака България сигурна и доброчеста бждница.

Прочее, ако сж вѣрни, а ний твърдиме че сж вѣрни, горѣизложеннитѣ причини — за нашитѣ общи и частни злочестини, лесно е тогава да проумѣемъ, защо не сж могли да вървятъ добрѣ нашитѣ народни работи, особенно отъ когато се е освободила нашата сѣверна и южна тáтковина.

Е, добрѣ. Ами тази току що усвободена България белки е била до толкова злочеста, щото да не се намѣрятъ баремъ единъ-два нейни синове съ колко-годѣ достойнство, съ доста тежина и съ почеть въ народа, та да се подканятъ сами, по своето дълбоко народно самосъзнание, по свое собственно побуждение, безъ да гледатъ при това на разни, многобройни и по видимому непрѣодолими спънки, и да се притекжтъ да спомогнжтъ, колкото имъ е възможно, въ това или въ онова отношение на „злочеста“ България? Такива достойни Българе несамо двама но и

много пòвече е имало, и прѣди и послѣ освобождението ни, има и сега такива наши единородци, но тѣхния гласъ още отъ прѣди освобождението ни заченжлъ бѣше да се задушава, и, отъ когато сме се освободили, той съвършенно се задуши. Още при самото начало на устрояването на свободна България, тѣхната дума се забрани да се вземне подъ надлѣжно внимание. На едни отъ тие наши еднородци не се допуснж нито да живѣжтъ въ България като нейни синове и граждане; на други едвамъ се даде възможность да останжтъ въ страната, подъ условие обаче да бжджтъ безгласни като риби и равнодушни зрители на всички злини, що ставатъ въ България; а на трети, нáй-сетнѣ, съвършенно се забрани всѣко служебно участие, било по държавна било по обществена часть. Не е нужно далечъ да ходимъ и да търсимъ примѣри за подкрѣпение на думата си тукъ. Доста е да наумнимъ на почтеннитѣ читатели, що станж прѣзъ г. 1880 лично напр. съ г. *Евлогия Георгиева*, нáй-богатия, нáй-славния и нáй-почтенния български мжжъ отъ търговското ни съсловие; що истегли лично още и при самото наше Екзархийско устрояване, г. *Гаврилъ Кръстьовичъ*, велезаслуженния и нáй-благородния отъ старитѣ ни учени, още живущи мжжие, и отличния български родолюбецъ въ всѣко отношение.

Ако бѣхж се взели подъ внимание мислитѣ и възгледитѣ на нашитѣ достойни мжжие въ първото учредително събрание (въ Търново), ако тѣхнитѣ начала по държавното ни благоустройство бѣхж се приели за основа въ основниятъ ни законъ, нареченъ *конституция*, ако при това се прибързаше да се издаджтъ и другитѣ нужни закони за уякчение и охранение на самата конституция, и ако нáй-сетнѣ се туряхж въ чело на държавното управление само достойни Българе, които да почитатъ и да пазятъ като очитѣ си и конституцията и другитѣ закони, и които да останяхж на високия си постъ баремъ дестина години, или, въ крайни случаи, ако се замѣняхж нѣкои отъ тѣхъ или всички съ други лица, да бждѣхж и тѣ подирнитѣ като първитѣ — достойни личности за назначението си, та да вардятъ и почитатъ както трѣбва законитѣ на страната, ако всичко това се извършеше така: на-да-ли щѣхж да станжтъ отъ тогасъ насамъ толкова прѣврати и разврати въ новия нашъ политически животъ. Ето тойзи нашъ животъ, още при самото си начало, какъ взе да се разклаща и покъртва отъ основание, вмѣсто да се закрѣпява и да заяква. Състави се такъва конституция, която никакъ не е сгодна за нашия народъ, защото крайна нелѣпость ще бжде да мислимъ и да вѣрваме, че тя ще може вече да се варди у насъ, че тя ще си остане непочекнжта, че тя свято ще се почита и отъ управляющи и отъ управляеми, както мечтаяхж едни отъ нейнитѣ слѣпо увлекаеми съставители, а други съ нáй-голѣма ревность работихж за да стане такъва нашата конституция, защото съ пълно увѣрение прѣдвиждахж, че, именно съ тази конституция, тѣ ще могжтъ нáй-сигурно да доходятъ на власть и да вършжтъ тогава щото щжтъ въ България. Конституция, особенно каквато е нашата, все може да бжде доста сгодна, но само за народи съ пòвече развитие, съ доста-

точно образование и благовъспитание, нѣща, отъ които нáй-много се нуждаемъ ний. Въ новия си политически животъ, ний още не сме нѣщо пó-вече отъ единъ политически юноша, който едвамъ що зачева да се изправя на собственнитѣ си нозѣ и да пристжпва къмъ една или къмъ друга посока. Всѣка конституция е главно нравственно оржжие или щитъ на народа за отбрана на неговитѣ права и длъжности къмъ страната, къмъ държавата и къмъ обществото, и, колкото пó-много слободни установления сж влѣзли въ основата на една конституция, както н. пр. въ нашата конституция, толкова е тя пó-остро оржжие, толкова пó-опасна е тя за тойзи народъ, който значително се лишава отъ нужното развитие, благовъспитание и отъ политическа опитность и зрѣлость, именно какъвто е нашия народъ още днесъ за днесъ. Сега лесно е да се проумѣе, защо ний съ своята конституция не бѣхме честити да видимъ, както трѣбва, вардени и почитани нашитѣ граждански и политически права и длъжности, ами, вмѣсто това, ний захванжхме вече да си изпрѣрѣзваме ржцѣтѣ съ това оржжие, съ което може единъ день съвсѣмъ да се усъкатимъ, ако тò остане още тъй остро въ ржцѣ ни, защото не сме вече доста кадърни, за да знаемъ да го употрѣбьваме, безъ да повреждаме сами себе-си.

Искате-ли единъ народъ, едвамъ що извиканъ отъ дълго робство въ новъ, свободенъ политически животъ, искате ли да го развалите, да го направите, може би, пó-злочестъ отъ колкото пó-прѣди, да турите подъ въпросъ неговото бждще, неговото лично сжществование, дайте му тутакси конституционно управление въ прѣкалени размѣри и безъ всѣко съглашение съ дѣйствителнотото негово умственно, нравственно и материално състояние. На около си ний имаме и други народи, отъ насъ пó-развити и пó-богати съ политическа опитность и зрѣлость, и тѣхнитѣ конституции въ сравнение на нашата, сж много пò-умѣренни отъ къмъ прѣкалена и необмисленна слободия, но все пакъ не виждаме да сж придобили твърдѣ голѣми облаги изключително отъ своитѣ конституции. Ето прѣдъ очитѣ ни горкото население въ Ромжния и особенно въ Гръция и Сърбия, колко е цъвнжло отъ тамкашното конституционно управление. Въ тия прѣкрасни страни какви добрини вижда населението освѣнь сиромашия и всѣкакви тегла и неволи? . . . . . Тия страни не се ли приготвятъ за хубава плѣчка на ония силни държави, които единъ день могжтъ успѣ да турятъ ржкж нáй-напрѣдъ върху тѣхъ, слѣдъ нѣкой пò-значителенъ политически прѣвратъ дѣ-годѣ въ Европа? Ами тогасъ какво ли ще стане и съ насъ? Ако во врѣме не си отворимъ очитѣ, нѣма никакво съмнѣние, че и България ще пати това, което ще патятъ и поменжтитѣ съсѣдни намъ млади и малки държавици. Сама по себе-си, нашата конституция е въ сжщность като прѣкрасна мома, но, въ ржцѣтѣ и на пò-образованъ народъ, тя пакъ не би могла съвсѣмъ да остане недокачена. Върхъ основа на тази конституция състави се и избирателенъ законъ, който обхема нáй-главното, тъй да кажемъ, суверенното право на единъ народъ въ конституционна държава, както и самия начинъ на упражнението на това право. И какъвъ биде тойзи законъ? Споредъ него, могжтъ

всѣкакви хора да бѫдѫтъ избрани за прѣдставители, да прѣдставляватъ страната прѣдъ държавния Глава, да контролиратъ дѣянията на неговото правителство, да пазятъ всичкитѣ интереси на държавата, и въобще на народа както и на всѣки житель частно въ държавата, да съставятъ и приематъ закони, служащи изключително за умственното, нравственното и материалното прѣуспѣвание на народа, и прочее. Тойзи законъ, за жалость, е билъ такъвъ, щото не се даваше споредъ него доста възможность, да бѫдѫтъ по̀-достойни хора избирвани за народни прѣдставители. Не е нужно да влизаме тукъ въ подробенъ разборъ на тойзи законъ, за да покажемъ голѣмитѣ му врѣди и зли сетнини отъ неговото вече нѣколко кратно упражнение, защото и днесъ тѣ сѫ прѣдъ очитѣ на всинца ни. Споредъ тоя законъ, освѣнъ дѣто могѫтъ да се избиратъ всѣкакви хора за народни прѣдставители, но и тѣхния брой става много голѣмъ. Още при самото начало ако тойзи законъ бѣше се съставилъ по̀-обмисленно и по̀разумно, н. пр., ако се установеше въ него двойната система за изборъ на прѣдставители и то̀ на 30.000 души единъ прѣдставитель, вмѣсто на 10.000 души, както е и до сега, въ нинешното Народно Събрание не щѣхме да имаме сега отъ съединена България 250—300 а само стотина прѣдставители, които навѣрно щѣхѫ по̀-добрѣ да си испълнятъ високата задача, защото щѣхѫ да бѫдѫтъ по̀-отбрани, и, при това, разноскитѣ по народното прѣдставителство щѣхѫ да бѫдѫтъ прочее три пѫтя по̀-малки отъ колкото сега. Съ такъва основа, нашия избирателенъ законъ щѣше напълно да отговаря за насъ, защото ний сме народъ още твърдѣ сиромашенъ, и въ духовно и въ материално отношение.

Когато въ самата ни конституция се намѣрватъ не малко такива установления, които твърдѣ много противорѣчатъ едни на други; когато сѫщо такива вѣпиющи погрѣшности и несъобразности се намѣрватъ и въ избирателниятъ ни законъ, и когато установленията въ конституцията и въ избирателния законъ, всички скупомъ взети, несъотвѣтствуватъ баремъ въ малъкъ удовлетворителенъ размѣръ на дѣйствителното умствено нравствено и материално състояние на нашия народъ, тогава нѣма защо да се чудимъ, че сме стигнѫли до това положение, въ което се намѣрваме сега, че станѫхѫ у насъ такива прѣврати и развратн и отъ освобождението ни насамъ, както рекохме по̀-горѣ. Въ свободна България нищо не можà да остане недокачено и неповрѣдено. Всичкитѣ държавни и обществени учреждения, таче и самото ни още слабо и не съвсѣмъ добрѣ устроено черковно управление, не се оставихѫ на мира, а се изложихѫ на всѣкакви докачения и повреди, вмѣсто на подобрения.

По тойзи много опасенъ и злочестъ пѫть вървѣхѫ все по̀-силно и по̀-силно нашитѣ държавни и обществени работи, и никакъ се не отбивахѫ отъ него, та на́й-сетнѣ стигнѫхѫ до тамъ, щото и самата корона биде докачена,[1]) а съ нея заедно и хубавата ни млада, юнашка

[1]) Не му е тукъ мѣстото, нито му е сега врѣмето да разсѫждаваме върху това дѣло, да ли е било неизбѣжно нужно да стане и то̀ или не, кои сѫ го извършили и кои не, но само констатираме фактътъ, че и то̀ на́й-сетнѣ се извърши въ

войска, която до прѣди двѣ години отъ освобождението ни, бѣше единственното нáй-запазено и нáй-неповрѣдено нѣщо въ свободна България, което и нáй-успѣшно се развиваше и вървѣше къмъ священната си задача — обраната на отечеството прѣдъ вънкашни и вътрѣшни врагове, обраната на народната ни честь и гордость.

Ето що произлѣзва отъ невѣжеството и неблаговъспитанието на хората, ето какви неразбранщини ставатъ въ една страна, когато ней се дадѫтъ закони и управление, за които тя не е никакъ приготвена, които тя не може да понесе. Тия неразбранщини нáй-послѣ станѫхѫ тъй много и тъй ужасни, щото покъртихѫ отъ дъно не само държавата, ами и всѣкиго отдѣлно въ държавата, и кога и какъ ще се избавиме до край отъ тия свои неразбранщини, самъ единъ Богъ знае.

Не трѣба прочее никакъ да се чудиме, че и самото нáй-главно учреждение по управлението на всичкитѣ държавни и обществени свѣтски работи въ страната — министерството, още отъ самото начало, сирѣчь първото българско министерство, не можà да се закрѣпи и да спечели надлежната всеобща почеть и уважение, а се растури съ едно твърдѣ прискърбно покрусване, като не можѝ да се удържи баремъ толкова врѣме, колкото едно жребье въ майчината си утроба. Отъ тогава вече до прѣди една година послѣдовахѫ едно подирь друго всѣкакви многобройни министерски промѣнения, въ състава на които можàхѫ да влѣзѫтъ и такива личности, които, въ една, малкомного, благоустроена държава и при нормално положение, не бихѫ могли порядочно да испълнятъ нито една отъ малкитѣ длъжности въ мин. канцелария. Изпомежду тия наши министерства образовахѫ се и такива, въ които само първия министръ-прѣдсѣдатель боравяше самоволно и пълновластно, както си щѣше онъ самъ, а другитѣ министри, ушъ негови другари, не бѣхѫ друго около му, освѣнъ като негови прости

наша България. Не можемъ обаче да прѣмълчимъ и да не забѣлѣжимъ тукъ баремъ това, че още отъ г. 1881, слѣдъ първия нашъ злополученъ политически прѣвратъ, вече бѣше се захванѫло да се чуватъ заканвания къмъ извършване на таково дѣло, и тия заканвания, съ течение на врѣмето, распространяваха се пóвече и пóвече несамо съ устно ами и съ писменно и печатно слово. Прѣзъ това врѣме нáй-чудното нѣщо бѣше това, дѣто почти всички, кой пó-малко кой пó-много, бѣхѫ хладнокръвни сеирджии на разпространението на тия заканвания, па и никой не си даде трудъ да изучи истинскитѣ причини на това отистина прискърбно явление въ нашия едвамъ отъ вчера подновенъ политически животъ, и да поразмисли съ надлежната сериозность за всичкитѣ послѣдствия отъ тия заканвания.

Ами защо ставахѫ тия заканвания отъ извѣстни хора срѣщу короната и тѝ, за жалость, срѣщу короната принципиално? Защото държавния Глава, казватъ нѣкои, не вървѣлъ по тѣхната вода, а вървѣлъ по водата на други. Всѣкий господарь на една страна е неинъ богопомазанъ избраникъ, и, като такъвъ, той никога не трѣбва наистина да прѣдпочита никои хора по партизанство въ държавата си, той не трѣбва да бѫде ничий партизанинъ: той трѣбва винѫги еднакво да обича своитѣ подданници, да е справедливъ еднакво надъ всички, да е милостивъ еднакво за всички; *той е партизанинъ само на правдата и на законноста.*

Въпросъ обаче може да бѫде наистина тука, да ли бившия нашъ Господарь Князь Александъръ Батембергский, да ли напълно притежаваше тия необходими качества за всѣки държавенъ Глава. На всѣки случай, тая наша бѣлѣжка се отнася до принципътъ абсолутно, а не до лица, абсолутенъ принципъ, който, нѣка ни бѫде позволено да кажемъ, нѣкои отъ пó-отличнитѣ причинители на нашитѣ неразбранщини никакъ не уважихѫ и всѣчески искахѫ да го уповорятъ.

опашки, министерски сѣнки. Нѣкои отъ тие всемогѫщи министри, упоени отъ своето ненаситно властолюбие, дързнѫхѫ да оспорьватъ по нѣкога и на самия държавенъ Глава суверенитѣ права и власть, който много е пѫтя билъ принуденъ да отстѫпи прѣдъ такъвъ крайно нахаленъ съвѣтникъ и да жертвува порядочни държавни служители отъ разни степени по службата, за да не счупи хатъра на дързкиятъ си министъръ, силата на когото се е намѣрвала пò-вече въ неправдата и въ беззаконствата. Колко хубави и полезни мисли и намѣрения се прѣбихѫ и потѫпкахѫ отъ такива наши велможи, защото не можахѫ да извлекѫтъ никаква облага отъ тия мисли и намѣрения за себе-си лично въ кое и да е отношение. Колко добри и полезни служители, било по администрацията, било по правосѫдието, било по друга часть въ държавата, колко такива достойни служители бидохѫ не веднѫжъ жестоко наказани: или съ ненадѣйно и не во врѣме прѣмѣствание отъ единъ край на държавата въ други, или съ бързо закривание на службата имъ, или най-сетнѣ съ безпощадно натирвание тѣхъ отъ поста имъ, и тò само и само защото не сѫ били по угодата на всемогѫщитѣ министри или на нѣкого отъ тѣхнитѣ официални и неофициални, тайни и явни помагачи въ столицата и отъ провинциитѣ. Нѣкои отъ тие наши министерства или пó-добрѣ министри, като се случаше да иматъ една силна подпора отъ болшинството въ народното прѣдставителство, позволяваxѫ си, безъ всѣка належаща нужда, или да закриватъ нѣкои твърдѣ нужни и полезни държавни учреждения, или на нѣкои само името да промѣнятъ, за да замѣнятъ персоналътъ имъ съ други тѣмъ угодни лица, или пъкъ да създадѫтъ нарочно служби даже и читави учреждения за извѣстни протежирани личности. И, при всичко това, пакъ не можà нити едно министерство да утрае читаво баремъ двѣ години.

Ала отъ честитѣ наши министерски промѣнения ставахѫ и други безкрайни злини за цѣлата страна, за цѣлия народъ, защото съ тия промѣнения, освѣнъ дѣто се промѣняваше, тъй да кажемъ, и самото направление на паднѫлитѣ министри и се замѣняваше съ направлението на новитѣ министри, но и почти всичкитѣ пò-главни и пòважни служители слѣдъ министритѣ, макаръ и да бѫдѣхѫ безукоризненни работници, или се прѣмѣствахѫ отъ едно мѣсто на друго, или пò-скоро се изваждахѫ отъ служба, по една или по друга благовидна причина, и се замѣняваxѫ съ други лица, фанатически съпартизани и услужници на новитѣ министри, ако и да бѫдѣхѫ инакъ тие послѣднитѣ безъ всѣко достойнство.[1]) Въ такъвъ случай, разбира се, не можеше да не владѣе пòвече хаосъ и току-речи постоянно безредие и бъркотия, дѣ пò-малко дѣ пò-много, въ воденето на държавнитѣ и общественнитѣ ни работи, и твърдѣ нарѣдко бѣше възможно да се захване една, добрѣ обмислена и твърдѣ полезна работа, да се върши и да се довърши по единъ и сѫщи редъ, безъ прѣкѫсвание и безъ всѣко побъркване на тойзи редъ. Почти на всѣко

---

[1]) Отъ тука се види, кога и какъ се е захванѫлъ и у насъ чиновническия пролетариятъ.

ново министерство главното занятие се поглъщаше на́й-много въ ожесточена борба съ разнитѣ негове врагове, за да не падне твърдѣ скоро и да може, напротивъ, по̀-дълго врѣме да се удържи на власта, и за това твърдѣ малко му оставаше слободно врѣме, да може да се придаде сериозно и по̀-охолно на дѣйствителното испълнявание на надлежнитѣ работи по своята задача. Тежко и горко дору и на оние наши частни и по положение самостоятелни граждане, които имахѫ колко-годѣ гражданска доблесть да се удързостятъ и по нѣкога да подигнѫтъ гласътъ си така или инакъ срѣщу такива неправди и беззаконства въ държавата!... И на́й-лоялната постѫпка на такива наши на́й-честни и почтенни съграждане за подобни случаи считало се е много пѫтя за голѣмо прѣстѫпление, дору и за велеиздайство. Не веднѫжь се е случвало на такивато наши съграждане да се прѣгради пѫтьтъ и дору прѣдъ самата корона за прѣдставление на работи отъ голѣма важность. Колко по̀-тежко и по̀-несносно ще да е било положението пъкъ на оние добросъвѣстни чиновници, които сѫ бивали често принуждавани да извършватъ така или инакъ доста неправилни, дору и неправедни работи, за да небѫдѫтъ въ противенъ случай изложени на всѣкакви прѣслѣдвания, унижавания, на́й-сетнѣ и на го́рки упропастявания отъ своитѣ непосрѣдственни и отъ други по̀-горни началства въ държавата. Съ една рѣчь, работитѣ въ свободна ушъ България така злѣ се водѣхѫ въобще, и тѣ до таково злочесто състояние бѣхѫ стигнѫли, щото никой порядоченъ житель български, билъ той частно или служебно лице, никой вече не бѣше сугуренъ *нито за честа си, нито за положението си.* Поради тая и други такива причини, вмѣсто дълбока и неизмѣнна почеть и уважение къмъ авторитета на власта, на всички държавни и обществени учреждения и на служебнитѣ лица, отъ на́й-първитѣ до на́й-подирнитѣ, както е необходимо за истинското процвѣтание на всѣко общество, вмѣсто това, растѣше изпомежду и управляющи и управляеми, едно твърдѣ низско незачитание, едно грусно прѣзрѣние, аче дори и фанатическа омраза.

Прочее, когато се водятъ работитѣ на една страна по тойзи хаотически и крайно жалъкъ начинъ, възможно ли е, за Бога, да се чака колко-годѣ истински успѣхъ и напрѣдъкъ на тази страна въ кое и да е отношение?

До колкото можихме и до колкото познаваме състоянието на своя народъ отъ пробуждането му до подирнята русско-турска война, както и отъ тогава насамъ, ний се надѣваме, че съ гореизложеннитѣ си разяснения прѣдставихме и доказахме, ако и по̀вече въ общи чърти, кои сѫ главнитѣ първоначални причини на тия наши злочестини, на тия неразбранщини въ България, и какъ сѫ се развили и до какъвъ степень сѫ стигнѫли помежду ни самитѣ тия неразбранщини. Нъ отъ нашитѣ разяснения такожде се вижда, кои по̀-вече сѫ били причинителитѣ на тия неразбранщини, на тия многобройни вериги отъ неправди и беззаконства.[1]) Ний всинца сме спо-

[1]) За това ли се освободи България, тази петьвѣковна робиня, да процъвтѣятъ и въ нея неправдитѣ и беззаконствата? Това нѣма да бѫде, колко и да го искатъ нѣкои хубосници чужди и наши.

могнжли, кой по̀-много кой по̀-малко, за пораждането и усилването на своитѣ неразбранщини. Тукъ въ сжщность е напълно съгласенъ съ насъ и г. авторъ на статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“, че малко или много всинца сме виновни заради своитѣ злочестини,[2]) защото, както думатъ и нашитѣ народни пословици, „всѣки тегли отъ главата си; умъ царува, умъ робува“. На́й-малко е виновно отъ всинца ни, разбира се, са́мо нашето простолюдие, било по градоветѣ било по селата, защото, по естеството си, то́ е на́й-пасивния факторъ въ страната по каквито и да било общи работи. Ала по́-голѣми виновници на злочестинитѣ въ нашето отечество происходятъ отъ срѣдата на по́-развититѣ ни еднородци, които съставляватъ, както обяснихме по́-горѣ, полуграмотното и по́-образованото българско общество, защото естественно е, че именно отъ по́-развитото общество излѣзватъ всѣкога на́й-активнитѣ и на́й-ревностнитѣ дѣйци по всички държавни и обществени работи у кой да е народъ. Кои сж обаче на́й-главнитѣ виновници помежду тѣхъ, г. авторъ П. К. не ни ги посочва никакъ, макаръ че можеше да стори това доста добрѣ, защото, пакъ ще кажемъ каквото въ начало на тия си бѣлѣжки, имаме силно основание да вѣрваме, че той ги познава много по́-добрѣ и отъ насъ, които пишеме настоящитѣ редове. Другъ е въпросътъ, да ли е било съвсѣмъ нужно, щото г. авторъ въ своята инакъ много интересна статия да ни посочва, кой е именно кривъ и кой правъ у насъ въ България особенно отъ освобождението ни насамъ, по една или по друга добра или несъстоятелна работа, била тя отъ държавенъ или общественъ характеръ. Споредъ насъ, г. авторъ на́й-добрѣ щѣше да стори, ако само съ нѣколко общи думи кажеше на приличното мѣсто, че отъ освобождението насамъ по́вечето отъ насъ сж вършили не онова, което е било нужно и полезно за общото народно добро, и на́й-сетнѣ да завършаше това общо упрѣкание съ ония свои твърдѣ умѣстни думи, които цитирахме вече въ настоящитѣ си бѣлѣжки и които пакъ намѣрваме за нужно да ги повторимъ и тукъ: „съ голи обвинения и оправдания никоя работа не може да напрѣдне; на́й-добрѣ е да приемнемъ сжществующето зло и да търсимъ срѣдство за неговото прѣмахвание“.

Но г. авторъ не се е задоволилъ само съ това, ами тукъ-тамѣ изъ въпросната си статия се впуща да прави нѣкои и други натяквания, упрѣкания и обвинения, които ний по́-горѣ посочихме вече и които считаме неумѣстни, несъстоятелни даже и нѣкои съвсѣмъ несправедливи, не толкова сами по сѣбе-си, колкото по отношение къмъ учрежденията и лицата, до които се отнасятъ. И ний ако не бѣхме прѣдставили настоящитѣ си разяснения, по́вечето отъ читателитѣ пакъ не щѣхж да могжтъ да си съставятъ вѣрно понятие за главнитѣ първоначални причини както и за самитѣ най-главни причинители на нашитѣ неразбранщини, за които е сега думата ни.

Така или инакъ, ний пакъ ще повторимъ — всинца сме виновни на своитѣ неразбранщини. То е тъй. Ала на́й-главнитѣ виновници сж

[2]) Вижъ първата часть на стр. 809 отъ статията за „Бълг. учебно дѣло въ Турско“.

оние измежду насъ, които сѫ гледали съ всички начини несамо да стигнѫтъ на власть, за да могѫтъ тогава да вършатъ въ пó-вече случаи каквато си щѫтъ тѣ сами, а не както се е изисквало за общото народно добро, но и когато сѫ имали вече въ рѫцѣ си власта, употрѣбявали сѫ всички подъ рѫка имъ срѣдства, за да се удържѫтъ, колкото е възможно, пó-дълго врѣме на власта, вмѣсто да отстѫпятъ доброволно на други лица, съ пó-голѣмо достойнство отъ тѣхъ, и да имъ се затекѫтъ съ нáй-ревностно спомагание за пó-добрата уредба и управление на България. Ето така разбираме ний да бѫде истинския патриотизмъ на нашитѣ първи водители и достойни мѫжие.

Прочее, ако всичко това, що изложихме до тука, за да разяснимъ пó-главнитѣ общи чърти на всичкия вървежъ на вѫтрѣшнитѣ наши държавни и обществени работи особенно отъ освобождението ни насамъ, ако всичко това е вѣрно, а ний безъ нáй-малко колебание утвърждаме, че е вѣрно, тогава не може да бѫде никакъ умѣстно натякването, което се прави на стр. 805—806 въ статията за „Българ. учебно дѣло въ Турско", „че рѣдко кой има колко-годѣ присърце да събира нѣкакви положителни данни по нашитѣ обществени въпроси". Ний пó-горѣ доказахме доста нагледно, че казаннитѣ наши работи бѣхѫ стигнѫли, по едно врѣме, до таково ужасно състояние, щото никой почти не бѣше вече сигуренъ нито за честа си нито за положението си въ България. При таково състояние на работитѣ мѫчно е да се помисли, че може и нáй-самоотверженни мѫжие да се заловятъ съ всичка сериозность за нѣкоя добра и полезна обща работа, освѣнъ отъ нужда и отъ крайно принуждение, защото всѣкой е билъ увѣренъ, че, отъ такивато свои благородни трудове, не ще да види и да дочака никакви облаги, нито за себе си нито за народа си, не ще може да посрѣшне какво-годѣ нито нравственно а още пó-малко материално насърчвание. За потвърдение на думата си тукъ, ний считаме за излишно да привеждаме съотвѣтствующи примѣри, защото и такива примѣри има у насъ многобройни, и тѣ сѫ съвсѣмъ извѣстни на всинца ни въ България. —

Въ сѫщата статия на стр. 806—807 видѣхме, че се упрѣкава нашето статистическо бюро, дѣто отъ началото и до сега не се било погрижило да извърши онова, което се е изисквало отъ него и което е могло да извърши, ако да бѣше имало надлежно присърце за испълняване работитѣ по своята важна задача. И наистина, това учреждение тóже напълно можеше да оправдае надѣждитѣ, които сѫ му възложени още при самото начало на основанието му, и отечеството безъ съмнѣние щѣше да види ожидаемитѣ плодове отъ него, ако да бѣше оставено тò (бюрото) на мира, ако не бѣше се подлагало и тò на всѣкакви промѣнения, както въ главния си личенъ съставъ така и въ вѫтрѣшнитѣ си уредби. Когато се състави това учреждение, въ чело на неговото управление се тури единъ младъ человѣкъ, напълно достоинъ за тази работа. Той бѣше г. М. Сарафовъ, който трѣбваше да остане управитель на това учреждение за винѫги или поне за едно доста дълго врѣме, дордѣ да се заякчи учреждението подъ негово отлично рѫководство и дордѣто послѣ се замѣни съ друго лице, не пò-малко

достойно отъ прѣдшественника си. Госп. Сарафовъ е единъ отъ рѣдкитѣ ни млади единородци, които освѣнъ дѣто сѫ придобили висше образование но и, отъ друга страна, сѫ твърдѣ любознателни, трудолюбиви, енергични, пъргави и богато надарени съ инициатива, съ една дума — достойни хора, честни и добросъвѣстни работници, именно отъ каквито има нáй-голѣма нужда нашия народъ. Като такъвъ, г. Сарафовъ ако и да нѣмаше специална подготовка за да бѫде директоръ на статистическо учреждение, обаче щомъ се назначи за директоръ на нашето статистическо бюро, той поѐ и усвои тъй добрѣ работата му, щото ако бѣше останѫлъ до нинѣ все на тоя постъ, това учреждение щѣше да стигне до едно нáй-цвѣтуще положение въ България. Защо му отнехѫ тая служба и тó противъ волята? За да сѣдне още веднъжь-ли безъ врѣме на министерско кресло? Ако-ли е имало друга нѣкоя уважителна причина, нпр., че възнаграждението му въ статистическото бюро ще да е било недостатъчно, държавата можѣше твърдѣ лесно да го удовлетвори въ това отношение. Както и да е, но г. Сарафовъ навѣрно щѣше да бѫде много пó-полезенъ като директоръ на статистическото бюро, отъ колкото вторично да умножава пó-скоро числото на многобройнитѣ министри въ нова България. За тая капитална погрѣшка нѣка отговарятъ оние, които не оставихѫ г. Сарафова да сѣди тамъ, отъ дѣто не трѣбваше никакъ да се дига тъй скоро. И съ кого го замѣстихѫ? Съ г. Калинкова, единъ наистина твърдѣ добъръ момъкъ, снабденъ тоже съ висше образование и специално юристъ, но, за жалость, лишенъ отъ надлежна способность и подаденье за директоръ на статистическо учреждение. Той е могълъ да бѫде много добъръ работникъ, както се види, само по сѫдебна часть. Но защо не е билъ оставенъ на служба, съотвѣтствующа за него, ний не знаемъ, а нѣка за насъ отговарятъ оние, които знаѭтъ.

Въ сѫщата статия на стр. 807 се упрѣкаватъ сѫдебнитѣ ни учреждения, че не събирвали статистически данни за недвижимитѣ имоти и за прѣстѫпленията, което могли да извръшватъ много лесно, стига да сѫ имали колко-годѣ присърдце къмъ своята работа. И тука погрѣшката происхожда отъ сѫщитѣ причини, отъ които видѣхме да происхожда и неуспѣхътъ на статистическото бюро. Задачата на сѫдебнитѣ учреждения е твърдѣ висока и нáй-свята въ държавата — *законно, честно и добросъвѣстно вардение и раздаване правдата, и нáй-справедливо накавване неправдата за въстановление на самата правда.* То ще рече съ други думи, че всичкитѣ интереси на населението въ страната, биле тѣ нравственни или материални, за да бѫдѫтъ въ добро или въ зло състояние, зависятъ твърдѣ много, отъ сѫдебнитѣ учреждения споредъ тѣхното достойнство и устройство. Заради това, тия учреждения, колко и да е достоинъ тѣхния личенъ съставъ и, отъ друга страна, колко и да сѫ добрѣ устроени, пакъ не могѫтъ испълня както трѣбва задачата си лицата, които завзематъ тия учреждения, ако тия лица сѫщеврѣменно не бѫдѫтъ съвършенно убезпечени на службата си и ако съвсѣмъ не сѫ заячени съ пълна независимость въ испълнение на задачата си. Безъ

тия още двѣ главни условия, немислимо е истинско сѫдебно боравение на тия власти въ коя да е страна. Такива ли сѫ били нашитѣ сѫдебни учреждения отъ освобождението ни насамъ? Нито сѫ били нито сѫ могли да бѫдѫтъ такива, и това всѣкиму е извѣстно у насъ, ала на́й-добрѣ го знаѭтъ оние наши единородци, които сѫ били всемогѫщи министри и по сѫдебната часть въ България. Току речи всичкитѣ ни сѫдебни учреждения и лица зависѣхѫ, кога по́-малко кога по́-вече, отъ министритѣ, или, още по́-вѣрно, отъ онова министерство, което бѣше на власть, не по́-малко и отъ неговитѣ съпартизани въ столицата и въ провинциитѣ. Когато нѣкои отдѣлни служители по сѫдебното вѣдомство или цѣли сѫдебни учреждения поищѣхѫ колегиално да отблъснѫтъ, макаръ и по на́й-лояленъ начинъ, посѣгването на единъ министъръ или на неговъ влиятеленъ съпартизанинъ върху сѫществената имъ сѫдебна работа, и се опитѫтъ съ тойзи начинъ да си запазятъ подобающата законна независимость и при такива случаи по извръшване на службата си, споредъ както имъ прѣдписватъ за винѫги законитѣ и съвѣста, такива честни служители и цѣли учреждения бивали сѫ подлагани на разни прислѣдвания и наказвания — съ прѣмѣствание отъ една мѣстность на друга, та че на́й-сетнѣ и съ безпощадно отчисление отъ служба. Като е било положението и на сѫдебнитѣ ни работи такова, то̀ ще рече, че по́-многото сѫдии трѣбвало е въ не малко случаи да бѫдѫтъ по́-скоро ревностни партизани на владѣющитѣ министри изобщо, отъ колкото партизани на самата правда и законность, както именно се изисква, или крайно прѣдпазливи и въ сѫдътъ и на сѫдѣ, или пакъ трѣбвало е много пѫти да закриватъ очи си прѣдъ законитѣ и прѣдъ съвѣста си, ако не сѫ искали да останѫтъ единъ день на пѫтя и да прѣкарватъ живота си въ гладъ и въ други разни неволи и тегла. Да навождаме ли и тукъ примѣри? Не е нужно, защото тѣ, освѣнъ дѣто сѫ многобройни, но има отъ тѣхъ и доста прѣсни, като сѫ не отъ прѣди много години ставали. Ще споменемъ само, че единъ нашъ бивши министъръ на правосѫдието съ това на́й-много се отличи, и то̀ въ твърдѣ кратко врѣме, че прѣмѣсти и отчисли по́вече отъ стотина — 150 души свои подвѣдомствени служители, на́й-много защото не аресвали тие клетници така или инакъ на г. министра. А други, пакъ наши държавни мѫжье, които бѣхѫ нѣщо по́вече отъ единъ обикновененъ министъръ, въ едно засѣдание срѣдъ народното събрание, (и то̀ сѣкашъ че бѣше къмъ края на г. 1880), като се бѣ подигнѫлъ въпросъ за една гръцка гемия на Дунавъ при Силистра, въ името на своитѣ многобройни тогава съпартизани, велегласно викахѫ на всеуслишание прѣдъ оние народни прѣдставители, които бѣхѫ издали гласътъ си въ защита на независимоста на сѫдебнитѣ власти, че *се бъркали, че се бъркатъ и всѣкога ще се бъркатъ въ работитѣ и на реченнитѣ власти.* Умнитѣ и истинно родолюбивитѣ народни водители въ други страни гледатъ да служи народното имъ събрание за възпитателно учреждение на страната въ здравитѣ политически начала, когато у насъ поискахѫ нѣкои наши водители да служи народното събрание по́вече за разсадникъ на политическия развратъ. Нѣка излѣзе нѣкой да ни

докаже, че не е имало у насъ такива много случаи, и ний сме готови прѣдъ всички да се покаемъ за своето незнание.

Отъ изложеннитѣ ни до тукъ думи за дѣйствията на нашитѣ сѫдебни учреждения и лица, става доста ясно, че тие послѣднитѣ не сѫ толкова криви за тия или ония тѣхни прѣнебрегнѫти работи, че главни виновници на това сѫ други хора и учреждения, които бѣше твърдѣ желателно да ни се посочахѫ въ разбираемата отъ насъ статия. —

На сѫщата 807 страница упрѣкава се министерството на народното просвѣщение, че и до нинѣ не било направило щото е нужно за познавание състоянието на учебното дѣло въ България, макаръ и да нѣмало това министерство много работа, и, при това, то̀ располагало съ многоброенъ персоналъ тукъ и въ провинциитѣ.

За да може правилно и плодотворно да функционира едно кое да е министерство и особенно министерството на народното просвѣщение, потрѣбно е, прѣди всичко, то̀ да има достоинъ шефъ съ достойни помагачи около му, които да не се промѣнятъ, освѣнъ слѣдъ дълго врѣме въ твърдѣ крайни случаи. Тия непосрѣдственни помагачи на министра на народното просвѣщение образуватъ два отдѣла: лицата отъ едина отдѣлъ извършватъ обикновенни, текущи, чисто административни, практически работи по учебното дѣло, испълняеми по установенъ и приетъ редъ; служителитѣ отъ другия отдѣлъ извършватъ, тъй да се каже, само теоретически работи по учебното дѣло и въобще по просвѣщението въ страната. Отъ втория отдѣлъ лицата не сѫ друго освѣнъ постояненъ *учебенъ съвѣтъ* при министерството, който съвѣтъ трѣба у насъ да се състои на първо врѣме поне отъ 5—6 души — главни членове, и всѣки отъ тѣхъ, до колкото се може, да има висше специално образование, и, при това, да познава особенно народа въ всѣко отношение и отечеството въобще. Главнитѣ точки, въ които се заключава занятието на учебния съвѣтъ, сѫ слѣдующитѣ:

1) Съставение закони, правилници, по нѣкога и окрѫжни писма за обяснение на тие закони и правилници: а) за управлението на всичкитѣ учебни заведения въ страната, б) за дисциплината на ученицитѣ, в) за раздавание стипендии и врѣменни помощи на ученици въ страната и въ чужбина, г) за раздавание пенсии или врѣменни помощи на заслуженни стари или прѣждеврѣменно усакътени учители, священници, списатели и други служители по учебното дѣло и въобще по народното развитие, и д) за раздавание редовни или само приврѣменни помощи на общински училища, които заслужватъ такива помощи, до колкото изходя на държавата и пр.;

2) Съставение нови програми за училищата и промѣняване на дѣйствующи програми, до колкото се изисква отъ опита и практиката;

3) Разглеждание на разни съчинения — да се отхвърлятъ или приематъ — едни за учебници на ученицитѣ и други за рѫководства и спомагателни книги на учителитѣ;

4) Оцѣняване достойнството на читави разни книги, журнали и други съчинения, разни материали по народнитѣ умотворения, стари рѫкописни паметници, нови и стари изображения относително народ-

ния битъ, за които се иска държавна помощь, чрезъ министерството на народното просвѣщение, за тѣхното издавание и разпространение:

5) Инспектирване служебнитѣ работи, въ извѣстни врѣмена прѣзъ годината: а) на учителитѣ особенно при разнитѣ по́-горни държавни и общински училища, б) на окржжнитѣ училищни инспектори, и в) на всички други учреждения, подвѣдомственни на министерството на народното просвѣщение, като нар. библиотеки, пансиони, и пр.;

6) Непрѣстанно слѣденье и изучвание движението на учебното дѣло въ страната върху статистическитѣ данни по тоя прѣдмѣтъ, събирвани нарочно за тази цѣль;

7) Непосрѣдственно изучвание на извѣстна часть по просвѣщението и особенно по учебното дѣло въ нѣкои просвѣтени страни, и пр.;

8) Приемвание готови вече или же съставение съвсѣмъ нови программи, конспекти, особенни правидници, дору и читави закони за изучвание България и нейното население природоиспитателски, географически, археологически, исторически, етнографически, и пр.

Министерството на народното просвѣщение има свой органъ, единъ вѣстникъ, издаваемъ подъ надзора и ржководството на учебния съвѣтъ. Тойзи вѣстникъ се раздѣля на двѣ части: въ първата часть се обнародватъ материали по учебното дѣло и въобще по просвѣщението въ България; а въ другата му часть, до колкото се вижда интересно и полезно за насъ, обнародватъ се материали пакъ по сжщи въпроси ала само отъ чужбина. Всѣки единъ брой отъ тоя вѣстникъ излиза ежемѣсечно само веднъжъ и то̀ въ умѣренъ обемъ, като непрѣстанно се гледа да се подобрява постепенно неговата вънкашна и вжтрѣшна стойность.

Както е извѣстно на всинца ни, ставáхж вече нѣколко опитвания, за да се снабди нашето министерство на народното просвѣщение, приблизително, съ едно таково благоустройство и нѣколко врѣме това министерство дѣйствувà подъ основата на такова устройство съ доста добро прѣуспѣвание, та щѣше до нинѣ да направи несравненно по́-голѣми успѣхи въ задачата си, ако не бѣше му се промѣнило това устройство. Но какво да се прави, когато въ България щомъ падналитѣ министри се замѣнятъ съ други нови — министри, по́-вечето отъ подирнитѣ гледатъ нáй-напрѣдъ да развалятъ и изхвърлятъ всичко, което сж направили прѣдшественницитѣ имъ, макаръ то̀ и да бждеше нáй-добро и нáй-полезно нѣщо за всинца ни. Когато, на противъ, трѣбваше всѣкой новъ министръ не само да задържи но и да укрѣпи всичко добро и полезно, което завари направено отъ прѣдшественницитѣ си, а щото намѣри съ недостатъци да поправи, и нáйсетнѣ безполезното, разбира се, да изхвърли съвсѣмъ.

Защо тия толкова врѣдителни неразбранщини сж стрували нѣкои наши министри и по народното просвѣщение? Очевидно за това, защото сж прѣдпочитали твърдѣ много себе си, своето лично добро отъ колкото общото народно добро; защото сж искали само тѣ да се славятъ и величажтъ за всичко, и всички други заедно и съ нáй-добритѣ си дѣла да станжтъ невидими и за винжги забравени. Сирѣчь когато

една, дору и нáй-добра работа, е била зачеѫта или до край извършена не отъ тѣхъ самитѣ, ами отъ тѣхнитѣ прѣдшественници, тази работа непрѣменно е трѣбало да се събори съвсѣмъ, защото не е била зачеѫта или довършена отъ новитѣ министри. Така станѫ и съ гореспоменѫтото устройство на нашето министерство на народното просвѣщение. Когато въ нáй-образованитѣ страни на свѣта тия министерства си иматъ винѫги постоянни учебни съвѣти съ многоброенъ и по достойнство отличенъ персоналъ, колко пó-нужно е да има българското министерство на просвѣщението такъвъ съвѣтъ. Всичкитѣ министерства — въ тѣсенъ смисълъ на думата — сѫ изобщо административни учреждения, и отъ тѣхъ само министерството на народното просвѣщение прави едно голѣмо изключение, защото въ неговата задача, освѣнъ готови практични — административни влизатъ и чисто теоретични работи, които, по сѫщината и назначението си, сѫ нáй-важни и нáй-деликатни работи въ една страна, защото тѣхния прѣдмѣтъ е самóто народно просвѣщавание въ страната, както се види пó-горѣ и отъ нашето изложение задачата на учебний съвѣтъ. Но у насъ кой ти мисли, кой ти разбира добрѣ отъ тия работи? Кой слуша и кой иска да знае за тѣхъ?

Та само тия ли неразбранщини сѫ ставали отъ нѣкои наши първостепенни ржководители и по просвѣщението въ България? Я кой не знае въ България, че и отъ бившитѣ министри на народното просвѣщение не единъ се е опитвалъ всѣчески, да направи отъ подчиненнитѣ си служители, особенно отъ учителитѣ и нáй-паче отъ окржжнитѣ училищни инспектори — да направи политически свои орждия, безусловни послушници и изпълнители на своитѣ партизански домогвания и цѣли, вмѣсто да ги упѫтва и насърчва къмъ постоянно и ревностно изпълнявание на тѣхната нáй-свята задача въ страната — *правилно разпространение на истинското просвѣщение и благовъспитание въ младото наше поколѣние*, надѣждата на България. Кой не знае у насъ, че не малко служители и по народното просвѣщение отъ прѣди станѫхѫ горки жъртви на непосрѣдственнитѣ свои неумолими началници и още пó-вече на всемогѫщитѣ бивши министри въ България, само и само защото не имъ сѫ били угодни, защото не сѫ могли да имъ спичелятъ довѣрието, защото сѫ искали да бѫдѫтъ вѣрни и честни служители по назначението си, защото сѫ прѣдпочели да се изложѫтъ на всѣкакви злочестини отъ колкото, да се изневѣрятъ прѣдъ народа и съвѣста си и да станѫтъ агитационни дѣйци на този или онзи политически порой въ злочеста България.

Но такива наши безсъвѣстни и ненаситни политически пионери, особенно когато не сѫ на власть и се намѣрватъ въ опозиция срѣщу правителството, опитвали сѫ се на веднѫжь да подлъжатъ, по край учителитѣ, инспекторитѣ и самата ни учаща се младежь, и да увлекѫтъ и нея въ духоморнитѣ политически агитации въ България. Усиленитѣ първи опитвания по тази работа се захванѫхѫ още отъ г. 1881, тутакси слѣдъ първия нашъ вѫтрѣшенъ политически прѣвратъ, и, отъ тогава насамъ, тѣ вече не се прѣкѫсвахѫ никакъ а систематично се усилвахѫ,

кое отъ едни кое отъ други партизански главатари и отъ много други тѣхни единомисленници, дордѣто нáй-сетнѣ горчивитѣ сетнини отъ тѣхъ стигнѫхѫ върхътъ си и люто се разбихѫ едни отъ други. Трѣба обаче да се надѣваме вече за изкоренявание причинитѣ и на това многоприскърбно явление въ нашия новъ животъ. Многоприскърбно явление, казваме и повтаряме, защото, отъ всичкитѣ съсловия и възрасти въ единъ народъ, никое съсловие тъй лесно не може да се увлича по каквито и да е стремления и прѣдначинания въ сверата на духовния животъ на обществото, колкото учителитѣ и особенно тие млади учители и ученици, които иматъ недостаточно благовъспитание и въобще твърдѣ повърхно образование; и, като се вдѫхнѫтъ лоши мисли и криви понятия, извръщени възгледи и, тъй да кажемъ, разрушително направление на това нáй-крѣхко съсловие, въ рѫцѣтѣ на което слѣдъ малко врѣме ще минѫтъ непрѣмѣнно пóвечето отъ държавни и обществени работи въ страната, тогава отъ тие нови и млади граждане може ли да се чака нѣщо добро? Тогава не е ли тежко и горко на оная страна, сѫдбинитѣ на която влѣзатъ въ рѫцѣтѣ на такива граждане?! Нѣка отговарятъ за насъ ония, които така или инакъ сѫ спомагали за развращение и на младото ни поколѣние както прѣди така и послѣ русско-турската подирня война.[1])

Изпомежду нашитѣ бивши министри, особенно изпомежду всемогѫщитѣ, които не веднѫжъ сѫ имали въ рѫцѣ си нѣколко министерски портофели, намѣрвало се е и такива, които не сѫ гледали съ добро око нито на ония частни учреждения и лица, задачата на които е било, до колкото се може, да служатъ и да спомагатъ за народното образование и за развитието на българската книжнина, по единъ особенъ независимъ начинъ. Отъ такива учреждения и лица не сѫ се търпѣли нáй-много ония, които сѫ умѣли да си заварьдватъ честа и достолѣпието отъ всѣко искушение и покушение, които съвсѣмъ независимо сѫ вършили работата си, които не сѫ се поддавали никакъ да имъ се бъркатъ нѣкои всемогѫщи бъркачи въ тѣхнитѣ работи, съ една дума, които сѫ постѫпвали така както трѣба. Съ други думи, нѣкои наши министри и други пакъ наши „всенародни“ водачи, щомъ се увѣряхѫ, че отъ своя страна не ще могѫтъ да упражняватъ значително и повелително намѣсвание въ работитѣ на такивато учреждения и лица, вече гледахѫ на тѣхъ несамо съ неприязненно око, ами и всѣчески ги прислѣдвахѫ, колкото и да бѫдѣхѫ тѣ добри и полезни за общото народно добро. Ето единъ примѣръ. Българското Книжовно Дружество, което се основа въ чужбина комахай прѣди 20 години, съ помоща и съдѣйствието на Българе,

---

[1]) Първитѣ сѣмена за развращаване на младото поколѣние сѫ хвърлени въ България още прѣди 30—40 години, почти сѫщеврѣменно съ появението на явната ни борба съ Грькофанариотитѣ за възстановление на българската черковна иерархия. Много е интересно това нѣщо, и желателно е да се завземе нѣкой вѣщъ Българинъ да го изучи основателно и съ него да запознае днешната българска публика.

Тукъ за сега ний само толкова ще споменемъ за него, че тò се е проявило у насъ нáй-напрѣдъ въ образа на волнодумствованието въобще, и че сѣмената на тази врѣдителна нравственна билка е привесена въ България нáй-много отъ чужбина и особенно чрезъ австрийската емиграция отъ г. 1849.

живущи тогава исключително вънъ отъ България, прѣмѣсти се, тутакси слѣдъ подирнята русско-турска война отъ Браила, тука — въ свободна България, дѣто и отъ г. 1882 тò заченж отново своята научна и литературна дѣятелность, отъ като му отреди (въ г. 1880) народното прѣдставителство съ особенъ законъ една парична ежегодна помощь по 12.000 лева. И тази народна помощь отъ държавното съкровище се давà редовно на Книжовното Дружество, съ малки промѣнения, до прѣди три-четире години. Слѣдъ това обаче помоща се прѣкрати, и тò отъ едно всемогжщо министерство.

Когато управлението на дружеството бѣше се отнесло дѣто трѣба, да иска да му се продължи още законната помощь отъ държавата, защото, въ противенъ случай, тó не ще може да слѣдва работата си както трѣба, рѣшително му се отказа, като получи отговоръ приблизително такъвзи: „ние нещемъ да' нито пукната пара на Книжовното Дружество, защото не ни харесва никакъ неговитѣ работи: тó не върши нищо порядочно и свѣстно; знаемъ ние, какво излази отъ такива Дружества и Учени Академии, — че по цѣли десетки години не могжтъ да изкаратъ тѣхнитѣ членове нито четверть отъ това, което се изработва въ пó-малко врѣме само отъ едно частно лице. Нещемъ допуснж да се разрѣши вече никаква помощь на това Дружество, около което сж се набрале нѣколко денгубци да си издаватъ несъстоятелнитѣ и отъ тукъ отъ тамъ изкрпени материяле въ неговиятъ органъ, и за тѣхъ да имъ се плаща богато-богато. Нáйсетнѣ, който иска да пише за Дружеството, нѣка пише безъ всѣко възнаграждение“, и пр. Слѣдъ тойзи отговоръ, прѣпълненъ съ тежки докачения къмъ Дружеството и къмъ членоветѣ му, естественно бѣше, щото оние благородни наши велможи да приемнжтъ отъ страна на Дружеството пъкъ слѣдующий контра-отговоръ: „нáй-добрѣ ще сторите, господа, при тойзи случай, ако самѝ дадете нáй-напрѣдъ такъвъ примѣръ, щото да министрувате на България безъ всѣко възнаграждение“. При всички вѣзки и необорими увѣщания, които се направихж отъ управлението на Дружеството, къмъ оние всемогжщи отказвачи, че това учреждение заслужва да му се помага отъ общото народно съкровище, поне дордѣто си оголѣми материалнитѣ капитали, за да си поддържа сжществуването сáмо отъ тѣхнитѣ приходи, защото това дружество е полезно и още пóвече ще стане полезно за духовното повдигание на народа ни, че тó до нѣкждѣ прави честь на всички Българе, отъ нáй-образованния до нáй-безграмотния, поради своитѣ дѣлни и сериозни издания още отъ самото начало на основанието си, че Дружеството не пръска напусто паритѣ, а ги дава по скромни и доста умѣренни части за добри умствени трудове, обнародвани въ неговия органъ, че тó, напротивъ, сжщеврѣменно и оголѣмява, по възможности, своитѣ материални капитали,[1]) и пр., всички тие доводи прѣдъ почтеннитѣ отказвачи не намѣрихж никакъвъ благо-

[1]) Когато се принесе Дружеството въ България, капиталътъ му бѣше около 50.000 лева, а нинѣ се възкачва близо до 70.000 лева, отъ който се получва вече чистъ годишенъ приходъ до 5.000 лева. А отъ спомоществование на „Пер. Списание“ Дружеството едвамъ получва около 2—3000 лева годишно.

приятенъ отзивъ за сѫдбата на Дружеството. Отказвачитѣ си останахѫ непрѣклонни, неумолими: удържахѫ честно думата си, и отказахѫ самопроизволно на Дружеството законната помощь, отредена отъ самото народно прѣдставителство. По слѣдствие на това, Дружеството се принуди отъ тогава да прѣкѫса почти съвършенно своята работа, и едвамъ отъ нѣколко мѣсеца насамъ зачеѫ пакъ да работи по малко, отъ като го поулесни ланското министерство на просвѣщението съ купувание 4—5 стотинъ тѣла отъ „Пер. Списание" за раздавание по държавнитѣ и по ония общински училища, които заслужватъ таково помагание отъ държавата.

Неприязненното расположение на подобни наши единородци е било толкова голѣмо къмъ Дружеството, щото прѣзъ пролѣтта г. 1885 нѣкои отъ тѣхъ не можихѫ да се удържѫтъ и да не проявятъ това свое нерасположение и прѣдъ самия държавенъ Глава съвсѣмъ открито, както и прѣдъ мнозина още присѫтствующи въ едно нарочно събрание въ самия Дворецъ, подъ Князово лично прѣдсѣдателство за разглеждание въпросътъ, коя мѣстность да се избере тукъ за зданията на бѫдѫщия нашъ университетъ.

Може тѣзи господие наистина да иматъ силни основания и да намѣрватъ много пóвече кусури въ това Дружество, отъ колкото намѣрваме ний и други хора; и ний, впрочемъ, признаваме, че кусуритѣ на Дружеството не сѫ малко и сега и отпрѣди. Но всички тие и други тѣмъ подобни господие, отъ 15—20 или поне отъ 7—8 годинъ насамъ, що сѫ направили за отстранение кусуритѣ на Дружеството и за пó-доброто негово прѣуспѣвание?[1]) Но, ... така е то: не ли сме си все отъ онзи видъ хорица, които сѫ готови пó-скоро да осѫждатъ отъ колкото да прощаватъ, да не помагатъ а пó-скоро да развалятъ всичко, което става отъ други, макаръ и да е тò безусловно добро и полезно за всинца ни? И какво врѣди, ако не ни мига окото, че сме пóвече наклонни да не бѫдемъ послѣдователни и постоянни никога и въ нищо, освѣнъ всѣкога въ непослѣдователноста, колчимъ го изискватъ нашитѣ лични интереси, както напр.: „Съ голи обвинения и оправдания никоя работа не може да напрѣдне; нáй-добрѣ е да приемнемъ сѫществующето зло и да търсимъ срѣдства за неговото прѣмахвание". Каква разница между думитѣ и дѣлата ни нѣкога или сега, като между небе и земя, като между рай и пъкълъ!

И така, което и да е министерство на народното просвѣщение, ако иска да тури край на сетненитѣ отъ ония неразбранщини, които врѣдително досѣгатъ така или инакъ въ полето на народното образование и особенно на учебното дѣло въ България, тò, покрай своитѣ

Прочее нужно е още една ежегодна сума нáй-малко отъ 12.000 лева, за да може Дружеството да издава редовно Пер. Списание всѣкога съ пó-отбранъ и съотвѣтствующи на програмата му материалъ, и, при това, да покрива всичкитѣ си други неизбѣжни разноски.

[1]) Тукъ именно ний бихме могли да разкажемъ много чудни историйки, направени още прѣди освобождението ни отъ нѣкои наши вече твърдѣ прославени, живущи и усобши единородци за съсипвание на Книжовното Дружество. Но за сега ще ги прѣмълчимъ, и пó-нататъкъ може да споменемъ за нѣкои отъ тѣхъ, разбира се, ако ни се види твърдѣ нужно.

главни текущи и неотлагаеми работи, трѣба още много да работи и за изчистване на тие разни плевели, които сѫ биле посадени още отпрѣди и които тъй буйно сѫ изпоникнѫли на сѫдѣ изъ отечеството ни. Слѣдователно, и сегашното министерство на народното просвѣщение, трѣба да има много работа, и неговия персоналъ не ще да е тъй голѣмъ, нито тука нито въ провинцията, поне дордѣто се неизвърши това изчистване. —

Колкото до упрѣканието, което се прави въ разгледваемата статия на стр. 811—812 срѣщу нашитѣ братия въ Кукушъ и другадѣ, че сѫ се полъгали да приемватъ едни уния, други протестанство, ще забѣлѣжимъ слѣдующето.

Приемването на унията отъ Българетѣ или припознавание Папата за нашъ духовенъ глава, ний считаме за едно отъ нáй-опаснитѣ нѣща за нашия народъ. Сѫщото можемъ да кажемъ и за протестанството, до колкото се отнася до насъ. Съ разпространение едното или другото или же и двѣтѣ въ България, полага се единъ отъ нáй-якитѣ духовни лостове за постепенното съвършенно изгубване на Българетѣ, като народъ особенъ — съ свѣтла и доброчеста бѫднина. Извѣстно е отъ всички безпристрастни учени мѫжие, особенно въ богословсквата наука, че до нинѣ само въ православието или въ източната православна християнска черкова се е развило и увардило нáй-добрѣ и нáй-много истинското божественно учение на спасителя нашего Исуса Христа, на което задачата на тойзи свѣтъ е разпространение на божията вѣчна любовь, правда, истина и благодать между человѣческия родъ — за неговото сегашно и бѫдѫще блаженство. Слѣдъ четвърть вѣка ще се сключатъ вече цѣли десеть и половина столѣтия, отъ когато българския народъ е напуснѫлъ идолопоклонската си вѣра и се е покръстилъ съ приемване на православието, което отъ тогава и до нинѣ не го е напущалъ. Нашия народъ е тъй много срасълъ съ православието, щото невъзможно е да го замѣни съ друго кое и да е вѣроисповѣдание, безъ да не нанесе голѣмо даже и пълно разрушение на всичкитѣ главни черти на своя характеръ, като народъ особенъ. Това дълбоко срасвание на духа българскаго народа съ източната православна християнска вѣра е станѫло нáй-много послѣдствие на тия двѣ главни причини: *едно*, защото нашия народъ се е покръстилъ въ тази вѣра и си е останѫлъ все православенъ посрѣдствомъ матерния си езикъ; *и друго*, защото самородния първоначаленъ чисто словѣнски характеръ на българския народъ — по добродушие, по правина, по честность, и пр. — схожда се съвършенно въ основата на святитѣ начала на православието: *братска любовь и равенство между человѣцитѣ по божията вѣчна правда и истина*. А тия двѣ причини сѫ породили оная друга причина, сирѣчь голѣмото ни срасвание съ православието, дѣто българския народъ, макаръ че е билъ 4—5 вѣка на редъ робъ на Турцитѣ и отъ части на Гръкофанариотитѣ, все не си изгуби нито вѣрата нито народноста, освѣнь една негова незначителна часть, както споменѫхме пó-горѣ.

*

Това особенно и велико значение на православието за нашия народъ, разбирахж много добрѣ нашитѣ, както отъ духовно така и отъ мірско съсловие, мждри първенци и народни ржководители особенно въ Цариградъ по черковния ни въпросъ вече прѣди 30 години, та още отъ тогава тѣ не оставихж да се подмами благочестия ни народъ отъ тогавашнитѣ безбройни, твърдѣ хитри изкушавания на римската пропаганда отъ една страна и на американскитѣ протестански мисионери отъ друга, за да напусне Българинътъ своята хилядогодишна, спасителска, прѣсвята, православна вѣра, и да приемне унията или же протестанството. Тогава Българетѣ несамо завардихж съ примѣрно благочестие и мжжественность своята прадѣдна вѣра, но успѣхж и да си извоюватъ потжпканитѣ черковни правдини съ подновение на своята черковна иерархия, което напълно се сполучи въ г. 1870. Отъ него врѣме насамъ до освобождението ни, нашитѣ духовни началници — владици на сждѣ изъ епархиитѣ си въ територията на българския Екзархатъ, както ни увѣряватъ добрѣ свѣдущи и достопочтенни наши хора, ползували сж се съ подобающа почеть и уважение прѣдъ всѣкиго и прѣдъ самитѣ турски политически и духовни власти, и колчимъ единъ български архиерей се оплачеше прѣдъ надлежната власть за нѣкоя-си работа, н. пр. че въ епархията му нѣкой хубосникъ се опитва да съблазнява стадото му, било съ разпространение на уния или на протестанство, все посрѣщалъ е колкогодѣ съдѣйствие, отъ дѣто трѣбва, за отстранение съблазнителитѣ отъ епархията му и за прѣкратяване на такивато съблазни.

Ами нашитѣ първенци и народни ржководители, било духовни било свѣтски лица, отъ освобождението на насамъ, що сж направили за нáй-нужното ограждение на господствующата вѣра баремъ въ свободна България? Почти нищо, да не казваме (съвсѣмъ истината) — рѣшително нищо. Че това е чиста истина, служи за нáй-очевидно доказателство, между друго, и доста успѣшното разпространяване на протестанството въ свободна България. Сжщо и въ Турция още не се е прѣкратило между Българетѣ разпространението на унията, а, напротивъ, както се научаваме, тó напрѣдвало особенно въ турска югозападна България (въ Македония). Протестанството, ако и полека и не твърдѣ забѣлѣжно, ала инакъ твърдѣ добрѣ се загнѣздява между българското население въ Княжеството, напр. въ Пловдивъ, Т.-Пазарджикъ, Ямболъ, Сливенъ, Стара Загора, Чирпанъ, Свищовъ и пр.; и особенно въ Самоковъ и въ околноста му, както и въ самата столнина на свободна България, дѣто нашитѣ протестанти иматъ си вече храмъ, училище, книжарници, и пр. Но нáй-силния духовенъ органъ на протестанскитѣ мисионери въ България е тѣхния вѣстникъ *„Зорница“*, който сжществува вече отъ 12 годинъ насамъ, списванъ всѣкога на много добъръ, сладъкъ български езикъ, съ постоянно разнообразно съдържание, все занимателно за всѣки Българинъ, дѣ пó-вече дѣ пó-малко, нáй-сетнѣ издаванъ много евтино и винжги на доста добра книга, и, поради това, той е нáй-разпространения вѣстникъ между Българетѣ, редовното издавание на който никакъ не се е прѣкжсвало отъ 12 годинъ насамъ. Чрезъ тойзи вѣстникъ по единъ твърдѣ иску-

сенъ начинъ, между българското простолюдие и особенно между волнодумната и безграмотната интелигенция“, се разпространява постепенно и незабѣлѣжно една студенина, едно прѣзрѣние, дору и омраза, колкото неусѣтна толкова неизгладима, къмъ вѣрата и духовенството ни, къмъ историческото наше развитие и назначение, и къмъ всички други нѣща, съ помоща на които можá да се запази нашата народность и прѣзъ нáй-усилнитѣ за нея врѣмена, върху които и до тосъ часъ се крѣпи тя и върху които, крѣпко сѣдяща, ще може на вѣрно да дочака още пó-доброчеста бѫднина.

Нашето висше духовенство въ чело съ българския Екзархъ не можеше ли да издава баремъ единъ подобенъ вѣстникъ за духовна храна на петь-милионния български народъ? Може такъвъ и пó-добъръ вѣстникъ да издава, но, види се, че както отъ свѣтскитѣ така и отъ духовнитѣ ни велможи пó-вечето се грижатъ до нинѣ за своитѣ лични интереси и спокойствие, отъ колкото за общото народно добро. Ако това, що казваме, бѣше невѣрно, тогава непрѣмѣнно щѣхме да имаме поне единъ порядоченъ духовенъ органъ на българската черкова. Отъ такъвъ органъ се усѣща вече належаща нужда отъ всички Българе.

Прочее нѣка да не се чудимъ никакъ, че у насъ се намѣрватъ вече и такива хора, които казватъ, че съ развиванието и образованието може въ България да поотслабни православието, отъ което обаче не можало да послѣдва никаква врѣда за българския народъ; при това, тие хора казватъ още, че, за нашето пó-добро развитие и образование, можало да послужи и разпространението особенно на протестанството, таче и на унията въ България. Такива наши и чужди умници не говорятъ това отъ вѫтрѣшно свое пълно увѣрение, а само отъ непростителенъ шарлатанизмъ, защото имъ изходя, за тѣхнитѣ мерзки планове, да се разпокѫса българския народъ и религиозно. Белки като сме православни, не можемъ да придобиемъ пълно образование и да бѫдемъ порядочни български граждане и честни хора на свѣта! Или само за униятски и протестански глави е достѫпно истинското образование?! Но, ще ни кажатъ нѣкои, може би, че българското духовенство не го бива, и че отъ православното духовенсто въобще не може да произлѣзе нѣщо добро, още пó-малко нѣщо славно и велико. Колкото до българското духовенство, и ний признаваме, че тò въобще и особенно долното ни духовенство не е още таково, каквото трѣбва да бѫде, че още е твърдѣ невѣжественно, и пр. Но съ врѣме и тò ще стигне чрезъ образованието да бѫде напълно достойно за священното си назначение, много пó-достойно и отъ всички нáй-достойни протестански или униятски духовници въ България. Сега трѣбва само да се погрижимъ всинца и за неговото нравственно и материално подобрение. А колкото до онова твърдѣ лъжовно твърдение, че отъ православно духовенство не можало да излѣзе нѣщо добро, славно и велико, велегласно казваме, че и отъ православнитѣ духовенства сѫ излѣзли много добри, славни и велики дѣла, съ които се гордѣе дору и цѣлото християнство. Трѣбва да се надѣваме, че и за напрѣдъ отъ духовнитѣ служители на православната источна хри-

стиянска черкова ще се извършатъ пакъ такива и пó-добри, и пò-славни и велики дѣла дору и за цѣлото християнство.

Въ честь пъкъ за нашето духовенство частно ний ще прибавимъ още, че както въ старо врѣме така и сега отъ пробуждането ни насамъ, нáй-много сѫ отъ духовно звание лицата, които сѫ се отличили съ услугитѣ си за общото добро на отечеството и народа. Не е излишно, а твърдѣ е полезно да се знаѭтъ и повнятъ и тие фактове отъ нашата стара и нова история.

Така или инакъ, но отъ всичко се види, че, до прѣди освобождението си, ний сме били много пó-сигурни отъ къмъ завардване на своята вѣра, нáй-драгоцѣнното отъ дѣдитѣ си наслѣдие, отъ колкото сега. Ний поне, до колкото повнимъ и знаемъ, освѣнъ бившия Софийски митрополитъ, Високопрѣосвященний Мелетий, нѣкои отъ духовнитѣ братия при нашата нáй-старославна рилска обитель, г-нъ Т. Икономовъ, г. П. Мушевичъ и особенно г. М Балабановъ[1]), никой други изпомежду насъ не се е обаждалъ енергично и съ печатно вѣско слово въ защита и ограждение на вѣрата ни прѣдъ дерзскитѣ разпространители на прозелитизмътъ въ нашето отечество.[2])

Гръцитѣ, които, по образование и по материалното си богатство, стоятъ много високо надъ насъ — Българетѣ и които, слѣдователно, пó-малко отъ насъ се нуждаѭтъ за крѣпко ограждение на своята господствующа вѣра въ свободна Еллада, намѣрили сѫ за нужно да положѫтъ въ основния си законъ много пó-добри и пó-умни установления, отъ колкото ний въ своята прочута Конституция. Въ тѣхната конституция, и тò първия членъ по тойзи прѣдмѣтъ гласи така: „Господствующето вѣроисповѣдание въ Еллада е вѣроисповѣданието на Източната православна Христова Черкова; а всѣка друга извѣстна религия е търпима, и нейнитѣ обряди се испълняватъ подъ покровителството на законитѣ, но запрѣщава се прозелитизмътъ както и всѣко друго вмѣшателство срѣщу господствующето вѣроисповѣдание“. Въ нашата конституция по сѫщия прѣдмѣтъ 37-ий чл. лаконически гласи: „Господствующата въ Българското Княжество вѣра е православно-християнската отъ Източно исповѣдание“. Тука нѣма рѣшително нищо за ограждение на господствующата вѣра въ свободна България. Въ чл. 40 отъ нашата конституция наистина има нѣщо прѣдвидено, като за ограждение до нѣкѫдѣ на господствующата вѣра въ нашето Княжество, ала и това е твърдѣ неопрѣдѣлено, неясно и съвсѣмъ недостатъчно, споредъ важноста на прѣдмѣтътъ. Тойзи членъ гласи: „Християнетѣ отъ неправославно вѣроисповѣдание и дроговѣрцитѣ, било природни подданници на Българското Княжество,

---

[1]) Г-нъ М. Балабановъ съ статиитѣ си, обнародвани въ в. „*Вѣкъ*“ (отъ г. 1884, въ бр. 36, 38 и особенно въ бр. 40, 41 и въ 48) отлично изобличава шарлатанскитѣ домогвания на протестанскитѣ мисионери въ Бълария, като въ сѫщото врѣме, посрѣдствомъ историята прѣдставя майсторски истинското прѣвъзходство, абсолутного първенство на православието прѣдъ всички други християнски вѣроизповѣдания, слѣдователно, и прѣдъ правното протестанство.

[2]) Тукъ думата *прозелитизмъ*, пó-слободно истълкувана, означава собственно *прѣходъ, прѣминуване или прѣкарване, привличание, притеглюване, примамване едного отъ едно вѣроисповѣдание на друго.*

било приети въ подданство, а така сѫщо и чужденци, които постоянно или само врѣменно живѣѭтъ въ България, ползуватъ се съ свобода на вѣроисповѣданието си, стига испълнението на тѣхнитѣ обреди да не нарушава сѫществующитѣ закони". Тукъ главния смисълъ на тойзи членъ е само за начинътъ, по който трѣбва друговѣрцитѣ въ българското княжество да испълняватъ обрядитѣ на своето вѣроисповѣдание така, щото да не нарушаватъ сѫществующитѣ закони. Но у насъ сѫществува ли вече нѣкой специаленъ законъ по тойзи прѣдмѣтъ, въ който законъ изрично да се казва, че прозелитизмътъ се запрѣщава въ българското княжество? Имаме вече много закони, доста добрѣ изработени, а нѣкои само нахвърлени и отъ тукъ-тамѣ набрани, за всѣкакви нужди, дору и за салтанати, като какъ да плуватъ рибитѣ въ български води, кога и какъ да се даватъ въ рѫцѣтѣ на риболовцитѣ; ала законъ за увардване на вѣрата си още нѣмаме и, на-да-ли ще се погрижимъ нѣкога да имаме. Вижда се, че у насъ рибата напр. е пó-важна и пó-нужна отъ колкото вѣрата....

Споредъ нашето досегашно състояние отъ къмъ развитие и образование и споредъ материалното си състояние, както и по отношение на своя новъ политически животъ въ свързка съ разнитѣ интереси, които иматъ великитѣ европейски сили на балканския полуостровъ и особенно въ етнографическа България, ний безъ всѣко колебание трѣбваше несамо да положимъ въ основния си законъ — за ограждение на господствующата вѣра въ България — поне такъва особна статия, каквато има въ гръцката конституция, но трѣбваше пó-скоро да издадемъ и специаленъ законъ по тойзи прѣдмѣтъ, отъ прѣголѣма важность за насъ. Ний, ако и да не бѣхме въ България по врѣмето на първото учредително събрание (въ Търново), знаемъ обаче на вѣрно, че имало е доста благоразумни прѣдставители въ реченното събрание, които много енергично сѫ настоявали да се положи такъва една статия въ нашата конституция. Но пó-вечето отъ ревностнитѣ създатели на дѣйствующата ни и съвсѣмъ „непочекнѫта" конституция не сѫ рачили по никой начинъ да има подобно установление въ тази конституция, която въ изобилие трѣбвало да се отличава съ установления отъ нáй-неограничени слободии по тойзи както и по други много важни прѣдмѣти.

Сега кой заслужва да се упрѣкава пó-вече, че се разпространявало въ България протестанството, унията и други всѣкакви отрицателни (нихилистически) и разрушителни духовни елементи: да ли българското простолюдие, което не може да разбира самò врѣдитѣ за себе-си отъ тие елементи, и много лесно се измамватъ нѣкои отъ неговата срѣдà да ги приемватъ, или други нѣкой заслужватъ пó-вече това упрѣкание? Да ли не заслужватъ нáй-много да се упрѣкаватъ по тоя случай оние духовни и свѣтски наши първенци и народни рѫководители, които, както се види, сами въ себе-си едва ли ще сѫ имали вече нѣщо свято, още отъ самото начало на нашия новъ политически животъ, едни съзнателно други несъзнателно, оставихѫ съвсѣмъ отворени врата на отечеството за всѣкиго, безъ различие, да влиза и излиза, и така дадохѫ пъленъ просторъ и волность на всѣкакви

неканени пришелци — мисионери да сѣѭтъ и да разпространяватъ тъй безнаказано и безприпятственно разни душевни разврати въ отечеството ни — подъ булото на разпространение ушъ истинската християнска наука и въобще на европейската цивилизация?

И тукъ г. авторъ на статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“ можеше, безъ съмнѣние, да ни разправи много пó-вѣщо за тойзи прѣдмѣтъ, отъ колко ний сами, и разправата му на вѣрно щѣше да бѫде твърдѣ умѣстна, щомъ вече се косва въ статията си до сѫщия прѣдмѣтъ, както видѣхме пó-горѣ. Но ний ще кажемъ, че пò-добрѣ е да хвърлимъ вината възъ други изключително, а ний сами да гледаме всѣкога да се прѣдставиме съвсѣмъ чисти. И, за да позамажимъ очитѣ на старитѣ, вече нѣкакъ съмнителни както и особенно наново придобиванитѣ свои единомисленни съратници, така и на всичката полуграмотна българска публика въобще, която не може винѫги и добрѣ да различава чистата правда отъ хитрата измама, и която, слѣдователно, приема нáй-лековѣрно всичко, щото се ѝ поднесе, макаръ да е тò и нáй-врѣдително за нея, нищо не ни струва при тоя случай да изкажемъ нѣкои, сами по себе-си много добри, но по отношение къмъ насъ-си громки думи и фрази, ушъ че сме съвсѣмъ безпристрастни, та и себе-си тургаме до нѣкѫдѣ въ числото на виновницитѣ по тази или онази работа, като казваме и прибавяме: „Съ голи обвинения и оправдания никоя работа не може да напрѣдне; нáй-добрѣ е да приемнемъ сѫществующето зло и да търсимъ срѣдство за неговото прѣмахвание“. —

Колкото до българскитѣ владици — Велеский, Охридский и Скопский, за които г. авторъ П. К. утвърждава въ статията си на страница 854, че самѝ и безъ никакви уважителни причини били напуснѫли своитѣ епархии въ Македония, и се прѣселили въ свободна България, отъ дѣто съ други подобни тѣмъ български родолюбци — міряне се опитвали да освободятъ Македония посрѣдствомъ възстанически чети, ще кажемъ слѣдующето.

Знаемъ отъ нáй-вѣрни источници, че на поменѫтитѣ владици е било заповѣдано отъ самòто турско правителство чрѣзъ българския Екзархъ да излѣзѫтъ отъ Македония и да идѫтъ ушъ на врѣменно прѣбивание въ Цариградъ. Така е самата истина. И тримата архиереи сѫ отишле на Цариградъ, но колко врѣме сѫ остали тамо, и кога отъ Цариградъ сѫ се прѣхвърлили въ свободна България, ний добрѣ не знаемъ. Сѫщо така не знаемъ, па и не е нужно нито важно да знаемъ, да ли наистина сѫ се полъгали нѣкои отъ тѣхъ и кой именно — да работи за освобождение на Македония чрѣзъ възстания. Онова обаче, което знаемъ и което намъ е съвсѣмъ понятно, е това: че турското правителство, при всичкото енергично залѣгание на българския Екзархъ, не допуснѫ да се завърнѫтъ нашитѣ владици на своитѣ епархии въ Македония нито тогава, когато ний станѫхме съѫзници на Турцитѣ срѣщу всѣкий посѣгатель на тѣхнитѣ владѣния въ Европа, когато имъ отстѫпихме отъ южна България двѣ нáй-богати, хубави и за насъ твърдѣ важни стратегически страни, и когато нáй-сетнѣ склонихме (прѣдъ Турцитѣ) да стане едно таково

съединение на южна България съ сѣверна, щото по своитѣ фактически послѣдствия да прилича пó-скоро като да се е съединило самовластното княжество България съ подвластната Източна Румелия, а не послѣднята съ първото. Та какъ можемъ сега да мислимъ и да вѣрваме, че Турцитѣ щѣли да оставятъ български владици въ Македония по врѣмето на подирнята русско-турска война и послѣ тази война, когато тѣ много добрѣ бѣхж прѣдизвѣстени и увѣрени, че русски оккупационни войски нѣма смѣжтъ да влѣзжтъ никакъ въ Македония, нито пъкъ ще да се даде фактически какво-годѣ устройство на тази область въ полза на голѣмото нейно българско болшинство.

А че се е поревнжло на нѣкои отъ нашитѣ македонски архиереи, може би и на други, послѣ казанната война да станжтъ завѣраджии (бунтовници) ушъ за освобождение на Македония, ний крайно съжаляваме, ако е истина, това тѣхно увлѣчение. Но тѣ едва-ли бихж могли да се увлѣкжтъ толкова много сами по тази работа, ако да не е имало прѣди тѣхъ и други много увлѣчени наши единородци отъ всички страни къмъ това въобще твърдѣ врѣдително и съвсѣмъ необмисленно — безумно прѣдначинение, особенно послѣ свършека на поменжтата война. Ний се научаваме обаче, че пó-многото отъ днешнитѣ нáй-разпалени противници на завѣраджийството особенно за освобождение на Македония сж биле нáй-ревностни завѣраджии, както отпрѣди така и послѣ русско-турската война, за освобождение на България въобще. Да-ли е това тъй или не, нѣма да испитваме тукъ, нито искаме отъ дъно да знаемъ, да ли е истина или не. Ала ний това знаемъ много добрѣ, че нашия народъ въобще както и всички благоразумни Българе отъ пó-развито и пó-образованото ни общество сж по принципъ противни на всѣко завѣраджийство, защото сж напълно увѣрени, че тò е всѣкога много врѣдително за всѣки народъ и страна, и особенно за нашия народъ.

Слѣдователно, никакъ не е умѣстно нито е колко-годѣ вѣрно упрѣканието на стр. 855—856 въ статията за „Бълг. учеб. дѣло въ Турско“, че всичкитѣ Българе насърчвали и одобрѣвали харамийството за освобождение на Македония, и пр.

Никой народъ на свѣта не е прокопсалъ нѣкога въ нѣщо изключително отъ бунтове и отъ разни други размирства, отъ които сетненитѣ почти винжги сж упропастителни за всѣки народъ и за всѣка страна. Всѣки бунтъ, самъ по себе си като дѣло фатално, крайнѣ рисковано, той влѣче подирѣ си въ нáй-многото случаи само злочестини, края на които никой не може да прѣдвиди. Истина, че по нѣкога се случва, щото управляющитѣ въ една страна да забравятъ съвсѣмъ що вършатъ надъ управляемитѣ, които въ такива случаи се принудяватъ да потърсятъ срѣдства за да вразумятъ своитѣ управители, и тогава нѣкои отъ управляемитѣ, обикновенно които нáй-много усѣщатъ нуждата за вразумѣние на управителитѣ, прибѣгватъ къмъ срѣдства нáй-беззаконни, нáй-крайни за постигание на цѣлта си, отъ което послѣдствията въ пó-вечето случаи, да не казваме почти всѣкога, биватъ твърдѣ ужасни и за еднитѣ и за другитѣ. Това става по

тойзи вѣченъ нравственъ законъ, че и да бѫдѫтъ прѣсвяти цѣлитѣ, за които се подигатъ бунтове въ строгъ смисълъ на думата, тия цѣли обаче не малко се оскверняватъ и за винѫги се лишаватъ отъ много благодатни послѣдствия, ако не се постигватъ само съ законни и съвсѣмъ нравственни срѣдства. И така идеята на бунтовничеството никога не може се оправда ни на́й-малко като принципъ отъ благотворенъ характеръ, като системъ, напълно оправданъ за законно сѫществование.

Бунтове се пораждатъ отъ разни причини и за разни цѣли. Обикновенно бунтове ставатъ отъ хора, положението на които е вече съвсѣмъ несносно, та се рѣшаватъ на́й-сетнѣ къмъ на́й-фатални срѣдства, за да си подобрятъ положението или да изгинѫтъ, и въ такъвъ случай разбира се, че не сѫ криви други освѣнъ оние, които сѫ докарали въстанѫлитѣ до несносно положение. Други бунтове ставатъ срѣщу хора, които по едни или други причини, несамо се противятъ и по никой начинъ не искатъ да допуснѫтъ усѫществението на нѣкои велики и за всички хора благотворни идеи, но и твърдѣ жестоко гонятъ и наказватъ всички, които искатъ да усѫществятъ тия идеи. И въ единия и въ другия случай революцията едва-ли може да има нѣкога пълнъ успѣхъ и сполука въ цѣлта си, ако тя се лишава отъ всеобщъ характеръ и въ сѫщото врѣме ако не се извръшва по́вече съ нравствени, съ духовни, отъ колкото съ материални, физически срѣдства, пълни отъ кръвопролития, и пр. И така, всѣка една революция въобще, която не се извръшва изключително съ нравствени срѣдства, едва-ли може да постигне напълно цѣлта си, освѣнъ въ извънредни и въ твърдѣ рѣдки случаи, но и когато има пълна сполука, пакъ и тогава струва много скѫпо и на двѣтѣ страни, между които става. Сетненитѣ на една революция само тогава може да се каже, че служатъ за доброто на хората, за тѣхния истински прогресъ, когато се случи революцията да постигне цѣлта си съ пълна сполука, разбира се, съ помощата на срѣдства изключително нравствени. Само такива революции накарватъ хората, които не сѫ още съвсѣмъ развалени, да поемнѫтъ сами и доброволно правия и спасителния пѫть за доброто всенародно развитие, безъ да прибѣгватъ къмъ крайни упорства и да принудяватъ своитѣ противници къмъ яростни, звѣроподобни кръвопролития. На всѣки случай много сѫ поучителни революциитѣ, както за оние, които ги извършватъ, така и за тие, срѣщу които се извръшватъ тѣ.

Отъ тука лесно може да разбере всѣки, защо първата революция въ южна България отъ 6 септемврий 1885 г. излѣзе въобще съ добри сетнени за насъ, и защо втората революция въ сѣверна България отъ 9 августъ г. 1886 повлѣче подирѣ такива зли сетнени, края на които още не се знае какъвъ ще бѫде и кога ще се свърши. А още по́-добрѣ отъ горѣизложенното можемъ да разберемъ дѣйствителнитѣ причини на пълната ни сполука, прѣди 18 годинъ, за подновението на българската черковна иерархия, за която цѣль нашия народъ издържа една нравственна революция въ продължение на цѣли 15 годинъ — и — *побѣди.*

Тукъ обаче не трѣбва да смѣсваме революцията съ войната, защото между едната и другата има голѣма разлика, несамо по тѣхнитѣ поводи и цѣли но и по начинътъ, съ който се извръшватъ тѣ. При всичко това, и войната е всѣкога една отъ нáй-голѣмитѣ злочестини за хората, между които става, макаръ и да е придобила тя законно оправдание отъ памти-вѣка. За това именно войната инакъ се нарича едно отъ нáй-великитѣ божи наказания на хората за тѣхнитѣ грѣхове. А други наричатъ войната неминуемо, неизбѣжно, дору и крайнѣ потрѣбно зло, защото всѐ служало за общия напрѣдъкъ на човѣшкия родъ.

Нáй-законнитѣ и нáй-благоразумнитѣ срѣдства за избавение на единъ народъ отъ политически злочестини — въ нáй-широкъ смисълъ на думата — и за сдобиванието му съ истинска доброчестина, е прѣди всичко честния трудъ и правилното развитие и убогатяване на неговитѣ умствени и нравствени сили, постоянно упѫтвани къмъ охрана на интереситѣ му и къмъ постигване цѣлитѣ му. По тойзи спасителенъ пѫть тръгнѫхѫ нашитѣ първи начинатели да пробуждатъ нашия народъ още прѣди стотина години, по тойзи пѫть се пробуди българския народъ, и по сѫщия тойзи пѫть нáй-сетнѣ успѣхме да придобиемъ своитѣ черковни правдини, като самия нашъ тогава законенъ царь — Султанътъ призна въ своята империя сѫществованието на цѣла етнографическа България[1]), припозната пó-послѣ и отъ цариградската европейска конференция въ г. 1876, както и нáй-тържественно отъ Сан-Стефанския договоръ въ г. 1878.

Ала отъ прѣди 20—30 годинъ нѣкои наши самозванни народни прѣдводители, отъ малки, види се, като не сѫ били честити да се сдобиѭтъ съ надлежно благовъспитание, както и отъ послѣ да получатъ доста пълно образование, а, вмѣсто това, имали сѫ случай въ България и нáй-много въ чужбина да се надѫхатъ съ идеи и направления пó-вечето разрушителни,[2]) а не съхранителни и създавателни, пуснѫхѫ се да служатъ ушъ за бѫдѫщето щастие на народа чрѣзъ изключително и нáй-ревностно разпространение на идеята за бунтовничество между нашия народъ противъ дотогавашнитѣ ни петовѣковни поробощители, като правѣхѫ всички усилия да увлѣкѫтъ тъй да се каже, цѣлия народъ, за да прѣгърне и усѫществи тази идея, по примѣрътъ на Сърбитѣ и Гърцитѣ. Но тие наши заблудени родолюбци не разбрали или пó-добрѣ не щѣли да разберѫтъ, че както Сърбитѣ така и Гърцитѣ непрѣмѣнно щѣхѫ и до днесь да стенѫтъ подъ турския калъчь, ако не имъ изходяше на нѣкои или на повечето отъ великитѣ европейски сили да имъ помогнѫтъ и да ги избавятъ така

---

[1]) Виж. десетий членъ отъ фермана за въздигване на българския Екзархъ.

[2]) Тия идеи отличнитѣ наши самозванни народни прѣдводители наричатъ идеи на модерния либераленъ прогресъ, на който задачата била да затрие старото, отживѣлото и на негово мѣсто да тури новия абсолутенъ реализмъ, който билъ нáй-доброто нѣщо за човѣка, който билъ послѣднята дума на истинския човѣшки напрѣдъкъ и щастие. Който не вѣрва това, нѣка чете *„Напрѣдъ“*, и ще се увѣри въ неговата истинность.

Нашитѣ прогресивни умници твърдѣ много приличатъ на она Мара, за която дума народната пословица: „Всичко Мара фтасала, салъ това ѝ кусурь остало!“

или инакъ съ „грозния и повелителния гласъ: руки прочь!“[1]) Та и ний Българетѣ, съ бунтовническитѣ си опитвания особенно въ г. 1876, споредъ които се погубихѫ отъ яростнитѣ Турци не по́малко отъ 50.000 души Българе — мѫжие, жени и на́й-дребни невинни дѣчица, дору и неродени отрочета, и се обърнѫхѫ въ прахъ и пепель толкова български цвѣтущи градове и села особенно въ южна България, белки щѣхме да успѣемъ сами да се избавимъ отъ турското владичество, ако се случѣше да не смѣе тогава нито Велика Руссия нито друга велика държава да изпрати чакъ въ България многобройни свои ратници, за да ни избави и да се снабдимъ съ каквигодѣ политически правдини — за обезпечение на своето народно бѫдѫще?

Ето Полша, по видимому толкова силно и на́й-доскоро сѫществувавше, чисто словѣнско и съ чисто католишка вѣра царство, отъ стотина години не сѫществува вече като държава, ами е раздѣлена на три части, подчинени на три чужди държави: на Русия, Австрия и Прусия. И тази Полша, която има много богати велможи съ прочути традиции и въ родство съ мали и велики европейски владѣтелни дворове, учени мѫжие, богата литература и доста славна история, все не може по никой начинъ да се избави отъ чуждитѣ трояки владичества, макаръ въ нея отъ врѣме на врѣме и да ставатъ доста значителни бунтове за нейното избавление, поради което до сега сѫ се разнесли милиони пари и сѫ загинѫли голѣма часть отъ на́й-производителнитѣ нейни интелигентни сили. Поне сега за сега нѣма такива и толкова велики европейски сили, интереситѣ на които да изискватъ да се възстанови едновремѣшна Полша. Заради това единъ Богъ знае, кога и какъ ще може да се обезпечи бѫдѫщето на полското „богатирско“ плѣме, разбира се, въ неговитѣ законни-етнографически граници, на което частитѣ въ Прусия, за голѣмо злощастие на цѣлия словѣнски міръ, вече се намѣрватъ на окончателно истребвание отъ грозния и могѫщественния Германизъмъ. Отъ прѣди 200—300 год., когато австрийскитѣ Хабсбурци бѣхѫ станѫли на́й-фанатични услужници на Папския католишки абсолутизмъ, та ищѣхѫ да съсипятъ вироглавитѣ Маджаре, — ушъ поради распространение на протестанството между тѣхъ, тие подирнитѣ отъ тогава на сетнѣ много пѫти се опитвахѫ съ цѣлъ редъ сериозни бунтове, да отблъснѫтъ австрийскитѣ посѣгателства върху тѣхната свобода и самостоятелность, но нито единъ пѫть чрѣзъ тие бунтове не можихѫ напълно да сполучатъ онова, което ищѣхѫ.[2]) На́й-сетнѣ успѣхѫ Маджаретѣ да положѫтъ доста крѣпки граници на австро-нѣмскитѣ завоевателни домагателства въ Венгрия, но едвамъ прѣди 21 год., и то̀ не съ такива а съ други бунтове, именно съ такива благоразумни начини и срѣдства, които по́-горѣ посочваме. Тукъ думата ни се отнася до начинътъ, по който въ г. 1867 станѫ споразумѣнието между Австрия и Венгрия, която отъ злополучния край на своята революция отъ г. 1849 бѣше станѫла и биде безусловна робиня на

[1]) Виж. стр. 858 въ статията за „Бълг. учебно дѣло въ Турско“.

[2]) Виж.: „*Реформа и Католическая Реакція въ Венгріи*“, съчинение на покойний нашъ единородецъ *С. Палаузовъ*, издадено въ Петербургъ прѣди 28 години.

Австрийцитѣ цѣли 12 години наредъ (до г. 1861). Така и Чеситѣ, поради своитѣ бунтовнически, многославни наистина ала съ злополучни послѣдствия, войни, наречени *хусицки войни*, извикани въ първата половина на XV. вѣкъ, поради въскипѣлия тогава и крайно распуснѫтия папски тиранизмъ срѣщу истинната свобода на християнския духъ, както и срѣщу нáй-възвишенния словѣнски принципъ на братското равенство между человѣчеството, които войни имахѫ, слѣдователно, и доста междуособенъ характеръ, и на които сетненитѣ докарахѫ нáй-послѣ съвършенното поражение на чехския народъ отъ Австрийцитѣ въ г. 1620 на Бѣла Гора до Прага, столицата на Чехия, трѣбуваше да останѫтъ клетитѣ Чеси цѣли 200 годинъ въ тежко робство подъ фанатишкитѣ католишки Австрийци и, прѣзъ тойзи нáй-грозенъ периодъ отъ чехската история, населението на Чехия отъ 3,000.000 бѣше се намалило до 700.000 души, и тò бѣ стигнѫло въ таково прѣжалко състояние, като неживо неумрѣло. Всички нáй-богати и учени чески патриоти, на брой до 30.000 души, всички трѣбаше да напуснѫтъ отечеството си и да се засѣлятъ въ чужбина като немили, недраги. Само сиромашкото простолюдие бѣше останѫло въ страната, разбира се, и богатитѣ ренегати на умѫчена Чехия. И така Чеситѣ едвамъ отъ половинъ вѣкъ насамъ заченѫхѫ отново да се пробуждатъ и да прихождатъ въ народно самосъзнание, като захванѫхѫ систематически да търсятъ нужнитѣ нáй-добри срѣдства за обезпечение на своята отъ 200 години много злѣ потѫпкана народность.

Между пó-старитѣ католишки държави въ Европа, нѣма друга страна, въ много отношения, тъй злочеста днесъ за днесъ, каквото Испания заедно съ Португалия или населението на Пирейския полуостровъ, и като разгледваме неговата история, намѣрваме, че злочестинитѣ му происхождатъ нáй-много отъ ония исторически, географически, религиозни и отъ други нѣкои социални причини, които често сѫ извиквали, кога пò-маловажни кога пò-сериозни бунтове и всѣкъкви междуособици, аче и до нинѣ все изникватъ въ тия инакъ прѣкрасни страни на югозападна Европа. Обаче както другитѣ страни на свѣта, по сѫщитѣ причини нещастни нѣкога а сега благополучни, така и за Пиренейския полуостровъ единъ день ще настанѫтъ дни пò-честити, ала не вслѣдствие на кървави революции.

Ето прочута Франция, която едва ли има пълно основание да се гордѣе и слави до толкова, че е направила прѣди 100 годинъ нáй-велика и нáй-славна вѫтрѣшна революция — ушъ съ нáй-благодатни послѣдствия за цѣль свѣтъ — за общата свобода и напрѣдъкъ на человѣчеството, още не може да се заячи и укрѣпи както трѣба вѫтрѣшно, именно поради тази своя революция, която още не е довършена, поне за сама Франция още не. Ний съ това не искаме да кажемъ, че френската революция не е била извикана послѣдствие на цѣлъ редъ грозни и многопродължителни събития, и че слѣдователно е станала само по кефъ и за кефъ на нейнитѣ извършители. Това не мислимъ и нещемъ да кажемъ, а само питаме просто: да ли не щѣше да бѫде несравненно пò-добрѣ, да не казваме, абсолутно добрѣ,

ако за прѣмахванието причинитѣ на френската революция се намѣряхѫ и употрѣбяхѫ други срѣдства, исключително нравственни срѣдства, вмѣсто ужасно кръвопроливание между едни и сѫщи братия въ една и сѫща страна за едно и сѫщо общо добро? Било какво било, и Франция пакъ ще стане много яка отъ вѫтрѣ и силна за вънъ, ала само когато разбере напълно, че силата, трайното могѫщество и славата на народитѣ и държавитѣ не се придобиватъ и крѣпятъ съ революции и съ всѣкакви други крамоли и неразбранщини. Бѫдѫщето истинско щастие на Франция не ще зависи отъ бѣснуванията на бѫдѫщи Маратовци, Дантоновци или Робеспиеровци, ами тò, до колкото се отнася до лица, ще зависи изключително отъ пълното въплотяване въ нея на идеитѣ на бившитѣ и бѫдѫщитѣ Тюргивци, Некеровци, Роае-Колоровци, К. Периевци, Гизовци, Тиеровци, Дюфоровци, Броглювци, Лабулейовци, Жюлфовровци, и пр.

Отъ много врѣме распокѫсаната на дребни части, хубава Италия, тази прѣкрасна градина на Европа, укичена съ богати стари и пò-нови класически знаменитости, тойзи пò-новъ и нàй-знаменитъ всеміренъ храмъ на всичкитѣ искуства и художества, Италия нàй-сетнѣ успѣ и тя да се сглоби и съедини въ една държава, не обаче чрезъ своитѣ Карбонари, които ѝ поврѣдихѫ много въ това отношение, ами чрезъ дълбокото самосъзнание на италиянския народъ и съ военната помощь на подготовена вече за тази цѣль Сардиния, и силно спомогнѫта отъ Франция. Сѫщо и раздробена Германия до прѣди 20 години, постигнѫ пълното си единство само чрезъ дълбокото развитие на германския духъ и съ могѫщественната военна сила на Прусия, на която военното искуство отъ сто годинъ насамъ се усъвършава непрѣстанно и усилено, та днесъ тò, по достойнство, е първо въ цѣлъ образованъ свѣтъ.

Но тукъ считаме за нужно да забѣлѣжимъ още, че при всичкото всестранно развитие на германския духъ прѣзъ настоящето столѣтие, и отъ друга страна, при всичкитѣ прѣвъзходни военни сили на Прусия, Германия все не щѣше да може да постигне пълното си единство нито прѣди 18 години нито до нинѣ, ако да не бѣше се усигурила, още отпрѣди това врѣме, съ нàй-вѣренъ и нàй-строгъ неутралитетъ отъ страна на своята могѫщественна съсѣдка и отколешна вѣрна приятелка — Руссия спрямо нàй-върлитѣ тогава къмъ Германия неприятелски държави — Австрия и Франция, рѣшителнитѣ противници на германското обединение, отъ които, особенно отъ Австрия, имаше Руссия да дири и тогава разни стари и нови политически смѣтки, н. пр. отъ врѣмето на Кримската война, на подирньото полско възстание въ г. 1863, и пр.

Отъ всички пó-стари и нàй-образовани европейски държави само Великобритания е страната, въ която нàй-малко и нàй-рѣдко ставатъ революции и други пó-значителни вѫтрѣшни вълнения, особенно отъ пó-нови врѣмена, макаръ че и въ тая страна винѫги се пораждатъ доста сериозни причини за разни вѫтрѣшни крамоли. А отъ пó-малкитѣ, пó-новитѣ и отъ пó-необразованитѣ европейски страни само Ромѫния върви, при тоя случай, доста неотклонно по

сѫщия миренъ пѫть на развитие каквото Англия, и за това Ромѫнетѣ днесъ за днесъ се намѣрватъ въ това отношение нáй-добрѣ отъ всички други народи на балканския полуостровъ.

Сѫщо и българския народъ е единъ отъ нáй-миролюбивитѣ европейски народи[1]). Отъ западнитѣ католишки Словѣне нáй-немирни сѫ били до скоро Поляцитѣ, а отъ южнитѣ Словѣне Сърбитѣ въ Черна Гора, въ Босна и Херцеговина и отъ части нашитѣ братия въ югозападна България, наричвана Македония. Нáй-много по тази причина ний се боимъ да не стане и съ Македония това, което станѫ прѣди малко съ Босна и Херцеговина, да прѣмине сирѣчь отъ чужда пакъ въ друга чужда власть. Въ Европа и въ съпрѣдѣлнитѣ съ нея страни само Арнаутитѣ на балканския полуостровъ и Черкезитѣ на Кавказъ сѫ нáй-размирнитѣ плѣмена, и за това тѣ сѫ единъ отъ други пó-цъвнѫли въ сѣкакво благополучие![2])

Въобще пó-образованитѣ сѣверни народи сѫ пó-малко наклонни за крамоли, макаръ и поради пó-важни работи, та пó-скоро се споразумѣватъ по миренъ начинъ, отъ колкото народитѣ въ южна Европа. Една отъ главнитѣ причини на това види се да е географическитѣ и климатическитѣ условия на тия двѣ противоположни страни, споредъ които и разсѫдъкътъ и темпераментитѣ на тѣхнитѣ обитатели сѫ отъ съвсѣмъ противоположно свойство, едни къмъ други.

И така, когато се захванѫ систематическото распространение на идеята за революция между нашия народъ, съ цѣль да се ухвата народътъ ни отъ тази идея въ размѣри, колкото е възможно, пó-голѣми, благоразумнитѣ ни единородци, които твърдѣ добрѣ прѣдвиждахѫ ужаснитѣ послѣдствия отъ това искусно распространение на идеята за „всенародна“ революция въ България, почнѫхѫ енергично да прѣдопрѣждаватъ нейнитѣ горещи распространители, като непрѣстанно ги увѣщаваха, и съ устно и съ печатно слово, да не увличатъ, нито себе-си нито народа, въ това многопагубно прѣдначинание за наша тáтковина, защото отъ него не ще да произлѣзе нищо добро, освѣнъ само безкрайни злочестини за всинца ни; братски ги увѣщаваха, да напуснѫтъ тази работа, и пó-добрѣ да се заловятъ съ други пó-добри занятия, та да станѫтъ наистина полезни и за себеси и за отечеството: да се посвятятъ пó-добрѣ въ такива трудове, съ които нáй-сигурно ще съдѣйствуватъ за всеобщото народно самосъзнание, и „когато му дойде врѣмето, цѣлъ български народъ ще

[1]) Отъ това не трѣбва да се разбира, че Българетѣ не сѫ храбри: тѣ сѫ доста храбри, когато е нужно, и храброста имъ е извѣстна вече и отъ старо и отъ ново врѣме. Но Българетѣ сѫ храбри и въ мирно врѣме, което показва, че ний имаме истинска, доблестна храбрость — въ нáй-широкъ смисълъ на думата, както доказахме пó-горѣ това. Ала истинската храбрость въ военно врѣме или пò-добрѣ въ самитѣ сражения, била тази храбрость душевна или тѣлесна, физическа, не се състои въ скрито, дебнéшко и отъ врѣме на врѣме пò-смѣло кръвнишко янкеседжийство и кокошарство, ами въ честно, твърдо, непоколебимо и неустрашимо стоене и нападване противъ врагътъ и въ нáй-страшни и въ нáй-опасни минути, тъкмо както се държахѫ нашитѣ войници противъ Турцитѣ на Шипка и противъ Сърбитѣ на Сливница, Пиротъ и пр.

[2]) Да повѣрваме ли, че ще се намѣрятъ Българе да пожелаѣтъ да видятъ нѣкога нашия народъ уприличенъ на Арнаутитѣ и Черкезитѣ?!

стане въ всеоржжение — като единъ човѣкъ, за да се защити и освободи отъ позорното си петьвѣковно робство".[1]) За това назидателно и благотворно прѣдопрѣждение, за тия благоразумни братски увѣщания, нѣкои наши крайни любители на завѣраджийството нарекохж противницитѣ си *върли прѣдатели на отечеството*. Нѣщо пóвече. Който противникъ имъ се попаднеше напълно въ ржцѣ, много не му вардѣхж хатъръ, а гледахж да го съсипятъ безъ всѣка пощада, и нравственно и материално; по нѣкога ставали сж дору и прями виновници да се погубятъ и тѣлесно оние тѣхни единородци, на които сърце не е давало така или инакъ да имъ съчувствуватъ въ тия прѣдначинания. Въ името на свободата за отечеството, колко наши почтенни хора въ България и Влашко станахж такива жъртви на нѣкои подивнѣли наши янкеседжийски бунтовници!.. На колко наши почтенни търговци сж испращали не веднжжь кръвнишки писма: или да имъ даджтъ злато колкото искатъ — за „освобождение на България" — или да знажтъ, че ще бждатъ инакъ погубени като псета. Съ такива писма и заканвания не веднжжь сж се удостоявали и нѣкои отъ самитѣ членове на Книжовното Дружество въ Браила, тъкмо прѣди 17 годинъ, отъ които се искаше: или всичкия капиталъ на Дружеството да се прѣдаде въ ржцѣтѣ на завѣраджиитѣ за купуване оржжие за освобождение на България, или да знажтъ, че въ противенъ случай ще бждатъ до единъ исклани като агнета съ ятаганитѣ на българскитѣ хжшове, които „впрочемъ не бихж желали", казвахж, „да си мръсятъ тъй лесно и безъ врѣме юнашкитѣ ятагани съ гнусната кръвь на хора нищо и никакви"....

Не бѣхж малобройни кознитѣ и клеветитѣ на нѣкои отъ нашитѣ крайни завѣраджии за съсипването на Книжовното Дружество и особенно на бившитѣ му дѣйствителни членове, макаръ че подирнитѣ никакъ не ги закачахж въ нищо; но, защото оставахж непоколебими въ рѣшителноста си да дѣйствуватъ съ всичкитѣ си сили за удържването на Дружеството, безъ нáй-малко отклонение отъ оная негова задача, съ която е то основано, бѣхж единъ голѣмъ трънъ въ очитѣ на тие завѣраджии. Задачата на Дружеството е *основателно изучавание България и българския народъ отъ минжло и отъ настояще въ всѣко отношение*, чрезъ каквото изучавание упаднжлитѣ народи дохаждатъ нáй-сигурно въ своето народно самосъзнание, и тогава чакъ могжтъ нáй-благополучно да стигнжтъ до пълна и трайна доброчестина. А наши нѣкои крайни завѣраджии казвахж напротивъ, че по тойзи начинъ никой поробенъ народъ, какъвто бѣше тогава и нашия, не е придобилъ нито може придоби нѣкога свобода и щастие, и че единственното и нáй-добро срѣдство за тази нáй-свята цѣль на поробенитѣ народи е само революцията, „и за това на Българетѣ, утвърждавахж тѣ, „не е нужно сега нито книги нито такива дружества, на които само простото сжществувание пакъ много спомага за удържване народа и за напрѣдъ въ робство и тиранство. *Прочее който желае доброто на България, който иска да ж види свободна и честита, той трѣба*

---

[1]) Вижъ стр. 857 въ „Бълг. учебно дѣло въ Турско".

енергично и рѣшително да работи противъ всичко и противъ всѣкиго, който не е активенъ приятель на идеята за революция въ България. За България е нужно сега барутъ, пушки и желѣзо, и който не проумѣва тази проста и тъй очевидна истина, никога и съ нищо неопровержима (?!), той или е глупакъ или просто издайникъ на отечеството. Слѣдователно, и тие наши безумници, които сѫ дѣйствували за основание, удържвание и прѣуспѣвание на Книж. Дружество, сѫ едни отъ нáй-върлитѣ съзнателни и несъзнателни душмане на българския народъ".

Такивато отровителни мисли, постоянно и твърдѣ ревностно проповѣдвани, повлияхѫ нáй-много върху духоветѣ въобще на всичкитѣ наши пó-неразвити хора, та вмѣсто да помагатъ всички за успѣхътъ на Дружеството, явихѫ се съвсѣмъ равнодушни къмъ него, или заченѫхѫ и да дѣйствуватъ за неговото съсипвание. А оние наши единородци, които разбирахѫ добрѣ работата, но обичахѫ паритѣ пóвече за себе-си, втилявахѫ се като да не разбиратъ нищо отъ тази работа, и мълчишката радвахѫ се въ душата си, че Дружеството ще се разстрои, та да не му внесѫтъ обѣщаннитѣ си пожъртвования. Ето една отъ главнитѣ причини, дѣто едвамъ слѣдъ два мѣсеца врѣме, отъ откритие на Дружеството, и тò съ голѣмо усилие, можихѫ да се съберѫтъ и внесѫтъ въ неговата касса само около 15—20.000 лева, когато до откритието му имаше за него доброволно записанъ капиталъ близо до 200.000 лева.

Въ год. 1872, когато се въздигнѫ българския Екзархатъ и се прогласи първия български Екзархъ, всичкия български народъ видѣ, че съ това негово дѣло се турга вече крѣпко начало за прѣмахвание на петьстотинъ-годишното надгробно покривало отъ България, и нейнитѣ синове не можахѫ, при тойзи случай, да не осѣтятъ повелителна длъжность въ себе-си, за да искажѫтъ своята велика радость и благодарность къмъ Султана, който нáй-сетнѣ намѣри за нужно и мѫдро да заповѣда да се тури това начало въ България чрезъ височайши законъ — за нейната бѫдѫща доброчестина, слѣдъ като се увѣри Сѫщия и посрѣдствомъ великитѣ покровители на България, че заслужва вече да види и България животворна свѣтлина надъ себе-си — въ Неговата държава. И така, покрай всички Българе, и членоветѣ на Книжовното Дружество намѣрихѫ за нáй-прилично и твърдѣ полезно да искажѫтъ по тойзи великъ случай на Негово Императорско Величество Султана, отъ страна на поменѫтото Дружество, нáй-сърдечна благодарность и признателность посрѣдствомъ тогавашния великъ везиръ, Негово Височество Али-Паша, което и сторихѫ и за което получихѫ чрезъ сѫщия везирь особенно височайше възблагодарение отъ старна на Султана. За тая си постѫпка, която сѫ считали полезна, дору и особенно похвална не само за народа въобще но и за самото Дружество въ частности, членоветѣ на Дружеството отъ крайнитѣ български революционери се нарекохѫ *издайци на отечеството и турски шпионе,* които получвали за шпионската си служба по 200 лири турски ежемѣсечно отъ Али-Паша.

Слѣдъ основанието на Книжовното Дружество въ Браила, щомъ се заченж неговата скромна дѣятелность, поради твърдѣ слабитѣ му и недостаточни материални срѣдства, една отъ първитѣ грижи на управлението му бѣше, между друго, да улесни распространението на изданията на Дружеството въ самото ни отечество, защото само въ такъвъ случай има пъленъ смисълъ сѫществуванието и назначението на Дружеството за България. За тази цѣль реченото управление се отнесе до нѣкои наши първенци въ Цариградъ и ги моли, да размислятъ и да му съобщѫтъ, по кой начинъ на́й-добрѣ може да стане тази работа. Цѣли недѣли и мѣсеци се изминѫхѫ, и отъ Цариградъ никой се не обаждаше. Това мълченье на цариграшкитѣ ни първенци не очудваше никого въ управлението на Дружеството, защото твърдѣ лесно бѣше да се проумѣе, че по онова врѣме, безъ съмнѣние, ще да сѫ се боели въ Цариградъ, да не би нѣкакъ да навлекѫтъ каквото и да било подозрѣние върху си отъ къмъ турското правителство, ако да влѣзахѫ тъй скоро въ непосрѣдственно сношение съ Книжовното Дружество въ Браила, прѣди да бѫде увѣдомено самото реченно правителство за сѫществуванието и за назначението на Дружеството. Но отпослѣ, когато Дружеството станѫ извѣстно и на самия Султанъ и на везирьтъ му, нашитѣ първенци вече прибързахѫ да отговарятъ, и то̀ въ единъ много приязненъ смисълъ за Дружеството. Между друго, явявахѫ, че нѣма да има никакви спънки отъ никого за распространение на изданията на Дружеството въ Турската империя, и че ще бѫде възможно и уставътъ на Дружеството да се потвърди отъ турското правителство, но че необходимо е нужно да се испрати нарочно човѣкъ за тази работа въ Цариградъ. Слѣдъ това, отъ старна на Дружеството испратихѫ се тутакси, нѣколко стотинъ тѣла отъ излѣзлитѣ книжки на „Период. Списание“, по адресъ до тамкашното Българско Читалище, отъ които да се испратятъ и раздадѫтъ въ даръ 150 тѣла изъ Македония, до колкото повнимъ, и 50 изъ западнитѣ български, съ Сърбия съпрѣдѣлни страни.

Книжкитѣ на Пер. Списание, които се испращахѫ направо отъ Браила въ сѣверна България, на сѫдѣ се приемахѫ безпрепятственно и редовно, особенно въ крайдунавскитѣ градове. Да ли така сѫ се распространявали тия книжки и въ южна и въ югозападна България (Тракия и Македония), не бѣше добрѣ извѣстно на Дружественното управление въ Браила, и за това трѣбаше да иде нарочно нѣкой отъ страна на Дружеството, да пропѫтува баремъ по́-главнитѣ български центрове изъ България, за да запознае българското общество съ Дружеството, и да заячи правилното и редовното повсемѣстно распространение на Дружественнитѣ издания въ самото ни отечество. И така единъ отъ тогавашнитѣ дѣйствителни членове на Дружеството обиколи съ тази цѣль нѣкои градове изъ сѣвероисточна България. Като се завърнѫ въ Браила, неговия другарь тръгнѫ съ сѫщата цѣль да направи едно по́-дълго пѫтуване изъ цѣла етнографическа България. Тойзи, като прѣминѫ въ сѣверна България прѣзъ нѣкои по́-важни български центрове, отправи се прѣзъ Варна за Цариградъ и отъ тамо за южна България прѣзъ Бургасъ. Когато пристигнѫ въ Слив-

ненско и обикаляше тамкашнитѣ страни, случи се по онова врѣме извѣстния обиръ на пощата въ Орханийската тѣснина, и послѣдствие на това приключение вече не бѣше твърдѣ безопасно да пѫтува нѣкой по България, дошелъ отъ Влашко, макаръ и да ставаше пѫтуванието му по работа съвсѣмъ невинна и добра. И така пѫтникътъ прѣкрати пѫтуванието си и се завърнѫ въ Браила. Той обаче все не щѣше да напуща безъ врѣме и тъй скоро пѫтуванието си по България, ако да не бѣхѫ се пуснѫли и разни интриги и клевети подирѣ му, отъ които едни гласѣхѫ, че тойзи господинъ не пѫтува по работата на Дружеството ами по завѣраджийски работи; други гласяхѫ, че той пѫтува да измами хората и да имъ вземе паритѣ, защото Кн. Дружество никакъ не го бивало, и то̀ било вече на съвършенно распадване, и пр. Всички тия клевети и интриги се пущахѫ съ тая единственна цѣль да се осуети напълно дѣлото на Кн. Дружество и въ сама България. Тие благородни подвизи ставахѫ исключително отъ нѣкои наши крайни свободаджии, на които дѣйствителното юнашство на́й.добрѣ се проявяваше по кръчмитѣ и хотелитѣ изъ Влашко.

Въобще самитѣ дѣла и замисли на тие наши крайно заблудени хора бѣхѫ отъ таково жалко свойство, щото намъ никакъ не ни дава сърце да се пущаме сега въ подробно излагание макаръ и само на по́-главнитѣ имъ чърти, и по́-добрѣ ще ги прѣмълчимъ за сега, а ще ги чете всѣки послѣ, когато излѣзе на пространно историята на Кн. Дружество.

Ето какво излазва отъ хора неблаговъспитани, лишени отъ добро и здраво образование, и надѫхани съ недобри идеи и направление. Ние не можемъ да не скърбимъ дълбоко въ душата си за тъй безполезното и напусто хабанье на тѣхнитѣ сили, които, добрѣ и за добро употрѣбени, бихѫ принесли несъмнѣнни добрини на отечеството.

Но, като говорихме до сега за слабитѣ, за лошитѣ страни на българскитѣ революционери, като осѫждаме тия тѣхни слабости, толкова врѣдителни съ послѣдствията си за България, не трѣбва отъ това да се разбира, че ний усѫждаме сѫщеврѣменно и самата идея за свободата въобще. Никакъ не. На противъ, и ний принадлежимъ всецѣло къмъ на́й-горещитѣ поклонници на тази идея, и това като го исповѣдваме на́й-тържественно, утвърждаваме още, че дору и благоговѣемъ прѣдъ оние съ отличие доблестни мѫжие, които се посвѣтяватъ за придобиванието и отбраната на свободата, защото, слѣдъ здравието на човѣка, нѣма друго нѣщо по́-драгоцѣнно и по́-свято отъ свободата за всѣкиго на свѣта. Всѣки човѣкъ, като е здравъ, ако при това е и свободенъ, може да се сдобие съ всички отъ него зависящи добрини, и да живѣе въ пълно благополучие на тойзи свѣтъ. Но свободата, за да може всѣки да се наслаждава равномѣрно отъ нейнитѣ плодове, трѣбва да бѫде за всички еднаква, сирѣчь тя не трѣбва да е за едни на́й-необуздано своеволие а за други неограничено тиранство и всѣкакви други неволи, приблизително каквото бѣше въ България подъ турското владичество отъ една страна за Турцитѣ и отъ друга страна за Българетѣ. Еднаква свобода за всички се нарича *истинска свобода*, ако подъ тази свобода всички хора се

осѣщатъ честити и могжтъ да се развиватъ и да напрѣдватъ къмъ по́-добра бждница въ всѣко отношение. Такъва свобода обаче само тогава може да бжде равномѣрна за всички, когато отистина всички почитатъ тази свобода и когато съотвѣтственнитѣ закони за нейното съвършенно пазенье строго се вардятъ и съблюдяватъ.

Именно поради това пълната истинска свобода не може да се придобие тъй лесно и тъй скоро. За нейното придобивание изисква се голѣмо търпѣние, дълго врѣме, сериозни и много трудове. Освѣнъ това, тази свобода се постига на́й-сигурно и на́й-добрѣ винжги само чрезъ умствени и нравствени срѣдства. Всички други срѣдства за нейното постигвание, н. пр. разни крамоли, кървави бунтове и други подобни, сж безумни и, слѣдователно, усждителни, едни по́-много други по́-малко, защото не сж цѣлесъобразни, защото въ много случаи тѣхнитѣ сетнени докарватъ неограниченния абсолутизмъ, по нѣкога и самата на́й-свирѣпа тирания, та чрѣзъ това се прѣгражда за дълги и неопрѣдѣлени врѣмена пжтътъ за придобиванието на истинската свобода. Споредъ това ний усжждаме само нецѣлесъобразнитѣ начини, които употрѣбяватъ заблуденитѣ революционери за постигание на свободата.

Нецѣлесъобразнитѣ срѣдства, н. пр. кървави революции и пр. — за придобивание на свободата сж извинителни, дору и съвсѣмъ оправдателни само въ такъвъ единственъ случай, когато прѣдварително сж се употрѣбили всички законни, всички разумни, всички — цѣлесъобразни срѣдства за удворение на свободата и при всичко това, крайния абсолютизмъ и тиранство пакъ не сж се прѣмахнжли, а, напротивъ, още по́вече сж се усилвали, увеличвали; само тогава угнѣтения човѣкъ е въ пълно право да каже послѣднята дума на своето оплакване и стенение, на своитѣ вече съвсѣмъ несносни мжки: *свобода или смърть*, и да не оставя вече да го изтезаватъ безъ никакви спънки и наказания тиранитѣ му и да го погубватъ, каквото вълцитѣ затриватъ напуснжто стадо на полето; само въ такъвъ случай угнѣтения е въ пълно право да скокне и — по́-добрѣ да загине съвсѣмъ съ оржжие въ ржка срѣщу тиранството, отъ колкото да живѣе овчи животъ; въ такъвъ случай по́-славно и на́й-похвално е да загине човѣкъ мжченически отъ ржката на тирана, отъ колкото да остава живъ и въ на́й-позорно робство да влѣче възъ врата си тежкитѣ вериги на робуванието си.

Именно заради това, съ особенно душевно задоволение и съ чистосърдечна гордость забѣлѣжваме още, че помежду на́й-виднитѣ наши въстаническиски мжжие имаше мнозина и такива благородни момци, които у всѣкиго възбуждахж само почеть и уважение, дору и удивление за отличното благордство на характера си и особенно за безкрайната имъ чиста любовь къмъ отечеството. Поради тѣхното велико търпѣние и постоянство, поради тѣхната неизчерпаема енергия и пламенно одушевление, поради тѣхната скромность и добросърдечность, както и поради тѣхнитѣ безкрайни мжки и тегла, въ сжщото врѣме и споредъ примѣрното имъ лично самопожъртвование, съ които се отличихж при неуморното си залѣгание и трудове за разпростра-

нение идеята за свободата на България, за която тѣ посвятихѫ цѣлия си животъ и за която нáй-сетнѣ посрѣшнѫхѫ и самата грозна смърть съ мѫченически вѣнецъ на глава: тие наши боговдъхновенни ратници — за свободата на отечеството ни — влизатъ въ първитѣ редове на великитѣ святи български всенародни мѫченици, като оставатъ славнитѣ си дѣла въ вѣчна спомень на потомството за насърчвание и назидание за бѫдѫщата отбрана на свободна България.[1])

---

[1]) Дордѣто да излѣзатъ отъ сърце ни тие нѣколко скромни думи за отличнитѣ наши поборници, изведнъжь видѣхме прѣдъ себе-си една жива, великолѣпна картина. Тя бѣше озарена съ хубава, тънина, прозрачна, бледоалена свѣтлина подъ синьо-зелена основа. Въ картината се виждахѫ на близо и на далечъ прѣкрасни прѣдѣли отъ равни и хълмести мѣстности, покрити съ разновидни гори, посѣяни съ лозя и градини, окичени съ равни благовонни цвѣтя, съ зелени полѣни и ливади, които се прохлаждахѫ отъ студени, бистри и сладководни рѣки и потоци. На много мѣста изъ тие прѣдѣли виждахѫ се многобройни стада съ разновиденъ добитъкъ, подкарвани отъ стари и млади пастири и пастирки, които, посрѣдъ горѣщитѣ пладнини, подъ сѣнчеститѣ дървета съ сладкопойнитѣ си кавали и свирки, приспиваха на отпочивка милитѣ си стада. По нѣкои мѣста едни селяни и селянки, накичени по главитѣ съ хубави полски цвѣтя, косѣхѫ сѣно изъ ливадитѣ, други плѣвѣхѫ буйнитѣ нива, трети подкастрѣхѫ и прѣкопаваха лозята, четвърти разсаждахѫ разнитѣ посѣви изъ градинитѣ, а пети отъ сички си почиваха подъ дебелитѣ сѣнки на ближнитѣ клонести дървета. Подъ сѣнкитѣ имаше нáй-много старци и старици, обиколени съ дребни дѣчица, които отъ своитѣ драги дѣдовци и бабички слушахѫ твърдѣ често разни пѣсни и приказки за едновремешни, прочути и за други всѣкакви работи. А при нѣкои отъ тия сладки почивки имаше и дѣчица — бозайничета, въ люлки приспани, които се упоявахѫ отъ чистия въздухъ и отъ тихия вѣтрецъ, та много сладко спѣхѫ по цѣли часове, безъ нáй-малко да се пробудятъ отъ дълбокия си сънь. Много птички отъ разни видове прилитвахѫ отъ едно дърво въ друго, или се възвишавахѫ на горѣ по въздуха и се спущахѫ на долу къмъ земята, хвалещи всемогѫщаго творца съ очерователнитѣ си напѣви за Неговото благословение надъ тази земя. Всѣкакви пѫтници се виждахѫ на конье и съ коля тръгнѫли и, кое полека кое силно, вървѣхѫ изъ пѫтищата къмъ разни посоки на тие прѣдѣли. Небето бѣше съвсѣмъ ясно — синьо и почти на сѫдѣ чисто отъ óблаци, само подъ неговия сводъ надъ пó-високи нѣкои планински върхове виждахѫ се тукъ-тамѣ по нѣколко малки ту бѣли, ту сивкави, ту черни облачета. Слънцето, като бѣше доста на високо искокнѫло надъ хоризонта, распущаше на сѫдѣ своитѣ животворни зари, които позлатяваха всичкитѣ мѣста въ тия прѣдѣли. Цѣлия изгледъ на прѣдѣлитѣ, сливавъ съ изгледа на небесния сводъ, прѣдставляваха заедно единъ тъй очерователенъ видъ, като да бѣше прѣдъ очитѣ ни самия Божий рай, — изображенъ нáй-живо въ тази величествена картина.

Упоени отъ тази неописуема райска хубость на картината, дордѣто да ѝ се понагледаме, картината неосѣтно прѣдъ очитѣ ни измѣни си свѣтлия очерователенъ видъ: изчезнѫ нейната свѣтлина, и цѣла тъй потъмня, щото едвамъ се виждаше що се изображаваше въ нея; само всрѣдъ картината, отъ къмъ небето на долу, спущаше се малка но поразително силна, огненна свѣтлина, и освѣтляваше едно, малко подигнѫто равнище до самитѣ порти на единъ старославенъ градъ. Тукъ видѣхме какъ грозни джеллати кръвнишки покачихѫ вѫжето на врата едному юнаку. Той бѣше тъй личенъ хубавецъ, като сѫщи ангелъ! Прѣдъ издъхвание, видѣхме, какъ смирѣнно той обърнѫ очи си къмъ небето и, съ топла молитва, къмъ Бога, продума. *„Боже! прости ме!“* И сетнинка той изгледа съ нáй-умиленъ погледъ отечеството, целунѫ го съ очи, и кротко го поздрави: *„Българио, мила майко, не плачи, — ти вече скоро ще възкръснешъ!“*

Слѣдъ това, ний не можихме вече, ни да мислимъ ни да пишемъ: сълзитѣ думахѫ и пишахѫ! . . . Очи ни, потѫнѫли въ сълзи, никакъ не можихѫ да съзрятъ, какъ имъ стана съвсѣмъ невидима картината, и ний, като се поуборавихме и завзехме, лесно бѣше да разберемъ послѣ, че тази картина ни прѣдстави нашата хубава тáтковина и въ нея ангелски образъ на безсмъртния духъ на диакона Василя Левски

Нѣкои отъ тѣхъ вече отколѣ сѫ прѣселени на вѣчния покой, отъ като нáй-добросъвѣстно си испълнихѫ приживѣ своитѣ длъжности къмъ милото ни отечество, безъ да си допуснѫтъ да направятъ ни нáй-малко зло общо или частно. А други още сѫ живи, и правятъ честь на народа, споредъ истинското си доблестно поведение и въ мирно и въ размирно врѣме, защото както покойнитѣ така и живитѣ до нинѣ, прѣди подирнята русско-турска война, рабѣтихѫ тъй умно и тъй благородно за разпространение на идеята за освобождение на България, щото отистина заслужватъ да се наричатъ *апостоли за свободата на България*. Тукъ не му е мѣстото да изброяваме сега на всички славнитѣ имена, и тѣ не сѫ малцина, при това боимъ се, да не пропуснемъ нѣкои отъ тѣхъ, като ги споменемъ нà-бърже, та пó-добрѣ може други пѫть да поговоримъ нарочно и за тѣхъ, както подобава.

Тукъ думата ни бѣше нáй-много за оние наши крайни и безумни революционери, които, пó-вече отъ дълбоко заблюждение, въ името на свободата правахѫ всѣкакви безумни и зли работи, вмѣсто добри и полезни, било за себе-си, било за отечеството.

Който иска обаче да се запознае пó-отблизо съ тие и други подобни подвизи на крайнитѣ наши завѣраджии въ Влашко до прѣди подирнята русско-турска война, нѣка прочете тѣхнитѣ вѣстници, брошури и други разни помфлети, които се издавахѫ по онова врѣме вънъ отъ България, и ще намѣри пълно удовлетворение за своето любопитство по нашето завѣраджийство отъ къмъ слабитѣ му страни въ чужбина и особенно въ Влашко.

Но нáй-чудното е това сега, дѣто нѣкои отъ тогавашнитѣ нàй-разпалени наши завѣраджии и тѣхни вѣрни послѣдователи и поклонници сега се обявяватъ за крайни противници на всѣко завѣраджийство. Господинъ авторъ П. К., като се прѣдставя такожде за противникъ по принципъ на всѣко кърваво завѣраджийство, за което ний отъ душа се радваме, можеше, по всѣка вѣроятность, да ни поразясни, защо нѣкои наши — хемъ бивши и сегашни отъ първа ржка хора — се прѣхвърлятъ тъй лесно и тъй скоро отъ една крайность въ друга. —

Нáй-сетнѣ пристѫпваме къмъ изложение на послѣднята си главна бѣлѣжка за обвинението, изказано въ статията за „Бълг. учебно дѣло въ Турско“, на стр. 855 възъ Народното Събрание, че тò „лекомисленно раздавало пенсиии на тъй нареченитѣ поборници за нищо и никакви работи или съмнителни подвизи“, ушъ „че сѫ ратували за освобождение на тая или оная часть отъ Македония“, и пр.

Тукъ не се означава точно, кога именно сѫ се раздавали лекомисленно пенсии на незаслуженни български народни поборници,

---

и на всичкитѣ други наши отлични юнаци отъ възражданието ни насамъ. Видѣхме, тѣхнитѣ блаженни души какъ сѫ се възнасяли къмъ небето като народни ходатайници прѣдъ Бога за избавление на България отъ петь-вѣковното ѝ позорно робство . . .

Право казалъ прѣди 50 годинъ единъ хърватски ученъ мѫжъ и поетъ: „България — тò е рай словѣнски, ала Българетѣ — то сѫ роби въ тоя земни рай словѣнски“! . . .

и отъ кое Народно Събрание именно е ставала тази несправедливость това противозаконие, да ли отъ първото, да ли отъ второто Нар. Събрание, и пр., и въ кои негови засѣдания, — не се опредѣлява никакъ. Истина, че г. авторъ П. К. не можеше да се впуща нити при тоя случай въ подробности, защото прѣдмѣтътъ на статията му собственно е това, което се заключава въ нейното заглавие, сирѣчь „Българското учебно дѣло въ Турско", та не щѣше да бѫде умѣстно да се отдалечава нейния авторъ твърдѣ много отъ самиятъ ѝ прѣдмѣтъ. Но отъ това обвинение, изказано тъй неопрѣдѣлено и не доста ясно — току съ общи нѣколко думи, все може да се разбере твърдѣ добрѣ едно нѣщо, и то е: че почтенний г. авторъ както и всички негови бивши и сегашни приятели и единомисленни общественни съдѣйци несамо не сѫ биле никога и никакъ съпричастници на такова лекомисленно раздаване пенсии отъ Народното Събрание на недостойни наши поборници, но сѫ и дѣйствували съ всички легални срѣдства противъ такива несправедливи дѣла въ Народното Събрание. Да ли така е била работата или не, ний добрѣ незнаемъ, и не можемъ слѣдователно да се произнесемъ категорически *да* или *не*, та оставяме на читателитѣ да сѫдятъ и да кажѫтъ правата си дума по тойзи въпросъ. Онова обаче, което мислимъ да знаемъ относително тази работа, е че между добритѣ и доста заслуженнитѣ наши поборници, получвали сѫ пенсии или врѣменни помощи отъ Народното Събрание и такива хора, ушъ „поборници" и други все „народни" дѣйци, които не сѫ имали никакви особенни заслуги, нити като народни поборници нито инакъ като отъ другъ видъ общественни служители. Мнозина „народни поборници" сѫ се награждавали доста щедро отъ държавното съкровище несамо посрѣдствомъ Народното Събрание по явенъ начинъ, но и посрѣдствомъ тайни сумми, изтеглювани пóвече отъ кървавия потъ на работния народъ. Награждаването на такива поборници е ставало нáй-много съ настояването отъ една страна на нѣкои пó-отлични народни прѣдставители, отъ друга страна и отъ самѝ нѣкои наши бивши министри и други държавни мѫжие. И знаете ли за какви заслуги ставахѫ тия награждения? Поради заслуги, които възнагражденитѣ поборници сѫ направили при извръшването на разнитѣ избори за градскитѣ и окрѫжнитѣ съвѣти (комисии), и пр. и особенно за прѣдставители на Народното Събрание. При извършването на тия услуги отъ нѣкои наши поборници и отъ другъ видъ пакъ народни наши храбреци се усили и стигнѫ въ твърдѣ кѫсо врѣме до нáй-високия степень на съвършенството си единъ институтъ, какъвто подобенъ на рѣдко има по свѣта, а само на свободна България бѣ урѣчено да се гордѣе особенно прѣдъ цѣлия свѣтъ къмъ края на XIX вѣкъ съ тойзи отличенъ институтъ, по родътъ си току речи уникумъ — *съ тоягарството* (сопаджийството).

Първоначалното основание на тойзи институтъ се положи въ „свободна" България още въ г. 1880—1881, а систематически взе да се усилва пó-вече и пó-вече отъ г. 1884 насамъ, и до какъвъ степень и до какви размѣри стигнѫ отъ тогава до прѣди не много врѣме, знае всѣки у насъ. Ний сме увѣрени, че всички Българе сѫ при-

знателни отъ душа и сърце на тойзи благополученъ случай, по който станж възможно нáй-сетнѣ да се даде край на това друго, толкова позорно явление отъ нашия новъ политически животъ, за което само едно просто наумѣвание накарва ни изведнъжь да се червимъ отъ голѣмъ срамъ и да бледнѣемъ отъ дълбока скърбь на душата си, и като хора и като Българе. Това явление, това отъ чужбина въ България прѣсадено зло, което, слава Богу, не вѣрваме да се възроди пакъ у насъ, служи за неуборимо доказателство, че имѣвшитѣ прѣзъ онова врѣме непосрѣдственно власта въ ржцѣтѣ си, сж били хора съвсѣмъ неспособни за управление на една страна, особенно работитѣ на която се намѣрвахж въ едно твърдѣ ненормално положение, и за това много добрѣ станж, дѣто се съгласихж да прѣдаджтъ власта на други, или че фактически не сж били доста силни управляющи, та да могжтъ по законни срѣдства да удържжтъ редътъ и тишината и да накаратъ противницитѣ си да почитатъ законитѣ, както подобава, въ страната; и въ такъвъ случай нáй-честно и нáй-умно щѣше да бжде отъ тѣхъ, ако тѣ сами, още отпрѣди, се оттегляхж и прѣдадяхж власта на други пó-достойни лица, а не съ продължително очаквание да се усилва само злото.

Но кои наши хора, и чужденци съ тѣхъ заедно, дѣйствувахж тъй безумно и своенравно въ свободна България, та бѣхме стигнжли до таково ужасно положение, щото понечихме вече и да се биемъ и прѣбиваме единъ други като нáй-върли душмане, ако и да сме единокръвни и единовѣрни братия на едно и сжщо отечество? Понеже г. П. К. заедно съ насъ много скърби, че, поради голѣмитѣ неразбранщини на нѣкои наши и чужди хора, опасно е за свободна България да не си изгуби нáй-сетнѣ свободата изново, много е желателно сжщия господинъ или други нѣкой да разправи единъ день сериозно, обстоятелно и съвсѣмъ вѣрно на българската публика, отъ кога, какъ и отъ кои благоволителни лица се породи, развиｗ и усили сопаджийството въ България, което впрочемъ, както споменжхме пóгорѣ, придобило си е не веднъжь отлични заслуги и при извръшванието на изборитѣ за народни прѣдставители.

И така, когато извръшванието на изборитѣ за народни прѣдставители е ставало много пжти съ енергично съдѣйствие и на тоягари, спомогнжти по нѣкога и отъ Цигане и отъ друга подобна сгань, съ прочутия нашъ избирателенъ законъ въ ржка, не е никакъ мжчно да разберемъ, като какъвъ ще да е билъ не веднъжь личния съставъ на върховното наше законодално тѣло, главната задача на което е: *да прѣдставлява народа прѣдъ корочата, да ѝ бжде вѣренъ тълкователь на народнитѣ желания и нужди, да контролира дѣлата на правителството, да поднася на короната за утвърждение закони, приети отъ него, които да служатъ за всичкия напрѣдъкъ и доброденствие на страната.* Между многото добри и почтенни съграждане, било отъ села било отъ градове, по нѣкога обаче намѣрвахж се и такива прѣдставители въ Народното Събрание, които не бѣхж достойни да бждатъ нито избиратели, а камо ли избираеми за това Събрание. Между тие недостойни прѣдставители имаше несамо отъ България

но и отъ чужбина, особенно отъ Влашко, отъ Бесарабия и пр., на които българското произхождение, освѣнъ че е твърдѣ отъ съмнително свойство, но тѣ и инакъ не сѫ имали нѣкои по́-високи влечения за доброто на България, и единственната имъ постоянна грижа е била да си направятъ положение, убезпечено въ страната за винѫги и при всички случаи[1]). Такива прѣдставители несамо се търпѣхѫ, но се и спомагахѫ съ особенна готовность и приязненность отъ нѣкои наши държавни велможи, които на противъ прѣзирахѫ, всѣчески гонѣхѫ и по никой начинъ не допущахѫ да се приеме въ Народ. Събрание за прѣдставитель нито единъ отъ оние Българе, които не бихѫ се посрамили никакъ като народни прѣдставители, поне до колкото е нужно за България днесъ за днесъ, и които съ доброто си име въобще правятъ честь на цѣлия ни народъ[2]).

Прочее никакъ не е нужно да хабимъ много думи за доказванье, че и законитѣ и другитѣ работи, извръшени въ Народното Събрание не сѫ могли да бѫдѫтъ всички и всѣкога напълно добри, ако въ неговия съставъ бро́ятъ на недостойнитѣ прѣдставители се случаше да прѣвишава броя на достойнитѣ прѣдставители, каквито случаи видѣ свободна България не единъ пѫть въ своето закондателно тѣло. Нѣма никакво съмнѣние, че и самитѣ министерства, които излѣзвахѫ изъ срѣда̀та на такива Народни Събрания, не бѣхѫ изцѣло и винѫги както трѣбва достойни за общото народно добро, и въ такъвъ случай, разбира се, че и воденето на държавнитѣ работи не е могло да бѫде доста правилно, успѣшно и добро за страната.

Ето, тия сѫ разясненията ни върху първоначалнитѣ главни причини както и върху самитѣ дѣйствителни причинители на „лекомисленното раздаване пенсии (отъ Народното Събрание) на тъй нареченитѣ поборници за нищо и никакви работи или съмнителни подвизи“, ушъ „че сѫ ратували за освобождение на тая или оная часть отъ Македония“ и пр.

И така, ний сме вече готови съ изложението на бѣлѣжкитѣ си върху по́-главнитѣ точки отъ статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“. —

---

[1]) Тукъ не трѣбва да се разбира, че искаме да кажемъ: само отъ България има добри Българе, а Българетѣ отъ чужбина че сѫ всички никакви хора. И между тѣхъ — подирнитѣ има такожде доста порядочни хора, дору и тъй добри каквото на́й-добритѣ въ България, но такива сѫ по́-рѣдки, и това е твърдѣ естествено явление, защото само който е видѣлъ и патилъ, той на́й-много усѣща и знае нуждитѣ и желанията на страната, и само той може да има пълно и трайно довѣрие между населението въ страната, и, слѣдователно, само той може да бѫде, както трѣбва, на́й-полезенъ, народенъ дѣецъ.

[2]) Единъ отъ на́й-отличнитѣ корифеи на самозваннитѣ български народни дѣйци се е хвалилъ прѣди 3—4 години, както ни съобщихѫ нѣкои непосрѣдственни свидѣтели, че тойзи народенъ нашъ чародѣецъ може въ течение само на едно денонощие да направи да се избере единъ отъ на́й-послѣднитѣ Бебрювенски Цигане за народенъ прѣдставитель въ единъ отъ на́й-вакаленитѣ Чорбаджийски центрове, като напр. въ Елена. Да ли е ставало или не таково чорадайство, и то́ въ самия порядоченъ, чистъ български градецъ Елена, ний не знаемъ. Но това добрѣ знаемъ, че никой отъ порядочнитѣ и честнитѣ български граждане нѣма по никой начинъ да се унижи до толкова и да иде на изборъ, който става съ исключителната помощь на Цигане . . .

Нинѣ, като допълнение на тия бѣлѣжки, считаме за умѣстно да кажемъ и ний нѣколко думи отъ своя страна за значението на югозападна България и особенно за Солунъ, главниятъ нейнъ градъ. Въ статията си г. П. К. посвящава току-речи цѣла страница (вижъ стр. 810) за тойзи прѣдмѣтъ, дѣто между друго казва слѣдующето: „Като обърнемъ внимание, какво значение има сега и още пóвече ще има за напрѣдъ Солунъ, не можемъ да не изразимъ дълбоко съжаление, че толкова низко стоимъ тамъ въ учебно отношение. Единъ пѫтешественникъ казва, че този градъ етнографически е еврейски, политически — турски, а географически български, а другъ единъ още пó-знаменитъ, Хайнрихъ Бартъ, единъ отъ нáй-прочутитѣ пѫтешественици на свѣтътъ, се е изразилъ още въ 1862 год.: „Градъ Солунъ е направенъ за столица и има все още голѣмо значение за цѣла Румелия и ще може, вѣроятно, ако единъ день бѫде възвисена за българска столица, въ кратко врѣме да съперничи съ Атина и по богатство, и по дѣйствително значение, ако не по классически интересъ“. Barth's Reise durch das innere der Europäischen Türkei (стр. 216). Вѣрвамъ, че нѣма Българинъ, който не ще пожелае пó-скоро да се сбѫдне пророчеството на Барта. Но за да се испълни то, не трѣба българщината въ Солунско да стои въ таково окаянно състояние. Азъ не говорѭ за градътъ, гдѣто числото на Българетѣ е твърдѣ незначително въ сравнение съ цѣлото население. Отъ 12.000 кѫщи въ Солунъ има само около 300—400 чисто български, непогърчени кѫщи, макаръ че градътъ не е гръцки, а еврейски, защото $^2/_3$ отъ населението му сѫ Евреи. Азъ говорѭ за казата, за Солунскитѣ села, гдѣто има пълна възможность, при свѣстна дѣятелность, да имаме на мѣсто 2, — 50 училища. Дано да се найдѫтъ хора, които да поработятъ въ тая посока“.

Великото значение на градъ Солунъ за България, (разбираме — за етнографическа, за цѣлокупна България), отколѣ е обърнѫло вниманието и на български мѫжие, именно на оние, които сѫ се пущали малко или много въ сериозни размишления за бѫдѫщето на своята тáтковина. И наистина, споредъ насъ, никой градъ по своето положение въ цѣлото наше отечество, даже нито Срѣдецъ, самата нинѣшна столнина на свободна България, нѣма тъй велико значение — въ сѣко отношение — за бѫдѫщето на цѣлокупна България, колкото Солунъ. За това значение на Солунъ, като е едно и сѫщо за цѣла югозападна България (Македония), аче нáй-послѣ и за цѣлото ни отечество, водили сѫ се доста разговори и устно и въ прѣписки между нѣкои наши единородци още прѣди 20—25 год. По поводъ на това, и ний сме списвали сами и сме издали нáй-много на чехския езикъ цѣлъ редъ статии и отдѣлни брошури за цѣлокупна България съ особенъ погледъ върху Македония, които се обнародвахѫ прѣзъ години 1863—1867 въ разни чехски научни, белетристически и политически издания, както въ 1) Slovník Naučný, 2) Památky Archaeologické, 3) Časopis Českého Muzea, 4) Lumír, 5) Zlatá Praha, 6) Květy, 7) Rodinná Kronika, 8) Národní Listy, 9) Čas, 10) Svoboda, 11) Hlas, 12) Národní Kalendař (Pospíšila r. 1867) и пр. Пó-многото ни статии ѫ обна-

родвани въ Národní Listy. Само нѣкои статии сѫ обнародвани безъ никакъвъ подписъ, има нѣколко съ псевдоними, ала пóвечето носятъ нашето име. Още въ самото начало па г. 1863, когато чрезъ печата се заловихме да поработимъ споредъ силитѣ си къмъ запознавание пó-отблизо чехското образовано общество съ България и съ нейното население, издадохме на чехския езикъ и една малка карта на България. За достойнството на тази карта както и на статиитѣ ни, обнародвани въ гореспоменѫтитѣ чехски издания намъ не се пада нищо да кажемъ, а който иска да се запознае съ тѣхъ, лесно е да ги намѣри и да ги прѣгледа, както обича. Особно за картата има рецензия, обнародвана въ Národní Listy отъ г. 1863 въ бр. 195. Въ тази рецензия между друго се казва, че нашата карта била изработена пó-вѣрно и пó-добрѣ дору и отъ картитѣ на Киперта и Лежана за европейска Турция; че въ нашата карта сѫ означени вѣрно имената на градоветѣ, рѣкитѣ, планинитѣ и пр., и нáй-сетнѣ, че въ неѭ сѫ прѣдставени съвършенно ясно земитѣ на балканския полуостровъ, които населява българското плѣме, сирѣчь цѣла сѣверна или крайдунавска България отъ г. Нишъ и р. Тимокъ до Черно море заедно съ Доброджа до самото устие на Дунава, цѣла Македония, почти и всичка Тракия, съ исключение само на Цариградската околность. Въ края на тази рецензия казва се още, че само като погледнемъ на тази карта, изведнъжъ ни се прѣдставя огромното пространство на цѣлокупна България, която се простира отъ Черно море до Босна и отъ Мряморно и Егейско море до подунавскитѣ княжества (или днешна Ромѫния) и която, споредъ природното си положение и споредъ даровитоста на българския народъ, ще бѫде повикана да върти въ бѫдѫще всемірна търговия и да играе нáй-важна роль на балканския полуостровъ.

Прѣзъ год. 1865—1867 обнародвахме и на нѣмския езикъ въ в. „Politik“ (издаванъ въ Прага) и въ „Ost und West“ (издаванъ въ Вѣна), въ „Zeitschrift für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft“ въ Будишинъ, (Bauzen), главний градъ на Лужичанскитѣ Сърби въ Саксония), нѣколко малки и пó-голѣми статии за тогавашното състояние на България. И така, съ тойзи начинъ накарахме пó-виднитѣ публицисти въ Австрия особенно оние, които пóвече се интересувахѫ за сѫдбинитѣ на българския народъ и въобще на народитѣ на балканския полуостровъ, накарахме ги да заговорятъ за тия страни пó-често и пó-живо, разбира се, всѣки отъ своя гледна точка.

Ала съ една своя дописка, изпратена ушъ отъ Цариградъ и обнародвана къмъ края на г. 1863 въ „Národní Listy“, възбудихме силно духоветѣ на всички държавни и обществени мислители въ Австрия за прѣдстоящата участь на народитѣ на балканския полуостровъ. Едни отъ душа се радвахѫ заради прѣдполагаемото усѫществение на идеитѣ, изказани въ реченната дописка, други силно възнегодувахѫ срѣщу тия идеи, а на трети и злъчта се пукаше отъ ядъ, че се е дало чрезъ печата гласность на тия „дързски идеи“. Жаль ни е, че на тосъ часъ нѣмаме тая дописка на рѫка, която споредъ краткоста си едва ли би заела тукъ двѣ страници, за да ѭ изложимъ цѣла, защото нейното съдържание, мислимъ, да е много, ако не и пóвече.

интересно и до сега, каквото бѣше и тогава при първото ѝ обнародване. Ний обаче, до колкото можемъ да си наумимъ въ тази минута, мислиме, че дописката съдържаше приблизително слѣдующето: За да се убезпечи мирътъ въ Европа, до колкото зависи отъ рѣшението на источний въпросъ; отъ друга страна и за убезпечение добрата бѫднина на самитѣ християнски народи, населяющи балканския полуостровъ, изказва се мнѣние въ тази дописка — да пристѫпятъ вече по̀-скоро и задружно всичкитѣ главни европейски сили къмъ окончателното унищожение на турското владичество въ Европа, и на мѣсто него да се въздигнѫтъ три-четире нови християнски държави, а именно българска, сърбска (или българо-сърбска), ромѫнска и гръцка държава, всѣка съ тия граници: 1) българската държава да обема сѣверна България отъ Нишъ и р. Тимокъ до Черно-море и цѣла Доброджа до самото устие на Дувава, цѣла Македония и срѣдня Албания до гр. Драчъ на Адриатическо море, цѣла Тракия безъ Цариградъ и околноста му; 2) сърбската държава да обема сръбското (тогава) княжество, Босна, Херцеговина, цѣлата срѣдня и южна Далмация, Черна Гора, сѣверна Албания да самото Адриатическо море, и Стара Сърбия, сирѣчь до на̀й-сѣвернитѣ върхове на Шаръ-Планина и до изворитѣ на западнитѣ притоци на Българска Морава; 3) ромѫнската държава да обема Влахия и Молдавия съ Буковина заедно; и 4) гръцката държава да обема гръцкото кралевство, цѣла Тесалия, Епиръ, до Адриатическо море, кѫдѣто болшинството на населението е гръцко и албанско, Ионскитѣ острови, Кандия и всичкото западно крайбрѣжие на Мала Азия заедно съ околнитѣ му острови.

Въ тази дописка между друго казваше се още, че ако Българетѣ и Сърбитѣ пожелаѭтъ сами, могѫтъ доброволно да съставятъ отъ своитѣ държави една конфедеративна държава, съединена чрезъ персонална уния и пр.

А за Цариградъ се казваше въ дописката, че той заедно съ околноста си, съ Дарданелитѣ и съ цѣлия Босфорски проливъ, да останялъ свободенъ градъ, подъ свое мѣстно управление, покровителствовано отъ всичкитѣ велики европейски сили, илиже по̀-добрѣ управляемъ отъ една международна европейска комисия.

Това е вкратцѣ главното съдържание на тази наша дописка, и сега лесно може всѣки да се сѣти, че на̀й-много Нѣмцитѣ и Евреитѣ въ Австрия ще да сѫ възнегодувани срѣщу нея, защото, ако се усѫществи нѣкогажъ изложенний планъ въ тази дописка, нѣма съмнѣние тогава, че ще дойде едно врѣме да се намали, дору и съвсѣмъ да се прѣкрати възможноста за продавание на гнилитѣ парцалени стоки отъ рѣченнитѣ Нѣмци и Евреи за скѫпи грошове на побалканскитѣ обитатели. Но сърбскитѣ прѣкалени шовинисти не останѫхѫ по̀-долу отъ поменѫтитѣ Австрийци въ страстното проявение на своето дълбоко възнегодование срѣщу прѣдмѣтната цариграшка дописка, или по̀-добрѣ срѣщу нейния авторъ, който дръзнѫлъ да пише и разпространява такива диви, споредъ тѣхъ, и съ нищо неоправдани идеи за бѫдѫщитѣ на̀й-ближни сѫдбини на балканския полуостровъ. Таково нѣщо се и очакваше отъ заблюденитѣ сърбски патриоти, защото,

както е извѣстно, и тѣ иматъ, като Гръцитѣ, една (μεγάλη ἰδέα =) *велика идея* специално за великото призвание на сърбското плѣме, което посрѣдствомъ своята държава на чело систематически се готвяло отъ половинъ вѣкъ насамъ да стане единъ видъ югословѣнски Пиемонтъ, и, като отмахне турското владичество отъ „християнскитѣ населения" (не народи) на балканския полуостровъ, да ги тури подъ своята християнска словѣно-сърбска власть, тъкмо каквото направи Сардиния прѣди 20—25 години въ Италия. Тие сърбски патриоти забравятъ обаче едно нѣщо, което е на́й-главното условие за усѫществение на сърбската велика идея, и то̀ е: че Сърбитѣ прѣди всичко трѣбва да дойдѫтъ до едно пълно свое самосъзнание посрѣдствомъ народното образование, и това образование трѣбва да се подигне до такава висока степень между тѣхъ, щото да възбуди къмъ сѫщитѣ трайна почеть и уважение въ всичкитѣ народи на балканския полуостровъ и особно въ Българетѣ. А за постиганието на всичко това изисква се дълго, неуморно и тихо работене съ помоща на самородни просвѣтени, умственни, нравствени и честни сили, отъ каквито именно се нуждаѫтъ и Сърбитѣ твърдѣ много дору и до тосъ часъ, каквото и ний Българетѣ. Нѣка знаѭтъ нашитѣ, и по кръвь и по вѣра, съсѣдни братия Сърби, че тѣхната или наша велика идея ще може да се усѫществи само по тойзи начинъ, а не чрезъ на́й-блазнителни агитации да ставатъ непрѣстанни опитвания за посърбяване на българска Македония, дѣто нѣма нито *една* жива душа сърбска, или чрезъ подигание братоубийственна война, подбудена отъ на́й-върлитѣ сърбско-български душмане за тѣхнитѣ интереси, които се състоятъ въ окочателно порабощение за винѫги на сърбското и българското плѣме отъ тие душмане.

На ли още прѣди 1000 години се опитва българския царь Симеонъ да усѫществи нашата велика идея, и все не сполучи. Стотина години слѣдъ Симеона опитва се и царь Самуилъ да усѫществи тази идея, ала и той сѫщо не сполучи. Двѣстѣ годинъ слѣдъ Самуила опитвахѫ се Асѣньовци особенно царь Иванъ Асѣнь II. за усѫществение на великата българска идея, но и той не можа да сполучи. Та и не можаше никой да сполучи напълно въ такъвъ единъ подвигъ, защото нито единъ отъ тие наши господари не е ималъ подъ рѫка онова условие, безъ което е немислимо усѫществението на такива велики идеи и което ний посочихме по́-горѣ.

Както нѣкои отъ българскитѣ царие, така и нѣкои отъ сърбскитѣ господари прѣди 5—600 години, особенно царь Душанъ положи голѣми усилия, развиеднаширокадѣятелность за усѫществение на сърбската велика идея, ала и той не можа да сполучи, каквото българскитѣ царие, разбира се, все по сѫщитѣ причини, по сѫщитѣ погрѣшки. Както българскитѣ така и сърбскитѣ господари тръгнѫли бѣхѫ да присъединяватъ свои и чужди земи къмъ своята държава, безъ да сѫ се заячили, прѣди това, доста добрѣ вѫтрѣ въ самата си си държава: въ такъвъ случай, разбира се, че сполука не може да се чака никакъ. И сегашнитѣ Сърби обаче, види се, да не сѫ извлекли никакъ до сега поучителенъ нѣкой урокъ отъ собственната

си история, защото гледатъ да правятъ сѫщитѣ исторически погрѣшки на своитѣ прадѣди, по усѫществение на великата сърбска идея, макаръ и да сѫ още твърдѣ слаби сами въ себе-си: распокѫсани религиозно на три части, враждебни една срѣщу друга: на Православни, на Мохамедане и на Католици, сѫщо и политически распоцѣпани и държани подъ трояки власти, отъ които двѣтѣ ако и сърбски (княжество Черна-Гора и кралество Сърбия), ала раздѣлни една отъ друга, а третята нѣмско-маджарска (въ Босна и Херцеговина), та при всичко това, полагатъ голѣми усилия за усвояване на чужди страни, а почти нищо особно не работятъ, за да бѫдѫтъ готови да посрѣшнѫтъ свѣтлата минута съ пълна увѣренность за обединение на истинскитѣ сърбски земи въ една цѣлокупна сърбска държава.

Прѣди двѣ години, когато Българетѣ се увѣрихѫ въ зрѣлоста на идеята за присъединение на южна полусвободна България съ сѣверна, та пожелахѫ и пристѫпихѫ къмъ усѫществение на тази идея, чрезъ тази своя постѫпка тѣ не отидохѫ да присъединяватъ къмъ своята нова държава никоя чужда страна: нито турска, нито гръцка, нито пъкъ сръбска. Чрезъ тойзи си актъ Българетѣ до нѣкѫдѣ докачвахѫ формално само суверенитѣ права на Султана върху южна България. Но за въстановление на добритѣ отношения между България и Турция навѣрно щѣше да се намѣри леснината, безъ всѣкакви голѣми потресения, бѣди и врѣди, било за България било за Турция, защото въ сѫщности никакъ не се нарушаваше нито „политическото равновѣсие на балканския полуостровъ“ нито пъкъ Берлинския договоръ. Ний мислимъ прочее, че отъ побалканскитѣ държавици въобще никоя, и особенно Сърбия, нѣмаше нито на́й-малко причина да вижда за себе си нѣщо зло отъ това дѣло на България, и никакъ не подобаваше ней да става толкова ревностенъ даваджия на Султана за отбрана на суверенитѣ му права надъ южна България, нито отъ друга страна имаше мандатъ отъ европейскитѣ велики сили, подписавши Берлинския договоръ, за да пази пълната читавина на тойзи договоръ и отъ къмъ на́й-малката му формална страна, та прибърза да ни нападне съ една отъ вънъ внушена война, за да ни накаже като нарушители на международнитѣ права и въобще на европейския миръ. Ако Сърбитѣ пожелаѭтъ единъ день да присъединятъ къмъ своето кралевство напр. Босна, която е чисто сърбска земя, ала Султаново владѣние, находяще се подъ врѣменно управление на Австро-Унгария, и която споредъ Сан-Стефанския договоръ щѣше да бѫде сърбска автономна провинция, каквото бѣше наша южна България или бивша Източна Румелия, ний Българетѣ ще се радваме тъй сърдечно както самитѣ Сърби за постигване на това свято дѣло на сърбския народъ, защото истинска Сърбия, като става силна, тя ще бѫде много полезна и за наша българска България. И така, ний вѣрвахме и се надѣвахме, че на́й-много Сърбитѣ ще се зарадватъ за присъединение на южна съ сѣверна България.

Сѫщо тъй се надѣвахме, че всички истински приятели на човѣшката свобода въ просвѣтена Европа ще се зарадватъ и ще ни поддържѫтъ въ това наше съвсѣмъ справедливо дѣло. Така и станѫ,

че и при тойзи случай искреннитѣ приятели на християнскитѣ народи на балканския полуостровъ не можахѫ да не се радватъ отъ душа за присъединение на южна съ сѣверна България. Още пóвече трѣбаше да се радватъ за сполуката на това дѣло всички християнски и непосрѣдствени съсѣди на българския народъ, а нáй-много, повтаряме, трѣбаше да се радватъ Сърбитѣ, защото отъ силна България никога нѣма да отслабни сърбска Сърбия, а напротивъ, ще се усили, съ врѣме и на югъ, и на западъ и на сѣверъ, чакъ до послѣднитѣ колиби въ нáй-крайнитѣ селения на сърбско-хърватския народъ. Прочее, ако нуждата поискаше, Българетѣ бѣхѫ въ пълно право да се надѣватъ отъ Сърбитѣ и за нравственна и за материална помощь. Но! за голѣма злочестина и на двата тия братски народа, оказа се съвсѣмъ противното: Сърбитѣ въ кралевството или пó-ясно кралевинскитѣ Сърбски повелители не само не се зарадвахѫ никакъ за присъединяване южна съ сѣверна България, но и нáй-много тѣ възнегодувахѫ срѣщу това дѣло, поради което и съвсѣмъ недадѣйно ни нападнѫхѫ съ всичкитѣ си военни сили, за да ни накажѫтъ колкото е възможно пóвечко и пó-лесно, като ни откѫснѫтъ баремъ Видинския, Кюстендилския и Софийския окрѫгъ заедно съ столнината на подновената българска държава. И можахѫ Сърбитѣ напълно да сполучѫтъ цѣлта си чрезъ това свое братоубийственно нашествие въ нашата млада, едвамъ отъ вчера въздигнѫта, малка държавица, защото почти всичкитѣ ни военни сили тогава се намѣрвахѫ въ южна България до самитѣ ѝ югоисточни граници съ Турция, и освѣнъ това, нашата войска бѣше до тогава съвсѣмъ млада и не опитна за сериозно и самостоятелно воюване, па се лишаваше още отъ нáй-нужнитѣ висши офицерски чинове за самостоятелно участвование въ сериозни военни дѣйствия.

При всичко това, Сърбитѣ все неможихѫ никакъ да сполучатъ въ тойзи свой благороденъ походъ срѣщу насъ, и ний ги несамо повърнѫхме да си идѫтъ отъ дѣто сѫ дошле, но още ги и прогонихме на вѫтрѣ въ самата имъ държава задъ Пиротъ, и мóжахме безъ голѣми усилия да стигнемъ и до Нишъ, аче и до самия Бѣлградъ, ако да не бѣше пристигнѫлъ на срѣща нашитѣ скромни войници извънредния пратеникъ на сърбскитѣ „покровители“ и не имъ кажеше рѣшителна и енергична дума: (halt =) „стойте“![1])

Защо и сегашнитѣ Сърби, каквото старитѣ, не можихѫ да усѫществятъ баремъ една малка часть отъ своята велика идея възъ

[1]) Да, тойзи пратеникъ каза на българскитѣ войници: *„стойте! кѫдѣ отивате? кого питахте да влизате въ Сърбия? скоро назадь въ земята си!* "И тѣ нѣмаше какво да сторятъ, — вънрѫхѫ се дома си, слѣдъ тая горчива подигравка възъ побѣдоносното имъ орѫжие, вънрахѫ се съ прѣчупено сърце — почти като побѣдени. Но любопитно е да се знае, какво ли е отговорилъ тойзи пратеникъ, когато е чулъ отъ българска страна тия думи: „Ами сърбскитѣ войници защо се вкарахѫ дебнешкомъ въ нашата земя, та можихѫ да стигнѫтъ и до Сливница? Отъ тамъ къмъ кѫдѣ още щѣхѫ да потеглятъ, ако нашитѣ гърди бѣхѫ излѣзли пó-слаби отъ тѣхнитѣ? Какво дирѣхѫ тѣ въ България? Когато щѣхѫ да навлѣзатъ въ нашата земя, Вий дѣ бѣхте тогава, благородний господине, че тѣмъ да кажехте още тогава, да не дохаждатъ *напусто* въ България? Или само нашето дохождание въ Сърбия трѣба да излѣзе на пусто, макаръ че ний побѣдихме, и безъ да сме искали да се биемъ съ нѣкого? Право кажете, милостивий господине, кой е кривъ тука?! —

гърба на своитѣ едновѣрни и единокръвни братия — Българетѣ? Защото сърбскитѣ повелители, които, вопрѣки волята на сърбския народъ, бѣхѫ подкарали неговитѣ добри войници на братоубийственъ бой срѣщу нашето войнство, не сѫ взели, види се, подъ надлежно внимание тази работа, за да се увѣрятъ, че ѭ подигатъ поради съвсѣмъ не естественни и неразумни причини, и, слѣдователно, че сетненитѣ отъ нея по никой начинъ не могѫтъ да бѫдѫтъ добри за сърбския народъ; тѣ сѫ съвсѣмъ забравили, че хората и съ тѣхъ наедно и самитѣ народи падатъ много пѫти въ голѣми заблуждения и сбъркватъ, но историята *никога*. Съ други думи, нѣкои отъ сегашнитѣ сърбски повелители пакъ вървятъ по сѫщия кривъ погрѣшенъ пѫть, каквото едно врѣме сѫ вървѣли нѣкои отъ старитѣ повелители на сърбския народъ. Истина, че тѣхнитѣ покровители сполучихѫ на Берлинския конгресъ да имъ откѫснѫтъ отъ България и да имъ даднѫтъ три голѣми окрѫга — Нишски, Пиротски и Вранянски, населени отъ 300.000 чисти Българе, но бѫдѫщето ще покаже колко голѣма и безпощадна кривда е сторена на българския народъ чрезъ това дѣло. Сѫщитѣ имъ покровители, за подирнята несмисленна и нáй-осѫдителна война между двама родни братия, настояхѫ да се сключи мирътъ по единъ такъвъ начинъ, като да не сме излѣзли ний побѣдители надъ Сърбитѣ ами тѣ надъ насъ. Ний можемъ да увѣримъ всички Сърби, че никой Българинъ не ще скърби ни нáй-малко и за това дълбоко докачение възъ нашия народъ, а, напротивъ, всинца ще се радваме сърдечно, ако нашитѣ сърбски братия се считатъ за побѣдители надъ насъ въ подирнята между насъ и тѣхъ злочеста война, стига само да проумѣѭтъ и да се ползуватъ за въ бѫдѫще отъ погрѣшкитѣ на едноврѣмешнитѣ наши и тѣхни прадѣди, колкото се отнасятъ тѣзи погрѣшки до усѫществение на великата сърбска и българска идея.

Нѣка всички Сърби извлекѫтъ поне тойзи политически урокъ за себе-си отъ подирнята сърбско-българска война, че отъ нинѣ на татъкъ нѣма вече да се даватъ отъ никого въ самоубийственна измама и да сгрѣшаватъ, каквото едноврѣмешнитѣ наши и тѣхни прадѣди, въ избора на способа за прибирание и обединяване на цѣлокупна Сърбия и България; нѣка вече не посѣгватъ никога на чуждото безъ никаква причина, и нѣка вече не ставатъ никога тъй несъзнателно орѫдие за чужди интереси противъ доброчестата бѫднина на сърбското и българското плѣме. Съ присъединяванието на южна съ сѣверна България не се нарушаваше „политическото равновѣсие на балканския полуостровъ“, а чрезъ него полага се една отъ крѣпкитѣ основи на прѣградата срѣщу извѣстното (Drang nach Osten =) стрѣмление и нахлюхване на страшния германизмъ къмъ истокъ.

Колкото отъ българска страна, нѣка знае всѣки Сърбинъ и нѣка бѫде всѣки увѣренъ, че както въ началото на това столѣтие хиляди наши юнаци, съ орѫжие въ рѫка, отидохѫ да помогнѫтъ братски на Сърбитѣ срѣщу общия нашъ пето-вѣковенъ тиранинъ; както въ г. 1862 Български синове дадохѫ нáй-голѣма помощь въ отбраната на сръбската столица Бѣлградъ срѣщу Турцитѣ въ тамкашната имъ крѣпость; както Българетѣ изпратихѫ въ г. 1876 многобройни свои

млади синове да проливатъ кръвта за Сърбия и България: така и за напрѣдъ, когато дойде часътъ за освобождение на сърбски земи отъ чуждо владичество, пакъ ще притекжтъ на драго сърце още по-вече Българе, да помагатъ на своитѣ сърбски братия.[1])

И така, нашитѣ слаби статии за България и въобще за бжджщитѣ сждбини на балканския полуостровъ, които се обнародвахж въ разни чехски и отъ части въ нѣмски издания въ Австрия, при всичко че бѣхж писани отъ младежска ржка, произведохж въ свое врѣме доста силно впечатление и между извѣстнитѣ сърбски патриоти, които подигнжхж голѣмъ паплачь срѣщу тѣхъ, и особенно срѣщу цариградската ни дописка. До колкото помнимъ, нàй-много писахж срѣщу съдържанието на тази дописка въ „Српски Дневник", (издаванъ въ Нови-Садъ). Даже покойний генералъ Георгий Стратимировичъ, извѣстний сърбски родолюбецъ, особенно отъ г. 1848—9, като отличенъ защитникъ, съ оржжие въ ржка, на сърбскитѣ народни правдини въ Войводина, противъ маджарската завоевателна политика, който принадлежеше въ свое врѣме къмъ нàй-умѣреннитѣ и нàй-благоразумнитѣ сърбски просвѣтени държавни мжжие, прояви силно любопит-

---

[1]) Отъ историята извѣстно е на всѣки грамотенъ Сърбинъ и Българинъ, че Българетѣ, при всичкия си умѣренъ характеръ, взехж доста живо участие въ първата сърбска революция, подъ началството на Кара-Гьоргя и послѣ подъ Милоша. А десеть години, слѣдъ реченната сърбска революция, захванж се гръцката, въ която нашитѣ единородци взехж още по-голѣмо участие, и, споредъ това, гръцката революция се наименовà съ българско име *завѣра,* сирѣчь — въстание за вѣра християнска противъ Мохамеданцитѣ-Турци.

Колко за участието на Българетѣ въ защитата на Бѣлградъ въ г. 1862, когато отъ тамкашната си крѣпость бѣхж захванжли Турцитѣ да бомбардиратъ градътъ, и се готвяхж да излѣватъ отъ крѣпоста, за да изтребятъ бѣлградското християнско население, азъ, като очевидецъ самъ, могж да потвърдьж, че покрай сърбската мѣстна жандармерия, въ които имаше много Българе, нашитѣ доброволци, подъ началството на дѣда Илия войвода, дадохж на Сърбитѣ нàй-голѣма помощь срѣщу Турцитѣ, които не посмѣихж да излѣватъ вънъ отъ калето си, ако и да имахж редовна войска само пѣхота до 3000 души. Тукъ отъ Българетѣ се отличихж, слѣдъ дѣда Илия, дияконътъ Василь Левски, Стефанъ Караджата, нѣкой-си Спиро отъ Охридско, Стоянъ отъ Бѣлградчишко, Иванчо Брѣговъ отъ Татаръ-Пазарджикъ, и други много. Стефанъ Караджата и д. Василь Левски, възраста на които бѣше тогава едвамъ около 20 годинъ, сражавахж се протихъ Турцитѣ неустрашимо като левове. Достойний сърбски князь, покойний Михаилъ, който имаше особенна почеть и обичь къмъ Българетѣ, като посѣти лично болницитѣ, дѣто лежахж раненитѣ ратници, разпитвà всѣкиго, дѣ и кога е билъ раненъ, и отъ дѣ е родомъ. И оказа се, че по-вечето отъ раненитѣ бѣхж родомъ Българи отъ сѣверна, южна и отъ югозападна България. Слѣдователно, и отъ убититѣ трѣбва да сж били по-вечето пакъ Българе. Заради тойзи фактъ самъ Негова Свѣтлость князь Михаилъ се очудваше, и често съ особенно душевно задоволение похваляваше Българетѣ, че иматъ сърдечно братолюбие къмъ Сърбитѣ.

Но, въ края на г. 1877, когато русскитѣ войски прѣхвърлихж Стара Планина и се втурнжхж подирь разбититѣ турски войски къмъ Цариградъ, чакъ тогава се явихж Сърбитѣ ушъ да помагжтъ за избавление на България отъ общия врагъ, като заехж всичкитѣ погранични български окржзи на истокъ и югъ отъ Сърбия, безъ да заематъ при това баремъ педа мѣсто отъ Босна, и подирь свършека на войната, като не рачахж доброволно да напуснжтъ тия български страни, съ сила ги накара Русия да излѣватъ поне отъ Видинскитѣ и Трънскитѣ наши прѣдѣли, а другитѣ си присвоихж, разбира се, съ помоща на общитѣ словѣнски душмане. Ето тогава какъ ни помогнжхж нашитѣ сърбски братия. —

ство да узнае, кой е авторътъ на тия статии, въ които той сѫщо намѣрилъ въ прѣувиличенъ видъ българското плѣме, и по численность и по достойиство на неговитѣ качества между другитѣ народи на балканскиятъ полуостровъ, особенно въ сравнение съ сръбското плѣме. Поради това, г. Стратимировичъ, дописвà си не веднъжь по тази работа съ нѣкои чехски публицисти, съ г. Скрейшовски, редакторътъ и стопанинътъ на в. Politik, и съ други пò-видни чехски мѫжие.

Отъ всичкитѣ австрийски Словѣне само Поляцитѣ посрѣщахѫ такъвъ родъ статии за България съ едно мълчеливо неодобрение, а всичкитѣ други Словѣне, като Русситѣ въ Галиция и Маджарско, и особенно Словацитѣ, Словѣнцитѣ, Хърватитѣ и Чеситѣ, ако и да сѫ и тѣ чеда на римокатолическата черкова, посрѣщахѫ ги съ пълно съчувствие и ги четяхѫ съ истинско душевно наслаждение*)

---

*) Тукъ неволно ни дойде на умъ разговорътъ, който имахме въ г. 1862 въ Бѣлградъ съ стария г. Илия Гарашанинъ за Словѣнетѣ въобще и частно за Австрийскитѣ Словѣне. Въ този разговоръ между друго той ни каза: „Поляцитѣ сѫ нàй-умнитѣ отъ всичкитѣ други Словѣне въ Австрия и на всѫдѣ другадѣ". Него часъ ний не можихме напълно да проумѣемъ истинското значение на тия думи на стария сърбски дипломатъ, ала отпослѣ разбрахме, че той билъ поклонникъ на тогавашната френска политика, колкото се отнася до словѣнскитѣ въпроси.

Тойзи разговоръ ставаше въ кѫщата на другъ пò-старъ сърбски държавенъ мѫжь п. Батала, гдѣто имаше и други нѣколко пò-видни сърбски първенци, имената на които вече непомнимъ добрѣ. Помнимъ само, че тамъ бѣше и стария професоръ на матиматиката при бѣлградския лицей, покойний Атанасий Николичъ, когото прѣпоржчвахѫ за нàй-усърденъ българолюбецъ между тогавашнитѣ пò-първи сърбски хора въ Бѣлградъ. До колко е билъ Българофилъ г. Николичъ се вижда отъ слѣдующето. Въ присѫтствието на другитѣ споменѫти господа, той ни запита: Сега, като се завърнете въ отечеството си, дѣ мислите да се установите и какво ще правите? А ний му отговорихме: „сега ще се завърнѫ пакъ въ Австрия, за да свършѫ курсътъ на юридическитѣ науки, и послѣ щѫ идѫ да станѫ какъвъ-годѣ учитель въ Охридскитѣ страни, ако и да бѫдѫ юристъ, защото отъ нинѣ нататъкъ има надѣжба, че ще затрѣбитъ хора за България и съ юрическо образование". На това г. Николичъ ни каза: „Вамъ не ви трѣбва пòвече образование, стига ви толкосъ. Пò-добрѣ идѣте сега въ България, нѣкѫдѣ въ Добродженско, и станѣте татъкъ учитель или пò-добрѣ священникъ, па се заловѣте съ помоща на кръста да дѣйствувате кротко и тихо за распространение на българщината въ тия страни между Дунава и Черно море, които сѫ прѣпълнени съ Турци и Татари, и въ които се намѣрватъ нàй-малко Българе. Колкото за Македония, вий (тукъ се разбираше „вий — Българетѣ") недѣйте има грижа за тази страна: ний (= Сърбитѣ) полагаме доста грижи и усилия за пробуждението на тамкашнитѣ християнски наши братия. А вий гледайте да увеличите българския елементъ въ сѣверо-източна България, дѣто е той нàй-слабъ на тосъ часъ, и кѫдѣто ний нàй-малко можемъ да ви помогнеме. Ний, като въ съсѣдство съ васъ можемъ и работимъ нàй-добрѣ въ западнитѣ страни на България за пробуждание на тамкашното ѝ население. Инакъ вий трѣба да знаете, че единъ день, когато рече Богъ да се освободите, не ще можете да се удържите въ Доброджа, въ Дели-Орманъ и въ Тувлукр. Македония и странитѣ на западна България, които лежѫтъ къмъ нашитѣ (сърбски) граници, сѫ нàй-сигурни за общото ваше и наше бѫдѫщ.

Слѣдъ тази къмъ насъ тъй назидателна рѣчь, г. Николичъ все не останѫ твърдѣ благодаренъ отъ насъ, като не можа да ни прѣдума, да не се повръщаме вече въ Австрия на учение, ами да сме идѣли въ сѣверо-източна България, да работимъ за усилване на българщината въ тия страни. На стария професоръ особенно му дойде криво, като чуваше да му отговаряме съ още пò-голѣма наивность въ присѫтствието на толкова други стари сърбски велможи, че ний сме твърдо рѣшени да идемъ още да придобиемъ образование, и послѣ, ако бѫдемъ живи, че се тъкмимъ да идемъ непрѣменно въ Македония, да работимъ за повдигание на българщината въ

Току речи сѫщеврѣменно, когато се опитвахме споредъ силитѣ си, да запознаемъ образованото общество въ Чехия и въобще въ Австрия, съ състоянието на българския народъ, прѣзъ това сѫщо врѣме работили сѫ въ Россия, Франция и другадѣ за сѫщата цѣль и други наши млади единородци, съ още по̀-голѣма ревность и плодовитость. На тосъ часъ идѫтъ ни на умъ трудоветѣ: 1) на покойния Х. Даскаловъ, обнародвани въ „Русская Бесѣда“ и „Русскій Вѣстникъ“ прѣзъ г. 1857 и 1858; 2) на покойния Сава Вълчовъ Филаретовъ въ нѣкои русски издания, които въ тази минута не можемъ да обозначимъ точно; и 3) особеннитѣ трудове на покойния Райка Жинзифова, обнародвани въ русскитѣ издания: „День“, „Москва“, „Москвичъ“, „Православное Обозрѣние“, „Современная Лѣтопись“ и въ „Московскія Вѣдомости“. Тия трудове отъ покойний нашъ еднородецъ Жинзифовъ, който бѣше родомъ отъ на̀й-затънтенитѣ и далечни страни въ Македония, се продължавахѫ цѣли 15 години на редъ, отъ г. 1862 до самата негова смърть, въ началото на г. 1877. Наумѣваме си още и за трудоветѣ отъ сѫщий родъ на г. М. Балабанова, обнародвани прѣзъ г. 1865 и 1866 подъ заглавие „La question bulgare“ съ подписъ Богобоевъ въ „L'Union Chrétienne“, еженед. списание въ Парижъ, основано отъ абата Гете (Guettée) и отъ русския протоиерей Васильева. Ний знаемъ и за други подобни трудове отъ г. Балабанова, обнародвани по̀-послѣ въ други френски издания и особна брошура, издадена анонимно въ г. 1869 въ Парижъ при Dentu на френски езикъ, подъ заглавие „Les Turcs en Bulgarie“.

Всички тия и други подобни материали, обнародвани въ разни европейски издания, особенно отъ Парижкия миръ (въ г. 1856) до самото избухвание на подирнята русско-турска война, имахѫ за цѣль да възбудятъ любопитството на образования свѣтъ къмъ България, да обърнѫтъ неговото сериозно внимание къмъ нашия народъ, да спечелятъ неговото съчувствие, както трѣбува, къмъ този народъ, и пр. Но, тази цѣль за да се постигне, поне колкото е възможно, трѣбваше, прѣди това и сѫщеврѣменно, да се работи още по̀вече, още по̀-сериозно и вѫтрѣ въ България, помежду самото българско население за неговото правилно развитие, за неговото народно самосъзнание. Та, когато образования свѣтъ зачене да обръща по̀-голѣмо внимание къмъ българския народъ, да може тогава да се увѣри той отъ нашето народно пробуждание, че заслужваме вече по̀-добра участь. Истина, че още прѣди Кримската война, която се зачене въ г. 1853,

---

тази наша страна, която е на̀й-чиста, българска страна и на̀й-важна за бѫдѫщето на българския народъ.

Безъ много коментарии отъ наша страна, всѣки отъ изложения тукъ разговоръ ще може да направи заключение: а) че сърбскитѣ държавници въ Княжеството още отъ прѣди 25 години дѣйствуватъ систематически за посърбяванието на западнитѣ и юго-западнитѣ български земи, и б) че сѫщитѣ югословѣнски Пиемонтяне още отъ тогава не сѫ гледали тъй много съ добро око на такива Българе, които сѫ се сдобили или искатъ да се сдобиятъ съ по̀-горньо образование и да знаятъ по̀-вечко за едно друго на свѣта. И това е твърдѣ понятно нѣщо, защото колкото по̀вече оставатъ да кънѣятъ Българетѣ въ невѣжество, толкова по̀-лесно ще могѫтъ да се прѣтопятъ въ друга ближна народность и вѣра. На ли е тъй братя Милоевичовци?

*

бѣхме се сдобили съ какви-годѣ първоначални, дору и съ нѣколко по́-горни училища отъ два-три класа, съ 200—300 разни български поучителни книжки и съ нѣколко десетки учебничата, по́вечето въ прѣводъ; имахме и единъ-два вѣстника („Любословіе“ и послѣ „Цариградскій Вѣстникъ“), но всички тия работи бѣхѫ още твърдѣ слаби и неустроени зачатки, всички се извършвахѫ почти безъ всѣка обща и точно опрѣдѣлена програма, безъ всѣкакъвъ добрѣ обмисленъ планъ. Заради това, нѣкои наши просвѣтени мѫжие, като Драганъ Цанковъ, Гаврилъ Кръстьовичъ, Д-ръ Струмски и други, сѫщо и нѣколко по́-първи наши търговци, като братия Тъпчилещови, братия Золотовичъ, Д. Гешовъ, К. Мариновичъ, К. В. Славчовичъ и други, като бѣхѫ съзнали, що е на́й-нужно за правилното развивание на българския народъ, тутакси подиръ кримската война, а именно въ г. 1857—1858 основахѫ въ Цариградъ една ученолюбива Дружина подъ име *„Българска книжнина“*, цѣлта на която бѣше *правилното развитие на българскиятъ народъ чрезъ просвѣщението*. Редовния органъ на тази дружина бѣхѫ *„Българскы-ти Книжници“*, които заченѫхѫ да се издаватъ отъ самото начало на 1858 година, и въ г. 1862 прѣкрати се издаванието имъ, на́й-много поради борбата, която открито вече подигнѫхме, все по онова врѣме (г. 1859), противъ Гръкофанариотитѣ за придобивание своитѣ черковни правдини.

И така отъ Парижския миръ, дордѣто се свърши нашия черковенъ въпросъ съ подновението на българската черковна иерархия въ 1870 г., ний току речи само събаряхме чуждото и старото, — съ намѣрение да го замѣнимъ съ свое и съ ново. Прѣзъ тия 10—15 години, пълни отъ бури, ако и да се стрѣснѫ доста много и се разбуди българскиятъ народенъ, до тогава въобще твърдѣ задрѣмалъ духъ, но, отъ другą страна, като по́вече събаряхме и твърдѣ малко мисляхме, какъ ще създаваме, кога му дойде врѣмето, пакъ не можихме инакъ да заякнимъ по́-добрѣ и да се устроимъ въ своитѣ вѫтрѣшни обществени работи, нити слѣдъ рѣшението на черковния ни въпросъ. Между това врѣме, а именно къмъ края на г. 1866, когато Властитѣ бѣхѫ вече свалили отъ прѣстола своя князь Куза, нѣкои наши еднородци, живущи въ Влашко, съставихѫ единъ „таенъ централенъ Български Комитетъ“ въ Букурещъ, по знание на нѣкои по́-първи влашки родолюбци, въ челото на които бѣше Иванъ Братияну. Прѣкрасна и свята бѣше задачата на тойзи Комитетъ: да работи по́ на́й-лояленъ начинъ за придобивание отъ Султана политическитѣ и черковни правдини на цѣлокупна България, подъ върховенството на самия Султанъ, който въ такъвъ случай щѣше да се нарича и *царь на Българетѣ*. Първия и на́й-важенъ актъ, съ който ознаменова́ речений Комитетъ своето сѫществувание, бѣше неговия отличенъ мемоаръ къмъ Н. В. Султана, който мемоаръ се обнародва на връхъ нова 1867 г., отдѣлно на френски и на български езикъ. Мемоарътъ съдържаше всичко, щото искатъ и съ каквото могѫтъ да се удовлетворятъ Българетѣ отъ Султана, за да може да се закрѣпи и удържи въ сѫщо врѣме и неговата империя.[1]

[1]) Тукъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че подобенъ мемоаръ, но само въ по́-умѣрена и въ по́-ограничена форма, се подаде на Високата Порта отъ нѣколко български

Тойзи мемоаръ, който, и по форма и по съдържание, бѣше съставенъ много умно, направи едно твърдѣ силно, дору потресяюще впечатление на всичкитѣ по́-събудени Българе. Чрезъ печатътъ той се разнесе като свѣткавица между европейския образованъ свѣтъ, и крайно узадачи всѣкиго Българина, до когото стигнѫ неговото съдържание. Мнозина Българе, несамо отъ България но и отъ други далечни страни въ чужбина, напуснѫхѫ частнитѣ си работи и се притекохѫ до Букурещъ, за да се поклонятъ на „тайния централенъ български комитетъ“ и да му поднесѫтъ своитѣ поси́лни помощи. Съ една дума, отъ обнародването на тойзи мемоаръ заченѫ се нова ера между Българетѣ за тѣхното всенародно възраждание.

И така между по́-събуденитѣ и особенно между по́-образованитѣ Българе захванѫхѫ се сериозни размишления върху това българско дѣло, подигнѫто тъй хубаво и тъй умно отъ реченния комитетъ. Тѣ разсѫждаваха и казвахѫ, че ако наистина е вече доближило врѣмето да се сдобие България съ своитѣ несамо черковни но и политически правдини, трѣбува да се сгрупиратъ всичкитѣ интелигентни сили на българския народъ въ една братска дружина, и съ всичка сериозность да се заловятъ за работа, послѣдствията на която ще да спомогнѫтъ на българския народъ, не само да удържи но и да заячи оние свои придобити вече правдини. Тѣ казвахѫ, че „ний Българетѣ, споредъ обстоятелствата, въ които живѣхме отъ начало на своето пробуждание до нинѣ, бѣхме принудени по́вече да събаряме, и само по този пѫть се упражнихме доста много до тосъ часъ. Но като ще настане врѣме не за събаряние, а за съхранявание, за укрѣпявание, за създавание, нужно е да прѣмислимъ какъ ще тръгнемъ по това ново направление, и вече да се приготвимъ за него“. Не е тъй лесно да се придобие нѣщо, колко и да е маловажно; но още по́-мѫчно е да се удържи и закрѣпи придобитото нѣщо, особенно ако то̀ е важно и велико нѣщо. Нашитѣ учебни заведения до онова врѣме, както видѣхме по́-горѣ, бѣхѫ на брой твърдѣ малко и още твърдѣ слаби и неустроени: тѣ не бѣхѫ достаточни, нито по количество нито качество, за тогавашнитѣ а още по́-малко за настѫпающитѣ наши общонародни нужди. Сѫщо и писменноста ни се състоеше само отъ нѣколко стотинъ разни книжки, по́вече прѣводи и отъ 3—4 политически вѣстници, съдържанието на които бѣше за насъ по́-малко поучително и назидателно, а на́й-много ни служеше за отрицание и събаряние, та всички тие книжки и вѣстници скупомъ не можахѫ да ни послужѫтъ нито за една слаба основа къмъ правилно развитие на българската книжнина. Истина, че съ учредявание на първото Българско Книжовно Дружество въ Цариградъ г. 1858, подъ название „Българска Книжнина“, се полагаше основанието за правилното развивание на новата българска писменность, но това Дружество, слѣдъ едно сѫществование отъ 3—4 го-

---

първенци въ Цариградъ, тутакси подирь Парижския миръ въ г. 1856. За тойзи както и за другия мемоаръ ний тъкмимъ нарочно да поговоримъ другъ пѫть, за да видятъ днесъ нашитѣ еднородци, че още отъ прѣди 30 годинъ се е положило началото отъ самитѣ Българе — да се работи за придобивание, както политическитѣ така и черковнитѣ правдини на цѣлокупна България, *по законний пѫть*.

дини, се растури, и неговия органъ „Българскы Книжици“ едвамъ доживѣ до лѣтото на г. 1862. Отъ друга страна, римската пропаганда както и американскитѣ протестански мисионери напрѣдварвахѫ се тогава въ искусната си и ревностна дѣятелность посрѣдъ нашия народъ, едни да ни обърнѫтъ въ Унияти, други въ Протестанти.

Ето въ кратки и общи чърти картината на вѫтрѣшното положение на българския народъ въ онова врѣме. Това наше тъй критическо положение не можеше прочее да не обърне сериозното внимание на всички по́-събудени Българе, дѣто и да се намѣрватъ тѣ. А прѣминуванието на двѣ български чети отъ Влашко въ България прѣзъ м. майя въ г. 1867, подъ прѣдводителството на г. Панайота Хитова и г. Тотя Филипа заедно съ храбрия Стефанъ Караджата, и послѣ това коварното погубване на Българина Войводова и Сърбина Цвѣткова, посрѣдъ пладнѣ на русенското пристанище върху австрийския параходъ „Германия“ отъ турскитѣ низами и заптиета, по заповѣдь на самиятъ валия Митхадъ-Паша, развълнувахѫ съвсѣмъ духоветѣ на всички Българе, и по́-развититѣ ни единородци зачеждахѫ отъ тогава още по́-сериозно да размишляватъ за на́й-ближното бѫдѫще на България.

Така и ний, които въ това врѣме се намѣрвахме още на учение въ Прага, не можихме да останемъ неовладѣни отъ тия мисли и размишления за България, особенно слѣдъ реченнитѣ двѣ събития. Та прѣзъ цѣло лѣто (г. 1867), бѣхме на́й-много заети съ тази мисъль: *какво ли ще да е на́й-нужно да се върши за обезпечение бѫдѫщето на нашата та́тковина?* Както всичкитѣ млади хора тъй и ний вѣрвяхме и се надѣвахме, че България вече скоро ще си придобие несамо черковнитѣ но и политическитѣ правдини. Но тия правдини, веднъжь придобити, ще могѫтъ да се удържатъ и да се заячатъ, ако само народътъ ни дойде въ пълно свое самосъзнание. А въ пълно народно самосъзнание се дохожда не иначе, освѣнъ съ истинско образование и благовъзпитание, разбира се, винѫги споредъ духа на вѣрата и отечественната история. Слѣдователно, таково образование и благовъзпитание сѫ на́й-нужнитѣ и на́й-полезнитѣ нѣща за убезпечение бѫдѫщето на България. Къмъ това заключение ни привежда културната история на образованитѣ народи. Та не е нужно да говоримъ много и да доказваме, че на́й-здравия и на́й-сигурния залогъ за щастието, както на всѣки човѣкъ отдѣлно така и скупомъ на единъ цѣлъ народъ, е само образованието и благовъзпитанието, и че невѣжеството е винѫги единственната главна причина на злочестинитѣ на хората. Ето на́й-ближнитѣ около насъ народи, които до прѣди единъ вѣкъ бѣхѫ твърдѣ злочести отъ всѣка страна, каквото Гръцитѣ, Ромѫнитѣ, Сърбитѣ, таче и Маджаритѣ, особенно пъкъ Чеситѣ, Хърватитѣ и пр. въ Австро-Унгария, като отъ половина столѣтие насамъ полагѫтъ на́й-главнитѣ си грижи и залѣгания за придобивание, колкото е възможно по́-вече, по́-широко и здраво образование и народно благовъзпитание, съгласно съ тѣхната история и вѣра, турихѫ по тойзи начинъ, едни по́-вече други по́-малко, здрава основа за обезпечение на своята доброчеста бѫднина, и днесъ тѣхнитѣ учени мѫ-

жие вече се намѣрватъ въ нáй-ближни, дружески сношения съ цѣлия европейски образованъ свѣтъ, по взаимно спомагание и съдѣйствование за тѣхния народенъ и общъ човѣшки напрѣдъкъ, — който е самия изворъ на всичкитѣ добрини за всинца ни на тойзи свѣтъ.

Дордѣто така разсѫждавахме за бѫдѫщето на България, дойде ни на умъ слѣдующата мисъль: че *нáй-добрѣ ще бѫде — за правилното развитие на българския народъ — да се възроди отново първото българско учѥнолюбиво Дружество, което споменѫхме пó-горѣ.* А за да може да се удържи и да напрѣдва въ своята задача, тó ще трѣбва да се възроди на основи, колкото е възможно, пó-здрави. Цѣлта на това дружество като ще си остане все сѫща и за напрѣдъ, и тя като бѣше извѣстна на дотогавашното наше образовано общество, имаше надѣжда да се вѣрва, че нововъзражданието на това Дружество ще се посръщне съ още пó-голѣма радость и благоволение отъ всички благоразумни Българе. Самата задача на подновеното Дружество, за постигание на цѣлта му, смѣтахме да бѫде: *спомагание, по възможности, за правилното развитие на българския народъ чрезъ разпространение общото просвѣщение въ народа и особенно чрезъ всестранното изучвание на България и на минѫлия и на сегашния животъ на българския народъ, по всичкитѣ му тънкости.* Отъ общото просвѣщение народитѣ ставатъ честити, само като хора на свѣта; а отъ всестранното изучвание на народитѣ и на земитѣ имъ, тѣзи народи дохождатъ въ своето пълно истинско самосъзнание, което е основа на тѣхната самостоятелность и залогъ за тѣхната честита бѫднина. За това, както едната така и другата часть на задачата на Дружеството виждахѫ ни се необходими за постигвание прѣдназначената му цѣль — *пълно обезпечение на честитата бѫднина на българския народъ.*

На такива основи и съ такава програма намислихме да се поднови реченното Дружество, съ такъвъ духъ и направление да зачене своята подновена дѣятелность, като прибере и усрѣдоточи около си всичкитѣ здрави интелигентни сили на България, които съ непоколебимо единомислие и чиста народна любовь да посвятятъ цѣлия си животъ изключително въ трудове за правилното нравственно и материално развитие на българския народъ. За това, на скоро ний се заловихме да изучимъ организацията на такивато дружества, особенно въ Австрия и нáй-паче въ Чехия, и възъ основа на това изучвание съставихме главнитѣ общи основи за прѣдполагаемий уставъ на Дружеството, като взехме въ съображение нуждитѣ на България, до колкото ги познавахме. Тази работа се свърши въ м. Августъ г. 1867[1]).

---

[1]) Тъкмо по онова врѣме отъ Цариградъ пристигнѫ въ Прага единъ Полякъ, именемъ Przyłyłski, който заминуваше съ „тайна“ мисия отъ турското правителство за Парижъ. Както се научихме, той е билъ началникъ на тайното полско правителство въ Варшава, по врѣмето на полското въстание въ г. 1863. Господство му въ Прага бѣше се спрѣлъ нарочно да се види съ нѣкои Чеси, особенно съ оние, които неразбрано съчувствувахѫ на полскитѣ работи, и на които въ чело бѣше между другитѣ професоръ *Емануилъ Тоннеръ* и отъ духовно звание извѣстния чехския старъ списатель и горещъ папски поклонникъ, Високопрѣподобнѣйший вишеградски (kanovník =) архиман. *Вацславъ Штулчъ.* Като се видѣлъ съ тие и съ други господа Чеси, между друго, имъ кавалъ господинъ Пршибилски, че вѣститѣ за дви

Слѣдъ това захванжхме да мислимъ: *какъ* и *отъ дѣ* ще да бжде найдобрѣ да се зачене да се дѣйствува между нашитѣ единородци за самото подновение на Дружеството, разбира се, на по-здрави и по-широки основи, и най-сетнѣ *дѣ* да се установи неговото срѣдоточно мѣстопрѣбивание. За да може да се удържи и да се заячи Дружеството колкото е нужно, то трѣбва да се снабди съ доста сили несамо нравственни но и материални, а тия подирнитѣ се състоятъ въ парични капитали, приходитѣ на които да бждатъ достаточни за поддържанието на Дружеството. А защото между единородцитѣ ни въ България не се намѣрватъ тъй много заможни хора както между оние, що живѣжтъ въ чужбина, особенно въ Ромжния и въ (бивша ромжнска и русска) Бесарабия, намѣрихме за по-добрѣ да се поднови Дружеството за нѣколко врѣме въ чужбина отъ тамкашнитѣ Българе и отъ сжщитѣ да се поддържа, дордѣто заякне достаточно отъ къмъ материалната си страна, и дордѣто стане добрѣ извѣстно на всички Българе, послѣ да се прѣмѣсти въ Цариградъ или на друго таково мѣсто въ България, което съ врѣме би могло да стане срѣдоточие на политическото и черковото управление на нашето отечество.

За извършване на оная часть отъ задачата на Дружеството, която има общъ характеръ, и възъ която посочихме по-горѣ, мисляхме да се прибави при Дружеството единъ клонь, или по-послѣ да се състави отдѣлно друго Дружество, подъ наименование *Българска Матица*, на което Дружество специалното назначение прочее да бждѣше *съставяние и издаване разни полезни книги, писани на чистъ вразумителенъ български езикъ, съвсѣмъ достжпни отъ турската цензура за всичкитѣ Българе въ Турската империя, и продавани съ най-умѣрена цѣна.*

Освѣнъ подновеното Дружество, така съставено и устроено, мисляхме още да се приканятъ нашитѣ единородци, особенно що жи-

---

женията въ България, за които се много пише отъ нова година насамъ въ нѣкои вѣстници и особенно въ чехски вѣстници, сж прѣкалени лъжи, че Българетѣ сж твърдѣ мирни хора и съвсѣмъ благодарни отъ турскитѣ си господари, и, ако прѣзъ пролѣтьта и да станахж нѣкои малки глупости отъ нѣкои извѣяни млади Българе, които бѣхж подкупени отъ (московскитѣ =) русскитѣ панслависти, въ кратко врѣме обаче се потжпкахж съвсѣмъ тѣхнитѣ глупости отъ самото българско население. Нѣкои отъ Чеситѣ камо му възразили, че не може да бжде така работата, „защото, казали му, имаме тукъ Българе, които получаватъ вѣрни свѣдѣния за положението на България", тогава г. Пршибилски пожелалъ да се запознае съ пражскитѣ Българе, та, по този случай, господство му се срѣщнж и съ насъ. Слѣдъ като се поразговорихме за българскитѣ работи, ние му казахме безъ всѣки забикалки, че Българетѣ не сж ничие чуждо орждие, че тѣхното положение е станжло вече несносно, и че тѣ по никой начинъ нѣма да се откажатъ отъ своитѣ искания, които искавахж чрезъ извѣстния мемоаръ къмъ Султана отъ своя таенъ централенъ комитетъ въ Букурещъ, и, слѣдователно, ако иска Султанътъ и Европа да се въдвори траенъ миръ за напрѣдъ на балканския полуостровъ, ще трѣбва напълно да се удовлетворжтъ Българетѣ, съгласно съ рѣченния тѣхенъ мемоаръ. Господинъ Пршибилски заминж послѣ за Парижъ да испълни своята турска миссия: да издаде на френски една брошура, въ която да изкаже оние мисли за положението на България, които бѣше съобщилъ въ Прага на ческитѣ полянофили; и както се научихме, такава брошура наистина била излѣзла тогава въ Парижъ, но, като не ни се падж на ржка, ние не можемъ да кажемъ нищо по-вече за нея.

вѣжтъ вънъ отъ България, за да направятъ още двѣ работи, споредъ насъ, тòже много потрѣбни за трайното бѫдѫще обезпечение на цѣлокупна България. Тия работи сѫ: да съберѫтъ Българетѣ помежду си единъ капиталъ нáй-малко отъ три милиона лева. Съ едина милионъ да откриѭтъ и поддържатъ въ Солунъ една пълна клас. гимназия съ добрѣ устроенъ голѣмъ пансионъ, несамо за Македония но и за цѣла България, и при тѣхъ още двѣ първоначални образцови училища, едното за момчета, другото за момичета отъ мѣстнитѣ жители; и съ другитѣ два милиона да основатъ Българска Банка пакъ въ градъ Солунъ, защото Солунъ заедно съ Македония, въ сѣко отношение, е нáй-важната часть на цѣлото ни отечество за неговото бѫдѫще; а пъкъ тази наша югозападна страна, ако и да е населена нáй-много съ Българе, между които нѣма нито единъ Сърбинъ, а само малко Турци, нѣколко Куцовласи и още пó-малко чисти Гръци, и тò татъкъ на югъ кѫдѣ Халкидицкия полуостровъ, угрожава се обаче отъ три страни съ душмане, единъ отъ други пó-опасни: отъ югъ съ Гръцитѣ, нáй-старитѣ наши неприятели, отъ западъ съ бойовнитѣ и полудиви Арнаути, и отъ сѣверъ съ нашитѣ братия Сърбитѣ. Съ таково българско училище въ Солунъ, дѣто ще прихождатъ на учение Българчета отъ вси страни на България, та ще се запознаватъ нáй-отблизо съ македонскитѣ си братия, както и тие съ първитѣ, Македония се спасява за винѫги прѣдъ всѣка вражия рѫка, и остава страна на цѣлокупна България. А чрезъ българската народна банка въ Солунъ както и чрезъ тамкашнитѣ български училища, самия тойзи градъ, на който днешното население се състои пóвече отъ Евреи, ще стане съ врѣме тòже Български градъ, толкова пó-лесно че околноста му е населена нáй-много съ чисти Българе. Солунъ въобще, като основа за бѫдѫщий центъръ на цѣлокупна България, има за сега тази особна сгодность още, че се намѣрва възъ хубаво пристанище на Бѣло (Срѣдемено) море, споредъ което, освѣнъ консули на всичкитѣ европейски сили, живѣѭтъ въ тойзи градъ, кое врѣменно кое и за пó-дълго врѣме, дору и за винѫги, и много чужденци-Европейци, та, поради това, тамкашнитѣ Турци и властитѣ имъ ставатъ отъ день на день пò-умѣренни и пò-кротки. А чрезъ желѣзния пѫть, който свързва срѣдня Европа съ Бѣло море прѣзъ Солунъ, и съставя нáй-краткия нейнъ пѫть прѣзъ сѫщото море и Суецкия каналъ за Индия, Солунъ придобива извънредно голѣмо значение, като става главна порта на тойзи пѫть.

Въ една отъ своитѣ сказки, държани въ Браила на 27 февруария и на 6 марта г. 1870 въ помѣщението на Бълг. Кн. Дружество, и посвятени изключително за Македония, намираме почти сѫщитѣ мисли за значението на тази българска страна и особенно на главния нейнъ градъ Солунъ. Ето между друго що намираме въ реченната сказка по тойзи прѣдмѣтъ: „Като разгледаме добрѣ естественото географическо положение на Македония, каква посока иматъ нейнитѣ рѣки, планини, и пр.; при това, като вземаме въ прѣдвидъ историята на тази земя отъ една страна, и отъ друга новото особенно направление отъ прѣдполагаемий нáй-ближенъ пѫть за всемірната търговия

на Срѣдня Европа съ Индия чрезъ Суецкия каналъ, ще видимъ, че Македония не подирь много врѣме, (като се направи желѣзницата между Солунъ и Бѣлградъ прѣзъ София и Нишъ) ще стане нáй-главна порта на тойзи търговски пѫть, и ключьтъ на тази порта ще бѫде, безъ съмнѣние, Солунъ. Ако това е така, тогава отъ цѣлото ни отечество сама Македония, съ Солунъ на чело, се явява нáй-сгодно мѣсто за главно срѣдоточие на всичкитѣ наши залѣгания за правилното развитие и напрѣдвание на българскня народъ, въ всѣко отношение. Единъ народъ, който се лишава отъ такъвъ добъръ центъръ, колко и да има инакъ сгодни условия за своя напрѣдъкъ, неможе да продължава правилното си развитие, и да се усили достатъчно, за да може да обезпечи, както трѣба, своето честито бѫдѫще. Каквото е Парижъ за Френцитѣ, Москва-Петербургъ за Русситѣ, Лондонъ за Англичанетѣ, Будинъ-Пеща за Маджаритѣ, Прага за Ческитѣ, Загребъ за Хърватитѣ, таково срѣдище трѣбва да стане Солунъ за Българетѣ".

Отъ нинѣ на татъкъ не Цариградъ нито самà Марсилия, нито Одесса, нито пъкъ Триестъ, поне за Германския свѣтъ, не ще да има таково велико значение каквото нашъ Солунъ, бѫдѫщия Петербургъ на велика, етнографическа, Сан-стефанска България. Който ще има въ рѫцѣ си Солунъ, той ще да има и нравственната игемония на цѣлия балкански полуостровъ. Въ такъвъ смисълъ ний сме се произнесли за бѫдѫщето значение на Солунъ и прѣди 5 години въ „Пер. Списание" (виж. кн. VI. стр. 137 въ забѣл. отъ Срѣдецкото му издание).

Още прѣди 26 години намъ ни се паднѫ случай да дойдемъ до тие мисли и заключения възъ значението на Македония и Солунъ за бѫдѫщето на цѣлокупна България, а именно въ г. 1862, когато бѣхме честити да се запознаемъ лично съ чехския нáй-славенъ историографъ, покойний *Фр. Палацки*. Като пожела да му кажемъ, какво знаемъ за тогавашното положение на България, особенно за вървежътъ на черковниятъ ни въпросъ както и за други наши народни работи, и ний като му съобщихме щото знаяхме отъ български вѣстници и отъ частни писма изъ България, г. Палацки ни запита, да ли сме запознати добрѣ съ всичкитѣ пó-важни съчинения, писани на разни европейски езици, въ които се говори за народитѣ и земитѣ на балканския полуостровъ и особенно за Българетѣ отъ пóново врѣме. Ний като му споменѫхме за нѣкои отъ тойзи родъ списания, които сме изучвали малко-много,[1]) той прѣпоржча ни още нѣколко; ала между прѣпоржчанитѣ имаше едно, което ние едвамъ по име знаяхме до него врѣме, и което било за насъ Българетѣ отъ нáй-важнитѣ съчинения по етнографията и въобще по старата и нова география на

[1]) Пó-главнитѣ отъ тия списания сѫ: 1) Slovanské Starožitnosti. P. J. Šafařík, — v Praze. 1837; 2) Reise durch Rumelien. A. Grisebach. Göttingen. 1841; 3) Slovanský Národopis. P. J. Šafařík, v Praze 1842; 4) Les Slaves de Turquie. C. Robert. Paris. 1843; 5) Voyage en Bulgarie. Blanqui. Paris. 1843; 6) Очеркъ путешествія по Евр.-Турціи. В. Григоровичъ. Казань 1848; 7) La Turquie d'Europe. Ami Boué. Paris. 1840; 8) Rozkvět slovan. literatury v Bulharsku. P. J. Šafařík. v Praze. 1848 (въ Časopis čes.

Македония. Това съчинение е отъ бившия австрийски консулъ въ Янина, *Ханъ*, което самъ пок. Палацки ни зае отъ своята домашна библиотека да го изучимъ. Заглавието му е: Reise von Belgrad nach Salonik von J. G. von Hahn. Wien 1861.

И така съчиненията, въ които между друго се разправя малко или много, и за България въобще и особенно за нейната югозападна часть (Македония), съчинения отъ Шафарика, В. Григоровича, Ами Буе, Гилфердинга (особенно за царствованието на българския царь Самуила), Верковича, Бр. Миладинови, Лежана, както и гореспоменжтото Ханово съчинение, тъй ни освѣтихж, щото да си съставимъ онова високо понятие за бжджщето значение на Македония и Солунъ, което пó-горѣ изказваме, до колкото мислимъ че ще има това значение тѣсна връзка съ бжджщитѣ общи сждбини на цѣлото ни отечество.

Съ тия мисли и кроежи, изказани до тукъ за бжджщето на България, ний, прѣзъ есента на сжщата 1867 година, посрѣщнжхме въ Прага своя бжджщи другарь г. Марина Дринова, когото до тогава не познавахме лично. По онова врѣме той живѣеше при семейството на негово сиятелство князя Голицына, като учитель на чедата му, които до тогава сж биле на прѣбивание въ Италия и Швейцария, и отъ тамъ бѣхж пожелали да дойджтъ на Прага, и да прѣкаратъ баремъ година врѣме и въ Чехия, та самъ Дриновъ бѣше дошелъ прѣдварително въ Прага да види, да ли ще се намѣрятъ тукъ всичкитѣ сгодности и охолности, поне за прѣзимуване на рѣченното високопочитаемо русско семейство въ Прага. Г-нъ Дриновъ, като останж нѣколко деня тука и се увѣри, че ще може да се поживѣе твърдѣ добрѣ и въ тойзи градъ, заминж отъ тука и отиде при князь Голицыновото семейство, за да се завърне съ него назадь въ Прага. При тази лична срѣща, много честита за нази, ний имахме пълна възможность да се запознаемъ единъ други твърдѣ отблизо, като си изказахме взаимно своитѣ намѣрения и замисли, своитѣ чувства и мисли за разни въпроси, особенно що се отнасяхж до нáйближното бжджще на отечеството и народътъ ни, и, като се видѣхме, че по всички тие въпроси сподѣляме досущъ току-речи еднакви чувства и мисли, свързахме въ кжсо врѣме едно истинско другарство помежду си.

За това, никой отъ читателитѣ ни не ще да се почуди сега, като кажемъ че г. Дриновъ съ възхищение и съ голѣма радость посрѣшнж нашитѣ мисли и планове, които изложихме пó-горѣ особенно за съставяние едно *„Българско Книжовно Дружество“* извънъ България, заедно и *„Българска Матица“* или пó-добрѣ за подновението на първото българско книжовно дружество, наречено въ Цариградъ *„Българска Книжнина“*, и пр. Той отъ душа несамо се възрадувà, но

---

muzeum); 9) Pregled turskog carstva v. Evropi. Jukić. Zagreb. 1850; 10) Вѣкъ болгарскаго царя Симеона. С. Н. Палауѕовъ. С.-Петербургъ. 1852; 11) Письма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ. А. Гильфердингъ. Москва 1854—59; 12) Народни песме Македонски Бугара. Ст. Верковичъ. Београдъ 1860; 13) Бжлг. Народни Пѣсни. Бр. Миладинови. Загребъ. 1861; 14) Ethnographie de la Turquie d'Europe. C. Lejan. Paris. 1861; 15) Болгарскія пѣсни. П. Безсоновъ. Москва, 1855. –

и другарски ни насърдчи, като казваше между друго: „Ще трѣбва да се залѣгнемъ за усѫществението на тази работа, та дано да стане, и азъ вѣрвамъ да сполучимъ, стига да се заловимъ да работимъ за нея, както трѣбва. Ти, другарьо, ако и да имашъ още своя работа при завършване курса на учението си тукъ, ще трѣба да гледашъ до идуща пролѣть да свършишъ каквото можешъ, и, щомъ пукне пролѣтта, ще оставишъ Прага и непрѣменно ще тръгнешъ да идешъ гдѣто трѣбва, за да се заловишъ да работишъ помежду нашитѣ родолюбиви единородци, — за усѫществението на тази хубава и за народа ни на́й-полезна работа. Зимасъ ще бѫдемъ тука, та има-щемъ доста врѣме да обмислимъ добрѣ и да разсѫдимъ, какъ ще можемъ да стигнемъ до пълна сполука въ тази работа. На драго сърце азъ щѫ ти помагамъ отъ тука, колко е нужно; и когато ще се увѣришъ, че ще имаме вече сполука въ това прѣдначинание, ще ми явишъ, да слѣзѫ и азъ при тебе, дѣто ще да се пристѫпи да се усѫществи това отъ належаща потрѣба народно дѣло, та, при съдѣйствието на другитѣ ни тамъ почтенни родолюбци, надѣѭ се и азъ доста да ти спомогнѫ съ личното си присѫтствие, до колкото ще ми бѫде възможно“.

Слѣдъ единъ мѣсецъ врѣме, г. Дриновъ се завърнѫ въ Прага заедно съ Князь-Галицыновото домочедие, придружено отъ семейството на покойний генералъ Ермолова и отъ младия графъ Кисельева, които остахѫ да живѣѭтъ тамо около двѣ—три години. И така, прѣзъ всичката зима (г. 1867—8) можахме да се виждаме доста често съ г. Дринова, да се разговаряме за разни наши въпроси и да прѣмислимъ особно за прѣдполагаемото съставение на Българското Книжовно Дружество. Дриновъ, както казахме и по́-горѣ, почти чрезъ нищо не се различаваше въ мислитѣ си съ насъ по всичкитѣ български въпроси, които се подигахѫ въ разговоритѣ ни, а само по единъ въпросъ той не можи да остане съгласенъ съ насъ. Тойзи въпросъ бѣше за мѣстото, което би могло да бѫде на́й-сгодно отъ всѣка страна за *бѫдѫщия центръ на България.* Дриновъ ни увѣряваше и ни доказваше, че за тази цѣль *Срѣдецъ* (София) ще бѫде на́й-сгодното мѣсто, и то̀ на слѣдующитѣ основания:

1) че тойзи градъ, поради географическото си положение, е на́й-срѣдоточно мѣсто на цѣлия балкански полуостровъ и споредъ това до прѣди 100 години е билъ почти до 300 години фактически центъръ на Европейска Турция, слѣдъ Цариградъ;

2) че, споредъ това негово географическо положение, ще да бѫде, безъ съмнѣние, и за напрѣдъ центъръ на всичкия балкански полуостровъ, несамо въ политическо но и въ икономическо отношение, защото желѣзнитѣ пѫтища отъ всичкитѣ посоки на тойзи полуостровъ ще да се кръстосватъ тъкмо прѣзъ тоя градъ;

3) че сѫщия градъ освѣнъ дѣто се намѣрва въ срѣдата на единъ много здравъ и плодоносенъ прѣдѣлъ, но тойзи прѣдѣлъ е и доста населенъ само отъ чисти Българе; и слѣдователно

4) *че Срѣдецъ съ околноста си е на́й-сгодното мѣсто за якото свръзване на всичкитѣ страни на цѣлокупна България,* и въ сѫщото врѣме на́й-ближно къмъ сърбскитѣ граници, отъ кѫдѣто населението

въ България, ако и да се състои само отъ чистъ български елементъ, но тойзи елементъ е още нáй-малко пробуденъ, та ще трѣбва да се приведе въ пълно народно съзнание, а за тази цѣль близоста на Срѣдецъ ще да има нáй-благотворно влияние.

Тежината на тие доводи за отличната сгодность на Срѣдецъ за бѫдѫщи центъръ на цѣлокупна България е толкова голѣма, щото ний не намѣрихме нито единъ другъ доводъ, доста силенъ за да уборимъ колко-годѣ реченнитѣ доводи, и за това казвахме само, че Срѣдецъ нáй-сетнѣ може да бѫде за България това, което е Москва за Руссия. Солунъ обаче, споредъ доводитѣ, които изказахме пó-горѣ за неговото бѫдѫще значение, утвърждавахме и тогава прѣдъ г. Дринова, че тойзи градъ трѣбва непрѣмѣнно да стане нашъ Петербургъ, ако искаме да обезпечимъ за винѫги неотлѫчимоста на цѣла Македония съ България, защото България инакъ — безъ Македония — би-ще лишена отъ всѣко значение на балканския полуостровъ, и, по всѣка вѣроятность, не подирь много врѣме, тя ще да се подчини, волею неволею, на оная сила, която ще има Македония въ рѫцѣтѣ си. Срѣдецъ е сега дѣйствителенъ центъръ на свободна България, а когато ще бѫде и Македония съединена къмъ България, видѣ-щемъ тогава, да ли тойзи градъ ще остане и за напрѣдъ столица на цѣла България, или ще се прѣобърни на българска Москва, а Солунъ на български Петербургъ[1]).

Прѣзъ сѫщата зима, г. Дриновъ, покрай другитѣ си занятия, приготвяше и среждаше нужнитѣ материали за съставение на своитѣ съчинения: 1) „Погледъ врьхъ *произхожданье-то на българскіи народъ* и начало-то на Блъгарска-та Исторія“, 2) „Исторически прегледъ на *Българска-та църква* отъ самото ѝ начало и до днесь, 3) *„Заселеніе Балканскаго Полуострова Славянами“*, и 4) *Южные Славяне* и Византія въ X. вѣкѣ“, отъ които първитѣ двѣ излѣзохѫ на свѣтъ прѣзъ 1869 въ Вѣна, а другитѣ двѣ въ Москва прѣзъ г. 1873 и 1875. Тия съчинения, поради строгото си научно достойнство, заематъ първо мѣсто и до днесъ въ новата българска писменность, и сѫ отъ първитѣ украшения въ научната общо-словѣнска литература за историческото познавъние на южнитѣ Словѣне въобще.

И така, дордѣто да се измине зимата и да се зачене пролѣтта, ний съ г. Дринова можахме да обсѫдимъ доста добрѣ въпросътъ за

---

[1]) Солунъ, стане ли той наша Одесса или нашъ Петербургъ, бѫдѫщето ще рѣши. Но желателно е бѫдѫщия нашъ Солунъ да не бѫде на сѫщото мѣсто и за напрѣдъ, дѣто се намѣрва днешния, ами да се заправи отъ десна или лева страна до самото устие на р. Вардаръ, разбира се, ако тази мѣстность се окаже доста сгодна за въздигание на новъ приморски градъ, и тогава между българския новъ и стария днесъ еврейски Солунъ ще има едно растояние отъ 5—6 часа. И така по тойзи начинъ бѫдѫщия нашъ Солунъ не ще може да се зарази тъй много и тъй лесно съ Еврейщина, каквото е днешния несамо заразенъ но и съвсѣмъ завладѣнъ отъ Еврейщината. Впрочемъ ний нѣмаме нищо противъ нашитѣ досегашни (и бѫдѫщи) съграждане испански Евреи, защото гледаме, че тѣ залѣгатъ да бѫдѫтъ за напрѣдъ пó-добри български граждане, отъ колкото до сега, и тази имъ постѫпка е много умна, дѣто се грижатъ да бѫдѫтъ и тѣ истински синове на общото наше отечество. Ний се надѣваме, че тѣ нѣма никакъ да се отбиватъ отъ той пѫть, защото е добъръ както за насъ така особно и за тѣхъ сами.

съставението на Българското Книж. Дружество, можахме да се наговоримъ твърдѣ добрѣ, кога именно и какъ да се захване да се дѣйствува за тази работа, и пр. Пролѣтта (г. 1868) настанѫ, и ний вече се простихме съ Дринова, и тръгнахме отъ Прага за Ромѫния. Тукъ като пристигнѫхме, за нáй-благословно намѣрихме да обиколимъ нáй-напрѣдъ всички мѣста изъ Ромѫния, дѣто има много заселени Българе, и съ тѣхъ да се запознаемъ, безъ да имъ обаждаме обаче, по каква работа ходимъ изъ Ромѫния. Така и сторихме. Пó-главнитѣ мѣста, които пропѫтувахме тогава изъ Ромѫния, за да диримъ родолюбиви Българе, бѣхѫ: Турну-Северинъ, Кральово (Крайова), Гюргьово, Букурещъ, Плоещъ, Бузѫу, Браила, Галацъ, Рени, Исмаилъ и Болградъ. Отъ тука прѣхвърлихме се въ русска Бесарабия и отидохме прѣзъ Аккерманъ на Одесса. Въ тойзи градъ, ний се спрѣхме и задържахме нáй-много врѣме, каквото прѣди това и въ Букурещъ. Слѣдъ запознаването си съ одесскитѣ пó-прѣдни Българе, ний вече се рѣшихме да откриемъ на първитѣ отъ тѣхъ цѣлта на своето пѫтуване, и тò нáй-много за това, че тѣ ни се показахѫ особенно твърдѣ благонаклонни къмъ общонародни прѣдприятия, и ний тогава, като младъ и едвамъ що стѫпвахме въ практическото общожие на хората, та нѣмахме почти никакъвъ опитъ отъ тойзи животъ, лесно повѣрвахме даже пóвече, отъ колкото трѣбаше, на тѣхнитѣ голѣми обѣщания, които отпослѣ не се погрижихѫ да испълнятъ, както подобава.[1]) Отъ Одесса посѣтихме въ Кишиневъ

[1]) Одескитѣ Българе, въ чело на които бѣше богатия търговецъ, покойний Николай Мироновичъ Тошковъ, записахѫ за Дружеството единъ капиталъ около 20,000 рубли книжни, отъ които 15-тѣхъ хиляди бѣхѫ отъ самаго Тошкова. До сѫщаго Тошкова внесохѫ се на врѣменно хранение още 2—3000 рубли книжни, пожертвования за Дружеството отъ Кишиневскитѣ Българе (1300 рубли), отъ Болградчане (557 рубли) отъ Каприяновския мънастирь (само 300 рубли!), отъ Букурещъ (400 лева въ злато) и пр. Както тия суми, на брой около 2—3000 рубли, така и своитѣ 15 хиляди рубли покойний Н. М. Тошковъ не внесе, както се изискваше, въ касата на Дружеството въ Браила, а само лихвитѣ имъ 8% внася 3—4 год. наредъ въ Браила на Дружественното управление. Неговия примѣръ точно послѣдовахѫ и другитѣ Одески Българе.

Слѣдъ смъртта на п. Тошкова, която се случи въ г. 1874, управлението на Дружеството не закѫснѣ да вземе мѣрки за прибирането на гореозначенитѣ капитали на Дружеството, находящи се въ Одесса на врѣменно хранение въ касата на пок. Тошкова. Два пѫти нарочно ходихѫ въ Одесса упълномощени лица отъ Дружеството, за до приберѫтъ тие капитали, но никакъ не можихѫ да сполучатъ, макаръ че имахѫ на рѫка всичкитѣ автентични документи за тази работа, подписани отъ рѫката на самаго п. Тошкова.*) Главния ликвидаторъ на имота на п. Тошкова, покойний Мина Пашовъ е отказалъ категорически да прѣдаде Тошковия дългъ на Дружество, като е отговорилъ на послѣдния пратеникъ отъ Дружеството, че, „наистина, такива капитали фигуриратъ въ касовитѣ тетвери на п. Тошкова, но азъ не могѫ да ги прѣдамъ на лицата, които управляватъ сега Дружеството, защото това Дружество не е потвърдено до сега отъ никое правителство. Лицата, които сѫ подарили тие капитали на Дружеството, само тѣ иматъ право да искатъ паритѣ, и само *тѣмъ* ще ги прѣдамъ, разбира се, когато ми прѣдставятъ автентични разписки отъ п. Тошкова за приемването на тия пари“. Тогава пратенникътъ е молилъ п. Пашова, да прѣдаде реченнитѣ капитали въ одесския банкъ, на врѣменно хранение, дордѣто управителитѣ на Дружеството се споразумѣятъ по това дѣло съ самитѣ подарители на тие капитали и съ наслѣдницитѣ на п. Тошкова. Обаче п. Па-

*) Тие документи сѫ тукъ, положени въ Народната Банка отъ страна на „Бълг. Кн. Дружество“ чрезъ министерското на Нар. Просвѣщение.

нашитѣ единородци, и въ Киприяновския мънастирь нашитѣ благочести старци; послѣ се завърнжхме пакъ въ Одесса.

Така или инакъ, но одесскитѣ Българе, чрезъ любезния си приемъ, които ни направихж, чрезъ сърдечното си благоволение и готовность да ни съдѣйствуватъ и щедро да спо́могнжтъ за испълнение задачата на нашето пжтувание, насърчихж ни въ пълна надѣжба, че дѣлото ще се увѣнчѣе съ пъленъ успѣхъ. За това, ний се удързостихме да имъ поискаме особенна прѣпоржка за това прѣдначинание до по́-първитѣ български родолюбци въ Ромжния, и честити бѣхме да се снабдимъ отъ тѣхъ съ на́й-добри прѣпоржки за тази цѣль до всички по́-извѣстни наши родолюбци въ Ромжния, на които между друго явяваxж нашитѣ одесски първенци, че посрѣщатъ съ радость тази работа, и че отъ своя страна тѣ, на драго сърце, ще спомогнжтъ за сега на́й-малко съ 20—30 хиляди рубли. Съ тия прѣпоржки ний тръгнжхме отъ Одесса прѣзъ м. юлий г. 1868 за Ромжния, дѣто въ течение на два мѣсеца можахме да обходимъ изново всичкитѣ гореспоменжти градове, и насждѣ бѣхме честити да се посрѣшнемъ съ на́й-добъръ приемъ отъ всички наши единодци, на които съобщавахме цѣлта на своето пжтувание. Работата тръгнж добрѣ и вървѣше къмъ благополучното си усжществение. Въ края на сжщата година, тя можеше да се свърши съ пълна сполука, ако да не бѣхж се породили недоразумѣния между по̀-влиятелнитѣ ни единородци върху въпросътъ, дѣ да се установи постоянното мѣстопрѣбивание на прѣдполагаемото Бълг. Книж. Дружество. И защото между тѣхъ не можа́ да се дойде до едно пълно споразумѣние по тойзи въпросъ само чрѣзъ взаимни дописвания, работата се проточи още почти цѣла година. На́й-сетнѣ, слѣдъ двѣ общи събрания, направени въ Галацъ и Браила отъ прѣдставители на всичкитѣ споменжти Българе, разгледа се и окончателно се прие устава на Дружеството, и се рѣши да бжде мѣстопрѣбиванието на Дружеството *въ Браила*.

Всичко това се свърши на 29 Септемврий 1869, и Дружеството се прогласи за отворено отъ 1 Октомврий г. 1869 въ Браила. И така цѣли 17 мѣсеца (отъ начало на Майя г. 1868 до края на Септемврий г. 1869)

шовъ и това не е рачилъ да направи именно за това, защото и той, за жалость, принадлѣжеше къмъ оние наши родолюбци, що се отличаватъ въ патриотизма си по́-вече съ думи отъ колкото съ дѣло. Истина е, че споредъ римската стара пословица, ний сме длъжни да казваме за хората подирь смъртта имъ или добро или нищо зло (= de mortuis nihil nisi bonum), но тази работа е обща и не малка, та ний сме принудени да оставимъ на страна споменжта хубава пословица и да кажемъ самата истина: че, ако бѣхж се запазали тие капитали, до нинѣ тѣ щѣхж да се удвоятъ, и Дружеството днесъ на вѣрно щѣше да има единъ капиталъ поне отъ 170.000 лева, а не едвамъ 70.000, както забѣлѣжихме по́-горѣ. Така е то̀, когато една работа се намѣрва въ ржцѣтѣ на хора, които не могжтъ да се радватъ съ извършвание на добри, на честни и благородни дѣла.

Като изказваме тука самата истина за пропадванието въ Одесса на 100.000 л. капиталъ на Дружество, не искаме съ това да наскърбимъ ни на́й-малко нито едного отъ одесскитѣ ни покойни и живущи единородци, защото извѣстно на всинца ни, че по́-вечето отъ тѣхъ, въ течение на цѣлъ половинъ вѣкъ, сж направили твърдѣ голѣми услуги на българския народъ и отечество за неговото умствено и нравствено повдигание. —

трѣбаше да се прѣдадемъ въ непрѣкжснжто и по нѣкога пълно съ горчевини работение, дордѣто да се основе и отвори реченното Дружество. Дѣ и какви улеснения отъ една страна, дѣ и какви спънки и мжчнотии, отъ друга страна, посрѣщнжхме прѣзъ това врѣме за работата на Дружеството, ще бжде много любопитенъ и поучителенъ разказъ дору и за всѣки днешенъ български общественъ дѣецъ, ала тò е вече материалъ за подробното изложение историята на Дружеството, и за това ний тукъ изоставяме тия подробности. На кжсо ще забѣлѣжимъ само, че ако да не бѣхме имали отколешно и твърдѣ близко приятелство съ г. *Василя Друмьова* (нинѣ Търновский митрополитъ Климентъ Браницкий),[1]) както и ако да не бѣше ни се паднжлъ онзи честитъ случай да се срѣщнемъ въ Прага и да се сдругаримъ съ г. *Дринова*, Дружеството не можеше да се основе.[2]) При това, считаме за своя особенно приятна длъжность да забѣлѣжимъ още, че за усжществението на това дѣло твърдѣ много спомогнжхж мнозина наши задгранични родолюбци съ своитѣ щедри пожъртвования, особенно Браилскитѣ Българе, между които нáй-много се отличихж г. *Стефанъ Беронъ* и г. *Николай Ценовъ*. Първия, като записа съ щедрата си десница 10.000 лева за Дружеството, сжщо и любезната му съпруга г-жа Мария други 1.000 лева, подкани всички други пожъртвователи да запишжтъ отъ своя страна още пò-щедри помощи, споредъ силата си. Така и г. Ценовъ записа 12.000 лева, неговата почитаема съпруга г-жа Иванка тòже записа други 2.000 лева. Както г. Беронъ така и г. Ценовъ, и госпожитѣ имъ во врѣме си внесохж записанитѣ пожертвования въ касата на Дружеството, споредъ както бѣхж ги записали — едни въ пò-много други въ пò-малко срокове. Тѣхния благороденъ примѣръ съ радость послѣдовахж и другитѣ ни великодушни пожъртвователи въ Браила. И така, съ тойзи начинъ се даде можность на Дружеството да зачене отъ г. 1870, своята ако и твърдѣ скромна но за тò достопочтенна дѣятелность върху народното българско книжовно поле, свидѣтелство за която дѣятелность служжтъ Браилскитѣ издания на Дружеството. Отъ търговското ни съсловие г. Ст. Беронъ и г. Н. Ценовъ бѣхж прочее главнитѣ виновници,

---

[1]) Друмьовъ е авторътъ: 1) на хубавитѣ български повѣсти, а) *„Нещастна фамилия“*, обнародвана въ „Български Книжици“ (год. 1860—1861), б) *„Ученикъ и Благодѣтель“*, обнародвана въ подлистникътъ на в. „Съвѣтникъ“ (г. 1874); 2) нáй-хубавата до сега българска драма *„Иванку, убиецътъ на Асѣня I,“* издадена въ год. 1873 въ Браила; 3) на цѣлъ редъ сериозни статии съ различно съдържание, обнародвани въ книжкитѣ на Пер. Списание, въ Браилското му издание, между които пò-забѣлѣжителни сж слѣдующитѣ: а) *„за отхраната“*, б) *„за Иерархическата Наредба на Черковата“*, в) *„Намисванието на свѣтската власть въ черковнитѣ работи“*, г) пò-голѣмата часть отъ статитѣ въ критическия отдѣлъ на сжщитѣ книжки; и 4) на всичкия материалъ въ *„Духовенъ Прочетъ“*, издаванъ въ Търново прѣзъ г. 1881—2.

[2]) По поводъ на коснуванието ни тукъ до нашето сдружаване съ г. Дринова и г. Друмьова, дойде ни на умъ мисъль, да споменемъ съ нѣколко думи нарочно и за просвѣтеното единомислие и трайното братско другаруване въобще на българскитѣ добри младежи, що сж ходили на учение въ чужбина почти отъ самото начало на това столѣтие до нáй-ново врѣме. Това ще испълнимъ пò-долу, когато му дойде редътъ.

които не щадихж ни трудъ ни други жъртви за удържването и прѣуспѣванието на Дружеството, още отъ самото начало до прѣнасванието му отъ Браила въ Срѣдецъ, и, за това, имаме нáй-много *тѣмъ* да благодаримъ за сжществуванието на това Дружество, почти отъ 20 годинъ насамъ.

Така и ний, ни нáй-малко не жалимъ нáй-драгоцѣнното си врѣме, което посвятихме за основание на Българското Книжовно Дружество, защото мислимъ, че сме изпълнили чрезъ това единъ дългъ къмъ отечеството си, до колкото ни е идѣло от-ржки. Мжчно ни е обаче твърдѣ много, дѣто това Дружество, ако и да сжществува вече 20 годинъ, и тó въ свободна България отъ 8 годинъ насамъ, всé не може и до тосъ часъ да тръгне успѣшно къмъ цѣлта си, както инакъ желаемъ всинца, и, ако държавата не му даваше материална поддържка, тò щѣше да прѣкжса съвършенно своята книжовна дѣятелность до много дълго и неопрѣдѣлено врѣме. Тойзи нáй-нагледенъ фактъ ни кара да мислимъ, че нашето ушъ образовано общество, наречено инакъ българска „интелигенция“, още не умѣе, както подобава, да цѣни такива нѣща, каквото е Книж. Дружество. Ний сме увѣрени, че малцина има хора отъ днешната ни „интелигенция“, които да сж си дали малко трудъ, за да се запознаѭтъ колко-годѣ съ устройството на Дружеството, съ неговата задача и цѣли, и нáй-сетнѣ да приложѭтъ и тѣ своитѣ нравственни и материални помощи за укрѣпванието и за пó-успѣшния вървежъ на това Дружество, на което полезноста е толкова очевидна на всинца ни — за доброто бѫдѫще на отечеството ни.[1]) Има, наистина, хора — хемъ отъ нашия образованъ свѣтъ, които никакъ не се скжпѣѭтъ въ интересуванието си съ работитѣ на Дружеството, но само до толкова, до колкото бихж могли отъ тия работи да извлекѫтъ какви-годѣ облаги само за себе си лично, макаръ и съ начинъ отъ май съмнително свойство и дору въ немалка поврѣда на самото Дружество. Такива доброжелатели имаше Дружеството и тогава, когато се намѣрваше въ Браила; ала, за жалость такива има ги и сега не малко!...

Именно това е обстоятелството, което ни даде поводъ да влѣземъ тукъ въ нѣкои подробности, нарочно за устрояванието на Бъл. Кн. Дружество, — съ надѣжба, че тия подробности нѣма да останѫтъ безъ полза за нашата читающа публика, и съ увѣрение при това, че никой не ще да ни припише голѣма списателска погрѣшка, дѣто сме си позволили да се въсползуваме отъ случая и да изложимъ тия по-

---

[1]) Ето 10 години ще се испълнятъ, отъ когато Книжовното Дружество е прѣнесено отъ Браила въ столицата на свободна България, и тъкмо цѣли 7 години се изминаватъ, отъ когато е подновило тукъ своята книжовна дѣятелность, и е издало вече до 24 книжки отъ Период. Списание съ доста добро съдържание, и други още 3—4 хубави книжки, при всичко това, и до днесъ, можемъ навѣрно да кажемъ, че нити единъ отъ тукашнитѣ Българе не е спомогнѫлъ на това Дружество баремъ съ една пукнѫта пара. Тойзи горчивъ но истински фактъ показва нáй-добрѣ, колко сме прави въ самохвалствата си, че имаме вече доста интелигентни хора, че имаме това, че имаме онова — за правилния си напрѣдъкъ.... Тежко ни и горко, ако не прибърваме вече да се простимъ за винѫги съ тия си прѣкалени самохвалства и самообълщения! —

дробности въ свръзска тъкмо съ изложението си за бѫдѫщето значение на Македония и особенно на Солунъ.

Колкото до тази часть отъ изложението ни, въ която се разправя само за значението на Македония и Солунъ, ний направихме и неж доста обстоятелна, съ тази единственна цѣль, за да запознаемъ всички, до сега невѣдущи, (слѣдователно и г. П. К., автора на „Българското учебно дѣло въ Турско“), съ тойзи въпросъ отъ наша — българска — гледна точка, и да ги увѣримъ, че е имало хора и помежду Българетѣ, които и прѣди насъ и прѣди Барта (Barth) сѫ били вече съзнали доста добрѣ истинското значение и важность на Македония и Солунъ за бѫдѫщето на българския народъ, за което на́й-силно доказателство служи, между друго, и това обстоятелство, че току-речи прѣди половина столѣтие въ Солунъ се е открила първа българска печатница, и въ тази печатница въ г. 1839 се е напечатала първи пѫть българска книга въ нашето отечество, на която заглавието е: „Служéніе Євре́йско и̂ всé Ѕлотворéніе ни́хнѡ со показа́ніе ѿ Сїе́нѡ и̂ Бжвеннѡ писа́ніе ве́тхѡ и̂ но́вое. И се, положѝ на кра́й ѿ Талму́да є̂вре́йскагѡ, ѿое́ писа́лъ па́нелъ Меди́йски, що и̂ма́тъ по́ве́ке ху́ли проти́вны пре́дъ Бга проти́вны и̂ пре́дъ а̂ггели Бжіи. Се пиша́ по молдѡвла́шески ѧзы́къ, ѿ Неофїта Мона́ха що беше Раввінынъ є̂вре́йски и̂ по́сле по Сто́е Крщеніе се́ чины̀ оучы́тель хрⷭ҇тыа́нскїй. Кто́рѡ па̀ се и̂писа́ на гре́ческїй ѧзы́къ. Тре́то па́ сега́, ѿ гре́чески ѧзы́къ се преисноси́ и̂ се преписа́ во про́стый и̂ кра́ткый ѧзы́къ болга́рскїй къ разумѣ́нїю про́стому наро́ду, въ Тѵпографїи Солу́нской при хаци папа дѥѡдо́сїи а̂рхїмандрїта Сѵна́тскагѡ въ лѣ́то а҃ѡ҃лд“ (1839).

Прѣди 1000 годинъ въ Солунъ се родихѫ нашитѣ словѣнски първи учители и равноапостоли Св. Кирилъ и Методий,*) които ни съставихѫ азбуке за нашия български езикъ, покръстихѫ ни и ни научихѫ на книга, и съ това положихѫ на́й-яка основа за бѫдѫщето нашé народно саморазвитие и щастие, между другитѣ велики исторически народи на свѣта. Съ помоща на тази вѣра и на тази наша

---

[1]) По врѣмето на коронацията на сегашния русски Императоръ Александръ III, въ г. 1883, въ едно угощение въ „Славянската Бесѣда“, благоговейнѣйши икономъ попъ Тодоръ Митовъ изказа мисъль, да отпразнуваме тукъ паметта на св. Методия въ г. 1885 на 6 Априлъ, въ който день се испълняхѫ тъкмо 1000 години отъ смъртта на св. Методия. За тази цѣль прѣзъ г. 1884 състави се комитетъ подъ прѣдсѣдателството на мѣстния архиерей, който се замѣстваше тогава отъ Н. Високопрѣосвященство Прѣславскаго и Варненскаго митрополита Симеона. Тойзи комитетъ работи цѣла година, и между друго рѣши: за празникътъ да се приканятъ гости несамо отъ цѣла България но и отъ всичкитѣ словѣнски земи, и, колкото пари се сберѫтъ на това тържество, да послужѫтъ за основенъ капиталъ, съ който подирь врѣме, кога се увеличи, да се въздигне въ Солунъ единъ храмъ и централно училище за Македония, въ честь и спомень на св. Кирила и Методия.

Празникътъ, наистина, станѫ на 6 Априлий год. 1885, и какъ станѫ всѣка знаемъ, че не може да се направи почти нищо по́-значително за Солунъ, защото и тогава нашия патриотизмъ бѣше по́вече на думи а не на дѣло, и на́й-много работа имахме за това, какъ да очудимъ свѣта съ своята велика политика.

книга, ний си придобихме доста почетно мѣсто въ културната история на словѣнския міръ, и чрезъ тѣхъ само ний можахме да си запазимъ народностьта прѣзъ всичкото си петивѣковно робувание, подъ турския хомоть. И сега, при самото начало на своето народно възраждание, пакъ въ сѫщия тойзи градъ — Солунъ се основава първа българска печатница — за бѫдѫще наше народно просвѣщение. Това не е ли чудо отъ самаго Бога?

По́-горѣ споменѫхме, че още прѣди 20 годинъ появи се мисъль между нашитѣ еднородци, освѣнъ едно централно училище за Македония и въобще за цѣла България, да се основе въ Солунъ и една българска Народна Банка. Сега се говори, че Австро-Маджаритѣ се тъкмѣли да основатъ банка въ тойзи градъ, която разбира се, ще да служи не за доброто на България.

Въ заключение ще кажемъ още това, че Македония и Солунъ за бѫдѫщето на Българетѣ и въобще на цѣлия словѣнски міръ сѫ нѣщо по́-важно и по́-свято, отколкото бѣхѫ въ срѣднитѣ вѣхове Палестина и Иерусалимъ за цѣлия християнски міръ. —

Сега, като свършихме до тукъ по́-главнитѣ си бѣлѣжки върху статията на г. П. К. за „Българското учеб. дѣло въ Турско“, дохожда редътъ да направимъ още нѣколко кратки и за първитѣ, като допълнителни и разяснителни бѣлѣжки, по поводъ на нѣкои второстепенни въпроси, именно до които г. П. К. се е коснѫлъ макаръ и само пѫтемъ въ реченната си статия. Но, защото и така станѫхѫ доста дълги първитѣ ни бѣлѣжки, ний за сега ще се задоволимъ да направимъ само върхъ единъ въпросъ бѣлѣжка; а за другитѣ надѣваме се да поговоримъ други пѫть особно, при нѣкой другъ случай, по́-сгоденъ за това.

Въпросътъ, за който пристѫпваме да направимъ бѣлѣжка тукъ, споменува се въ сѫщата гореказанна статия, на стр. 861, дѣто между друго четемъ: „Едно нѣщо прави борбата ни съ Гърцитѣ и Сърбитѣ по́-мѫчна, (и) то е нашата слаба литература. У насъ изобщо има малко свѣстни книги, а още по́-малко такива, които могѫтъ да се пущатъ въ Турско. Турцитѣ извънредно подозрително гледатъ на всѣка книга, която излиза отъ България; пакъ въ Княжеството, като на пукъ рѣдко ще намѣришъ напечатана книга, въ която да се не срѣщатъ изтъркани патриотически излияния, като че ли съ тѣхъ мислятъ авторитѣ да произведѫтъ пъленъ умственъ и нравственъ прѣвратъ въ онѣзи прѣдѣли. Тоя своеобразенъ патриотизмъ се е вмѫкнѫлъ дори въ грамматикитѣ и аритметикитѣ“.

Противъ тая истина, тъй вѣрно изказана въ нѣколко думи за стойноста на ново-българската писменность, нѣмаме рѣшително нищо що да кажемъ: съвършенно сме съгласни съ г. П. К. въ оцѣнението му върху крайната несъстоятелность, сиромашность на досегашната ни нова писменность. Но, отъ друга страна, не можемъ да се начудимъ на нѣкои наши хора, между които и г. П. К. не е отъ на́й-послѣднитѣ, че като претендиратъ да ги имаме за на́й-учени, за на́й-вѣщи между Българетѣ, особенно по сичкитѣ литератури на образования свѣтъ, тие сѫщи хора, както по други много въпроси отъ

първостепенна, обществена важность за България, така и за стойноста на новобългарска писменность обичатъ да иматъ особна логика, твърдѣ промѣнлива по теория, — на думи, и друга пакъ особна и съвсѣмъ противоположна на първата, — по практика, на дѣлѣ; обичатъ да иматъ именно такава промѣнлива логика за своитѣ думи и дѣла, каквито сѫ промѣнливи обстоятелствата, въ които живѣемъ. За да не се покажимъ нѣкакъ голословни прѣдъ никого, ний влизаме тутакси въ нужнитѣ обясненя, съ които се надѣваме да докажемъ сѫществованието и практикованието на двояката логика на нѣкои наши хора въ тѣхнитѣ думи и дѣла, по оцѣнение стойноста на българската нова книжнина.

Надѣваме се, да е извѣстно дору и на полуграмотнитѣ ни единородци, че едвамъ подирь 15—20 годинъ ще се изпълни тъкмо цѣло едно столѣтие, отъ когато се зачеѫхѫ да се издаватъ книги на новия български езикъ; сирѣчь новобългарската писменность се захваща печатно отъ 1806 г. и сега тя е сторила 82 години. Отъ тогава до Кримската война, ний имахме едвамъ около 200—300 разни български книжлета; а отъ реченната до подирнята русско-турска война, бро́ятъ на разнитѣ български книги бѣше стигнѫлъ вече до 1000. Сега имаме до 3000 разни книги, вѣстници, брошури и пр. на новобългарския езикъ. Ще рече, отъ освобождението ни до нинѣ, току въ дестина години врѣме, ний сме се сдобили съ 2000 разни книги. Това е доста утѣшенъ напрѣдъкъ въ нашето ново книжовно поле, баремъ по количеството на книгитѣ ни, особенно като ги сравнимъ съ количеството на издаденитѣ, до прѣди подирнята русско-турска война, български книги, които въ течение на цѣли 70 годинъ могли да стигнѫтъ едвамъ до 1000. Ако въ течение на 10 години, при свободния си народенъ животъ, сме се сдобили съ 2000 разни книги, трѣбва да се надѣваме, че подирь половинъ вѣкъ нашата книжнина може да има на́й-малко до 30.000 разни съчинения. Но това е въпросъ на бѫдѫщето: да-ли слѣдъ 50 години нашата писменность ще брои вече до 30.000 разни съчинения, и да-ли между тѣхъ ще има и такива по качество достойни съчинения, щото да може, споредъ тѣхъ, да се каже, че вече положена е основата на самостоятелна българска литература — въ строгъ, истински смисълъ на думата.

Тия обаче 3000 разни книги, които съставляватъ днесъ новобългарската писменность, сѫ по́-вечето разни учебничета, нѣколко поучителни и забавни съчинения, и само една твърдѣ малка часть отъ тѣхъ сѫ оригинални, а по́-вечето сѫ прѣводи и то̀ отъ посрѣдственно достойнство. Но тукъ на́й-чудното и достойно за забѣлѣжване е това, дѣто на́й-добритѣ, било оригинални било въ прѣводъ, български книги, научни списания, вѣстници и пр., които сѫ излѣзли до сега на свѣтъ, почти всички сѫ издадени прѣди подирнята русско-турска война. Съ други думи, по́-добритѣ ни съчинения сѫ се издали тъкмо прѣзъ онова врѣме, когато се намѣрвахме 4—5 вѣка подъ двояка чужда и намъ съвсѣмъ неприязненна власть, когато още нѣмахме своя държава да помага щедро и да насърчва българскитѣ книжовници, както сега. Първа българска книга, която не си е из-

губила и до сега научното значение, макаръ и да е писана за Нѣмцитѣ, счита се грамматиката на българский езикъ отъ братия А. и Д. Цанкови, издадена во Вѣна въ г. 1852, подъ насловъ: *„Grammatik der bulgarischen Sprache.“* Слѣдъ тая книга идѫтъ научнитѣ съчинения на г. Дринова, които пó-горѣ споменѫхме. Съ научно съдържание български журнали бѣхѫ само: „Българскити Книжици“ (Цариградъ г. 1858—1862), и тѣхното продължение — „Пер. Списание“ на Бълг. Кн. Дружество и тò отъ браилското му издание (год. 1870—1876), защото тукашнитѣ негови издания, по качественно достойнство, още не сѫ достигнѫли браилскитѣ издания. За доста цѣнни български съчинения въ оригиналъ, съ поетическо и въобще съ белетристическо съдържание, освѣнъ гореспоменѫтитѣ отъ тойзи видъ съчинения на В. Друмьова, считатъ се още една голѣма часть отъ стихотворенията на П. Р. Славейкова, Н. Казанова, В. Великсина, Л. Каравелова, Хр. Ботьова, И. Вазова, Ст. Михаиловски, и пр. Отъ сѫщия видъ български съчинения въ прѣводъ заематъ първо мѣсто до тосъ часъ само *„Послѣднитѣ дни на Помпея“* отъ Н. Михаиловски, и слѣдъ тѣхъ *„Тарасъ Булба“* и до нѣкѫдѣ Шиллеровитѣ *„Разбойници“* отъ покойния Н. Бончова, бившия нáй-вѣщъ български критикъ и познаватель на классическитѣ стари и нови литератури. Други български книги, на които съдържанието се състои изключително отъ разни народни умотворения, само на пок. братия Д. и К. Миладинови сборникътъ „Български Народни Пѣсни“ (издадени въ Загребъ г. 1861,) има нáй-висока цѣнность до нинѣ, отъ всичкитѣ други отъ тойзи родъ български сборници.

Ето тия 20—30 разни книги сѫ цвѣтътъ на нововъзроденàта 82-годишна наша писменность, състояща отъ 3000 различни книги. Тó ще каже, че на хилядата 10 или на 100-тѣхъ само 1 книга българска е до нинѣ, малко или много, съ дѣйствителна трайна стойность. Тия 20—30 книги не могѫтъ прочее да се считатъ нито даже като една малка и слаба основа или поне като пъленъ зародишъ на дѣйствителна книжнина (литература), защото тѣ не прѣдставляватъ нѣщо цѣлю, нѣщо органическо — завършено; тѣ не сѫ още изразъ нито на една малка часть на изработена мисъль отъ пълната просвѣтена самосъзнателность на българския народенъ генний, каквито душевни плодове именно образуватъ литературата на единъ народъ. Прочее, нашата досегашна писменность не е още книжнина, сирѣчь *ний още нѣмаме Книжнина.* Сега Българската Книжнина се намѣрва едвамъ въ своя зародишъ, и тя не е нито дѣте-пеленаче, а още пó-малка юноша, изправено и крѣпко вече стояще на своитѣ собственни нозѣ. Тукъ, като изказваме тойзи свой възгледъ за нинешното състояние на новобългарската писменность, съ това не мислимъ да кажемъ, че нашия народъ не ще може да се сдобие никога или не тъй скоро съ своя литература, както трѣбва. Напротивъ, ний сме увѣрени, че само слѣдъ нѣколко десетки години, ако не пóвече тó навѣрно, ще можемъ да положимъ баремъ нужната основа на своята книжнина, разбира се, ако бѫде честита България да се снабди прѣзъ това врѣме съ потрѣбната възможность да върви слободно и неотклонно по пѫтътъ

на своето правилно и самостоятелно саморазвитие. До нинѣ такава възможность не сме имали, за това и нашата писменность не е могла да иде успѣшно пó-далечь отъ това мѣсто, до което е стигнжла днесъ за днесъ.

При всичко това, все можахме до сега да направимъ на своето книжовно поле баремъ толкова, колкото направихж до прѣди 50 години Сърбитѣ на тѣхното книжовно поле. До сега у насъ не се е родилъ още нити български *Обрадовичъ*, нити *Караджичъ*, нити пъкъ *Даничичъ*. Обрадовичъ показа пжтьтъ, по който трѣба да върви сърбския народъ за напрѣдъ къмъ своето образование, посрѣдствомъ живия свой езикъ. Обрадовичъ е, тъй да се каже, непосрѣдственния народенъ учитель на Караджича, а тойзи послѣдния на Даничича. Караджичъ събра по нáймайсторски начинъ сърбскитѣ народни умотворения, и отъ тѣхъ състави отличенъ рѣчникъ, който съдържа всичкитѣ думи на живата сърбска рѣчь. А Даничичъ, възъ основание на реченитѣ умотворения състави между друго и прѣкрасна грамматика на сърбски езикъ. Това, що направи Караджичъ за сърб. народъ, това поне до нѣкждѣ можеше да направи нашъ *П. Р. Славейковъ* за българския народъ, ако съ врѣме се бѣше посвѣтилъ само на тази работа, каквото стори Караджичъ, патриархътъ на сърбската нова литература. И така, за зла честь, нашия народъ не се е сдобилъ и до тосъ часъ нито съ такъвъ рѣчникъ, нито съ такъвъ грамматика на своя говоримъ езикъ, каквито иматъ Сърбитѣ вече отъ $^1/_2$ вѣкъ насамъ на своя езикъ, а такъвзи рѣчникъ и граматика сж едни отъ първитѣ и нáй-главни основни камъни на всѣка литература. Тия работи не можемъ да чакаме вече отъ пó-старитѣ български книжовници. Но и отъ пó-новитѣ малка е още надѣждата ни за извършване на тия работи, защото нити у едного, до колкото знаемъ, не виждаме потрѣбната рѣшителность и желание да се посвяти исключително възъ тия трудове, които сж толкова належащи за необходимото повдигание и процъвтяване на българската писменность. Съ своитѣ монументални трудове на книжовното и научното поле, споменжтитѣ сърбски книжовници, особенно Караджичъ и Даничичъ придобихж всемірна слава на всегда и за себе-си и за своя народъ. Види се, че нашиятъ народъ ще да се прочуе въ това отношение пóкъсно отъ другитѣ народи, които сж подобни нему. Фактъ е, че днесъ за днесъ въ цѣла свободна България нѣма нито двоица души, които да се занимаватъ изключително съ научни трудове на българското книжовно поле. Само г. *Г. Златарски* е единственниятъ младъ Българинъ, за когото знаемъ, че не е напущалъ до сега никакъ своето специално научно занятие по геологията на България. Но, въпросъ е, да ли и той нѣма да се принуди единъ день и да се прѣхвърли за напрѣдъ въ друго занятие, каквото сж направили и правятъ мнозина други стари и млади Българе. Ето тойзи само фактъ е достатъченъ да подтвърди истината, че ний и до сега нѣмаме нито нáй-нуждната възможность да положимъ основа на бждщето обеспечение на своя народъ, което се постига не инакъ освѣнъ само съ помоща на науката, народното образование и благовъспитание, а тѣ по-

слѣднитѣ се придобиватъ, както е извѣстно, съ развитието и убогатяванието на книжнината, и съ успѣха на учебното ни дѣло.

Освѣнъ споменжтитѣ 20—30 български цѣнни книги, намиратъ се още до стотина въ нашата нова писменность, но тѣ сж по́-вече прѣводи, и нѣматъ онази цѣнность, каквото първитѣ. Отъ всички тия български книги, ний други по́-добри или поне тъй добри не знаемъ да сж излѣзли на бѣлъ свѣтъ, до прѣди и особно послѣ нашето освобождение. Истина, че отъ освобождението ни, и особенно отъ 5—6 години насамъ, заченжли сж да се издаватъ и твърдѣ ревностно да се распространяватъ особенъ родъ български съчинения, отъ които, за жалость, по́-многото нѣматъ почти никаква литературна цѣна, а тѣхнитѣ автори и непосрѣдственни разпространители вѣрватъ и велегласно проповѣдватъ, че съ появението на тия съчинения, българската писменность вече се прѣобразява въ истинска литература. Прѣдмѣтъ на тия съчинения сж по́вече въстаническитѣ движения отъ прѣди 10—20 годинъ на нѣкои Българе за освобождение на България. Нѣкои отъ тѣхъ иматъ значение поне въ едно, именно въ историческо отношение. Но, за да можемъ да се ползуваме баремъ отъ тия послѣднитѣ съ успѣхъ и съ добри резултати, трѣбва непрѣмѣнно да ги прѣкараме прѣзъ ситото на строгата и вѣща критика. Нѣкои пъкъ нѣматъ никакво значение, нито отъ къмъ художественна страна. Такивато книги сж на́й-много врѣдителни, особенно за нашето младо поколѣние, което, естественно, чете съ на́й-голѣма охота такива книги, и, като неговия критически разсждъкъ е още слабъ, трови неусѣтно и безъ да ще, крѣхкия си духъ съ разнитѣ, до цинизмъ доходящи, излияния отъ единъ дивъ и неразбранъ патриотизмъ, съ на́й-извръщенни и на́й-нелѣпи мисли и посоки, които изобилствуватъ въ тия книги.

Къмъ тойзи родъ книги принадлежи и съчинението на г. Заимова, което носи заглавие: „*Миналото*“. При всичко това, „Миналото“ и други нѣкои подобни български съчинения прѣпоржчватъ се на́й-горещо за *настолни книги* на всѣки грамотенъ Българинъ, и то́ прѣпоржчватъ се твърдѣ често и отъ такива наши хора, които искатъ непрѣменно да бжджтъ всѣкога на чело, както на политическитѣ и общественнитѣ, така особенно и на духовното движение на българския народъ. Много добрѣ. Слава Богу, у насъ и това поле е открито, слободно, и всичкитѣ наши интелигентни сили нѣка се надпрѣварватъ съ своитѣ благородни усилия и трудове на това поле — за благото на България. Но за Бога, прилича ли на тие хора, да казватъ отъ една страна, че нашето отечество е вкарано въ кривъ пжть, който ни завожда къмъ съвършенното ни упропастяване, и че трѣбува, поради това, да напуснемъ тойзи пжть, а отъ друга страна, сжщитѣ хора да ни увѣряватъ, че мислитѣ на нѣкои тѣхни любимци, съ които се похваля и напълно одобрява за България тойзи кривъ пжть, сж пакъ добри, назидателни, дору и спасителни за сжщата България? Ето двояката логика на нѣкои наши корифеи въ тѣхнитѣ думи и дѣла по разнитѣ народни въпроси.

Друго едно, отъ по́-новитѣ наши и не до тамъ високо изкокнжли млади корифейчета на сиромашкото ни книжовно поле, печатно на-

рича *„вѣнецъ на българската литература“* такивато съвсѣмъ бездарни и подъ всѣка критика долни съчинения. Вѣнецъ или корона се дава само на пълнолѣтни вѣнцоносци, а „българската литература“, като не е още нито дѣте-пеленаче, какъ да ѭ коронясваме? Съ такива несмисленни, твърдѣ невѣжественни и крайно прѣкалени самохвалства, ний ставаме само смѣшни прѣдъ образованиятъ свѣтъ, а себе-си съзнателно самооболщаваме, сетненитѣ отъ което, разбира се, не могѫтъ да бѫдѫтъ освѣнъ само врѣдителни за бѫдѫщето на България.

Ако искаме наистина да съдѣйствуваме на своя народъ за правилното му саморазвитие и за пълното му бѫдѫще обезпечение, ний трѣбва да се покаемъ отъ заблужденията си, да ги напуснемъ до край, и да тръгнемъ всинца по правия пѫть. *Не партизански крамоли, нити пушки и топове ще завардятъ България отъ вражие посѣгателство, ами науката, народното образование и истинското благовъспитание.* Ний имаме пълна вѣра въ Бога, че тази истинна на́й-сетнѣ ще съзнаѫтъ всичкитѣ ни дору и полуграмоточни единородци, и въ пълно единомислие ще се прѣдаѫтъ до единъ на благотворна работа за щастието на България. За таквази благотворна дѣятелность нѣмаме нужда да търсиме примѣри у чужди хора за подражание, защото за тази цѣль достатъчно е да вземемъ за такъвъ примѣръ нашитѣ добри народни труженици, които сѫ се подвизавали съ почтеннитѣ си трудове за пробуждането на българския народъ до освобождението му. Дордѣто сѫ били въ чужбина на учение, ето какъ тѣ се размишлявали да станѫтъ полезни дѣйци на народа, когато се завърнѫтъ въ отечеството си.

Всѣка добра обща работа може да се сполучи и да напрѣдне: *първо,* ако хората, които ще ѭ заченѫтъ, ако тѣ, прѣди всичко, сами вѣрватъ напълно въ нейната полезность, въ нейната правота и доброта; *второ,* ако иматъ всички доста одушевление за извършването на тази работа; *третьо,* ако съ честенъ трудъ и постоянство се надпрѣварватъ въ усердното си залѣгание за нейния успѣшенъ вървежъ, безъ да се поколебаватъ ни на́й-малко въ това свое залѣгание отъ каквито и да било спънки, които бихѫ срѣщнѫли на пѫтя си противъ успѣшния вървежъ на работата; *четвърто,* ако помежду си иматъ пълно довѣрие неизмѣнна любовь; *пето,* ако сѫ заченѫли и извършватъ работата безъ всѣкакви своекористни цѣли, а само и само за общото добро; *шесто,* ако всички иматъ достаточна подготовка и вѣщина за извършването на работата; и на́й-сетнѣ, ако хората бѫдѫтъ достаточно на брой, тогава работата на вѣрно може несамо да заякне, но и да напрѣдне много добрѣ къмъ цѣлта си. Съ такива благородни чувства, съ такива скромни но добри и свѣтли мисли, разсѫждения и начала сѫ се одушевлявали реченнитѣ единородци на Света Гора, въ Букурещъ, Парижъ, Вѣна, Мюнхенъ, Лайпцигъ (г. 1815—1830), въ Атина, Одесса и Парижъ (год. 1840—1850), въ Бѣлградъ, Парижъ, Вѣна, Монпелие, Петербургъ и Москва (год. 1845—1856—1860—1870—1880), въ Вѣна, Прага, Таборъ, Загребъ, Лондонъ, Хайделбергъ, Николаевъ, Одесса, Болградъ, Царградъ (год. 1853—1860—1870—1876—1880) и проч. Особенно ко-

гато се е наближавало врѣмето да се завърнжтъ отъ чужбина въ отечеството си, така сж размишлявали тѣ прѣдъ тогавашното крайнѣ злочесто положение на България, и така сж се готвѣли и наговарвали, за да станжтъ отистина добри обществени служители, и да съдѣйствуватъ, споредъ силитѣ си, на своя народъ за — неговото всеобщо възраждание и правилно саморазвитие. Именно прѣзъ онова врѣме, нáй-драго за тѣхъ, тѣ сж се сдружвали братски помежду си, дали сж си вѣра и клетва, *да бжджтъ вѣрни другаре помежду си, да бжджтъ, прѣзъ всичкия си животъ, вѣрни синове и служители на милото си отечество.*

Но отъ всичкитѣ ни български младежи, що сж се учили до сега въ чужбина, до колкото ний знаемъ, първо мѣсто, заематъ само нѣкои отъ тѣхъ, които сж се учили въ начало на Св. Гора, Букурещъ и Парижъ и други отъ пó-послѣ въ священнитѣ старо-славни русски центрове, въ Москва и Киевъ. Заематъ, казваме, първо мѣсто, несамо по солидното си образование, но и особенно по отличното си взаимно другарство и направление за благото на България. Първъ плодъ на това тѣхно направление и другарство е *„Братскій Трудъ“*, четире книжки издадени въ Москва въ год. 1860—2. Пó-горѣ ний имахме случай да споменемъ вкратцѣ за други пó-сериозни трудове, произлѣзли все отъ тѣхния кружокъ (нáй-много отъ пок. Жинзифова), чрезъ които не малко спомогнжхж да се пробудятъ духоветѣ и въ нáй-висшето русско общество за благото на България. Ето още единъ примѣръ, служащъ отъ прѣди 35 години за доказателство на отличното направление и взаимно другарство на нѣкои московски наши младежи за България:

„Въспоминаніе

за Никола Д. Катранова отъ Свищовъ, който са поминж въ Венеція на 1853, на дваесе-четыре-годишенъ възрастъ, а са е училъ въ Императорскый Московскый Университетъ.

За да обыкнемъ добры-тѣ хора,
Намъ не ни трѣба тъй много врѣме.
Двѣ-три недѣли, или четыре,
Безъ много думы, безъ увѣренья,
А тамъ усѣщашь — какъ ти въ сърдце-то
Любовь и дружба са вкоренятъ.

Онжзъ годинж, по това врѣме,
Далечь отъ мѣсто, гдѣ сме родены,[1])

---

[1]) *На 1852 год. заварихъ Ник. Катрановъ въ Москва. Поживѣхме заедно съ него до двѣ недѣли. Извѣстный-тъ родолюбецъ г. Денкооглу узна отъ лѣкарь-тъ, че Катрановъ е боленъ отъ чахотка, зе го съсъ себе и го заведе у Віенж, гдѣто го гледахж лѣкаре. Искуство-то като не можи да му помогне, посъвѣтовахж му да отыде на по топълъ климатъ въ Венеціж, дано нѣщо, нъ и това не помогнж.*

С. Ф.

Далечь отъ майка, баща, роднины,
Въ древня столица на родно племе,
Мы са видѣхме и запознахме,
Чувства высокы тукъ ны сближихѫ.

———

Азъ още помнѭ, не ще забравѭ
Твои-тѣ думы прощалны, милы,
Кога да трьгнешь по пѫть желѣзенъ,
Далечь да идешь, здраве да трьсишь,
Азъ още помнѭ твой-тѣ въздышкы,
Тежкы, печалны, като прѣдгробны!

———

Сякашь да бѣше жива — раздѣла,
Гаче ли нѣщо намъ ѭ прѣдсказа,
Гаче, безъ да щешь, нѣкаква жалость,
Печаль дълбока и неутѣшна
Бѣ на лице ти изображена:
Тѫй ты ны йзгледа, — та послѣ тръгнѫ.

———

Другари вѣрни, до часъ послѣдній,
Бѣхѫ са сбрали да та проваждатъ:
Единъ-прѣдъ-други та пригьртахѫ
Весело здраве ти пожелахѫ!
Тѣ са възвихѫ, нъ азъ съгледахъ
Кога изъ очи сьлзи ронихѫ...

———

Минѫ са зима, дойде и пролѣть.
Азъ сѐ погледвамъ и са надѣѭ:
Книгѫ не пишешь, не са убаждашь,
По това мысляхъ скоро да дойдешь.
Но що да чуѭ, що да ми кажѭтъ:
„Умрѣлъ Катрановъ, умрѣлъ горкый-тъ“!

———

Каква загуба и каква жалость:
Каквы надежды и благы мысли
Са изгубихѫ и са затрихѫ!
Още по̀-жално кога помыслѭ,
Че онъ поминѫ въ млады годины,
Въ возрастъ любезенъ, пъленъ отъ силы!

———

Нъ сьлзы наши тукъ не помагатъ,
Божѭ-тѫ сѫдбѫ не измѣняватъ!
Духъ животворенъ що си ты ималъ,
Любовь къмъ брата що си ты питалъ,
Вѣчно да вѣѭтъ изъ твой зеленъ гробъ,
Одушевляватъ Българскый младъ родъ!

———

Прощавай брате, прощавай друже,
Нека ти бжде на утѣшене —
Сълза отъ сърдце, отъ съжалѣне,
Да са утѣши твоя-та сѣнка,
Дѣто отсждѣ чужтъ са думы:
„Умрѣлъ Катрановъ, умрѣлъ горкый-тъ!“

Савва Филаретовъ.

Москва 1853. год. Август. 17“. —

Това *„въспоминаніе“* срѣщаме обнародвано въ *„Мѣсяцословъ на Блъгарскж-тж книжинж за 1859.* Цариградъ-Галата. 1859“. Покойний С. Филаретовъ, нáй-плодотворния и нáй-вѣщия пробудитель на българщината въ Софийско (г. 1857—1860), бѣлѣжи въ сжщия *Мѣсяцословъ* (виж. дѣлъ III. стр. 1.) историята на това „въспоминаніе“ съ тия думи: „Кога на 1853 год. ми дойде се въ едно врѣме печално извѣстіе за прѣждеврѣменната смърть на двоица отъ нашитѣ нáй-надежны млады — смьрть, която послѣдова въ Прага и Венеція, — тогава азъ усѣтихъ въ себе си толкова силно душевно потрясеніе, кое може да разумѣе само оня човѣкъ, кой е ималъ злочестіе да изгуби пріятели, които онъ отъ все сърдце е обычалъ за нихна нравственна чистота. — Нито до тогава, нито пакъ послѣ сьмъ ималъ притязаніе да пишж стихове, нъ въ това извънредно душевно настроеніе, умысленъ, подъ сѣнката на едно дърво въ градина-та, надраскалъ сьмъ надъ кора-та на една книга, която са прилучи въ то врѣме въ ржцѣ ми, прилагаемо-то тука въспоминаніе въ такъвъ видъ, въ какъвъ-то тука са види. Азъ го не наричамъ, нито Ви го пращамъ, като стихотвореніе. Нъ като нареждахъ сега книгы-тѣ си случайно забѣлѣжихъ тжзи драсканицж надъ речена-та книга, и менѣ дойде желаніе да споменж пакъ своитѣ умрѣли пріятели и съученицы, като имъ повторж тыя исты-тѣ думы. (Сега слѣдва гореизложенното *„въспоминаніе“*).

Единъ отъ приятелитѣ на пок. Филаретова, който е починжлъ въ Прага прѣзъ г. 1853, бѣше *Иванъ В. Шоповъ*, родомъ отъ Калоферъ. Той е заченжлъ да учи медицина на университета въ Москва, отъ дѣто послѣ е отишелъ да продължава това учение на Пражския университетъ въ Чехия. Шоповъ е билъ много духовитъ и серюзенъ момъкъ: неговото примѣрно трудолюбие въ серюзно научно занятие и особенната му любознателность къмъ словѣновѣдѣнието, на скоро обърнжхж вниманието на ученитѣ мжжие къмъ него, както въ едната така и въ другата старославна митрополия на сѣвероисточния и на сѣверозападния словѣнски міръ. Той нáй-напрѣдъ е направилъ опитъ за съставение книгописъ на нововъзроденатa българска писменность въ сегашния вѣкъ. Заглавието на тойзи опитъ е: *„Списокъ на боргарскы книгы на нововозраждаемата болгарска писменность въ XIX-ій вѣкъ. Собранъ отъ Ивана В. Шопова. 1852 Маія 5-го Златый Прагъ въ Бохенія“*. Но, за зла честь на България, той погинж съвсѣмъ прѣждеврѣменно, като самъ подрѣза съ брасничь гръцмуля си, поради побъркване на ума си. Върху над-

гробния му камъкъ въ Прага има и тия думи: „български кости въ чехска земя“!

Такъвъ достоинъ момъкъ е билъ и пок. Н. Катрановъ, другия близъкъ и задушевенъ приятель на п. Филаретова, и сѫщия все прѣзъ г. 1853 се е поминѫлъ отъ прѣждеврѣменна смърть въ Венеция. Споредъ необикновенната си духовитость, Катрановъ е станѫлъ любимецъ и на самаго Тургениева, който го е вложилъ за главно лице въ романа си „*Накануне*“, подъ име *Инсаровъ*.

Ето чиста братска любовь, ето истинско другарство съ отлично направление за България, които могѫтъ да служатъ за примѣръ и подражание на всички наши сегашни и бѫдѫщи интелигентни сили, отъ каквито се нуждае тъй много нашата мила тáтковина за своето правилно саморазвитие и бѫдѫще доброчестие. Ето нáй-добро нравственно срѣдство, съ помоща на което можемъ нáй-сигурно да излѣземъ пълни побѣдители и надъ Гърци и Сърби въ защита на своитѣ свещенни права противъ тѣхнитѣ посѣгателства въ западна и югозападна България. Ето нáй-добро нравственно срѣдство, чрезъ което можемъ нáй-сигурно да въздигнемъ и усилимъ „нашата слаба литература“.[1]) —

Сега вече пристѫпваме къмъ общото заключение на своитѣ до тукъ изложени бѣлѣжки върху нѣкои точки отъ статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“.

Тия бѣлѣжки не щѣхѫ да станѫтъ тъй дълги, и можахѫ да се побержтъ нáй-много въ една печатна кола. Но, дордѣто ги съставяхме, видѣ ни се за нужно и умѣстно да влѣземъ въ нѣкои подробности, особенно върху оние въпроси, които иматъ твърдѣ тѣсна връзка съ *българския народенъ принципъ* и отъ които нѣкои сѫ дору и главни негови съставни части. Тойзи принципъ е самиятъ идеаленъ прѣдмѣтъ, комуто служи Българското Книжовно Дружество, до колкото му стигатъ силитѣ, още отъ начало на своето сѫществувание, съгласно съ своята задача, и на който принципъ тó непрѣменно трѣба да служи и за напрѣдъ, безъ нáй-малко отклонение, ако не иска да се произневѣри никакъ въ испълнение на своята просвѣтителна задача, що му сѫ възложили да извършва неговитѣ основатели. Не е вече нужно да посочваме повторно на тая задача на Дружеството, защото отъ изложенитѣ ни бѣлѣжки, особенно отъ двѣтѣ послѣдни, надѣваме се, достаточно да сѫ се освѣтили почтеннитѣ ни читатели връхъ тази задача и въобще върху духътъ и направлението на Кн. Дружество. Колкото пъкъ до самия български нар. принципъ, тòже не е нужно да влизаме въ твърдѣ подробни разяснения, защото и за него говорихме тукъ-тамѣ въ сѫщитѣ бѣлѣжки, та всѣки читатель по тѣхъ лесно може да си състави за тойзи принципъ онова понятие, което му даваме, или както го разбираме ний. Обаче, за пò-доброто му проумѣвание отъ всички, ний ще си позволимъ да го очертаемъ вкратцѣ, споредъ както го разбираме.

Както всѣки единъ особенъ народъ на тойзи свѣтъ, така и българския народъ има право, — отъ Бога и отъ неговитѣ вѣчни закони

[1]) Виж. „Бълг. учеб. дѣло въ Турско“, стр. 861. —

за благото на човѣшкия родъ — има право не само да сѫществува просто, но и да се развива и да напрѣдва, за да може да живѣе по̀честито на тойзи хубавъ божи свѣтъ. Таково е на човѣка назначението тукъ — на земята. Слѣдователно, всѣки народъ има право и на самозащита прѣдъ всѣко вражие посѣгателство върху него. Освѣнъ единъ Богъ, никой други на тойзи свѣтъ нѣма никакво право да отнема, нито да нарушава другиму правото на сѫществование, саморазвитие и на самозащита. Заради това, както всичкитѣ сѫществующи народи, така и българския народъ има священна длъжность и право отъ самото Провидѣние да търси всички нужни срѣдства и способи за своето особно, индивидуално сѫществование, саморазвитие и самозащита. Прочее, който дръзнува да посѣга така или инакъ върху това священно право на българския народъ, е прѣстѫпникъ на божитѣ закони, и нашия народъ е длъженъ да се брани прѣдъ тойзи прѣстѫпникъ, като свой врагъ, който и да бѫде той. Че има нѣкои около насъ ближни и други по̀-далечни народи и държави, които отъ колѣ искатъ да турятъ ржка за винѫги върху народа и отечеството ни, или да ни отнематъ поне за сега само нѣкои наши, чисто български земи, ний имаме священно длъжность и право, които ни заповѣдватъ да отблъснуваме всѣко таково посѣгателство върхъ насъ и нашето отечество, и да си упазваме всичко, що е наше. И за това, никой нѣма ни на́й-малко право да ни упрѣкава въ нашата самозащита.

Но бълг. народъ както и всѣки другъ особенъ народъ, на земята, не може да сѫществува и да се саморазвива като особна личность, ако напълно не се запазватъ всичкитѣ основни черти на неговия народенъ характеръ, или, по̀-добрѣ, ако не се запазватъ всичкитѣ нравственни или духовни основи, които съставляватъ особната му народна индивидуалность. Тия духовни основи на особната народна индивидуалность на българския народъ сѫ неговитѣ обичаи, нрави, прѣдания, вѣрования и особенно езикътъ, историята и вѣрата му. Именно тия нравственни основи сѫ, тъй да се каже, душата на българското начало или на българския нар. принципъ, безъ който не можемъ сѫществува̀ — като народъ особенъ, и за това неговото добро запазване ний считаме винѫги ангелъ-хранитель и спаситель на нашия народъ и на отечеството ни. Сосудътъ или живия носитель на тойзи принципъ е самия български народъ въ отечеството си България. Слѣдователно, безъ народътъ и отечеството ни немислимъ е бълг. нар. принципъ, и който докачи тойзи принципъ, той еднакво докача и народътъ и отечеството ни. То̀ ще каже, че всичкитѣ главни и на́йжизненни интереси на българския народъ се заключаватъ именно въ неговия принципъ.

И така, съвършенното обезпечение на сѫществуванието, саморазвитието и бѫдѫщето доброчестие на българския народъ зависи изключително отъ пълното вардение и отъ благоразумното поддържване на българския нар. принципъ. Ако напр., си напуснемъ езикътъ или вѣрата, или се отбиемъ отъ пѫтя на своята история, и проч., тогава като народъ особенъ не ще можемъ да сѫществуваме вече, нито пъкъ

правилно ще да се саморазвиваме, а непрѣмѣнно ще да изчезнемъ съвършенно отъ лицето на земята, посрѣдъ другитѣ народи, които умѣятъ да пазятъ своя принципъ, както трѣба. Заради това, всички хора, биле тѣ наши единородци или чужденци, ако, по единъ или по другъ начинъ, гледатъ нарочно и съ пълно съзнание да нарушаватъ въ нѣщо или да развалятъ българския нар. принципъ, тѣ сѫ на́й-върлитѣ душмане на българския народъ, защото чрезъ това тѣ подкопаватъ самитѣ основи на неговото сѫществувание, саморазвитие и доброчестие. Слѣдователно, само оние наши единородци съставляватъ цвѣтътъ на истинското и на́й-честно българско общество, които познаватъ добрѣ значението на българския нар. принципъ, които съ пълно съзнание почитатъ тойзи принципъ, и които сѫ готови всѣкога да жертвоватъ мило и драго за увардването на тойзи принципъ. За това излишно е да доказваме съ много думи, че ний, всички Българе отъ първия до послѣдния, длъжни сме несамо да знаемъ, въ що се състои българския принципъ, но още сме длъжни да знаемъ, и какъ да го пазимъ като очитѣ си, сѫщеврѣменно като полагаме всички нужни усилия и жъртви за неговото по̀-основателно подобрение и усъвършенствуване, за което на́й-добритѣ срѣдства сѫ, както е извѣстно, науката, народното образование и благовъспитание.

Отъ тукъ става ясно, че Книжовното Дружество, споредъ своята задача, е назначено да бѫде вѣренъ служитель на тойзи принципъ, както рекохме по̀-горѣ. За това, и ний, като сме се прилучили да служимъ какво-годѣ при това Дружество, до колкото имаме сила и врѣме, вънъ отъ другитѣ си занятия, удързостихме се, по съзнание на своя дългъ къмъ Дружеството, да искажемъ въ гореизложеннитѣ си бѣлѣжки и особно нѣколко смиренни, но въ сѫщото врѣме, сериозни думи въ защита на българ. нар. принципъ, както прѣдъ злонамѣренни нѣкои чужденци относително доброто на България, така и прѣдъ оние наши единородци, които, или по невѣдѣние, или по дълбоко заблуждение, или же отъ развала на своя духъ и характеръ, опитвали сѫ се, и нѣкои още се канятъ да се опитватъ, съ вражие посѣгателство връхъ народния бълг. принципъ, който е основата и главния залогъ за всичкото наше честито битие, като народъ особенъ, на тойзи свѣтъ. Истина, че и самъ г. П. К. на нѣколко мѣста въ статията си за „Българското учебно дѣло въ Турско“ вкратцѣ натяква, упрѣкава, дору и строги, повидимому и заслуженни обвинения произнася върху всички оние наши хора, които сѫ водили по кривъ пѫть и които до нинѣ все по сѫщия пѫть непрѣставали да водятъ народнитѣ работи въ България. Но по̀вечето отъ тия негови натяквания, упрѣкания и обвинения, както рекохме и въ начало на бѣлѣжкитѣ си, показахѫ ни се не съвсѣмъ вѣрни, не съвсѣмъ справедливи и точни, нѣкои по начало а други, и по начало и въ подробности, и въобще тѣ ни се прѣдставятъ въ такъвъ изопаченъ видъ, що̀то излизатъ помежду си едни по̀-много други по̀малко противорѣчиви, и ний отъ тойзи имъ общъ смисълъ не виждаме да се защитява доста вѣрно българския народенъ принципъ, както подобаваше и както сме въ пълно право да изискваме отъ всѣки вѣренъ почитатель и защитникъ на тойзи принципъ. Това

именно е обстоятелството, споредъ което нáй-много се подканихме да разширимъ бѣлѣжкитѣ си съ нужнитѣ подробности, и чрезъ това, до колко ни е възможно и до колкото знаемъ, да защитимъ българския народенъ принципъ. По тази причина бѣлѣжкитѣ ни можахѫ да носятъ пò-скоро слѣдующето заглавие: „Бѣлѣжки върху нѣкои точки отъ статията за „Българското учебно дѣло въ Турско,“ обнародвана въ XXIII и XXIV кн. на Пер. Списание, и защита на българския народенъ принципъ“.

Въ бѣлѣжкитѣ си гледахме на сѫдѣ да се придържваме о началото на нáй-строгата обективность и безпристрастие, и никѫдѣ не се допуснѫхме лично да наскърбимъ ни нáй-малко когото и да било, защото такъвъ способъ нито е по характера ни, нито се допуща отъ программата на Дружеството, въ която за такива случаи, между друго, се казва слѣдующето: „За дневнитѣ жизненни въпроси на страната, по правото, народната икономия, училищното устройство и др. п., „Пер. Списание“ е готово да приема сериозни, вразумително написани и добрѣ обмисленни статии, подписани отъ съчинителитѣ имъ. Дневната политика съ страститѣ ѝ съвършенно се исключава отъ „Период. Списание“.[1]) И така, като членъ на Книжовното Дружество, като привремененъ редакторъ на органътъ му, и като Българинъ нáй-послѣ, увѣрени, че испълняме единъ дългъ къмъ нашето отечество, ний си позволихме да изкажемъ въ бѣлѣжкитѣ си и нѣколко искренни думи въ защита на българския нар. принципъ, като изобличихме, до колкото е възможно, по единъ нáй-обективенъ начинъ, кривия пѫть, по който, още отъ прѣди освобождението ни и особенно отъ тогава насамъ, сѫ тръгнѫли мнозина дълбоко заблюдени наши единородци, и нѣкои отъ тѣхъ, за жалость, продължаватъ и до нинѣ да вървятъ неотклонно все по тойзи пѫть. Изобличихме именно тойзи кривъ пѫть, по който, ако вървимъ, споредъ нашето крайно увѣрение, ний отъ основание поврѣждаме принципътъ на своя народъ, и, слѣдователно, не можемъ се надѣвá по тойзи пѫть на свое правилно саморазвитие и пълно обезпечение на бѫдѫщето доброчестие на нашия народъ и отечество, както инакъ желаемъ всинца. Но, като изобличихме вървежътъ на нѣкои наши единородци по кривия пѫть, който не ни води никакъ къмъ добро бѫдѫще, ний въ сѫщото врѣме и показахме доста нагледно, кой е именно правия пѫть, както и начинътъ, по който трѣба да вървимъ изъ тойзи спасителенъ пѫть за нашия народъ.

Като си вървимъ по тойзи пѫть и вардимъ добрѣ народния си принципъ, никакъ не трѣба да се боимъ отъ никои ближни или далечни неприятели, защото ще бѫдемъ всѣкога доста силни да стоимъ на срѣща имъ и да ги отблъснимъ както заслужватъ. Гърцитѣ доста врѣме се мѫчихѫ да ни прѣтопятъ въ своята народность чрезъ духовенството си, ала не можихѫ да сполучѫтъ. Сърбскитѣ патриоти се опитахѫ, дору и съ орѫжие въ рѫка, да ни отнематъ баремъ западнитѣ страни на свободното ни отечество, ала и тѣ не сполучихѫ. Сега, и Гърци и Сърби, може би и други, готвятъ се

[1]) Вижъ Пер. Списание кн. I. Срѣдецъ, стр. 26.

да турятъ ржка на цѣла югозападна България (Македония), но и тамъ не ще могжтъ да сполучатъ, разбира се, ако ний сами си вардимъ добрѣ народния принципъ, и вървимъ неотклонно по правия си пжть, тъкмо както вървѣхме отъ прѣди 20—30 годинъ въ борбата си за извоюване на своитѣ черковни правдини. Грьцкитѣ и Сърбскитѣ патриоти ако да бѣхж по̀-умни, безъ друго щѣхж да се увѣрятъ, че ний не искаме нѣщо тѣхно а само свое, което тѣ искатъ да ни отнематъ, ако и да не е тѣхно, ами наше. Особенно сърбскитѣ патриоти ако станжтъ по̀-умни по тойзи случай, колко добрѣ ще бжде и за тѣхъ и за насъ![1])

Нашитѣ сърбски братия нѣка знажтъ всички, че поне отъ нинѣ на татъкъ, ако тѣ станжтъ по̀-умни къмъ насъ, можемъ и ний и тѣ съ пълно увѣрение да дочакаме онзи златенъ день, въ който ще да се споразумѣемъ братски помежду, за да исковемъ отъ царь-Симеоновата и царь-Душановата корона само една, която да ж носи единъ господарь — и надъ сърбския и надъ българския народъ, па ако ще би се нарималъ само сърбски или български или **вьсѣмъ срьблѣмъ и блъгаромъ господарь**, все едно ще бжде за насъ. Та кои главни и сжществени разлики сжществуватъ между Българе и Сърби, за да не се надѣваме за постигване баремъ на едно политическо единство между тие два родни брата на югословѣнския міръ? Трѣба да се надѣваме, че бждащето на̀й-послѣ ще вразуми всичкитѣ сърбски патриоти да се заловятъ отъ сърце да дѣйствуватъ *за истинското побратяване на сърбския съ българския народъ.*

Ако ний си вардимъ добрѣ и за напрѣдъ народния принципъ, съ помоща на който не се дадохме, нито да се потурчимъ, нито да се погръчимъ въ течение на толкова столѣтия, сжщо не трѣба никакъ

---

[1]) Ний много ще скърбимъ, ако и честнитѣ учени сърбски мжже се увлекжтъ въ прѣднамѣреннитѣ заблюждения на г. *Ястребова*, руския консулъ въ Солунъ, относително сегашното етнографическо отношение на Македония. Издирванията на г. Ястребова по тойзи въпросъ иматъ за цѣль да докажжтъ, че словѣнското население въ днешна Македония не е само *славяноболгарское*, но то е тъй сжщо и *славяносербское*, когато и за лѣкъ да търсишъ, не ще намѣришъ нито *едного туземца* — *Сербина* въ цѣла Македония. Както и да е, но г. Ястребовъ, тойзи новъ классически Словѣновѣдецъ, открилъ е едно чудо въ югозападна България: намѣрилъ е не само теле но и прасе, подъ българската крава въ Македония.

Още по̀вече ще скърбимъ, ако и въ сама Русия се намѣрятъ нѣкои Словѣновѣдци тъй способни да се увлекжтъ въ ученитѣ издирвания по сжщия въпросъ отъ г. Петра Данилича (Куванджи, съ новымъ прибавленіемъ) *Драганова*, родомъ Бесарабецъ отъ Комратъ. Тойзи господинъ, съ личното си 2—3-годишно прѣбивание въ Солунъ, успѣлъ е да изучи етнографията на сегашна Македония тъй добрѣ, каквото до нинѣ не е можилъ да извърши това никой другъ Словѣновѣдецъ. Негова милость е открилъ въ Македония, освѣнъ Българе, Сърби, и друго словѣнско плѣме, съвсѣмъ особно, дору и отъ Сърбитѣ и отъ Българетѣ. И така г. Драгановъ, тойзи горки на̀й-новъ български ренегатъ, споредъ своитѣ клясически издирвания по Словѣновѣдѣнието въ югозападна България, стои вече много по̀-високо и отъ самаго г. Ястребова, защото е билъ честитъ да открие въ тази страна едно по̀-голѣмо чудо, като е намѣрилъ подъ българската крава въ Македония покрай теле, прасе и едно хубаво мече, които били единоутробни рожби на една и сжща майка и баща.

Носителката на истината между хората — науката — е безпощадна особенно прѣдъ оние, които искатъ шарлатански да ѝ служатъ. —

да се боимъ нито отъ римскитѣ католишки пропагандисти,[1]) нито отъ американскитѣ мисионери,[2]) че ще могжтъ да ни прѣобърнжтъ нѣкога въ Унияти или въ Протестанти.

Когато сме всички непоколебими и нáй-прѣданни пазители и поддържатели на своя народенъ принципъ, нѣма тогава защо да се боимъ тъй много нито пакъ отъ завоевателното стремление на страшния германизъмъ къмъ истокъ, което стремление самитѣ Нѣмци наричатъ: „Drang nach Osten (= втургание къмъ истокъ)". Това завоевателно стремление на Нѣмцитѣ, особенно на Австрийскитѣ Нѣмци, къмъ истокъ не е нѣщо отъ вчера и отъ онзи день: тó е вече доста стара работа, не пò-малко стара отъ стотина годинъ насамъ, именно отъ когато зачеждхж тие Нѣмци непрѣстанно да мислятъ, за да имъ стигне ржката до самото устие на Дунавъ, Вардаръ и Марица. Съ своята хабсбурска династия на чело, отъ 5—6 вѣка и особенно отъ триста години насамъ, съгрѣвани непрѣстанно съ горещи благословения отъ Папата, тѣ сж навикнжли само да заповѣдватъ и да господствуватъ надъ много ненѣмски народи, пòвече или пò-малко различни едни отъ други по вѣра, народность и по други особни интереси, и постоянно отъ своитѣ господари поддържвани въ усилвание на тѣхнитѣ народни и религиозни различия — за пò-сигурно и пò-лесно господствувание надъ тѣхъ. Австрийскитѣ Нѣмци се броятъ около 7 милиона, които до прѣди малко врѣме господствувахж безусловно надъ други ненѣмски народи, броящи почти до 30 милиона, а именно *Словѣне* близо до 20 милиона (: Чеси, Поляци, Сърби, Хървати, Словѣнци, Словаци и Малоруси), *Маджари* около 5 милиона, *Ромжне* пòвече отъ $2^1/_2$ милиона и *Италиянци* близо $^1/_2$ милионъ.[3]) Отъ всички тие подчинени народи на австрийскитѣ Нѣмци, само Маджаритѣ се сдобихж отъ прѣди 20 годинъ съ пълно вжтрѣшно свое управление,

---

[1]) За вълуванията и домогванията на тие пропагандисти между источнитѣ православни християне и особенно въ България, читателитѣ ще намѣрятъ доста подробности въ „Глава Дванадесета", въ „Ист. Прегл. на Българската Църква отъ М. Дринова. Прага, 1869 г." —

[2]) Прѣди 36 годинъ, единъ ученъ и съвсѣмъ безпристрастенъ мжжъ - хемъ Протестантинъ, е изказалъ слѣдующитѣ думи за разрушителната дѣятелность на протестанскитѣ мисионери между источнитѣ християне: „Протестанскитѣ миссіонере начеватъ (между источни-тѣ християне) отъ това, че оголватъ умове-тѣ имъ (make firt tabula rasa of minds) отъ всѣкакви убѣжденія, но послѣ не могжтъ да насаджтъ въ тѣхъ закони-тѣ на чиста-та вѣра или на истинна-та добродѣтель. Отъ това, дѣятелность-та на протестански-тѣ миссіи (на истокъ) е само разрушителна" (Виж. „Ист. Прегл. на Бълг. Църква" отъ М. Дринова. Прага, 1869. стр. 178). За хатъра на укаденитѣ съ протестанство наши единородци, сжщо и за знающитѣ английски езикъ, излагаме тукъ цитиранитѣ думи въ първообразието имъ — на английски, както гласятъ: . . . . acting of that principle everywhere they first make a tabula rasa of minds, on which they never afterwards succeed in inscribing the laws of a sincere faith or consistent practice. The work of the protestant missions is simply destructive. Journal of a tour in Egypt., Pal., Syria and Greece by J. L. Patterson. London 1852. p. 455. Пихлеръ 10. —

[3]) Евреитѣ въ Австрия, които броятъ пò-вече отъ 1.000.000 души, причисляваме ги къмъ тамкашнитѣ Нѣмци, защото тѣ сж нáй-фанатическитѣ служители на австрийския германизмъ, както въ самата австрийска монархия така и вънъ отъ тази монархия, примѣръ за което ни служатъ и тѣхнитѣ отъ день на день увеличавани колонии въ България отъ освобождението насамъ, особенно въ Варна, Руссе и тука —

и, освѣнъ това, тѣ успѣхж да могжтъ да упражняватъ и едно силно, до нѣкждѣ дору и надмощно влияние надъ цѣлата вжтрѣшна и вънкашна политика на австрийската монархия, която споредъ това се нарича сега австро-маджарска монархия; а другитѣ народи въ тази монархия сж току-речи безусловни служители на Нѣмцитѣ и Маджаритѣ.

Австрийцитѣ, още прѣзъ минжлото или же въ началото на това столѣтие едва ли не щѣхж да успѣжтъ да простржтъ власта си чакъ до Черно, Мряморно и до Егейско море, ако да нѣмахж прѣдъ себе-си Русия отъ една страна, и, ако да не бѣхж, отъ друга страна, още твърдѣ много заети съ други разни свои вжтрѣшни, доста заплетени работи, а най-паче въ Италия и Германия, които бѣхж най-мили и най-драги страни на австрийскитѣ повелители отъ всичкитѣ имъ други владѣния. Но, слѣдъ поражението, което испатихж Австрийцитѣ въ Италия при Солферино и Маджента въ 1859 отъ Френската и Сардинската армия, както и отъ Прусацитѣ въ Чехия при Садово и Кральовъ-Градецъ въ г. 1866, та се принудихж да се дръпнжтъ съвсѣмъ изъ Италия и Германия, тѣ изведнжжъ обърнжхж погледитѣ си къмъ югоистокъ, тъкмо по течението на Дунавъ, който всички Нѣмци считатъ за своя най-голѣма рѣка и естественния пжтъ къмъ балканския полуостровъ или *„Нова Германия“*, както го наричатъ тѣ отъ 30 годинъ насамъ.

И така, Нѣмцитѣ изобщо и особенно австрийскитѣ Нѣмци, отъ 20—30 год. насамъ работятъ вече серпозно, постоянно и систематично да завладѣжтъ цѣлия балкански полуостровъ, най-напрѣдъ икономически, а послѣ и политически. Австрийцитѣ стремятъ се къмъ тази цѣль, едно, защото сж изгонени за винжги отъ Италия и Германия, и друго, което е главна причина, защото, само съ завладѣване на балканския полуостровъ, тѣ вѣрватъ и се надѣватъ, че ще могжтъ да обезпечжтъ своето бждще господство и надъ самитѣ днесъ подчинени тѣмъ разни народи въ тѣхната монархия, която, въ противенъ случай, или ще да се распадне на малки и слаби държавици или по-скоро ще да мине западната ѝ половина подъ върховенството

въ столицата ни, дѣто посрѣдствомъ желѣзницата ще се умножаватъ още по-вече въ едно кжсо врѣме — разбира се, все за благото на България!

Австрийскитѣ и въобще нѣмскитѣ Евреи твърдѣ яростно мразятъ всичкитѣ християне на балканския полуостровъ, и съ неимовѣрна злоба посрѣщатъ и най-малкото подобрение на състоянието на тие християне, защото тие Евреи се готвятъ да станжтъ изключителни кърлеши върху тѣхното народно тѣло. Между друго, за доказателство на това нѣка служи слѣдующето: По врѣмето на подирнята русско-турска война, органътъ на тие Евреи — „Neue Freie Presse“, който е най-распространенния вѣстникъ по цѣлата Австро-Маджарска монархия и на който распространението отъ день на день се усилва и на сждѣ по свѣта, така и балканския полуостровъ, дѣто има Нѣмци и тѣхни Евреи, бѣше измайсторилъ една крайно дервка клевета върху прочутия тогава русски дипломатъ генералъ Игнатиева. Въ своитѣ колони той обнародва дума по дума, текста на споменжтата по-горѣ наша отъ Цариградъ дописка до „Národní Listy“, безъ да убажда, че тойзи текстъ е взетъ отъ поменжтата дописка, обнародвана въ „Národní Listy“ още въ г. 1863, а просто утвърждаваше, че това било на генералъ Игнатиева тайнятъ планъ за раздѣление на европейска Турция, слѣдъ изгонването на Турцитѣ отъ Европа.

на могжщественна Германия, а източната ѝ половина неминуемо ще да търси покровителството на Русия, защото, сама, или чрезъ друго покровителство, тя не ще може да се удържи. Освѣнъ това, разнитѣ народи, които населяватъ балканския полуостровъ, споредъ тѣхното минжло и сегашно културно състояние, отъ която точка и да погледнешъ на тѣхъ, тѣ всички, безъ исключение, се считатъ отъ Австрийцитѣ за нáй-сгоденъ географически материалъ да бжде завладѣнъ отъ тѣхъ и за винжги управляемъ отъ тѣхната искусна ржка — dividi et impera. Така мислятъ практически австрийскитѣ Нѣмци за бждещето обезпечение на своето господство надъ цѣлото Дунавско порѣчие. Ала тѣхнитѣ пò-голѣми и пò-силни братия отъ срѣдата на Германия мислятъ и смѣтатъ нѣщо пò-вече върху тойзи въпросъ, както ще видимъ сега. И така, за да не помисли никой въ България, че нашитѣ думи, за завоевателното стремление на Нѣмцитѣ къмъ истокъ, сирѣчь къмъ балканския полуостровъ, слѣдователно и къмъ милото и хубаво наше отечество, сж празни бращулевания или прѣкалени илузии, ний, за подкрѣпение на своитѣ думи, привеждаме тукъ нѣколко извлечения отъ нѣмски съчинения, трактующи исключително по тойзи въпросъ, които сж издадени още прѣди 20—30 годинъ. Тия извлечения, които почтеннитѣ читатели ще намѣрятъ въ статията *„За училиштата“*, отъ покойнаго Н. Бончова, обнародвана въ Браил. издание на Пер. Списание, въ кн. IV. на стр. 26—27, гласятъ така:

„Сега на скоро паднж ни въ ржка съчинението на г. В. Ламанскаго „Объ историческомъ изученіи греко-славянскаго міра“, въ което намѣрихме крѣпки свидѣтелства на това, што писахме за иноземцитѣ, че точжтъ зжби на нашата горка, за оплакване земя. Отъ много избираме малко за читателитѣ да видятъ и да се увѣрятъ. Нѣмцитѣ сж единъ такъвъ народъ, дѣто много мислятъ за себе-си и бълнуватъ за своето високо призвание на земята. „Нѣмцитѣ трѣба да населятъ дунавскитѣ земи“, пише авторътъ. „Тѣ мислятъ, че имъ е прѣдречено да владѣжтъ устието на Дунава, да заселятъ България“. Въ подкрѣпение на това, той приводи много примѣри, между които ние избираме пò-главнитѣ. „Австрийскитѣ Нѣмци сж сѣме, на което е речено да оплодотвори изново югоистокътъ на Европа. Широкитѣ равнини на долний Дунавъ, отъ исхода на тая рѣка отъ Ерцхерцогството до устието ѝ речи, сичката оная земя, която се шири между Карпатъ и Балканътъ, между Адриатическото и Черното море, която населяватъ словѣнски и маджарски плѣмена, лѣниви и безъ желания, прозябающи като добътъкъ, тая земя е отворена на дѣятелния духъ (Unternehmungsgeiste) на 7 милиона Нѣмци“. (Die Deutsche Frage von Fr. von Thielau. Стр. 32. Berlin, 1860). „Мисията на нѣмския народъ трѣбва Австрия да носи колкото може пò-надалече на истокъ и да свърже истокътъ съ Европа; ней се е паднжло на дѣлъ наслѣдството на кръстоносната борба. Богато и неисчерпаемо поле лежи прѣдъ Австрия, и кани ж да се земе за тежка работа. Германия ште вѣрно да ѝ помага“. (Das Europäische Gleichgewicht der Zukunft. Ein hist.-politisch. Versuch. Berlin, 1859. стр. 35). „Дунавъ, *тая нáй-велика нѣмска рѣка* (dieser grösste Deutsche Strom), показва и посоката, по

*

която Австрия и Германия, за да се възвисятъ политически, трѣба да дирятъ общи интереси и плодотворно единство въ силитѣ си"... (Ideen zur Einig. u. Einh. Deutschlands. Berlin, 1860. стр. 11). „Англия до сега нáй-искусно се е ползовала отъ своитѣ колонисти.... А нашитѣ прѣселци въ Руссия, Америка и пр. съвсѣмъ гинѫтъ за отечеството ни.... Инакъ би тръгнѫла работата, ако пòроятъ на нѣмскитѣ прѣселци потечѣше, напримѣръ, въ плодороднитѣ, но рѣдко населени, части въ Унгария, които за напрѣдъ, така е угодно Богу, трѣбва да станѫтъ наслѣдие на Германия (welche künftig, so gottes will, das Erbe Deutschlands bilden sollen). Тукъ чрезъ колонизация може да изникне нова Германия, която по голѣмината, по населението и богатството си, могла би да надмине старата, и да бѫде крѣпка защита отъ Русситѣ и Поляцитѣ". (W. Roscher. System d. Volkswirthschaft. 3 Auflage. Stuttgard u. Ausburg. 1858, I. 534). „Отъ тие нѣмски прѣселенци, които сѣка година отъ 100 до 150 хиляди оставятъ Германия, 50 хил. Нѣмци можѣхѫ нáй-добрѣ да се заселватъ на Истокъ, въ Молдавия, Влашко и България. Така дѣто въ исходътъ на нинешното столѣтие България би имала нѣмско население нѣколко стотинъ хиляди душъ, тѣсно свързани съ Германия. *България е воистина нѣмска колония, и ако ѝ е речено да падне въ ржцѣтѣ на западнитѣ народи, то трѣбва на Нѣмцитѣ да се падне.* Британцитѣ си иматъ Америка и Австралия, тѣ щѫтъ само капиталъ да дадѫтъ за българскитѣ желѣзни пѫтища и портове. Франция има сѣвер. Африка и не може да заселява дунавскитѣ земи. Отъ Романцитѣ само Италиянцитѣ могѫтъ да се борятъ съ Нѣмцитѣ за тия земи". (Unsere Zeit. vierzehntes Heft. Leipzig, 1858. Стр. 116—117).

Покойний Бончовъ свършва забѣлѣжката си съ тия думи: „Мислимъ, че е излишно да добавяме свои думи при тия краснорѣчиви свидѣтелства, какъ мислятъ Нѣмцитѣ да ни глътнѫтъ". —

Всичкитѣ народи и държави на свѣта иматъ свои особенни интереси, които не могѫтъ да не пазятъ добрѣ, и за упазванието на които сѫ готови да правятъ всѣкога нáй-голѣми жъртви. Така трѣба и ний да си пазимъ интереситѣ, ако искаме да сѫществуваме честито на земята — като народъ особенъ, и да напрѣдваме въ сичко, отъ което зависи благоденствието на народитѣ. Не трѣба да се сърдимъ никому, нито да псуваме, че искали Гърци, Сърби, Нѣмци и други да ни обсебятъ, да ни погълнѫтъ и пр., защото чрезъ сърдитни и псувни не можемъ се заварди прѣдъ посѣгателствата на своитѣ ближни и пó-далечни неприятели. Ний трѣба, наистина, съ голѣмо внимание да слѣдимъ и да знаемъ, кой какво мисли за насъ, и какво иска да прави съ насъ. Но, за своето пълно запазване прѣдъ всѣко вражие посѣгателство, както и за бѫдѫщото си обезпечение, имаме на тосъ свѣтъ само едно нáй-добро и нáй-благородно оржжие, само едно нáй-благословенно срѣдство, и тò е — да вървимъ *всички* по правия си пѫть и да вардимъ *всѣкога единодушно* своя народенъ принципъ. Казваме: *всички, всѣкога и единодушно*, защото, безъ таково единство въ мислитѣ и дѣлата си — за упазване и поддържване на своитѣ народни интереси, не можемъ се удържа като

народъ особенъ, нито можемъ дочака по́-честито бѫдѫще. Не трѣба да се служимъ помежду си съ двояка логика, която ѭ бива на́й-много за разрушавание и никога чрезъ неѭ не може да се създаде нѣщо добро и полезно. Всинца трѣба да имаме всѣкога само една ѝ еднаква логика за всичкитѣ си мисли и дѣла, на които тя въ нищо да не противоречи никога. Защо, н. пр. нѣкои наши хора, когато не сѫ на власть, и се намѣрватъ въ едно положение, малко или много, опозиционно къмъ правителството, защо само тогава прогласяватъ свѣта, че Англия, Австрия, Руссия, Сърбия, Турция и пр. поврѣдили ни еди-какъ, или се заканвали да поврѣдятъ, да упропастятъ България, а когато иматъ власта въ рѫката си, викатъ до небеса, че България цъвти и плува въ медъ и масло, че се развива добрѣ и напрѣдва и че никой не може и несмѣе въ нищо да ѝ напакости? Защо когато власта е въ рѫцѣтѣ имъ, не виждатъ никакви опасности за България нито отъ вънъ нито отъ вѫтрѣ? Защо, кога не сѫ на власть, доказватъ ни, че Руссенско-Варненската желѣзница не струва по́вече отъ 20—30 милиона, а кога сѫ на власть, увѣряватъ ни, че тази желѣзница струва на́й-малко 40—50 милиона? Защо, кога не сѫ на власть, осѫждатъ оние, които искатъ съ харамийски чети да освободяватъ Македония, а кога е въ рѫцѣ имъ власта, не могѫтъ да усѣтятъ, какъ се ограбва орѫжения складъ въ Кюстендилъ — за освобождение на Македония? Защо, кога сѫ вънъ отъ власта, могѫтъ да откриѫтъ нѣколко милиона откраднѫти пари въ рѫцѣтѣ на еди-кои отъ държавното съкровище, а когато сѫ пълновластни, нѣматъ куражътъ да дадѫтъ подъ сѫдъ крадцитѣ, ако има крадци, и да приберѫтъ за хазната тие милиони? Защо, кога сѫ на власть, не виждатъ и не чуватъ никакъ, какъ се гаврятъ тѣхнитѣ на́й-ближни единомисленни волнодумци съ нашето духовенство, и какъ нѣкои отъ тѣхъ се подсмиватъ дору и публично възъ господствующата вѣра въ България, която е на́й-драгоцѣнното ни старо наслѣдие отъ нашитѣ славни прадѣди? А кога не сѫ на власть, защо само тогава дълбоко скърбятъ, че не сме почитали всинца, както трѣба, своето духовенство, че святоста на вѣрата си нито вече сме вардѣли, нито сме ѭ почитали, както подобава, и пр.? Защо ставатъ горещи русофили, кога нѣматъ власта въ рѫцѣ си, а когато сѫ на власть, ставатъ явни дору и на́й-вѣрли русофоби? Сърце не ни дава да навождаме тукъ примѣри за необорими доказателства и въ това, че именно между тие наши хора, които всѣка минута сѫ готови да си изкривѣватъ душата на всевъзможни политически вѣрования и настроения, само и само за да постигнѫтъ своитѣ лични цѣли, имаше и такива, които, чрезъ своитѣ диви и глупави постѫпки, не сѫ се двоумили никакъ да се опитатъ и нарочно да възбудятъ къмъ Българитѣ нѣкаква студенина дору и въ душата на приснопаметния нашъ царь-освободитель Александръ II, на́й-благородния и на́й-человѣколюбивия владѣтель въ нашия вѣкъ, тойзи великъ богопомазанъ русски вѣнцоносецъ, който заедно съ цѣлото си царско домочедие дойде чакъ отъ далечния сѣверъ въ България, самъ предводящъ своето храбро и благословено войнство, за да ни изкупи съ русската кръвь отъ петвѣковното робство и съ сълзитѣ си да омие ранитѣ на това

наше робство! Както щете, но всичко това не е водение и вървѣние по правия пѫть, нито е колко-годѣ честно вардение на българския народенъ принципъ.

Отъ освобождението ни насамъ и особенно отпрѣди 4 годинъ, поради голѣмитѣ неразбранщини на нѣкои отъ по́-първитѣ ни хора, като се вкарахме съвсѣмъ въ кривъ пѫть, между другитѣ много злочестини, които ни сполѣтихѫ отъ тогава насамъ, изпразни се на́й-напрѣдъ нашето държавно съкравище, което прѣди това имаше 10—20 милиона готови пари, и, ако да не вървѣхме по тойзи пѫть, до сега щѣше да има въ съкровището ни на́й-малко до стотина милиона лева, съ които можахме до нинѣ да си изкупимъ желѣзницата между Варна и Руссе, по́-скоро и по́-лесно можахме да си направимъ и другата желѣзница между Сърбия и Южна България, и до сега не щѣхме вече да длъжимъ никакъ на Руссия за оккупационнитѣ ѝ войски въ България прѣзъ г. 1878—9. Ушъ се съедини южна България съ сѣверна, а държавното ни съкровище още не може да усѣти каква-годѣ облага за себе-си отъ това съединение: то̀ още по́-вече се издънва, и, безъ заемъ поне отъ 60—70 милиона, не ще можемъ вече да вървимъ напрѣдъ. Сирѣчь ще трѣба непрѣменно да направимъ единъ толъкъ заемъ, ако искаме да станемъ пълни стопани на своитѣ споменѫти желѣзници, и при това, да си посрѣшнемъ нѣкои неизбѣжни нужди, както сѫщеврѣменно и да поулеснимъ и съживимъ своята много изпаднѫла търговия, и да повдигнемъ колко-годѣ земледѣлието, скотоводството и нѣкои по́-нужни и по́-полезни занаяти въ държавата си, защото тѣ сѫ главнитѣ извори на икономическото ни богатство и материалния залогъ за нашето независимо политическо сѫществование и саморазвиване къмъ по́-добро бѫдѫще. Разбира се, че тойзи нашъ държавенъ заемъ трѣба да бѫде първъ и послѣденъ, ако не искаме да улеснимъ сами материалното поробване на своето отечество отъ ненаситнитѣ чужденци, каквото станѫхѫ Турция, Египетъ, Сърбия и пр. Но сега отъ кого ще можемъ да си заемнемъ пари, съ условия отъ насъ и за насъ доста приемливи, и кой е готовъ да ни заемни пари?

Глупавитѣ и необмисленнитѣ постѫпки и дѣла на такива наши държавници докарахѫ тия злини на свободна България, че съединението на южна съ сѣверна България не станѫ както трѣба, че по поводъ на това съединение избухнѫ война между България и Сърбия, която все можахме да избѣгнемъ, ако бѣхме се погрижили за това както трѣба, и която война се свърши съ сключване на единъ миръ, не толкова приязненъ за насъ, нито поне въ нравственно отношение, ако и да бѣхме ний побѣдителитѣ въ тази война. На́й-сетнѣ всичко това струва на България не по́-малко отъ 150 милиона, съ които пари ний можахме вече да гледаме кръстосана държавата си съ желѣзни пѫтища и съ други пѫтьови улеснения, толкова нужни за повдиганието на търговията и на другитѣ производителни фактори на икономическото богатство на страната. Тие наши държавни и народни ржководители, ако да бѣхѫ по́-разумни и по́-честни родолюбци, не щѣхѫ да дирятъ и да свързватъ съюзъ съ оние, които до прѣди

дестина години държахѫ цѣла България въ робство 500 години врѣме, нито щѣхѫ, безъ прямата народна воля, да отстѫпятъ на сѫщитѣ тие наши петь-вѣковни порабощители толкова важни и скѫпоцѣнни страни отъ южна България, и, на́й-послѣ, припознаването на съединението на южна съ сѣверна България то̀же можеше да се постигне по единъ много по́-сгоденъ начинъ, отъ колкото тъй, както станѫ.

И така, нашата държава, на́й-млада въ Европа, въ течение само на 5—6 години врѣме, стигнѫ по тойзи начинъ до едно твърдѣ неутѣшно положение, което, особенно отъ двѣ години насамъ, въобще не се вижда да може да се упѫти къмъ желаемото си подобрение. Никоя отъ великитѣ европейски държави не се наема съ по́-рѣшителни мѣрки да ни спомогне и да ни съдѣйствува, за да излѣземъ отъ това си твърдѣ ненормално положение. А ний, отъ своя старна, трѣбаше да се грижимъ прѣзъ това врѣме, и добрѣ да внимаваме да бѫдемъ въ добри отношения съ *всичкитѣ* велики сили, защото само тогава можемъ да сме спокойни въ земята си и да се прѣдадемъ всецѣло на честни и сериозни трудове за правилното ни народно саморазвитие и постигване на своитѣ велики народни идеали. Ако да бѣхме умѣли да бѫдемъ, още отъ начало, въ добри отношения съ всичкитѣ велики сили, до нинѣ, между друго, ний щѣхме навѣрно да се избавимъ баремъ отъ по́-главнитѣ части на капитулациитѣ, отъ които непрѣстанно имаме толкова материални, а тъй сѫщо и нравственни загуби.

Има обаче помежду ни не малко и такива български народни патриоти, които считатъ бившия нашъ господарь, князь Александръ Батемберский, за на́й-главенъ виновникъ на всичкитѣ злини, що испати България отъ освобождението си насамъ. Ний напълно не сподѣляме това мнѣние, и ето защо. Нашитѣ освободители, до колкото можемъ да сѫдимъ ний по тази работа, при на́й-важния моментъ на увѣнчаване своето велико дѣло за освободена отъ тѣхъ България и повикана на новъ, самостоятеленъ, политически животъ, не постѫпихѫ съвсѣмъ обмисленно и благоразумно, като ни прѣпоржчахѫ да изберемъ за свой *пръвъ* Господарь именно кн. Александра, който, нито по години, нито по опитность, нито по въспитание, бѣше доста приготвенъ, да може да стане нашъ върховенъ правитель. За България, която е била тъй унизена робиня нѣколко стотинъ годинъ — и политически и духовно, трѣбаше да се избере за неѭ пръвъ Господарь единъ такъвъ мѫжъ, който да бѫдѣше по́-старъ, да бѫдѣше вече доста богатъ съ опитность и мѫдрость за държавенъ глава, и съ въспитание напълно съотвѣтствующи за българския народъ. Казватъ, че князь Александръ билъ много добъръ, ала само за себе-си. И, наистина, прѣзъ всичкото си царувание надъ насъ, той, като не е ималъ доста силенъ характеръ и крѣпка воля, не можа да се удържи до край, както трѣба, на висотата на положението си, и да не се прѣдава никакъ въ увлечение на който и да билъ партизански порой въ България, до колкото зависяше отъ него лично; не можа напълно да привикне и да се усѣти съвършенно български Господарь, та отъ

всичката си душа и сърце да ни обикнѣше всички еднакво, да царува надъ насъ — всички тъй справедливо и милостиво, като истински нашъ Господарь и чедолюбивъ баща. И тъй ние, за зла честь, останѫхме въ неговитѣ очи все чужди, дору и до послѣдньо врѣме на царуванието му въ България, и за това той ушъ не се стеснилъ да ни нарече най-сетнѣ и *дебелокожи* хора. При всичко това, ний мислимъ, че той все можеше да стане доста добъръ и за България, ако да знаяхме ний какъ да се държимъ около него. Веднъжь прочее като го избрахме за свой пръвъ господарь, погрижихме-ли се *всинца* да му внушимъ оние здрави и крѣпки начала, съ помоща на които да станеше той пръвъ и на́й-горещъ защитникъ на Българския народ. принципъ и да ни ръководи неотклонно само по правия пѫть, къмъ правилното ни саморазвитие? Погрижихме-ли се *всинца чистосърдечно* да му дадемъ всичкитѣ законни улеснения, чрезъ които, като нашъ общъ върховенъ баща, да може всѣкого отъ насъ да вразумѣва, колчимъ понечи да върви по криви пѫтеки и да не зачита Българския народенъ принципъ? Оние наши хора, които имахѫ по́вече случаи да му бѫдѫтъ непосрѣдственни съвѣтници и на́й-паче неговитѣ всемогущи съвѣтници не гледахѫ ли на́й-много, какъ да го увличатъ въ своитѣ партизански и лични домогвания? На ли нѣкои отъ неговитѣ съвѣтници си позволявахѫ доста често да му угодяватъ до нѣмай-кѫдѣ въ личнитѣ му прищевки, само и само за да постигнѫтъ тѣ своитѣ особни цѣли?

Отговорътъ на тие въпроси ще да бѫде единъ отъ грознитѣ приговори на историята върху неразбранщинитѣ на всинца ни, дѣто не бѣхме толкова внимателни и тъй честити, щото да можемъ, както трѣба да си упазимъ, въ пълна чистота, святоста на своята корона, поне въ първитѣ години на своя новъ политически животъ.

За вънкашната държавна политика на княза Александра, колкото се отнася до България, ний нещемъ да кажемъ ни дума тукъ, защото тя е работа доста сложна, и се изисква за вѣрното ѝ изложение особенъ трудъ и не малко врѣме. А колкото до неговата вѫтрешна политика въ България, тя можеше да бѫде по́-добра и по́-плодотворна, ако да искахме *всинца* да му помагаме, *както трѣба*. Той небѣше отъ на́й-богатитѣ княжески фамилии въ Европа, но се родѣеше съ нѣкои отъ на́й-първитѣ владѣющи европейски домове, което бѣше голѣмо прѣимущество за България. При всичко това, той все можеше отъ своята цивилна листа да отдѣля ежегодно баремъ по 40—50 хиляди лева за раздавание помощи на сиромашки ученици, прѣстарѣли священици. учители, за поддържвание училища, черкви, благодѣтелни и ученолюбиви дружества, за издавание полезни съчинения, и пр. Намъ до колкото е извѣстно, първиятъ ни господарь, дордѣто царува въ България не се показва тъй често и до толкова щедъръ за такива благодѣния, които щѣхѫ да бѫдѫтъ едни отъ на́й-благороднитѣ и на́й-осязателнитѣ признаци на горещото му защитяване и почитание на българския народенъ принципъ. Главната причина именно на това бѣше той самъ. Но и мнозина отъ неговитѣ всемогущи съвѣтници, които по́вече го ласкаяхѫ, непритежавахѫ нито на́й-нужната гражданска и лоялна доблесть да го приканватъ къмъ такива великодушни благодѣяния, за

които нашия благочестивъ народъ, отъ дълбока признателность, щѣше стократно да се привързва съ нáй-голѣма чистосърдечна прѣданность, и къмъ короната и къмъ нейнитѣ отистина благородни и доблестни съвѣтници. Като Височайши покровитель на Бълг. Книжовно Дружество, князь Александръ биде поканенъ не веднъжь да спомогне нѣщо отъ своята кисия, но и това не направи. Инакъ князь Александръ твърдѣ много не щадѣше държавното съкровище, колчимъ работата се относяше до негови лични нужди. Особенно пъкъ неговитѣ чести пѫтувания всѣка година вънъ отъ България по разни страни изъ Европа, струвахѫ ни нáй-малко по 100,000 лева, та въ растояние на своето царувание въ България, той може да е разнесълъ нáй-малко до единъ милионъ лева за такива, почти съвсѣмъ безполезни пѫтувания. —

Било какво било, но първия български Господарь, ако и да е билъ така или инакъ виноватъ за много неправилни работи въ България, както увѣряватъ мнозина, ний обаче все сме пò-виновати отъ него за злочестинитѣ, които испатихме въ свободното си отечество особенно отъ 3—4 годинъ насамъ, защото, като сѫщи Българе, ний трѣбаше пòвече да се грижимъ за доброто на България, отъ колкото всѣки други, тъй и отъ самаго князь Александра, който не се почувствува никога съвсѣмъ родолюбивъ Българинъ, както рекохме и пò-горѣ, и споредъ което се принуди самъ да признае нáй-сетнѣ „горчивата истина“, че неговото сѣдение на българския прѣстолъ е станѫло вече докрай безполезно, та опраздни съвършенно и самия нашъ прѣстолъ. Ама начинътъ, по който се принуди да напусне прѣстолътъ на българската корона, не бѣше никакъ благоразуменъ, и това напущание, като е било неизбѣжно да стане, можеше да се испълни по единъ такъвъ благопристоенъ начинъ, какъвто се позволява отъ нашитѣ закони, и, въ такъвъ случай, на-да-ли щѣхме да стигнемъ до това неутѣшно положение, въ което се намѣрваме днесъ за днесъ.

Лишението ни прочее отъ потрѣбното благовъспитание, отъ необходимитѣ познания, отъ здравитѣ начала и житейската мѫдрость за водение държавни и обществени работи, колко и да сѫ тѣ малки и несложни; лишението ни отъ вѣрно почитание и пазяние на своя народенъ принципъ: сѫ главнитѣ причини на всичкитѣ ни частни и общи злочестини. Дано тази истина станеше вече съвсѣмъ присуща на всинца ни, та да ѭ съзнаемъ всички, и дано единодушно подиримъ и намѣримъ срѣдствата и способитѣ за съвършенното прѣмахвание на причинитѣ, които ни докарахѫ тия толкова голѣми злостини.

И така, нѣка баремъ отъ нинѣ на татъкъ **законноста** бѫде неотемлима и нáй-свята лозинка на българскитѣ дѣйци и народни рѫководители, при всѣки тѣхенъ помисълъ и дѣло, и тогава нѣка бѫдѫтъ всички увѣрени, че „врата адови неодолѣютъ ихъ“.[1])

В. Д. Стояновъ.

---

[1]) Вижъ края на статията за „Бълг. учебно дѣло въ Турско“.

III. Кратки вѣсти отъ научния и книжовния свѣтъ.

Въпроси за снѣжнитѣ отношения въ планинитѣ на България.

Къмъ малко наблюдаванитѣ явления отъ физическата география на нашитѣ планини принадлѣжатъ снѣжнитѣ отношения. Изслѣдването дълбочината, обсѣга и траенето на снѣжнитѣ пластове въ бърдата и планинитѣ прѣдставлява цѣнни резултати за географията, геологията и метеорологията. Снѣгътъ е отъ голѣма важность за образуването на почвата, понеже той събира, като въ едно сито, голѣмо количество отъ дребни съставни частици на почвата, отъ органическо или неорганическо естество, той пази почвата отъ развѣване, а растенията отъ мразъ. Той има извѣстно влияние върху влажнината на почвата, върху богатството и изобилието на изворитѣ, и върху дълбочината на текущитѣ и стоящитѣ води. Дѣйствието на обширнитѣ снѣжни пластове върху температурата на въздуха е една голѣма задача за климатологията. При това достатъчно е, да се спомене само за многостранното значение на снѣга върху земледѣлието и лѣсоводството, и нѣма нужда отъ пó-обширни доказателства върху значението на снѣга, когато се обръщаме къмъ всички приятели на земледѣлието, които сѫ въ състояние да наблюдаватъ снѣжнитѣ падания въ планинитѣ и бърдата съ молба, да зематъ въ внимание при наблюденията си и слѣдующитѣ въпроси:

1. Кога пада обикновенно първия снѣгъ по бърдата и планинитѣ въ околноста на мѣстожителството Ви? — Колко сѫ високи тия бърда и планини?

2. Кое врѣме захваща трайната непрѣкѫснѫта, или на мѣста прѣкѫснѫта снѣжна покривка?

3. До кога остава обикновенно снѣгътъ и въ самото Ваше мѣстожителство? — На каква височина се намѣрва то?

4. Оставатъ ли бърдата отъ околноста Ви на врѣмени, прѣзъ зимата, безъ снѣгъ? — На каква височина и на коя страна става това нáй-рано?

5. Кога изчезва пò-голѣмата часть отъ зимната снѣжна покривка?

6. Колко врѣме стоятъ послѣднитѣ снѣжни остатъци?

7. На кои мѣста въ Вашата околность снѣгътъ бива нáй-дълбокъ? — Каква дълбочина?

8. Гдѣ струпва вѣтарътъ нáй-много снѣгъ — въ Вашата околность? — Какъ се отнасятъ спрямо снѣжнитѣ вихрушки (затрупвания) разнитѣ наклонности на бърдата, планинитѣ и планинскитѣ вериги?

9. Какво влияние иматъ върху стоението на снѣга разнитѣ форми на земната повърхность? — Трѣбва да се обръща особенно внимание върху планинскитѣ наклонности отъ разна стръмнина, върховетѣ, боазитѣ и пр.

10. Какво влияние има върху траянето на снѣга съставътъ на земната повърхность, ако тя е скалиста, отъ чакѫлъ, пѣсъкъ, земя и прочее?

11. Какво влияние има върху траянието на снѣга растителната покривка на земната повърхность, особенно гората?

12. Какво влияние има ближноста на водата върху траянието на снѣга? — Блатата и мочурливитѣ мѣста трѣбва да се взематъ тъй сѫщо въ внимание.

13. Какво влияние има върху траянието на снѣга малката или голѣмата шупливость (пропускаемость) на земната почва?

14. Случватъ ли се движения на голѣми снѣжни маси — прѣспи (обвали, Lawinen, avalanches) въ Вашата околность? — Могѫтъ ли да се узнаѫтъ тѣхнитѣ причини? — Какво може да се каже за тѣхното дѣйствие върху почвата и растителноста (гората)?

15. Какви забѣлѣжителни форми на снѣжната повърхность се забѣлѣзватъ като слѣдствие на вѣтъра, топението и други причини?

16. Забѣлѣзватъ ли се явни напластявания на снѣга?

17. Колко е голѣмо влиянието, което топението на снѣговетѣ упражнява върху водата на рѣкитѣ и езерата въ Вашата околность? — Кое врѣме слѣдъ захващанието топението на снѣговетѣ се показва това влияние?

18. На кои потоци се забѣлѣзва нàй-напрѣдъ влиянието на топящия се снѣгъ? — При всичкитѣ клонове, наклонения на едно бърдо еднакво ли е това или има разлика?

Горнитѣ „въпроси за снѣжнитѣ отношения въ планинитѣ на България“ сѫ испроводени, въ послѣдньо врѣме, отъ една дружина млади хора въ Срѣдецъ до приятели изъ България, съ молба да събиратъ, по възможности, точни свѣдѣния по зададенитѣ въпроси въ наша тáтковина. Тия млади хора сѫ наши скромни, интелигентни сили, които, поради благородното имъ прѣдначинание за спомагание по изучванието отечеството ни отъ къмъ природославна страна, ний ги считаме за нови бѫдѫщи почтени сътрудници въ научната и книжовната дѣятелность на Българското Книжовно Дружество. Като прѣпорѫчваме това тѣхно прѣдначинание на всичката наша читающа публика, надѣваме се, че нашитѣ единороци на сѫдѣ ще посрѣшнѫтъ това дѣло съ горещо съчувствие, както заслужва тò, и споредъ горе-изложеннитѣ въпроси, мнозина ще се заловятъ съ пълно усердие да събиратъ съотвѣствующи материали, които сѫ отъ прѣголѣма важность за изучване България, особено отъ къмъ геологическо и климатологическо отношение. А отъ такова изучване страната, безъ съмнѣние, ще има резултати, твърдѣ драгоцѣнни за бѫдѫщето наше законодателство и особенно за икономическото повдигание на България.

За първо врѣме, събранитѣ свѣдѣния по тие въпроси могѫтъ да се испроваждатъ тукъ до редакцията на Пер. Списание на Българското Книжовно Дружество.

Редакцията.

Д-РЪ ИОСИФЪ ПАНЧИЧЪ,

Прѣдсѣдатель на Сърбската Кр. Академия; членъ на Държавний Съвѣтъ; професоръ на ботаниката на Великата Школа; членъ на Югословѣнската Академия на наукитѣ и искуствата, на Унгарската Академия, на Сърбското Учено Дружество и пр. и пр.

На 26 февруарий т. г. жителитѣ на Сърбската столнина, съ дълбока скърбь но съ нáй-голѣми почести, испратихж въ вѣчность многозаслужния Д-ръ Иосифа Панчича, нáй-стария учитель по природословнитѣ науки въ Великата Школа, нáй-учения ботаникъ на Словѣнский югъ и първия прѣдсѣдатель на новоустроената Кралевска Сърбска Академия.

Покойний Панчичъ е роденъ въ Брибиръ (Хърватско приморие) на г. 1814. Първоначалното си образование е получилъ въ Госпичъ и Лика, а гимназиялното въ Рѣка (Fiume). Въ Загребъ е свършилъ философия, а въ Пеща медецинский факултетъ, гдѣто на 7 септемврий 1842 г. е получилъ и докторска степень. Въ 1844 год. покойний отишелъ въ Вѣна за да изучи и нареди пó-добрѣ своя хербарий, който бѣше събралъ по Ерделскитѣ и Банатскитѣ Алпи и около Пеща и Будимъ, като е гледалъ прѣзъ двогодишното си прѣбивание въ Вѣна да се запознае пó-специялно съ Естественнитѣ науки. Въ 1846 год. Панчичъ се е пресѣлилъ въ Сърбия, а въ 1853 год. той е билъ назначенъ за професоръ, нáй-първо на Бѣлградския Лицей, а отпослѣ и на Великата Школа, гдѣто е останжлъ професоръ дори до смъртта си. Къмъ края на 1884 г. той билъ назначенъ, за неговитѣ неуморими трудове

и многобройни заслуги, за членъ на Държавний Съвѣтъ, но това не му попрѣчило да занимава професорската си катедра до деня на самото си послѣдньо поболявание. Но и въ болѣста си неуморимий старецъ не е прѣстанжлъ да работи на любимата си ботаника, и когато изнемощяла ржката му, той е диктувалъ отъ болестний си одъръ на ученика си. И тъй смъртта затече още въ работа учения, трудолюбивия и скромния Д-ръ Иосифа Панчича на 25 февруарий т. г. въ 5 часа сутринта.

Многозаслужния старецъ е работилъ неуморимо, скромно но сериозно прѣзъ цѣлия си животъ, за изучванието на Сръбската флора и фауна. Той пропжтувалъ всичкитѣ страни на Сърбия, посѣтилъ е всичкитѣ нейни планински върхове, всичкитѣ нейни долини и равнини, и е съставилъ такъва богата ботаническа сбирка, въ която е прѣдставена почти цѣлата растителность не само на Сърбия, но и на една часть отъ Банатъ, на Черна-Гора, аче и на сама западна България. Прѣзъ цѣлия си животъ Панчичъ е събиралъ, съ зорно око всичкитѣ билки на своето отечество, които е изучилъ, опрѣдѣлилъ и описълъ. Всичкитѣ тия растения, съставени въ Хербарии, сж нáй-голѣмата драгоцѣнность на Панчичова кабинетъ. При ботанический кабинетъ, покойний е основалъ и една хубава ботаническа градина, която е била нáй-милото негово дѣло, гдѣто въ послѣднитѣ години исключително се е задържалъ и особенно грижилъ за неж до нáй-послѣдния си часъ.

Д-ръ Панчичъ е положилъ основитѣ още на зоологический, минералогический и геологический кабинетъ. Всичко почти, което виждаме днесь въ зоологический кабинетъ на Великата Школа, по Сърбската фауна е събрано отъ ржката на покойния; а и голѣмъ дѣлъ отъ минералогическата и геологическата сбирка има да се дължи нему.

Всичкитѣ основани отъ Панчича сбирки сж достатъчни да му подигнжтъ безсмъртенъ паметникъ. Но

покойний се е отличилъ още и като добъръ педагогъ и отличенъ списатель; той е служилъ цѣли 34 години като професоръ на Великата Школа, гдѣто е избиранъ и шестъ пѫти за Ректоръ.

Панчичовитѣ писани дѣла на Сърбски, Латински и Нѣмски, които възлизатъ на брой до 35 и които сѫ му прѣдобили всемирно име на ученъ человѣкъ, се простиратъ по всичкитѣ, почти отрасли на Естественната История. Тѣ доказватъ, нáй-красноречиво, за разновиднитѣ специялни познания на покойния, между които нáй-много блѣщи монументалното му дѣло „*Флора Кнежевине Србије*“ (Flora Principatus Serbiae. Belgrad 1872).

Неуморимия пѫтешественникъ и труженикъ на науката е простиралъ своитѣ научни изслѣдвания и извънъ прѣдѣлитѣ на Сърбия, като въ Банатъ, Черна-Гора и България, както се споменѫ и пó-горѣ.

На старини, многозаслужний Панчичъ прѣдприе нѣколко екскурзии и въ западна България, гдѣто събра доста богатъ материялъ по флората на нашето отечество. Прѣди четири и половина години, тъкмо на седемдесеть-годишна възрасть, покойния се качи по втори пѫть на Витоша, а за първи и послѣденъ пѫть на Рила планина и на Чадъръ-тепе. Панчичъ е изложилъ изслѣдванията си въ двѣ доста обширни монографии, писани на Латински езикъ и придружени въ начало съ прѣдговоръ на Сърбски. Неговитѣ „*Градьа за флору кнежевине Бугарске*“ (Elementa ad Floram Principatus Bulgariae. Belgrad 1883 in 8. p. 71) и „*Нова градьа за флору кнежевине Бугарске*“ (Nova Elementa ad Floram Principatus Bulgariae. Belgrad in 8. p. 43) съдържатъ нѣколко стотини описани билки и дървеса, между които има и 24 съвсѣмъ нови видове. Съ тия двѣ монографии, проф. Панчичъ полага единъ отъ основнитѣ камъни по изучванието и на Българската флора, а съ дѣлото, което е той довършилъ на смъртния си одъръ „*Првине Балканске Флоре*“ и което още не е из-

дадено, славний покойникъ полага основата за изучванието флората и на цѣлий Балкански полуостровъ.

Ученитѣ дѣла на Д-ра Панчича сж го въздигнжли въ реда на ученитѣ и великитѣ хора. Чуждия ученъ свѣтъ, отъ почитание и признание къмъ многозаслужний Сърбски ботаникъ е нарекълъ въ негова честь и память нѣколко нови растения, отъ които на първо мѣсто можемъ да туримъ рѣдкото въ Европа растение, а обикновенно за Сърбия, Босна, Херцеговина и Черна-Гора *Pančićia Serbica* Visiani. Освѣнъ това, много учени корпорации и Академии, поради неоцѣнимитѣ му заслуги на научното поле, сж го отличили като почетенъ, редовенъ или дописенъ членъ; Сърбский Краль Миланъ I, го е наградилъ тоже съ ордена Св. Савва I ст. и Таковски кръстъ.

Панчичъ бѣше рѣдкость не само по умъ, по учение и по скромность, но и по чистотата на характера си. Той обичаше винжги истината, не обичаше празднитѣ фрази и прѣзираше лицемерството. Съ своята доброта и чистосърдечность, съ своята вѣрность и искренность, съ своята търпеливость и скромность, той си остава на вѣчни врѣмена благороденъ и великъ человѣкъ.

Вѣчна ти память, доблестний труженичe, който си испълнилъ съвѣстно длъжноста си къмъ Отечеството и къмъ науката!

Г. Н. З.

Workers of the world Unite!

ОБЯВЛЕНИЕ

отъ

НАСТОЯТЕЛСТВОТО НА БЪЛГАРСКОТО ДРУЖЕСТВО ОТЪ „ЧЕРВЕНИЯ КРЪСТЪ".

Централния Комитетъ на Германското Дружество отъ «Червения Кръстъ» съ окржжното си No. 31 отъ 10 Януария т. г. (н. ст.) моли, да се обяви за знание на интересующитѣ се слѣдующия **конкурсъ**:

Нейно Величество Германската Императрица, Кралица Пруска, е благоволила да тури на расположението на четвъртата международна Конференция на Дружеството отъ «Червения Кръстъ» (въ Карлсруе, септемврия 1887 г.) сумата отъ 6000 марки, а така сжщо 3 златни и 9 сребърни медали съ Нейното изображение, да се употребятъ за единъ конкурсъ полезенъ за дѣлото на «Червения Кръстъ».

Конференцията е рѣшила да употрѣби подаръка на Нейно Величество за единъ конкурсъ върху:

«На́й-сполучливото вжтрѣшно нареждание на единъ прѣносенъ лазаретъ, т. е. да се покажатъ на́й-подходящитѣ прѣдмѣти, а равно и на́й-лесния начинъ за придобиванието имъ, за да се нареди и тури въ дѣйствие единъ прѣносенъ лазаретъ, прѣдназначенъ за едно опрѣдѣлено число ранени и болни».

Назначенитѣ за конкурса прѣдмѣти трѣба да бждатъ испратени въ Брюкселъ прѣди 15 Августъ 1888 (н. ст.) по адреса: «Au comité executif du grand concours international des sciences et de l'industrie. Rue du Palais 22 à Bruxelles».

Освѣнъ това всѣки конкурентинъ ще трѣба да прати по сжщия адресъ прѣди 15 Юлия 1888 (н. ст.) извѣстие за голѣмината на мѣстото, което му е потрѣбно за изложението на прѣдмѣтитѣ, и за наема на което нѣма да се плаща нищо.

Подробнитѣ условия за конкурса може да се получатъ у дѣловодителя на Българското Дружество отъ «Червения Кръстъ» Д-ра Браделя въ София.

Съобщение до читателитѣ.

Настоящия томъ, състоящъ отъ 28½ коли, обема двѣтѣ послѣдни книжки отъ петото течение на „Пер. Списание". Прѣдпослѣднитѣ книжки на това списание, които излѣзохѫ сѫщо въ единъ томъ, като състоятъ отъ 21½ вмѣсто само отъ 20 коли, трѣбаше да иматъ послѣднитѣ двѣ книжки само 18½ коли, но, поради многото материалъ, който ни се достави за обнародване въ тия книжки, и който никакъ не бѣше добрѣ да се прѣкѫса за обнародване продължението му въ идущитѣ книжки отъ шестото имъ течение, уголѣмихѫ се сѫщитѣ книжки съ цѣли 10 коли пôвече. И така, сега излѣзятъ фактически не двѣ а тъкмо три книжки, които съ прѣдишнитѣ XXI и XXII кн. ставатъ *петь книжки,* излѣзли отъ нова година насамъ. По тойзи начинъ, нашитѣ спомоществователи вмѣсто само 6 получаватъ съ сѫщата цѣна тъкмо 7 книжки отъ петото течение на „Пер. Списание".

По тази иста причина, че настоящия томъ станѫ твърдѣ обемистъ, ще поговоримъ тепърва въ една отъ идущитѣ първи книжки на „Период. Списание" за тържеството на хърватския народъ, което станѫ на 4 февруария т. г. за 50-годишното славно святителствувание върху духовното поприще на Прѣосвященний дяковски владика г-нъ **Юрий Штросмайеръ,** както и за живота на славния словенски родолюбецъ, списатель и прочутъ духовенъ ораторъ, покойний Д-ръ **Иосифъ Милославъ Хурбанъ,** който се поминѫ на 9 февруария т. г.

Редакцията.

По-забѣлѣжни печатни погрѣшки.

Стр.	613	*ред:*	1	отъ горѣ	*намѣсто:*	переспектива . .	*чети:*	перспектива
„	628	„	11	„ „	„	нъ	„	на
„	632	„	5	„ „	„	отдавнашия . . .	„	отдавнашния
„	634	„	17	отъ долу,	„	просѣти	„	посѣти
„	634	„	8	„ „	„	тайного	„	тайното
„	660	„	20	„ „	„	водолѣлъ	„	вододѣлъ
„	668	„	20	„ „	„	скарватъ	„	искарватъ
„	677	„	1	„ „	„	джами	„	джамии
„	679	„	19	отъ горѣ,	„	скарванитѣ . . .	„	искарванитѣ
„	692	„	4	„ „	„	съжививѣванье .	„	съживѣванье
„	708	„	2	„ „	„	отистинѫ . . .	„	отистинна
„	714	„	5	„ „	„	*à propri*	„	*à priori*
„	716	„	11	„ „	„	индивидумитъ .	„	индивидиумътъ
„	717	„	29	отъ долу,	„	прибави	„	прибавя
„	724	„	4	„ „	„	обусловва	„	обусловява
„	731	„	17	отъ горѣ,	„	корито	„	коритото
„	732	„	13	„ „	„	достигнъхъ . . .	„	достигнѫхъ
„	732	„	1	отъ долу,	„	тъменъ-непелявъ .	„	тъменъ-пепелявъ
„	733	„	17	„ „	„	едина	„	едния
„	758	„	9	отъ горѣ,	„	нò-малко	„	пò-малко
„	773	„	3	отъ долу,	„	Nouvell	„	Nouvelle
„	782	„	6	„ „	„	Bulgar	„	Bulgare
„	783	„	19	отъ горѣ,	„	подкладѫтъ . . .	„	подкладъ̀ѫтъ
„	784	„	4—5	„ „	„	колега	„	колела
„	784	„	6	„ „	„	единъ на други .	„	едно на друго.
„	786	„	14	отъ долу,	„	варвар-	„	варварски
„	786	„	13	„ „	„	*Песма*	„	*Песме*
„	788	„	9	„ „	„	Песма	„	Песме
„	796	„	20	„ „	„	обясняватъ . . .	„	обяснява
„	799	„	3	отъ горѣ,	„	останѫлитѣ . . .	„	останѫлитѣ
„	806	„	7	отъ долу,	„	На мѣсто	„	на мѣсто
„	809	„	12	„ „	„	на на́й-малъкъ .	„	ни на́й-малъкъ
„	813	„	18	отъ горѣ,	„	клаесно	„	классно
„	814	„	3	„ „	„	гръцкитѣ	„	гръцитѣ
„	839	„	14	отъ долу,	„	не 288	„	на 288
„	865	„	3	отъ горѣ,	„	подсканкитѣ . . .	„	подсеанкитѣ
„	865	„	16	„ „	„	на́й-компетенти .	„	на́й-компетентни
„	865	„	17	„ „	„	на	„	не
„	865	„	7	отъ долу,	„	истождението . .	„	пораждението
„	865	„	15	„ „	„	прѣчитятъ . . .	„	прѣчистятъ
„	866	„	19	„ „	„	тѣсни обстоятелства	„	пѣсни обстоятелство
„	866	„	2	„ „	„	Коста	„	Ката
„	868	„	4	отъ горѣ,	„	оно	„	оной
„	869	„	1	„ „	„	пѣсеньта	„	пѣсньта
„	869	„	13	„ „	„	кѫщата	„	кѫзата
„	869	„	13	отъ долу	„	вмѣсто	„	вситѣ

Стр.	870	*редъ:*	1	отъ горѣ	*намѣсто*	сграда	*чети:*	съграда
„	870	„	23	„ „	„	починала	„	починал
„	870	„	7	отъ долу	„	Грѫцкия	„	Грѫцки
„	871	„	18	отъ горѣ	„	фактъ	„	ефектъ
„	871	„	21	„ „	„	третия	„	третий
„	872	„	6	„ „	„	даде	„	дали
„	872	„	9	отъ долу	„	зи първия	„	за първия
„	874	„	6	„ „	„	Кралевски	„	Крале
„	975	„	1	отъ горѣ	„	достигне	„	досѣгне
„	875	„	10	„ „	„	опостошавала . . .	„	опустошавала
„	875	„	8	отъ долу	„	очевитцитѣ	„	очевидцитѣ
„	876	„	4	отъ горѣ	„	сокачни	„	юначни
„	876	„	17	„ „	„	опостошаватъ . . .	„	опустошаватъ
„	877	„	14	„ „	„	удади	„	удаде
„	877	„	14	„ „	„	прѣгледатъ	„	прѣгледамъ
„	877	„	19	„ „	„	провиранье	„	провѣряванье
„	877	„	20	„ „	„	лечатъ	„	личатъ
„	877	„	12	отъ долу	„	прѣведѫ	„	приведѫ
„	877	„	15	„ „	„	прѣдизвикватъ . .	„	прѣдизвикватъ
„	878	„	1	отъ горѣ	„	звукатъ	„	звукътъ
„	878	„	15—27	„ „	„	*ше*	„	*те*
„	879	„	17	отъ долу	„	формати	„	формата
„	885	„	28	„ „	„	върлилъ	„	хвърлилъ
„	886	„	22	„ „	„	върлиле	„	хвърлиле
„	889	„	12	„ „	„	тѣ	„	тѣзи
„	912	„	1	„ „	„	ба	„	па
„	915	„	13	отъ горѣ	„	за	„	на
„	916	„	12	отъ долу	„	коментария	„	коментарията
„	916	„	11	„ „	„	коментария	„	коментарията
„	922	„	14	„ „	„	обстрактно	„	абстрактно
„	922	„	6	„ „	„	етимолгизирание .	„	етимологизирание
„	923	„	6	отъ горѣ	„	и пó-леко	„	е пó-леко
„	924	„	14	отъ долу	„	отхрърлятъ . . .	„	отхвърлятъ
„	926	„	4	„ „	„	*не съмъ*	„	*не съмъ*
„	931	„	22	„ „	„	*велпкий*	„	*великий*
„	933	„	4	отъ горѣ	„	конто	„	които
„	940	„	11	отъ долу	„	ви единъ	„	въ единъ
„	955	„	1	отъ долу	„	[1]) Отъ насъ сѫ подчъркнѫти тия думи, защото и тѣ особенно ни аресахѫ. .	„	[1]) Отъ насъ сѫ подчъркнѫти тия думи, защото и тѣ особенно ни аресахѫ въ ст. „Бълг. учеб. дѣло въ Турско“, стр. 809.
„	956	„	14	отъ долу	„	754	„	854.
„	956	„	4	„ „	„	закрияше	„	закриляше
„	957	„	21	„ „	„	упощение	„	упущение
„	958	„	10	отъ горѣ	„	изобластвуваме . .	„	изобилствоваме
„	958	„	17	отъ долу	„	зародуши	„	зародиши
„	958	„	5	„ „	„	собственно	„	собственна
„	959	„	13	„ „	„	извършвани . . .	„	извършани
„	959	„	11	„ „	„	повнятъ	„	помнятъ
„	960	„	22	отъ горѣ	„	всѣки	„	всѣкога
„	960	„	12	отъ долу	„	за	„	на
„	965	„	2	отъ горѣ	„	оспорьватъ	„	оспоряватъ
„	965	„	4	„ „	„	е пѫтя	„	пѫтя е
„	971	„	19	отъ долу	„	занятието	„	работата
„	974	„	9	отъ горѣ	„	колкото учителитѣ	„	колкото нѣкои отъ учителитѣ
„	975	„	15	„ „	„	харесва	„	харесватъ
„	975	„	15	отъ долу	„	оголѣми	„	уголѣми

Стр.	975	*редъ:*	15	отъ долу	*намѣсто*	оголѣми	*чети:*	уголѣми
„	980	„	7	отъ горѣ	„	повнятъ	„	помнятъ
„	980	„	9	отъ долу	„	1884	„	1874
„	981	„	2	„ „	„	врата	„	вратата
„	981	„	24	„ „	„	1872	„	1870
„	983	„	19	отъ горѣ	„	прѣдначинение . .	„	прѣдначинание
„	984	„	18	отъ долу	„	помощата	„	помощта
„	985	„	16	„ „	„	порабощители . .	„	поработители
„	987	„	16	отъ горѣ	„	души	„	домочадия
„	987	„	4	отъ долу	„	много продължи-телни събития . .	„	много продължи-телни причини и съ-бития
„	989	„	23	отъ горѣ	„	ухвата	„	ухвати
„	993	„	22	отъ долу	„	хабанье	„	хабенье
„	995	„	12	отъ горѣ	„	прѣдѣли отъ равни и хълмести . . .	„	прѣдѣли отъ равни планини, равни и хълмести
„	996	„	22	„ „	„	помфлети	„	памфлети
„	999	„	4	отъ долу	„	чорадайство . . .	„	чародѣйство
„	1002	„	12	„ „	„	възнегодувани . .	„	възнегодували
„	1003	„	23	отъ горѣ	„	най-блазнителни .	„	най-съблазнителни
„	1008	„	24	отъ долу	„	юрическо	„	юридическо
„	1020	„	19	отъ горѣ	„	общожие	„	общожитие
„	1022	„	21	отъ долу	„	скромпа	„	скромна
„	1027	„	14	отъ горѣ	„	Клальова	„	Козльова
„	1038	„	14	„ „	„	помежду	„	помежду си

Допълнителна поправка за кн. XXI и XXII.

Обнародванята статия отъ Д-ра Ст. Бочарова въ кн. XXI и XXII подъ нас-словъ „Лагеръ и хигиеническитѣ му условия“ е прѣводъ отъ русски изъ „Военный Сборникъ“ 1878 год. отъ г. Доброславиня. *Ред.*

Общо съдържание на V-то годишно течение.

Книжка XIX и XX.

Стран.

I. Споменъ за Ивана Сергѣевича Аксакова († 27 януарий 1886 г.). Отъ М. Дриновъ 1
II. Материяли по геологията и минералогията на България. Отъ Георги Н. Златарски 16
III. Пѫтуванье прѣзъ България въ 1635 год. Съобщава Х. Кесяковъ. . . 63
IV. Александровската болница въ София. Отъ Д-ръ Ораховацъ 70
V. Чиновнишкий пролетарият. Отъ Ив. Ев. Гешовъ. 118
VI. Още нѣколко бѣлѣжки за Паисия и за неговата история. Отъ М. Дриновъ 134
VII. Западнитѣ Български говори. Отъ А. Теодоровъ 146
VIII. И археологията небива да занемаряме. Отъ Д-ръ К. Ш. 214
IX. Особноститѣ на езика въ Марийнския паметникъ. Отъ Л. Милетичъ . 219
X. Български народни умотворения:
I. Народни пѣсни (Пиротски). Записалъ С. Вацовъ 253
II. Обяснения на нѣкои думи. 256
XI. Книжнина:
I. Книжовна бѣлѣжка. *1. Двѣ думи върху носовното произношение на ѧ и ѫ въ българското нарѣчие.* Отъ К. А. Шапкаревъ 257
II. Рецензия. *2. Що е човѣкъ и народъ?* Побългарилъ И. А. Богоровъ. София 1886 год. Отъ П. П—въ. 258
XII. Отъ Управителния Съвѣтъ на Българското Книж. Дружество. Явна благодарность. 262
XIII. Извѣстие отъ Българското Книж. дружество. 263
XIV. Печатни погрѣшки. 265

Книжка XXI и XXII.

Стран.

I. Български старъ, ржкописенъ паметникъ отъ XIV вѣкъ. Съобщава В. Д. Стояновъ 267
II. Приносъ за познавание българската флора. Отъ Анания Ив. Явашовъ 279
III. Членътъ въ българския езикъ. Отъ Л. Милетичъ. 305
IV. Нѣколко свѣдѣния за изтурчванието на Родопскитѣ Българе. Съобщава В. Добруски 332
V. Стари пѫтувания прѣзъ България. Съобщава Х. Кесяковъ 339
VI. Лагеръ и хигиеническитѣ му условия. Отъ Д-ра Бочаровъ 348
VII. Константинъ епископъ Български и неговото поучително Евангелие. Отъ Архимандрита Антония. Прѣводъ отъ Д. Цуклевъ. 373
VIII. Задругата въ западна България. Отъ Ив, Ев. Гешовъ 426
IX. Материяли по геологията и минералогията на България. Отъ Г. Н. Златарски 450
X. Българе подъ стѣнитѣ на Цариградъ. Отъ Офейкова 480
XI. Неуспѣхъ по български езикъ въ нашитѣ училища. Отъ А. Теодоровъ. 500
XII. Материяли по археологията и античната география на България. Отъ братия Шкорпилови 523

Стран.
XIII. Нашитѣ филолози. Отъ Д-ра Ара́ д'Абулъ 528
XIV. Стихотворения:
а) Душа и сърце; Дай ми Боже; България. Отъ П. Р. Славейковъ. 534
б) Идеалъ; Абаджийче. Отъ Ив. П. Плачковъ 535
XV. Български народни умотворения.
Народни пѣсни: *1) Богдановъ Лютица.* Отъ П. Р. Славейковъ . 540
2) Марко и базиргянъ; 3) Коледни пѣсни. Записалъ С. Ватйовъ . . 544
XVI. Книжнина:
I. Книжовни бѣлѣжки. Отъ К. А. Шапкаровъ 561
II. Рецензии:
а) Caritides Redivivus. Отъ Ив. Ев. Гешовъ 571
б) Родопски страни — Н. Шишковъ. Отъ Л. Милетичъ 574
III. Споменъ за братия Д. и К. Миладинови. Отъ В. Д. Стояновъ . 578
XVII. Премия за споменъ на Ив. С. Аксаковъ 603
XVIII. Премия за споменъ на Ал. Ѳ. Гильфердинга 604
XIX. Покана за подписка на Журналъ „Странникъ“ 605
XX. Нѣкои отъ по-забѣлѣжителнитѣ печатни погрѣшки 606

Книжка XXIII и XXIV.

Стран.
I. Българо-гърцката църковна распря. Отъ Теодора Стоянова Бурмова (Р. Вителова) 607
II. Изъ Родопитѣ. Съобщава Хр. П. Константиновъ 654
III. Що е народность? Отъ Димитриева 682
IV. Материяли по геологията и минералогията на България. Отъ Георги Н. Златарски 726
V. Отъ Солунъ до Бѣлградъ. Съобщава Пр. Отшелниковъ 757
VI. Нѣколко древни надписи намѣрени въ България. Съобщава В. Добруски 796
VII. Българското учебно дѣло въ Турско. Отъ П. К. 804
VIII. За народнитѣ ни умотворения, особенно за пѣснитѣ. Отъ К. А. Шапкаревъ 864
IX. Единъ погледъ къмъ миналото. Отъ П. Р. Славейковъ 881
X. Стихотворения:
а) Далечъ отъ грѣха. Отъ Ив. П. Плачковъ 902
б) Тъй и Отъ П. П. Славейковъ 902
XI. Български народни умотворения.
Български пѣсни: *1) Гъргьев ден.* Отъ С. Ж. Д-въ 904
XII. Книжнина:
I. Книжовни бѣлѣжки. *1) Къмъ възгледа за нашитѣ филолози.* Отъ А. Теодоровъ 907
II. Рецензии: *а) Писма за издирване на корѣнитѣ и законитѣ на Българския езикъ.* (Гледай журналъ „Трудъ“; год. I, книжка I—VI 1887 год. Търново). Отъ Л. Милетичъ 922
б) Баба Ега или сборникъ отъ различни вѣрвания, народни лѣкувания, магии, баяния и обичаи въ Кюстендилско. Отъ Священникъ Петръ Цв. Любеновъ. Търново 1887 г. 8° 86 стр. Л. Милетичъ 929
в) Прѣгледъ на най-новата история (1815—1885 г.) Съставилъ И. И. Григоровичъ. Прѣвелъ отъ петото издание Ст. Костовъ, съ прибавление историята на Французската революция. Съ 55 портрета на исторически дѣятели въ XIX в. Пловдивъ. Издание на Христо Г. Дановъ 1888 год. К-вичъ 937
г) Кое е най доброто управление? Отъ Сѫръ Джоржъ Корнуолъ Люисъ. Прѣвелъ отъ Английски Хр. Тодоровъ. Шуменъ, въ типографията на Спасъ Поповъ. 1887 г. Ив. Ев. Гешовъ 947
д) Бѣлѣжка върху нѣкои точки отъ статията за „Българското учебно дѣло въ Турско“, обнародвана въ XXIII и XXIV книжка. Отъ В. Д. Стояновъ 951

III. Кратки вѣсти, отъ научния и книжовния свѣтъ. *1) Въпроси за снѣжнитѣ отношения въ планинитѣ на България.* Отъ редакцията. 1047
XIII. Некрологъ. Отъ Георги Н. Златарски 1050
XIV. Обявление отъ настоятелството на Българското Дружество отъ „Червения Кръстъ“ 1054
XV. Съобщение до читателитѣ. Отъ редакцията 1055
XVI. По-забѣлѣжителни печатни погрѣшки 1056
XVII. Общото съдържание на петото годишно течение 1059

OCT 11 1893

APR 23 1894

3 2044 079 351 797